

**L'ESPAI RURAL DEL
DISTRICTE MUSULMÀ DE
LLEIDA (SEGLES XI-XII)
ESPAIS DE SECÀ
MERIDIONALS**

Universitat de Lleida

2008

VOLUM I

Doctorand: Jesús Brufal Sucarrat

Director de la tesi doctoral: Flocel Sabaté Curull

Amb el suport del Comissionat per a Universitats i Recerca del Departament d'Innovació, Universitats i Empresa de la Generalitat de Catalunya i del Fons Social Europeu

0.- Index

1.- Introducció.....	p.4
1.1 Objectius.....	p.4
1.1.1 La historiografia i Alandalús.....	p.4
1.1.2 Les terminologies.....	p.25
1.1.3 Què s'ha treballat sobre la frontera andalusina en especial al districte musulmà de Lleida?.....	p.27
1.1.4 Quins objectius ens proposem en la tesi doctoral?.....	p.49
1.2 Metodologia.....	p.62
1.2.1 La documentació.....	p.63
1.2.2 La toponímia.....	p.69
1.2.3 La prospecció arqueològica dels assentaments.....	p.72
2.- Bibliografia, fonts documentals, cartografia, fitxes prospecció.....	p.100
3.- Context i debat historiogràfic.....	p.141
3.1 Context històric. Coneixement i Renovació (segles XI i XII).....	p.143
3.1.1 Les taifes a Alandalús.....	p.167
3.1.2 D'on prové el poder de les taifes?.....	p.170
3.1.3 La Lleida taifa en el context històric des del 1017 fins 1102... ..	p.173
3.1.4 Última etapa. Els almoràvits 1090-1149.....	p.192
3.2 El debat sobre el territori andalusí.....	p.222
4.- Articulació del territori.....	p.237
4.1 Capitalitat i regió.....	p.237
4.1.1 El districte de Lleida en el segle XI.....	p.247
4.1.2 Lleida i l'àrea sud-oriental del seu districte en el segle IX	p.257
4.1.3 Articulació de l'àrea meridional del districte andalusí de Lleida des de l'arribada dels almoràvits fins la seva conquesta el 1149.....	p.266
4.2 Ocupació humana del territori.....	p.281
4.2.1 Què és Castellldans?.....	p.282
4.2.2 Quina és la relació entre Castellldans i Vinaixa?.....	p.293
4.2.3 Què representen Castellldans i Vinaixa en el districte andalusí de Lleida, i quin model d'ocupació desenvolupen per tal d'estructurar el territori sud-oriental lleidatà.....	p.305
5.- Explotació del territori	p.322

5.1 L'anàlisi dels assentaments agropecuaris i militars en relació amb el medi.....	p.323
5.1.1 L'assentament de Castellldans.....	p.336
5.1.2 Les almúnies de Castellldans.....	p.341
5.1.3 Un espai ramader: el pla de Mascançà.....	p.345
5.1.4 La ramaderia.....	p.356
5.1.5 Altres sistemes d'explotació en l'espai rural.....	p.361
5.1.6 El vincle entre medi natural i assentaments militars.....	p.366
5.2 El paisatge modificat del subdistricte de Castellldans.....	p.371
5.3 El territori lleidatà: sòl públic o privat?.....	p.382
5.3.1 Les almúnies meridionals del subdistricte de Castellldans: un exemple de privatització i explotació del territori.....	p.395
5.3.2 Els propietaris urbans.....	p.403
5.4 Els conreus del camp de Lleida.....	p.427
5.5 La molineria durant l'etapa andalusí.....	p.443
5.6 La ceràmica d'emmagatzematge.....	p.452
6.- Evolució del territori lleidatà dins de l'espai andalusí.....	p.470
6.1 Evolució del territori en el segle XI: les taifes.....	p.474
6.1.1 Evolució del territori des del 1017 fins el 1102.....	p.487
6.1.1.1 Des de l'ascens dels Banu Hud fins al 1020.....	p.487
6.1.1.2 L'ascens al poder dels Banu Hud a Saragossa. Des de l'hegemonia de Sulaymàn fins l'arribada dels almoràvits.....	p.504
6.2 Evolució del territori lleidatà des de l'arribada dels almoràvits fins la conquesta del 1149.....	p.524
7.- Conclusions.....	p.535
8.- Apèndix	p.553

1.- INTRODUCCIÓ

L'estudi de l'espai rural del districte musulmà de Lleida en l'etapa que comprèn des de la *fitna* de 1010 fins la conquesta comtal el 1149, centrant-nos en concret amb el districte lleidatà de Castellldans, intentarà donar una visió renovada primerament del propi territori de Castellldans, el qual fins ara ha estat una zona marginal per la historiografia tradicional¹, en un segon lloc constatar el paper preponderant de la ciutat per sobre del seu territori, el qual veiem abastament amb el districte de Castellldans i finalment estudiarem l'interessant joc que desenvolupa el sud de la taifa lleidatana, primer, i essent almoràvida, segon, en la pervivència de la civilització musulmana a l'àrea més septentrional d'Alandalús.

1.1 Objectius

La redacció de la present tesi doctoral té com a principal objectiu l'estudi de l'espai rural del districte musulmà de Lleida, partint de l'estudi del subdistricte de Castellldans que està situat al sud-est de la ciutat de Lleida. La importància militar de Castellldans dins el districte lleidatà recau en la ubicació estratègica de l'assentament i, el control i cohesió territorial que ofereix en aquest àmbit territorial lleidatà. En conseqüència esdevé un important punt defensiu que, permet mantenir obert el nexa de comunicació amb la resta d'Alandalús, quant la pressió comtal va esdevenint cada cop més asfixiant a mesura que finalitza la onzena centúria i mitjans de la dotzena fins la conquesta definitiva el 1149, i Tortosa s'erigeix com a taifa referent en les aspiracions lleidatanes. En un segon apartat observem com, dins l'espai rural de Castellldans s'imbrica una societat andalusina que ocupa i explota el territori per mitjà d'assentaments agropecuàris tipus almúnia i elements defensius com són les torres.

1.1.1 La historiografia i Alandalús

La intensificació de la recerca sobre el passat medieval de la península Ibèrica, endegat per moviments culturals i ideològics, fills de la Il·lustració, el Romanticisme i, en el cas

---

¹ LLADONOSA, J., *Història de Lleida*, Dilagro, Lleida, 1991 (2a edició). GARCÍA BIOSCA, J. E., *Els orígens del terme de Lleida: la formació d'un territori urbà s. XI i XII*, Ajuntament d'Alguaire, Diputació de Lleida, Lleida, 1995. GARCÍA BIOSCA, J. E., "La conquesta àrab", *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 29-37. BOLÓS, J., "Ocupació i organització del territori de Lleida als segles XII – XIII", *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 37-48.

concret català de la Renaixença, deixà entreveure un interès pel passat medieval en el qual hi calia incloure els musulmans.

Els treballs realitzats per la historiografia sobre els períodes taifa i almoràvit i, la conquesta comtal a Lleida remunten fins gairebé a notícies d'època moderna. La visió del món musulmà dins la Península és tractat pels autors moderns com una terrible ingerència dels infidels al territori cristià², els quals es veieren obligats a refugiar-se al nord peninsular³, per preparar una lluita armada que permetés recuperar un altre cop els antics dominis visigots usurpats pels musulmans, i reinstaurar el cristianisme arreu de la Península Ibèrica⁴. La llegenda d'Otger Cataló situada en el context immediat a la conquesta musulmana de Catalunya i geogràficament englobada en el Pallars i la Ribagorça, té com a objectiu lloar l'esperit de lluita de l'aristocràcia per damunt de la monarquia⁵. Les èpiques gestes explicades tenen com a objectiu pròxim la preparació per rebre la incursió i conquesta de Carlemany, el qual té un tractament d'heroi i salvador de la cristiandat davant el fustigament i el jou que suposa l'islam a la Península⁶. Els autors moderns que han tractat la qüestió de la conquesta musulmana de la Península, ho fan d'una manera força breu i resumida en uns eixos molt concrets, limitats i reiterats⁷; l'arribada dels musulmans a través de traïcions, la corrupció dels governants visigots, la baixa condició dels musulmans tractant-los de bàrbars, la fugida al nord dels cristians per quedar refugiats de la perversitat musulmana, el manteniment dels ideals religiosos purs a l'esguard dels musulmans, i la lluita incansable dels cristians per recuperar la seva terra⁸. La conquesta o, segons el tractament dels autors moderns, alliberació de Catalunya, adopta un to en la literatura del moment com un

---

² ZURITA, J., *Anales de Aragón*, llibre 1, capítol 1, Angel Canellas, (ed.), Instituto Fernando el Católico, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Zaragoza, 1967, p. 6-8.

³ MARTIN, G., "La chute du royaume visigothique d'Espagne dans l'historiographie chrétienne des VIIIe et IXe siècles. Sémiologie socio-historique", *Cahiers de Linguistique Hispanique Médiévale*, 9 (Paris, 1984), p. 207-233.

⁴ GIL, P., *Llibre primer de la Història Catalana*, Josep Iglesias, ed., Impremta Bas, Igualada, 1949, p. 158.

⁵ COLL, M., "La llegenda d'Otger Cataló i els nous barons", *Estudis Romànics*, I (Barcelona, 1947-1948), p. 15-45. RIU, E., "Els orígens de Catalunya, de la historiografia feudal al medievalisme noucentista. A propòsit de l'obra de Miquel Coll i Alentorn", *El Contemporani*, 4 (Barcelona-Sueca, 1994), p. 14.

⁶ ZIMMERMAN, M., "Les goths et l'influence gothique dans l'empire carolingien", *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXIII (Perpinyà, 1992), p. 33-36.

⁷ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 11.

⁸ CORBERA, E. de, *Cataluña Ilustrada*, Antonio Gramiñani (ed.), Nàpols, 1678, p. 288-307. BLANCH, J., *Arxipiscopologi de Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, I, Excma. Diputació de Tarragona, Tarragona, 1985, p. 67 (original de segona meitat del segle XVII). COSTA, D., *Memorias de la ciudad de Solsona y su iglesia*, I, Impresor Josep Llopis, Barcelona, 1959, p. 32, (original finals del segle XVIII).

esdeveniment èpic en el si de la història catalana, així com augmentar el despreci i odi vers l'infidel vençut i expulsat⁹.

Parlar pròpiament d'una historiografia a finals de la modernitat no seria massa adient, malgrat que hi ha una tendència força local i individualista, per seguir amb inquietut el passat medieval català. El segle XIX, després de les influències il·lustrades i dels diversos corrents filosòfics que en nasqueren, poques novetats podem constatar respecte els estudis y la visió de l'etapa musulmana a la península Ibèrica.

La duresa en el tractament, l'absència d'estudis amb rigor i el manteniment en els postulats clàssics sobre el fenomen peninsular medieval, perduren amb força. Talment ens trobem davant l'auge de corrents nacionalistes arreu d'Europa, i també penetren amb força dins del Regne d'Espanya, alimentant a intel·lectuals, polítics i grups socials dirigents d'uns idearis nacionals. Part del discurs nacionalista va a buscar la seva legitimització en l'edat mitjana, etapa històrica que consideren l'inici d'Espanya per uns, o Catalunya per uns altres. D'aquí que, la conquesta musulmana de la Península sigui interpretada com un element de distorsió en el si de la formació i el manteniment de l'esperit tradicional i original de les nacions peninsulars¹⁰. Conjuntament obres de referència redactades en aquest context, situaven els musulmans com uns bàrbars que s'apropriaren de les terres peninsulars¹¹ i catalanes¹², i tractaven d'heroica la *reconquesta* endegada pels comtats catalans per recuperar la glòria i l'hegemonia de la nació.

Tanmateix a partir de la segona meitat del segle XIX, la historiografia evolucionà cap a visions més prudents i més pròximes al contrast d'informació, fruit precisament dels primers buidatges arxivístics. Es comença doncs, a produir nous treballs que tracten la temàtica de la *reconquesta* i del món musulmà a la Península amb més cura però sense dignificar-los. La novetat en la nova producció rau en que s'abarquen, cada cop, nous plantejaments de la història que fins llavors no s'havien treballat en anteriors publicacions, com la incorporació de noves visions més enfocades vers la societat, i també un canvi en el discurs que parla sobre els musulmans, evolucionant cap a un tractament més digne del que s'havia pogut fer fins llavors. Recollim l'exemple

---

⁹ DIAGO, F., *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona*, Casa Sebastián de Cormellas al Call, Barcelona, 1603, fol. 48r.

¹⁰ BOFARULL, P., *Los condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los Reyes de España*, Barcelona, 1836, p. 1.

¹¹ Podeu consultar FLOREZ, M., RISCO, M., *España Sagrada*, XXIX, Real Academia de la Historia, Madrid, 1859.

¹² BOFARULL, P., *Los condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los Reyes de España*, Impremta J. Oliveras y Monmany, Barcelona, 1836.

d'Aulestia¹³ que sobresurt gràcies als seus plantejaments tot aportant afirmacions que trenquen amb els seus antecessors, en concret pel que respecta a la superioritat cultural dels musulmans en l'edat mitjana. Però si cal anotar un canvi substancial és a través dels autors que marcaren una innovació considerable en la tendència historiogràfica fins llavors viscuda. És per mitjà de l'efecte dels estudiosos que es dedicaren a estudiar l'Islam, fruit probablement de la visió exòtica que es tenia del concepte oriental com també de valorar una etapa important en el si de la història peninsular, donaren un toc diferent a la visió fustigadora de l'Islam com element distorsionador de l'essència cristiana i dels valors tradicionals ibèrics¹⁴. Tot i així, la visió d'Alandalús continuarà sent com la d'una etapa fosca i al servei dels idearis amb un marcat context nacionalista, on buscaran una legitimització en els orígens de les respectives nacions, d'aquí que vagin a la recerca de l'etapa medieval com a punt d'inici dels valors nacionals. Arran de l'anterior, la *reconquesta*¹⁵ iniciada als sistemes muntanyosos del nord de la Península des del mateix moment que arribaren els musulmans, és una fita a la qual sempre li donaran uns valors de sacrifici i moralitat com a defensora de les autèntiques arrels nacionals. Pel que fa a l'aspecte del canvi d'enfocament vers entendre millor la societat alt medieval és constata com també a partir de la segona meitat del segle XIX apareix i s'assumeix la noció d'aprisió com a sistema estès dins el camperolat medieval, el qual suposaria la creació de la figura de l'aloer que aniria lligat a l'expansió de l'espai agrari, i també l'identifiquen dins l'espai de frontera entre món comtal i món andalusí¹⁶. Tanmateix, i retornant a la historiografia que tractà Alandalús, tenim uns referents d'autors que, a través dels seus treballs exclusivament destinats a estudiar aquesta etapa històrica, aconseguiren donar un gir al tractament marginal per una banda i discriminatori per una altra. Els treballs de Codera, juntament amb Dozy, marcarien el canvi substancial d'una etapa en la historiografia peninsular¹⁷. Aquests dos col·loquen

---

¹³ AULESTIA, A., *Historia de Catalunya*, I, Impremta La Renaixença, Barcelona, 1887.

¹⁴ PI ARIMON, A., *Barcelona antigua y moderna o descripción e historia de esta ciudad des su fundación hasta nuestros días*, II, Imprenta y librería politécnica de Tomás Gorchs, Barcelona, 1854, p. 439.

¹⁵ Per la qüestió del concepte "Reconquesta" vegeu la visió innovadora en l'obra de Michel ZIMMERMANN, *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*, Edicions 62, Barcelona, 1989.

¹⁶ BOFARULL, A. de, *Historia crítica (civil y eclesiàstica) de Catalunya*, II, Juan Aleu y Fugarull editor, Barcelona, 1876, p. 104.

¹⁷ CODERA, F., *Decadencia y desaparición de los almorávides en España*, Zaragoza, 1899; ID, "Límites probables de la conquista árabe de la cordillera pirenaica", *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XLVIII, (Barcelona, 1906). DOZY, R., *Historia de los musulmanes de España hasta la conquista de los almorávides*, Ed. Calpe, Madrid-Barcelona, 1920-1934. AULESTIA, A., *Historia de Catalunya*, I, Impremta la Renaixença, Barcelona, 1887.

les bases indiscutibles de la nova historiografia especialitzada en l'etapa musulmana i seran els referents a seguir per part dels nous historiadors. De fet, Codera creà escola dins el sistema universitari espanyol.

Si ens desplaçem per la geografia peninsular i ens situem en el cas concret de Portugal veiem que la historiografia que ha estudiat la etapa musulmana experimenta una evolució gairebé calcada a la resta del territori de la península. El concepte de *reconquesta* portuguesa hi és ben present, tot i que, cal matisar si aquesta és purament lusitana o també hi té a veure les gents espanyoles, donat que Portugal s'independitzarà en una etapa històrica posterior, i aquesta dualitat interpretativa és barrejarà en els debats historiogràfics¹⁸.

Per la seva banda l'arqueologia prenia força al sud de la península, s'havien endegat recerques per tal de rescatar de l'oblit les restes materials dels grans jaciments musulmans d'Andalusia. Probablement aquests treballs més pròxims a l'espòli, serviren en el context del romanticisme per realçar la figura del mite oriental mitjançant les publicacions dels dibuixos de les ceràmiques¹⁹. Els treballs arqueològics en el marc andalús augmenten a partir de la troballa de Medina Ilbira el 1886. Anotar, però, que la recerca de la ciutat andalusina no era l'objectiu pretés, sinó que, com la gran majoria d'assentaments que s'estudiaven a l'època, la intenció era de localitzar assentaments ibers o romans. Per tant la troballa fortuïta deixà pas al forjament segons Guillem Rosselló Bordoy dels primers passos de l'arqueologia medieval a Espanya, per mitjà de Manuel Gómez Moreno González i la publicació de la memòria de l'excavació.

No obstant, cal anotar que més enllà de les innovacions experimentades en el si de la recerca sobre l'alta edat mitjana peninsular i en el nord-est peninsular, així com les troballes puntuals al sud de la península, la visió popular, en primer lloc, de la conquesta, i després, de l'estada dels musulmans encara era vista com un infortuni del passat, que adoptà un caràcter de poca comprensió i certa bel·ligerància davant l'ideari dels musulmans.

El salt cap al segle XX ve protagonitzat per la perduració de les mateixes línies interpretatives del passat medieval ja explicades. A més, és detecta com els estudiosos tendeixen, probablement per naturalesa ideològica, a inserir-se en la recerca del territori

---

¹⁸ Podeu consultar, HERCULANO, A., *Historia de Portugal, desde o començo da monarchia até o fim do reinado de Alfonso III*, Libreria Bertrand, Lisboa, 1980. SÁNCHEZ ALBORNOZ, C., *Despoblación y repoblación del Valle del Duero*, Universidad de Buenos Aires, Instituto de Historia de España, Buenos Aires, 1966; consultar la visió portuguesa, PERES, D., *Como nasceu Portugal*, Porto, 1932.

¹⁹ Podeu consultar els treballs de CAVANAHA MURPHY, J., *Arabian antiquities of Spain*, Zürich, Conzett & Huber, Granada, 1987.

comtal, tot deixant de banda el musulmà o, si és dona el cas, si apareix esmentat, és més aviat degut a cites puntuals que referencien la conquesta comtal o millor dit segons el context històric, la *reconquesta*²⁰. No s'aconsegueixen establir bases sòlides de cara a establir unes pautes amb rigor per iniciar estudis històrics que permetin deixar enrere els tòpics i les banalitats d'uns autors perteneixents a etapes històriques ja passades.

L'estudi de la Lleida i Tortosa musulmanes no es realitza pròpiament, sinó que cal buscar-lo a partir del concret anàlisi de l'evolució de la frontera. Això enterboleix en certa mesura l'evolució històrica dels territoris musulmans, ja que, queden supeditats a la voluntat dels comtats, segons avanci el procés de conquesta. Per tant, no es crea una historiografia que afronti el repte d'inserir-se a estudiar una civilització que visqué segons l'àrea del territori peninsular en què ens fixem, un espai de temps molt curt, però en la gran majoria, l'estada fou més llarga, fins arribar en el cas concret del Regne Nazarí de Granada fins a les darreries del segle XV. Així doncs, gran part de les referències als espais musulmans peninsulars venen d'historiadors que s'ho miren des de l'òptica dels regnes o comtats cristians i, com ja hem esmentat anteriorment, lligat en la gran majoria dels casos a l'hora d'explicar el fenomen de la conquesta de la frontera musulmana.

Des del vessant portuguès, i seguint la tendència marcada per l'obra de Dozy, David Lopes situa les bases per l'estudi de la toponímia àrab a Portugal²¹; certament la proliferació per l'interès per l'estudi del passat musulmà va en augment a mesura que els clàssics són divulgats, i és genera una consciència cada cop més viva sobre l'edat mitjana peninsular. Però per altra banda encara no s'ha fornint una idea de recerca científica i de multidisciplinarietat entre la documentació, la toponímia i l'arqueologia, fet que aboca als investigadors a obrir línies pròpies sense tenir unes bases empíriques prou sòlides.

Dins de les produccions que es realitzen en el context de principis del segle XX, predominen treballs enfocats vers els comtats i la seva societat, però deixant completament de banda la ingerència en la frontera, el seu territori i el fenomen de l'expansió comtal²². De fet no és tant anormal que tot just iniciat el segle XX la

---

²⁰ CARRERAS CANDI, F., "La frontera oriental del comtat de Barcelona (1033 a 1067)", *Miscelanea històrica catalana*, II, Impremta de la Casa Provincial de Caridad, Barcelona, 1906, p. 5-22.

²¹ PERES, D., *Historia de Portugal*, vol. I, 1928-1958, p. 389-431.

²² L'obra de CARRERAS CANDI, F., "La frontera oriental del comtat de Barcelona (1033 a 1067)", *Miscelanea històrica catalana*, II, (Barcelona, 1906), p. 5-22, seria la única excepció en la línia marcada en el conjunt d'autors que treballen l'edat mitjana catalana, però sense tenir un especial ressò en l'evolució mateixa del procés, ni els efectes socials, polítics i econòmics.

historiografia encara consideri que el territori de l'actual Catalunya va ser usurpat pels musulmans, i que gràcies als esforços dels comtes es va poder recuperar. Segueix la idea genèrica de la *reconquesta*, i és segueix mantenint la idea que els musulmans van ocupar violentament el territori peninsular. Davant la perduració d'aquest discurs, i a mesura que avança la centúria, apareixen inquietuds socials i polítiques cada cop més conscients de tenir una història nacional on es puguin veure quins són els orígens de Catalunya. El treball de Rovira i Virgili constata la perduració d'elements romans dins el territori català, degut que després de la conquesta musulmana, refugiar-se al Pirineu no va ser l'únic lloc on ho van fer, sinó que també, a les muntanyes del Montsant, on encara avui resten petges dels romans a través de la fisonomia de la gent que hi viu²³. A través d'aquesta publicació s'intenta remarcar que l'essència pura, que es busca en l'etapa anterior a l'arribada dels musulmans perdura tot i el jou d'estar gairebé quatre segles sota el domini d'un poder exterior. Per la seva banda, Jaume Vicens Vives²⁴ segueix mantenint una postura marginal i discriminatòria del món andalusí pel que fa al procés de conquesta i evolució territorial, i per altra banda mitifica els esforços protagonitzats pel món carolingi i pel comtal; en la mateixa línia disposa de dos estructures territorials ben diferenciades, la Catalunya Vella on afirmaria que trobaríem els inicis de Catalunya i la Catalunya Nova conquistada per l'acció de la força als musulmans.

L'arqueologia anava obrint noves perspectives interpretatives en la recerca sobre el període musulmà a la península Ibèrica, aportant imatge a les descripcions dels documents medievals. El 1910 començaren els treballs arqueològics a Madínat al-Zahrà, la ciutat califal i símbol del poder durant el segle X i, que fou destruïda pels berebers en el context de la *fitna* de 1010. De fet, el context històric senyala com l'emblema del poder califal amirí, quedà en no res a causa de l'embranchida protagonitzada pels berebers andalusins. La tradició arqueològica peninsular venia en gran mesura de la formació que és proporcionava des de l'àmbit europeu i, que entrava per mitjà dels investigadors de la prehistòria com Bosch Gimpera. L'arqueologia medieval com a tal, no gaudia del reconeixement suficient dins de la comunitat científica i de la societat, que pel contrari, sí succeïa amb els prehistoriadors o els historiadors de l'antiguitat. Roma i el món iber eren els dos focus més importants d'atenció i on els arqueòlegs

---

²³ ROVIRA I VIRGILI, A., "El sentit del problema comarcal", *El problema comarcal de Catalunya*, Barcelona, 1931, p. 37.

²⁴ VICENS VIVES, J., *Notícia de Catalunya*, Edicions Destino, Barcelona, 1982, p. 38.

medievalistes hi podien recórrer per formar-se en les tècniques d'excavació i registre, malgrat ser força rudimentaris degut al context primerenc del segle XX. De fet, si recollim els noms dels primers directors de les excavacions dels grans jaciments arqueològics musulmans andalusos, ens fixem que Ricardo Velázquez Bosco era arquitecte i Félix Hernández Jiménez també²⁵. Tanmateix, l'esforç dels directors per extreure un òptim resultat dels treballs, donà pas a la divulgació dels treballs per mitjà de les publicacions de les memòries d'excavació. Les publicacions anaven a càrrec de la *Junta Superior de Excavaciones y Antigüedades*.

Els treballs arqueològics sortiren per primer cop de l'àmbit meridional de la península Ibèrica per obrir un nou front a Medinaceli. La inicial recerca de la ciutat romana de *Oscilis*, deixà pas a la fortificació musulmana prou coneguda de Medinaceli, que proporcionà uns nivells estratigràfics força potents. A nivell de la recerca científica sobre el passat musulmà i l'alta edat mitjana, aquesta ciutat és important perquè marca per primer cop una pauta diferencial dels assentaments meridionals²⁶. Esdevé doncs, un paral·lel interessant que ens incereix de ple en l'ocupació humana del territori i la seva explotació, d'acord amb el context històric, ja que permet estudiar la frontera i l'evolució fins al segle XI.

A part d'aquests treballs a Medinaceli, coetàniament a Bobastro s'iniciaven els treballs arqueològics. S'ofereix doncs, una nova oportunitat per estudiar una fortificació rural ubicada al *Gharb* Alandalús i en definitiva ampliar i consolidar la recerca sobre la història medieval peninsular. Els gairebé trenta anys de treballs arqueològics donaren marge per a que s'intentés per primer cop realitzar una sistematització de les produccions ceràmiques a nivell peninsular²⁷. Aquest projecte ambiciós endegat per Manuel Gómez Moreno Martínez²⁸ fou el pioner i per consegüent una obra de referència a seguir pels investigadors de l'etapa musulmana a la península Ibèrica.

La recerca en el camp de l'arqueologia medieval i, en concret la musulmana, quedà aturada degut a la Guerra Civil, així com en la postguerra. L'absència de recursos econòmics, però també d'especialistes marcà de fons la investigació arqueològica en història medieval.

---

²⁵ ROSSELLÓ BORDOY, G., "Introducció a l'estudi de la ceràmica andalusina", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Flocel Sabaté (ed.), Pagès Editors, Lleida, p. 28-29.

²⁶ Recentment s'ha efectuat un estudi dels materials ceràmics de Medinaceli. GÓMEZ, S., "Ceràmica de Medinaceli", *Boletín de Arqueología Medieval*, 10, (1996), p. 123-182.

²⁷ ROSSELLÓ BORDOY, G., "Introducció a l'estudi de la ceràmica andalusina", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Flocel Sabaté (ed.), Pagès Editors, Lleida, p. 30.

²⁸ Podeu consultar, *Ceràmica Medieval Española. Cursillo de ocho conferencias por el Dr. Manuel Gómez Moreno de la Universidad de Madrid*, Barcelona 1924.

Paral·lelament a l'expansió de l'arqueologia es començà a donar cobertura a la divulgació de treballs científics que tracten l'etapa musulmana a Alandalús i el Magreb. La revista *Al-Andalus*, impulsada pel Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pretén copsar i recollir la recerca més novedosa i esdevenir l'instrument principal de divulgació pels estudiosos de l'islam occidental. Aquesta publicació recull: estudis arqueològics, aportacions sobre ceràmica musulmana, les primeres transcripcions de l'àrab i articles científics sobre documentació musulmana.

Per altra banda, la recerca respecte l'edat mitjana peninsular avança; Claudio Sánchez Albornoz afronta el concepte i les qüestions entorn la *reconquesta* en una de les obres cabdals de la seva bibliografia²⁹. L'obra de Sánchez Albornoz utilitza les fonts documentals com a instrument per aproximar-se a l'estudi de l'etapa medieval, però l'absència de treballs de conjunt que permetessin comparar els textos hauria ajudat a elaborar una obra amb un anàlisi encara més acurat.

Posteriorment, Gabriel Martínez-Gros³⁰ rectifica a Sánchez Albornoz quan aquest utilitza un document d'Ibn Hazm que descriu la fisonomia dels omeies cordovesos. Aquest autor clàssic els descriu amb uns caràcters més aviat propis del nord d'Europa, els ulls clars i els cabells rossos, afirmació que Sánchez Albornoz ho associa a la hispanitat i la occidentalitat dels àrabs. Martínez-Gros considera que aquest està impregnat d'una ideologia de caràcter iberista, ja que les lletres d'Ibn Hazm eren una llicència literària. Leopoldo Torres Balbás³¹ aporta novetats en el camp de la ceramologia andalusina, així com, realitza col·laboracions i participacions en obres d'índole general com és la *Historia de España* dirigida per Menéndez Pidal.

Respecte a Catalunya el punt d'inflexió que marca una nova interpretació de la conquesta comtal d'Alandalús, amb aquesta inclosa, és a través de l'obra de Ramon d'Abadal³², que sotmet a anàlisi el fenomen, la societat comtal i de resquitió el món andalusí. La historiografia catalana aporta aspectes molt concrets, puntuals i plagats d'estereotips sobre Alandalús. La innovació que dona neix fruit d'un procés analític en el qual constata que en l'alta edat mitjana tenim un Pirineu amb un excés de població, fet que desemboca en emigracions vers territoris amb menys pressió demogràfica.

---

²⁹ SANCHEZ ALBORNOZ, C., *Despoblación y repoblación del Valle del Duero*, Universidad de Buenos Aires, Instituto de Historia de España, Buenos Aires, 1966.

³⁰ MARTÍNEZ-GROS, G., *Identité andalouse*, Sindbad, Paris, 1997, p. 70-82.

³¹ BALBÁS TORRES, L., "Arte califal", *España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba*, *Historia de España* dirigida por R. Menéndez Pidal, V, Madrid, 1957, p. 772-782.

³² ABADAL, R., *Els primers comtes catalans*, Editorial Jaume Vicens Vives, Barcelona, 1983. ID., *Els temps i el regiment del comte Guifred el Pilós*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1989.

D'aquí s'explica l'argumentació de l'avanç de la frontera cap als territoris andalusins de Lleida i Tortosa. En aquest procés migratori dona importància a l'impuls comtal en el marc de l'organització i ordre que li dona a l'expansió territorial. També reafirma l'efecte de l'aprisió com a instrument utilitzat pels pagesos que ocupen de nou els territoris, els quals conrearàn les terres de recent ocupació³³. Aquesta visió ens dona a entendre que la conquesta comtal vers el territori andalusí és més aviat a través de l'avanç migratori de la població del nord vers als districtes musulmans, els quals estarien totalment deshabitats i abandonats, deixant en un segon pla la conquesta militar la qual només seria utilitzada en episodis concrets, com l'assalt definitiu a les principals ciutats musulmanes. Tot i trobar-nos en una situació de canvi, i es deixa enrera els postulats més tradicionals i visions discriminatòries, l'estudi d'Alandalús a casa nostra no gaudeix de tota la dedicació suficient que hauria de tenir, d'aquí que, tot i que a través de Ramon d'Abadal ens trobem davant un canvi en l'enfocament del fenomen, no s'aconsegueixen tenir treballs el suficientment clars per l'estudi dels districtes musulmans de Lleida i Tortosa.

Si tenim en compte la idea que la conquesta de la frontera i l'espai andalusí és a través d'una forta migració poblacional vers el sud, cal considerar de plantejar-se si el fenomen és una *reconquesta* o ens trobaríem potser millor dir davant una *re població*³⁴. Davant la idea de la *re població* com a fenomen clau per entendre la conquesta, sorgiren interessants treballs per tal d'esbrinar d'on podria provenir el gruix de població des del nord comtal, si són vestigis dels desintegrats visigots vers els Pirineu, si estem davant d'un procés de gran creixement demogràfic, o si es trenquen els nuclis familiars extensos i es desfragmenten amb entitats menors, d'aquí que faci falta més espai del que és podia gaudir³⁵. Respecte el fenomen de la *reconquesta* o *re població* no hi ha unanimitat en el seu abast territorial; en el cas de Navarra i Aragó s'aposta pel protagonisme d'una conquesta militar més que donar protagonisme a la *re població*³⁶.

---

³³ IGLÉSIES, J., *La reconquesta a les valls de l'Anoia i el Gaià*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1963, p. 58.

³⁴ UBIETO, A., FALCÓN, M. I., "Reconquista y repoblación de los Reinos de Aragón y Navarra. Estado de la cuestión de los últimos cuarenta años", *Actas del Coloquio de la V Asamblea General de la Sociedad Española de Estudios Medievales* (Jaca, 1988), (Zaragoza, 1991), p. 57-58.

³⁵ RUIZ-DOMÈNEC, J. E., "Una etapa en la colonización del suelo: la roturación de tierras en la Cataluña Vieja durante el siglo X", *Hispania*, 123, (Madrid, 1973), p. 493-494.

³⁶ UBIETO, A., FALCÓN, M. I., "Reconquista y repoblación de los Reinos de Aragón y Navarra. Estado de la cuestión de los últimos cuarenta años", *Actas del Coloquio de la V Asamblea General de la Sociedad Española de Estudios Medievales*, Diputación General de Aragón, Zaragoza, 1991, p. 57-58.

L'enriquiment de la historiografia augmenta des del moment que s'aporten noves dades interrogades amb el rigor i anàlisis necessaris. Abilio Barbero i Marcelo Vigil innoven en la tradicional visió de la *reconquesta* per mitjà de la introducció del concepte "sociedades gentilicias"³⁷, el qual suposa per la historiografia una renovació en la lectura del territori i la societat alt medieval peninsular. Les innovacions tècniques, la divulgació d'obres i una metodologia més acurada marquen l'inici dels anys vuitanta del segle XX, on la recerca sobre l'alta edat mitjana experimenta un nivell més alt. Alandalús no ocupa un paper marginal en la historiografia a partir d'aquesta cronologia, els continus esforços que s'hi dediquen, situen la recerca en un nivell òptim.

Els enigmes que planteja la història medieval i, més en concret, la d'Alandalús, fou estudiada per especialistes que procedeixen en bon nombre de la formació en prehistòria. El mateix Alberto Castillo era prehistoriador però degut a qüestions alienes a la recerca, s'hagué d'educar i especialitzar en el món medieval. Aquest assentà una de les bases en la universitat espanyola de postguerra a partir de la qual els joves estudiants podien formar-se en arqueologia medieval. De fet, el deixeble més il·lustre d'Alberto Castillo fou Manuel Riu i Riu. Guillem Rosselló-Bordoy també és formà en prehistoriador i té una nombrosa bibliografia d'aquesta etapa³⁸; serà posteriorment que desviarà la recerca en què és formà, per especialitzar-se en l'arqueologia medieval i, en concret en l'etapa andalusina. És a partir d'aquests doncs, que la formació universitària, permet proporcionar als estudiants els coneixements necessaris per crear els nous especialistes pròpiament dins el camp de l'arqueologia andalusina, utilitzant la metodologia d'excavació que s'utilitza en altres camps d'aplicació de la història.

Tot aquest procés com hem vist, va paral·lel a l'aparició de nova bibliografia i treballs fruit de la recerca endegada per historiadors que han utilitzat la documentació llatina o àrab per servir-se de fonts d'informació. No oblidem que el panorama de recerca europeu estava avançant a un bon ritme, el 1945 es comença a publicar la revista *Cahiers Archéologiques* i el 1957 des de la Gran Bretanya neix la *Society of Medieval Archaeology* i la revista *Medieval Archaeology*. La vessant científica i formativa pels nous arqueòlegs medievalistes estava molt més que cuidada més enllà de les fronteres d'Espanya.

---

³⁷ BARBERO, A., VIGIL, M., *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista*, Ariel, Barcelona, 1979.

³⁸ ROSSELLÓ BORDOY, G., *La cultura talayótica en Mallorca. Bases para el estudio de sus fases iniciales*, Caja de Ahorros y Monte de Piedad en las Baleares, Palma de Mallorca, 1973.

Pel que fa a l'arqueologia medieval no té la empemta suficient com per endegar recerques ambicioses i, a més, no gaudeix del reconeixement i suport del món científic medieval. El mateix Guillem Rosselló Bordoy³⁹ cita “una intervenció meva al Congrès Nacional d'Arqueologia celebrat a Barcelona l'any 1960, en la qual demanava un mínim d'atenció pels que iniciàvem l'aplicació de la tècnica arqueològica a l'estudi de l'edat mitjana, fou rebutjada pels grans patriarques del moment. Fins i tot, Martín Almagro Basch afirmà que si els congressos nacionals prestaven atenció a la nostra dèria, acabariem per menjar-nos la resta d'arqueòlegs. En conseqüència, la proposta fou desestimada i ni tan sols figura al resum de l'Acta de cloenda d'aquella reunió”. Això és un impediment que dificulta l'avenç pel que fa al coneixement de la història d'Alandalús, però tampoc ajuda a crear consciència de grup que estudia el mateix marc històric. Per aquest motiu perduren a finals dels seixanta i els setanta historiadors que treballen individualment. En el cas concret de Lleida cal anotar a Luís Díez-Coronel i Montull que, en la seva incursió a la història medieval, fou dels pioners en tractar el passat musulmà de Balaguer⁴⁰ i, publicar en el marc de la revista *Ilerda*, articles que en feien referència

A mesura que ens aproximem als anys setanta i principis dels vuitanta, els arqueòlegs medievalistes espanyols s'impregnaren de les noves línies de recerca pel que fa a l'arqueologia⁴¹. L'esgotament de l'arqueologia precedent, demana una obertura a les noves idees i innovacions, ja que la percepció social i una major coneixença del passat medieval així ho afavoreixen. La New Archaeology, així com els contactes amb Itàlia⁴², Polònia, França⁴³ i Gran Bretanya, permeteren incorporar innovacions tècniques i metodològiques desconegudes fins al moment. Sens dubte que en aquest context ens trobem en la consolidació de les bases de la nova disciplina de la història, l'arqueologia medieval. També hi cal afegir una certa decadència en els medievalistes a l'hora

---

³⁹ ROSSELLÓ BORDOY, G., “Introducció a l'estudi de la ceràmica andalusina”, *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, Flocel Sabaté (ed.), I, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 42.

⁴⁰ DÍEZ-CORONEL, L., *La Alcazaba de Balaguer y su palacio árabe del siglo XI*, Instituto de Estudios Ilerdenses de la Excelentísima Diputación Provincial de Lérida, Lérida, 1969. ID., “Fortificaciones árabes en Balaguer (Lérida), con un palacio del siglo XI”, *Crónica del XII Congreso Arqueológico Nacional*, (1973), p. 829-832.

⁴¹ Cal recordar que l'arqueologia medieval fins llavors no havia disfrutat de l'interès suficient per part dels arqueòlegs degut a la complexitat que té l'edat mitjana peninsular, la visió negativa de l'etapa històrica i l'escassa producció bibliogràfica. IZQUIERDO, R., “La arqueología medieval en España: antecedentes y estado actual”, *Arqueología y Territorio Medieval*, (Jaén, 1993), p. 120.

⁴² A Itàlia neix el 1971 el *Notiziario di Archeologia Medievale* i el 1974, *Archeologia Medievale*.

⁴³ Primera publicació l'any 1971 de la *Revue d'Archéologie Médiévale*, i el 1976 *Archéologie du Midi Médiéval*.

d'utilitzar exclusivament el document com l'element essencial de les seves recerques⁴⁴, un cop, és generalitza la demanda de rigor davant el perill de les interpretacions equivocades o, la no detecció de documentació creada per ser falça. Aquest és un factor que cal afegir com incentiu a l'hora d'apropar-se joves investigadors a l'arqueologia medieval.

La visió d'estudi tradicional de l'assentament medieval com un element sol i aïllat de la resta del territori, comença a evolucionar tot partint d'aquest context. La historiografia marxista per mitjà del seu anàlisi material de la història pren força en les recerques que s'endeguen en aquest context. Aquest troba un interessant aliat en l'arqueologia per mitjà del material arqueològic dels assentaments, d'aquí que neix el concepte de cultura material. L'estudi de la ceràmica pren la iniciativa en aquest camp per mitjà de la figura tant destacada de Guillem Rosselló-Bordoy. De fet, la ceràmica és el material més abundant d'una excavació i el que pot datar i aportar més dades sobre la cultura material corresponent a cada fase històrica. Per això esdevé la punta de llança de la nova arqueologia medieval i, els investigadors s'hi especialitzen. La divulgació que dels catàlegs de ceràmica és tradueixen pels historiadors, per catàlegs de tipologies d'atuals, el qual per un no especialista crea problemes de comprensió de les conclusions.

Les noves tendències historiogràfiques suposen també un renovador impuls en les tècniques de treball de l'excavació arqueològica. Primar el rigor científic per mitjà de la utilització de l'estratigrafia com element articulador del treball arqueològic i, al mateix moment, servir de base a partir de la qual generar el registre del material històric que se'n extreu. De fet, l'estratègia d'excavació comporta d'immediat tenir en compte la divisió del jaciment tot partint de criteris racionals i d'una jerarquia d'espais i àmbits molt concrets que han de fer arribar a l'arqueòleg fins la unitat mínima, que és la unitat estratigràfica. Aquestes idees quedaren ben recollides per Michel de Bouard, el qual publicà un manual força complet i altament divulgatiu sobre el procés científic en l'arqueologia medieval⁴⁵. Tots aquests elements aproximen amb rigor al coneixement de la cultura material de la corresponent etapa històrica que estudiem. De fet, el ressò

---

⁴⁴ IZQUIERDO, R., "La arqueología medieval en España: antecedentes y estado actual", *Arqueología y Territorio Medieval*, (Jaén, 1993), p. 122.

⁴⁵ BOUARD, M., de, *Manual de Arqueología Medieval. De la prospección a la historia*, Editorial Teide/Editorial Base, Barcelona, 1977.

d'aquesta publicació suposà la seva ràpida traducció al castellà i al català, gràcies a l'impuls emprenedor de Manuel Riu⁴⁶.

Retrocedim en el temps per rependre el fil d'una de les aportacions científiques a la península que marcà de fons no només les innovacions teòriques pel que fa a la recerca, sinó de cara a la metodologia de treball, és la efectuada per E. Lévi Provençal⁴⁷ en les dècades dels anys trenta i quaranta del segle XX. En primer lloc la recerca sobre Alandalús ve marcada per les contínues aportacions realitzades per investigadors europeus, principalment francesos, d'aquí la següent cita “*buena parte del conocimiento que poseemos hoy en día sobre el poblamiento rural de al-Andalus se lo debemos a los investigadores franceses, de cuyas conclusiones somos deudores*”⁴⁸. La disponibilitat de la Casa de Velázquez de Madrid com a centre logístic i, una potent tradició pel que fa a la investigació, foren motius suficients per encarar el passat musulmà de la península amb més vigor que els investigadors espanyols. E. Lévi Provençal en la seva extensa bibliografia especialitzada en transcripcions de textos de l'àrab al francès i també les aportacions de les recerques pròpies, posa les bases d'una visió renovadora de la historiografia sobre Alandalús. Podem considerar que desenvolupa una idea evolucionista del poder central andalusí; de fet, la seva hipòtesi de treball l'extreu per mitja de les fonts àrabs. Considera que el poder de Còrdova és el que dictamina l'evolució política de tot el país, i com a mesura que ens desplacem a la perifèria aquest no el constatem, perquè és des d'un únic lloc que s'organitza Alandalús. Per mitjà d'aquesta via interpretativa és posen les bases de l'estudi sobre els omeies i la idea que se'ls associa, la centralitat. També, es forgen noves interpretacions respecte el poder vinculat al califat i el suposat estat musulmà que dominava la península musulmana. No obstant, per mitjà d'aquesta via interpretativa s'obvia la quotidianetat política de la Frontera Superior, que tants cops hem vist allunyada del poder cordovès i, intentant forjar governs locals i autònoms. Així mateix, l'abundant documentació que és referèix a Còrdova no és extensible a la resta de la península, tal i com constatem en el cas

---

⁴⁶ RIU, M., “Arqueología Medieval en España”, *Manual de Arqueología Medieval. De la prospección a la historia*, Editorial Teide/Editorial Base, Barcelona, 1977. ID., *L'Arqueologia Medieval a Catalunya*, Amelia Romero editora, Sant Cugat del Vallès, 1989.

⁴⁷ Podeu consultar LÉVI-PROVENÇAL, E., *L'Espagne musulmane au Xe siècle: institutions et vie sociale*, Maisonneuve & Larose, Paris, 1996 (reedició); ID., *Histoire de l'Espagne musulmane*, Maisonneuve & Larose, Paris, 1950-1967.

⁴⁸ ACIÉN, M., “Las torres/burūy en el poblamiento andalusí”, *Al-Andalus espaço de mudança. Balanço de 25 anos de história e arqueologia medievais. Homenagem a Juan Zozaya Stabel-Hansen. Seminário internacional, Mértola 16, 17 e 18 de Maio de 2005*, (2006), p. 21.

concret de la Lleida musulmana⁴⁹. Per tant, és difícil demostrar, sense documentació, que el vincle de ciutats tant extremes i llunyanes sigui estret amb el suposat poder cordovès.

Cal fer un salt endavant en el temps, la via interpretativa de Lévi-Provençal topà en la dècada dels anys setanta del segle XX amb les innovadores aportacions de Pierre Guichard⁵⁰, gràcies al treball localitzat al Llevant peninsular. S'obre doncs pels joves investigadors espanyols i francesos no només una renovada historiografia, sinó que a nivell metodològic, Guichard incorpora en les seves recerques la interdisciplinarietat⁵¹ fins llavors desconeguda i poc practicada. La seva formació prové de diverses bandes de la recerca europea de la segona meitat del segle XX⁵². Els treballs sobre prospecció arqueològica endegats a Gran Bretanya als anys cinquanta, així com, les recerques endegades sobre el paper dels assentaments rurals per l'École Pratique des Hautes Études de Paris, esdevingueren punts de convergència pels investigadors francesos i polonesos. La influència d'un país que és trobava en l'òrbita de la Unió Soviètica en els seus investigadors, va proporcionar que l'estudi dels materials arqueològics adoptés un marcat caire de la història marxista, estesa arreu del continent. Les intervencions arqueològiques a la península les coneixem des de les darreries del segle XIX, però mancades de rigor científic, així com d'especialistes en la temàtica. La influència d'aquestes idees foren claus a l'hora d'endegar el procés de treball per mitjà de l'excavació arqueològica de la mà de Pierre Guichard. De fet, aquest és un dels principals objectius metodològics que avui s'incorpora en tots els treballs de recerca endegats de cara a estudiar el passat medieval de la península Ibèrica. És interessant anotar que la metodologia d'inserir-se en l'estudi del territori es basa en la prospecció arqueològica, entesa com un instrument d'aproximació a l'espai, però amb una

---

⁴⁹ La documentació andalusina referent a la ciutat de Lleida i els seus territoris és més aviat escassa, així com poc específica en les aportacions. Podeu consultar el recull documental de BRAMON, D., *De quem érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000.

⁵⁰ GUICHARD, P., *Structures sociales "orientales" et "occidentales" dans l'Espagne musulmane*, Mouton, Paris, 1977.

⁵¹ *Toutefois, en février 1968, une visite amicale à Barcelone (où je résidais alors) d'André Bazzana, que je connaissais depuis nos études à l'université de Lyon et qui s'était, pour sa part, orienté vers des travaux de terrain sur l'Antiquité et le Moyen Âge dans le cadre de la région lyonnaise, avait donné lieu entre nous à des discussions sur la possibilité de donner une dimension plus archéologique à mes orientations scientifiques et plus concrètement sur l'intérêt qu'il pourrait y avoir à engager la fouille d'un site de village médiéval de l'époque de la conquête chrétienne.* GUICHARD, P., BAZZANA, A., "Trente cinq ans après, faut-il rouvrir le dossier "Bufilla"?", *Al-Andalus espaço de mudança. Balanço de 25 anos de história e arqueologia medievais. Homenagem a Juan Zozaya Stabel-Hansen. Seminário internacional, Mértola 16, 17 e 18 de Maio de 2005*, (2006), p. 111.

⁵² *Ibidem.*, p. 111-122.

metodologia encara força rudimentària i, actualment hi ha professionals de l'arqueologia que no han sabut perfeccionar. No obstant, és interessant l'aportació en el context que ens movem, de la utilització de la prospecció arqueològica com instrument per detectar jaciments, així com combinar-ho amb la documentació escrita i el buidatge bibliogràfic. Les bases metodològiques que proposa Pierre Guichard són al cap i a la fi, les claus per executar un treball de recerca amb el rigor i l'anàlisi necessaris.

Si analitzem la seva innovadora aportació cal destacar en primer lloc que proposa una història regionalista que vol contraposar-se a la tendència historiogràfica predominant fins al moment, basada amb la hipotètica centralitat cordovesa. La utilització en la metodologia de treball de les fonts documentals, però alhora l'arqueologia, la toponímia i l'antropologia, destapa i posa la base de l'història social sobre Alandalús; ja que el món rural, l'organització territorial dels seus assentaments i l'aprofitament de l'aigua, són factors que forgen un tipus de societat musulmana que manté els lligams tribals importats des d'Àfrica, degut a la forta presència de població bereber vinguda després de la conquesta del segle VIII i, que s'anà instal·lant per la península. La renovació historiogràfica impulsada per Pierre Guichard, permet crear escola ja que els investigadors accepten les seves tesis i les apliquen als corresponents espais de recerca. De fet, actualment és segueixen defensant i utilitzant les tesis de Guichard⁵³, malgrat haver-hi noves línies interpretatives que no accepten les seves aportacions, així com confusions de les principals idees que aporta⁵⁴. Pel que fa a la metodologia de treball, incorpora la interdisciplinarietat com element de treball de diverses disciplines que complementen i proporcionen rigor a l'anàlisi històric de l'investigador. La documentació, les fonts materials de l'arqueologia per mitjà del treball de camp basat en l'excavació i la prospecció superficial, la toponímia i la seva etimologia i, finalment la introducció de l'antropologia com disciplina que aproxima al coneixement de les societats, permet introduir a l'investigador al passat històric amb una excel·lent visió i rigor. Els treballs de Guichard reben l'especial i continuada col·laboració d'André Bazzana⁵⁵ i Patrice Cressier. L'aplicació de les seves tesis és altament divulgada entre

---

⁵³ El mateix Pierre Guichard defensa la seva tesi al Llevant peninsular, GUICHARD, P., "Villes et campagnes aux premiers siècles de l'Islam dans le Sharq al-Andalus", *Villes et campagnes de Tarraconaise et d'al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transition*, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2007, p. 263-273.

⁵⁴ En determinats casos la lectura de Pierre Guichard no ha estat gaire afortunada, ja que s'ha confós la idea regionalista amb localista.

⁵⁵ BAZZANA, A., CRESSIER, P., *Šaltīs/Saltés (Huelva). Une ville médiévale d'al-Andalus*, Madrid, 1989; BAZZANA, A., GUICHARD, P., "Archéologie extensive dans la région valencienne (Espagne)", *Castrum 2: Structures de l'habitat et occupation du sol dans les pays méditerranéens: les méthodes et*

els especialistes de l'història d'Alandalús i, és converteix en el principal referent de la recerca en aquesta etapa de la història peninsular.

La contraposició de dos conceptes definitoris de l'estat andalusí, la centralitat i el regionalisme, marquen a partir d'aquests moments les línies historiogràfiques dels investigadors que s'especialitzen sobre Alandalús. La visió de Pierre Guichard sobre la societat andalusina i la seva imbricació en el territori pren força en el sector d'investigadors que utilitzen l'arqueologia medieval com la disciplina científica que els aproxima al coneixement del passat musulmà peninsular.

En aquest sentit, Miquel Barceló reivindica un espai propi per l'arqueologia medieval, així com, un reconeixement per part del món científic medievalista de la validesa de la metodologia, el rigor i l'anàlisi que ofereix l'arqueologia a l'hora d'estudiar el passat medieval⁵⁶. Aquest però, obre una línia de recerca innovadora fins llavors i poc explotada pels investigadors fins al moment, que li permet inserir-se en la societat rural musulmana, l'hidraulisme. L'estudi de l'aigua i els seus usos dins el món rural andalusí han aportat línies interpretatives respecte l'organització social, l'explotació del territori, la ocupació humana del mateix i les tècniques i usos de l'aigua, que afirmen i s'aproximen a les tesis aportades per Pierre Guichard sobre la visió social regional i local de la societat musulmana a la península Ibèrica.

Sense cap mena de dubte, l'arqueologia medieval en els anys vuitanta i noranta i, de retruc la historiografia, experimenten una notable maduresa a l'hora d'afrontar els debats i els reptes relacionats amb el passat musulmà. De fet, l'estudi de l'hidraulisme andalusí necessita disfrutar d'una base científica i sòlida que ha de permetre identificar els elements essencials que permetin inserir-se en el sistema hidràulic i, com des d'aquest, la societat que el crea, l'andalusina, modifica el paisatge per crear espais de conreu i d'habitatge. El rigor per endegar la recerca en aquest camp és necessari; per aquest motiu és necessari realitzar un anàlisi complet de les infraestructures hidràuliques, perquè en determinats casos la seva utilització ha perdurat fins l'actualitat,

---

l'apport de l'archéologie extensive, (Roma-Madrid, 1988), p. 3-28; ID., "La frontière du Sarq Al-Andalus", *La Marche Supérieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien*, Madrid, 1991. BAZZANA, A., GUICHARD, P., "Les tours de défense de la Huerta de Valence au XIIIe siècle", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XIV (1978), p. 73-105. BAZZANA, A., CRESSIER, P., GUICHARD, P., *Les châteaux ruraux d'al-Andalus. Histoire et archéologie des husun du sud-est de l'Espagne*, Madrid, 1988.

⁵⁶ BARCELÓ, M., "La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural", *Arqueología Medieval. En las afueras del medievalismo*, (Barcelona, 1988), p. 195-274. ID., "Rigor y "milongueras pretensiones". Es posible historiar el feudalismo sin la Arqueología? El caso catalán", *Arqueología y Territorio Medieval. "Problemas en Arqueología Medieval"*, (Jaén, 1993), p.129-130. ID., "¿Qué arqueología para al-Andalus?", *Los orígenes del Feudalismo en el mundo mediterráneo*, cord. Antonio Malpica, Tomás Quesada, (Granada, 1994), p. 69-100.

i també, cal tenir en compte que la construcció de la infraestructura hidràulica s'extén en vigor sobre el territori en la modernitat. Això demana una excel·lent preparació de l'investigador per poder identificar quines són les ingerències alienes al sistema original, així com, no confondre estructures que poden ser anteriors o posteriors, per musulmanes.

La interdisciplinarietat que demana l'arqueologia medieval és un dels reptes que la historiografia ha sabut superar en bona nota. La necessitat d'abarcàr espais més amplis d'estudi que s'engloben en projectes de recerca, demanen que la documentació, l'arqueologia, la toponímia i la cartografia vagin de conjunt en les recerques pertinents.

La dècada dels vuitanta també marca un punt d'inflexió pel que fa a l'especialització dels investigadors. Fins ara hem vist que, qui treballava Alandalús ho feia d'una forma genèrica, sense una clara especialització en una etapa concreta o tècniques de treball innovadores. A partir d'aquest nou context favorable a la recerca científica, els investigadors tendiran a especialitzar-se en contextos històrics concrets, en regions peninsulars o en tècniques d'estudi com és la ceràmica.

Des de França ens arriba un nou investigador que és serveix de la logística i el suport que ofereix la Casa de Velázquez de Madrid, per tal d'especialitzar-se en l'etapa musulmana a la vall de l'Ebre. Philippe Sénac⁵⁷ des dels anys vuitanta aporta una innovadora visió interpretativa de la història d'Alandalús, per mitjà dels seus estudis sobre les fortificacions rurals, els *husun*. La seva abundant bibliografia exemplifica la voluntat de treball per inserir-se en l'estudi de la societat rural de frontera des del segle VIII fins al segle XII. Fins a la publicació del seu treball sobre les fortificacions rurals lleidatanes, cap altre investigador havia assolit una aproximació a l'espai defensiu musulmà del districte fronterer de Lleida⁵⁸. El volum enciclopèdic endegat per Pere Català⁵⁹ sobre els castells de Catalunya, és una obra interessant per consultar treballs individualitzats sobre els orígens de les fortificacions catalanes, d'entre les quals, cal remarcar el reconeixement de les que mantenen un clar passat musulmà. La publicació dels *Castells Catalans* és una obra referent pel fet de recollir gran part de les fortificacions del Principat, amb el corresponent estudi monogràfic.

---

⁵⁷ SÉNAC, Ph., "Les huṣūn du Ṭagr al-Aqsā: à la recherche d'une frontière septentrionale d'Al-Andalus à l'époque omeyyade", *Castrum IV: Frontière et peuplement dans le monde méditerranéen au Moyen Âge*, (Roma-Madrid, 1992), p. 75-84. ID., "Châteaux et peuplement en Aragon du VIII au XI siècle", *L'Incastellamento*, (Roma, 1992), p. 123-140.

⁵⁸ SÉNAC, Ph., "Note sur les huṣūn de Lérida", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 24, (Paris, 1988), p. 53-69.

⁵⁹ CATALÀ, P., *Els Castells Catalans*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1979.

A nivell espanyol cal destacar en primer lloc que assistim a la consolidació de la segona generació d'arqueòlegs medievalistes, després de la primera encapçalada per Juan Zozaya, Guillem Rosselló Bordoy. Antonio Malpica treballa principalment l'etapa nazarí del Regne de Granada⁶⁰, abarçant diversos aspectes com el territori⁶¹, l'espai rural⁶² i la societat granadina⁶³. Les seves recerques busquen obrir nous ventalls innovadors a la història d'Alandalús per mitjà de l'estudi de la societat rural i l'espai que aquesta ocupava. És una immersió a la història força similar a la de Pierre Guichard, però amb la diferència que Antonio Malpica és arqueòleg i treballa i teoritzà sobre les fonts materials. La recerca que endega sobre el Regne Nazarí de Granada, és un clar referent d'estudis sobre el món agrari musulmà, que pot extrapolar a etapes històriques anteriors. No hi ha dubte que l'abundància de fonts documentals i arqueològiques de Granada, deixa la recerca d'aquest investigador en un nivell alt i òptim, tot esdevenint un clar referent en la història d'Alandalús.

L'empenta que assoleix l'arqueologia medieval fruit de les bases ben cimentades de les anteriors dècades, permeten forjar amb força una branca específica i amb continguts específics⁶⁴. La base humana quedà ben completa amb nous especialistes⁶⁵ formats exclusivament en la disciplina medieval, així com del suport tècnic i científic que permeté endegar projectes ambiciosos arreu del territori.

El principal referent que teoritzà sobre la qüestió dels moviments migratoris⁶⁶ en l'espai comtal de la Catalunya alt medieval fou Pierre Bonnassie⁶⁷. Aquest constata un

---

⁶⁰ MALPICA, A., "De la Granada nazarí al reino de Granada", *De al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales*, (Barcelona, 1990), p. 119-153.

⁶¹ MALPICA, A., "La villa de Motril y la repoblación de la costa de Granada (1489-1510)", *Cuadernos de Estudios Medievales*, X-XI, (1982-1983), p. 169-206. ID., *Turillas, alquería del alfoz sexitano*, Edición del Apeo de Turillas de 1505, Granada, 1984. ID., "Estructura de poblamiento de la costa granadina a fines de la Edad Media", *Studia Historica*, VII, (1989), p. 157-186.

⁶² MALPICA, A., "La implantación castellana en la tierra de Salobreña: la alquería de Bernardila", *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino*, III, (1989), p. 199-216.

⁶³ MALPICA, A., "Los judíos de Almuñécar antes de la llegada de los cristianos", *Miscelánea de Estudios Arabes y Hebraicos*, XXXII, (1983), p. 95-112.

⁶⁴ RIU, M., "Los estudios sobre arqueología medieval en España", *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 4, (Barcelona, 1983), p. 277. *L'Arqueologia Medieval a Catalunya*, Amelia Romero editora, Sant Cugat del Vallès, 1989.

⁶⁵ ACIÉN, M., *Ronda y su serranía en tiempos de los Reyes Católicos*, Universidad de Málaga, Málaga, 1979. OLLICH, I., *Els Castells d'Osona*, Eumo Editorial, Vic, 1987. GIRALT, J., "Arqueología andalusí en Balaguer (Lérida)", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, 2, (Alicant, 1985), p. 151-159. ESCO, C., GIRALT, J., SÉNAC, P., *Arqueología Islámica en la marca superior de al-Andalus*, Diputación de Huesca, Huesca, 1988. KIRCHNER, H., *Étude des céramiques islamiques de Shadhfilah: Setefilla, Lora del Río, Sevilla*, Université de Lyon, Lyon, 1990.

⁶⁶ Per aprofundir sobre la demografia comtal podeu consultar a, FELIU, G., *La població del territori de Barcelona en el segle XIV*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1962-1972. ID., *Sant Joan de les Abadeses i el repoblament del Vallès*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1984. ID., "La pre-Cataluña: la población", *La España cristiana de los siglos VIII al XI: los núcleos pirenaicos (718-1035): Navarra, Aragón, Cataluña*, Manuel Riu Riu (coord.), (1999), p. 363-394.

desplaçament poblacional emprès per raons socials i econòmiques, que redueix a diferència del que defensava Ramon d'Abadal, la presència comtal a un paper organitzatiu de l'administració, ja que els colons, considera, ja estaven instal·lats en els nous territoris, fruit del procés d'aprisió, i conformats amb noves agrupacions pageses i comunitats.

La contínua renovació de la historiografia ha permès arribats als anys vuitanta del segle XX diverses reformulacions i replantejaments dels fenòmens migratoris i, de retruc, d'Alandalús a casa nostra. Treballs enfocats vers la vall de Lord, la vall de Sant Joan de les Abadesses o el Vallès posen en dubte la qüestió de la buidor que s'ha tractat amb tanta insistència, del fenomen migratori, i posant un nou èmfasi en un aspecte fins ara no tingut en compte, la possible pervivència de poblament en aquestes àrees frontereres⁶⁸. La renovació historiogràfica permet valorar actualment com un enfoc força simple la visió d'una població aglomerada i concentrada en el Pirineu, la qual necessità baixar cap a les terres musulmanes, desocupades, per poder sobreviure⁶⁹. Per contra les noves propostes fruit d'un intens anàlisi i d'una metodologia científica basada amb el rigor permeten reenfocar el fenomen d'ocupació de l'espai, i situar-lo en un context històric que tindria el seus inicis al segle VIII fins al segle XIII. Altrament també és constata com la pròpia dinàmica feudal afavoreix l'expansió comtal vers la frontera, apropiant-se de les terres desocupades en una primer moment, i posteriorment a través de la conquesta militar efectiva sobre el territori andalusí de Lleida i Tortosa. L'agressió feudal serà el marc idoni que permeti fer avançar la conquesta vers el sud⁷⁰. Tanmateix el que cal tenir en compte és dur a terme un treball de recerca amb rigor i mètode, lluny d'interpretacions simples d'esdeveniments i fets històrics que poden tergiversar el treball de l'historiador, el qual ha de buscar molts cops en fils foscos de la història. L'estudi de l'etapa musulmana al nord-est peninsular, s'ha enfocat sempre des de la perspectiva del retrocés del territori andalusí, i l'avanç de la conquesta. Les dades

---

⁶⁷ BONNASSIE, P., *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, I, Barcelona, 1979.

⁶⁸ BENET, A., "El Solsonès. Marc històric", *Catalunya Romànica*, XIII, (Barcelona, 1987), p. 24-31. FELIU, G., "Sant Joan de les Abadesses. Algunes precisions sobre l'acta judicial del 913 i el poblament de la Vall", *Homenatge a la memòria del professor Dr. Emilio Sáez*, (Barcelona, 1989) p. 422-423. SALRACH, J.M., "Presentació", *Catalunya Romànica*, XVIII, (Barcelona, 1991), p. 13-14.

⁶⁹ SALRACH, J.M., "Défrichement et croissance agricole dans la Septimanie et le Nord-est de la Péninsule Ibérique", *Flaran*, 10, (Auch, 1988), p. 142.

⁷⁰ SALRACH, J.M., "Re poblament i colonització agrària a l'alta edat mitjana", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, XIX, (Barcelona, 1978), p. 23-28. ID, "Societat i poder als comtats pireneics als segles IX i X", *El Mil·lenari de Catalunya i la Cerdanya*, (Barcelona, 1989), p. 32.

són interessants, però ens quedem a mitges a l'hora de reconèixer realment què era la societat musulmana i el seu territori.

L'auge de l'arqueologia medieval i els estudis sobre Alandalús, permeteren crear el 1982 una plataforma bàsica per la continuació de la recerca, *la Asociación Española de Arqueología Medieval*, reconeguda pel seu destacat paper en l'organització dels congressos exclusivament dedicats a l'arqueologia medieval. Però a més, la publicació del butlletí a partir del 1985 omplí el buit bibliogràfic amb una aportació periòdica i destinada a la nova disciplina⁷¹. La vitalitat de l'arqueologia medieval en els anys vuitanta és traslladà als noranta, per mitjà d'una consolidació de les especialitzacions i noves tècniques que és podien aplicar al treball de camp. La interdisciplinarietat és un concepte altament acceptat i consolidat en els nous projectes arqueològics que s'endeguen⁷², així com els intercanvis amb centres de recerca europeus⁷³.

La necessitat d'extendre l'àmbit del coneixement en història medieval a nous camps fins ara poc explorats a Espanya, ha introduït especialitzacions que han marcat un canvi de tendència vers l'arqueologia tradicional. Els estudis del món agrari endegats principalment a Granada⁷⁴ i, l'arqueologia de l'arquitectura marquen noves tendències que incereixen de ple en les transformacions socials, la incidència en el territori, l'economia i la quotidianetat. Aquestes noves perspectives historiogràfiques s'estan consolidant al mateix moment que l'arqueologia clàssica perdura. El complement d'aquestes tendències és molt positiu pel coneixement de la història medieval peninsular, i més encara si ens trobem en una etapa històrica com és la musulmana, de la que tenim escassos vestigis documentals. Sens dubte que amb aquests dos vectors, l'arqueologia medieval queda molt ben emplaçada dins el panorama científic, ja que els estudis agraris poden ser força productius en una etapa que l'arqueologia i la documentació poden complementar-se a la perfecció, així com, l'arqueologia de

---

⁷¹ *Boletín de Arqueología Medieval*, 1, (Toledo, 1987).

⁷² IZQUIERDO, R., *Vascos: la vida cotidiana en una ciudad fronteriza de al-Andalus*, Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, Toledo, 1999. SALVATIERRA, V., *Cien años de arqueología medieval: perspectivas desde la periferia*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Granada, Granada, 1990.

⁷³ REYNOLDS, P., *Arqueología experimental. Una perspectiva de futur*, Eumo editorial, Vic, 1988.

⁷⁴ TRILLO, C., "El paisaje vegetal en la Granada islámica y sus transformaciones tras la conquista castellana", *Historia Agraria*, 17, (1999). ID., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004. MALPICA, A., "El paisaje agrario medieval en el reino de Granada. Fuentes escritas y análisis arqueológico", *Transformaciones agrarias en Andalucía oriental y norte de Marruecos*, Madrid, 1997, p. 15-61.

l'arquitectura mitjançant les nombroses restes de patrimoni medieval que encara conservem a l'actualitat.

Per coordinar el volum d'informació que es genera contínuament amb les recerques tant capdavanteres és necessari aproximar-nos a les noves tecnologies i, principalment a la informàtica⁷⁵. Per tant, la segona de les claus que marca el canvi amb l'arqueologia postclàssica és la incorporació de la tecnologia més puntera. Certament, aquesta evolució l'han viscut i l'han adaptat amb molt rapidesa altres disciplines científiques, però la història medieval encara no avança al ritme que caldria fer-ho per arribar a uns nivells òptims de reconeixement científic mundial.

1.1.2 Les terminologies

Malgrat que anem avançant en els estudis i la recerca sobre Alandalús, no aconseguim obtenir uns criteris comuns de definicions i terminologia que permetin facilitar el treball de l'investigador, així com obtenir una motivació dels joves estudiants i nous investigadors en formació per enfocar les seves carreres professionals vers aquesta etapa històrica. No obstant, cal reconèixer que terminologies com "Espanya musulmana", "hispanoàrab", "araboandalús", "reconquesta", "àrabs-musulmans"⁷⁶, van desaparèixer progressivament del vocabulari emprat per llibres de divulgació i dels treballs de recerca, obrint pas a terminologies més acceptades per la comunitat científica. La consolidació dels vocables *muladí* fent referència als musulmans d'ascendència visigoda⁷⁷, *mawlà* llibert o convers no àrab, que queda unit al seu anterior amo mitjançant una relació anomenada "clientelisme"⁷⁸, *jihad* que etimològicament significa "esforç cap a un fi determinat", pels musulmans tindria un significat relacionat amb un esforç de perfeccionament moral i religiós, malgrat que sovint se l'ha relacionat amb

---

⁷⁵ GARCÍA, A., *Informática y arqueología medieval*, Universidad de Granada, Granada, 2003. MARTÍN, J.M., "Informática y Arqueología Medieval", *Tendencias actuales en arqueología medieval*, Ángel Luis Molina, Jorge A. Eiroa (eds), Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, Murcia, 2007, p. 59-89.

⁷⁶ GIRALT, J., "Arqueología andalusí en Balaguer (Lérida)", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, 2, (Alicant, 1985), p. 67.

⁷⁷ CHALMETA, P., "Muwallad", *Encyclopédie de l'Islam. Nouvelle Édition. Index des noms propres des tomes I-VII et du Supplément*, 4, (Leiden, 1993), p. 809-810.

⁷⁸ CRONE, P., "Mawlà", *Encyclopédie de l'Islam. Nouvelle Édition. Index des noms propres des tomes I-VII et du Supplément*, 4, (Leiden, 1993), p. 865-874.

l'acció armada destinada a expansió o defensa del territori de l'islam⁷⁹. La figura política del *hagib* que significa “el que tapa amb un vel la porta del sobirà tot guardant-la”, nascuda en l'etapa del califat omeia, amb unes funcions de representació del califa⁸⁰. Si fem referència a denominacions geogràfiques tenim per una banda *ifranğ* que és una arabització del mot “franc” el qual pretén associar a la cristiandat situada més als Pirineus i més enllà. D'altra banda el terme *tagr* es força utilitzat en el nostre treball per l'àrea d'estudi que és centra dins la Frontera Superior; talment la terminologia *tagr* va associada al límit entre un territori musulmà i un altre que no ho sigui, seguida de diverses indicacions geogràfiques com *Aqsà* (frontera extrema)⁸¹. En la mateix línia tindriem la denominació *Alandalus*, nom que en la gran majoria de la producció bibliogràfica apareix separat en un guió (al-Andalus). La qüestió terminològica i lingüística no formen part del present treball perquè la meua formació no ha estat en filologia, i per tant no tindria el rigor necessari per poder dur a terme un estudi enfocat vers aquestes qüestions. Tanmateix si que m'agradaria esmentar que en la present tesi intentarem utilitzar les terminologies correctes per tal de facilitar la comprensió i seguir el camí vers una homogeneïtzació dels vocables traduïts de l'àrab al català, tot i que l'empresa iniciada és força difícil perquè gran part dels vocables que ens trobem provenen de l'àrab, i el principal problema prové en la traducció. Així doncs, tindrem en compte de dur a terme l'exercici d'homogeneïtzar al català els vocables d'origen àrab i els també arabitzats per tal d'afavorir l'entesa i servir de pauta per a futures recerques en el nostre camp. Per tant aquest és un objectiu a assolir en la present tesi doctoral i que intentarem fer-ho amb el màxim rigor que ens permetin els nostres coneixements, tot i que cal tenir en compte les publicacions dels especialistes en filologia en àrab que comptem actualment a casa nostra com Dolors Bramon, Pere Balaña, Mikel de Epalza i Federico Corriente així com publicacions i treballs enfocats vers la qüestió terminològica i lingüística com la *Encyclopédie de l'Islam*. Les transcripcions de l'àrab tradicionalment venen condicionades pel sistema establert per la *Escuela de Arabistas Espanyoles*, creada per Miguel Asín Palacions, divulgant-se a través de la revista *al-Andalus*⁸² i de la successora amb el nou nom *al-Qantara*. Revista

---

⁷⁹ TYAN, E., “Djihād”, *Encyclopédie de l'Islam. Nouvelle Édition. Index des noms propres des tomes I-VII et du Supplément*, 2, (Leiden, 1993), p. 551-553.

⁸⁰ SOURDEL, D., “Hādhib”, *Encyclopédie de l'Islam. Nouvelle Édition. Index des noms propres des tomes I-VII et du Supplément*, 3, (Leiden, 1993), p. 47-48.

⁸¹ CHALMETA, P., “El concepto de tagr”, *La Marche Supérieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien. Actes recueillis et présentés par Philippe Sénac*, (Madrid, 1991), p. 15-28.

⁸² *Al-Andalus*, (Madrid, 1933-1978).

de *Estudios Árabes*⁸³. Tot i així el sistema de transcripció espanyol no ha estat exempt de crítiques degut al sistema de transcripció utilitzat. Més encara s'ha vist com una tècnica no del tot correcta la transcripció d'un text de l'àrab al castellà i d'aquest al català, presentant greus deficiències. Tanmateix des de Catalunya s'ha treballat en aquest sentit apareixent treballs de recerca que han anat enfocats envers aquesta problemàtica⁸⁴ a l'hora de transcriure, però no només en aquest sentit, sinó que també pels investigadors que treballen Alandalús perquè molts cops ens trobem davant una confusió en els termes a usar, quan intentem homogeneïtzar al màxim els nostres recursos a l'hora de redactar un treball.

Concluint aquest ràpid apartat sobre les terminologies i la problemàtica que ens plantegen en els nostres treballs per aconseguir una homogeneïtzació en els vocables a utilitzar, creiem necessari establir un patró únic per no crear la disparitat de formes d'escriure una paraula traduïda de l'àrab. Probablement seria interessant seguir la normativa especificada per la Organització Internacional de Normalització, la qual és seguida pel prestigiós arabista Federico Corriente. Per finalitzar cal esmentar que avui en dia les publicacions sobre estudis de la literatura i llengua àrab a Catalunya estan creixent amb força, fruit d'això tenim el *Corà*⁸⁵ traduït al català, *Les Mil i una Nits*⁸⁶, o el *Rihla* ibn Battuta⁸⁷. Veiem doncs que, la producció literària traduïda de l'àrab al català està en auge, beneficiant i enriquint la nostra cultura i sobretot la recerca.

1.1.3 Què s'ha treballat sobre la frontera andalusina en especial al districte musulmà de Lleida?

Deixant enrera el tractament historiogràfic que s'ha donat a la conquesta de la frontera i sobre quina era la visió donada pels autors que han tractat el tema davant Alandalús. Reprenem el fil dels treballs que s'han realitzat a Catalunya sobre el període musulmà als districtes de Lleida i Tortosa amb la bibliografia pertinent a l'etapa andalusina a casa nostra ve marcada per un escàs seguiment per part de la historiografia. Degut a

---

⁸³ *Al-Qantara. Revista de Estudios Árabes*, (Madrid, 1981).

⁸⁴ MARTÍN PASCUAL, LL., "L'àrab i la llengua catalana", *Serra d'Or*, 329, (Abadia de Montserrat, 1989), p. 21-22. DD.AA., "Proposició sobre els sistemes de transliteració i transcripció de mots àrabs al català", *Documents de la Secció Filològica*, (Barcelona, 1990). BALAÑÀ, P., "Recull Basic de terminologia jurídica catalanoaràbiga", *Revista de Llengua i Dret*, 11, (Barcelona, 1988).

⁸⁵ EPALZA, Mikel de, FORCADELL, J., PERUJO, J. M., *L'Alcorà*, (Barcelona, 2001)

⁸⁶ CINCA, D., CASTELLS, M., *Les Mil i una Nits*, (Barcelona, 1995).

⁸⁷ IBN BATTUTA, *Els viatges*, trad. Margarida Castells i Manuel Forcano, (Barcelona, 2005).

l'anterior comporta que predomini l'escassetat de producció d'obres publicades dins el marc acadèmic que puguin ser referents a tenir en compte a l'hora de fer recerca sobre la temàtica, però també, part de la producció historiogràfica de la que podem gaudir avui són obres divulgatives, estudis puntuals que apareixen a la premsa habitual o a la premsa d'escassa difusió⁸⁸. Talment seguint amb la producció bibliogràfica podem parlar de l'escàs ressò que té Alandalús en els volums enciclopèdics publicats en català⁸⁹. Bàsicament s'ha generat una història oficial de l'edat mitjana, on hi havia tots els tòpics recents com la revolució feudal⁹⁰, i sobretot l'absència de l'islam⁹¹. Les referències a l'islam apareixen esmentades indirectament quan s'explica l'avanç de la frontera, però en cap cas, trobem capítols explícits de l'etapa musulmana.

Malgrat l'anterior, cal anotar un punt d'inflexió protagonitzat per una nova *Història de Catalunya*,⁹² la qual té una notable sensibilitat per la qüestió musulmana a Lleida i Tortosa, que incorpora novetats historiogràfiques d'un grandíssim valor i rigor científic, que sens dubte canviaran molts dels postulats tradicionals que encara avui és defensat dins l'àmbit historiogràfic.

Probablement si cal buscar motius que ens aboquin a l'escassa producció bibliogràfica sobre Alandalús a casa nostra, potser caldria considerar el poc coneixement que és té actualment de la llengua àrab dins el col·lectiu d'historiadors que estudiem Alandalús. Tanmateix cal buscar altres raons que ens puguin fer considerar i reflexionar sobre el baix nombre d'investigadors en aquest camp, i potser rauria en el fet que tradicionalment els historiadors que han treballat l'edat mitjana s'han centrat en el treball sobre el món comtal, sigui quina sigui la seva vessant, deixant sempre de banda el món andalusí. Clar que el fet de la dificultat de l'àrab és un tret que pot marcar el canvi vers una altra fase de la història, però també cal tenir en compte que documentalment l'estudi d'Alandalús no és del tot complet degut a la gran escassetat de documentació que gaudim avui en dia. Per aquest motiu la disciplina de l'arqueologia és

---

⁸⁸ BALAÑÀ, P., "Els musulmans a Catalunya (713-1153). Una aproximació bibliogràfica", *Sharq al-Andalus. Estudios Arabes*, 3, (Alicante, 1986).

⁸⁹ *Diccionari d'història de Catalunya*, Jesús Mestre (dir), Edicions 62, Barcelona, 1992. SALRACH, J.M., *La formación del campesinado en el occidente antiguo y medieval. Análisis de los cambios en las condiciones de trabajo desde la Roma clásica al feudalismo*, Síntesis DL, Madrid, 1997. *Història de Catalunya*, Salvat, Barcelona, 1978-1979. AVENTÍN, M., *Història medieval de Catalunya*, Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya, Proa, Barcelona, 1998.

⁹⁰ SALRACH, J.M., *El procés de feudalització segles III-XII*, Edicions 62, Barcelona, 1993 (5a ed.).

⁹¹ SALRACH, J.M., *El procés de formació nacional de Catalunya segles VIII-IX*, Edicions 62, Barcelona 1978.

⁹² SABATÉ, F., "Catalunya Medieval", *Història de Catalunya.*, II, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 117-451.

un altre marc que cal anar descobrint. Tal i com assenyala, Ricardo Izquierdo⁹³ l'arqueologia medieval ha tingut diversos problemes per desenvolupar-se i tenir un pes específic en el si de la investigació actual, ja sigui en el món andalusí com en el comtal. El fet de comptar amb abundant documentació llatina, i en menor quantitat d'andalusina, ha sobreposat l'historiador, el document per sobre de l'arqueologia, d'aquí el poc interès que ha suscitat tradicionalment l'arqueologia en el món medieval. L'autor considera també que a nivell de cultura material altres etapes històriques poden tenir un encant i un reclam major per la voluminositat de les troballes, fet que no acostumem a trobar en l'arqueologia medieval. Finalment el context polític medieval peninsular demana una gran especialització i preparació dels arqueòlegs. Tot plegat afavoreix, i més en el cas català que la producció historiogràfica sigui més aviat pobre. Seguim per realitzar un recorregut per la historiografia que ha treballat Alandalús a Catalunya, després d'haver vist les diverses visions decimonòniques que situaven la història d'Alandalús en un espai marginal i, posteriorment les línies de recerca tradicionals del món musulmà. L'obra de Francisco Codera i Dozy són els referents que és tenen en compte pels investigadors de l'etapa musulmana al nord-est peninsular. El primer gran referent d'estudi realitzat a casa nostra sobre el món andalusí és de Josep Maria Millàs i Vallicrosa⁹⁴, el qual ha treballat la documentació que fa referència als districtes de Lleida i Tortosa durant les diverses fases històriques. Sens dubte que el treball efectuat de recull de gran part de la documentació andalusina, va permetre canviar el tarannà de les publicacions posteriors, les quals fins llavors s'havien vist caracteritzades per una marcada discriminació cap a tot allò que provenia de l'islam. Sobre el paper, l'important pas de l'obra de Millàs i Vallicrosa no aconseguí incentivar un interès per part dels historiadors contemporanis. Un exemple el tenim amb un article publicat per Miquel Barceló⁹⁵ que busca realitzar una síntesis dels treballs efectuats fins al moment, però la dada interessant rau en que uns anys més tard, publicà un article similar i només s'incorporaren unes quantes cites més, fruit del poc bagatge historiogràfic que va fer a Catalunya a finals dels anys setanta i principis dels vuitanta al l'espai nord-oriental. De fet en els mateixos anys ens trobem davant els inicis d'un relleu de la investigació sobre Alandalús al territori català. Dins l'àmbit local

---

⁹³ IZQUIERDO, R., "La Arqueología medieval en España: antecedentes y estado actual", *Arqueología y Territorio Medieval. Problemas en Arqueología Medieval*, (Jaén, 1993), p. 120-128.

⁹⁴ MILLÀS I VALLICROSA, J.M., "Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia", *Quaderns d'Estudi*, 14, (Barcelona, 1922), p. 125-161.

⁹⁵ BARCELÓ, M., "La invasió àrab-musulmana i Catalunya", *L'Avenç*, 7-8, (Barcelona, 1978), p. 20-24. ID, 117 (1988), p. 14-17.

lleidatà a través de la revista *Ilerda*⁹⁶ autors lleidatans publicaren nombrosos articles sobre l'etapa andalusina a Lleida. Tanmateix, aquesta historiografia local fou la pionera i impulsadora dels estudis sobre l'islam a Lleida. No obstant, cal remarcar que la poca maduresa de la investigació en la segona meitat del segle XX fins arribar a finals dels setanta i la dècada dels vuitanta, és veu reflexada en les publicacions⁹⁷. Clarament l'absència d'intercanvis científics i la poca especialització caracteritzà els treballs i les hipòtesis dels autors, principalment en les dècades dels quaranta fins als seixanta, malgrat reconèixer que foren uns pioners en l'estudi de la Lleida musulmana en l'alta edat mitjana. Entrats en la dècada dels setanta i vuitanta la revista, d'acord amb els nous aires tendeix a seguir el fil de la recerca en història i aproximar-se al coneixement del territori lleidatà, per estudiar-lo amb un enfoc altament diferent al treballat fins llavors. Prim Bertran⁹⁸ endega una recerca agosarada sobre un espai concret del Mascançà andalusí, i col·loca les primeres bases de la recerca sobre aquest territori que encara avui ens és força desconegut. Conjuntament a l'evolució de la revista, l'historiador Josep Lladonosa, referent innovador en els estudis històrics sobre Lleida i el seu territori, produeix una nombrosa bibliografia que tracta, entre d'altres, sobre la història de Lleida, la conquesta, el món comtal i l'andalusí. Les obres de Lladonosa s'emmarquen en diverses etapes de la seva maduresa personal i intel·lectual, citant des de treballs dels anys seixanta fins a finals dels anys vuitant, reconeixent en ell un gran bagatge i esforç per impulsar noves visions, deixant enrera tòpics marginals i discriminatoris de l'islam a casa nostra. La renovació historiogràfica es palesa en diverses publicacions de l'historiador Josep Lladonosa⁹⁹, liderant el canvi orientatiu en la recerca i el mètode de treball, conjuminant amb les directrius en la investigació de Catalunya i estatals. D'altra banda, l'obra de Lladonosa l'hem de definir com força localista i mancada de visió de

---

⁹⁶ *Ilerda*, (Lleida, 1943-1986).

⁹⁷ DÍEZ-CORONEL, L., *La Alcazaba de Balaguer y su palacio árabe del siglo XI*, Instituto de Estudios Ilerdenses de la Excelentísima Diputación Provincial de Lérida, Lérida, 1969. ID., "Fortificaciones árabes en Balaguer (Lérida), con un palacio del siglo XI", *Crónica del XII Congreso Arqueológico Nacional*, (1973), p. 829-832. PITA MERCÈ, R., "La Fraga musulmana", *Argentsola*, núm. 20, tom V, (Osca, 1954).

ID., "El sistema defensivo musulmán de Fraga en el siglo XII", *Argentsola*, núm. 30, tom VIII, (Osca, 1957). ID., "Datos arqueológicos provinciales", *Ilerda*, XXII, (Lérida, 1958), p. 33-75. ID., "El distrito de Lérida en la frontera superior musulmana", *Ilerda*, núm. XXXIII, (Lleida, 1972), p. 222-234. ID., *Lérida árabe*, Dilagro eds., Lleida, 1974. ID., "La fortificación de Vilves. Lérida", *Ilerda*, XXXVIII, (Lleida, 1977), p. 25-27.

⁹⁸ BERTRAN, P., "Notes sobre els orígens d'unes poblacions urgellenques: La Fuliola, Boldú i Bellacaire als segles XI i XII", *Ilerda*, XI.II (Lleida, 1981) p. 256-257.

⁹⁹ LLADONOSA, J., *La conquesta de Lleida*, Barcelona, 1961; ID, *Arran de la conquesta de Lleida*, (Lleida, 1973); *Història de la ciutat de Lleida*, Barcelona, 1980; ID, *Història de Lleida*, Lleida, 1991.

conjunt, una tendència que marcarà de fons els joves investigadors dels anys vuitanta i noranta.

Retornant a reprendre el fil a nivell català, l'estudi de la història medieval i l'arqueologia medieval es consolidà en la dècada dels vuitanta de la vintena centúria amb la progressiva especialització tècnica i el convenciment d'avançar amb seguretat davant els nous reptes que plantejava la ciència en l'estudi de la història medieval¹⁰⁰ a Catalunya. Els intercanvis científics a escala internacional van permetre precisament que la ciència i la tècnica aplicada a l'estudi de la història medieval i el seu patrimoni avancessin a bon ritme¹⁰¹. L'aplicació de sistemes de datació, així com la introducció de noves disciplines en el camp de l'estudi arqueològic com ara els anàlisis antracològics, mineralògics, edafològics i químics, carpològics, zoològics, antropològics, geoarqueològics i palinològics¹⁰². Aquests estudis destinats a les produccions en ceràmiques¹⁰³, com també els d'arqueologia experimental i tractament del sòl agrari, molt estesos a Gran Bretanya, foren aplicats en les recerques que s'endegaren per estudiar la història medieval peninsular¹⁰⁴. En aquesta línia es celebrà les *V Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya. Noves tendències en Arqueologia Medieval*¹⁰⁵ un excel·lent reflex de l'important esforç que s'estava realitzant per tal d'avançar en el coneixement de l'història medieval des de la vessant de l'arqueologia i la revalorització del patrimoni.

---

¹⁰⁰ SANAHUJA, M. E., "Renúncia conscient a la subjectivitat: l'aplicació d'alguns mètodes quantitius a l'arqueologia", *Cota Zero*, 1, (Vic, 1985), p. 57-74.

¹⁰¹ Les aportacions de Pierre Guichard són claus per la formació dels joves investigadors espanyols, GUICHARD, P., *Structures sociales "orientales" et "occidentales" dans l'Espagne musulmane*, Mouton, Paris, 1977.

¹⁰² VIVES, E., *La població catalana medieval. Origen i evolució*, Eumo Editorial, Vic, 1990. CHIARRI, J. M., CLOQUELL, B., RODES, F., MARTÍ, J. B., "Estudio antropológico de los restos óseos humanos hallados en una necrópolis bajomedieval de Novelda (Alicante)", *Boletín de Arqueología Medieval*, 9, (Madrid, 1995), p. 237-261.

¹⁰³ LORIENTE, A, *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, núm. 2, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990; VENDRELL, M., PRADELL, T., MOLERA, J., MARTÍNEZ, S., "El procés de producció de la ceràmica de grisa: resultats de l'arqueologia experimental", *Actes del 1r i 2n Curs d'Arqueologia d'Andorra (Andorra la Vella, 1988-1989)*, (Andorra la Vella, 1991), p. 163-167.

¹⁰⁴ REYNOLDS, P. J., *Arqueología Experimental. Una perspectiva de futur*, Vic, 1988; ID., "Mediaeval cereal yields in Catalonia&England: an empirical challenge", *Acta historica et archaeologica mediaevalia*, 18, (Barcelona, 1997), p. 495-507.

¹⁰⁵ "V Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya", *V Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya. Noves tendències en Arqueologia Medieval*, Barcelona, 1990.

Les recerques endegades per Miquel Barceló¹⁰⁶, Josep Giralt¹⁰⁷ i Philippe Sénac¹⁰⁸ en el camp de l'arqueologia, obriren un important ventall de possibilitats en el si de la historiografia andalusina a Catalunya, com fins llavors mai s'havia assolit. Els anys vuitanta a Lleida marquen una gran ebullició amb diverses actuacions arqueològiques com la Plaça de Sant Joan de Lleida, l'excavació a Sant Martí¹⁰⁹, i Antic Portal de Magdalena¹¹⁰, l'inici dels treballs al Pla d'Almatà de Balaguer¹¹¹, i finalment la primera intervenció a la Suda de Tortosa¹¹² culminarien els més que interessants, encoratjosos, innovadors i prometedors jaciments de l'arqueologia andalusí a Catalunya. Sens dubte la informació extreta de les excavacions arqueològiques fou un referent novedós pels historiadors locals, ja que fins llavors el recurs de l'arqueologia medieval i urbana a Lleida i a nivell estatal era molt nou i amb pocs paral·lels sobre els quals treballar.

Conseqüentment a l'inicial impuls dels anys vuitanta arribem a la dècada dels noranta. Aquests venen caracteritzats per una consolidació i ampliació dels camps de treball en els quals l'arqueologia medieval es podia aplicar. Els quasibé quinze anys de recerca i treballs, però també d'obertura a les noves tendències teòriques i tècniques que s'innovava des de l'exterior, permeteren crear nombroses reflexions sobre diferents vessants de l'arqueologia. No parlem únicament de les innovacions metodològiques, sinó que també es comença a plantejar com obrir al públic i la societat el patrimoni i la recerca que s'està efectuant des dels centres acadèmics i les universitats. Per tant establir un espai de debat on decidir com divulgar la nostra història medieval, permeté aportar novetats pel que fa a les possibilitats didàctiques, i expositives¹¹³. La problemàtica sobre la gestió i conservació del patrimoni és una altra qüestió que anà conjuntament de la mà de la divulgació, però que des d'un bon principi no s'aconseguí resoldre i saltant a l'actualitat encara no s'ha resolt satisfactòriament. Tanmateix

---

¹⁰⁶ BARCELÓ, M., "La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural", *Arqueología Medieval. En las afueras del medievalismo*, (Barcelona, 1988), p. 195-274.

¹⁰⁷ GIRALT, J., "Fortificaciones andalusinas a la marca superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident chrétien*, (Paris, 1991), p.67-74. ID., "Arqueología andalusí en Balaguer (Lérida)", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, 2, (Alicant, 1985), p. 151-159.

¹⁰⁸ SÉNAC, Ph., "Note sur les husūn de Lérida", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 24, (Paris, 1988), p. 53-69.

¹⁰⁹ GALLART, J., GIRALT, J., MIRÓ, J. M., VIVES, E., *L'excavació de l'església de Sant Martí de Lleida*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1991.

¹¹⁰ OLIVER, A., LORIENTE, A., *L'antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1992.

¹¹¹ GIRALT, J., "Arqueología andalusí en Balaguer (Lérida)", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, 2, (Alicant, 1985), p. 153-155.

¹¹² CURTO, A., LORIENTE, A., MARTÍNEZ, Ch., ROS, E., "Excavacions al castell de la Suda de Tortosa", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, 2, (Alicant, 1984), p. 141-145.

¹¹³ *Seminario de parques arqueológicos (Madrid, diciembre, 1989)*, Madrid, 1993.

sorgiren debats on es palpava la preocupació per la gestió i conservació del patrimoni, així com la demanda d'uns criteris clars i coherents d'acord amb el que aportava la recerca¹¹⁴.

El fervor que es vivia en el context dels anys noranta es traslladà en el camp dels coneixements, ampliant notòriament els espais de recerca, apareguent una innovació que propicià una petita ruptura amb la idea tradicional de la metodologia arqueològica, heretada dels arqueòlegs d'història antiga. L'arqueologia del territori¹¹⁵, del paisatge¹¹⁶, l'agrària¹¹⁷, la hidràulica¹¹⁸ i la urbana¹¹⁹ són les innovacions vingudes bàsicament des d'Itàlia i Gran Bretanya que han permès obtenir una nova visió de l'arqueologia i de l'història medieval, que fins llavors anava encara vinculada als jaciments medievals. Aquesta nova arqueologia donà a fases històriques com l'andalusí, la obtenció d'un progressiu pes en el si de la recerca en història medieval, degut a que l'absència de documentació propicià buscar disciplines alternatives com les que em vist.

La búsqueda d'una metodologia aplicada a com millorar el tractament de les dades obtingudes en la recerca és un altre eix principal al que es destinen nombrosos esforços. Els avanços i la innovació amb la informàtica aplicada al camp de l'arqueologia han permès avançar amb molta celeritat el tractament de les dades arqueològiques, ja que la possibilitat de gaudir d'uns registres digitals faciliten el treball i l'intercanvi científic a molt alta escala. No hi ha dubte que L'arqueologia medieval es beneficia de la innovació en el camp de la informàtica esdevenint un símbol de renovació¹²⁰, accedint per si sola a un nivell equiparable al que havia tingut la mateixa arqueologia però aplicada a la història antiga on gaudeix d'una major tradició i trajecte.

---

¹¹⁴ Consultar, "Actas del Coloquio "Problemas en Arqueología Medieval (Jaén, 4 al 7 de mayo de 1993)", *Arqueología y territorio medieval*, (Jaén, 1994), p. 7-215. MALPICA, A., *Primer encuentro de Arqueología y patrimonio*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Granada, Granada, 1993.

¹¹⁵ GUTIÉRREZ, J. A., "Sobre los orígenes de la sociedad asturleonese: aportaciones desde la arqueología del territorio", *Studia Historica. Historia Antigua*, 18, (Salamanca, 1998), p. 173-193.

¹¹⁶ OREJAS, A., *Studia Historica. Historia Antigua*, 13-14, (Salamanca, 1995-1996), p. 61-67.

¹¹⁷ ARBUÉS, C., "Vinyes que ja no hi són. Per una arqueologia agrària del domini feudal del treball pagès: les vinyes de Sorre i Montardit (El Pallars Sobirà) i Músser (la Cerdanya)", *Actes del Congrés Internacional: Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·lenni (Vic-Ripoll, 10-13 de Novembre de 1999)*, 1999, p. 321-338.

¹¹⁸ KIRCHNER, H., NAVARRO, C., "Objetivos, métodos y práctica de la arqueología hidráulica", *Arqueología y territorio medieval*, 1, (Jaén, 1994), p. 159-182.

¹¹⁹ RIU, M., "Notes sobre l'aportació de l'arqueologia de l'urbanisme medieval català", *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 5, (Barcelona, 1985), p. 143-158.

¹²⁰ GARCÍA, A., *Informática y arqueología medieval*, Universidad de Granada, Granada, 2003. MARTÍN, J.M., "Informática y Arqueología Medieval", *Tendencias actuales en arqueología medieval*, Ángel Luis Molina, Jorge A. Eiroa (eds), Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, Murcia, 2007, p. 59-89.

El treball metodològic i acadèmic comporta estendre l'aplicació de l'arqueologia en els jaciments medievals del territori. L'expansió que viu l'ofici condueix a una progressiva assimilació per part de la societat del treball de l'arqueòleg en el camp de l'història medieval. Aquest reconeixement social va de conjunt amb la presa de consciència per part de les administracions públiques sobre l'assimilació d'un potencial humà generador de coneixement i riquesa patrimonial, que fins llavors no s'havia valorat suficientment. La història medieval, doncs, gaudeix de diverses opcions científiques que afavoreixen la recerca, el coneixement i l'aproximació al passat medieval.

Tot i gaudir d'aquest fervor, la percepció real de les intervencions arqueològiques destinades a l'etapa medieval, així com, la preservació del patrimoni medieval va en un altre sentit. És constata un divorci real en les intervencions arqueològiques, apareixent dos conceptes nous, l'arqueologia de gestió i l'arqueologia acadèmica. Les noves necessitats socials afavoreixen la creació d'una arqueologia nova, vista des del món de l'empresa la qual va destinada a les intervencions d'urgència. Les noves regulacions de l'administració respecte el patrimoni i les obres d'infraestructures, que s'han efectuat en el si del territori afavoreixen, que l'arqueologia de gestió tingui un paper preponderant davant de l'arqueologia que es genera des de les universitats o els centres de recerca. Els resultats globals que s'han obtingut de l'arqueologia de gestió han estat més aviat pobres, degut a que la recerca i la protecció del patrimoni no són els objectius principals dels treballs efectuats. Per això avui veiem, en els organismes competents, l'absència de memòries d'intervencions, la redacció d'informes i memòries de baix resultat científic i la pèrdua del patrimoni medieval.

La vivor de la historiografia catalana vers l'etapa musulmana es demostra per la bibliografia de Pere Balañà, novedosa i pionera¹²¹. Aquest és un innovador en assolir la capacitat de reunir tot el que s'havia fet en recerca sobre Alandalús a casa nostra, introduir recerca efectuada pel mateix autor i publicar la investigació¹²². La gran capacitat demostrada per Balañà conjumina en el fet de publicar dos obres coetànies temporalment, però que farien referència per una banda al món comtal, i l'altra a Alandalús al nord est peninsular.

---

¹²¹ Fem referència a la divisió històrica d'Alandalús a Lleida a Tortosa, dividint en les següents etapes: conquesta, consolidació i islamització (713-801); els muladís (801-929); la submissió al centralisme cordobès (929-1010); compartimentació administrativa (1010-1100) i la unificació almoràvid (1100-1153).

¹²² BALAÑÀ, P., *Crònica de la pre-Catalunya islàmica*, Barcelona, 1992; ID, *Els musulmans a Catalunya (713-1153): assaig de síntesi orientativa*, Sabadell, 1993.

El 1986 assistim a la publicació del primer *Boletín de Arqueología Medieval* gestionat per la Asociación Española de Arqueología Medieval, i uns anys més enllà, en concret el 1994, la revista de major ressò sobre arqueologia medieval *Arqueología y Territorio Medieval* de la Universitat de Jaén. Abans però, l'auge i la consolidació de l'arqueologia medieval és manifesten en el panorama peninsular amb la celebració l'any 1985 del *I Congreso Nacional de Arqueología Medieval Española (Huesca, 1985)*, i els successius celebrats a Madrid (1987), Oviedo (1989), Alacant (1993), Valladolid (1999).

La celebració el 1989 del I Congrés de les Ràpites de l'estat Espanyol a Sant Carles de la Ràpita, marcà una altra fita d'assoliment de reptes historiogràfics ja sigui a nivell català, com també espanyol, amb l'important repte d'estudiar el fenomen de les ràpites i ribats peninsulars¹²³. Seguint amb el marc de celebració de cursos i reunions científiques tenim el “Col·loqui Internacional Hug Capet (987-1000). França Meridional, Catalunya, Aragó i Navarra al voltant de l'any mil”; des de la Casa de Velázquez s'organitzaren les jornades “La Marche Supérieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien”, interessant referent a tenir en compte per la conjuminació de la historiografia francesa que ha treballat la temàtica andalusina i comtal la Frontera Superior, juntament amb la historiografia espanyola que ha treballat el mateix espai territorial; i la celebració del Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI), en el que és reuniren destacats especialistes sobre l'edat mitjana. Aquesta reunió no fou exempta tampoc de fortes crítiques provinents de sectors acadèmics considerant-la de poc rigor i altament polititzada¹²⁴. Fent referència a la qüestió de polititzar la història, citem a Marc Bloch quan adverteix “de la perversitat dels buscadors d'origens”¹²⁵. Referent als resultats científics obtinguts podem destacar l'aportació de Miquel Barceló en el seu treball sobre la bereberització de la Frontera Superior a través de la toponímia i l'arqueologia¹²⁶, M. J. Viguera aportant novetats

---

¹²³ *La Ràpita Islàmica: història institucional i altres estudis regionals (I Congrés de les Ràpites de l'estat Espanyol)*, Ajuntament de Sant Carles de la Ràpita, Sant Carles de la Ràpita, 1993.

¹²⁴ BARCELÓ, M., “Rigor y “milongueras pretensiones”. Es posible historiar el feudalismo sin la Arqueología? El caso catalán”, *Arqueología y Territorio Medieval. “Problemas en Arqueología Medieval”*, (Jaén, 1993), p.129-130.

¹²⁵ BLOCH, M., “Apologie pour l'histoire ou métier d'historien”, *Cahiers des Annales*, (Paris, 1959), p. 5-9.

¹²⁶ BARCELÓ, M., “Assentaments berebers i àrabs a les regions del Nord-Est d'al-Andalus: el cas de l'Alt Penedès (Barcelona)”, *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien. Actes recuillis et présentés par Philippe Sénac*, (Madrid, 1991), p. 89-98.

sobre els amiris¹²⁷, o Míkel de Epalza que planteja el paper de l'església en la conquesta de Lleida i Tortosa¹²⁸. Retornant al fil dels volums enciclopèdics, cal interessar-nos per la publicació de la *Catalunya Romànica*¹²⁹ i la ja esmentada publicació, *Els Castells Catalans*¹³⁰. Les dues obres cobreixen el buit que teníem a nivell enciclopèdic, ja sigui a nivell de la història medieval, com també de l'andalusina, ja que les referències històriques, arqueològiques, documentals i toponímiques, fan referència contínuament a les dues etapes. Tot i així, cal anotar que dins les dues col·leccions enciclopèdiques podem trobar-nos amb estudis molt interessants on s'hi observa un clar rigor científic, però també cal esmentar que malauradament, hi ha treballs publicats amb hipòtesis força discutibles. Pel que fa a les publicacions locals lleidatanes cal esmentar el treball de Joan Eusebi Garcia Biosca, introduint-nos en l'estudi del territori de Lleida a través de l'anàlisi de la documentació i l'arqueologia del territori.¹³¹ En la mateixa línia que l'anterior Xavier Eritja¹³² ens proposa un treball de recerca sobre el territori lleidatà a través de la documentació i l'arqueologia del territori, en un moment força interessant de la nostra història, la conquesta comtal, i com aquesta transforma i s'adapta l'espai andalusí. La publicació de la *Revista d'Arqueologia de Ponent*, impulsada per la Universitat de Lleida, amb la participació de personal docent i investigador de la mateixa, així com d'altre personal investigador procedent d'institucions de recerca lleidatanes. La revista està oberta a totes les etapes històriques, però els treballs van enfocats a partir del treball arqueològic, el qual permet tenir una plataforma divulgativa de treballs de recerca innovadors que ens aporten novetats sobre la recerca en història a les terres lleidatanes¹³³. Els articles publicats a la revista que fan referència a l'etapa andalusina venen majoritàriament impulsats pel Servei d'Arqueologia de la Paeria, per tant la recerca i resultats dels treballs arqueològics dins l'àmbit urbà a Lleida és

---

¹²⁷ VIGUERA, M. J., "Los amiríes y la Marca Superior. Peculiaridades de una actuación singular", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien. Actes recuillis et présentés par Philippe Sénac*, (Madrid, 1991), p. 13-140.

¹²⁸ EPALZA, M. de, "Descabdellament polític i militar dels musulmans a terres catalanes (segles VIII-XI), *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991, p. 49-79.

¹²⁹ *Catalunya Romànica*, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1984-1998.

¹³⁰ *Els Castells Catalans*, Pere Català (ed.), Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1967-1979.

¹³¹ GARCIA BIOSCA, J. E., *Els orígens del terme de Lleida la formació d'un territori urbà s. XI i XII*, (Lleida, 1995).

¹³² ERITJA, X., *De l'almúnia a la turris organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1998.

¹³³ *Revista d'Arqueologia de Ponent*, (Lleida, 1991-2005).

publiquen, esdevenint la revista una plataforma divulgativa d'innovacions sobre el món andalusí lleidatà¹³⁴.

Un important salt en la historiografia catalana referent als treballs sobre Alandalús ve de la mà, altre cop, de Pere Balañà¹³⁵, amb la publicació el 1997 d'una obra força interessant pel que fa a noves aportacions a la història d'Alandalús a casa nostra. Sens dubte que la capacitat de síntesi, els elements històrics i cartogràfics que ens introdueix són clarament novedosos. Tanmateix caldria puntualitzar que l'obra de Balañà potser pecaria de ser excessivament arabista, per alguns abusos en la toponímia catalana. Seguint en els anys noranta tenim dues obres força interessants. En el camp de la cartografia històrica Flocel Sabaté¹³⁶ ens aproxima a les diferents fases de la conquesta comtal vers els territoris andalusins, aportant dades cartogràfiques novedoses. L'any següent surt a la llum una publicació conjunta d'investigadors vinculats a la Universitat Autònoma de Barcelona, que tractaria un cop més d'aspectes relacionats a Alandalús a casa nostra¹³⁷. La riquesa en la producció bibliogràfica relacionada amb l'islam continua amb obres col·lectives tipus l'*Atlas d'Història de Catalunya*¹³⁸, *Diccionari d'Història de Catalunya*¹³⁹, o el segon volum de "La formació de la societat feudal. Segles VI-XII", *Història, Política, Societat i Cultura als Països Catalans*, amb la participació d'importants especialistes en la temàtica, com Pierre Guichard, Philippe Sénac, Dolors Bramon, entre d'altres¹⁴⁰. A finals de la dècada dels noranta ens trobem davant una nova obra important pel que fa a la seva innovació en el camp dels estudis d'Alandalús a casa nostra. Pere Balañà publicà una nova bibliografia comentada sobre la producció científica dedicada i enfocada a la recerca sobre l'islam a l'espai oriental i nord-oriental d'Alandalús¹⁴¹.

---

¹³⁴ LORIENTE, A., "Un exemple de model urbà andalusí: medina Larida. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 7, (Lleida, 1997), p. 77-106. ID, "La vaixella andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10, (Lleida, 2000), p. 293-318. GIL, I., LORIENTE, A., MOLINS, M., MORÁN, M., PAYÀ, X., "Darreres aportacions arqueològiques al coneixement de la ciutat de Lleida en època medieval", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 11-12, (Lleida, 2002), p. 335-357.

¹³⁵ BALAÑÀ, P., *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1997.

¹³⁶ SABATÉ, F., *Atlas de la "Reconquesta". La frontera peninsular entre els segles VIII i XV*, Edicions 62, Barcelona, 1998.

¹³⁷ BARCELÓ, M., (Coord.), *Musulmans i Catalunya*, Empúries, Barcelona, 1999.

¹³⁸ MESTRE, J., HURTADO, V., *Atlas d'Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1995.

¹³⁹ MESTRE, J., (dir.), *Diccionari d'Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1999.

¹⁴⁰ RIQUER, B., de, *Història, Política, Societat i Cultura als Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995-2000.

¹⁴¹ BALAÑÀ, P., *Bibliografia comentada de l'islam a Catalunya. Del 713 al 1153*, Pagès Editors, Lleida, 1998.

La dècada dels noranta clarament hem vist que ha situat els estudis sobre Alandalús a Catalunya en un nivell creixent, no del tot suficient, però sí cal reconèixer que s'ha anat avançant progressivament. També cal comentar que la societat a través de les contínues publicacions i la seva corresponent divulgació accepta i percep en un altre ordre l'etapa històrica musulmana a les terres de l'actual Catalunya. A poc a poc va desapareixent de la bibliografia històrica la marginació i discriminació d'Alandalús, com també s'esborren els tòpics tant arrelats en l'imaginari col·lectiu, que tant poc benefici ens havien dut. Iniciatives divulgatives i acompanyades de rigor, impulsades amb l'objectiu d'aproximar la cultura i la història musulmana a la nostra societat s'engegaren a través d'exposicions com "L'islam i Catalunya", la qual té la seva publicació¹⁴².

Arribats al canvi de centúria, Dolors Bramon ens aproxima els textos que fan referència a Lleida i Tortosa des del 713 fins al 1010. L'obra és la continuació del treball iniciat per Josep Maria Millàs Vallicrosa. De fet, la recopilació de documentació referent a aquesta etapa de la història d'Alandalús és un instrument valuósíssim de cara als especialistes que treballen alta edat mitjana a casa nostra. Tanmateix ha ajudat a descobrir moltes de les incògnites que encara quedaven per resoldre en el coneixement de la toponímia alt medieval. No cal dir que la seva importantíssima aportació permet avui per avui reconstruir part del nostre passat, com les vies de comunicació, rutes fluvials i terrestres, itineraris, expedicions militars andalusines, aspectes de l'economia, tractats de pau, entre moltes altres qüestions. Per tant podem afirmar que l'obra finalitzada per Dolors Bramon dóna una mica més de llum a un període que fins als anys 90 era gairebé fosc¹⁴³.

Entrats ja en la primera dècada del segle XXI ens trobem davant de novetats molt interessants pel que fa a la recerca sobre Alandalús. Per una banda la iniciativa de la publicació dels volums enciclopèdics referents a la *Història de Lleida* on en el volum II referent a l'alta edat mitjana¹⁴⁴, tenim una innovadora obra de Flocel Sabaté, que incorpora valuósíssimes novetats pel que fa a l'estudi d'Alandalús en el territori català. Clarament l'obra de Sabaté suposa un tall en els postulats més tradicionals dels historiadors locals sobre el tractament que donen al territori lleidatà, impulsant un canvi en la visió de la ciutat de Lleida que s'imposaria a la resta del territori, assolint una clara

---

¹⁴² *L'islam i Catalunya*, Institut Català de la Mediterrània, Lunwerg, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, 1998.

¹⁴³ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000.

¹⁴⁴ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana.*, Pagès Editors, Lleida, 2003.

capitalitat, així com donar la importància que pertoca a tots els àmbits geogràfics, i no centrar-se únicament en la idea dels cursos fluvials com a eixos vertebradors de la vida andalusina a Lleida. La utilització de documentació inèdita, la incorporació dels resultats de l'arqueologia i la toponímia, han facilitat l'obtenció de la visió renovadora i innovadora sobre la Lleida musulmana i la Catalunya alt medieval. La següent obra divulgativa publicada recentment és la nova *Història de Catalunya*,¹⁴⁵ la qual incorpora novetats molt interessants pel que fa també a l'alta edat mitjana. L'apartat ha estat treballat i redactat per Flocel Sabaté, incorporant a una obra de divulgació un marcat to científic de tot l'àmbit alt medieval català. És doncs, una bon referent i la última tendència historiogràfica a casa nostra. Recentment ha sortit a la llum una obra de recerca que tracta el tema de les ràpites nord-orientals, proposant unes interpretacions novedoses i conceptuals sobre el paper de les ràpites i els ribats a casa nostra¹⁴⁶. S'obre un ventall en la recerca historiogràfica sobre aquest destacat fenomen a casa nostra, com a nivell d'Alandalús. Finalment citar la última publicació del Servei d'Arqueologia de la Paeria de Lleida, recollida en un volum divulgatiu sobre els treballs a la Suda de Lleida. En aquesta obra a part de trobar les diverses fases històriques d'ocupació de la Suda, tenim un apartat dedicat a l'etapa andalusí d'ocupació¹⁴⁷.

L'impuls donat a l'arqueologia medieval¹⁴⁸ avui encara és ben viu i present, ja que la diversitat de camps on podem aplicar aquesta disciplina les excavacions, la prospecció, l'arqueologia urbana i la divulgació fa que generi cada cop més interès i vagi produint una rica producció bibliogràfica. Tanmateix en l'actualitat encara arrosseguem temes pendents que en el passat es generaren i ens arriben sense haver-se superat. Estem parlant de l'anàlisi i les interpretacions que s'efectuen, constatant l'absència del nexa entre l'intervenció arqueològica i la interpretació històrica, que són l'eix bàsic de la recerca científica¹⁴⁹. Tampoc s'ha superat amb èxit la fase merament descriptiva que podíem trobar unes dècades més enrere, obviant per complet l'anàlisi, l'estudi i les conclusions que són els instruments que permeten efectuar la correcta interpretació de

---

¹⁴⁵ SABATÉ, F., "Catalunya Medieval", *Història de Catalunya*, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 117-451.

¹⁴⁶ BRUFAL, J., *Les ràpites. Proposta de definició conceptual a partir del cas del nord est peninsular*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2007.

¹⁴⁷ GIL, I., LORIENTE, A., PAYÀ, X., RIBES, J. LL., *El conjunt monumental de la Suda. El castell reial i les restes arqueològiques del seu entorn*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 2007.

¹⁴⁸ RIU, M., *L'arqueologia medieval a Catalunya*, Els Llibres de la Frontera, Sant Cugat del Vallès, 1989.

¹⁴⁹ SABATÉ, F., "Introducció. L'arqueologia medieval en entrar al segle XXI", *Arqueologia Medieval reflexions des de la pràctica* Flocel Sabaté (dir.), Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 15.

l'etapa històrica. Aquest fet propícia un fre de la recerca en història medieval així com dificulta la consolidació de l'arqueologia medieval com a disciplina que permeti estudiar el nostre passat medieval¹⁵⁰.

Actualment, la urgència amb que s'executen la majoria d'intervencions arqueològiques no deixen lloc a, l'important pas de reflexionar la informació proporcionada pel treball arqueològic. Per tant l'anàlisi del material arqueològic segueix continuant amb la línia de finals dels anys noranta, sent únicament pàgines descriptives oblidant-se de la història. Les conclusions de la recerca arqueològica són deduccions expressades amb seguretat però sustentades damunt de bases ben febles¹⁵¹. Aquest tipus d'actuació perjudica també el patrimoni medieval, perquè esdevé un gran damnificat de la situació i la percepció que és viu en l'actualitat. El deteriorament que experimenta el nostre patrimoni, principalment el rural, té com a causes principals l'absència de treballs rigorosos que hi vagin destinats. L'arqueologia de l'arquitectura¹⁵² creiem que pot obrir un futur força esperançador. La seva innovadora metodologia de treball i l'èxit de les recerques que s'han dut a terme en el patrimoni edificat, col·loquen aquesta disciplina en un espai òptim perquè assumeixi un protagonisme en els treballs sobre el patrimoni. Tanmateix el patrimoni medieval ve caracteritzat per diverses etapes de dirigisme¹⁵³ polític força contradictori, on podem destacar fases en les que hi ha hagut una clara voluntat d'endegar projectes de recerca i rehabilitació del nostre patrimoni però, per altra banda, podem constatar la desatenció que pot sofrir una part notable de les restes patrimonials, com són les referents al període musulmà, principalment a les terres lleidatanes i tortosines. L'expressa voluntat política d'oblidar una part de la nostra història és una de les principals causes que han afectat les línies d'intervenció per una banda, i de recerca per una altra sobre el nostre patrimoni medieval. L'arqueologia medieval com a activitat pública que és¹⁵⁴, sofreix directament les voluntats polítiques. Sovint el patrimoni medieval i la mateixa arqueologia és troben enmig d'interessos econòmics de pes, principalment en les intervencions d'urgència que s'efectuen en

---

¹⁵⁰ És interessant consultar l'article d'Eduard RIU-BARRERA, "De la fi de l'imperi al feudalisme. Problemes de l'arqueologia i història", *El feudalisme compatat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, (València, 2003), p. 127-131.

¹⁵¹ SABATÉ, F., "Introducció. L'arqueologia medieval en entrar al segle XXI", *Arqueologia Medieval reflexions des de la pràctica*, Flocel Sabaté (dir.), Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 15.

¹⁵² QUIRÓS, J. A., GOBBATO, S., "Prospección y Arqueología de la arquitectura", *Arqueología Espacial*, 22 (2005), p. 185-215.

¹⁵³ RIU-BARRERA, E., "arqueologia i conflicte urbà", *L'Avenç*, 273, (Barcelona, octubre 2002), p. 62-64.

¹⁵⁴ SABATÉ, F., "Introducció. L'arqueologia medieval en entrar al segle XXI", *Arqueologia Medieval reflexions des de la pràctica*, Flocel Sabaté (dir.), Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 16.

grans infraestructures. Les pressions que es sofreixen des d'aquesta vessant per influents empreses, deixen que la recerca s'esfumi i el patrimoni s'acabi perdent. En aquesta línia l'economia marca també les directrius que és segueix en l'actualitat, on podem veure monuments que poden tenir una gran rendibilitat econòmica i també política i que tenen un tractament especial i de "privilegi", consolidant la figura del monument de primera i els de segona. Aquesta situació ve donada per la irresponsabilitat política, però no oblidem que els mateixos professionals també s'hi han vist involucrats¹⁵⁵.

Certament l'arqueologia medieval ha de seguir experimentant una línia clara i segura, i trepitjar fort per experimentar el canvi necessari que l'aproximi definitivament en la recerca, però també en la valoració i gestió del patrimoni amb criteris científics, així com en la seva correcta divulgació¹⁵⁶. Tot plegat demana un esforç comú per endegar una arqueologia medieval forta i decidida a afrontar els reptes reals que ens proposa diàriament la història medieval. La professionalització dels investigadors, formats i coberts des del món acadèmic i els grups de recerca és clau per revitalitzar la història¹⁵⁷ i que la nostra feina tingui un paper cada cop més present en la nostra societat, la qual s'aproximi i aprecii cada cop més la tasca dels investigadors¹⁵⁸ que estem treballant en els diversos camps del saber, o com nosaltres en el camp de la història medieval. Descobrir la vida quotidiana dels nostres avantpassats i salvaguardar el nostre patrimoni tant ric, completarien les fites que hauriem d'assolir un cop enstrats en el segle XXI, el qual es presenta amb noves oportunitats tecnològiques aplicades al coneixement del passat.

Deixant enrera el repàs de l'evolució que ha experimentat la recerca i la bibliografia que ha generat sobre la frontera entre Alandalús i l'espai comtal, així com del propi districte

---

¹⁵⁵ Nombrosos són els exemples de monuments que han estat engolits per grans obres, només pel simple interès econòmic, com per exemple aquest estiu a Tarrega en una necrópolis jueva.

¹⁵⁶ ALCALDE, G., CRUELLES, W., "Dossier: arqueologia, Patrimoni i Societat", *Cota Zero*, 14, (Vic, 1998), p. 7-110.

¹⁵⁷ Un problema que es constata ja a la dècada dels noranta fou precisament la dificultat en que es trobaven els investigadors que utilitzaven l'arqueologia medieval com a mètode, se'ls demana una formació molt àmplia no només per la pròpia dinàmica arqueològica, sinó per la complexitat que presenten el conjunt de regnes peninsulars, juntament amb la confluència amb Alandalús. IZQUIERDO, R., "La arqueología medieval en España: antecedentes y estado actual", *Arqueología y Territorio Medieval. Problemas en Arqueología Medieval*, 1, (Jaén, 1993), p. 119.

¹⁵⁸ MORENO, R., (Entrevista), "La nostra recerca és millor del que sembla", *Avui*, núm. 10791, (Barcelona, 29 de setembre del 2007), p. 28.

musulmà de Lleida, entrem a partir d'ara a fer un repàs als treballs efectuats sobre la documentació, toponímia i arqueologia.

Realment el treball de l'historiador és molt delicat quan s'enfronta amb la documentació. La pròpia definició de document des del mateix moment en que s'escriu i es transmet a través del temps, passant per diversos escenaris històrics, esdevé amb quelcom fosc i opac que provoca l'hemergència d'una percepció limitada de la font històrica, ja sigui tant per l'escassetat documental com per les fonts interessades¹⁵⁹. Arribats a aquest punt l'especialista que estudia el document tindrà que dur a terme un anàlisi acurat i filar ben prim per no caure en equivocades interpretacions del document. Per tant, cal valorar l'essència mateixa de la font escrita, si es tracta d'una donació, d'un text jurídic, d'un testament, etc., però tanmateix, s'hauria de tenir en compte una qüestió interessant que consisteix en el fet que el document en el seu moment de creació esdevé una prova de validesa que permet certificar aspectes de controvèrsia en el context històric de la seva redacció. La importància doncs, que té la prova escrita ha de servir als historiadors per estar en alerta davant intents de falsificació documental, amb un clar objectiu d'aconseguir unes metes, donat que l'absència de registres segurs i la facilitat de falsificar un document en l'edat mitjana permeten que aquesta pràctica fos molt extensa i habitual, fins al punt d'arribar a consolidar-se centres reconeguts en la falsificació¹⁶⁰, com per exemple Gerri, Lavaix i Alaó¹⁶¹. Tenint en compte aquesta premissa, no s'ha d'entendre al peu de la lletra tot el que ens vingui donat des de la font, sinó que l'historiador a través de la metodologia d'estudi i anàlisi, ha de tenir la capacitat suficient per contrarestar la falsificació d'un document.¹⁶²

Tot i així, els documents que ens venen d'altres etapes històriques també ens poden venir amb dades falses. Fem referència a documents generats en l'edat mitjana però que poden presentar les següents particularitats: en la modernitat hagin pogut estar alterats per tal d'obtenir privilegis o mantenir-los¹⁶³, les hagiografies¹⁶⁴, cobrir interessos

---

¹⁵⁹ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 18.

¹⁶⁰ PUIG, M., *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1991, p. 97.

¹⁶¹ ABADAL, R., "Els preceptes carolingis per al Pallars (segle IX)", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 26, (Barcelona, 1954-56), p. 30-42.

¹⁶² OSTOS, P., PARDO, M. L., "La teoria de la falsedad documental en la Corona de Castilla", *Falsos y falsificaciones de documentos diplomáticos en la Edad Media*, (Saragossa, 1991), p. 174.

¹⁶³ RIERA, J., "Falsos dels segles XIII, XIV i XV", *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant/Elx, setembre 1991)*, (Barcelona, 1993), p. 428-472.

¹⁶⁴ RIERA, J., "La doble falsificació de la portadella d'un incunable", *Revista de Llibreria Antiquària*, 10 (València, 1985), p. 1-13.

personals o familiars¹⁶⁵, i fins i tot per a obtenir un passat gloriós a nivell individual com d'un poble¹⁶⁶. No obstant, l'historiador ha realitzat esforços per identificar la falsificació, tot i que, no sempre s'ha anat en aquesta línia, sinó que en l'anàlisi inicial s'ha adoptat una postura de reconducció del fil argumental, abans de reconèixer per una banda la falsificació com també l'equivocació metodològica i l'absència de rigor¹⁶⁷. El que ens fa adonar de tot plegat és la tradició de la historiografia de finals del XIX i principis del XX que anava a la recerca de mites medievals, interpretacions molt particulars de la documentació per aconseguir uns fins polítics molt clars influenciats per l'auge del romanticisme europeu, feu que el treball de l'historiador anés encarat vers una credulitat premeditada. Evidentment, és més fàcil adoptar aquesta postura que no pas sotmetre-la a un anàlisi, d'aquí el relaxament d'alguns sectors de la historiografia fins els nostres dies. A tall d'exemples tenim documents com la data d'inclusió de Vic en el domini carolingi¹⁶⁸, el document de consagració de la Seu d'Urgell que data del 819 primer i posteriorment reconegut el 839, en el qual hi trobem un bon nombre de poblacions de la seva zona d'influència. Aquest document segons Flocel Sabaté és una falsificació del segle XI¹⁶⁹. La cronologia de l'ocupació comtal de la vall del riu d'Anguera també és considerat un document falsificat¹⁷⁰. El document del *Terminis Antiquae Ilerda* escrit en el segle XII aniria en el mateix sentit que els anteriors, aquest estableix uns límits del terme de Lleida encabint una sèrie d'almúnies, torres i altres punts d'interès, que avui per avui, creiem que no enquadrarien. Per tant ens trobariem un altre cop davant una falsificació per augmentar el patrimoni de la ciutat, o algún interès particular. En la nostra tesi doctoral treballam la qüestió territorial del sud de Lleida, i per tant és del nostre interès, tenir controlada la autenticitat del document. En aquest sentit, estem estudiant la possible extensió del terme de Lleida després de la conquesta, considerant la premisa que va més enllà del que realment seria el terme en si. Tot i així, en el corresponent apartat de la tesi doctoral, explicarem aquesta qüestió.

---

¹⁶⁵ FERNANDEZ, J., *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995, p. 33-34.

¹⁶⁶ RIERA, J., "Falsos dels segles XIII, XIV i XV", *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant/Elx, setembre 1991)*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993, p. 468-491. BLOCH, M., *Apologia de la història*, Editorial Empúries, Barcelona, 1984, p. 72.

¹⁶⁷ FERNÁNDEZ, J., Prólogo de Lucien Barrau-Dihigo, *Historia política del reino asturiano (710 – 910)*, Silveiro Cañada editor, Gijón, 1989, p. 10-12.

¹⁶⁸ GRIFFE, E., *Historie religieuse des anciens pays d'Aude*, I, Letouzy et Anés ed., Paris, 1933, p. 246-251.

¹⁶⁹ SABATÉ, F., *El territori del comtat d'Urgell*, Universitat de Lleida-Institut d'Estudis Ilerdencs, Lleida.

¹⁷⁰ BENET, A., *L'expansió del comtat de Manresa*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1982, p. 46.

Per refermar la coherència en l'anàlisi i l'estudi de la documentació cal que la prudència en fer valoracions afirmatives i taxatives seguint les terminologies del document sigui aplicada des d'un bon principi. Les paraules, connotacions de les oracions, el vocabulari jurídic o territorial, cal sotmetre'l a la concreta visió general, intentant veure si concorda o no, i cercar la coherència en els detalls diplomàtics.¹⁷¹ A més, l'historiador no s'ha de desentendre del document fals, deixant-lo qualificat com a tal sense fer res més. Seria interessant que l'investigador intentés valorar el per què de l'acció falsificadora, quins interessos poden haver-hi al darrera, quin paper ha pogut jugar en els actors històrics un document fals, i finalment exposar quin és l'origen del document per a que altres historiadors no el treballin i entrin en una greu equivocació. Per tant cal interpretar correctament el que ens diuen les fonts¹⁷².

Encetem doncs, un nou aspecte i rau en la mateixa interpretació de la documentació que rebem. Tal i com hem anat explicant al llarg del text, un document s'escriu perquè té unes connotacions i una clara intencionalitat en el moment que és redacta. Tanmateix és obvi que el llenguatge emprat no adopta les mateixes connotacions que podem veure en el llenguatge acutal, provocant en alguns cops greus irregularitats interpretatives. És necessari per tant, seleccionar les paraules claus del text que estem treballant, les que indiquen obertament l'acció i intenció del document. Amb el recull del principal vocabulari cal realitzar l'exercici d'aproximació al nostre llenguatge i a les nostres connotacions i percepcions del que ens intenta dir¹⁷³. Sense aquest treball podem posar en greu perill el treball de l'historiador, el qual pot quedar distorsionat. Remetent-nos al Pla de Mascançà tenim un document del 1080 que ens parla de la Fuliola citada com una zona destruïda, erma, on la vida és molt extrema, divulgant una visió del Mascançà molt més dura del que realment fou, ja que en el mateix document cita que hi havia cases habitades i que s'hi instal·len nous pobladors¹⁷⁴. Tanmateix la qüestió que més ha suscitat interpretacions diverses, és la que fa referència al mot desert¹⁷⁵, tradicionalment

---

¹⁷¹ TESSIER, G., "Les diplômes carolingiens du chartier de Saint-Martin de Tours", *Mélanges d'histoire du Moyen Age dédiés à la mémoire de Louis Halphen*, (Paris, 1951), p. 690-691.

¹⁷² SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 22.

¹⁷³ *Ibidem.*, p. 23.

¹⁷⁴ VILARÓ, J., "Orígens d'algunes localitats catalanes", *Estudis Universitaris Catalans*, IV, (Barcelona, 1910), p. 5. BERTRAN, P., "Notes sobre els orígens d'unes poblacions urgellenques: la Fuliola, Boldú i Bellcaire als segles XI i XII", *Ilerda*, XLII, (Lleida, 1981), p. 256-257. FONT I RIUS, J. M., *Cartas de población y franquicia*, I, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1969, p. 62-63.

¹⁷⁵ La qüestió del mot desert, així com, del pla de Mascançà hem tingut ocasió de veure-ho a les pàgines 20 i 21, fent referència als treballs locals lleidatans sobre Alandalús, i que en aquest punt del text tornarem a remetre de nou, per efectuar un comentari en la línia similar, però partint d'una idea global.

aplicat al fenomen fronterer en el context històric de la onzena i dotzena centúria. Per tal de tenir una visió més ampla utilitzem dos documents que contenen el mot desert; el primer document és andalusí i l'altre un document comtal. Al-Himyari descriu Tarragona com una ciutat desèrtica degut a que es trobava en el límit de les possessions de musulmans i cristians¹⁷⁶. L'altre esment seria del 913 la descripció d'una Vall de Sant Joan de les Abadesses la qual s'estava començant a poblar i es descriu com una zona desèrtica¹⁷⁷. El terme desert pot fer esment a una qüestió demogràfica com pot ser el cas de Tarragona, però alhora d'un territori sense poblar, sense habitar ni estructurar.

Deixem enrera els treballs amb documentació, per inserir-nos en l'estudi de la toponímia. Comencem afirmant que fins avui no s'ha dut a terme un anàlisi complet i exhaustiu de la toponímia andalusina a les terres que formaren part del districte andalusí de Lleida. La toponímia és una dificultat per l'historiador, degut a que no ha rebut una formació acadèmica en filologia. La complexitat de la toponímia a l'hora d'interpretar-se com un indicador d'un element històric, és evident perquè depenent del mot localitzat ens pot dur a una confusió terminològica, que pot arribar a tergiversar el treball de l'historiador¹⁷⁸. Tot l'anterior condueix a considerar la toponímia com una disciplina auxiliar, però utilitzada a l'hora de fer història amb molt de tacte, prudència i sobretot rigor per part dels historiadors, degut als perills que comporta amb les deduccions fàcils. De fet, veure les arrels terminològiques d'una paraula procedents d'una llengua o d'una altra, canvia substancialment la recerca que puguem dur a terme. En aquest sentit, els historiadors que han utilitzat la toponímia s'han vist influenciats per llatinistes o arabistes, provocant que depenent de l'opció que s'hagués escollit, el resultat de la investigació vagi vers uns indicis i unes hipòtesis, que podrien ser errònies. Òbviament, l'absència d'un treball d'aquestes magnituds, s'ha anat suplint amb les importants obres de referència dels principals filòlegs que han treballat la etimologia i toponímia a Catalunya. Estem parlant de Joan Coromines¹⁷⁹, Pere Balaña¹⁸⁰ i Dolors

---

¹⁷⁶ LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd al-Mi'tar fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd Al-Mun'im al-Himyari*, (Leiden, 1938), p. 153.

¹⁷⁷ *Catalunya Romànica*, X, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1987, p. 360.

¹⁷⁸ MARTÍ, R., "La primera expansió a ponent del Llobregat", *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 33.

¹⁷⁹ COROMINES, J., *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Curial, Barcelona, 1980-2001. ID, *Onomasticon catalanoiae els noms de lloc i els noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Curial, Barcelona, 1989.

¹⁸⁰ BALANÀ, P., *Els noms de lloc de Catalunya aproximació al coneixement geogràfic-històric dels municipis i comarques del Principat*, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Secretaria de Política Lingüística, Barcelona, 1990. ID, *Bibliografia comentada de l'Islam a Catalunya (713-1153)*,

Bramon¹⁸¹. El treball dels filòlegs ha permès esbrinar, i desvetllar a través d'un acurat anàlisi del nostre vocabulari actual, les petges del nostre passat andalusí a les terres lleidatanes. Tanmateix cal tornar a innvocar a la prudència davant els treballs toponímics, ja que aquests no compten amb prou fortalesa per desvetllar les incògnites del nostre període. L'anàlisi filològica pot tendir a allunyar-se de la realitat històrica, el motiu recau en segons qui fa l'afirmació, atès que ens trobem topònims que s'han considerat ibers, llatins i àrabs¹⁸². En el nostre cas, la toponímia andalusina planteja diverses dificultats degut a la tendència a arabitzar gran part dels noms, sense tenir però, una certesa segura sobre la possible veracitat dels topònims, degut als precaris coneixements de la llengua¹⁸³. Tampoc podem fer càlculs ràpids, ni deduccions immediates perquè tenim l'exemple del Penedès, on ens consta l'abundància d'una toponímia, però que els seus efectes sobre el territori mitjançant assentaments són ben escassos¹⁸⁴. Davant aquesta situació, es tendeix a extreure una idea equivocada del nostre passat andalusí, atès que amb la visió arabitzadora de la micro i macro toponímia l'investigador pot distorsionar la realitat històrica, d'aquí que s'assegurin ocupacions molt fortes en espais, on podria ser discutible la consolidació del poder andalusí. D'altra banda cal agrair les notables i innovadores aportacions¹⁸⁵ dels filòlegs en el camp de la toponímia a casa nostra, ja que a través dels seus nombrosos estudis, han donat llum a una etapa fosca com és Alandalús. La producció bibliogràfica a Catalunya està formada per un bon nombre de volums publicats per filòlegs que han treballat l'Islam al nord est peninsular, fet destacable per mostrar la importància dels estudis lingüístics vinculats a la història, però també, aquesta dada denúncia l'absència d'estudis d'historiadors especialitzats en musulmans a Lleida i Tortosa. No obstant, cal anotar que en els estudis duts a terme per filòlegs, tot i aportar novetats molt importants, és nota el marcat caràcter de la seva formació acadèmica, quedant en un segon terme la pròpia anàlisi històrica. Obviament, això ens condueix a que publicacions molt interessants estan

---

Pagès Editors, Lleida, 1998. ID, *Léxic usual català-àrab, àrab-català*, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Secretaria de Política Lingüística, Barcelona, 1998.

¹⁸¹ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans: textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002. ID, *Els Arabismes la Ràpita i la Múnia: més sobre toponímia penedesenca*, (Monestir de Montserrat, 1993).

¹⁸² SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 32.

¹⁸³ BRAMON, D., "El passat àrabo-musulmà a Catalunya: ni tan lluny, ni tan a proa, ni tan aliè", *Revista de Catalunya*, 61, (Barcelona, 1992), p. 40-47.

¹⁸⁴ BARCELÓ, M., "Els establiments àrabs i berebers de l'alt Penedès i els seus noms", *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 26.

¹⁸⁵ BALANÀ, P., "Les "Cireres" en l'estratègia defensiva andalusina a la frontera superior", *Revista d'Igualada*, Igualada, 2002, p. 7-11.

gairebé exclusivament enfocades a l'estudi del document però des de la vessant d'un filòleg i no tant d'un historiador, trobant uns anàlisis novedosos sobre les paraules, que deixen si més no una mica oblidat el procés històric¹⁸⁶.

Tot i la prudència que aboca l'estudi de la toponímia, els estudis que ens ofereix cal tenir-los en compte, assumir-los amb interès, perquè en camps de treball com el musulmà al nord-est peninsular, ens permet obrir la porta per inserir-nos i tantejar la realitat històrica, sempre i quan hagin passat el corresponent filtre filològic¹⁸⁷. La present tesi doctoral contempla un recull de topònims que fins ara no s'han tingut en compte en el món rural andalusí a Lleida, degut a l'absència d'estudis dedicats a la mateixa toponímia. De fet, el coneixement que tenim de la Lleida musulmana afavoreix tenir una major consciència del procés històric, ja que sabem que té una continuïtat fins al segle XII¹⁸⁸. En aquest sentit ens afavoreix en el nostre estudi perquè ens dóna un marge més gran que en altres zones de Catalunya per exemple, on la presència d'un topònim àrab o bereber a l'àrea més oriental, on històricament el domini musulmà va ser més curt, pot distorsionar la realitat històrica.

La dificultat d'entrar a conèixer el passat històric andalusí lleidatà ens obliga a recórrer a la recerca de disciplines auxiliars de la història com la toponímia, ja que la documentació i l'arqueologia no ens ofereixen tota la informació que seria desitjable. Tanmateix cal reconèixer la connexió en l'anàlisi documental i cartogràfic a l'hora de reconèixer la toponímia, d'aquí que el document ens incereix a la història per dos bandes, la primera a través dels noms, i la segona a través del pròpi context, significat i objectius que planteja. Així doncs, reconeixent les limitacions que tenim per recollir informació, la nostra recerca de topònims ha d'anar enfocada vers la seva localització, la verificació a través del contrast bibliogràfic, i acte seguit observar que ens indiquen i marquen sobre l'instrumental cartogràfic. Denotar la pervivència de noms procedents de l'etapa històrica andalusí, és una dada suficientment interessant com per adonar-nos que realment la petja dels musulmans a casa nostra no fou ocasional o transitòria, sinó que ben al contrari, s'instal·laren, s'organitzaren i visqueren prop de quatre cents anys en el territori lleidatà. Els topònims doncs, ens donen una primera idea orientativa sobre la possible ocupació territorial, així com, una primera cronologia relativa dels

---

¹⁸⁶ BRAMON, D., "La batalla de Albesa (25 de febrero de 1003) y la primera aceifa de 'Abd al-Malik al-Muzaffar (verano del mismo año)", *Anaquel de Estudios Arabes*, VI, (Madrid, 1995), p. 21-27.

¹⁸⁷ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 33.

¹⁸⁸ *Ibidem.*, p. 34.

assentaments, ja que la toponímia a través de la seva localització en la documentació, ens pot facilitar unes dades orientatives sobre la cronologia del vocable¹⁸⁹. Talment, cal esbrinar els antropònims que ens conserva la llengua actual que puguin ser situats en el context musulmà medieval. Bàsicament, els autors que han treballat l'islam a Lleida han localitzat a través de la documentació i la cartografia històrica els principals antropònims que tenim conservats i que són pocs. La seva localització ha permès vincular aquests mots a personatges importants del seu moment, tant a nivell local, com a nivell d'Alandalús¹⁹⁰. Però a més, s'han vinculat els antropònims a les almúnies, i a les seves propietats, establint un model d'ocupació que la historiografia tradicional no ha deixat del tot clara, a partir que s'associa a una almúnia com a una entitat autònoma, com també és vincula a la èlit urbana lleidatana. Aquesta situació encallada se li ha donat sortida a través dels recents estudis de Flocel Sabaté, que vincula clarament aquests antropònims a les èlits andalusines, ja siguin a nivell local com d'Alandalús¹⁹¹. Segons el mateix Flocel Sabaté *la imatge de la correcta interpretació del nom dels seus habitants, permetent, tal vegada, afinar afirmacions que, dutes potser pel context historiogràfic, s'havien avançat a una apamada comprovació*¹⁹². L'anàlisi de l'antroponímia pot deixar entreveure possibles emigracions de pobalció àrab i bereber en el nostre territori. Com sempre la contrastació amb la història és clau per valorar el grau de validesa d'aquestes afirmacions, així com entrar en aspectes d'estadística, per valorar-ne els percentatges. Socialment els antropònims i la toponímia en àmbit general, ens poden aportar novetats interessants si aconseguim situar-los dins el mateix context històric, perquè ens parlarien de barreges socials dins un mateix espai temporal, el qual afavoriria i complementaria l'estudi històric.

Tanmateix la toponímia ens pot servir no només per localitzar petges musulmanes evidents en el nostre territori d'estudi, sinó que també en podem extreure un ús per

---

¹⁸⁹ Tenim diversos exemples d'estudis realitzats en el context històric musulmà de la península Ibèrica que realment ens aporten dades interessants sobre la cronologia de noms que troben en el territori actual. Vegeu a ZOZAYA, J., "Fortificaciones tempranas en al-Andalus ss.VIII-X", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500)*. *Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 45-58. ID., "Toponímia árabe en el valle del Duero", *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 17-42.

¹⁹⁰ ERITJA, X., *De l'Almúnia a la Turrís: organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI-XIII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1998, p. 71-76.

¹⁹¹ SABATÉ, F., "Catalunya Medieval", *Història de Catalunya*, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 149-155.

¹⁹² SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 35.

esbrinar les genealogies familiars andalusines. Sabem que en el segle XI i XII, després de la *fitna* les famílies *muladis* dels Banu Tugib i els Banu Hud, com també l'arribada dels almoràvits amb les seves cúpules dirigents és mouen per tot el territori oriental d'Alandalús. La documentació ens parla d'ells, però en el territori hi veiem les seves petges, com és l'exemple d'Avinganya. Creiem que a través dels antropònims podem resseguir el seu efecte social i geogràfic. Però a més en el nostre treball podem perfectament aportar com el món andalusí s'estructura en una etapa força convulsa, i també com el món comtal, a través dels diversos llinatges comtals, vescomtals, vicarials i baronials organitzen, ocupen i colonitzen el territori del qual els musulmans n'havien perdut el domini i la custòdia. També a través de l'estudi de la toponímia podem esbrinar quina podria ser la procedència dels grups socials que trobem assentats a les terres lleidanes, així com el recorregut que realitzaren fins arribar-hi, d'aquí que ens remetem un altre cop al que ja hem comentat en línies anteriors.

No s'ha efectuat cap treball enfocat vers les famílies dirigents a la Lleida musulmana, partint de la informació rebuda a través de la toponímia i l'antroponímia, que recollim de la documentació i la cartografia històrica. La historiografia no ha dedicat esforços envers aquesta vessant de la recerca, deixant de banda un cop més una important font d'informació, que a través del rigor històric i el correcte anàlisi pot donar llum a una etapa que si que podem afirmar que la informació de la qual és escassa.

1.1.4 Quins objectius ens proposem en la tesi doctoral?

La recerca que endega una tesi doctoral és un projecte on han de conjuminar l'aplicació de mètode, anàlisi, conclusions i també les aptituds científiques de l'investigador per tal d'arribar a una innovació en la recerca del nostre passat medieval. Davant aquestes premises cal plantejar-se els objectius que és volen assolir a través de la nostra ingerència en el passat. És obvi seguir un plantejament ben definit, amb unes directrius clares que ens senyalin el camí, ens permetin assolir els principals objectius de la present tesi doctoral.

Tal com hem vist en el repàs del que s'ha fet i s'està fent actualment per la historiografia catalana referent a la recerca sobre la història d'Alandalús, creiem que cal impulsar una línia nova d'investigació, seguint els primers passos marcats pels recents

treballs de Flocel Sabaté¹⁹³. Davant aquest projecte, ens posem d'acord amb les principals línies de recerca capdavanteres ja sigui a nivell estatal, com europeu, ja que els esforços dedicats al coneixement del nostre passat alt medieval avui encara no són del tot òptims, i menys si mirem de cara a l'etapa andalusí. No només es tracta de fer història, sinó també d'ampliar horitzons amb la tècnica i el mètode, i més ara que ens trobem en un dolç moment per accedir a les novetats tecnològiques i poder aplicar-les a l'estudi de la història. Per tant, cal que pugem al tren de la tecnologia i no deixar-lo escapar¹⁹⁴, per continuar seguint l'estela de les principals universitats estatals i europees¹⁹⁵. A través dels Grups de Recerca tenim una plataforma molt més que embejable per fer el salt qualitatiu que ens demanen els temps actuals, i que marquen clarament una consolidació i una distinció en la qualitat dels treballs. Per tant, servir-nos dels Grups de Recerca és clau per tenir accés als instruments més novedosos, i també per aconseguir-los mitjançant el finançament. Així doncs, la present tesi doctoral uneix la recerca tradicional, amb l'ús de la tecnologia, posant-nos en el mateix nivell que altres treballs de recerca que s'estan efectuant en aquests moments, o ja s'han finalitzat¹⁹⁶.

No obstant, cal reconèixer que les aplicacions que ens ofereix la tecnologia tenen un ventall molt àmpli de possibilitats, contraposant-se amb el baix rendiment que li donem els historiadors. Potser seria interessant intentar buscar majors rendiments dels nostres treballs si tinguéssim una major consciència de les possibilitats reals en l'aplicació de les novetats tècniques en l'estudi del passat. Tanmateix, cal remarcar que actualment l'investigador que treballa amb la història no té les suficients capacitats com per rebre la informació necessària per aplicar en les seves recerques aparells d'alta tecnologia, de fet podríem considerar que la historiografia no té cultura tècnica. Talment, els nous camins ens aboquen un altre cop a defensar els Grups de Recerca, els quals com hem dit, esdevenen una fabulosa plataforma de treball, poden agrupar a diversos investigadors de camps diferents, que els sigui possible treballar en un mateix projecte.

---

¹⁹³ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003. ID., "Catalunya Medieval", *Història de Catalunya*, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005.

¹⁹⁴ GARCÍA, A., *Informática y arqueología medieval*, Universidad de Granada, Granada, 2003. MARTÍN CIVANTOS, J.M., "Informática y Arqueología Medieval", *Tendencias actuales en arqueología medieval*, Ángel Luis Molina, Jorge A. Eiroa (eds), Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, Murcia, 2007, p. 59-89.

¹⁹⁵ FRANCOVICH, R., "Alcune tendenze passate e recenti dell'archeologia medievale", *Coloquio Hispano-Italiano de Arqueología Medieval (Granada, 1990)*, Granada, 1992.

¹⁹⁶ MARTÍN CIVANTOS, J. M., *Poblamiento y territorio medieval en el Zenete (Granada)*, tesi doctoral inèdita (en premsa).

Per tant defensariem un cop la interdisciplinarietat com a eina principal en la recerca més capdavantera, i juntament dins la disciplina d'un Grup de Recerca.

Hem vist al llarg del repàs sobre què s'ha fet i què s'està fent a casa nostra i hem arribat a la conclusió que una de les principals mancances és l'absència d'uns objectius clars de recerca i treball. S'han marcat uns objectius individuals i de curt abast, contraposant-se al que realment interessa, i més quan estem en un estadi tan primitiu en el coneixement d'Andalusí a Lleida i Catalunya. Cal plantejar-se uns objectius que ens permetin tenir una base sòlida i clara, a través de la qual puguem tenir el punt de partida per fer recerca d'alt nivell. La seriositat del mètode, així com, la preparació dels investigadors, i l'actualització de la historiografia catalana, serien les principals fites a assolir i superar.

En la present tesi doctoral ens proposem avançar en el coneixement del món rural andalusí a Lleida entre els segles XI i XII, i ho fem tenint en compte les premisses esmentades unes línies més amunt. La revisió historiogràfica és urgent, i més quan tenim zones de la península on s'han superat els tòpics tradicionals i estan avançant a una gran velocitat amb línies capdavanteres de recerca¹⁹⁷. Per tant, creiem que hem de seguir i igualar els nostres coneixements sobre la història andalusí i comtal en l'alta edat mitjana. Tanmateix, cal esmentar que el món comtal ha rebut un tracte avantatjós per part de la historiografia, degut a la major quantitat de documentació consultable i per una forta tradició de medievalistes que s'han incerit en la documentació alt medieval¹⁹⁸. En aquesta línia, cal que igualem la percepció de l'islam medieval a Catalunya al mateix punt en que és situada actualment els estudis sobre el món comtal, o la visió de la frontera des de la vessant cristiana. Assolir una presa de consciència sobre el nostre passat, facilitar-ne la recerca i obrir portes a un passat que encara avui és fosc, facilitarà que els joves investigadors hi vegin una possibilitat per dedicar els seus esforços.

Per tal de renovar la historiografia andalusí a Catalunya, principalment pel que fa al món rural, cal assolir una sèrie d'objectius clars que permetin efectuar el compromís d'innovació i desenvolupament. En aquesta línia cal proposar-se una sèrie de canvis a través de l'establiment d'objectius molt ambiciosos i que afectarien a tot el procés d'anàlisi i metodològic. Així doncs, cal introduir bibliografia novedosa sobre estudis que s'estan duent a terme no només a nivell estatal o europeu, sinó també cal buscar relacions amb Orient. La producció bibliogràfica que s'està efectuant a la zona del

---

¹⁹⁷ L'equip del *Grupo de Investigación Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada*, ha desenvolupat una important tasca no només en l'estudi del passat musulmà medieval, sinó amb l'aportació de noves tècniques de treball i recursos humans de gran vàlua.

¹⁹⁸ La bibliografia al respecte és abundant, podeu consultar la seva producció en les línies anteriors.

Pròxim Orient¹⁹⁹ és força rica, i interessant pel que ens concerna a nosaltres, ja que no oblidem que Alandalús va rebre diverses immigracions provinents de la zona de l'actual Síria, sense anar més lluny els mateixos omeies provenien d'aquesta regió. Així, veure la petja d'aquests en el seu lloc d'origen ens pot obrir les portes a entendre la organització territorial i política futura que és forjà des de la seva arribada amb Abd ar-Rahmàn I el 756. No obstant, cal tenir en compte l'evident interposició i fluctuació del model omeia amb la realitat peninsular, fent més ric el discurs i el model d'organització estatal que disposaren fins al segle XI. Pel que ens pertoca a nosaltres, mirar cap a Orient ens és positiu perquè demogràficament convisqueren en major nombre de persones els *muladís* i els àrabs²⁰⁰, més tard, en el moment de les taifes la interrelació és veurà afectada per l'entrada dels *saqàliba* com a nou grup social²⁰¹, que estarà però, clarament influenciat per la petja omeia. En aquest sentit els residus omeies són més clars que en zones on els berebers tingueren una major presència com pot ser al *Gharb* Alandalús.

En un altre ordre de qüestions mirar vers Orient ens serà interessant per observar l'evolució política que es desenvolupa en el si de l'Islam, atès que, en el mateix context cronològic (segles XI i XII), si recorrem els territoris que conformaven la religió musulmana veiem que tenen una evolució política molt similar, amb paral·lels molt interessants²⁰². Talment, resseguir aquest fil ens aporta un nou indicador en el devenir de les taifes, i també el per què del posterior auge dels imperis africans com van ser els almoràvits i els almohades. El relat de viatgers que van a estudiar a escoles coràniques a la Meca, Egipte o Bagdad és força usual a Alandalús, la qual cosa ens indica que la comunicació entre l'Orient i l'Occident musulmà existeix i és estreta. El paral·lel més pròxim que no s'ha estudiat amb suficients esforços seria l'illa de Sicília, que trobant-se enmig del mar Mediterrani, esdeveingué un important lloc de pas entre la mediterrània oriental i la occidental, així com, un estratègic punt clau per anar a la península Itàlica. En aquesta línia, mirar vers Orient ens pot proporcionar noves perspectives en la nostra recerca, ja que entendre com estructuraven el territori rural, el paper de les ciutats i les relacions internes, ens pot ajudar a orientar millor el nostre treball.

---

¹⁹⁹ EDDÉ, A. M., *La Principauté Ayyoubide d'Alep (578/1183 – 658/1260)*, Frei-burger Islamstudien, Stuttgart, 1999.

²⁰⁰ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, 1993.

²⁰¹ MEOUAK, M., *Saqaliba, eunuques et esclaves à la conquête du pouvoir. Géographie et histoire des élites politiques "marginales" dans l'Espagne umayyade*, Academia Scientiarum Fennica, Hèlsinki, 2004.

²⁰² PICARD, C., *Le Portugal musulman (VIIIe-XIIIe siècle)*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2000.

No obstant, no ens hem d'oblidar del nord d'Àfrica, que per proximitat és l'espai amb un referent més clar. El Magreb, juntament amb Alandalús a finals del segle XI i el XII formà part d'una mateixa unitat política²⁰³, independentment de la religiosa, amb els almoràvits i els almohades. Mirar vers aquesta regió, i valorar els treballs que s'hi realitzen, donat que les estructures que s'hi conserven s'han mantingut més temps que a la península, poden donar a entendre una major perspectiva per l'anàlisi històric del territori, i de la societat andalusí. Tanmateix, no hem de caure en la fàcil i temptadora acció d'aplicar el model nord africà a la península, ja que cal saber respectar els corresponents espais entre ambdues realitats. Sabem que mantenen estrets llaços d'unió, però la realitat peninsular no és la mateixa, i més encara si ens situem en l'àrea més septentrional que tractem, perquè sabem que es manté un contacte amb el món comtal, el qual proporciona uns llaços d'unió en tots els sentits, en temps de pau i de bonança, com en els temibles espais intermitents bèl·lics.

La bibliografia que ens transmet els treballs provinents de l'àmbit del Pròxim Orient, Sicília i nord-d'Àfrica, esdevenen el primer paral·lel per establir comparacions entre la península i la resta del món musulmà a l'edat mitjana, i per consegüent un dels primers objectius a tenir en compte a l'hora de saber situar-nos en l'espai i el context dels segles XI i XII, que ens permetrà tenir una visió el més àmplia possible.

La consulta de la bibliografia peninsular és un dels exercicis més importants i destacats, juntament amb la local, ja que la proximitat, i els paral·lels són més grans que no pas les anteriors. Tenir controlada la producció bibliogràfica, saber què s'ha fet, i què és fa, ens aporta riquesa i rigor en l'anàlisi que efectuem en el nostre estudi. Bàsicament els estudis sobre el territori, i en concret els que aprofundeixen en el món rural, tenen una importància capdal, gràcies a les influències vingudes des de Itàlia i Gran Bretanya, països on els treballs d'aquesta índole tenen una llarga tradició historiogràfica²⁰⁴. Talment, a la península Ibèrica s'han aplicat els mètodes de treball provinents de l'arqueologia del territori, adaptats a la realitat local, ja que si hem de buscar una característica sobre la història de la península Ibèrica, la principal definició aniria en que tenim un territori amb múltiples realitats històriques, condicions socials i polítiques

---

²⁰³ AKERRAZ, A., "Recherches sur les niveaux islamiques de Volubilis", *Genèse de la ville islamique en al-Andalus et au Magreb occidental*, Patrice Cressier, Mercedes García-Arenal (eds.), Casa de Velásquez, Consejo de Investigaciones Científicas, Madrid, 1998, p. 295-304.

²⁰⁴ FRANCOVICH, R., HODGES, R., *Villa to village*, Londres, 2003. VALENTI, M., "La piattaforma GIS dello scavo. Filosofia di lavoro e provocazioni, modello dei dati e "Soluzione GIS", *Archeologia e calcolatori*, 11 (2000), p. 93-109. ID., *L'insediamento altomedievale nelle campagne toscane. Paesaggi, popolamento e villaggi tra VI e X secolo*, Casa Editrice, All'Insegna del Giglio, Firenze, 2004.

plurals i diverses, fet que propícia que el mètode, l'anàlisi i el rigor siguin molt acurats per no caure en estèrils conclusions sobre el passat alt medieval. Per això, és necessari acotar al màxim i transformar per aplicar correctament el mètode de treball a casa nostra. La bibliografia que rebem feta aquí, ens dona aquests resultats, veient i constatant la diversitat que tenim en el nostre territori, però aconseguint el rigor és possible fer història.

Tot i així, no ha de quedar exempt de crítica els treballs que vagin encara enfocats vers velles teories, o que no s'han sabut aplicar correctament els mètodes de treball. En aquesta línia, cal imposar un ordre provinent de la recerca científica. Per això, avançar en la recerca sobre Alandalús a casa nostra implica aportar i innovar al màxim, per tal de deixar enrera velles hipòtesis que no tenen cabuda en la realitat actual.

Per tant ens proposem seguir la línia dels especialistes que han innovat en el camp del coneixement del territori català fronterer en els segles XI i XII, seguirem les seves petges a través de la documentació comtal que és la més nombrosa que fa referència a Lleida i el seu territori. Tanmateix hem d'introduir una sèrie de consideracions i matisacions referents als documents comtals que parlen de la Lleida musulmana. Ens hem de proposar com a objectiu reconèixer que la documentació comtal té una limitació clara respecte el coneixement del món andalusí, degut a que qui escriu el document, qui parla sobre el territori andalusí, ho fa des d'una perspectiva allunyada de la realitat musulmana, pensant en clau de conquesta i des de la visió d'organització comtal, i, mentalitat i moral cristiana. Per tant les aportacions de la documentació comtal hem de saber agafar-les partint del rigor que ens proposa la mateixa història, i servint-nos d'un anàlisi molt acurat tenint en compte el procés històric. No obstant, cal considerar que la informació que rebem de les fonts escrites comtals és avui per avui força important perquè ens proporciona sobretot notícies sobre la posició de llocs, que probablement sense aquesta seria més difícil localitzar²⁰⁵. Bàsicament estem parlant de documentació

---

²⁰⁵ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993. BARAUT, C., “Les actes de consagracions d'Esglésies de l'antic Bisbat d'Urgell, segles IX-XII”, (la Seu d'Urgell, 1978), p. 11-182. ID., “Els documents dels anys 1093-1100 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, VIII, (La Seu d'Urgell, 1986). ID., “Els documents dels anys 1101-1150 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, IX, (La Seu d'Urgell, 1988-1989). ID., “Els documents dels anys 1151-1190 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, X, (La Seu d'Urgell, 1990-1991). CASTILLÓN, F., “El maestro de Coro de la Seu Vella de Lleida”, *Revista Ilerda*, XLVII, 1986, (Lleida), p. 293-373. ID., “El preposít de la Seu Vella de Lleida (1154-1225)”, *Ilerda* “Humanitats”, 49, 1991, (Lleida), p. 143-159. ID., “El tesorero de la Seu Vella de Lleida (1167-1224)”, *Palestra Universitària*, 5, 1991, (Cervera), p. 93-125. ID., “El preposít de la Seu Vella de Lleida (1154-1225) (III)”, *Ilerda* “Humanitats”, 51, 1994, (Lleida), p. 91-128. FONT I RIUS, J. M., *Cartas de población y franquicia*, I, Consejo Superior de Investigaciones

que faria referència a donacions, concessions, compra-venda, testaments, disputes i usurpacions territorials. Dins d'aquesta documentació és on trobem les referències al nostre àmbit d'estudi. Aquesta informació ens pot distorcionar la realitat històrica degut a que es vista des de l'altra banda de la frontera, i un cop conquerit l'espai andalusí lleidatà, veiem com s'organitzen dins un espai antropitzat des de la visió andalusí. Per tant i retornant al que dèiem en unes línies més amunt, estudiarem els treballs d'investigadors que ja han treballat aquesta qüestió.

Respecte la documentació que ens prové del món andalusí²⁰⁶, cal esmentar en primer lloc que és molt pobra, i les seves referències a Lleida són més aviat marginals, parlant únicament de la ciutat, i deixant de banda pràcticament el seu territori. Per efectuar la present tesi, ens hem marcat l'objectiu de resseguir tota la documentació avui publicada sobre la Lleida musulmana vista pels autors andalusins. En aquest cas ens trobem davant una realitat diferent sobre els estudis de la documentació musulmana, ja que el

---

Científicas, Madrid, 1969. *Liber Feudorum Maior: cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, ed. Francisco Miquel Rosell, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1945-1947. MIRET I SANS, J., *Les cases dels Templers y Hospitalers en Catalunya*, Barcelona, 1910. *Poema de Mio Cid*, ed., Amancio Bolaño e Isla, Porrúa, México, 1993. SANGES, D., "Recull de documents del segle XI referents a Guissona i la seva Plana", *Urgellia*, III, (La Seu d'Urgell, 1980). SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998. SOLER, J., "El Cartulario de Tavérnoles", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 36-39, Castelló de la Plana, 1964. VIRIGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062 – 1193)*, Fundació Noguera, Barcelona-Lleida, 1997.

²⁰⁶ 'ABD ALLAH B. BULUQQIN, El siglo XI en 1ª persona. Las "Memorias" de 'Abd Allah, último Rey Zirí de Granada destronado por los Almorávides, Alianza, Madrid, 1981. 'ABD AL-KARIM, G., La España musulmana en la obra de Yaqut (s. XII-XIII). Repertorio enciclopédico de ciudades, castillos y lugares de al-Andalus. Extraído del Mu'yam al-buldan (Diccionario de los países), Granada, 1990. Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid-Granada, 1988-1995, VII volums. AL-BAKRĪ, Kitāb al-masālik wa l-mamālik, ed. Al-Haġġī, Kitāb al-masālik wa l-mamālik, Beirut, 1968. AL-RĀZĪ, Crónica del Moro Rasis, CATALÁN, D., ANDRES, M^a. S., de (eds), Gredos, Madrid, 1974. BRAMON, D., De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010 (Continuació de l'obre de J. Ma Millàs Vallicrosa), Eumo Editorial, Barcelona, 2000. GRANJA, F. de la., "La Marca Superior en la obra de Al-Udrí", *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, núm. VIII, Saragossa, 1967. IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal bolsillo, Madrid, 1986. IBN BASSĀL, *Libro de agricultura*, edición y traducción castellana a cargo de J.M. Millàs y M. Aziman, Tetuan, 1955. IBN BASSĀM, *al-Dahira fi mahāsin ahl al-ġazīra*, ed., I. 'Abbās, *al-Dahira fi mahāsin ahl al-ġazīra*, Dār al-Taqaḫa, Beirut, 1979. IBN BATTUTA, *Els viatges*, trad. Margarida Castells i Manuel Forcano, (Barcelona, 2005). IBN HAYYĀN, *al-Muqtabis*, eds. P., Chalmeta, F., Correinte, M., Subh, *al-Muqtabas*, Instituto Hispano-Árabe de Cultura-Facultad de Letras de Rabat, Madrid, 1979. IBN 'IDĀRĪ, *Mulūk al-tawā'if*, , III, p. 294, DOZY, R., *Histoire des musulmans d'Espagne: jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides (711-1110)*, E. J. Brill, Leyde, 1932. LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd al-Mi'tar fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd Al-Mun'im al-Himyari*, (Leiden, 1938), p. 153. *L'Alcorà català*, ed. Mikel de Epalza, Josep Forcadell i Joan Perujo, Proa, Barcelona, 2002. MAÍLLO, *Crónica anonima de los reyes de taifas*, ed. Akal Universitaria, Madrid, 1991. MOLINA, L., *Una descripción anónima de al-Andalus*, II, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1983. TURKI, A. M., "L'engagement politique et la théorie du califat d'ibn Hazm", *Théologiens et juristes de l'Espagne musulmane*, Paris, 1982, p. 69-99.

buit de treballs és notable a Catalunya, i en concret de produccions que treballin el món rural lleidatà. És interessant poder efectuar un treball de conjunt entre la documentació andalusina i la comtal que permeti complementar els buits d'una i altra, observar i valorar les acotacions que ens proporcionen, així com corregir les mancances o les dificultats lexiques que pogués presentar. Altrament, en un altre ordre tenim que els documents andalusins tot i que no ens proporcionin informació directa sobre Lleida, de la mateixa manera que els comtals, ens deixen entreveure el context històric i analitzats des del rigor podem extreure'n l'evolució històrica del districte lleidatà en els segles XI i XII per mencions documentals a textos pròxims geogràficament a casa nostra. En aquest sentit saber què passa a Tortosa, Saragossa o València, és de gran ajuda per aproximar-nos al que podria estar passant a Lleida en el mateix context. El tipus de documents que ens trobem són bàsicament descripcions de geògrafs, cronistes, poetes, filòsofs i anònims. Cal esmentar que els documents que més ens parlen són els de poetes, filòsofs i els anònims que visqueren en el context del segle XI i XII a Alandalús i ens fan un bon retrat de l'evolució política i social. Interessants són les clares alusions partidistes que ens mostren els autors, així com el mecenatge que presenten per donar propaganda a un determinat llinatge o grup social. A través d'aquestes visions veiem com l'escriptura s'utilitza com a arma per combatre idees contràries, però també és compra per a un ús propagandístic, per donar a conèixer i imposar els seus idearis i projectes arbitraris. La documentació andalusina no és molt abundant com hem dit, però sí que té una riquesa considerable que ens permet retratar la realitat de la societat andalusí a la Frontera Superior. Tanmateix els cronistes i geògrafs no ens donen unes precisions tan clares de la societat, ens descriuen les situacions, i aspectes sobre el relleu. El problema que ens trobem per una banda és que hi ha una repetició constant de les informacions relatades per diversos autors, i per altra banda algunes provenen de recopilacions tardanes, amb la problemàtica que suposa, ja que el fet de no viure l'autor que escriu el document ens produeix una més que possible tergiversació en l'estudi històric. Per tant apel·lem un altre cop al rigor històric i a un acurat anàlisi en documents d'aquest tipus per realitzar una bona recerca.

Talment cal reconèixer que la documentació andalusí, és la que més ens interessa perquè ens trasllada directament a la societat que la va escriure, i ens permet inserir de ple en una realitat històric que cap altra documentació no ens ho facilitarà.

Deixant de banda els objectius que ens proposem amb la documentació, entrem ara plantejar què esperem obtenir de la toponímia. Em vist en l'anterior punt els riscos que ens presenta l'estudi dels vocables que trobem en el territori actual, així com els que trobem en la documentació. La facilitat amb la que podem caure en l'equivocació i la confusió és alta, d'aquí que un altre cop, el rigor i l'anàlisi seran els dos instruments més valuosos que és podrà servir l'historiador a l'hora de fer recerca. Per altra banda, també em vist que la toponímia i l'antroponímia poden ser dos instruments que ens permetin inserir en el territori andalusí (en el nostre cas) pels vocables que trobem actualment en qualsevol mapa cartogràfic. És a dir, sense ser especialistes en filologia, creiem que un bon recull de topònims, partint de les corresponents indicacions dels principals treballs en toponímia dels autors més destacats en aquesta qüestió ens pot oferir una mica de llum a una realitat històrica bastant fosca.

En aquest sentit anem, degut que les informacions provinents de la documentació i l'arqueologia no són les més òptimes, cal buscar altres recursos, d'aquí que recorrem a un exhaustiu buidatge de la toponímia que trobem en la documentació i la cartografia històrica. Creiem que l'aportació dels noms ens donarà una primera visió del territori rural, quins tipus d'assentaments ens trobariem, i quines relacions hi hauria entre ells. Clarament ens hem de servir de la documentació i l'arqueologia per confirmar realment les primeres hipòtesis que ens sorgeixen fruit del topònim, però tot i així, ja tenim una petita porta oberta vers el coneixement del nostre passat andalusí. Talment, la toponímia no ofereix unes dades molt concretes i exactes, d'aquí que en la majoria de cops ens proporciona àrees extenses a les quals és vincula avui en dia el topònim, o també ens trobem amb topònims que ens poden induir a l'equivocació, ja que poden nèixer després de la conquesta o en la modernitat, segons l'ús de la cartografia històrica. No obstant, estudis sobre toponímia han aportat una acotació molt acurada de la cronologia aplicada a un topònim, utilitat molt important que ens dona una informació molt valuosa. Nosaltres en la mesura de les nostres possibilitats intentarem anar per aquesta banda i aportar possibles cronologies a topònims que trobem en el nostre territori que estudiem. Per tant, ens proposem com a objectiu fer ús dels topònims i antropònims com a instrument vàlid per entrar a conèixer el territori rural andalusí.

Pel que fa a l'arqueologia, els nostres objectius que ens proposem, comencen en afirmar que és la disciplina que ens proporciona major informació, és complementa perfectament amb la toponímia i la documentació, i ens permet inserir amb més precisió vers el nostre

passat andalusí. Ens trobem davant una disciplina que és a cavall de les lletres i les ciències, és capaç d'obtenir cronologies, procedència de materials, estudis econòmics, estudi de l'explotació dels recursos, fruit de l'ecologia, a través de disciplines que actualment estan en auge com són antracologia, edafologia, mineralogia, la química, carpologia, palinologia, antropologia i zoologia²⁰⁷. En realitat avui és una necessitat bàsica poder disposar de diferents disciplines en la recerca de la reconstrucció real dels temps precedents, imposant-se per tant l'assoliment d'una visió holística²⁰⁸.

Tal i com hem explicat en els anteriors punts, l'ús de l'arqueologia aplicada a l'estudi del món andalusí a Lleida ha tingut diverses qüestions a considerar degut a les visions tradicionals que no s'han renovat. Pel que ens concerna al nostre treball, l'arqueologia del paisatge²⁰⁹, la que ens ajuda a estudiar el món rural, no ha tingut el ressò que ha pogut tenir en altres zones de l'estat amb estudis molt novedosos fruit del rigor, i l'anàlisi. Per això, com a objectiu de la tesi és proposa elaborar un primer catàleg dels jaciments andalusins del subdistricte andalusí de Castellldans que s'extén al sud de la capital. Evidentment que el mètode per reconèixer aquest catàleg l'explicarem en el següent punt, però avançar que és fruit de conjuminar el document, el topònim, la cartografia i l'aplicació de la prospecció arqueològica com a instrument verificador últim de les restes materials²¹⁰. Així doncs, obtenir un catàleg dels jaciments andalusins, com també establir una plantilla de registre com a referent a l'hora de fer recerca sobre el territori andalusí, són les principals bases de les quals partim i assolim els principals objectius²¹¹. No obstant, cal marcar-nos objectius més ambiciosos en la present tesi doctoral, d'aquí que després de tenir la base a partir de la qual sabem el què tenim, cal plantejar-nos aspectes més concrets, dels quals l'arqueologia ens en pot donar la resposta. Per aquesta línia de successions cal entendre com s'estructura el districte de Castellldans en els segles XI i XII, que recordem que ens trobem en dos segles claus que definiran clarament el devenir del nostre territori. Saber quins tipus de jaciments tenim a través del registre arqueològic i el catàleg que hem realitzat, però a més esbrinar quina és la interacció entre aquests, el paper del *hisn* principal, així com definir clarament si

---

²⁰⁷ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 44.

²⁰⁸ *Ibidem.*, p. 44.

²⁰⁹ El professor Malpica proposa aquest sistema metodològic com l'instrument que ens incereix de ple en l'espai rural andalusí. MALPICA, A., "El agua en al-Andalus. Un debate historiográfico y una propuesta de análisis", *V Semana de Estudios Medievales*, Logroño, 1995, p. 76-77.

²¹⁰ FERDIÈRE, A., ZADORA-RIO, E., (dirs.), *La prospection archéologique. Paysage et peuplement. Actes de la table ronde de 14 et 15 mai 1982*, Paris, 1986.

²¹¹ CAMBI, F., TERRENATO, N., *Introduzione all'archeologia dei paesaggi*, Roma, 1994.

ens trobem davant una fortificació que controla el seu territori, o tenim una alqueria fortificada que articula el seu districte, localitzar i definir els tipus de propietats, sistemes d'exploració del territori. Aquests objectius tant ambiciosos poden donar llum a molts interrogants que ens plantejem avui en dia sobre el món rural lleidatà, però en el nostre cas centrant-nos amb l'espai de secà, lluny dels principals eixos fluvials que fins ara han explicat el devenir de la taifa lleidatana.

Per altra banda, hem de veure com a través del material arqueològic localitzat els vincles entre els assentaments, però a més, i especialment amb la capital, Lleida. Clarament l'arqueologia en aquest cas ens obre un àmpli ventall de possibilitats en l'estudi del territori, ja que a través del material ceràmic procedent de la prospecció arqueològica dels diversos assentaments podem esbrinar no només, el tipus de utensilis que podien usar, i per tant fer-nos una primera idea de l'economia domèstica, així com de la seva vida quotidiana, sinó que podem anar més enllà, i intentar demostrar la vinculació de les produccions ceràmiques que ens trobem, amb les produccions ceràmiques extretes dels treballs arqueològics realitzats dins l'àmbit de l'arqueologia urbana, pel Servei d'Arqueologia de la Paeria de Lleida. La publicació del llibre on s'estudien les ceràmiques de l'excavació de l'Antic Portal de Magdalena²¹², ens pot ser un bon referent per veure els vincles entre capital i el territori partint de l'exemple del districte de Castellldans. En aquesta línia de la nostra recerca pretenem i ens marquen l'objectiu de trencar el que defensa la historiografia tradicional sobre el món rural, és a dir, donar a conèixer que el món rural i el món urbà estan altament interaccionats a través d'un important paper de la ciutat que s'aferra al seu territori. Aquesta tesi ens ho corrobora les dades històriques obtingudes de la documentació, i l'antroponímia provinent de la cartografia històrica. El rigor que ens ofereixen totes les disciplines que abordem ens donen una seguretat a l'hora d'afirmar els nostres plantejaments sobre les relacions camp i ciutat. De fet, veient l'evolució històrica, és evident que Lleida no pot desvincular-se del seu territori en els moments de màxima tensió degut a la forta pressió que efectuen els comtats catalans que avancen amb molt de vigor vers la capital andalusina més septentrional d'Alandalús. I menys pot desvincular-se del sud, tenint en compte que l'únic espai que la manté comunicada amb la resta d'Alandalús és precisament a través del districte de Castellldans, ja que a finals del segle XI el riu Segre i el Cinca es veuran assetjats, i fins i tot en breus espais de temps conquerits per les

---

²¹² LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1992.

tropes del regne aragonès, esdevenint aquesta ruta tradicional, com una comunicació inestable i molt insegura. Per tant Lleida necessita el seu territori, i cal marcar aquest important objectiu per deixar de banda que el món rural de secà no és marginal, sinó que és molt actiu i té un important paper en la evolució històrica dels últims temps musulmans a Lleida. També a través d'aquesta idea és pretén desmitificar la idea de mostrar un món rural localitzat a través dels cursos fluvials, els quals evidentment que són importants, però probablement s'hi ha donat més importància de la que els pertocaria, si tenim en compte el territori de secà que és el més àmpli i a través del qual penetra per exemple el comte de Barcelona a mitjans del segle XI, com és el pla de Mascançà.

També seguint en la línia desmitificadora de la historiografia tradicional, sabem que Lleida tingué una evolució política que tendeix des dels últims vint anys del segle XI, i accentuant-se amb l'arribada dels almoràvits, a esdevenir un territori secundari dins el marc territorial oriental d'Alandalús. Probablement el tractament que donen les poques fonts andalusines no s'ajustaria del tot a la realitat local, les quals miren més vers Saragozas, el Llevant, Toledo i el regne castellà, que no pas vers el nord-est. El procés de conquesta comtal és qui millor ens explica i ens obre els ulls que Lleida no és la ciutat derrotada que s'ha intentat transmetre. Talment, també cal dir que no és la ciutat que va ser amb l'esplendor dels Banú Hud a mitjans del segle XI, però tot i així, sabem que resisteix, que s'enfronta a l'enemic, que respon en la mesura de les possibilitats a les incursions comtals, i sobretot que s'aferra al territori que encara posseeix. Per tant, l'arqueologia un altre cop ens facilita aquesta informació, provinent del corresponent anàlisi amb rigor de les dades que ens proporciona l'aplicació de la prospecció arqueològica. Tanmateix, la documentació comtal i la andalusina, ens ajuden a demostrar aquesta afirmació a través de la lentitud amb que avança la frontera, i principalment els costos de la mateixa.

La innovació en la interpretació del món rural és la principal qüestió que nosaltres treballem i volem aportar a través de la present tesi doctoral. Demostrar que els espais de secà són vius, que tenen una importància molt rellevant²¹³, que tenen una estructuració dins el territori, que no són marginals i que participen dels esdeveniments

---

²¹³ En el cas que nosaltres estudiem, Castellans a finals del segle XI i la primera meitat del XII és el districte que manté viva la comunicació amb el sud tortosí i de retruc amb la resta d'Alandalús, però no només això, sinó que l'avanç del comtat de Barcelona a través de la projecció del comtat de Manresa s'atura durant gairebé 80 anys a la zona de Barbens, Espluga Calva i Tarrés, sense avançar. En la mateixa línia Castellans ofereix una oportunitat per acollir població emigrada del nord, així com, un espai agrari en el qual poder proporcionar primeres matèries a la capital lleidatana.

històrics que succeeixen en la taifa lleidatana i després districte almoràvit, deixen en entredit les teories i hipòtesis defensades per la historiografia tradicional.

En aquesta línia va el nostre treball de tesi doctoral, en seguir renovant la historiografia actual, i emmarcar-nos en les línies de recerca més capdavanteres en història medieval i andalusina. Per això, fruit d'incorporar aplicacions noves en l'exercici de fer recerca, actualitzar el registre bibliogràfic, rellegir la documentació medieval i andalusina que ja s'havia utilitzat en treballs anteriors, inserir-nos en l'estudi del territori, observar quin és el paper de la medina sobre el seu districte, aplicar un treball intensiu en el mateix territori per entendre'l i observar-ne la seva organització i esquematització, creurem que haurem avançat en la recerca. En la present tesi doctoral, tampoc s'introdueixen mètodes nous que mai avanç s'haguessin utilitzat a casa nostra, de fet, la prospecció arqueològica que nosaltres apliquem per aproximar-nos al territori, als assentaments, a l'espai andalusí, no aporta cap novetat tècnica en l'aplicació sobre el camp d'estudi. Altrament si que aportem una nova visió interpretativa a partir de les dades obtingudes del treball arqueològic intensiu, el qual és combina amb la documentació i toponímia, esdevenint la gran novetat que caldria impulsar més en els estudis sobre territori, seria la combinació de diverses disciplines que permetin col·laborar mútuament per cobrir els buits que pugui deixar l'altra. Per aquesta raó, en el nostre estudi sobre el subdistricte lleidatà de Castellldans, constatem l'existència de 30 jaciments andalusins, fet que fins ara, ningú no havia afirmat, ja que tal com dèiem en unes línies més amunt, l'espai que actualment ocupen les Garrigues i el Segrià sud-oriental han estat considerades pels historiadors locals àrees "marginals" dins de la Lleida musulmana.

Tanmateix seguim les bases aportades per les tendències historiogràfiques més capdavanteres ja siguin a nivell estatal com europeu, tal i com hem assenyalat en l'anàlisi bibliogràfic. De fet en el cas lleidatà, qui ha marcat un punt d'inflexió han estat els treballs de Flocel Sabaté que a través de la *Història de Lleida*²¹⁴ i la *Història de Catalunya*²¹⁵ han permès obtenir uns resultats fruit d'una intensa i rigorosa recerca que l'han aportat a extreure unes conclusions novedoses sobre el nostre passat medieval. Nosaltres introduïm les novetats aportades sobre l'evolució històrica de Lleida, aplicant-ho al coneixement del món rural andalusí de Lleida.

---

²¹⁴ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003.

²¹⁵ ID, "Catalunya Medieval", *Història de Catalunya*, Albert Balcells (dir.), L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2006, p. 117-451.

1.2 Metodologia de treball

L'assoliment dels objectius proposats en l'anterior punt, passa per tenir una bona metodologia de treball que ens permeti aproximar al màxim el coneixement, en aquest cas, del nostre passat andalusí. El mètode és un dels principals pilars a l'hora de fer recerca, ja que aquest ens marca les pautes amb rigor, per obtenir la informació provinent dels documents, de la toponímia o de l'arqueologia, per poder sotmetre-la a un anàlisi acurat.

La metodologia de treball va lligada a les diverses corrents historiogràfiques, d'aquí que, depenent del context històric, la ciència s'aplica a partir d'un tipus de recerca que s'intentava realitzar, i el mètode era més o menys específic. Per consegüent gaudia de més o menys rigor. En aquest sentit ens referim als primers treballs sobre Alandalús a la Península, els quals no tenien una metodologia tant avançada, amb un anàlisi tant acurat, que permetés aproximació el més rigorosa possible a la realitat històrica que s'estudiava²¹⁶. Actualment, la recerca que dedica els seus esforços per estudiar Alandalús²¹⁷, ha aconseguit rendibilitzar al màxim la metodologia de treball, després d'una recent tradició historiogràfica que ha estat en contacte amb els principals corrents científics europeus²¹⁸.

Per tant avui en dia, un bon mètode garanteix obtenir uns resultats molt bons a l'hora de fer recerca, i més encara en etapes que encara avui ens són difícils d'accedir-hi degut a l'escassetat de fonts documentals, i material arqueològic com és l'etapa musulmana a la Península Ibèrica.

Tanmateix és necessari mantenir estretes col·laboracions amb universitats i centres de recerca per tal d'aconseguir millorar, comparar, intercanviar aspectes rellevants en el

---

²¹⁶ CODERA, F., *Decadencia y desaparición de los almorávides en Espanya*, Zaragoza, 1899.

²¹⁷ MALPICA, A., *Los castillos en al-Andalus y la organización del territorio*, Cáceres, 2003. KIRCHNER, H., "Tierras de clanes: espacios hidráulicos y clanes andalusíes en la isla de Yabisa (Ibiza)", *Arqueologia espacial*, 19-20, (1998), p. 351-372. GUTIÉRREZ, S., *La Cora de Tudmîr de la antigüedad tardía al mundo islámico. Poblamiento y cultura material*, École des Hautes Études Hispaniques-Casa de Velázquez, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert"-Diputación Provincial de Alicante, Madrid-Alicante, 1996. ACIEN, M., "Las torres/burūy en el poblamiento andalusí", *Al-Andalus espaço de mudança. Balanço de 25 anos de história e arqueologia medievais. Homenagem a Juan Zozaya Stabel-Hansen. Seminário internacional, Mértola 16, 17 e 18 de Maio de 2005*, (2006), p. 21-29.

²¹⁸ GUICHARD, P., BAZZANA, A., CRÉSSIER, P., *Les châteaux ruraux d'Al-Andalus*, (Madrid, 1988). FRANKOVICH, R., "Alcune tendenze passate e recenti dell'archeologia medievale", *Coloquio Hispano-Italiano de Arqueologia Medieval (Granada, 1990)*, Granada, 1992. ARAGUAS, P., "Les châteaux des marches de Catalogne à la brique médiévale: élaboration d'une méthode d'archéologie monumentale "extensive", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 223-243.

camp metodològic. És tracta al cap i a la fi d'innovar a l'hora d'obtenir informació del nostre passat andalusí, i aplicar-ho al coneixement de la realitat històrica peninsular, la qual com ja sabem és força complexa. Per aquest motiu és necessari interposar un rigor conjuntament amb l'anàlisi històric, per saber si el mètode que s'utilitza en un determinat espai, és acceptable d'aplicar-lo en un altre que ha tingut una evolució diferent, tot i estar en una mateixa àrea geogràfica. Apellar a la interdisciplinarietat és un grau interessant d'aplicar en el nostre mètode de treball, el qual pot ajudar a apropar per una banda grups de recerca, i per altra banda sobre la pràctica científica, assolir una major aproximació al nostre camp d'estudi.

La metodologia de treball que apliquem per aproximar-nos de manera més fidedigna, que ens permeti analitzar amb rigor el nostre passat andalusí dins el món rural lleidatà, consisteix en una combinació de diverses disciplines de recerca, com són el buidatge documental, la prospecció arqueològica, el buidatge cartogràfic i el seguiment de la toponímia i antroponímia andalusina. Creiem que a partir de l'aplicació de la metodologia més acurada que presentem podrem assolir els principals objectius que ens proposem efectuar a través de la nostra recerca. Donar llum als paisatges de secà que han estat oblidats tradicionalment en el districte musulmà lleidatà, entendre la organització espacial de l'àrea de Castellldans²¹⁹, i posar-la en relació amb la resta del districte i Lleida, poden aportar dades força rellevants que permetrien renovar la historiografia catalana, i clarificar amb rigor el passat andalusí.

1.2.1 La documentació

El buidatge documental, pretén assolir el recolzament de la documentació escrita per fer la nostra recerca sobre l'espai rural del districte musulmà de Lleida, centrant-nos amb el cas de Castellldans i la seva àrea d'influència en els segles XI i XII. Abans d'entrar en detall cal dir que la documentació que ens trobem actualment, que parli del món rural lleidatà i del districte de Castellldans, és més aviat escassa. L'absència de documentació que ens fa referència a l'espai citat, pot venir degut a diversos factors que plantegem, com la pèrdua del document, la seva destrucció, o a causa del deteriorament del full que

---

²¹⁹ Sens dubte que l'estudi efectuat per GUICHARD, P., BAZZANA, A., CRÉSSIER, P., *Les châteaux ruraux d'Al-Andalus*, (Madrid, 1988), és un referent a tenir en compte a l'hora d'estudiar el món rural i les imbricacions entre fortificacions, però ens agradaria ressaltar el prefaci de Pierre Toubert i les seves consideracions sobre el supòsit fenomen d'encastellament p. 9-13.

s'ha perdut per complet perquè no s'ha actuat amb prevenció per pal·liar el procés de deteriorament, o per altra banda per no efectuar un treball de còpia en una recopilació. Aquesta realitat que ens trobem és una dificultat afegida en el nostre treball sobre el nostre passat andalusí, ja que ens impedeix inserir-nos en les complexitats, les dades i els apunts que ens aporta habitualment la lletra del document i que en la nostra documentació no tenim. Per tant, tenim plena consciència de bon principi que partim d'una base on la documentació quasibé no ens aporta una informació clara, detallada i rica, és una dada que ens obliga a buscar alternatives en altres disciplines que permetin omplir i complementar els buits que aquesta ens deixa. Això condueix a tenir un teixit metodològic molt ben lligat.

Bàsicament treballem per una banda amb les fonts que procedeixen de documents andalusins, i per altra banda de documents comtals o llatins. Malauradament per l'enfoc del nostre estudi les fonts llatines són més nombroses que les andalusines, fet que ens dificulta la possibilitat de tenir una visió més clara que si per altra banda, les fonts andalusines fossin les més abundants, perquè el nostre estudi va enfocat vers l'estudi del món rural musulmà a Lleida, i per tant, per entendre, conèixer i valorar millor la realitat històrica andalusí, són necessàries les fonts autòctones de la societat que estudiem. No obstant, calen introduir unes consideracions sobre la qüestió de quina documentació ens aporta més o menys informació, ja que, una sèrie de documents són posteriors als fets que relaten, ja sigui, per recopilacions, o per redaccions fetes per autors contemporanis als fets que intenta descriure, i per tant ens trobaríem amb una distorsió de la realitat històrica. Així doncs, la documentació andalusí prové, tal i com hem dit anteriorment, de recopilacions tardanes i noves edicions posteriors als fets i dades que ens narra. Evidentment, cal mantenir un rigor alt en el tractament de la informació proporcionada, i contrastar amb l'evolució històrica dels fets que ens aporta, per tal de saber si el que ens explica pot tenir relació amb altres documents, o si és tracta d'una falsificació²²⁰.

Per altra banda tenim la documentació llatina que ens planteja una sèrie de problemes que cal analitzar a partir del mètode, perquè tenim que els documents escrits durant la fase de conquesta que conviuen encara amb la pervivència d'Aandalús a Lleida, i per tant és una documentació que neix fruit de la mateixa conquesta, com hem dit, aportant noms que contrastats amb el procés històric no acabaven de correspondre amb la realitat andalusí, i per tant en el nostre treball sobre el món rural musulmà a Lleida, ens podria

---

²²⁰ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX – XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 18-31.

dur a una confusió de les fonts. En aquest sentit s'han efectuat treballs que han anat enfocats vers aquesta línia dins l'àmbit lleidatà, en els quals s'ha tractat el tema de si és pot associar o no la terminologia almúnia i les *turris* que venen citades en la documentació llatina²²¹. Tanmateix, la documentació llatina que també ens parla de la nostra àrea d'estudi després de la conquesta, planteja problemes com el fet que ja és posterior a la conquesta, i que ens han arribat uns documents redactats des de l'òptica dels conqueridors, que intenten estructurar partint de la feudalització un territori que havia estat fortament antropitzat pels musulmans. Rebem doncs, uns topònims que probablement no és corresponguin als originals andalusins, tot i que, cal esmentar que en tenim que són altament fidedignes, i finalment els documents que parlen del repartiment territorial ho fan, evidentment, des de l'òptica comtal, baronial, vescomtal, eclesial i dels ordes religiosos perdent-se molta informació referent a l'antiga estructuració andalusí.

La procedència de la documentació andalusí és d'autors musulmans, que hi han viscut però també és possible que no hi hagin viscut però per proximitat han escrit sobre els esdeveniments o altres aspectes propis d'Alandalús²²². Una gran majoria dels textos que ens han arribat avui estan signats i sabem que són autòctons, però també, constatem que hi ha una sèrie d'autors que són forans, majoritàriament del nord d'Àfrica, els quals per proximitat territorial però també política van escriure tractats sobre Alandalús. Una segona qüestió preocupant sobre la documentació és la cronologia en que es redactà, ja que veiem que són autors tardans que descriuen esdeveniments molt anteriors als del temps en que visqueren²²³. Clar, això ens fa plantejar seriosament la veracitat del relat, ja que no acabem de saber com l'autor que ha escrit el document que ens ha arribat sap les informacions, per tant ens podem trobar davant diverses possibilitats com si una còpia d'un text anterior, la recopilació de diversos relats orals passats a text escrit,

---

²²¹ ERITJA, X., *De l'Almúnia a la Turris: organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI-XIII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1998.

²²² Bàsicament els autors que han escrit sobre Alandalús són procedents del nord d'Àfrica, els quals per proximitat geogràfica i política amb la Península, tenen una visió de conjunt molt clara.

²²³ 'ABD AL-KARIM, G., *La España musulmana en la obra de Yaqut* (s. XII-XIII). Repertorio enciclopédico de ciudades, castillos y lugares de al-Andalus. Extraído del Mu'yam al-buldan (Diccionario de los países), Granada, 1990. IBN 'IDĀRĪ, *Mulūk al-tawā'if*, , III, p. 294, DOZY, R., *Histoire des musulmans d'Espagne: jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides (711-1110)*, E. J. Brill, Leyde, 1932. LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd al-Mi'tar fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd Al-Mun'im al-Himyari*, (Leiden, 1938), p. 153.

estudis pròpis que hagi fet per saber el passat històric d'Alandalús²²⁴. En aquest sentit, tot i poder seguir un mínim de rigor, ens trobem davant el factor que s'escriu en una etapa posterior, amb unes realitats que no és corresponen al moment que intenta explicar, el qual presuposa una més que possible interpretació particular partint de la seva realitat social, política i econòmica, influïent sensiblement a la essència del text. Tot això són factors que cal considerar a l'hora d'utilitzar la documentació andalusí tardana, i per aquest motiu cal utilitzar la corresponent evolució històrica com a eina comparativa que ens permeti verificar i aproximar el que ens diu el document.

Els textos que ens han arribat ens parlen de la cronologia que va aproximadament des de la *fitna* de 1010, fins la caiguda definitiva dels almoràvits i la consegüent pèrdua de la Lleida musulmana el 1149²²⁵. Els autors dels textos acostumen a ser persones implicades en la vida política, social i econòmica d'Alandalús com ibn Hayyàn²²⁶, al-Himyari²²⁷, ibn al-Kadabús²²⁸, entre d'altres, els quals manifesten a través del text escrit les problemàtiques que té Alandalús. No obstant, tenim un ventall variat de textos anònims que aporten temàtiques força variades. Fruit del mecenatge procedent dels prínceps de taifes, els quals paguen escriptors per fer-se propaganda i aproximar-se a la societat andalusí. Però també, tenim textos que són anònims que elaboren crítiques al moment històric que els tocà viure, rebel·lant-se contra la nova conjuntura social i política dels segles XI i XII. A través d'aquests dos exemples veiem com tenim una riquesa literària interessant, que ens permet observar dos realitats dins Alandalús, els nostàlgics del passat califal, i els que viuen el present i s'intenta consolidar en la nova situació política.

La procedència de la documentació comtal ve de donacions, compres, vendes o sentències judicials. Actualment els trobem recollits en col·leccions transcrites amb molt de criteri, com són les de la col·lecció Fundació Noguera, Diplomataris d'Alguaire²²⁹, Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple²³⁰, Arxiu de la Catedral de

---

²²⁴ Dolors Bramon avisa molt generosament en el recull documental quan un document pot estar mancat de rigor. BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002.

²²⁵ Aclarir que l'amplic espai cronològic que abarquen, no vol dir que s'hagin escrit en aquest espai temporal, com hem dit fins ara.

²²⁶ IBN HAYYĀN, *al-Muqtabis*, eds. P., Chalmeta, F., Correinte, M., Subh, *al-Muqtabas*, Instituto Hispano-Árabe de Cultura-Facultad de Letras de Rabat, Madrid, 1979.

²²⁷ LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd al-Mi'tar fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd Al-Mun'im al-Himyari*, (Leiden, 1938), p. 153.

²²⁸ MAÍLLO, F., *Historia de al-Andalus*, Madrid, Akal, 1986.

²²⁹ ALTURO, J., *Diplomataris d'Alguaire i del seu monestir santjoanista, de 1076 a 1244*, Fundació Noguera, Barcelona, 1999.

Tortosa²³¹. La documentació la trobem recollida a la revista *Urgellia*²³², i a la revista *Ilerda*²³³; també en volums de recerca com és el *Liber Feudorum Maior*²³⁴, *Cartas de Poblamiento y Franquicia*²³⁵, el cartulari de Tavèrnoles²³⁶, i el diplomatari de Poblet²³⁷. Tenim dos cronologies que ens farien dividir la documentació, la primera tot aquell document que parli sobre Castellans i la seva àrea d'influència abans de la conquesta, i la segona tota la documentació posterior a la conquesta, on ja no tenim musulmans a les terres meridionals de Lleida i els grups socials que han liderat la conquesta s'estan repartint el territori. Malgrat estar parlant de documentació llatina, volem mantenir la divisió en dos cronologies diferents a l'hora d'enfocar l'anàlisi de la documentació perquè veiem que abans de la conquesta, la mentalitat i la visió des del món comtal, és la d'un conqueridor que avança per assolir els seus objectius militars, per tant ens aporta clarament una visió molt particular del territori musulmà, d'aquí que apareguin afrontacions que parlen dels possibles objectius d'uns i de la estructuració dels altres. Pel que fa a la documentació posterior a la conquesta, estem davant una nova situació on trobem els vencedors que s'instal·len i organitzen el territori d'acord al sistema feudal. Els vençuts es veuen obligats a deixar els bens mobles i immobles que havien posseït fins llavors per ser traslladats a la força i congregar-se en hàbitats marginals dins les ciutats o pobles importants, o a emigrar vers terres musulmanes del sud, que encara formen part d'Alandalús.

---

²³⁰ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998.

²³¹ VIRIGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062 – 1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997.

²³² BARAUT, C., “Les actes de consagracions d'Esglésies de l'antic Bisbat d'Urgell, segles IX-XII”, (la Seu d'Urgell, 1978), p. 11-182. ID., “Els documents dels anys 1093-1100 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, VIII, (La Seu d'Urgell, 1986). ID., “Els documents dels anys 1101-1150 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, IX, (La Seu d'Urgell, 1988-1989). SANGES, D., “Recull de documents del segle XI referents a Guissona i la seva Plana”, *Urgellia*, III, (La Seu d'Urgell, 1980). ID., “Els documents dels anys 1151-1190 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, X, (La Seu d'Urgell, 1990-1991).

²³³ CASTILLÓN, F., “El maestro de Coro de la Seu Vella de Lleida”, *Revista Ilerda*, XLVII, 1986, (Lleida), p. 293-373. ID., “El preposít de la Seu Vella de Lleida (1154-1225)”, *Ilerda* “Humanitats”, 49, 1991, (Lleida), p. 143-159. ID., “El tesorero de la Seu Vella de Lleida (1167-1224)”, *Palestra Universitària*, 5, 1991, (Cervera), p. 93-125. ID., “El preposít de la Seu Vella de Lleida (1154-1225) (III)”, *Ilerda* “Humanitats”, 51, 1994, (Lleida), p. 91-128.

²³⁴ FONT I RIUS, J. M., *Cartas de Poblamiento y Franquicia de Cataluña*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona-Madrid, 1969.

²³⁵ ROSSELL, M., *Liber Feudorum Maior*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona-Madrid, 1969.

²³⁶ SOLER, J., “El Cartulario de Tavèrnoles”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 36-39, Castelló de la Plana, 1964.

²³⁷ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, I, Abadia de Poblet, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1993.

Utilitzem la documentació comtal perquè ens aporta dades sobre el territori que estudiem, Castellldans i la seva àrea, així com la zona meridional de Lleida, i la seva vinculació respecte la capital. Els documents tot i no ser excessivament explícits pel que fa a informació, ens permeten rebre dades força indirectes sobre referents territorials, com són la enumeració d'almúnies, el castell de Castellldans i del terme de Castellldans que el van trocejant amb petits senyories.

La possibilitat d'utilitzar la documentació andalusina i llatina en el mateix treball ens serveix de complement entre una i l'altra, ja que la escassetat de documents, ens duu a intentar buscar la complexitat de les dos realitats històriques. Aquesta possibilitat que veiem positiva, també ens pot jugar una mala passada, d'aquí que, el mètode que utilitzem ha d'acotar al màxim el que nosaltres intentem buscar i analitzar, així com, mantenir el rigor en tot moment en el nostre treball.

Per tal d'extreure la major informació possible, utilitzem una fitxa d'inventari per cada document que ens aportin dades referents al nostre espai d'estudi. A través del registre que obtenim, tenim les principals dades que ens són d'interès ben encasellades, ens permet tenir una plataforma per elaborar el nostre treball de recerca amb condicions de rigor. Per tant la metodologia de treball de la documentació consistiria en tenir ben acotat cronològicament el document, la tipologia, procedència, i a partir d'aquí intentar registrar de la manera més ordenada totes les dades que ens són d'interès. De fet, com ja em dit, la documentació ja sigui andalusina com llatina, no és ni molt menys rica, sinó tot el contrari, per aquest motiu, cal que el nostre mètode de registre i anàlisi dels documents sigui el més acurat possible. Per això, apliquem les dades sobre el territori de Castellldans en un mapa que correspondria al seu districte, per tal de tenir tot el que ens aporta ben localitzat, i passat a la cartografia. No obstant, cal esmentar que molts cops, ens trobem que són anotacions molt generals, difícils de localitzar a l'actualitat, el que ens provoca que ens veiem obligats a intentar acotar al màxim a través de l'ús d'àrees de possible existència del que ens diu el document per tal de verificar-ho amb l'aplicació de les altres disciplines que utilitzem.

Les fitxes d'inventari de la documentació que utilitzem creiem que responen a la perfecció a les nostres necessitats pel que fa a la nostra recerca, perquè aporten serietat, rigor i permeten realitzar un acurat anàlisi de la mateixa, evitant possibles equivocacions i distorsions, degut a la dificultat que ens presenta la documentació que estem estudiant. Tanmateix, la conuinació de les fitxes tradicionals, amb la introducció de la cartografia, aporta més claredat, i permet interrelacionar d'una manera més evident

la informació del document amb la realitat territorial. Això si ho apliquem en les tres disciplines que utilitzem ens dona que ens aporta moltíssima informació sobre el territori meridional musulmà de Lleida. Per tant, és una metodologia de treball dels documents que s'adapta a les nostres necessitats de treball.

Altrament, en la present tesi, creiem oportú aplicar la combinació de diverses disciplines que permetin accedir al coneixement del nostre passat musulmà al món rural lleidatà. Fins ara hem vist com utilitzariem la documentació, d'on prové, quina cronologia tindria, autors i com aplicar en el nostre estudi el que n'obtenim. A partir d'ara entrarem en analitzar la toponímia, és a dir, veurem el per què utilitzem aquesta metodologia, a través de quin procés trobem els topònims, d'on els extreiem, i finalment com s'adapta al nostre treball l'ús de la toponímia.

1.2.2 la toponímia

La utilització de la toponímia ve donada per un seguit de raons que aboquen en definitiva, que a través de la seva utilització podem accedir en un major grau al coneixement del territori rural musulmà de Lleida. A través de la documentació vam poder observar com ens proporcionava un seguit de noms de lloc i antropònims que creïem interessants, tenint en compte la escassa informació sobre la concreció que ens dona el document. D'aquí que una part dels documents només ens aporten això, noms de lloc que fan referència a la nostra zona d'estudi, més que indicacions sobre altres aspectes del moment en que és redactaren²³⁸. També hem utilitzat la cartografia

---

²³⁸ Els treballs que han tractat la toponímia musulmana al districte de Lleida són, BALAÑÀ, P., *Els noms de lloc de Catalunya aproximació al coneixement geogràfic-històric dels municipis i comarques del Principat*, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Barcelona, 1990. ID., "Recull Basic de terminologia jurídica catalanoaràbiga", *Revista de Llengua i Dret*, 11 (Barcelona, 1988). ID., *Les arrels islàmiques de Mequinçà*, Pagès editors, Barcelona, 1994. ID., "La frontera islàmica extrema, un territori d'excepció", Consell Superior d'Investigacions Científiques, Barcelona. ID., "Les Borges Blanques, un nom de lloc amb història", *Terrall*, 74 (Les Borges Blanques, 1996), p. 9-11. ID., *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002. ID., *Léxic usual català-àrab, àrab-català*, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Secretaria de Política Lingüística, Barcelona, 2005. ID., "Les "Cireres" en l'estratègia defensiva andalusina a la frontera superior", *Revista d'Igualada*, 12 (Igualada, 2002), p. 7-11. ERITJA, X., "Entre la Lleida andalusí i la feudal (segles XI-XII). Un model d'explotació rural", *Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l'Edat Mitjana*, Publicacions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1993, p. 21-43. ID., *De l'almúnia a la turris organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*, (Lleida, 1995). ID., "Hàbitat i espai ramader a la regió de Lleida (s.XII)", *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, 1 (Lleida, 1996), p. 75-90. ID., "Qüestions entorn de la frontera meridional del fahs Maškīgān (s. XI-XII)", *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, III, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2000, p. 295-304. TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007.

històrica com element que complementa la toponímia i antroponímia que ens ve donada per la documentació. Les minutes municipals del 1919 i 1921 dipositades en l'Institut Cartogràfic de Catalunya, són un instrument valuós per aproximar-nos al territori andalusí.

D'acord amb els primers resultats bons, calia considerar la toponímia com un instrument amb potència, d'aquí que metodològicament és procedí a incrementar la nostra recerca enfocada vers la cartografia històrica, en concret les minutes municipals de principis del segle XX de l'Institut Cartogràfic de Catalunya²³⁹. El buidatge efectuat ens proporcionà una quantitat acceptable de topònims i antropònims que relacionem amb l'etapa musulmana dins la nostra àrea d'estudi, aportant dades interessants pel que fa al nostre coneixement del món andalusí lleidatà. La concreció d'aquest buidatge s'efectua a través de la cartografia, on a mesura que tenim un topònim és va situant en la manera de les possibilitats en un mapa. Diem segons les nostres possibilitats perquè no sempre tenim noms que afectin un punt concret, sinó que tenim més aviat la combinació d'ambdues premisses, ja que hi ha topònims que afecten únicament a un punt, el qual facilita la seva localització, però tanmateix, en tenim d'altres que més aviat indiquen una àrea extensa. El recull de topònims el registrem mitjançant una fitxa d'inventari individualitzada per cada nom. Aquesta compta amb les següents premisses: el topònim, el número de registre, la localitat i la comarca, origen del topònim, topònim original, tipus de topònim, altres variants del mateix topònim, etimologia, datació i cronologia. Utilitzem aquestes premisses per aconseguir proporcionar rigor i anàlisi al topònim, tot i que no sempre es possible poder comptar amb tota la informació pertinent a cada nom. A més, per l'investigador disposar de la fitxa d'inventari individualitzada resulta de gran utilitat per dur a terme la recerca i regularitzar un camp de la investigació, sovint deixat a mans d'interpretacions força tendencioses.

No obstant, creiem que la toponímia l'utilitzem perquè ens obre les portes al territori rural musulmà de Lleida, ens proporciona unes primeres pautes sobre el seu coneixement, i ens permet inserir, d'una forma introductòria en la seva organització interna.

Talment, som plenament conscients de les dificultats que planteja la toponímia, la qual cal sotmetre-la a un exhaustiu rigor, i posar-la sempre d'acord amb l'evolució històrica, ja que sense aquesta és fàcil cometre l'equivocació de canviar el topònim fora del seu

---

²³⁹ Institut Cartogràfic de Catalunya, Minutes Municipals, 1919, 1921.

context històric, provocant una greu distorsió en el procés analític de l'historiador. La complexitat augmenta un cop observem que els mateixos filòlegs i historiadors no és posen d'acord en les etimologies dels noms. Passem de l'extrem de veure-ho tot llatí²⁴⁰, a que tot és derivat de l'àrab²⁴¹. Els mateixos vocables vistos per uns i pels altres, et poden canviar el procés històric. Certament és una disciplina que demana molta cura per l'historiador.

La riquesa que ens proporciona el topònim ve donada a través de dos processos de recerca, el primer a través del buidatge de la documentació i el segon de la cartografia històrica. El document que ens arriba i ens parla del nostre àmbit geogràfic, ho fa molt indirectament i sense aportar unes mencions el suficientment clares. En aquest sentit, les dades que ens proporciona, i principalment els documents llatins, són indicacions de noms de llocs i antropònims. A través d'aquestes dades, elaborem un criteri de selecció de topònims que poden tenir una arrel musulmana, per tal d'evitar problemes, a través de la utilització de la corresponent bibliografia especialitzada, com també altres treballs de recerca que utilitzin la toponímia, atenent principalment als que coincidim cronològicament, segles XI i XII. Un cop s'obté la veracitat del topònim podem utilitzar-lo en la nostra recerca, incorporant-lo per a l'estudi del territori. Evidentment que abans de no ser acceptat com un topònim plenament musulmà, tenim en compte el rigor, però a més, l'evolució històrica ens és molt útil perquè podem situar un topònim dins un context històric, el qual és una dada rellevant, però també i el més important ens assegurem que no ens equivoquem amb la seva procedència.

Respecte la cronologia hem dit que podem contextualitzar històricament un topònim, però també podem obtenir un marc cronològic fruit del mateix topònim, quan l'arqueologia i la documentació no són suficients per aconseguir una possible cronologia. Per això, la toponímia si supera els tràmits de rigor científic que són necessaris, pot ser una eina de treball que ens pot anar obrir mica en mica, les portes a

---

²⁴⁰ TURULL, A., La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007. COROMINES, J., Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana, Curial Edicions, Barcelona, 1980-1991. ID., Onomasticon Cataloniae, Curial Edicions, Barcelona, 1989-1998.

²⁴¹ BALAÑA, P., *Els noms de lloc de Catalunya aproximació al coneixement geogràfico-històric dels municipis i comarques del Principat*, (Barcelona, 1990). "Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus", *Les sociétés meridionales à l'age fèodal. Hommage à Pierre Bonnassie*, CNRS, Tolosa de Llenguadoc, 1999, p. 63-70.

etapes fosques del nostre passat²⁴². No obstant, cal reconèixer que la toponímia és una disciplina que no és pot utilitzar com a eina principal d'una recerca, perquè avui encara té molts buits pel que fa a la seva comprovació científica, pot fer caure a l'investigador en la equivocació i la descontextualització històrica, així com, com a disciplina única de recerca no és del tot vàlida sense la utilització de la documentació, l'arqueologia i la cartografia, els quals conformarien tot el procés de recerca.

Dins la nostra investigació la toponímia s'incorpora com a eina que ens permet anar obrint portes al territori rural de Lleida, però acompanyada del rigor que gaudeixen la documentació i l'arqueologia. Neix de l'obtenció dels vocables provinents de la cartografia i la documentació, passa els successius filtres, fins a obtenir sobre un mapa uns resultats provisionals. Com hem dit, poden ser punts exactes on avui ens podem moure i localitzar, però també, poden ser àrees en les quals és vinculí el topònim. Per tant el que obtenim de la toponímia són una de les bases per elaborar la següent prospecció arqueològica del territori que estudiem, els quals ens marquen punts i àrees que em de verificar. A través del treball de camp, és quan podem afirmar o no, si un topònim pot associar-se a una estructura, a unes restes materials, o simplement que no s'hagin conservat cap de les anteriors opcions, o que s'hagin perdut, i que només ha perdurat el topònim fins a l'actualitat. Talment, en aquest sentit, també podem afirmar que depenent quin topònim, avui ja no té cap representació en el territori, i si no és per la cartografia històrica o la documentació que ens permeti recuperar-lo i situar-lo, podem dir que s'ha perdut completament, o per altra banda, a través altre cop del treball de camp, poder rescatar-lo de l'oblit, si realment podem afirmar que s'associa el vocable a estructures o materials arqueològics.

1.2.3 La prospecció arqueològica dels assentaments

L'arqueologia és la disciplina que ens planteja més dificultats metodològiques. La importància que assoleix en la present tesi doctoral, suposa a la vegada que adopti un major protagonisme, que és tradueix en tenir una metodologia de treball molt acurada que permeti aconseguir el màxim rendiment de la informació i treballs de camp que cal efectuar. De fet, nosaltres el que farem serà aplicar la prospecció arqueològica com a

---

²⁴² “Els establiments àrabs i berebers de l'alt Penedès i els seus noms”, *Catalunya Romànica*, XIX, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 26.

tècnica aproximativa al territori rural de Lleida, en concret la zona de Castellldans. No realitzem excavacions arqueològiques en els jaciments musulmans perquè, tot i saber el nombre total d'assentaments que tenim en el territori, l'absència d'un equip d'arqueòlegs, l'escassetat de material de treball i recursos, i principalment de temps, han fet desestimar l'ús de la metodologia d'excavacions arqueològiques en els jaciments andalusins de les Garrigues i el sud-est del Segrià, per optar per una solució més viable i més adequada a les nostres necessitats i a les de l'estudi del territori rural andalusí en els segles XI i XII, com és la utilització de la prospecció arqueològica. Tanmateix les valoracions que ens aporten les prospeccions arqueològiques sobre el subsòl dels assentaments de l'àrea de Castellldans ens diuen que la potència estratigràfica és escassa degut principalment a la forta erosió i la destrucció que han sofert. De totes maneres en una fase posterior al present estudi és totalment viable la realització d'excavacions, les quals sens dubte ens aportaran dades interessants que ens permetran aprofundir en el nostre coneixement del passat andalusí a Lleida.

Sabem a través de la documentació, la toponímia i estudis sobre història medieval que Castellldans gaudeix d'un terme que l'organitza i l'articula²⁴³, el qual ens deixa ben limitada una àrea força extensa de territori que cal analitzar i estudiar. També hem pogut esbrinar que dins del terme hi tenim diverses entitats menors les quals algunes les podem situar a través de la toponímia i la cartografia, i d'altres només podem intuir la seva àrea on és podria localitzar. Evidentment que tota aquesta informació que posseïm és molt valuosa a l'hora de plantejar l'estratègia d'intervenció i d'entrar a prospectar el territori, perquè sabem exactament a què ens enfrontem. Tanmateix tenir un territori tant extens ens planteja un problema d'infraestructura pel que fa a la realització del propi treball, i també una dificultat en la mobilitat pel territori, el qual ens fa replantejar el mateix concepte de prospecció sistemàtica del territori, canviant-lo per prospecció per àrees, limitant i acotant al màxim les nostres àrees d'estudi, ja que una persona sola és molt difícil que pugui, en un espai de temps tant curt, prospectar sistemàticament les actuals comarques de les Garrigues i el sud-est del Segrià²⁴⁴. El debat per la utilització de la prospecció sistemàtica o una prospecció enfocada directament als jaciments andalusins, a l'hora d'inserir-nos en l'estudi del territori musulmà de Castellldans, és planteja a partir de les premisses que el territori és molt gran, presenta dues realitats

---

²⁴³ SABATÉ, F., "La castralització de l'espai en l'estructuració d'un territori conquerit (Urgell, Pla d'Urgell, Garrigues i Segrià)", *Urx: Revista Cultural de l'Urgell*, 11, (Tarrega, 1998), p. 7-40.

²⁴⁴ ZAPATERO, G., FERNÁNDEZ, V.M., "Prospección de superficie, técnicas de muestreo y recogida de información", *Inventarios y Cartas Arqueológicas. Soria, 1991*, Valladolid, 1993, p. 1993, p. 88.

orogràfiques molt evidents on tenim per una banda l'àrea més septentrional i occidental que és caracteritzada per ser poc accidentada geogràficament parlant, a una altura aproximada sobre el nivell del mar de uns 300 m, i on destaquen la presència de turons dispersos enmig del pla. Per altra banda l'àrea meridional que s'iniciaria a partir del riu Set vers el sud, enllaçant amb els primers sistemes muntanyosos marginals de la Serra de Llena, les Muntanyes de Prades, i el Montsant, és caracteritzada com evidentment podem endevinar, per una irregularitat orogràfica força accentuada, amb la presència de forts desnivells en el terreny, tant aviat tenim valls profundes, com ens trobem a més de 650 metres sobre el nivell del mar, o fins i tot arribant als 700. La mobilitat veiem que pot ser més bona en l'àrea septentrional on les dificultats orogràfiques són nul·les, i per tant la prospecció la podem dur a terme amb més exhaustivitat, i facilitat metodològica, que per contra tota l'àrea meridional és on ens cal plantejar molt seriosament com enfocar la prospecció arqueològica. Un segon factor que ha incidit directament a desestimar el treball intensiu a favor, d'un altre menys agressiu al territori, és degut a la negativa per part de l'administració competent d'acceptar el tipus de metodologia de treball de camp que proposava. Això afectava desfavorablement a la recerca, ja que els permisos pertinents quedaven aturats i denegats.

Tanmateix abans d'entrar en la qüestió m'agradaria apuntar una qüestió que va dirigida vers, precisament perquè només agafem l'etapa històrica musulmana de l'àrea de Castellans. Clarament el nostre estudi pretén aprofundir en l'anàlisi dels segles XI i XII andalusins a l'espai rural de Castellans, però tot i així, a nivell metodològic, seria interessant esbrinar quins són els antecedents baix imperials o visigots que ens trobaríem en tota aquesta àrea. Realment, la consulta de les cartes arqueològiques, així com la mateixa bibliografia, no ens parlen exhaustivament d'assentaments d'aquest període, tret del mateix Castellans del qual tenim dins l'escassetat de notícies, més informació. Aquest fet ens planteja que tinguem en compte per exemple més Bovalar que el tenim lluny del nostre espai d'estudi, però com a paral·lel per proximitat, ens pot servir com a referent interessant a tenir en compte. No obstant, no tenim cap estudi sobre les possibles continuïtats que és presentarien a partir de la conquesta musulmana de l'imperi visigot, al districte de Lleida, sabem que Bovalar fou incendiat i abandonat en el mateix moment de la conquesta musulmana, però a partir d'aquí ben poca cosa més. A nivell arquitectònic tampoc tenim uns estudis que ens hagin pogut servir com a referent a tenir en compte, el qual *a priori*, dificultaria una mica, la comprensió mateixa

dels inicis de l'islam a Lleida²⁴⁵. Talment, nosaltres estem en el segle XI i XII, lluny de l'etapa de conquesta, on la islamització és plena, i els vestigis del passat visigot pràcticament no en tenim cap constància a efectes pràctics, el qual no vol dir que és puguin reaprofitar estructures o trets particulars dels visigots.

Reprenent el fil de l'estratègia per abordar el territori, nosaltres partint d'aquesta realitat geogràfica, cal tenir en compte també què ens diu la documentació i la toponímia sobre tot aquest territori, i a partir d'aquí plantejar seriosament quina és la metodologia per afrontar la prospecció arqueològica del territori de Castellldans, però centrant-nos en l'etapa andalusina.

Sens dubte que primer de tot entrem a valorar la bibliografia especialitzada o local que ha treballat el districte andalusí de Lleida, per tenir controlat el què s'ha treballat sobre aquesta etapa històrica, com s'ha treballat i les aportacions i innovacions que s'han introduït en el camp de la recerca. En segon lloc el buidatge de la documentació andalusina i llatina dels segles XI i XII, i si és dóna el cas posteriors a aquestes dates, ens aporten gràcies a les seves referències descriptives, les donacions de territoris i les delimitacions, les quals incorporades en les respectives fitxes d'inventari, i la informació territorial col·locada en un mapa amb les dades del terme de Castellldans, aporten valuoses dades. La toponímia que l'hem trobada a través dels documents, i el buidatge realitzat a la cartografia històrica, ens ofereix una interessant combinació amb la documentació, marcant-nos punts i possibles àrees, on probablement tindriem restes arqueològiques andalusines. L'estratègia que ens marquem per inserir-nos en el territori serà per una banda aquesta, per mitjà de la informació que hem obtingut fruit de la documentació i la toponímia, ens permet entrar a prospectar arqueològicament el territori a través dels punts i espais que ens proporcionen.

Tot i així, la problemàtica que ens planteja l'anterior estratègia és la següent, quan el document i el topònim no ens diuen res, què cal fer? És evident que l'anterior mètode

---

²⁴⁵ LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, 2, Monografies d'Arqueologia Urbana, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990. "Restos de viviendas hispano-musulmanas en la ciudad de Lérida", *La casa hispano-musulmana: aportaciones de la arqueología*, (Granada, 1990), p. 269- 282. "Un exemple del model urbà andalusí: *medina Larida*. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 7, Lleida, 1997, p. 77-106. GIL, I., LORIENTE, A., PAYÀ, X., RIBES, J. LL., *El conjunt monumental de la Suda. El castell reial i les restes arqueològiques del seu entorn*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 2007.

no ens és vàlid quan no localitzem topònims²⁴⁶ i les dades documentals són escasses i disperses en el sector més meridional i profund del terme andalusí de Castellldans, és a dir, l'àrea on l'orografia és més irregular i abrupta. Clarament, cal plantejar-se una segona estratègia per abordar el territori de més enllà del riu Set, el qual a partir de ser de difícil accés, és altament irregular i complicat per dur-hi a terme una prospecció arqueològica sense dades procedents del món andalusí, però si en canvi tenim informació de la documentació llatina la qual just després de la conquesta ens constata els intents de repoblar les valls més aptes per la pràctica agrícola perteneixents als actuals municipis de l'Albagés i Juncosa. En aquest sentit, caldrà aplicar, i, ens veiem obligats per mètode, rigor científic i anàlisi, efectuar una prospecció intensiva de tot aquest immens territori.

Davant la realitat que ens trobem, l'aliat que em trobat, i que ens dona un servei i un suport extraordinari, prové de la cartografia. La possibilitat de gaudir de mapes actuals, a escales 1:50000, 1:25000 i 1:5000 ja sigui en paper o informatitzat, i també dels ortofotmapes a escala 1:250000 i 1:5000 ens han obert les portes per efectuar una prospecció que no sigui a cegues, i puguem tenir un suport que ens permeti entrar al territori amb seguretat. La zona meridional de l'àrea de Castellldans, és la més profunda. El relleu està marcat per valls que neixen en el mateix riu Set, i recorren en direcció nord-sud. Les valls tenen els següents topònims, la vall de Reig²⁴⁷, la vall de la Sisquella, són indicadors suficients per adonar-nos que és tracta de zones aptes per l'agricultura degut al predomini d'aigua, i actualment han rebut la categoria de zona inundable ja que son considerades afluents fluvials del riu Set, és a dir, tot i que avui no hi còrra l'aigua²⁴⁸, són perfectament irrigables, i en episodis de fortes pluges és possible que l'aigua hi pugui aparèixer sense cap tipus de problema. Aquesta dada ens pot indicar que ens trobem davant una zona on la irrigació remunta probablement fins l'alta

---

²⁴⁶ La toponímia que identifiquem en la zona meridional de l'àrea de Castellldans és localitza a la vessant més oriental entorn a l'actual poble de Vinaixa, el qual també s'identifica com a topònim del segle XII, així com el possible "coll de targa". Pel que fa a toponímia comtal tenim localitzem molt aprop de Vinaixa el topònim "quadra", que és un dels exemples de la incidència que té en el territori la conquesta comtal.

²⁴⁷ El topònim Reig pot tenir la seva arrel en l'àrab i el seu significat seria "canal d'irrigació llarg". WHER, H., *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966, p. 365.

²⁴⁸ Actualment les valls abans irrigables avui han perdut aquesta característica degut a les obres de canalització que es dugueren a terme per evitar inundacions. Sens dubte que aquestes obres el que provocaren és que aquestes valls fèrtils s'han convertit progressivament en espais erms, degut a la desviació de la capa freàtica.

edat mitjana²⁴⁹; aquesta dada esdevé un indicador interessant de cara al nostre treball de camp per identificar possibles assentaments andalusins en la zona. Morfològicament són valls molt amples de base, i que poden tenir una altura que oscil·laria entre els 350 o 400 metres a la part més fonda i uns 670 o 700 metres en la part més alta. La cartografia a més ens proporciona unes dades sobre la seva llargada i on van a parar, la qual ens permet constatar que, són interessants eixos viaris que uneixen els districtes de Lleida i el de Tortosa, a través de l'àrea de Siurana²⁵⁰. Per tant si tenim en compte aquestes premisses les prospeccions pendran força primer de tot en les principals valls, i els corresponents vessants que tenen, fins derivar, posteriorment a altres valls més petites, i sense sortida (en el sentit viari de la paraula), però també als tossals que destaquin per la seva altura, com a possible indicador de punts de vigilància. Constatem en el nostre estudi que la idea de torre de vigilància no ha d'anar necessàriament associat a la idea d'assentament construït sobre tossals alts per controlar absolutament tot el territori²⁵¹, sinó que nosaltres veiem que les torres controlen el territori però d'una forma limitada, però ininterrompuda perquè entre cadascuna d'elles pot veure la torre veïna més propera²⁵².

Evidentment veiem, que el nord del terme musulmà de Castellans presenta moltes més facilitats a l'hora de entrar a estudiar-lo, tenim més informació, ens podem moure més fàcilment, que no pas al sud del mateix, on les dificultats són considerables. La toponímia no ens proporciona totes les dades que voldríem tot i tenir a la zona sud oriental i entorn de Vinaixa topònims molt probablement andalusins, com és el mateix topònim que actualment dona nom a la vil·la de Vinaixa, així com el topònim coll de targa, comaencireres, pla de les búrges, entre d'altres. A partir d'aquí la toponímia ha d'anar relacionada amb noms que tinguin relació amb antropònims àrabs, la orografia, la hidrografia, vies de comunicació com a possibles indicadors de poblament antic, tot i

---

²⁴⁹ No tenim documentació andalusina respecte aquests territoris, però si que tenim documents llatins del segle XII, just després de la conquesta, que colonitzen les dues valls dedicant-hi considerables esforços. La dada interessant que ens pot servir, passa per utilitzar l'antecedent de l'àrea de Vallseques, on nosaltres localitzem dos jaciments andalusins, i just després de la conquesta hi localitzem el topònim "Manresana" que va associat a un mas actualment, i que creiem que faria referència a la casa de Manresa els quals duguren el pes de la conquesta d'aquesta extensa àrea.

²⁵⁰ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (anys 960-1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.doc. 147, (p. 132).

²⁵¹ Aquesta idea no s'ha acabat de desmitificar en els estudis sobre l'etapa andalusina, tot i que cal agrair les reflexions que s'hi fan al respecte. ERITJA, X., *De l'almúnia a la turris organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1998.

²⁵² BÀSSOLS, S., "Una línia de torres de vigia musulmanas: Lérida-Tortosa", *Al-Qantara. Revista de Estudios Árabes*, XI, fasc. 1, (Madrid, 1990), p. 127-154.

que, cal reconèixer que no són unes premisses amb un percentatge alt de validesa a l'hora de fer recerca, però potser poden ser indicadors de possibles petits jaciments situats al llarg dels principals valls o en els tossals més destacats.

Per altra banda ens plantejem dues possibles problemàtiques que dificultin l'elaboració de la prospecció arqueològica: per una banda la vegetació, la qual és abundant fora dels camps de conreu, i més si ens aproximem al sud del terme andalusí de Castellldans perquè és una zona més humida, i avui hi trobem a més de matolls baixos, abundant pi i alzina, trobant-nos amb espessos boscos i sotabosc, que dificulta evidentment la visió de possibles estructures o restes de material arqueològic, com pot ser la ceràmica. Per altra banda, un segon problema que hem de tenir en compte és que tota aquesta àrea, durant la Guerra Civil, va ser la rereguardia del front de l'Ebre, trobant-nos probablement que els jaciments estiguin afectats pels efectes de la batalla, o de l'instal·lació d'elements defensius dels dos bàndols enfrontats. Clar, amb jaciments on trobem els efectes de la guerra, molt probablement no trobem cap estructura, i si trobem ceràmica, és probable que no estigui en un estat de conservació el més òptim i desitjable possible. Tanmateix com a historiadors, i aplicant un mètode científic en la recerca del nostre passat, sempre cal tenir en compte els efectes que hagi tingut l'evolució històrica en un territori, la destrucció, saquejos, els efectes de la natura, les reconstruccions en fases posteriors, són fruit de processos posteriors al neixement i abandó d'un jaciment. Els processos post-deposicionals, en el nostre cas creiem que seran molt importants a tenir en compte. El fet de donar importància a la Guerra Civil Espanyola com a fase històrica de gran destrucció ve derivada, que és un dels últims factors que han incidit en la transformació del territori de la nostra zona d'estudi, és a dir, el volum i la quantitat de la guerra no és comparable amb altres episodis bèl·lics que hagin pogut passar per la zona de Castellldans, d'aquí que creiem que caldrà anar amb molta cura a l'hora d'efectuar la prospecció arqueològica.

A nivell del territori, a part dels possibles efectes de la Guerra Civil Espanyola que caldran corroborar, cal esmentar que el parcel·lari i el mateix territori no ha sofert, encara, les grans transformacions que han pogut tenir per exemple tota la zona que rega el Canal d'Urgell, que per cert, una de les últimes àrees d'irrigació és precisament el nord de l'actual terme de Castellldans. En aquest sentit podem estudiar un espai molt poc modificat per les grans transformacions agràries contemporànies, tot i que, cal esmentar que és zona de secà, i hi perduren els cultius de secà, és probable que la explotació agrària hagi afectat els jaciments arqueològics. No obstant, estem a les portes d'un futur

canvi en el paisatge que nosaltres estudiem, degut a la construcció del canal Segarra-Garrigues, el qual en bona part, afectarà tota aquesta àrea. Així doncs, encara som uns “privilegiats” que no veurem substancialment modificat tot el territori de les Garrigues i el sud-est del Segrià.

Cal considerar un nou factor que ens pot afectar d’una forma directa a l’hora d’aplicar el mètode de treball, l’anàlisi i les conclusions. Tenim constància que s’han efectuat recollides de material procedent de jaciments de la comarca de les Garrigues i el sud-est del Segrià, entre els quals, jaciments musulmans. Han estat actuacions dins el marc de la il·legalitat, i per tant no tenim cap informe, ni memòria, ni tampoc cap constància del material real que s’han pogut endur, quin tipus, i el més important de quines zones dels jaciments els han extret. Una segona conseqüència de l’acció indiscriminada d’aquests furtius de la història, és la selecció de materials que realitzen. Les recollides que realitzen tenen com a objectiu endur-se’n el material més cridaner a la vista, el qual, en aquests assentaments és l’andalusí. Però en el cas de Vinferri o Mas de Matxerri, dos assentaments clarament andalusins, ben documentats i contextualitzats, és curiosíssim que el material andalusí gairebé hagi desaparegut per complet. Per contra trobem una abundància de tipologies de ceràmiques modernes, també força cridaneres pel que fa a les decoracions, però probablement el fet de ser estils molt proxims als que trobem a les nostres llars, no s’han agafat. Això ens planteja seriosos problemes a l’hora d’estudiar arqueològicament el territori perquè probablement per aconseguir cronologies, o un estudi econòmic, és realment difícil quan probablement ens falti material que ha estat agafat. El crim històric que s’està efectuant no només a les Garrigues, sinó arreu del territori, està en molts cops emparat per associacions de fanàtics de la història, que actuen indiscriminadament contra el patrimoni, pensant, que fan una favor a la societat. Per altra banda, tenim constància que s’han efectuat dins el marc dels treballs de seguiment arqueològic del canal Segarra-Garrigues, una sèrie de prospeccions arqueològiques seguint el traçat del futur canal i les obres de suport corresponents. Tenim memòries de les intervencions efectuades, podem consultar les cartes arqueològiques del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, on consten les intervencions i els jaciments, i també hem pogut consultar el material arqueològic que s’ha recollit. La problemàtica que se’ns planteja és que tot i saber de quin jaciment han sortit les ceràmiques, no sabem en quina altura, i punt concret han estat recollides, perquè no s’utilitzaren quadrants arreu del turó, la vessant o l’espai que ocupés el jaciment i per on estava dispersa la ceràmica. Aleshores tenim un material que sabem

d'on és, podem establir una cronologia, però no sabem les corresponents densitats sobre el terreny, que ens podrien indicar una prolongació del jaciment, una possible estructura, o estudiar els processos post-deposicionals.

Més greu, és el primer cas, on els furtius encara avui actuen amb total impunitat arreu del nostre territori, recollint i expropiant els jaciments arqueològics i la nostra història. Evidentment que nosaltres quan efectuarem la nostra corresponent prospecció arqueològica ens trobarem amb dues problemàtiques de difícil solució: per una banda que els jaciments han estat prospectats o usurpats, perdent gran part de la seva informació material que ens permetria estudiar-lo, ja que no s'han dut a terme estudis, ni s'ha efectuat la recerca suficient de cara a obtenir uns resultats molt valuosos que, a part de les altres fases històriques, aniria molt bé a l'etapa musulmana, perquè pràcticament no s'ha estudiat, ni en sabem gran cosa, principalment en aquest àmbit geogràfic. Per altra banda, ens trobarem amb uns jaciments que han estat expoliats i prospectats, els quals en les seves respectives fases de recollida de material han anat deixant despulats els jaciments arqueològics, el que provoca que nosaltres quan anem a fer la nostra prospecció ens trobem amb poc o gents material, ceràmica de poca qualitat per estudiar²⁵³, i sobretot que nosaltres deixarem també una mica més buits els jaciments musulmans. Realment ens trobem davant una greu problemàtica que cal afrontar amb el rigor i la serietat que demana la situació. Les successives intervencions, els espolis, els efectes del pas del temps i la naturalesa, estan deixant a jaciments pràcticament perduts, o irreconeixibles sense els seus vestigis que els identifiquen com a tals, i més si tenim en compte que pràcticament no queden vestigis estructurals que puguin demostrar la seva existència. Davant aquesta situació ens cal plantejar quin tipus de prospecció arqueològica ens cal aplicar per no deteriorar més els jaciments, no perdre el poc material en superfície que tenen, i plantejar seriosament quines actuacions caldria fer per procurar i vetllar per la seva cura, atenent a les respectives competències de les administracions públiques.

Aquests plantejaments el que provoquen és que la nostra estratègia, i per consegüent el mètode de treball de prospecció vagi enfocat vers dues premisses: la recerca i la conservació tant del material de superfície com de les poques estructures visibles que es mantenen dempeus.

---

²⁵³ Fem referència a ceràmica de poca qualitat quan parlem de fragments informes, de tamany molt reduït, que tenen un estat de conservació deplorable on quasibé no és conserven els vidrats, el manganès o les possibles engalbes que portessin aplicades a la ceràmica.

Pel que fa a la recerca, que és la base del nostre treball, cal assolir el màxim reconeixement del territori, analitzar a fons com afrontar els jaciments musulmans, i establir una especial atenció als que estan en un estat de conservació més deplorable. Però alhora, cal que intensifiquem la prospecció arqueològica, acotant al màxim la informació que obtenim dels materials de superfície. Evidentment que necessitem una fitxa de registre per treballar-la en el mateix camp de treball, com a mesura preventiva que permeti vetllar-lo, però al mateix moment extreure el màxim d'informació que necessitem pel nostre treball. La fitxa de registre de la prospecció arqueològica és l'element crucial que ha de permetre emmagatzemar totes les dades del treball de camp, per tal d'analitzar-les en el corresponent treball d'estudi de l'espai rural del districte musulmà de Lleida. La fitxa conté 5 àmbits diferenciats:

1. correspon a les dades informatives i de localització del jaciment, així com el corresponent número d'inventari, el qual és duu a terme individualitzat.
2. la part important de la fitxa de prospecció correspon al corresponent anàlisi del nostre treball. En aquest apartat, trobem els espais per descriure la topografia del jaciment, la geologia, la utilització del sòl en el moment de la prospecció, la descripció de la visibilitat del jaciment vers els altres més pròxims, l'altitud, la superfície en hectàrees del jaciment, la morfologia del jaciment i la seva ubicació en el terreny, constatar si existeixen elements defensius i quins, així com, senyalar el tipus d'estructures que hi apareixen. Pel que fa a l'estudi del jaciment respecte el territori, introduïm com és el parcel·lari circumdant, la presència d'aigua aprop, vies de comunicacions o carrerades, així com la utilització del sòl antigament, la presència propera d'un hàbitat actual, i informacions orals respecte el conjunt.
3. el material històric de superfície que recollim també l'anotem en la fitxa de prospecció, per tenir un referent general del comput total de material recollit.
4. la toponímia i la documentació, són dos elements que els utilitzem abans d'elaborar la prospecció, però degut a la seva imbricació en el procés, creiem que és necessari col·locar-les en la fitxa.
5. l'element gràfic a través de les fotografies que és creguin més convenientes per complementar la prospecció arqueològica.

Finalment un apartat destinat a les observacions com, espai on poder introduir aspectes que amb la fitxa de prospecció no és poden encavir.

Pel que respecta a la conservació del material de superfície, hem de pensar en una metodologia de treball que permeti realitzar la prospecció arqueològica, intensiva, però al mateix moment tenir una especial sensibilitat pels jaciments que queden cada cop més despullats de material històric en superfície. Tenim diversos paral·lels de jaciments arqueològics que avui només sabem la seva existència pel fet de tenir material ceràmic en superfície²⁵⁴, ja que les estructures estan soterrades, o han desaparegut, quedant pràcticament en l'oblit popular, recollits en cartes arqueològiques tancades en l'administració pública, o, en treballs elaborats dins el marc acadèmic, amb una escassa divulgació al públic en general²⁵⁵. Per tant, és vital que la nostra prospecció arqueològica a part de realitzar una recerca intensa i amb rigor, cal que la mateixa recerca no desgasti els jaciments, perquè com a historiadors i per tant, també com a professionals amb gran sensibilitat pel nostre patrimoni, hem de procurar mantenir els vestigis del nostre passat. Aleshores, metodològicament caldrà aprofundir d'una manera més intensiva *in situ*, en el jaciment. D'acord amb el que ofereix a nivell tècnic la prospecció territorial, caldrà acotar molt bé els jaciments a través de quadrícules, on a partir de la seva numeració, és començarà a inventariar peça a peça tot el material arqueològic que és trobi. Això significa que caldrà netejar el material en el mateix jaciment per valorar-lo i estudiar-lo, perquè d'aquesta manera, un cop analitzat el podrem tornar a deixar en el mateix lloc, preservant el jaciment i el nostre passat. Tot i així, el material que tingui una qualitat més apta per estudiar, que representi possibles tipologies, el seleccionarem i l'agafarem per estudiar-lo a la universitat, el qual caldrà siglar-lo, dibuixar-lo, estudiar-lo i, tenir-lo en dipòsit.

Creiem que a través d'aquesta aportació podem contribuir a compaginar la recerca i la no destrucció i sensibilització del nostre patrimoni medieval.

La prospecció arqueològica s'aplicarà sobre el terreny partint de la lògica que garanteix la corresponent quadriculació del mateix. Això significa que les àrees que tenim marcades a través de la toponímia i la documentació, així com els punts on les anteriors

---

²⁵⁴ En el cas concret de Mas de Matxerri, l'acció indiscriminada dels furtius de la història han despullat de material andalusí la superfície de l'assentament i, només queda ceràmica moderna de tots tipus.

²⁵⁵ GONZÁLEZ, J.R., *Aproximación a la Carta Arqueológica del Segrià estricto*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1982 (memòria de llicenciatura inèdita).

disciplines ens marquen possibles jaciments és quadricularan²⁵⁶, per tal d'obtenir un registre racional i amb rigor²⁵⁷. Aquesta tècnica només s'utilitzarà en els casos que realment sigui eficient dur-la a terme. En el cas del Castell de Castellldans podem desplegar una quadrícula per la superfície de l'assentament, però en els casos d'assentaments on les estructures no són visibles i la densitat de ceràmica és baixa, no la durem a terme perquè no hi observem una clara relació entre la tècnica i els resultats. Per completar-lo cal combinar-lo amb l'elaboració d'una fitxa de registre on poguem recollir tota la informació del treball de camp, el registre fotogràfic i les corresponents dades d'estructures o material de superfície que anem recollint a través de la prospecció. Per tenir un major rigor, la cartografia és l'instrument que ens permet recollir els plànols dels jaciments amb les quadrícules dibuixades, per tal de tenir ben organitzat tot el treball de camp.

Pel que respecta a la prospecció que cal realitzar a la zona meridional del terme de Castellldans, evidentment que ens trobem amb una realitat diferent, que cal afrontar amb una metodologia de treball una mica modificada de l'anterior. El fet de no tenir dades suficients que ens permetin dibuixar uns petits indicis de l'ocupació andalusina de tot aquest espai, provoca que, tinguem que ampliar les quadrícules adequant-nos als espais que caldran prospectar. Probablement aquestes aniran d'acord amb el relleu, és a dir la zona més profunda de la vall tindrà una entitat, i les dues vessants en tindran una altra, el qual ha de permetre d'aquesta manera un registre més coherent, així com, un treball més intensiu.

Evidentment que la observació és el principal instrument per treballar i efectuar el treball de prospecció. L'estudi dels jaciments i dels materials en superfície no seran la única premisa d'estudi, sinó que nosaltres treballem el territori, i en aquest sentit, cal anotar quina és la vinculació del jaciment amb el territori, i aquest amb el jaciment, així com quines interaccions tenim entre assentaments, i finalment com són aquestes respecte la capital, Lleida.

L'estudi de l'espai rural no és limita només a aplicar la metodologia de prospecció arqueològica als jaciments que podem tenir més o menys identificats. Així creiem que limitem en certa manera el camp d'estudi i la perspectiva històrica, limitant-nos a un

---

²⁵⁶ Utilitzarem la quadrícula amb unes dimensions en principi, de 7 x 7 metres, la qual ens sembla una mesura acceptable tinguent en compte l'estat de conservació dels jaciments. Tot i així, és deixa la porta oberta a altres quadrícules que s'adeqüin al relleu i les particularitats dels jaciments.

²⁵⁷ De BOUARD, M., *Manuel d'Archéologie Médiévale. De la fouille à l'histoire*, Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, Paris V^e, Paris, 1975.

treball de recerca basat únicament amb els jaciments arqueològics, els quals han donat uns excel·lents resultats, però que cal renovar i ampliar els horitzons de la recerca vers el territori. Cal doncs, estudiar l'espai i el territori conjuntament, amb les seves modificacions, perquè hi podem trobar petges del passat andalusí²⁵⁸, o talment, veure'n les transformacions degut a la conquesta comtal el 1149. A través de l'estudi del territori andalusí i les successives transformacions degut a la conquesta comtal, se'ns obre un ventall de possibilitats per analitzar l'aprofitament del territori per part de la societat andalusina, el qual també ens ajuda a entendre millor el treball i resultats de la prospecció de cada jaciment. Obtenir dades sobre l'extensió del territori que tenim que estudiar, possibles restes d'almúnies que és marquin per mitjà d'elements que formen el paisatge actual, i són reminiscències del passat, o simplement per un parcel·lari molt clar, combinat amb topònims i la documentació, reflexa clarament les transformacions i organització de la societat andalusina peninsular, observant les seves adaptacions, particularitats, el paper de la capital, la força de la centralitat omeia, la nova forma de centralitat taifa, per canviar altre cop a una altra centralitat d'àmbit imperial amb els almoràvits. Sens dubte que la imbricació d'ambdues parts és molt més que positiva, ja que metodològicament ens trobem davant la combinació de diversos aspectes que habitualment s'estudien per separat.

En aquest sentit, la observació i l'anàlisi de la cartografia provinent dels cadastres més antics, però també dels actuals²⁵⁹, és molt important que és combini amb un bon registre d'obtenció de dades de les prospeccions individualitzades dels diversos assentaments, la toponímia, la documentació i la cartografia, per tal de posar-les en comú. Aquesta interacció presenta una aproximació amb rigor al coneixement del territori rural musulmà, intentant descobrir i entendre, les transformacions que s'han viscut en les vies de comunicació, estructuració del territori i en menor mesura el parcel·lari²⁶⁰.

Amb tot plegat intentem descobrir què era Castellldans dins el districte musulmà de Lleida, si ens trobem davant un extens territori quasibé despoblat o per contra amb una bona estructuració, o amb una àrea fortament poblada i una altra que apareix desèrtica, però també intentem a través del territori descobrir els límits, i què representava cada

---

²⁵⁸ El territori lleidatà ens conserva petits espais on sembla que hi pervisquin petites parcel·lacions o restes de la possible estada dels musulmans, per això que és interessant i important salvaguardar aquests vestigis, per primer estudiar-los i després recordar el nostre passat medieval.

²⁵⁹ Recordem que la comarca de les Garrigues i el sud-est del Segrià no ha sofert substancials transformacions territorials, com altres zones veïnes de regadiu.

²⁶⁰ Respecte el parcel·lari cal anotar que és molt difícil entrar a valorar quines han estat les possibles transformacions que ha pogut sofrir, i més amb les poques dades que actualment estem gaudint.

part dins el conjunt que canalitzava Castellldans com a assentament important de l'àrea, i el lligam que hi havia amb la capital, Lleida.

La ceràmica andalusina extreta de la prospecció arqueològica és un apartat interessant que volem ressaltar perquè és el material arqueològic que tenim amb més abundància. Fruit del treball intensiu del territori i dels jaciments que el conformen obtenim dades del material arqueològic que en forma part i permet identificar-lo. En el nostre cas la ceràmica és presenta com el material més abundant que trobem en superfície, per davant dels metalls²⁶¹ o qualsevol altre tipus atuell històric. Realment és converteix amb el principal element que podem estudiar i analitzar amb rigor, del qual s'espera obtenir dades que permetin complementar la documentació, la toponímia i l'estudi del territori, que conjuntament permetin corroborar o desmentir les hipòtesis de treball que ens estem plantejant²⁶². Tal i com hem esmentat en línies anteriors, la ceràmica de superfície planteja una sèrie de problemes metodològics tal i com expliquem a continuació. Per una banda és un material extret de la superfície, i no fruit d'una excavació arqueològica. En aquest sentit cal plantejar-nos un acurat anàlisi de cada fragment o peça per esbrinar de la manera més detallada la seva cronologia, ja que fàcilment podem confondre'ns degut a les semblances tipològiques entre produccions de diferents etapes històriques²⁶³. La ceràmica de superfície pot esdevenir un reflex i referent indicatiu de les possibles fases històriques del jaciment, i més si la que recollim, ens condueix directament vers a una única etapa històrica. Tot i així, com anem indicant, només serà un indicador amb un alt grau de rigor, que caldrà contrastar amb el que ens diu la documentació, i la futura excavació arqueològica que ha de permetre corroborar els resultats que s'obtenen de la prospecció, presentant els dos processos d'estudi del passat com a perfectament complementaris. Tanmateix el fet de trobar-nos amb material que ha estat exposat als efectes de la naturalesa com també a l'acció de l'home en tots els seus sentits, ens condueix a que cal mantenir una certa prudència respecte els resultats que en volem obtenir. La metodologia que utilitzarem per recollir i registrar la ceràmica, així com el sistema que ens permetrà calcular percentatges i densitats, és la distribució per àrees del

---

²⁶¹ Sobre els metalls, cal anotar que la metralla i armament en desús de la Guerra Civil és el més abundant arreu del territori que em prospectat.

²⁶² ROSSELLÓ BORDOY, G., *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*, Palma de Mallorca, 1978. CARVAJAL, J.C., "Islamization in al-Andalus through Archaeology. The case of the "vega" of Granada", www.arqueologiamedieval.com.

²⁶³ ACIÉN, M., "Terminología y cerámica andalusí", *Anaquel de Estudios Árabes*, V, (1994), p. 107-118. ÁLVAREZ, Y., "Cerámicas comunes con y sin decoración, siglo IX, Arcávida (Cuenca)", *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, (Madrid, 1987), p. 403-412.

jaciment arqueològic. El comput per àrees de la ceràmica en superfície ens serveix com a indicador per identificar, a part del mateix jaciment, a possibles espais dins de l'assentament, o respecte a l'exterior observar els processos post-deposicionals, que indicarien molt genèricament la possible cronologia del material depenent de la seva situació en el terreny immediat al jaciment. Si ens trobem dins del jaciment podem esbrinar a través d'una alta densitat de ceràmica, així com de determinats tipus d'atuell que ens podem trobar en una determinada habitació o espai destinat a un ús concret²⁶⁴.

El problema el trobem quan la ceràmica en superfície ha estat sotmesa a dures condicions. En el nostre cas és així, l'aridesa de la zona d'estudi, l'explotació agrària del territori, juntament amb els esdeveniments bèl·lics de la Guerra Civil, l'acció indiscriminada dels furtius, i l'elaboració de prospeccions dins el marc de l'arqueologia d'urgència per dur a terme grans infraestructures com són la línia de tren d'alta velocitat, el canal Segarra-Garrigues, estan deixant els jaciments cada cop més erms de material ceràmic, però també, degut als moviments de terres, ens trobem la ceràmica desplaçada del seu possible lloc original que ens podria indicar possible àrees o àmbits dins un jaciment. Això ens planteja una problemàtica molt greu, la limitació del nostre treball, perquè depenent de la destrucció del jaciment no podrem dur a terme una prospecció intensiva del mateix, el que provocarà que ens quedem amb un recull del material, del qual només podrem identificar la seva possible cronologia, quin tipus d'atuell és i quina seria la seva utilitat, però per contra no podrem aportar dades sobre possibles espais, habitacions, àmbits, etc. Altrament l'efecte de trobar el material en superfície provoca que el seu estat de conservació no és l'òptim per estudiar-lo. El pas del temps i els continus esdeveniments històrics han deteriorat notablement les restes materials, deixant-les molt trocejades, perdent la decoració que contenen, provocant que la ceràmica ens arribi molt fragmentada, amb poc material amb formes que ens puguin aportar tipologies ceràmiques. En aquest sentit és molt probable que una prospecció arqueològica només ens porti material informe, molt petit i en mal estat de conservació, però a més ens pot dur a terme a confusions pel que fa a la decoració de la ceràmica, com pot ser el cas de la ceràmica en corda seca parcial i la ceràmica amb

---

²⁶⁴ De BOUARD, M., *Manuel d'Archéologie Médiévale. De la fouille à l'histoire*, Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, Paris V^e, Paris, 1975. BARCELÓ, M., ROSSELLÓ BORDOY, G., *Terrissa. Dades documentals per a l'estudi de la ceràmica mallorquina del segle XV*, Canon Editorial, Palma de Mallorca, 1996.

verd, blanc i manganès, la qual en fragments molt petits i en mal estat de conservació ens pot confondre d'una manera totalment inconscient.

Metodològicament, l'estudi de les ceràmiques neix des del mateix moment que realitzem el treball de camp. La prospecció arqueològica és el sistema que ens proporciona la metodologia d'obtenció del material arqueològic en superfície que en aquest cas és la ceràmica per abundància, i que podem estudiar. Evidentment, tal i com ja hem esmentat anteriorment, la recollida de la ceràmica és durà a terme aplicant la tècnica de les àrees les quals tindran una numeració de registre que ens permetrà tenir-les localitzades i registrades. Sabem que el material en superfície no està en les òptimes condicions de conservació, i que no tenim una quantitat important que ens permeti recollir-lo i emportar-lo a la universitat on quedarà en dipòsit. Aquesta situació desemboca a que el treball de camp sigui més intens del que acostuma a ser. El registre del material es durà a terme *in situ* mitjançant la recollida exhaustiva de tot el material que trobem en cada àrea²⁶⁵, fent el recompte total de totes les peces, dur a terme l'anàlisi individualitzat de les ceràmiques a través de l'elaboració de la corresponent fitxa de registre de ceràmica²⁶⁶, i finalment el dibuix de la ceràmica, que si fos necessari és podria efectuar en el mateix jaciment, però en tot cas, està pensat degut a l'instrumental i el mínim de condicions de treball que és demana d'efectuar-lo a la universitat.

Clarament prioritzem la intensificació del treball de camp per sobre del que és realitzaria des de la universitat. Creiem que des d'aquesta òptica, el treball pot aportar dades més detallades del treball de camp, ja que l'investigador efectua la recollida de mostres i les analitza en el mateix lloc on les recull, així com, pot vincular el jaciment i el territori partint de la observació. Per altra banda els buits i dubtes que és poden plantejar un cop feta la prospecció creiem que és poden resoldre a través del treball en el mateix lloc des d'on efectuem el treball de camp, perquè podem respondre als dubtes plantejats i els que puguin sorgir.

El treball de la ceràmica provinent de la nostra àrea d'estudi, el subdistricte de Castellans, caldrà per finalitzar el treball de recerca la comparació i contrastació amb el material extret d'altres jaciments del districte de Lleida. En aquest cas, el màxim referent és la mateixa ciutat de Lleida degut a dos motius, per una banda és on tenim

---

²⁶⁵ En el cas que fos necessari, és duria a terme una neteja del material recentment recollit amb aigua, per tal de millorar l'estudi individual.

²⁶⁶ La fitxa de prospecció només s'efectuarà en els fragments de ceràmica que tinguin unes condicions mínimes per la nostra recerca, és a dir totes aquelles peces que compleixin uns requisits mínims que permetin identificar bé la seva cronologia, tipologia i funcionalitat.

més material ceràmic gràcies a les contínues actuacions de la Secció d'Arqueologia de la Paeria, i per altra banda, perquè des d'aquesta secció s'han impulsat més publicacions sobre els resultats de les recerques que s'han dut a terme des del marc de l'arqueologia urbana a Lleida, les quals esdevenen un claríssim referent per a nosaltres. Per altra banda tenim altres elements als que podem recórrer, estem parlant de les intervencions d'urgència o excavacions programades dins el territori lleidatà²⁶⁷. A través de la contrastació del nostre material amb el que obtenim de les publicacions ja esmentades pretenem veure si les ceràmiques que tenim a Castelldans són les mateixes tipologies que podem trobar a la resta del territori lleidatà, o si per contra no tenen res a veure, o només algun tipus concret de tipologia. En aquesta línia el que intentem demostrar són les vinculacions entre assentaments dins el mateix territori lleidatà, l'economia, el paper de la capital sobre el territori, el comerç dins el districte i la vida quotidiana en la mesura de les possibilitats dins de cada jaciment o àrea del mateix.

En un altre ordre cal contrastar, en la mesura de les possibilitats que ofereix la ceràmica, el material ceràmic de la nostra prospecció amb els treballs sobre ceràmiques de la d'Alandalús, ja que són nombrosos els estudis realitzats en aquesta línia²⁶⁸ a nivell peninsular tant dins l'àmbit de treballs de recerca com poden ser les tesis doctorals, recerques dins de projectes de recerca o en canvi dins el marc d'intervencions arqueològiques, ja siguin d'urgència com programades²⁶⁹. Poder contrastar les produccions locals amb les de la resta de la península ens permet saber si nosaltres tenim un material que ha pogut venir des de fora del territori lleidatà, si tenim materials propis, quines són les xarxes de comerç, quin és el dinamisme de l'economia i d'on provenen els canvis estilístics que s'apliquen a les peces²⁷⁰.

Realment l'espai cronològic en que ens movem corresponen a moments d'alta tensió degut als canvis polítics i socials dins d'Alandalús, però també des de l'exterior assistim

---

²⁶⁷ En aquest sentit estem parlant de memòries de les excavacions del Pla d'Almatà i altres intervencions d'urgència disperses pel territori.

²⁶⁸ DELERY, C., *Dynamiques économiques, sociales et culturelles d'al-Andalus à partir d'une étude de la céramique de cuerda seca (seconde moitié du Xe siècle – première moitié du XIIIe siècle)*, Toulouse, 2006, tesi doctoral inèdita. ID., "Perspectives Méthodologiques concernant l'étude de la céramique de cuerda seca en al-Andalus (IX-XIVs.): d'un objet archéologique à un objet historique", *Arqueologia Medieval*, 8, (Porto, 2003), p. 193-235. GÓMEZ, S., "La cerámica "verde y morado" de Mértola (Portugal)", *Arqueologia Medieval*, 3, (Porto, 1993), p. 113-132.

²⁶⁹ BAZZANA, A., "Céramiques médiévales: les méthodes de la description analytique appliquées aux productions de l'Espagne orientale", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XV, (Madrid, 1979), p. 135-185. BAZZANA, A., GUICHAD, P., "Céramiques communes médiévales de la région de valencienne", *I Colloque International La céramique Médiévale en Méditerranée Occidentale (Valbonne, 1978)*, Paris, 1980, p. 321-334.

²⁷⁰ ROSSELLÓ BORDOY, G., "Introducció a l'estudi de la ceràmica andalusina", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Flocel Sabaté (ed), Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 21-142.

a l'avanç de la conquesta comtal del territori fronterer i també de l'andalusí, ja ben entrats al segle XII. Saber si en un espai fronterer i de difícil estabilitat en el context dels segles XI i XII com és el nostre, encara tenim connexions amb la resta d'Alandalús, ho podem saber a través de la ceràmica que trobem en la prospecció, ja que podem esbrinar si encara ens arriba a través de les vies de comunicació que ens mantenen units a la resta del territori musulmà. Per contra també podem arribar a la conclusió que el material que tenim nosaltres és antic, no s'ha adaptat a les novetats provinents d'altres zones on el temor davant l'avanç comtal és menor, i per tant estem altament desvinculats de la resta del territori andalusí, el que confirmaria clarament que a nivell del material Lleida esdevé un territori de segona dins d'Alandalús i abandonat a la seva sort davant la pressió comtal i el desvinculament dels almoràvits preocupats per l'avanç de Castella pel centre de la Península Ibèrica, i el sorgiment d'una nova reforma de l'islam en les terres nord africanes, que seran coneguts amb el nom d'almoahades. Totes aquestes hipòtesis busquen una resposta a partir de l'anàlisi de la ceràmica, i que intentarem respondre a partir de la present tesi doctoral²⁷¹.

El sistema que utilitzem per tenir estudiades les peces de ceràmica recollides en el treball de prospecció arqueològica serà la fitxa de registre individual de cada peça que decidim estudiar. Recordem que em comentat que degut a l'estat de conservació tant dolent dels jaciments, em tingut que optar per una gestió diferent del material arqueològic, equiparant al mateix nivell l'estudi i la preservació del nostre patrimoni medieval tan malmès en tota la zona de les Garrigues i el sud-est del Segrià. Per tant el treball de camp intensiu només agafem les peces que poden ser més significatives i que el seu anàlisi ens pugui aportar més informació, evitant aportar un catàleg interminable de material informe, molt fragmentat que tot just ens diu la seva cronologia. El material però, ens prové també de la prospecció arqueològica realitzada dins el marc del seguiment de la construcció del canal Segarra-Garrigues. En concret, ens prové un bon nombre de ceràmica del jaciment Vallseca I. Davant l'existència d'un material que no l'hem extret nosaltres *in situ* ens planteja diversos problemes a l'hora d'estudiar-la. Primer que no sabem de quina part del jaciment ens prové, el qual suposa perdre una interessant informació respecte les ubicacions de determinat tipus d'atuell que ens permetés identificar algú àmbit de l'assentament. Segon, ens planteja un problema de

---

²⁷¹ BERTI, G., MANNONI, T., "Rivestimenti vetrosi e argillosi su ceramiche medievali e risultati emersi da ricerche archeologiche e analisi chimiche e mineralogiche", *Scienze in Archeologia (II Ciclo di Lezioni sulla Ricerca applicata in Archeologia (Sienna, 1988)*, Florencia, 1990, p. 89-124.

registre, ja que nosaltres hem elaborat el registre a mesura que feiem el treball de camp, però ara la situació és al revés, tenim un material que ve en dipòsit, sense l'acompanyament de cap registre de ceràmica. Tercer desconeixem el criteri de prospecció de l'equip que el realitzà, probablement tractant-se d'una prospecció arqueològica dins el marc d'una gran infraestructura, és tracti només d'una intervenció d'urgència, el qual probablement és limités a recollir el material en superfície i fer-ne la consegüent memòria. Davant aquestes tres adversitats, creiem que la nostra resposta ha de passar per incloure en el nostre registre aquest material, donar-li un tractament de peces no trobades per la nostra recerca, ja que davant el primer problema que ens plantegem difícilment podem saber avui per avui, quina és la procedència de la ceràmica. Així que, només en aquest cas s'elaborarà un inventari del material, intentant estudiar almenys quin tipus d'atuell és, quina podria ser la seva funció i intentar esbrinar si hi ha algun tipus de relació amb el material que extreiem de la nostra prospecció.

Finalment, i tancant la qüestió metodològica que fa referència a l'estudi de la ceràmica, comentar la fitxa que utilitzem per inventariar el material ceràmic que recollim en la prospecció. De la mateixa manera que és du a terme en les excavacions arqueològiques, la ceràmica que s'extreu passa un seguit de processos per a ser estudiada amb deteniment. Per aquesta raó, nosaltres utilitzem el sistema de treball de la ceràmica habitual, sense introduir cap aportació novedosa, ja que no pretenem estudiar els atells pròpiament sinó que intentem utilitzar-los per entendre conjuntament amb altres disciplines el passat rural andalusí lleidatà.

Així doncs, després de la recollida del material és rentat i automàticament passa a registrar-se a la corresponent fitxa d'inventari que em dissenyat per respondre a les nostres necessitats de treball. Dividiríem la fitxa d'inventari en tres punts:

1. va dedicat exclusivament al registre pròpiament, és a dir, hi trobem les principals dades de localització del jaciment, així com el corresponent número d'inventari individualitzat per tenir la peça localitzada en tot moment.
2. és la part important de la fitxa de registre perquè conté els elements d'anàlisi de la peça que volem estudiar. S'introdueixen dades sobre la morfologia del fragment, la composició de les pastes, els gruixos que forma, per acabar amb esbrinar el tipus de fragment què és, a quin tipus de peça correspondria, quines funcions realitzaria i quina cronologia tindria.

3. l'apartat gràfic és l'element que permet identificar de millor manera el que s'intenta explicar a través dels diferents camps que formen la fitxa d'inventari. S'intenta introduir a escala el corresponent fragment, amb tots els detalls del seu estat natural, ja sigui des de possibles trencaments, els gruixos, morfologies, com la introducció d'elements decoratius que ens permetin identificar-la amb més rapidesa.

Finalment no oblidar el camp observacions deixat per introduir aspectes que se'ns escapen en la fitxa i que creiem que són rellevants pel seu estudi, així com, els possibles paral·lels bibliogràfics que puguem trobar.

La fitxa de registre de la ceràmica tanca l'apartat destinat a la metodologia de treball i estudi de la ceràmica que extreiem del nostre treball de prospecció del territori, centrant-nos això si, en els jaciments andalusins.

Deixant enrera l'estudi de la ceràmica en superfície dels jaciments musulmans, passem ara a un nou aspecte que introduïm en la nostra recerca, l'estudi de les estructures. La prospecció arqueològica quan s'aplica sobre un jaciment pot aportar, com hem vist, material ceràmic, però també un altre tipus de material en aquest cas referent a l'arquitectura. Sens dubte que la possibilitat de trobar estructures que formen part d'un jaciment arqueològic, i que a més, les sotmet a l'anàlisi que comporta el fet d'efectuar-hi la prospecció arqueològica, t'assegures poder obtenir uns excel·lents resultats pel que fa a la recerca científica.

Les estructures, ja siguin murs, forns, conductes d'aigua, sitges, habitacions, elements defensius, entre d'altres, conformen un element més identificador de la cultura material d'Alandalús²⁷². Conjuminar l'estudi de la ceràmica amb l'anàlisi de les estructures ens pot obrir moltíssim les portes a conèixer elements fins ara de difícil accés que ens permetran aproximar-nos a la realitat territorial del districte rural lleidatà. De fet la possibilitat de vincular la ceràmica i les estructures és un element molt ric perquè podem contextualitzar a la perfecció àmbits que avui ens quedaven sense saber com encabir-los dins els treballs de recerca que s'efectuen. Això propícia que determinades tipologies d'estructures, principalment murs, associades a una ceràmica ben contextualitzada, és puguin associar a la nostra etapa històrica, augmentant així els

---

²⁷² QUIRÓS, J. A., "La Arqueología de la Arquitectura y la Arqueología Medieval (por qué hacer Historia a partir del registro arquitectónico de época medieval)", *Tendencias actuales en Arqueología Medieval*, Ángel Luis Molina, Jorge A. Eiroa (eds.), Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, Murcia, 2007, p. 23-58.

recursos de la nostra investigació, i coneixent millor el nostre passat andalusí. Tanmateix no em d'oblidar-nos del material de construcció que formen les estructures, i en concret els murs, perquè ens parlen del lloc d'extracció o si s'han reaprofitat d'altres fases històriques. Estudar bé els components que formen els murs és important en el nostre estudi per ajudar-nos a entendre una mica més els lligams interns del districte musulmà de Lleida. Sobre el paper, el que ens propícia la recerca és poder caracteritzar amb més detall els jaciments que tenim ara mateix localitzats, establir les corresponents tipologies d'assentaments, però a més podem buscar els corresponents paral·lels tipològics dins el mateix districte de Lleida, si és que hi són, o a nivell peninsular, per analitzar i contrastar en què s'assemblen les nostres estructures i les d'altres zones de la península Ibèrica²⁷³.

Sens dubte que la prospecció arqueològica és l'instrument clau per accedir i aproximar-nos als elements arquitectònics que encara avui podem trobar en el nostre territori. La complexitat del treball de camp és evident, ja que cal mantenir un rigor molt alt en aspectes com el que ens ocupa ara, on probablement tindrem restes d'estructures de dimensions molt petites. Cal doncs assegurar-se amb tota la certesa d'esbrinar amb coherència de quin tipus d'estructures estem parlant, la cronologia, el material²⁷⁴ i quina funcionalitat tindria. Per aquest motiu cal analitzar amb cura els elements que intentem sotmetre a estudi, però alhora ajudar-nos del corresponent registre de prospecció, on en l'apartat destinat a les estructures, caldrà incorporar-hi totes les observacions amb detall que s'han efectuat.

Sabem a la perfecció que avui pràcticament no tenim estructures evidents i en bon estat dels possibles edificis que en un determinat moment desenvoluparen una funció dins el món rural lleidatà. Aquest fet dificulta enormement la possibilitat d'establir tipologies dels jaciments, ja que sense unes estructures evidents i en bon estat de conservació, no aconseguim esbrinar si ens trobem davant una almúnia, una torre o qualsevol altre element arquitectònic. Però en un altre ordre també ens dificulta el reconeixement de tipologies constructives que ens permetin associar un determinat tipus a un context històric determinat, el qual suposaria un enorme avanç en l'estudi del món musulmà a

---

²⁷³ MARTÍN, J. M., "Ensayo de sistematización de las técnicas constructivas andalusíes de la provincia de Granada", *Arqueología Medieval. La Transformació del territori medieval musulmà*, II, Flocel Sabaté (dir.), Pagès Editors, Lleida, 2008, (en premsa).

²⁷⁴ Darrera la paraula genèrica "material" volem englobar-hi dos conceptes, en primer lloc el propi material que forma l'estructura és a dir, si estem parlant de pedra, tàpia, morter, teula, entre d'altres. En segon lloc darrera de material també cal entendre la procedència del mateix, si són extraccions locals, si estem davant d'importacions, o si és donés el cas de reaprofitament d'elements constructius procedents d'altres fases històriques.

casa nostra. En aquest sentit, l'exercici d'identificar-los permetria posar-los en comú amb la resta d'Andalus, aconseguint un estudi global amb uns interessos molt bons per al coneixement del nostre passat andalusí²⁷⁵.

Les estructures com ja sabem les podem trobar en superfície en forma de murs, però també sota terra, com són les sitges, conductes d'aigua i cisternes. Aquesta és la diferenciació bàsica i elemental s'inicia l'estudi per identificar-les i caracteritzar-les dins la nostra etapa històrica que estudiem. Evidentment que les estructures a partir d'aquesta primera diferenciació, el procediment que utilitzem per esbrinar si tenen relació amb el món andalusí, és anar a buscar el material ceràmic que hem trobat a través de la prospecció arqueològica²⁷⁶. Intentar vincular-lo a les estructures és un exercici força complex, degut a que sabem i assumim que és tracta de material de superfície, el qual responent a la seva naturalesa ha estat mogut del seu lloc de dipòsit a causa d'uns efectes post deposicionals, però també que en el supòsit que ens trobéssim amb ceràmica de diverses fases històriques, el dubte encara ens seria major.

Davant aquesta problemàtica, el rigor és l'objectiu principal a que cal recórrer per tal d'avançar en la nostra investigació. Per això, és molt important realitzar amb intensitat la prospecció arqueològica, incidint en aquest cas, en la observació sobre els materials constructius, la morfologia de les estructures, així com, realitzar un treball gràfic exhaustiu i detallat per tenir referències. De les prospeccions individualitzades cal doncs, efectuar-ne una de global, és a dir cal posar en comú les dades aconseguides dels diferents jaciments dels quals extreiem la informació, i a partir d'aquí poder efectuar l'anàlisi corresponent, per tal d'aconseguir detectar quins tipus d'estructures tenen similituds i per tant quines probablement puguin formar part d'un mateix context històric. Sens dubte que la recerca de paral·lels dins el mateix districte de Lleida, és bàsic per confirmar i ajudar a aquesta identificació, intentant establir unes sèries

---

²⁷⁵ MALPICA, Antonio: "Las técnicas constructivas en al-Andalus. Un debate entre la Arqueología y la Arquitectura", en VAQUERO, Beatriz, PÉREZ, Francisco y DURANY CASTRILLO, Mercedes (coord.): *Técnicas agrícolas, industriales e constructivas na Idade Media*. Vigo, 1998, p. 277-336. TABALES, Miguel Ángel: "Aportaciones de la arqueología medieval al conocimiento de las técnicas constructivas", en GRACIANI GARCÍA, Amparo (ed.): *La técnica de la arquitectura medieval*. Sevilla, 2001, p. 35-74.

²⁷⁶ MARTÍN, José M^a: "Ensayo de análisis comparativo de técnicas, materiales y tipos constructivos en las fortificaciones medievales del Zenete (Granada)", *Miscelánea medieval murciana*, vol. 25-26 (2001-2002), p. 183-229. CABALLERO, Luis y UTRERO, Mª Ángeles: "Una aproximación a las técnicas constructivas de la Alta Edad Media en la Península Ibérica: entre visigodos y omeyas", *Arqueología de la Arquitectura*, 4 (2005), p. 169-192.

tipològiques, les quals evidentment, caldrà contrastar amb la resta d'estudis que s'agin efectuat a nivell estatal principalment.

En un principi les dificultats plantejades per l'absència d'estructures en els jaciments que estudiem, el seu notori deteriorament, així com la complexitat per vincular-les a una fase històrica, pot tenir un aspecte altament important que ens ajudi a donar resposta a les preguntes que ens plantegem. Estem parlant que la majoria de jaciments només tenen una única fase d'ocupació, l'andalusina. La prospecció arqueològica que hi hem efectuat ens demostra que la ceràmica que trobem en la superfície només correspon a la fase històrica anadalusina, el que suposa que només tenim un nivell històric d'ocupació. Davant aquests resultats, és obvi considerar que les estructures del jaciment estiguin vinculades a la etapa musulmana. És cert que el vincle no el tenim al cent per cent cert, i comprovat, ja que el material de superfície no deixa de ser-ho, dificultant clarament una identificació amb el rigor que podria tenir, el material que ens prové fruit d'una intervenció arqueològica a través de l'estratigrafia. De totes maneres, els jaciments que tenim material ceràmic provinent d'altres fases històriques, que resumint ràpidament és ibèric, no plantegen problemàtiques destacades que ens puguin conduir a una confusió respecte a les estructures. El motiu és que gaudim de paral·lels d'estructures suficients per poder identificar amb claredat a quina fase correspondria cadascuna.

De fet, quan parlem de les sitges i els desguassos, aquí sí que la situació canvia lleugerament. Per una banda perquè no tenim material ceràmic que associat ens permetés vincular-les a una fase històrica perquè s'han expoliat o s'han destinat per altres usos, i per altra banda l'absència de paral·lels dins el territori de morfologies similars a les nostres, ens posa en una posició difícil per assegurar si corresponen a l'etapa andalusí o a altres. La ceràmica en aquest cas no ens ajuda a verificar amb una certesa tant gran com trobem quan estudiem els murs, tot i així, els jaciments que tenen únicament una sola fase d'ocupació, ens permeten aproximar a una idea que ens engloba les sitges i els desguassos en el mateix moment. No obstant, cal mantenir molta prudència, no estem en uns nivells que ens garanteixin una veracitat molt alta i que les afirmacions cronològiques que podem utilitzar ens duguin a bon port.

La prospecció arqueològica ens proporciona unes estructures que estan en un estat de conservació deplorable. L'acció de l'home és la principal causa del seu deteriorament ja sigui per una acció conscient o inconscient. La possibilitat de reaprofitar els carreus de pedra és la principal causa que els ha despul·lat, els quals la gran majoria han servit per construir marges de camins, completar aterraments agrícoles, construir edificis

destinats a un ús agrícola, però també han servit per protegir-se en moments de guerra, com segurament succeï en la zona que estudiem, degut a la proximitat del front de l'Ebre. També podem entendre que l'acció destructiva i vandàlica ha tingut la seva part de culpa, principalment en els jaciments més pròxims a nuclis urbans o a vies de comunicació, però potser el que més mal ha ocasionat a les estructures és l'alt grau de desconeixença que és té del passat, i la poca consciència del patrimoni, han dut a efectuar intervencions subvencionades per les principals institucions públiques, molt poc afortunades, concluint amb veraders desastres pel nostre passat. En un altre ordre, els murs avui els trobem pràcticament coberts per la vegetació o també per terra fruit dels processos d'erosió del sòl²⁷⁷.

Amb tot això, la prospecció arqueològica el que ens demana quan arribem a detectar un jaciment és tenir una cura important de cara a les estructures. De fet, quan la efectuem ens adonem ràpidament que en els nivells similars als que apareixen les ceràmiques tenim carreus de pedra dispersos i fora del seu àmbit natural, que depenent del jaciment són més o menys grans, i el tipus de pedra també pot variar. Aquest pot ser un indicador de localització d'un jaciment i també que conté estructures. De fet, podem fer-nos una petita idea del tipus de murs que ens podrem trobar partint del que veiem en els carreus dispersos al voltant del jaciment. No deixa de ser un indicador relativament pobre, però interessant per assenyalar no només que hi ha murs, sinó que a més veient bé el carreu, és a dir, observar si conté algún tipus de morter o és en pedra seca, les seves dimensions i el tipus de talla, ens pot indicar més o menys cap a quin tipus de fase històrica ens movem i introduir-nos a la tècnica constructiva utilitzada. En la gran majoria de jaciments quasibé no tenim una dispersió considerable de carreus al voltant del jaciment, tot i que en el cas de Vallseca I, hi és, i d'una manera notable.

La prospecció doncs, quan detecta estructures el que intenta és analitzar la seva lògica per esbrinar-ne la seva morfologia i tipologia. Abans però, cal que just després de localitzar l'estructura, duem a terme un petit i superficial rentat d'herbes dels murs, principalment²⁷⁸, per poder realitzar una observació amb condicions. En el jaciment el

---

²⁷⁷ FRANCOVICH, Ricardo y PARENTI, Roberto: (eds.), *Archeologia e restauro dei monumenti*. Florencia, 1988.

²⁷⁸ Les sitges i els desguassos no acostumen a tenir vegetació que en dificulti la seva observació ja que les que trobem han estat picades sobre mateix de la roca, fet que impedeix que la vegetació hi creixi. Per altra banda, en el cas de les sitges, el que si constatem és la seva reutilització com a deixalleria, fet que no només impedeix el seu estudi, sinó que malment per complet la seva morfologia com a sitja que és. Els desguassos i elements relacionats amb l'aigua, habitualment els que trobem en superfície els tenim en bon estat de conservació, malmets alguns a causa de la fragilitat de la roca que acostuma a ser sucrera, la qual és molt porosa i poc resistent.

Timorell I si no s'efectués una neteja de la vegetació que tenim sobre els murs, probablement la seva visió i total localització seria pràcticament impossible, perquè el seu estat de conservació és molt dolent degut a la construcció d'un camí que el parteix per la meitat. Poder tenir els murs a la vista sense baixar nivells, és un avantatge per estudiar-los, veiem els seus gruixos, el tipus de carreu, la tècnica constructiva i la ubicació. Malauradament avui només tenim restes de murs a nivell de superfície, estan arrasats i com a molt únicament podem constatar una filera de carreus.

No obstant, un cop efectuat el petit desbrossament que afecta al mur, és procedeix a inventariar el mur o l'estructura corresponent, intentant extreure'n la major informació possible, perquè gràcies a ells podrem saber amb quina tipologia de jaciment estem treballant. Realment tenir estructures o no és molt important a l'hora d'efectuar un estudi sobre el territori, perquè sense aquestes els jaciments apareixen sense pràcticament cap tret el suficientment identificatiu que permeti caracteritzar-los, i per consegüent no sabem quin tipus de poblament tenim en un territori. Els murs són molt importants en el nostre treball, no en tenim molts degut a la seva desaparició per les causes que hem comentat llargament anteriorment, però tenint en compte la poca informació que ens prové de la documentació, toponímia i les restes de material ceràmic són molt fragmentades i de difícil estudi, poder tenir estructures tipus murs en un jaciment és el complement ideal per completar la nostra recerca.

La caracterització d'un jaciment ens pot venir de diverses formes en el nostre treball tinguent en compte les possibilitats que tenim, però la primera és clarament els murs que el formen. Els murs parlen perquè adopten morfologies que ens permeten identificar el tipus de jaciment que estem estudiant. Les formes quadrades o rectangulars són les més comunes en un territori com el nostre, les quals probablement anirien acompanyades de tàpia en la part superior, ja que avui trobem restes d'aquest material constructiu en la superfície²⁷⁹. Els murs també ens parlen sobre la tipologia constructiva, i de moment trobem només pedra que és construeix a llarg i través, i en pedra seca, i de moment una altra tipologia formada per carreus regulars en pedra seca. Bàsicament els murs ens permeten diferenciar entre si ens trobem davant una almúnia,

---

²⁷⁹ La tàpia no la localitzem sobre els murs, el seu avançat estat de descomposició fruit de l'enderroc del mur ha fet que avui la trobem regalimada o col·locada a la cara externa i la interna dels murs, dibuixant un estrat rogenc molt viu, altament porós i amb restes de pedra molt fragmentada que la entrelliga. La diferència que trobem entre la tàpia i la terra vegetal, no és només el color perquè si féssim cas a aquest, ens podria dur a una confusió perquè l'argila és habitual en el territori que estudiem, sinó que podem arremetre per la textura, i la pròpia estratigrafia geològica, ja que les argiles apareixen un cop la erosió s'ha endut per complert l'estrat vegetal.

que la seva identificació és relativament senzilla, o el sistema que formarien les torres. Clar, respecte la qüestió de les torres tenim diversos problemes detectats a l'hora d'aplicar la prospecció arqueològica. Per una banda tenim unes torres molt ben identificades que responen a la perfecció al model definit arreu d'Alandalús²⁸⁰, però a més la toponímia ens ho corrobora definitivament. Per altra banda tenim jaciments que estarien formats per una planta lleugerament rectangular, amb unes dimensions notables, que a diferència de les torres anteriors que hem citat són molt més petites. A partir d'aquí ens plantejem si ens trobem davant d'unues torres que tinguin una funció defensiva i militar com les anteriors, o si per contra respon a una necessitat nova d'ocupació de l'espai, responent a una necessitat purament d'acollida i refugi de la població circumdant, ja que la seva situació és en punts que en estratègia militar no tenen massa sentit. El problema d'aquesta hipòtesi recau en que al voltant de les torres no és troba poblament dispers o semi dispers²⁸¹, fet que dificulta una mica més la qüestió de torre refugi. Respondre a l'ideal del *hisn* no ho creiem perquè tenim Castellldans relativament aprop, el qual s'erigeix com a veritable fortificació de tota l'àrea, complementat per les petites torres que l'articulen militarment. Per tant com a última opció ens trobaríem amb assentaments que tenen una morfologia similar a la d'una torre, però que tenen una funció diferent, estem parlant que servirien de refugi per a població que estigués visquent en les mateixes torres. La seva funció seria similar a la d'una almúnia, en el sentit d'element arquitectònic dins el món rural que donés cobertura a una població, però la diferència recauria que l'almúnia no va tant en el sentit de donar refugi, com si d'explotació agropecuària i, té propietari. En el cas de les torres de Vallseca I i el Timorell I no tenim elements tipus sitja que ens facin pensar que és destinin a un ús agrícola com les almúnies. Davant aquesta dada es referma la postura que aquestes dues torres només serveixen per donar refugi a una població que hi estaria visquent. La torre de Santa Quitèria a Fraga respondria perfectament a aquest model que intentem explicar, tot i que la seva situació en el territori és força més estratègica que les que estudiem en el districte de Castellldans.

---

²⁸⁰ ACIÉN, Manuel: "La fortificación en al-Andalus", en LÓPEZ GUZMÁN, Rafael (ed.): *La arquitectura del Islam occidental*. Barcelona, 1995, p. 29-41. ID., "De nuevo sobre la fortificación del emirato", *Mil anos de fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simpósio Internacional sobre Castelos*, Lisboa, 2002, p. 59-75. ID., "Las torres/burūy en el poblamiento andalusí", *Al-Andalus espaço de mudança. Balanço de 25 anos de história e arqueologia medievais. Homenagem a Juan Zozaya Stabel-Hansen. Seminário internacional, Mértola 16, 17 e 18 de Maio de 2005*, (2006), p. 21-29.

²⁸¹ S'ha optat per les dos opcions per intensificar el treball en el territori i poder-lo entendre millor, ja que barrejar poblament dispers i semi dispers en una mateixa fase històrica és probable que no succeeixi.

En un altre ordre, podem identificar jaciments²⁸² a través de la ceràmica per obtenir una cronologia i per les densitats en les àrees pròximes al possible jaciment, i també per l'extensió del mateix que ens ho proporciona la orografia i també la ceràmica. La dificultat és evident perquè cal conjuminar diverses línies de recerca a l'hora d'obtenir uns resultats amb el rigor necessari que permeti proporcionar dades coherents sobre la tipologia d'assentament en que ens trobem. Bàsicament els jaciments en que no trobem estructures són molt petits no arriben a la 0,1ha²⁸³, els trobem situats en petits turonets, el material ceràmic és concentra a la part superior²⁸⁴, i la toponímia en alguns casos ens ajuda a obtenir una tipologia molt clara sobre a què respon el material ceràmic. En el cas de les cireres, el topònim ens proporciona directament que ens trobem davant una torre de vigilància andalusí, tal i com ho corroborem a Alcanó²⁸⁵ i Granyena de les Garrigues. Pel que ens respecta a la resta de jaciments i que no tenim dades toponímiques creiem que també farien referència a torres de vigilància per la seva situació, el material ceràmic i per les seves petites dimensions. Tanmateix no podem anar més enllà en la nostra definició tipològica, ja que no podem assegurar si és tracta de torres circulars, quadrades, amb quin tipus de material estaven construïdes, quina tècnica constructiva utilitzaven, si hi havia o no tapial, i finalment no podrem saber quines eren les seves mesures.

Clarament estem veient com un jaciment sense estructures limita moltíssim el treball de recerca de l'investigador, fins al punt de deixar-lo quasibé a la meitat de les possibilitats naturals que gaudeix cada jaciment per si sol. Les estructures i principalment els murs ens aproximen a la realitat de cada jaciment, veiem com va ser la seva construcció, quina vinculació té amb la resta del territori, però també, quins materials i d'on els va extreure²⁸⁶, així com la relació amb d'altres assentaments andalusins per comparar si els

---

²⁸² Cal esmentar que tot i no tenir estructures tipus murs, mantenim el rigor i l'anàlisi corresponent per obtenir les dades que ens permetin assolir una recerca correcta.

²⁸³ Aquestes dades les obtenim de la prospecció arqueològica, ja que analitzem amb cura la extensió dels jaciments per hectàrees.

²⁸⁴ Respecte el material ceràmic que obtenim cal esmentar que és divers, ni molt menys uniforme pel que fa a les tipologies, sinó que podem trobar perfectament ceràmica comuna amb manganès, que s'alternin amb verd i manganès, melat i manganès, i corda seca parcial. Tot i així, el material està molt fragmentat i en pèssimes condicions de conservació.

²⁸⁵ Actualment a Alcanó el topònim s'ha perdut, però gràcies a la cartografia històrica hem pogut trobar el topònim la cirera, que avui és troba amagada sota el topònim Tossal Gros.

²⁸⁶ És interessant aproximar-nos a valorar d'on podrien provenir els carreus de pedra que s'utilitzen com a material de construcció. De fet, en el nostre treball és relativament senzill, perquè el predomini de la roca sorrenca arreu del territori, proporciona matèria primera elemental a tots el jaciments. També considerar que la majoria de jaciments tenen vetes de roca sorrenca molt aprop, o fins i tot és troben a sobre mateix. A través de la prospecció arqueològica podem veure possibles retalls a la roca fruit probablement del retall de carreus per a construccions andalusines.

elements constructius és repeteixen o no, i amb quin grau d'igualtat si és dona el cas que és així.

És difícil comprendre com seria l'explotació del territori, la metodologia de treball que em utilitzat no ens aporten les dades suficients per assolir un coneixement més fidedigne de la realitat històrica que estem estudiant. L'espai de secà és el més extens en relació amb el de regadiu, però avui no tenim un parcel·lari ni unes traces que ens donguin pistes evidents de la seva transformació i explotació en l'etapa andalusí. Entenem bé l'organització dels jaciments, la seva ubicació, la seva imbricació i el seu paper dins el territori andalusí lleidatà dels segles XI i XII, però l'espai de secà necessita un estudi més aprofundit, el qual necessita més variables que no siguin només la prospecció arqueològica i la cartografia històrica. Cal doncs, revisar què ens diu la toponímia i la documentació andalusina i llatina sobre el territori, que implicaria llegir bé els autors musulmans que descriuen la geografia peninsular, però també la documentació llatina després de la conquesta amb les aportacions de dades provinents de la repartició que feren del territori recentment conquistat. El nostre problema neix aquí, no tenim ni una toponímia el suficientment rica, ni una documentació abundant ni explícita que ens permeti efectuar un treball amb el rigor suficient. Per altra banda tampoc podem aproximar-nos amb tota la fidelitat que voldríem a l'estudi del territori andalusí de Castellldans, el que provoca que degut a una gran absència de fonts, no puguem anar més enllà del que nosaltres realment ens hagués agradat.

Conèixer l'espai de secà²⁸⁷ és englobar en un mateix estudi totes les variables fins ara disperses, tenir en compte les activitats econòmiques principals, el paper dels jaciments en el territori, el què ens diu la ceràmica, no només dels propis jaciments, sinó si també hi podem veure algun element que ens obri les portes a obtenir majors coneixements de les activitats econòmiques més enllà dels murs dels assentaments. Les relacions entre els assentaments de l'alqueria de Castellldans, el paper que representa Castellldans com a *hisn* líder de tota l'alqueria de secà, esbrinar si realment existeix una marginació dels espais de secà, a favor dels de regadiu, però també cal entrar a estudiar com és la relació amb la capital lleidatana, i com aquesta s'entén amb la resta del territori, són els enigmes principals que s'intenten resoldre.

---

²⁸⁷ Anotar que espai de secà no vol pas dir espai marginal on és difícil dur-hi a terme una vida productiva i dinàmica. El secà no és sinònim de món poc desenvolupat i secundari dins un districte, sinó que pot tenir una identitat pròpia, i un potencial importantíssim que fins ara no s'ha estudiat, o millor dit, no s'ha valorat suficientment pels investigadors.

2.- BIBLIOGRAFIA I FONTS DOCUMENTALS

2.1 Fonts documentals

2.1.1 Fonts llatines.

ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.

BARAUT, C., “Les actes de consagracions d’Esglésies de l’antic Bisbat d’Urgell, segles IX-XII”, (la Seu d’Urgell, 1978), p. 11-182.

___, “Els documents dels anys 1093-1100 de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia*, VIII, (La Seu d’Urgell, 1986).

___, “Els documents dels anys 1101-1150 de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia*, IX, (La Seu d’Urgell, 1988-1989).

___, “Els documents dels anys 1151-1190 de l’Arxiu Capitular de la Seu d’Urgell”, *Urgellia*, X, (La Seu d’Urgell, 1990-1991).

CASTILLÓN , F., “El maestro de Coro de la Seu Vella de Lleida”, *Revista Ilerda*, XLVII, 1986, (Lleida), p. 293-373.

___, “El prepòsit de la Seu Vella de Lleida (1154-1225)”, *Ilerda* “Humanitats”, 49, 1991, (Lleida), p. 143-159.

___, “El tesorero de la Seu Vella de Lleida (1167-1224)”, *Palestra Universitària*, 5, 1991, (Cervera), p. 93-125

___, “El prepòsit de la Seu Vella de Lleida (1154-1225) (III)”, *Ilerda* “Humanitats”, 51, 1994, (Lleida), p. 91-128.

FONT I RIUS, J. M., *Cartas de población y franquicia*, I, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1969.

Liber Feudorum Maior: cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón, ed. Francisco Miquel Rosell, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1945-1947.

MIRET I SANS, J., *Les cases dels Templers y Hospitalers en Catalunya*, Barcelona, 1910.

Poema de Mio Cid, ed., Amancio Bolaño e Isla, Porrúa, México, 1993.

- SANGES, D., “Recull de documents del segle XI referents a Guissona i la seva Plana”, *Urgellia*, III, (La Seu d’Urgell, 1980).
- SAROBÉ, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998.
- SOLER, J., “El Cartulario de Tavérnoles”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 36-39, Castelló de la Plana, 1964.
- VIRIGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062 – 1193)*, Fundació Noguera, Barcelona-Lleida, 1997.

2.1.2 Fonts andalusines

- ‘ABD ALLAH B. BULUQQIN, *El siglo XI en 1ª persona. Las “Memorias” de ‘Abd Allah, último Rey Zirí de Granada destronado por los Almorávides*, Alianza, Madrid, 1981.
- ‘ABD AL-KARIM, G., *La España musulmana en la obra de Yaqut (s. XII-XIII). Repertorio enciclopédico de ciudades, castillos y lugares de al-Andalus. Extraído del Mu‘yam al-buldan (Diccionario de los países)*, Granada, 1990.
- AA.DD., *Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid-Granada, 1988-1995, VII volums.
- AL-BAKRĪ, *Kitāb al-masālik wa l-mamālik*, ed. Al-Hağğī, *Kitāb al-masālik wa l-mamālik*, Beirut, 1968.
- AL-RĀZĪ, *Crónica del Moro Rasis*, CATALÁN, D., ANDRES, M^a. S., de (eds), Gredos, Madrid, 1974.
- BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010 (Continuació de l’obre de J. Ma Millàs Vallicrosa)*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000.
- GRANJA, F. de la., “La Marca Superior en la obra de Al-Udrí”, *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, VIII (Zaragoza, 1967), p. 447-545.
- IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal bolsillo, Madrid, 1986.
- IBN BASSĀL, *Libro de agricultura*, edición y traducción castellana a cargo de J.M. Millàs y M. Aziman, Tetuan, 1955.
- IBN BASSĀM, *al-Dahira fi mahāsin ahl al-ğazīra*, ed., I. ‘Abbās, *al-Dahira fi mahāsin ahl al-ğazīra*, Dār al-Taqaifa, Beirut, 1979.

IBN BATTUTA, *Els viatges*, trad. Margarida Castells i Manuel Forcano, (Barcelona, 2005).

IBN HAYYĀN, *al-Muqtabis*, eds. P., Chalmeta, F., Correinte, M., Subh, *al-Muqtabas*, Instituto Hispano-Árabe de Cultura-Facultad de Letras de Rabat, Madrid, 1979.

IBN 'IDĀRĪ, *Mulūk al-tawā'if*, , III, p. 294, DOZY, R., *Histoire des musulmans d'Espagne: jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides (711-1110)*, E. J. Brill, Leyde, 1932.

LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd al-Mi'tar fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd Al-Mun'im al-Himyari*, (Leiden, 1938), p. 153.

L'Alcorà català, ed. Mikel de Epalza, Josep Forcadell i Joan Perujo, Proa, Barcelona, 2002.

MAÍLLO, F., *Historia de al-Andalus*, Madrid, Akal, 1986.

___, *Cronica anonima de los reyes de taifas*, ed. Akal Universitária, Madrid, 1991.

MOLINA, L., *Una descripción anónima de al-Andalus*, II, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1983.

TURKI, A. M., "L'engagement politique et la théorie du califat d'ibn Hazm", *Théologiens et juristes de l'Espagne musulmane*, Paris, 1982, p. 69-99.

VALLVÉ, J., *Una descripción de España de Ibn Gālib*, Anuario de Filología, 1, (1975), p. 369-384.

2.1.3 Dictionaris

COROMINES, J., *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Curial Edicions, Barcelona, 1980-1991.

___, *Onomasticon Cataloniae*, Curial Edicions, Barcelona, 1989-1998.

CORRIENTE, F., *Diccionario Español-Arabe*, Instituto Hispano-Arabe de Cultura, Madrid, 1970.

___, *Diccionario de Arabismos y voces afines en iberorromance*, Gredos, Zaragoza, 2003.

___, "Primeras adiciones y correcciones al diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance", *Estudios de dialectología norteafricanay andalusí*, Instituto de Estudios Islámicos y del Oriente Próximo – Institución "Fernando el Católico", Zaragoza, 2003.

- MESTRE, J., (dir.) *Diccionari d'història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1999.
- DOZY, R., *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes*, Librairie du Liban, Beirut, 1999.
- GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, (Beirut, 1983).
- WEHR, H., *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966.

2.2 Bibliografia

- ABADAL, R., “Els preceptes carolingis per al Pallars (segle IX)”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 26 (Barcelona, 1954-56), p. 30-42.
- ___, *Els primers comtes catalans*, Editorial Jaume Vicens Vives, Barcelona, 1983.
- ___, *Els temps i el regiment del comte Guifred el Pilós*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1989.
- ABADÍA, J. C., “El Reino de Zaragoza: El interregno 438/1046-441/1049. Algunas observaciones”, *III Jarique de Numismática Hispano-Árabe (Madrid, 13-16 diciembre 1990)*, Museo Arqueológico Nacional-Museo Casa de la Moneda, Madrid, 1992, p. 347-353.
- ACIÉN, M., *Ronda y su serranía en tiempos de los Reyes Católicos*, Universidad de Málaga, Málaga, 1979.
- ___, “Madīnat al-Zahrā en el urbanismo musulmán”, *Cuadernos de Madīnat al-Zahrā*, I, (Córdoba, 1987), p. 229-234.
- ___, “Poblamiento y fortificación en el sur de al-Andalus. La formación de un país de *Husūn*”, *III Congreso de Arqueología Medieval Española, (Oviedo, 1989)*, I Oviedo, 1989, p. 135-150.
- ___, “La cultura material de época emiral en el sur de al-Andalus. Nuevas perspectivas”, *La cerámica altomedieval en el sur de al-Andalus (Salobreña, 1990)*, Granada, 1993, p. 153-172.
- ___, “Sobre la función de los *husūn* en el sur de al-Andalus. La fortificación en el Califato”, *Coloquio Hispano-Italiano de Arqueología Medieval (Granada, 1990)*, Granada, 1992, p. 263-275.

- ___, “Terminología y cerámica andalusí”, *Anaquel de Estudios Árabes*, V (Madrid, 1994), p. 107-118.
- ___, “La fortificación en al-Andalus”, en LÓPEZ GUZMÁN, Rafael (ed.), *La arquitectura del Islam occidental*. Barcelona, 1995, p. 29-41.
- ___, “De nuevo sobre la fortificación del emirato”, *Mil anos de fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500)*. *Actas do Simpósio Internacional sobre Castelos*, Lisboa, 2002, p. 59-75.
- ___, “Las torres/burūy en el poblamiento andalusí”, *Al-Andalus espaço de mudança. Balanço de 25 anos de história e arqueologia medievais. Homenagem a Juan Zozaya Stabel-Hansen. Seminário internacional, Mértola 16, 17 e 18 de Maio de 2005*, (2006), p. 21-29.
- “Actas del Coloquio “Problemas en Arqueología Medieval (Jaén, 4 al 7 de mayo de 1993)”, *Problemas en Arqueología Medieval*, Universidad de Jaén-Secretariado de Publicaciones, Jaén, 1994, p. 7-215.
- AFONSO VIEIRA, M., “Subsídios toponímicos para o conhecimento da influência muçulmana a sul do Douro”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 53-68.
- AILLET, C., “La islamización de al-Andalus a través de la historia de su minoría cristiana, ss. IX-XII”, *Arqueología Medieval. La Transformació del territori medieval musulmà*, Flocel Sabaté (dir.), Pagès Editors, Lleida, 2008, (en premsa).
- AKERRAZ, A., “Recherches sur les niveaux islamiques de Volubilis”, *Genèse de la ville islamique en al-Andalus et au Magreb occidental*, Patrice Cressier, Mercedes García-Arenal (eds.), Casa de Velásquez, Consejo de Investigaciones Científicas, Madrid, 1998, p. 295-304.
- ALANYÀ, J., *Batea i el seu terme municipal*, Insitut d’Estudis Tarraconenses Ramon Berenguer IV (Secció d’Arqueologia i Història, 93), Diputació de Tarragona, Tarragona, 1994.
- ALBAIGÈS, J. M., “Encara més sobre el nom de Juneda”, *Fonoll*, 1 (Juneda, 1978), p. 1-2.
- ___, “Paper de les torres “manresanes” en la lluita contra l’àrab lleidatà”, *Diplomatari*, 8 (Barcelona, 1981), p. 26-28.
- ___, “Història d’un nom: “La Manresana”, *Fonoll*, 38 (Juneda, 1985), p. 34-37.

- ALCALDE, G., CRUELLES, W., “Dossier: arqueologia, Patrimoni i Societat”, *Cota Zero*, 14 (Vic, 1998), p. 7-110.
- ALIPRANDI, G., MILANESE, M., *La ceramica europea. Introduzione alla tecnologia, alla storia e all'arte*, Ed., Ecig, Genova, 1986.
- ALÒS, C., CAMATS, A., MONJO, M., SOLANES, E., “Organización territorial y poblamiento rural entorno a Maína Balagí (siglos VIII-XII)”, *Villes et Campagnes de Tarraconaise et d'Al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transitions*, Méridiennes, Toulouse, 2007, p. 160-187.
- ALTISENT, A., *Història de Poblet*, Abadia de Poblet DL, 1974.
- ÁLVAREZ, Y., “Cerámicas comunes con y sin decoración, siglo IX, Arcávida (Cuenca)”, *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, (Madrid, 1987), p. 403-412.
- ÁLVAREZ, M. A., “Els orígens del nom de la Granada del Penedès”, *Miscel·lània Penedesenca*, XV (Vilafranca del Penedès, 1991), p. 361-364.
- AMIGÓ, R., *Siurana de Prades*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1995.
- ARAGUAS, P., “Les châteaux de la frontière aragonaise au XIe siècle”, *Informations d'Histoire de l'Art*, núm. V (1973), p. 99-103.
- ___, “Les châteaux des marches de Catalogne et Ribagorce”, *Bulletin Monumental*, III-137 (Paris, 1979), p. 204-224.
- ___, “Les châteaux d'Arnau Mir de Tost. Formation d'un gran domaine féodal en Catalogne au milieu du XIe siècle”, *Actes du 106e Congrès National des Sociétés Savantes*, (Paris, 1983), p. 61-76.
- ___, “Les châteaux des marches de Catalogne à la brique médiévale: élaboration d'une méthode d'archéologie monumentale “extensive””, *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, Flocel Sabaté (dir.), Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 223-243.
- ARBUÉS, C., “Vinyes que ja no hi són. Per una arqueologia agrària del domini feudal del treball pagès: les vinyes de Sorre i Montardit (El Pallars Sobirà) i Músser (la Cerdanya)”, *Actes del Congrès Internacional: Gerbert d'Orlhac i el seu temps: Catalunya i Europa a la fi del 1r mil·leni (Vic-Ripoll, 10-13 de Novembre de 1999)*, 1999, p. 321-338.
- AULESTIA, A., *Història de Catalunya*, I, Impremta La Renaixença, Barcelona, 1887.
- AVENTÍN, M., *Història medieval de Catalunya*, Edicions de la Universitat Oberta de Catalunya, Proa, Barcelona, 1998.

- AZUAR, R., “Una interpretación del “Hisn” musulmán en el ámbito rural”, *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, 37 (Alicante, 1982), p. 33-41.
- ___, *La rábida califal de las Dunas de Guardamar (Alicane. Cerámica, Epigrafía, Fauna, Malacofauna)*, Alacant, 1989.
- ___, “El conjunto religioso del ribat califal de las dunas de Guardamar (Alicante)”, *Archivo de Prehistoria Levantina. Homenaje a Domingo Fletcher Valls*, 19 València, 1989, p. 375-384.
- ___, *El ribāt califal. Excavaciones e investigaciones (1984-1992)*, Madrid, 2004.
- BADIA, A. M., “Topònims àrabs i topònims mossàrabs en la Catalunya Nova”, *Homenaje a Álvaro Galmés de Fuentes (Oviedo-Madrid)*, Universidad de Oviedo-Gredos, 1987, p. 593-600.
- BADIE, B., *Les deux États, pouvoir et société en Occident et en terre de l’Islam*, Fayard, París, 1986.
- BALAGUER, A. M., *Del mancús a la dobla. Or i paries d’Hispania*, Asociación Numismática Española-Societat Catalana d’Estudis Numismàtics, Barcelona, 1993.
- ___, “Monedes de les taifes de Saragossa, Lleida, Calataiud i Dénia-Tortosa”, *Acta Numismàtica*, 24 (Barcelona, 1994), p. 63-74.
- BALANÇÀ, P., “Los manuscritos àrabes de la Fundación Balaguer de Vilanova i la Geltrú (Barcelona)”, *Awraq*, 2 (Madrid, 1979), p. 22-24.
- ___, “Una etimologia aràbiga per a Juneda”, *Fonoll*, 20 (Juneda, 1982), p. 27-30.
- ___, “Juneda, avantguarda del regne sarraí de Lleida”, *Fonoll*, 35 (Juneda, 1984), p. 43-44.
- ___, “El Tallat (Les Talaies), un topònim d’origen aràbic”, *Miscel·lània d’Estudis Solivellencs*, 2 (Solivella, 1984), p. 85-90.
- ___, “Textos àrabs relatius a Balaguer”, *Ilerda*, XLVI (Lleida, 1985), p. 241-246.
- ___, “Abans catalans que moros. La Fuliola”, *Societat d’Onomàstica. Butlletí Interior*, XIX (Barcelona, 1985), p. 27-32.
- ___, “Els musulmans a Catalunya (713-1153). Una aproximació bibliogràfica”, *Sharq al-Andalus. Estudios Arabes*, 3 (Alicante, 1986).
- ___, “Recull Basic de terminologia jurídica catalanoaràbiga”, *Revista de Llengua i Dret*, 11 (Barcelona, 1988), p.137-156.
- ___, “Jaume Caresmar: un cas inèdit d’arabofilia al segle XVIII”, *Miscel·lània d’homenatge a Enric Moreu-Rey*, Abadia de Montserrat, 1988, p. 135-151.

- ___, *Els noms de lloc de Catalunya aproximació al coneixement geogràfic-històric dels municipis i comarques del Principat*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1990.
- ___, “Juneda, un nom i un document importants”, *Fonoll*, 51 (Juneda, 1990), p. 56-60.
- ___, “El oro de Lérida: precisiones”, *Historia y Vida*, 271 (Barcelona, 1990), p. 83.
- ___, *Navès, els musulmans i el comte Guifré I “el Pelós”*, Ajuntament de Navès, Navès, 1991.
- ___, “Els topònims de la Segarra. Nuclis de poblament. Diccionari geogràfic i etimològic”, *Anuario de Estudios Medievales*, 21 (Barcelona, 1991), p. 745-747.
- ___, *Crònica de la pre-Catalunya islàmica*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1992.
- ___, *Els musulmans a Catalunya (713 – 1153): assaig de síntesi orientativa*, AUSA, Sabadell, 1993.
- ___, “La frontera islàmica extrema, un territori d’excepció”, Consell Superior d’Investigacions Científiques, Barcelona,
- ___, *Les arrels islàmiques de Mequinença*, Pagès editors, Barcelona, 1994.
- ___, “Les Borges Blanques, un nom de lloc amb història”, *Terrall*, 74 (Les Borges Blanques, 1996), p. 9-11.
- ___, “Coneguem millor les nostres pròpies història i cultura”, *Terrall*, 79 (Les Borges Blanques, 1997), p. 3.
- ___, *Bibliografia comentada de l’islam a Catalunya. Del 713 al 1153*, Pagès Editors, Lleida, 1998.
- ___, “El topònim “Borgis Albis” *Terrall*, 81 (Les Borges Blanques, 1998), p. 8-9.
- ___, *L’islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002.
- ___, “Les “Cireres” en l’estratègia defensiva andalusina a la frontera superior”, *Revista d’Igualada*, 12 (Igualada, 2002), p. 7-11.
- ___, *Lèxic usual català-àrab, àrab-català*, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Secretaria de Política Lingüística, Barcelona, 2005.
- BALLESTÍN, X., *Prosopografia dels Fuqaha’ i Ulama’ de la zona oriental del Tagr Al-A’la: Balaga, Larida, Turtusa (II)*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1995.
- ___, “Tortosa, al-Andalus, Magrib, Orient: relacions culturals”, *Recerca 93. Les darreres investigacions arxivístiques del territori històric de Tortosa*, (Tortosa, 1995), p. 9-32.
- BALLESTÍN, X., BARCELÓ, M., KIRCHNER, H., RETAMERO, F., *Musulmans i Catalunya*, Editorial Empúries, Barcelona, 1999.

- BARBERO, A., “La integración social de los “hispani”, del Pirineo oriental al reino carolingio”, *Mélanges offerts à René Crozet*, Poitiers, 1966, p. 67-75.
- BARCELÓ, M., ROSSELLÓ BORDOY, G., Terrissa. Dades documentals per a l'estudi de la ceràmica mallorquina del segle XV, Canon Editorial, Palma de Mallorca, 1996.
- BARCELÓ, M., “La invasió àrab-musulmana i Catalunya”, *L'Avenç*, 7-8 (Barcelona, 1978), p. 20-24.
- ___, “L'or d'al-Andalus circulant als comtats catalans entre el 967 i 1100: un or vist i no vist”, *Symposium Numismático de Barcelona*, (Barcelona, 1979), p. 313-327.
- ___, “Aigua i assentaments andalusins entre Xerta i Amposta (s. VI/XII)”, *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Madrid, 1987, p. 431-420.
- ___, “Un estudio sobre la estructura fiscal y procedimientos contables del emirato omeya de Córdoba (138-300/755-912) y del califato (300-366/912-976””, *Acta medievalia*, 5-6 (Barcelona, 1984-1985), p. 45-72.
- ___, “La qüestió de l'hidraulisme andalusí”, *Les aigües cercades (Els qanāt(s) de l'illa de Mallorca)*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1986, p. 9-35.
- ___, “La Font Antiga de Crevillent: ensayo de descripción arqueológica”, *Areas 9*, (Murcia, 1988), p. 217-231.
- ___, “La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural”, *Arqueología Medieval. En las afueras del medievalismo*, Crítica DL., Barcelona, 1988, p. 195-274.
- ___, *The design of irrigation systems in al-Andalus. VII h. / XIII Century AD*, Oxford University Press, Oxford, 1990.
- ___, “Assentaments berebers i àrabs a les regions del Nord-Est d'al-Andalus: el cas de l'Alt Penedès (Barcelona)”, *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien. Actes recuillis et présentés par Philippe Sénac*, Casa de Velázquez, Universidad de Zaragoza, Madrid, 1991, p. 89-98.
- ___, “La cuestión septentrional. La arqueología de los asentamientos andalusíes más antiguos”, *Aragón en la Edad Media*, IX, Saragossa, 1991.
- ___, “Els establiments àrabs i berebers de l'alt Penedès i els seus noms”, *Catalunya Romànica*, XIX, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 26.
- ___, “Rodes que giren dins el foc de l'Infern o per a què servia la moneda dels taifes?”, *Gaceta Numismática*, núm. 105-106 Barcelona, 1992.

- ___, “Rigor y “milongueras pretensiones”. Es posible historiar el feudalismo sin la Arqueología? El caso catalán”, *Arqueología y Territorio Medieval*. “Problemas en Arqueología Medieval”, (Jaén, 1993), p.129-130.
- ___, “¿Qué arqueología para al-Andalus?”, *Los orígenes del Feudalismo en el mundo mediterráneo*, coord. Antonio Malpica, Tomás Quesada, Granada, 1994, p. 69-100.
- ___, *El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidráulica andalusí*, Sierra Nevada 95, Maracena, 1996.
- ___, *Musulmans i Catalunya*, Empúries, Barcelona, 1999.
- BARCELÓ, M., KIRCHNER, H., “Husun et établissements arabo-berbères de la frontière supérieure (zone de l’actuelle Catalogne) d’Al-Andalus”, *Castrum*, 4 (Roma, 1992).
- BARCELÓ, M., KIRCHNER, H., LLURÓ, J.M., MARTÍ, R., TORRES, J.M., *Arqueología medieval en las afueras del “Medievalismo”*, Barcelona, 1988.
- BARCELÓ, M., KIRCHNER, H., MARTÍ, R., TORRES, J.M., “Sistema de regadío y asentamientos andalusíes en la estribación sur de la Sierra de Cazorla”, *El agua en zonas áridas: Arqueología e Historia*, Instituto de Estudios Almerienses, Departamento de Historia, Almería, 1989, p. 169-182.
- BARBERO, A., VIGIL, M., *Sobre los orígenes sociales de la Reconquista*, Ariel, Barcelona, 1979.
- ___, *La formación del feudalismo en la Península Ibérica*, Crítica, Barcelona, 1978.
- BARTHÉLEMY, D., *Chevaliers et miracles: la violence et le sacré dans la société féodale*, Armand Colin, Paris, 2004.
- BÀSSOLS, S., “Una línea de torres de vigía musulmanas: Lérida-Tortosa”, *Al-Qantara. Revista de Estudios Árabes*, XI, fasc. 1 (Madrid, 1990), p. 127-154.
- BAZZANA, A., “Céramiques médiévales: les méthodes de la description analytique appliquées aux productions de l’Espagne orientale”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XV, (Madrid, 1979), p. 135-185.
- ___, “Una noria árabe en la huerta de Oliva (Valencia)”, *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, 1987, p. 421-432.
- ___, “Maisons rurales du Sark al-Andalus: essai de typologie”, *La maison hispano-musulmane*, Patronato de la Alhambra y Generalife, Granada, 1990, p. 247-267.
- ___, *Maisons d’al-Andalus. Habitat médiéval et structures du peuplement dans l’Espagne orientale*, Casa de Velásquez, Madrid, 1992.

- BAZZANA, A., CRESSIER, P., GUICHARD, P., *Les châteaux ruraux d'al-Andalus. Histoire et archéologie des husun du sud-est de l'Espagne*, Casa de Velásquez, Madrid, 1988.
- BAZZANA, A., CRESSIER, P., *Šaltīš/Saltés (Huelva). Une ville médiévale d'al-Andalus*, Casa de Velásquez, Madrid, 1989.
- BAZZANA, A., GUICHARD, P., “Les tours de défense de la Huerta de Valence au XIIIe siècle”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XIV (Madrid, 1978), p. 73-105.
- ___, “Céramiques communes médiévales de la région de valencienne”, *I Colloque International La céramique Médiévale en Méditerranée Occidentale (Valbonne, 1978)*, Paris, 1980, p. 321-334.
- ___, “Archéologie extensive dans la région valencienne (Espagne)”, *Castrum 2: Structures de l'habitat et occupation du sol dans les pays méditerranéens: les méthodes et l'apport de l'archéologie extensive*, (Roma-Madrid, 1988), p. 3-28.
- ___, “La frontière du Sarq Al-Andalus”, *La Marche Supérieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien*, Madrid, 1991.
- BELTRAN, A., “La necrópolis visigoda e hispano-visigoda (siglo VI –años 711-714-) de las Lastras de San José (Albalate del Arzobispo, Teruel)”, *Cauce*, 16 (2004), p. 16-29.
- BENABOUD, M., “Asabiyya and social relations in Al-Andalus during the period of the Taifa States”, *Hesperis-Tamuda*, XIX, 1980-1981, p. 5-45.
- ___, “El papel político y social de los “ulamā”, Al-Andalus durante el período de las taifas”, *Cuadernos de Historia del Islam*, 11 (1984), p. 7-51.
- BENET, A., *L'expansió del comtat de Manresa*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1982.
- ___, “Una comunitat mossàrab a la Vall d'Àger. Estudi antroponímic”, *Butlletí Interior de la Societat d'Onomàstica*, XIII, (1983), p. 5-6.
- ___, “El Solsonès. Marc històric”, *Catalunya Romànica*, XIII, Fundació Enciclopèida Catalana, Barcelona, 1987, p. 24-31.
- ___, *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent, 1988.
- ___, “La repoblació de la Segarra a l'alta edat mitjana (segles IX-XI)”, *Palestra Universitària*, 3 (Cervera, 1988), p. 279-295.
- ___, “Castells i línies de reconquesta”, *Symposium Internacional sobre el orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Generalitat de Catalunya, (Barcelona, 1991), p. 369-372.

- ___, “Castells, guàrdies i torres de defensa”, *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (Segles VIII-XI)*, Generalitat de Catalunya, Comissió del mil·lenari, 1, Barcelona, 1991, p. 393-407.
- BENITO, P., “Possibilitats de les fonts documentals catalanes per a l’estudi de les crisis alimentàries dels segles X-XIII”, *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 25 (Barcelona, 2003-2004), p. 39-62.
- ___, “Frecuencia, longevidad y gravedad de las carestías en Cataluña durante la “fase de crecimiento” de la economía medieval (siglos XI-XIII)”, Hipólito Rafael Oliva Herrer, Pere Benito Monclús (eds.), *Crisis de subsistencia y crisis agrarias en la Edad Media*, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Sevilla, 2007, p. 97.
- BENSENY, J., GIRALT, J., CAMÍ, A., “Intervencions arqueològiques al Pla d’Almatà”, *Tribuna d’arqueologia*, (Barcelona, 1993-1994, 1995), p. 107-124.
- BERTI, G., MANNONI, T., “Rivestimenti vetrosi e argillosi su ceramiche medievali e risultati emersi da ricerche archeologiche e analisi chimiche e mineralogiche”, *Scienze in Archeologia (II Ciclo di Lezioni sulla Ricerca applicata in Archeologia)* (Sienna, 1988), Florencia, 1990, p. 89-124.
- BERTRAN, P., “Notes sobre els orígens d’unes poblacions urgellenques: La Fuliola, Boldú i Bellacaire als segles XI i XII”, *Ilerda*, XLIII (Lleida, 1981) p. 256-257.
- BERTRAND, M., CRESSIER, P., MALPICA, A., ROSSELLÓ BORDOY, G., “La vivienda rural medieval de “El Castillejo” (Los Guajares, Granada)”, *La casa hispano musulmana. Aportaciones de la Arqueología*, Granada, 1990, p. 207-227.
- BIBIANA, A., MATARÓ, M., “Les Goges. Un cementiri entre els segles VII i IX (Sant Julià de Ramis, Girona)”, *Catalunya en l’època carolíngia: Art i cultura abans del romànic (segles IX i X)*, Museu Nacional d’Art de Catalunya, Barcelona, 2000, p. 111-113.
- BLANCH, J., *Arxipiscopologi de Santa Església Metropolitana i Primada de Tarragona*, I, Excma. Diputació de Tarragona, Tarragona, 1985.
- BLOCH, M., “Apologie pour l’histoire ou métier d’historien”, *Cahiers des Annales*, (Paris, 1959), p. 5-9.
- BOFARULL, P., *Los condes de Barcelona vindicados y cronología y genealogía de los Reyes de España*, Impremta J. Oliveras y Monmany, Barcelona, 1836.
- BOFARULL, A. de, *Historia crítica (civil y eclesiástica) de Catalunya*, II, Juan Aleu y Fugarull editor, Barcelona, 1876.

- BONNASSIE, P., *Catalunya mil anys enrera (segles X-XI)*, Edicions 62, Barcelona, 1981.
- BOLENS, L., “L’eau et l’irrigation d’après les traités d’agronomie andalous au moyen-âge (XIe-XIIe siècles)”, *Options Méditerranéens*, 16 (1972), p. 65-77.
- ___, *Les méthodes culturales au Moyen-Âge d’après les traités d’agronomie andalous: traditions et techniques*, Editions Medecine et Hygiene, Ginebra, 1974.
- ___, *Agronomes andalous du Moyen Âge*, Droz, Ginebra-París, 1981.
- ___, “Les aliments de disette au Moyen Âge: une diététique à base de pains végétaux”, *L’Andalousie du quotidien au sacré. XIe-XIIIe siècles*, (Hampshire-Vermont, 1990), p. 1-6.
- BOLÓS, J., “Introducció. Paisatge, organització de l’espai i història medieval”, *Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l’Edat Mitjana*, (Lleida, 1993), p. 3-19.
- ___, “Paisatge i societat al “Segrià” al segle XIII”, *Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l’Edat Mitjana*, (Lleida, 1993), p. 45-81.
- ___, “Ocupació i organització del territori de Lleida als segles XII – XIII”, *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 37-48.
- ___, “L’arquitectura civil i militar i l’arqueologia”, *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 93-100.
- ___, “Vilatge del Tossal de Rodamilans”, *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l’Urgell i el Pla d’Urgell*, vol. XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 240.
- ___, “Vilatge d’Utxesa”, *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l’Urgell i el Pla d’Urgell*, vol. XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 244-245.
- ___, “Necròpli de la Vall de l’Oliver”, *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l’Urgell i el Pla d’Urgell*, vol. XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 266-267.
- BOLÓS, J., URPI, M. R., RESINES, J.A., “Habitatge del puig de l’Àliga”, *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 108-109.
- BOISSELLIER, S., *L’espace rural au Moyen Âge. Portugal, Espagne, France, XIIe-XIVe siècle*, Presses universitaire de Rennes, Rennes, 2002.
- ___, *Le Peuplement médiéval dans le sud du Portugal. Constitution et fonctionnement d’un réseau d’habitats et de territoires, XIIe-XVe siècles*, Fundação Calouste Gulbenkian Paris, Centre Culturel Calouste Gulbenkian, Lisboa, 2003.

- BOSCH VILÁ, J., “Una victoria inesperada”, *Historia de Marruecos. Los almorávides*, Editora Marroquí-Instituto General Franco de Estudios e Investigación Hispano-Árabe, Tetuán, 1956, p. 240-241.
- ___, “El reino de taifas de Zaragoza. Algunos aspectos de la cultura árabe en el valle del Ebro”, *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, 10-11 (Zaragoza, 1960), p. 7-67.
- BOSERUP, E., *Population and Technology*, Blackwell, London, 1981.
- BRAMON, D., “El mundo en el siglo XII. Estudio de la versión castellana y del “Original” Árabe de una geografía universal: El tratado de al-Zuhri”, *Orientalia Barcinonensia*, 11 (Sabadell, 1991),
- ___, “El passat àrabo-musulmà a Catalunya: ni tan lluny, ni tan a proa, ni tan aliè”, *Revista de Catalunya*, 61 (Barcelona, 1992), p. 40-47.
- ___, “Els Arabismes la Ràpita i la Múnia: més sobre toponímia penedesenca”, *Serra d’Or*, 405 (Monestir de Montserrat, 1993), p. 26-28.
- ___, “Más sobre las campañas de Almanzor”, *Anaquel de Estudios Árabes*, 5 (Madrid, 1994), p. 125-128.
- ___, “La batalla de Albesa (25 de febrero de 1003) y la primera aceifa de ‘Abd al-Malik al-Muzaffar (verano del mismo año)”, *Anaquel de Estudios Arabes*, VI (Madrid, 1995), p. 21-27.
- ___, *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000.
- BRANCO, F., “Egitânia/*Antaniya* e o domínio islâmico algumas hipóteses para o estudo de um território de fronteira”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 77-84.
- BROGIOLO, G. P., “L’archeologia dell’architettura in Italia nell’ultimo quinquennio (1997-2001)”, *Arqueologia de la Arquitectura*, 1 (2002), p. 19-26.
- BRUFAL, J., *Les ràpites. Proposta de definició conceptual a partir del cas del nord est peninsular*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2007.
- ___, “Rellegir el territori en clau musulmana”, *Revista d’Igualada*, (Igualada, 2007), p. 61-62.
- ___, “Línies prioritàries d’investigació historico-patrimonial”, *La Noguera Oblidada*, Flocel Sabaté, dir., (en prensa).
- BRUFAL, J., GARCÍA, C., *Memòria Intervenció arqueològica al Castell d’Algerri*, Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2008.

- BUTZER, K.W., “L’origen dels sistemes de regadiu al País Valencià: romà o musulmà”, *Afers*, 7 (1988), p. 9-68.
- CABALLERO, Luis y UTRERO, Mª Ángeles: “Una aproximación a las técnicas constructivas de la Alta Edad Media en la Península Ibérica: entre visigodos y omeyas”, *Arqueología de la Arquitectura*, 4 (2005), p. 169-192.
- CAFFARO, P., *De captione Almerie et Tortuose*, Anubar, València, 1973.
- CAMBI, F., TERRENATO, N., *Introduzione all’archeologia dei paesaggi*, Carocci, Roma, 1994.
- CAMPRUBÍ, J., “Campanya 2001 de prospeccions arqueològiques medievals al Pla de l’Estany. Inici d’un projecte d’investigació”, *Sisenes Jornades d’Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 2002, p. 347-349.
- CARRERAS CANDI, F., “La frontera oriental del comtat de Barcelona (1033 a 1067)”, *Miscelanea històrica catalana*, II (Barcelona, 1906), p. 5-22.
- CARVAJAL, J.C., “Islamization in al-Andalus through Archaeology. The case of the “vega” of Granada”, www.arqueologiamedieval.com
- CASA MARTÍNEZ, C. de la, “Despoblación y repoblación de los Extrema Durii”, *Repoblación y reconquista. Actas del III Curso de Cultura Medieval-1991*, (Palencia, 1993), p. 90-91.
- CATALÀ, P., “Castell d’Algerri”, *Els Castells Catalans*, VI, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1979, p. 244-247.
- ___, “Castell de Corbins”, *Els Castells Catalans*, VI, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1979, p. 828-829.
- CATARINHO, H., “Notas sobre o período islâmico na Marca Inferior (Tagr al-Gharbí) e as escavações na Universidade de Coimbra”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 195-214.
- CAVANAH MURPHY, J., *Arabian antiquities of Spain*, Zürich, Conzett & Huber, Granada, 1987.
- CHALMETA, P., “El concepto de tagr”, *La Marche Supérieure d’Al-Andalus et l’Occident Chrétien. Actes recueillis et présentés par Philippe Sénac*, (Madrid, 1991), p. 15-28.
- ___, “Muwallad”, *Encyclopédie de l’Islam. Nouvelle Édition. Index des noms propres des tomes I-VII et du Supplément*, 4 (Leiden, 1993), p. 809-810.

- ___, *Invasión e islamización. La sumisión de Hispania y la formación de al-Andalus*, Mapfre, Madrid, 1994.
- CHIARRI, J. M., CLOQUELL, B., RODES, F., MARTÍ, J. B., “Estudio antropológico de los restos óseos humanos hallados en una necrópolis bajomedieval de Novelda (Alicante)”, *Boletín de Arqueología Medieval*, 9 (Madrid, 1995), p. 237-261.
- CINCA, D., CASTELLS, M., *Les Mil i una Nits*, (Barcelona, 1995).
- CLÉMENT, F., *Pouvoir et Légitimité en Espagne Musulmane à l'Époque des Taifas (Ve / XI e siècle). L'Imam fictif*, L'Harmattan, Paris, 1997.
- CLOT, A., *L'Espagne musulmane VIIIe-XVe siècle*, Perrin, Paris, 2004.
- CODERA, F., *Decadencia y desaparición de los almorávides en Espanya*, Comas Hermanos, Zaragoza, 1899.
- ___, “Límites probables de la conquista árabe de la cordillera pirenaica”, *Boletín de la Real Academia de la Historia*, XLVIII (Barcelona, 1906), p.289-311.
- COLL, M., “La llegenda d'Otger Cataló i els nous barons”, *Estudis Romànics*, I (Barcelona, 1947-1948), p. 15-45.
- CORBERA, E. de, *Cataluña Ilustrada*, Antonio Gramiñani (ed.), Nàpols, 1678.
- COROMINES, J., “Mapa V: Noms aràbics”, *Estudis de toponímia catalana*, I (Barcelona, 1965), p. 265-273.
- ___, “Per l'origine di “ragazzo”, *Saggi e ricerche in memoria di Ettore Li Gotti*, G. Mori & Figli, Palerm, 1961, p. 5-7.
- ___, “Sobre els noms de lloc d'origen bereber”, *Studia Hispanica in honorem R. Lapesa*, Gredos, Madrid, 1972, p. 207-218.
- ___, *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Curial, Barcelona, 1980-2001.
- ___, *Onomasticon catalanoiae els noms de lloc i els noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Curial, Barcelona, 1989.
- CORRAL LAFUENTE, J. L., “El sistema urbano en la Marca Superior de al-Andalus”, *Turiaso*, VII (Tarazona, 1987), p. 23-64.
- ___, “Las ciudades de la Marca Superior de al-Andalus”, *Simposio Internacional sobre la ciudad islámica: ponencias y comunicaciones*, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 1991, p. 253-287.
- COSTA, D., *Memorias de la ciudad de Solsona y su iglesia*, Impresor Josep Llopis, Barcelona, 1959.

- CRESSIER, P., “Le château et la division territoriale dans l’Alpujarra médiévale: du hisn à la tā ‘a’”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XX, (Madrid, 1984), p. 115-144.
- ___, “Agua, fortificaciones y poblamiento: el aporte de la arqueología a los estudios sobre el sureste peninsular”, *Aragón en la Edad Media*, IX, (Zaragoza, 1991), p. 404-427.
- ___, *La maîtrise de l’eau en al-Andalus. Texte imprimé: paysages, pratiques et techniques*, Casa de Velázquez, Madrid, 2006.
- CRONE, P., “Mawlā”, *Encyclopédie de l’Islam. Nouvelle Édition. Index des noms propres des tomes I-VII et du Supplément*, 4 (Leiden, 1993), p. 865-874.
- CURTO, A., LORIENTE, A., MARTÍNEZ, Ch., ROS, E., “Excavacions al castell de la Suda de Tortosa”, *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, 2 (Alacant, 1984), p.141-145.
- ARAMON, R., CARBONELL, J., POLANCO, Ll., VERNET, J., “Proposició sobre els sistemes de transliteració i transcripció de mots àrabs al català”, *Documents de la Secció Filològica*, Institut d’Estudis Catalans, (Barcelona, 1990), p. 141-158.
- Musulmans i Catalunya*, (Barcelona, 1999).
- DABAS, M., DELÉTANG, H., FERDIÈRE, A., JUNG, C., ZIMMERMANN, W., *La De BOUARD, M., Manuel d’Archéologie Médiévale. De la fouille à l’histoire*, Société d’Édition d’Enseignement Supérieur, Paris V^e, Paris, 1975.
- DELLERY, C., “Perspectives Méthodologiques concernant l’étude de la cerámique de *cuerva seca* en al-Andalus (IX-XIVs.): d’un objet archéologique à un objet historique”, *Arqueologia Medieval*, 8, (Porto, 2003), p. 193-235.
- ___, *Dynamiques économiques, sociales et culturelles d’al-Andalus à partir d’une étude de la céramique de cuerva seca (seconde moitié du Xe siècle – première moitié du XIIIe siècle)*, Toulouse, 2006, tesi doctoral inèdita.
- DELORT, R., “Nature et environnement. L’approche écologique de l’histoire”, *Natura i desenvolupament. El medi ambient a l’edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 37-46.
- DENOIS, S., “Formes juridiques, enjeux sociaux et stratégies foncières”, *Biens communs, patrimoines collectifs et gestion communautaire dans les sociétés musulmanes. Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, 79-80 (1997), p. 9-22.
- DIAGO, F., *Historia de los victoriosísimos antiguos condes de Barcelona*, Casa Sebastián de Cormellas al Call, Barcelona, 1603.

- DÍEZ-CORONEL, L., “Una antigua torre-atalaya en el castillo de La Rápita”, *Ilerda*, XXVII-XXVIII (Lleida, 1963-1965), p. 81-97.
- ___, *La Alcazaba de Balaguer y su palacio árabe del siglo XI*, Instituto de Estudios Ilerdenses de la Excelentísima Diputación Provincial de Lérida, Lérida, 1969.
- ___, “El Castell dels comtes d’Urgell, fortalesa àrab”, *Ilerda*, XXXIV (Lleida, 1973), p. 31-39.
- ___, “Fortificaciones árabes en Balaguer (Lérida), con un palacio del siglo XI”, *Crónica del XII Congreso Arqueológico Nacional*, (Zaragoza, 1973), p. 829-832.
- DOZY, R., *Historia de los musulmanes de España hasta la conquista de los almorávides*, Editorial Calpe, Madrid-Barcelona, 1920-1934.
- EDDÉ, A. M., *La Principauté Ayyoubide d’Alep (578/1183 – 658/1260)*, Frei-burger Islamstudien, Stuttgart, 1999.
- El Corán*, ed. Julio Cortés, Herder, Madrid, 1995.
- ENRIC, J., “Fons de cabanya alto-medievals a la Tossa de Montbui”, *Informació arqueològica*, 27-28, (Barcelona, 1978), p. 75-80.
- ESCO, C., GIRALT, J., SÉNAC, P., *Arqueología Islámica en la marca superior de al-Andalus*, Diputación de Huesca, Huesca, 1988.
- EPALZA, M. de, “La dualidad *campello-fahs* en el espacio agrícola de al-Andalus (Alicante, Castalla, Pedreguer, Madrid)”, *Šarq al-Andalus*, IV 1987, p. 159-173.
- ___, “Toponímia àrab i estructura comarcal: el Penedès”, *Societat d’Onomàstica. Butlletí Interior*, XL (Barcelona, 1990), p. 76-82.
- ___, “Descabdellament polític i militar dels musulmans a terres catalanes (segles VIII-XI)”, *Symposium Internacional sobre els Orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991, p. 49-79.
- ___, “Espacios y sus funciones en la ciudad árabe”, *Simposio Internacional sobre la Ciudad Islámica. Ponencias y Comunicaciones*, Saragossa, 1991.
- ___, “La Rápita Islámica: Història Institucional i altres Estudis Regionals. Estudi introductor”, *I Congrés de les Ràpites de l’Estat Espanyol (Sant Carles de la Ràpita, 7-10 setembre 1989)*, Sant Carles de la Ràpita, 1993.
- EPALZA, M. de, FORCADELL, J., PERUJO, J. M., *L’Alcorà*, Proa, Barcelona, 2001.
- ERITJA, X., “Entre la Lleida andalusí i la feudal (segles XI-XII). Un model d’explotació rural”, *Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l’Edat Mitjana*, Publicacions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1993, p. 21-43.

- ___, *De l'almúnia a la turrís organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1998.
- ___, "Hàbitat i espai ramader a la regió de Lleida (s.XII)", *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, núm. 1 (Lleida, 1996), p. 75-90.
- ___, "La carta de població d'Almenar (1147), el naixement del "municipi", *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*, II, Jordi Bolòs, Joan J. Busqueta, eds., Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1998, p. 301-307.
- ___, "Qüestions entorn de la frontera meridional del fahs Maškīgān (s. XI-XII)", *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, III, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2000, p. 295-304.
- ESCO, C., GIRALT, J., SÉNAC, P., *Arqueología Islámica en la Marca Superior de Al-Andalus*, Osca, 1988.
- FELIPE, H. de, *Identidad i onomástica de los beréberes de al-Andalus*, CSIC, Madrid, 1997.
- FELIU, G., "Sant Joan de les Abadesses. Algunes precisions sobre l'acta judicial del 913 i el poblament de la Vall", *Homenatge a la memòria del professor Dr. Emilio Sáez*, (Barcelona, 1989) p. 422-423.
- ___, *La població del territori de Barcelona en el segle XIV*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1962-1972.
- ___, *Sant Joan de les Abadeses i el repoblament del Vallès*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1984.
- ___, "La pre-Cataluña: la población", *La España cristiana de los siglos VIII al XI: los núcleos pirenaicos (718-1035): Navarra, Aragón, Cataluña*, Manuel Riu Riu (coord.), (1999), p. 363-394.
- FERDIÈRE, A., ZADORA-RIO, E., (dirs.), *La prospection archéologique. Paysage et peuplement. Actes de la table ronde de 14 et 15 mai 1982*, Documents d'Archéologie Française, Paris, 1986.
- FERNÁNDEZ, C., *Ingeniería hidráulica romana*, Turner, Madrid, 1983.
- FERNÁNDEZ, J., Prólogo de Lucien Barrau-Dihigo, *Historia política del reino asturiano (710-910)*, Silveiro Cañada editor, Gijón, 1989.
- ___, *Una família catalana medieval. Els Bell-lloc de Girona, 1267-1533*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1995.

- FIERRO, M. I., “El Islam andalusí del s. V/XI entre el judaísmo i el cristianismo”, *Diálogo filosófico-religioso entre cristianismo, judaísmo e islamismo durante la Edad Media en la Península Ibérica. Actes du Colloque International de San Lorenzo de El Escorial 23-26 juin 1991*, Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale, Brepols, 1994, p. 53-98.
- FLOREZ, M., RISCO M., *España Sagrada*, XXIX, Real Academia de la Historia, Madrid, 1859.
- FLORI, J., *La guerra santa. La formación de la idea de cruzada en el Occidente cristiano*, Editorial Trotta-Universidad de Granada, Madrid-Granada.
- FOLCH, C., “Estratègies de conquesta i ocupació islàmica del nord-est de Catalunya”, *Quaderns de la Selva*, 15 (2003), p. 139-154,
- ___, “La ceràmica de la Alta Edad Media en Catalunya (siglos VIII-IX dC): el estado de la cuestión”, *Arqueología y Territorio Medieval*, 12 (Jaén, 2005), p. 237-254.
- FOLCH, C., MARTÍ, R., “Excavacions arqueològiques al vilar de Montclús (Santa Maria de Merlès). Un assentament rural del segle IX”, *III Congrés d'Arqueologia Medieval i Moderna a Catalunya*, Sabadell, 2006, (en premsa).
- FONEAS, J.M., “Un texto de Ibn Hišam al-Lajmī sobre las máquinas hidráulicas y su terminología técnica”, *Miscelanea de estudios árabes y hebraicos*, XXIII, 1974.
- FRANCOVICH, R., “Continuità nella produzione della ceramica invetriata fra epoca romana e medioevo (schema riasuntivo)”, *XXX Corso di cultura sull'arte ravennate e bizantino*, Ravenna, 1983, p. 273-283.
- ___, “Alcune tendenze passate e recenti dell'archeologia medievale”, *Coloquio Hispano-Italiano de Arqueología Medieval (Granada, 1990)*, Granada, 1992, p. 15-26.
- FRANCOVICH, R., HODGES, R., *Villa to village: The Transformation of the Roma Countryside*, Gerald Duckworth & Co Ltd, Londres, 2003.
- FRANCOVICH, Ricardo y PARENTI, Roberto: (eds.), *Archeologia e restauro dei monumenti*, Edizioni all'insegna del Giglio s.a.s., Florencia, 1988.
- GALLART, J., GIRALT, J., MIRÓ, J. M., VIVES, E., *L'excavació de l'església de Sant Martí de Lleida*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1991.
- GARCÍA, A., *Informática y arqueología medieval*, Universidad de Granada, Granada, 2003.
- GARCÍA BIOSCA, J. E., *Formes i d'ús i ocupació de l'espai al Segrià en època andalusina: l'òptica de les fonts llatines*, Universitat de Barcelona, 1993 (memòria de llicenciatura inèdita).

- ___, *Els orígens del terme de Lleida: la formació d'un territori urbà s. XI i XII*, Ajuntament d'Alguaire, Diputació de Lleida, Lleida, 1995.
- ___, "La conquesta àrab", *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 29-37.
- GARCÍA BIOSCA, J. E., RODRÍGUEZ, J. I., "Aproximación al poblamiento árabe del Bajo Segre: hábitat i fortificaciones", *III Congreso de Arqueología Medieval Española*, Oviedo, 1989, p. 360-368.
- GARCÍA BIOSCA, J. E., GIRALT, J., LORIENTE, A., MARTÍNEZ, J., VIRGILI, A., "Les ciutats abans i després de la conquesta: Balaguer, Lleida, Tortosa", *Catàleg de l'exposició "Catalunya i l'Islam" (Barcelona, setembre 1998)*, Barcelona, 2000.
- Genèse de la ville islamique en al-Andalus et au Maghreb occidental*, Patrice Créssier, Mercedes García Arenal, dirs., Casa de Velázquez-Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1998.
- GARCIA DE VALDEABELLANO, L., *Curso de historia de las instituciones españolas de los orígenes a la Edad Media*, Alianza Editorial, Madrid, 1968.
- GAUTIER-DALCHÉ, J., DEFOURCQ, CH. E., *Historie économique et sociale de l'Espagne chrétienne au Moyen Age*, A. Collin, Paris, 1977.
- GIBERT, J., "Els inicis de l'edat mitjana (seglex VIII-IX) al Penedès i el Baix Llobregat: una aproximació arqueològica", *Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics*, XVII, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2006, p. 65-84.
- GIL, P., *Llibre primer de la Història Catalana*, Josep Iglésies, ed., Impremta Bas, Igualada, 1949.
- GIL, I., LORIENTE, A., MOLINS, M., MORÁN, M., PAYÀ, X., "Darreres aportacions arqueològiques al coneixement de la ciutat de Lleida en època medieval", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 11-12 (Lleida, 2002), p. 335-357.
- GIL, I., LORIENTE, A., PAYÀ, X., RIBES, J. LL., *El conjunt monumental de la Suda. El castell reial i les restes arqueològiques del seu entorn*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 2007.
- GIRALT, J., "Arqueología andalusí en Balaguer (Lérida)", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, 2 (Alicant, 1985), p. 151-159.
- ___, "Formas enteras de cerámica gris catalana en Balaguer", *Segundo Coloquio Internacional de Cerámica Medieval en el Mediterráneo Occidental*, 4 (Madrid, 1987), p. 245-249.

- ___, “Alicatados del “Castell Formós” de Balaguer”, *Coloquio Internacional de Cerámica Medieval en el Mediterráneo Occidental*, 4 (Madrid, 1987), p. 429-432.
- ___, “Fortificacions andalusines a la marca superior d’Al-Andalus: aproximació a l’estudi de la zona nord del districte de Lleida”, *La Marche Supérieure d’al-Andalus et l’Occident chrétien*, (Paris, 1991), p. 67-74.
- ___, “Castell d’Albesa”, *Catalunya Romànica*, XVII, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994, p. 161-162.
- ___, “L’ocupació andalusina, afers polític, la Marca Superior, el districte de Lleida: límits i administració, el poblament rural i ciutat de Balaguer”, *Catalunya Romànica*, XVII, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1994, p. 24-28.
- GIRALT, J., TUSET, F., “Modelos de transformación del mundo urbano en el nordeste peninsular. Siglos V-XI”, *Congreso de Arqueología Medieval Española. Sociedades en transición (Alicante, 4-9 octubre 1993)*, Alacant, 1993, p. 37-46.
- GLICK, TH., “El sentido arqueológico de las instituciones hidráulicas. Regadío bereber y regadío español”, *II Jornadas de Cultura Islámica*, Teruel, 1988.
- GOBLON, H., *Les qanats une technique d’acquisition de l’eau*, Mouton, Paris, 1979.
- GOMES, P., “Guerra de presúria, fossado e algara. A fronteira na Reconquista portuguesa (da segunda metade do século IX a inícios do XII)”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 91-102.
- GÓMEZ, I., “Prospección arqueológica, jerarquía de poblamiento y sistema de registro”, *Studia Historica, Historia Medieval*, 26, (Salamanca, 2006), p. 243-274.
- GÓMEZ, S., “La cerámica “verde y morado” de Mértola (Portugal), *Arqueología Medieval*, 3 (Porto, 1993), p. 113-132.
- ___, “La cerámica islámica entre Tajo y Duero”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 215-220.
- GONZÁLEZ, J.R., ROVIRA, J., CASANOVAS, A., GALLART, J., RODRÍGUEZ, J. I., “Jaciment del Tossal de Solibernat”, *Catalunya Romànica*, Fundació Enciclopèdia Catalana, XXIV, Barcelona, 1997, p. 241-244.
- GONZÁLEZ, J.R., *Aproximación a la Carta Arqueológica del Segrià estricto*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1982 (memòria de llicenciatura inèdita).

- ___, “Necròpoli del Saladar”, *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 263-264.
- ___, “Santa Maria de Castellans”, *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 83.
- ___, “Castell d’Alguaire”, *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 114-115.
- ___, “Vilatge de les roques de Vimpèlec”, *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 115.
- GONZÁLEZ, J.R., J.I. RODRÍGUEZ, J.L. PEÑA, “Aportació de la geoarqueologia al coneixement del poblament durant el bronze inicial a les valls inferiors dels rius Segre i Cinca”, *Gala. Revista d’Arqueologia, Antropologia i Patrimoni*, 3-5 (Sant Feliu de Codines, 1996), p. 137-152.
- GONZÁLEZ, J.R., BOLÓS, J., “Torre dels Moros (o d’Algorfa)”, *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 230-231.
- GRAU, M., “Contribución al estudio del estado cultural del valle del Ebro en el siglo XI y principios del XII”, *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XXVII (Barcelona, 1957-1958), p. 227-272.
- GRIFFE, E., *Historie religieuse des anciens pays d’Aude*, I, Letouzy et Anés ed., Paris, 1933.
- GUICHARD, P., *Structures sociales “orientales” et “occidentales” dans l’Espagne musulmane*, Mouton, Paris, 1977.
- ___, *L’Espagne et la Sicile musulmanes aux XIe et XIIe siècles*, Presses Universitaires de Lyon, Lyon, 1990.
- ___, *De la expansión árabe a la reconquista: esplendor y fragilidad de al-Andalus*, Ediciones de la Universidad de Granada, Granada, 2002.
- ___, *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, Publicacions de la Universitat de València, València, 2001.
- ___, “Villes et campagnes aux premiers siècles de l’Islam dans le Sharq al-Andalus”, *Villes et campagnes de Tarraconaise et d’al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transition*, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2007, p. 263-273.
- GUICHARD, P., BAZZANA, A., “Trente cinq ans après, faut-il rouvrir le dossier “Bufilla”? ”, *Al-Andalus espaço de mudança. Balanço de 25 anos de história e arqueologia medievais. Homenagem a Juan Zozaya Stabel-Hansen. Seminário internacional, Mértola 16, 17 e 18 de Maio de 2005*, (2006), p. 111-122.

- GUINOT, E., “La construcció d’un paisatge irrigat: l’horta de la ciutat de València”, *Natura i desenvolupament. El medi ambient a l’edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 191-220.
- GUTIÉRREZ, S., “La cerámica paleoandalusí del sureste peninsular (*Tudmīr*): producción y distribución (siglos VII al X)”, *La cerámica altomedieval en el sur de al-Andalus (Salobreña, 1990)*, Granada, 1993, p. 37-66.
- ___, *La Cora de Tudmīr de la antigüedad tardía al mundo islámico. Poblamiento y cultura material*, École des Hautes Études Hispaniques-Casa de Velázquez, Instituto de Cultura “Juan Gil-Albert”-Diputación Provincial de Alicante, Madrid-Alicante, 1996.
- ___, “Cerámica y escritura: dos ejemplos de arabización temprana. *Graffiti* sobre cerámica del Tolmo de Minateda (Hellín, Albacete)”, *Al-Andalus espaço de mudança. Balanço de 25 anos de história e arqueologia medievais. Homenagem a Juan Zozaya Stabel-Hansen. Seminário internacional, Mértola 16, 17 e 18 de Maio de 2005*, (2006), p. 52-60.
- ___, “La islamización de Tudmir: balance y perspectivas”, *Villes et campagnes de Tarraconais et d’Al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transition*, CNRS, Université Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2007, p. 275-319.
- GUTIÉRREZ, J. A., “Sobre los orígenes de la sociedad asturleonera: aportaciones desde la arqueología del territorio”, *Studia Historica. Historia Antigua*, 18, (Salamanca, 1998), p. 173-193.
- HERCULANO, A., *Historia de Portugal, desde o començo da monarquia até o fin do reinado de Alfonso III*, Libreria Bertrand, Lisboa, 1980.
- HERNÁNDEZ, M. C., “Agua y poblamiento: Notas sobre la configuración del territorio de Tudela andalusí”, *Studia Historica*, (Salamanca, 2006), p. 315-339.
- Història de Catalunya*, Salvat, Barcelona, 1978-1979.
- IGLÉSIES, J., *La conquesta de Tortosa*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1961.
- ___, *La reconquesta a les valls de l’Anoia i el Gaià*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1963.
- ___, *La restauració de Tarragona*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1963.
- ILERDA, (Lleida, 1943-1986).
- IZQUIERDO, R., “La Arqueología medieval en España: antecedentes y estado actual”, *Arqueología y Territorio Medieval. Problemas en Arqueología Medieval*, (Jaén, 1993), p. 120-128.

- ___, *Vascos: la vida cotidiana en una ciudad fronteriza de al-Andalus*, Junta de Comunidades de Castilla-La Mancha, Toledo, 1999.
- JIMÉNEZ, M., CARVAJAL, J.C., “La cerámica de Madinat Ilbira”, *La Opinión de Granada*, martes 25 de septiembre de 2007, p. 25.
- JONES, J., “A green revolution?”, *Journal of African History*, 25, (1984), pp. 343-344.
- KIRCHNER, H., *Étude des céramiques islamiques de Shadhfilah: Setefilla, Lora del Río, Sevilla*, Université de Lyon, Lyon, 1990.
- ___, *La Construcció de l'espai pagès de Mayurqa: les Valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*, Universitat de les Illes Balears, Palma, 1997.
- ___, “Tierras de clanes: espacios hidráulicos y clanes andalusíes en la isla de Yabisa (Ibiza)”, *Arqueologia espacial*, 19-20 (1998), p. 351-372.
- ___, *La ceràmica de Yābisa. Catàleg i estudi dels fons del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura, Eivissa, 2002.
- ___, “La reconstrucció de paisatges irrigats medievals. Mètode i casos”, *III Curs Internacional d'Arqueologia Medieval. La Prospecció i el Territori*, Lleida-Algerri, 2008. (en premsa).
- JOURNOT, F., “Archéologie du Bâti”, *La construction en pierre*, Paris, 1997, p. 133-163.
- JUNYENT, E., *Diplomatari i escrits literaris de l'Abat i Bisbe Oliba*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1992.
- L'islam i Catalunya*, Institut Català de la Mediterrània, Lunweg, Museu d'Història de Catalunya, Barcelona, 1998.
- LACARRA, J. M., *Aspectos económicos de la sumisión de los reinos de taifas (1010-1102)*, Homenatge a Jaume Vicens Vives, Barcelona, 1965.
- ___, *Colonización, parias, repoblación y otros estudios*, Anubar Ediciones, Zaragoza, 1981.
- LAGARDÈRE, V., “L'unificateur du malikisme oriental et occidental à Alexandrie: Abu Bakr at Turtusi”, *Revue de l'Occident Musulman et la Méditerranée*, 31/1 (Aix-en-Provence, 1981), p. 47-61.
- ___, *Campagnes et paysans d'Al-Andalus (VIII-XVs)*, Maisonneuve et Larose, Paris, 1993.
- ___, *Histoire et société en Occident musulman au Moyen Age. Analyse du Mi 'yar d'al-Wansarisi*, Casa de Velázquez, CSIC, Madrid, 1995.

- ___, “Terres comunes et droits d’usage en al-Andalus (X^e-XVe siècles)”, *Biens communs, patrimoines collectifs et gestion communautaire dans les sociétés musulmanes. Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, 79-80, (1997), p. 43-54.
- LALIENA, C., ORTEGA, J.M., BENAVENTE, J.A., “Los problemas de la escala y la escala de los problemas: algunas reflexiones sobre el poblamiento altomedieval en el Bajo Aragón”, *Villes et Campagnes de Tarraconaise et d’Al-Andalus (VIe-XIe siècle): la transition*, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2007, p. 249-262.
- LARA PEINADO, F., “Los materiales arábigos y hebraicos del Museo Arqueológico de Lérida”, *Ilerda*, núm. XXXI, Lleida, 1971.
- ___, “La zuda de Lérida. Estudio artístico-histórico”, *Ilerda*, XXXII (Lleida, 1971), p. 19-32.
- ___, “La suda o castell del rei (Municipi de Lleida)”, *Els castells catalans*, VI/2, Rafael Dalmau, Barcelona, 1977, p. 857-868.
- LE ROY LADURIE, E., “Le climat au Moyen Âge”, *Natura i desenvolupament. El medi ambient a l’edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 25-36.
- LÉVI-PROVENÇAL, E., *L’Espagne musulmane au Xe siècle: institutions et vie sociale*, Maisonneuve & Larose, Paris, 1996 (reedició).
- ___, *Histoire de l’Espagne musulmane*, Maisonneuve & Larose, Paris, 1950-1967.
- LIANT DE BELLEFONDS, Y., “Un problème de sociologie juridique. Les terres “comunes” en pays d’Islam”, *Studia Islamica*, X, (1959), p. 111-136.
- LOPEZ, A., “El origen de los riegos valencianos: los canales romanos”, *Cuadernos de Geografía*, 14, (València, 1974), p. 1-24.
- LÓPEZ ELUM, P., “Arqueología e historia medieval”, *Millar*, XIV, (Castelló de la Plana, 1991), p. 192.
- ___, *La Alquería islámica en Valencia. Estudio arqueológico de Bofilla siglos XI al XIV*, Álvaro de Bazán, P. López, Valencia, 1994.
- LOPES, M., F., “Mouros da Terra e Terra de Mouros”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 167-172.
- LÓPEZ QUIROGA, J., “Fluctuaciones del poblamiento y habitat “fortificado” de altura en el noroeste de la Península Ibérica (ss. V-IX)”, *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibrí, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 83-92.

- LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, Monografies d'Arqueologia Urbana, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990.
- ___, “Restos de viviendas hispano-musulmanas en la ciudad de Lérida”, *La casa hispano-musulmana: aportaciones de la arqueología*, (Granada, 1990), p. 269- 282.
- ___, “Un exemple del model urbà andalusí: *medina Larida*. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*,. 7 (Lleida, 1997), p. 77-106.
- ___, “La vaixella andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318.
- ___, “L'arqueologia urbana a Lleida: dinàmica i resultats històrics. La ciutat andalusina com a exemple”, *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, Flocel Sabaté (dir.), Pagès Editors, Lleida, 2007, p.177-222.
- LLADONOSA, J., *Arran de la conquesta de Lleida*, (Lleida, 1973).
- ___, *Historia de Lleida*, Camps Calmet, Tàrraga, 1972.
- ___, *La Fuliola, nou segles d'història (1080 – 1980)*, Ajuntament de la Fuliola, Lleida, 1980.
- ___, *Història de la Vila d'Alguaire i el seu monestir santjoanista*, Excm. Ajuntament d'Alguaire, Alguaire, 1981.
- ___, *La conquesta de Lleida*, Dalmau, DL, Barcelona, 1990.
- ___, *Historia d'Artesa de Segre i de la seva comarca*, Ajuntament d'Artesa de Segre, Artesa de Segre, 1990.
- ___, *Història de Lleida*, Dilagro, (2a edició), Lleida, 1991.
- LLADONOSA, J., TAMARIT, F., *Recull de la història de Tèrmens*, Ajuntament de Tèrmens, Diputació de Lleida, Lleida, 1988.
- LLOPART, J., “El qanat de la sinia, a Olesa de Bonvesvalls. Un sistema de captació d'aigües”, *Acta mediaevalia et archaeologica*, 9 (Barcelona, 1988), p. 443-456.
- MADOZ, P., *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España*, XVI, Imprenta de la Real Acadèmia de la Història, Madrid, 1851.
- MAÍLLO, F., “Los judíos en las fuentes andalusíes y magrebíes: los visires”, *Studia Historica*, 23, (Salamanca, 2005), p. 221-249.
- MANZANO, E., “El regadío en al-Andalus: problemas en torno a su estudio”, *La España Medieval*, V-I (Madrid, 1986), p. 617-632.
- MALPICA, A., “La villa de Motril y la repoblación de la costa de Granada (1489-1510)”, *Cuadernos de Estudios Medievales*, X-XI (1982-1983), p. 169-206.

- ___, “Los judíos de Almuñécar antes de la llegada de los cristianos”, *Miscelánea de Estudios Arabes y Hebraicos*, XXXII (1983), p. 95-112.
- ___, *Turillas, alquería del alfoz sexitano*, Edición del Apeo de Turillas de 1505, Granada, 1984.
- ___, “Estructura de poblamiento de la costa granadina a fines de la Edad Media”, *Studia Historica*, VII (1989), p. 157-186.
- ___, “La implantación castellana en la tierra de Salobreña: la alquería de Bernardila”, *Revista del Centro de Estudios Históricos de Granada y su Reino*, III (1989), p. 199-216.
- ___, “De la Granada nazarí al reino de Granada”, *De al-Andalus a la sociedad feudal: los repartimientos bajomedievales*, (Barcelona, 1990), p. 119-153.
- ___, “El complejo hidráulico de los Albercones”, *Cuadernos de la Alhambra*, XXVI (1991), p. 65-101.
- ___, “El agua en al-Andalus. Un debate historiográfico y una propuesta de análisis”, *V Semana de Estudios Medievales*, Logroño, 1995, p. 65-85.
- ___, “El paisaje agrario medieval en el reino de Granada. Fuentes escritas y análisis arqueológico”, *Transformaciones agrarias en Andalucía oriental y norte de Marruecos*, Madrid, 1997, p. 15-61.
- ___, “Las técnicas constructivas en al-Andalus. Un debate entre la Arqueología y la Arquitectura”, VAQUERO, B., PÉREZ, F., DURANY, M., (coord.): *Técnicas agrícolas, industriais e constructivas na Idade Media*. Vigo, 1998, p. 277-336.
- ___, “Las villas de la frontera granadina y los asentamientos fortificados de época medieval”, *Homenaje al profesor Manuel Riu. Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 20-21 (1999-2000), p. 279-320.
- ___, *Los castillos en al-Andalus y la organización del territorio*, Cáceres, 2003.
- ___, “Elementos para el análisis del mundo rural en al-Andalus: el caso nazarí”, *La Andalucía Medieval. Actas “I Jornadas de Historia Rural y Medio Ambiente”*, dir. Javier Pérez-Embid, Huelva, 2003, p. 43-70.
- ___, “Un asentamiento fortificado en la frontera nazarí-castellana: Castril de la Peña”, *Studia Historica*, (Salamanca, 2006), p. 197-225.
- ___, “Los husun andalusíes y su análisis arqueológico”, *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, Flocel Sabaté (dir.), Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 155-176.

- MANZANO, J., “Aproximación a la estructura de la propiedad musulmana de la tierra en la Huerta de Murcia (siglo XIII), *Castrum 5. Archéologie des espaces agraires méditerranéens au Moyen Âge*, Madrid, Roma, Murcia, 1999, p. 61-75.
- MARTÍ, R., “Oriente y Occidente en las tradiciones hidráulicas medievales”, *I Coloquio de Historia y Medio Físico*, Instituto de Estudios Almerienses, Departamento de Historia, Almería, 1989, p. 423-440.
- ___, “La primera expansió a ponent del Llobregat”, *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 33.
- ___, “Ceràmica medieval i pagesos indocumentats a la vall del riu de Bitlles”, *Ceràmica medieval catalana*, Antoni González (dir.), Raquel Lacuesta (coord.), 1997, p. 273-294.
- ___, “Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus”, *Les societats meridionales à l'age féodal. Hommage à Pierre Bonnassie*, CNRS, Tolosa de Llenguadoc, 1999, p. 63-70.
- ___, “Estrategias de conquista y ocupación islámica del nordeste peninsular. Dimensión arqueológica de la toponimia significativa”, *V Congreso Nacional de Arqueología Medieval*, Valladolid, 2000, p. 727-732.
- ___, “Palacios y guardias emirales en Cataluña”, *II Congreso de Castellología*, Alcalá de la Selva, 2001, p. 293-309.
- ___, “Guerra i defensa del territori durant la transició medieval”, *I Congrès: els castells a la Mediterrània Nord-Occidental*, Arbúcies, 2003.
- ___, “Fars de terra endins. A propòsit de la torrassa del Moro”, *Laietania*, 16 (2005), p. 185-198.
- MARTÍ, R., SELMA, S., “Fortificaciones y toponimia omeya en el Este de al-Andalus”, *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 93-104.
- MARTIN, G., “La chute du royaume visigothique d’Espagne dans l’historiographie chrétienne des VIIIe et IXe siècles. Sémiologie socio-historique”, *Cahiers de Linguistique Hispanique Médiévale*, 9 (Paris, 1984), p. 207-233.
- MARTÍN CIVANTOS, J. M., *Poblamiento y territorio medieval en el Zenete (Granada)*, tesi doctoral inèdita (en premsa).
- ___, “Alquife, un castillo con vocación minera en el Zenete (Granada)”, *Arqueología y Territorio Medieval*, 8 (Jaén, 2001), p. 325-345.

- ___, “Ensayo de análisis comparativo de técnicas, materiales y tipos constructivos en las fortificaciones medievales del Zenete (Granada)”, *Miscelánea Medieval Murciana*, vol. XXV-XXVI, (Múrcia, 2001-2002), p.183-229.
- ___, “El Castillo de la Caba en Aldeire (Granada)”, *Andalucía Medieval (II). Actas del III Congreso de Historia de Andalucía*, (Córdoba, 2003), p.433-457.
- ___, “Alcázar: una alquería en la cara norte de Sierra Nevada (Granada), *Edad Media. Revista de Historia*, 6 (2003-2004), p. 225-255.
- ___, “El Marquesado del Zenete, un modelo de implantación castellana en el Reino de Granada”, *Chronica Nova*, 30 (Granada, 2003-2004), p. 371-400.
- ___, “Informática y Arqueología Medieval”, *Tendencias actuales en arqueología medieval*, Ángel Luis Molina, Jorge A. Eiroa (eds), Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, Murcia, 2007, p. 59-89.
- ___, “Ensayo de sistematización de las técnicas constructivas andalusíes de la provincia de Granada”, *Arqueología Medieval. La Transformació del territori medieval musulmà*, Flocel Sabaté (dir.), Pagès Editors, Lleida, 2008, (en premsa).
- MARTÍN PASCUAL, LL., “L’àrab i la llengua catalana”, *Serra d’Or*, 329 (Abadia de Montserrat, 1989), p. 21-22.
- MARTÍNEZ-GROS, G., *L’Idéologie omeyyade: la construction de la légitimité du Califat de Cordoue, Xe-XIe siècles*, Casa de Velázquez, Madrid, 1992.
- ___, *Identité andalouse*, Sindbad, Paris, 1997.
- MARTÍNEZ SALVADOR, C., *El ribāt en el Mediterráneo Occidental: Ifrīqiya y Al-Andalus, dos ejemplos de religiosidad (siglos IX-XI d.C.)*, Madrid, 1994, (tesi doctoral inèdita).
- MATEU, J. F., “Assuts i voreres fluvials regades al País Valencià medieval”, *Los Paisajes del agua*, Universitat de València-Universitat d’Alacant, 1989, p. 165-185.
- MEOUAK, M., Saqaliba, eunuques et esclaves à la conquête du pouvoir. Géographie et histoire des élites politiques “marginales” dans l’Espagne umayyade, Academia Scientiarum Fennica, Hèlsinki, 2004.
- MESTRE, J., HURTADO, V., *Atles d’Història de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1995.
- MICÓ, J., “Població pre-comtal al Penedès”, *Miscel·lània Penedesenca XVIII. Comunicacions presentades a les 6^{enes} Jornades d’Estudis Penedesencs*, Institut d’Estudis Penedesencs, Sant Sadurní d’Anoia, 1994, p. 189-208.

- MILLÀS I VALLICROSA, J.M., “Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia”, *Quaderns d'Estudi*, 14, (Barcelona, 1922), p. 125-161.
- ___, “Un capítulo de la obra agronómica de Ibn Hāyāyā”, *Tamuda*, 6, (1958), p. 45-49.
- ___, *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya Carolíngia*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1987.
- MORENO, R., (Entrevista), “La nostra recerca és millor del que sembla”, *Avui*, núm. 10791, (Barcelona, 29 de setembre del 2007), p. 28.
- OCAÑA, M., *El món agrari i els cicles agrícoles a la Catalunya Vella (s. IX-XIII)*, Barcelona, 1998.
- OLIVER, A., “Intervenció arqueològica al pati d'en Miqueló, Lleida”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 1 (Lleida, 1991), p. 239-262.
- ___, *L'antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1992.
- ___, “Un exemple de model urbà andalusí: medina Larida. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 7 (Lleida, 1997), p. 77-106.
- ___, “La vaixela andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318.
- OLLICH, I., *Els Castells d'Osona*, Eumo Editorial, Vic.
- OREJAS, A., *Studia Historica. Historia Antigua*, 13-14 (Salamanca, 1995-1996), p. 61-67.
- OSTOS, P., PARDO, M. L., “La teoría de la falsedad documental en la Corona de Castilla”, *Falsos y falsificaciones de documentos diplomáticos en la Edad Media*, (Saragossa, 1991), p. 174.
- PALOL, P., de, *El Bovalar Seròs, Segrià, conjunt d'època paleocristiana i visigòtica*, (Lleida, 1989), p. 3-28.
- PARENTI, R., “Arqueología de la arquitectura”, R. Francovich, D. Manacorda (eds.), *Diccionario de Arqueología*, Crítica, 2002, p. 41-45.
- PELLAT, C., “Ibn Hazm, bibliographie et apologiste de l'Espagne musulmane”, *Al-Andalus*, XIX (Granada, 1954), p. 756-757.
- PERES, D., *Como nasceu Portugal*, Portugalese Editora, Porto, 1932.
- ___, *Historia de Portugal*, 1, 1928-58, p. 389-431.
- PENA, J.F., “El Cid, un personaje transfronterizo”, *Studia Historica. Historia Medieval*, 23 (Salamanca, 2005), p. 207-217.
- PÉREZ, A., “Prehistòria i Antiguitat”, *Història de Catalunya*, dirigida per Albert Balcells, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 37-98.

PI ARIMON, A., *Barcelona antigua y moderna o descripción e historia de esta ciudad des su fundación hasta nuestros días*, II, Imprenta y librería politécnica de Tomás Gorchs, Barcelona, 1854.

PICARD, C., *Le Portugal musulman: VIIIe-XIIIe siècle: l'Occident d'Al-Andalus sous domination islamique*, Maisonneuve&Larose, Paris, 2000.

___, *Le monde musulman du XIe au XVe siècle*, Armand Colin, Paris, 2001.

___, “Les Marches du Gharb al-Andalus, à l’époque omeyyade d’après le *Muqtabis* d’Ibn Hayyân”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 71-76.

___, “Le changement du paysage urbain dans le Gharb al-Andalus (X^e-XIIe siècle): les signes d’une dynamique”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 129-144.

PITA MERCÈ, R., “Sobre la toponímia àrabe de Tarragona y Tortosa”, *Boletín Arqueológico*, LII (Tarragona, 1952), p. 69-77.

___, “La Fraga musulmana”, *Argensola*, V/20 (Osca, 1954), p. 315-340.

___, “El sistema defensivo musulmán de Fraga en el siglo XII”, *Argensola*, VIII/30, (Osca, 1957), p. 109-138.

___, “Datos arqueológicos provinciales”, *Ilerda*, XXII (Lérida, 1958), p. 33-75.

___, “La arabización. La evolución del sistema de poblamiento antiguo alrededor de Lérida”, *Ilerda*, XXIII (Lleida, 1959), p. 187-189.

___, “Alcoletge. Ruinas del antiguo castillo musulmán que da nombre al pueblo”, *Ampurias*, (Barcelona, 1964-1965), p. 290.

___, “El distrito de Lérida en la frontera superior musulmana”, *Ilerda*, XXXIII (Lleida, 1972), p. 222-234.

___, “Història antiga. Els noms de lloc fortificats musulmans als voltants de Lleida”, *Boletín Informativo del Centro Comarcal Leridano*, (Barcelona, 1972), p. 14-15.

___, *Lérida àrabe*, Dilagro eds., Lleida, 1974.

___, “La fortificación de Vilves. Lérida”, *Ilerda*, XXXVIII (Lleida, 1977), p. 25-27.

___, “Antropònims dels moriscos de les terres lleidatanes”, *Miscel·lània d’homenatge al professor Salvador Roca i Lletjós*, Institut d’Estudis Ilerdencs-CSIC, Lleida, 1981, p. 231-241.

- PLANES, R., *Mir Geribert, Príncep d'Olèrdola*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1970.
- PUIG, M., *El monestir de Santa Maria de Gerri (segles XI-XV)*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1991.
- QUIRÓS, J. A., "Building Archaeology and social change: Medieval tiles and bricks in Spain", *Technik des Backsteinbaus im Europa des Mittelalters*, Berlín, 2005, p. 39-49.
- ___, "La Arqueología de la Arquitectura y la Arqueología Medieval (por qué hacer Historia a partir del registro arquitectónico de época medieval)", *Tendencias actuales en Arqueología Medieval*, Ángel Luis Molina, Jorge A. Eiroa (eds.), Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, Murcia, 2007, p. 23-58.
- QUIRÓS, J.A., GOBBATO, S., "Prospección y Arqueología de la arquitectura", *Arqueología Espacial*, 22, (2005), p. 185-215.
- QUIROGA, J., LOVELLE, M., "Poblamiento rural en el noroeste de la Península Ibérica (siglos V-XI): Una introducción al estudio del poblamiento rural entre la Antigüedad Tardía y la Alta Edad Media en Galicia a través de un análisis micro-regional", *Boletín de Arqueología Medieval*, 7, p. 25-28.
- RAFEL, N., "Contribució a l'estudi de diverses restes arquitectòniques publicades com a columbaris romans", *Fonaments*, 2 (Barcelona, 1980), p. 117-125.
- ___, "Presentació", *L'antic Portal de Magdalena*, Monografies d'Arqueologia Urbana, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1992, p. 7.
- REYNOLDS, P., *Arqueologia Experimental. Una perspectiva de futur*, Eumo Editorial, Vic, 1988.
- ___, "Mediaeval cereal yields in Catalonia & England: an empirical challenge", *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 18 (Barcelona, 1997), p. 495-507.
- RIERA, J., "La doble falsificació de la portadella d'un incunable", *Revista de Llibreria Antiquària*, 10 (València, 1985), p. 1-13.
- ___, "Falsos dels segles XIII, XIV i XV", *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant/Elx, setembre 1991)*, (Barcelona, 1993), p. 428-472.
- RIQUER, B., de, *Història, Política, Societat i Cultura als Països Catalans*, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1995-2000.

- RIU-BARRERA, E., “Els orígens de Catalunya, de la historiografia feudal al medievalisme noucentista. A propòsit de l’obra de Miquel Coll i Alentorn”, *El Contemporani*, 4 (Barcelona-Sueca, 1994), p. 14.
- ___, “Arqueologia i conflicte urbà”, *L’Avenç*, 273, (Barcelona, octubre 2002), p. 62-64.
- ___, “De la fi de l’imperi al feudalisme. Problemes d’arqueologia i història”, *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, M. Barceló, G. Feliu, A. Furió, M. Miquel, J. Sobrequés, eds., Publicacions de la Universitat de València, València, 2003.
- RIU, M., “Arqueología Medieval en España”, *Manual de Arqueología Medieval. De la prospección a la historia*, Editorial Teide/Editorial Base, Barcelona, 1977.
- ___, “Los estudios sobre arqueología medieval en España”, *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 4 (Barcelona, 1983).
- ___, “Notes sobre l’aportació de l’arqueologia de l’urbanisme medieval català”, *Fonaments. Prehistòria i Món Antic als Països Catalans*, 5 (Barcelona, 1985), p. 143-158.
- ___, *L’Arqueologia Medieval a Catalunya*, Els Llibres de la Frontera, Sant Cugat del Vallès, 1989.
- RODRÍGUEZ, J.I., J.R. GONZÁLEZ, “El poblamiento medieval en el Segrià (Lérida)”, *Actas del I Congreso Nacional de Arqueología Medieval Española (Huesca, 1985)*, (Saragossa, 1986), p. 191-209.
- ROSSELLÓ-BORDOY, G., *Ensayo de sistematización de la cerámica árabe en Mallorca*, Palma de Mallorca, 1978.
- ___, “Presentació”, LORIENTE, A., *L’horitzó andalusí de l’antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990, p. 9.
- ___, “Introducció a l’estudi de la ceràmica andalusina”, *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, Flocel Sabaté (ed), Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 21-142.
- ROVIRA I VIRGILI, A., “El sentit del problema comarcal”, *El problema comarcal de Catalunya*, (Barcelona, 1931), p. 37.
- ROVIRA, J., GONZÁLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J.I., “Els materials musulmans de l’establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)”, *Empúries*, núm. 45-46 (1983), p. 234-245.
- RUBIERA, J., “El sistema de riegos en la huerta valenciana no es obra de los árabes”, *Disertaciones y ocúspulos*, II (Madrid, 1928), p. 309-313.

- RUBIERA, M. J., *La taifa de Denia*, Ayuntamiento de Denia-Instituto Gil-Albert de la Diputación Provincial de Alicante, Alicante, 1985.
- ___, “El vocablo áraba “sikka” en su acepción de vía y sus posibles arabismos en la toponimia hispánica: Aceca, Seca y Villa Seca”, *Sharq Al-Andalus. Estudios Árabes*, 3 (Alicante, 1986), p. 129-132.
- RUIZ-DOMÈNEC, J. E., “Una etapa en la colonización del suelo: la roturación de tierras en la Cataluña Vieja durante el siglo X”, *Hispania*, 123 (Madrid, 1973), p. 493-494.
- SABATÉ, F., “Estructura socio-económica de l’Anoia”, *Acta historica et Archaeologica Mediaevalia*, 13 (Barcelona, 1992), p. 321.
- ___, “Anoia. Marc històric”, *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992.
- ___, “Organització administrativa i territorial del comtat d’Urgell”, *El Comtat d’Urgell*, Edicions de la Universitat de Lleida, Institut d’Estudis Ilerdencs, Lleida, 1995, p. 17-71.
- ___, *L’expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996.
- ___, *El territori de la Catalunya Medieval. Percepció de l’espai i divisió territorial al llarg de l’Edat Mitjana*, Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona, 1997.
- ___, *Atles de la “Reconquesta”. La frontera peninsular entre els segles VIII i XV*, Edicions 62, Barcelona, 1998.
- ___, “La castralització de l’espai en l’estructuració d’un territori conquerit (Urgell, Pla d’Urgell, Garrigues i Segrià)”, *Urtx: Revista Cultural de l’Urgell*, 11 (Tarrega, 1998), p. 7-40.
- ___, *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003.
- ___, “Las tierras nuevas en los condados del nordeste peninsular (siglos X-XII)”, *Studia Historica Historia Medieval*, (Salamanca, 2005), p. 139-170.
- ___, “Catalunya Medieval”, *Història de Catalunya*, Albert Balcells (dir.), L’Esfera dels Llibres, Barcelona, 2006, p. 117-451.
- ___, “Frontera peninsular e identidad (siglos IX-XII)”, *Las cinco villas aragonesas en la Europa de los siglos XII y XIII*, Esteban Sarasa Sánchez (Coord.), Institución Fernando el Católico, CSIC, Excma. Diputación de Zaragoza, Zaragoza, 2007, p. 47-93.

- ___, “Introducció. L’arqueologia medieval en entrar al segle XXI”, *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 9-19.
- SADA, P., SÁEZ, C., OLIVER, A., BALLESTER, M., LORIENTE, A., “El museu de la ciutat de Lleida, per fi una realitat?”, *Revista d’Arqueologia de Ponent*, 13 (Lleida, 2003), p. 354-358.
- SALRACH, J.M., “La repoblació i la restauració eclesiàstica en el pagus de Berga”, *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, XVII (Barcelona, 1977).
- ___, *El procés de formació nacional de Catalunya segles VIII-IX*, Edicions 62, Barcelona 1978.
- ___, “Re poblament i colonització agrària a l’alta edat mitjana”, *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, XIX (Barcelona, 1978), p. 23-28.
- ___, “Défrichement et croissance agricole dans la Septimanie et le Nord-est de la Péninsule Ibérique”, *Flaran*, 10 (Auch, 1988), p. 142.
- ___, “Societat i poder als comtats pireneics als segles IX i X”, *El Mil·lenari de Catalunya i la Cerdanya*, (Barcelona, 1989), p. 32.
- ___, “Presentació”, *Catalunya Romànica*, XVIII, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1991, p. 13-14.
- ___, *El procés de feudalització segles III-XII*, Edicions 62, Barcelona, 1993 (5a ed.).
- ___, *La formación del campesinado en el occidente antiguo y medieval. Análisis de los cambios en las condiciones de trabajo desde la Roma clásica al feudalismo*, Síntesis DL, Madrid, 1997.
- SALVATIERRA, V., *Cien años de arqueología medieval: perspectivas desde la periferia*, Servicio de Publicaciones de la Universidad de Granada, Granada, 1990.
- SANAHÜJA, P., *La batalla de Corbins (hacia la conquista de Lérida)*, Instituto de Estudios Ilerdenses, Lleida, 1949.
- ___, *Historia de la villa de Ager*, Seráfica, Barcelona, 1961.
- ___, *Història de la Ciutat de Balaguer*, Balaguer, 1984.
- SANAHUJA, M. E., “Renúncia conscient a la subjectivitat: l’aplicació d’alguns mètodes quantitius a l’arqueologia”, *Cota Zero*, 1 (Vic, 1985), p. 57-74.
- SANCHEZ ALBORNOZ, C., *Settimani di Studi del Centro Italiano di studio sull’Alto Medioevo, Spoleto, 1964*, p. 149-304.
- ___, *Despoblación y repoblación del Valle del Duero*, Universidad de Buenos Aires, Instituto de Historia de España, Buenos Aires, 1966.

- SCALES, P., “La red militar en el Tagr-Al-‘Ala en los siglos X y XI: Cataluña”, *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*, III, Diputación General de Aragón, Huesca, 1985.
- SÉNAC, Ph., “Note sur les husūn de Lérida”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 24 (París, 1988), p. 53-69.
- ___, “La frontera d’Al-Andalus a l’època dels omeies”, *L’Avenç*, 127-128 (Barcelona, 1989), p. 22-29.
- ___, “Contribution à l’étude de la Marche Supérieure d’al-Andalus: les “husun” et le système défensif de Huesca”, *Catalunya i França meridional a l’entorn de l’any mil. Barcelona, 2-5 juliol 1987(Actes del Col·loqui Internacional Hug Capet)*, Generalitat de Catalunya. Departament de Cultura, Barcelona, 1991, p. 269-281.
- ___, “Poblamiento, hábitats rurales y sociedad en la Marca Superior de al-Andalus”, *Aragón en la Edad Media*, 9 (Zaragoza, 1991), p. 389-401.
- ___, “Les huṣūn du Ṭagr al-Aqsā: à la recherche d’une frontière septentrionale d’Al-Andalus à l’époque omeyyade”, *Castrum IV: Frontière et peuplement dans le monde méditerranéen au Moyen Âge*, (Roma-Madrid, 1992), p. 75-84.
- ___, “Châteaux et peuplement en Aragon du VIII au XI siècle”, *L’Incastellamento*, (Roma, 1992) p. 123-140.
- ___, “Le château dans al-Andalus: bilan et perspectives de la recherche française”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 29/1 (Madrid, 1993), p. 171-195.
- ___, *La Frontière et les hommes (VIIIe-XIIe siècle). Le peuplement musulman au nord de l’Ebre et les débuts de la reconquête aragonaise*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2000.
- ___, “Evolución del poblamiento musulmán al norte del Ebro (siglos VIII-XI)”, *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, Flacel Sabaté (dir.), Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 143-154.
- SERRA VILARÓ, J., “Origen d’algunes localitats catalanes”, *Estudis Universitaris Catalans*, IV (Barcelona, 1910), p. 5.
- ___, *Història de Cardona*, Impremta Sugrañes, Tarragona, 1966.
- SIGAUT, F., “L’évolution technique des agricultures européennes avant l’époque industrielle”, *Revue Archéologique du Centre de la France*, 27/1 (1988), p. 8-41.
- SÍLVIO ALVES, M., “Fronteira, guerra e organização social do espaço: o Vale do Tejo entre muçulmanos e cristãos”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs.*

- VIII a XIII), Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 43-52.
- SOBREQUÉS, S., *Els barons a Catalunya*, ed, Vicens Vives, Barcelona, 1970.
- SOURDEL, D., “Hādhib”, *Encyclopédie de l’Islam. Nouvelle Édition. Index des noms propres des tomes I-VII et du Supplément*, 3 (Leiden, 1993), p. 47-48.
- SOUSA, A., de, “A Reconquista entre o Douro e o Tejo nos anais monásticos dos séculos XI e XII”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 103-110.
- TABALES RODRÍGUEZ, Miguel Ángel: “Aportaciones de la arqueología medieval al conocimiento de las técnicas constructivas”, en GRACIANI GARCÍA, Amparo (ed.): *La técnica de la arquitectura medieval*. Sevilla, 2001, p. 35-74.
- TESSIER, G., “Les diplômes carolingiens du chartier de Saint-Martin de Tours”, *Mélanges d’histoire du Moyen Age dédiés à la mémoire de Louis Halphen*, (Paris, 1951), p. 690-691.
- TORRES BALBÁS, L., “Arte califal”, *España musulmana hasta la caída del califato de Córdoba*, *Historia de España dirigida por R. Menéndez Pidal*, V, Madrid, 1957, p. 772-782.
- TORRÓ, J., *El naixement d’una colònia. Dominació i resistència a la frontera valenciana (1238-1276)*, València, 1999.
- TORTOSA, J., “La conquista de la ciudad de Lérida por Ramon Berenguer IV, Conde de Barcelona”, *Ilerda*, XI (Lleida, 1953), p. 55-56.
- TOUBERT, P., GUICHARD, P., BAZZANA, A., CRÉSSIER, P., *Les châteaux ruraux d’Al-Andalus*, Casa de Velázquez, Madrid, 1988.
- TOUBERT, P., *Castillos, señores y campesinos en la Italia medieval*, ed. Crítica, Barcelona, 1990.
- TRILLO, C., *La Alpujarra antes y después de la conquista castellana*, Granada, 1994.
- ___, “El paisaje vegetal en la Granada islámica y sus transformaciones tras la conquista castellana”, *Historia Agraria*, 17, (1999).
- ___, *Agua y paisaje en Granada. Una herencia de al-Andalus*, Granada, 2003.
- ___, *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación “Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada”, Granada, 2004.

- ___, “La organización del espacio de la alquería en la frontera nororiental del reino de Granada”, *Studia Historica Historia Medieval*, (Salamanca, 2006), p. 227-240.
- TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007.
- TYAN, E., “Djihād”, *Encyclopédie de l'Islam. Nouvelle Édition. Index des noms propres des tomes I-VII et du Supplément*, 2 (Leiden, 1993), p. 551-553.
- UBIETO, A., FALCÓN, M. I., “Reconquista y repoblación de los Reinos de Aragón y Navarra. Estado de la cuestión de los últimos cuarenta años”, *Actas del Coloquio de la V Asamblea General de la Sociedad Española de Estudios Medievales* (Jaca, 1988), Diputación General de Aragón, Zaragoza, 1991.
- URPÍ, M. R., RESINA, J. A., “L'alta edat mitjana: visigots i musulmans”, *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 25.
- “V Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya”, *V Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya. Noves tendències en Arqueologia Medieval*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1990.
- V Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya. Noves tendències en Arqueologia Medieval, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1990.
- VALDÉS, F., “La cerámica andalusí de la ciudad de Badajoz. Primer período (siglos IX-XII), según los trabajos en el antiguo Hospital Militar y en área del aparcamiento de la C/ de Montesinos”, *Garb. Sítios Islâmicos do Sul Peninular. Sítios Islâmicos del Sur Peninsular*, Ministério da Cultura, Instituto Português do Património Arquitectónico, Junta de Extremadura. Consejería de Cultura, Lisboa-Mérida, 2001.
- VALENTI, M., “La piattaforma GIS dello scavo. Filosofia di lavoro e provocazioni, modello dei dati e “Soluzione GIS”, *Archeologia e calcolatori*, 11 (2000), p. 93-109.
- ___, “Dai contesti ai reperti: un sistema informatico per la gestione della memoria storica”, *Archeologia e urbanistica*, Casa Editrice, All'Insegna del Giglio, Firenze, 2002, p. 281-302.
- ___, *L'insediamento altomedievale nelle campagne toscane. Paesaggi, popolamento e villaggi tra VI e X secolo*, Casa Editrice, All'Insegna del Giglio, Firenze, 2004.
- VALLVÉ, J., *La división territorial de la España musulmana*, CSIC, Madrid, 1986.
- VENDRELL, M., PRADELL, T., MOLERA, J., MARTÍNEZ, S., “El procés de producció de la ceràmica de grisa: resultats de l'arqueologia experimental”, *Actes del Ir*

- i 2n Curs d'Arqueologia d'Andorra (Andorra la Vella, 1988-1989)*, (Andorra la Vella, 1991), p. 163-167.
- VERNET, J., SAMSO, J., “Panorama de la ciencia andalusí en el siglo XI”, *Actas de las Jornadas de Cultura Árabe e Islámica*, Instituto Hispano Árabe de Cultura, (Madrid, 1981), p. 135-163.
- VERNET, J., “Una nota sobre hidráulica”, *Philologica Hispaniensia in Honorem Manuel Alvar*, (Madrid, 1985), p.637-639.
- ___, “Alfonso X y la tecnología árabe”, *De astronomia Alphonsis Regis*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1987, p. 39-41.
- VERDÉS, P., “Estudi d'una zona de frontera al segle XI: la Plana de Guissona”, *VII Jornades d'Arqueologia Medieval de Catalunya*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1993, p. 24-33.
- VICENS VIVES, J., *Notícia de Catalunya*, Edicions 62, Barcelona, 1999.
- VIGUERA, M. J., *Aragón musulmán*, Librería General, Zaragoza, 1981.
- ___, “Los amiríes y la Marca Superior. Peculiaridades de una actuación singular”, *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien. Actes recuillis et présentés par Philippe Sénac*, (Madrid, 1991), p. 131-140.
- ___, *Los reinos de taifas y las invasiones magrebíes (Al-Andalus del XI al XIII)*, Mapfre, Madrid, 1992.
- ___, *De las taifas al reino de Granada. Al-Andalus, siglos XI – XV*, Historia 16, Temas de Hoy, Madrid, 1995.
- ___, “Los almorávides en torno al Tajo: apuntes sobre fuentes y síntesis”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 147-150.
- VILA, J., *El món rural a Catalunya*, Curial, Barcelona, 1973.
- VILARÓ, J., “Orígens d'algunes localitats catalanes”, *Estudis Universitaris Catalans*, IV, (Barcelona, 1910).
- VIRELLA, A., RIBA, J., TORRAS, J.M., PLADEVALL, A., *Gran geografia comarcal de Catalunya, Alt Penedès, Baix Penedès, Garraf, Anoia*, 5, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1982.
- VIRGILI, A., “Conquesta i feudalització de la regió de Tortosa 1148-1200”, *Recerca 93. Les darreres investigacions arxivístiques del territori històric de Tortosa*, (Tortosa, 1995), p. 33-50.

- VIVES, E., *La població catalana medieval. Origen i evolució*, Eumo Editorial, Vic, 1990.
- WASSERSTEIN, D., *The rise and fall of the Party-Kings. Politics and society in islamic Spain. 1002-1086*, Princeton University Press, Princeton, 1985.
- XANDRI, J., “Un tipus de torre defensiva islàmica en el Baix Segre”, *XVIII Jornada de treball*, Grup de recerques de les terres de Ponent, Tàrrrega, 1994.
- XANDRI, J., GONZALEZ, J. R., *Memòria d'excavació arqueològica (monestir d'Avinyà)*. Zona claustral, Seròs, 1990.
- ZAPATERO, G., FERNÁNDEZ, V.M., “Prospección de superficie, técnicas de muestreo y recogida de información”, *Inventarios y Cartas Arqueológicas. Soria, 1991*, Valladolid, 1993, p. 1993, p. 88.
- ZIMMERMANN, M. *En els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*, Edicions 62, Barcelona, 1989.
- ___, “Les goths et l'influence gothique dans l'empire carolingien”, *Les cahiers de Saint-Michel de Cuxa*, XXIII (Perpinyà, 1992), p. 33-36.
- ZOZAYA, J., “En torno al mundo islámico de Melilla”, *Melilla y su entorno en la antigüedad. Aldaba*, 30 (Melilla, 1998), p. 277-303.
- ___, “Fortificaciones tempranas en al-Andalus ss.VIII-X”, *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibrí, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 45-58.
- ___, “Toponímia árabe en el valle del Duero”, *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 17-42.
- ZURITA, J., *Anales de la Corona de Aragón*, I, ed. Ángel Canellas López, Institución “Fernando el Católico”, Zaragoza, 1967.

3.- CONTEXT I DEBAT HISTORIOGRÀFIC

La Lleida dels segles XI i XII, deixa enrere l'esplendor califal de Còrdova amb els omeies, per encetar una nova etapa com capital taifa en primer lloc i, després, ciutat almoràvit fins la conquesta comtal, el 1149. En aquest context que iniciem amb la onzena centúria ens trobem amb canvis que transformen de socarrel l'ordre tradicional dins d'Alandalús. És a partir d'aquí en que ens proposem en el present apartat contextualitzar l'espai del nostre estudi, però, alhora atenent a la renovació que ha sofert el debat historiogràfic respecte les taifes i els almoràvits en el nord-est peninsular. El resultat de la caiguda del califat desemboca en una mutació de l'ordre social on, en el cas concret de la vall de l'Ebre, despuntaran les hegemònies de les famílies àrabs²⁸⁸, com la dels Banú Tujib i Banú Hud i, assistim a l'ascensió social de les elits urbanes²⁸⁹, que monopolitzaran la vida política i econòmica de les taifes, i dels districtes almoràvits. Referent al territori, les capitalitats regionals de Saragossa, Sevilla i Toledo continuaran mantenint gran part del protagonisme adquirit durant el califat però, assetjades cada cop més per la pressió dels comtats i regnes cristians. No obstant, ens hem de referir a la progressiva hegemonia de nuclis urbans que, havien gaudit de poc pes en el territori i, que, amb el nou context que ofereixen les taifes o l'arribada dels almoràvits poden transformar i pendre algunes capitalitats regionals. València seria l'exemple més clarificador del que estem parlant, ja que, durant les taifes assoleix un destacat paper en la política i, posteriorment amb els almoràvits esdevé la capital de tot l'àmbit oriental andalusí, rellevant a Saragossa d'aquest paper degut a la pressió i primerenca conquesta per part d'Aragó²⁹⁰. Tot plegat és el reflex de l'entrada a una nova dimensió política, econòmica i social, que seran les taifes i l'arribada dels almoràvits.

---

²⁸⁸ El llinatge àrab pur és de dubtosa legalitat malgrat que, intentin justificar a través d'avantpassats gloriosos la seva ascendència pura. MARTÍNEZ-GROS, G., considera que aquests llinatges àrabs emergents que localitzem a l'antiga Frontera Superior són clients d'àrabs purs que, intenten cercar una legitimització en avantpassats per tal de sostenir-se en el poder taifal.

²⁸⁹ En el cas concret de Lleida, es detecta que a través de la consolidació de l'èlit social urbana, la capitalitat sobre la regió és completa, ja que, les possessions d'explotacions tipus almúnia en són l'exemple clarificador.

²⁹⁰ València serà seu del govern del governador almoràvit ibn Gàniya, des de la qual governarà tota la vessant oriental d'Alandalús, després de la conquesta el 1118 de Saragossa per Alfons el Bataller d'Aragó.

Per la seva banda, la historiografia que ha treballat l'àmbit estrictament lleidatà, a través dels seus estudis ha intentat situar la Lleida taifa en una posició més vigorosa²⁹¹ del que extraïem de l'acurat anàlisi de les prospeccions arqueològiques, les intervencions arqueològiques en l'àmbit urbà i rural²⁹², la interpretació de les fonts islàmiques²⁹³ i els textos llatins²⁹⁴, així com de la toponímia i la cartografia històrica de l'àmbit del pla de Lleida. Conjuminar les tendències historiogràfiques per aplicar-les en el cas concret de l'espai rural de Lleida en els segles XI i XII i, renovar la interpretació que ha ofert fins ara la historiografia tradicional completaran aquest apartat.

El debat sobre el territori andalusí és el segon aspecte que treballem. La historiografia ha aportat diverses visions del territori musulmà i de la interacció amb l'ocupació i l'explotació humana del mateix. Exposar les tendències més tradicionals sobre l'organització del territori i, contraposant-les amb les innovacions que proposen una

---

²⁹¹ LLADONOSA, J., *Historia de Lleida*, I, Camps Calmet, Tàrraga, 1972.

²⁹² Podeu consultar, OLIVER, A., "Intervenció arqueològica al pati d'en Miqueló, Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 1 (Lleida, 1991), p. 239-262. ID., *L'antic Portal de Magdalena*, 4, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1992. ID., "Un exemple de model urbà andalusí: medina Larida. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 7 (Lleida, 1997), p. 77-106. ID., "La vaixella andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318. ROVIRA, J., GONZÀLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J.I., "Els materials musulmans de l'establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)", *Empúries*, núm. 45-46 (1983), p. 234-245.

²⁹³ 'ABD AL-KARIM, G., *La España musulmana en la obra de Yaqut* (s. XII-XIII). Repertorio enciclopédico de ciudades, castillos y lugares de al-Andalus. Extraído del Mu'yam al-buldan (Diccionario de los países), (Granada, 1990). BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000. GRANJA, F. de la., "La Marca Superior en la obra de Al-Udri", *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón*, VIII, Saragossa, 1967. IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986. IBN BATTUTA, *Els viatges*, trad. Margarida Castells i Manuel Forcano, Proa, Barcelona, 2005. LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd al-Mi'tar fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd Al-Mun'im al-Himyari*, E.J. Brill, Leiden, 1938, p. 153.

²⁹⁴ BARAUT, C., "Les actes de consagracions d'Esglésies de l'antic Bisbat d'Urgell, segles IX-XII", *Urgellia*, X (la Seu d'Urgell, 1978), p. 11-182. ID., "Els documents dels anys 1093-1100 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, VIII (La Seu d'Urgell, 1986). ID., "Els documents dels anys 1101-1150 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, IX (La Seu d'Urgell, 1988-1989). ID. "Els documents dels anys 1151-1190 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, X (La Seu d'Urgell, 1990-1991). CASTILLÓN, F., "El maestro de Coro de la Seu Vella de Lleida", *Revista Ilerda*, XLVII (Lleida, 1986), pp. 293-373. ID., "El preposít de la Seu Vella de Lleida (1154-1225)", *Ilerda* "Humanitats", 49 (Lleida, 1991), p. 143-159. ID., "El tesorero de la Seu Vella de Lleida (1167-1224)", *Palestra Universitària*, 5 (Cervera, 1991), p. 93-125. ID., "El preposít de la Seu Vella de Lleida (1154-1225) (III)", *Ilerda* "Humanitats", 51 (Lleida, 1994), p. 91-128. FONT I RIUS, J. M., *Cartas de población y franquicia*, I, Consejo de Investigaciones Científicas, Madrid, 1969. *Liber Feudorum Maior: cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, ed. Francisco Miquel Rosell, Consejo de Investigaciones Científicas, Sección de Estudios Medievales de Barcelona, Barcelona, 1945-1947. MIRET I SANS, J., *Les cases dels Templers y Hospitalers en Catalunya*, Impresió de la Casa Provincial de la Caritat, Barcelona, 1910. SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998. ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960-1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993. VIRIGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona-Lleida, 1997.

renovació de la seva lectura, incorporant nous eixos interpretatius en el debat historiogràfic, serà el que completarà i complementarà el segon apartat del context i el debat historiogràfic.

3.1 Context històric. Coneixement i Renovació (segles XI i XII)

La feblesa del Califat de Còrdova (929-1031) ha estat estudiada a bastament per la historiografia, la qual ha originat una producció de treballs de recerca que contenen les principals innovacions referents, a les causes de la decadència i posterior desaparició del califat omeia de Còrdova²⁹⁵.

El califat a finals del segle X i la primera dècada del segle XI, no és capaç de donar resposta als problemes reals de la societat d'Alandalús. La institució regida autoritàriament pels omeies ha entrat en una crisi després de gairebé setanta anys d'esplendor en les terres occidentals de l'Islam²⁹⁶. No és moment de debatre quines foren les premisses a partir de les quals es forjà el califat de Còrdova però, sí que podem incorporar el context a partir del qual és creà, com element que ens situa de forma inmillorable per entendre la greu crisi social i política que viu Alandalús després de la *fitna* de 1010.

Després de la mort de Mahoma, l'herència espiritual que deixà a Aràbia fou recollida per la línia de sang pròpia del Profeta, la de la tribu dels Quraysh²⁹⁷. L'essència pròpia de la societat en què l'Islam arraigà és basa amb les relacions que tenen per base la tribu. Així doncs, la família puixant de la Meca dels omeies prenen el poder tot partint de la línia pura de la descendència de sang del Profeta, encapçalant el primer esglaó de la societat musulmana. El nou cap espiritual de l'Islam a la terra rebrà el nom de califa que signifca el successor. En base d'aquest i, a mesura que s'anaven incorporant nous territoris a la doctrina musulmana, també és creaven llaços clientelars entre els àrabs conqueridors i messatgers de la fe i, els nous musulmans recentment convertits. La jerarquia doncs, queda dibuixada i pal·lesa en una societat multicultural que absorví l'Islam. La geografia planetària parla per si sola, ja que, els dominis anaven des de les

---

²⁹⁵ Podeu consultar, GUICHARD, P., *De la expansión árabe a la reconquista: esplendor y fragilidad de al-Andalus*”, Ediciones de la Universidad de Granada, Granada, 2002.

²⁹⁶ PICARD, C., *Le monde musulman du XIe au XVe siècle*, Armand Colin, Paris, 2001, p. 5.

²⁹⁷ MARTÍNEZ-GROS, G., *Identité andalouse*, Sindbad, Paris, 1997, p. 11.

terrs més orientals arribant a la India, fins arribar a l'extrem occidental amb la península Ibèrica.

El 750 però, el triomf dels Abbàssides ajudats per un contingent de tropes procedents de l'Iran, destrueix per complet el llegat dels omeies, els àrabs purs del califat de Damasc. Un d'ells, de nom 'Abd ar-Rahman, va poder escapar per refugiar-se a l'oest, a les terres d'Alandalús on, tingué una agradable acollida gràcies a la nombrosa presència d'àrabs de Síria, que en el seu moment s'hi tingueren que refugiar degut a una revolta dels berebers del Magreb en contra del poder del califat. Aquí doncs, exiliat de l'ebullició que proporcionava el centre del poder, s'instal·là el llinatge dels omeies, en una illa dirigida per l'èlit àrab.

El clientelisme marcà de fons el devenir de la història de l'Islam. El califat abbàssida no podia fer front als alçaments de les diferents tribus que, sota l'esguard de la religió musulmana, s'aixecaven en armes contra el seu poder. Mentrestant dins el mateix poder perses i turcs preneien el protagonisme al mateix califa, postrant-se en inferioritat davant l'hegemonia dels pobles que s'acolliren a l'Islam. La complexitat de la societat musulmana, la diversitat de cultures i territoris, les lluites pel poder, volgueren que, un cop el califat abbàssida estigués afeblit fins al punt de garantir la incapacitat de donar resposta a un acte d'independència, a l'est del nord d'Àfrica neix una nova dinastia els Fatimís que reivindiquen el califat. Sistemàticament, dins d'Alandalús és forjà la idea que 'Abd ar-Rahmàn esdevingui califa, reivindicant així el seu propi espai dins l'Islam. Sens dubte que la lectura geo-estratègica és necessària davant el temor d'un califat fatimí contrari a les idees religioses omeies²⁹⁸. El paper dels clients o *mawālī* a l'hora d'acollir els omeies desterrats a la Península, va ser clau des del primer moment. La bona relació va mantenir-se quan va arribar el moment d'obtenir el poder suficient per consolidar un poder àrab fort i, des d'aquest pujar a l'esglaió de proclamar el Califat²⁹⁹. És doncs, des d'un moment inicial la interacció entre àrabs purs i els clients, una relació que va mantenir el poder en les quotes més altes que mai havia tingut Alandalús però, no oblidem que des d'aquests, posteriorment, és desintegrarà.

Després d'haver vist el context a partir del qual és forja el califat de Còrdova, el qual ens proporciona la base a partir de la qual podem afrontar amb més rigor i, un millor esquema de treball, no només la seva caiguda i la consegüent evolució política i social d'Alandalús, sinó com evoluciona l'espai rural d'un districte andalusí, el lleidatà. Abans

---

²⁹⁸ MARTÍNEZ-GROS, G., *Identité andalouse*, Sindbad, Paris, 1997, p. 13.

²⁹⁹ *Ibidem.*, p. 14.

però, afegir que dins el context internacional de l'islam, cal tenir en compte tres aspectes que marcaran el devenir de les relacions dins els seus territoris a les acaballes de la desena centúria i en la onzena: el tenim dividit en tres califats; els àrabs han perdut progressivament l'hegemonia del poder; i els llinatges familiars clientelars assumeixen cada cop més protagonisme dins els òrgans de poder.

Socialment assistim a la desintegració de la unitat que representava la *umma*; això comporta, en el cas d'Alandalús, que cal valorar els efectes que tindrà sobre la seva societat i, la mutació que sofrirà en el segle XI. Per tant ens trobem davant una societat musulmana que està evolucionant cap a noves formes de relacionar-se entre si, però enmarcada en una conjuntura de progressiva decadència de la societat musulmana. La paradoxa de la situació és que coincidint en aquest procés, assistim en el camp cultural, intel·lectual i científic en el màxim apogeu de l'islam fins al segle XII³⁰⁰.

La historiografia ha destinat esforços a l'estudi de les causes de l'afebliment, la caiguda i la desintegració del califat cordovès. Sens dubte que el context que ofereix el conjunt de l'islam en el primer terç de la onzena centúria no és el més òptim per donar continuïtat a un projecte polític encapçalat per un califa que hereda problemes dins l'estructura política i social. Si ens remetim a la situació a Orient, podem agafar el paral·lel que ens ofereix el califat Fatimí. Aquest en el context del segle XI és troba amb diversos problemes estructurals, una legitimitat dubtosa, la fragilitat del poder, la capacitat menguada d'acció del califa i, la complexitat dels territoris per on s'estén, començant per la mateixa Síria i acabant al Magreb³⁰¹; és en aquest últim territori que neix la reforma espiritual dels almoràvits, els quals s'erigeixen com a imperi.

Certament la decadència dels califats musulmans, a favor, d'unes noves formes de govern encapçalades pels clients, marcaran el devenir de l'història de l'islam a partir de la segona meitat del segle X i el segle XI.

Els tres eixos que han servit per vertebrar la visió del context internacional de l'islam, són el problema de fons amb que cal cercar les inicials causes de la desintegració del califat omeia de Còrdova. De fet, cercar en el context global de l'islam introdueix visions innovadores en el si del debat historiogràfic que estem duent a terme.

---

³⁰⁰ Cal renovar la visió tradicional de la cultura islàmica que és basa que a partir del segle XI fins al XV el treball intel·lectual cau en crisi. Recentment s'ha comprovat que la tasca dels escriptors i científics musulmans pot recollir-se en un alt nivell fins al segle XII. PICARD, C., *Le monde musulman du XIe au XVe siècle*, Armand Colin, Paris, 2001, p. 10-11.

³⁰¹ PICARD, C., *Le monde musulman du XIe au XVe siècle*, Armand Colin, Paris, 2001, p. 19-21.

El califat omeia de Còrdova és troba aïllat a l'Occident de l'Islam, amenaçat pel contínu perill que suposa tenir el califat fatimí al Magreb, ideològicament diferent al cordovès perquè són xiïtes. Aquest factor ha obligat tradicionalment a cercar suport en els clients per sustentar el poder omeia. En el cas concret d'Alandalús, el califat endega un ambiciós projecte que captar clients que serveixin baix la seva sobirania; d'aquí neixen els esclavons, dels quals posteriorment neixerà la tota poderosa família dels amirís.

La teoria de "l'aïllament" ha estat aprofitada per la historiografia com un factor de la política de tirania duta a terme pels amirís³⁰². El teòric segrest del màxim representant del poder musulmà a la península Ibèrica, deixa en una posició feble el califat. Davant això s'ha considerat que la família d'esclavons que rebran el nom d'amirís, assaltin el poder justificant-se per la delegació dels poders de govern. Certament, si seguim la documentació andalusí durant el califat, ens adonem que les grans accions bèl·liques vers els territoris cristians, com també, actuacions de govern dins d'Alandalús van sempre acompanyades després del nom del califa, d'un membre de la família dels amirís³⁰³.

L'aïllament o el segrest del màxim representant del poder musulmà a la terra ens adonem que segueix els estereotips dels dos califats que conviuen en el mateix context històric. Els esclavons o, coneguts també com els clients són els qui prenen la hegemonia del poder, tot substituint d'aquest als àrabs que l'havien forjat³⁰⁴. L'Islam no és una unitat, s'ha perdut enmig de les cultures que en el seu moment va islamitzar i que ara, són aquestes les que l'estan modificant.

La desconexió del califa respecte la realitat andalusina, no la podem entendre des d'una visió mecànica de la seva reclosió, sinó que és una qüestió política, que cal enfocar des de la perspectiva de l'auge de la família dels amirís al poder. El clientelisme s'imposa com a sistema polític dins el califat omeia de Còrdova, ja que, l'èlit social formada pels àrabs imperativament necessitaven el seu ajut per controlar el poder. És fruit d'aquest context que neix la família dels amirís, precisament per forjar i consolidar l'hegemonia califal en el si dels territoris omeies. Certament, la consolidació en el panorama polític d'aquest grup social implica una ruptura entre la tradició o, millor dit el desgast de les solidaritats entre els grups socials tradicionals que fins ara havien marcat les pautes del

---

³⁰² GUICHARD, P., *De la expansión árabe a la reconquista: esplendor y fragilidad de al-Andalus*, Ediciones de la Universidad de Granada, Granada, 2002, p. 115.

³⁰³ La documentació andalusina a partir del 978 relata totes les accions de govern des del primer gran amirí que fou Almansor fins la *fitna* de 1010, vegeu BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, a partir de p. 328.

³⁰⁴ PICARD, C., *Le monde musulman du XIe au XVe siècle*, Armand Colin, Paris, 2001, p. 20.

devenir d'Alandalús i, l'entrada d'unes noves relacions socials que no és basen amb el *jund* sinó que, la professionalització de l'aparell de l'estat marcarà les pautes del califat. L'ascens al poder dels amiris o també coneguts com la família dels *hagibs* comportà efectuar reformes estructurals en el si de l'organigrma estatal. Aquestes, segons autors són les claus per entendre l'important canvi social a que s'enfrontà Alandalús a finals de la desena centúria. H. Monés considera que la militarització de l'aparell estatal a través de l'entrada a l'exèrcit de berebers i eslaus³⁰⁵, vinguts amb un caràcter mercenari³⁰⁶, incideix de ple en la fragmentació social dels andalusins, perquè l'exèrcit era una de les claus per entendre les solidaritats dels grups que formaven part de la societat musulmana peninsular. No obstant, si analitzem la documentació andalusina referent al context de l'últim terç del segle X ens adonem que les reformes militars van permetre consolidar el poder d'Alandalús en el si dels puixants regnes i comtats peninsulars³⁰⁷. Per tant, les reformes dutes a terme tingueren a curt termini els objectius desitjats per consolidar el poder i aturar les aspiracions territorials dels emergents regnes i comtats cristians.

Tradicionalment Alandalús sempre ha rebut immigracions provinents del Magreb o des d'Orient, com la vinguda amb 'Abd ar-Rahmàn III de nombrosos mercenaris berebers per incorporar-se a l'exèrcit andalusí. En el context històric en què ens movem, la vinguda massiva de berebers i eslaus, els quals seran incorporats en l'exèrcit, i principalment amb el govern d'Almansor³⁰⁸, desencadenarà un fet nou a Alandalús. De fet, no és res més que el procés de canvi social que s'endega des del califat que consistirà en la desmilitarització de la societat andalusina deguda al progressiu marginament del *jund*. La pèrdua de l'element militar dins la societat conduirà a tenir en

---

³⁰⁵ MONÉS, H., "Consideraciones sobre la época de los reyes de taifas", *Al-Andalus*, XXXI, (Granada, 1966), p. 305-310.

³⁰⁶ Els nouvinguts representen una nova onada migratòria vers la península Ibèrica, tot deixant nous símptomes de barreja ètnica, que caldrà analitzar com s'integra amb els andalusis àrabs, berebers, muladís, cristians i jueus que ja hi habitaven.

³⁰⁷ Des del 978 amb l'inici del califat d'Hišām II, constatem a través de la documentació andalusí com s'incrementen les algarades vers els regnes i comtats peninsulars, atacant principalment les grans ciutats que tenen el poder polític i econòmic. Destaquem les següents algarades dirigides vers l'àrea nord oriental del mateix any 978 extretes del recull documental de BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, docs. 439 (p. 328), 440 i 441 (p. 329), 442 (p. 330).

IBN 'IDARI, *Histoire de l'Espagne musulmane au XI siècle*, III, Librairie Oriental Paul Geuthner, Paris, 1930, p. 70.

Mapa de les cores que conformaven la Frontera Superior, i l'espai fronterer amb el món comtal a principis del segle XI. SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003.

compte una dada i un fenomen poc corrent a l'edat Mitjana, la de l'aparició d'una societat rural sense el seu rol militar³⁰⁹. Interessants són les paraules dedicades al *jund* de mans d'Ibn Hawqal³¹⁰, per la seva connotació clarament favorable a la tradició social i als seus vincles establerts, “... *Le pays est suffisamment défendu dans les villes des Marches par les habitants de la péninsule...*”³¹¹, i dedica per altra banda unes línies prou dures contra la formació del nou exèrcit mercenari, “... *leurs soldats ne présentent pas*

³⁰⁹ PICARD, C., *Le Portugal musulman: VIIIe-XIIIe siècle: l'Occident d'Al-Andalus sous domination islamique*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2000, p. 63.

³¹⁰ Els comentaris de Ibn Hawqal s'enmarquen dins el context de crisi, discòrdia i desencís de cara al nou estat en què és veurà immersa Alandalús. La reacció dura contra els elements que han suposat la ruptura de la tradició marquen i de fons la literatura pública del gènere.

³¹¹ IBN HAWKAL, *Configurations de la terre (Kitāb surat al-ard)*, ed. G.H.Kramers, Commission Internationale pour la traduction des chefs-d'oeuvre, Maisonneuve et Larose, Beirut-Paris, 1964, p. 112.

un beau spectacle à voir, parce qu'ils ignorent tout de l'art et des règles de l'équitation, malgré leur bravoure...". Tampoc deixen de ser suggestives les forces que acompanyaren a l'aixecament contra Sanjúl "...convocó a sus gentes para la guerra santa; entonces le respondieron todos los mercenarios y pocos de los voluntarios..."³¹². Clarament la referència que efectua el text als voluntaris correspon al que queda del *jund* andalusí. No obstant, no podem fer extensible la idea de Christophe Picard que constata al *Gharb* Alandalús, als territoris nord-orientals que nosaltres estudiem. L'espai fronterer de la Lleida musulmana en el context immediatament posterior a la caiguda del califat omeia de Còrdova està fortament militaritzat. La fortificació del subdistricte de Balaguer per mitjà d'una densa xarxa de petites fortificacions tipus *husun* és el reflex de la reconversió dels assentaments rurals agropecuàris, en punts estratègics per fer front a l'enemic comtal. De fet, l'exemple de la resistència fins el 1115 dels *husun* d'Os de Balaguer, Algerri, Castelló de Farfanya i Ivars de Noguera, quan, Balaguer ja havia estat conquerida el 1105, constata com les fortificacions rurals tenen capacitat defensiva³¹³.

La problemàtica però, la trobem a partir que Alandalús és desintegra amb les cores independents després de la *fitna* de 1010, un cop l'exèrcit califal no serveix a un líder sinó que el caràcter mercenari pren verdaderament la seva pròpia impromta i s'escindeix en faccions. Això deixa militarment enfeblides els districtes petits com Lleida, els quals necessiten sortir a l'exterior del seu propi espai per guanyar credibilitat i pes, per sostenir el futur immediat. Els comentaris de Ibn Hawqal s'enmarquen dins el context de crisi, discòrdia i desencís de cara al nou estat en què és veurà immersa Alandalús. La reacció dura contra els elements que han suposat la ruptura de la tradició marquen i de fons la literatura pública del gènere.

La historiografia que ha treballat el califat i la seva desaparició constata unànimement la fractura social. La migració de població berèber i eslava, és un dels factors socials que incideix en la crisi a Alandalús. En el fons s'ha referit al clientelisme com la clau per la qual s'optà per aquest sistema organitzatiu i trencar amb la tradició, que fins llavors havia afeblit els intents de consolidar un poder fort i centralitzat a Alandalús o, segons la interpretació de Gabriel Martínez-Gros de l'obra de ibn Hazm *el Collar* és presenta

---

³¹² IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, 1993, p. 44.

³¹³ *La Frontière et les hommes (VIIIe-XIIe siècle). Le peuplement musulman au nord de l'Ebre et les débuts de la reconquête aragonaise*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2000.

com *La Péninsule n'est que la scène d'une guerre civile où se représente peut-être le destin des Arabes*³¹⁴, i per això cal mantenir la fermesa de l'Estat musulmà davant la didicència.

El xoc dels nouvinguts i l'estatut social que adquireixen, crea un desencís amb la societat que fins llavors havia mantingut l'hegemonia social, àrabs, berebers i muladíes que ja portaven gairebé tres segles convivint. La delegació de poders del califa, màxim exponent de l'Estat, s'efectua a un *hàjib* que procedeix de la consolidada família dels amirís. Aquest governarà i dirigirà l'estat omeia amb plens poders, provocant que el califa vagi progressivament quedant apartat de la realitat andalusí. Aquesta darrera qüestió agreujarà la divisió social, afeblint-la notòriament ja que, abans de l'accés al poder dels amirís, les famílies aristocràtiques àrabs formaven part dels principals organismes de decisió de l'organigrama estatal califal, les quals, a través de la política califal, quedaran excloses de les principals àrees influents en el si d'Alandalús³¹⁵. Amb el seu apartament fruit d'aquestes noves decisions, apareix un odi creixent, juntament amb la desconfiança entre els sectors socials més tradicionals i els nouvinguts. Tanmateix s'ha vist com per mitjà del progressiu marginament dels llocs de poder de l'aristocràcia tradicional, aquesta caigui en una mena de descrèdit social, ja que els seus valors de preeminència social es poden posar en entredit.

Per altra banda, en aquest context històric, s'assisteix socialment a un fenomen nou que va entrelligat a la situació complexa que és viu a Alandalús. És detecta el neixement dels llinatges familiars que es vincularan als poders locals andalusins, fruit d'escissions de grups familiars més nombrosos, els quals davant la desarticulació duta a terme pel califat, han de desenvolupar-se en altres medis. A través dels llinatges familiars, les aristocràcies tradicionals s'escindeixen i apareixen diverses ramificacions, les quals aniran a la recerca de la puresa de llinatge familiar àrab com a element legitimador per mantenir-se com a referent dins el mateix llinatge, però també com un sistema d'ascensió en el si del poder andalusí. Clarament a partir d'ara els llinatges podran ascendir o no fer-ho depenent de la seva vinculació i dels serveis que ofereixen al califa. Creiem que aquesta idea s'accentuarà en ple segle XI amb les taifes i les seves polítiques hegemòniques, les quals basen les seves relacions a partir dels llinatges.

---

³¹⁴ MARTÍNEZ-GROS, G., *Identité andalouse*, Sindbad, Paris, 1997, p. 25.

³¹⁵ PICARD, C., *Le Portugal musulman: VIIIe-XIIIe siècle: l'Occident d'Al-Andalus sous domination islamique*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2000, p. 63-64.

La tensió dins d'Alandalús és, doncs, considerable; d'aquí que en qualsevol moviment polític, econòmic i quotidià pot encendre l'espurna definitiva que desencadeni una crisi amb uns costos polítics i socials força costosos i probablement inimaginables pels actors històrics.

Si recuperem el fil del context històric, certament el punt d'inflexió de la situació tensa que és viu a Alandalús esclata després de la mort d'Abd al-Màlik (1008)³¹⁶, quant el seu germà d'Abd At-Rahmàn Sanjúl³¹⁷, deixant de banda la recerca d'una legitimització omeia, s'autoproclama successor del seu germà, a través del consentiment del califa Hixàm II, el qual recordem que no té descendència³¹⁸. Sanjúl, no obstant, trenca el que el seu pare i el seu germà havien mantingut amb fermesa: l'equilibri entre el poder efectiu i el poder teòric, però "legitimitzador"³¹⁹ del califa omeia³²⁰. El punt de vista que adopta Sanjúl no és tant fruit d'una aspiració individual, sinó que és la confirmació de la inversió de les jerarquies de poder que s'inicià a partir de la proclamació d'Almansor com *hàjib* del califa. L'assalt del poder legal i legítim per l'usurpador culmina el procés de confusió que hi havia en el poder d'Alandalús des de que els amirís obtingueren el monopoli de l'acció de govern del califat³²¹. Aquesta interessant aportació permet aportar una línia innovadora en la recerca sobre el període del primer terç del segle XI, donat que, Sanjúl representa ni més ni menys que la culminació d'un procés de desintegració i fatalisme en que Alandalús és veié immersa a partir del moment en què, l'estat intentà forjar una nova realitat social i política, tergiversant la tradició, un concepte que gairebé ratllava el sagrat.

El procés de culminació de la desfeta califal, endega un nou procés i proporciona una continuïtat en l'evolució històrica dels territoris occidentals de l'Islam. Per aquest motiu analitzem els fets que succeïren a partir d'aquest punt d'inflexió. La proclamació com

---

³¹⁶ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 42-43.

³¹⁷ El nom de Sanjúl vindria de part de la seva mare, 'Abda filla de Sanç Garcés II rei de Navarra (970-994).

³¹⁸ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 43-45.

³¹⁹ Sanjúl és nét de Sanç Garcés II de Navarra, per tant ell ja formaria part de la noblesa, i per aquest motiu, probablement ell és considerava suficientment legitimitzat per accedir al califat andalusí. Tot i Aixà, també cal recordar que Sanjúl accedeix al càrrec de *hàjib* a través de la via femenina. Aquesta dada és interessant a tenir en compte ja que la societat musulmana permetia l'accés al poder per via femenina com per via masculina. Veure Ibn Hayyan, dins de IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 47.

³²⁰ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 44.

³²¹ MARTÍNEZ-GROS, G., *Identité andalouse*, Sindbad, Paris, 1997, p. 40.

hereu únic (*wàlī al-‘ahd*) del califa Hixàm II provoca que l’aristocràcia vinculada a la dinastia omeia perdi el seu paper influent en la cort i el poder d’Alandalús; la cúpula dirigent religiosa considera que seguint la tradició establerta en l’Islam sobre els califes, només ho poden ser els successors directes de Mahoma. Per tant el califa hauria de venir de la descendència de la tribu dels quraixís, però en canvi Sanjúl prové de la dinastia amirí, la qual busca la seva ascendència a una altra tribu els Ma-‘āfir. I finalment el poble cordovès s’oposa a aquest nomenament per la seva tradició legitimista tant arrelada en la societat andalusí.³²²

La caracterització que ha proporcionat la historiografia al govern de Sanjúl és de feblesa, i és premonitori del seu fracàs com a governant. No obstant, no podem fer extensible la idea de ser un mal governant a l’estratègia d’assaltar el poder. Si ens remetem altre cop a les paraules de Gabriel Martínez-Gros, cal reflexionar que l’estat de confusió i distorsió de l’acció de govern en el califat de Còrdova, condugueren per naturalesa al desenllaç ja conegut.

Per la seva banda, les fonts andalusines, probablement contràries a la figura del nou califa, el tracten de la següent forma: “...*tras conseguir la herencia del califato para sí, se dedicó a la búsqueda de placeres, a beber continuamente y a salir de diversión y de caza en compañía de los hermanos perversos que eligió para eso entre sus hombres. Así compró, a trueque de la complacencia de ellos, la mala disposición de su señor y la pérdida de su poder...*”³²³. El nou procés que anunciàvem comenà ben aviat, un cop Sanjúl tingués el poder. El 1009, és derrocat del seu càrrec, en tornar d’una campanya desastrosa a Lleó³²⁴ degut a l’aixecament popular a Còrdova i dels berebers³²⁵. Sanjúl desapareix del seu càrrec, però amb ell el califa Hixàm II, el qual serà succeït per Muhàmmad al-Mahdí³²⁶, besnét d’Abd ar-Rahmàn III. El vincle califat i família amirí es trencà donat que l’equilibri de forces que s’havia aconseguit mantenir deixà d’existir i, la confusió que fins ara s’havia denotat, evolucionarà cap a partidisme i consolidació de múltiples poders.

La historiografia parla de crisi política i social dins d’Alandalús. El desencadenant un gest d’autoproclamació del càrrec més important a nivell d’Alandalús, el de califa; els

---

³²² GUICHARD, P., *De la expansión árabe a la reconquista: esplendor y fragilidad de al-Andalus*, Ediciones de la Universidad de Granada, Granada, 2002, p. 117.

³²³ IBN ‘IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 52.

³²⁴ *Ibidem.*, p. 53.

³²⁵ *Ibidem.*, doc. 31, (p. 90-91).

³²⁶ *Ibidem.*, p. 56.

amirís seran vistos per la societat civil andalusina com els culpables, amb les seves reformes, els quals ja abans de la *fitna* eren observats amb una visió negativa. No obstant és interessant anotar que per gran part de la població andalusina el califa Hixàm II, surt de tot aquest procés amb una impugnitat considerable. De fet, aquest representa la legitimitat, la tradició i la religió, mentre que Sanjúl és vist com l'usurpador, el tirà que assalta el poder per quedar-se'l. Certament la visió negativa dels amirís és un factor ràpidament aprofitat per les elits andalusines, que a partir d'ara pugnen per aconseguir el tro de califa, per mitjà dels seus pretendents.

La brutal repressió a què va estar sotmès el govern de Sanjúl, tot iniciant una nova etapa d'Alandalús, serví de precedent pel nou califa, al-Mahdí, el qual durà a terme una dura política repressora contra els amirís, amb els objectius d'eliminar-los del terreny del poder i intentar restaurar la legitimització omeia. L'agitació social i el rebuig als amirís provocà, a més de destronar a Sanjúl, que Madínat az-Zahrà' fos destruïda per complet³²⁷ i, per altra banda, l'execució del mateix Sanjúl. Els esdeveniments històrics confirmen l'inici d'una nova fase històrica, amb el destronament dels amirís després d'haver assolit el poder i, la ràpida transició dinàstica vers una altra vessant. La historiografia ha vist en aquest context tant combuls la recerca per part de la societat civil andalusina d'un llinatge familiar que, oferís estabilitat per seguir amb el govern califal; d'altra banda també és constata que davant aquestes pretensions els grups socials pròxims entre si s'organitzen de tal forma per fer front davant la situació de tensió i inestabilitat. Els amirís són expulsats del poder i s'endega una forta repressió pel que han representat dins d'Alandalús; però els berebers per la seva banda tot i que intenten cercar un substitut al califat, també intenten consolidar les seves pròpies àrees d'influència partint de les cores andalusines.

Com hem pogut observar, el desencadenant de tota aquesta profunda crisi en el si del califat omeia s'inicia per un nomenament irregular, el descontentament del qual provoca que a part que hi hagi revoltes arreu dels territoris d'Alandalús, la mateixa Madínat az-Zahrà', símbol per antonomàsia del poder califal cordovès fos arrasada³²⁸, i que fins i tot, la persona que tenia el poder, Sanjúl, fos executat pel seu successor. La venjança i el retorn a una legitimització omeia marcaran els següents anys polítics a Alandalús.

---

³²⁷ Els treballs que s'estan realitzant a Madínat az-Zahrà només han permès recuperar una petita part de l'antiga ciutat califal, la qual es troba en un estat de conservació molt delicat degut a la destrucció, abandó i nombrosos saquejos que ha tingut al llarg de la història.

³²⁸ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 89.

Certament és demostra com els califes imposats per les armes a partir de la *fitna* de 1010, cerquen en la història una legitimitat que els proporcioni l'assegurança de mantenir-se al poder i, crear uns llaços que el permetin sostentar en el poder. La recerca que tant preocupava als omeies per demostrar el seu passat àrab, descendents de la família dels *Quraisis*, és reprén a partir d'ara amb els nous califes. La necessitat de mantenir el record dels orígens, així com, de readaptar la hègira a què van estar sotmesos quan foren expulsats del poder a Damasc pels abbassís, és un tret característic del pensament andalusí que ha marcat els autors com ibn Hazm³²⁹. No obstant, a partir d'estudiar dels textos d'aquest autor, s'encetà un intens debat sobre els orígens dels omeies. Claudio Sánchez Albornoz³³⁰, tot partint, del següent fragment *Je les ai vus, j'en ai connu qui les avaient vus, depuis le début du règne d'al-Nâsir jusqu'à nos jours. Tous étaient blonds, en hommage à leurs mères. C'en est devenu un trait naturel*, el qual cerca la hispanitat dels omeies, tot aproximant-los cap al nord europeu, per desvincular-los de la tradició musulmana africana.

La disgregació degut a la persecució oberta pel nou califa Muhàmmad al-Mahdí, dels eslaus i berebers apadrinats pels amiris provocà que aquests es veiessin obligats a dispersar-se pel territori andalusí, en concret per les diverses cores. Aquest fet, junt amb la pèrdua de poder que tenia l'Estat vers el 1009 i 1010, feia que els emigrants construïssin, dins les cores ja esmentades, poders locals forts amb una clara tendència a aconseguir progressivament una autonomia de Còrdova. Aquests dos factors marquen l'inici de la nova fase històrica coneguda com les taifes. El context polític andalusí era favorable a l'objectiu pretès, d'aquí que progressivament el poder de les cores anava a parar a mans de grups socials proxims, com seria l'exemple dels eslaus que busquen mantenir veïnatges amb cores també esclaves per crear una entitat forta, cohesionada i contrarestar el ja feble poder califal. El Llevant peninsular és on veiem més clarament aquest ràpid procés, on la presència eslava és total arreu de l'administració de les cores, fruit també de la inexistència d'una base sòlida de poders locals que hagin permès impedir aquest procés iniciat³³¹.

---

³²⁹ MARTÍNEZ-GROS, G., *Identité andalouse*, Sindbad, Paris, 1997, p. 70-82.

³³⁰ SANCHEZ ALBORNOZ, C., *Settimani di Studi del Centro Italiano di studio sull'Alto Medioevo*, XII (Spoleto, 1964), p. 149-304.

³³¹ GLICK, T., *From Muslim fortress to Christian castle. Social and cultural change in medieval Spain*, Manchester University Press, Manchester, 1995, p. 53. MONÉS, H., "Consideraciones sobre la época de los reyes de taifas", *Al-Andalus*, XXXI (Madrid, 1966), p.317. IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 104-105.

Davant aquesta tendència d'organització territorial, una línia de la historiografia proposà que gran part dels nous governs autònoms impulsats a partir de l'estructura de les cores, estiguessin ocupats per berebers i eslaus, i no per andalusins, els quals serien una minoria demogràfica³³²; però aquesta hipòtesi ha estat refusada al·legant una excessiva interpretació de la crònica *Mulūk al-tawā'if*³³³, la qual és interpretada com una font parcial davant la seva antipatia vers els berebers i els eslaus, i perquè reclamava un retorn a la legitimitat omeia³³⁴. De fet, és complex considerar que existia una consciència nacional de pertànyer a un mateix territori i a uns trets comuns, malgrat compartir la religió i la llengua vehicular era l'àrab, quan ens adonem que la tendència iniciada és a agrupar-se d'acord a la proximitat de llinatge o grup social. És lícit fins a un punt, considerar les solidaritats de grup que proposa Pierre Guichard³³⁵ com una resposta al context bèl·ligerant de la onzena centúria. Tanmateix, cal introduir que la supervivència del concepte tribu i aplicar-lo a una cronologia tant avançada i, després d'haver passat per la purga del califat, és difícil acceptar aquest tipus de relacions basades pels llaços tribals.

De fet, el debat que anunciàvem anteriorment és constata quan la nova conjuntura política d'Alandalús es capgirarà ben aviat davant el descontent dels nous berebers, els quals recordem que ocupaven alts càrrecs en el si de l'exèrcit califal. El seu pes dins la societat, tant com a nombre com per càrrecs, influeix directament en l'evolució política, d'aquí que l'organigrama estatal quedà alterat pels seus objectius com a grup social. Sens dubte que diferenciem els berebers instal·lats des del segle VIII i IX i, els nous berebers cridats per servir a l'exèrcit en temps del califat, i en concret durant els governs amirís.

Així doncs, aquests proclamen un nou califa, el qual ve de la línia legítima omeia, sent besnét d'Abd ar-Rahmàn III, i de nom Sulaymàn al-Musta'in³³⁶. Altre cop la imprompta de la política i tradició omeia perdura a l'hora de designar un califa a Alandalús. El punt d'inflexió que suposà la *fitna* de 1010 aconseguí crear una nova evolució política i

---

³³² DOZY, R., *Histoire des Musulmans d'Espagne jusqu'à la reconquête de l'Andalousie par les Almoravides*, III, E. J. Brill, Leiden, 1932, p. 3.

³³³ IBN 'IDĀRĪ, *Mulūk al-tawā'if*, III, p. 294, DOZY, R., *Histoire des musulmans d'Espagne: jusqu'à la conquête de l'Andalousie par les Almoravides (711-1110)*, E. J. Brill, Leiden, 1932, p. 218.

³³⁴ PICARD, C., *Le Portugal musulman (VIIIe – XIIIe siècle). L'Occident d'al-Andalus sous domination islamique*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2000, p. 69.

³³⁵ GUICHARD, P., *Structures sociales "orientales" et "occidentales" dans l'Espagne musulmane*, Mouton, Paris, 1977.

³³⁶ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 57.

social, però perduren reminiscències del passat i, en aquest cas, la tradició n'és un excel·lent exemple. La línia legítima segueix sent la omeia, la considerada àrab pur, descendents de la tribu dels *Quraisís*, més enllà del que s'ha intentat veure com una certa occidentalització dels omeies³³⁷.

A través del nou califa, s'entreveuen les primeres conseqüències de l'absència d'unitat territorial dins d'Alandalús. La professionalització de l'exèrcit durant el califat omeia, provoca que un cop és perd la solidesa del líder, que en aquest cas és el califa, l'organització militar no compleix amb els propòsits pels quals va ser creat. La disgregació social i l'absència de lligams dins seu, provoca la desaparició de l'exèrcit únic, a favor de diverses unitats al servei del millor postor. Per això, i ja ho havíem vist en les dates immediatament anteriors a la caiguda del califat, s'obta per pagar mercenaris cristians per tal de defensar els interessos particulars dels andalusins. És una nova forma d'entendre la guerra i la protecció, però per la historiografia aquest gest s'ha vist com una despreocupació de la frontera, fruit de la crisi social que viu l'Islam.

L'evolució històrica dels esdeveniments senyala precisament el que hem indicat en les línies anteriors. El califa Sulaymàn va buscar un suport extern i aliè a la política andalusí. Veiem com recorre a l'ajut a Castella per aconseguir un major suport militar³³⁸. Per altra banda Muhàmmad al-Mahdí en molt poc temps aconseguí enemistar-se amb les forces que li havien facilitat l'accés al califat, quedant-se sol davant l'empresa iniciada pels nous berebers i davant un nou pretendent a califa, altament recolzat³³⁹. A finals del 1009 Sulaymàn es nomenat califa, alhora que expulsa de Còrdova a al-Mahdí. La situació condueix a que Sulaymàn controla Còrdova i al-Mahdí ha de fugir i, lògicament, s'ha de refugiar en una capital important, però a la vegada allunyada de Còrdova, que va ser Toledo. Al-Mahdí troba l'ajut de diversos caps militars i governadors de les cores frontereres i, després d'haver aconseguit el suport del comte de Barcelona Ramon Borrell i del comte d'Urgell Ermengol I, a Tortosa, es veurà reinstal·lat un altre cop a Còrdova el mes de maig del 1010, amb la participació de deu mil mercenaris catalans, els quals rebrien, a canvi dels seus serveis militars, el comte

---

³³⁷ SANCHEZ ALBORNOZ, C., *Settimani di Studi del Centro Italiano di studio sull'Alto Medioevo*, XII, (Spoleto, 1964), p. 149-304.

³³⁸ Recordem que la seva mare segons les cròniques és una esclava cristiana, dada interessant a tenir en compte per tenir una bona relació amb el món comtal. Vegeu IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 86.

³³⁹ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 86-89.

cada dia cent dínars, i cada combatent cada dia dos dínars³⁴⁰. Constatem una dada molt interessant: veiem com al-Mahdí és ajudat pel comte de Barcelona Ramon Borrell, i també, tot i que no ho hem esmentat anteriorment per tropes d'Urgell³⁴¹ i Besalú, però amb un suport andalusí provinent dels eslaus. Per contra Sulaymàn es ajudat per les tropes castellaneres i els nous berebers. Sigui com sigui, per una banda s'afirma la greu divisió social i política dins d'Alandalús on eslaus i berebers es disputen el poder, quedant relegats a un segon terme, momentàniament, els àrabs; però també cal apuntar com ambdós es veuen obligats a cercar un suport extern, un suport del que ha estat el seu enemic militar i amb el qual Alandalús limita, i que són els comtats de confessió cristiana. La ingerència externa en la política andalusí el 1009 i 1010, afavoreix l'afebliment i desfragmentació de l'Estat califal, i relega cada cop més el poder en els governs autònoms que en les anteriors línies ja apuntàvem amb l'emigració dels eslaus cap a les cores. Altrament els comtats peninsulars es veuran amb una capacitat militar superior a les forces andalusines, dada força interessant perquè ens trobem que Alandalús ha perdut el seu caràcter militar amb la desarticulació del *jund*, la qual cosa provoca que els comtats puguin dur a terme les seves fases d'expansió vers territori andalusí en el segle XI³⁴². La historiografia espanyola³⁴³ ha vist en aquests fets l'inici de l'anomenada *Reconquesta*, lloada fins al màxim extrem i símbol de la recuperació de l'essència hispana perduda per l'arribada de l'infidel africà.

No obstant, cal remarcar les interessants aportacions efectuades en els anys noranta del segle XX respecte l'acció i les relacions entre el món andalusí i els cristians. La superioritat militar cristiana és vista com un element per obtenir diners, ja que la tradició militar de finals del califat era de contractar mercenaris per lluitar. Seguint amb el mateix context, des d'Alandalús es demana ajut militar als diversos comtes; d'aquí

---

³⁴⁰ WASSERSTEIN, D., *The rise and fall of the Party-Kings. Politics and society in islamic Spain. 1002-1086*, Princeton University Press, Princeton, 1985. BALANYA, P., *Bibliografia comentada de l'Islam a Catalunya (713-1153)*, Pagès Editors, Lleida, 1998, núm. 1621. IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 90-91.

³⁴¹ En aquesta expedició va morir el comte d'Urgell Ermengol I (992-1010) fruit de l'escomesa duta a terme pels berbers favorables a Sulaimàn. Vegeu IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 89.

³⁴² GAUTIER-DALCHÉ, J., DEFOURCQ, CH. E., *Historie économique et sociale de l'Espagne chrétienne au Moyen Age*, A. Collin, Paris, 1977, p. 80-81.

³⁴³ SANCHEZ ALBORNOZ, C., *Settimani di Studi del Centro Italiano di studio sull'Alto Medioevo*, XII, (Spoleto, 1964), p. 149-304.

que ells venen la seva capacitat militar per defensar els interessos³⁴⁴ de determinats posicionaments andalusins.

Tot i així, ja sigui al-Mahdí com Sulaymàn, i tots els personatges que es succeïen en el si del poder del califat, dóna la sensació que són simples actors a mans d'uns propòsits que els superaven, i de llarg, les seves inicials aspiracions³⁴⁵. La greu equivocació política de Sanjúl va desencadenar un ràpid procés que ja s'havia iniciat abans del fet inicial. Arribats a aquest punt veiem clarament com el preu de la pau durant el califat és pagarà amb la desaparició, així com dels trets identificatius inicials d'Alandalús, fet que contínuament realcen autors com Ibn Mardanix o Ibn Hazm. Els relats dels intel·lectuals musulmans són la gran font d'informació de la qual l'historiador pot nodrir-se a l'actualitat, ja que la intencionalitat que busquen en els seus textos demostra certament, l'evolució que seguí la societat andalusina.

L'evolució política es força confusa a partir d'aquests moments. Mentre que al-Mahdí es reemplaçat per Hixàm II³⁴⁶, el califa destronat un any i mig enrera, ell mateix serà assassinat pels cordovesos uns mesos més tard, i ells lliuren definitivament la capital a Sulaymàn³⁴⁷. Aquest es va mantenir al poder durant tres anys, però si cal caracteritzar el seu govern, podem dir que amb Sulaymàn s'accentuaren i es multiplicaren els nombrosos poders locals, i sorgiren governadors amb total impunitat respecte el califa. La degradació del califat, la pèrdua del seu paper com a eix de la política i el poder d'Alandalús és definitiu amb Sulaymàn, el qual signa i confirma l'autoritat de governadors per regir en els seus territoris. Els tugíbides a Saragossa, Lleida i Osca són l'exemple més clarificador d'aquest procés consolidat³⁴⁸. L'absència o millor dit la dificultat d'articular un poder central a Alandalús, afavorí l'afermament dels llinatges regionals en el poder.

---

³⁴⁴ Evidentment que els comtats no busquen únicament els diners provinents de les paries, sinó que a més van a la recerca d'establir aliances interessants amb els diversos llinatges andalusins, com per exemple el comte de Barcelona estableix diverses aliances amb la taifa de Lleida, i Saragossa ho fa amb Castella. Veiem doncs uns interessos que van molt més per damunt de la simple obtenció de diners.

³⁴⁵ GUICHARD, P., *De la expansión árabe a la reconquista: esplendor y fragilidad de al-Andalus*, Ediciones de la Universidad de Granada, Granada, 2002, p. 118.

³⁴⁶ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 93.

³⁴⁷ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal bolsillo, Madrid, 1986, p. 90-91 (doc. 31).

³⁴⁸ *Ibidem.*, p. 90-91 (doc. 31).

Mentrestant a Còrdova s'intenta engegar un nou projecte, en part herència dels omeies, però iniciat amb els hammudites³⁴⁹ i consolidat amb els almoràvits i almohades posteriorment. A l'extrem occidental de l'Islam va existir un llinatge considerat noble, no igualable als omeies, però sí suficient per tenir-lo en compte, els quals tenien el nom d'idrisís del Marroc i eren descendents del Profeta. La seva situació dins el panorama occidental de l'islam és força complexa, degut a que es troben enmig d'una disputa entre dos califats, el Califat omeia i el Califat fatimí. L'absència d'una tercera força que pogués contrarestar l'efecte influent d'un o altre califat, va fer dels idrisís que en determinats períodes, estiguessin sota la tutela d'un o altre califat. La conquesta per part dels omeia del Magrib va afectar als idrisís, els quals van ser engolits dins del mateix califat. La seva presència dins de la cort cordovesa és demostrable degut a la seva descendència del Profeta i al seu marcat caràcter aristocràtic, el qual podia ser influent en les altes esferes cordoveses³⁵⁰. Degut al seu origen nord-africà, durant el conflicte entre Sulaymàn i al-Mahdí, aquests es van col·locar al costat de Sulaymàn, el protegit dels berebers. Sulaymàn, hàbilment, però també seguint la línia marcada i obligada per les circumstàncies polítiques del context, va donar el govern de Ceuta, Tànger i Algesires als hammudites, els quals d'aquesta manera assolien un control absolut de l'estret de Gibraltar, punt neuràlgic de la navegació entre la mar Mediterrània i l'Atlàntic, però a més lloc de pas entre el continent africà i l'uropeu, o vist d'una altra manera, el nexa d'unió entre dos entitats geogràfiques diferents de confessió musulmana³⁵¹. Assistim doncs al primer mandat d'una dinastia procedent de l'exterior d'Alandalús, en aquest cas del nord d'Àfrica.

Paral·lelament a aquest procés iniciat amb els hammudites al sud peninsular, els tugíbides a través de pactes profitosos amb les diverses rames de la seva família, assoleixen una plena consolidació a Saragossa, Calataiud, Lleida i Osca. El refermament d'aquesta idea hegemònica dels tugíbides arriba amb Muhàmmad ibn Àhmad ibn Sumàdih el 1016, el qual desplaça als Banú Xabrit de tota l'àrea d'influència ja citada. La situació que és viu al nord-est d'Alandalús amb un control absolut d'una sola família del territori, amb el caos polític i la desfragmentació que és viu a Còrdova, i el conjunt del sud peninsular. Amb l'arribada de Sanjúl al poder cordovès i la següent sublevació i

---

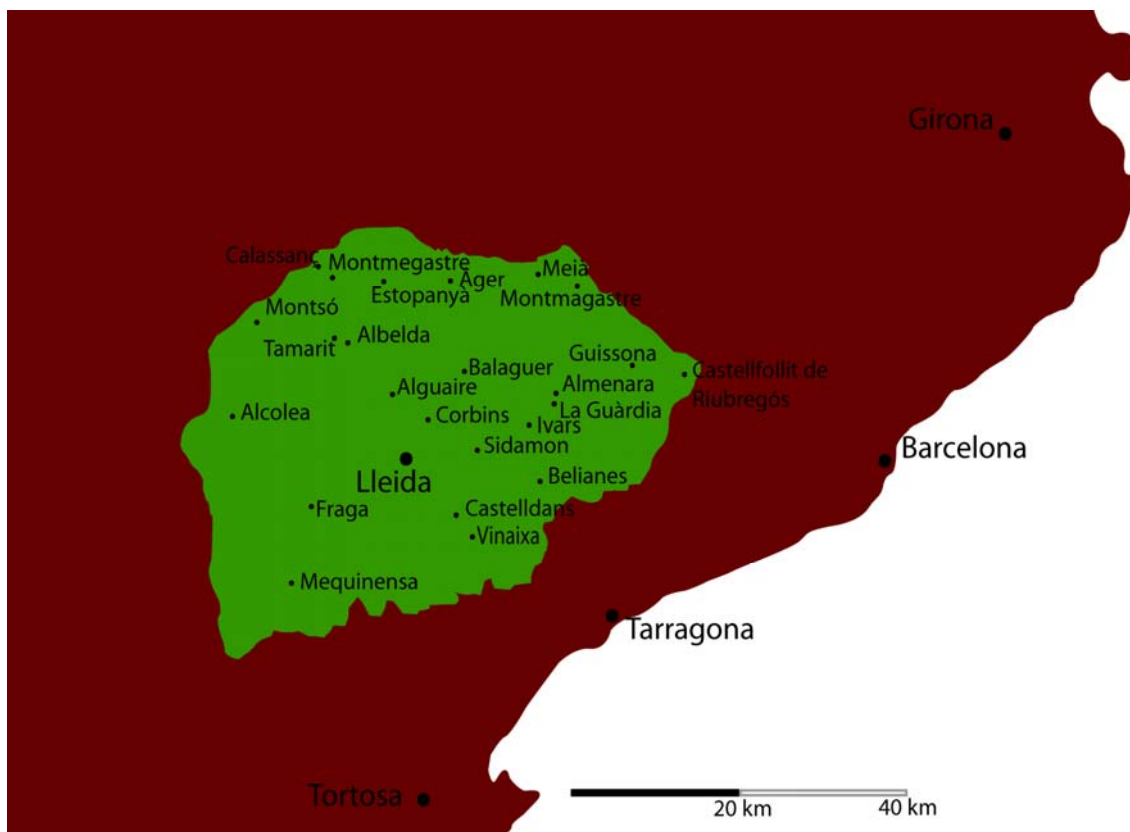
³⁴⁹ Podeu consultar, LÉVI-PROVENÇAL, E., *Histoire de l'Espagne musulmane*, I-III, E.J. Brill, Paris,-Leiden, 1950.

³⁵⁰ MARTÍNEZ-GROS, G., *Identité andalouse*, Sindbad, Paris, 1997, p. 58-59.

³⁵¹ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 105.

inici del desencadenament de la *fitna*, el llinatge tugíbida s'aferra al poder a través de la seva capitalitat sobre la regió, que abraçaria el que era abans l'antiga Frontera Superior, però mantenint el paper destacat i l'hegemonia de Saragossa vers la resta de capitals. Caldria destacar que els tugíbides no s'oposaren obertament als amirís, tal i com feren altres llinatges àrabs de la mateixa ciutat cordovesa. Ells adopten una postura de vinculació i fidelitat, però al mateix moment de legitimitat dels omeies³⁵², és a dir, juguen amb ambdues idees, ja que no oblidem que els tugíbides són àrabs.

Ciutats i fortificacions de la cora de Lleida el 1010. SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003.

Comprovem, doncs, que les relacions entre els amirís i els tugíbides són fluïdes. Sulaymàn al-Musta'ín, durant el seu govern, participa plenament i intervé en la consolidació del llinatge tugíbida, recolzant la capitalitat de Saragossa en tota la regió. Aquest gest dels amirís provocarà que el 1016 quan al-Musta'ín es assassinat i substituït per un nou llinatge³⁵³, els hammudites amb la persona d'Alí ibn Hammúd governador de Ceuta, els governadors de la Frontera Superior s'oposen al canvi de llinatge dels

³⁵² SABATÉ CURULL, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 54

³⁵³ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 108-109.

omeies als hammudites. Tot i aquesta reacció adversa, el context polític i territorial que hem anat veient des del 1009 fins al 1016 ens deixa un Alandalús fragmentat: Còrdova no té més poder més enllà de l'espai immediat vers l'àrea occidental com són Sevilla, Niebla, Osonoba i Beja; per contra els poders regionals assoleixen ràpidament una maduresa institucional que farà inútil la reforma que pretenen dur a terme els hammudites³⁵⁴. Encara no podem parlar pròpiament de regnes de taifes, però les cores, antic sistema organitzatiu del territori emiral i califal, serveix com a punt de partida de les futures entitats administratives, on els nous berebers, eslaus i àrabs forgen els seus petits regnes.

És en aquest context de creació de les entitats autònomes, on progressivament entrem en dues característiques que marcaran i es repetiran al llarg del segle XI, i són per una banda la independència de les taifes, i per una altra banda l'enfrontament entre elles per causes d'hegemonia territorial, com de disputes entre les diverses ramificacions familiars o ètniques. Podem observar l'exemple que ens senyala l'any 1016 quan, Múndir de Saragossa entra en combat contra Labíb de Tortosa i Mubàrak de València³⁵⁵, amb un objectiu que centra gran part dels esforços i la línia política de Saragossa al llarg del segle XI, fins l'arribada dels almoràvits a finals de la centúria. Aquest objectiu no és ni més ni menys que l'expansió per la vall de l'Ebre, la qual marcaria el límit tradicional de la Frontera Superior, per arribar al mar Mediterrani i tenir una projecció més ambiciosa vers l'exterior. Tot i així, no oblidem una altra qüestió respecte als objectius dels tugíbides vers la vall de l'Ebre, i consisteix en el seu propi assentament familiar vers el territori, perquè sense el control familiar de la seva àrea d'influència, no gaudeixen d'un poder consolidat. Així doncs, Tortosa i València situades al Llevant peninsular, i tal i com havíem citat en línies anteriors un cop esfondrat el poder amirí en el califat, i expulsats de Còrdova, es refugien en cores allunyades, de les quals citàvem les del Llevant peninsular. Aquest assentament amirí, doncs, propicia que Múndir de Saragossa, sent tugíbida, vulgui controlar dos enclavaments claus que permetin dur a terme i consolidar la seva política hegemònica, a part que d'aquesta manera mantindria allunyats els amirís dels seus nous dominis. Igualment no oblidem que la població andalusí culpabilitza als amirís de la debilitat i

---

³⁵⁴ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 113.

³⁵⁵ Segons Ibn Haiiàn, l'eslau Mubàrak un cop desintegrat el califat s'apodera ràpidament de la cora de València, on segons el text, van sotmetre a la població del seu districte a una forta imposició tributària. LAGARDÈRE, V., *Campagnes et paysans d'Al-Andalus (VIII-XVs)*, Maisonneuve et Larose, Paris, 1993), p. 33.

fragmentació del califat de Còrdova, fet que disminueix el suport popular. Cal tenir en compte que tenen la dificultat de crear un clientelisme suficient per consolidar la seva posició ja des de l'inici de les taifes³⁵⁶ i per tant és un valor afegit a les possibilitats i facilitats de Múndir de conquerir Tortosa i València. Si comparem la situació de València i Tortosa amb l'àrea del *Gharb* Alandalús veiem com a Badajoz els berebers estan dotats d'un fort clientelisme fruit de la tradició a través dels aftasides provinents del Fahs al-Ballút³⁵⁷. Evidentment que aquests llinatges locals neixen de la jerarquia militar fruit de la política amirí durant el califat de Còrdova.

El 1018, succeeix un esdeveniment que ens indicarà clarament quines són les projeccions de cadascuna de les famílies que en el context històric del primer terç del segle XI. Tradicionalment el nord-est d'Alandalús és caracteritza per tenir una major representació en les elits governamentals d'àrabs que de qualsevol altre grup ètnic, com podem constatar els amirís al Xarq Alandalús, o els berebers en la zona sud peninsular. Aquesta dada és interessant per poder entendre el posicionament general que adopten els diferents prínceps de les taifes del nord-est d'Alandalús, els quals fins el 1030 duen a terme esforços comuns per endegar un altre cop el califat omeia. La fragmentació política dins Alandalús és massa profunda, d'aquí que els hammudites els sigui difícil consolidar el seu territori més enllà de les cores més pròximes. El 1018, tal i com dèiem, veiem de quina manera Múndir de Saragossa, els governadors berebers d'Almeria i Alpont, i també el governador de Dènia, amb el suport de Berenguer Ramon I de Barcelona impulsaren un exèrcit comú per derrocar els hammudites i reinstaurar un membre de la família dels omeies, al-Murtadà', en el califat³⁵⁸. I també trobem com els llinatges més allunyats de Còrdova prenen la iniciativa i es presenten amb la idea originària de mantenir viu l'autèntic i legítim poder omeia dins Alandalús; però també veiem com realment els tugíbides al nord-est i el Llevant estan totalment fora de control del califat hammudita. L'intent d'enderrocar el califa al-Qàsim b. Hammud va fracassar gràcies a l'ajut dels berebers dispersats per al-Musta'in durant el seu califat a Andalusia. La derrota provocarà un lleuger sospir pel califa, ja que els tugíbides de Saragossa i el Llevant arriben a petits apropaments, i Alandalús viu un petit període de tres anys de pau i calma relativa. El 1021 al-Qàsim b. Hammud fou assassinat pels seus nebots i els

---

³⁵⁶ GUICHARD, P., *L'Espagne et la Sicile musulmanes aux XIe et XIIe siècles*, Presses Universitaires de Lyon, Lyon, 1990, p. 53-79.

³⁵⁷ PICARD, C., *Le Portugal musulmans (VIIIe – XIIIe siècle). L'Occident d'al-Andalus sous domination islamique*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2000, p. 70.

³⁵⁸ BALANYÀ, P., *Els musulmans a Catalunya (713-1153). Assaig de síntesi orientativa*, AUSA, Sabadell, 1993, p. 106. VIGUERA, M.J., *Aragón musulmán*, Librería General, Zaragoza, 1981, p. 174.

berebers que l'havien ajudat el 1018, els quals es consideren discriminats en la seva política d'apropament a les diferents faccions repartides arreu del territori³⁵⁹. Amb la mort de al-Qàsim b. Hammud es va perdre un projecte d'intent de consolidació del poder califal i retornar a una certa legitimitat dins Alandalús, però la seva condició inferior i la greu divisió política, van fer que des del 1021 fins el 1031 els successius intents fessin tots fallida. L'últim, el 1027, encapçalat per un omeia, de nom Hixàm, d'Alpont, sota la protecció del governador de la ciutat 'Abd Al·là ibn Qàsim; però va ser una repetició dels anteriors intents, i fou expulsat de Còrdova el 1031³⁶⁰. L'existència d'un califa a Còrdova ja no tenia cap mena de sentit perquè ja no governava Alandalús. Les regions vigoroses com la saragossana, o les ciutats puixants com Toledo, Sevilla, Granada, Tortosa, tenien el poder real fins al punt de convertir-se en entitats independents, o conegudes també com a regnes de taifes.

Tornant a reprendre el fil de la Frontera Superior, el 1017, un any després que Múndir de Saragossa s'enfrontés amb Tortosa i València, succeeix quelcom força interessant dins el nostre context historiogràfic. Tenint en compte l'agitat moment, sorgeixen llinatges que proclamen les seves arrels àrabs, com element legitimitador³⁶¹, i a fi d'obtenir el tant preuat suport dels grups més populars sempre fidels a la tradició. Els iemenites³⁶² Banú Hud fomenten tant a Lleida com a Montsó, el 1017, la protesta contra el governador lleidatà Abú-l-Mutàrrif at-Tujibí. El seu derrocament i el nomenament de Sulaymàn ibn Hud enceta un nou període a Lleida. La *nisba*, que deriva de la tribu dels Judàm, ha aconseguit que siguin vistos com una de les famílies més àrabs i pures de la zona. Tot i així la dificultat per contrastar la veracitat de la proposta ha permès més recentment posar-la en dubte, tot fent referència a les manipulacions realitzades per tal de tenir una major incidència en el si de la població i obtenir més propaganda política.³⁶³ Els Banu Hud són un exemple semblant als tujíbides en el moment del seu ascens al govern de Saragossa, llinatges familiars formats exclusivament per clients dels àrabs que tenen la necessitat de cercar la seva legitimitat més enllà dels seus

---

³⁵⁹ GUICHARD, P., *De la expansión árabe a la reconquista: esplendor y fragilidad de al-Andalus*, Ediciones de la Universidad de Granada, Granada, 2002, p. 121.

³⁶⁰ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 127.

³⁶¹ La fórmula de recórrer a les arrels àrabs per legitimitzar el llinatge per accedir al poder ho veiem al llarg d'aquest vint anys següents a la *fitna* de 1009. Els hammudites hi recorren tal i com hem vist, però també ho fan altres cabdills hegemònics però que degut a la seva descendència no poden accedir al califat, i per aquest motiu busquen a descendents omeies per legitimitzar el seu poder i tenir una major projecció en el si del seu propi territori, com en el d'Alandalús.

³⁶² SABATÉ CURULL, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 55.

³⁶³ *Ibidem.*, p. 55.

avantpassats més immediats. Per això cerquen una *nisba* tant llunyana a la recerca d'una línia àrab pura que els proporcionï una base sòlida a partir de la qual sostenir el seu poder.

Per aquest motiu apareixen personatges tant destacats com Sulaymàn ibn Hud, el qual governa amb total independència, i dins el gran escenari geopolític duu a terme una estratègia d'equilibri vers els tujibís de Saragossa, consolida i creix el poder sobre el territori lleidatà, no partint d'un clan sinó de la projecció de la ciutat de Lleida sobre aquell escenari³⁶⁴. Tot i poder considerar en un primer moment que la relació de respecte entre els Banu Tujib i els Banu Hud pot ser degut a les arrels àrabs d'ambdós llinatges, quan ens adonem de les estratègies personals sobre el territori, observem com les pretensions són individuals, deixant de banda cap tipus de solidaritat de grup. Certament, aquest concepte està superat en el segle XI.

D'altra banda el context històric de la onzena centúria comporta a introduir en el debat historiogràfic l'evolució de la frontera amb els espais cristians peninsulars, els quals comencen a conquerir-la davant el desgavell andalusí. Posar en relleu els elements que trascendeixen a que les tropes cristianes unes vegades conquereixen, d'altres ocupen, considerem que forma part del treball de l'investigador, i més quan ambdues societats comparteixen espai, i les relacions diplomàtiques o bel·ligerants influeixen de ple en la política, economia i societat dels respectius territoris.

El context històric mostra que ens trobem davant una situació que es capgira respecte l'etapa anterior, el califat, on les ambaixades provinents del nord comtal eren força usuals a Còrdova per acordar pactes permanents de pau amb el corresponent califa³⁶⁵. A partir de la primera dècada del segle XI, aquesta situació és capgira i els comtats aniran prenent cada cop més les rendes del poder i del territori peninsular. Aquest inicial plantejament que avui és acceptat pels especialistes, cal contrastar-lo amb l'evolució que ha experimentat la embrionaria historiografia del segle XIX fins a l'actualitat.

Cal esmentar que la intervenció dels comtats va lligada a un pagament de paries³⁶⁶ per part dels cabdills andalusins que volien gaudir d'unes forces militars mercenàries;

---

³⁶⁴ És en aquest context que el territori lleidatà obté l'empenta definitiva com a entitat autònoma, malgrat que la seva perduració sigui curta degut a l'avanç comtal i les lluites fratricides amb Saragossa.

³⁶⁵ BRAMON, D., *De quan èrem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, p. 322 i 323.

³⁶⁶ La justificació de pagar paries per part de les taifes rau en la defensa del seu territori, i per aquest motiu cal demanar ajut a exèrcits comtals. EPALZA, Mikel de, "Descabdellament polític i militar dels musulmans a terres catalanes (segles VIII . XI)", *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991, p. 76-77.

d'aquí que la participació en la ja esmentada política i economia d'Alandalús no és fruit de l'atzar, sinó que hi observem un clar interès econòmic per part dels comtats. A més, el progressiu enriquiment i l'autoconvenciment que militarment són superiors a les taifes andalusines provocarà que s'iniciï a finals del segle X i primera meitat del segle XI, el segon període de conquesta de la frontera, el qual territorialment abarcaria l'actual Penedès, l'Anoia, part de la Conca de Barberà i la Segarra, i pel nord quasibé s'arriba a la vall del Llobregós fins a tocar al Montsec³⁶⁷. La conquesta en el segle XI ve caracteritzada per una nova forma d'aprisió fruit de les noves necessitats baronials, així doncs, la major capacitat dels senyors els permet apriar més espais, els quals aniran determinats per una fortificació, el castell termenat, que s'erigeix com a símbol del poder nobiliari i de l'expansió vers Alandalús³⁶⁸. Per consegüent qui duu a terme l'expansió és els vescomtes de Barcelona i Osona, les famílies vicarials, els bisbes de Vic, Urgell i Barcelona³⁶⁹, i les comunitats religioses o canònics³⁷⁰. Altrament el poder comtal veu reduïda la seva presència en el fenomen expansiu, en propietats, rendes i jurisdicció³⁷¹, tot i gaudir del respecte teòric sobre la seva potestat sobre tot el territori, i ser ell qui gaudeix de la possibilitat de donar o concedir les noves adquisicions. En aquest marc de reducció del paper del comte, és quan es consoliden les famílies vescomtals de l'interior, arribant al seu punt màxim amb la conquesta, ja que s'extendran vers els territoris del sud, recentment conquerits. També els ordes religiosos busquen el seu espai en aquest context de conquesta i de fanatisme religiós que es viu al llarg del segle XI i XII.

---

³⁶⁷ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 68.

³⁶⁸ SABATÉ, F., "Estructura socio-econòmica de l'Anoia", *Acta historica et Archaeologica Mediaevalia*, 13 (Barcelona, 1992), p. 321.

³⁶⁹ FELIU, G., "El bisbe de Vives de Barcelona i el patrimoni de la catedral (974-995)", *Miquel Coll i Alentorn. Miscel·lània d'homenatge en el seu vuitantè aniversari*, (Barcelona, 1984), p. 171.

³⁷⁰ PLADEVALL, A., "El poblament i la propietat de la terra als antics termes de Sant Hilari Sacalm i de la Vall d'Osor (s.X)", *Quaderns de la Selva*, 6 (Santa Coloma de Farners, 1993), p. 54.

³⁷¹ SABATÉ, F., "Estructura socio-econòmica de l'Anoia", *Acta historica et Archaeologica Mediaevalia*, 13 (Barcelona, 1992), p. 176.

Mapa expansió dels comtats catalans vers els districtes andalusins de Lleida i Tortosa (segles X-XII). SABATÉ, F., *Atles de la "Reconquesta". La frontera peninsular entre els segles VIII i XV*, Edicions 62, Barcelona, 1998.

Tanmateix qui permet dur a terme la consolidació efectiva són les emigracions internes de pagesos que, sota la protecció baronial, aniran colonitzant els nous espais apresats i conquerits en l'espai fronterer, per tal de conrear-los³⁷² i habitar-los, donant una cohesió al nou territori, sempre articulats partint del castell termenat. Tot i així dins aquestes noves àrees colonitzades hi ha petits nuclis de poblament rural que està fora de la fase expansiva que estem citant; es tractaria de grups de pagesos lliures que estarien instal·lats i conreant les terres fronteres, fruit de pervivències anteriors³⁷³ o d'altres

³⁷² FONT I RIUS, J. M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, Consejo de Investigaciones Científicas, Madrid-Barcelona, 1969, p. 21. VILA, J., *El món rural a Catalunya*, Curial, Barcelona, 1973, pp. 24-25. MIRET, J., *Les cases dels Templers i Hospitalers a Catalunya*, Barcelona, 1910, p. 300.

³⁷³ ENRICH, J., "La torre de Claramunt. Prehistòria i món antic", *Història de l'Anoia*, (Manresa, 1988), p. 298-299.

intents impulsats pel comte³⁷⁴. El propòsit senyorial és engolir aquesta població de frontera sota els seus dominis, ja que ha de posar en marxa el nou espai a organitzar. Interessants són les notícies que es reben sobre la naturalesa de la població que es troben en aquest territori de “ningú”, i la caracteritzen de *gentem paganam* i *perversos christianos*³⁷⁵ ja que es troben amb un poblament que ha pogut conviure entre musulmans o cristians, aliens a les preocupacions polítiques del moment. Dins aquests grups humans formats per muladís principalment constatem la interacció social entre dues religions que forgen ambdues societats i civilitzacions que, comparteixen espai i s’hi desenvolupen.

La fase expansiva dels comtats anirà acompanyada del fet, que ja hem comentat, de la desmilitarització de la societat andalusina, a favor d’un exèrcit mercenari que no pot respondre a les noves necessitats polítiques d’Alandalús en el segle XI i XII.

3.1.1 Les taifes a Alandalús

Després que el 1031 la institució del Califat de Còrdova no sigui efectiva en el si d’Alandalús i “les gents de Còrdova” prenguin la consciència que realment és així, que el califat ja no té cabuda dins el nou panorama social i polític d’Alandalús, neixen arreu del territori quasi una trentena de petits regnes coneguts com els regnes de taifa³⁷⁶. Com hem vist en els vint anys posteriors a la *fitna* de 1010, progressivament sorgeixen entitats autònomes seguint el patró territorial de les antigues cores. En aquestes, i fent referència al que ja hem comentat, s’aglutinen per mantenir el poder les famílies d’una mateixa ètnia, procurant que les cores veïnes siguin també properes a aquestes famílies. Múndir de Saragossa intenta monopolitzar el 1016 tota la vall de l’Ebre fins arribar al mar Mediterrani, la qual cosa persegueix que Lleida, Osca i Tortosa siguin properes als tugíbides.

---

³⁷⁴ SABATÉ, F., *L’expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 68.

³⁷⁵ JUNYENT, E., *Diplomatari i escrits literaris de l’abat i bisbe Oliba*, Institut d’Estudis Catalans, Barcelona, 1992, p. 204-208.

³⁷⁶ Les principals taifes andalusis fruit de la *fitna* de 1010 són: Dènia i Alpont el 1010; el 1011 València, Arcos; 1013 Albarracín, Almeria, Huelva-Saltés, Granada, Carmona, Morón, Badajoz; el 1014 Silves; el 1015-6 Ronda; 1016-7 Shantanariyya al-Gharb; 1017-8 Saragossa; 1018-9 Toledo; 1020 Mértola i Tortosa; 1021 Málaga; 1021-22 Jaén; 1023 Sevilla i Niebla; 1031 Còrdova; el 1035 Algesires.

Mapa de les taifes andalusines i els regnes i comtats peninsulars en el segle XI. SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003.

A partir de 1031 la tendència autonomista de les famílies que es mantenien en el poder és legitimada a través dels regnes de taifa. André Clot apunta que l'ascens al poder de les diverses faccions ètniques és pot considerar com una usurpació del poder³⁷⁷. L'evolució política d'Alandalús a partir de 1009-1010 és clarament d'un continu desafiament al poder califal, tensant cada cop més una situació que condueixi a crear diverses entitats autònomes regides per un governador, el qual associï el seu llinatge al govern. Davant aquesta situació hem vist com el califat intenta respondre als esdeveniments, però no amb suficient fermesa i autoritat, ja que les elits àrabs no ocuparan el poder, i aquest s'anirà desintegrant en les diferents faccions ètniques que componen Alandalús. Potser parlar d'una usurpació del poder no seria l'expressió exacta perquè veiem com Múndir de Saragossa, tot i que assaja de consolidar la

³⁷⁷ CLOT, A., *L'Espagne musulmane VIIIe-XVe siècle*, Perrin, Paris, 2004, p. 189.

hegemonia tugíbida a la vall de l'Ebre, i arriba a lluitar amb Tortosa, també duu a terme temptatives per col·locar un califa provinent del llinatge omeia o, fins i tot, procura desenvolupar una entesa de col·laboració amb els hammudites. Si que és cert que els governadors de les taifes sempre imposen un candidat, i que aniria en contra de l'essència original del califat, però també constatem com l'ideari del califa no desapareix amb aquestes autoritats.

El poder en les taifes pot estar sustentat en la figura del príncep, però també qui detenta el poder pot ser el municipi a través de “les gents de la ciutat”, tal i com succeí a Toledo i Sevilla. A Còrdova s'organitzà un consell de notables, el qual posà fi al califat, i després es passaren a denominar-se consell de visirs dirigit per un líder sòlid³⁷⁸. Sigui com sigui, l'ascendència al poder ve o de mans reials, on l'aristocràcia de les famílies influents pot ascendir i legitimitzar-se en el poder, o via un consell en el qual s'hi representen també les famílies amb més projecció a la ciutat, les quals poden tenir una ascendència aristocràtica, científica (alfaquis) o comercials. El poder de les taifes ens reflecteix clarament quina ha estat l'evolució de cadascun dels territoris d'Alandalús, mentre que a la Frontera Superior els llinatges muladí primer, i després àrabs -amb els tugíbides- s'han mantingut en el poder i s'han legalitzat en ell, en el sud de la Península en canvi, degut a l'arroneament de les famílies aristocràtiques, les pugnes internes provocaren que no despuntés un llinatge aristocràtic clar; d'aquí que “les gents de la ciutat” puguin assaltar el poder de la taifa, i fossin elles les que es mantinguessin en el poder.

Les cores són la base territorial a partir de les quals les taifes s'organitzen. Tot i així, a la pràctica qui té l'articulació del territori són les puixants ciutats andalusines. Lleida, Tortosa, Saragossa, Tudela, València, Dénia, Toledo, Lisboa, Silves, Sevilla, entre d'altres, tenen la capacitat suficient per alimentar els engranatges socials i econòmics de cada taifa. Així hem de considerar d'entrada que ja el 1010 les cores que van vinculant-se a una dinastia, tenen dos tipus d'extensió: hi ha les més petites i vinculades a una ciutat i el territori circumdant com per exemple Còrdova i Dénia, i les taifes que tenen sota la seva supremacia una regió sencera com per exemple Toledo o Saragossa³⁷⁹.

---

³⁷⁸ GUICHARD, P., *De la expansión árabe a la reconquista: esplendor y fragilidad de al-Andalus*, Ediciones de la Universidad de Granada, Granada, 2002, p. 133.

³⁷⁹ CLOT, A., *L'Espagne musulmane VIII e – XV e siècle*, Perrin, Paris, 2004, p. 189.

Sigui com sigui, citant un fragment del pròleg escrit per Pierre Guichard³⁸⁰, en el llibre de François Clément³⁸¹ resumeix clarament les taifes “(...) *Alors qu'en Orient le transfert de l'autorité effective du califat abbasside aux différents émirats s'était fait de façon en quelque sorte empirique, l'Occident musulman, qui s'était doté de son propre califat avec les Omeyyades, connaît, avec la crise et la disposition du califat de Cordoue, une secousse politique violente, qui met brutalement les musulmans d'al-Andalus face au problème de la multiplicité des souverainetés effectives et de la rupture de l'unité de la Communauté (...)*”. Aquesta situació extrema és un clar reflex de la feblesa política de l'Islam, lligada a una marcada incapacitat de legitimació dinàstica³⁸². Paral·lelament el vigor econòmic permet a l'Occident l'aparició de les taifes, les quals, amb una inicial bonança econòmica, mantindran petites corts en el si del fragmentat territori d'Alandalús; i també l'eclosió d'una etapa esplendorosa a nivell cultural, les arts literàries, la ciència i el coneixement i el sorgir de llengües autòctones deixaran en un espai marginal la llengua tradicional, l'àrab. Però a més, a nivell global, el fet que l'Islam progressivament és vagi fragmentant desplaçarà els àrabs del poder, a favor de llinatges regionals, i aquí potser rauria un motiu pel qual costa tant mantenir un poder legítim.

3.1.2 D'on prové el poder de les taifes?

Les taifes a Alandalús representen un nou tipus de poder i govern sobre el territori. La fragmentació del conjunt unitari que formava el Califat és la causa més destacable d'aquest canvi en la manera de fer política a Alandalús. L'etimologia de taifa és *tā'ifa* en singular, *tawā'if*, en plural³⁸³, amb un significat aproximat de “grup d'individus”. La connotació d'aquest vocable dins de l'Alcorà és clarament pejoratiu i negatiu per a la *úmma*, perquè el concepte equival a grup d'individus, i per tant no fa referència a tota la comunitat, tal i com manen els principals preceptes de l'Islam; això provoca que el poder es fragmenti i aquest, de retruc, s'endugui una part dels fidels musulmans abandonats al voltant de diversos llinatges. Fins ara el califa, que és el màxim

³⁸⁰ CLÉMENT, F., *Pouvoir et Légitimité en Espagne Musulmane à l'Époque des Taifas (Ve / XI e siècle)*. *L'Imam fictif*, L'Harmattan, Paris, 1997, prefaci.

³⁸¹ CLÉMENT, F., *Pouvoir et Légitimité en Espagne Musulmane à l'Époque des Taifas (Ve / XI e siècle)*. *L'Imam fictif*, L'Harmattan, Paris, 1997.

³⁸² PICARD, C., *Le monde musulman du XI e au XV e siècle*, Armand Colin, Paris, 2001, p. 11.

³⁸³ *L'Alcorà català*, ed. Mikel de Epalza, Josep Forcadell i Joan Perujo, Proa, Barcelona, 2002; *El Corán*, ed. Julio Cortés, Herder, Madrid, 1995, III, 69, 72, 122, 154; IV, 81, 102, 113; VI, 156; VII, 87; VIII, 7; IX, 66, 83, 122; XXIV, 2; XXVIII, 4; XXXIII, 13; XLIX, 9; LXI, 14; LXXII, 20.

representant a la terra d'Al·làh, tenia tota la comunitat sota un únic poder, amb què els creients es podien sentir protegits i relacionats. L'esgotament de l'ideari del califat ha conduït a les elits socials a mantenir petites hegemonies territorials per tal de monopolitzar el poder i la religió, però això sí, havent de fragmentar la comunitat. La pròpia etimologia del vocable taifa és un reflex de la poca acceptació popular que tingueren les taifes en el si dels grups socials populars d'Alandalús i també en el conjunt d'alfaquís i homes de lleis³⁸⁴, tot i que, aprofitant aquesta citació dels últims, cal dir que en el cas dels governs municipals de Sevilla, una part d'ells hi participen activament. Però, endemés de reflectir la poca acceptació popular, l'ètim taifa, extret de l'Alcorà serà, un pretext utilitzat pels grups reaccionaris enfrontats amb als governs de les taifes per deslegitimitzar-les i també per oposar-se a la seva rutina administrativa, perquè consideren que la ruptura de la comunitat, tal i com hem dit en línies anteriors, és il·legal per a la llei sagrada perquè està escrit en l'Alcorà que la comunitat mai no és pot dividir.

L'escàs suport dels grups socials més humils respecte les taifes no és un element suficient perquè aquestes no segueixin endavant i els diversos poders locals o regionals s'hi consolidin. Homogèniament totes les taifes tenen un comportament polític uniforme³⁸⁵, i, si tenim en compte la diversitat de famílies ètniques que l'ocupen, podríem pensar que cadascuna té una evolució diferent degut al seu divers origen, però no és així: de forma progressiva van ocupant els òrgans administratius i fiscals dels poders de les taifes fins aconseguir el control absolut amb la figura del príncep. La uniformitat en el procés d'accés al poder només deixa de ser igual en una qüestió, el territori. Les taifes, com hem dit al llarg del treball, és caracteritzen, a nivell del territori, en dos grups: les grans taifes d'abast regional i les petites taifes que és localitzen al voltant d'una ciutat i la seva àrea d'influència més immediata. Aquesta inicial divisió marcarà el devenir del poder sobre el territori i els llinatges que monopolitzen els poders locals, ja que les disputes i la violència entre les veïnes o les hegemòniques que es viu durant el segle XI, provocarà que les petites taifes sempre estiguin a mercè de les grans, fins al punt de desaparèixer, malgrat que puguin gaudir d'un dinamisme econòmic i d'una productivitat cultural destacables. L'ús de la força i poder mantenir-la seran unes

---

³⁸⁴ Per tenir més informació sobre el paper que jugaren els alfaquí durant les taifes consultar, BENABOUD, M., "El papel político y social de los "ulamā", Al-Andalus durante el período de las taifas", *Cuadernos de Historia del Islam*, (Granada, 1984), p. 1-46.

³⁸⁵ CLÉMENT, F., *Pouvoir et Légitimité en Espagne Musulmane à l'Époque des Taifas (Ve / XI e siècle)*. *L'Imam fictif*, L'Harmattan, Paris, 1997, p.15.

de les claus que permetran sobreviure a les grans taifes fins a la primera dècada del segle XII, quan els almoràvits retornen al poder imperialista propi de l'antic califat i posen fi a poc més de setanta anys de petits regnes andalusins. Les famílies que s'encavalquen en les lluites pel poder busquen diverses formes legals de legitimitzar la seva candidatura i, de passada, de tenir el màxim de suport social, tot i que aquest, en el context del segle, ja hem vist que és força complex d'obtenir. La recerca en el món clàssic grec portà als filòsofs musulmans del segle XI a la figura neo-platònica del príncep, que serà "l'excusa legal" que permetrà a aquests llinatges l'accés al poder, ja que, invocant a una severa jerarquia social, on en l'últim esglaó només hi ha el príncep com a últim home representant del poder, l'intenten equiparar amb la figura del califa. Hàbilment, no vinculen la figura del príncep a la descendència del Profeta, sinó a la d'un llinatge familiar. Per tant només estem parlant de política, tot i l'evident teocràcia que visqué Alandalús, fruit de l'arribada i enfortiment de les idees malikís amb els omeies.

L'obra d'Ibn Hayyàn és un instrument interessant que serveix per entendre les lluites i disputes entre partidaris del califat i detractors de les taifes contra els governs de les taifes. El cronista considera que cada taifa també és homogènia en el pla ètnic. Podem afirmar que els governs de les taifes sí que són compactes en el sentit que una família regenta el poder i l'autoritat; però això no implica que totes les gents que viuen sota l'àrea d'influència de la taifa siguin exclusivament de la mateixa ètnia que la família que governa. Lleida és un exemple prou significatiu, atès que hi atalaiem als anys trenta del segle XI la pugna pel poder entre els tujíbides i els Banú Hud. François Clément³⁸⁶ critica la suposició que dona la teoria d'Ibn Hayyàn, quan afirma que dins de cada taifa es mantenen les especificitats culturals d'origen, manifestant que els esclavons o eslaus (saqàliba) eren completament aculturats i que, dels berebers nous, és possible dubtar-ne pel que fa als posseïdors del poder. Però la seva crítica no acaba aquí, sinó que segueix amb la qüestió de la solidaritat ètnica, la qual, segons la teoria d'Ibn Hayyàn juga un paper determinant en les relacions entre les taifes³⁸⁷. Veiem com Múndir de Saragossa, l'any 1016 intenta homogeneïtzar tota la vall de l'Ebre sota la capitalitat saragossana, buscant el recolzament de les ciutats que controlen els tujíbides,

---

³⁸⁶ CLÉMENT, F., *Pouvoir et Légitimité en Espagne Musulmane à l'Époque des Taifas (Ve / XI e siècle). L'Imam fictif*, L'Harmattan, Paris, 1997, p.15.

³⁸⁷ Sobre la qüestió de les solidaritats ètniques entre taifes, és interessant el treball realitzat per BENABOUD, M., "Asabiyya and social relations in Al-Andalus during the period of the Taifa States", *Hespéris-Tamuda*, XIX (Rabat, 1980-1981), p. 5-45.

però també veiem com Lleida i Saragossa viuen des del 1031 fins a finals de la centúria una guerra fratricida interminable. Finalment critica l'últim punt de la teoria d'Ibn Hayyàn, el qual apunta que els sistemes d'organització del poder que havien de diferir segons l'origen ètnic o ètnicocultural dels diversos estaments dirigents, es manifesten iguals arreu de la Península, i també que els comportaments polítics són igualment uniformes.

El poder taifal gaudeix d'una complexitat molt gran, la diversitat de grups socials i llinatges familiars que sorgeixen un cop el califat entra en crisi irreversible, denoten que Alandalús és un mosaic força complex per mantenir una homogeneïtzació territorial. Les taifes són altament criticades pels autors del moment, Ibn Hayyàn n'és un exemple plou clar, però l'auge econòmic i intel·lectual denoten que probablement la imatge tan negativa que ens ha arribat a través de les fonts documentals potser amaga una realitat on uns grups socials, independentment de les lluites i pugnes socials per ascendir i mantenir-se al poder, van crear i consolidar petits regnes amb una fortalesa i una projecció vers el territori més potent que la viscuda amb el califat i van posar la cultura i la ciència d'Alandalús a un altíssim nivell dins del món musulmà des d'on també foren prou conegudes en els àmbits dels regnes feudals peninsulars i europeus.

3.1.3 La Lleida taifa en el context històric des del 1017 fins 1102

Recordem que, el 1016, Múndir de Saragossa, partint del seu ideari d'expansió seguint la vall de l'Ebre fins arribar a la mar Mediterrània, arribà a assolir el control de la taifa de Tortosa, immersa en una profunda crisi política. La divisió dels grups socials hegemònics era evident: hi havia els partidaris dels *saqàliba* i de mantenir una bona entesa amb València que, recordem-ho, també estava sota el mandat dels *saqàliba* i eren taifes veïnes i, d'una altra banda el que propugnaven "les gents de la ciutat": buscar un suport forani als esclaus i entrar en contacte amb els llinatges àrabs com els tujíbides de Saragossa. Aquesta dicotomia dins de Tortosa fou hàbilment aprofitada per Múndir per tal d'entrar a la disputa del control de la taifa tant preuada per Saragossa, i vital per

Mapa del districte andalusí de Lleida en el segle XI fins l'arribada dels almoràvits. SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003.

València. Sigui com sigui, Tortosa entrà a formar part de l'òrbita del llinatge àrab dels tujíbides i conformà un conjunt unitari que s'allargava des de Tudela, passant per Saragossa, Osca i Lleida fins arribar a Tortosa, amb el riu Ebre com a canal principal de comunicació, comerç i alerta³⁸⁸. Aquesta excel·lent política dels tujíbides es trencà tot just l'any següent, el 1017, quant Sulaymàn ibn Hud prenia el poder a la ciutat de Lleida i el seu territori derrocant als tujíbides instal·lats allà. Però el cop moral infligit per aquest nomenament fou més que un simple canvi de príncep: suposà la ruptura, tant sols un any després que Múndir aconseguís el control de la vall de l'Ebre fins a la mar Mediterrània³⁸⁹. El monopoli tujíbida es truncà a favor d'un altre llinatge àrab, els Banú Hud. Tanmateix, sabent que la tensió en la regió era alta, i per evitar enfrontaments molt abans de la seva plena consolidació en el poder lleidatà, Sulaymàn ibn Hud adoptà, tot

³⁸⁸ BÀSSOLS, S., "Una línea de torres de vigia musulmanas: Lérida-Tortosa", *Al-Qantara. Revista de Estudios Árabes*, XI, fasc. 1 (Madrid, 1990), p. 127-154.

³⁸⁹ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 185.

just després del seu nomenament a Lleida, una política de prudència, per no crear enemistats. La proclamació, favorable al legitimisme àrab, ideari propi de Múndir de Saragossa, fou una de les principals jugades que realitzà el lleidatà per tal de consolidar-se en el poder.

Jugà un paper favorable a Sulaymàn ibn Hud l'evolució política d'Alandalús, degut a que assistim a l'entrada al califat cordovès de la dinastia hammudita amb el primer 'Alí ibn Hammúd. La proclamació pro-àrab dels dos líders de la Frontera Superior els feu anar junts en els intents restauradors de la dinastia omeia en el califat de Còrdova. D'aquesta manera, a part de tenir una política única relativa als interessos d'Alandalús, s'evitava que es desviessin esforços en lluites internes per recuperar el control de la regió a mans d'una o altra dinastia familiar. En aquest sentit, saragossans i lleidatans donen ple suport a un besnét d'Abd ar-Rahmàn III, dit 'Abd ar-Rahmàn IV al-Murtadà, (1018) a la ciutat de Xàtiva, llavors controlada pels amirís.

L'assassinat del primer califa hammudita donà alè a les intencions dels partidaris de la legitimitat omeia per tal de restaurar-la i conduir a bon port la situació tan complexa d'Alandalús. Per aquest motiu li donen suport Múndir I de Saragossa, Sulaymàn ibn Hud de Lleida, l'eslau Hairàn d'Almeria i Múrcia, Ibn Qàs.sim d'Alpont, Labíb de Tortosa i els fatàs Mubàrak i Muzàffar de València-Xàtiva³⁹⁰. Tot i aquesta bona voluntat dels avaladors de Abd ar-Rahmàn IV al-Murtadà, cal tenir en compte que el germà del difunt 'Alí ibn Hammúd, de nom al-Qàs.sim també aspira a ocupar el califat cordovès.

Com va sent habitual en el context andalusí posterior a la *fitna* de 1010 les dues pretensions acaben amb enfrontament militar. Així doncs, Múndir encapçala un exèrcit format per tropes comtals molt ben pagades i la col·laboració dels lleidatans Banú Hud, per tal de recolzar i protegir la possessió d'Abd ar-Rahmàn IV al-Murtadà, que sortia des de Xàtiva³⁹¹. Recordem que Xàtiva era partidària clarament del besnét d'Abd ar-Rahmàn III, i de la legitimitat omeia. Probablement el fet de no traslladar-se directament a la capital, Còrdova, i anar primer a Granada, va decidir el futur d'Abd ar-Rahmàn IV al-Murtadà. Tal i com dèiem, l'expedició va anar cap a Granada per aconseguir el suport del bereber Sanhàja Zàwī ibn Zīrī, però dins els dominis seran atacats pels berebers partidaris d'al-Qàs.sim, que li causaran nombroses baixes, i el fracàs de l'expedició, fins al punt que Múndir s'ha de refugiar a Almeria i el pretendent

---

³⁹⁰ *Ibidem.*, p. 112-117.

³⁹¹ *Ibidem.*, p. 114.

a califa ‘Abd ar-Rahmàn IV al-Murtadà, a Guàdix, on fou assassinat i s’acabaren les aspiracions omeies, i hegemòniques dels tujíbides³⁹².

Aquesta desfeta corrobora la dificultat existent per recuperar el poder del califat sobre la resta de territoris d’Aandalús, els quals, per altra banda, cada cop més adopten un patent posicionament independent. Així Múndir I de Saragossa, el 1018, s’aferra al poder i s’erigeix com a veritable sobirà de la Frontera Superior i, seguint els mateixos passos que l’anterior, Sulaymàn ibn Hud de Lleida, també busca consolidar-se en el poder i mantenir una bona sintonia amb Saragossa per tal de no crear cap tipus d’instabilitat en el si de la vall de l’Ebre. També, a partir del 1018, els dos principals sobirans veuen el califat com un projecte llunyà, però tot i així no deixen de mantenir una voluntat arabista per recuperar el que fou la institució.

Extraiem una altra lectura de la fallida de nombrar ‘Abd ar-Rahmàn IV al-Murtadà i és el bon funcionament i la bona salut que tenen les solidaritats entre les futures taifes del Llevant peninsular. Les proclamacions de pertinença a la solidaritat àrab per part dels tujíbides i els Banú Hud, així com la invocació a la fidelitat amirita, han permès entendre’s perfectament amb les futures taifes *saqàliba* de Tortosa, València, Dénia i Tudmir.³⁹³

En aquest sentit entenem que el 1019 l’elit social de Tortosa ofereixi el poder a Múndir de Saragossa, ja que el fatà de Tortosa, Labíb, tenia prioritat per relacionar-se amb València, també sustentada per un govern fatà. Saragossa, doncs, partint del seu ideari d’unitat de la vall de l’Ebre fins arribar al mar imposa el seu poder. Tot i així, seran un altre cop amb solidaritats, en aquest cas entre els esclaus, i la intervenció dels fatàs de Xàtiva, que Labíb es guanya el favor dels dos eunucs que regeixen València Mubbàrak i Muzàffar que faciliten que un altre cop Labíb, recuperi el poder perdut a mans dels saragossans³⁹⁴. La instabilitat política no deixa cap pausa, i poc després dels esdeveniments de 1019 i posteriors, la mort dels dos eunucs de València Mubbàrak i Muzàffar, deixa un buit de poder considerable a la taifa. Un altre cop seran les solidaritats esclaves les que proposaran a Labíb de Tortosa, també esclau, que accepti la regència de la taifa València. Amb aquest gest, clarament s’uniria l’arc Mediterrani de Tortosa i València, creant una taifa amb una clara projecció vers el Mediterrani. Aquest

---

³⁹² IBN ‘IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 114-115.

³⁹³ SABATÉ CURULL, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 107.

³⁹⁴ *Idem.*, p. 108. IBN ‘IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 138.

fet, la unió de Tortosa i València, despertarà a Dénia una notable preocupació, considerant que es posa en perill les seves aspiracions d'obrir-se al Mediterrani. No oblidem que el 1013 s'aconsegueixen les Illes Balears i poc després, el 1015 intenten conquerir l'illa de Sardenya, però aquest assaig es frustra. Tenint en ment la menor possibilitat que Labíb de Tortosa també governi València, reacciona Mujàhid de Dénia i arriben a una mena d'entesa de cogovern que tindrà una cronologia del 1019 fins al 1022³⁹⁵. Com és obvi, l'entesa entre ambdós corregents de València es fa difícil, fins a tal punt que Mujàhid acusa Labíb d'afavorir el comte de Barcelona³⁹⁶, fet que serà l'excusa per destituir al segon del seu càrrec a València, i deixar lliures les portes del poder de la taifa valenciana per al de Dénia³⁹⁷. El nostre interès vers aquesta controvèrsia recau en que, amb l'intent de destituir Labíb, es proposa el càrrec de l'anterior a Sulaymàn ibn Hud de Lleida, el qual sense dubtar-ho accepta i incorpora València al districte lleidatà.

Les pretensions marítimes de Lleida no són merament ocasionals. Recordem que amb l'intent de recuperar el califat amb el pretendent omeia ja es va veure amb l'aliança impulsada les perspectives de Sulaymàn ibn Hud. A mesura que avança el segle, Lleida mira vers el sud, amb la veïna Tortosa, i busca per una necessitat social i econòmica la sortida del Mediterrani per tal d'assegurar-se la seva supervivència i hegemonia sobre el territori davant una progressiva pressió dels comtats catalans i de la veïna Saragossa.

Tanmateix, Múndir I de Saragossa no pot acceptar que les pretensions lleidatanes intentant capgirar la situació a favor seu. Realment el poder sobre València ve dictat pels amirís de Xàtiva, els quals mantenen una excel·lent relació amb el saragossà, i proposen que un descendent directe d'Almansor, 'Abd al-'Azíz, fill de Sanjúl i curiosament refugiat a Saragossa, obtingui el poder de València en detriment dels Banu Hud de Lleida³⁹⁸. Amb aquesta estratègia s'obté que Saragossa desplegui un arrelament més vers el Mediterrani, fet que anteriorment, amb els fatàs valencians, hagués estat impossible, hauria aïllat Tortosa del tradicional suport de la veïna València i també hauria deixat a Lleida en un marc extrem, a cavall de Saragossa i dels comtats catalans.

---

³⁹⁵ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 135.

³⁹⁶ *Ibidem.*, p. 142.

³⁹⁷ *Ibidem.*, p. 142.

³⁹⁸ *Ibidem.*, p. 142-143.

Mapa de les possessions territorials de Sulaymàn ibn Hud de Lleida el 1024. SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003.

Certament a partir del anys vint del segle XI l'avanç dels comtats és consolidat amb la conquesta de Montmagastre, el 1018, i es rebla amb la conquesta de Guissona, el 1024³⁹⁹, que serà una de les fortificacions de referència per la conquesta del pla del Mascançà i de la ciutat de Lleida⁴⁰⁰. Amb aquest avanç, la taifa lleidatana veu reduït el seu territori heretat del califat, i això provoca que dur a terme una activa política d'entesa amb els comtats pirenaics pugui marcar un lleuger respir per la seva supervivència. Altrament, Lleida no pot oblidar-se del món andalusí, i intel·ligentment segueix amb interès els esdeveniments del califat cordovès, que no oblidem, tal i com hem accentuat a l'inici del treball, és troba en una fase pràcticament terminal. Tot i així, l'escomesa comtal, aquest cop, no es tractaria ja d'una apropiació per part dels senyors

³⁹⁹ Guissona s'està poblant gràcies a l'impuls del bisbe d'Urgell en el context del 1024, VERDÉS, P., "Estudi d'una zona de frontera al segle XI: la Plana de Guissona", *VII Jornades d'Arqueologia Medieval de Catalunya*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1993, p. 24-33.

⁴⁰⁰ SABATÉ CURULL, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 76.

d'un espai de frontera erm i sense el control efectiu del comte o d'Aandalús, sinó que estem parlant de la conquesta de territori funcional i fortificacions andalusines. Per tant entrariem en el tercer període de l'expansió dels comtats vers Aandalús⁴⁰¹. Des del vessant comtal, assistim a una etapa on l'evolució de la feudalitat, de la seva riquesa⁴⁰² i la feblesa militar andalusí afavoreixen que s'iniciï la conquesta militar del territori andalusí. Davant aquest avanç pel nord i nord-est, els comtats es trobaran amb una organització del districte lleidatà a través de diverses línies d'assentaments tipus *husun*⁴⁰³, alqueria i almúnia els quals estructuraven i organitzen tot el territori defensiu. Una primera línia de fortificacions faria referència a Calasanç, Monmegastre, Àger, la zona de Ponts fins a la vall del Llobregós; la segona línia actuaria d'acord amb l'articulació que ofereix l'emplaçament de Balaguer, a partir de la qual s'estructura la tercera línia que seria la defensa efectiva de Lleida, mitjançant els importants enclavaments militars de Tamarit de Llitera, Alguaire i Corbins. Altrament no ens hem d'oblidar de les zones més meridionals, les quals estan també molt ben organitzades a través de Castellans amb el seu districte ben cohesionat, la ciutat de Fraga i la fortificació de Mequinensa.

Després dels fets de 1026, amb la matança de berebers es busca mantenir un cert control, dins el desgavell, buscant un califa que tingui la legitimitat omeia. La figura elegida serà Hixàm, germà d'Abd ar-Rahmàn IV, i per tant besnét del sempre referent 'Abd ar-Rahmàn III. Hixàm vivia refugiat en la petita taifa d'Alpont, sota control dels Banú Qàs.sim. Hixàm fou cridat per les èlits cordoveses per tal d'esdevenir califa, i així succeí, el 1027, intitulant-se Hixàm III; però el gran desinterès, la irreparable fragmentació territorial, l'escassa emoció davant d'un califat feble i sense pretensions clares de futur, el deixaran ben sol en el seu últim intent i agònic. Còrdova busca recolzaments amb pes sobre Aandalús, com per exemple Mujàhid de Dénia o Hairán d'Almeria, però aquests tenen més preocupacions en consolidar-se en el seu territori i d'allí expandir-se, que creure en un califa. Altrament, Sulaymàn ibn Hud de Lleida des

---

⁴⁰¹ *Ibidem.*, p. 76-80.

⁴⁰² Cal tenir en compte que en aquest context de formació de les primeres taifes, els comtats han ofert els seus serveis militars com a mercenaris, a canvi d'unes quantitats econòmiques força substancials, i també cal tenir en compte que en aquest context entre el 1010 i el 1031 hi han hagut diverses expedicions a Còrdova, amb un substancial botí pels comtes que hi participaren.

⁴⁰³ SCALES, P., "La red militar en el Tagr-Al-'Ala en los siglos X y XI: Cataluña", *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*, III, Diputación General de Aragón, Huesca, 1985, p. 225-226. SÉNAC, P., "Notes sur les husun de Lérida", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXIV (Paris, 1988), p. 61. GIRALT, J., "Fortificaciones andalusines a la Marca Superior: El cas de Balaguer", *Setmana d'Arqueologia Medieval*, (Lleida, 1986), p. 178.

d'un bon inici reconegué a Hixàm III, seguint la seva idea de no sentir-se sol i marginat per l'acció de Saragossa.

L'escassetat de recolzaments vers Hixàm III i el desencant vers el califat, faran que, el 1031, les mateixes elits cordoveses decideixin abolir el califat i designin un notable de la ciutat per regir el territori que li quedava a l'antiga ciutat califal de Còrdova⁴⁰⁴. A partir de la destitució de Hixàm III, hi ha certa incertesa sobre quin fou el seu refugi fins la seva mort. Hom considera que retornà a la taifa d'on provenia, Alpont. Però cada cop més es dóna crèdit a la hipòtesi que Lleida, mercès a Sulaymàn ibn Hud, acollí Hixàm III a la seva Suda fins la data de la seva mort el 1036⁴⁰⁵.

El que clarament ens demostren tots els moviments realitzats per Sulaymàn ibn Hud és un reflex de l'estabilitat interior de la taifa en uns moments difícils i la seva percepció d'uns veïnatges força complexos per les seves pretensions. També no oblidem que el llarg recorregut iniciat per Sulaymàn a Lleida, l'ha portat a ser un destacat personatge dins l'àmbit de les taifes peninsulars. D'aquí que probablement Hixàm III és pogués refugiar i tenir la protecció del lleidatà. Tot això condueix que en els anys trenta del segle XI, Sulaymàn ibn Hud segueix tenint un bon veïnatge amb Saragossa, ara ja sota el regnat de Múndir II, des del 1029, i que continua buscant l'hegemonia sobre la vall de l'Ebre i també un equilibri de forces, ja que a partir de 1031 ja no pot cercar ajuts atenent a la legitimització omeia o amirí. Lleida, en conseqüència, serà l'única entitat autònoma de Saragossa dins l'antiga Frontera Superior⁴⁰⁶.

La mort, el 1039, de Múndir de Saragossa, canvia inesperadament la situació dins l'àmbit lleidatà i en el conjunt de la vall de l'Ebre⁴⁰⁷. Els tujíbides són expulsats del poder saragossà degut a la seva inestabilitat interna i les pugnes familiars. Aquesta situació, la va aprofitar ràpidament Sulaymàn ibn Hud per entrar a Saragossa i expulsar-ne del poder els tujíbides, per imposar-se ell i el seu llinatge familiar⁴⁰⁸. D'aquesta forma veiem com és des de Lleida que s'assalta el poder de la capital de l'antiga Frontera Superior, i s'unifica a partir d'ara el conjunt de la vall de l'Ebre, contemplant, això sí, l'impuls lleidatà. Tanmateix, Sulaymàn continuarà mantenint la capital a Saragossa com fins ara, provocant un trasllat del poder vers l'anterior, deixant enrere

---

⁴⁰⁴ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 131.

⁴⁰⁵ BALANYÀ, P., *Crónica política de la pre-Catalunya islámica*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1992, p. 63.

⁴⁰⁶ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta Edat Mijtna*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 109-111.

⁴⁰⁷ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 153.

⁴⁰⁸ *Ibidem.*, p. 155.

Lleida però sense abandonar-la⁴⁰⁹. A partir d'ara podem parlar d'una total i absoluta unificació del territori del nord-est, el qual continuarà amb les seves projeccions vers el Mediterrani, tal i com ho confirma l'acció de mantenir Tortosa i les intervencions en el Llevant com, per exemple, en el marc de la guerra entre Dénia i València el 1041. A través de la seva interposició en l'anterior conflicte, Sulaymàn intenta mantenir allunyats els monarques de Castella i Toledo, d'una àrea d'influència saragossana, en la qual ell, mentre regnava Lleida, ja havia mantingut estrets llaços quan acceptà València a principis dels anys vint del segle XI. L'estratègia però no acabà aquí, sinó que Sulaymàn proposà un matrimoni entre els fills dels valencians i deniencs per arribar a un acord i pau. Tanmateix el saragossà va seguir amb les seves polítiques de matrimonis i casà la seva filla amb el primogènit de Dénia, el qual el 1045, amb el nom d'Iqbàl Ad-Dàwla, va ascendir al poder de la taifa llevantina⁴¹⁰. La importància de Sulaymàn fou tal que va emetre moneda a la seca d'Hellín, i encunyà una altra moneda on la invocació és únicament Sulaymàn ibn Hud i Alandalús. Per mitjà d'aquest cop d'efecte, es poden entreveure les clares aspiracions de Sulaimàn al reconeixement dins el panorama taifal, i a preservar les seves aspiracions d'àrbitre dins el panorama fragmentat d'Alandalús.

Sulaymàn ibn Hud va morir el 1046 deixant com herència les ciutats de Saragossa, Lleida, Balaguer, Calataiud, Tudela, Daroca, Osca, Barbastre, Medinaceli i Guadalajara⁴¹¹. La seva successió es previa força complexa per la dualitat que es presentava, ja que tenim per una banda els seus quatre fills, amb intencions de fragmentar el que el seu pare havia unificat, i, de l'altra, el gendre, a Dénia, que reclamava el tro al·legant la qüestió de les monedes encunyades, i també invocant la fortalesa que tindria la taifa en erigir-se com la més important en la zona oriental d'Alandalús. El 1049 però, els quatre fills acceleren la fragmentació del territori amb les següents parts: Àhmad a Saragossa, Muhàmmad a Calataiud, Lubb a Osca i Yús·suf al-Muzàffar, el primogènit, a Lleida⁴¹². L'estratègia dels Hud va clarament enfocada en controlar les principals capitals de la vall de l'Ebre, establir bones relacions amb les respectives elits urbanes i també consolidar el seu llinatge familiar en el poder i evitar que els seus contrincants, els tujíbides, puguin tenir oportunitats per usurpar el poder taifal.

---

⁴⁰⁹ *Ibidem.*, p. 183.

⁴¹⁰ IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 130.

⁴¹¹ *Ibidem.*, p. 130. IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 185.

⁴¹² IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 186.

La repartició del territori aconseguït per Sulaymàn serà motiu de dures pugnes entre Lleida i Saragossa. Recordem que a Lleida resideix el primogènit de Sulaymàn, el qual té una alta acceptació en el marc de la capital política, Saragossa⁴¹³. Fins a tal punt arriba el reconeixement de Yús·suf al-Muzàffar⁴¹⁴, que Tudela li demana ajut perquè la socorri. Tant el reconeixement de primogènit com el fet d'ajudar Tudela no és ben acceptat pel seu germà Àhmad, el qual intenta boicotejar, per exemple, l'expedició de Yús·suf contra Tudela a través d'un pacte amb Ramir I perquè els deixi passar per les seves terres i no per les del saragossà. Acte seguit Àhmad suborna a Ramir I amb més diners per tal que aquest ataquï al lleidatà i li causi nombroses baixes⁴¹⁵. Sigui com sigui, durant els anys cinquanta del segle XI les tensions entre Lleida i Saragossa seran el pa de cada dia, fins al punt que finalment, sobre el 1058, arribaran a un acord de bon veïnatge. Per una altra banda, aquesta situació inestable porta a cercar noves aliances o, millor dit, a refer les antigues aliances del seu pare amb el món comtal. A mesura que avança la centúria els comtes no és limiten a cobrar un impost abusiu a les taifes en forma de paries, sinó que a més es van apropiant a un ritme accelerat del seu territori. Per aquest motiu, Yús·suf ha de pactar uns acords entre ambdues potències per tal que no l'afebleixin més i, per altra banda, ha de cercar que l'ajudin en cas d'un atac exterior. Les paries seran la gran moneda de canvi, una notable injecció de diners que serà motiu suficient com perquè els comtes assetgin cada cop més els reis de taifa i els seus territoris. Entre 1041 i 1059 s'estableix una pugna entre Mir Geribert d'Olérdola i Ramon Berenguer I, en què el primer, refugiat a la ciutat de Tortosa, ofereix de condonar les pàries que paguen al de Barcelona. Aquesta interessant dada demostra el paper que significaven les paries en el si de l'economia i la política del context, ja que s'utilitzaven com a moneda de canvi per aconseguir objectius estratègics⁴¹⁶. Altrament veiem un exemple més de les relacions entre el món musulmà i el comtal: Mir Geribert, viu refugiat a Tortosa, ciutat andalusina, musulmana i suposada enemiga del nord comtal. Aquest fet i, avançant-me en el text, ens apunta com és la societat andalusí, la

---

⁴¹³ *Ibidem.*, p. 186.

⁴¹⁴ Àhmad, rei de Zaragoza, no gaudeix del suport popular tal i com veiem en la següent font, (...) *las gentes(...)* (...) *lo aborrecieron por aquello y le negaron obediencia, traspasaron su gobierno a su hermano Yús·suf y llevaron a cabo su proclamación, y no le quedó a Àhmad sino Zaragoza(...)*, IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 186.

⁴¹⁵ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986, p. 122-123. IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 187.

⁴¹⁶ LACARRA, J. M., *Colonización, parias, repoblación y otros estudios*, Anubar, Zaragoza, 1981, p. 48-76.

qual porta convisquent amb el nord comtal quasibé quatre segles, temps suficient com per crear uns llaços entre ambdues realitats el suficientment forts com per intercanviar panoràmiques de la vida política, econòmica i quotidiana⁴¹⁷.

Així doncs, aquests moviments diplomàtics ens donen a entendre la naturalitat de les relacions entre els dos móns, independentment de la seva confessió religiosa, ja que els pactes i aliances són ben usuals al llarg d'aquesta centúria. Tot i l'evident avanç dels territoris comtals en direcció a la taifa lleidatana, la solidesa del poder encara li permet mantenir la cohesió del territori que posseeix i establir unes vinculacions molt clares entre el món urbà i el món rural lleidatà.

El ple segle XI és un moment on el sistema feudal és consolidat arreu dels territoris comtals cristians i emergeix una societat piramidal molt ben definida, que la podem extrapolar a diferents nivells del món comtal. Davant aquesta situació, Lleida manté una bona relació amb els dos comtats emergents, Barcelona primer, i en segon lloc Urgell, mentre que Saragossa estableix forts llaços amb Castella. Aquestes aliances veurem que tindran fruit en les diverses pugnes que trobarem més endavant entre les dues taifes i les institucions feudals.

Els acords de pau assolits pels dos germans sobre el 1058 permetran reprendre després de la mort del seu pare Sulaymàn, un altre cop, les aspiracions mediterrànies de Saragossa. Tortosa torna a ser la clau. La mort de Sulaymàn la feu independent una altra vegada, i governada pels saqàliba baix l'òrbita de València. Com hem pogut constatar al llarg de la centúria, la desconexió entre l'elit social tortosina i la saqàliba és evident, fins al punt que un altre cop els primers ofereixen el regnat de la taifa a Àhmad de Saragossa, el 1059⁴¹⁸. També podem constatar que els descendents dels amiris i els nous berebers no acaben de consolidar-se en el si de les elits locals municipals, probablement a causa de la seva culpabilitat pel fracàs del califat. Altrament els saqàliba, molts dels quals són eunucs no poden establir una pròpia dinastia, el qual dificulta el seu assentament i consolidació en un poder taifal. El 1063-1064 Àhmad derrota a Aragó a la

---

⁴¹⁷ Anotar i seguir amb el marc de les relacions entre el món comtal i l'andalusí, com 'Alí ibn Mujàhid Iqbàl ad-Dàula de Dénia va cedir l'any 1058 la jurisdicció sobre els seus súbdits cristians al bisbat barceloní, administrat pel bisbe Guislabert, vegeu, VIGUERA, M.J., *Los reinos de taifas y las invasiones magrebies (Al-Andalus del XI al XIII)*, Mapfre, Madrid, 1992, p. 83-86.

⁴¹⁸ *Crónica anónima de los reyes de taifas*, (Madrid, 1991), p. 42. MONÉS, H., "Consideraciones sobre la época de los reyes de taifas", *Al-Andalus*, XXXI (Madrid, 1966), p.319. IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 188.

batalla de Barbastre⁴¹⁹ i recupera aquest important bastió per defensar els seus territoris septentrionals, ja que, fruit de la croada impulsada pel Papa Alexandre II, ja l'havia perdut. De fet, Ibn Hayyàn considera la recuperació de Barbastre com un acte de *jihad* davant l'infidel⁴²⁰, i per la participació de cinc-cents genets procedents de la taifa de Sevilla⁴²¹. En el mateix context bel·lic, Àhmad derrota en poc espai de temps Aragó en un altre enfrontament, en la batalla de Graus, on segons la crònica d'Ibn al-Kardabús, hauria mort Ramir I d'Aragó, el 1063⁴²².

Assistim a un decenni amb diversos canvis dins la política taifal. Per una banda és evident l'avanç dels comtats i regnes feudals vers els territoris andalusins, i també és consolida l'ofec que infligeixen els primers sobre els segons. Altrament, dins la política andalusí, assistim a una curta etapa de morts estratègiques: el 1069 mort al-Mú'tadid⁴²³ de Sevilla i al-Ma'múm de Toledo, el 1075⁴²⁴. Moren dos rivals directes de la taifa saragossana, la qual rivalitzava amb les anteriors per l'hegemonia dins Alandalús i també per qüestions territorials entre taifes. Amb aquest buit, Àhmad s'erigeix com a líder sòlid de la taifa de Saragossa, i un líder emergent en el si del conjunt andalusí.

La política andalusina, al segle XI, no deixa ni un petit sospir per a descansar i, tant bon punt veus una situació mínimament favorable, ràpidament en tens d'altres de totalment desfavorables i conflictives. Dic aquest comentari perquè, el 1076, un any després de la mort del sobirà toledà, amb qui Saragossa mantenia una llarga pugna, Dénia s'aixeca contra el poder saragossà. Aquesta taifa és important per mantenir les aspiracions mediterrànies de Saragossa perquè, a part de la seva privilegiada situació en el Llevant, també posseeix les Illes Balears, fet que suposa tenir un ventall de possibilitats interessants i a valorar. Ràpidament, Àhmad actua i el 1077 conquereix amb l'ús de la força la ciutat de Dénia⁴²⁵. Aquesta conquesta militar suposa per Saragossa perdre Mallorca, illa que, ja des de l'any 1050, funciona a títol de govern quasi independent, i a

---

⁴¹⁹ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986, doc. 33, p. 94. IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 188.

⁴²⁰ *Ibidem.*, p. 188-189.

⁴²¹ SÉNAC, P., *La Frontière et les hommes (VIIIe-XIIe siècle). Le peuplement musulman au nord de l'Ebre et les débuts de la reconquête aragonaise*, Maisonneuve et Larose, Paris, 2000, p. 391-417. VIGUERA, M.J., *Aragón musulmán*, Librería General, Zaragoza, 1981, p. 191-200.

⁴²² IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Madrid, Akal, 1986, doc. 34, (p. 95).

⁴²³ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 172-176.

⁴²⁴ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986, doc. 38, (p. 99).

⁴²⁵ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 191.

partir d'ara ho farà completament. El saqàliba ibn al-Àglab es proclama governador de Mallorca assumint el títol d'al-Murtadà i pot encunyar moneda. Aquest domini aglàbida el 1093, tindrà com a successor un tal Mubàxxir, conegut també com Nàs.sir ad-Dàwla, el qual hauria nascut a Castellldans. Aquest, de jove, hauria estat capturat pel comte de Barcelona i poc després lliurat als aglàbides de Mallorca després del pagament d'un rescat. La bona actitud i sabers mereixeren aquest rescat. Ell, posteriorment, va ocupar el càrrec de governador de la taifa mallorquina⁴²⁶.

A la Península Àhmad continua lligant les taifes llevantines. I el 1077, després del sotmetiment de Dénia, toca a València, la qual, tenint en compte l'antecedent de la taifa veïna, reconeix Saragossa com a taifa emergent i es posa a la seva disposició. Aquest gest de València va ser possible també gràcies al factor que Toledo, sota el regnat d'al-Qàdir, un monarca feble⁴²⁷, no tenia la suficient força com per adhesionar València i no deixar-la pactar amb la taifa contrincant de Saragossa.

Mentrestant a Lleida s'intenta sobreviure, veient la situació d'arraconament en que està sotmesa per l'esplendor de Saragossa i per l'angoixant pressió a què la sotmeten els comtats catalans. Tot i així, la ciutat s'aferra al seu territori, l'estructura i el vertebra, com també es crearen, al voltant de la cort, tots els plaers i luxes propis d'aquest moment en què ens movem. Malgrat l'anterior, i tenint en compte els gestos de diplomàcia entre Àhmad i al-Muzàffar, el 1079, el primer entra a Lleida, amb el consegüent empresonament del seu germà que, recordem, és el primogènit de Sulaymàn ibn Hud, el qual morí reclòs a Rueda de Jalón el 1082 quan pactava un aixecament popular a Saragossa, això si, amb el suport de Castella i no dels comtats catalans. El mateix any morí el seu germà Àhmad per causes naturals, deixant el tro de Saragossa a mans del seu fill Àhmad Yús.suf Abú 'Àmir, i Lleida, Tortosa i Dénia, a l'altre fill, al-Múndir⁴²⁸. Els successors ràpidament aposten per les línies marcades pel seu pare. Així l'ostentació reial, el luxe i el poder, els veiem ben aviat en els palaus, però també amb les seves denominacions com a reis, Abu 'Àmir passa a adoptar el títol d'al-Mú 'tamin ("el que confia amb Al·làh"), invocant al prestigi del califat omeia i també erigint-se com a un sobirà poderós en el si del territori andalusí. El seu germà, en canvi, al rebre les taifes de Dénia, Tortosa i Lleida, s'assegura una preeminència en el Mediterrani, amb una forta projecció comercial i social. Tanmateix no oblidem que l'interior estarà

---

⁴²⁶ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986, doc. 83, (p. 148-150).

⁴²⁷ *Ibidem.*, doc. 40, (p. 100-101).

⁴²⁸ IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 130.

molt ben connectat via fluvial al llarg de l'Ebre, el Segre i el Cinca, els quals permetran que Lleida sempre tingui el recolzament dels veïns del sud.

El llinatge dels Banu Hud es manté en el poder amb la tercera generació, però no només aconsegueix aguantar-se, sinó que, per ara, conserva els seus territoris pràcticament intactes respecte els comtats i els regnes cristians, i, a més a més, mirant de cara Alandalús, governen una taifa sota la capitalitat de Saragossa, amb una projecció, àrea d'influència i dinamisme comercial que només és pot equiparar amb les de Toledo o Sevilla. Realment els Banu Hud acaben i consoliden la idea unitària i unificada de la vall de l'Ebre i del Llevant dels tujíbides, els quals per motius interns no poden assolir per complet.

Tot i així, els anys vuitanta del segle XI són durs de sostenir per a Lleida. Clarament veiem com el seu paper en el si del conjunt unitari cada cop és més secundari. Dénia i Tortosa tenen la possibilitat d'encunyar moneda i fer-ne distribució. En canvi, aquest fet, a Lleida, no el constatem fins al dia d'avui. Els anys vuitanta, amb la pressió angoixant dels comtats, que pugnen pel territori lleidatà i conjuminen aquest fet al pla de Mascançà, on els barcelonesos i urgellencs topen les seves àrees d'expansió, parant clarament l'àrea natural de creixement d'Urgell a favor dels de Barcelona⁴²⁹, però alhora desnaturalitzant el conjunt unitari que aquest formava durant l'etapa andalusina. Referent a la conquesta del Camp de Tarragona, com ja hem vist, adopta un altre posicionament; però, des de la segona meitat del segle XI, es fa efectiva la colonització de pràcticament tot el camp de Tarragona⁴³⁰. Les conquestes de Comiols, Ponts, la vall de Meià, Àger, la Fuliola⁴³¹ (el 1080), Guissona, Anglesola, Belianes, Esplugu Calva, serviran com a puntes de llança vers la progressiva conquesta de la taifa lleidatana, mirant sempre en direcció a la medina. En el context de finals del segle XI tenim la

---

⁴²⁹ L'avanç comtal restà aturat per la zona oriental vers Tortosa, sense apreciar-se cap avanç substancial, probablement fruit de l'estrategia barcelonesa d'aturar l'avanç natural d'Urgell vers el sud, i assumir així el principal protagonisme del comte de Barcelona en la conquesta de Lleida i Tortosa. SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 79.

⁴³⁰ IGLESIES, J., *La restauració de Tarragona*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1963, p. 11.

⁴³¹ La descripció de la Fuliola és un exemple del lent avanç de la conquesta militar vers el pla de Mascançà, "*ab omni habitatore desolata et in pastum ferarum bestiarum omnino dedita*". FONT I RIUS, J.M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I-1, Consejo de Investigaciones Científicas, Madrid-Barcelona, 1969, p. 62-63. BERTRAN, P., "Notes sobre els orígens d'unes poblacions urgellenques: la Fuliola, Boldú i Bellcaire als segles XI i XII", *Ilerda*, XLII (Lleida, 1981), p. 256-257. Tot i així el document pot ser enganyós i fer-nos creure que la Fuliola i el marc general de el pla de Mascançà estigués totalment desolat, destruït i que per tant la demografia sigui ben baixa. El mateix document contradictoriament més avall afirma que hi ha cases habitades i anteriors a l'arribada dels nous pobladors, tot i el caire fronterer. LLADONOSA, J., *La Fuliola, nou segles d'història (1080-1980)*, Ajuntament de la Fuliola, Lleida, 1980, p. 21-22.

frontera situada sobre mateix de Balaguer i gairebé tot el pla de Mascançà conquerit, clarament els objectius dels comtats són conquerir la segona ciutat de la taifa. Així, el 1082, el comte Ermengol IV d'Urgell conquereix la fortelasa de Gerb, a tant sols 3 km. de Balaguer, i la Ràpita, el 1091⁴³². L'avanç comtal va de conjunt amb una colonització dels nous espais; d'aquí que puguem parlar a la zona de Verdú de una donació de terres, el 1080⁴³³. La voluntat de colonitzar els nous espais recentment conquistats, amb l'impuls senyorial, atrau pagesos vinguts d'altres parts de la geografia comtal per tal d'explotar, estructurar i organitzar el nou espai, i més si tenim en compte la pròpia morfologia del pla de Mascançà descrita pels geògrafs andalusins⁴³⁴. Tot i així la dinàmica colonitzadora i explotadora del nou territori posa en evidència la saturació del model del castell termenat, ja que no té suficient capacitat per jerarquitzar el seu terme. D'aquí neixen les subdivisions que encara avui ens recorda la toponímia amb el nom de quadres, les quals permetran organitzar i parcel·lar les noves terres, juntament amb la població recentment establerta⁴³⁵.

Lleida sobreviu a aquest ofec i creiem que és gràcies a que manté la seva capitalitat sobre el territori, que encara controla amb força i vigor, prestant una especial atenció al sud de Lleida, és a dir, mantenir vius el subdistricte de Castellans i el riu Segre, per tal de tenir la connexió viva amb Tortosa per mitjà de Siurana; però també duent a terme pactes importants, i més tenint en compte el context, amb els comtats, tal i com ho certifica l'acord arribat el 1050 amb el comte de Barcelona, on a canvi del suport militar, Lleida cedeix per complet el pla de Mascançà i una quantitat d'or⁴³⁶. Aquest fet dóna encara més protagonisme a la ciutat de Tortosa, la qual, a part del tradicional dinamisme comercial, a partir d'ara serà, a més, la seu d'al-Múndir, qui destinarà dos governadors a Lleida i a Dénia, erigint-se com la capital de la taifa. Aquesta situació sentència definitivament la Lleida esplendorosa de la primera i segona generació dels Banu Hud, fins al punt de ser absolutament una ciutat i taifa de segona.

---

⁴³² SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 80.

⁴³³ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. 960-1177*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, p. 42.

⁴³⁴ LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd al-Mi'tar Fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd al-Mum'im Al-Himyari*, E.J. Brill, Leiden, 1938, p. 208.

⁴³⁵ BERTRAN, P., "Notes sobre els orígens d'unes poblacions urgellenques: La Fuliola, Boldú i Belcaire als segles XI i XII", *Ilerda*, XLII (Lleida, 1981), p. 243. BERTRAN, P., *Belcaire, perfil històric*, Belcaire d'Urgell, 1982, p. 3-6.

⁴³⁶ BENET, A., *L'expansió del comtat de Manresa*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1982, p. 57-58.

La situació fins ara presentada adopta un to bel·licós quan al-Múndir demana al seu germà la unitat baix un sol rei de la Vall de l'Ebre ja que, en aquest cas, ell seria l'únic sobirà. Les pretensions d'aquest xoquen amb la negativa de l'altre, entrant *de facto* en una cruel guerra entre ambdues posicions. La bona sintonia assolida pels pactes dels seus predecessors es trencarà absolutament, i la unitat de la Vall de l'Ebre mai més tornarà a ser a mans dels musulmans.

Davant aquesta nova situació observem diversos posicionaments força interessants, per una banda al-Múndir estableix estrets lligams Sanç Ramírez d'Aragó i amb Berenguer Ramon II de Barcelona, mentre que Abu 'Àmir ho farà amb Rodrigo Díaz de Vivar conegut també com "el Cid". Aquest últim és convertirà degut a la seva força en el combat en el principal malson d'al-Múndir de Lleida, el qual sempre perdrà les escomeses que els enfrontaran a favor del segon i del rei de Saragossa. El mateix 1082, a Almenar, és produeix la primera topada documentada entre el Cid i les tropes d'al-Múndir i Berenguer Ramon II de Barcelona. La victòria del primer fou molt més important perquè a part de derrotar els seus enemics, vencé també a Tamarit de Llitera les tropes d'Aragó, i l'escomesa finí amb el pagament de rescats al Cid i al rei de Saragossa que l'acull, per tal d'alliberar ambdós sobirans, el lleidatà i barcelonès⁴³⁷.

Una segona escomesa entre els mateixos actors tindrà lloc als Ports el 1084. La finalitat d'aquest segon enfrontament rauria en desestabilitzar el nucli fort dels territoris d'al-Múndir, i truncar l'eix mediterrani que tant ha cuidat i que ha estat emblema de la seva política. Així doncs, el 1084, el Cid pren Olocau i Morella, inflingint una segona derrota flagrant a al-Múndir i els seus aliats. A part del cost de la guerra, les derrotes suposen un gran desgast en l'economia d'al-Múndir, perquè el saqueig que realitzen les tropes del Cid, més l'obligació de pagar els rescats dels presos fets per les seves tropes, deixen en un estat precari les arques del lleidatà.

Un any més tard, el 1085, al-Mut 'amin de Saragossa s'aprofita de la progressiva feblesa del seu germà i pretén posar mà en les aspiracions del poder saragossà cap la Mediterrània. Ho fa a través del matrimoni entre el seu hereu i la filla del rei de taifa de València. Tot i així, el mateix any, al-Mut 'amin morí⁴³⁸, i el succeí en el tron de Saragossa el seu fill al-Musta 'ín. Però, si cal recordar el 1085, és degut a un fet que marcarà definitivament la política de les taifes fins l'arribada dels almoràvits, i

---

⁴³⁷ *Poema de Mio Cid*, ed., Amancio Bolaño e Isla, Porrúa, México, 1993, p. 61.

⁴³⁸ IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 130.

consistirà en que Alfons VI de Castella conquereix Toledo⁴³⁹. El castellà no conquereix només una plaça militar sinó que, a més, l'antiga capital visigòtica simbolitza molt més que l'avanç de la conquesta. Suposa la conquesta d'una de les tres principals capitals de Frontera d'Alandalús i la caiguda d'una taifa important; també el fet de recuperar la ciutat del Tajo, adalid de la monarquia hispànica, la qual es trencà amb l'arribada dels musulmans. Alfons VI s'apropia d'aquesta simbologia i s'erigeix com a màxim referent de la política feudal de la Península i emblema de la conquesta del territori andalusí. Però els moviments realitzats pel castellà no acaben aquí: veiem com en el mateix moment de la conquesta de Toledo, Alfons VI ajuda al seu aliat toledà, el destronat Yahyà ibn Isma 'íl ibn Qàdir a aconseguir un altre tro, en aquest cas el de València. Vèiem com en el 1065 i 1075 les pretensions dels toledans s'abocaven vers València, ja que la població era un motiu de pugna amb Saragossa. Fruit d'aquest moment neixen vincles entre València i Toledo i, per aquest motiu, Alfons VI posa al seu aliat al govern d'aquesta taifa⁴⁴⁰. D'aquesta manera s'assegura també una marcada feblesa de Saragossa, que perd una part de la seva àrea d'influència, i l'aïllament de Dénia, al sud, la qual, sense la unió amb Mallorca ha vist molt reduït el seu territori en les proximitats de la ciutat i mirant vers el Mediterrani.

Retornant a l'entronització de Yahyà ibn Isma 'íl ibn Qàdir a València, aquest gest no va ser gens fàcil de consolidar perquè una de les primeres accions de govern fou accentuar la pressió fiscal, per poder pagar les despeses de guerra. Això provocà un gran descontentament popular i una perillosa escletxa social, la qual en tingué ressò l'alcaid de Xàtiva, que en el seu moment va traslladar les queixes a al-Múndir.

L'excusa ja estava servida per tal d'intervenir a València. L'aliança Lleida-Tortosa-Dénia es posa en marxa i, el 1086, entra als territoris valencians i conquereix diverses fortaleses i vencent a al-Qàdir, bo i assetjant la mateixa ciutat "... *Entonces salió de Lérida el hagib Mundir ibn Ahmad ibn Hud, bajó contra Valencia y la asedió, anhelando tomarla de manos de al-Qàdir ...*"⁴⁴¹. Les pretensions d'al-Múndir eren prou clares: mantenir ferm l'eix mediterrani i allunyar Castella i Saragossa de la seva àrea natural d'influència. Aquest motiu fou pel qual al-Musta'ín de Saragossa mobilitzà les

---

⁴³⁹ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986, doc. 41, (p. 102-103) doc. 42, (p. 104-106).

⁴⁴⁰ *Ibidem.*, doc. 43, (p. 106-107).

⁴⁴¹ *Ibidem.*, p. 121.

seves tropes junt amb les del Cid per marxar cap a València i aturar el setge⁴⁴², tal i com succeí: “... *Mas cuando eso llegó a oídos de al-Mustáin, hijo de su hermano, pidió ayuda al Campeador, maldígale Dios; entonces salió en su compañía con cuatrocientos caballeros y el Campeador con tres mil. [al-Mustáin] emprendió con él la campaña personalmente, por el deseo que tenía de tomar posesión de Valencia. La condición era que el Campeador tendría sus riquezas y al-Mustáin tendría la ciudad. Cuando su tío, el hagib oyó acerca de su venida, levantó el campo no habiendo sacado beneficio de ella. Luego [al-Mustáin] continuó asediándola hasta que se hizo con ella*⁴⁴³”.

L'any següent, el 1087, al-Múndir organitza una forta algarada per conquerir València i vincular exclusivament el Llevant sota el seu domini⁴⁴⁴. Amb l'ajut del comte de Barcelona i del seu oncle de Dènia, inclosos alguns alcaids de Morvedre, ja a València van iniciar la campanya. Veient aquesta situació, al-Musta'in de Saragossa, amb l'ajut del Cid, acudiren a socórrer al-Qàdir de València, el qual es trobava assetjat. L'escenari és aquest cop diferent, però els actors els mateixos. Això no obstant, curiosament el conflicte s'estén per totes les terres de la vall de l'Ebre, des de Lleida fins a València, passant per Tortosa. El resultat de la forta expedició d'al-Múndir és el de sempre: derrotat altre cop per la coalició Saragossa-el Cid, ha de cedir a les seves pretensions valencianes⁴⁴⁵.

Altrament, al-Musta'in i el Cid entren en conflicte degut a les seves particulars estratègies territorials. Per una banda el saragossà vol integrar València als seus dominis, al·legant que el seu pare ja havia posseït la taifa i la tutelava, però, per una altra banda, el Cid no permet que això sigui així, perquè suposaria engrandir Saragossa, eliminar un bon aliat com és al-Qàdir i també aniria en contra dels interessos generats pel rei Alfons VI, del qual, recordem, el Cid n'és vassall. No oblidem tampoc que, amb al-Qàdir ubicat a València, el Cid té unes possessions peninsulars prou interessants, motiu suficient per defensar la situació tal i com està i impedir que els dos germans Banu Hud s'apoderin d'aquesta valuosa taifa.

La privilegiada situació del Cid, li comportà que les accions agressives contra els veïns de València siguin força contundents. Estem parlant un altre cop de les terres d'al-Múndir, en aquest cas les més pròximes a Dènia, com Oriola, Xàtiva i Ondara, les quals

---

⁴⁴² En aquest context ja veiem com el Cid adopta una posició preferent i proteccionista vers la ciutat de València i també cap al seu rei de taifa al-Qàdir. Aquesta postura s'accentuarà més endavant amb les pretensions expansives de Castella.

⁴⁴³ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986, p. 121-122.

⁴⁴⁴ *Poema de Mio Cid*, ed., Amancio Bolaño e Isla, Porrúa, México, 1993, p. 71.

⁴⁴⁵ *Ibidem.*, p. 75.

seran brutalment saquejades per l'acció rapinyadora del castellà. Entrats ja en la dècada dels noranta del segle XI el teatre d'acció del Cid passarà de l'àrea meridional de València vers la més septentrional, la qual limita amb la taifa de Tortosa, seu del govern d'al-Múndir⁴⁴⁶. La lliure acció del Cid pels territoris llevantins posa en perill els territoris del rei de Tortosa, Dénia i Lleida, que, el 1090, endega un nou atac contra el castellà amb l'ajut del comte Berenguer Ramon II de Barcelona. Aquest va obtenir unes quantioses paries, i aquest cop, també, l'ajuda al-Musta'in de Saragossa, fruit de les evidents desavinences amb el Cid⁴⁴⁷. L'enfrontament tingué lloc a la pineda de Tèvar, a la comarca del Matarranya, amb el resultat de nou favorable al castellà, el qual féu presoner al comte de Barcelona, qui, a fi de recuperar la seva llibertat, hagué que pagar vuitanta-mil mancusos d'or de València, tota una fortuna⁴⁴⁸. Les conseqüències de la batalla no s'acabaren aquí, perquè al-Múndir va morir just després sense que en sapiguem del tot les causes. Segons transmet la *Primera Crònica General de España*⁴⁴⁹ “*quando el sennor de Denia et de Tortosa sopo esto, ovo ende muy grand pesar, et tóvose por muy crebantado, de guisa que tan grand enfermedad cayó en él, que luego fue muerto*”.

La mort d'al-Múndir, rei de Tortosa, Dénia i Lleida deixa un buit de poder que intentarà ocupar el seu fill Sulaymàn. L'última dècada del segle XI suposarà per la Lleida taifa viure la realitat de l'agonia i la pressió d'un territori que està adoptant una posició decadent davant l'avanç dels comtes i el retrocés territorial per part d'Alandalús. Estem a punt d'arribar a una nova etapa que naixerà amb un fil d'esperança, però que ràpidament s'esvairà, perquè la situació no té volta enrere. El procés va començar molt aviat, i el remei, si és que ho era, va arribar massa tard. Els almoràvits amb la seva entrada, a cavall de la onzena i dotzena centúries, representaran l'última etapa musulmana de la taifa de Lleida i de les terres lleidatanes fins la seva conquesta el 1149. Altrament iniciarem una etapa on s'accentuen els idearis radicals del fervor religiós, incentiu utilitzat per defensar i avançar en els territoris peninsulars i forjar un odi i un horror a l'enemic força accentuats. N'és un bon exemple el text següent: “... *Los asuntos de los musulmanes se encomendaron a los judíos, entonces [éstos] causaron en ellos el estrago de los leones, convertidos en chambelanes, visires y secretarios. Mientras los cristianos cada año daban la vuelta a al-Andalus cautivando, saqueando, incendiando,*

---

⁴⁴⁶ MENÉNDEZ PIDAL, R., *Primera Crónica General de España*, II, Gredos, Madrid, 1977, p. 559-564.

⁴⁴⁷ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986, p. 123-124.

⁴⁴⁸ MENÉNDEZ PIDAL, R., *Primera Crónica General de España*, II, Gredos, Madrid, 1977, p. 533.

⁴⁴⁹ *Ibidem.*, p. 564.

*destruyendo y llevándose prisioneros...*⁴⁵⁰. No volem tancar aquest apartat sense afegir les següents paraules de Dominique Barthélemy prestant atenció als cavallers de les cançons de gesta que adopten una posició d'heroicitat vers l'enemic musulmà: “... *La relation des chevaliers de chansons de geste avec les Sarrasins ne se laisse donc pas définir en termes simples. La violence des batailles nous effraie, et l'invective qui jaillit souvent à l'égard de l'ennemi mutilé ou mort est un sarcasme cruel. D'un autre côté, une analyse attentive de l'image de l'Infidèle et de certaines scènes avec lui donne au contraire le sentiment qu'on y reconnaît un proche, qu'on a envie d'aller vers lui ...*”⁴⁵¹

3.1.4 Última etapa. Els almoràvits 1090-1149.

Després de la mort, el 1090, d'al-Múndir, la situació que viu Lleida és de crisi absoluta. No és només la pressió angoixant que prové dels comtats catalans, àvids de conquerir el que queda de la taifa lleidatana, sinó que és dins el mateix món andalusí que Lleida s'ha quedat sola i isolada. La ruptura de l'aliança de la vall de l'Ebre i de l'arc mediterrani, ha deixat políticament aïllada la capital lleidatana, que només té comunicació per veïnatge amb Tortosa, ja que l'avanç d'Aragó i les tensions amb Saragossa li han tancat les portes d'auxili de la primera ciutat de l'antiga Frontera Superior. La fugida de població del camp i de la ciutat vers terres més segures, com també l'emigració d'intel·lectuals i comerciants, deixen la que va ser la ciutat més septentrional d'Alandalús a mercè dels comtats. Els almoràvits, com veurem, són l'última esperança, però no aturen el que sembla que ja no té marxa enrera.

---

⁴⁵⁰ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986, doc. 37, p. 98-99.

⁴⁵¹ BARTHÉLEMY, D., *Chevaliers et miracles: la violence et le sacré dans la société féodale*, Armand Colin, Paris, 2004, p. 388.

Mapa de la Península Ibèrica després de l'arribada i consolidació de l'imperi almoràvit a principis del segle XII. SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003.

El trencament del projecte d'al-Múndir de mantenir Lleida, Tortosa i Dénia, però amb la pretensió sobre València, deixa en inferioritat a Sulaymàn, el seu fill, davant la política andalusina, del nou perill, els almoràvits, i també vers l'exterior comtal. Sulaymàn, a més, ha de conviure amb les derrotes suplantades pel Cid al seu pare, el qual a part de mantenir territoris, ha desencaiat de socarrel els projecte mediterrani. També Sulaymàn hereta la carrega impositiva que demana el Cid per tal de no atacar les terres que governa ell. D'aquí que el Cid es permeti de demanar paries altament costoses, les quals representarien al voltant dels cinquanta-mil meticals.

Sulaymàn és l'hereu de al-Múndir, però el 1090 encara és menor d'edat. El poder sobre les tres taifes es reparteix entre els tres germans Banú Bàtir, els quals disgreguen encara més la poca unitat que quedava. Altrament la capital política és traslladada a Dénia, ciutat situada més cap al sud, i allunyada de la pressió comtal.

El mateix 1090, l'emir almoràvit Yús.suf ibn Tâxfim pren Granada⁴⁵². A partir d'aquest moment la ràpida extensió dels almoràvits per la Península fa caure els diversos regnes de taifes, els quals, recordem-ho, gaudien i, encara més en aquest context, de poquíssim suport social. També l'arribada dels almoràvits⁴⁵³ suposa per Alandalús la tercera gran immigració de població vinguda des del Magreb, i no la segona⁴⁵⁴, que, com veurem més endavant, tindrà dificultats per integrar-se en la vida quotidiana dels andalusins. Només en un any tota la zona de l'actual Andalusia, el centre i l'oest de la Península, Múrcia i Dénia estan sota l'esguard almoràvit⁴⁵⁵. Amb la presa de Dénia⁴⁵⁶, Sulaymàn és traslladat a Tortosa per mantenir els dos únics territoris que li queden, el ja citat i Lleida. Tot i el perill almoràvit i la feblesa latent de la dinastia, segueixen les discussions sobre la successió i és ara Tàjid ad-Dàwla qui, invocant la filiació amb al-Múndir, reclama Lleida. Els almoràvits, passant d'aquestes discussions estèrils, prossegueixen el seu avanç pels territoris andalusins amb la incorporació, el 1094, de Badajoz i Lisboa⁴⁵⁷. Però el seu intent de conquerir el que manca del Llevant i les taifes més septentrionals queda aturat per l'aparició en escena, una altra vegada, del Cid⁴⁵⁸. València, lògicament, és la següent taifa en què posen l'ull els almoràvits. Aquest fet suposa la mort d'al-Qàdir a mans del cadí ibn Jahhâf⁴⁵⁹, el qual pretén, d'acord amb el suport de la població andalusí del territori, lliurar la ciutat als conqueridors “...*Cuando Ibn Āiša hubo tomado posesión en Denia, vino a encontrarle en ella Ibn Yahhāf, cadí de Valencia, y le pidió que viniese en su compañía a ella; mas no siéndole posible abandonar su puesto, le dio un ejército bajo el mando de su general Abū Nāsir. Ambos, pues, llegaron a ella (a Valencia), fueron a [donde] al-Qàdir y lo mataron...*”⁴⁶⁰. Automàticament el Cid reacciona, deixant enrere el setge de Saragossa es trasllada ràpidament a València per assetjar la ciutat durant dinou mesos, fins a conquerir-la i fer

⁴⁵² ABD ALLAH B. BULUQQIN, *El siglo XI en 1ª persona. Las “Memorias” de ‘Abd Allah, último Rey Ziri de Granada destronado por los Almorávides*, Alianza, Madrid, 1981.

⁴⁵³ L'etimologia almoràvit prové de al-murabitún “els qui viuen en les ràpites”, EPALZA, Mikel de, “Toponímia àrab i estructura comarcal: el Penedès”, *SOBI*, XL, 1990, p. 77-80. Tanmateix l'etimologia ens obre els ulls davant l'ideari renovador de l'espiritualitat musulmana a Alandalús, els quals aferrant-se a una radicalitat i intrasigència religiosa, van governar Alandalús prop de mig segle.

⁴⁵⁴ BALANYÀ, P., *L'Islam a Catalunya*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 2002, p. 49.

⁴⁵⁵ IBN ABI ZAR‘, *Rawd al-Qirtas*, volum I, València, 1964, p. 331. IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Madrid, 1986, p. 114-115.

⁴⁵⁶ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986, p. 126-127.

⁴⁵⁷ *Ibidem.*, p. 117-120.

⁴⁵⁸ IBN ‘IDARI, *Al-Bayan, Al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, Valencia, 1963, p. 66-67.

⁴⁵⁹ *Ibidem.*, p. 67-68.

⁴⁶⁰ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, p. 126-127. IBN IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, Valencia, 1963, p. 68-75.

matar al cadí⁴⁶¹. Un cop posseeix la ciutat tant desitjada, per la qual ell havia disputat sovint amb al-Múndir, es queda amb el govern i n'és regent. Mentrestant, els almoràvits aturen el seu avanç victoriós en la sagnant derrota de Quart⁴⁶², on van ser vençuts escandalosament, i veieren aturat el seu ràpid avanç per les tropes d'un cristià, vassall del rei Alfons VI de Castella, que posseïa una taifa envoltada de taifes musulmanes⁴⁶³. El Cid, amb aquesta victòria, consolida la seva fama i el seu mite. La professionalitat dels seus militars, la bona preparació i l'enginy en les tàctiques militars, permeten derrotar a un exèrcit massificat com era el dels almoràvits. La reacció d'aquests fou la presència del propi emir a la Península, per tal de dur a terme personalment el *jihad* contra Alfons VI i el seu aliat, el Cid⁴⁶⁴.

La València del Cid, fins llavors enemiga tradicional de Lleida i Tortosa, es converteix de cop en un coixí que permet sobreviure a les taifes septentrionals de Lleida, Saragossa, Tortosa, Albarrasí i Alpont, les quals tenen una bona relació de veïnatge amb el castellà.

També contemplem, en un context global en un moment en què els radicalismes intolerants de les religions musulmana i cristiana se sobreposen com a model a seguir. L'horitzó autèntic del primer Islam és la bandera d'entrada dels almoràvits a Alandalús, amb l'objectiu d'acabar amb les situacions de desigualtat social que havien generat les taifes i, principalment, les de descontent en el si dels musulmans. Ibn Abi Zar' escriu: “*no se dio en sus dominios durante su tiempo decreto odioso de impuesto auxiliar o de contribución territorial, ni en el desierto ni en poblado. Se hizo oración a su nombre en más de dos mil almimbares y fueron sus días, días de bienestar, comodidad, baratura continua, salud y paz*”⁴⁶⁵. La propaganda almoràvit no acaba només en el fervor religiós, sinó que se sosté, i d'una forma impecable en el si de l'economia, “*Llegó el trigo a venderse en su tiempo, cuatro awsād (cargas) por medio mizcāl, y la fruta ocho awsāq por medio mizcāl, y las legumbres ni se compraban ni se vendían, y esto fue continuo en todos sus días, y no hubo en ninguno de sus dominios jarādj (contribución territorial)...*”⁴⁶⁶. Els cristians, amb l'afermament del feudalisme i un major creixement de l'agressivitat, a part de les renovacions espirituals, fan que la tolerància vers l'infidel

---

⁴⁶¹ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, p.127.

⁴⁶² IBN 'IDARI, *Al-Bayan, Al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, Valencia, 1963, p. 82-86.

⁴⁶³ *Poema de Mio Cid*, ed., Amancio Bolaño e Isla, Porrúa, México, 1993, p. 99.

⁴⁶⁴ IBN 'IDARI, *Al-Bayan, Al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, Valencia, 1963, p. 71-75.

⁴⁶⁵ IBN ABI ZAR', *Rawd al-Qirtas*, I, València, 1964, p. 326-327.

⁴⁶⁶ *Ibidem.*, p. 327.

cada cop vagi minvant,⁴⁶⁷ fins al punt que, l'última dècada del segle XI, el comte d'Urgell assetja i reparteix els territoris de Balaguer, i el comte de Barcelona, des d'Anglesola, infeuda Sidamon, a tant sols quinze km de Lleida, amb què queda completament distribuït l'antic pla de Mascançà andalusí. S'inicia a partir d'aquest moment el quart període de la conquesta de Lleida⁴⁶⁸. Paral·lelament, Saragossa ja no és la ciutat que calia témer, i Lleida ja no pot demanar socors o establir pactes, perquè l'avanç d'Aragó pràcticament impedeix una reacció o la simple comunicació atès l'avanç territorial. Lleida només pot mirar vers el sud tortosí, que ara és la capital de la unió de les dues taifes sota el mateix llinatge familiar. Tot i així, cal recordar que Lleida segueix sent secundària en les pretensions de Tortosa, perquè la residència del rei de la ciutat de l'Ebre és a la ciutat marítima i no a l'interior perillós. L'única via d'escapatòria provoca que Lleida s'aferra al seu territori meridional, capitalitzat per Castellans i diversos *husun* que voregen les vies fluvials, com són Fraga o Mequinensa, fortament assetjats pel rei aragonès. Les veus populars reclamen la salvació almoràvit per aturar la conquesta gairebé inevitable dels comtats als seus territoris en els quals han nascut, treballat i viscut.

El principal maldecap dels almoràvits és diu "el Cid", i no serà fins a la seva mort, el 1099, a València, que despertaran altre cop les esperances de la conquesta. El 1102, definitivament, València és almoràvit gràcies a la conquesta de Mazdalí, i la fugida de l'antic seguici del Cid vers terres castellaness⁴⁶⁹. El primer governador almoràvit de València no serà aquest, sinó Abú Muhàmmad 'Abd Al.làh ibn Fàtima, un prestigiós militar. Acte seguit cal acabar la conquesta de la resta de les taifes, i posen els ulls en Saragossa, la qual és, d'entre les que queden lliures, la que té més franja territorial i més protagonisme com a element cohesionador. Les altres taifes menors veuen que la seva existència és merament depenent d'un bon veïnatge, més que de la pròpia sinergia social i econòmica. Així doncs, de camí de Saragossa, el mateix 1102, Abú Muhàmmad 'Abd Al.làh ibn Fàtima obté les taifes d'Alpont, Albarrasí, Tortosa i Lleida. Tanmateix són interessants les informacions que ens aporta la documentació musulmana sobre Saragossa en aquest moment: "... *Los almorávides con su toma de posesión (de Valencia) se apoderaron de toda la Península de al-Andalus, excepto de Zaragoza,*

---

⁴⁶⁷ SABATÉ CURULL, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX – XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 82.

⁴⁶⁸ *Ibidem.*, p. 86.

⁴⁶⁹ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maillo Salgado, Akal bolsillo, Madrid, 1986, p. 135-136. IBN 'IDARI, *Al-Bayan, Al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, Valencia, 1963, p. 100-104.

*ciudad de al-Musta'īn ibn Hud, que permanecería por algún tiempo en sus manos, por su alejamiento y distancia, y por estar protegido por sus vecinos los cristianos, [cosa] por la que él les pagaba impuestos*⁴⁷⁰. Veiem com, tot i ser una ciutat referent dins l'àmbit de la vall de l'Ebre, el nou ordre territorial almoràvit cospa les taifes més septentrionals com entitats llunyanes, ja que, a partir d'ara, serà València la que assumirà un major rol en el marc estratègic de l'imperi almoràvit a l'est de la Península. En l'algarada de l'emir *Mazdalī* l'expedició militar almoràvit parteix i retorna a València, esdevenint punt neuràlgic de la nova situació estratègica⁴⁷¹.

Tot i així, hi ha qui opina que Lleida no caigué a mans almoràvits el 1102, sinó que fou més endavant, el 1111, després de Saragossa. No sabem fins a quin punt és fiable considerar que el 1111 Lleida és la última taifa del nord-est que queda per conquerir, però sí que es reflecteix clarament com, després de Tortosa, Lleida és la següent taifa a ser conquerida, ja que la connexió entre una ciutat marítima i una altra interior restava encara intacta⁴⁷². A més observariem la preeminència de Tortosa per sobre de Lleida, ja que no oblidem que la primera era la capital del conjunt que formaven les dos. Sigui com sigui, als almoràvits, tot just iniciat el segle XII els tenim consolidats a Lleida, i aturen amb molta eficàcia l'avanç del comtat d'Urgell. Per una banda recuperen Balaguer, que ja era d'Ermengol V d'Urgell, i també frenen l'avanç pel pla de Mascançà. L'embranchida que suposa l'arribada de la reforma musulmana és tan forta que, en aquest context, i a través de nova documentació, tenim la constància que el mateix Ermengol V d'Urgell va morir en la zona actual de Mollerussa en el devenir d'una escomesa entre les seves tropes i les almoràvits⁴⁷³.

El brillant militar i estrateg Abú Muhàmmad 'Abd Al.làh ibn Fàtima és qui aconseguix conquerir Lleida i eliminar la taifa, així com consolidar una hipotètica Frontera entorn de Lleida, però no considera que la ciutat septentrional sigui un objectiu primordial en el si del nou concepte d'imperi musulmà, sinó que els esforços han d'anar destinats a la capital de l'antiga Frontera Superior, Saragossa. Així doncs, la percepció de Lleida, Tortosa, Dènia entre altres ciutats que a mitjans del segle XI havien tingut el seu bon moment i apogeu, són encara considerades, i pels almoràvits, en canvi, són

---

⁴⁷⁰ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, p. 136-137.

⁴⁷¹ "...Trajo campanas, cruces y vasos que estaban guarnecidos de plata y oro puro. Ordenó que se pudiesen lámparas sobre aquellas campanas y que ardiesen en la mezquita aljama de Valencia...", IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, doc. 70, (p. 136-137).

⁴⁷² SABATÉ, F., *Història de Lleida..Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 186.

⁴⁷³ *Ibidem.*, p. 170.

ciutats de segona i, probablement satèl·lits de les grans i influents capitals, com havien estat Saragossa i, principalment, València. Per tant, sí que s'atura l'avanç comtal, però el fet de marxar amb el gruix de l'exèrcit vers Saragossa deixa altre cop Lleida a mans de pocs efectius per defensar els seus dominis, així com per no desfer les línies més extremes dels comtats, els quals pràcticament no notaren substancialment l'avanç africà. Òbviament l'estratègia militar dels almoràvits en aquest context històric és superior a la dels comtats catalans; la capacitat de movilització militar que encara gaudeixen, provocà diverses algarades contra Barcelona com la de l'emir "... *Mazdalī, valī de Valencia, lanzó una incursión a Barcelona, adentrándose en ella hasta un lugar al que nadie había llegado, entonces derribó sus iglesias, arrasó sus campanarios, incendió sus ciudades y dispersó sus ejércitos; mató hizo prisioneros y se apoderó de sus castillos a viva fuerza...*"⁴⁷⁴.

Saragossa, però, ens prepara una sorpresa, fruit d'una hàbil jugada del rei de taifa que encara sobreviu al setge de Abú Muhàmmad 'Abd Al.làh ibn Fàtima. Després de les ràpides conquestes de Lleida, Tortosa i Dènia, més costosa però fou la de València. Només quedava com a taifa independent la de Saragossa. Al-Musta'ín molt hàbilment, envia el seu primogènit i successor a Àfrica 'Abd al-Màlik, en concret a la capital almoràvit, Marràqueix. Amb aquesta missió diplomàtica, al-Musta'ín intenta esquivar una negociació directa amb la primera línia d'avançada militar, on probablement no obtindria uns resultats gents avantatjosos per als seus interessos i, en canvi, creu que dialogant amb el poder real, l'emir probablement tregui més benefici i aconseguixi els seus objectius. Parlant d'aquests, evidentment el que desitja al-Musta'ín és mantenir-se en el poder de Saragossa i conservar la totalitat del territori que posseeix en aquest moment, cosa que si negocia directament amb Abú Muhàmmad 'Abd Al.làh ibn Fàtima, segurament que no obtindria. Així doncs, el seu fill i primogènit, 'Abd al-Màlik, arriba a Marràqueix com a missió diplomàtica, reconeixent i sotmetent-se a la voluntat de l'emir, Yús.suf ibn Tàxfín. La bona sort vol que l'arribada del primogènit del saragossà coincideixi amb la proclamació d'hereu al fill d'ibn Tàxfín, de nom 'Alí. La bona conjuntura afavorí que l'emir ibn Tàxfín acceptés el sotmetiment dels Banú Hud de Saragossa com a entitat independent però aliada dels almoràvits. Ràpidament el jove 'Abd al-Màlik marxa per arribar avanç de la capitulació de la ciutat del seu pare, arribant ben aviat per ensenyar a Abú Muhàmmad 'Abd Al.làh ibn Fàtima, el qual, en

---

⁴⁷⁴ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, doc. 70, (p. 136).

veure la lletra i signatura de l'emir Yús.suf ibn Táxfín, reconeix el tractat, tot retirant-se immediatament del setge de Saragossa i deixant-la lliure d'acord amb el tractat acordat, per traslladar-se fins a València, on residirà el poder fort del nord-est peninsular⁴⁷⁵. No deixa de ser interessant que els almoràvits, tot i contenir l'avanç comtal, situen la seva base d'operacions i principal ciutat a València, la qual està força lluny de Lleida i menys de Tortosa.

La situació per Lleida, doncs, no és gaire millor que avanç de l'arribada almoràvit. Mentre que els esforços d'aquests continuen procurant derrotar Alfons VI de Castella, la regió lleidatana torna a estar fustigada per l'avanç comtal, i més des que l'emir Yús.suf ibn Táxfín cau malalt i perilla la seva continuïtat en el poder, així com el moment de certa incertesa que és produeix entre els almoràvits. La incertesa acaba quan, el 1106, l'emir mort i és succeït pel seu fill 'Alí⁴⁷⁶. Davant aquesta situació, com dèiem, serà Pero Ansúrez, tutor i oncle d'Ermengol VI d'Urgell, qui definitivament sotmetrà Balaguer i gran part de l'espai circumdant, el 1105. La conquesta de la segona ciutat del districte lleidatà, preocupa amargament a la capital, la qual veu com, ara sí, perd una plaça militar important que permetria aturar l'avanç d'Urgell. En aquesta nova conjuntura Corbins i Alguaire seran els *husun* encarregats de defensar pel nord Lleida i pel sud serà fins a la conquesta el 1149 Castelldans, Fraga i Mequinensa. Malgrat la complexa situació en què es troba Lleida, la medina continua mantenint cohesionat el seu territori a través del suport de la població instal·lada en diversos assentaments rurals, ja siguin tipus torres defensives, com Vallseques I, el Timorell I, almúnies, com Solibernat, Burjebut, Avinganya, Matxerri, Vall de Melons, entre d'altres, i les alqueries de Castelldans, Alguaire o Mequinensa. La possibilitat de mantenir una estructura territorial amb població, creiem que és un element que dificulta la progressió comtal.

Altrament, el comte d'Urgell a través del seu regent, Pero Ansúrez, no pot anar més enllà del mateix límit que imposa la ciutat de Balaguer, ja que, per exemple, entre els dos no són capaços de conquerir la vall del Farfanya fins gairebé onze anys més tard, el 1116, on Os de Balaguer, Castelló de Farfanya i Algerri, finalment seran conquerits a la fi, permetent articular definitivament tota la franja nord del districte lleidatà.

Institucionalment, i com anem repetint, Lleida compta amb un governador militar, designat per la família influent dels almoràvits, els Lamtúna Banú Turjút. Aquest fet és

---

⁴⁷⁵ IBN 'IDARI, *Al-Bayan, Al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, Valencia, 1963, p. 102.

⁴⁷⁶ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, doc. 74, (p. 139). IBN 'IDARI, *Al-Bayan, Al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, Valencia, 1963, p. 108.

un exemple del paper de ciutat satèl·lit que representa en el si del conjunt andalusí. Tanmateix Lleida segueix vinculada a l'àmbit mediterrani mercès de Tortosa, les dues lligades amb València, la qual s'erigeix, com hem dit, com a ciutat hegemònica, en la nova composició del nord-est peninsular. València serà la que decidirà els governadors militars de segona de Lleida, i també serà la que s'anirà despreocupant de Lleida i Tortosa per centrar-se amb fer retrocedir Alfons VI i els seus nous dominis més enllà de Toledo. Els esforços dels almoràvits vers el rei castellà tingueren els seus fruits el 1108 en la victòria de Uclés⁴⁷⁷, la qual suposà, a part de la mateixa derrota per Castella, el fet d'escapçar l'elit aristòcrata i la mort també del primogènit d'Alfons VI, Sanç⁴⁷⁸. El mateix Ibn Abi Zar escriu que la mort d'Alfons VI de Castella, poc després de la desfeta d'Uclés, és causada per la pena produïda per la derrota i la pèrdua del primogènit⁴⁷⁹.

Certament que les victòries infligides als castellans dóna un bon coixí i marge de supervivència pels andalusins, però el gran descuit de la zona més septentrional tingué els seus efectes, ja previsibles, quan Aragó, per mitjà del nou monarca Alfons el Bataller, acompanyat per una retòrica de radicalitat religiosa vers l'infidel⁴⁸⁰, conquereix el 1107 Tamarit de Llitera, posant setge al territori lleidatà, ja que Aragó, per primer cop, tanca la pressió que inflingeixen els comtats pel nord amb Urgell i, pel nord-est i est, pel comtat de Barcelona. L'abast de la conquesta iniciada juntament amb aquest fervor religiós suposa abarcar un ampli front de conquesta que té com a objectiu final Saragossa. Ben aviat, doncs, xoquen el rei aragonès i al-Musta'ín de Saragossa, el qual intenta llençar una forta campanya vers el nord cristià, però va ser derrotat a Valtierra, el 1110. Aquesta derrota implica dos factors: el primer, que Saragossa, sense l'ajut dels almoràvits, és feble, i segon, que el sobirà saragossà morirà a causa de les ferides sofertes durant la batalla⁴⁸¹. Acte seguit, el substitueix en el seu càrrec el seu primogènit, 'Abd al-Màlik, l'actor principal dels pactes establerts entre l'emir almoràvit i la taifa de Saragossa. 'Abd al-Màlik, tal i com ve sent habitual en els nomenaments de família, decideix seguir amb la línia dura del seu pare. Tot i així, la inflexibilitat del seu

---

⁴⁷⁷ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, doc. 75, p. 140-141.

⁴⁷⁸ IBN ABI ZAR', *Rawd al-Qirtas*, I, València, 1964, p. 333.

⁴⁷⁹ *Ibidem.*, p. 333.

⁴⁸⁰ El Papat proclama croades per foragitar els musulmans de la Península Ibèrica, d'aquí que exhorti a combatre'ls i que rebín ajuts exteriors els comtats i regnes que estiguin fent-ho. MANSILLA, D., "La documentació pontificia hasta Inocencio III (965-1216)", *Monumenta Hispaniae Vaticana*, I (Roma, 1955), p. 79. KEMPF, F., "El cambio interno del Occidente cristiano durante la reforma gregoriana", *Manual de Historia de la Iglesia*, III (Barcelona, 1970), p. 673-674.

⁴⁸¹ IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 130-131.

pare en el govern no és la mateixa que la del fill, presentant-lo *a priori* com un hereu feble que ascendeix al tro. Seguint amb el mateix context, Saragossa encara és una taifa independent, però les veus crítiques amb aquest fet i el que suposa que la societat no estigui a favor de la perduració de la taifa, deixen al jove ‘Abd al-Màlik en una situació compromesa.

Paral·lelament, la situació dins el regne castellà és de guerra civil entre la noblesa, deguda a la successió d’Alfons VI i a la mort del primogènit Sanç. També, Alfons el Bataller no és acceptat per la noblesa castellana, fet que propicia un ràpid moviment d’‘Abd al-Màlik per pactar amb els castellans i fer front a la pressió que li infligeix l’aragonès. Aquests possibles pactes entre ambdues parts, propicien el motiu suficient perquè la societat saragossana esclati en contra del rei de taifa, i ofereixi la ciutat i tota la taifa als almoràvits. Qui escoltà aquesta petició fou, el 1110, Muhàmmad ibn al-Hajj, membre dels Banú Turjút per la branca dels Banú Hajj.

Muhàmmad ibn al-Hajj fou governador de Granada, però la idea d’Estat dels almoràvits prioritzava la mobilitat dels seus governadors arreu d’Alandalús amb l’objectiu de combatre la corrupció i no permetre que s’assenti cap llinatge familiar en el poder d’un districte. Per tant, els governadors que accedien al poder per via de família, veurem que ocupen diversos districtes com., per exemple, el ja citat.

Retornant a Saragossa, el 1110 és el moment de finalització de conquesta almoràvit de totes les taifes peninsulars, la qual cosa permet presentar Alandalús com un únic conjunt. En el cas concret del nord-est, també és reflecteix la mateixa situació; per fi, Saragossa serà ciutat almoràvit, permetent articular millor l’eix de l’Ebre. Altrament el fet de tenir la hegemonia sobre la vall de l’Ebre possibilita que els almoràvits s’adonin que el perill real en aquests moments no és tant Castella, immersa en els seus problemes interns, sinó que és Alfons el Bataller. Muhàmmad ibn al-Hajj a partir aproximadament de 1112, tindrà els primers problemes seriosos per contenir l’avanç de l’aragonès⁴⁸². En aquest marc, per tal de respondre a l’avanç aragonès i al comtal, just avanç del 1112, s’organitzà una algarada vers les terres del Penedès, destruï Olèrdola⁴⁸³. Això no obstant, el governador saragossà encara té i controla les principals ciutats: Lleida, Tortosa, Saragossa, València i Dènia, fet que li permet encara moure fitxes per contrarestar els atacs comtals. Lleida, tot i ser considerada ciutat de segona i trobar-se

---

⁴⁸² IBN ‘IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 131.

⁴⁸³ VIRELLA, A., RIBA, J., TORRAS, J.M., PLADEVALL, A., *Gran geografia comarcal de Catalunya, Alt Penedès, Baix Penedès, Garraf, Anoia*, 5, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1982, p. 75.

immersa en una situació de declivi, és encara punt de partida d'expedicions per castigar les tropes comtals, principalment les urgellenques situades a la zona de Balaguer. En aquest context, Lleida també serà un punt de concentració de captius⁴⁸⁴, pels quals caldrà pagar altíssims rescats. Malgrat l'estat d'immediata conquesta, Lleida és una ciutat que esdevé un centre militar, per damunt d'un centre econòmic o polític, ja que aquestes activitats més dinàmiques i de poder, s'han traslladat a València i Saragossa, degut a que la pressió comtal no és tant forta; són ciutats amb més vigor i dinamisme, i, dins l'organigrama administratiu almoràvit, no són considerades ciutats de segona, o llocs extrems. Tot i així, la zona lleidatana és vista pels almoràvits sense la preocupació que probablement la veien els seus pobladors. La caiguda de la segona ciutat més important, el 1105, i la pressió angoixant que duen a terme els comtats, són vistes des de Marràqueix com un mal menor dins del vast imperi que dominen. Aquesta visió almoràvit precipita una feblesa a les Fronteres i deixa en entredit l'estratègia que intenten dur a terme per aturar la conquesta comtal, així com el seu ideari de radicalització religiosa, ja que recordem que en el aquest context s'impulsen altre cop els ribats i ràbites amb unes connotacions militars i de sacrifici, per tal de lluitar i practicar el *jihad* contra les terres infidels⁴⁸⁵.

Malgrat l'anterior, el 1115 assistim a un seguit d'esdeveniments força interessants en el si del nostre territori. Aprofitant que, el 1114 i 1115, Ramon Berenguer III de Barcelona és de campanya expansiva a les Illes Balears, el governador Muhàmmad ibn al-Hajj conjuntament amb les tropes aportades per Muhàmmad ibn Aisa, germà del governador general d'Alandalús, Tamím, ataquen els dominis del comte de Barcelona. L'algarada aquest cop va passar per Cervera, la Segarra i altre cop pel Penedès. D'aquest atac s'en deriven dos punts interessants. El primer és que les tropes partiren des de Lleida, raó per la qual veiem que la capital encara serveix com a base per iniciar expedicions de càstig, i, segon, que Urgell i Cerdanya barraren el pas a l'expedició, probablement al congost de Martorell. És una dada molt interessant constatar com, en l'absència del comte de Barcelona, els dos anteriors l'ajuden a defensar els seus dominis. En l'algarada de 1114 tenim notícia que hi morí un savi lleidatà fent el *jihad*, de nom Abú-l-Ualíd Iahjà ibn

---

⁴⁸⁴ El 1110 Galceran d'Àger fou presoner a Lleida i alliberat després del pagament del rescat, "*tunc eadem captivitate detinebatur in Lerida*", "*eadem cartam scripsit propria manu sua et signo suo firmavit*", "*per suos nuncios et per suam cartam*", "*ut accomodaret ei CC solidos iachenses in redemptione sui*". BARAUT, C., "Els documents dels anys 1101-1150 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, IX (La Seu d'Urgell, 1988-1989), doc. 1263.

⁴⁸⁵ BRUFAL, J., *Les ràpites. Proposta de definició conceptual a partir del cas del nord-est peninsular*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2007.

Muhàmmad al-Umauí ibn Qabrúq. Aquesta última dada és interessant pel context en que ens movem, perquè a l'inici d'aquest apartat defensem que Lleida, a finals del segle XI i principis del XII fins la seva conquesta, assisteix a una progressiva emigració de la població que l'habitava: artesans i intel·lectuals. Potser aquesta dada de ibn Qabrúq pot ser interessant per constatar que encara la emigració no fou tant forta com s'ha pogut suposar, i que encara hi resideixen persones de cultura amb un clar afany de practicar el *jihad*, d'acord amb l'ideari almoràvit. El mateix 1115, Muhàmmad ibn al-Hajj desapareix del marc històric, potser mort en combat a Martorell, o potser mort també en combat quan intentava aturar els castellans quan anaven a Còrdova⁴⁸⁶. Sigui com sigui, el present és que Saragossa i el conjunt que controlava, estava en estat de desgovern. El substitut de l'anterior serà el cunyat de l'emir 'Alí, Abú Bakr ibn Ibrâhím ibn Tifilwít⁴⁸⁷, el qual és veurà obligat a mantenir les línies marcades pel seu antecessor: per una banda aturar l'avanç comtal i seguir amb la línia d'atacs i fustigaments contra els mateixos; i, de l'altra, mantenir la idea d'estructuració del territori⁴⁸⁸. Seguint amb el mateix context dels esdeveniments de 1114-1115, en l'expedició del comte Ramon Berenguer III a les Illes Balears, tenim una dada força interessant: la participació activa en la flota comtal de les ciutats italianes de Gènova i Pisa "...se juntaron las gentes de Pisa y Génova, construyeron trescientas embarcaciones..."⁴⁸⁹, cosa que ens indica la projecció de les ciutats italianes vers la Península, per tal de guanyar influència comercial a canvi de suport logístic i militar per tal de dur a terme la conquesta d'Alandalús. Les voluntats almoràvits no són suficients per aturar el que realment estava succeint en els límits dels seus territoris. I és que, el 1116, el vescomte d'Àger conquereix la vall del Farfanya després de 10 anys d'haver caigut Balaguer. D'aquesta manera Urgell engrandeix el patrimoni i l'homogeneïtza fins més avall del Montsec, mentre que Barcelona arriba, a través del pla de Mascançà fins les mateixes portes de Lleida. L'àrea septentrional del districte lleidatà és desintegra ràpidament, fruit de la caiguda de Balaguer, la pressió comtal i els escassos ajuts provinents des del sud. Tanmateix és força rellevant la ràpida conquesta que duu a terme el comte de Barcelona del pla de Mascançà, el qual té una extensió considerable, i del qual tenim constància de

---

⁴⁸⁶ Seguint el text de IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 145, Muhàmmad ibn al-Hajj participà en la batalla de Cordova auxiliant als almoràvits, i en la mateixa morí com un màrtir segons la crònica andalusí.

⁴⁸⁷ IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 145.

⁴⁸⁸ BALANYÀ, P., *Els musulmans a Catalunya (713-1153). Assaig de síntesi orientativa*, AUSA, Sabadell, 1993, p. 118.

⁴⁸⁹ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, doc. 83, (p.148-150).

l'existència de nombrosos nuclis de poblament andalusins. Potser caldria posar de relleu que, en el context del primer terç del segle XII el pla de Mascançà estigui buit de població, la qual hagi emigrat davant el temor de la situació i la proximitat dels comtats a les seves terres, vers terres més segures a zones meridionals d'Alandalús. No obstant, el malaurat context bèl·lic desfigura una de les àrees més fèrtils de l'espai rural lleidatà, el qual estava altament ocupat i explotat per la societat andalusina.

Seguint en el mateix context és interessant la jugada que intenta dur a terme el rei d'Aragó, Alfons el Bataller, el qual, veient les estratègies que intenten dur a terme els catalans, s'aproxima molt astutament fins als límits d'ambdós territoris, situant la seva base d'operacions a Barbastre. L'aragonès és plenament conscient que Lleida i Saragossa són febles i la seva caiguda és qüestió de temps. També observa que el poder almoràvit no és invencible com volen fer veure, ja que han sofert derrotes, no de gran transcendència, però sí suficients per prendre consciència que el seu poder no és il·limitat. Així doncs, en aquest context, des d'Aragó, el 1117, es mira amb més interès l'avanç vers el Segre i Lleida per tal de barrar l'avanç comtal, conquerir Lleida i trobar-se en una bona posició per arribar a conquerir la tant preuada Saragossa. Les opcions d'Aragó xoquen de moment amb la fermesa del nou governador, Ibn Tifilwít, el qual dissortadament perdé la vida el mateix 1117, moment en què Aragó consumava les principals accions i estratègies militars que podrien decidir el futur⁴⁹⁰.

Els almoràvits veieren la situació amb preocupació; d'aquí que ràpidament fou nomenat un governador provisional, Abú Ishaq Ibrâhîm ibn Tayast, el qual deixà Múrcia per ocupar-se temporalment la delicada situació a Saragossa. El governador definitiu fou 'Abd Al.lâh ibn Mazdalí, provinent de Granada i amb ple suport de l'emir. D'aquí que li faciliti més tropes per mantenir la pressió en que és veu immersa la frontera amb Aragó i els comtats. La preocupació dels almoràvits es féu palesa quan el 1118, Alfons el Bataller inicià la conquesta definitiva, desplaçant les tropes enmig de Lleida i Saragossa, per així desviar-se cap a la capital i assetjar-la. La mort del governador, Ibn Mazdalí, la incapacitat i el bloqueig almoràvit per enviar-hi reforços, deixen definitivament Saragossa a mans d'Aragó: la ciutat cau el divuit de setembre de 1118⁴⁹¹. La invocació religiosa del Bataller tingué els seus efectes perquè va poder nodrir el seu exèrcit de nombrosos efectius vinguts de més enllà dels Pirineus. La victòria tingué

---

⁴⁹⁰ BALAÑÀ, P., *Crònica política de la pre-Catalunya islàmica*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1992, p. 72.

⁴⁹¹ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, doc. 77, (p. 142-143).

altres aspectes com les condicions dels vencedors sobre els vençuts, “... *Mas quien de ellos quisiese quedarse bajo el pago de un tributo, permanecería de manera especial, y quien desease emigrar con lo que tuviese a donde quisiere del territorio, tendría un completo seguro, hasta que llegase al país del Islam; a condición que los cristianos habitasen en la ciudad y los musulmanes en Rabad al-Dabbāgīn (el Arrabal de los Curtidores), y a condición de que el amo de todo cautivo que desde la ciudad se les escapase a los cristianos y se acogiesen en el Islam, no tuviese ya opción sobre él ni hubiese objeción de su parte...*”⁴⁹². Les condicions de la rendició són força similars a les que imposarà Ramon Berenguer IV als ciutadans de Tortosa i Lleida⁴⁹³ el 1148 i 1149 respectivament. La present situació deixa en un estat de gràcia la ciutat de Lleida, que ara més que mai s’erigeix en la ciutat més septentrional d’Alandalus, últim bastió musulmà abans d’arribar a terres cristianes. La caiguda de Saragossa, en principi, no afectarà els límits lleidatans, situats ja en el segle XI no més enllà de Fraga. Ara, sobretot, els vincles amb Tortosa són més vitals que mai, invocant a l’aliança marítima tradicional. Castellldans reforça el seu paper com a districte dins de Lleida, i serà un emplaçament clau per entendre la supervivència de la capital septentrional fins la seva caiguda unes dècades més enllà.

La derrota a Saragossa a nivell general deixa en una feble situació l’imperi almoràvit, perden la capital de la Frontera Superior, un sotrac prou fort per a una mentalitat tradicional i altament religiosa, ja que perden una frontera, espai sagrat per als musulmans. Les fronteres, doncs, és trenquen: Saragossa i el seu territori, el 1119, són conquerides del tot i l’imperi almoràvit, que havia de resoldre els problemes d’Alandalus és desmorrna a poc a poc.

Tanmateix, l’any següent, el 1120, el germà de l’emir ‘Alí organitza des de València, la capital de l’àrea oriental, una expedició per recuperar Saragossa i donar un cop d’efecte a la situació incòmoda en que es trobaven en aquell context. Alfons el Bataller s’enfrontà a camp obert amb els almoràvits a la batalla de Cutanda, on el primer infligí una contundent derrota als segons, fet que propicià el final definitiu de les aspiracions sobre Saragossa i, per contra obrí un espai substanciós en l’àrea meridional de Saragossa i de la vall de l’Ebre molt preuada per la noblesa aragonesa, la qual amb les feudalitats estava afanyosa de nous dominis i ampliacions de patrimoni.

---

⁴⁹² IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, doc. 77, (p. 143), doc. 78, (p. 144).

⁴⁹³ MUTGÉ I VIVES, J., *L’aljama sarraïna de Lleida a l’Edat Mitjana. Aproximació a la seva història*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1992.

Els anys vint del segle XII són, doncs, una etapa on per una banda tenim l'Aragó victoriós de Saragossa i Cutanda, que ha ampliat els seus dominis més enllà dels Pirineus fins arribar a la pròpia zona meridional, que està dotada d'una noblesa enfortida amb les noves propietats i, finalment, que, sota el paraigua de la croada⁴⁹⁴ vers l'infidel té un suport exterior nombrós. En el mateix context, els almoràvits, tot i l'evident preocupació i la pèrdua de valuosos dominis, aconseguen tancar files a través de les capitalitats i els lligams entre elles. Així doncs, València s'aferra als seus diversos districtes, com Lleida i Tortosa, els quals recordem que estan exhausts, però que en la defensa d'Alandalús encara poden jugar un paper important. De fet l'embranchida aragonesa s'atura a Daroca i Belchite, degut a l'atrinxerament de les tropes almoràvits, les quals, recordem-ho, sota la invocació religiosa desenvolupen tasques de *jihad*⁴⁹⁵. El paper de Lleida, en concret, segueix sent el mateix, és a dir, el lligam amb la centralitat valenciana és evident, malgrat que algunes interpretacions historiogràfiques⁴⁹⁶ volguessin veure a través d'una documentació dubtosa, que Lleida era sota el govern d'un governador independent de la resta de l'imperi almoràvit, fins al punt de cedir el mateix 1120 part del millor territori al comte de Barcelona, entre el qual hi consta la fortificació de Castellans⁴⁹⁷.

La toponímia ens aporta dos antropònims a les terres meridionals de Lleida, en concret el primer dins l'actual terme municipal de Seròs: el primer és Avinganya relacionat amb el governador de València Yayhà ibn Gàniya, dada de rellevància importància que ens demostra com el poder s'aferra al territori. El segon és Vinaixa derivat de Ibn 'À'ixa. Tanmateix aquestes dades que ens aporta la toponímia són el reflex del bon funcionament de l'administració almoràvit amb la participació oberta d'alguns ulemes, i personal provinent dels principals llinatges, els quals van dur a terme una reforma

---

⁴⁹⁴ La primera proclamació de croada vers l'infidel vingué des del costat cristià, quant el Papa Alexandre II fomentà una curta conquesta del *hisn* de Barbastre, entre l'agost de 1064 i abril de 1065. La segona crida a la croada vingué el 1095 amb Urbà II, el qual proclamà una crida d'unitat de la cristiandat per lluitar contra l'infidel musulmà. Ambdues croades neixen fruit de l'intens moment de fervor religiós que és viu a Europa davant l'existència del poder musulmà.

⁴⁹⁵ És interessant anotar que anteriorment a les proclamacions de *jihad* pels almoràvits, el 1064 el Papa va proclamar una croada per conquerir el *hisn* de Barbastre.

⁴⁹⁶ SANAHUJA, P., *Historia de la villa de Ager*, Seráfica, Barcelona, 1961, p. 30. LLADONOSA, J., *Historia de Lleida*, I, Camps Calmet, Tàrraga, 1972, p. 229-231. PITA MERCÈ, R., *Lérida árabe*, Dilagro eds., Lleida, 1974, p. 86-87. CATALÀ, P., "Castell d'Albesa", *Els Castells Catalans*, VI Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1979, p. 239. BALANÀ, P., *Els musulmans a Catalunya (713-1153). Assaig de síntesi orientativa*, AUSA, Sabadell, 1993, p. 118.

⁴⁹⁷ SABATÉ CURULL, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 180. SABATÉ CURULL, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, nota núm. 600, p. 87. Arxiu de la Corona d'Aragó, Cancelleria, pergamins de Ramon Berenguer III, carpeta 31, núm. 229.

monetària que imposa un numerari de bona llei i regularitat metrològica, i també la reducció del fisc, del qual n'estaven tant queixosos amplis sectors socials. Aquestes mesures van aportar una calma social desitjada, i va permetre superar l'odi i el descontent originat en l'anterior etapa, les taifes.

Però els anys vint del segle XII ens deparen més aspectes molt interessants que ens permetran entendre la successió d'esdeveniments que vindran a continuació. Les elits tradicionals andalusines, amb la reforma en l'administració almoràvit se senten desplaçades del poder. Si recordem la *fitna* de 1010, el gran aixecament popular contra els amiris vingué instigat en part per les elits àrabs i berebers tradicionals, que van veure com la seva quota de poder dins l'administració minvava progressivament, fins al punt de sentir-se'n exclosos. A més, la professionalització de l'exèrcit amb l'entrada dels *saqàliba* en la cúpula militar va trencar els lligams tradicionals dels àrabs en el control de les armes. El fet de no tenir en compte la realitat andalusina féu que les reformes amiris fracassessin fins al punt d'entrar en una dissolució del califat omeia. Partint d'aquest antecedent tant clar i evident, els almoràvits duen a terme unes reformes econòmiques i socials d'ampli abast, però, una altra vegada, en desconèixer en profunditat la realitat d'Alandalús i els vincles socials, deixen de banda les elits tradicionals que mantenien el poder fins ara.

Aquesta situació esclata el 1119 i 1120, quan, a Còrdova, ciutat simbòlica en el si d'Alandalús, la qual pretén sempre recordar el passat del califat, s'aixequen les elits socials de la ciutat contra els almoràvits. Els successos tingueren la suficient importància perquè l'emir 'Alí és traslladés a la Península per intervenir obertament en el conflicte. Tanmateix el blindatge a què sotmeteren l'administració no deixava marge de maniobra perquè altres llinatges familiars aliens als Lamtúna Banú Turjút, poguessin entrar a formar part dels alts estaments de decisió. Els almoràvits, a més a més, és diferenciaven ètnicament i en l'idioma; constituïen clarament un grup social tancat i no obert excessivament a la realitat andalusina. La seva radicalitat religiosa provocà tensions amb les minories religioses, com eren la cristiana i la jueva. Les seves motivacions eren l'avanç dels regnes i comtats de confessió cristiana que conquerien progressivament territori d'Alandalús, les dels primers, i per part dels segons el principal tret consistia en el control de la disposició tributària que havien detentat durant califat i les taifes; ara consideraven que n'abusaven i n'eren els culpables dels impostos tant alts.

La dualitat que presenten els almoràvits, fruit d'una inadaptació en relació amb la realitat andalusí, per una banda, i d'una altra l'ús militar per consolidar la seva posició dins Alandalús, deixa tot el pes de la pròpia existència dels almoràvits en el segon factor. Un cop entrats als anys vint del segle XII, la pressió fortíssima dels comtats i regnes peninsulars fa trontollar el sistema, tal i com hem vist amb la caiguda de Saragossa, però aquesta dependència del braç armat és posa en evidència quan dins el seu propi territori africà, són contrarestats per una nova reforma, l'encapçalada per Muhàmmad ibn Túmart que, a partir del 1123, comença a fustigar posicions almoràvits ubicades a la zona del Magreb⁴⁹⁸.

Aquesta inesperada fractura dins del seu propi territori d'origen provoca que automàticament les forces almoràvits és vegin lleugerament disminuïdes a la Península per traslladar-les al nord d'Àfrica i combatre la nova reforma, que tindrà per nom els almohades⁴⁹⁹. En la mateixa línia, el fet de viure en un estat d'excepció, provoca que l'Estat hagi d'augmentar la pressió fiscal a través d'impostos extracanònics, cosa que, uns anys abans, significaven la seva bandera per lluitar contra les taifes, però que ara, en aquest moment, ells mateixos s'agafen a aquest postulat per tal de mantenir-se al poder i lluitar contra els enemics que els rodegen. Clarament, l'augment de la fiscalitat condueix a què de la visió de la societat andalusina davant els almoràvits vagi canviant i els vegin més com uns conqueridors, que com uns salvadors de la causa musulmana tal i com ho demostra el document de l'adveniment de l'imam al-Mahdí⁵⁰⁰: “... *él hizo evidentes los indicios de la religión, pues renovó de ella sus reglas, mostró sus prodigios y divulgó sus normas, hasta que volvió a ser como fue anteriormente, sin multitud de hombres, ni preparativos, ni abundancia, ni ayuda...*” .

Tornant a Lleida, el 1122 Urgell absorbeix Albesa i passen el riu Noguera Ribagorçana, molt ben vigilat des d'aquest *hisn* i també des de Corbins i Alguaire. El mateix any, Aragó prepara una campanya vers la zona de Fraga i Lleida⁵⁰¹ i Barcelona el 1123, dóna la mesquita de Lleida a la canonja de Solsona. L'estratègia dels comtats i Aragó va dirigida a la conquesta de les ciutats més que de cara al seu territori, perquè veuen que amb la conquesta de la ciutat, els vincles que té aquesta amb el territori continuen forts, i, automàticament, sense el referent urbà, l'espai que en depèn és lliura completament a

---

⁴⁹⁸ IBN ABI ZAR', *Rawd al-Qirtas*, I, València, 1964, p. 333.

⁴⁹⁹ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, doc. 86, (p. 153-154).

⁵⁰⁰ *Ibidem.*, doc. 86, (p. 153-154).

⁵⁰¹ CASTILLÓN, F., “La fraternidad medieval de Roda de Isábena (Huesca)”, *Argentsola*, 105 (Osca, 1991), p. 51-58.

la mercè del que succeeixi a la ciutat⁵⁰². Aquesta dada ens referma la teoria que realment les ciutats andalusines són les que tenen el poder i l'hegemonia sobre el territori, no només ara amb els almoràvits, sinó que aquesta situació arrencava d'una tradició organitzativa pròpia del califat omeia de Còrdova. Si recordem l'avanç d'Aragó per les terres de l'antic districte de Saragossa, veiem com la prioritat són els principals *husun* com Barbastre, Daroca, Calataiud, Tudela i la mateixa Saragossa, per damunt del seu territori, perquè ells saben que amb el territori sol no aconsegueixen vèncer una civilització muntada a partir del món urbà. Altrament, també reflecteix la voluntat de la conquesta del món urbà l'acció rapinyadora dels comtats i Aragó, sabent que les riqueses hi són majors.

Així doncs, el 1123, Alfons el Bataller s'instal·la a la fortificació existent al turó de Gardeny. Allí rep el duc d'Aquitània Guillem IX i Ramon Berenguer III de Barcelona, tot celebrant un torneig. La trobada dels tres deixa en evidència els interessos que disposen en el territori lleidatà i la ciutat principalment⁵⁰³. Talment el fet de no concloure cap acord deixa Lleida lliure fins el 1126. Aquest any, els aragonesos efectuen diverses algarades vers l'actual Andalusia, com per exemple a Còrdova i Granada, posant en evidència la inferioritat de condicions que tenien els almoràvits respecte els aragonesos. Hi hagué una reacció en el si de les files africanes, i la primera i més important nasqué amb una reforma de l'organigrama administratiu de l'Estat a Alandalús. Calia renovar l'organització administrativa i jurisdiccional d'Alandalús, i això s'aconseguí dividint el territori en dos fronts, l'occidental, capitalitzat per Còrdova i Sevilla, i l'oriental, capitalitzat per València. És aquesta ciutat a partir d'ara, la que reprèn l'esperit militar de Lleida i, el mateix 1126, els musulmans aturen l'avanç comtal a la batalla de Corbins⁵⁰⁴, aturant i desestructurant la conquesta i expansió del comtat d'Urgell. La frontera queda establerta en el riu Noguera Ribagorçana quasibé dues dècades⁵⁰⁵. Mentrestant, el Bataller, després d'haver assetjat València el 1130, ja que pot copsar la vitalitat que té el sector oriental en el si de l'estructuració almoràvit, retorna cap a la zona de Lleida per reprendre'n l'activitat, amb l'objectiu de conquerir la segona població lleidatana, Fraga, i anar tallant el nexa d'unió vers el sud i Tortosa.

---

⁵⁰² SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 182.

⁵⁰³ ZURITA, J., *Anales de la Corona de Aragón*, I, ed. Angel Canellas López, Institución "Fernando el Católico", Zaragoza, 1967, p. 191.

⁵⁰⁴ SANAHUJA, P., *La batalla de Corbins (hacia la conquista de Lérida)*, Tip. Selecta, Lleida, 1949, p. 12-15.

⁵⁰⁵ SABATÉ, F., "Organització territorial i administrativa del comtat d'Urgell", *El comtat d'Urgell*, (Lleida, 1995), p. 27.

Així doncs, el 1132, pren Mequinensa i per a l'any següent prepara l'assalt final sobre Fraga. Davant aquesta situació, el governador de Lleida 'Abd Al·làh ibn 'Iyad busca un acord amb el comte de Barcelona a canvi del pagament de dotze-mil dinars, per oblidar-se així de dos fronts. Barcelona accepta la pària, però per part almoràvit amb aquest gest és trenca un altre ideari propi d'ells, el de pagar diners als cristians.

El 1133 és un any de lluita dura a Fraga. La ciutat resisteix amb fervor, motiu suficient perquè, ara sí, el governador de València Yayhà ibn 'Alí ibn Gàniya juntament amb el governador de Granada Zubàyr ibn 'Amr al-Lamtûnî, engeguin una expedició de socors per posar fi al setge dels aragonesos. L'arribada per sorpresa de tantes tropes agafa desprevingut al rei aragonès, el qual aconsegueix escapar de l'atac dels almoràvits en missió de socors i dels defensors de Fraga, els quals infligeixen nombroses baixes com les dels bisbes de Roda-Barbastre i Osca, i fan presoners entre d'altres el bisbe de Lescar⁵⁰⁶. La derrota de Fraga fou un cop molt dur per les pretensions d'Alfons el Bataller, el qual, davant la desbandada i la pèrdua, per la mort, d'una part de la seva noblesa, no pot recompondre el territori i la frontera. A més, cal sumar-hi la mort del mateix rei, una mort molt precipitada tenint en compte el moment delicat en que deixà el regne. El testament del Bataller llegava tots els dominis a les ordes militars, cosa que, des de la perspectiva de la noblesa no era en absolut acceptable perquè, a part de perdre la seva quota de poder, deixava el regne totalment fragmentat.

Per la seva part, els almoràvits, després del cop d'efecte infligit als aragonesos, no tenen més capacitat de reacció que la que em pogut constatar. A més, recordem que l'acció de demanar diners a través d'impostos extracanjònics ha creat una imatge força deteriorada de l'ideal amb què havien arribat a la Península feia tot just trenta anys. No oblidem que, per altra banda a Àfrica els almohades avancen progressivament vers els territoris almoràvits, fins al punt d'anar-los arraconant⁵⁰⁷. El mateix 1130, 'Abd al-Mú'min és declara califa, és a dir, neix un Califat almohade⁵⁰⁸, fet que propicia una legalitat superior i un legitimisme més gran que els almoràvits, els quals no van arribar a fer el pas de declarar-se califes.

Retornant a Lleida, la greu crisi aragonesa és va resoldre a través del nomenament del germà d'Alfons el Bataller, Ramir, el qual era bisbe de Burgos, primer, i després de

---

⁵⁰⁶ ZURITA, J., *Anales de la Corona de Aragón*, I, ed. Ángel Canellas López, Institución "Fernando el Católico", Zaragoza, 1967, p. 203.

⁵⁰⁷ BALAÑÀ, P., *Crónica política de la pre-Catalunya islàmica*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1992, p. 69.

⁵⁰⁸ IBN ABI ZAR', *Rawd al-Qirtas*, II, València, 1964, p. 366-371.

Roda-Barbastre. L'accés al tro de Ramir⁵⁰⁹ va anar acompanyat per un suport unànim de la nobles aragonesa, la qual, d'aquesta manera, impedia que el testament del Bataller es posés en pràctica i es fragmentés el territori aragonès en diversos districtes organitzats per les diverses ordes religioses. Acte seguit de la presa del tro, Ramir va acordar el 1135 un pacte de pau amb el governador de València, Ibn Ganiya, el qual es convertí, en la pràctica, en pactes comercials entre Osca i Fraga i en la recuperació de Mequinensa per part dels almoràvits⁵¹⁰. El gest de l'aragonès permet que altre cop Lleida pugui articular l'eix fluvial del Segre amb l'Ebre per seguir ben comunicada amb Tortosa, la qual és la única taifa amb la que té ara mateix comunicació. Tanmateix resulta interessant esmentar un apunt sobre l'aspecte de la comunicació del districte andalusí de Lleida, ja que tenim una notícia força interessant del mateix 1135-36⁵¹¹ on “...Después de esto asaltó la gente de Aragón un convoy, que salió de Fraga en dirección a Huesca...”. Es constata clarament que les relacions entre el món andalusí i el feudal existeixen tot i haver-hi una situació bel·licosa. La diplomàcia segueix tenint protagonisme, com ho veiem en la notificació de “...Mardanis señor de Fraga a Ramiro...” per tal de castigar els assaltants de la caravana i retornar el que s'havia robat. Aragó, però, viu un moment de desconcert davant la inexistència de descendència reial. Aquest petit entrebanc és resolgué el 1136, quan nasqué Peronella, filla del rei Ramir II, la qual el 1137 amb només un any de vida, ja li van pactar el seu matrimoni amb Ramon Berenguer IV de Barcelona. Amb aquesta unió Ramon Berenguer IV passarà a regentar la corona aragonesa, ampliant els seus dominis a banda i banda de Lleida, fet força significatiu en el context en que ens movem. Ara Lleida tem més que mai ser conquerida. Només hi ha un sol senyor que la rodegi per l'est, nord i sud: el comte de Barcelona i rei d'Aragó, mentre que pel sud, la feblesa progressiva almoràvit deixa en entredit si en cas d'atac podrà venir un exèrcit de socors per ajudar-la. La ciutat més septentrional d'Alandalús ha de buscar aliances veient la situació tant complexa i compromesa que se li presenta. D'aquí la situació que tornarà altre cop a mirar i buscar els llaços tradicionals que l'han unida amb el Llevant peninsular. Mentrestant, la colonització de l'espai comtal és lenta i poc organitzada. Una part de les almúnies i torres conquerides no estan ocupades, amenaçant ruïna, tal i com ho veiem

---

⁵⁰⁹ IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 209.

⁵¹⁰ *Ibidem.*, p. 210.

⁵¹¹ *Ibidem.*, p. 210.

en un document de Belcaire d'Urgell, que es refereix precisament al mal estat de conservació de la torre citant, “*turrim distructam*”⁵¹².

Tortosa és, doncs, el nexa d'unió amb la resta de territoris d'Alandalús, però també, essent ciutat marítima, és la manera a través de la qual et pots relacionar amb la Mediterrània i amb d'altres zones en mans dels musulmans. Tortosa és el suport vital al que s'ha d'aferrar Lleida, tant en la vesant militar, perquè hi puguin arribar reforços d'auxili, com en l'ajut econòmic, erigint-se un espai de mobilitat per la població que fuig de la regió lleidatana. Els esforços realitzats des de València i la mateixa Lleida per recuperar l'eix fluvial Segre, el Cinca i l'Ebre a través de Mequinensa i Fraga, i tenir així evidentment una via segura, són un clar índex de com l'estratègia almoràvit passa per consolidar i estructurar el territori, sempre partint del món urbà. La historiografia local ha donat molta importància a l'eix fluvial anteriorment esmentat, però, al sud de Lleida, tenim un ampli districte que conté l'avanç comtal des del segle XI i es manté de moment impune de qualsevol atac. Castelldans, un dels *husun* del districte meridional de Lleida manté ininterrompudament la comunicació i els llaços amb Tortosa a través del subdistricte de Siurana. No es dona importància a aquest fet, potser per l'absència de documentació o d'estudis de més profunditat, però observem com Castelldans teixeix un subdistricte ampli i extens, ben defensat i que sobreviu fins la conquesta final de Lleida. Per tant, considerem que, tot i tenir el perill d'Aragó, que fins i tot va aconseguir tallar la comunicació amb Lleida via fluvial amb la conquesta de Mequinensa, la zona lleidatana pot recórrer a Castelldans per arribar fins a Tortosa. Així doncs, dos són els punt d'unió entre ambdues capitals: una primera via que estaria formada resseguint els eixos fluvials ja sigui via terrestre⁵¹³ o marítima, i per altra banda per l'interior a través de Castelldans i Siurana.

Realment, alguns estudis demostren com la necessitat de la comunicació entre ambdues ciutats és necessària, no des d'ara, sinó ja amb les aliances promogudes pels tujíbides, els Banú Hud i ara els almoràvits amb el Llevant. Per tal de fortificar i controlar l'eix fluvial, es construïren una sèrie de torres situades estratègicament, les quals podien comunicar-se a través de senyals lluminoses o sonores⁵¹⁴.

---

⁵¹² FONT I RIUS, J. M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1969, p. 93. BERTRAN, P., “Notes sobre els orígens d'unes poblacions urgellenques: la Fuliola, Boldú i Belcaire als segles XI i XII”, *Ilerda*, XLII (Lleida, 1981), p. 260.

⁵¹³ Ens referim si la ruta terrestre va fins Maials i després va a buscar el riu Ebre a Mequinensa.

⁵¹⁴ BASSOLS, S., “Una línea de torres vigía musulmanas: Lérida-Tortosa”, *Al-Qantara*, XI, fasc.1 (Granada, 1981), p. 69 -75.

Els signes d'una possible recuperació almoràvit després de la victòria de Fraga, són més aviat un miratge de la realitat. La victòria de Fraga i les conseqüències de la mateixa, en part són fruit d'una bona acció conduïda entre un llinatge local dels Mardanix i pel governador de València, Ibn Gàniya⁵¹⁵; però no oblidem la desestructuració de la noblesa aragonesa, la fragmentació de la frontera després de la derrota i els problemes de llinatge per substituir la inoportuna mort d'Alfons el Bataller, i per salvar el patrimoni reial deixat per testament a mans de les ordes militars. Els anys trenta presenten un petit respir dins del caos i la desesperació, però la situació almoràvit no és gens fàcil, perquè han d'afrontar una reforma, la dels almohades, els quals han proclamat un califa, i perquè han d'aturar les contínues fustigacions amb els regnes i comtats peninsulars. A més a més, a l'interior, els problemes provenen de la impermeabilitat del seu pensament religiós, de la seva pràctica social i del seu teixit militar, que impedeixen absorbir el teixit plural que habita Alandalús⁵¹⁶.

La diversitat que ha perdurat des de la mateixa conquesta, des del segle VIII fins al XII, pren consciència, independentment de la presència almoràvit, d'una realitat social i territorial que els vincula clarament i que tenen trets en comú per compartir. Assistim, doncs, al sorgiment d'una identitat andalusina, que vincula l'espai meridional amb l'oriental, que extreu de la pròpia realitat unes conclusions de vida musulmana diferenciades de la realitat africana o oriental. L'últim rei de Saragossa, el Banú Hud 'Imad al-Dàula, un cop desterrat per la revolta dels ciutadans saragossans, i d'oferir la ciutat i el seu districte als almoràvits valencians, és refugia a Rueda, on gaudeix d'una mena d'autonomia⁵¹⁷. Després de la mort, el 1130 el fill al-Mústansir ibn 'Abd Al.làh ibn Hud assumeix el mateix paper que el seu pare, amb un afegit considerable, que consisteix en aliar-se amb Alfons VII de Castella per lluitar contra els almoràvits⁵¹⁸. A destacar el fet que, aquest Ibn Hud, forja un ideari de convivència i recriminació territorial andalusí, aliè als africans i als regnes i comtats peninsulars.

---

⁵¹⁵ El 1133 Alfons el Bataller va conquerir Mequinensa. Sense tenir una data exacta el 1135-36, els Mardanix de Fraga i ibn Gàniya intercepten una caravana amb ajut per Mequinensa provinent de Saragossa, motiu suficient per donar arguments per atacar Mequinensa i recuperar l'important assentament militar i estratègic. IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 218.

⁵¹⁶ VIGUERA, M. J., *De las taifas al reino de Granada. Al-Andalus, siglos XI – XV*, Historia 16, Temas de Hoy, Madrid, 1995, p. 43-44.

⁵¹⁷ IBN AL-KARDABUS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal, Madrid, 1986, doc. 79 (p. 144-145).

⁵¹⁸ *Ibidem.*, doc. 80 (p.145-147).

La contestació dins el propi territori musulmà de la Península deixà als almoràvits en una situació de feblesa absoluta: “... *los almorávides les han hecho gustar los más intensos castigos y todos les aborrecen, y su deseo es que su rey, que está postrado, se manifieste*”⁵¹⁹. Les derrotes del 1143 i 1144 davant dels castellans, però a més la imminent entrada a la Península dels almohades, cridats el 1144 per ‘Alí ibn ‘Ís.sà ibn Maymún, pel governador de Xerès Abú-l-Zàmar ibn Gàniya⁵²⁰ i amb el governador de Ceuta que era l’almohade Yús.suf ibn Maklúf⁵²¹. Anotem que l’entrada de la reforma almohade, a l’igual que l’entrada de totes les immigracions provinents des d’Àfrica, es fa a través dels mateixos punts i amb la col·laboració dels governadors de la regió, fet que demostra l’alt dinamisme de l’àrea.

Continuant amb l’any 1144, tenim un seguit de revoltes en contra de l’hegemonia almoràvit a la Península. El malestar és general i s’estén arreu dels territoris andalusins. Ibn Àdha s’aixeca en armes a Granada, atraient l’atenció de Àhmad ibn Hamdín de Còrdova i Zafadola. Ibn Àdha, veient les dificultats per fer-se amb Còrdova, centra els esforços en mantenir Jaén com a centre d’operacions del seu propòsit en contra els almoràvits. A partir d’aquest moment s’observa com el mateix Ibn Àdha, de la família dels Banú Hud, gira la seva atenció vers el Llevant mediterrani, al·legant la unitat tradicional de tots els districtes d’aquesta zona, tant important en els esdeveniments del segle XI i fins el que portem de XII. Així doncs, traça els seus objectius vers Múrcia, la qual és motiu de disputa amb Ibn Hamdín, auxiliat per ‘Abd Al.làh ibn ‘Iyàd, antic governador de Lleida i un dels protagonistes de la batalla de Fraga contra Alfons el Bataller. L’any següent el 1145, Ibn ‘Iyàd aconseguix el control de Múrcia, Oriola i València recompon una altra vegada la unitat oriental d’Alandalús. El més interessant d’aquesta reunificació és la dada que el mateix manté aquests dominis sota el seu control.

Mentrestant, els almoràvits viuen la seva pròpia agonia, allunyats de la realitat peninsular. Ofegats en una guerra africana vers els almohades, l’emir almoràvit abandona la Península per traslladar-se altre cop al Magrib. Una successió de morts i hereus en la cúpula del poder almoràvit, més l’allunyament de la Península posen en

---

⁵¹⁹ *Ibidem.*, doc. 79, (p. 146).

⁵²⁰ Abú-l-Zàmar ibn Gàniya governador de Xerès, no era almoràvit, dada rellevant per entendre la facilitat amb que s’entengueren amb els almohades, un cop aquest els entregà la ciutat. També és rellevant que la data d’entrega de Xerès és situa el 1144, però Ambrosio Huici Miranda la situa el 1147 quan els almohades assetjaven la ciutat de Marràqueix. (376, nota peu de pàgina). IBN ‘IDARI, *Al-Bayan, Al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda Valencia, 1963.

⁵²¹ IBN ABI ZAR‘, *Rawd al-Qirtas*, II, València, 1964, p. 375-376.

safata, el 1146, la ciutat almoràvit de Marràqueix, la qual serà conquerida, posant fi al primer imperi musulmà africà i substituint-lo per un altre emergent imperi musulmà africà, el dels almohades.

Retornant a Alandalús, la situació és molt complexa per la diversitat de fronts oberts que observem en el si del territori. Per una banda, els almohades no perden el temps i passen l'estret per apoderar-se de l'Algarve, després d'annexionar-se la revolta d'Ibn Qas.sí de Silves i, entre el 1147 i 1148, s'han fet amb Sevilla i Carmona⁵²². Paral·lelament a aquests esdeveniments ibn Gàniya antic governador de València i sota la defensa de l'ideari almoràvit, el qual ja havia deixat d'existir, s'enfronta amb Ibn Hamdín de Còrdova, amb l'excusa de recuperar la legitimitat almoràvit a la Península. Però, també paral·lelament a aquest altre enfrontament entre poders, es consolida definitivament l'ideari andalusí al Llevant peninsular. El mateix Ibn 'Iyàd segueix al capdavant de la unitat territorial que formen Múrcia i València, amb un enfocament andalusí, per sobre de qualsevol altra posició reformadora o exterior. El successor de l'anterior serà el seu gendre, Abú 'Abd Al.làh Muhàmmad ibn Sa'íd, fill del defensor de Fraga davant el setge d'Alfons el Bataller, el 1134. Recordem que ibn Sa'íd és un Banú Hud, els quals encapçalen i dirigeixen l'ideal de vida dels andalusins.

Analitzant els esdeveniments dels anys trenta i quaranta del segle XII, els almoràvits, davant la seva particular inèrcia política dins Alandalús, fan servir els llinatges locals per arribar a la població local, conèixer millor els seus tarannàs socials i guanyar-se el seu favor. Tot i així, hem vist com, a mesura que entrem als anys trenta, la progressiva pèrdua de territori i la situació de guerra constant obliguen a imposar una pressió fiscal similar a la de les taifes, i que ells mateixos van abolir un cop arribaren a la Península a finals del segle XI. Altrament, els almoràvits els costa d'entrar en comunió amb la població, tot i saber que la seva acceptació era molt estesa en els àmbits religiosos i populars, degut a la diferència racial, la intransigència religiosa, i el blindatge de l'administració, pràcticament monopolitzant els alts càrrec en la família dels Lamtúna Banú Turjút. L'accés de llinatges locals a l'administració, encara que sigui en governacions de ciutats considerades de segona, com per exemple Lleida o Fraga, ajuda al coneixement dels àmbits socials locals. Talment, els Banu Hud de Lleida, els serví de trampolí per retornar a primera línia de la política andalusí, ja que el llinatge continuava mantenint estrets llaços amb el territori on van néixer, fins al punt que Lleida, durant els

---

⁵²² IBN ABI ZAR', *Rawd al-Qirtas*, II, València, 1964, p. 376-382.

anys trenta i quaranta del segle XII era dels Banu Hud. El trampolí, el saberen aprofitar a la perfecció quan Abú ‘Abd Al.làh Muhàmmad ibn Sa‘íd va poder esdevenir un líder fort i capitalitzar l’àmplia àrea del Llevant peninsular, tan important en la política andalusí. El sobrenom de ibn Sa‘íd serà el de ibn Mardaníx, conegut àmpliament per la historiografia com un dels pares de posar a la pràctica la creació d’una entitat andalusí independent d’Àfrica i dels regnes i comtats cristians⁵²³.

Amb la preeminència dels Banu Hud, un altre cop en l’elit del poder andalusí, Lleida observa amb moltíssima atenció els esdeveniments, perquè poden suposar la seva salvació, ja que els anys quaranta del segle XII, la pressió comtal és més angoixant que mai, i més ara que el comte de Barcelona, s’erigeix com a clar candidat a assaltar la ciutat andalusí. Lleida, i també Tortosa, tenen la capacitat d’entendre els moviments que estan succeint a la zona llevantina, perquè elles també són hereves d’una tradició secular on la convivència multicultural ha pervingut, i deixant en un segon terme les radicalitats religioses provinents del nord d’Àfrica i d’Europa.

Poder formar part d’una entitat única, ja reivindicada durant tot el segle XI amb els tujíbides i els Banu Hud posteriorment, té la seva lògica en el moment en què ens trobem, ja que els vincles de Lleida amb la elit hudita són molt estrets i les realitats socials són les mateixes. Per tant, per a Lleida i Tortosa, aquesta sortida és àmpliament desitjada.

Els anys 1146 i 1147, successivament, moren el darrer rei de Saragossa, el Banu Hud Zafadola i l’exgovernador de Lleida, Ibn ‘Iyàd, i queda com a líder de la causa andalusí ibn Mardaníx. Aquest últim, a partir d’ara, juga el paper de governador de tot el Llevant andalusí, amb força i claredat, fins a esdevenir el mític “rei Llop”. Ibn Mardaníx durà a terme un seguit de pactes de pau i s’esforçarà a mantenir un diàleg sempre obert amb els regnes cristians del nord, a canvi, però, del pagament de paries, la qual cosa repercuteix en el fisc, que és veurà augmentat en les classes popular. Per altra banda, gairebé no tindrà cap mena de contacte amb els imperis musulmans africans, els quals, des de la seva perspectiva són considerats com a poders que no permeten encarnar una entitat andalusina. El “rei Llop” encarna tots els trets de l’ideal de l’andalusí peninsular, com ara la tolerància i el foment de les arts i la cultura, però també un home d’armes, disposat a defensar els seus territoris.

---

⁵²³ VIGUERA, M. J., *Los reinos de taifas y las invasiones magrebíes (Al-Andalus, del siglo XI al XIII)*, Mapfre, Madrid, 1992, p. 189-201.

Les ciutats més septentrionals d'Alandalús, Lleida i Tortosa, veuen amb esperança el projecte endegat per Ibn Mardanix al Llevant. Lleida, acollint-se a la seva permanència a l'àrea mediterrània i per afinitat ideològica amb l'idea nova d'Alandalús, intenta saber si des de Múrcia i València, volen seguir mantenir el lligam que els ha unit tradicionalment. Ben aviat veiem com Ibn Mardanix té uns altres objectius, tot i que sabem que, degut a la seva procedència, coneix perfectament les ciutats septentrionals; però els seus problemes no miren cap al nord, sinó a l'interior dels seus dominis i vers el perill almohade. La seva política és de conviure amb els regnes i comtats cristians, aquest fet és la clau per entendre que, si acull al seu projecte Lleida i Tortosa, posa en perill la seva esmentada unitat andalusina. Sap perfectament que les dos ciutats fa unes dècades estan sota l'òrbita del comtat de Barcelona i Urgell, els quals ja han repartit en dominis les possessions de la ciutat. Acollir-les pressuposa posar-se en contra un comtat tant fort com és Barcelona, però a més, ara ja, tot un regne com és Aragó. Si Ibn Mardanix trenca les seves relacions amb Lleida i Tortosa per mantenir el seu projecte andalusí al Llevant, això suposa el final, sense marxa enrere, d'ambdues ciutats, les quals perdran els contactes amb el sud musulmà, i quedaran exposades a mercè del comte de Barcelona.

El 1147 és una data on veiem que les estratègies comtals conjuminen per acabar la conquesta de Lleida i Tortosa, ja que els almoràvits han quedat anorreats i Ibn Mardanix, renúncia, per la falta de poder donar una resposta en cas de conflicte bèl·lic amb els cristians. Lleida, la ciutat més extrema de l'Islam occidental continua mantenint els nexes d'unió amb Tortosa i sobreviu gràcies a aquesta via oberta que la permet mantenir-se viva. A partir d'ara la situació és totalment incerta. La frontera continguda a la línia entre Alguaire i Corbins es trenca per l'avanç d'Urgell, i posa setge a la capital. Tot i així encara sabem que Lleida té capacitat de reacció i planta cara a l'avanç, tal i com ho veiem en la documentació dels templers⁵²⁴, on Pere de Puigverd manté un litigi amb els templers perquè aquests se li apropiaren de dos farraginals mentre fou captiu de Lleida “...se clamat Petrus de Podioviridi de fratres Militie de duobus ferraginals quod illis abstulerunt illud quando suus pater fuit mortuus et illud erat captum in Ylerda...”. Tot i així, la capacitat de reacció de Lleida queda amb inferioritat perquè Ramon Berenguer IV, en el moment de proclamar-se rei d'Aragó uneix dos fronts i dos exèrcits

---

⁵²⁴ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998.

amb gran projecció, i multiplica les capacitats militars vers una ciutat o unes ciutats aïllades i soles, amb poca capacitat de maniobra. A més, cal tenir en compte un factor que és alhora molt important, que és l'entesa entre el món cristià només és entre dos persones, el rei d'Aragó i comte de Barcelona, i el comte d'Urgell. Aquesta dada és interessant perquè la projecció feudal amb tant de vigor com ve efectuant-se, on l'adquisició de dominis per part de la noblesa és motiu de pugnes i litigis, ara sí que és més fàcil l'entesa entre ambdues entitats pel repartiment dels nous dominis lleidatans i tortosins.

Diversos són els interessos que conjuminen en la mateixa direcció la conquesta de Lleida i Tortosa. Com hem esmentat, la pressió de la noblesa feudal, delerosa d'adquirir nous dominis al sud; també l'emergent burgesia barcelonesa hi té uns interessos econòmics i comercials dipositats, en aquest cas, en la situació estratègica del port de Tortosa; i el fet que Lleida és ciutat de pas per les rutes comercials interiors. Per una altra banda, el fervor religiós que fa dècades, com hem esmentat i com hem vist, amb Alfons el Bataller d'Aragó es manifesta com el més clar paradigma d'aquests postulats radicals, amb una voluntat d'expulsar l'infidel de la Península. D'acord amb aquest context, el 1147 es movilitzà la segona croada i, coetàniament, la conquesta definitiva de Lleida i Tortosa; així doncs, la participació de les ordes religioses en el procés de conquesta s'accentua en el tram final. L'orde del Temple és la que actua a les nostres terres, la qual reconeix i aprova les accions que durà a terme el comte Ramon Berenguer IV. Darrere les bones declaracions d'intencions del Temple, tenim els grans interessos comercials que aquests esperen obtenir amb la conquesta de les dues ciutats andalusines. De fet, els dominis que aspiren a obtenir formen part dels acords que van arribar el 1143, davant la renúncia d'aquests a pendre possessió dels dominis que deixava Alfons el Bataller d'Aragó en el seu testament a canvi d'obtenir una cinquena part de les terres conquerides en aquesta nova fase expansiva. Òbviament els beneficis econòmics són molt més que evidents, tenint en compte l'extensió de l'àrea a conquerir, les nombroses possessions mobles que s'hi troben, l'escassa població musulmana que no emigra o no ha pogut emigrar i, principalment, la gran capacitat de les terres del Pla de Lleida per la producció agrària i per a l'explotació ramadera. De cara a Tortosa, l'aprofitament de les possibilitats del riu Ebre i el port i eix comercial que suposa la capital tortosina.

Ramon Berenguer IV rep encara el suport de la ciutat italiana de Gènova⁵²⁵. Aquest recolzament no és merament ocasional, sinó que respon a una declaració d'intensions dels italians vers la seva política comercial a la Mediterrània. Gènova i el comte de Barcelona ja havien participat conjuntament en altres accions militars vers terres andalusines com, per exemple el mateix 1147 davant d'Almeria, un altre port destacat d'Alandalús. Altrament, Gènova⁵²⁶, partint de l'ideari expansionista del seu comerç i de les seves àrees d'influència comercial, sap que, si dóna suport a la conquesta definitiva de Tortosa, obtindrà una bona participació en el port comercial més important al nord-est d'Alandalús, a part de ser un punt de comunicacions molt important vers l'interior peninsular, a través de l'eix fluvial de l'Ebre i remuntant el riu fins a derivar amb els corresponents afluents.

Vista la situació d'aliances que rep i estableix el comte de Barcelona⁵²⁷, l'any següent, el vint-i-nou de juny de 1148, inicia la primera fase de conquesta dels territoris andalusins, iniciant-se amb un atac marítim amb el suport dels esmentats genovesos i de la burgesia barcelonina, que aporten la flota suficient per dur a terme el trasllat i corresponent desembarc de tropes a la desembocadura de l'Ebre. Després del bloqueig marítim sense permetre l'entrada i la sortida de cap nau, acte seguit remontaren el riu fins arribar a Tortosa, la qual estigué assetjada durant sis mesos, quan capitulà i s'entregà⁵²⁸. Automàticament, Ramon Berenguer IV autoritzà a que és dugueren a terme les corresponents distribucions territorials i comercials, d'acord amb els pactes assolits un any abans entre totes les parts, procedint a fragmentar els dominis tortosins en diferents senyoriis feudals.

La situació de Lleida és d'agonia definitiva. Fins ara davant la pressió angoixant pel nord, est i oest podia respirar perquè tenia el nexa amb el sud tortosí, a través de la via fluvial Segre i Ebre, i la terresetre amb Castellans, que la mantenia dins de la unitat que formava Alandalús. Però ara, vista la conquesta de Tortosa, sap perfectament que

---

⁵²⁵ SABATÉ, F., "Conquesta de Tortosa i Lleida", *Atlas Històric de Catalunya*, (Barcelona, 1995), p. 82.

⁵²⁶ Obtenim documents respecte les possessions dels genovesos dins el territori tortosí, el primer data de 1149 i és una memòria de l'acord entre l'església de Tortosa i l'orde del Temple per la percepció del delme en l'antiga porció dels genovesos, que l'orde havia comprat al rei Alfons. Conté el repartiment de la ciutat després de la conquesta i la posterior venda dels genovesos al comte. El segon document data del 1163, és tracta d'una donació al bisbe i als canonges de la vall de Sanxet a canvi de quaranta morabatins, sobre Andust, que havia comprat el genovès Brunone. VIRGILI, A., *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 18, (p. 63), doc. 130, (p. 181).

⁵²⁷ VIRGILI, A., "Conquesta, colonització i feudalització de Tortosa (segle XII), segons el cartulari de la catedral", *Estudi General*, 5-6 (Girona, 1985-1986), p. 275-289.

⁵²⁸ AA.DD., *Les darreres investigacions arxivístiques de la història de Tortosa*, Ajuntament de Tortosa, Tortosa, 1994, p. 38. IGLÉSIES, J., *La conquesta de Tortosa*, Rafael Dalmau, Barcelona, 1961. CAFFARO, P., *De captione Almerie et Tortuose*, Anubar, València, 1973, p. 31-35.

no arribaran reforços provinents de València. Altrament, recordem que Ibn Mardanix adopta una posició clarament en contra de mantenir vives les ciutats més septentrionals per evitar enfrontaments amb els regnes i comtats peninsulars. Així doncs, a Lleida només li queda esperar l'arribada de les hosts cristianes per tal de finalitzar el procés de conquesta, ja que ella, per si sola, no pot endegar una acció bèl·lica a camp obert contra les nombroses tropes del comte de Barcelona. El cop definitiu s'inicia pel nord, on el comte d'Urgell baixa fins arribar a les portes de la capital, i pel sud, on les tropes de Ramon Berenguer IV remunten l'Ebre passant per Mequinensa, i després emprenen el Segre fins arribar al turó de Gardeny, des del qual s'organitzarà l'assalt definitiu. Cal assenyalar que, a mesura que el comte de Barcelona va ascendint per les terres tortosines, els diversos *husun* que restaven per conquerir, van anar caient, com ara les ja citades Mequinensa i Fraga. Estem a l'abril de 1149 i el setge de Lleida es defensa fins a la tardor, quan al-Muzzàffar, l'últim governador musulmà de la ciutat, en fa el lliurament i l'abandona⁵²⁹. Amb la conquesta de Lleida es posà fi al domini islàmic sobre les terres de l'oest i el sud de l'actual Catalunya, tret de petits reductes com Siurana i Miravet que sucumbiren el 1153⁵³⁰.

La conquesta militar per part del món comtal va acompanyada d'unes clàusules del conqueridors que s'imposen sobre els conquistats, entre les quals destacariem la pèrdua de béns immobles, el desplaçament de la població conquerida a uns barris determinats de la ciutat i, per tant, la pèrdua de les seves cases, negocis, etc., i, finalment el respecte a la voluntat de marxar dels nous dominis conquerits per anar cap a terres musulmanes, ja que la voluntat explícita dels conqueridors és que no hi hagi musulmans sobre terres cristianes. A Lleida els musulmans que decideixen quedar-se a la ciutat, són traslladats fora del centre urbà, cap a un nou barri que es situaria entre el camí de Gardeny i el barri que tocava al Portal de Boters⁵³¹. Els musulmans que marxen de les terres lleidatanes o tortosines emigren vers el sud, tenint com a referent la ciutat de València⁵³² o les terres

---

⁵²⁹ LLADONOSA, J., *La conquesta de Lleida*, Dalmau, DL, Barcelona, 1990.

⁵³⁰ LLADONOSA, J., "La conquesta de Lleida", *Episodis de la Història*, 24 (Barcelona, 1961), p. 36. CATALÀ, P., "Castell de Miravet", *Els Castells catalans*, IV, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1979, p. 413-414. BLADÉ DESUMVILA, A., *El Castell de Miravet*, "Episodis de la Història", 80 (Barcelona, 1966), p. 26.

⁵³¹ MUTGÉ I VIVES, J., *L'aljama sarraïna de Lleida a l'Edat Mitjana. Aproximació a la seva història*, Consejo de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1992. LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990, p. 19. ALTISENT, A., *Història de Poblet*, Abadia de Poblet DL, 1974, p. 92.

⁵³² VIRGILI, A., "Conquesta i feudalització de la regió de Tortosa 1148-1200", *Recerca* 93, (Tortosa, 1995), p. 41.

més meridionals de la península com Múrcia, Almeria, Granada⁵³³, ja que la resta del territori septentrional, en el context de la segona meitat del segle XII, està pràcticament conquerit per les tropes dels regnes castellà, aragonès, i els comtats catalans. Els musulmans que es queden a les terres conquerides passaran a denominar-se *moriscos*, denominació que volia dir la persona d'origen musulmà que es converteix al cristianisme⁵³⁴. Per exemple, sant Bernat d'Alzira (Àhmad ibn al-Mansúr), de l'alqueria de Pintarrafes a Carlet, fou monjo de Poblet abans de 1160⁵³⁵.

Ibn Mardanix manté viva la flama de l'únic Estat andalusí peninsular, centrat en el Llevant, ja que pel sud avança una nova onada d'emigrants provinents del nord d'Àfrica, sota el paraigua del califat almohade. El "rei Llop" continuarà amb les bones aliances amb els regnes i comtats peninsulars, sempre a canvi de quantioses paries. D'aquí que, de moment, es respecten els dominis d'Ibn Mardanix, fins al punt que conjuntament lluiten vers el progressiu avanç almohade. El somni d'una entitat andalusí s'esvairà el 1172, quan Ibn Mardanix morirà i, amb ell, el seu projecte d'establir i consolidar una entitat andalusina autònoma. La incapacitat dels seus successors de mantenir viva la flama i el projecte del "rei Llop", afavorí la progressiva i ràpida entrada dels almohades a la enínsula Ibèrica, tot conquerint els territoris que encara quedaven sota la protecció d'Alandalús. Altrament, el projecte d'Ibn Mardanix no sabem fins a quin punt hagués tingut el seu èxit absolut, ja que, tot i mantenir una bona relació diplomàtica amb el món feudal, establerta partint sobre la base del pagament d'unes paries quantioses, cal pensar què hauria passat en el moment en què l'economia del Llevant peninsular no passés un bon moment, o simplement es ressentís de la forta pressió fiscal a que era sotmesa la població de la zona. Així, també caldria incloure entre les hipòtesis el moment en què la feudalització permetria mantenir un territori militarment inferior i molt ric en tributs impune al seu domini, i, finalment quina seria l'actitud de l'Església davant l'existència a la enínsula Ibèrica d'un possible regne musulmà.

Mentrestant Lleida i Tortosa, alienes a qualsevol altre debat, ja conquerides quan gairebé ja fa vint anys, segueixen amb peu ferm la nova conjuntura social i econòmica dels conqueridors, amb la implantació de la dinàmica feudal, la colonització del

---

⁵³³ Granada és la ciutat més extrema dels dominis d'Ibn Mardanix, d'aquí que veiem com el 1156 té un dur enfrontament amb els almohades, els quals un cop conquerida, la perderen per la irrupció del mateix Ibn Mardanix per recuperar-la. IBN ABI ZAR', *Rawd al-Qirtas*, II, València, 1964, p. 391.

⁵³⁴ ZIMMERMANN, M., *Els orígens de Catalunya. Emancipació política i afirmació cultural*, Edicions 62, Barcelona, 1989, p. 105-110.

⁵³⁵ BALANYA, P., *L'islam a Catalunya*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 2002, p. 53.

territori, i la forta jerarquització social fruit del mateix sistema feudal⁵³⁶. Però també és deixa una gran empremta de vencedors i vençuts, perquè com hem citat anteriorment, la marginació en barris secundaris de la població que havia vist créixer i mantingut la ciutat, ara es veu relegada a una aljama, sense cap de les seves possessions que havien mantingut fins al moment; però també cal tenir en compte que els musulmans representen el record de l'enemic de la cristiandat que ha calgut vèncer amb l'ajut de les armes per fer-lo fora de les terres de confessió cristiana⁵³⁷. La dinàmica feudal permet explotar i estructurar el territori amb molta força i empenta⁵³⁸; assistim a un període d'otorgament de moltes cartes de població⁵³⁹ dirigides a totes aquelles persones que és volguéssin traslladar vers les terres del pla i del sud per tal de poblar-les i colonitzar-les⁵⁴⁰. La nova realitat feudal transforma el territori musulmà, creant un mosaïc de senyorijs per tal de mantenir el poder i el vassallatge. Així doncs, es posà fi a una etapa de quasibé quatre segles de convivència amb la cultura musulmana, la qual ens deixà una bon nombre de topònims, de noms propis de persona i moltes restes de cultura material el coneixement de les quals encara s'ampliarà en el futur⁵⁴¹.

3.2 El debat sobre el territori andalusí.

La nostra recerca té per objectiu analitzar el territori andalusí en els segles XI i XII en el districte musulmà de Lleida. Per tal d'arribar a un coneixement teòric òptim, obrim un nou apartat en el qual introduïrem els principals debats sobre les visions i percepcions del territori andalusí. Abans d'iniciar les aportacions dels especialistes, volem introduir una breu reflexió sobre els estudis del territori. L'arqueologia medieval havia centrat els

---

⁵³⁶ FONT I RIUS, J. M., "La comarca de Tortosa a raiz de la Reconquista Cristiana (1148)", *Cuadernos de Historia de España*, XIX, Buenos Aires, 1953, p. 106-130.

⁵³⁷ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 91.

⁵³⁸ ERITJA, X., "Entre la Lleida andalusí i la feudal (segles XI-XII). Un model d'explotació rural", *Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l'Edat Mitjana*, Publicacions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1993, p. 33-41.

⁵³⁹ FONT I RIUS, J. M., "La reconquesta de Lleida y su proyección en el orden jurídico", *Ilerda*, VIII (Lleida, 1949.1959), p. 5-31. ID., *Estudis sobre els drets i institucions locals en la Catalunya medieval*, Barcelona, 1985, p. 55-73. ID., "El procés de formació de les Costums de Tortosa", *Revista Jurídica de Catalunya*, LXII (Barcelona, 1973), p. 155-178.

⁵⁴⁰ LLADONOSA, J., *Historia d'Artesa de Segre i de la seva comarca*, Ajuntament d'Artesa de Segre, Artesa de Segre, 1990, p. 140-144.

⁵⁴¹ L'arqueologia medieval a Lleida viu un progressiu creïement pel que fa a la quantitat d'assentaments que s'estan treballant actualment, com des de l'àmbit urbà a la mateixa ciutat de Lleida, el castell d'Algerri, Castellldans, Alguaire, Pla d'Almatà.

seus esforços inicials en el treball d'excavació dels jaciments, com a mètode i objectiu fundamental per arribar al coneixement del passat material medieval. No obstant, aquest treball de camp quedava buit en quant a la relació amb el territori, que és un espai on la societat s'hi desenvolupa. Una de les innovacions de l'arqueologia medieval és precisament la immersió en els estudis sobre el territori, així com, l'aplicació de tècniques noves i la innovació de la metodologia de treball per aproximar-nos amb més rigor al passat medieval. La visió holística que ofereix la història medieval amb la utilització per la recerca de l'arqueologia, la documentació i la toponímia⁵⁴², situa els estudis sobre el territori en una situació òptima i de gran abast per a la comunitat científica. La innovació en la percepció del territori, així com, l'aproximació a la societat que el transforma i l'habita, garanteix una quantitat de línies de recerca, que permet a l'historiador disfrutar de variables opcions per encarrilar la seva pròpia investigació.

La recerca engegada els anys vuitanta i noranta dins el districte musulmà de Lleida aportaren novetats força interessants sobre el marc urbà de la mateixa ciutat andalusina de Lleida, i també del territori que li pertanyé. A través de volums enciclopèdics⁵⁴³, articles en revistes⁵⁴⁴, actes publicades de congressos o publicacions de recerca⁵⁴⁵, tenim un ventall de treballs que ens parlen d'unes hipòtesis aplicades a l'estructuració del territori lleidatà en època andalusina. Les idees neixen de la visió d'entendre la societat musulmana enfocada de cara a l'aigua i a l'explotació dels recursos hídrics, proposant una organització territorial entorn dels principals cursos fluvials lleidatans, l'Ebre, el Segre, Noguera Ribagorçana, Noguera Pallaresa, el Cinca, el Corb, el Set i, el Farfanya com a eixos dinamitzadors on es desenvoluparia la societat andalusina a Lleida⁵⁴⁶. La

---

⁵⁴² SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 39-49.

⁵⁴³ *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1997; CATALÀ, P., *Els Castells Catalans*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1979.

⁵⁴⁴ LORIENTE, A., "Restos de viviendas hispano-musulmanas en la ciudad de Lérida", *La casa hispano-musulmana: aportaciones de la arqueología*, (Granada, 1990), p. 269- 282. ID., "Un exemple del model urbà andalusí: *medina Larida*. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 7, Lleida, 1997, p. 77-106.

⁵⁴⁵ GARCIA BIOSCA, J. E., RODRÍGUEZ, J. I., "Aproximación al poblamiento árabe del Bajo Segre: hábitat i fortificaciones", *III Congreso de Arqueología Medieval Española*, Oviedo, 1989, p. 360-368. RODRÍGUEZ, J.I., J.R. GONZÁLEZ, "El poblamiento medieval en el Segrià (Lérida)", *Actas del I Congreso Nacional de Arqueología Medieval Española (Huesca, 1985)*, (Saragossa, 1986), p. 191-209.

⁵⁴⁶ ERITJA, X., *De l'Almúnia a la Turrís: organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI-XIII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1998, p. 26-27. GARCIA BIOSCA, J.E., *Els orígens del*

visió que ve donada per la historiografia, és la d'un territori lleidatà dividit en dues zones, una de preeminent i una altra de marginal. Ens referim al concepte preeminent en el sentit d'àrees concretades entorn dels rius, amb una densitat de població major, una antropització intensiva de l'espai, establiment d'assentaments tipus alqueria o almúnia (que respondrien a l'idea d'explotacions agropecuàries), zones força dinàmiques en el sentit de bona comunicació aprofitant la via fluvial, però també fariem referència a un dinamisme fruit de l'economia, ja que es consideraria que en zones "aventatjoses" per la seva estratègica situació permet practicar el comerç, però alhora ja que es tracta d'àrees de forta irrigació tindriem una agricultura intensiva amb uns resultats òptims de qualitat i quantitat⁵⁴⁷. A l'ombra de les àrees d'irrigació es desenvoluparien amplis sectors "marginals", els quals se'ls ha caracteritzat de zones de secà, poc poblades, poc estructurades, dependents d'assentaments superiors que permetin donar cohesió, i tenen una economia poc desenvolupada, basada en l'agricultura extensiva de secà i la ramaderia. Sobre el mapa localitzaríem aquestes àrees en les actuals comarques de les Garrigues, el sud est del Segrià, l'Urgell i Pla d'Urgell, i sectors de la Noguera. Certament aquesta descripció ens indica que la major part del territori lleidatà era de secà i considerat marginal, ja que l'espai de regadiu és limita entorn dels rius.

Davant aquest panorama territorial, i seguint la idea altament difosa i defensada per la historiografia tradicional, que explicaria l'estructuració interna del districte lleidatà, hem d'entendre diverses qüestions sobre la seva organització. Ens trobaríem en que la capitalitat que hauria d'exercir la medina no va més enllà de la seva àrea d'influència més immediata, o del terme que posseeix, veient-se obligada a pugnar amb diverses entitats autònomes que aspirarien a rivalitzar per assolir altes quotes de poder i influència en el si del districte, com podrien ser Balaguer, Fraga, Montsó, Mequinensa, Corbins o Castellans. Per tant seguint amb la idea d'organització territorial, ens trobaríem davant una capital feble, que no és pot imposar al seu districte, vinculant la seva supervivència al terme que posseeix, i al vincle amb el riu Segre que la manté comunicada amb el nord i el sud. Tanmateix, tindriem uns *husun* forts, que articulen una àrea d'influència pròpia, fins i tot, lleugerament autonomista, que intentarien créixer i desenvolupar-se, deixant de banda la capital. Aquesta idea és altament antiurbana, i

---

terme de Lleida, 5, (Alguaire, 1995), p. 130. BOLÒS, J., "L'arquitectura civil i militar i l'arqueologia", *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994, p. 93-100.

⁵⁴⁷ Consulteu la *Catalunya Romànica*, XXIV i observeu el nombre d'assentaments andalusins localitzats al Segrià, i com, en la comarca veïna de les Garrigues, el món musulmà desapareix de les pàgines de la publicació.

afavoreix i defensa una visió de la societat andalusina de frontera, vinculada al món rural. Però a més de mantenir una visió clarament de fragmentació territorial, una capital poc emergent, i la puixança d'altres centres interiors que rivalitzarien amb el principal centre, si és que mai ho arriba a ser, el que s'intenta defensar és la visió que en els segles XI i XII existirien encara forts vincles socials d'origen dins una societat tagarina, la qual hauria sobreviscut al Califat i ara es trobaria immersa en el substancial canvi polític amb l'arribada de les taifes.

El debat que s'obre a partir d'aquests plantejaments l'iniciem amb l'escassa producció bibliogràfica que tenim actualment. Això és indicador de l'absència d'investigadors que s'han especialitzat en l'etapa andalusina, així com, de l'escassa continuïtat dels treballs endegats en els anys vuitanta i principis dels noranta. Aquesta realitat científica suposa per l'estudi del territori haver d'admetre supòsits elaborats en un context en que la tècnica i el mètode no havien experimentat el salt qualitatiu i innovador que trobem a l'actualitat. A més, el fet de no tenir una continuïtat explícita des del món acadèmic en l'estudi de l'alta edat mitjana a Lleida fins gairebé quatre anys ençà amb la publicació de la *Història de Lleida. Alta edat mitjana*⁵⁴⁸, les innovacions historiogràfiques han passat totalment desapercebudes pel territori lleidatà. La greu situació està obligant a que ens referim a treballs que en el seu moment suposaren un gran avanç, però que en l'actualitat han quedat del tot obsolets. La visió del territori andalusí del districte de Lleida segueix unes pautes que podem definir de carregades de topics. De fet, considerem que en certa mesura, la percepció organitzativa del territori per mitjà de la xarxa fluvial, té les seves bases amb els estudis de Miquel Barceló i el seu equip endegats a les Illes Balears i en espais del Llevant peninsular⁵⁴⁹.

Els treballs de Barceló creiem que s'han aplicat a l'espai lleidatà sense entendre correctament el propi espai d'estudi. Les xarxes d'irrigació que estudia s'ubiquen en espais concrets que ofereix el relleu, com per exemple petites valls que hi discorre un torrent. D'altra banda, la recerca no és limitada a ambits concrets, sinó que la principal font d'informació de la que és basteix Barceló, és el fet bàsic de tenir aigua que

---

⁵⁴⁸ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003.

⁵⁴⁹ BARCELÓ, M., "Aigua i assentaments andalusins entre Xerta i Amposta (s. VI/XII)", *II Congreso de Arqueología Medieval Española*, Madrid, 1987, p. 431-420. ID., "La qüestió de l'hidraulisme andalusí", *Les aigües cercades (Els qanāt(s) de l'illa de Mallorca)*, Institut d'Estudis Balearics, Palma de Mallorca, 1986, p. 9-35.

transformi l'espai i la societat⁵⁵⁰. En aquest sentit, és lícit considerar que qualsevol riu, afluent, torrent és apte d'estudi, i l'objectiu final és aconseguir una visió de conjunt, el més àmplia possible per entendre l'estructuració del territori. És en aquest apartat que falla la percepció del territori lleidatà. L'excessiu protagonisme que s'ha donat al riu Segre i Ebre, ha focalitzat tota l'atenció als espais que aquests originen, deixant de banda altres cursos fluvials com els Noguera Ribagorçana i Pallaresa, el Corb, el Set i el Farfanya. Però a més, l'absència del concepte micro-hidraulisme, és a dir, els espais reduïts d'irrigació que a les Illes Balears és detecten molt bé, no apareix reconegut en els estudis referents al territori lleidatà⁵⁵¹. Aquest és el segon punt feble de la percepció, en certa manera ambigua del districte musulmà de Lleida. Deixar de banda l'estudi dels assentaments allunyats dels cursos fluvials, condemna la visió del territori sostinguda fins ara. Els espais de secà disposen d'irrigació, a petita escala, però la disposen. Les alqueries i les almúnies s'alimenten d'aigua per usos agrícoles, ramaders i domèstics, sinó la vida seria força complicada⁵⁵². També s'ha oblidat de les petites xarxes d'irrigació que neixen en el mateix riu Corb⁵⁵³, en ple pla de Mascançà, com també de reguers com el de Montsuar⁵⁵⁴.

D'altra banda, l'organització social en el món rural andalusí ve encapçalada pel predomini de les comunitats rurals que s'organitzen, entre d'altres factors, entorn un sistema hidràulic. Aquestes les podem trobar distribuïdes en assentaments tipus alqueria, *balat* o *bury*, i tenien el control de l'espai irrigat. Davant aquesta idea perceptiva de la societat rural i de retruc afecta l'organització del territori, és defensa una vinculació social basada en el clan. Això crea una visió d'espai rural poc obert a participar en un àmbit districtual on la ciutat desenvolupi un paper preponderant i, aquesta sigui la veritable articuladora del territori. No obstant, aquesta és una visió del territori andalusí, que s'aplica en espais on la població majoritàriament estava formada per berebers i arabs. De totes maneres, m'agradaria introduir un comentari breu respecte a la formació de la societat; les fonts documentals ens amaguen informació, i més les

---

⁵⁵⁰ BARCELÓ, M., *The design of irrigation systems in al-Andalus. VII h. / XIII Century AD*, Oxford University Press, Oxford, 1990.

⁵⁵¹ BARCELÓ, M., *El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidráulica andalusí*, Sierra Nevada 95, Maracena, 1996.

⁵⁵² TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004.

⁵⁵³ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 14, (p. 97-99).

⁵⁵⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc., 194.

andalusines, que cal sumar-hi l'escassetat de documents. La societat musulmana no estava formada únicament per berebers i arabs, sinó que, jueus⁵⁵⁵ i cristians⁵⁵⁶ formaven part també de la societat andalusina. Aquest factor no acaba d'introduir-se del tot en els estudis que s'efectuen sobre el territori i, probablement ajudaria a dinamitzar la percepció de grups berebers i arabs.

El territori lleidatà presenta altres problemes d'interpretació, com són l'ocupació humana i l'explotació del territori. La conceptualització dels assentaments rurals presenta nombrosos problemes pel que fa a l'hora de definir-los. Tradicionalment s'ha vingut associant l'alqueria amb qualsevol assentament rural. Xavier Eritja davant això és un pioner, ja que utilitza la documentació llatina per forjar un concepte nou en el vocabulari d'assentaments rurals a la Lleida musulmana, l'almúnia⁵⁵⁷. Creiem que l'excessiva permisivitat per etiquetar d'alqueria qualsevol assentament rural andalusí que desenvolupi tasques agropecuàries, és una interpretació poc encertada dels treballs de Pierre Guichard, el qual en el Llevant peninsular, detecta una situació social i territorial, que li permet assegurar que el model d'ocupació humana és per mitjà de l'alqueria i les fortificacions rurals⁵⁵⁸. Certament, considerar una alqueria un assentament, permet adaptar la visió *guichariadna* al territori lleidatà, sense prèviament haver analitzat les fonts documentals, el tipus d'assentaments, el material històric de superfície, que et condueix a entendre i analitzar els components de la societat rural lleidatana, que no oblidem és de frontera. Aquí cal sumar-hi, igual que hem fet unes línies més amunt amb Miquel Barceló, entendre la societat rural lleidatana entrelligado per llaços de parentiu força restringits, fruit encara de les relacions socials del segle VIII. La distorsió de la visió del territori de Pierre Guichard és evident per la historiografia lleidatana. Nosaltres no valorem qui té o no raó en els debats sobre el territori, estem en un àmbit acadèmic i científic on donar la raó gratuïtament, pot resultar fins a un punt una posició acientífica. Estem posant en relació les visions del

---

⁵⁵⁵ MAÍLLO, F., "Los judíos en las fuentes andalusíes y magrebíes: los visires", *Studia Historica*, 23 (Salamanca, 2005), p. 221-249.

⁵⁵⁶ AILLET, C., "La islamización de al-Andalus a través de la historia de su minoría cristiana, ss. IX-XII", *Arqueología Medieval. La Transformació del territori medieval musulmà*, II, Flocel Sabaté (dir.), Pagès Editors, Lleida, 2008, (en premsa).

⁵⁵⁷ ERITJA, X., *De l'almúnia a la turris organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1998.

⁵⁵⁸ GUICHARD, P., *Structures sociales "orientales" et "occidentales" dans l'Espagne musulmane*, Mouton, Paris, 1977. ID., *L'Espagne et la Sicile musulmanes aux XIe et XIIe siècles*, Presses Universitaires de Lyon, Lyon, 1990.

territori, i els debats originats, d'acord amb la percepció que s'ha tingut del territori lleidatà.

Per la seva banda la xarxa de *husun* estudiats per Josep Giral⁵⁵⁹, al nord del districte de Lleida, en concret entorn de Balaguer, s'han vist com petites fortificacions que s'articulen al voltant de la segona ciutat del districte. A més, un segon factor que incideix en l'ocupació humana del territori, és el protagonisme que s'otorga al riu Segre com un eix vertebrador d'aquests. Altre cop, ens trobem en el debat respecte la perspectiva dels cursos fluvials com els elements que permeten vehicular un territori. De fet, aquest punt de vista, és una primera aproximació innovadora a les petites fortificacions i la seva imbricació en el territori. Paral·lelament Philippe Sénac⁵⁶⁰ desenvolupa gran part de la seva recerca entorn dels *husun*, el territori i la societat que hi interactua. La percepció del territori per part de Sénac és probablement la més aproximada a la realitat històrica de la Frontera Superior, perquè és un model propi, estudiat des de dins, i sense incorporar visions externes, que s'han creat en espais on la percepció del territori és tant diferent de la frontera amb l'espai comtal. La fortificació d'aquest espai per mitjà dels *husun* en el context dels segles IX i X, són els elements que l'articulen, el defineixen i li otorguen un caràcter propi. L'evolució que aquests experimenten entrats al segle XI amb l'hegemonia del món urbà i l'espai senyorial gràcies a les almúnies, són els elements que defineixen el territori. La percepció del territori és clarament de transformacions socials molt diferents de les que planteja el mateix Pierre Guichard en el Llevant o, el mateix Barceló. Sénac a més, otorga un paper important als espais d'irrigació, però no els otorga el protagonisme estructural que per exemple s'han vingut donant per Barceló i el seu equip. De fet, l'absència en molts casos dels elements que haurien de definir correctament un sistema hidràulic, dificulta enormement la seva detecció i evidentment, el seu estudi. L'aproximació a l'estudi del

---

⁵⁵⁹ GIRALT, J., "Fortificacions andalusines a la marca superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident chrétien*, (Paris, 1991), p. 67-74.

⁵⁶⁰ SÉNAC, P., "Les huṣūn du Ṭagr al-Aqsā: à la recherche d'une frontière septentrionale d'Al-Andalus à l'époque omeyyade", *Castrum IV: Frontière et peuplement dans le monde méditerranéen au Moyen Âge*, (Roma-Madrid, 1992), p. 75-84. ID., "Châteaux et peuplement en Aragon du VIII au XI siècle", *L'Incastellamento*, (Roma, 1992), p. 123-140. ID., "Evolución del poblamiento musulmán al norte del Ebro (siglos VIII-XI)", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 143-154.

territori que duu a terme Sénac és compartida per Christophe Picard⁵⁶¹ al *Gharb* Alandalús, ja que observa unes pautes evolutives força similars, malgrat observar certes particularietats territorials, marcades per l'evolució de la frontera, la formació social andalusina del *Gharb*, així com les relacions amb Còrdova, que és més pròxima que la Frontera Superior.

La discontinuïtat de l'estudi iniciat per Giralt sobre l'àrea septentrional de Lleida, deixa una breu bibliografia que no acaba de profunditzar sobre l'organització del territori. No dóna resposta al paper de fortificacions com Àger, i la xarxa de petites fortificacions que s'ubiquen a la cara sud del Montsec d'Àres, així com l'àrea occidental del subdistricte de Balaguer encapçalats per Castelló de Farfanya, Os de Balaguer, Algerri, Ivars de Noguera. Tampoc acabem d'esbrinar quina és realment l'ocupació humana i l'explotació del territori, ni quina és l'evolució del territori des del segle IX fins al XII⁵⁶².

Talment no s'ha aconseguit proporcionar una sortida científica i amb rigor, a la possibilitat que en ple segle XI i XII, quan la societat i la política andalusina ha evolucionat substancialment des de l'inici de la conquesta en el segle VIII, encara perdurin relacions socials de tipus clànic. En aquest sentit Lleida, amb una societat formada per una alta presència de famílies de tradició muladí, presents en les cúpules del poder, on una possible bereberització seria discutible, però si més acceptada la vinguda d'àrabs que compartirien espai amb les famílies muladís, i els autòctons altament arabitzats ja al segle X, i consolidat del tot en el segle XI i XII, no té cabuda la idea de mantenir una tribalització de la societat andalusina encara en el període taifa. A més, cal tenir en compte que la pròpia presència d'importants grups de muladís, suposa un punt d'inflexió en les relacions socials que venen amb la població oriental i nord-africana. Això pot suposar un motiu més per creure que les relacions socials tradicionals estan desarticulades, a favor d'estrets llaços familiars.

La percepció del territori lleidatà està sotmés a un procés de renovació interpretatiu, fent ús de les principals tendències historiogràfiques, i aplicant el rigor i la metodologia analítica per tal d'extreure uns resultats òptims.

---

⁵⁶¹ PICARD, C., *Le Portugal musulman: VIIIe-XIIIe siècle: l'Occident d'Al-Andalus sous domination islamique*, Maisonneuve&Larose, Paris, 2000.

⁵⁶² ALÓS, C., CAMATS, A., MONJO, M., SOLANES, E., "Organización territorial y poblamiento rural entorno a Maína Balagí (siglos VIII-XII)", *Villes et Campagnes de Tarraconaise et d'Al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transitions*, Méridiennes, Toulouse, 2007, p. 160-187.

El debat historiogràfic l'hem vist per mitjà de tres exemples que permeten aproximar-te a l'estudi del territori. Tres models de percepció del territori basats en l'estudi d'espais concrets, que a molt estirar, arriben a l'àmbit regional. Certament les línies de recerca s'estan polaritzant entorn de determinats centres, els quals aporten les seves particulars investigacions. Això en certa mesura planteja diverses reflexions; per una banda demostra la complexitat de la societat musulmana alt medieval, ja que si comparem la Frontera Superior, el Llevant i l'occident, observem que cada espai desenvolupa uns trets socials particulars, que per sí sols, poden ser interpretats com elements definitoris d'una realitat territorial. Per altra banda, la polarització de la recerca provoca l'absència d'intercanvis reals i, de debats oberts i crítics amb els models que s'estant duent a terme. Si no entrem a debatre obertament els resultats científics, la recerca deixa de ser-ho, per convertir-se estrictament en periodisme.

L'estudi del territori musulmà peninsular pot efectuar-se des de diverses metodologies. Hem vist com l'aplicació de la metodologia arqueològica, permet obtenir resultats que s'extreuen de l'anàlisi de les fonts materials històriques i, que després contextualitzem en un espai temporal concret. Per la seva banda, la documentació per la seva banda, també permet dur a terme estudis del territori. En el cas d'Alandalús tenim dos exemples que a més, encapçalen una línia interpretativa de l'organització territorial andalusina. E. Lévi Provençal⁵⁶³ en els anys trenta del segle XX, després de l'exhaustiu treball de les fonts documentals, demanava una orientació de la lectura territorial cap a la centralitat administrativa que propugnaven els omeies. La percepció del territori per part de Lévi Provençal és d'una organització estructural basada en la voluntat de crear un estat musulmà, governat i dirigit des d'un sol i únic punt, Còrdova. Aquest punt de vista, té la principal base sòlida amb la documentació omeia i, amb els mateixos omeies, com element clau que permet assolir aquesta perspectiva territorial. De fet, el mateix Lévi Provençal, defensa que a mesura que ens allunyem radialment del centre de poder, l'organització del territori i el poder de l'estat és menys intensa. Probablement faria referència a la Frontera Superior, on en aquest espai tant concret del nord i nord-est de la península Ibèrica, la formació social era certament heterogènia i complexa, pel factor

---

⁵⁶³ LÉVI-PROVENÇAL, E., *L'Espagne musulmane au Xe siècle: institutions et vie sociale*, Maisonneuve & Larose, Paris, 1996 (reedició); ID., *Histoire de l'Espagne musulmane*, Maisonneuve & Larose, Paris, 1950-1967.

i caràcter fronterer que adoptaren⁵⁶⁴. Realment, la problemàtica que presenten els estudis sobre el territori basats en la documentació andalusina és que, degut a l'escassetat de registres documentals, no et proporciona unes conclusions clares sobre el fenomen social i territorial. En el cas de la Frontera Superior, l'absència de documentació és ben palpable en els reculls que s'han dut a terme⁵⁶⁵, el qual demana per la pròpia naturalesa de la recerca científica, haver de recórrer a altres disciplines que proporcionin dades innovadores i assumeixin el protagonisme en la recerca d'aquesta etapa històrica i àmbit territorial. En aquest sentit és necessita una arqueologia forta i amb perspectiva de futur, la qual sigui dinàmica i desenvolupi un esperit emprenedor que aporti novetats, però alhora, corregeixi les mancances que s'han vingut assenyalant fins al moment.

La hipòtesi d'organització territorial de Lévi Provençal, és desenvolupa abastament per Gabriel Martínez-Gros⁵⁶⁶, el qual per mitjà de la documentació andalusina, el seu acurat anàlisi i les novetats documentals que s'han localitzat des de l'obra del primer, han permès gestar una teoria del territori andalusí peninsular basada també amb la centralitat del poder cordovès, gràcies a la intervenció dels omeies. De fet, l'associació poder i família Omeia és palesa obertament en l'obra de Martínez-Gros. La recerca que endeguen els omeies per la legitimització del poder a Alandalús, desemvoca en una clara i explícita voluntat de controlar el territori. Aquests afavoreixen una administració centralitzada, per tal de desarticlar els poders locals, i en concret, en el cas de la Frontera Superior s'hi destinen nombrosos esforços. La divisió del territori en cores, l'impuls que desenvolupen les ciutats musulmanes, la fiscalitat, l'exèrcit, són tota una sèrie de factors que incideixen de ple en la lectura d'un territori que, no és pot caracteritzar que assoleix una organització màxima, però sí en canvi, elabora tota una teoria del poder i com aquest és pot manifestar sobre l'espai que cal governar. De fet, els treballs de Martínez-Gros, apareixen en un context que intenten contraposar-se a la teoria de Pierre Guichard⁵⁶⁷. Aquest últim és el pare de la percepció regionalista del

---

⁵⁶⁴ VIGUERA, M. J., *Aragón musulmán*, Librería General, Zaragoza, 1981. ID., "Los amiríes y la Marca Superior. Peculiaridades de una actuación singular", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien. Actes recuillis et présentés par Philippe Sénac*, (Madrid, 1991), p. 131-140.

⁵⁶⁵ MILLÀS I VALLICROSA, J.M., "Els textos d'historiadors musulmans referents a la Catalunya carolíngia", *Quaderns d'Estudi*, 14 (Barcelona, 1922), p. 125-161. BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000.

⁵⁶⁶ MARTÍNEZ-GROS, G., *L'Ideologie omeyyade: la construction de la légitimité du Califat de Cordoue, X_e-XI_e siècles*, Casa de Velázquez, Madrid, 1992. ID., *Identité andalouse*, Sindbad, Paris, 1997.

⁵⁶⁷ GUICHARD, P., *Structures sociales "orientales" et "occidentales" dans l'Espagne musulmane*, Mouton, Paris, 1977.

territori andalusí peninsular. Certament, aquesta hipòtesi és totalment contraposada a la idea centralista defensada pels dos autors anteriors. L'estudi de Pierre Guichard, centrat gairebé i exclusivament en el Llevant peninsular, aporta innovadores dades, després d'haver efectuat un intens treball documental, arqueològic, toponímic i antropològic de la societat rural andalusina. L'organització de l'espai rural que proposa Guichard és basa en el destacat paper que desenvolupen les comunitats rurals, ubicades en assentaments agropecuàris tipus alqueria bàsicament. Les relacions socials que associa a aquest model d'ocupació humana és basa amb el parentiu, el qual regeix l'economia, la societat i la política de l'espai rural. El fet de reconèixer que els vincles socials determinen la decisió de la comunitat, genera un debat al voltant del paper de l'estat i del món urbà. És probable que partint d'aquesta hipòtesi que detecta al Llevant, la societat rural desenvolupi un paper més destacat, fins al punt de contraposar-se al paper de l'estat cordovès i al món urbà. Aquest punt de vista, generà la base de gran part de les interpretacions que és duen a terme al llarg dels anys vuitanta, noranta i fins l'actualitat, malgrat haver-hi línies de recerca que són totalment antagòniques a aquesta perspectiva territorial.

La dada rellevant de les dues hipòtesis és que són treballs d'abast global de tot Alandalús, però sobre de les regions. Per tant, són treballs altament agosarats i innovadors que trenquen amb els localismes i particularismes que ha vingut caracteritzant els estudis sobre Alandalús. De fet, l'actual model de gestió de l'arqueologia medieval, immersa en un debat sobre l'arqueologia de gestió i l'arqueologia acadèmica, no afavoreix obtenir dades noves pel que fa al debat del territori. Ens trobem en un context favorable per l'arqueologia, l'administració ha destinat nombrosos esforços per endegar excavacions arqueològiques per salvaguardar el patrimoni històric⁵⁶⁸. Disortadament el concepte que apareix en el marc d'aquesta nova arqueologia és el d'urgència. Paral·lelament al procés d'excavació d'urgència, s'està destruint moltíssima informació, perquè els pressupostos, el temps i el caràcter que desenvolupa l'obra pública no proporciona més concessions de les que és troba l'arqueòleg a l'hora d'afrontar el repte històric. A part del repte individual, no oblidem el paper de l'empresa d'arqueologia, la qual no acaba d'afavorir el nivell òptim de reconeixement analític que demana el procés de recerca en història. Tot plegat genera

---

⁵⁶⁸ GUTIÉRREZ, S., "La islamización de Tudmir: balance y perspectivas", *Villes et campagnes de Tarraconais et d'Al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transition*, CNRS, Université Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2007, p. 275-319.

molta informació, però mal tractada. L'estudi del territori se'n recent profundament perquè gran part d'aquestes intervencions d'urgència és realitzen precisament en l'espai rural, l'àmbit que tradicionalment s'ha vinculat als estudis sobre el territori. L'arqueologia acadèmica per la seva banda, no aconsegueix complir amb les veritables necessitats que demana l'arqueologia medieval. L'aparició de l'arqueologia de gestió, vinculada a la mateixa administració, ha deixat en un espai de perill la recerca més capdavantera.

La recerca ha centrat gran part dels seus esforços a estudiar el territori andalusí partint de les fortificacions. La bibliografia generada entorn les fortificacions, la seva imbricació amb el territori i la societat, han marcat la pauta de la investigació sobre Alandalús. Les definicions de les fortificacions, la seva relació amb el medi, la representació del poder, l'evolució corresponent segons l'etapa històrica, així com la definició conceptual, són els ítems en que l'arqueologia ha realitzat més esforços i ha obtingut veritables recerques amb conclusions força interessants i innovadores⁵⁶⁹. L'estudi de les ràpites i els ribats peninsulars en relació amb el territori i el caràcter militar que desenvolupen en una etapa inicial, poden entrar en el debat sobre el territori andalusí⁵⁷⁰.

No obstant, el debat sobre el territori continua amb metodologies que poden resultar força complexes d'acceptar, no per la innovació en la hipòtesi, sinó més aviat per

---

⁵⁶⁹ MALPICA, A., "Estructura de poblamiento de la costa granadina a fines de la Edad Media", *Studia Historica*, VII (Salamanca, 1989), p. 157-186. ID., "Las técnicas constructivas en al-Andalus. Un debate entre la Arqueología y la Arquitectura", en VAQUERO, Beatriz, PÉREZ, Francisco y DURANY CASTRILLO, Mercedes (coord.): *Técnicas agrícolas, industriales e constructivas na Idade Media*. Vigo, 1998, p. 277-336. ID., "Las villas de la frontera granadina y los asentamientos fortificados de época medieval", *Homenaje al profesor Manuel Riu. Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 20-21 (1999-2000), p. 279-320. ID., *Los castillos en al-Andalus y la organización del territorio*, Cáceres, 2003. ID., "Elementos para el análisis del mundo rural en al-Andalus: el caso nazari", *La Andalucía Medieval. Actas "I Jornadas de Historia Rural y Medio Ambiente"*, dir. Javier Pérez-Embú, Huelva, 2003, p. 43-70. ID., "Los husun andalusíes y su análisis arqueológico", *Arqueología Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 155-176. ACIÉN, M., "Poblamiento y fortificación en el sur de al-Andalus. La formación de un país de *Husūn*", *III Congreso de Arqueología Medieval Española*, (Oviedo, 1989), I, Oviedo, 1989, p. 135-150. ID., "Sobre la función de los *husūn* en el sur de al-Andalus. La fortificación en el Califato", *Coloquio Hispano-Italiano de Arqueología Medieval (Granada, 1990)*, Granada, 1992, p. 263-275. AZUAR, R., "Una interpretación del "Hisn" musulmán en el ámbito rural", *Revista del Instituto de Estudios Alicantinos*, 37 (Alicante, 1982), p. 33-41.

⁵⁷⁰ AZUAR, R., *La rābīta califal de las Dunas de Guardamar (Alicane. Cerámica, Epigrafía, Fauna, Malacofauna)*, Alacant, 1989. ID., *El ribāt califal. Excavaciones e investigaciones (1984-1992)*, Madrid, 2004. MARTÍNEZ SALVADOR, C., *El ribāt en el Mediterráneo Occidental: Ifrīqiya y Al-Andalus, dos ejemplos de religiosidad (siglos IX-XI d.C.)*, Madrid, 1994, (tesi doctoral inèdita). PICARD, C., "Regards croisés sur l'élaboration du jihad entre Occident et Orient musulman (VIIIe-XIIe siècle). Perspectives et réflexions sur une origine commune", *Regards croisés sur la guerre sainte. Guerre, idéologie et religion dans l'espace Méditerranéen latin (XIe-XIIIe siècle)*, Daniel Baloup, Philippe Josserand (ed.), CNRS-Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2006, p. 33-66. BRUFAL, J., *Les ràpites. Proposta de definició conceptual a partir del cas del nord-est peninsular*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2006, p. 55-66.

l'absència de registre científic, anàlisi i rigor, dels treballs que s'estan duent a terme i, que utilitzen la toponímia com a instrument bàsic i essencial. Són aportacions força novedoses, però com estem dient necessiten sostenir-se en criteris científics de més pes dels que gaudeixen actualment. La toponímia és la disciplina en la que investigadors han basat i estan basant molts projectes de recerca que treballen el territori andalusí. La dificultat per contextualitzar en un marc cronològic aquests toponims, fa difícil la seva acceptació com a objecte únic a utilitzar en la recerca científica. L'absència de contrastar l'objecte històric que sotmetem a judici amb la documentació i l'arqueologia, fa que per sí sol no assoleixi el rigor necessari per endegar una recerca amb conclusions. Aquesta situació pot crear certs problemes a l'hora d'estudiar el territori, un exemple pot ser el fet de localitzar un topònim que és pugui considerar andalusí, i que aquest es repeteix en determinats indrets del territori; la problemàtica que comporta la generalització d'una hipòtesi basada en un topònim que no ha estat comprovat i contrastat amb tot el rigor que demana, posa en perill el coneixement del territori, fins al punt de tergiversar la concepció del mateix.

Els filòlegs avui en dia no és posen d'acord pel que fa a l'etimologia dels toponims. La vessant arabista encapçalada per Pere Balañà⁵⁷¹, percep un territori amb una toponímia amb clares influències de la llengua àrab; mentre que Joan Coromines⁵⁷² o Albert Turull⁵⁷³ constaten un major predomini del llatí en la toponímia actual. Aquesta dicotomia en el panorama actual fa difícil acceptar la toponímia com un element definitiu i concloent a l'hora d'estudiar el territori, de fet ella sola, demana la necessitat de contrastar el vocable amb la documentació o l'arqueologia. Els estudis sobre el territori endegats per Ramon Martí⁵⁷⁴ són força interessants si aconseguim trobar una base sòlida en la toponímia que usa com a referent en la seva recerca. L'ús de

---

⁵⁷¹ BALAÑÀ, P., *Els noms de lloc de Catalunya. Aproximació al coneixement geogràfic-històric dels municipis i comarques del Principal*, Generalitat de Catalunya, Departament de la Presidència, Barcelona, 1990 (2a edició).

⁵⁷² COROMINES, J., *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana*, Curial, Barcelona, 1980-2001.

ID., *Onomasticon catalanoiae els noms de lloc i els noms de persona de totes les terres de llengua catalana*, Curial, Barcelona, 1989.

⁵⁷³ TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007.

⁵⁷⁴ MARTÍ, R., "Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus", *Les societats meridionals a l'age fèodal. Hommage à Pierre Bonnassie*, CNRS, Tolosa de Llenguadoc, 1999, p. 63-70. "Palacios y guardias emirales en Cataluña", *III Congreso de Castellología*, Alcalá de la Selva, 2001. "Fars de terra endins. A propòsit de la torrassa del Moro", *Laietania*, 16, 2005, p. 185-198. MARTÍ, R., SELMA, S., "Fortificaciones y toponímia omeya en el Este de al-Andalus", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 93-104.

l'arqueologia i la intensificació del seu treball, conduiran a una major aproximació al territori, però de moment, a l'espera d'aquests resultats, és difícil considerar la toponímia com l'element conculent que utilitza, i menys en l'estudi del territori.

El territori és un espai força ampli d'estudi que contempla múltiples possibilitats per inserir-se en el seu anàlisi. L'aproximació al territori mitjançant els estudis dels espais agraris, l'ocupació humana i l'explotació del territori, són una innovadora visió que ja té una tradició a Espanya⁵⁷⁵, i que s'està aportant innovacions interessants sobre la societat rural musulmana, des de les relacions socials, la seva formació, l'economia rural, organització del territori, evolució del territori, quotidianetat i tecnologia⁵⁷⁶.

Les últimes tendències historiogràfiques estan aportant una visió interpretativa força novedosa respecte a l'estudi i la percepció del territori, com és l'arqueologia de l'arquitectura⁵⁷⁷. Aquesta nova disciplina s'obre pas en l'anàlisi del territori gràcies al dinamisme que presenta la seva metodologia de treball. El que presenta és una metodologia basada en una visió regresiva davant la intervenció arqueològica tradicional⁵⁷⁸, per tal d'extreure informació i innovar en el coneixement de les societats històriques⁵⁷⁹. La prospecció arqueològica és un instrument d'aproximació al territori que utilitza l'arqueologia de l'arquitectura, però, com a disciplina innovadora aporta dades en el mètode com hem anunciat i en els conceptes⁵⁸⁰. Sens dubte, cal esperar a obtenir resultats i tenir una perspectiva més àmplia de la que és té a l'actualitat, però l'arqueologia de l'arquitectura és una disciplina que cal explorar i utilitzar a l'hora

---

⁵⁷⁵ MALPICA, A., "El paisaje agrario medieval en el reino de Granada. Fuentes escritas y análisis arqueológico", *Transformaciones agrarias en Andalucía oriental y norte de Marruecos*, Madrid, 1997, p. 15-61. ID., "Elementos para el análisis del mundo rural en al-Andalus: el caso nazarí", *La Andalucía Medieval. Actas "I Jornadas de Historia Rural y Medio Ambiente"*, dir. Javier Pérez-Embod, Huelva, 2003, p. 43-70.

⁵⁷⁶ TRILLO, C., "El paisaje vegetal en la Granada islámica y sus transformaciones tras la conquista castellana", *Historia Agraria*, 17, (1999). ID., *Agua y paisaje en Granada. Una herencia de al-Andalus*, Granada, 2003. ID., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponímia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004. MARTÍN CIVANTOS, J. M., *Poblamiento y territorio medieval en el Zenete (Granada)*, tesi doctoral inèdita (en premsa).

⁵⁷⁷ BROGIOLO, G. P., "L'archeologia dell'architettura in Italia nell'ultimo quinquennio (1997-2001)", *Arqueología de la Arquitectura*, 1 (2002), p. 19-26. JOURNOT, F., "Archéologie du Bâti", *La construction en pierre*, Paris, 1997, p. 133-163. PARENTI, R., "Arqueología de la arquitectura", R. Francovich, D. Manacorda (eds.), *Diccionario de Arqueología*, Crítica, 2002, p. 41-45.

⁵⁷⁸ QUIRÓS, J. A., "La Arqueología de la Arquitectura y la Arqueología Medieval (por qué hacer Historia a partir del registro arquitectónico de época medieval)", *Tendencias actuales en Arqueología Medieval*, Ángel Luis Molina, Jorge A. Eiroa (eds.), Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, Murcia, 2007, p. 37.

⁵⁷⁹ QUIRÓS, J.A., "Building Archaeology and social change: Medieval tiles and bricks in Spain", *Technik des Backsteinbaus im Europa des Mittelalters*, Berlín, 2005, p. 39-49.

⁵⁸⁰ QUIRÓS, J.A., GOBBATO, S., "Prospección y Arqueología de la arquitectura", *Arqueología Espacial*, 22 (2005), p. 185-215.

d'inserir-se en el treball del territori, tot i que, la seva vessant més de cara al patrimoni sigui la més coneguda.

La dinamització del territori permet alhora que diferents disciplines científiques amb mètodes semblants, complementatius o antagònics, aconseguixin aproximar-se a un element que representa la interacció entre el medi i l'home.

4.- ARTICULACIÓ DEL TERRITORI

L'espai rural del terme andalusí de Castellldans presenta unes característiques històriques que desencadenen una voluntat per part de l'investigador a inserir-se en el passat per estudiar-lo, entendre i donar llum a l'etapa musulmana que fins recentment ens semblava fosca. Iniciar l'aproximació a aquesta fase de la història ha estat una decisió no exempta de debats intensos per buscar el millor sistema i la metodologia per abordar-la. Sens dubte, tenint en compte les nostres possibilitats i la realitat paisatgística actual, creiem que la millor manera que aportarà més dades rigoroses serà través de l'aproximació a l'articulació del territori⁵⁸¹ meridional del districte andalusí de Lleida en els segles XI i XII.

En el present punt entrarem a estudiar en primer lloc quins precedents d'ocupació humana del territori tenim a l'àrea meridional de Lleida abans d'aprofundir en l'anàlisi dels segles XI i XII; en segon lloc abordarem el territori rural lleidatà en els segles XI i XII, destacant l'anàlisi que oferim al paper que té la capital vers el seu districte i, després com el terme andalusí de Castellldans es desenvolupa i s'organitza davant els esdeveniments històrics de l'última etapa musulmana. Per endinsar-nos en les anteriors qüestions, dividim el present punt en dos apartats importants: el primer estudiarà la capitalització sobre el territori de Lleida i el segon ens permetrà esbrinar què és Castellldans, quin és el paper que juga en el context tan convuls que viurà el districte lleidatà al llarg del segle XI i fins la primera meitat del XII.

4.1 Capitalitat i regió

Si ens remetem al títol de la present tesi doctoral, veiem com l'objectiu de la nostra recerca va enfocat vers l'estudi del món rural lleidatà. Tanmateix, creiem que és obvi incloure en el nostre treball un apartat dedicat a la capital, perquè és l'assentament on hi vivia més població, la seva situació en el territori és estratègica en erigir-se al bell mig del districte i ubicar-se a la ribera dreta del riu Segre. A nivell administratiu creiem que és on residirien les elits socials locals encarregades dels principals organismes de

---

⁵⁸¹ De BOUARD, M., *Manuel d'Archéologie Médiévale. De la fouille à l'histoire*, Société d'Édition d'Enseignement Supérieur, Paris V^e, Paris, 1975.

decisió⁵⁸² i si parem atenció a la religió veurem que probablement, els principals líders espirituals musulmans també residirien a la capital, atès que, a més de ser guies espirituals, també ocupen càrrecs importants en l'administració pública⁵⁸³. Finalment des del punt de vista econòmic, una capital de districte, d'un gran pes administratiu que i una alta demografia, ha d'erigir-se com un centre econòmic de referència, ja sigui per efectuar-hi transaccions econòmiques, en els mercats, o controlar les fiscalitats, com també esdevenir un centre productor i receptor de primeres matèries i d'objectes artesanals amb més elaboració per ser distribuïts arreu del territori que capitalitza. En un principi, aquesta seria la idea de les funcions bàsiques d'una capital musulmana de districte.

La producció bibliogràfica que ha fet referència a la recerca sobre la Lleida andalusina planteja una ciutat que respondria als models *standards* de ciutat andalusina a la península⁵⁸⁴. Tanmateix no oblidem que ens trobem davant una medina ubicada a la frontera vers l'espai comtal, el qual li dona un tractament lleugerament diferent a qualsevol altra medina allunyada de les fronteres. Lleida és, segons les fonts andalusines, una ciutat bàsicament abocada a l'agricultura, en concret amb el cultiu del lli⁵⁸⁵. No obstant, sabem a través de l'arqueologia que té alternatives a aquesta activitat econòmica com és el cas del comerç a través de productes manufacturats en tallers locals⁵⁸⁶, el qual ens indica la presència d'una artesanía més o menys especialitzada. La ramaderia seria un altre recurs a tenir en compte degut a la nombrosa presència de topònims relacionats amb aquesta pràctica econòmica en les proximitats dels murs de la ciutat, com per exemple Margalef (comarca del Pla d'Urgell) i també la molinaria, que s'erigeix com una important activitat econòmica tot aprofitant les sèquies que porten aigua dels principals rius del districte lleidatà⁵⁸⁷. Finalment, l'explotació del riu Segre,

---

⁵⁸² CLÉMENT, F., *Pouvoir et Légitimité en Espagne Musulmane à l'Époque des Taifas (Ve / XI e siècle). L'Imam fictif*, L'Harmattan, Paris, 1997.

⁵⁸³ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 148-149.

⁵⁸⁴ LLADONOSA, J., *Historia de Lleida*, I, Camps Calmet, Tàrraga, 1972. LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990. ID., "Un exemple del model urbà andalusí: *medina Larida*. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 7, Lleida, 1997, pp. 77-106. ID., "L'arqueologia urbana a Lleida: dinàmica i resultats històrics. La ciutat andalusina com a exemple", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Pagès Editors, Lleida, 2007, pp.177-222.

⁵⁸⁵ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, doc. 48, (p. 86).

⁵⁸⁶ LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990.

⁵⁸⁷ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960-1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 119, p. 112.

el qual, segons les fonts, seria un riu aurífer, que propiciaria, encara que sigui a escala molt petita, algun tipus de relació econòmica.

Tot i així, la principal activitat econòmica és l'agricultura, ja sigui de secà com de regadiu. De fet, la mateixa ciutat de Lleida posseeix un nombrós espai circumdant semblant a l'espai d'un castell termenat, segons ens indiquen les fonts llatines, amb la presència d'almúnies⁵⁸⁸ van ser les que transformaren l'espai immediatament extern als murs de la ciutat, i serien la unitat de treball i explotació dels recursos agraris més comuna dins l'àmbit rural lleidatà en els segles XI i XII. Gràcies a l'estudi de la toponímia i la documentació llatina la recerca vers les almúnies pròximes a la Lleida musulmana gaudeixen d'una mica més de llum de la que tenia fins ara. S'ha pogut constatar la relació entre importants personatges locals musulmans, i la possessió d'almúnies, cosa que demostraria per una banda l'important paper de la ciutat com a eix vertebrador de l'espai circumdant, i per altra el vincle entre món rural i món urbà, atès que els propietaris residien a la ciutat, i les seves estades a l'almúnia eren temporals. Durant el temps que residien a la ciutat, el més probable és que les almúnies quedessin a mans de pagesos que arrendarien els terrenys o pagesos assalariats que hi estarien visquent. Així doncs crear un concepte de terme propiament dit potser seria massa agosarat però sí que seria lògic considerar que els musulmans de Lleida tenien una consciència molt clara del seu territori i quins eren els seus límits, tot i no tenir la constància suficient que ens permetés assegurar que hi hauria un cadastre elaborat de les possessions de cadascú. Les almúnies pròximes a la ciutat són àmbits que pertanyen a l'èlit urbana⁵⁸⁹ i esdevenen espais d'esbarjo que simbolitzen la preeminència social d'aquest grup.

La Lleida musulmana té potencial suficient per organitzar i transformar el territori, cosa que queda clara si comptem l'extensió aproximada del recinte urbà. La mà d'obra que ha de permetre dur a terme els principals canvis en el si del territori, la pot proporcionar la medina, la qual a part de ser un recinte fortificat i més segur que el món rural, també és centre d'intercanvi de coneixements, que pot ser més fructífer de cara a la formació d'artesanat qualificat, així com de l'entrada de corrents artístiques procedents dels

---

⁵⁸⁸ Probablement ens trobem davant una tergiversació del concepte terme de Lleida per part de les fonts llatines, ja que en cap moment es troba un vincle clar entre que la ciutat musulmana de Lleida tingués un espai propi, el qual en depengués completament, establint un símil amb el concepte feudal del terme.

⁵⁸⁹ TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponímia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004, p. 219-244.

principals centres difusors andalusins del sud i divulgar-se per mitjà de les madrasses⁵⁹⁰. Tot plegat proporciona un avantatge superior del món urbà al món rural. Talment no ens em d'oblidar dels assentaments que estan situats molt aprop dels eixos viaris pels quals circularien les novetats tècniques, artístiques, econòmiques i polítiques. Creiem que aquests podien gaudir d'una situació de privilegi dins del món rural per la facilitat d'obtenció dels nous coneixements. Aquesta dada la podem corroborar a través de la construcció de les almúnies de l'Algorfa i Avinganya, les quals utilitzen la tècnica constructiva a llarg i través, però sense tenir-la ben controlada; això ens condueix a mantenir la possibilitat que tallers locals hagin rebut informació al respecte, però sense controlar la tècnica. D'aquí la irregularitat en la disposició dels carreus de pedra en els murs.

Políticament, les medines que eren cap de districte gaudien del privilegi de tenir els principals representants de l'administració, de l'exèrcit i de la religió en un mateix espai geogràfic, en aquest cas la ciutat. És obvi considerar que tenir en la mateixa ciutat els tres principals delegats del poder doni a aquesta una representativitat i una hegemonia suprema vers la resta del territori perquè, clarament, té el monopoli del poder en el seu districte i si esdevingués una medina amb més projecció estariem parlant d'un nivell regional. Administrativament el funcionariat estaria repartit pel territori en funció dels principals assentaments com poden ser destacats *husun*, els quals, per la seva importància en el territori han adquirit una representativitat i un pes sòlid o, també, ens podem trobar amb medines més petites, que tot i poder aspirar a un possible control d'un espai propi, sempre serà la capital, la que tingui ben lligat el territori i els elements que el formen a través del cos funcional. En el cas que ens pertoca, el districte musulmà de Lleida en els segles XI i XII té formada una densa xarxa d'assentaments dins el món rural que desenvolupen tasques defensives i militars⁵⁹¹ i d'altres que serien pròpies de la dinàmica social i econòmica del mateix. Dins d'aquest entramat tenim assentaments que per la seva rellevància i pes concret en un determinat espai esdevenen centres cohesionadors del territori. Estem parlant de centres importants com la medina de Balaguer “*És nom d'una demarcació (bàlad) d'Al-Àndalus, dependent de Lleida, que*

---

⁵⁹⁰ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 148.

⁵⁹¹ “Fortificacions andalusines a la marca superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida”, *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident chrétien*, (Paris, 1991), p. 67-74.

*comprèn diversos castells*⁵⁹² (tot i que les fonts parlen de fortalesa)⁵⁹³, el *hisn* de Montsó⁵⁹⁴, la medina de Fraga⁵⁹⁵ i el *hisn* de Castellldans. Entrar a considerar que aquests importants centres lleidatans aspirin a tenir una hegemonia autònoma a la medina, creiem que actualment seria una greu equivocació. No obstant, si que podem afirmar que aquests assentaments poden articular un territori immediat, ja sigui a través d'assentaments tipus alqueries, almúnies o torres defensives, però en cap cas, creiem, que s'intenti aconseguir una autonomia de Lleida.

Les ciutats cap de districte en els segles XI i XII, però principalment en l'etapa taifa, tenen una hegemonia territorial com mai abans havien gaudit. L'evolució política i social va fer néixer els petits regnes de taifes els quals estaven articulats partint de la capitalitat de la medina. En la zona perteneixent a l'antiga Frontera Superior les medines que abans eren les seus dels governadors califals de les antigues cores, un cop iniciada la *fitna* de 1009 amb Sanjúl assoleixen progressivament el rol d'entitats autònomes, mantenint el lideratge del seu territori hereditat de l'etapa anterior, fins consolidar-lo a partir del 1031, data clau que simbolitza la finalització efectiva del califat omeia de Còrdova. Tot i així, al sud d'Alandalús ens trobem amb un fenomen diferent al que ens trobem a les terres septentrionals. El canvi polític i social que suposà la finalització del califat i l'entrada dels regnes de taifes va suposar sobre el territori el canvi de capitalitats, és a dir, medines que durant el califat havien experimentat una fortalesa notable i una influència considerable sobre la societat andalusí, a partir de 1009 experimenten una decadència que portarà al seu abandó, i la fundació de noves medines, o l'hegemonia d'altres que fins llavors no havien tingut un paper tant rellevant com el que passaran a tenir a partir d'ara. Estem parlant de Medina Elvira (Granada), la qual en el segle XI serà abandonada per traslladar-se a la nova fundació de l'actual ciutat de Granada⁵⁹⁶, o també la decadència de Còrdova i de Madinat az-Zahra i per contra l'augment de poder que experimentarà Sevilla, la qual serà la gran controladora de les petites taifes del sud-est peninsular. Probablement les causes que cal buscar per entendre el per què del declivi d'importants centres urbans com foren Medina Elvira o

---

⁵⁹² BALAÑÀ, P., "Textos àrabs relatius a Balaguer a Balaguer (I)", *Ilerda*, XLVI, (Lleida, 1985), p. 244.

⁵⁹³ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, doc. 317 (p. 240).

⁵⁹⁴ *Ibidem.*, doc. 315 (p. 238).

⁵⁹⁵ *Ibidem.*, doc. 308 (p. 234).

⁵⁹⁶ MALPICA, A., "La ciudad y su territorio en al-Andalus. Las dimensiones de un problema teórico y un debate social", *La ciudad a debate. Imaginar lo urbano: paraíso y conflicto*, (Granada, 6-8 junio 2002).

Madīnat az-Zahra⁵⁹⁷, o en canvi en el cas nostre de Lleida, o més pròxim com Saragossa i Tortosa, van més enllà de la caiguda del califat, i potser caldria buscar-ho en la pròpia dinàmica social. Mentre que en la zona de la vall de l'Ebre ens trobem pràcticament en una homogeneïtzació de les elits governamentals a través dels llinatges familiars que mantenen unida tota la zona que abans formava la Frontera Superior. Tot i així, Tortosa i el Llevant peninsular estan sota el control d'un altre grup social⁵⁹⁸, però la proximitat amb Saragossa farà que tota aquesta entitat geogràfica vagi pràcticament tot el segle XI i el XII conjuntament. En canvi al sud peninsular el predomini de diferents faccions familiars de diversa procedència ètnica dificulta poder obtenir una homogeneïtzació de criteri a l'hora de sostentar el poder i governar. A partir d'aquí probablement poguem entendre millor el per què d'aquesta evolució que a nivell general és homogènia, però que depenent de les regions que formaven Alandalús és tant diferent i contradictòria fins a un punt.

Clarament Lleida esdevé una capital taifa fins el anys quaranta del segle XI amb una entitat autònoma i una puixant projecció exterior com mai abans havia tingut. Interiorment és obvi considerar que tot i ser ben conegut que les taifes foren una etapa històrica de bonança econòmica, el qual podria propiciar que els assentaments secundaris lleidatans amb un petit pes territorial, limitat al seu espai immediat, tinguin una certa projecció. Però creiem que amb la potència que desenvolupa Lleida, és totalment impensable considerar que aquests assentaments presentin una lluita interna i per tant una esquerda per assolir una quota d'autonomia o independència, que creiem és del tot impensable en el context històric en que ens movem.

Lleida és doncs la capital del seu districte i com a tal s'aferra al seu territori per tenir-lo controlat i assegurat. Si recordem l'evolució històrica que experimenta la zona en que ens trobem, tenim el món comtal que està immers en el procés de feudalització⁵⁹⁹ i consolidant el procés d'expansió cap a la frontera amb Alandalús⁶⁰⁰. La conquesta militar efectiva i la colonització dels territoris vers els dominis andalusins de Lleida, provoquen que les expectatives d'expansió pròpies de la dinàmica feudal, accentuïn el

---

⁵⁹⁷ ACIÉN, M., "Madīnat al-Zahrā en el urbanismo musulmán", *Cuadernos de Madīnat al-Zahrā*, I (1987), p. 229-234.

⁵⁹⁸ MEOUAK, M., *Saqaliba, eunuques et esclaves à la conquête du pouvoir. Géographie et histoire des élites politiques "marginales" dans l'Espagne umayyade*, Academia Scientiarum Fennica, Hèlsinki, 2004.

⁵⁹⁹ SABATÉ, F., *El territori de la Catalunya Medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona, 1997, p. 27-28.

⁶⁰⁰ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 76-86.

referent de conquesta vers els territoris musulmans, recolzats i atïats pel fervor religiós que es vivia en el context que estem recordant⁶⁰¹. La pressió comtal és doncs efectiva, ho observem a través de la documentació llatina, la qual fa donacions de terres que encara són sota domini musulmà, però la proximitat de la frontera i el convenciment de la superioritat militar, així com l'efecte de les pàries, donà una sensació de perteneixença⁶⁰². A mesura que la onzena centúria avança i entrem en la dotzena la pressió comtal és igualment d'asfixiant, però ens trobem que ja no són una amenaça, sinó que esdevenen un perill real, ja que la conquesta la fan efectiva com és el cas del nord del districte lleidatà, amb la conquesta sonada el 1105 de la segona medina del districte, Balaguer⁶⁰³. Davant aquest context bèl·lic tan poc favorable als interessos i pretensions lleidatanes, la posició de la capital esdevindrà d'aferrament al seu territori com a mesura que li permeti sobreviure. Recordem ràpidament que a finals del segle XI Saragossa aconsegueix l'hegemonia territorial de la vall de l'Ebre gràcies a la col·laboració interessada del Cid, els quals destruïren per la força qualsevol interès estratègic de Lleida, més enllà del seu districte⁶⁰⁴. Per altra banda, l'arribada dels almoràvits, suposà la imposició d'una nova visió organitzativa d'Alandalús, provocant que l'antiga Frontera Superior esdevingués cada cop més una zona secundària, i per contra el Llevant a través de la capitalitat de València tingués tot el protagonisme administratiu que fins llavors havia tingut Saragossa. Lleida, davant aquest dur context és veu aïllada del món musulmà i obligada a sobreviure amb els escassos ajuts externs i amb tots els esforços interns, els de la seva població. La supeditació a Tortosa és la clau per entendre la seva supervivència, però alhora, representa la confirmació que és un districte secundari dins l'organigrama almoràvit.

Per això, repassant breument el context històric en que ens trobem, Lleida sobreviu fins el 1149 a les pressions externes, i en canvi en cap moment s'aprecia cap moviment secessionista intern.

El nostre estudi és centra en la zona de Castellldans, un dels principals *husun* del districte lleidatà, i el principal de l'àrea meridional de Lleida. Castellldans s'ubica a poc més de 17 quilòmetres al sud est de la capital, erigint-se al capdamunt d'un altiplà format per turons de diversa altura com son la Serra de les Forques (415 m.) lo

---

⁶⁰¹ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 82.

⁶⁰² SABATÉ F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 216-217.

⁶⁰³ BALAÑÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p.50

⁶⁰⁴ BALAÑÀ, P., *Crònica política de la pre-Catalunya islàmica*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1992, p. 53-58.

Comellar (401 m.), el Timorell (437 m.) i el mateix turó del Castell (373 m.)⁶⁰⁵, i que presenta la finalització del Pla de Lleida. La disposició sobre el territori de Castellldans presuposa diverses qüestions estratègiques i de control que cal aportar en el present punt i que permetrà entendre una mica més l'articulació territorial del districte andalusí de Lleida i principalment, la capitalitat de la mateixa.

El primer aspecte que cal esmentar és la “soletat” del *hisn* de Castellldans al sud de Lleida. Si col·loquem en un mapa les principals fortificacions andalusines lleidatanes veiem com les distàncies entre elles són relativament pròximes, a més la seva ubicació és al costat d'un curs fluvial important,⁶⁰⁶ el qual facilitaria *a priori* la mobilitat entre elles. En canvi Castellldans no està aprop de cap curs fluvial, si que és cert que tenim al sud el riu Set a una distància aproximada de 5,5 quilòmetres, però la distància és considerable per esdevenir un eix viari de comunicació, optant clarament per la via terrestre com la més factible per mantenir-se ben comunicat. De fet, l'assentament que té més aprop és Lleida, i la via més ràpida per arribar-hi és evidentment la terrestre, tot seguint la via Lata. La pròpia dinàmica del districte andalusí de Lleida va voler que el *hisn* de Castellldans és trobés sol enmig d'un territori molt ampli i de secà, el qual ha estat marginat per la historiografia. Però una de les preguntes que és calen formular seria quin és el rol d'un assentament com el *hisn* de Castellldans pel que fa a l'articulació del territori?

La ciutat de Lleida està situada gairebé al vell mig del districte que capitalitza i articula. Els principals assentaments que permeten estructurar-lo es distribueixen en el territori d'una manera ordenada, partint d'un ideari de cohesió davant la situació fronterera en que es trobava. Balaguer al nord organitza tota aquesta vessant, Corbins seria probablement una altra fortificació a tenir en compte tot i trobar-se enmig de dos nuclis importants com són Lleida i Balaguer, però creiem que la seva presència donaria cohesió al tram final del Noguera Ribagorçana i la franja del meridional del pla de Mascançà, el qual estaria també recolzat i sostentat per la presència balaguerina. Montsó per l'oest i Fraga pel sud oest marquen una línia defensiva capitalitzant aquest territori tant conflictiu en els segles XI i XII. Mentre que pel sud tindriem Mequinensa i també Fraga. Però tenim una important franja territorial que s'estén des del riu Segre fins arribar a les Muntanyes de Prades i després vers l'est que queda totalment desprotegida

---

⁶⁰⁵ Vegeu el mapa topogràfic a escala 1:5000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

⁶⁰⁶ El *hisn* de Fraga i Montsó al costat del Cinca, la medina de Balaguer al costat del Segre, el *hisn* de Corbins a l'aiguabarreig del Segre i la Noguera Ribagorçana, i la ciutat de Lleida al costat del riu Segre.

militarment parlant, i gents cohesionada sense la presència d'un element que permeti canviar la situació. En aquesta línia creiem que Castelldans és deu la seva fundació, és a dir donar cohesió a un bast territori allunyat dels principals nuclis andalusins, menys de Lleida, i dels eixos fluvials més importants. Amb aquesta xarxa de fortificacions i ciutats secundàries, Lleida tenia cohesionat tot el territori, tant, els principals eixos fluvials com fora d'aquests, les zones d'interior de secà. Donar resposta a les necessitats que presenta haver de viure en un territori fronterer condueix a la necessitat imperiosa de tenir tot el districte que capitalitzes sota control, per crear una fortalesa interior que permeti la seva projecció vers l'exterior, ja sigui dins del món musulmà, com per fer front a qualsevol escomesa bèl·lica amb el món comtal.

Sens dubte que la posició de "solitud" de Castelldans és posaria en entredit després de comprovar com Lleida articula el territori. Si que podem afirmar que és un *hisn* dels importants que es troba allunyat dels principals centres lleidatans, però també comprovem com té una distància curta respecte la capital; per altra banda els espais de secà és tenen en compte, veiem com la capital a part de lligar molt bé els eixos fluvials, s'agafa perfectament els territoris de secà, i en aquest cas tenim a Castelldans com l'exemple referent a nivell del districte andalusí de Lleida. Per altra banda un espai de secà desenvolupa una funció més important de la que s'ha vist fins al moment⁶⁰⁷. Per una banda, l'alqueria disposa d'un espai de secà allunyat del centre urbà i dels camps de conreu de regadiu i secà, apte per la pastura dels ramats, el qual, era d'ús comunitari. D'aquesta manera la legislació maliquí s'evitava problemes entre la ramaderia i agricultura. Per altra banda, més enllà dels espais de pastura que perteneixen a la comunitat d'una alqueria, hi ha les terres mortes que, també són espais de secà, perteneixen a l'estat o a la comunitat, i poden ser explotades en moments de necessitat. A través d'aquesta aportació donem una idea que permet considerar l'espai de secà no com una zona marginal o secundària, sinó que pot ser perfectament equiparable a la resta del territori. De fet a nivell peninsular veiem com el territori de secà no és deixa com un espai marginal, sinó que s'habita i es cohesionava a través d'una fortificació important que probablement formaria una alqueria. La idea que s'ha mantingut per la historiografia lleidatana quedaria renovada amb la present aportació. Tot i així, hi ha altres aspectes a considerar que permeten entendre millor que Castelldans i la seva àrea d'influència estarien perfectament integrats dins la xarxa lleidatana.

---

⁶⁰⁷ Vegeu, TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004.

Creiem que Lleida i la mateixa dinàmica de la societat andalusí demanen tenir el territori ben organitzat i estructurat. De fet, sent un territori fronterer el fa ser un espai combuls i excepcional dins d'Alandalús, els quals els tenim perfectament explicats per la documentació andalusí. Si remuntem fins al segle IX, just després de l'intent de recuperació per part de Carlemany del territori més septentrional d'Alandalús, així com els successius intents duts a terme des del món franc⁶⁰⁸, des de Còrdova s'impulsà una organització territorial de la zona de la Vall de l'Ebre, passant a tenir una denominació jurisdiccional com serà la Frontera Superior. El que fins llavors havia estat uns territoris de pas, allunyats de la frontera amb el món cristià, a partir d'aquest notori avanç, que no anà més enllà de Barcelona (801)⁶⁰⁹ passaren a ser el punt de partida de l'organització emiral de la Frontera Superior, impulsant la regeneració en el nostre cas de la capital Lleida, i donar impuls a centres secundaris com seran la fundació de la ciutat de Balaguer⁶¹⁰, i segurament o la fundació o recuperació dels principals assentaments andalusins lleidatans com foren Fraga, Montsó⁶¹¹ i Castellldans. Assegurar aquest bastió va ser el treball impulsat per Lubd ibn Muhàmmad per consolidar el control emiral, però a més cal tenir en compte el moment combuls en que ens movem en tot el territori fronterer. Les lluites fratricides entre diversos llinatges familiars que intenten controlar les principals ciutats tagarines com són Saragossa, Tudela, Lleida, Osca o Tortosa, a part de posar en evidència les dificultats internes de l'emir cordovès d'intentar consolidar la seva posició, propícia la consolidació i recuperació de fortaleses per tal de combatre les pretensions dels llinatges familiars oposats. En aquest marc difícil i confús creiem que el districte andalusí de Lleida que ens trobarem en el segle XI i XII va néixer. La consolidació de la morfologia que neixeria durant el transcurs del segle IX es consolidaria durant la següent etapa política, definida per la consolidació d'una figura política i religiosa que proporcionarà, en la mesura de les possibilitats, una etapa de quasibé un segle de bonança política i institucional arreu d'Alandalús, gràcies al sorgiment de la figura del Califà. Segons l'anàlisi de les estructures que trobem avui en l'antic *hisn* de Castellldans veiem com el sistema constructiu que s'utilitzaria és propi del context del segle X, és a dir, s'utilitza la tècnica constructiva basada en el llarg i través, de carreu regular, lleugerament encoixinat i amb pedra seca. Paral·lels a nivell

---

⁶⁰⁸ *Ibidem.*, doc. 236 (p. 197), doc. 237 (p. 197).

⁶⁰⁹ *Ibidem.*, doc. 230 (p. 191).

⁶¹⁰ *Ibidem.*, doc. 317 (p. 240).

⁶¹¹ *Ibidem.*, doc. 315 (p. 238).

del territori lleidatà en tenim un bon nombre com serien la torre de Santa Quitèria (dins el terme municipal de Fraga), la torre d'Algorfa (dins el terme municipal de Seròs), la torre de Vilves (Vilves)⁶¹², les muralles de la ciutat andalusina de Balaguer, tot i ser d'una cronologia de finals del segle IX (Balaguer) i la torre de la Guàrdia d'Urgell (la Guàrdia d'Urgell), totes elles segurament tindrien una cronologia molt semblant a les restes del *hisn* de Castellldans. Tot i així, el problema en que ens trobem és que no podem assegurar amb tota fiabilitat si els murs de la fortificació de Castellldans tenien tapial, tal i com succeeix en el cas de la torre de Santa Quitèria a Fraga. L'absència d'aquesta dada ens dificulta poder acotar amb més cura i sobretot rigor la cronologia dels murs de Castellldans, que ara per ara, només podem afirmar que segons el tipus de tècnica utilitzada correspondrien al segle X califal.

4.1.1 El districte andalusí de Lleida en el segle XI.

Lleida arriba al segle XI amb pràcticament la integritat del seu territori, el qual segueix articulant. No tenim notícies escrites sobre el subdistricte de Castellldans, i ni tan sols del propi *hisn*. Tanmateix sabem que la situació de crisi política i social en el sí d'Alandalús i que suposà el final del califat omeia de Còrdova afectà al districte andalusí de Lleida passant a formar part del control cordovès a dependre mometàniament del control saragossà a través del llinatge familiar dels Banu Hud. Dins aquest context històric és quan és plantegen els problemes seriosos de futur per la ciutat de Lleida i el seu districte, i serà a partir d'ara quan la ciutat ha de saber imposar la seva condició de nucli capitalitzador liderant les dificultats que passaràn a nivell interior i exterior. Les lluites fraticides amb Saragossa, juntament amb l'avanç dels comtats i els nombrosos impostos que s'hauran de pagar al món comtal per sobreviure, marcaran la onzena i dotzena centúria.

Lleida en el context històric que neix a partir de la *fitna* de 1010, passa a tenir un nou rol en el si de la Vall de l'Ebre, ja que s'erigeix com una de les ciutats més destacades de l'àmbit geogràfic, juntament amb Tudela, Saragossa, Osca, i vers el Llevant tenim Tortosa, València, Xàtiva i Dènia. Evidentment que l'àmbit llevantí ja no correspon al

---

⁶¹² Rodrigo Pita considera entre d'altres torres, que la torre de Vilves és un dels primers exemples d'arquitectura en pedra de les actuals terres lleidatanes. Vegeu PITA, R., "La fortificación de Vilves. Lérida", *Ilerda*, XXXVIII (Lleida, 1977), p. 25-27.

de la vall de l'Ebre, però la política que s'impulsarà des de Saragossa i Lleida a través dels tugíbides i els Banu Hud anirà en la línia de controlar i tenir accés a la Mediterrània, d'aquí les pretensions vers les quatre ciutats. Sens dubte que tot i les rivalitats que conduiran a nombrosos conflictes familiars degut a les àrees territorials d'influència, perdura una idea identitària de pertinença a una regió, que en aquest cas seria la Vall de l'Ebre, o el que abans havia estat la Frontera Superior. De fet, el concepte frontera partint dels postulats musulmans ha anat desapareguent, passant ara a ser un problema de cada taifa, i no un problema general de la *umma*, la qual en el context històric del segle XI ha quedat bastant desconfigurat degut a les pretensions individuals de les taifes. De fet el mateix concepte taifa aniria en aquesta línia, desarticulant la comunitat per afavorir a l'individu.

Tot i tenir present la integració en un conjunt en el qual pots mantenir la identitat, probablement qui més ho senti sigui la societat andalusí de frontera, quedant exempt d'aquesta idea les èlits governamentals, les quals degut a les seves preocupacions per sostenir el poder, i mantenir-lo a mans del llinatge familiar corresponent, desatenen les idees bàsiques de l'islam i la comunitat. D'aquí neixen els continus pactes amb el món comtal a canvi de quantioses quantitats de diners⁶¹³ i possessions territorials⁶¹⁴, les conegudes pàries. Podríem afirmar que el fet d'haver de buscar un ajut exterior al del món andalusí és un factor que desarticulava el territori taifal?

Entrem a estudiar la ciutat de Lleida en el segle XI per analitzar l'evolució que manté la ciutat juntament amb el seu districte i valorarem si realment Lleida articula el territori, i si la necessitat de buscar aliats a canvi de quantiosos privilegis provoca que l'articulació que ella intentaria dur a terme va servir o no va servir per mantenir el territori cohesionat. A priori, sembla que haver de buscar ajuts militars amb "l'enemic" tradicional hauria de ser una contradicció, i un despropòsit. De fet si repassem la documentació andalusí que és la més clara en aquest sentit, veiem com fins i tot a finals del segle X i principis de l'XI el Califat mantenia a ratlla i tenia pacificat tot el territori

---

⁶¹³ La recerca per obtenir or a més de terres és més desitjat pels comtes i els barons, els quals poden enriquir-se notòriament fruit de les polítiques frontereres. SABATÉ, F., "Catalunya Medieval", *Història de Catalunya*, Albert Balcells (dir.), L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 160-161.

⁶¹⁴ L'expansió baronial vers la frontera es realitza a través de l'aprisió, la qual s'efectua a les terres musulmanes, però en el segle XI sorgeix dos nous vocables que descriuen les accions baronials i comtals, la *capio* (agafar, prendre) i *aufero* (arrencar, prendre). SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX – XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 80. També veiem com les terres musulmanes son donades com a moneda de canvi per obtenir protecció, tal i com succeeix el 1050 amb Camarasa i Cubells que son entregades al comte de Barcelona. SABATÉ, F., "Catalunya Medieval", *Història de Catalunya*, Albert Balcells (dir.), L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 161.

fronterer. Pel que ens respecta a la zona nord oriental tenim la constatació de nombroses ambaixades provinents del món comtal vers Còrdova per signar acords de pau, com l'acordada l'any 940⁶¹⁵, el 941⁶¹⁶, el 971⁶¹⁷, el 974⁶¹⁸, i el 1003⁶¹⁹. Tenint en compte aquests precedents del segle X, és difícil arribar a valorar el gir absolut que adopta la política andalusí entrats ja al segle XI, i passar a dependre de l'ajut extern per tal de tenir una protecció militar contra els enemics. No obstant, si analitzem la societat andalusí en el context històric del califat fins la *fitna* de 1010, ens trobem davant un procés impulsat des del califat omeia de pacificar els territoris que formaven part d'Alandalús. A través d'aquesta idea és volia donar un gir a les tradicionals relacions en el si de la societat musulmana que afectaven a la pròpia dinàmica d'estat, és a dir, mantenir un territori com Alandalús sense ordre estaria abocat al caos degut a les diverses confrontacions de llinatges familiars que buscaven la pròpia consolidació en el poder. I en el cas de les fronteres, com seria l'exemple més clarificador la Frontera Superior, s'accentua encara més degut a la llunyania vers Còrdova, i la puixança de poders *muladí*s locals que pretenien una projecció regional. Evidentment que l'ideari omeia no anava vers aquesta línia sinó més aviat al contrari, la idea de govern anava associada al control per part de l'estat del territori, prioritzant una centralització dels principals aparells que el formarien, ja sigui l'administració, l'exèrcit i la religió. Així doncs, a part d'optar per reformes en l'administració i la religió, en el cas de l'exèrcit potser fou la que tingué més repercussió en el si de la societat andalusina, ja que s'inicià un procés de desmilitarització del *jund* andalusí. El *jund* era l'organització bàsica de la societat rural andalusí, la qual anava des de la vida quotidiana fins a l'organització militar en cas d'atac extern. En aquesta organització tenien un paper destacat les èlits socials, les quals mantenien un paper preeminent vers la resta de la societat, afavorint les seves pretensions territorials que tants mals de caps havien ocasionat abans a l'emirat, i ara al califat. Per aquest motiu es decidí desmilitaritzar la societat rural, la qual fins ara s'havia defensat de les escomeses bèl·liques, a favor d'un exèrcit que progressivament anirà guanyant efectius format per mercenaris. Evidentment que el canvi ideològic és molt clar, passar de tenir una societat rural militaritzada i tradicionalment defensora del que és seu, a esdevenir tot el contrari, dependre d'un

---

⁶¹⁵ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, doc. 399 (p. 292-295).

⁶¹⁶ *Ibidem.*, doc. 404, (p. 298-299).

⁶¹⁷ *Ibidem.*, doc. 425, (p. 317-320); doc. 426, (p. 320-321).

⁶¹⁸ *Ibidem.*, doc. 430, (p. 322-323); doc. 431, (p. 324-325).

⁶¹⁹ *Ibidem.*, doc. 476, (p. 350-351).

exèrcit format per mercenaris, pagats per l'estat que han de vetllar per la seguretat interior. Per altra banda, les elits socials perdien el rol de grup preeminent en el si de la societat andalusí, abocant-se a un progressiu descrèdit i pèrdua d'influència local i regional⁶²⁰.

Partint d'aquest context tant complex propi de la dinàmica califal, és lògic que un cop aquest perdi el seu paper preeminent dins el territori andalusí i no pugui mantenir els braços de l'estat que havia creat i mantingut, tota l'estructura estatal perdi la seva efectivitat. Així és en el cas de l'exèrcit, el qual un cop desapareix la figura del califa com a líder fort que donava cohesió en el si de l'organització militar, però també desapareixia l'estructura estatal que permetia efectuar els pagaments als militars mercenaris, l'exèrcit va perdre el seu basament. A partir de la *fitna* de 1010 el desmembrament administratiu va anar acompanyat del militar. La greu situació de confrontació i lluita de faccions rivals per assolir el control del poder califal tant desprestigiada i principalment que perd el poder efectiu sobre el territori andalusí, crea una situació inestable, d'incertesa i d'inestabilitat. Clar, si tenim en compte que durant el califat es desarticulà el *jund* i, que la societat civil estava pràcticament desmilitaritzada, qui podria garantir l'ordre, o mantenir les aspiracions hegemòniques dels recents prínceps de taifes? Estar clar que la resposta prové precisament de seguir contractant exercits formats de mercenaris. La divisió social que neix de la *fitna* de 1010 provocà que a més el propi exèrcit califal es desarticuli en aquest sentit, ja que únicament qui mantenia la seva cohesió era la figura del califa com element catalitzador dels musulmans i els diners que cobraven com a mercenaris que són. Per això les taifes s'organitzen partint de llinatges familiars proxims, per afavorir una cohesió interna i no crear fractures interiors. Evidentment que els militars que servien a aquestes taifes eren del mateix llinatge, però clar, el seu nombre d'efectius es veia considerablement reduït davant el que va ser l'exèrcit califal. Tenint en compte la tradició califal de buscar a mercenaris per suplir l'absència d'efectius cridats de lleves, és totalment lògic que qui té un bon nombre de militars disposats a lluitar són els comtats, els quals no oposen cap reticència a acceptar l'invitació de participar en els afers polítics andalusins, a canvi de les pàries.

---

⁶²⁰ PICARD, C., *Le Portugal musulman. VIIIe-XIIIe siècle: l'Occident d'Al-Andalus sous domination islamique*, Maisonneuve&Larose, Paris, 2000, p. 29-35.

Creiem que a través d'aquesta explicació veiem com les taifes es veuen abocades a buscar a qui fins feia poc temps⁶²¹ eren els enemics tradicionals, per tal de refer els seus territoris i mantenir-los cohesionats, a part de les pretensions externes d'expansió territorial, com serà el Llevant mediterrani. En aquest sentit Lleida al llarg del segle XI es veurà abocada a pactar amb els comtats catalans ajuts de protecció davant els continus fustigatges que es rep des de Saragossa. De fet, el comtat de Barcelona i el comtat d'Urgell proporcionen quasibé ajut contínuament, accentuant-se a partir dels anys 60 del segle XI fins l'arribada dels almoràvits. El districte lleidatà intenta combinar l'ajut que rep des de fora, amb la pròpia dinàmica andalusina per tal d'articular un territori i estendre la seva àrea d'influència que es mostra greument atacada per diversos fronts. Els perills exteriors venen des de Saragossa degut a un xoc d'interessos comuns vers la projecció cap al mediterrani, el qual provocà forts conflictes. Saragossa en els moments més crucials del segle XI rebrà ajut del Cid⁶²², cavaller castellà que servirà a les ordres del príncep taifa saragossà, el qual lluitarà sempre contra les pretensions exteriors lleidatanes defensades per Urgell i Barcelona. Altrament els perills exteriors també venen precisament d'aquests dos comtats, ja que Lleida no gaudeix de la fortalesa militar suficient per consolidar les fronteres septentrionals. En aquest sentit, Lleida ha de sucumbir a les pretensions comtals, aportant sumes de diner en or força quantioses, les quals seran una de les bases que permetrà als comtats efectuar l'avanç vers la frontera, i després la conquesta efectiva del territori andalusí lleidatà⁶²³.

El debat sobre si Lleida en el segle XI pot articular el seu territori entra en una dinàmica complexa degut a l'assetjament a que es veu obligada, i per la seva situació estratègica, ja que és la ciutat més extrema d'Alandalús⁶²⁴ i l'única sortida que li queda per tal de sobreviure és mantenir-se lligada a Tortosa i poder optar a tenir una alternativa marítima, ja que progressivament el nord i l'est seran territoris pràcticament infranquejables. El territori lleidatà es veurà greument atacat a partir de la segona meitat del segle XI, amb l'avanç imparable dels comtats catalans, els quals tenen plena consciència d'efectuar la conquesta militar del districte andalusí de Lleida. Davant

---

⁶²¹ Recordem que el 1003 es signava un acord de pau entre el califa 'Abd al-Malik i un grup d'embaixadors catalans, i que el 1010 els catalans van viatjar fins a Còrdova per donar suport al rebel al-Mahdī per enderrocar al califa Hišām II.

⁶²² PENA, J.F., "El Cid, un personaje transfronterizo", *Studia Historica*, 23 (Salamanca, 2005), p. 207-217.

⁶²³ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX – XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 79-83.

⁶²⁴ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, doc. 111 (p. 113). ID., doc. 434 (p. 325-327).

aquesta dinàmica negativa Lleida veurà com els territoris septentrionals perillaran juntament amb la segona ciutat del districte Balaguer. Tot i haver estructurat una densa xarxa defensiva de fortificacions al voltant de Ponts, per baixar vers la vall del Llobregós⁶²⁵, i consolidant aquesta posició les forteses d'Àger, Meià i Montmagastre⁶²⁶ com a referent del Montsec, i finalment l'important paper de Balaguer amb la xarxa de *husun* que s'estructuren al seu voltant⁶²⁷ permet tenir el territori ben cohesionat i articulat. Malgrat l'anterior la resistència de tot el sector septentrional és més aviat minsa davant l'empemta i la convicció per part del comtat d'Urgell i de Barcelona, d'aquí que el 1018 Montmagastre i Alòs seran conquerits pel comtat de Barcelona ja que el comte d'Urgell Ermengol II és menor d'edat i el tutor d'aquest és el comte de Barcelona. L'avanç no s'atura, i el 1024 el bisbe d'Urgell conquereix amb molt d'esforç Guissona⁶²⁸, la qual serà una de les puntes de llança davant l'assalt al pla de Mascançà i la ciutat de Lleida. Altrament a mitjans de la onzena centúria Arnau Mir de Tost conquereix la fortalesa d'Àger, deixant pràcticament sense protecció la ciutat de Balaguer⁶²⁹. Un cop sobrepassat el Segre mitjà i incorporades les fortificacions de Ponts, Meià i Àger, els dos comtats incien l'assalt al pla de Mascançà, el 1061 s'incorpora Claravalls i el 1080 la Fuliola⁶³⁰. Tot i així, la pròpia dinàmica d'avanç portarà a poder cobejar la ciutat de Balaguer com em dit anteriorment, d'aquí que el 1082 Gerb i el 1091 la Ràpita seran incorporats al comtat d'Urgell⁶³¹. Les accions bèl·liques efectuades pel vescomte Guerau Ponç de Cabrera en representació del comte Ermengol VI d'Urgell per tal de conquerir la ciutat andalusí de Balaguer (1105) dinamitaren la xarxa de fortificacions andalusines de l'àrea septentrional⁶³², deixant via lliure a l'avanç del comtat d'Urgell vers el sud, tot seguint el riu Segre i Noguera

---

⁶²⁵ MARKALAIN, J., GONZALEZ, J., RUBIO, D., "Castells de la línia defensiva del marge dret del Llobregós", *Congreso Internacional de Historia de los Pirineos*, (Cervera, 1988), p. 203-241.

⁶²⁶ GIRALT, J., "Fortificacions andalusines a la Marca Superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida", *La Marche Superieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien*, (Zaragoza, Madrid, 1991), p. 75. SÉNAC, P., "Note sur les husun de Lerida", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXIV (París, 1988), p. 60-68.

⁶²⁷ GIRALT, J., "Fortificacions andalusines a la Marca Superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida", *La Marche Superieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien*, (Zaragoza, Madrid, 1991), p. 75.

⁶²⁸ SANGRES, D., "Recull de documents del segle XI referents a Guissona i la seva Plana", *Urgellia*, III (la Seu d'Urgell, 1980), p. 228.

⁶²⁹ SANHUJA, P., *Història de la Ciutat de Balaguer*, Balaguer, 1984.

⁶³⁰ BERTRAN, P., "Notes sobre els orígens d'unes poblacions urgellenques: la Fuliola, Boldú i Bellcaire als segles XI i XII", *Ilerda*, XLII (Lleida, 1981), p. 256-257. SERRA VILARÓ, "Origen d'algunes localitats catalanes", *Estudis Universitaris Catalans*, IV (Barcelona, 1910), p. 5.

⁶³¹ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 79-80.

⁶³² BALAÑÀ, P. *L'Islam a Catalunya (segles VIII - XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p. 50.

Ribagorçana. Definitivament el 1115 el vescomte d'Àger acaba la resistència de les fortificacions occidentals de l'àrea balaguerina com eren Castelló de Farfanya, Os de Balaguer i Algerri.

La societat andalusí a principis del segle XI prengué consciència de la situació d'abans progressiu del món comtal el qual aprisava la frontera i colonitzava⁶³³. Veiem una resposta a través de la iniciativa efectuada per 'Abd al-Màlik el 1003 al *hisn* de Montmagastre, un dels més septentrionals i extrems del districte andalusí de Lleida⁶³⁴. Talment, el mateix 'Abd al-Màlik un cop consolidada la seva figura com a *hagib* i successor del seu pare Almançor a Còrdova⁶³⁵, passà a engegar diverses algarades contra els territoris comtals fronterers amb el districte andalusí de Lleida, per tal de posar ordre en les escomeses i avanços comtals vers la frontera⁶³⁶. La situació de creixent tensió en la zona septentrional de Lleida és latent un cop constatem a través de ibn al-Faradī la presència d'un morabit que guerrejava contra les tropes comtals en l'àmbit geogràfic que comprén des de Tudela a Balaguer, fins la seva mort a la batalla d'Albesa el 1003⁶³⁷. Clarament l'estratègia adoptada pel món andalusí per aturar l'avanç comtal s'ha basat en les escomeses protagonitzades per puntuals algarades que fins al segle X tenien uns resultats òptims per la seguretat d'Alandalús, però que un cop entrats en el segle XI i analitzant la dinàmica comtal, és molt més efectiu la concepció repobladora de la frontera la qual fa fracassar la idea de l'algarada⁶³⁸.

Tenint en compte aquesta difícil dinàmica, i la desaparició del califat, el qual podia encara contenir l'apropiació per part dels comtats de la frontera a través de les algarades, les quals com em vist no donaven tots els bons resultats que es voldrien, la Lleida andalusí del segle XI es veurà abocada a buscar una sortida vers el sud andalusí, i intentar pactar acords de pau amb el món comtal a canvi de quantioses sumes d'or. Altrament Lleida articula tota l'àrea meridional del seu districte, la qual en principi atura l'avanç del comtat de Barcelona i també és la que li permet estar en contacte amb la veïna Tortosa i així amb la resta d'Alandalús. No oblidem, que l'estratègia comtal

---

⁶³³ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX – XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 80.

⁶³⁴ BRAMON, D. *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, doc. 469 (p. 345-346).

⁶³⁵ *Ibidem.*, doc. 464 (p. 343).

⁶³⁶ *Ibidem.*, doc. 465 (p. 343). ID., doc. 468 (p. 345).

⁶³⁷ *Ibidem.*, doc. 467 (p. 344-345).

⁶³⁸ SABATÉ, F., "Catalunya Medieval", *Història de Catalunya*, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 159.

també anava focalitzada en aturar l'avanç del comtat d'Urgell i Pallars vers el pla de Lleida⁶³⁹. Aquest és un altre factor que juga a favor de Castellldans.

Amb la pèrdua d'una mica més d'un terç del territori, Lleida s'enfronta a una veritable qüestió de subsistència. Estar clar que la situació política andalusí no és la més òptima que permeti una recuperació a través de la rebuda d'ajut militar musulmà que permeti plantar cara a la situació del moment. El qual lliga indefinidament la sort del districte lleidatà a la dels exèrcits mercenaris dels comtats catalans.

És obvi que la pèrdua de territori és considerable, s'ha desestructurat per complet la xarxa de fortificacions més extremes i les del Segre Mitjà, així com s'ha entrat al pla de Mascançà per la zona oriental dividint l'espai originari. Abans d'acabar el segle XI el comtat de Barcelona a través del comtat de Manresa allarga el terme d'Anglesola fins a Sidamon, a les portes mateix de la ciutat andalusí de Lleida⁶⁴⁰. No obstant, Balaguer tot i trobar-se ofegada pel nord i l'est, resisteix gràcies a que manté el sud i l'oest encara musulmans. Tot i així, la ciutat de Balaguer en una situació de setge permanent com la que es trobava no pot presentar una realitat òptima i donar una sortida gaire esparançadora. De fet, i avançant-nos als esdeveniments, tot i l'arribada a Lleida dels almoràvits el 1102, aquests no tenen la projecció suficient com per arribar a la segona ciutat del districte i defensar-la, ja que l'escomesa del comtat d'Urgell a través del tutor del jove comte Pero Ansúrez el portà a conquerir definitivament la ciutat andalusí de Balaguer el 1105⁶⁴¹. Per altra banda el regne d'Aragó avança per l'àrea occidental, fet en demostra la conquesta el 1107 de la fortificació de Tamarit de Llitera.

El districte andalusí de Lleida a finals del segle XI i just iniciada la dotzena centúria es troba en una situació que podríem comparar-la a la de col·lapse absolut. La frontera tradicional, que seria la septentrional, es vençuda per tots els fronts possibles, destruïnt i conquerint les fortificacions bastides per protegir Lleida i evitar l'avanç comtal vers les terres andalusines. Davant aquesta situació que es prolongarà durant tota la onzena centúria, això si, amb diferents actors i també escenaris, creiem que Lleida tenint en compte les seves possibilitats manté un territori ben cohesionat i articulat, que serà una de les claus que permetrà entendre per què va sobreviure fins el 1149, quan des de la

---

⁶³⁹ SABATÉ, F., L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 79. MIQUEL, F., *Liber Feudorum Maior*, I, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1945, p. 525.

⁶⁴⁰ SABATÉ, F., L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 78-79.

⁶⁴¹ SABATÉ, F., "Catalunya Medieval", *Història de Catalunya*, L'esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 152.

segona meitat del segle XI, el comte de Barcelona a través de la prolongació del terme d'Anglesola ha partit el pla de Mascançà i es planta davant mateix de Lleida, conquerint Sidamon el 1079.

L'estudi de l'àrea de Castellldans i Vinaixa que consisteix en analitzar l'espai rural que el forma, ens proporciona tot un seguit de jaciments distribuïts en el territori. Aquests jaciments després d'haver-hi efectuat el corresponent treball de camp basat amb la metodologia de la prospecció arqueològica, ens han proporcionat un material ceràmic de superfície⁶⁴². L'anàlisi de la ceràmica ens proporciona primer de tot la cronologia de la mateixa, la qual ens condueix directament a l'etapa andalusí, en concret a cavall del segle XI i el XII. Però el més destacat que aporta l'estudi de la ceràmica consisteix en que tenim un material ceràmic com el que s'ha extret de les intervencions arqueològiques d'urgència dins el marc urbà de la ciutat de Lleida. La fragmentació i el mal estat de conservació de la ceràmica que recollim en la nostra recerca no ens permet aprofundir en un acurat estudi de les tipologies, el que provoca que el nostre treball es vegi limitat en aquest sentit. Malgrat l'anterior, la possibilitat de poder gaudir d'un material que tipològicament no el podem encasellar, però en canvi si que ho podem fer a nivell de les produccions, ens proporciona unes dades força interessants per entendre el paper de la capital respecte el seu territori. La possibilitat de vincular unes produccions ceràmiques amb les extreïtes de les intervencions urbanes de Lleida⁶⁴³, ens porta a entendre que realment hi ha una relació i un lligam entre el món rural meridional del districte andalusí de Lleida, que nosaltres estudiem, amb el món urbà. Per tant, entenem que les produccions ceràmiques provenen del món urbà com a centre difusor, corroboraria la idea que Lleida realment no es desvincula del seu territori, o viceversa, que el territori està vinculat amb la capital. Veiem com a través de la ceràmica de superfície existeix un contacte i una reciprocitat en les vinculacions socials i econòmiques dins l'àmbit lleidatà. De fet el que manifesten els resultats del nostre treball de camp no són ni més ni menys que la vinculació que manté la capital amb els importants assentaments del sud del districte. Per altra banda a través d'aquests resultats també volem donar a conèixer que tota aquesta àrea rural del sud-est no és autònoma de la capital, ni es desenvolupa independentment dels esdeveniments que afectin al

---

⁶⁴² Vegeu a l'annex les fitxes de prospecció arqueològica i les fitxes de la ceràmica.

⁶⁴³ LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990. ID., "La vaixela andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318.

districte lleidatà. La idea de zona de segona o marginal creiem que és del tot desancertada. Les produccions en corda seca parcial, verd i manganès, i melat i manganès les trobem ben comunament en la superfície dels assentaments rurals.

Les almúnies són els assentaments on trobem més material de superfície amb unes densitats considerables, i el seu estat de conservació és major, fet que ens ajuda a estudiar-les millor per una banda, i per altra ens ajuden a obtenir una visió global del món rural de secà de Castellldans⁶⁴⁴. Estem parlant de Mas de Matxerri (Castellldans), Matxerri II (Castellldans), Mas de Melons (Castellldans), la Manresana (Juneda), Vinfaró (Alfés), la Femosa (Lleida-Artesa de Lleida), Vinatesa (Lleida), Montlleó (Puigverd de Lleida), Tabac (Montoliu de Lleida), Timorell I (Castellldans), Vallseca I (Cervià de les Garrigues), Vinatesa (Albatàrrec), Vensilló (Alamús), Vinquin (Bell-lloc d'Urgell), Vinferri (Puigverd de Lleida). Més enllà de les almúnies també trobem les produccions esmentades, i per sorpresa nostra va ser en assentaments que tindrien una funció militar i de control del territori. Estem parlant de les torres de vigilància que es distribueixen al llarg i través del territori meridional com són Tossal del Senyor (Sunyer), Vallseca II (Cervià de les Garrigues), Timorell II (Castellldans), Tossal Gros (Alcanó), les Guardioles (Alcanó), Collet de la Sabina (Castellldans), Collet de la Cirera (Granyena de les Garrigues), Roca Cavallera (Granyena de les Garrigues), Serra de Comertés (Granyena de les Garrigues), Tossal de les Forques (el Cogul), Comancireres (Vinaixa), Costa de la Cirera (Fulleda), Punta de les Guàrdies (Albi), Torre Guardiola (Lleida), La Talaia (Vinaixa), i La Talaia (el Vilosell). Per nosaltres és una sorpresa perquè partint dels estudis que s'han efectuat no hi havia la constància que material com aquest pogués estar vinculat a aquest tipus d'assentaments, creient que trobaríem un material més "pobre" tipus ceràmica comú oxidada o oxidada-reduïda. De totes maneres no ens avancem a l'estudi concret de l'àrea de Castellldans, i continuem amb l'anàlisi sobre si Lleida articula o no el seu territori.

L'intercanvi de material ceràmic pot ser una de les dades que corroboraria el fet que realment Lleida manté un lligam amb el seu territori, fent extensible aquesta dada, a la resta del territori andalusí lleidatà, tot i que dependrà del moment en que hagin estat conquerits que permeti trobar ceràmica amb una cronologia dels segles XI i XII. De fet a Vimpèlec (la Portella) trobem material ceràmic que no va més enllà del segle XI, com és el verd i manganès i el melat i manganès, a la torre de l'Algorfa (Seròs) també tenim

---

⁶⁴⁴ La localització de la ceràmica de superfície cal associar-la al fet que l'espai que ocupen els assentaments no han estat ocupats posteriorment al seu abandó.

ceràmiques amb melat i manganès, al *hisn* d'Alguaire compta amb una bona diversitat i quantitat de ceràmica de superfície que tindria un paral·lel amb Vimpèlec, hi trobem melats i manganès, verd i manganès, corda seca parcial, i un nombre considerable de ceràmica comuna amb decoració amb manganès, amb incisions o sense decoració. A la torre de Santa Quitèria (Fraga) en superfície trobem les produccions en melat i manganès i abundant ceràmica comú, algunes de les quals decorades amb manganès. És un ràpid repàs dels jaciments meridionals que avui encara podem visitar i gaudir del seu esplendor arquitectònic i històric, els quals a més de ser un clar vestigi del nostre passat andalusí, avui són un interessant paral·lel a tenir en compte pels estudis enfocats vers l'alta edat mitjana a Lleida.

4.1.2 Lleida i l'àrea sud-oriental del seu districte en el segle XI

Si analitzem la evolució històrica de la onzena centúria, veiem com el 1050, el comtat de Barcelona és projecta vers el territori andalusí per mitjà de pactes amb Lleida, entrant pel pla de Mascançà i la Vall del riu Corb, conquerint tot l'espai que comprendria des de la zona de Cervera, Tarrega, Verdú, Guimerà⁶⁴⁵, fins arribar a les portes de Casteldans, les Borges Blanques, Vinaixa i Sidamon, on s'aturaria l'embranchida. Els acords diplomàtics entre lleidatans, urgellencs i barcelonesos, comporta complir per Lleida obligacions que és transmeten per mitjà del pagament de les pàries, com també la donació de terres i, a canvi els comtats compleixen la seva obligació a ajudar militarment als de Lleida. És en aquests pactes, on el pla de Mascançà a mitjans de la onzena centúria és donat a Barcelona sense presentar-hi cap mena d'oposició a la seva colonització⁶⁴⁶. El comtat de Barcelona a través del de Manresa aconsegueix castralitzar i organitzar tot aquest enorme territori conquerit als musulmans, perquè ja no es tracta d'una mera apropiació o aprisió de la frontera, sinó que ens trobem davant una conquesta militar efectiva. Així doncs, aconsegueixen estructurar el Pla del Mascançà a través del castell termenat d'Anglesola, i la zona sud oriental a través dels castells

---

⁶⁴⁵ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (anys 960-1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.doc. 19, (p. 36); doc. 21, (p. 38); doc. 24, (p. 41).

⁶⁴⁶ BENET, A., *L'expansió del Comtat de Manresa*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1982, p. 57-58.

termenats d'Arbeca, Maldà, Espluga Calva i Tarrés⁶⁴⁷, els quals serien les fortificacions més extremes de l'avançada barcelonesa. De fet la castralització de l'espai sud oriental és un exemple del retorn als esquemes tradicionals de l'ocupació del territori, partint dels límits que marcaria la orografia, més que no pas els humans com seria en el cas del Pla del Mascançà. De fet l'avanç s'atura a la Serra del Tallat que marcaria l'inici de la Conca de Barberà, el pas cap al Pla de Lleida i la continuïtat vers les Muntanyes de Prades, la Serra de Llena i el Montsant, aquest últim territori de la taifa tortosina. Fruit de la projecció del comtat de Barcelona vers aquest territori, el comte és qui té el pes rector, tot i reconèixer la força que prenen els barons. De fet, la casa de Cervera controla tres castells d'aquesta zona tant important com són Tallat, Omells i Mata de Senan⁶⁴⁸. La qüestió interessant que cal preguntar-nos i interrogar-nos és per què tota la zona sud oriental conté l'embranchida comtal, i en canvi pel nord pràcticament no hi ha una oposició sensible per aturar i contenir durant el segle XI l'avanç que em comentat? Realment és una qüestió que ens pot fer caure en un apartat localista, però creiem que darrera aquesta pregunta podem entreveure les estratègies de Lleida davant el seu territori i per tant donar una resposta major a la pregunta.

La capital lleidatana teixeix una sèrie de fortificacions i ocupacions del territori que han de permetre tenir-lo estructurat i articulat. En el cas que ens pertoca, el sud-est, veiem com tenim dos fortificacions de considerable magnitud que permetrien cohesionar i donar resposta en cas d'atac al territori en concret. Els *husun* de Castellldans i Vinaixa serien les dos fortaleses que donarien cobertura militar a l'extrem sud oriental i meridional per protegir la ciutat andalusí de Lleida i també a les explotacions agràries tipus almúnia o alqueria que exploten el paisatge lleidatà. Tancar militarment bé aquest sector suposa per Lleida diversos objectius estratègics i econòmics claus per la seva supervivència en el context històric que ens movem. Estratègicament mantenir dos fortaleses amb un pes sobre el territori assegura aturar qualsevol incursió enemiga amb un marcat caràcter de conquesta, una altra qüestió seria les algarades que s'efectuen entre els dos bàndols⁶⁴⁹, ja que es ben conegut que la frontera entre ambdós civilitzacions no és una línia, sinó que estem parlant d'un espai no controlat per ningú, i que actualment a partir dels estudis que s'han endegat vers aquesta qüestió, la podem

---

⁶⁴⁷ SABATÉ, F., "La castralització de l'espai en l'estructuració d'un territori conquerit (Urgell, Pla d'Urgell, Garrigues i Segrià)", *Urtx: Revista de Cultura de l'Urgell*, 11 (Tarrega, 1998), p. 12.

⁶⁴⁸ *Ibidem.*, p. 11-13.

⁶⁴⁹ L'atac musulmà a Argençola costà la vida a Guillem de Mediona, agent del bisbe de Vic. JUNYENT, E., *Diplomatari i escrits literaris de l'abat i bisbe Oliba*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1992.

tenir més o menys acotada. Altrament, la cohesió també la podem entendre mirant vers l'interior del districte andalusí, i no només pensar de cara al perill comtal, ja que tenir forteses importants en una distància relativament curta ens dona a entendre que la població local que residia en les mateixes forteses, en l'alqueria de Castellldans i en les almúnies que en depenien, podien estar més controlades. A nivell econòmic, garantir la seguretat i l'estabilitat són les claus perquè la productivitat de les activitats econòmiques que s'hi efectuaven pogués mantenir els rendiments de producció alts. A part, el comerç interior i exterior ja sigui amb la resta d'Alandalus o el territori comtal, era altament afavorit en un context on la seguretat que et garanteixen unes forteses que controlarien un eix important de comunicació, et permetés circular-hi lliurement.

Tanmateix, a nivell estratègic és important que l'eix que representa Castellldans amb Vinaixa es mantingui ferm, perquè és de vital importància per les aspiracions lleidatanes mantenir-se unida a la resta d'Alandalus a través de la veïna taifa de Tortosa. Clarament tenim un segon eix que permet la comunicació amb Tortosa i Saragossa, que seria a través de resseguir els cursos fluvials del Segre i el Cinca, controlats per les importants forteses de Fraga i Mequinensa. Talment aquest segon eix és el més important pel que fa a la comunicació vers Tortosa, com també cap a Saragossa, el que fa que sigui també més perillós i de més difícil control. Lleida, creiem que es vincula amb el seu territori meridional, i en el cas que estudiem nosaltres ho em vist fins ara gràcies al material ceràmic de superfície.

Davant aquesta situació el comtat de Barcelona atura la conquesta a la Serra del Tallat, tal i com em afirmat anteriorment, sense avançar la seva projecció. A nivell tàctic semblaria força més lògic continuar l'avanç per la zona meridional i tallar per complet la comunicació entre el districte lleidatà i la resta d'Alandalus, però alhora deixaria molt afeblida la capital ja que, gran part de les explotacions agràries quedarien en una situació complexa. No obstant, Alfons I el Bataller d'Aragó a principis del segle XII centrà la seva conquesta en posicionar les seves tropes enmig dels districtes saragossà i lleidatà, obrint-se pas per un territori apte per les seves tropes i que li proporcionà uns excel·lents resultats, ja que tingué les dos ciutats en el punt de mira⁶⁵⁰. Aquesta idea que tingué més tard el Bataller hagués pogut estar perfectament utilitzada pels de Barcelona, però finalment s'optà per alternatives més viables pel context en que succeïren.

---

⁶⁵⁰ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 188-198.

Tanmateix, estem fent ficció d'uns fets que no passaren, i com a historiadors que som no podem fer ficció d'algo que no tenim unes proves sotmeses a rigor que ens permetin corroborar-les. Per tant, la conquesta barcelonesa es centrà vers el Pla de Mascançà, un territori que *a priori* sembla altament desprotegit, ja que no hi ha la constància de l'existència de cap fortificació important enmig de l'àrea homogènia que representa. Balaguer estaria a l'extrem occidental, el mateix que Corbins, i en la mateixa línia gran part dels *husun* situats al nord de Balaguer, deixant tot el pla com un territori orfe de forteses que permetin cohesionar-lo i defensar-lo. Tenim notícies que el Pla del Mascançà estava colonitzat per andalusins, però creiem que es tractaria d'assentaments agraris o ramaders, amb unes infraestructures locals per defensar-se, tal i com ho afirma l'historiador al-Himyari "... *tots els masos sense excepció compten amb una torre o amb un soterrani on els que hi viuen s'amaguen de l'enemic...*"⁶⁵¹. Tot i així dins el marc geogràfic del Mascançà ens han arribat vestigis de forteses tipus torre, com per exemple la torre de la Guàrdia d'Urgell la qual té un basament construït amb la tècnica de la "soga y tizón", tant comú en l'àmbit andalusí peninsular. També la toponímia ens recorda l'existència de torres com és *almenara* dins l'actual terme municipal d'Agramunt⁶⁵². No obstant, aquests elements defensius estan pensats per protegir la població en cas de perills puntuals com per exemple poden les algarades, però en canvi aquestes torres no poden protegir ni defensar la població ni el territori davant una conquesta militar planificada i ordenada. Davant aquest context resulta més idònea la idea d'entrar a través del castell termenat d'Anglesola i escombrar tot el Pla del Mascançà que està molt mal defensat i desorganitzat⁶⁵³, per sotmetre a setge la ciutat andalusí de Lleida i dividir les dos principals ciutats, la capital i Balaguer.

Per altra banda una segona explicació que ens pot ajudar a entendre el per què els comtats dipositen tots els esforços en el Mascançà seria per una qüestió merament estratègica respecte les àrees d'influència dels mateixos. Si el comtat de Barcelona es projecta pel Mascançà, el comtat Urgell veurà frustrades les seves aspiracions d'avançar vers el sud, i poder aspirar a ser un contrapoder al barcelonès⁶⁵⁴. Per això el comte de Barcelona, tot i mantenir una relació de diplomàcia amb Urgell per tal d'acabar

---

⁶⁵¹ Consultar text 110 extret de al-Himyari, *Kitāb al-rawd*, 157b. BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, p. 113.

⁶⁵² ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (anys 960-1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 18 (p. 35).

⁶⁵³ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 78.

⁶⁵⁴ *Ibidem.*, p. 79.

conquerint Lleida i el seu districte, hi ha un rerefons polític i geo-estratègic que definirà clarament aquest àmbit territorial. De fet els dos comtats desfan la unitat geogràfica i humana que representa el Mascançà dividint-lo a favor de les seves respectives jurisdiccions⁶⁵⁵. En aquest sentit Urgell veurà trabada la seva prolongació per les seves terres meridionals quan Camarasa i Cubells el 1050 entraran a formar part de Barcelona, i també les contínues accions bèl·liques dels barcelonesos juntament amb el rei lleidatà contra Saragossa⁶⁵⁶.

Així doncs, la capacitat de resistència per part de la xarxa fortificada que cohesionaven Castelldans i Vinaixa aturà l'avanç de la conquesta que venia via la Vall del riu Corb, aturant-se a la Serra del Tallat, i provocant un canvi d'estratègia, el qual consistí en avançar per una altra àrea. En aquest sentit s'obtà per la més senzilla i de la qual se'n tragué un rèdit estratègic i polític, l'avanç vers el Mascançà a part del fet mateix que en propicià la conquesta, és per altra banda la consolidació que les aspiracions meridionals del comtat d'Urgell es veuran fracassades. Sigui com sigui, l'àrea meridional de Lleida demostra tenir una articulació més eficaç que la septentrional, la qual probablement tenia més por a l'enemic del nord per això que fortificà tant aquesta àrea, i finalment serà per l'est on fragment les dos zones. Davant aquesta demostració de força del sud lleidatà, veiem clarament com la Lleida andalusí té cura de mantenir-se unida a la veïna taifa tortosina no només en el segle XI, sinó que inclòs abans de la *fitna* de 1010, probablement ja estaven teixides totes les fortificacions que em citat.

Deixant enrera la qüestió que ens ve ocupant fins al moment sobre el per què l'avanç comtal és contingut per l'àrea sud oriental i desvia la seva atenció vers el Mascançà, continuem analitzant quin és el vincle entre la nostra zona d'estudi i la capital.

Tot i tenir en compte que l'eix viari tradicional que ha unit la taifa lleidatana amb la tortosina i el Llevant peninsular és a través dels cursos fluvials del Segre i el Cinca, juntament amb l'Ebre després de Mequinensa, creiem que n'hi ha d'altres que probablement no tinguin el pes sobre el territori com el primer, però la seva existència és del tot corroborada. La historiografia ha donat molta importància a l'eix fluvial Segre, Cinca i Ebre, la qual ha destinat esforços en els seus estudis i ha propiciat una

---

⁶⁵⁵ Observem aquest procés a través dels documents 26, (p. 43); 27, (p. 43); 21, (p. 38), extrets de ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (anys 960-1177)*, vol. I Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.

⁶⁵⁶ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 79.

producció bibliogràfica que en parla abastament⁶⁵⁷. Altrament creiem que cal considerar un altre grup d'eixos viaris que permetrien comunicar ambdues taifes, i que surtirien de les vies tradicionals de comunicació. Estariem parlant d'una via a través del districte andalusí de Siurana, ja en la taifa de Tortosa, i en un segon lloc de l'antiga via romana que unia Saragossa, Lleida i Tarragona, la qual discorre molt aprop de les forteses de Castellans i Vinaixa.

Sens dubte que citar la via romana que uniria les ciutats de Lleida i Tarragona pot provocar una certa controvèrsia, si tenim en compte que Tarragona fou conquerida el 941-942 per les tropes barceloneses comandades pel comte Sunyer, així com l'àrea circumdant coneguda com el Camp de Tarragona i la Conca de Barberà⁶⁵⁸. No obstant la conquesta fou efímera perquè ràpidament es recuperà el territori perdut i s'imposà altre cop el domini andalusí⁶⁵⁹. Un exemple que demostra la conquesta altre cop de Tarragona ve a través de la conservació d'una làpida que commemora la restauració i l'embelliment de la mesquita major de la ciutat l'any 960,⁶⁶⁰ aquesta data ens situa poc menys de vint anys posteriors a la primera conquesta barcelonesa. La via romana com a eix vertebrador és innegable, i més si ens remuntem uns anys enrera, en temps de la conquesta, la descripció que realitza el geògraf al-'Udrí sobre l'avanç de la conquesta ressegueix a la perfecció el traçat d'aquesta via, passant per Saragossa, Osca, Lleida, Vinaixa, Tarragona, la Ràpita del Penedès, Barcelona, entre d'altres⁶⁶¹. Sens dubte que l'antiga via romana que articulava tot aquest territori septentrional donava un ampli marge de maniobra per mantenir vives les comunicacions entre les principals ciutats i fortificacions rurals. Al llarg d'aquesta via es construïren diverses fortificacions que permetien garantir la seva seguretat. Son conegudes les lleidatanes encapçalades per la mateixa ciutat de Lleida, Castellans i Vinaixa, com les principals, però en tenim d'altres de menors com Comancireres (Vinaixa), la Talaia (Vinaixa), les Borges Blanques i Punta de les Guàrdies (Albi), però un cop endinsats en el territori tortosí, la

---

⁶⁵⁷ ERITJA, X., *De l'almúnia a la turris organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1998. BOLÓS, J., "Ocupació i organització del territori de Lleida als segles XII – XIII", *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 37-48. BALANÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002.

⁶⁵⁸ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, doc. 411 (p. 305-306). BALANÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, p. 39-40.

⁶⁵⁹ BENET, A., *El procés d'independència de Catalunya (897 – 989)* Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent, 1988, p. 41.

⁶⁶⁰ BALANÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p. 64.

⁶⁶¹ *Ibidem.*, p. 15.

situació no s'acaba d'apreciar amb molta claredat, tot i que Pere Balaña situa les següents fortificacions com a punts importants que controlarien el pas viàri⁶⁶². Tanmateix creiem que dins el districte de Siurana, ja a Tortosa, el Vilosell i Vimbodí podrien efectuar perfectament funcions militars, com també la Costa de la Cirera a Fullella (abans de la seva conquesta a mitjans del segle XI), Mas del Cirer (la Selva del Camp), les Borges del Camp, Planes de la Guàrdia (Vila-Rodona, Alt Camp), Les Guàrdies (Renau, Tarragonès) i La Guardiola (El Catllar, Tarragonès). Les torres que s'ubiquen a l'extrem oriental de la comarca del Tarragonès, per enfilat cap al Penedès, són difícils de considerar andalusines perquè l'avanç de la conquesta endegada pel comtat de Barcelona des del segle X, ha situat la frontera en aquest espai⁶⁶³. Per tant, esperant treballs arqueològics que ho confirmin, cal agafar en prudència aquests topònims per identificar-los en torres andalusines.

De fet, la recerca que ha estudiat tota aquesta zona ha aportat dades interessants a la qüestió, com una certa desentesa de Tarragona i tota la seva àrea, canviant la capitalitat vers l'Ebre amb Tortosa⁶⁶⁴. De fet la ciutat imperial queda totalment fora dels principals eixos i circuits del moment, passant a ser un territori fronterer sense una cohesió que el permeti fer destacar com a tal, apreciand-se un desinterès per part del món andalusí i comtal, els quals únicament intentaran buscar la cohesió territorial a través de colonitzacions territorials puntuals⁶⁶⁵. El segle XI serà el moment en que realment s'efectuarà la conquesta efectiva del territori del Camp de Tarragona⁶⁶⁶. L'estratègia passa però per posar els ulls vers la puixant Tortosa, capital de districte amb una projecció econòmica considerable gràcies al seu port marítim i l'estratègica situació en la desembocadura de l'Ebre. Així doncs, aprofitant la situació d'afebliment del califat es va consolidant la conquesta i colonització del camp tarragoní⁶⁶⁷, la qual a partir de la segona meitat del segle XI ja es podrà parlar que el nord i l'est està ben ocupat per la societat comtal⁶⁶⁸, deixant de banda de moment la ciutat de Tarragona la qual ha quedat en un segon terme tal i com cita Yaquūt *Tarragona es el nombre de una pequeña aldea o*

---

⁶⁶² *Ibidem.*, p. 74.

⁶⁶³ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p.68-77.

⁶⁶⁴ *Ibidem.*, p. 76.

⁶⁶⁵ BALAÑA, P., *Els musulmans a Catalunya (713-1153)*, AUSA, Sabadell, 1993, p. 179.

⁶⁶⁶ BENET, A., *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent, 1988. ID., "Castells i línies de reconquesta", *Symposium Internacional sobre el origen de Catalunya (segles VIII-XI)*, Generalitat de Catalunya, (Barcelona, 1991), p. 369-372.

⁶⁶⁷ VIRGILI, A., "La qüestió de Tarragona abans de la conquesta catalana", *Quaderns d'Història Tarraconense*, IV (Tarragona, 1984), p. 25-28.

⁶⁶⁸ IGLESIES, J., *La restauració de Tarragona*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1963, p. 11.

*pueblo en al-Andalus, contigua a las dependencias de Tortosa*⁶⁶⁹, ja que la prioritat és Tortosa.

Evidentment que l'entrada al segle XI trenca per complet la utilització de la via romana, perquè el Camp de Tarragona és conquerit pel comtat de Barcelona que avança vers Tortosa, i també l'avanç comtal per la Conca de Barberà i la Vall del riu Corb, deixa el districte de Lleida sense la densa xarxa de cireres que ajudaven a estructurar i controlar l'avançada del territori andalusí lleidatà. Clarament, la via romana seria la "línia que marcaria ambdues civilitzacions, esdevenint a partir d'aquí la terra de ningú que ha marcat tradicionalment la frontera. El caràcter defensiu de Castellldans i Vinaixa, conjuntament amb les petites fortaleses que formarien les seves àrees d'influència seran claus per evitar l'avanç comtal per l'est, però també per aturar l'avanç des del sud aprofitant la infraestructura vial que serviria per traslladar les tropes des del Camp de Tarragona fins al nord lleidatà. L'estratègica situació de les fortaleses meridionals no és fruit de l'atzar, ni són menystingudes per la societat lleidatana, sinó que veiem que desenvoluparien un paper clau per mantenir vertebrat i viu el districte andalusí de Lleida.

Per altra banda, les comunicacions interiors a través del districte de Siurana plantegen dificultats a l'hora d'entendre com serien. Les prospeccions arqueològiques que em efectuat en el marc de la nostra recerca en el territori de l'actual comarca de les Garrigues, veiem com la orografia de tota l'àrea meridional més extrema destaca per ser abrupta i de difícil trànsit. Talment, tots els treballs de camp que hi em efectuat ens han donat negatius a l'hora de localitzar-hi assentaments andalusins, els quals sembla que al sud del riu Set i a l'est de les actuals poblacions de Granyena de les Garrigues, Torrebesses i la Granadella fins arribar a les serralades del Montsant, desapareixen per complet. Realment l'alqueria de Castellldans articula molt bé el seu territori al nord del riu Set prologant-se fins a Vinaixa, però més enllà d'aquí desapareixen els assentaments andalusins. És probable que aquestes terres formin part de les terres mortes, espais amplis de terres sense conrear que perteneixen a l'estat⁶⁷⁰. Tot i així, les valls profundes que recorren des del riu Set fins arribar al Montsant i la Serra de Llena són uns passos naturals que permeten comunicar a la perfecció i sense massa complicacions el nord lleidatà amb el sud tortosí. De fet, amb la conquesta comtal, quan

---

⁶⁶⁹ Gamal 'ABD AL-KARIM, *La España musulmana en la obra de Yaqut (s.XII-XIII)*, (Granada, 1974), p. 221.

⁶⁷⁰ TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponímia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004, p. 83-98.

s'intenta colonitzar aquest territori s'impulsen noves instal·lacions de colons en les valls de Juncosa⁶⁷¹, que segurament corresponen a les valls de la Sisquella i de Reig on a aquesta hi ha el Castell de la vall de Reig, construït després de la conquesta. De fet el topònim Reig segons Wher⁶⁷² pot tenir dos significats: el primer emigrant i, el segon canal d'irrigació. El significat pot tenir relació amb una comunitat musulmana, però l'absència de restes materials i la documentació no és gaire generosa, és difícil acceptar aquesta consideració.

La paraula colonitzador és una dada que podria ser interpretada com un indicador que allí anteriorment hi podríem localitzar algun vestigi d'assentament andalusí, tal i com succeeix a Vallseques, on tenim dos assentaments andalusins, i dins la mateixa àrea es localitzen instal·lacions comtals fruit de la colonització, com poden respondre a la toponímia *Manresana*. Tanmateix aquest possible indicador no el podem traslladar a la zona de Juncosa i l'Albagés. Tot i així podem valorar que a través dels vestigis que resten avui de les carrerades podríem considerar i tenir en compte que a través dels actuals termes municipals de Juncosa i l'Albagés podem arribar fins al districte de Siurana i des d'allí fins a Tortosa, tal i com ho constata "*illa karrera apress de la torre que vadit a Siurana, turrem que est in ripam rivum Set; de IIII illa charrera iusana qui exiit de Castel Asinis et iuxta se ad alia carrera qui pergit ad Lerida*"⁶⁷³. No és el lloc més idòni i de fàcil comunicació degut a l'orografia, però si que pot ser un eix viari que és pot utilitzar per comunicar-se entre ambdues taifes. No obstant, segurament que ens trobem davant l'eix viari més segur per efectuar les comunicacions, ja que el Segre i l'Ebre al llarg del segle XI estan sotmesos a presions fruit de les incursions i accions bèl·liques entre la veïna Saragossa i Lleida, i per altra banda la via romana que unia Lleida amb Tarragona quedava totalment obsoleta degut a la conquesta efectiva del món comtal del traçat tarragoní. Davant aquesta situació Lleida articula el seu territori meridional, el manté cohesionat i viu, degut a que si ha de dependre per sobreviure és necessari mantenir-se unida a la resta d'Alandalús a través de Tortosa.

---

⁶⁷¹ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet, anys 960-1177*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993., doc. 147, (p. 132); doc. 166, (p. 146).

⁶⁷² WHER, H., *A Dictionary of Modern Written Arabic*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966, p. 365.

⁶⁷³ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (anys 960-1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.doc. 147, (p. 132).

4.1.3 Articulació de l'àrea meridional del districte andalusí de Lleida des de l'arribada dels almoràvits fins la seva conquesta el 1149.

Els precedents més immediats a l'entrada al segle XII presagien un futur incert i pessimista vers el territori andalusí lleidatà. Primerament la frustració en veure's acabada la seva projecció vers Tortosa i la Mediterrània degut a les contínues derrotes que els infringiren els saragossans amb l'ajut del Cid, i la resistència mostrada per la taifa valenciana⁶⁷⁴. Aquesta frustració sobre el mateix territori lleidatà es tradueix en una disminució de recursos degut als contínus esforços de la guerra, però precisament degut a la guerra Lleida es veurà greument desgastada ja que els exèrcits mercenaris comtals demanen les seves pàries a canvi dels ajuts concedits. L'or és més important que la terra, i els comtats catalans preuen l'obtenció del metall ja que permet enfortir les seves economies i els permet mantenir una progressió i expansió vers els territoris andalusins. De fet, la conquesta en la dotzena centúria adopta la fase definitiva, un cop conquerida Balaguer el 1105 la frontera pel nord i nord-est es limita als territoris més extrems de l'àrea d'influència de la mateixa ciutat de Lleida, quedant exempt d'aquesta pressió el sud, i principalment el sud-est.

No obstant el 1102 arriba a la frontera superior l'embranchida de l'Imperi Almoràvit, procedent del nord d'Àfrica i escombrant arreu per on passava les taifes, les quals segons la seva ideologia reformista de l'islam eren equivocades i esclavitzaven als musulmans. Lleida serà conquerida pels almoràvits el mateix 1102 posant fi a la seva etapa d'autonomia i de lluita per la seva pròpia projecció territorial, passant a formar part d'un imperi que canviarà la manera d'entendre el territori, donant més ènfasi al Llevant peninsular, capitalitzat per València, i deixant les ciutats del nord com a baluards defensius sense poder pròpi. Així ho veiem amb la conquesta de Balaguer el 1105, la qual no suposà cap mal de cap pels almoràvits els quals veien la ciutat lleidatana molt llunyana, però en canvi a nivell local i regional es veié amb preocupació. De fet, Lleida sotmesa a una greu crisi fruit de la frustració de les seves polítiques exteriors i per no mantenir amb fermesa la defensa de la frontera davant el món comtal, esdevindrà davant els ulls dels almoràvits una ciutat clarament de segona, sense capacitat de maniobra en el si de l'imperi, i clarament dependent de Tortosa i València⁶⁷⁵.

---

⁶⁷⁴ BALAÑÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p. 49-54.

⁶⁷⁵ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 165-185.

La segona és molt lluny de la ciutat més septentrional d'Alandalús, i no contempla les preocupacions i les inquietuds de la població tagarina, d'aquí que, les sol·licituds d'ajuts sempre arriben tard, i si arriben mai seran les esperades. Tanmateix, Fraga el 1136 serà l'únic esdeveniment bèl·lic que es pot considerar èpic dins el marcat context negatiu, ja que aconseguirà resistir a les escomeses del Bataller, fins al punt de sortir a camp obert a combatre'l, ja que pel sud arribà una expedició de socors procedent de València i encapçalada pel seu governador Yayha ibn Gàniya⁶⁷⁶.

Centrant-nos a estudiar el districte lleidatà, veiem com tot i l'arribada dels almoràvits i els canvis teòrics que aporten, la seva embranzida aconseguix aturar momentàniament l'avanç comtal a Corbins⁶⁷⁷, el qual esdevindrà el *hisn* septentrional més important de Lleida, i probablement després de la pèrdua de Balaguer, un dels més destacats al límit amb l'enemic cristià. Però probablement ens trobem davant un símptoma d'impotència de l'imperi nord-africà, ja que estem dient aturar l'enemic cristià i no fer-lo retrocedir en les seves aspiracions de conquesta. En cap moment s'aprecia una clara i explícita voluntat d'anar a buscar els límits fronterers d'avanç de l'arrencada i entrada dels comtats dins de territori musulmà. La frontera tampoc esdevé pels almoràvits una fita a tenir en compte, simplement creen la seva frontera, aturen l'escomesa cristiana i es limiten a mantenir la posició. Probablement els almoràvits no tenien tanta força com s'ha volgut transmetre a través de la literatura, però per altra banda si analitzem el context històric penínsular, observem com la seva òptica miraven més vers Castella, la qual la veien com el veritable perill a tenir en compte, que no pas una frontera nord oriental que havia "resistit" a través de la cohesió donada per Saragossa a la vall de l'Ebre, i que a més, els comtats i el regne d'Aragó no eren vistos com un poder tant fort com era el castellà. De fet, Toledo fou conquerida molt més aviat que Saragossa, i també la Vall de l'Ebre tot i tenir un retrocés territorial considerable, mantenia l'estructura i la morfologia de la mateixa.

El segle XII si cal definir-lo serà a través de la llarga agonia per part de la societat andalusina lleidatana⁶⁷⁸. La proximitat dels comtats catalans, i tenir la consciència que l'imperi almoràvit es desentén dels esdeveniments del nord-est per centrar-se amb el temor a Castella, deixen a tota una comunitat de creients pràcticament desamparats, a la sort i a l'espera de l'assalt final. Malgrat aquesta situació i la progressiva dinàmica

---

⁶⁷⁶ *Ibidem.*, p. 201-202.

⁶⁷⁷ CATALA, P., "Castell de Corbins", *Els Castells Catalans*, VI, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1979, p. 828-829.

⁶⁷⁸ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 199-206.

negativa Lleida manté el territori de domini musulmà ben cohesionat i articulat. El setge a que es veu sotmés el districte lleidatà arranca des de mitjans del segle XI amb una forta embranzida del comtat de Barcelona i Urgell principalment. La conquesta que endeguen passa per sobre de l'estructura territorial fortificada del subdistricte de Balaguer. La densa xarxa de *husun* en aquest àmbit⁶⁷⁹, creiem que deixa de funcionar un cop el califat fou desarticulat. L'absència d'un estat fort que donés cobertura a les fortificacions impulsades per aquest, col·lapsa el sistema defensiu lleidatà. Per aquest motiu, Urgell i Barcelona conquereixen espais densament ocupats, però desestructurats, ja que la nova realitat que ofereix la onzena centúria no s'acabà d'introduir amb la força necessària més enllà del pla de Lleida i l'àrea meridional.

La franja fronterera establerta a mitjans del segle XI serà el límit territorial que durarà quasibé un segle. Barcelona atura la conquesta, i Urgell experimentarà un lent avanç vers la zona de Balaguer, la qual conquerirà el 1105, però tot i així, els problemes que tindrà seran considerables i més tenint en compte el tap que li ocasiona Barcelona als seus territoris d'avançada meridionals. La conquesta comtal s'atura on hi ha el territori lleidatà ben organitzat i estructurat, al voltant d'importants fortificacions que aporten seguretat i cohesió al territori. Ens referim doncs, en les proximitats de Lleida, on l'evolució territorial s'ha complert amb èxit, basada amb la implantació de les almúnies senyoriales fortificades.

El segle XII almoràvit atorga un respir a la frontera ja que aconseguen mantenir i aturar l'avanç. En aquest context els territoris lleidatans queden reduïts a les proximitats de la mateixa ciutat de Lleida per l'àrea septentrional, defensada aquest cop per una fortalesa important com serà Corbins, i després el territori s'eixampla per tota la vessant meridional, on la frontera oriental ha quedat fossilitzada davant de Vinaixa i Castellans⁶⁸⁰. Altrament sofreixen més les fortaleces occidentals com Fraga i Mequinensa per mantenir la embestida aragonesa, però tot i així, aconseguen mantenir la posició sobre el territori. La pèrdua de la segona ciutat lleidatana, Balaguer, deixà el flanc nord obert, però a més és perd un centre social i econòmic important degut a la puixança que assolí aquesta ciutat en el sí dels territoris septentrionals d'Alandalús. A partir d'ara qui desenvoluparà les funcions de segona ciutat serà Fraga,

---

⁶⁷⁹ SÉNAC, Ph., "Note sur les husūn de Lérida", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 24, (Paris, 1988), p. 53-69. GIRALT, J., "Fortificacions andalusines a la marca superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident chrétien*, (Paris, 1991), p. 67-74.

⁶⁸⁰ SABATÉ, F., "La castralització de l'espai en l'estructuració d'un territori conquerit (Urgell, Pla d'Urgell, Garrigues i Segrià)", *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell*, 11 (Tarrega, 1998), p. 7-40.

ressaltant així els seus trets urbans, però certament sense poder-se comparar amb la projecció que assolí Balaguer. Territorialment l'àrea meridional té el pes de tot el districte, i més ara que la segona ciutat és Fraga, d'aquí que Lleida lligui una piràmide de capitalitats que culmina la mateixa ciutat cap de districte. Tanmateix caldria valorar el paper urbà real de Fraga, ja que no gaudia de molta població, la èlit urbana no tenia la mateixa projecció que la lleidatana i no hi residien ulemes. Altrament des de Lleida es malfia de la capital del Cinca ja que ella mateixa serà la que durà a terme els pactes vers l'exterior sense tenir en compte el paper de Lleida⁶⁸¹. En els esdeveniments àmpliament explicats del 1136, Fraga un cop firmats els pactes de pau negocia reprendre els intercanvis comercials amb Osca, la qual ja havia estat conquerida pels aragonesos uns mesos enrera⁶⁸².

Tot i l'existència d'una petita èlit local fragatina, és motiu suficient que permet crear una base i un *status* que deixa accedir a dialogar directament amb el governador valencià. Aparentment l'imperi almoràvit ofereix una visió de poder centralitzat amb la xarxa burocràtica centrada en pocs centres de poders, però darrera d'aquesta idea s'accentua una progressiva fragmentació. Per exemple ho constatem quan el governador de Fraga Sa'd ibn Mardanís dialoga i prioritza tenir un contacte i una relació més estreta amb Yayha ibn Gàniya de València que no pas amb el seu superior territorial el governador de Lleida 'Abd Al-làh ibn 'Iyadd. Tanmateix Fraga ofereix una fortificació que articularia un territori pròxim, similar al cas de Balaguer en el segle XI amb tota la xarxa defensiva septentrional, però això si, en cap cas estariem parlant d'un districte autònom de Lleida.

El material ceràmic de superfície que trobem en els jaciments de l'àrea de Castellldans que em estudiat ens proporcionen una cronologia del segle XI i també del XII destacant les produccions amb corda seca parcial, els melats amb una progressiva desaparició del manganès, com també el verd, amb engalba blanca i manganès⁶⁸³. Creiem que aquest material és força similar al trobat a Lleida ciutat, el qual té una cronologia aproximada del segle XII, el qual ens aproxima amb a la realitat històrica que estudiem. En aquest sentit i malgrat no tenir referències arqueològiques tan específiques com pot ser a Fraga, Mequinensa i Corbins, l'arqueologia ens demostra que realment Castellldans i Vinaixa formen un eix defensiu de primer ordre. El nostre problema que ja em exposat al llarg

---

⁶⁸¹ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 203-204.

⁶⁸² IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 210.

⁶⁸³ Vegeu a l'annex les fitxes de ceràmiques.

del treball és la dificultat d'establir tipologies del material ceràmic de superfície que tenim degut a l'absència de formes, la fragmentació i el mal estat de conservació que ens el trobem. A través d'aquestes troballes creiem que podem aportar dades referents a les relacions entre la capital i el territori que estudiem. Per una banda constatem que molt probablement aquest material ceràmic vingui de la capital per la semblança en les produccions, el qual suposa dos punts a tenir en compte: el primer que Lleida encara es productora de ceràmica a través d'un artesanat especialitzat amb l'elaboració de ceràmiques, malgrat saber per l'arqueologia que la ciutat en el transcurs de la dotzena centúria experimenta una notable disminució demogràfica i en concret en el barri de l'Antic Portal de Magdalena que és bàsicament un barri residencial de la ciutat⁶⁸⁴.

En segon lloc veiem que Lleida pot distribuir atuells pel territori que és sota domini musulmà, el qual ens fa suposar que encara hi ha un comerç a petita escala, i també que Lleida manté relacions amb la resta del seu territori tal i com veiem en la onzena centúria, el qual ens fa considerar que realment la ciutat no està sola i el territori es manté unit a la capital. Però tot i poder aportar les anteriors idees extretes del treball de camp, tenim importants buits en la nostra recerca, com per exemple quina quantitat de material es produït en el segle XII, ja que sabem que les produccions són les mateixes i que a més les tipologies no han experimentat canvis substancials. En aquest sentit podem també considerar si és possible identificar el material del XII a través per exemple de materials que sabem per la seva producció que tenen aquesta cronologia, però que el procés d'elaboració és vegin certes mancances que puguin anar relacionades amb una mancança de materials, poca especialització i experiència en l'artesanat, i també condicions precàries de coccio. Tot això seria interessant amb un material en condicions òptimes que ens permetés assegurar amb rigor que realment la seva elaboració correspon a la dotzena centúria, així com estudiar una quantitat suficient per valorar si les produccions corresponents al segle XII es veuen afectades per la situació precària i extrema en que es trobaria la ciutat lleidatana. No obstant, material extret d'intervencions arqueològiques com la que es dugué a terme a Solibernat, aporten dades interessants que ens poden donar una mica de llum respecte al material ceràmic utilitzat en la dotzena centúria. Estaríem parlant que coexistiria un material groller, amb pastes poc depurades i acabats de superfície limitats, que estaria produït segurament a escala

---

⁶⁸⁴ LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990, p. 109-112.

local, amb un material més elaborat però que per res s'assemblaria a les produccions califals o taifals.

Altrament, en els jaciments que em estudiat s'aprecia un petit nombre de material fet en condicions extremes degut a la situació i al context històric. Ens referim a les almúnies de Mas de Matxerri, Matxerri I, Mas de Melons, i el Timorell I que són els assentaments on tindríem una major activitat pel que fa a l'economia ja que la seva naturalesa aniria en aquesta línia, no hi ha abundància de material ceràmic que es considera comú, ni tampoc la presència en un hipotètic cas extrem de ceràmica a mà. De fet sabem que la tecnologia del torn està estesa abastament arreu del territori, però considerem aquesta idea partint de la base que si el setge i la dificultat de mobilitat interna és tant difícil degut a possibles atacs, seria lògic considerar que aquestes almúnies autoprodueixin els atuells necessaris pel dia a dia⁶⁸⁵. De totes maneres, constatem la presència d'un material gros i amb pastes poc depurades que s'utilitzaria probablement per tasques més quotidianes, que sortiria de la ortodoxia de les pastes més elaborades que trobem en major nombre. Així doncs, tenim un cert equilibri pel que fa a la presència entre les diverses produccions, i no per la quantitat, ja que predominen les ceràmiques que contenen vidrats. Clarament, creiem que dins una almúnia en el cas hipotètic que es trobéssin aïllades degut a la situació territorial, no podrien produir ceràmica amb vidrats elaborats ja que fan falta primer uns coneixements, i després el material per elaborar-lo, i dubtem que en una situació com la que es presentaria si estiguéssin aïllades i poc comunicades, puguéssin gaudir d'atuells produïts per ells mateixos. Per això mateix creiem que el món rural lleidatà no actua independentment del món urbà, detectant una forta impromta del segon vers el primer, aconseguint una capitalització del territori.

La interacció ciutat-camp no va reflexada únicament per les fortalezes que han de donar seguretat al territori sinó que hi ha unes relacions socials i econòmiques que faciliten la cohesió del mateix. La relació que trobem entre les ceràmiques dels jaciments rurals, i en el cas que em exposat les almúnies de l'àrea de Castellldans, són un exemple evident que l'espai de secà que tradicionalment no s'ha estudiat el suficient, ni tampoc se li ha donat tota la importància que faria falta, són uns espais que tenen una dinàmica molt important en el sí del territori lleidatà. Tanmateix és obvi anotar que ens trobem en una fase històrica de progressiva degradació territorial, constatant una creixent limitació del

---

⁶⁸⁵ En el cas concret del Castell de Castellldans, detectem a la superfície restes de ceràmica mal cuita. No aconseguim precisar a quin context correspondria, però no deixa de ser suggerent la seva localització perquè és indicatiu que en el Castell de Castellldans hi havia un forn de ceràmica. Vegeu a l'annex fitxa de prospecció del Castell de Castellldans.

comerç i dels objectes de luxe i de sumptuositat, però com hem vist anteriorment, Ibn 'Idari ens aporta dades sobre caravanes comercials en el context de la dotzena centúria. El paral·lel abans citat de Solibernat és interessant per la proximitat a la nostra zona d'estudi, de fet l'aportació sobre l'estat de les produccions ceràmiques al segle XII ens permet tenir un recolzament extret d'una intervenció arqueològica. De fet, la prospecció en superfície que realitzem en les almúnies citades a l'inici del paràgraf, ens proporciona un material ceràmic en superfície on constatàvem la presència d'un material que sortia de les produccions més habituals que anàvem trobant en el còmput total dels jaciments de l'àrea de Castellans i Vinaixa. La dificultat d'encaixar cronològicament aquest material ens impedia poder-lo estudiar a fons, però a través dels paral·lels que obtenim de les excavacions en el si del territori lleidatà, veiem com realment aquest material respon a les dificultats que té el districte lleidatà degut al difícil context històric.

En el segle XII Lleida forma part de l'organigrama territorial almoràvit. La ciutat i el territori esdevenen totalment secundaris, passant a dependre de Tortosa la qual té un districte més dinàmic i no tant afectat per la pressió comtal com ho és Lleida. De fet la zona lleidatana actua com a coixí de Tortosa ja que aquesta només es veurà atacada per Barcelona via el Camp de Tarragona que es conquerirà durant la primera meitat del segle XI⁶⁸⁶. La disposició territorial i la organització lleidatana és un clar reflex de la intencionalitat que ha dut tradicionalment, mirar vers el sud per estar ben comunicada amb la resta d'Alandalús, i per altra banda fortificar el Montsec per aturar l'avanç i les incurssions comtals.

La segona articulació del territori no va sortir del tot bé degut a l'absència d'una estructuració territorial, tal i com hem explicat anteriorment; el Mascançà, és un excel·lent exemple d'un espai altament ocupat, però que no té la capacitat de resistir davant la conquesta de Barcelona. La imbricació territorial de Castellans i Vinaixa que cohesionen la banda sud oriental, la qual fa front a l'arribada dels barcelonesos, i a més pràcticament no retrocedeix en el seu territori, permet tenir un límit territorial assegurat. Però el mateix succeeix amb Mequinensa, Fraga i la zona del Cinca i el Segre on les fortificacions que estan ben ubicades, tot i patir una mica més, mantenen el territori i aconseguen defensar-lo. Tot això no s'aconsegueix a través d'un territori desestructurat, ni molt menys, sinó que és fruit de la bona organització que ha efectuat

---

⁶⁸⁶ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 68-75.

la capital lleidatana al llarg del període andalusí. La visió almoràvit del territori encaixa a la perfecció amb el model defensiu de l'àrea meridional, és a dir, el fet de no avançar i tornar a conquerir el territori que formava part d'Alandalús, per centrar-se únicament amb el que hi havia, funciona a la perfecció amb Lleida, ja que únicament es conserva en el segle XII la zona que està més ben dotada a nivell militar.

L'administració almoràvit es guardà els principals càrrecs i de més pes per la seva èlit dirigent, com és la capacitat de nomenament del governador que dirigirà el districte lleidatà. Tot i així l'estratègia almoràvit reserva un considerable espai a la èlit local per tal que ocupi càrrecs importants en el si de l'administració local, d'aquí el nomenament de governadors, jutges i clergues, constatant-se una clara continuïtat després de l'arribada dels almoràvits, algo que fins ara la historiografia no havia reconegut així⁶⁸⁷. Això sobre la pràctica el que provoca és que l'autonomia i les aspiracions lleidatanes quedin en no res, formant part del record d'una onzena centúria plena de projectes ambiciosos i frustracions. La integració dins l'imperi almoràvit és efectivament plena d'aquí que Lleida mantingui una unitat amb Tortosa ja sigui per la proximitat com per les relacions tradicionals entre ambdues ciutats. Tanmateix ara cal considerar que Tortosa, ciutat estratègica la qual ha estat lligada a la mar Mediterrània i al devenir del Llevant peninsular, serà la tutora de Lleida perquè ja em vist que la segona està immersa en una greu crisi, agreujada pel nou organigrama almoràvit que no la reconeix amb el mateix *status* que la mateixa Tortosa, o València. Tortosa en canvi, encaixa a la perfecció amb el sistema administratiu dels nous conqueridors, és una ciutat que no s'ha vist afectada directament per les guerres intestines, tot i saber que s'ha batallat molt per obtenir el seu control, però sempre han estat encontres bèl·lics entre exèrcits externs al districte tortosí.

La integració almoràvit a les terres lleidatanes la trobem en el món rural. Observem com a través de la toponímia trobem dos antropònims que farien referència a personatges del context històric del segle XII i en clara vinculació amb els almoràvits. L'avui topònim d'Avinganya que dona nom a una partida de terra i a un monestir, creiem que faria referència a l'antropònim Yayhà ibn Gàniya governador de la ciutat de València, la qual recordem que és la ciutat més important de tota l'àrea oriental d'Alandalús⁶⁸⁸. Un altre antropònim fa referència a l'actual població de Vinaixa derivat de l'antropònim Ibn

---

⁶⁸⁷ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 208.

⁶⁸⁸ BALAÑÀ, P., *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p. 52, 85.

‘À’ixa⁶⁸⁹, com també l’actual topònim de Tabac (Alguaire) sabem que la documentació llatina s’hi refereix com “*condam vocabatur Avintabach*”, un nou antropònim almoràvit⁶⁹⁰. La dada més rellevant és el de Yayhà ibn Gàniya que essent governador de València posseeixi terres a la reconeguda almúnia d’Avinganya, situada en terres frontereres, les quals es trobaven segons el context històric en una fase de greu crisi i descomposició degut a l’avanç comtal. Probablement, la suposada desintegració de Lleida la tinguem de veure en uns altres ulls, ja que percebem que l’àrea meridional en cap cas es desintegra fins arribats a la conquesta definitiva el 1149 quan Ramon Berenguer IV pujà remuntant el riu Segre i el comte d’Urgell des del nord tancaren el setge sobre la capital musulmana lleidatana. Però retornant al fil que ens ocupava, Lleida tot i esdevenir un districte secundari, l’administració almoràvit veiem que hi deixa la seva empremta tal i com em vist amb la possessió de les terres per part del governador valencià. De fet, aquestes terres vindrien de les antigues possessions dels reis de taifa, que en el nostre cas el de Lleida, hauria perdut quan se li van confiscar un cop caiguda la taifa lleidatana, i passà a formar part de l’administració almoràvit, la qual va redistribuir-les dins l’àmbit intern. La distribució i l’incentiu donat a la ocupació del sòl rural per part dels pagesos, així com conrear terres acumulades per la nova èlit dirigent almoràvit, permet donar més cohesió a un territori atemorit i que segurament havia sofert una certa despoblació degut al difícil context polític. Ja que estem parlant de les possessions agràries durant l’etapa almoràvit és interessant donar un cop d’ull a les possessions territorials que puguin tenir les minories ètniques i religioses que estarien vivint a la Lleida de la dotzena centúria. De fet, si revisem la nombrosa documentació llatina d’abans de la conquesta veiem com la comunitat cristiana no hi apareix citada en cap moment, no tenim la constància que cap persona de confessió cristiana pugui tenir la possessió de terres en la zona musulmana lleidatana. En canvi si que tenim constància que membres de la comunitat jueva tenen importants possessions de terres en cultiu a les proximitats de la ciutat de Lleida⁶⁹¹, així com tenir un important *status* social dins la societat andalusí de la primera meitat del segle XII a Lleida, propiciant una notòria interrelació entre els membres d’aquesta comunitat i els

---

⁶⁸⁹ SABATÉ, F., “Alta edad mitjana”, *Història de Lleida*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 201-202. ID, “Catalunya Medieval”, *Història de Catalunya*, L’Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 153.

⁶⁹⁰ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edad mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 201.

⁶⁹¹ SAROBE, R., *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070 – 1200)*, Fundació Noguera, Lleida, 1998, doc. 492, (p. 728); doc. 502, (p. 742); doc. 557, (p. 818); doc. 89, (p. 186); doc. 101, (p. 204); doc. 78, (p. 174); doc. 114, (p. 225); doc. 443, (p. 661); doc. 616, (p. 907); doc. 80, (p. 178); doc. 730, (p. 1050); doc. 79, (p. 176); doc. 250, (p. 387); doc. 89, (p. 186); doc. 212, (p. 338); doc. 251, (p. 388).

musulmans. De fet, ja que estem parlant dels jueus és interessant anotar que el fet de la proximitat entre les dues religions aporta una situació que facilita la mobilitat entre els membres de la comunitat. Parlem d'exemples com el jueu barceloní Abrahàm bar Hiyya que du a terme estades a la Lleida musulmana, el que demostraria l'existència de l'intercanvi entre ambdues realitats⁶⁹². Però també trobem en la documentació la presència de jueus que signen com a testimonis, el qual podria significar que just després de la conquesta la supervivència d'aquests amb els conqueridors sigui perfecta⁶⁹³.

No obstant, cal afirmar que fins al moment, que ni la documentació ni les intervencions arqueològiques han pogut confirmar la fundació nova, d'assentaments rurals almoràvits en el territori lleidatà⁶⁹⁴, el qual reafirma que realment la regió lleidatana és llunyana al centre de poder almoràvit i que esdevé un territori fronterer de segona. Això també significa que un cop s'instal·len els almoràvits a l'espai lleidatà, adopten l'organigrama estructural que ja existia. Ja hem vist com el nomenament dels governadors ve designat per la èlit almoràvit, però qui efectua l'ocupació del càrrec és gent del territori, els andalusins. L'administració almoràvit dona cohesió al territori lleidatà partint de la fortalesa que donava la ciutat, la qual seguia mantenint el control en la producció com en l'acapament de la propietat. No obstant, tot i saber que Lleida està sota el paraigua de l'imperi almoràvit, veiem que la seva presència és més aviat escassa o millor dit pràcticament residual en el si del territori.

Qui mantindria el discurs oficial serien segurament els ulemes locals, ja que provenen de la mateixa escola per tradició a Alandalús, la malikí, i además foren partícips de l'arribada de la reforma almoràvit que permeté acabar amb les taifes, per tant és lògic i coherent que siguin aquests els que mantinguin la legitimització almoràvit en el territori lleidatà. Tot i tenir constància que a mesura que avança la dotzena centúria la presència d'intel·lectuals i ulemes disminueix progressivament degut a la situació fronterera, avui tenim constància de la presència d'un bon nombre d'aquests savis de l'Alcorà com Abú-l-Walíd Yahyà ibn Muhàmmad al-Umawí ibn Qabrúq, Abú 'Abd Al-làh Muhàmmad ibn Àhmad ibn 'Ammàr ibn Muhàmmad at-Tujibí al-Làridí, Abú-l-Hàs.san 'Alí ibn 'Abd Al-làh ibn Muhàmmad al-Tujibí al-Wà'iz, Abú-l-Hàs.san 'Alí ibn Muhàmmad ibn Zakariyà 'ibn Yahyà al-Ansàrí al-Làridí, Abú Ishàq Ibrâhím ibn Mu 'àd al-Qâdí, Abú

---

⁶⁹² SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 210.

⁶⁹³ SAROBE, R., *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Lleida, 1998, doc. 250, (p. 387).

⁶⁹⁴ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 208.

‘Abd Al-làh Muhàmmad ibn Yús.suf ibn Fírruh al-Judâmi, Abú-r-Rabí, Sulaimàn ibn Yús.suf ibn ‘Awwàm al-Ansâri ibn ‘Awwàm o Yúnus ibn Ayyúb ibn Bassàm, i probablement l’ulema més conegut durant aquest curt període de temps és Abú Yahyà Zakariyà ‘ibn Yahyà ibn Sa‘íd al-Lâridí conegut amb també com Ibn an-Naddàf⁶⁹⁵. La procedència social dels ulemes és de les èlits locals andalusís, les quals porten els seus fills a estudiar les lleis coràniques a l’exterior, perquè després retornin i exerceixin en la societat els seus coneixements. La marcada generalització de la procedència social dels ulemes és un indicador del poder que assoleixen les famílies urbanes andalusís. La societat és cada cop més tancada, bloquejant així les possibilitats d’ascensió social, tal i com succeïa per exemple en la desena centúria. De fet, tal i com em citat anteriorment, els ulemes són autòctons que abracen la fe radical dels almoràvits fet que ha pogut propiciar que la fe sigui adaptada a la realitat social andalusí, o en el nostre cas la lleidatana.

Demogràficament el segle XII es presenta amb una sèrie de dificultats que Lleida s’haurà d’enfrontar. En les anteriors línies apuntàvem la qüestió de l’emigració de població andalusí vers terres més segures situades a les àrees meridionals, les quals seran les més segures perquè són lluny de l’abast comtal i més ben protegides perquè la xarxa defensiva és major i més ben estructurada. Aquesta població que emigra creiem que ja iniciaria aquesta fenomen a finals de la onzena centúria amb la conquesta de Montsó el 1089, l’ocupació del Mascançà, i saltant just iniciat el segle XII amb la conquesta de Balaguer el 1105. Vindria doncs, de les àrees més septentrionals conquerides per la societat comtal la qual els expulsaria de les seves explotacions agrícoles. El trasllat vers terres meridionals és lògic i evident, busquen retrobar-se altre cop amb la seva civilització, terres més segures on poder establir-s’hi⁶⁹⁶.

En la nostra recerca centrada en l’àrea sud-oriental creiem constatar a través de la quantitat de material ceràmic i la diversitat en superfície que tindria relació amb la emigració interna que es visqué a finals de la onzena i durant la dotzena centúria a les terres lleidatanes. No obstant resulta difícil poder demostrar el trasllat d’aquesta població i el seu establiment en els jaciments que estudiem amb l’anàlisi de la ceràmica de superfície, perquè només tenint en compte el saqueig contínu que han sofert els jaciments de l’àrea de Castellldans i Vinaixa, ja dificultaria poder demostrar si l’alta

---

⁶⁹⁵ ‘ABD AL-KARIM, G., *La España musulmana en la obra de Yaqut (s. XII-XIII). Repertorio enciclopédico de ciudades, castillos y lugares de al-Andalus. Extraído del Mu‘yam al-buldan (Diccionario de los países)*, (Granada, 1990).

⁶⁹⁶ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edad mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 199.

presència de ceràmica en jaciments petits, així com la seva diversitat podrien tenir relació amb l'emigració musulmana des de terres septentrionals. Per altra banda tenim una dada interessant que ens podria ajudar a millorar el nostre coneixement respecte l'emigració de musulmans que estem parlant dins el territori que estudiem. Estem parlant i ens tornem a referir a les propietats que posseeixen les noves elits socials almoràvits, les quals no es convertirien en pagesos que conrearrien les terres, sinó que hi destinarien camperols a viure-hi i conrear les terres. La intensificació de la demografia en l'àrea meridional permetria aportar aquesta mà d'obra necessària per fer avançar les explotacions agropecuàries andalusines. Precisament, mantenir una ocupació humana del territori pot esdevenir una garantia de seguretat que ajuda a cohesionar l'espai. Per tant, el subdistricte de Castellans i, tota l'àrea meridional, resisteixen perquè cal comptar amb el factor de la demografia.

En un altre ordre, tenim documentació andalusina que ens parla de personatges destacats que abandonaren les terres septentrionals com és el cas d'exiliats de la ciutat de Balaguer. Estem parlant de ulemes destacats i reconeguts no només a nivell local sinó també a nivell d'Alandalús com ara Abú 'Abd Al·làh Muhàmmad ibn 'Īs.sà ibn Muhàmmad ibn Baqà'a Al-Ansāri definit per Yāqūt com “ un dels mestres destacats en la matèria”, referint-se a la lectura de l'Alcorà. També Abú 'Abd Al·làh Muhàmmad ibn al-Hàs.san ibn 'Alí ibn Yūs.suf al-Haulāni al-Balagí, desaparegut el 1121. Abú Muhàmmad 'Abd al-Hamíd al-Balagí al-Umawí que nasqué a Balaguer però de ben petit tingué que emigrar degut a la conquesta comtal⁶⁹⁷.

Malgrat l'anterior, i a l'espera de futures intervencions arqueològiques que ens permetin estudiar millor els jaciments andalusins per aportar-nos novetats sobre la seva societat, creiem que partint del context històric que estem estudiant, l'expulsió de la població musulmana que vivia en les terres que havien estat recentment conquerides per les tropes comtals, així com el lògic trasllat vers terres de domini musulmà que els permeti instal·lar-se un altre cop, com també el fet que les principals vies de comunicació amb Tortosa i la resta del territori andalusí passin per la zona lleidatana, és evident considerar que el gruix d'aquesta població passés per la zona meridional i que un nombre indeterminat d'aquest probablement s'hi instal·lés.

Tot i així la dècada dels anys 40 que és el moment de màxima pressió comtal que impedeixen el desenvolupament dinàmic del districte lleidatà, inicia la fase de

---

⁶⁹⁷ *Ibidem.*, p. 203.

descomposició social. Ho constatem a través de l'emigració d'intel·lectuals que ja no poden treballar en el seu àmbit tradicional i han de traslladar-se cap a terres més segures. És el cas de Balh Abú-l-'Abbàs Yús.suf ibn Muhàmmad ibn Far'w al-Ixkārbi mort el 1143 a Jaén, però fill de la Granja d'Escarp⁶⁹⁸.

Els esdeveniments polítics andalusins dels anys 30 i 40 afecten negativament a la ciutat de Lleida i el seu districte. Sabem que Lleida és plenament conscient de la greu situació en que es troba en les dos últimes dècades del segle XII després de la conquesta de Balaguer el 1105 i de Saragossa el 1118, i la pressió a la que es veu sotmesa degut a l'avanç comtal. S'erigeix doncs, com la ciutat més septentrional d'Alandalús i la punta de llança de la frontera nord-oriental. La seva supervivència anirà lligada com em anat expressant al llarg del treball, de poder-se mantenir unida al districte tortosí. Per això constatem a través de la documentació i l'arqueologia un envigoriment de les rutes tradicionals de comunicació entre ambdues ciutats, ja sigui a través de petites o grans fortificacions que permetin assegurar les rutes per on circular⁶⁹⁹. No obstant, els anys 30 i 40 esdevenen dues dècades de greu crisi interior de l'imperi almoràvit ja que dins el seu propi territori nord-africà neix una contrarreforma al seu ideari de radicalització religiosa, els almohades. Certament la crisi almoràvit no destrueix el vincle de solidaritats existent entre la població andalusina, i en concret veiem reflectit socialment aquest fet a la zona oriental de la península. Neix una identitat andalusina fruit de la consciència territorial unitària en el llevant peninsular i també per l'existència d'uns trets islàmics arrelats secularment que els fa adonar de les marcades diferències que existeixen amb els veïns nord-africans. De fet, apareix un ideal de mantenir un Alandalús independent de les influències polítiques que puguin venir des de l'exterior, per en canvi girar vers el nord cristià per poder buscar un punt de convivència entre ambdues civilitzacions. Clarament és un discurs salvant les distàncies, similar a un nacionalisme andalusí que aniria a la recerca d'uns trets identitaris comuns que permetin formar un territori on s'hi puguin veure i sentir reflectats.

Sobre el territori qui dugué a terme a la pràctica l'ideari identitari andalusí fou el Banú Hud 'Imad al-Dàula últim rei de la taifa de Saragossa, que s'exilià a Rueda per prendre consciència de la identitat andalusí, i crear a la vegada una inadversió contra els almoràvits que havien conquerit tot Alandalús. Després de la mort d'aquest el 1130 el

---

⁶⁹⁸ *Ibidem.*, p. 207.

⁶⁹⁹ BÀSSOLS, S., "Una línea de torres vigía musulmanas: Lérida-Tortosa", *Al-Qantara. Revista de Estudios Árabes*, núm. XI, 1, (Madrid, 1990).

seu fill al-Mústansir ibn ‘Abd Al-làh ibn Hud prengué les rendes de la idea forjada pel seu pare. Aquest s’alià amb Alfons VII per lluitar contra els almoràvits, assolint una fama popular per erigir-se com a líder que encarna la reivindicació d’una pàtria musulmana a Alandalús.

La dinamitació dels almoràvits era cada cop més evident, les veus dicidents dins del territori musulmà peninsular són cada cop més grans i evidents. Ibn Qas.sí de Silves i Ibn Hamdín a Còrdova són dos exemples més de la fragmentació ideològica que hi ha en el si de l’imperi almoràvit. Tot plegat afavoreix que l’ideari identitari andalusí és vagi forjant i vagi aconseguint més adeptes en el si dels territoris orientals. Davant aquesta nova corrent ideològica, Lleida veu possibilitats reals de formar-n’he part, ja que integrant-se en el conjunt que forma el llevant peninsular junt amb Tortosa pot esdevenir la seva salvació d’una imminent conquesta per part de les tropes comtals, així com enfortir altre cop les seves fronteres i donar una injecció de moral forta que permeti altre cop cohesionar i fer perdre el temor a una societat lleidatana que ha viscut quasibé tres generacions atemorida i assetjada per l’enemic cristià.

El 1145, és la data clau que suposa la formació unitària territorial de les aspiracions identitàries andalusines amb la conquesta de Múrcia, Oriola i València, aconseguint així la tradicional unitat llevantina tant preuada pels Banú Hud i que tants esforços costà a la mateixa ciutat de Lleida al llarg del segle XI. Sens dubte que aconseguir i mantenir aquests territoris ha estat gràcies a la participació de les tropes castellanes, les quals aprofiten la fractura interna dels andalusís per anorrear l’estat almoràvit que està ferit de mort. El 1146 la capital almohade Marràqueix fou conquerida pels almohades posant fi al primer imperi nord-africà. Davant aquesta situació de desgovern peninsular, el context és clarament favorable a les pretensions andalusís, però també a les aspiracions expansionistes dels almohades, el nou imperi nord-africà. De fet, aquests últims van ser cridats pels governadors del sud de la península facilitant-los el desembarcament, així com la seva integració en el nou territori. La ociositat dels governadors abans partidaris dels almoràvits, ara favorables als almohades és clau per entendre la ràpida expansió de la nova reforma islàmica. L’exemple de l’abans citada revolta a Silves el 1146 i 1147 degut a l’intrusisme afavorit per les aspiracions andalusines i per expulsar definitivament la presència almoràvit, va ser absorvida pels almohades degut a que es sol·licità ajut a aquests.

Tornant al Llevant peninsular, el 1147 ibn Mardanís ascendeix a liderar el moviment identitari andalusí en els territoris orientals d’Alandalús. Aquest esdevindrà el

governador que portarà els ideals andalusís a l'extrem més radical per tal d'arrelar una identitat pròpia. Per tal de dur a terme la seva projecció identitària, ibn Mardanís pactarà i durà a terme una bona política diplomàtica amb els regnes cristians peninsulars, que en canvi no sabrà realitzar amb els imperis musulmans nord-africans, interpretats com a enemics de la causa andalusí. El culte a l'intel·lecte, la cultura i les arts, i la lluita armada seran les principals premises de l'ideari que ibn Mardanís, també conegut com "el rei Llop" durà a terme a tot el llevant peninsular.

Les possibilitats reals de saber si Lleida principalment, i Tortosa tenen possibilitats d'entrar a formar part de l'hegemonia d'ibn Mardanís, tenen els moments claus en el context de finals dels anys 40 del segle XII. Estem a pràcticament dos anys de la conquesta efectiva de Lleida per part dels comtats catalans, i és el moment real de saber si les dos ciutats més septentrionals d'Alandalús estaran protegides i seguiran formant part de la cohesió que proporciona el pretés regne andalusí del rei Llop. Formalment Lleida forma part del conjunt unitari que forma Alandalús, és sent integrada via Tortosa i viu plenament de la vida musulmana compartint l'ideari andalusí. Ibn Mardanís té els seus orígens precisament en la zona fronterera de la Vall de l'Ebre per tant és un clar coneixedor de la realitat d'aquesta zona tant extrema que formen part de la integritat andalusí. Tot i sabent aquests arguments el rei Llop es preocupa més per aferrar-se al poder, i més que altre cop té un enemic que ve del sud els almohades amb la reforma religiosa. De fet, la ostentació i la pressió fiscal del primer serà motiu aprofitat pels ulemes locals per fer una crida a l'arribada dels almohades i retornar a un ordre religiós basat amb la fe i l'Alcorà.

Les relacions d'ibn Mardanís em vist que són bones i políticament correctes com a bon andalusí que és amb els regnes peninsulars cristians, però a més ell té la capacitat d'aportar pàries per tal de no entrar amb enemistats amb els regnes del nord, amb els quals vol conviure. Això posa en una situació difícil a Lleida i també Tortosa, les quals sent encara districtes andalusís, estan altament preteses pels comtats catalans. Oposar-se a la seva conquesta li pot provocar entrar en enemistat amb la resta de regnes peninsulars, el que conduiria a obrir un nou front bèl·lic. Per tant cal entendre que ibn Mardanís es desentén dels dominis septentrionals d'Alandalús deixant-los a la seva sort, i condemnant-los definitivament a la seva conquesta per part dels comtats catalans.

El tret de sortida s'ha iniciat vers la conquesta definitiva dels districtes de Lleida i Tortosa. Un cop els almoràvits han perdut totalment la seva influència a nivell peninsular, ibn Mardanís es desentén definitivament de les dos ciutats i els almohades

es van desplegant pels territoris andalusins es detecten els moviments de tropes per part dels comtats catalans, iniciats ja el 1147 perquè l'any següent Tortosa serà conquerida pel comte de Barcelona. Lleida un cop rodejada per les tropes comtals, després d'haver perdut el contacte amb la resta d'Alandalús perquè més enllà de Mequinensa ja és territori comtal, només li queda esperar quan serà l'assalt definitiu. Els esforços mantinguts per la capital lleidatana per estructurar la important àrea meridional es veuran truncats per l'empenta comtal que tallarà les comunicacions i per tant les possibilitats de rebre cap tipus d'ajut per part del món andalusí. De fet, creiem que ja no era possible esperar una expedició de socors perquè el veïnatge amb ibn Mardanís així ho impedia.

Així doncs, qui va ser la ciutat més extrema d'Alandalús, el primer districte a defensar la fe musulmana davant l'enemic infidel, és donat lliurement a l'enemic desentenent-se'n per complet la resta d'Alandalús, els veïns i homes que practiquen la mateixa fe.

4.2 Ocupació humana del territori.

Després d'haver analitzat la imbricació en el territori de la ciutat de Lleida, la seva gent, la economia durant l'espai cronològic que comprén la onzena i dotzena centúria, en definitiva com una ciutat fronterera estructura el seu districte, ara encetem nou apartat passant a treballar el tema que nosaltres em estudiat en la nostra recerca l'espai rural del districte musulmà de Lleida en els segles XI i XII. El títol de l'apartat vol donar ènfasi en els aspectes relacionats amb l'ocupació i transformació del territori per part de la societat andalusí. En aquest sentit estudiarem l'àrea sud oriental del districte andalusí de Lleida, un extens espai caracteritzat per la historiografia de secà però que ben cosa més ens aporta. A través del present apartat entrarem a estudiar amb rigor tota l'àrea de Castellldans i Vinaixa intentant esbrinar què és Castellldans, quina relació hi ha amb Vinaixa, què representen en el districte andalusí de Lleida, i quin model d'ocupació desenvolupen per tal d'estructurar el territori sud-oriental lleidatà. Per tal de desenvolupar totes aquestes qüestions utilitzarem la toponímia, la documentació i la prospecció de superfície arqueològica, que seran les disciplines que ens permetran estudiar i analitzar de manera més fidedigna l'ocupació humana del territori.

4.2.1 Què és Castellldans?

De bones a primeres aquesta és la principal pregunta que ens em de formular quan iniciem el nostre estudi, què és Castellldans? Els estudis endegats per designar tipologies d'assentaments, no han conseguit fins l'actualitat, trobar una delimitació precisa. Les alqueries *qarya*, les fortaleses *qal'a*, el *hisn*, la *madina*, tenen segons les mencions de la documentació dificultats per entendre bé el concepte. El *hisn* és en principi una fortalesa, habitada o d'ús per a refugi d'una comunitat rural en un espai temporal curt, i, que encapçala un sector o un subdistricte que hi podem trobar diversos assentaments⁷⁰⁰. Però a més, en el món rural podem trobar les *bury*, que són *a priori* torres, però que segons l'àmbit geogràfic en que ens trobem tenen diferents noms. El *majshar* és més propi de Sevilla i Màlaga, el *rahal* a València, mentre que la denominació *da'ya* és força comú arreu del territori andalusí. Per la seva banda la *munya* és una gran propietat senyorial, i el *manzil* és una propietat rural destinada per l'estat als veterans de l'exèrcit musulmà. Tot aquest vocabulari és imprecís i no dona la possibilitat d'establir un mapa exacte dels districtes andalusins.

Un cop vista la problemàtica, l'interrogació pren força un cop després d'haver consultat la producció bibliogràfica de la historiografia, veiem com quasibé no hi ha mencions clares i específiques sobre la zona de Castellldans, ni del mateix assentament de Castellldans⁷⁰¹. Les primeres referències i aportacions les deiem a Pere Balañà⁷⁰² i Flocel Sabaté⁷⁰³ en les seves respectives recerques, on atorguen un paper més important del que s'ha donat tradicionalment a un àmpli territori del sud de Lleida. Certament els estudis relacionats sobre el món rural andalusí lleidatà estan encara avui en dia en una fase força primitiva pel que fa a la innovació i aportacions recents, continuant centrant-se amb els temes clàssics que han estat superats per la nova historiografia com són els eixos fluvials i l'hàbitat relacionat, així com amb la perllongació de teories que en el seu moment van suposar una autèntica revolució en el camp de la recerca sobre

---

⁷⁰⁰ BAZZANA, A., CRESSIER, P., GUICHARD, P., *Les châteaux ruraux d'al-Andalus: histoire et archéologie des husūn du sud-est de l'Espagne*, Casa de Velázquez, Madrid, 1988. VALLVÉ, J., *La división territorial en la España musulmana*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1986.

⁷⁰¹ BOLÒS, J., "L'arquitectura civil i militar i l'arqueologia", *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994, p. 93-100.

⁷⁰² BALANÀ, P., *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1997.

⁷⁰³ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana.*, Pagès Editors, Lleida, 2003. ID., *Història de Catalunya. Catalunya Medieval*, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 117-451.

Alandalús⁷⁰⁴ però que en l'actualitat caldria matitzar-les o adaptar-les a les realitats territorials, evitant l'acció d'incorporar models territorials amb una evolució història i social diferent a la lleidatana⁷⁰⁵. Aquesta absència d'innovació deixa en un segon terme grans espais que formaven part del districte andalusí de Lleida com són les terres de secà que suposarien la gran majoria del territori. En aquest sentit Castellldans no ha estat considerat per la historiografia com una fortificació destacada, que tingué un paper molt destacat en l'aturada de l'inicial embranzida del comtat de Barcelona vers les terres meridionals de Lleida, així com la cohesió territorial que donà la fortificació de Vinaixa i els assentaments agràris o militars que dependrien de la seguretat que proporcionaria l'important *hisn* de Castellldans. Deixant a banda el ràpid debat historiogràfic, i entrant a valorar què és Castellldans realment és quan entrem a analitzar la documentació andalusina i veiem que no tenim pràcticament cap notícia ni directa o indirecta que ens digui quelcom relacionat amb l'existència de l'assentament, ni tampoc sobre aspectes que hi puguem vincular. Tenim plena constància que un governador de Mallorca provenia de Castellldans fruit d'un rescat pagat pel seu antecessor quan aquest de petit fou prés captiu per les tropes comtals i venut com esclau⁷⁰⁶. Però tret d'aquesta notícia quasibé ben poca cosa tenim sobre Castellldans que vingui de les fonts andalusís. No és així quan consultem les fonts llatines ja sigui la documentació dels Templers de Gardeny⁷⁰⁷, de Santa Maria de Poblet⁷⁰⁸, de la Catedral de Tortosa⁷⁰⁹, el *Liber Feudorum Maior*⁷¹⁰, *Cartas de Población y Franquicia de Cataluña*⁷¹¹ de Font i Rius o la documentació de l'Arxiu Capitular d'Urgell⁷¹². Tampoc és una documentació que ens porti dades rellevants, però si més no en els repartiments, compres i vendes, i

---

⁷⁰⁴ GUICHARD, P., *Structures sociales "orientales" et "occidentales" dans l'Espagne musulmane*, Mouton, Paris, 1977.

⁷⁰⁵ ERITJA, X., "Entre la Lleida andalusí i la feudal (segles XI-XII). Un model d'explotació rural", *Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l'Edat Mitjana*, (Lleida, 1993), p. 21-43.

⁷⁰⁶ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal bolsillo, Madrid, 1986, doc. 83, (p. 148-150). SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 116. RUBIERA, M.J., *La taifa de Denia*, 1985.

⁷⁰⁷ SAROBE, R., *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998.

⁷⁰⁸ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.

⁷⁰⁹ VIRGILI, A., *Diplomatari de la catedral de Tortosa: 1062-1193*, Fundació Noguera, Barcelona-Lleida, 1997.

⁷¹⁰ MIQUEL, F., *Liber Feudorum Maior: cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1945-1947.

⁷¹¹ FONT I RIUS, J. M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid-Barcelona, 1969.

⁷¹² BARAUT, C., "Els documents dels anys 1101-1150 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, IX, (La Seu d'Urgell, 1988-1989). ID., "Els documents dels anys 1151-1190 de l'Arxiu Capitular de la Seu d'Urgell", *Urgellia*, X, (La Seu d'Urgell, 1990-1991).

testaments veiem superficialment quina era la visió dels conqueridors sobre el territori andalusí. De fet, sabem que aquesta documentació pot ser perillosa en el nostre estudi perquè com em dit prové de la visió feudal del territori, xocant de ple amb el model territorial andalusí. Per tant ens trobaríem amb una possible tergiversació de topònims i conceptes, que ens conduirien a una equivocada interpretació del model d'ocupació del territori que no correspondria amb la realitat històrica andalusí⁷¹³. Tanmateix són les úniques fonts documentals que parlen de Castellans, precisen l'existència d'assentaments rurals i permeten establir molt esquematitzadament una superficial organització del territori sud oriental. Sabem de l'existència d'almúnies gràcies a les donacions fruit del repartiment de després de la conquesta, com també de possibles vies de comunicació i vincles territorials. A partir d'aquí els documents llatins no ens aporten més dades ni nosaltres tampoc els podem exprimir més per la perillosa qüestió que perillaria el nostre rigor científic, així com aportariem una interpretació equivocada en la present tesi doctoral. Tanmateix ens em d'interrogar si fora d'aquest model territorial que ens ofereixen les fonts llatines podríem localitzar per exemple *alqueries*, un altre tipus d'assentament model d'ocupació humana del territori⁷¹⁴, perquè sinó estaríem parlant que per complet el món rural lleidatà està completament privatitzat.

Castellans doncs, queda altre cop a la foscor ja que la documentació és molt limitada. Per altra banda podem recórrer a la toponímia actual de les Garrigues, consultant-la a través de mapes topogràfics a diverses escales que proporciona l'Institut Cartogràfic de Catalunya. Tot i ser conscients dels perills de la toponímia i tenint en compte que la nostra formació és en història i no en filologia, utilitzarem els topònims i antropònims més clars que es puguin contrastar amb d'altres que hagin estat estudiats i ubicats en un espai cronològic. D'aquesta manera ens assegurem mantenir el rigor científic en la nostra exposició. Talment també podem aportar dades interessants a la qüestió toponímica ja que partint del context històric que el tenim ben acotat, podem apuntar més fidedignament topònims que avui sabem quina és la seva procedència cultural, però que no acabem d'encabir en una línia cronològica. Tot i així aquest seria un altre discurs que ara mateix no ens toca detallar ni aprofundir.

Reprement el fil de l'argumentació que ens ocupa veiem que un cop fem un buidatge de la toponímia ens apareixen nombrosos noms de lloc que fan referència a la nostra fase

---

⁷¹³ ERITJA, X., "Entre la Lleida andalusí i la feudal (segles XI-XII). Un model d'explotació rural", *Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l'Edat Mitjana*, (Lleida, 1993), p. 24-30.

⁷¹⁴ Veure a MOLINA, L., *Una descripción anónima de al-Andalus*, II, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1983, p. 308-315.

històrica i que impliquen sens dubte assentaments o espais importants que permeten organitzar un espai. Sens dubte la toponímia en el nostre cas ens facilita accedir al territori i ens l'esquematitza en punts concrets i àrees que cal verificar a través del treball de camp. Clarament obtenim de la toponímia informació que ens fa adonar de la realitat històrica del territori de Castellldans, és a dir que no és una àrea sense vida ni fosca, sinó que a mesura que resseguim els vectors proporcionats pel mètode científic anem descobrint un espai fortament antropitzat i que forma part plenament de la societat andalusí alt medieval. Partint de la unió de la documentació, la toponímia i la prospecció arqueològica superficial de l'àrea sud-oriental del districte andalusí de Lleida, ens trobem davant un territori andalusí fortament antropitzat i adaptat a la realitat social i política dels seus habitants. En cap moment ens trobem un territori erm i despoblat fruit d'una possible marginació d'aquesta àrea al sud de la capital lleidatana, ni tampoc ens trobem un territori poc dinàmic i obert a la resta del districte i del món andalusí, sinó més aviat tot el contrari sempre i quan tinguem en compte el respectiu context històric.

La presència de 30 jaciments andalusins en l'àrea pròxima a Castellldans i Vinaixa avalen sense cap mena de dubte que el primer assentament cohesiona un territori àmpli situat al sud de Lleida. Per tant, el *hisn* de Castellldans assumeix clarament el rol de capitalitat sobre un subdistricte que forma part d'una regió que encapçala la ciutat andalusina de Lleida⁷¹⁵. Tanmateix la problemàtica segueix sense resoldre's ja que esbrinem l'alta presència d'assentaments andalusins, observem i constatem la seva imbricació, però no acabem de definir correctament amb quin model d'organització territorial ens trobem. *A priori* sabem que Castellldans és una fortificació important del sud de Lleida, i així ho constatem amb la prospecció arqueològica ja que ens trobem amb nombrós material arqueològic de superfície format per ceràmica⁷¹⁶. La superfície que ocuparia el *hisn* inicial es difícil de poder averiguar degut a l'estat ruïnós en que es troben les restes de la fortificació, si a més hi afegim l'execució d'unes obres d'adequació de l'accés les quals van provocar nombrosos moviments de terres sense un previ control d'arqueòlegs o de l'administració competent. La destrucció del subsòl del castell de Castellldans ens ha deixat a la vista material ceràmic de diverses fases històriques anant des de la ibera, la romana, l'andalusina, comtal, fins arribar a la moderna; tanmateix el moviment de terra ha deixat també a la vista restes d'estructures

---

⁷¹⁵ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 143-155.

⁷¹⁶ Vegeu a l'annex la fitxa de ceràmiques del Castell de Castellldans.

extretes del seu context històric, les quals avui en dia quasibé no ens aporten cap informació rellevant tret de l'evidència visual de la seva existència. Tot plegat ha propiciat que el castell de Castellldans avui sigui un jaciment que estudiar-lo és força complex, degut a la destrucció a que ha estat sotmès. No obstant, s'han salvat diverses estructures que podem datar de l'etapa musulmana; en concret ens refererim a una estança rectangular al capdamunt del turó, formada per dues torres (només en localitzem dues) i, després per la cara nord constatem la presència d'una muralla, també musulmana, i dues torres. La tècnica constructiva és a llarg i través, amb els carreus encoixinats i units amb pedra seca, una tècnica molt utilitzada en la zona oriental d'Alandalús a diferència del Gharb Alandalús⁷¹⁷, i de la qual en tenim nombrosos paral·lels ja sigui en el mateix districte de Lleida⁷¹⁸ com arreu de la vall de l'Ebre⁷¹⁹. Les escasses restes muràries que trobem a la fortificació de Castellldans només ens permeten acotar lleugerament una cronologia aproximada que rondaria la primera meitat del segle IX i X. No sabem si aquest sòcal de pedra aniria acompanyat de tapia, ja que, avui no em pogut percebre'n cap resta ni evidència suficient que ens permeti verificar-ho.

Tanmateix partint de les restes ceràmiques superficials podem acotar una àrea aproximada de la fortificació de Castellldans la qual tindria una extensió de 0,48 ha., tot i haver prospectat una superfície total de 2,5 ha, que correspondria al tossal on s'ubicaria la fortificació. Sabem que és una mesura relativa perquè part del material ceràmic ha estat mogut per les obres, així com les actuacions realitzades s'han pogut emportar restes de subsòl històric de la vessant oest, però tanmateix creiem que podem assegurar que l'extensió aproximada seria l'abans esmentada. La mesura de superfície que ens proporciona el treball de camp i les escasses restes materials ens permeten assegurar amb certesa que Castellldans gaudia d'una estructura reforçada al capdamunt del turó. La estança rectangular, està construïda amb la tècnica de llarg i través, i,

---

⁷¹⁷ ZOZAYA, J., "Fortificaciones tempranas en al-Andalus ss. VIII-X", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500)*. *Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 54. PICARD, C., *Le Portugal Musulman (VIIIe-XIIIe siècle)*, Maisonneuve & Larose, Paris, 2000, p. 90-118.

⁷¹⁸ Val a dir que els paral·lels que tenim poden haver estat construïts en fases històriques diferents i fins i tot utilitzar la tàpia, però la tècnica en si és la mateixa més o menys perfeccionada. Parlem doncs de les muralles de la ciutat andalusí de Balaguer també utilitzen la tècnica constructiva en mamposteria del llarg i través amb pedra seca i el carreu encoixinat, així com a la muralla de la Col·legiata de Sant Pere d'Àger, a l'espai immediat al castell de la Suda de la ciutat de Lleida, a la torre de Vilves, de la Guàrdia d'Urgell, Santa Quitèria, La Ràpita, i la fortificació d'Alguaire, i estructures diverses que podem trobar en el territori lleidatà com a Cubells en dos murs que avui formen part d'una casa i d'una antiga església.

⁷¹⁹ Fora del districte lleidatà tenim la Suda de Tortosa com un exemple força clar on es repeteix aquesta tècnica i les muralles andalusís de la ciutat d'Osca .

actualment només la trobem interrompuda per la construcció d'un búnquer en temps de la Guerra Civil. A partir d'aquí observem restes de murs que discorren per la vessant, fins anar a buscar la muralla, també construïda amb la mateixa tècnica. Tot plegat ens informa que el Castell de Castellldans no era una simple torre fortificada, sinó que hi havia espai per construi-hi estances i, per tant, dins seu hi havia una residència estable d'habitants.

No hem constatat la presència d'hàbitat andalusí fora dels murs perimetrals de la fortificació, ni la presència de quantitats abundants de ceràmica que ens ho féssin plantejar; únicament trobem ceràmica disposada d'acord amb els processos post-deposicionals i sense cap mena de lligam entre ella que ens pugui fer considerar res més del que observem i constatem. El motiu principal i únic pel qual avui no constatem la presència d'hàbitat andalusí és perquè l'actual població de Castellldans ha crescut a sobre de les possibles restes del Castellldans musulmà. Això ha fet borrar la petja en superfície de l'arquitectura civil d'aquesta fase històrica, quedant únicament el testimoni de la fortificació que trobem a escassos metres al nord de la població.

Si comparem la fortificació de Castellldans amb Alguaire veiem que per extensió la segona supera de molt la primera, però probablement la imbricació d'Alguaire en el territori sigui menor que la de Castellldans. Tanmateix Alguaire guarda semblances considerables amb Pla d'Almatà de Balaguer tot i ser més petit pel que fa a l'extensió d'hectàrees, i que segurament no tingui una alcaçaba ni el pes sobre el territori com té Balaguer. Malgrat l'anterior segurament que per la morfologia que observem avui nasqué també d'un campament militar ja que la distribució rectangular i l'extensió així ho podrien fer considerar.

Retornant a la fortificació de Castellldans després d'haver vist les poques estructures muràries conservades i la dificultat que planteja la ceràmica de superfície que ens farien considerar que únicament parlem d'una gran fortificació sense alcaçaba, passem a analitzar quina seria la seva funció que ens permeti entendre definitivament què és Castellldans. Ara per ara no sabem si Castellldans és senzillament una fortificació amb un territori que en depen, o si el territori va independent de la fortificació. Tampoc fins ara em desmentit si podria ser una almúnia o una alqueria com a models de poblament que estructurarien un territori.

L'àrea de Castellldans està formada per almúnies *duas almúnias quas ipsi fratres dicebant esse de quintone Castello Asinorum*⁷²⁰ i torres de vigilància que em trobat a través de la prospecció arqueològica i que no apareixen citades en cap document andalusí o llatí. Sobre el territori les almúnies es troben localitzades al nord del riu Set el qual sembla que marqui el límit de l'àrea d'influència de Castellldans i concentrades a l'immediatesa de l'assentament principal, formant una mena de cercle imaginari. A mesura que ens allunyem de la principal fortificació constatem una xarxa de petites torres que es distribueixen també al nord del riu Set, resseguint-lo fins arribar a la també destacada fortificació de Vinaixa. Creiem que la concepció territorial dels andalusins lleidatans mira com extrem limítrof el curs fluvial alt del riu Set, almenys pel que respecta a la zona d'influència de Castellldans. No és gents d'extranyar que s'utilitzin els límits fluvials com a referència que marcaria el final d'un subdistricte, ja que davant l'absència d'una orografia que pugui evidenciar clarament el canvi de jurisdicció territorial, així com la proximitat de Siurana, ja territori tortosí, ens poden fer considerar aquesta idea. Certament la documentació llatina engloba tota la zona al sud de Castellldans fins on acabaria l'actual comarca de les Garrigues com a terme castral de Castellldans⁷²¹, posant en clara evidència la dificultat de reconstruir un territori andalusí, menys quan “*en ciertos casos de redes de regadío de tamaño medio donde se puede establecer una relación unívoca bien entre la alquería y un sistema de captación, bien entre aquella y una de las acequias de un sistema*”⁷²².

Les prospeccions arqueològiques al sud del riu Set només han estat positives en el sentit de localitzar assentaments andalusins abans d'entrar al sistema muntanyós marginal del Montsant, Serra de Llena i Muntanyes de Prades, és a dir el que actualment limitaria amb els termes municipals de Granyena de les Garrigues (la zona sud i sud oriental), el Soleràs, els Torms, Juncosa, Albagés (la zona sud), Bovera, Bellaguarda, la Granadella, la Pobla de Cèrvoles (probablement dins territori de Siurana), i el Vilosell. En tots els termes municipals dels pobles que em citat no em trobat cap jaciment andalusí, donant una estranya sensació de territori despoblat durant aquesta fase històrica. Probablement

---

⁷²⁰ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Lleida, 1998, doc. 94 (p. 192).

⁷²¹ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.doc. 147, (p. 132); doc. 166, (p. 146).

⁷²² CRÉSSIER, P., “Agua, fortificaciones y doblamiento: el aporte de la arqueología a los estudios sobre el sureste peninsular”, *Aragón en la Edad Media*, 9, (Zaragoza, 1991), p. 403-427. POWERS, D., “A Riparian Dispute in the Middle Atlas Mountains, ca. 683-684/1285-1421”, *Law Society and Culture in the Magrib, 1300-1500*, (Cambridge, 2002), p. 95-140.

ens trobem davant les terres mortes, espais sense poblar i explotar que depeneïen de l'Estat i a vegades de la comunitat més pròxima⁷²³.

El relleu és accidentat, el qual provoca que les terres aptes pel conreu siguin més aviat escasses i limitades, desfavorint la instal·lació d'assentaments així com la mateixa subsistència. Altrament si tenim en compte que a una distància curta al nord hi ha terres de més fàcil conreu i per habitar, podria propiciar un incentiu més que suficient per deixar de banda aquest territori al sud del riu Set en el seu curs fluvial inicial. Tanmateix, després de la conquesta comtal tenim constància de l'intenció de colonitzar el territori que nosaltres trobem erm d'assentaments i poblament, centrant-se precisament en la zona de Juncosa, la qual és qui té el terme municipal més gran de tots els pobles de la zona⁷²⁴, i segons la documentació llatina és *in termino Castri Asinis*⁷²⁵. De fet, aprofiten les valls més fèrtils i humides que trobem en aquest territori que són la Vall de Reig i la Sisquella on en aquesta última hi ha ubicat el Castell de la Sisquella que probablement sigui les restes de l'antic vil·latge medieval. Això no és res més que l'exemple de la nova visió i perspectiva del territori que té l'espai comtal, a diferència del musulmà.

La documentació llatina ens ubica dos assentaments en les Valls de Juncosa, tot coincidint amb la vall de la Sisquella, la primera *habemus in termino Castri Asinis, in loco ubi dicitur valle Iuncosa. Et affrontat de una latus in serra de Garalorda, a parte Siurana pelagum de Sischella, de tercia parte afrontat de III^a illa karrera apress de la torre que vadit a Siurana, turrem que est in ripam rivum Set*⁷²⁶. El segon assentament el trobem també *in termino Castri Asinis, scilicet valle Iuncosa. Et affrontat ex una parte in camino que pergit versus Siurana usque in podio de la Bataila, que affrontat in dicto camino, et usque in pelago de illa singula et usque in petra Cavallaria, et vadiit per sera Garalorda usque in rivum Sitis, et subiit in podio de Canet*⁷²⁷. No obstant, aquests assentaments segons les prospeccions arqueològiques, no conserven en superfície ceràmica andalusí, sinó més aviat material propi de la cultura material dels comtats catalans. Per tant estariem parlant d'uns assentaments que neixen després de la

---

⁷²³ TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004, p. 83-95.

⁷²⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 147, (p. 132); doc. 166, (p. 146).

⁷²⁵ *Ibidem.*, doc. 166, (p. 146).

⁷²⁶ *Ibidem.*, doc. 147, (p. 132).

⁷²⁷ *Ibidem.*, doc. 166, (p. 146).

conquesta fruit de l'impuls colonitzador de les Garrigues, les quals es troben ermes de població que les exploti i les habiti.

Castelldans tot i no tenir una toponímia pròxima a una alqueria⁷²⁸ que ens ajudaria a poder identificar realment què és Castelldans, creiem que per la posició que té sobre el territori, les relacions que manté amb els assentaments agropecuaris, la jerarquització territorial que és dibuixa partint de la funcionalitat i tipologia d'assentaments, l'important paper de les petites fortificacions com elements cohesionadors del territori i la imbricació de l'aigua en el si de les relacions socials com també d'estructuració territorial, considerem que Castelldans seria una alqueria, la qual tindria sota la seva tutela el subdistricte format pels assentaments agropecuaris tipus almúnia i les petites fortificacions tipus torre de la zona sud-oriental del districte andalusí de Lleida.

L'extensió territorial de l'alqueria de Castelldans, segons un calcul realitzat hauria de tenir unes vuitanta hectàrees⁷²⁹. L'espai immediat al sud de Castelldans ve caracteritzat per la delimitació de grans turons, el qual genera una sensació d'espai molt ben delimitat. Si contem aquest àmbit dóna vuitanta hectàrees, el que ens podria fer considerar que l'espai de conreu de l'alqueria el trobaríem aquí. L'extensió de l'alqueria de Castelldans ve condicionada per la proximitat de Lleida i la seva àrea pròpia, formada en el seu conjunt per assentaments agropecuaris tipus almúnia, les quals tenen una extensió irregular que ens permet per aquest criteri diferenciar-les en dos tipus, unes de més grans amb un pes i un clar condicionant en el paisatge i el territori, i unes altres que serien més petites, quedant supeditades a les primeres possiblement⁷³⁰. La documentació llatina ens parla d'almúnies localitzades en el camí que comunica la ciutat de Lleida i l'alqueria de Castelldans però sense precisar si estan en l'òrbita d'un o altre assentament, *et unam turrem quod est infra Ylerda et Castellum de Asinis in ille partibus*⁷³¹, i també almúnies que correspondrien *duas almúnias quas ipsi fratres dicebant esse de quintone Castello Asinorum*, les quals les ubiquem a la zona nord de Castelldans per les afrontacions que ens indiquen *quarum una sita in monte vocatur*

---

⁷²⁸ El territori llevantí té toponímia que segons Pierre Guichard associaria a alqueries com són tots els noms que porten el prefix Beni-, GUICHARD, P., *Structures sociales "orientales" et "occidentales" dans l'Espagne musulmane*, Mouton, Paris, 1977.

⁷²⁹ GLICK, T., *Paisajes de conquista: cambio cultural y geográfico en la España medieval*, (València, 2007), p.

⁷³⁰ L'exemple més clarificador el trobem amb l'almúnia de Vencilló la qual tindria una extensió aproximada de vuit-centes hectàrees, i per contra la veïna almúnia de Vinquin en tindria poc més de cent-cinquanta d'extensió.

⁷³¹ SAROBE, R., *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, vol. I, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 96, (p. 196); doc. 245, (p. 381).

*Alcotiaioniz, altera sita in plano vocatur almúnia de Alegret*⁷³². però possiblement que el fet mateix que en el nord de Castellldans tinguem la presència d'almúnies pugui esdevenir un límit a tenir en compte de l'extensió de l'alqueria. Aproximadament el territori septentrional de l'alqueria de Castellldans arribaria fins a les proximitats de les almúnies de la Femosa, Mont-Ileó, Vinferri i Menresana, quedant el límit pràcticament similar al que avui és el terme municipal de Castellldans⁷³³.

Pel que respecta als límits meridionals, orientals i occidentals és més difícil de resoldre l'enigma. Respecte la zona sud-occidental probablement els límits es trobarien amb les almúnies de Matxerri, Matxerri II, i Vall de Melons, les quals es situen a una distància de quatre quilòmetres respecte Castellldans. Però la problemàtica rau per una banda en que aquestes almúnies és troben allunyades per entendre que l'extensió arribi a uns quatre quilòmetres a la rodona de Castellldans, la qual seria molt gran tenint en compte la ubicació de les almúnies i les seves terres de propietat privada, ja que aquestes es quedarien pràcticament sense terres òptimes de conreu, com són les que pertanyen a les valls humides que desemvoquen al riu Set; i la segona qüestió va enfocada vers el parcel·lari de regadiu que es perllonga per les valls humides, ja que no detectem si es produeix una ruptura en l'espai que ens permeti saber si la vall estaria dividida entre propietat de l'alqueria o de l'almúnia, és a dir entre espai d'ús privat o si per contra correspondria a la comunitat de l'alqueria. Ens trobem doncs, davant la definició dels usos de l'espai d'una alqueria, per una banda, i, de la propietat d'una almúnia ubicada fora de la terra d'ús per la comunitat. Les terres *mamlūka* eren les que tenien propietari reconegut, conreades per aquest, i, s'ubicaven en les proximitats de l'alqueria. Les terres *harīm* són les comunals englobades dins la propietat d'una alqueria, pensades per a un ús de la ramaderia. Finalment més enllà d'aquestes terres hi havia les terres mortes o *mawāt* que no eren terres de ningú. Aquestes es situen tot just sortint de la propietat de la comunitat de l'alqueria, per tant, els espais que després seran on és construïran les almúnies.

La unitat que presenta el parcel·lari, l'absència d'una fita clara que ens indiqués el tall entre ambdues propietat, així com una certa llunyania, almenys pel que respecta a gran part de l'extensió de les valls respecte Castellldans, ens fa considerar que aquests espais correspondrien a l'almúnia, ja que sembla que en tots els casos sigui aquesta la que

---

⁷³² *Ibidem.*, doc. 94, (p. 192).

⁷³³ Observar els mapes topogràfics a escala 1:25000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya, per constatar el límit septentrional del terme municipal de Castellldans.

articuli aquestes valls fèrtils. De fet, els límits de l'alqueria venen donats aproximadament per la distància que pot recórrer en un dia un home, potser en el nostre cas, aquesta seria la distància necessària per marcar la fi de l'alqueria⁷³⁴. A partir d'aquí ens és molt difícil identificar unes possibles fites que ens proporcionin informació clara i evident sobre els possibles límits de l'alqueria de Castellldans, ja que no tenim constància de cap sèquia, les vies de comunicació dibuixen una xarxa radial, i la documentació i toponímia tampoc ens anoten cap referència clara. El territori del subdistricte si que el tenim ben acotat amb les afrontacions que obtenim, però en canvi, la estructuració interna ens és molt difícil d'acotar. Malgrat l'anterior l'alqueria de Castellldans tindria prop de quatre-centes hectàrees a la rodona de la imponent fortificació⁷³⁵.

Les fortificacions de tamany més petit tipus torres que es trobéssin situades fora de l'abast de l'alqueria de Castellldans formarien part de la xarxa defensiva que igualment controlaria la important fortificació de la zona, conjuntament amb Vinaixa, ja que formaria part del districte sud oriental. En aquesta línia creiem que l'almúnia del Timorell I i la torre del Timorell II per la seva proximitat a l'alqueria, podrien formar-ne part directament. Fora del districte lleidatà, si ens traslladem a la zona de l'alt Palancia, es constata que dins una alqueria amb *hisn* s'hi poden distribuir altres alqueries dins el mateix territori⁷³⁶. Aquesta és una gran diferència que hi ha entre la zona castellonenca, ja dins l'àrea lleuantina, amb la nostra, més pròpia d'un territori fronterer i amb una evolució social i política diferent a l'abans esmentada.

Sens dubte que tenir uns grups socials diferents tal i com és dona en aquest cas, permet rellegir el territori musulmà de diverses maneres, perquè cada grup social en un espai determinat adopta unes conductes diferents, perquè s'ha d'adaptar a la realitat del territori, malgrat saber que forma part d'una entitat superior com és Alandalús.

Castellldans en essència és doncs una alqueria, la qual encapçala un subdistricte que engloba diverses almúnies i petites fortificacions, semblantment al que succeiria amb el "terme" andalusí de Lleida que és el més gran de tot el seu districte, o entrant ja en comparacions més assequibles, amb Fraga, Mequinensa, Balaguer o Alguaire quatre destacades fortificacions meridionals que també tenen en les seves proximitats un

---

⁷³⁴ TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponímia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004, p. 75-76.

⁷³⁵ Assenyalar que tot i trobar-nos amb una extensió de territori tant considerable, la distància màxima que pot haver des de Castellldans al punt més allunyat no sobrepasa els 5,5 kilòmetres.

⁷³⁶ SELMA, S., *El Alto Palancia en Época Islámica*, Ayuntamiento de Segorbe, Segorbe, 2005, p. 73.

territori que en depèn directament, però alhora cohesionen un àmpli espai format per petites fortificacions i assentaments agropecuaris. A diferència de Castellldans, Fraga i Balaguer són ciutats, i per tant ja no són considerades dos alqueries, però en canvi molt probablement Mequinensa podria complir a la perfecció el símil amb Castellldans, esdevenint una alqueria, defensada per la imponent fortalesa prop del riu Ebre⁷³⁷. En aquest sentit Vinaixa seria precisament això, una petita fortificació tipus *hisn* amb un petit reducte poblacional que proporcionaria suport a les torres més allunyades de Castellldans, ja que la distància entre ambdues fortificacions oscil·la entre els setze i els dinou quilòmetres.

L'estratègica situació de Castellldans en el territori cal ser entesa amb el conjunt que forma tot el seguit d'assentaments rurals que el conformen, establint així una densa xarxa de solidaritats segurament que tribals no, però sí de pertinença a una mateixa comunitat.

4.2.2 Quina és la relació entre Castellldans i Vinaixa?

Una altra de les incògnites que ens ha presentat l'estudi de la zona sud oriental del districte andalusí de Lleida i l'ocupació humana del territori, és precisament quin era el paper de Vinaixa i després si els dos assentaments estaven vinculats.

A mesura que em entrat en el coneixement de la nostra zona d'estudi ens adonem que a part de Castellldans, qui assoleix un important rol en la mateixa zona és Vinaixa. La pròpia etimologia ens aproxima a un atopònim associat a l'etapa almoràvit, *ibn 'À'ixa*, que probablement faria referència a un important personatge d'aquest moment, pertencent a l'èlit social local andalusí, tot i reconèixer com em vist en línies anteriors el domini almoràvit. A part de l'antopònim *ibn 'À'ixa*, *Vinaxia* té una sèrie de topònims andalusís que els situem molt pròxims a l'assentament els quals creiem que hi tindrien una clara relació. Destaquem la presència de Costa de la Cirera (Fulleda) i Comancireres (Vinaixa), un altre cop tenim dos exemples més de la presència del topònim "Cirera" en el territori lleidatà fent referència a una torre de vigilància andalusí, les quals també les identifiquem en el proper Guimerà (Font de la Cirera) i el poble de la Cirera (actual comarca de la Conca de Barberà). No obstant, hi ha seriosos dubtes

---

⁷³⁷ BALAÑÀ, P., *Les arrels islàmiques de Mequinensa*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1994.

sobre si la conquesta comtal també engollí la cirera de Fullea ja que sabem que el castell termenat es fundat a partir de la segona meitat del segle XI, i també que la ubicació del topònim és a la vessant oriental del poble, és a dir més pròxima a la zona comtal que a l'andalusí; respecte a la cirera del Vilosell el dubte recau si la podem considerar del districte lleidatà o del tortosí, ja que documents posteriors a la conquesta situen aquest vil·latge dins del territori de Siurana i no del lleidatà⁷³⁸. Tot i així, no sabem fins a quin punt pot ser fiable aquesta font documental llatina, ja que la proximitat de Vinaixa pot ser un element clau en fer considerar que aquesta cirera perteneixi a l'àrea d'influència de Lleida més que la de Tortosa a través de Siurana. Tanmateix tenim altres topònims com Punta de les Guàrdies (Albi), La Talaia (Vinaixa) i La Talaia (el Vilosell)⁷³⁹, que també serien petites fortificacions tipus torre que donarien cohesió al territori extrem sud oriental de Lleida.

Altrament la documentació llatina ens proporciona un valuós document que data del 1151 que ens aporta dades molt interessants sobre els límits del castell termenat de Vinaixa⁷⁴⁰. Si l'analitzem veiem com les afrontacions del terme van des dels ja consolidats termes castrals de Tarrés, Espluga Calva, per després girar a través de Pilars i Castellats i afrontar amb la serra que va a Castellldans i descendeix fins arribar al riu Set. L'enumeració continua citant que llavors el terme s'extén tot saltant el riu Set per arribar a les muntanyes de Siurana, des d'on trencarà per arribar a Montagudell i les Besses per finalment limitar altre cop al terme de Tarrés. Sens dubte que l'extensió que ens proposa aquest document i que faria referència al terme de Vinaixa és molt gran, aproximadament estariem parlant d'unes disset-mil hectàrees de terra. De totes maneres si analitzem amb deteniment el document veiem que potser hi ha algunes imprecisions com per exemple amb les afrontacions del riu Set, Montagudell i les Besses. Actualment tenim localitzat un topònim relacionat amb Montagudell i el situem a Prades (el Priorat) lluny pel que fa a quilòmetres de la zona on ens trobem, però pròxim per la qüestió de límits jurisdiccionals ja que es troba pròxim al límit de Siurana amb el de Castellldans i Vinaixa. Després no acabem d'entendre bé el gir que efectua passant primer per les muntanyes de Siurana i després rependre altre cop la línia de Montagudell i les Besses. De fet aquest últim vil·latge seria el més llunyà a Vinaixa i més pròxim a Castellldans.

---

⁷³⁸ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 404, (p. 303).

⁷³⁹ En aquest cas mantenim el mateix raonament que em exposat amb la cirera de la mateixa vil·la, davant el duote que si pertany o no al districte de Tortosa o al de Lleida.

⁷⁴⁰ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 141, (p. 128).

Un segon document que data de 1152, just un any més tard del primer que impulsa la colonització de Vinaixa i el seu territori de mans del comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, aporta unes afrontacions més clares que el document antecessor. Les afrontacions són “*de parte meridie in gardia Besca de Terres et passa per Follada et exiit adedra et vadit usque ad Pelec Pudet de super Olmels. Ab occasu vadit super vallem de Pilarios et exiit super Pilarios de Alfandeia et vadit de serra in serra et pervadit in gardia de Lavit. A parte vero circii, prendit totum planum de Failiben et parvadit usque las collas del Pinatel et vadit per razigarium de ipsas capsadas de Castro Asinorum et passa per Cervolas et prendit per ipsum raziger de montanea Siurana. Et de alia parte exiit per Vallem Claram et exiit als podios Besses*”⁷⁴¹. La major precisió en les afrontacions permet dibuixar millor el mapa del terme de Vinaixa, així com entendre què passa en la zona meridional propera a l’actual Pobla de Cèrvoles, en el text coneguda com *Cervolas*. Tanmateix seguim tenint dubtes sobre les Besses ja que ens continua quedant al nord oest de les afrontacions, i de la Pobla de Cèrvoles. Per altra banda, ens queda molt clar on eren els castells termenats comtals que es forjaren a partir de la segona meitat del segle XI (Tarrés i Espluga Calva) i com aquests han anat derivant a entitats castrals menors com ara Fullella, Omellons, entre d’altres. També tenim més clar quins són els límits de Castellldans segons la documentació llatina, quedant com a extrem oriental la Serra del Mig i els Bessons, fins arribar al riu Set.

Sigui com sigui, la dada rellevant són les afrontacions que es tenen amb Castellldans, les quals seguirien les marques que proporciona la orografia a través del sistema conegut com els Bessons i la Serra del Mig, i també pel límit extrem de les Borges Blanques, quedant un estret marge fronterer de poc menys de cinc quilòmetres d’ample. També és interessant la dada que el riu Set serveix com a fita per afrontacions, el qual pot ser interessant per intentar esbrinar el límit de l’alqueria de Castellldans, que ja intuïem en l’anterior punt i que tindria com a límit meridional el riu Set. No obstant, veiem que la repartició del territori recentment conquerit canvia molt ràpidament, imposant-se la visió feudal del mateix, fragmentant-lo en petits termes castrals. Cal tenir en compte que la visió dels conqueridors sobre el territori pot distorsionar la idea d’organització andalusí del mateix. Per això les prospeccions efectuades en la zona sud del riu Set ens han donat negatives d’assentaments andalusins, i en canvi el límit de Vinaixa aporta precisament una part considerable d’aquest espai per nosaltres erm i seria la zona de la

---

⁷⁴¹ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 149, (p. 133).

Pobla de Cèrvoles. Tanmateix és interessant aportar una dada interessant ja que estem parlant de la complexitat que trobem amb les fonts llatines quan es refereixen a territori conquerit al món andalusí. Estem parlant de Cèrvoles altre cop, un document posterior cita que Ramon Berenguer IV comte de Barcelona dona el lloc de “*Sorboles, in territorio Siurane, et concedo ipsis fratribus ibidem comorantibus ut infra predictos terminos faciant molendinum in aqua de Seth ubi facere poterint quando voluerint*”⁷⁴². Aquesta dada és interessant perquè anteriorment em vist que el terme de Vinaixa també incloïa Cèrvoles sense concretar però les mesures exactes, i sabent que està dins del districte lleidatà. En aquest nou document Cèrvoles apareix dins del territori de Siurana i la zona de regadiu pròxima al riu Set passarà a ser terres de conreu per Poblet. Aleshores fins a quin punt Vinaixa té possessions a Cèrvoles el 1157, i si les té no corresponen amb les afrontacions inicials de 1151 i 1152.

Vinaixa s'erigeix com la fortificació més extrema que defensa l'àrea sud oriental del districte andalusí de Lleida, ja que l'espai comtal s'atura a la Serra del Tallat, castralitzant i feudalitzant els castells de Tarrés⁷⁴³, *quadra de Fulleda*⁷⁴⁴, Espluga Calva i Arbeca. La conquesta que efectua el comtat de Barcelona a terres de domini andalusí per la zona del riu Corb tindria una entrada d'aproximadament uns trenta quilòmetres en línia recta fins a topar amb les fortificacions importants del districte andalusí de Lleida. Per contra si ho comparem amb l'embranchida efectuada al pla del Mascançà, el comtat de Barcelona entrà aproximadament prop de cinquanta quilòmetres fins arribar a Sidamon aprofitant la indefensió del territori del Mascançà, però alhora, cal tenir en compte els pacte signat el 1050, entre Lleida i Barcelona on la primera no oposava resistència a la colonització per part de la segona del Mascançà⁷⁴⁵. En un primer moment Vinaixa creïem que seria una almúnia depenent de Castellans ja que no vam trobar cap resta de fortificació en l'actual vil·la, ni cap topònim que ens indiqués la presència d'altres assentaments pròxims. A mesura que la nostra recerca avançava ens adonem primer de tot de la presència d'assentaments distribuïts arreu del territori sud oriental, tot resseguint la ribera dreta del Set (la nord) com també l'espai comprès des de

---

⁷⁴² *Ibidem.*, doc. 199, (p. 168).

⁷⁴³ Tarrés és una fortificació que compta amb nombroses donacions territorials per tal d'impulsar la feudalització del territori sud oriental (vegeu els documents 136, p. 124; , el qual era una zona de difícil supervivència degut que Siurana encara era andalusina, tal i com ho manifesta el document 135, p. 123.

⁷⁴⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.doc. 187, (p. 159).

⁷⁴⁵ BENET, A., *L'expansió del comtat de Manresa*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1982, p. 57-58.

Castelldans fins arribar a la mateixa Vinaixa, passant per les Borges Blanques⁷⁴⁶. La densificació d'assentaments ja siguin agropecuaris com militars ens feu reflexionar sobre el propi paper de Vinaixa, ja que en les proximitats del mateix assentament tenim vestigis de poblament andalusí, corresponent al tipus torre de vigilància si ens remetim a la toponímia actual⁷⁴⁷. Per altra banda a nivell de comunicacions veiem com Vinaixa pot desenvolupar un paper important, similar al de Castelldans perquè en les proximitats passa l'antiga via romana que unia Saragossa, Lleida i Tarragona per després enfilar la costa Mediterrània vers la Septimània. Aquest important eix viàri abans de la segona meitat del segle XI creiem que tenia una importància més destacada de la donada per la historiografia, ja que creiem que el Camp de Tarragona no estaria tant desorganitzat i despoblat com s'ha volgut veure fins ara. Tot i així nosaltres no estudiem aquest apartat propi del districte tortosí, però només veient les evidències de toponímia andalusí dispersa per l'antic *ager* tarragoní ens fa pensar que segurament l'ocupació humana andalusí hi era ben present.

El debat que ens seguim plantejant sobre si Vinaixa estaria sota l'òrbita de Lleida o de Tortosa ens condueix a consultar les fonts que em buidat. No tenim cap document andalusí ni llatí que ens parli directament sobre a quin districte pertanyeria Vinaixa. Les referències més clares que em obtingut han estat les referents a les seves afrontacions territorials. Certament és difícil definir un territori andalusí sense saber els seus límits, i en el nostre cas així succeeix amb Vinaixa que seria la fortificació que tancaria la zona sud oriental lleidatana, veient en aquest sentit una certa relació amb Lleida, més que amb Tortosa. No obstant, la presència propera d'una important fortificació que articula un espai considerable inclosa una alqueria, ens pot fer considerar que Castelldans tingui també sota el seu domini el *hisn* de Vinaixa. Altrament si analitzem el territori ens adonem de la proximitat de Vimbodí, segons el document llatí *Avimbodi*⁷⁴⁸ que segurament faria referència a un antropònim i que el tipus d'assentament tractant-se d'un nom de persona podria fer referència a una almúnia. La distància entre les dos poblacions actualment ronda els set quilòmetres, espai suficientment curt com per diferenciar dos districtes territorials. Tot i així sabem que Vimbodí formava part de

---

⁷⁴⁶ L'etimologia del vocable és de les més clares i evidents que podem trobar actualment en la nostra toponímia, la procedència és de l'àrab *būrja* que significaria "torre, fortificació", BALAÑA, P., *Els noms de lloc de Catalunya*, 5, (Barcelona, 1990), p. 129.

⁷⁴⁷ Vegeu el recull toponímic de la pàgina 218.

⁷⁴⁸ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 143, (p. 128).

Siurana, el que invalida per complet una possible relació districtual entre ambdós assentaments. Però malgrat saber que Vimbodí és territori de Siurana, i per tant això vol dir que també de Tortosa, no acaba de ser un raonament suficientment clar com per considerar Vinaixa perteneixent de Lleida. La proximitat entre els dos assentaments és lleugerament curta, però si observem un mapa topogràfic ens adonem que a nivell geogràfic ocupen una mateixa unitat, la vall de Vinaixa que neix tot sortint de les Borges Blanques i s'endinsa pel coll estret que discorre enmig de la Serra del Tallat a orient i a occident els nombrosos turons que marquen una accidentada orografia i després les Muntanyes de Prades. La idea de pertènixer a una mateixa unitat geogràfica pot ser un indicador de proximitat i unió entre assentaments, tal i com em copsat en altres exemples com ara el mateix Castellldans per part andalusí, o la castralització de Tarrés i l'Espluga Calva per part comtal. Clarament Castellldans no pertany a la mateixa realitat geogràfica, quedant tancat darrera la Serra del Mig i dels Bessons, i únicament vinculat amb la zona pròxima a Vinaixa via el riu Set.

Establir un vincle clar entre Vinaixa i Vimbodí és força complex degut a la pertaneixença de la segona a Siurana, i que la historiografia⁷⁴⁹ ha donat com a territori de Lleida la fortalesa de Vinaixa. Tanmateix em volgut aportar un raonament i crear un debat que deixa en entredit si realment aquests dos assentaments pertanyen a dos districtes diferents, o si més no, formarien part d'una mateixa unitat i formarien part o de Lleida o de Tortosa tot i ser força més lluny que no pas la primera.

Tot i no quedar clar quin és el posicionament territorial de Vinaixa, i en l'absència de documents que ens delimitin millor aquest territori extrem, així com d'intervencions arqueològiques que desencallin i donguin llum a aquest interessant debat, nosaltres seguirem considerant que Vinaixa formaria part d'una unitat amb Castellldans, tot i les reticències mostrades a causa de constatar que ambdós assentaments giren al voltant de realitats geogràfiques ben diferents.

Vinaixa doncs, esdevé la primera fortificació amb certa entitat és topa el comtat de Barcelona després d'escombrar les petites fortificacions semi disperses per la Vall del riu Corb i a orient de la Serra del Tallat. Aquesta juntament amb Castellldans serien les encarregades d'estructurar militarment i socialment la frontera sud oriental del districte andalusí de Lleida. De fet, Castellldans s'elebarà com el *hisn* referent d'aquesta zona capaç d'articular un territori propi a través de l'alqueria, però a més dóna cohesió a una

---

⁷⁴⁹ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003 p. 184.

àrea més extensa que sobrepassa el límit de l'alqueria, ja que la capitalitat reconeguda de Lleida així ho demana per defensar les fronteres territorials.

La documentació llatina reconeix Castellldans com una important i referent fortificació de l'àrea meridional de Lleida, otorgant-li un destacat paper en les seves afrontacions territorials. El document de 1033 per la definició dels termes castrals de Montclar i Barberà, Castellldans hi apareix com a referent d'afrontació meridional, *idem de meridie in supradicto Barberano et pervadit usque ad terminum de Castrum Assinos*.⁷⁵⁰ Uns anys més tard el 1072 tenim un nou document amb les afrontacions del terme de Montclar o consta que *Barberano et pertinguit usque ad terminum castrum de Asinis*.⁷⁵¹ Si ara em vist documents llatins que poden resultar pròxims a la zona de Castellldans, si ens traslладem vers la zona septentrional dels territoris andalusins lleidatans ens trobem amb les següents afrontacions, primerament a la donació que efectua el comte d'Urgell Ermengol V el 21 de desembre de 1094 a la mateixa església d'Urgell, de la zona de Gerb i Balaguer les quals delimitarien *ab australi autem partem in terminos de Castello de Asinis*.⁷⁵² En segon lloc el 15 de setembre de 1098 en la definició de l'àmbit jurisdiccional i parroquial de la canònica i consagració de Santa Maria de Guissona *que sunt extra terminos de Gissona, ipsam videlicet de Todela et de Sancto Guillelmo et de Prinonosa, et ipsas que sunt aud erunt infra quadram de Gissona et usque ad Castellum Asinis*.⁷⁵³ És interessant tenir en compte que els territoris que s'incorporen via conquesta militar per la zona septentrional del districte andalusí de Lleida, tenen com a referent de les seves afrontacions meridionals la fortificació de Castellldans. La percepció que és té d'aquesta fortalesa és doncs d'important enclavament militar per les tropes comtals que avancen pel nord i per l'est vers la conquesta de la ciutat de Lleida i el seu districte andalusí. També podem llegir de la documentació llatina anteriorment citada que Castellldans és una fortalesa amb una àmplia àrea que regentaria la qual inclouria diversos assentaments, entre els quals podria estar Vinaixa, la qual no apareix com a referent territorial per part dels comtats, sinó que ja sigui per l'avançada oriental, com la septentrional sempre serà Castellldans. Aquest raonament podria ser un punt a favor a

---

⁷⁵⁰ FONT i RIUS, J. M., *Liber Feudorum Mayor*, Consejo de Investigaciones Científicas, Madrid, 1963 doc. 273, (p. 297).

⁷⁵¹ FONT i RIUS, J. M., *Liber Feudorum Mayor*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1963, doc. 274, (p. 298).

⁷⁵² BARAUT, C., *Les actes de consagracions d'Esglésies de l'antic Bisbat d'Urgell, segles IX-XII*, (Barcelona, 1986-1987), p. 48.

⁷⁵³ GARCÍA BIOSCA, J. E., *Els orígens del terme de Lleida: la formació d'un territori urbà s. XI i XII*, Lleida, 1995, p. 118.

l'hora d'entendre Vinaixa com una fortalesa que formaria part de l'àrea que estructuraria la destacada fortificació de Castellldans.

Dins el territori lleidatà trobem situacions similars a la que estem exposant com és el cas de les fortificacions de Corbins, Alguaire i Tamarit. És tractaria d'importants assentaments militars, amb una superfície major a les cinc hectàrees de recinte emmurallat, però fins ara no s'ha trobat quina seria la seva vinculació al territori. Corbins no sabem si depen de Balaguer com a àrea territorial, o si en canvi mira més vers Lleida; Alguaire tampoc sabem si la fortificació tindria una àrea de control pròpia com Castellldans o Balaguer, o mira únicament vers Lleida; i en el cas de Tamarit passaria el mateix cas, actuaria com a fortificació dependent de la capital, el que significaria que tindria la seva àrea d'influència, o estaria dins l'òrbita d'una fortificació major com pot ser el mateix Alguaire citat recentment, o Montsó. Aquests seriosos dubtes que plantejem delaten a la perfecció l'absència d'estudis destinats a l'etapa andalusina, i de retruc la perllongada incertesa sobre el territori rural lleidatà. La documentació llatina ens relata la conquesta d'aquestes fortificacions, per tant segurament que no són assentaments secundaris sense un pes específic sobre el territori, i repassant la toponímia, així com recollint els vestigis materials, percebem que són fortificacions amb una densitat de població no només dins de la mateixa, sinó també en el territori circumdant.

Vinaixa dubtem molt que tingui un paper destacat com assentament equiparable a Castellldans, Fraga, Mequinensa, Balaguer, Alguaire, Montsó, Corbins i Tamarit, posant de relleu la seva subordinació a un assentament que marcaria un esglau superior en la jerarquització del territori lleidatà, i en aquest cas estem parlant de Castellldans, el qual estaria supeditat a la capital Lleida. La relació entre els dos assentaments més importants de la zona sud oriental neix per d'aturar l'avanç comtal per la Vall del riu Corb, i evitar que saltin la Serra del Tallat, per tal que no tallin les vitals comunicacions entre el districte lleidatà i el tortosí, que representa amb seguretat la resta d'Aandalús. Per tant la relació esdevé a la vegada una funció territorial de primer ordre, mantenir la frontera amb el món comtal estable, impeding l'avanç. Tanmateix dins el concepte relació hi trobem altres significats que no siguin els militars, com el social i l'econòmic. Sabem que Castellldans gaudeix de diverses almúnies en la seva immediatesa, el qual a nivell territorial provoca una estructuració del mateix, però també una modificació del paisatge que, és tradueix en una explotació del territori el qual aporta uns resultats econòmics importants a nivell local, com també regional. Tenint en compte que tenim

dues vies que comunicarien les dues fortificacions, la primera la via romana, i la segona a través de la zona de Vallseques i després resseguint el riu Set fins arribar a Vinaixa. Si analitzem les dues possibles alternatives de comunicació veiem com al llarg del seu trajecte hi trobem assentaments. Si resseguim la via romana sortint des de Castellldans per arribar a Vinaixa, ens trobem fent via o en les proximitats de la mateixa els següents assentaments, el Timorell I que és una almúnia (actual terme de Castellldans), el Timorell II una torre de vigilància (actual terme de Castellldans), l'almúnia de la Femosa⁷⁵⁴, Montlleó una almúnia segons la documentació llatina (actual terme de Puigverd de Lleida), Vinferri una almúnia (actual terme de Puigverd de Lleida), Manresana una almúnia segons la documentació llatina (actual terme de Juneda), les Borges Blanques una torre de vigilància, la Talaia una torre de vigilància (actual terme de Vinaixa) i finalment Comancireres una torre de vigilància (actual terme de Vinaixa). És la ruta més llarga pel que fa a distància ja que té una longitud entre els dos assentaments de vint-i-quatre quilòmetres, però ja em vist que tot i tenir a poc menys de quatre quilòmetres la xarxa de castells termenats del comtat de Barcelona, la densitat d'assentaments és alta. Si ara atenem la segona ruta que passaria per l'interior de l'àrea de Castellldans veiem com passaria pels següents assentaments, el Timorell I que és una almúnia (actual terme de Castellldans), el Timorell II una torre de vigilància (actual terme de Castellldans), Collet de la Sabina que seria una torre de vigilància (actual terme de Castellldans), Vallseca II una torre de vigilància (actual terme de Cervià de les Garrigues, i finalment Vallseca I que és una fortificació (actual terme de Cervià de les Garrigues). Per la vessant interna també constatem un bon nombre d'assentaments que vetllarien el vial que comunicaria els dos assentaments més importants d'aquesta zona. El vincle entre ambdues fortificacions és clarament defensiu per tal de garantir la seguretat i estabilitat suficients per mantenir oberta la comunicació amb el sud tortosí. Un símil seria Fraga i Mequinensa, dos fortificacions també de primer ordre igual que Castellldans, les quals a finals del segle XI i sobretot al llarg de la primera meitat del segle XII estan fustigades continuament per les tropes aragoneses, on també la frontera pràcticament ja no és un territori àmpli, sinó que quasibé arriba a ser una línia que separaria les dos civilitzacions. Són ben coneguts els esdeveniments del 1134 a Fraga on després d'un llarg setge de les tropes aragoneses, i principalment la voluntat d'aguantar les embranzides dels pretendents a conquerir la fortalesa, els ciutadans

---

⁷⁵⁴ VIRGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 302, (p. 378-400).

fragatins un cop assabentats de l'arribada d'ajut militar almoràvit provinent de València sortiren a combatre a camp obert les tropes que fins llavors els havien assetjat, amb un final victoriós per les tropes andalusines de Fraga i les almoràvits de València⁷⁵⁵, el qual trencà una llarga ratxa de dures derrotes per part dels musulmans.

Altrament Corbins també una fortificació important en el si del districte lleidatà, que passà a capitalitzar la defensa septentrional després de pèrdua de Balaguer el 1105, aturà l'avanç comtal urgellenc, a la ribera esquerra del riu Noguera Ribagorçana. La qüestió queda aquí, que només poden aturar l'avanç, deixant de banda un contraatac que permetès recuperar territori perdut ara ja a mans d'Urgell, i que està distribuïnt ràpidament per tal de cohesionar-lo. El paper de Corbins⁷⁵⁶ és similar al de Fraga i Mequinensa, són els últims bastions lleidatans, però a la vegada les primeres fortificacions que és troben les tropes comtals en el seu afany d'arribar a la capital. La diferència amb Castellans rau en el fet que la frontera nord, est i oest està en contínu moviment ja que són els vectors a través dels quals es decideix fer avançar la conquesta sobre territori musulmà, i en canvi la zona sud-oriental i sud occidental, després de l'inicial embranzida a mitjans del segle XI simplement queda estabilitzada sense apreciar més canvis fins arribar el 1148 i 1149 que són les dates fàtidiqües pels ciutadans musulmans de Tortosa i Lleida. Per tant, Corbins i Fraga principalment estan contínuament en estat de guerra esperant i refusant escomeses de les tropes comtals, que es trobarien a poquíssims quilòmetres o metres dels assentaments andalusins lleidatans. Possiblement la unió Castellans amb Vinaixa, i la densificació territorial que em vist van permetre en el seu moment fer refusar l'intent de conquerir d'est a oest el territori andalusí lleidatà, optant per altres vies més òptimes. Així és com el pla de Mascançà es convertí amb la pugna entre dos comtats emergents en el territori nord-oriental de la península ibèrica, després que Lleida és desentén d'aquest territori el 1050⁷⁵⁷.

El vincle més clar i més evident entre Castellans i Vinaixa és la organització militar del territori que ja em vist en les anteriors línies. Les relacions que podem establir entre ambdós assentaments també pot anar més enllà de la qüestió merament defensiva, que ja em mig comentat en unes línies anteriors, i que pretenem demostrar que no estudiem únicament els aspectes militars del territori, sinó que també els socials i econòmics. Els

---

⁷⁵⁵ GAMĀL 'ABD AL-KARĪM, *Al-Andalus en el "Mu'jam al-Buldām" de Yāqūt*, (Sevilla, 1972), (p. 219-220).

⁷⁵⁶ SANAHÜJA, P., *La batalla de Corbins (hacia la conquista de Lérida)*, Instituto de Estudios Ilerdenses, Lleida, 1949.

⁷⁵⁷ BENET, A., *L'expansió del Comtat de Manresa*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1982, p. 57-58.

assentaments agropecuaris i defensius s'alternen enmig de Castellldans i Vinaixa, tot resseguint les dos vies de comunicació que les unirien. Considerem que el territori que queda al sud-est de Castellldans estaria cohesionat per la encara utilitzable via romana i també pel pas natural que trobem tot resseguint la zona de Vallseca fins arribar a la ribera dreta del riu Set, el qual et condueix fins a Vinaixa. La possibilitat d'obrir vies de comunicació en el si del districte lleidatà és un excel·lent mostra que la dinamització interna existeix, gràcies als intercanvis i moviments entre assentaments ja sigui a nivell local com regional. De fet, n'estem convençuts que és a través d'aquests eixos viaris per on arriben les importacions comercials procedents de la resta de la península ibèrica, els diversos estils i tipologies artístiques que després podem veure reflexats en les vaixelles domèstiques, o en casos més excepcionals en els luxosos edificis perteneixents a les èlits locals lleidatanes⁷⁵⁸, i també no ens oblidem de les corrents de pensament i de les notícies sobre els esdeveniments polítics i socials andalusins.

Mantenir les dues vies obertes entre Castellldans i Vinaixa és un clar símptoma de bona estructuració territorial. De fet, si analitzem les dos vies, constatem com els resultats de les prospeccions arqueològiques ens diuen que mentre que el traçat de la via romana presenta una densitat d'assentaments alta, els quals és distribueixen sobre el territori en unes oscil·lacions que anirien entre els dos i quatre quilòmetres de distància que són la majoria, i només dos assentaments pròxims a Vinaixa tenen una distància aproximada de nou quilòmetres. La presència de quatre assentaments agropecuaris en les proximitats de la via romana, però això si, amb l'aclariment que la seva ubicació és molt aprop de Castellldans en concret al nord. A mesura que ens aproximem a la vessant oriental de la Serra del Mig, que significa que ens trobem davant mateix del territori comtal a una distància no més enllà dels quatre quilòmetres aproximadament, l'orientació dels assentaments canvia radicalment, trobant únicament quatre torres de vigilància que començarien des de les Borges Blanques fins arribar a les immediateses de Vinaixa. Els assentaments agropecuaris queden doncs concentrats darrere les línies defensives, guardades de possibles atacs per tal que puguin realitzar la seva funció econòmica que permeti fer sobreviure al districte lleidatà.

La via romana és la infraestructura que permet la comunicació entre assentaments, però en canvi veiem que no és l'estímul suficient com per allargar la línia d'almúnies fins

---

⁷⁵⁸ GIL, I., LORIENTE, A., PAYÀ, X., RIBES, J. LL., *El conjunt monumental de la Suda. El castell reial i les restes arqueològiques del seu entorn*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 2007, p. 51-82. GIRALT, J., "Arqueología andalusí en Balaguer (Lérida)", *Sharq Al-Andalus: Estudios mudejares y moriscos*, 2, (Alicant, 1985), p. 151-159.

més enllà de les Borges Blanques. El temor a atacs o incursions releguen aquest territori a assentaments de tipus defensiu, donant una clara sensació que entre Castellans i Vinaixa hi ha una verdadera frontera territorial entre la civilització musulmana i la cristiana. Tanmateix la organització que ens presenta la prospecció arqueològica és pròpia d'una societat que està atemorida i on els perills són continus, el que explicaria que a Solibernat trobem un sector de l'almúnia fortificada. Malauradament no gaudim de més paral·lels de jaciment rural excavat amb metodologia arqueològica similars als de Solibernat dins del territori lleidatà, que ens permetessin entendre millor si aquest fenomen és aplicable a la resta d'almúnies lleidatanes. De fet, i aprofitant aquest debat, la prospecció arqueològica que em realitzat al jaciment de Vallseca I ens proporciona una planta lleugerament rectangular amb unes mesures de vuit metres d'ample, per set metres de llarg, i amb un gruix de mur que oscil·laria en determinats punts entre els setanta i setanta-cinc centímetres. Sens dubte que ens trobem davant un edifici de grans dimensions si ho comparem amb la resta d'estructures que trobem en els altres assentaments andalusins de la zona. Segurament tenim una altra almúnia fortificada a través d'aquest edifici lleugerament rectangular, que correspondria amb molta seguretat al context històric que comprendria des de la segona meitat de la desena centúria fins la primera meitat de la dotzena. Aquesta datació ens la corroboraria també el fet de trobar material ceràmic de superfície pròxim a les cronologies proposades.

Retornant a l'anàlisi que estàvem efectuant sobre les vies de comunicació entre Castellans i Vinaixa, val a dir que si ara ens fixem amb la segona via que discorre per Vallseca i després resseguint la ribera dreta del riu Set fins a Vinaixa, ens trobem amb una situació interessant a comentar. Primerament no tenim una via pensada i elaborada com així succeeix amb la reutilitzada via romana. Això pot presuposar que sigui un eix viari utilitzat pels musulmans des del mateix moment en que es decideix organitzar el districte lleidatà. Altrament no em trobat restes de paviment viari que es pogués relacionar amb el vial que constatem, únicament veiem com ressegueix el que marca l'orografia d'aquesta zona. Per tant no és una via amb un paviment i una infraestructura ben montada que podia permetre una millor circulació, així com també permetre la circulació de determinats mitjans de transport. Des de la nostra òptica la sensació és clarament d'un vial pensat per donar cobertura a l'àrea sud oriental de Castellans vers Vinaixa.

Els nombre d'assentaments que hi trobem si ho comparem amb els anteriors de la via romana, veiem que la densitat és menor i la seva dispersió és major. Així doncs, tenim dos almúnies molt allunyades la una amb l'altra (estem parlant aproximadament d'uns sis quilòmetres de distància), i tres torres de vigilància separades per una regularitat de gairebé tres quilòmetres de distància. Al llarg d'aquest vial a diferència del veïem amb els assentaments anteriors, l'alternança entre assentaments agropecuaris i els defensius és un fet. Les torres es distribueixen per la zona interior i meridional de l'àrea de Castellldans per tal de donar cohesió a un territori que com em dit està altament atemorit. De fet la distància del vial respecte el territori comtal representat a través dels castells termenats de l'Espluga Calva i Tarrés, és força allunyada ja que queda a occident de la Serra del Mig que serveix de refugi davant de possibles incursions comtals.

El vincle doncs, entre Castellldans i Vinaixa és primer de tot de caire defensiu per tal de mantenir salvaguardat el territori andalusí lleidatà. No obstant, les fortificacions distribuïdes al llarg de l'estreta frontera entre els castells termenats del comtat de Barcelona, i les terres andalusines lleidatanes, també permeten estructurar un territori que definim com atemorit, el qual pren una nova dimensió darrera les línies fortificades a través d'almúnies que desenvoluparien una important tasca econòmica i social, ja que mantenien el territori treballat, produïen aliments, i podien donar cobertura als emigrants provinents de les zones septentrionals del districte lleidatà, de camí cap a Tortosa i el llevant peninsular, o per quedar-se i instal·lar-se altre cop al món rural de Lleida.

4.2.3 Què representen Castellldans i Vinaixa en el districte andalusí de Lleida, i quin model d'ocupació desenvolupen per tal d'estructurar el territori sud-oriental lleidatà.

En aquest apartat entrarem primerament a analitzar la impromta dels dos principals assentaments sud-orientals sobre el territori d'aquest mateix espai, el qual implica després d'haver estudiat exclusivament Castellldans i Vinaixa, a entrar en aspectes més concrets del territori sud-oriental. Atenent al que hem dit, obtenim l'elaboració de la jerarquia territorial a Lleida, el dibuix de la xarxa viària al subdistricte de Castellldans, i el parcel·lari agrari de la mateixa zona. En una altra vessant a nivell de districte, després d'haver vist primerament què era Castellldans i en segon lloc quina era la relació entre ambdues fortificacions, han quedat qüestions obertes sobre l'ocupació humana del

territori lleidatà que cal donar resposta a partir d'aquest apartat, les quals tenen relació directa amb l'organització territorial del subdistricte de Castellldans.

La capitalitat de Lleida sobre el seu districte obliga a establir una jerarquització del territori per tal d'administrar-lo i governar-lo en òptimes condicions. Lleida s'erigeix com la principal i única capital de districte, la que té els principals organismes de l'administració, religiosos, econòmics i militars, així com esdevé el reflex de tot un districte obert a la frontera, el qual desmova a una societat urbana i rural que sobreviu en un medi rural agrari alternat amb fortificacions que vetllen i donen cohesió a un territori inestable. El segon esglaió està destinat a assentaments que no arriben a tenir el principal paper regional que pot tenir la capital, però que segons Yaqút gaudeixen d'una àrea d'influència⁷⁵⁹ i que nosaltres veiem que cohesionen i donen cobertura, sense esdevenir autònomes o independents de la capital. En aquest grup encasellem assentaments que gaudeixen del reconeixement de *medina* com són Balaguer⁷⁶⁰, Fraga⁷⁶¹, Mequinensa⁷⁶², i Montsó⁷⁶³, així com importants fortificacions que no es desenvolupen com a *medines* però tenen una notòria impromta en el territori, tal i com ho constatem arqueològicament i documentalment a Castellldans, Corbins⁷⁶⁴, Barbastre⁷⁶⁵, Alguaire⁷⁶⁶ i Tamarit de Llitera⁷⁶⁷. El tercer esglaió el definim com assentaments que tenen un important pes sobre un territori limitat i restringit, tant a les proximitats d'una ciutat, com d'una important fortificació, així com més allunyades i isolades. Estem parlant d'assentaments que poden tenir una funció defensiva tipus Vinaixa, Almenar⁷⁶⁸, Castelló de Farfanya, Gerb, Montmagastre, entre tants d'altres que es distribueixen al llarg i través del territori lleidatà. També englobem dins d'aquest grup, els assentaments tipus almúnia que desenvolupen un important pes no només en el territori, sinó socialment ja que associem la seva titularitat a destacats personatges de la èlit social lleidatana. Talment creiem que aquest grup d'almúnies possiblement

---

⁷⁵⁹ 'ABD AL-KARIM, G., *La España musulmana en la obra de Yaqut (s. XII-XIII). Repertorio enciclopédico de ciudades, castillos y lugares de al-Andalus. Extraído del Mu'yam al-buldan (Diccionario de los países)*, (Granada, 1990).

⁷⁶⁰ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, doc. 317, (p. 240).

⁷⁶¹ *Ibidem.*, doc. 101, (p. 110).

⁷⁶² *Ibidem.*, doc. 112, (p. 114).

⁷⁶³ *Ibidem.*, doc. 113, (p. 110).

⁷⁶⁴ *Ibidem.*, doc. 146, (p. 130-134).

⁷⁶⁵ *Ibidem.*, doc. 146, (p. 130-134).

⁷⁶⁶ *Ibidem.*, doc. 146, (p. 135).

⁷⁶⁷ *Ibidem.*, doc. 146, (p. 134).

⁷⁶⁸ *Ibidem.*, doc. 146, (p. 132).

estiguin fortificades⁷⁶⁹. Parlem doncs del Timorell I, Vallseca I, Solibernat, Vensilló, Tabac (Montoliu de Lleida i Alguaire), Vinfaró⁷⁷⁰, Vinatesa⁷⁷¹, entre tantes altres almúnies fortificades que trobem en el territori lleidatà. El quart esglau el formarien totes les fortificacions petites tipus torre, denominades per la historiografia *hisn*⁷⁷², així com almúnies petites que no arriben a assolir el pes territorial que tenen les de l'esglau tercer. Sens dubte que la generalització d'aquest tipus d'assentaments impedeix la enumeració de tots, però per fer-nos una idea citem tots els topònims "cireres" i variants possibles com elements defensius, així com almúnies petites com la de Vimpèlec (La Portella), Matxerri (Castelldans), Mont-lleó (Puigverd de Lleida), la Manresana (Juneda), entre tantes altres.

La tipologia d'assentaments establerta ens proporciona una jerarquització territorial de Lleida dividida en quatre nivells. Constatem en la nostra zona d'estudi la presència d'una fortificació de primer ordre, Castelldans que capitaneja una àrea d'influència força extensa, la qual està dotada d'un assentament important com és Vinaixa per tal de donar més consistència a la frontera sud-oriental, fruit segurament d'una més que possible refundació de la mateixa degut a la forta embranzida comtal a partir de la segona meitat del segle XI⁷⁷³. Altrament tenim la presència d'almúnies ja siguin de pes territorial, com també de les més petites, que s'alternen amb petites fortificacions tipus torre.

Aquest model d'ocupació del territori respon a la perfecció davant les urgents necessitats d'aturar la conquesta comtal del territori andalusí. Castelldans juntament amb Vinaixa i tots els assentaments que es distribueixen per l'àrea que estudiem, dibuixen un interessant perfil d'estructuració territorial basant-se no només amb l'objectiu militar, sinó que també aprofiten a la perfecció la orografia de la zona, com a puntal i base que permet assentar la seva població. Segurament que no estem parlant de cap refundació nova a partir del segle XI en que Lleida esdevé taifa, però probablement el fet d'haver-se trencat la frontera i fer-la retrocedir prop de cinquanta quilòmetres,

---

⁷⁶⁹ *Ibidem.*, doc. 110, (p. 113).

⁷⁷⁰ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.doc. 115, (p. 109).

⁷⁷¹ La seva etimologia és mossàrab segons Albert Turull, TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007, p. 125.

⁷⁷² SÉNAC, Ph., "Note sur les husūn de Lérida", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 24, (París, 1988), pp. 53-69. ID., "Les husūn du Ṭagr al-Aqsā: à la recherche d'une frontière septentrionale d'Al-Andalus à l'époque omeyyade", *Castrum IV: Frontière et peuplement dans le monde méditerranéen au Moyen Âge*, (Roma-Madrid, 1992), p. 75-84. ID., "Châteaux et peuplement en Aragon du VIII au XI siècle", *L'Incastellamento*, (Roma, 1992), pp. 123-140.

⁷⁷³ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 165-215.

hagi fet reformular la funció d'alguns assentaments per crear un nou espai de frontera que fins llavors no ho havia estat. És potser en aquest context de refundació que Vinaixa rebria el nom que té avui, provinent de l'antropònim almoràvit Ibn 'À'ixa.

La reestructuració que constatem és visible arreu del territori lleidatà degut a les urgències que viu el districte, fortament desgastat degut a les escomeses bèl·liques que ha mantingut al llarg del segle XI amb Saragossa i les seves tropes⁷⁷⁴, així com l'aportació fiscal a través de les pàries que cal administrar als comtats a canvi de seguretat o de pau⁷⁷⁵. Altrament, el retrocés de la frontera i la conquesta militar efectiva de territori andalusí iniciada a finals de la onzena centúria, perllongant-se durant la primera meitat de la dotzena centúria⁷⁷⁶, provocà un canvi en la tendència habitual del món musulmà que consisteix en no poder donar resposta a la situació que s'està vivint, ja que el sistema utilitzat fins ara de les algarades que havia donat resultats a curt termini força bons, es veu clarament que a mitjà i llarg termini no s'assoleixen els objectius buscats⁷⁷⁷. Per contra, des de la vessant comtal s'impulsen i s'incentiven moviments de població que permetin colonitzar els espais buits que ha proporcionat la recent adquisició, per tal de cohesionar-los i estructurar-los⁷⁷⁸. També, en aquest sentit, la puixança baronial que es mou a la perfecció en aquest territori fronterer tan inestable, intenta sotmetre a un nombre indeterminat de població que vivia a la frontera, lluny dels dominis i les jurisdiccions comtals, i que ara a través de l'embranchida feudal s'intentarà engolir sota el domini d'un senyor⁷⁷⁹.

La conquesta comtal no només engolí terres i es cobrava amb or uns serveis que no sempre aportaven uns resultats òptims pels interessos andalusins, sinó que també volia dir conquerir ciutats importants. La primera ciutat amb pes que fou conquerida va ser Montsó el 1089, una fortificació septentrional a mig camí de la ciutat d'Osca, i pròxima al districte de la mateixa. Però la pèrdua més dolorosa i la que insuflà un gran temor que

---

⁷⁷⁴ Principalment cal esmentar les escomeses contínues entre Lleida i l'exèrcit del Cid, el qual estava sota les ordres de Saragossa a canvi de pàries i possessions territorials. Vegeu el *Poema de Mio Cid*, ed., Amancio Bolaño e Isla, (Mexico, 1993), p. 61.

⁷⁷⁵ EPALZA, Mikel de, "Descabdellament polític i militar dels musulmans a terres catalanes (segles VIII - XI)", *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII - XI)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991, p. 76-77

⁷⁷⁶ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 76-92.

⁷⁷⁷ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 165-215.

⁷⁷⁸ BERTRAN, P., "Notes sobre els orígens d'unes poblacions urgellenques: la Fuliola, Boldú i Bellcaire als segles XI i XII", *Ilerda*, XLII, (Lleida, 1981), p. 243. ID., *Bellcaire perfil històric*, (Bellcaire d'Urgell, 1982), p. 25. ERITJA, X., "Entre la Lleida andalusí i la feudal (segles XI-XII). Un model d'explotació rural", *Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l'Edat Mitjana*, (Lleida, 1993), p. 29-41.

⁷⁷⁹ SABATÉ, F., "Estructura socio-econòmica de l'Anoia", *Acta historica et Archaeologica Mediaevalia*, 13, (Barcelona, 1992), p. 321.

feu adonar realment de la situació límit que es vivia al districte lleidatà, fou amb la conquesta per les tropes comtals de la ciutat de Balaguer el 1105. Psicològicament la pèrdua de la segona ciutat del districte va ser considerada com obrir la porta a l'enemic, i pendre consciència que la proximitat de l'enemic és més aprop que mai. A part, cal sumar-hi que les explotacions agropecuàries tipus almúnia o alqueria, així com les petites fortificacions que es distribueixen per l'àrea septentrional vagin perdent el recolzament estratègic que proporciona la proximitat d'un assentament com Balaguer, facilitant que la seva conquesta sigui força més fàcil. De fet, em de considerar que l'abandó de les explotacions desprotegides per la perillositat a les escomeses i les algarades de rapinya són un altre factor que propicià una conquesta més fàcil d'un territori ara si, considerat desestructurat més enllà al nord del riu Noguera Ribagorçana. La reestructuració territorial a la que es veu obligada a comandar Lleida té com a data d'inici la segona meitat del segle XI. La encara taifa lleidatana hereda una estructuració territorial en la vessant oriental força deficitària, erma de fortificacions amb pes que permetessin organitzar una xarxa defensiva suficient per aturar les incurssions comtals⁷⁸⁰, tot i tenir constància documental⁷⁸¹ de la colonització i ocupació humana del territori oriental lleidatà⁷⁸², erigint-se una societat de frontera⁷⁸³. Les pretensions exteriors de Lleida bàsicament al Llevant peninsular, fan oblidar en certa mesura els problemes interns i fronterers, que esdevé si més no curiós, quan sabem que els Banú Hud tradicionalment havien mirat i havien tingut cura de la mateixa. La resposta obligada de Lleida a la nova situació té com a exemple més significatiu Casteldans i Vinaixa. La reestructuració esdevé a la vegada una recomposició del territori un cop s'endinsen les tropes comtals apoderant-se de nombrosos assentaments distribuïts a tota la vessant sud-oriental, oriental i nord-oriental⁷⁸⁴. Per això que creiem que assentaments com ara Vinaixa assoleix una importància i un pes sobre el territori sud-oriental que fins

---

⁷⁸⁰ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 78.

⁷⁸¹ LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd Al-Mi'tar Fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd Al-Mun'im Al-Himyari*, (Leiden, 1938), p. 208.

⁷⁸² PITA MERCÈ, R., *Lérida árabe*, Dilagro eds., Lleida, 1974, p. 60.

⁷⁸³ CHALMETA, P., "El concepto de tagr", *La Marche Supérieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien*, (Madrid, 1991), p. 21.

⁷⁸⁴ Pel que respecta a assentaments nord-orientals conquerits en el segle XI són prou coneguts el de Montmagastre el 1018, Guissona el 1024 i Camarasa i Cubells el 1050; pel que ens respecta a la zona oriental i sud-oriental, les notícies són força més confuses ja que la documentació llatina no explicita tant la conquesta d'aquests sectors. Tanmateix el pla de Mascançà és ben sabut que des d'Anglesola l'avançada del comtat de Manresa i Barcelona arribà fins les portes de Lleida, en aturar-se a Sidamon, el 1079. La zona més meridional la penetració va ser via la Vall del riu Corb, i aquí podem citar la conquesta de les "cireres" de la Cirera (Conca de Barberà) i la "cirera" de Guimerà, que formarien una primera xarxa de petites fortificacions tipus torre.

llavors no hauria tingut degut a la llunyania de la frontera. Tanmateix tampoc em de veure aquest assentament com una conseqüència del desgast lleidatà i de la conquesta comtal, ja que la seva fundació i presència deuria ser anterior als segles XI i XII. En les proximitats tenim la presència del topònim “cirera”, el qual sense tenir una certesa prou clara i evident, situaríem les seves fundacions en una cronologia del segle X o anterior. El raonament rauria en que tenim la presència de “cireres” que farien referència a assentaments tipus torre andalusins en zones on sabem segons el context històric que la seva conquesta l’hem de buscar abans del segle XI. Si tenim un topònim que sabem que és àrab en un punt que tenim constància que formà part d’Alandalús, i que en un moment determinat es conquerí i passà a formar part del món comtal, és lògic considerar que la seva fundació és andalusí.

Castelldans i Vinaixa són l’exemple d’esforç i excel·lent ocupació del territori que permeté aguantar el cop inicial i sostenir l’embranzida comtal en la segona meitat del segle XI. La fortificació de la via romana enfront de la Serra del Tallat, així com la presència d’altres petites fortificacions, alternades amb assentaments agropecuaris que permeten treballar el territori i mantenir-lo poblat, són claus per entendre que la zona sud-oriental resisteix. Talment, l’estratègia lleidatana també passa per mantenir-se unida a la resta d’Alandalús a través del districte tortosí, ja que els ajuts i socors poden provenir d’allí i no del costat comtal o del saragossà, que a finals de la onzena centúria es troba en una situació delicada degut també al gran desgast que ha tingut amb les pugnes amb Lleida, Toledo i Castella per mantenir la hegemonia a la Vall de l’Ebre, així com al Llevant peninsular. En aquest sentit mantenir obertes les vies de comunicació és un símptoma que possibilita estar connectat a la resta del món musulmà. Castelldans doncs, s’erigeix com un encreuament de dos vies importants pel que fa als interessos lleidatans. Per una banda no diem res de nou amb la via romana que anava de Saragossa a Tarragona passant per Lleida, la qual travessa transversalment el districte lleidatà, per perdre’s en les terres més septentrionals de Tortosa. Altrament tenim una segona possibilitat que descobrim a través de la documentació llatina, estem parlant d’un document sobre la colonització de la zona de Juncosa el qual afrontaria amb la via que anava des de Castelldans fins a Siurana, i des de la primera fins a Lleida⁷⁸⁵.

La presència d’aquesta via, també definida pel document original com *karrera* és clau per entendre com funciona l’espai intern de l’àrea de Castelldans. Sens dubte que altre

---

⁷⁸⁵ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, vol. I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 147 (p. 132).

cop és la orografia el referent que marca les directrius de l'ocupació del territori, perquè la part meridional de Castellldans està formada per valls amples i profundes amb capacitat suficient per compaginar la circulació, i la mobilitat amb el possible conreu de la superfície fèrtil. El dibuix d'aquesta via seria el següent, iniciant l'itinerari a Lleida passaria aprop de la via romana, però també en les proximitats de les almúnies de Montlleó, Matxerri II, entre d'altres, ja que la documentació dels templers⁷⁸⁶ ens indica afrontacions que donaven a la via entre Lleida i Castellldans, i que segurament podria ser la mateixa que després podria continuar vers Siurana⁷⁸⁷. La interacció entre districtes és doncs, absoluta i total, mostrant unes imbricacions territorials que van més enllà dels localismes, i si en canvi apostant vers una regionalització. De fet, és força destacable que el districte de Siurana que ha estat tradicionalment tractat per la historiografia com una àrea de muntanya força tancada, però a la vegada sense trobar-hi un sentit molt clar a les seves funcions i dependències, ja que Tortosa no mirava vers l'interior sinó més aviat vers el riu Ebre i sobretot cap a la Mediterrània. Amb la via oberta que uniria a través de les muntanyes dos forteses que dirigirien dos subdistrictes que estan apretades per la proximitat comtal, és lògic considerar que l'intercanvi i el suport mutu sigui molt més habitual del que em vist fins ara. De fet, Castellldans i Siurana podrien aportar molta més informació i desvetllar incògnites sobre el territori interior del Montsant, tant dur, però a la vegada vital per la protecció de les gents musulmanes i els dos districtes musulmans. Les dos últimes vies de comunicació que en tenim major informació, i se'ls ha donat major transcendència degut a que la historiografia les ha estudiat més considerant que serien els dos nusos comunicatius principals del districte de Lleida amb Tortosa. De fet, la ruta fluvial del riu Segre i Ebre és sens dubte la més important ja sigui pel volum i la capacitat de moviment que pot suportar, la comoditat que pot suposar el riu, així com l'obertura al mar. Econòmicament el desenvolupament al voltant d'aquests cursos fluvials és destacable, denotant una enorme puixança d'aquestes zones. De fet, la conquesta de Ramon Berenguer IV va venir precisament tot remontant els dos rius fins arribar a la ciutat de Lleida. No obstant les dos últimes vies de comunicació ens queden més apartades del territori de Castellldans i Vinaixa, i per tant deixem aquest debat en aquest punt.

---

⁷⁸⁶ SAROBE, R., *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 245, (p. 381).

⁷⁸⁷ L'estudi sobre la via Lleida-Castellldans-Siurana segueix amb més profunditat a la pàgina 237.

Castelldans i Vinaixa gaudeixen entre si de petits vials que ajudarien a la mobilitat de la gent entre assentaments. Clarament la via entre Castelldans i Lleida s'erigiria com un eix principal de comunicació. El dubte que tenim és que la prospecció arqueològica i l'anàlisi cartogràfic de la topografia no ens han acabat d'aportar dades del tot rellevants sobre si aquesta via tindria una funció articuladora que permetés el neixement de vies secundàries a partir d'ella. Les grans transformacions en l'actualitat entre Lleida i fins arribar a Castelldans degut a l'expansió del sistema de regadiu que proporciona el canal d'Urgell, el qual ha provocat un canvi de parcel·lari, la creació de nous camins, els brassals, els canals i les sèquies secundàries, s'han obert pas a un espai que fins llavors havia estat de secà i àrid, el qual probablement hagués mantingut a grans trets unes reminiscències del passat andalusí. Això impedeix reconèixer actualment l'existència de vials petits que anirien a buscar les almúnies que queden una mica allunyades de la via principal, i si això podria originar parcel·lari de conreu, així com esdevenir límits de propietat ja que de tota aquesta qüestió no en tenim cap mena de notícia.

Tanmateix creiem que el veritable articulador de vials seria el mateix assentament de Castelldans. El seu paper preponderant sobre la resta de l'alqueria, així com del territori més extrem, estem parlant de les proximitats al riu Set, així com la vessant oriental de la Serra del Mig, fins a Vinaixa, fan de Castelldans un veritable centre social i econòmic del subdistricte lleidatà. Des de Castelldans creiem que neixeria el vial que arribaria fins a Vinaixa passant per Vallseca, així com la continuïtat de la via que de moment sabem que acabaria a Siurana⁷⁸⁸. Aquí sí que podem estudiar amb més seguretat i rigor si les vies de comunicació principals tenen la capacitat de generar vials secundaris que articularien i mantindrien cohesionat el territori de Castelldans.

En aquest sentit la prospecció arqueològica és l'instrument que cal utilitzar per tal d'aproximar-nos al territori andalusí i les seves imbricacions. La localització dels assentaments tipus almúnia o torre de vigilància permet tenir una primera premisa, que t'ajuda a tenir constància de punts per on passaria el vial, o la segona possibilitat que caldria plantejar és fins on arriba i acaba. Si aconseguim desvetllar l'antic recorregut dels vials andalusins en la nostra zona d'estudi, seria sens dubte una important aportació perquè a part de la mateixa troballa que ens permetria recuperar el passat musulmà, també podrem tenir una infraestructura viària que es podria utilitzar com a possible límit

---

⁷⁸⁸ Tot i així, és probable que des de Siurana fins a Tortosa hi hagués una via principal que unís una fortalesa de districte, amb la capital del districte, el que suposaria un nexa directe i clarament alternatiu a les vies que han estat mostrades per la historiografia com les més importants entre Lleida i Tortosa.

parcel·lari de les propietats. Tinguent en compte que fins ara em pogut tenir identificada una petita xarxa d'irrigació, a partir d'ara si aconseguim localitzar els vials andalusins obtindrem l'esquelet intern de tot un subdistricte, el qual si ho conjunim amb els assentaments, obtindrem tota la morfologia territorial de Castellans i Vinaixa.

Si analitzem el territori actual on s'ubicaren els assentaments andalusins tipus almúnia, constatem que la seva presència va lligada a l'aigua enmig d'un paisatge de secà. Avui veiem que en les proximitats immediates hi ha reminiscències d'infraestructura utilitzada per l'extracció d'aigua (els pous), una infraestructura de gestió de l'aigua (els brassals distribuïdors), i finalment constatem la presència d'un parcel·lari més propi de zones de regadiu que de secà com és en l'actualitat⁷⁸⁹. La ubicació d'aquests assentaments és doncs sobre petits turons, distribuïnt-se en altura⁷⁹⁰ i mitja altura, sense acabar de baixar al pla; però l'interessant de la qüestió que ara ens ocupa rau en que els turons estan situats enmig de valls humides que desenvoquen fins al riu Set. Clarament estem parlant de zones on els cultius poden tenir uns resultats i uns rendiments força més alts, que en zones on la presència d'aigua degut a que la capa freàtica estigui més profunda que la superfície, impeding que la humitat del sòl arribi a la superfície.

Tot plegat indica que els assentaments és troben en el mig o en l'extrem d'una petita vall, avui considerades per la toponímia com barrancs, sense tenir una profunditat considerable si ho comparem amb les zones pre-pirenàiques⁷⁹¹. L'interessant d'aquest tipus de valls és la seva amplada, la qual permet un aprofitament agrari, així com la circulació.

Les vies principals uneixen assentaments importants i que tenen pes sobre el territori. La infraestructura que utilitzen per construir una via amb condicions en la zona lleidatana és més aviat nul·la perquè no constatem la presència de preparats similars als de les vies romanes. Cal dir que l'absència general de treballs arqueològics destinats a estudiar l'etapa andalusí, afecta també el coneixement de les vies de comunicació. Tanmateix, no tenim avui per avui la notícia que s'hagi construït una infraestructura tipus pont o viaducte que permeti superar desnivells, així com, tampoc tenim cap exemple clarificador de cap estudi efectuat a una via purament andalusí. Hi ha la

---

⁷⁸⁹ La morfologia rectangular dibuixa un parcel·lari típicament de regadiu.

⁷⁹⁰ És interessant anotar el paral·lel pel que fa al patró d'assentament en altura de Tiscar, Belerda o Huesa, tots ells ubicats en la Serra de Cazorla, BARCELÓ, M., KIRCHNER, H., MARTÍ, R., TORRES, J.M., "Sistema de regadío y asentamientos andalusies en la estribación sur de la Sierra de Cazorla", *El agua en zonas áridas: Arqueología e Historia*, Instituto de Estudios Almerienses, Departamento de Historia, Almería, 1989, p. 171.

⁷⁹¹ Les oscil·lacions són entre cinc i deu metres d'altura segons els mapes cartogràfics de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

constància que en el marc d'uns treballs arqueològics d'urgència en el terme d'Alcarràs, es trobà un petit fragment de via andalusina, el qual malauradament avui no el podem visitar degut a la destrucció per les obres. Segurament que per l'orientació que adopta aquesta via aniria des de Lleida fins al Baix Segre, sense poder afirmar al complet si formaria part de l'eix comunicatiu Lleida-Tortosa, via el Segre i l'Ebre. Retornant a Castellldans, avui com em dit no tenim la constància que les vies andalusís estiguéssin empedrades imitant les romanes, o si es tractaria de camins de terra. El que si podem afirmar és l'aprofitament del relleu per fer-hi discòrrer els eixos viàris. Si analitzem la via que uneix Lleida amb Siurana passant per Castellldans, fins aquest darrer assentament la orografia no marca cap desnivell important perquè la cota és pràcticament la mateixa. Ara bé, a partir de Castellldans i fins a Siurana el relleu és molt abrupte condicionant el trajecte viàri. És aquí quan constatem que el trajecte d'una via va clarament vinculat a la orografia, buscant sempre els passos més senzills que permetin construir-hi una via de comunicació. Certament, les valls de Juncosa gaudeixen de la profunditat suficient com per permetre-hi la circulació i construir-hi, o marcar una via important.

Tot analitzant els possibles trajectes i tinguent en compte la presència d'assentaments, creiem que l'itinerari de la via Lleida-Castellldans-Siurana tindria el següent recorregut: Tot sortint de Lleida i enfilant probablement per la partida de Fontanet els primers quilòmetres seguiria el riu la Femosa fins arribar a l'almúnia de Mont-lleó que està *in charera de Castel de Asinos*⁷⁹² (actual terme de Puigverd de Lleida), des d'on trencaria en direcció sud, tot entrant al terme de Castellldans⁷⁹³ per anar a buscar la fortificació esmentada. Durant aquest trajecte creiem que la via passaria prop de la torre d'Avin Socona que té terres de regadiu i de secà⁷⁹⁴, així com de les almúnies de Castellldans *quarum una sita in monte vocatur Alcotiaioniz, altera sita in plano vocatur almúnia de Alegret* que creiem que quedarien al nord de Castellldans, sense poder acotar la seva localització⁷⁹⁵. Un cop arribats a Castellldans, la via pendria la direcció vers la Serra de

---

⁷⁹² SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 245, (p. 381).

⁷⁹³ Segons les afrontacions d'unes torres que daten de finals del segle XII, el terme de Castellldans arriba fins al Torrent de la Femosa, tot limitant am Margalef, que s'ubica justament al nord. CASTILLÓN, F., "El maestro de Coro de la Seu Vella de Lleida", *Revista Ilerda*, XLVII, 1986, (Lleida), doc. 29, (p. 328-329).

⁷⁹⁴ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 96, (p. 196); doc. 345, (p. 510).

⁷⁹⁵ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 94, (p. 192).

Comafranca, en direcció a Vallseca, però arribats a l'altura de la torre del Collet de la Savina, trencaria i seguiria la Vall de l'Aranyó fins arribar al riu Set, on dos quilòmetres al nord el que avui és el poble de l'Albagés, es creuaria el riu, per seguir la Vall de la *Sischella*⁷⁹⁶ que condueix fins a Juncosa. A partir d'aquest punt és difícil fer el seguiment de la via ja que no tenim constància de jaciments més enllà de la zona de Juncosa, ja que es tracta del districte de Siurana que queda fora del nostre àmbit d'estudi. Tot i així, creiem que la via seguiria vorejant el Montsant per la vessant oriental tot seguint la Serra que arrenca a l'extrem sud del terme de Juncosa (les Garrigues), enfilant-se per la vessant més occidental de la Serra de la Llena ja a terme de Ulldemolins (el Priorat). Descendeix de cota tot entrant a la petita plana que neix a Ulldemolins tot vorejant el riu del Teix, per després descendre fins Siurana a través del coll de l'Albarca⁷⁹⁷, i dels Barrancs de la Bova, de l'Aubelló, i l'Argentera que és el pas natural fins arribar a Siurana, ja que el relleu d'aquesta zona és molt accidentat amb la presència de desnivells molt pronunciats.

Certament la orografia marca el traçat de la via, però creiem que aquest és un fet que es repeteix al llarg de la història, ja que els avenços tècnics que han permès superar els desnivells no s'han generalitzat amb la innovació dels materials de construcció fins a la modernitat. Per tant la naturalesa marca les pautes de la vida, dirigeix la vida quotidiana i designa on és possible establir els assentaments gràcies a les terres aptes pel conreu, la presència d'aigua i la possibilitat de gaudir d'una certa extensió de territori que permeti obtenir uns bons rendiments per sobreviure.

La via de Lleida a Siurana passant per Castellldans, és un eix que vertebrava el territori sud-oriental, perquè veiem com a partir d'aquesta via neixen vials secundaris que arribarien fins als assentaments tipus almúnia o les torres de vigilància. Per exemple la torre del Collet de la Sabina és un nus de comunicació ja que creiem que allí neix el vial que arribaria fins a Vinaixa tot passant per la Vallseca. Però a més els vials secundaris degut a que els assentaments estan situats a les valls que formen el relleu de les Garrigues, segueixen el recorregut que marca la orografia, quedant relacionats amb aquesta.

Davant això creiem tenir identificats almenys dos vials més dins de l'alqueria de Castellldans. El primer ens conduiria fins les almúnies de la Vall de Matxerri, tot

---

⁷⁹⁶ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, I, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 345 (p. 510).

⁷⁹⁷ L'etimologia d'aquest nom prové de l'àrab *baraka* que significa "benedicció, favor benèfic diví", COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, II, Curial Edicions, Barcelona, 1994, p. 71-72.

seguint-la, i el segon arribaria fins la Vall de Melons on hi documentem una almúnia. Les dos valls desemboquen al riu Set a les proximitats d'Aspa, punt en que el riu s'obre al Pla de Lleida tot sortint de la zona més profunda i esquerpa. La longitud de les dos valls permet anar des de la mateixa fortificació de Castellldans fins arribar al curs mitjà del riu Set molt aprop ja de la desembocadura, permetent una relació territorial amb les extenses zones de secà de Vinfaró i Tabac, així com establir contacte amb les torres de vigilància tipus "cirera" d'Alcanó (actualment el topònim és Tossal Gros), i Granyena de les Garrigues (Collet de la Cirera). De fet aquesta zona al sud-oest del riu Set queda lleugerament apartada de Castellldans, però també ho és de les fortificacions del baix Segre com Carrassumada o Carratalà. Tanmateix constatem la presència de nombrosos assentaments tipus torre de vigilància i almúnia, el qual és un indicador que tot i ser un espai de secà, la seva ocupació és plena. L'ocupació d'aquest espai tindria un símil amb la zona més pròxima a Castellldans destacant la presència de les almúnies (Vinalesa, Vinfaró, Tabac, Solibernat) en les proximitats de Lleida, i a mesura que s'allunyen de la capital dominen en absolut els assentaments tipus torre (les "cireres", Serra de Comertés, Roca Cavallera, Tossal del Senyor, Tossal dels Moros i les Guardioles). Certament els assentaments agropecuaris a part d'estar ben dotats d'una xarxa de vials que els permet estar ben comunicats amb el territori, gaudeixen també de protecció quedant sempre reclusos per la xarxa defensiva lleidatana.

És significatiu que la conjuminació d'aquests tres elements desvetlla que el districte de Lleida manté una cohesió interna ara més forta que mai degut als esdeveniments de la onzena i dotzena centúria, però que segurament que l'ideari de les gents de la ciutat hagin propiciat el dibuix del territori que avui obtenim. Mantenir els assentaments agropecuaris pròxims a les fortificacions més importants, ben comunicats, i rodejats per fortificacions menors no és fruit de la casualitat, sinó més aviat d'una clara intencionalitat de tenir els centres productors i a la vegada distribuïdors ben protegits, afavorint que la productivitat a la mesura de les possibilitats segueixi, així com, tenir gent als assentaments rurals és sinònim de cohesió territorial.

Tanmateix amb tot això que estem dient em de tenir en compte el paper del riu Set com a eix viàri, ja que travessa transversalment la zona meridional de Lleida. La primera qüestió rellevant i prou significativa que cal tenir en compte és que el Set neix darrera de Vinaixa. Amb això volem dir que no va poder ser utilitzat per les tropes comtals com a via de penetració vers la zona meridional de Lleida perquè no hi van poder arribar quan van quedar aturades a la vessant oriental de la Serra del Tallat. En canvi si ho

comparem amb el riu Corb, l'arribada al neixement del riu serví de projecció vers al vell mig del Mascalçà. No obstant les prospeccions arqueològiques que hem efectuat al llarg del riu Set sorprenentment per a nosaltres han donat negatives pel que fa a la localització de jaciments arqueològics andalusís. Aquesta dada és preocupant per a nosaltres perquè entenem l'espai fluvial del riu Set com a eix viari que pot tenir la seva repercussió sobre el territori, i en el si del subdistricte de Castellldans⁷⁹⁸, perquè passaria a articular no només la zona meridional de Castellldans, sinó que creiem que seria un dels límits entre els districtes de Lleida i Tortosa, i també en el curs final del Set esdevindria un element clau que permet entendre la zona pròxima a Vinaró i Tabac. Malauradament no constatem la presència d'assentaments andalusís més enllà del ja citat en la proximitat del curs alt del riu Set, és a dir des del tram inicial fins arribar pràcticament a l'actual poble de El Cogul. Talment l'absència d'assentaments no impedeix que pugui esdevenir igualment un eix viari de primer ordre, sigui quin sigui el curs fluvial en que es trobi ja que la vall natural que proporciona així ho confirma. Tot i així, caldria anotar que en el curs alt del Set la vall per on s'obre el riu és molt estreta perquè la presència de la roca és major degut a la orografia abrupta. Per tant és fa difícil la circulació per la vall fluvial perquè considerem que quedaria pràcticament negada pel mateix riu. Altrament, la circulació tot seguint el riu Set just per sobre de la primera terrassa fluvial pot oferir més seguretat i és més viable, apostant un altre cop per la circulació per l'altura que no pas resseguint la vall. En aquest sentit, podem anotar que constatem el mateix fenomen a la via que uneix Lleida-Castellldans-Siurana a l'alçada de l'actual població de Bovera, ja que la orografia és molt abrupta i no permet la circulació per les parts més profundes. Per tant seria un símil entre les dos zones, aprofitant els passos alts per circular.

Tal i com esmentàvem unes línies més amunt, la xarxa viària de Castellldans pot ajudar a dibuixar el parcel·lari agrari. Tanmateix em de ser prudents davant aquesta iniciativa per dos motius: el primer perquè la xarxa viària tampoc és gran i distribuïda per tot el territori, ja que només trobem una via principal i diversos viaris centrats en punts molt concrets del subdistricte de Castellldans que són les almúnies. A més, no tenim documentació que ens assegurí que els límits parcel·lars corresponguin a les vies de comunicació, tal i com succeeix per exemple en la documentació llatina. En segon lloc, no aconseguirem reconèixer tot el parcel·lari del territori, perquè constatem que els vials

---

⁷⁹⁸ Localitzem prop de Cervià de les Garrigues el topònim Pla de les Burgues, però la prospecció arqueològica ha donat negativa, no s'han localitzat restes materials.

és presenten amb forma de ramificacions en el si del subdistricte, anant a buscar els assentaments agropecuaris que hi detectem. Però la qüestió rau en que les almúnies les ubiquem en les valls fèrtils i humides de la zona, buscant l'obtenció de majors rendiments en la productivitat agrària, el que provoca que els vials és limitin a espais molt concrets, sense donar la opció a una generalització, ja que de moment només constatem vies de comunicació tot seguint els vials que neixen de les vies principals. Per això nosaltres només seguim els vials des de o bé el mateix *hisn* de Castellldans, o per altra banda des de la via principal que uneix Lleida-Castellldans-Siurana. Per tant, podem assegurar amb més rigor el parcel·lari d'aquestes zones pròximes a les almúnies, principalment d'on prové el vial principal. Per altra banda, el territori que ens queda fora d'aquests àmbits tant concrets ens és més difícil de poder esbrinar el possible parcel·lari, si realment va existir, ja que parlem d'extensions considerables.

En un altre ordre creiem que seria lògic la existència de vials que comunicarien entre si les almúnies de Castellldans que trobem més allunyades de les vies principals, ja que fer un viatge de retorn per anar a buscar la via principal i després agafar el vial corresponent a la respectiva almúnia no creiem que sigui coherent amb la mobilitat i les necessitats andalusís. Obtenir i procurar un territori ben articulat és un dels principals objectius que ha de tenir qualsevol assentament que capitalitza un districte o un subdistricte. Per aquesta raó creiem que existia una xarxa de vials secundaris que uniria els assentaments però partint del criteri de veïnatge, és a dir, la xarxa de vials va d'assentament en assentament. Deixariem en un altre nivell les vies que uneixen assentaments importants o districtes, ja que aquestes assoleixen un nivell regional i de major importància i transcendència com són les ja conegudes via romana i la via Lleida-Castellldans-Siurana.

La problemàtica que ens plantejem inicia quan tenim de detectar els vials que uneixen els petits assentaments distribuïts en el territori. La cartografia actual dibuixa camins que uneixen amb molta eficàcia els assentaments andalusís que nosaltres detectem a través de la metodologia de treball. Podem adoptar una postura còmoda i buscar un paral·lel sense gaire rigor entre els camins actuals i els antics, només amb la deducció expressada amb seguretat però sustentada damunt de bases ben febles⁷⁹⁹. Certament el treball de recerca es veuria entervolit per l'absència de rigor i anàlisi científic, el qual

---

⁷⁹⁹ SABATÉ, F., "Introducció. L'arqueologia medieval en entrar al segle XXI", *Arqueologia Medieval reflexions des de la pràctica. I Curs Internacional d'Arqueologia Medieval*, I, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 15.

faria trontollar les bases mateixes de la tesi que estem elaborant. Els vials que uneixen els assentaments rurals ja siguin els agropecuaris tipus almúnia o les petites fortificacions tipus torre avui són de difícil detecció. Em demostrat en anteriors línies que és possible detectar-ne a través de la orografia i la presència propera de vies principals que articularien la xarxa secundària i local, però un cop sortim d'aquest àmbit tant ben delimitat és difícil resseguir els antics traçats. La consulta de la documentació andalusí i llatina corresponent als segles XI i XII no ens aporta dades referents a l'existència de vials entre assentaments rurals. En la mateixa línia aniria la toponímia la qual només es manifesta a través de les carrerades ramaderes, però amb la incògnita i el perill que suposa equivocar-nos en la cronologia de fundació d'aquestes⁸⁰⁰, com també de la pròpia utilitat ja que el seu ús principal és el ramader, malgrat tenir constància que també eren utilitzades com a eixos viàris on s'hi podia circular. No obstant, la toponímia andalusí ens deixa petits indicis de l'activitat ramadera a través dels *margalef* que l'etimologia ve dels *marj* plural *murúj* i que nosaltres localitzem als termes de Torregrossa i al Montsant⁸⁰¹. També volem incloure un tercer topònim que probablement tingui relació amb els margalef, el trobem localitzat a l'actual terme municipal d'Ivars d'Urgell i actualment rep el nom de Utxafava. Aquest nom de lloc el trobem relacionat amb la documentació llatina, en concret amb dos documents que daten del 1208 i 1235 que apareix reconegut amb el nom de Marcafava i Marchafava respectivament⁸⁰². Segons Joan Eusebi Garcia Biosca podria correspondre aquest topònim medieval a la forma àrab margalef⁸⁰³. Aquests grans espai destinats a l'ús ramader els trobem localitzats a les proximitats de la via que uneix Lleida-Castelldans-Siurana, per exemple el Margalef de Torregrossa estaria aproximadament a poc menys de dos quilòmetres, i el Margalef del Montsant a poc més de cinc quilòmetres. Creiem que podria utilitzar la mateixa via de comunicació que ens relata la documentació llatina⁸⁰⁴, la via principal que uneix els districtes de Lleida i Tortosa via el Montsant. A

---

⁸⁰⁰ S'ha intentat fer extensible la fundació de les carrerades modernes o baixmedievales, a tota l'edat mitjana, amb el perill que això presuposa ja que s'oblida per complet del context històric peninsular (parlem de la divisió entre els regnes cristians i Alandalús), com també no és té en compte el moment de la fundació ja que un bon nombre de carrerades institucionalitzades neixen en el context baixmedieval i modern.

⁸⁰¹ BALAÑÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p. 81.

⁸⁰² ACA, GPSJJ, arm. 11, perg. 287 i 297. GARCIA BIOSCA, J.E., *Els orígens del terme de Lleida: la formació d'un territori urbà s. XI i XII*, (Lleida, 1995), Nota 449, p. 210.

⁸⁰³ GARCIA BIOSCA, J.E., *Els orígens del terme de Lleida: la formació d'un territori urbà s. XI i XII*, (Lleida, 1995), Nota 449, p. 210.

⁸⁰⁴ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 245, (p. 381).

partir d'aquí és més complicat esbrinar les petges sobre el territori de carrerades o rutes pel bestiar, si és que realment hi eren.

Com dèiem els vials són de difícil localització quan surten dels elements que ens permeten detectar-los amb claredat. La consulta de la cartografia juntament amb la prospecció no aporten les dades que serien necessàries per obtenir uns bons resultats de la recerca. El que obtenim són els camins actuals els quals com ja em indicat en línies anteriors no sabem fins a quin punt poden ser fiables per a reflectir els vials antics andalusís. A més, constatem que molts d'aquests camins han estat modificats en el seu trajecte i fins i tot creats de nous recentment, el qual encara és més un motiu per tenir seriosos dubtes sobre la credibilitat d'aquesta metodologia.

Els vials que unirien els assentaments veïnals tindrien una capacitat molt petita ja que serien utilitzats habitualment pels habitants de la zona. Tanmateix seria interessant poder demostrar si la seva presència pot ser un element que permeti dibuixar el parcel·lari antic, sempre i quan els andalusís tinguessin en compte els límits fent referència a elements com poden ser les vies de comunicació, tal i com succeeix en les afrontacions comtals. Altrament el parcel·lari fora de les valls humides on s'ubiquen les almúnies és quasibé irreconeixible perquè estem parlant d'una parcel·la de secà amb uns rendiments diferents de la que pot ser de regadiu.

El que constatem és clarament la dificultat que presenta estudiar el territori andalusí lleidatà quan entrem a analitzar qüestions més locals, ja que l'absència d'informació perjudica notablement la possibilitat de realitzar una bona recerca.

Tot plegat el que ens proporciona és un territori que s'articula a partir dels assentaments petits que hi trobem, els quals generen un espai propi, i també del paper cabdal que desenvolupa la fortificació de Castellans i l'alqueria que hi neix degut a l'importància cabdal que té en el territori. Els assentaments permeten que l'antropització o millor dit, l'ocupació humana de l'espai sigui major i d'una forma cohesionada, ja que implica transformacions en el paisatge a través de l'explotació dels recursos naturals per a un ús agrícola i ramader, però alhora quotidiana en la vida domèstica i artesanal. En el mateix sentit tindriem el factor econòmic com element modificador del paisatge ja sigui a través dels camps de conreu de regadiu o secà, com també per infraestructures relacionades amb la pràctica agrària com poden ser pous, sèquies o activitats industrials vinculades a l'aigua com poden ser la molineria, tot i que caldria valorar-ne el seu grau d'influència en el si de la zona que estudiem. Finalment les vies de comunicació són les que realment vertebraven tot l'espai, i així ho constatem a Castellans i el seu subdistricte,

apareguent vies de primer ordre que tindrien un caire regional, i uns vials secundaris que anirien relacionats amb la interconnexió d'assentaments a nivell local o veïnal. Tanmateix, les vies de comunicació poden desenvolupar altres funcions com les relacionades amb l'agricultura i la ramaderia, ja que en la primera pot vertebrar el parcel·lari esdevenint una fita limítrofa, com també ser utilitzades pel transport si és donés el cas, i en la segona, referent al moviment de bestiar en el si del territori, el qual com és ben sabut necessita viure de la pastura.

L'ocupació humana del territori de Castelldans és ben viva, tot i trobar-nos en un context poc propici per desenvolupar una vida dinàmica i projectar una quotidianetat amb una normalitat pròpia dels temps de pau, degut a que la societat andalusí en el marc cronològic que engloba la onzena i la dotzena centúria és troba en un progressiu estat d'atemoriment i inestabilitat degut a la conquesta comtal de la frontera. No oblidem els problemes i les situacions poc definides pel que fa a la política interior, primer els intents per reafirmar Lleida en el territori de la vall de l'Ebre i assolir la projecció marítima tant desitjada, que provocà les dures escomeses bèl·liques amb Saragossa. Posteriorment l'arribada dels almoràvits suposa un canvi substancial en el si de la societat perquè tot i mantenir-se Alandalús, l'arribada dels almoràvits suposa la conquesta d'aquest territori, tot passant a formar part de l'imperi nord-africà. Malgrat l'anterior, Lleida i el seu territori viu, i és reestructura per afrontar una etapa de la nostra història molt apassionant, de la qual avui trobem nombroses petges en la nostra quotidianetat.

5.- EXPLOTACIÓ DEL TERRITORI

Iniciem nou apartat de la nostra recerca sobre l'espai rural del districte andalusí de Lleida en els segles XI i XII, per entrar a estudiar l'explotació del territori lleidatà partint de l'anàlisi que ens ofereix el subdistricte de Castellldans. Fins ara em pogut copsar l'articulació del territori per mitjà de l'ocupació humana del territori, la qual es reflexa amb les diverses tipologies d'assentaments andalusins, les vies de comunicació i els vials locals, l'espai agrari de regadiu o secà, i les explotacions ramaderes localitzades a través de la toponímia i la documentació andalusina i llatina. Enmig dels elements bàsics identificadors de l'articulació territorial, hem establert espais de debat entre els estudis realitzats fins al moment que hagin treballat la mateixa temàtica que nosaltres, així com ens interroguem i per tant debatim si el model de territori i d'ocupació humana de la Lleida musulmana, és el més aproximat a la realitat històrica dels segles XI i XII, tal i com demostrem a través de la metodologia utilitzada.

L'explotació del territori és un títol genèric que em donat a tot l'apartat dedicat a l'estudi del territori pròpiament, és a dir entendre'l com una estructura en la qual l'ocupació humana el transforma explotant-lo quotidianament. Introduïm doncs dos conceptes nous: en primer lloc la vinculació en l'ocupació humana i l'explotació del territori, i en segon lloc un aspecte que ens aproxima a la realitat històrica que intentem estudiar, la vida domèstica i la quotidianetat.

Per tal de desenvolupar aquestes idees proposem dividir aquest apartat en els següents subapartats: l'anàlisi dels assentaments agropecuaris i militars en relació amb el medi natural, amb l'objectiu d'esbrinar el grau d'incidència a l'hora d'explotar un determinat espai i, si el seu vincle entre assentament i medi pot ser definitori i determinant d'un tipus d'explotació del territori; La modificació del paisatge un cop instal·lats en el territori; segons el context del segles XI i XII observem canvis en la propietat del sòl, privatitzat o públic?; La validesa o no de l'estudi de la ceràmica de superfície per a l'economia local dels assentaments andalusins?; i si és pot, què ens informa la ceràmica de superfície?; La petjada de l'agricultura i la ramaderia com activitats econòmiques en el territori i la relació amb els assentaments?; la molinaria és una nova forma d'explotar el territori, així com una conseqüència directa del treball agrícola, cal analitzar quin paper juga al respecte; en últim lloc cal aportar dades respecte les vies de comunicació, les quals no només articulen un espai determinat, sinó que al mateix temps transformen

el paisatge perquè passa a ser un territori antropitzat. Per tant volem saber quin és el paper de les vies de comunicació en l'exploració del territori, ja sigui des de l'estudi de l'element via o vial, fins a què suposen per l'economia del districte andalusí de Lleida l'existència de vies de comunicació locals i regionals.

A tot plegat intentarem donar-li una explicació a partir de les següents línies, ja que ens enfrontem a qüestions claus sobre el territori que fins ara s'havien treballat, "i en tot moment esperen ésser refutades o completades per estudis més específics"⁸⁰⁵. De fet, la historiografia lleidatana ha treballat molt poc l'exploració del territori, tret dels treballs de Xavier Eritja⁸⁰⁶ i lleus anotacions d'altres autors⁸⁰⁷. No refutarem res perquè som plenament conscients que no hi ha hagut continuïtat dels estudis endegats en el context dels anys vuitanta fins a mitjans dels noranta. Per això apostem per la combinació de l'estudi de l'ocupació humana del territori i la seva explotació, la qual ofereix un ampli ventall de possibilitats a l'historiador, que ens situa enmig de la realitat històrica dels segles XI i XII.

5.1 L'anàlisi dels assentaments agropecuaris i militars en relació amb el medi.

El subdistricte andalusí de Castellldans està format per petites fortificacions tipus torre, en concret quinze dins l'àrea d'influència directa de Castellldans, sense oblidar el *hisn* de Vinaixa situat a la zona sud-oriental més extrema dels dominis andalusins lleidatans. Entorn de la vessant occidental del subdistricte detectem la presència de dues petites torres, Tossal dels Moros i Tossal del Senyor les quals les situem en el tram final del Riu Set a mig camí de la ciutat de Lleida i la fortificació de Castellldans. Els

---

⁸⁰⁵ ERITJA, X., *De l'Almúnia a la Turrís organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI-XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 13.

⁸⁰⁶ ERITJA, X., "Hàbitat i espai ramader a la regió de Lleida (s.XII)", *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, núm. 1, (Lleida, 1996), p. 75-90. ID., "Entre la Lleida andalusí i la feudal (segles XI-XII). Un model d'explotació rural", *Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l'Edat Mitjana*, Publicacions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1993, p. 21-43.

⁸⁰⁷ ROVIRA, J., GONZÁLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J.I., "Els materials musulmans de l'establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)", *Empíries*, núm. 45-46, (1983), p. 234-245. RODRÍGUEZ, J.I., J.R. GONZÁLEZ, "El poblamiento medieval en el Segrià (Lérida)", *Actas del I Congreso Nacional de Arqueología Medieval Española (Huesca, 1985)*, (Saragossa, 1986), p. 191-209. GONZÁLEZ, J.R., ROVIRA, J., CASANOVAS, A., GALLART, J., RODRÍGUEZ, J. I., "Jaciment del Tossal de Solibernat", *Catalunya Romànica*, Fundació Enciclopèdia Catalana, XXIV, Barcelona, 1997, p. 241-244.

assentaments militars s'entrelliguen amb els agropecuaris tipus almúnia, dels quals en detectem i comprovem la presència de deu⁸⁰⁸. Finalment l'alqueria de Castellldans i la fortificació completarien el teixit d'assentaments andalusins que actualment tenim localitzats.

Resumint, parlem d'un total de vint-i-nou assentaments que tenen una vinculació directa amb el subdistricte de Castellldans, però també amb la ciutat de Lleida, ja que no intentem presentar els subdistrictes com entitats autònomes de la principal medina, sinó tot el contrari, plantejem una clara vinculació entre el món urbà i el rural. Deixant de banda aquest debat ja plantejat i treballat en el punt quatre del present treball, entrem en una nova dinàmica d'anàlisi del territori, partint de l'explotació del mateix.

Sens dubte els assentaments andalusins independentment de la seva tipologia, per l'únic fet de la seva fundació, i per tant desenvolupant una presència física en un espai determinat, han incidit directament en la transformació del medi o del paisatge pre-existent. La ubicació dels assentaments en un territori no respon únicament a una representació de l'articulació mateixa que pot encapçalar un poder fort, sinó que a més, és el clar reflex del poder del món urbà sobre com transformar el paisatge i adaptar-lo a les necessitats socials i polítiques. En aquest sentit, l'articulació del districte andalusí de Lleida ha conduït que la ciutat de Lleida, és a dir, la representació del poder sobre aquest determinat espai, desenvolupi una idea de districte cohesionat i organitzat, tenint en compte uns límits de territori, entesos en els sectors septentrionals i nord-orientals com una frontera⁸⁰⁹ i en canvi, a la resta, com senzillament límits de districte a causa de l'identitat musulmana comuna.

El context històric ens demana traslladar-nos a la novena i desena centúries, un espai cronològic llunyà al que estudiem nosaltres, però que explica la raó del teixit d'assentament en el segle XI. La necessitat de consolidar el territori andalusí lleidatà neix per dues necessitats bàsiques. En primer lloc ens trobem davant un territori fronterer amb el món comtal pre-feudal de confessió cristiana, i que és percepció encara

---

⁸⁰⁸ Cal anotar que les almúnies augmenten la seva presència sobre el territori a les proximitats dels importants nuclis andalusins. Això ens pot despistar a l'hora d'esbrinar sota quin esguard es trobarien, ja que citant concretament els exemples de Vinfaró i Tabac situades al tram final del riu Set, a mig camí de Lleida i Castellldans, és difícil esbrinar si Lleida hi tindria un paper més predominant, o si en canvi seria Castellldans la que regiria la unitat que forma el riu Set.

⁸⁰⁹ Anotem que malgrat tenir uns límits districtuals definits, la cohesió interna existí fins al mateix moment en que els comtats iniciaren el procés de conquesta efectiva de territori andalusí, llavors en adonem que l'àrea septentrional no estava tant ben cohesionada com calia s'havia suposat fins ara.

sota l'òrbita franca⁸¹⁰. En el context històric del segle IX les necessitats musulmanes passaren per consolidar definitivament el territori d'Alandalús davant les contínues escomeses externes i les dificultats per cohesionar el propi espai musulmà peninsular, d'aquí que es comenci des de Còrdova la consolidació del districte lleidatà⁸¹¹. Puntualitzar, que ens referim a les escomeses externes endegades pels carolingis en les terres pre-pirinenques i de l'actual Catalunya central⁸¹², amb l'objectiu de recuperar part del territori conquerit a principis del segle VIII pels musulmans; s'aconseguí el retrocés del territori andalusí fins aproximadament les conques del Cardener, Llobregós i Llobregat, ja que en aquest espai s'aconseguí posar fi a les pretensions franques⁸¹³. No obstant, cal matisar aquesta idea⁸¹⁴ perquè un cop és conquereix Barcelona el 801, el territori que queda a l'oest és un espai sense capitalitats rectores. Tortosa mira cap a la mar Medietarrània i Lleida encara no ha colonitzat el Mascançà, per tant, queda un ampli espai fronterer a l'oest de Barcelona. En segon lloc, aquest context reflexa dificultats per cohesionar i consolidar l'organització de l'espai andalusí, atès que els diversos llinatges familiars *muladí*s instal·lats a l'espai que englobava la Frontera Superior gaudien d'una certa autonomia no reconeguda des de Còrdova; és el cas de les disputes entre els Banú Qassí i els Banú 'Amrús, així com dels al-Tawil d'Osca i Muhammad ibn Llop de Lleida. Aquesta situació no afavoria tenir una frontera sòlida que evités les incursions exteriors, ja que la dificultat per controlar els llinatges familiars *muladí*s podia propiciar a establir pactes entre aquests i el món comtal pre-

---

⁸¹⁰ BONNASSIE, P., *Catalunya mil ans enrera (segles X-XI)*, I, Edicions 62, Barcelona, 1979, p. 95. BENET, A., "Solsonès. Marc històric", *Catalunya Romànica*, XIII, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1987. SALRACH, J.M., "La repoblació i la restauració eclesiàstica en el pagus de Berga", *Cuadernos de Historia Económica de Cataluña*, XVII (Barcelona, 1977), p. 9. SABATÉ, F., *El territori de la Catalunya Medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona, 1997.

⁸¹¹ BALAÑÀ, P., "Textos àrabs relatius a Balaguer", *Ilerda*, XLVI (Lleida, 1985), p. 243-245. BENET, A., *Històries insòlites*, Editorial Selectes Parcir, Manresa, 1992, p. 208-209.

⁸¹² MILLÀS, J.M., *Textos dels historiadors àrabs referents a la Catalunya Carolíngia*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1987, p. 67-73.

⁸¹³ BALAÑÀ, P., *Els musulmans a Catalunya (713-1153)*, Editorial AUSA, Sabadell, 1993, p. 96-99.

⁸¹⁴ BENET, A., "El Solsonès. Marc històric", *Catalunya Romànica*, XIII, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1987, p. 24-31. ID., *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent, 1988. ID., "La repoblació de la Segarra a l'alta edat mitjana (segles IX-XI)", *Palestra Universitària*, 3 (Cervera, 1988), p. 279-295. ID., "Castells i línies de reconquesta", *Symposium Internacional sobre el orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Generalitat de Catalunya, (Barcelona, 1991), p. 369-372.

feudal⁸¹⁵. Els esforços emirals anaven destinats a nombrar des de Còrdova els governadors de les cores, principalment les de la Frontera Superior, així com anar itinerant l'espai de govern d'aquests governadors, per tal d'evitar l'enquistament del poder i les possibles corrupcions⁸¹⁶. En aquesta línia s'aconseguí consolidar i cohesionar el territori fronterer; en ple segle IX se li otorga a la ciutat de Lleida la principal tasca de capitalitzar un districte septentrional, limítrof amb el món comtal cristià, i que al mateix temps forma part de la unitat que ofereix la Vall de l'Ebre, que en termes administratius es tradueix en la Frontera Superior⁸¹⁷. Això implica impulsar la creació d'assentaments en el territori per tal d'articular-lo, però alhora d'explotar-lo, per tal que hi hagi una colonització de la població andalusina que el treball i l'habiti, intercalant així els assentaments agropecuaris amb els militars⁸¹⁸. No obstant, l'àrea d'influència de la capital no podia anar més enllà de l'àmbit que representava el pla de Lleida i la cara sud del pre-Pirineu, atès que, espais allunyats com les zones del Solsonès⁸¹⁹, l'Anoia⁸²⁰ o el Penedès, escapaven de l'òrbita de control efectiu del poder andalusí⁸²¹. El context del segle IX esdevé un referent interessant a tenir en compte, per estudiar les taifes i l'etapa almoràvit, perquè el districte andalusí de Lleida es forjà i col·locà les bases de la seva organització en aquest context històric. Per tant, retrocedir en el temps i cercar la línia de continuïtat en l'ocupació humana del territori afecta directament a l'hora d'entendre i explotar el territori andalusí en el segle XI. A més, obtenir aquestes dades permet detectar els canvis que és produeixen al llarg de la onzena i dotzena centúries.

Si ens centrem en el segle XI i XI, la situació de superioritat estructural que presentava Alandalús en el context del IX es tradueix, respecte el món comtal, en una situació d'inferioritat⁸²². És davant d'aquest context negatiu en què el districte lleidatà ha de dedicar més esforços a mantenir el territori salvaguardat de la conquesta de l'enemic

---

⁸¹⁵ Constatem pactes en el segle VIII entre BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, doc. 201, (p. 173).

⁸¹⁶ Entre altres exemples consulteu a BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, doc. 241, (p. 199-200).

⁸¹⁷ BALAÑÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p. 26. VIGUERA, M.J., *Aragón musulmán*, Librería General, Zaragoza, 1981, p. 55.

⁸¹⁸ BENET, A., *Històries insòlites*, Editorial Selectes Parcir, Manresa, 1992, p. 208-209. GIRALT, J., "Arqueología andalusí en Balaguer (Lérida)", *Sharq Al-Andalus*, 2, (Alacant, 1985), p.153.

⁸¹⁹ BENET, A., "El Solsonès. Marc històric", *Catalunya Romànica*, XIII, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1987, p. 24-31

⁸²⁰ SABATÉ, F., "Anoia. Marc històric", *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992.

⁸²¹ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 70.

⁸²² *Ibidem.*, p. 76-92.

comtal. Per això, els assentaments andalusins, que identifiquem cronològicament pel material ceràmic en superfície dels segles XI i XII, encara no ens consten com abandonats, principalment els sud-orientals, on la pressió comtal ha sucumbit a la bona estructuració d'aquest sector i, al canvi d'estratègia respecte la resta de comtats. Tanmateix cal matitzar el que ara hem explicat, ja que el subdistricte de Balaguer i el pla de Mascançà viuen una situació més extrema que la meridional, atès que, la pressió del comtat d'Urgell i Barcelona han anat ofegant lentament aquestes dues àrees territorials andalusines de Lleida⁸²³.

La demografia és un element clau per estudiar l'explotació d'un territori. El context que viu la Lleida dels segles XI i XII ens fa reflexionar davant la possibilitat de localitzar dos moments claus, que poden ser determinats per conèixer els moviments de població dins el districte: el primer seria durant la primera meitat del segle XI, on l'ocupació humana del territori és possible, el perill dels comtats existeix, però no assoleix un ritme alt com així es constata a finals de la mateixa centúria. El districte apareix cohesionat, els assentaments agropecuàris ofereixen una bona productivitat i els trobem extesos arreu del territori lleidatà; el segon moment l'encaixaríem a partir de la segona meitat del segle XI fins la conquesta de 1149. Ens trobem davant un degoteig emigratori de població del nord. Probablement, es tractaria d'una població que emigrà del subdistricte de Balaguer perquè la consciència de pertànyer al districte lleidatà els farà més fàcil sentir-se integrats dins de les terres meridionals del mateix districte. Per això, creiem que part de la població del nord s'instal·là al sud on la protecció és major, tot i viure en un estat d'atemoriment continu. En aquest sentit, és lícit considerar que el subdistricte de Castellans pot resistir irreductible, fins a la conquesta definitiva de la capital el 1149, per la presència de població musulmana, que manté ocupat i cohesionat el món rural lleidatà, davant la pressió comtal de finals del segle XI i el XII.

D'altra banda, l'èlit cultural lleidatana representada per la figura dels alfaquís, tenim constància per les fonts andalusines emigren cap a la zona llevantina, tot fugint de la situació extrema que és viu a Lleida⁸²⁴. No obstant, la documentació llatina ens mostra que l'emigració no és tant general com es veia anteriorment i, en la Lleida almoràvit, hi

---

⁸²³ BERTRAN, P., "Notes sobre els orígens d'unes poblacions urgellenques: La Fuliola, Boldú i Bellacaire als segles XI i XII", *Ilerda*, XI.II (Lleida, 1981) p. 256-257.

⁸²⁴ SABATÉ F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 208-209. BALLESTIN, X., *Prosopografia dels Fuqaha' i Ulama' de la zona oriental del Tagr Al-A'la: Balaga, Larida, Turtusa (II)*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid, 1995.

localitzem alfaquis i un cadí. Estem parlant de *Avincohona Alfachi*⁸²⁵ i *Alchadi de Lerida nomine Hualballa*⁸²⁶. Els documents, a més, són força generosos respecte aquests dos personatges lleidatans, i ens permeten subratllar que aquests disposen de nombroses propietats, tan dins com fora de la ciutat, fet que els otorga una posició preeminent dins la jerarquia social lleidatana. Per tant, la lectura que n'extreiem és que, malgrat localitzar i constatar documentalment la emigració a terres més segures, de personatges vinculats al món de la cultura i la religió, hi ha un important segment de l'alta societat urbana lleidatana que encara resideix a la ciutat malgrat l'agònica situació.

Tot plegat ens aboca a considerar que l'explotació territorial del subdistricte de Castellldans en el context dels segles XI i del XII fins als anys cinquanta, és alta per l'apogeu social i econòmic que ofereix el nou panorama polític amb les taifes. Aquesta idea la podem fer extensible a la zona de Balaguer, Fraga, Mequinensa i Alguaire, tots ells importants assentaments que gaudeixen d'un espai propi tant en la zona meridional com septentrional del districte andalusí de Lleida. No sabem fins a quin punt aquestes fortificacions frueixen d'una important densitat de població que permetés una major explotació del territori. De fet, Fraga⁸²⁷, a partir de la caiguda de Balaguer el 1105, esdevé la segona ciutat més important del districte de Lleida, el que suposaria adquirir un major protagonisme en el si del territori andalusí. En aquest sentit, la ciutat del Cinca buscà un major reconeixement més enllà de l'òrbita lleidatana, en concret amb la València almoràvit de Ibn Ganiya el qual, des de l'expedició de rescat vers la ciutat del Baix Cinca el 1134, manté una estreta relació amb aquest sector lleidatà⁸²⁸. En el cas concret de Castellldans ens mantenim en la prudència que ofereix el fet de no tenir dades significatives que permetin endegar una aproximació amb més profunditat del nivell d'ocupació del territori. Tot i així, podem constatar que els assentaments agropecuaris estaven ocupats en el segle XI i el XII, gràcies a la localització de material ceràmic de superfície, en el sòl dels mateixos. Per tant, podem afirmar que l'ocupació hi és, però sense precisar el seu grau.

---

⁸²⁵ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 23, (p. 113).

⁸²⁶ VIRGILI, A., *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 44, (p. 93-94).

⁸²⁷ PITA, R., "La Fraga musulmana", *Argentsola*, núm. 20, tom V, (Osca, 1954). "El sistema defensivo musulmán de Fraga en el siglo XII", *Argentsola*, núm. 30, tom VIII, (Osca, 1957).

⁸²⁸ IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 210.

El context històric, que hem definit fins ara, ens prepara per afrontar el reconeixement dels assentaments rurals i la seva relació amb el medi, iniciant el nostre estudi en el subdistricte de Castellans, i posteriorment fer-lo extensible en la mesura de les possibilitats a la resta del territori.

El medi físic és l'escenari sobre el qual la civilització andalusina adaptarà el seu *modus vivendi* transformant el paisatge en territori. Tanmateix no estem parlant d'un paisatge verge, sinó ans al contrari tenim ja un territori estructurat des de l'òptica de les anteriors fases històriques, que ja havien articulat l'espai. La realitat territorial és que hi havia una visió del territori, dibuixada amb una forta imprompta, de l'antic imperi romà, gràcies a l'adaptació realitzada pel Regne Visigot que s'apropià de l'herència romana⁸²⁹. Davant això el món andalusí ve marcat, des de la mateixa arribada a la península Ibèrica, per la col·laboració oberta amb els autòctons a canvi de privilegis; la conquesta s'efectua seguint les ciutats tardoromanes, així com utilitzant les vies de comunicació també romanes. La conquesta doncs, té uns trets per una banda, que no suposen de moment cap canvi substancial amb el món antic⁸³⁰, tot i que sabem que hi ha altres trets més característics de l'islam i de la pròpia dinàmica de la conquesta musulmana, que difereixen del món antic. Podem aportar l'exemple del ritual d'enterrament dels musulmans, que canvia un cop 'Abd ar-Rahman I arriba a Alandalús i reorienta la *qibla*, i què té l'efecte immediat de diferenciar els enterraments visigots, o que havien seguit els mateixos musulmans dels enterraments dels musulmans⁸³¹.

Tanmateix, la zona lleidatana té reminiscències de poblament tardoantic com és l'exemple de Bovalar, assentament situat a l'esquerra del curs final del riu Segre. Els treballs arqueològics que s'hi van realitzar han constatat que l'assentament s'abandona en el mateix moment en que arribaren els musulmans, el 713, i després no és reutilitza, demostrant una ruptura entre la fase històrica anterior i la nova⁸³². Talment cal saber diferenciar entre el que passa en el món rural i en el món urbà, atès que en la descripció

---

⁸²⁹ PÉREZ, A., "Prehistòria i Antiguitat", *Història de Catalunya*, dirigida per Albert Balcells, L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 95-98.

⁸³⁰ ZOZAYA, J., "Toponímia àrabe en el valle del Duero", *Muçulmanos e Cristãos entre o Tejo e o Douro (Sécs. VIII a XIII)*, Mário Jorge Barroca, Isabel Cristina F. Fernandes (Coords.), Câmara Municipal de Palmela. Faculdade de Letras da Universidade do Porto, 2005, p. 17-42. GUTIÉRREZ, S., *La Cora de Tudmīr de la antigüedad tardía al mundo islámico. Poblamiento y cultura material*, École des Hautes Études Hispaniques-Casa de Velázquez, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert"-Diputación Provincial de Alicante, Madrid-Alicante, 1996.

⁸³¹ ZOZAYA, J., "Fortificaciones tempranas en al-Andalus ss.VIII-X", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500)*. *Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 45-58.

⁸³² PALOL, P., de, *El Bovalar Seròs, Segrià, conjunt d'època paleocristiana i visigòtica*, (Lleida, 1989), p. 3-28.

de Bovalar no hem pogut diferenciar prou bé les noves perspectives socials. Tenint en compte la visió musulmana sobre el territori, que prioritza el món urbà per sobre el rural, d'aquí que ciutats de tradició romana com Lleida⁸³³, i les més destacades Saragossa, Toledo, Sevilla, entre d'altres continuïn sent un referent a l'hora d'administrar el territori⁸³⁴. No obstant, la nova realitat amb els musulmans posa en evidència que tot i adoptar un patró general en l'ocupació del territori, hi constatem importants ruptures, com és l'exemple de Tarragona⁸³⁵.

El medi del subdistricte de Castellans en els segles XI i XII estava dividit en dos sectors molt ben diferenciats⁸³⁶: al nord del riu Set i al sud i sud-est del Set. Pel que fa a l'espai al nord del riu Set fins arribar al Pla de Lleida, el relleu ve caracteritzat per la presència d'amplis espais plans que s'alternen amb petits turons, que s'accentuen notòriament precisament pel predomini de l'horitzontalitat del sòl. El Pla de Lleida formada per al·luvions del massís pirinenc data de l'etapa terciària. Els turons que descrivim, geològicament estan formats per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica. Morfològicament les vessants tendeixen a ser força pronunciades sobretot a l'últim terç de l'alçat a causa de l'erosió, mentre que a mitjana i baixa altura la tendència és a suavitzar-se; el cim dels turons destaca per ser una superfície absolutament plana i que es dibuixa seguint la forma de la planta del mateix turó, per tant no deixen de ser unes formacions geològiques particulars, però a la vegada aptes per l'hàbitat. En l'actualitat aquests turons s'identifiquen a la perfecció però l'extensió dels conreus de regadiu i secà per culpa d'una major explotació del territori, han fet que els turons abans habitats en la totalitat o en una part, avui siguin aterassaments on hi trobem cultius agraris. Per altra banda, els turons que no estan explotats per l'agricultura intensiva, pateixen les inclemències del clima extrem que és localitza a les terres interiors de Lleida, provocant una preocupant erosió que deixa a la vista les margues i la roca sorrenca esmicolada, perdent l'estrat vegetal on localitzem gran part del material ceràmic de superfície el qual es troba pràcticament en la base dels turons.

Aquest relleu poc accidentat del Pla de Lleida s'alterna amb petits cursos fluvials que neixen a les proximitats de la Serra del Tallat i desenboquen al riu Segre, recorreguent

---

⁸³³ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 16-19.

⁸³⁴ Tot i així, hi ha ciutats de tradició romana que tingueren un destacadíssim pes en el si de l'organigrama administratiu romà, com fou Tarragona, i després amb l'arribada dels musulmans experimentin una decadència prolongada. Els canvis introduïts pels nous conqueridors en la percepció del territori, provoca la supremacia de nous assentaments, com per exemple Tortosa en detriment de Tarragona.

⁸³⁵ BALAÑÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p. 58.

⁸³⁶ En l'actualitat encara podem constatar la diferenciació que exposem; podeu consultar mapes topogràfics a escala 1:50000 o les ortofotomapes a escala 1:25000 de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

la plana transversalment. Ens referim al riu Corb i al Torrent de la *Femosa* situats ambdós al nord de Castellldans⁸³⁷. També hi ha petites valls i rieres que desemboquen als petits cursos fluvials o al mateix riu Set. La riera de *Coniachara*⁸³⁸ ja esmentada en la documentació templària és un bon exemple de possible reg històric, però no ens oblidem de la vall de Matxerri, la vall de Melons (ambdues desemboquen al riu Set) i Vallseca, com a exemples de valls fèrtils i humides. De fet, no deixa de ser suggerent l'etimologia del vocable Matxerri, el qual vindria de l'àrab *majarr*⁸³⁹ que significa fer córrer l'aigua. Per tant una vegada més, la toponímia ens il·lumina amb una mica més de llum a l'hora d'entendre amb més profunditat el passat andalusí del nostre territori. En aquest cas sembla que la vall de Matxerri esdevingui un espai amb la capacitat suficient per extreure aigua pel reg dels conreus i la vida quotidiana a l'almúnia⁸⁴⁰. En el medi del sector nord del riu Set hi ha un predomini del relleu pla, tanmateix combinat amb àmplies valls que gairebé no es reflecteixen en l'orografia, que permeten dur a terme la dualitat dels conreus de regadiu i els de secà.

Com hem dit abans, el segon sector en el que estava dividit el subdistricte de Castellldans és la vessant sud i principalment sud-est del riu Set, que correspondria amb el curs alt del mateix, i amb un relleu diferent del que trobem en el sector septentrional del subdistricte de Castellldans. La principal característica és la irregularitat de la orografia, desapareix per complet el pla, per endinsar-nos en un relleu d'altres muntanyes i profundes valls. Si comparem l'altitud d'aquest relleu amb el pla de Lleida, observem que en el primer cas ens movem aproximadament entre els dos-cents i els dos-cents cinquanta metres d'altura sobre el nivell del mar; en canvi al sud del riu Set l'altitud arriba amb molta facilitat fins als sis-cents i en punts localitzats s'arriba als set-cents metres d'altitud per sobre del nivell del mar. Certament, s'evidència un canvi substancial en el relleu, el qual afecta al medi de la zona. La geologia de la zona és molt semblant a la que em vist en el pla de Lleida, predomini de la roca sorrenca, conglomerats i margues d'època oligocènica. Tanmateix l'aridesa que detectem en el pla de Lleida, no és tan palpable en aquest sector meridional, on hi constatem un canvi de tendència amb més humitat al sòl i, per consegüent la presència d'una vegetació més

---

⁸³⁷ Anotar que en les proximitats d'ambdós cursos fluvials podem localitzar-hi assentaments agropecuàries andalusins.

⁸³⁸ SAROBE, R., *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, (Barcelona, 1998), doc. 245 p. 381.

⁸³⁹ GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 166.

⁸⁴⁰ Actualment encara hi ha un aprofitament actiu de les possibilitats hídriques de la vall de Matxerri per mitjà de la construcció de basses que extreuen l'aigua del subsòl.

abundant, la qual ha dificultat l'erosió del sòl. Per tant es compleix un requisit que ens interessa: la presència uniforme de la capa vegetal on hi localitzem la ceràmica superficial durnat la prospecció arqueològica. La presència de valls en aquest espai forma part del paisatge, detectant-ne de profundes i prolongades fins al subdistricte de Siurana ja en territori tortosí, les quals s'alternen amb petites i sense sortida. Altrament algunes de les petites valls esdevenen també petits barrancs humits, perquè la presència d'aigua és major que en el pla de Lleida. A aquesta mateixa línia segueixen a més a més les valls més grans atès que poden arribar a considerar petites rieres amb aigua que dicorre pel mig, i que avui ja no detectem a causa dels canvis que s'hi han produït per les obres de canalització⁸⁴¹.

El factor humitat és clau per diferenciar l'àrea meridional que estem analitzant ara, amb la septentrional, perquè propicia l'abundància de més bosc amb la corresponent fauna i flora. Amb això no volem dir que el pla de Lleida sigui una zona desèrtica, tot i saber per les fonts andalusís que és considerable una zona àrida⁸⁴², tan sols que la seva posició geogràfica darrera la serralada pre-litoral és un factor negatiu que fa disminuir el règim de pluges anual, quedant per sota que per exemple la zona del Montsant, Serra de Llena o Muntanyes de Prades. Talment constatar la presència no només del riu Set que neix en aquestes contrades, sinó de les nombroses valls i barrancs humits és un símptoma real de la capacitat del subsòl per emmagatzemar la pluja.

El riu Set seria un altre factor que forma part del medi natural del subdistricte de Castellans. El recorregut transversal que ens dibuixa és fruit de la orografia complicada que té aquesta zona. A diferència del Segre i l'Ebre que són força reconeguts pels textos andalusins⁸⁴³, els cursos menors semblen no tenir un notori interès pels geògrafs i cronistes musulmans, almenys pel que sembla en el baix nombre de documents que disposem.

De fet si examinem el curs inicial del riu Set fins arribar a la zona intermitja de l'Albagés i el Cogul (poblacions actuals), el riu s'obre pas enmig de la roca sorrenca o calcària, oferint un paisatge clarament rocós. El paisatge que ofereix la vall fluvial, és

---

⁸⁴¹ Fonts orals ens expliquen que en la Vall de la Sisquella i la Vall de Reig tenen notícies que al segle XIX eren zones aptes per al regadiu. De fet, les mateixes fonts també ens informen que fins als anys seixanta del segle XX era possible regar, fins que s'efectuaren obres de canalització amb la mala fortuna que es perdé l'aigua.

⁸⁴² BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, doc. 48, (p. 86).

⁸⁴³ *Ibidem.*, doc. 25, (p. 80); doc. 26, (p. 81); doc. 27, (p. 81); doc. 28, (p. 82); doc. 29, (p. 82); doc. 30, (p. 82); doc. 31, (p. 82); doc. 32, (p. 83); doc. 33, (p. 83); doc. 34, (p. 83); doc. 35, (p. 84); doc. 36, (p. 85); doc. 37, (p. 85); doc. 38, (p. 85).

únicament el de la pròpia vall, i només detectem la presència d'una terrassa fluvial molt clara que és precisament la que neix pel desgast de la roca. També comprovem a la ribera esquerra del Set en alguns trams la presència d'una probable segona i tercera terrassa fluvial, dirigides pel recorregut del riu que voreja el seguit d'altres muntanyes que prenen presència a partir d'aquest punt vers el sud. En canvi a partir del Cogul fins a la desembocadura del riu Segre, la orografia immediata al riu Set no és tant abrupta, experimentant una tendència a la horitzontalitat del sòl, fins arribar al pla de Lleida.

La presència del riu Set en aquest sector del districte andalusí de Lleida pot ser un factor que permeti articular aquest espai esdevenint un eix de referència a l'hora de limitar àrees d'influència, però també en clau de logística pot tenir l'ús d'una via de comunicació. Però a més, la pròpia naturalesa del riu és un element del medi que afavoreix la seva utilització per les possibilitats que ofereix d'obtenció d'aigua en pendent⁸⁴⁴. No oblidem els recursos naturals que pot aportar un riu, no només l'aigua, sinó la pesca, l'aprofitament dels sediments (els còdols, les branques d'arbre, la vegetació que hi creix a les immediateses, entre d'altres), tot plegat és interessant a l'hora d'estudiar el medi⁸⁴⁵ i els assentaments andalusís del subdistricte de Castellldans en la onzena i dotzena centúria.

Si prenem com a referència el document de donació de Ramon Berenguer IV comte de Barcelona a Catbert d'Albagés sobre una part de la dominicatura que té el primer al terme de Castellldans, en concret a la Vall de Juncosa, hi observem que això li permet explotar i treure'n profit de terres *eremum scilicet et condirectum, pinnas, aquas, venaciones, erbare, pischare, lignare, exchalizare et fustare*⁸⁴⁶. Els recursos naturals que ofereix les proximitats del riu Set, i en concret al sud d'aquest són considerables, el bosc per l'extracció de fusta i llenya, la caça i l'obtenció d'elements; l'aigua per l'ús agrícola i quotidià, la pesca que proporciona el riu Set. En resum és un espai òptim per explotar el medi i treure'n recursos òptims per la supervivència en el context alt medieval. No obstant, no podem interpretar el document de la donació al peu de la lletra

---

⁸⁴⁴ BARCELÓ, M., "La qüestió de l'hidraulisme andalusí", *Les aigües cercades (Els qanāt(s) de l'illa de Mallorca)*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1986, p. 9-35. GUINOT, E., "La construcció d'un paisatge irrigat: l'horta de la ciutat de València", *Natura i desenvolupament. El medi ambient a l'edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 191-220.

⁸⁴⁵ LE ROY LADURIE, E., "Le climat au Moyen Âge", *Natura i desenvolupament. El medi ambient a l'edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 25-36. DELORT, R., "Nature et environnement. L'approche écologique de l'histoire", *Natura i desenvolupament. El medi ambient a l'edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 37-46.

⁸⁴⁶ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 166, (p. 166).

o literalment, perquè aquest assentament de la Vall de Juncosa, coneguda a l'actualitat com la Vall de la Sisquella, no disposava d'assentaments andalusins, o en almenys aquesta referència exacta no hi localitzem material ceràmic en superfície que així ens ho confirmi. No obstant, podem extrapolar la descripció del document, pel que fa als recursos que ofereix el medi en aquest espai, per tenir-ho en compte de cara als assentaments andalusins.

La construcció i consolidació dels assentaments en el subdistricte de Castellans respon a les necessitats de la capital d'obtenir un espai rural articulat. D'aquí la distribució de la població arreu del territori lleidatà, ja sigui en un àmbit urbà a través de les ciutats i grans fortificacions o per altra banda, en un àmbit rural per mitjà de les alqueries, almúnies, i torres de vigilància. Però, creiem que les necessitats articuladores territorials no suposen la causa primera de declinació a favor de la ubicació d'un assentament rural, sinó que l'element clau i primer a considerar és el medi natural. Les condicions del relleu, la presència d'aigua i els recursos naturals disponibles són les principals premises del sistema, que han de permetre el trasllat de població en el món rural. Seguint aquesta explicació podem caure en la fàcil equivocació de dividir el territori en una jerarquia de terres de primera i terres de segona. Clarament si seguim en aquest discurs, les terres més aptes per la pràctica agrària i la ramaderia són aquelles pròximes als cursos fluvials amb caudal d'aigua important, on les fèrtils planes al·luvials proporcionen uns recursos òptims, així com la possibilitat de construir sèquies pel regadiu⁸⁴⁷. En canvi les terres que queden fora d'aquests àmbits, per la seva aridesa són aptes pels conreus de secà; d'aquesta disimetria ha derivat en una visió d'amplis espais poc poblats i escassament dinàmics per activitats econòmiques.

Precisament és aquesta idea la que voldríem evitar en el present treball, i al mateix temps desmentir, perquè el medi natural és la principal causa per establir un assentament, però això esdevé una premissa per jerarquitzar el territori partint de la idea abans definida. La disponibilitat d'aigua no ve únicament determinada per la relació amb cursos fluvials importants com poden ser el Segre, el Cinca, o els Nogueres Ribagorçana i Pallaresa, sinó que pot venir també de cursos fluvials menors com el riu Set, el riu Corb o el riu Sió, de torrents com la Femosa o de valls fèrtils de les quals és

---

⁸⁴⁷ Majoritàriament els estudis realitzats fins al moment contempnen aquesta possibilitat. RODRÍGUEZ, J.I., J.R. GONZÁLEZ, "El poblamiento medieval en el Segrià (Lérida)", *Actas del I Congreso Nacional de Arqueología Medieval Española (Huesca, 1985)*, (Saragossa, 1986), p. 191-209.

fàcil extreure aigua a través de mines o pous⁸⁴⁸. Però a més, la ubicació d'un assentament no depèn únicament i exclusivament de l'aigua, perquè la disponibilitat d'altres recursos com el bosc també són importants, com per exemple podem trobar fora de les valls fluvials tradicionals, el qual seguint l'anterior lògica hauríem de creure que més enllà de les valls fluvials hi ha una major disponibilitat de recursos. Sens dubte que per aquí no va el nostre discurs ni el nostre estudi.

A través de les prospeccions que hem realitzat en el subdistricte andalusí de Castellldans, així com la consulta de la documentació llatina i andalusí, observem com primerament el poblament es troba distribuït arreu del territori, ja siguin assentaments de major pes o menor, però amb aquesta premisa ja és suficient per desmentir la idea d'articular un territori a partir dels cursos fluvials. És absolutament falç que Lleida organitzi exclusivament un districte partint exclusivament dels cursos fluvials. Partint de l'hipòtesi dels cursos fluvials, a finals del segle XI i principis del XII quan Balaguer està assetjada, el fet d'estar integrada en la vall del riu Segre hauria de tenir una major disponibilitat per defensar el propi territori; però Castellldans que és enmig d'un hipotètic desert, resisteix fins a la conquesta definitiva del 1149. Certament és un debat que cal tancar definitivament perquè en l'organització del territori hi ha factors que incideixen més que la proximitat o no dels cursos fluvials.

El subdistricte de Castellldans és un extens territori allunyat dels principals cursos fluvials, regat només pel riu Set al sud i per la Femosa al nord. Fora d'aquí l'aigua s'ha d'extreure via pous o mines, com probablement succeïx en la majoria d'assentaments agropecuaris tipus almúnia de l'àrea meridional de Castellldans. Per tant és lògic definir l'àrea de Castellldans com un espai àrid i de secà, però en cap cas relacionar-lo amb el concepte d'espai buit, de segona o marginal.

Els assentaments de Castellldans s'ubiquen d'acord amb el medi natural, tot responent clarament a les possibilitats que aquest ofereix. En el següent apartat ens ocuparem de la mateixa fortificació de Castellldans i la seva alqueria, així com de Vinaixa i els assentaments agropecuaris tipus almúnia que trobem a la perifèria de l'alqueria de Castellldans.

---

⁸⁴⁸ BARCELÓ, M., "La Font Antiga de Crevillent: ensayo de descripción arqueológica", *Areas 9*, (Murcia, 1988), p. 217-231.

5.1.1 L'assentament de Castellldans.

L'alqueria de Castellldans sent l'eix principal de cohesió del subdistricte que capitalitza, busca assentar-se aprofitant l'altura (389 m.) que proporciona el tossal del Castell⁸⁴⁹. Les premisses que hem adoptat com a vàlides a l'hora d'afrontar l'anàlisi de l'assentament respecte la resta del territori lleidatà, són el camp de visió, els agents meteorològics o els accidents geogràfics que afecten a la visió, i el control que proporciona en l'espai immediat⁸⁵⁰. Un cop aplicada a la fortificació de Castellldans ens adonem de la preeminència que proporciona el medi a l'alqueria, fent-la una privilegiada pel que fa a l'ubicació en el territori, i després respecte la capital Lleida, que significa al mateix temps obtenir un contacte visual molt directe amb el pla de Lleida. Creiem que el nucli urbà de Castellldans jugà al voltant del turó del Castell, sense quedar clar si el poblament andalusí el podríem localitzar a la vessant⁸⁵¹, o si en canvi estaria situat al peu del turó però a la cara sud, on actualment trobem el nucli urbà del Castellldans modern. Els motius que ens fan dubtar de la ubicació a mitja o vessant o en pla és deuen bàsicament a l'absència de notícies arqueològiques que confirmen o desmenteixin la idea que proposem⁸⁵². Avui, la prospecció arqueològica efectuada a mitja vessant del turó del Castell, no constata la presència d'un conjunt d'estructures tipus mur, o altres elements relacionats amb l'arquitectura que ens facin optar per considerar que la presència de l'hàbitat del Castellldans andalusí en aquell indret. Únicament hi trobem restes de fragments de ceràmica de superfície, molt fragmentada, de diverses etapes històriques, però el més interessant és que no hi trobem una lògica en el terreny que pogués anar relacionat amb la presència d'un hàbitat andalusí o anterior. De fet, només considerant la dificultat de localitzar unes densitats de ceràmica en superfície, que ens podria indicar una remota possibilitat de relacionar-ho amb hàbitat, vam descartar aquesta probabilitat.

Altrament, tampoc podem afirmar que el Castellldans andalusí es trobi sota les cases i carrers actuals del poble modern, més que res, perquè no s'ha realitzat mai cap intervenció arqueològica programada, que seria molt complicada enmig d'un poble, o

---

⁸⁴⁹ Les coordenades UTM del tossal del Castell són les següents, X: 313646 – Y:4596988.

⁸⁵⁰ Vegeu a l'apèndix la fitxa de prospecció arqueològica referent al Castell de Castellldans.

⁸⁵¹ Per tant parlariem de poblament a mitja vessant.

⁸⁵² L'exemple de Lleida pot ser suggerent com a paral·lel, LORIENTE, A., "Un exemple del model urbà andalusí: *medina Larida*. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 7, Lleida, 1997, p. 77-106.

d'urgència aprofitant unes obres d'adequació d'algun carrer, o les reformes en una casa de la vila. Tanmateix vam elaborar un treball de seguiment de les cases que és localitzen en la immediatesa del peu del turó del castell de Castellldans per intentar, localitzar i al mateix moment identificar algun element arquitectònic hereu de la tradició tècnica dels musulmans de l'alta edat mitjana. El projecte certament engrescador, va tenir des de bon principi les següents dificultats: en primer lloc, la construcció de cases noves, és a dir, cases d'obra nova amb fonaments de formigó, provocant que si hi hagués hagut alguna resta anterior, segurament avui ja no la localitzaríem; i en segon lloc els enlluïts externs que dificulten l'observació del material de construcció que forma els murs de la casa. La recerca es va intensificar en les proximitats de l'antiga església la qual sabem que data del segle XII, amb clares reminiscències romàniques i gòtiques pròpies del context immediatament després a la conquesta comtal⁸⁵³.

Per altra banda les vessants est, nord i oest han estat prospectades en el mateix moment que ho va ser la vessant sud, amb el mateix propòsit de localitzar i identificar estructures de cronologia andalusí, però el resultat va ser negatiu en tots els casos. Com em indicat ja anteriorment, només localitzem restes de material ceràmic superficial, en cotes molt altes, ja que en les vessants est, sud i oest, la pendent és major i més pròllongada que en la vessant sud. Les densitats de ceràmica per superfície són més aviat inconexes, i creiem que responen a l'erosió i als processos naturals i no pas a un indicador de possible hàbitat andalusí.

Tot i així, considerem que el nucli urbà del Castellldans andalusí l'hauríem d'ubicar a la cara sud, i probablement el trobaríem al peu del turó, per tant l'hàbitat de l'alqueria seria en el pla. Aquesta dada és rellevant perquè serà l'únic assentament que observarem en tot el subdistricte de Castellldans que ubicarem en el pla. De fet, si realitzem l'exercici de comparació amb la resta del districte lleidatà començant per la mateixa ciutat de Lleida, tot i ubicar-se l'alcaçaba al capdamunt del turó, es desenvolupa a mitja vessant i en els petits plans que ofereix la miques de terrasses fluvials del riu Segre. Tanmateix, Mequinensa⁸⁵⁴ seria un exemple més similar a Castellldans, perquè tindriem la fortificació al capdamunt del turó, i el nucli urbà (avui desaparegut per les aigües del pantà de Mequinensa) al peu del mateix. En aquesta mateixa línia aniria probablement

---

⁸⁵³ GONZÁLEZ, J.R., "Santa Maria de Castellldans", *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 83.

⁸⁵⁴ BALAÑÀ, P., *Les arrels islàmiques de Mequinença*, Pagès editors, Barcelona, 1994.

la fortificació d'Alguaire la qual conserva el *hisn* al capdamunt de l'altiplà del Sas⁸⁵⁵, i tot i no tenir la certesa suficient per confirmar-ho, creiem que l'hàbitat que formaria el nucli urbà de l'alqueria el trobariem o bé a mitja vessant o en el pla. Ens trobem doncs, amb una tipologia d'hàbitat rural formada per comunitats que s'organitzen i s'ubiquen en les proximitats d'una fortificació important, que alhora sota el seu paraigua té almúnies que es distribueixen de forma circular al voltant de l'àrea territorial d'influència de l'alqueria. Tot plegat mostra el tipus d'ocupació rural del districte andalusí de Lleida, format per fortificacions que no han acabat evolucionant a medines de segona.

Reprenent el fil argumental sobre la relació entre el medi i l'hàbitat de Castellldans, advertim que l'aplicació de la metodologia de prospecció en quant fem referència al contacte vers la resta del territori, ens adonem que Castellldans obté una major relació amb Lleida que amb la resta del subdistricte. La comunicació visual directa que hi ha entre ambdós assentaments ens duu a afirmar un cop més que Lleida estreny els llaços amb el seu territori, perquè si tenim en compte la orografia del subdistricte de Castellldans, si la fortificació s'ubiqués més al sud atenent a una lògica organitzativa i ocupant una posició central que permeti un millor control i a la vegada incentivar una major ocupació humana del territori meridional, probablement el vincle que ara estem afirmant seria menys estret, i per altra banda trobariem el territori pròxim al riu Set més antropitzant del que constatem a l'actualitat per mitjà de la prospecció arqueològica. Tanmateix, únicament la fortificació de Castellldans mira vers el nord, atès que el nucli urbà de l'alqueria mira clarament vers el sud, és a dir cap al subdistricte. Aquesta curiosa distribució de l'alqueria jutgem que respon a una relació que establim entre l'hàbitat i l'explotació del territori.

Pel que fa a les vies de comunicació, breument introduïm que, per una banda des del mateix nucli de Castellldans passa la via que va fins a Siurana⁸⁵⁶, però també hi neix la via que va fins Vinaixa a través de la Valleta i Vallseca. Per tant és un enclavament que genera dos eixos de comunicació de primer ordre que faciliten la mobilitat entre el territori meridional. Per altra banda, certament la possibilitat de gaudir d'una xarxa de comunicació facilita l'explotació del territori, no només per accedir-hi, sinó que proporciona també ordre en l'espai.

---

⁸⁵⁵ LLADONOSA, J., *Història de la vila d'Alguaire i el monestir santjoanista*, Ajuntament d'Alguaire, Alguaire, 1983.

⁸⁵⁶ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (anys 960-1177)*, vol. I, (Barcelona, 1993), doc. 147, (p. 132).

L'antropització del paisatge entre Lleida i Castellldans és molt alt, la documentació llatina ens nombra una sèrie d'importants assentaments agropecuaris tipus almúnia que s'ubiquen al llarg de la via Lata que va a Tarragona passant per Castellldans i la que va cap a Tortosa passant per Maials, i, també en les proximitats dels cursos fluvials del Corb i la Femosa. En aquest vast espai gairebé no constatem la presència de cap petita fortificació tipus torre, les quals augmenten la seva presència a mesura que ens allunyem de Lleida i ens aproximem a les zones frontereres o llunyanes. Probablement el factor defensiu del districte sigui d'augment de les fortificacions com més lluny de les proximitats de Lleida, el qual és significatiu perquè atén clarament a una organització defensiva estructurada des de la capital.

Un segon motiu que enllaçaria amb l'argument que estàvem mantenint respecte l'alqueria de Castellldans, rauria en que la presència de tantes almúnies, moltes de les quals estan separades per pocs quilòmetres, aquest context no és favorable a la instal·lació d'assentaments impulsats per l'administració andalusí⁸⁵⁷. La ruptura política iniciada a partir de la desintegració del Califat, suposa la desaparició del paper de l'estat. Aquest trasbals institucional suposa pel territori andalusí la pèrdua de l'hegemonia de l'estat sobre els espais públics, i permet posar els fonaments d'un nou ordre les taifes peninsulars, aixecades en part sobre l'hegemonia dels llinatges familiars a les taifes peninsulars. Per aquest motiu les almúnies de Castellldans que esmenta la documentació llatina i, que nosaltres ubiquem al nord d'aquesta fortalesa, prenen protagonisme a l'alqueria, ja que conreen les terres del pla de Lleida, més aptes pel conreu, més fèrtils, major movilitat i més ben defensades. En canvi l'alqueria de Castellldans és veu relegada a tenir un protagonisme de cara a l'interior del subdistricte mirant vers el sud, tot seguint les pautes que donen les dues vies de comunicació principals, que no oblidem, venen marcades pel medi, és a dir les valls que prenen el protagonisme a la plana. L'alqueria doncs veiem que representa la vivor del sòl públic que pot ser conreat per agricultors, però que no deixa de formar part de la comunitat, xocant de ple amb el sòl privat de les almúnies que posseeixen els grans propietaris andalusins que resideixen en els centres de poder, ja sigui en les ciutats cap de districte com és Lleida, o en ciutats secundàries i importants fortificacions.

---

⁸⁵⁷ Estem obrint el debat entre el sòl públic i el sòl privat rural, però que ara per ara no anirem més enllà perquè més endavant hi destinem un apartat exclusiu, i d'aquesta manera intentem no ser repetitius amb els temes.

Així doncs, el desenvolupament i l'exploració de l'alqueria de Castellldans va d'acord al que marca la orografia al sud de l'assentament, constatant altre cop la relació entre les possibilitats que ofereix el medi i la explotació del territori. L'extensió del nucli urbà de l'alqueria no el sabem, com tampoc podem saber quina era la població que hi residia perquè no tenim documents que ens ho acreditin, ni l'arqueologia ha obert noves línies interpretatives. Tot i així, la probable ubicació al peu del turó del Castell, situació estratègica perquè queda enmig de dos barrancs que accedeixen cap al pla de Lleida, i al mateix moment envoltada de turons⁸⁵⁸ que dibuixen sobre el terreny una olla imaginària. Aquest relleu proporciona una total protecció i delimitació territorial.

Cal tenir en compte que tenim almúnies situades a l'est, sud i oest de Castellldans, això si, la densitat sobre el territori és inferior, si ho comparem amb l'espai que ocupen les almúnies que s'ubiquen entre Lleida i Castellldans.

L'assentament de Castellldans no és una fundació nova dels musulmans, sinó que tenim notícies de fases d'ocupació romanes⁸⁵⁹. No podem precisar amb total seguretat quina és la perduració de la fase visigoda fins l'arribada dels musulmans a la primera dècada de la vuitena centúria, ni tampoc podem assegurar la seva presència en aquest assentament. No obstant, gaudir d'aquesta valuosíssima font ens seria de gran utilitat per entendre millor com seria la explotació del territori immediat a Castellldans⁸⁶⁰. Amb aquesta dada a part d'obtenir què va canviar i què no canviar amb la conquesta musulmana, tindriem el parcel·lari, el sistema d'explotació, els conreus, què era bosc i què era camps de conreu i pastures, així com la propietat. Actualment no gaudim d'aquesta preuada informació, el que ens condueix a buscar alternatives per intentar aproximar-nos amb rigor a l'alqueria de Castellldans.

La presència d'aigua en aquest espai és més aviat limitada, tot i constatar en l'actualitat una quantitat de pous d'aigua considerables. Val a dir, que l'extracció d'avui amb la tecnologia de que és disposa no té res a veure amb les tècniques alt medievals que no permetien construït pous tant profunds com els que tenim avui. Tanmateix creiem que és una possibilitat que podem explorar, i que complementa a la perfecció la relació del

---

⁸⁵⁸ Començant per l'est, el Tossal de les Forques de 415 m., al sud la Serra de Comafranca de 381 metres, al sud-oest el Tossal del Curcó i el Coll del Penal de 407 metres, i a l'oest la Serra de Cantaperdius de 378 metres.

⁸⁵⁹ Localitzem petits fragments de material ceràmic de superfície que podem contextualitzar-lo en l'etapa romana.

⁸⁶⁰ Philippe Sénac reflexiona sobre la necessitat d'anar a cercar l'etapa visigoda com a referent per estudiar l'etapa inicial d'Alandalús. SÉNAC, P., "Evolución del poblamiento musulmán al norte del Ebro (siglos VIII-XI)", *Arqueología Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 152.

medi amb Castellldans. L'aigua seria un altre motiu pel qual s'ubicà en aquest punt l'assentament més important de l'àrea sud-oriental. Probablement l'aprofitament d'aquest recurs mineral, fou també explotat en l'antiguitat i la tardo-antiguitat, degut a que ens trobem en una àrea força àrida, i on la presència de cursos fluvials que proporcionin aigua corrent és més aviat llunyana. Disortadament no tenim informació que confirmi aquesta hipòtesi.

L'obtenció d'aigua a través de pous o mines dóna la possibilitat de proporcionar aigua a la població, però també és probable que una part de l'aigua fòs destinada a usos agrícoles i ramaders. En el cas de Mallorca, espais arids disposen de xarxes de regadiu gràcies a l'extracció de l'aigua per mitjà dels *qanāts*⁸⁶¹. Certament l'espai apte pel conreu que ofereix el relleu immediat a Castellldans té una extensió aproximada de 81 ha. És possible dur a terme la pràctica d'una agricultura intensiva de regadiu, similar a la dels horts actuals, però malauradament no tenim cap constància en la nostra recerca en el territori, ni en la documentació, ni tampoc en la toponímia, de dades que ens permetin afirmar amb rigor la presència de la hipòtesi que em plantejat.

Més enllà de l'alqueria de Castellldans els assentaments agropecuaris lleidatans prenen protagonisme en l'explotació del territori. La seva distribució en el territori presenta un dibuix pròxim a un cercle imaginari, similar al que podem localitzar entorn de Lleida capital, les fortificacions d'Alguaire⁸⁶² i Mequinensa, o també entorn de les ciutats de Balaguer⁸⁶³ i Fraga. Per tant estem parlant d'un espai que articulen els principals assentaments, i que ofereix una capacitat d'explotació i producció del territori alt.

5.1.2 Les almúnies de Castellldans.

Si ens centrem amb les almúnies del subdistricte de Castellldans, hem vist en l'apartat quatre que la seva ubicació en el territori no és casual, sinó que respon clarament a unes necessitats organitzatives dins el sistema andalusí lleidatà ja explicat, i també a unes raons d'explotació territorial que a continuació explicarem. Sens dubte la pròpia

---

⁸⁶¹ KIRCHNER, H., *La Construcció de l'espai pagès de Mayurqa: les Valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*, Universitat de les Illes Balears, Palma, 1997.

⁸⁶² LLADONOSA, J., *Història de la Vila d'Alguaire i el seu monestir santjoanista*, Ajuntament d'Alguaire, Alguaire, 1981.

⁸⁶³ GIRALT, J., "Fortificacions andalusines a la marca superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident chrétien*, (Paris, 1991), p. 67-74.

naturalesa de l'assentament agropecuari tipus almúnia respon a unes necessitats d'explotació del territori ja sigui per un ús agrari com ramader. Per aquesta principal raó el vincle entre l'almúnia i el medi és estret en el context històric de la onzena i dotzena centúria. Les prospeccions arqueològiques que em efectuat a les almúnies de Castellldans ens aporten informació pertinent al medi en el qual s'ubiquen. Deixant a part les qüestions estratègiques en clau organitzatiu del territori, i centrant-nos en la necessitat d'explotar el medi, les almúnies s'ubiquen a sobre o a mitja vessant dels turons habituals de la plana de Lleida, i enmig de les valls fèrtils i humides típiques de la zona de Castellldans.

El material ceràmic de superfície que localitzem en les almúnies meridionals ens delata una única fase d'ocupació que correspon amb la musulmana. Això és interessant a tenir en compte perquè em d'entendre que tot i saber que Castellldans té fases d'ocupació anteriors, veiem com més enllà d'aquest assentament l'antropització territorial dista de ser la mateixa que l'andalusí. Tenim constància de la presència d'assentaments molt reduïts d'època ibera en la comarca de les Garrigues, com també de romans⁸⁶⁴, però davant l'absència d'estudis d'aquestes fases històriques en la zona que nosaltres treballem⁸⁶⁵ no sabem amb tota certesa quina era la petja d'aquestes societats sobre el territori, ni com repercutia la seva presència en l'explotació del territori.

Davant aquesta situació, primer de tot entenem que la civilització musulmana és la que realment explota la major part del sòl que avui forma part de la comarca de les Garrigues i el sud-est del Segrià. Per tant, els assentaments agropecuaris tipus almúnia seran la clau que, permetrà la gran transformació territorial en tot aquest vast territori sud-oriental de Lleida. Sens dubte que el paisatge que tenim al nord del riu Set, que avui en dia forma part de l'actual terme municipal de Castellldans, és el principal escenari en el qual la civilització musulmana desenvolupa el seu potencial transformador del paisatge antic amb el medieval. La ruptura doncs, entre el món tardo-antic i el musulmà també és palpable en la transformació del paisatge, i més, en l'àmbit que nosaltres estudiem, degut a l'escassa incidència de les etapes històriques anteriors.

La construcció de les almúnies i el desenvolupament de les vies de comunicació són els dos eixos principals que provoquen la transformació del paisatge. La conjuntura social,

---

⁸⁶⁴ Podeu consultar les cartes arqueològiques actualitzades l'any 2004 de la comarca de les Garrigues dipositades a la Direcció General de Patrimoni Cultural, del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya.

⁸⁶⁵ Dins el terme municipal d'Arbeca s'erigeix l'assentament iber dels Vilars, el qual és un referent científic pels especialistes d'aquesta etapa històrica.

econòmica i política són els factors que incideixen directament en els anteriors dos eixos. Així doncs, la necessitat i capacitat d'abordar el territori més enllà de l'alqueria per part de la societat andalusí, és un símptoma de la puixança de les èlits urbanes o "gent de la ciutat". Certament aquests grups socials tenen una ocasió i una forma de demostrar la seva capacitat, influència i prestigi a través de la possessió patrimonial d'espai rural. L'almúnia és el símbol del poder de la ciutat sobre el món rural, i de la preeminència de la propietat privada per sobre de la propietat pública.

El context que otorgà la onzena centúria, un cop anul·lat el califat, i forjades les taifes amb la preeminència dels poders locals, és òptim per l'economia dels petits regnes, ja que en surten reforçades les èlits locals. Aquestes hereden del califat la influència i la capacitat de gestionar els recursos, que un cop independents del poder central, passen a autogestionar-se, conduïnt a un enriquiment patrimonial, reflex evident del bon moment econòmic. És per això que el segle XI probablement sigui el moment de màxim esplendor de les almúnies lleidatanes, les quals s'expandeixen pel territori i afronten una real transformació del paisatge per tal de ser explotat per la pagesia local. L'intervenció arqueològica al jaciment arqueològic de Solibernat⁸⁶⁶ aporta dos moments d'ocupació diferents, l'iber i el musulmà. Fins a data d'avui només s'ha treballat el segon, és a dir el més tardà, el qual proporciona una cronologia de la onzena centúria i la dotzena gràcies al material ceràmic que s'ha localitzat. Val a dir que la característica més destacada d'aquesta fase són les obres de remodelació de l'assentament a través de l'ampliació amb la construcció d'una torre en un extrem de l'almúnia. Certament la remodelació que constaten els arqueòlegs avui ja fa gairebé vint-i-cinc anys d'aquella intervenció pionera en el món rural andalusí a Lleida, considerem que respon a les noves necessitats socials de la èlit urbana de Lleida, que necessita expandir i consolidar la figura de l'almúnia, esdevenint no només un assentament agropecuari, sinó que alhora és un símbol de poder. Aquest exemple enllaçaria amb les prospeccions arqueològiques que efectuem en les almúnies del subdistricte de Castellans, les quals ens proporcionen en tots els casos un material ceràmic de superfície que té una cronologia aproximada de la onzena centúria⁸⁶⁷. Per tant, potser ens trobem davant

---

⁸⁶⁶ ROVIRA, J., GONZÀLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J.I., "Els materials musulmans de l'establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)", *Empúries*, núm. 45-46, (1983), p. 240.

⁸⁶⁷ Recordem que la ceràmica superficial dels jaciments andalusís del subdistricte de Castellans està en un estat de conservació pèssim, predominen els fragments informes de dimensions petites, el qual dificulta notòriament la possibilitat d'acotar la cronologia a una dècada de la onzena centúria.

l'expansió generalitzada i consolidada de les almúnies a partir de la decadència del califat i el neixement de les taifes peninsulars andalusines.

Les almúnies doncs representen l'hegemonia de les “gents de la ciutat”, i al mateix moment la fortalesa dels grups locals; d'altra banda estem apostant per una societat emvigorida malgrat haver de considerar que és troba en una situació de feblesa vers els veïns comtats catalans que a canvi de pàries, s'arriba a pactes per mantenir una situació no bel·ligerant que podem considerar a mitges, més pendent de l'or musulmà que no pas de l'eficàcia militar⁸⁶⁸. Tot plegat significa la gran capacitat que representen aquests assentaments agropecuaris a l'hora d'explotar el territori, el qual presuposa la transformació d'aquest.

Dins el subdistricte de Castellldans constatem la seva ubicació sobre petits turons, amb un model d'ocupació humana que respon en altura combinat amb la mitja vessant. Probablement aquesta combinació poc ortodoxa si la comparem amb els assentaments romans o ibers que aquests si que és localitzen en altura, respon a la necessitat imperiosa d'engrandir l'assentament mateix degut a les necessitats expansives que necessita l'almúnia, per tant tenim aquí un nou exemple de canvi i ruptura amb el món antic i el musulmà, respecte als models d'ocupació humana del territori. Si atenem a les fitxes de prospecció de les almúnies de Mas de Matxerri i Mas de Melons, observem com en la vessant hi localitzem sitges, colomars, desaigües i estructures poc definides, que representen l'aprofitament de la vessant per satisfer les necessitats d'espai⁸⁶⁹. La presència de les almúnies dins de valls fèrtils com és l'almúnia de Mas de Matxerri⁸⁷⁰, o les ubicades en una de les vessants de les valls, tal i com succeeix amb les almúnies de Matxerri I, i Vall de Melons, és un clar símptoma de la voluntat d'explotar-les i controlar-les, degut a que ens trobem en un territori de secà on l'aigua només prové de dos llocs, un de la pluja i el segon de pous o mines excavades per l'home.

Les valls doncs, són l'espai principal de desenvolupament i explotació territorial per part de les almúnies. El vincle entre hàbitat i medi és molt clar en l'exemple que estem exposant, perquè l'explotació agropecuària busca espais òptims pel conreu agrari i la ramaderia, el qual duu a canviar substancialment el paisatge per una banda a través de

---

⁸⁶⁸ BALAÑÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1997, p. 32. SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 84.

⁸⁶⁹ Vegeu a l'annex la fitxa de prospecció de Mas de Matxerri i la fitxa de Mas de Melons.

⁸⁷⁰ Recordem que el topònim Matxerri prové de l'àrab *majarr* amb el significa fer córrer l'aigua, GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librarie du Liban, Beirut, 1983, p. 66.

l'expansió dels conreus, i, la divisió i organització del territori en la parcel·lació que permet tenir els camps de conreus delimitats.

5.1.3 Un espai ramader: el pla de Mascançà

Al-Himyarí⁸⁷¹ ja al segle XIV relata en la seva descripció del pla del Mascançà “...*pel que fa al fahs maskijan, hi ha una gran quantitat d'explotacions (diya), conreus i pastures (al-mara)*...”. Malgrat ser una font documental tant poc precisa, les dades que ens proporciona són força significatives de cara a entendre l'esquema organitzatiu del Mascançà andalusí⁸⁷². En primer lloc ens hem de referir al concepte *fahs* i aquí ens remetem a Mikel de Epalza⁸⁷³. Aquest vocable té el significat de vall o plana el qual s'hauria d'entendre a partir d'una entitat administrativa pròpia. De fet, a partir de la segona meitat de la onzena centúria Urgell i Barcelona avancen la frontera vers la ciutat de Lleida, les seves disputes territorials centrades al Mascançà, són vistes per historiadors com Flocel Sabaté com la ruptura de la pròpia unitat que aquest representava dins el districte lleidatà⁸⁷⁴. Per tant, podem entendre que el Mascançà pot encabir-se dins de l'organigrama administratiu de Lleida com un subdistricte. La problemàtica però, no s'atura aquí perquè si ens fixem amb la resta de subdistrictes que formen part de la taifa de Lleida en aquest context històric, ens adonem que hi ha dos models de relació entre un assentament que el lidera. Per una banda tenim un important *hisn* i una alqueria i, per l'altra podem disposar de petites medines. En el cas del Mascançà, veiem com actualment no tenim cap assentament tipus *hisn* que sobresurti i tingui l'empemta suficient per donar-li cohesió. De fet, les fonts andalusines i les llatines en aquest sentit són molt poc generoses.

No obstant, si ens referim al fragment d'Al-Himyarí, ens proporciona dades sobre el tipus d'assentaments que predominen al Mascançà, destacant les *diya* en singular *dārah*

---

⁸⁷¹ LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd al-Mi'tar fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd Al-Mun'im al-Himyarí*, núm. 157, (Leiden, 1938), p. 202.

⁸⁷² L'etimologia de Mascançà prové del llatí segons Albert Turull, TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007, p. 98.

⁸⁷³ EPALZA, M., “La dualidad *campello-fahs* en el espacio agrícola de al-Andalus (Alicante, Castalla, Pedreguer, Madrid)”, *Šarq al-Andalus*, IV, 1987, p. 159-173.

⁸⁷⁴ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 79.

que significa casa, mansió, especialment gran i, fortificada⁸⁷⁵. L'autor posa en relació les *diya* amb les *al-mara* que identifica amb espais pel conreu i de pastura. Segons Nigel Groom relaciona exclusivament les *mar'a* amb terres per la pastura o aptes per aquesta, sense incorporar el terme conreu⁸⁷⁶. Certament, el Mascançà s'identifica com un espai fèrtil i apte pels conreus i les pastures, fet que és aprofitat per assentaments agropecuàris que s'hi instal·len i exploten el territori.

La documentació llatina aporta més dades sobre el Mascançà i és per mitjà de la toponímia i, l'organització del territori. La seva delimitació ens ve per via del repartiment de 1079⁸⁷⁷ dels espais septentrionals conquerits pel comte d'Urgell Ermengol IV, “... *ad construendum locum atque ad servitium Dei et beatae Mariae praescriptae et monachorum qui ibi habitaturi sunt semper (...) ecclesiam sancti Salvatoris de Almenara cum omnibus ecclesiis quae devotione fidelium in omni termino de Mascaca sunt construende. Et dono medietatem primitiarum de campo Mascaca, sicut ipsa serra de Almenara pergit per vallem de Caladrel et de Finestres et de Monte Rot et usque ad Sanctam Meram et usque ad flumen Sicoris. In primis de Amenla medietatem, et de Milio medietatem, et de Valle Magna medietatem, et de Terazco medietatem, et de Terroz Forchad medietatem cum media decimo, et de Peneles medietatem primitiarum, et de Valle Calcines medietatem, et de quadra de Yvarch medietatem, et de quadra de Muntale medietatem, et de quadra de Monte Sosar medietatem, et de quadra de la Sevolesa medietatem, et de quadra de Fuliola medietatem, et de quadra de la Fulia grossa medietatem, et de quadra de Tajada medietatem, et de la quadra de Runcino Cassato medietatem, et de la quadra de Bissulluno medietatem, et de quadra de Cortesa medietatem cum medietatem de decimo, et de quadra Almacorr medietatem, et de quadra de Linerola medietatem. De omnibus igitur quadris quae sunt vel erunt in termino de Maschacha, scilicet amb Almenaro usque ad flumen Sicoris et usque ad terminum de Barchinona, medietatem primitiarum donamus ab integrum beatae Mariae predictae...*”⁸⁷⁸. Els límits del pla de Mascançà són considerables segons el document, proporciona una extensió territorial que gairebé ocupa un terç de l'espai del districte musulmà de Lleida. La delimitació és,

---

⁸⁷⁵ GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 71.

⁸⁷⁶ *Idem.*, p. 177.

⁸⁷⁷ El document original de l'acta no s'ha pogut recuperar, BERTRAN, P., “Notes sobre els orígens d'unes publicacions urgellenques: La Fuliola, Boldú i Bellcaire als segles XI i XII”, *Ilerda*, XLII, (Lleida, 1981), p. 240.

⁸⁷⁸ MARCA, P. de, *Marca Hispànica*, Base, Barcelona, 1972.

arribant per la vessant oriental fins a les proximitats de Tàrrega i el Talladell, després descendeix vers Verdú, per reprendre direcció oest fins arribar al riu Segre.

No obstant, considerem que la delimitació del Mascançà que proporciona el document, ve més aviat donada, per una visió de l'apropiació de l'espai andalusí fruit d'una conquesta, que no pas de la realitat territorial en que estava organitzat el districte lleidatà. Si tenim en compte la suposada unitat territorial que proporciona el vocable *fahs*, i l'ajuntem amb la informació que ens dona el document llatí, ens adonem que els termes de Lleida, Corbins i Balaguer queden reduïts i escapçats per la vessant oriental. Sens dubte, és força agosarat acceptar els límits del document i aplicar-los a l'organització territorial musulmana. En el cas concret de Balaguer, l'àrea d'influència va més enllà del riu Segre ja que, a partir de la ciutat capitalitza l'espai septentrional lleidatà⁸⁷⁹. Per la seva banda, Corbins observem com s'extén tot remontant el riu Noguera Ribagorçana i també tot resseguint el riu Corb entrant ja dins del territori del Mascançà. Finalment Lleida l'espai propi o "terme", entra cap al Mascançà tant per l'est com cap al nord, tal i com s'observa en els exemples de Rufeia, Fontanet i Gremiana. Per tant, ens refermem que aquesta visió del Mascançà és més aviat pròpia d'un moment de conquesta i apropiació de l'espai musulmà, a favor dels comtats.

Ens adonem de la presència del topònim *palad* que fa referència a l'actual població de Palau d'Anglesola (comarca del Pla d'Urgell). És significatiu localitzar-lo perquè és un vocable que és probable que heredem de la tardo-antiguitat, en concret del *palatium*⁸⁸⁰. Aquest tipus d'assentaments desenvolupen una funció en el territori antic, com un indret on poder descansar durant una ruta en una via de comunicació. Recentment s'han endegat projectes de recerca per estudiar aquesta toponímia anterior a la conquesta musulmana i, com aquesta s'adapta a la nova realitat dels conqueridors, un cop la península Ibèrica fou conquerida. Per tant, és necessari detectar els canvis i l'evolució que aquesta experimenta, com un instrument que ajudi a aproximar-nos al context dels segles VIII i IX. Per aquesta raó s'estan efectuant en el nord-est de Catalunya una sèrie de prospeccions arqueològiques amb aquesta intenció, donar a resposta als segles més foscos de l'història d'Alandalús⁸⁸¹.

---

⁸⁷⁹ GIRALT, J., "Fortificacions andalusines a la marca superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident chrétien*, (Paris, 1991), p. 67-74.

⁸⁸⁰ COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, VII, Curial-La Caixa, 1989-1997, p.325

⁸⁸¹ CAMPRUBÍ, J., "Campanya 2001 de prospeccions arqueològiques medievals al Pla de l'Estany. Inici d'un projecte d'investigació", *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de

Ens fixem doncs, en els vocables que contenen sufix *pal-* com a indicadors d'aquests assentaments rurals. De fet, s'han conservat un nombre considerable de vocables en el nostre territori que s'han contextualitzat en els moments inicials de la història d'Alandalús, com per exemple la *villa*, el *quintus*, i els *àguila*⁸⁸². Una de les conseqüències de conquesta dels musulmans fou precisament la de refundar conceptualment alguns dels antics assentaments que tenien la finalitat de lloc de parada, per esdevenir propietats rurals amb el nom de *balāt*⁸⁸³. La semblança d'aquests assentaments a altres nuclis rurals de caràcter inferior a una ciutat, com poden ser les alqueries, les almúnies, els mànzil⁸⁸⁴, denota que el significat de *palatium* ha evolucionat a un assentament de tipus agropecuari amb la islamització.

Com dèiem aportem el topònim de l'actual població de Palau d'Anglesola, el qual en la documentació llatina és coneix com *palad*⁸⁸⁵. Aquest vocable el localitzem al vell mig del pla de Mascançà, tot just al sud del riu Corb que, en travessa la unitat jurisdiccional. La documentació llatina és força generosa en aquest àmbit concret de la geografia lleidatana, perquè ens enumera un bon nombre d'assentaments agropecuaris, probablement tipus almúnia, que destaquen per la seva proximitat entre si. Aquests són a part de *Palad*, la *torre de Molleruza*, *Alfandarella*, *Aigua Viva*, *Iosa* (no hem pogut localitzar), *Torre Roga* (no hem pogut localitzar), *Torre de Baffes*, *Torre de Novella*. Si col·loquem sobre un mapa els noms dels assentaments que hem pogut localitzar en l'actualitat, ens adonem que el Palau ocupava una posició central.

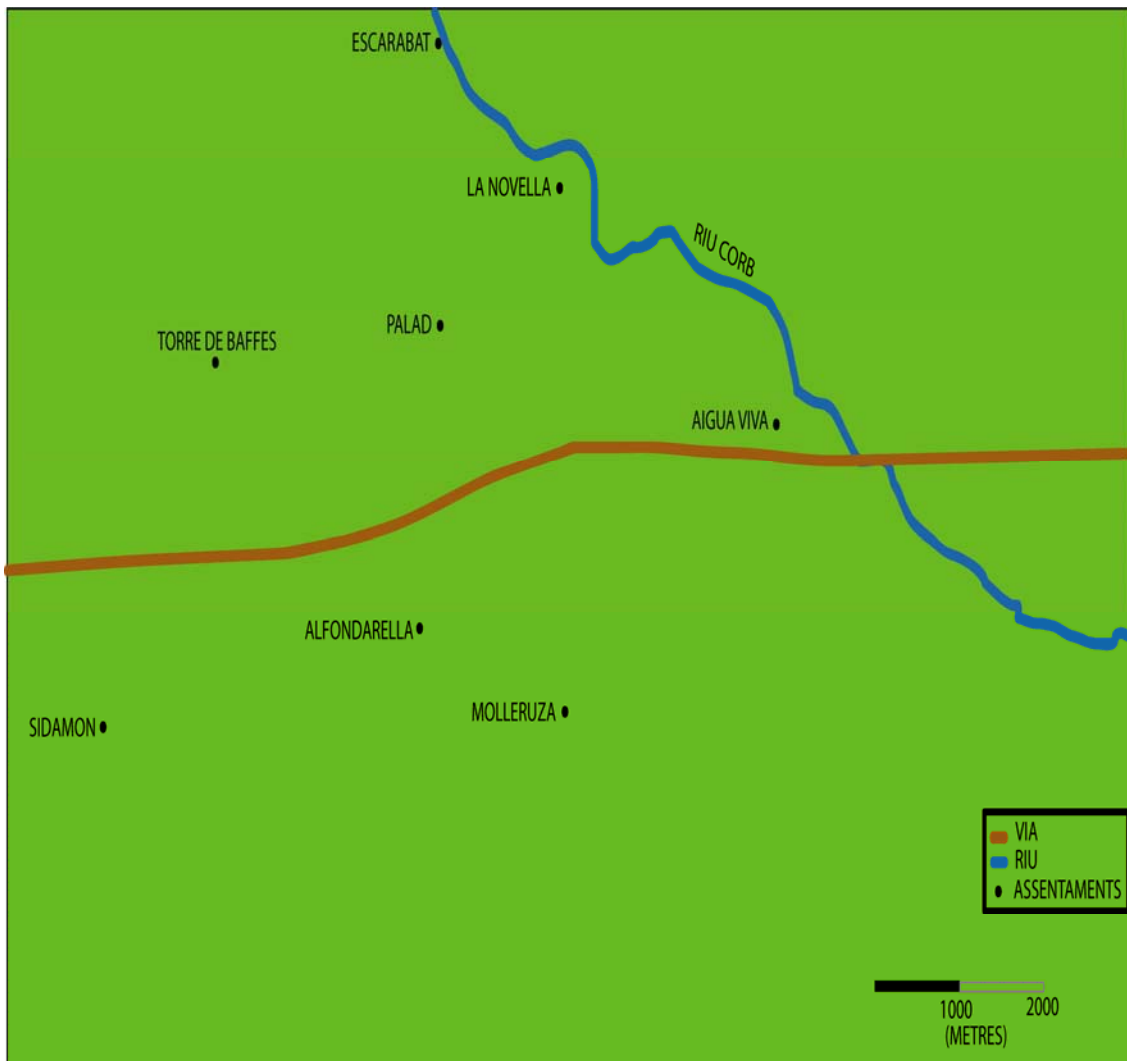
les Abadesses, 2002, p. 347-349. MARTÍ, R., SELMA, S., "Fortificaciones y toponimia omeya en el Este de al-Andalus", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 93-104.

⁸⁸² ZOZAYA, J., "Fortificaciones tempranas en al-Andalus ss.VIII-X", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 45-58.

⁸⁸³ El significat de la paraula *Balāt* és d'àmbit domèstic com ara un enlluït, un paviment o, palau, GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 56.

⁸⁸⁴ BALANÇÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p. 59.

⁸⁸⁵ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 14.

Mapa dels assentaments pròxims al Palau d'Anglesola i la via de comunicació. Institut Cartogràfic de Catalunya.

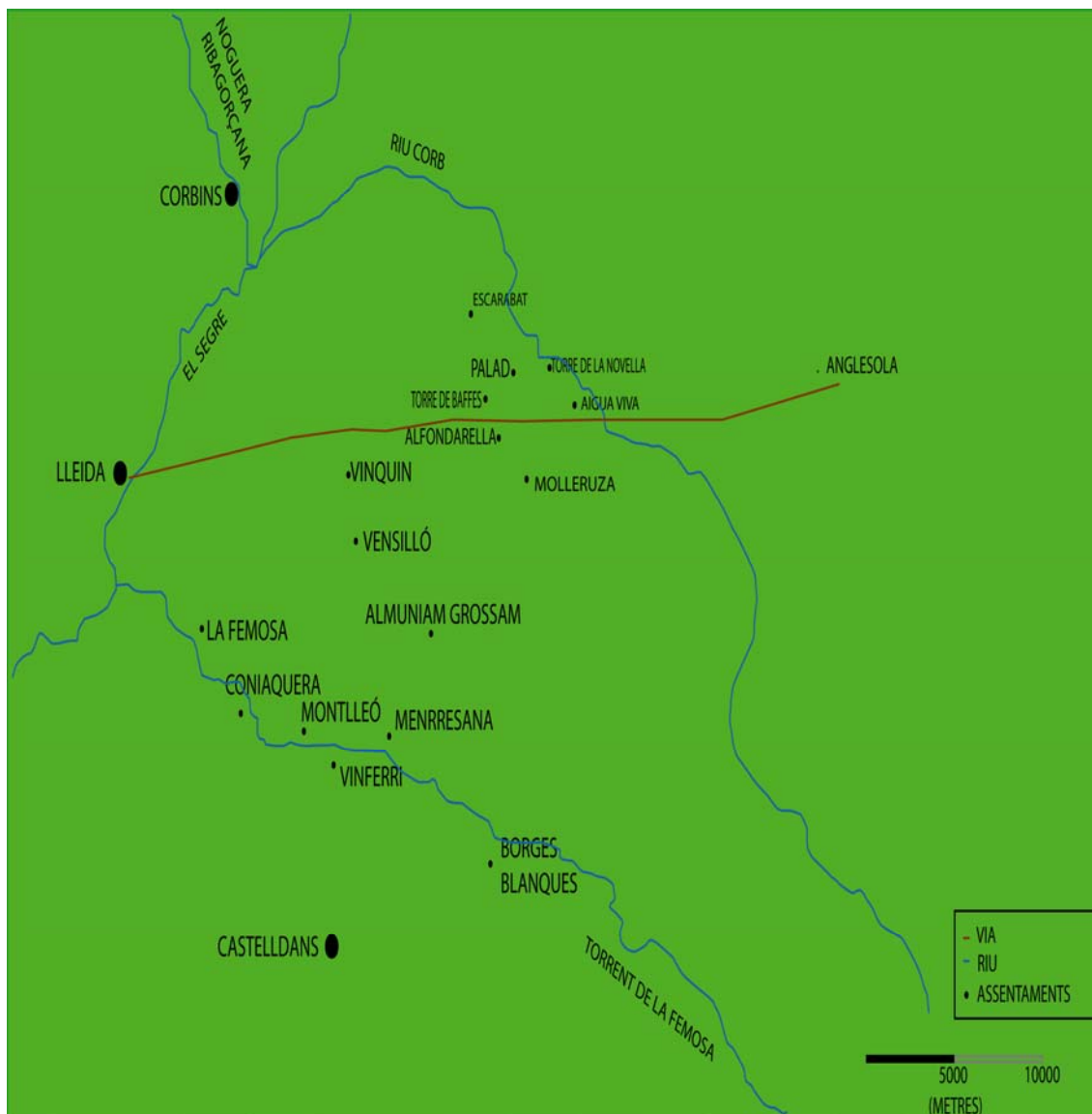
Talment, una dada rellevant respecte la disposició del territori en aquest àmbit geogràfic és que el Palau disposava segons la documentació llatina de *terminum de Palad*⁸⁸⁶. Això és força suggerent de cara a entendre millor l'estructuració i planificació del Mascançà. El pes que pot tenir la tradició en l'ocupació humana del territori, pot esdevenir en aquest cas concret, un element generador de nous assentaments en la proximitat. A part de detectar la continuïtat en l'ocupació humana des de l'antiguitat en el Palau, la refundació de l'assentament en un *balāt* li ha donat un pes administratiu dins l'organigrama andalusí, ja que, disposa d'un terme propi, interpretat com una mena d'espai que és troba sota el seu control directe. Per tant l'espai central que ocupa el Palau pot ser un indicador que assentaments tipus *balāt* siguin els que cohesionin l'espai rural en l'àmbit del Mascançà.

⁸⁸⁶ *Ibid.*, doc., 14, p. 98.

Per tant, l'àrea central i meridional del Mascançà estaria organitzada de la següent manera: el Torrent de la Femosa és el "límit" natural entre el Mascançà i el subdistricte de Castellans. Al llarg del seu curs localitzem els assentaments agropecuàris tipus almúnia de la Manresana, Vinferri (antropònim de Ibn Fírruh), Montlleó, Coniaquera i la Femosa (aquesta dins del "terme" de Lleida). El petit curs fluvial organitza l'espai meridional del Mascançà, però, just al nord tenim les almúnies de Vensilló, Vinquin i l'*almuniam Grossam* (actual població de Torregrossa), que al contrari de les anteriors la seva organització en el territori no correspon a un eix fluvial. L'eix viari conegut per la documentació llatina com la *carrera qui exiit de Anglerola in directo de ipsa torre de Molleruza; de alia parte afrontad inter Palad et Alfandarella, in ipsa carrera qui erint de Lerida et vadit per Aigua Viva*⁸⁸⁷. Aquesta via terrestre considerem que és la cohesionadora des de Lleida fins Anglesola de tots els assentaments que hi localitzem. Des de les imponents almúnies de Vensilló i Vinquin fins arribar al Palau, tots els assentaments queden articulats entorn aquest important eix de comunicació, el qual prové de l'antiguitat, d'aquí l'associació amb el *palatium*. Aquesta via però, comparteix el protagonisme juntament amb el riu Corb i els llacs naturals que afloren en aquest àmbit de la geografia del pla de Lleida. La conjuminació dels tres factors ens permeten entendre quins són els eixos claus per organitzar el territori del Mascançà central i meridional.

---

⁸⁸⁷ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 14.

Mapa del Mascañà meridional. Institut Cartogràfic de Catalunya.

Ara hem vist exclusivament la part meridional del Mascañà però, ens resta per estudiar la vessant septentrional. Hem separat l'estudi perquè constatem en el territori dos pols interessants que serien els centres articuladors. Per una banda el que ja hem vist per mitjà del Palau d'Anglesola i, per altra malgrat no quedar del tot definit, observem la presència d'assentaments agropecuàris força units en un espai no excessivament gran. La proximitat que constatem és indicativa de compartir un espai⁸⁸⁸. Si ens remetem altre cop a Al-Himyari⁸⁸⁹ no obtenim cap més dada innovadora al respecte, tret del que ja

⁸⁸⁸ GUICHARD, P., "Villes et campagnes aux premiers siècles de l'Islam dans le Sarq al-Andalus", *Villes et campagnes de Tarraconaise et d'Al-Andalus (VIe-XIe): la Transition*, CNRS, Université Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2007, p. 268-270.

⁸⁸⁹ LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd al-Mi'tar fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd Al-Mun'im al-Himyari*, núm. 157, (Leiden, 1938), p. 202.

sabem, la presència de les *diya* i les *al-mara*. Certament un espai que jurisdiccionalment és manté uniforme per mitjà del concepte *fahs* comparteix el model d'ocupació humana i explotació del territori. La documentació llatina recull amb molta precisió la conquesta d'aquest àmbit septentrional⁸⁹⁰, donat que la conquesta fou més lenta ja que urgellesos i barcelonesos conjuminaren en les seves aspiracions expansives sobre el territori del districte musulmà de Lleida⁸⁹¹. Per tant coneixem amb força detall els assentaments andalusins que s'anaren conquerint. Des de Balaguer podem traçar una sèrie d'assentaments que recorren paral·lels a les Serres del Camp, Serra de les Quadres, Serra d'Agramunt fins arribar a la Serra d'Almenara. Aquests dibuixen sobre el mapa una línia imaginària que arribaria fins a les proximitats d'Anglesola i Tàrrega. Concretament tenim els següents noms d'est a oest, almúnia de la *Zaida*⁸⁹² (actual la Saireta, terme de Vallfogona de Balaguer), *Avigozar*⁸⁹³ (actual Golifàs, terme de Belcaire d'Urgell), la *Fanneca*⁸⁹⁴ (indret per determinar al nord de Belcaire d'Urgell), *turrim de Sancta Maria de Gissona*⁸⁹⁵ (actual correspon al Pla de Santa Maria, Vallfogona de Balaguer), la Ràpita, el *Pedríz* (actual el Pedrís, terme de Belcaire d'Urgell), *Belchaire*, la *Filela*⁸⁹⁶ (terme de Belcaire d'Urgell), *turrim de Falcones*⁸⁹⁷ (actual Falcons, Belcaire d'Urgell), *turrim de Affif* o *Anafif*⁸⁹⁸ (probablement enmig de Belcaire i la Fuliola), *Terroz*⁸⁹⁹ (actual Tarròs, però anteriorment s'anomenava *Filera*), Almassor, (terme de Penelles), *Montso*⁹⁰⁰ (actual Montsuar, terme d'Ivars d'Urgell), *Valverd*⁹⁰¹ (actual Vallverd, terme d'Ivars d'Urgell), La *Guardia de Deu* (actual la

---

⁸⁹⁰ Vegeu ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993.

⁸⁹¹ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): ¿Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 79.

⁸⁹² ERITJA, X., *De l'Almunia a la Turrís: organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI-XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, vegeu nota 71.

⁸⁹³ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, docs. 64, 98, 414.

⁸⁹⁴ *Idem*, docs., 92, 98.

⁸⁹⁵ *Idem*, docs., 75, 98.

⁸⁹⁶ SOLER, J., "El Cartulario de Tavérnoles", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 36-39, Castelló de la Plana, 1964.

⁸⁹⁷ FONT I RIUS, J.M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, Consejo de Investigaciones Científicas, Madrid-Barcelona, 1969, doc. 56, p. 93-94.

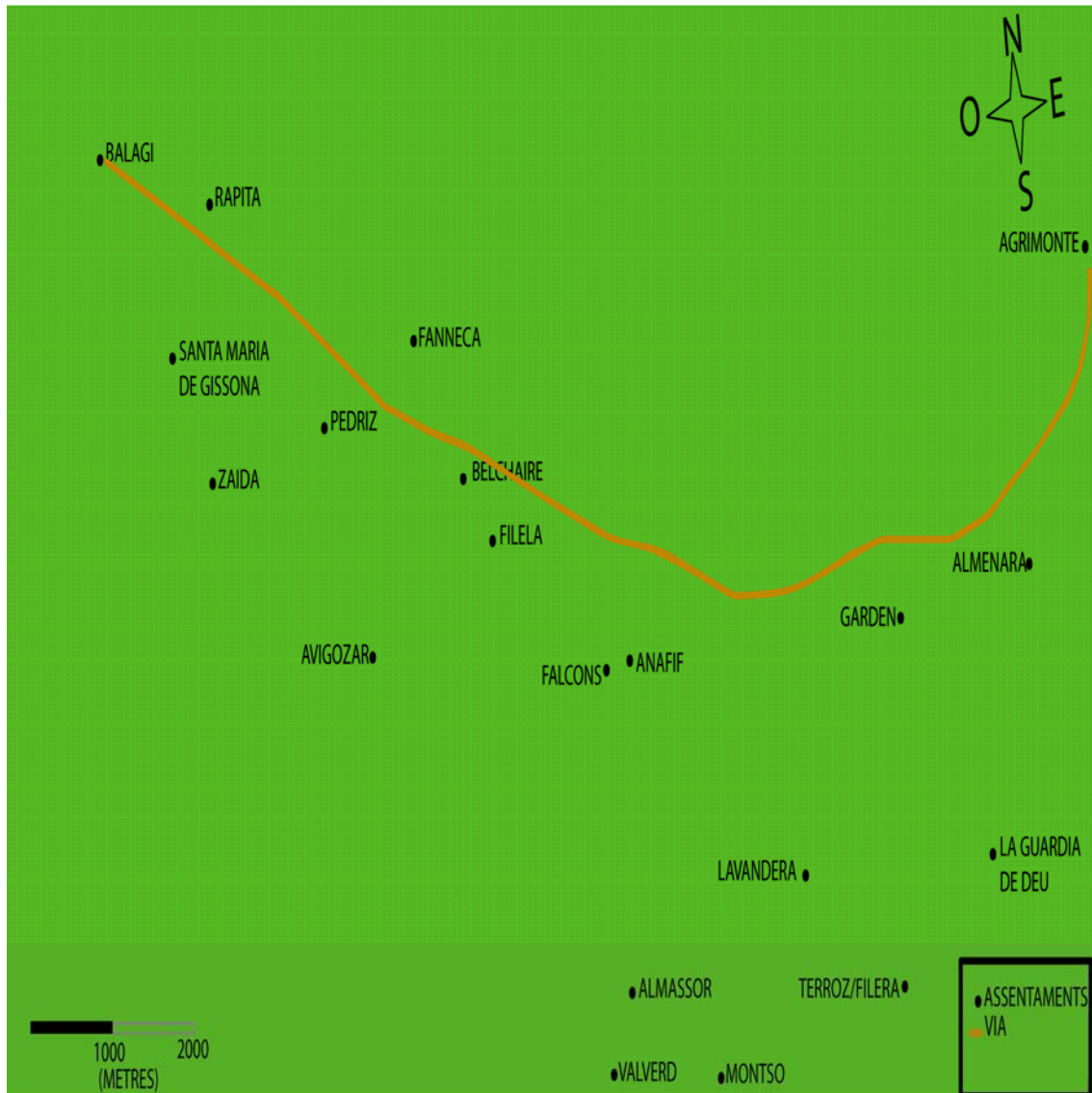
⁸⁹⁸ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, docs. 92, 225

⁸⁹⁹ *Idem*, doc. 64.

⁹⁰⁰ *Idem*, doc. 194.

⁹⁰¹ *Idem*, doc. 194.

Guàrdia d'Urgell, terme de Tornabous), Almenara (terme d'Agramunt), *Garden*⁹⁰² (actual partida de Garden, terme d'Agramunt).

Mapa del Mascançà septentrional. Institut Cartogràfic de Catalunya.

El Mascançà septentrional té una organització i disposició en el territori diferent a la del Mascançà meridional. L'absència d'un assentament⁹⁰³ que tingui la capacitat d'englobar-ne diversos en una àrea pròxima, dibuixa una ocupació humana d'aquest àmbit concret que la podem caracteritzar de dispersa. Això no vol dir que no hi hagi un ordre en la disposició dels assentaments, el qual aniria premeditat per factors del medi.

⁹⁰² ERITJA, X., *De l'Almunia a la Turris: organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI-XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, vegeu nota 64.

⁹⁰³ En tot cas, podríem considerar la possibilitat que Belcaire d'Urgell tingués la capacitat d'atracció i un paper preeminent en el territori, donat que al voltant hi ha una sèrie d'assentaments tipus almúnia i la ràpita. Tanmateix, la presència de Balaguer en les proximitats pot posar en seriós dubte la possibilitat que Belcaire desenvolupés el paper organitzador i capdavanter.

Bàsicament, la fàcil disponibilitat d'aigua en el Mascançà per mitjà de llacs naturals, dibuixa el perfil de l'ocupació humana a l'àrea septentrional. *L'stain Moliner*⁹⁰⁴ prop de Almenara i, l'actual Estany d'Ivats d'Urgell, són dos exemples visibles des de l'òptica de la documentació llatina i per la imprompta del medi en l'actualitat, indiquen en les seves proximitats assentaments agropecuàris com per exemple en el primer d'Almenara, la Guàrdia de Déu, Gardeny i el Tarròs; pel que fa al segon l'Almassor, Vallverd i Montsuar. Aquests assentaments haurien teixit una xarxa de petites sèquies per tal d'irrigar els camps de conreus, tal i com ho extraiem de la documentació llatina on és cita el Reguer de Montsuar⁹⁰⁵. L'agricultura de rec, s'alternaria amb la de secà, però també cal tenir en compte el paper de la ramaderia que necessita espais per la pastura. Aquesta dualitat és repeteix en tot el territori del districte andalusí de Lleida, el qual dóna protagonisme al secà i al regadiu i, demostra que els espais de secà tenen una gran potencialitat pel que fa a l'explotació del territori.

L'organització del Mascançà septentrional tindria un altre factor a tenir en compte, la via de comunicació que uneix Balaguer amb Agramunt. No deixa de ser suggerent la comunicació entre ambdós assentaments ja que, pot donar joc a entendre el procés de conquesta del Mascançà. L'arribada en la dècada dels seixanta del segle XI a Almenara, després d'haver saltat la vall del Sió, i entrar així vers el Mascançà més septentrional⁹⁰⁶, té sentit si afegim el factor de la via de comunicació, perquè a una distància escassa, en concret Anglesola és comtat de Barcelona. Per tant l'eix viari pot suposar una fita en el repartiment del Mascançà entre ambdós comtats. Talment, la conquesta cap a Balaguer per part del comtat d'Urgell és realitzà, des d'aquest flanc, tot seguint l'eix viari.

Més enllà de les consideracions sobre l'ocupació humana del Mascançà septentrional en l'etapa andalusina, hem de considerar d'igual forma que en l'espai meridional, la continuïtat en l'ocupació des de la tardo-antiguitat és ben latent. D'aquí la localització en un document llatí del següent topònim, el Puig de *Aquila*⁹⁰⁷. Juan Zozaya⁹⁰⁸ entén aquest topònim com la demostració de la proliferació en espais fronterers com el nostre

---

⁹⁰⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc., 18, p. 35-36.

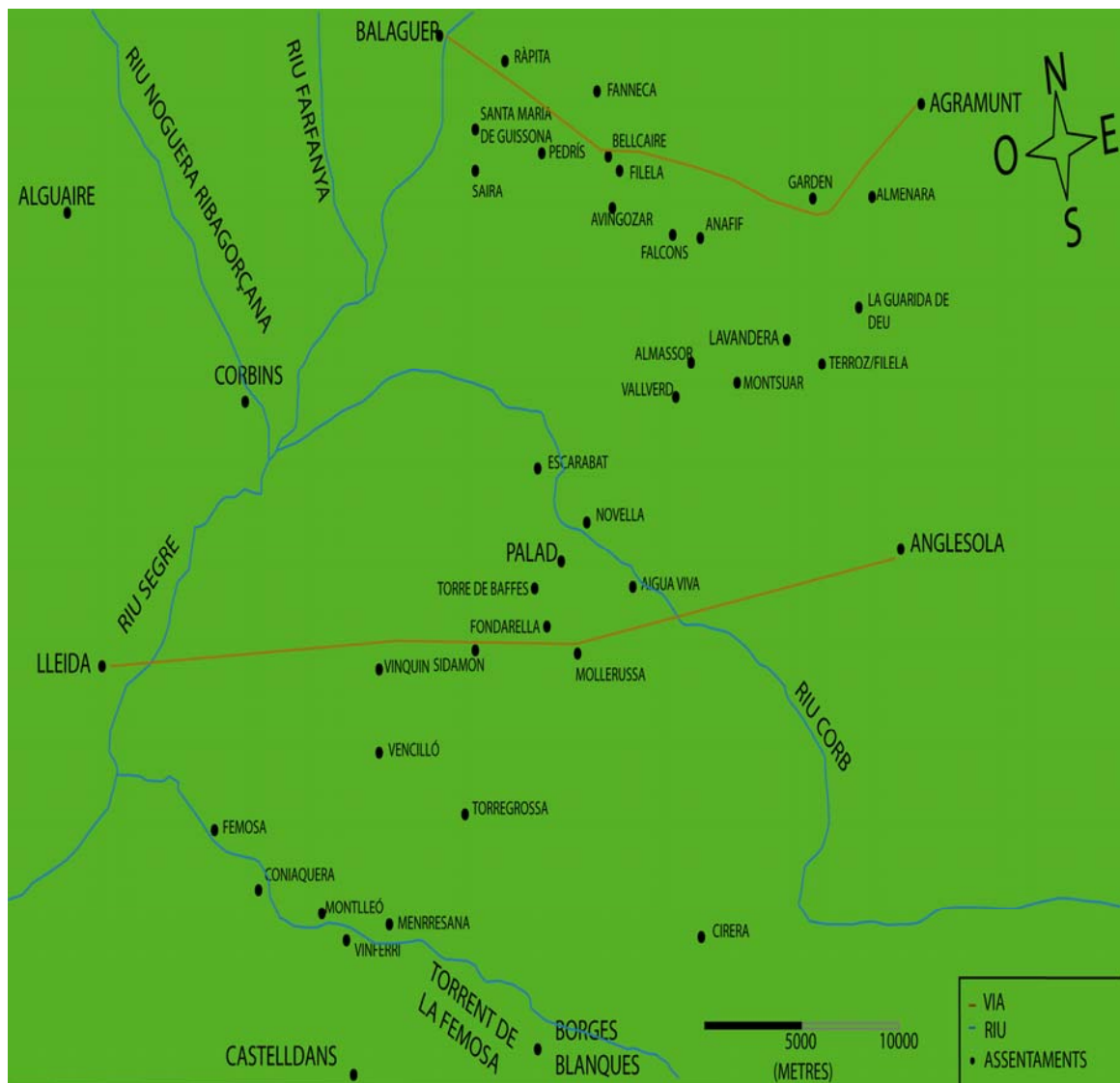
⁹⁰⁵ *Idem.*, doc. 194.

⁹⁰⁶ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): ¿Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 80.

⁹⁰⁷ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc., 18, p. 35-36.

⁹⁰⁸ ZOZAYA, J., "Fortificaciones tempranas en al-Andalus ss. VIII-X", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500)*. *Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 45-46.

de fortificacions andalusines dins un espai rural que, contraposen el paper fins ara hegemònic dels *castrum* baix-imperials. La cronologia és una altra dada rellevant en la seva aportació ja que, la situa en el context de la vuitena centúria. La introducció en el territori recentment conquerit del terme “aguila” com també el “joms” neix fruit del procés de repartiment del territori entre els vencedors que, consisteix en la cinquena part del *dominus*⁹⁰⁹, recollint així la tradició de repartiment antiga. Certament ens trobem davant la transformació d’aquest, tot evolucionant cap a una nova forma de percebre’l; des de l’òptica musulmana.

Mapa d'assentaments i vies del pla de Mascançà. Institut Cartogràfic de Catalunya.

⁹⁰⁹ GARCIA DE VALDEABELLANO, L., *Curso de historia de las instituciones españolas de los orígenes a la Edad Media*, Madrid, 1968.

El Mascançà doncs, és recolza sota la identitat única que ofereix el concepte *fahs*, institucionalitzant-lo i, equiparant-lo a la resta de subdistrictes del districte lleidatà. L'hàbitat com hem vist, respon a diverses necessitats que presenta el medi o la tradició antiga. El *palatium*, convertit després de la conquesta en un *balāt*, dóna pes específic a la zona central del Mascançà ja que articula al seu voltant un conjunt d'assentaments agropecuàris. La via que uneix Lleida i Anglesola, així com les grans possibilitats que ofereix el curs del riu Corb i, els reguers que en neixen, com el de Corbins, reblen aquest territori a un alt nivell d'ocupació i explotació del territori. El *Palad* que ens arriba per via de la documentació llatina s'erigeix com un veritable articulador del territori del Mascançà, ja que gaudeix de terme propi. La seva situació central l'herigeix com veritable capitalitat d'un territori extens i ric, en un marc on la propietat pública encara té la potestat. El text d'Al-Himyari no parla del concepte *balāt* però sí, d'un sinònim pel que fa a model d'ocupació humana i explotació del territori com són els *diya*. L'entrada a la onzena centúria ve marcada per la presència de les grans almúnies, com per exemple les de Vensilló o Vinquin, que són grans explotacions agropecuàries de propietat privada. Aquestes són l'exemple del gran canvi que suposà l'entrada del nou sistema polític de les taifes; l'hegemonia de l'èlit urbana sobre el territori posa en evidència el sistema tradicional que s'hereda de l'etapa emiral i califal, evolució semblant que constatem en les alqueries de Castellldans, Alguaire i Mequinensa. Més al nord, els assentaments agropecuàris s'integren en el Mascançà segons la seva ubicació i, la relació amb el medi. La proliferació d'estanys que proporcionen aigua per mantenir una activa agricultura d'irrigació, marca de fons els assentaments d'aquest àmbit; el mateix que els propers a Balaguer com és el cas de Belchaire, la Ràpita, el Pedrís els quals la seva ubicació pot respondre a més de l'activitat agropecuària, a la proximitat de la via que uneix Balaguer i Agramunt.

5.1.4 La ramaderia

La ramaderia forma part també de l'explotació agropecuària de les almúnies del subdistricte de Castellldans. Descobrir les traces de la ramaderia a l'actualitat és més difícil per a nosaltres ja que tot i tenir la constància de carrerades en els termes municipals actuals, no acabem de veure el vincle entre l'etapa andalusí i la construcció d'aquestes, ja que sabem que en la modernitat es construïren gran part de les carrerades

que avui ens arriben. Tanmateix, les petges que tenim a l'actualitat de la ramaderia venen a través de la toponímia amb la presència dels Margalef, l'etimologia dels quals ve dels *marj* plural *murúj* i que nosaltres localitzem als termes de Torregrossa i al Montsant⁹¹⁰, i que significa espai amplis de pastura, zona de descans i per guardar els ramats⁹¹¹. Aquests espais els podem relacionar amb els *harīm* o zona comunal, que anava destinada a l'ús comú per pasturar. De fet, són espais de secà vinculats a una alqueria i d'ús pels habitants de la mateixa⁹¹².

Buidant la bibliografia localitzem un article de Xavier Eritja que intenta analitzar la ramaderia a la plana de Lleida en el segle XII, partint del cas concret de la zona entre Almacelles i Alguaire, en el qual raona el vincle entre una carrerada real, que passa en les proximitats d'assentaments andalusís tipus almúnia, i també en un espai apte per abeurar el bestiar i ser una zona de descans o parada⁹¹³. Malauradament l'estudi d'Eritja no va més enllà d'aquest espai tant local, sense veure's reflectit en la resta del territori, ja que esdevindria un estudi molt engrescador i interessant de cara a entendre millor el món rural andalusí lleidatà. Com hem vist en el cas del pla de Mascançà la documentació andalusina ens aporta dades molt poc concretes, respecte la presència d'espais de pastura.

Tanmateix és la documentació llatina la que és mostra més generosa a l'hora d'aportar dades respecte la ramaderia. Tenim fragments de documents que incorporen toponímia que va relacionada vers aquesta activitat econòmica. En el següent fragment observem, “...ad ipsam Rapitam que est ante Balagarium (...) almúnias II quas sarraceni vocant morellas...”⁹¹⁴ el topònim *morellas* que, segons Joan Eusebi Garcia Biosca pot correspondre a un diminutiu de *murayaj* de l'arrel àrab *marj* que significaria “petit prat”⁹¹⁵. El topònim *morellas* és interpretat per Carme Barceló⁹¹⁶ com un topònim “anterior al domini islàmic i no és d'etimologia àrab, possiblement fa referència a

---

⁹¹⁰ Deixem momentàniament com a dubte si el Marcafava o Marchafava de la documentació llatina de 1208 i 1235 respectivament podrien ser una reminiscència etimològica de l'àrab *marj* que avui coneixem com margalef.

⁹¹¹ BALAÑÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p. 81.

⁹¹² TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación “Toponímia, Historia y Arqueología del Reino de Granada”, Granada, 2004, p. 80.

⁹¹³ ERITJA, X., “Hàbitat i espai ramader a la regió de Lleida (s.XII)”, *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, núm. 1, (Lleida, 1996), p. 75-90.

⁹¹⁴ BACH, A., “Els documents del priorat de santa Maria de Gualter de l'Arxiu Episcopal de Solsona (segles XI-XII)”, *Urgellia*, VIII, (La Seu d'Urgell, 1987), p. 224-225.

⁹¹⁵ GARCIA BIOSCA, J. E., *Els orígens del terme de Lleida: la formació d'un territori urbà s. XI i XII*, Lleida, 1995, p. 209-210.

⁹¹⁶ BARCELÓ, C., *Toponímia àrab (sic) del País Valencià. Alqueries i castells*, (València, 1983), p. 182.

algunes despulles de murons”. Sens dubte ens trobem davant un debat interessant per tal d’esbrinar i encaixar el vocable *morellas* dins l’etimologia àrab, fent referència a un espai de pastura. Alternativament a les hipòtesis plantejades, em efectuat una recerca en *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames* per tal de buscar paral·lels que anessin relacionats a *marj* i trobem vocables molt pròxims al *murayaj* que narra Josep Eusebi Garcia Biosca, *murāh*⁹¹⁷ lloc per retirar el ramat a la tarda i per pasturar, *muridah*⁹¹⁸ espai destinat a camells per pasturar després d’una jornada de treball, *marāh*⁹¹⁹ espai per pasturar, *marād*⁹²⁰ lloc per pasturar. Tot plegat ens ofereix un ampli ventall de topònims que tindrien una certa aproximació a *murayaj* tot i que cap d’aquests hi tingui una aproximació completa. Talment, constatar la presència de quatre topònims constata que la ramaderia té un paper destacat perquè proporciona un vocabulari variat però a la vegada pròxim pel que fa a sinònims.

Les fonts llatines també parlen d’altres vocables possiblement associats a la ramaderia i ubicant-los a les almúnies recentment conquerides als musulmans. Si seguim el document “...*unam turrin destructam ubi unum penal abet et cruce in porta de ipso albacar que ibi fuit...*”⁹²¹, Xavier Eritja constata com el concepte *albacar* aniria vinculat al tancat pel bestiar, indicant-nos doncs, que a les almúnies hi havia un espai destinat a guardar els animals⁹²². De fet, en l’intervenció arqueològica al Tossal de Solibernat una part de l’assentament es considera que estaria destinat a espais destinats a tancar el ramat de bestiar⁹²³. Tanmateix em volgut contrastar el topònim *albacar* a la bibliografia especialitzada començant amb l’*Onomasticon Cataloniae*⁹²⁴ de Joan Coromines. L’etimologia segons Coromines prové de l’àrab *baqar* amb el sentit de bous i vaques i també *baqara* que significa cap de bestiar. Aquest mateix autor constata paral·lels en territori de parla catalana com a Benimarfull (prop d’Alcoi i de les alqueries de Jordà i Asnar, Benialfaquí, Benillup i Beniarrés en el País Valencià) on hi ha la font i la partida de *l’albakar* (fonts de les vaques), i també a la població de l’Aleixar (al costat de la riera

---

⁹¹⁷ GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 207.

⁹¹⁸ *Idem.*, p. 207.

⁹¹⁹ *Idem.*, p. 177.

⁹²⁰ *Idem.*, p. 177.

⁹²¹ FONT i RIUS, J. M., *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, I, Consejo de Investigaciones Científicas, Madrid-Barcelona, 1969, doc. 57, (p. 94-95).

⁹²² ERITJA, X., “Hàbitat i espai ramader a la regió de Lleida (s.XII)”, *Béns comunals als Països Catalans i a l’Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, núm. 1, (Lleida, 1996), p. 80.

⁹²³ ROVIRA, J., GONZÁLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J.I., “Els materials musulmans de l’establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)”, *Empúries*, 45-46 (1983), p. 234-245.

⁹²⁴ COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, vol. II, A-BE, Barcelona, 1994, p. 64.

de la Mussarra, al Baix Camp, Catalunya) on hi ha el pont de l'Abacar. Respecte al *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*⁹²⁵ el topònim *baqah* va en referència a un espai d'aigua per beure o un estany. Per tant ens trobem davant un interessant debat sobre el topònim *albacar* perquè tenim per una banda la documentació llatina que ens situa un *albacar* amb una porta, dins l'espai d'una torre el qual aniria en connexió amb el que nosaltres a l'actualitat entenem com un tancat per a bestiar, però en canvi els treballs toponímics dels lingüístics consideren que *albacar* aniria més aviat relacionat amb un espai obert, en el qual és possible abeurar el bestiar boví.

Tot i així les intervencions arqueològiques efectuades al jaciment del Tossal de Solibernat a principis dels anys vuitanta van deixar la porta oberta a la possibilitat que en un àmbit determinat de l'assentament hi hagi un tancat pel bestiar, o conegut també com una *albacar*, tot i que aquest topònim no està localitzat ni reconegut en aquest assentament rural andalusí.

A través de tot el recull d'informació que em presentat volem demostrar la capacitat que tenia la ramaderia durant l'etapa andalusí a l'espai rural andalusí lleidatà. La ramaderia en el districte lleidatà, creiem, que va estretament vinculada als assentaments tipus almúnia. En canvi si ho comparem amb València, la presència d'alqueries en l'espai rural, serien aquestes les que poden explotar els ramats⁹²⁶, i semblantment en el cas de Granada⁹²⁷. La documentació llatina vincula la ramaderia amb les almúnies o les *turris*⁹²⁸ d'una forma molt clara i contundent, sense donar opció a considerar altres alternatives. No obstant, no tenim informació suficient que ens permeti assegurar que l'alqueria lleidatana en el context dels segles XI i XII no pogués tenir espais de pastura, o, posseir ramats. De totes maneres, segons la legislació maliquí, tota alqueria ha de disposar d'espais d'ús comunitari per pasturar els seus ramats, i evitar així, controvèrsies entre agricultura i ramaderia⁹²⁹. Disortadament per a nosaltres no gaudim d'informació més concreta respecte la ramaderia andalusina, perquè considerem que la visió que ens proporciona la documentació llatina no és del tot correcta. Segons aquesta,

---

⁹²⁵ GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 57.

⁹²⁶ LÓPEZ ELUM, P., *La alquería islámica en Valencia. Estudio arqueológico de Bofilla. Siglos XI a XIV*, Álvaro de Bazán, P. López, Valencia, 1994.

⁹²⁷ TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004.

⁹²⁸ ERITJA, X., *De l'almúnia a la turris organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1995.

⁹²⁹ TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004, p. 80.

en les donacions s'afirma que dins d'una almúnia hi ha un espai concret destinat a la ramaderia. Aquest tipus d'explotació és d'un propietari, per tant, el *harīm* és difícil que s'hi dugués a terme. Per tant, és probable que la documentació englobi dins de l'espai d'una almúnia un espai que en realitat no ho era i, que amb la conquesta s'incorpora tot en un mateix domini. Sens dubte, és una hipòtesi complexa de perfilar degut a l'absència d'informació, però creiem que la documentació llatina ens pot jugar una mala passada amb els detalls que ens proporciona.

L'argumentació que associa el vincle entre el medi natural i els assentaments agropecuaris al territori rural pren cos i forma a mesura que aprofundim en les diferents vessants que ens són possibles analitzar. La ramaderia demana un espai propi per desenvolupar-se com activitat econòmica que és, començant per la logística que necessita el tancat (element bàsic per tenir controlat el ramat en moments de descans, però que alhora necessita elements importants, aigua i farratge perquè el bestiar està immobilitzat i no té capacitat de pastura) que pot ser en la mateixa almúnia, destinant un espai al bestiar el qual suposa construir l'assentament en un turó amb superfície plana o lleugerament plana per encarbir-hi els animals. Sens dubte que la ramaderia si realment s'introdueix dins les almúnies⁹³⁰ com sembla que succeeix al Tossal de Solibernat⁹³¹, demana quasibé una exclusiva dedicació a ella, no només per una qüestió d'activitat econòmica especialitzada, sinó que també degut a la capacitat que aquesta té per absorbir espai. A més si tenim en compte els turons del pla de Lleida, veurem que la seva superfície és molt petita, oscil·lant entre les 0,09 ha, i les 0,2 ha, per tant espai insuficient com per compaginar en un mateix assentament l'activitat ramadera i l'agrària.

En últim lloc, cal tenir en compte la possibilitat que la transhumància fós una activitat que és practicava, ja que forma part de la dinàmica de la ramaderia. No tenim constància que hi hagués la possibilitat de grans moviments de bestiar per buscar pastures òptimes en determinades estacions de l'any, com l'estiu que és presenta més sec i àrid. De totes maneres recollim un interessant document d'al-Rāzī⁹³² respecte la

---

⁹³⁰ Les prospeccions arqueològiques que em efectuat a les almúnies de Castellans no han afirmat la presència d'estructures relacionades amb possibles tancats, abeuradors o qualsevol altre element que ens fés considerar la possibilitat que allí s'hi tancava animals. Tanmateix cal anotar que no tenim estructures suficientment visibles en superfície que permetin valorar la hipòtesi que és manté des del Tossal de Solibernat.

⁹³¹ ROVIRA, J., GONZÀLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J.I., "Els materials musulmans de l'establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)", *Empúries*, 45-46 (1983), p. 234-245.

⁹³² AL-RĀZĪ, *Crónica del Moro Rasis*, CATALÁN, D., ANDRES, Mª S., de, (eds), Gredos, Madrid, 1974, p. 292.

transhumància a la zona de Sierra Nevada *E la sierra Xalair es mui prouechosa para los ganados en todo tiempo porque de verano fallan buenos pastos, porque no se secan, e las aguas son buenas, e ai en ella muchas castañas e bellotas e otros arboles silvestres de todas maneras e naturas. E de invierno a la parte de Africa ha logares de abrigo e buenas llanuras cabe la mar donde facen sus crias.*

5.1.5 Altres sistemes d'explotació en l'espai rural

El medi doncs, no és del tot òptim com per permetre el desenvolupament de grans assentaments agropecuaris en el si de l'espai rural lleidatà. La necessitat de sòl per encavir-hi les dues principals activitats econòmiques podria fer-nos considerar la possibilitat que assentaments tipus almúnia estiguéssin estretament relacionats amb la ramaderia. Tanmateix també podem optar per un raonament menys estricte com el que estem duent a terme ara, és a dir, l'agricultura demana una infraestructura que és el sòl cultivable i una sèrie d'infraestructures que s'hi relacionen, com pot ser un espai tancat on guardar-hi els utensilis agraris i els cultius. Per tant es podria donar l'ocasió que hi hagués petites estructures fora de l'almúnia, semblants a les cabanes de pagès que tenim actualment en el nostre territori, les quals s'utilitzarien per precisament per omplir l'espai que a l'almúnia no té degut a la ramaderia. No obstant, la simplicitat d'aquest raonament perilla per si sol. Les prospeccions arqueològiques que em efectuat a les almúnies del subdistricte de Castellldans, en concret destacar les de Matxerri i Vall de Melons, la superfície que tenen permet constatar-hi la presència dins de l'espai habitat, de sitges⁹³³, les quals molt probablement anirien relacionades amb l'emmagatzematge de gra, o altres aliments. En algunes almúnies hi constatem la presència, a la cara meridional del tossal on s'ubiquen, de colomars⁹³⁴ els quals s'hi concentren en un únic àmbit de l'almúnia. La característica que demanen és que la roca sucrera estigui a la vista, ja que això ha de permetre construir els orificis per viure-hi. El nombre pot ser variable depenent de l'assentament, per exemple a Matxerri hi contatem la presència de

---

⁹³³ En concret estem parlant d'un número total de cinc sitges situades a la cara sud-est i sud de l'assentament de Matxerri, i pel que fa a l'assentament de Vall de Melons hi localitzem un total de tres sitges. Aprofitant l'ocasió, val a dir que les sitges han estat utilitzades recentment com a dipòsits de bassures, el qual no ens ha deixat ocasió per estudiar-les a fons. Malgrat l'anterior, només podem aportar la morfologia de les boques de les sitges, les quals es divideixen en tipus triangulars i lleugerament rectangulars.

⁹³⁴ MARTÍN CIVANTOS, J.M., *Poblamiento y territorio medieval en el Zenete (Granada)*, tesi doctoral inèdita (en premsa).

vuit colomars. Més enllà del subdistricte de Castellans a l'almúnia de Vimpèlec (actual terme municipal de la Portella) també en la roca sucrera n'hi hauria aproximadament de dotze a catorze (degut al desgast de la roca no podem assegurar completament el còmput total), dins el terme municipal de Seròs en la zona que en diuen la Farmàcia, hi constatem la presència de dotze colomars més, i finalment, fora del districte lleidatà, i entrant al tortosí, en concret al subdistricte de Siurana, a l'almúnia de l'Albarca hi localitzem aproximadament vint-i-tres colomars més. En l'actual municipi d'Avinyonet del Penedès (comarca de l'Alt Penedès), en concret a l'Alborçar de Baix, hi ha una estructura en alçat feta de tapia. La seva morfologia és quadrangular, tot recordant una torre andalusí construïda amb aquesta tècnica arquitectònica tant pròpia d'aquesta fase històrica. Tradicionalment s'havia associat al món romà⁹³⁵, i posteriorment al medieval sense precisar una etapa concreta, amb la funció de colomar⁹³⁶. Considerem que caldria reinterpretar aquest colomar i traslladar-lo a l'etapa andalusí, ja que els materials amb que es construeix i la morfologia que adopta són més aviat propis d'aquesta fase històrica. Sens dubte, és el primer exemple que localitzem al nord-est peninsular d'un colomar fet de tapia, sense complir amb els estereotips dels anteriors exemples que hem vist, basats en ser excavats a la roca sucrera i en la vessant sud del turó.

No deixa de ser interessant per a nosaltres establir aquest paral·lel dins la comarca del Penedès, una franja territorial que ha estat motiu de controvèrsia pel que fa a la historiografia catalana. El debat sobre si existeixen vestigis de l'etapa andalusina, així com de localitzar els vestigis de l'ocupació humana i transformació del territori, han marcat el devenir del Penedès⁹³⁷. Aquesta controvèrsia ha despertat en nosaltres un notable interès⁹³⁸, que en la present recerca és reobre altre cop. L'àmbit territorial del Penedès, si és diferència amb d'altres, és degut a la singularietat que presenta el seu procés històric. L'absència de fonts ha marcat endèmicament, la possibilitat de realitzar

---

⁹³⁵ RAFEL, N., "Contribució a l'estudi de diverses restes arquitectòniques publicades com a columbaris romans", *Fonaments*, 2 (Barcelona, 1980), p. 117-125.

⁹³⁶ VIRELLA, A., RIBA, J., TORRAS, J.M., PLADEVALL, A., *Gran geografia comarcal de Catalunya, Alt Penedès, Baix Penedès, Garraf, Anoia*, 5, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1982, p. 79.

⁹³⁷ URPI, M. R., RESINA, J. A., "L'alta edat mitjana: visigots i musulmans", *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 25. BARCELÓ, M., "Els establiments àrabs i berebers de l'Alt Penedès i els seus noms", *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 25. ID, "La cuestión septentrional. La arqueología de los asentamientos andalusíes más antiguos", *Aragón en la Edad Media. Economía y Sociedad*, 9 (Zaragoza, 1991), p.345. ID, "Asentamientos berbers i àrabs a les regions del nord-est d'al-Andalus: el cas de l'Alt Penedès (Barcelona)", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien*, Casa de Velázquez, Universidad de Zaragoza, Madrid, 1991, p. 90-91. BOLÓS, J., "L'arquitectura civil i militar i l'arqueologia", *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 93-100.

⁹³⁸ BRUFAL, J., *Les ràpites, proposta de definició conceptual a partir del cas del nord-est peninsular*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2007, p. 46-47.

estudis exhaustius i rigorosos. L'arqueologia pràcticament no té jaciments altmedievals, tret d'Olèrdola per exemple, i les fonts andalusís i llatines gairebé no aporten dades concloents sobre el context històric al que ens referim⁹³⁹. Malgrat l'anterior, en l'actualitat localitzem en la toponímia una sèrie de vocables que tenen una etimologia àrab o bereber, com per exemple la Granada, la Ràpita, la Múnia, Castellví de la Marca. Aquesta localització és interessant perquè és un indicador que hi ha un substrat andalusí en el territori del Penedès. La primerenca conquesta d'aquest territori, segons Ramon Martí⁹⁴⁰ dedueix que l'ocupació de l'Alt Penedès i l'Anoia degué produir-se progressivament entre els anys 910 i 940 i, especialment, entre el 920 i 930. No obstant, això no impedí que les algarades impulsades des de Còrdova, durant el califat, ataquessin aquest espai que s'anava poblant i estructurant⁹⁴¹. La situació geoestratègica del comtat de Barcelona, afavoreix que l'àmbit penedesenc s'hi integri amb més facilitat, donat que Lleida a principis del segle X està consolidant la seva posició, i Tortosa no tindria com a prioritat aquest territori septentrional⁹⁴². La problemàtica d'aquest espai és trobar indicis que la població andalusí abans del segle X hi era present, i s'hi consolidà. Considerem que localitzar la toponímia i restes arquitectòniques com el colomar de l'Alborçar de Baix, són indicis evidents que hi hagué una població instal·lada i que ocupà i explotà el territori. Parlar d'un espai fronterer des de la visió tradicional d'escomeses bèl·liques, i format exclusivament per *husun*, en el costat andalusí, i, castells en el costat comtal, avui és pràcticament impossible de mantenir aquesta postura.

Els assentaments agropecuàris s'esmunyeixen enmig de les fortificacions, ja que sense aquests que són els que realment fan arrelar la població, no és possible consolidar un territori conquerit. El colomar doncs, associat probablement a un assentament agropecuari és un exemple de la capacitat colonitzadora de la societat andalusina, la qual impulsada des de l'estat cordovès, s'intentava consolidar dins l'espai peninsular. A part de les anteriors consideracions, l'espai fronterer al qual s'ha integrat el Penedès i

---

⁹³⁹ La documentació andalusí la trobem localitzada dins de BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000. Document 19, p. 77-78, referent a Gelida. Document 167, p. 143-145, referent a diverses fortificacions de l'àmbit penedesenc. Document 423, p. 315, és fa ressò d'una algarada vers el Penedès.

⁹⁴⁰ MARTÍ, R., "La primera expansió comtal a ponent del Llobregat" *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 29.

⁹⁴¹ MICÓ, J., "Població pre-comtal al Penedès", *Miscel·lània Penedesenca XVIII. Comunicacions presentades a les 6^{enes} Jornades d'Estudis Penedesencs*, Institut d'Estudis Penedesencs, Sant Sadurní d'Anoia, 1994, p. 189-208.

⁹⁴² SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 75.

l'Anoia, s'ha vingut reconeixent per les dificultats per forjar-hi nuclis de població, d'aquí que és parli d'ocupament humà de coves o balnes⁹⁴³, i d'establir-se en indrets de fàcil defensa com al capdamunt d'un turó pronunciat⁹⁴⁴. Tanmateix les pors als atacs procedents del costat musulmà desemboca, a l'Anoia, a endegar un projecte de construcció de torres de vigilància per salvaguardar el nou territori recentment conquerit⁹⁴⁵. Sens dubte que la societat de frontera en el context de la desena centúria presenta una dualitat cultural, ja que musulmans i cristians hi conviuen. Aquesta dada reflexa la complexitat de les societats altmedievales al nord-est peninsular, ja que ens trobem en una fase d'importants transformacions. El forjament del feudalisme per una banda, i la consolidació del califat omeia de Còrdova marquen, de fons, els moviments polítics, econòmics i socials.

L'associació dels colomars a assentaments agropecuaris tipus almúnia aniria relacionat en la producció de fems de les aus per a un ús agrari, que consistiria en adobar els camps. Realment constatar actualment la presència de cinc assentaments amb encara restes dels antics colomars, ens fa reflexionar sobre l'important paper que desenvolupaven aquestes aus en el si de la producció agrària local. Però la reflexió no acaba únicament aquí sinó que aniria més enllà, propiciant una idea innovadora dels cinc assentaments agropecuaris que hem vist, els quals tot i trobar-se enmig d'un espai de secà, la seva ubicació exacta està dins de petits sectors on el sòl és humit degut a la presència a nivell molt localitzat d'aigua que permetria una petita agricultura d'irrigació. Aquesta idea aniria lligada a l'obtenció dels fems de les aus per obtenir uns majors rendiments en les explotacions agràries.

La ramaderia doncs, és difícil d'associar-la únicament a determinats assentaments tipus almúnia, un cop constatem que en les almúnies que podem prospectar dins el territori de Castellans i fora d'aquest, disposen d'elements que ens fan entendre que realment el vincle ramaderia i agricultura era estret. Tanmateix també estem parlant d'assentaments que dins el territori gaudeixen d'un espai privilegiat degut al que anem explicant, que poden disposar d'aigua per obtenir uns òptims rendiments en els conreus, el que dificultaria la presència de caps de bestiar amb un nombre considerable. El que ens fa pensar és que dins de les almúnies és difícil tenir tancats per bestiar el suficientment

---

⁹⁴³ La Tossa de Montbui n'és un exemple, ENRIC, J., "Fons de cabanya alto-medievales a la Tossa de Montbui", *Informació arqueològica*, 27-28 (Barcelona, 1978), p. 75-80.

⁹⁴⁴ BOLÓS, J., URPI, M. R., RESINES, J.A., "Habitatge del puig de l'Àliga", *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 108-109.

⁹⁴⁵ SABATÉ, F., "Anoia. Marc històric", *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 316-319.

grans com per encabir-hi un nombre elevat d'animals. No obstant, caldria també valorar de quants caps de bestiar estem parlant, si és tractaria de grans ramats o si en canvi parlem d'una cinquantena d'animals.

La presència d'animals a les almúnies és clar, no només amb les aus sinó també amb boví i cabrí, però en un nombre petit per un ús quotidià. Les almúnies degut al medi no disposen de capacitat suficient com per engolir una gran capacitat productora. Són petites i observem com les estructures relacionades amb l'activitat econòmica s'hi concentren en les vessants, el que ens fa reflexionar sobre l'aprofitament al límit de les possibilitats del medi rural.

Els turons són petits, i l'explotació territorial creiem que és alta, i més si tenim en compte el que suposa per la societat andalusí dels segles XI i XII la possessió d'almúnies, una representació del poder i de les èlits urbanes. Però alhora en el difícil context del segle XII esdevenen un símbol de supervivència i d'hegemonia territorial davant el perill comtal que quasibé es troba a les portes del territori central andalusí lleidatà, el pla de Lleida.

Més enllà de les almúnies meridionals del subdistricte de Castellans, les que localitzem al nord com la Femosa, Mont-Ileó, Vinferri, la Menrresana⁹⁴⁶, la ubicació en un terreny pla fa que la seva vinculació amb el medi sigui lleugerament diferent a les almúnies que ubiquem més al sud. Primerament l'accés a l'aigua el tenen més fàcil per la proximitat al Torrent de la Femosa, el qual podria proporcionar aigua i petits espais fèrtils per al conreu. Però a part d'aquí, la facilitat de conrear en aquest territori ofereix múltiples possibilitats perquè és pla i no presenta cap impediment la orografia. El medi i l'almúnia en aquest cas quasibé no tenen per què adaptar-se, tal i com succeeix a les almúnies del sud de Castellans. La presència de la ramaderia seria similar al que em estudiat fins ara, ja que la proximitat de margalef podria propiciar l'establiment de ramaderia no a les almúnies, i en canvi si en l'espai que proporciona perquè disposa d'una superfície considerable. D'aquesta forma el concepte de tancat es traslladaria de les almúnies a un concepte major que va vinculat a un espai obert, però alhora d'ús comunal perquè el topònim margalef va associat en aquest sentit, desapareguent aquí si, la privacitat del sòl. Aquesta hipòtesi l'hem de sostenir sempre i quan tinguem en

---

⁹⁴⁶ Anotem que el grau de destrucció d'aquestes almúnies és total i absolut, només sabem de la seva existència per la documentació llatina, i que a Matxerri II i Timorell I hi trobem fragments de ceràmica andalusí en superfície. De les altres almúnies només sabem la seva ubicació, però la forta antropització degut a l'ampliació dels regs i la construcció de vivendes i equipaments per l'agricultura i la ramaderia, han destruït per complet les restes de l'antic poblament andalusí i medieval.

compte la impossibilitat d'estudiar les almúnies més al nord de Castellldans, però alhora la elaborem perquè tot llegint el territori creiem que la hipòtesi pot pendre força.

5.1.6 *El vincle entre medi natural i assentaments militars*

Deixem enrera els assentaments agropecuaris tipus alqueria i almúnia, entrem ara en una nova valoració de la vinculació entre medi i els assentaments, centrant-nos a partir d'ara amb els assentaments militars, tot començant per Vinaixa⁹⁴⁷ com *hisn* més destacat després de Castellldans, i acabant amb les torres que es distribueixen per tot el territori.

Certament els assentaments militars no tenen una relació tant estreta amb el medi com tenen els agropecuaris. La necessitat de conrear terres, pasturar els animals, explotar els recursos naturals formen part de la naturalesa de l'alqueria i l'almúnia, el qual dista de les petites fortificacions les quals desenvolupen unes tasques en el territori lleidatà de defensa i vigilància. Les prospeccions arqueològiques que efectuem a les torres del subdistricte de Castellldans, en l'apartat que destinem a l'anàlisi del vincle entre aquestes i el medi circumdant, constatem primerament la necessitat d'ubicar-se en els turons típics del pla de Lleida amb l'objectiu primer i important que és controlar el territori⁹⁴⁸. Les torres busquen turons que dins el subdistricte atorguin una posició estratègica a l'hora de vigilar-lo i cohesionar-lo⁹⁴⁹, per tant no és d'extranyar que els turons que proporcionin aquesta necessitat estiguin fora de les valls fèrtils on trobem algunes almúnies, i si en canvi les trobem en zones que de cara al conreu siguin més àrides, però que la posició que ocupen, permet tenir una visió molt àmplia del territori. Aquesta és una de les principals diferències entre les torres i les almúnies, mentre que les primeres necessiten un control del territori obviant les possibilitats de conreu i pastura del sòl, les segones necessiten per la seva naturalesa i per tant obtenir una productivitat estar ubicades en espais òptims pel conreu i la pastura.

---

⁹⁴⁷ Vinaixa el considerem un assentament militar per dues qüestions: la primera la reestructuració que sofreix en el segle XII amb els almoràvits, degut a la proximitat de la frontera comtal; la segona és per mitjà de la documentació llatina que especifica que disposa d'un castell i un terme que controla.

⁹⁴⁸ Vegeu a l'annex les fitxes de prospecció de les torres andalusines.

⁹⁴⁹ TOUBERT, P., *Castillos, señores y campesinos en la Italia medieval*, ed. Crítica, Barcelona, 1990, p. 167-168. ARAGUAS, Ph., "Les châteaux de la frontière aragonaise au XIe siècle", *Informations d'Histoire de l'Art*, núm. V, (1973), p. 99-103.

El tipus de turons on s'ubiquen les torres són força comuns del pla de Lleida formats geològicament per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica, els mateixos on ubiquem les almúnies. No obstant, hi ha una diferència destacada que volem assenyalar, mentre que les necessitats d'exploració de les almúnies demana uns turons més grans amb una superfície plana al capdamunt per construir-hi l'hàbitat, i després la vessant experimenta una lleugera pendent, suficient per omplir les necessitats d'ampliar alguna estructura o construir-n'hi de noves. En canvi les torres només necessiten un espai reduït per ubicar-hi la torre i alguna estança adicional, però en cap cas parlem de la infraestructura que demana una almúnia. Això fa que morfològicament els turons on trobem les torres siguin més aviat esquerps, amb forta pendent i sense el predomini de superfície plana al capdamunt del turó. La relació amb el medi físic fins ara és doncs més aviat escassa, limitant-se a la recerca d'espais útils per controlar el territori, és a dir, els turons del pla de Lleida.

La prospecció arqueològica no acaba aquí, sinó que segueix amb l'anàlisi del parcel·lari circumdant als assentaments. En aquest cas, l'anàlisi que constatem al voltant de les torres, és de la presència de camps de conreu distribuïts amb grans parcel·les, moltes de les quals són irregulars, i un clar predomini a l'aterrament del turó on localitzem la torre, sent en molts casos la torre una part de la finca, tal i com succeeix a la torre el Timorell II (Castelldans). D'altres per exemple la Cirera⁹⁵⁰ d'Alcanó i la Cirera de Granyena de les Garrigues l'aterrament es manifesta per tota la vessant fins arribar al límit on començaria la torre, que aprofitant l'avinentesa, és en aquest petit espai on trobem el material ceràmic de superfície perquè en la resta de la vessant el conreu ha fet desaparèixer el material de superfície. Val a dir que un bon nombre de camps de conreus que presenten aterrament en el mateix turó on localitzem les torres estan abandonats, tal i com constatem a la torre de Roca Cavallera (Granyena de les Garrigues), Collet de les Savines (Castelldans), Vallseca II (Cervià de les Garrigues), Comancireres (Vinaixa), Les Guardioles (Granyena de les Garrigues), Tossal del Senyor (Sunyer), Serra de Comertés (Granyena de les Garrigues) i el Tossal dels Moros (Torres de Segre) el qual ha afavorit que la destrucció del sòl que podem estudiar no hagi estat tant fort com en la torre del Timorell II a Castelldans. Altrament, tenim torres que actualment estan emboltades per massa forestal, no només en el turó, sinó també en el

---

⁹⁵⁰ Recordem el treball de Pere Balañà. BALAÑÀ, P., "Les "Cireres" en l'estratègia defensiva andalusina a la frontera superior", *Revista d'Igualada*, 12 (Igualada, 2002), p. 7-11.

pla, tal i com succeeix a les talaies (Vinaixa), Punta de les Guàrdies (Vinaixa) i Pla de les Búrges (Cervià de les Garrigues)⁹⁵¹. Finalment tenim torres que avui en dia formen part d'una població i que les prospeccions no han aportat cap dada, com és el cas de les Borges Blanques, capital de la comarca de les Garrigues, i sabem de la seva existència per la perduració del topònim⁹⁵².

Les torres doncs no suposen vers el medi un canvi i una agressió forta al paisatge com així ho tenim amb els assentaments agropecuaris. El seu vincle amb el medi es considera molt local i puntual, tot i que l'extensió d'aquests assentaments sigui arreu del territori del subdistricte de Castellldans. Per altra banda no creiem que aquestes torres posseeixin terres de conreu per tal de satisfer les necessitats de la guarnició. De fet, la seva morfologia tant petita no afavoreix que hi hagi un nombre considerable de militars andalusís com per tenir camps de conreu. Això no vol dir que probablement en les proximitats pugui haver una petita parcel·la on tenir quelcom necessari pel dia a dia, però en cap cas comparable als camps de conreu que podria explotar una almúnia.

Les prospeccions arqueològiques, però, han obert un nou camp de recerca que vincularia el medi amb l'assentament. El material de construcció de les torres està format per pedra i tapia, per tant estem parlant que l'extracció d'aquest material sigui de les proximitats de l'assentament. La pedra que s'utilitzaria per la base de la torre pot venir de les proximitats més immediates, o sense oblidar que la majoria de turons del pla de Lleida hi aflora la roca, creiem que si s'ubica sobre roca aquesta proporcionari el material base. Per altra banda, la tapia sent un element habitual en les construccions andalusís, i també en torres, creiem que el material a utilitzar en la zona del subdistricte de Castellldans vingui de les proximitats de l'assentament també. De fet l'exemple de la Roca Caballera (Granyena de les Garrigues)⁹⁵³, veiem com les restes de tapia és argilenca, igual que la terra que localitzem a escassos dos-cents metres al nord-est. Tanmateix un paral·lel que tenim avui en dia és Santa Quitèria de Fraga, un magnífic exemple de torre quadrada amb sòcal de pedra i alçat amb tapia, la qual està formada

---

⁹⁵¹ Respecte aquest topònim tenim dubtes si considerar-lo una torre, primerament perquè les prospeccions arqueològiques no han aportat cap dada que així ens ho faci considerar. No obstant, el topònim Búrges ens recorda a l'arrel *burj* que significa torres i que localitzem ben aprop amb el topònim actual de Borges Blanques.

⁹⁵² BALAÑÀ, P., "Les Borges Blanques, un nom de lloc amb història", *Terrall*, 74, (Les Borges Blanques, 1996), p. 9-11. ID., "Coneguem millor les nostres pròpies història i cultura", *Terrall*, 79, (Les Borges Blanques, 1997), p. 3. ID., "El topònim "Borgis Albis" *Terrall*, 81, (Les Borges Blanques, 1998), p. 8-9.

⁹⁵³ Constatem la presència de tapia en la superfície.

per terra de la zona barrejada amb còdols de riu. Això nosaltres no ho constatem, probablement perquè la proximitat d'un curs fluvial és més aviat llunyana.

Finalment parlar del *hisn* de Vinaixa, segona fortificació en importància del subdistricte de Castellldans. La seva vinculació amb el medi és més estreta que per exemple la resta de fortificacions que em vist, si exemptuem Castellldans. La humitat de la zona on s'ubica és una de les claus que la diferència d'entrada amb la majoria de torres de Castellldans. També la ubicació en un relleu més accidentat fa que la percepció i la relació entre assentament i medi esdevingui més entrelligada. De fet el *hisn* de Vinaixa⁹⁵⁴ demana unes necessitats majors de les que poden demanar una almúnia rural o una petita fortalesa tipus torre. La superfície que podria tenir la petita fortificació de Vinaixa actualment la desconeixem, com tampoc no tenim notícies del nombre de població que podria tenir, ni tampoc de la capacitat de transformació del territori. Tanmateix considerem que la fortificació s'ubicaria a sota de l'actual casc antic de la població que té el mateix nom avui en dia, Vinaixa, perquè les prospeccions arqueològiques i la recerca toponímica no han localitzat cap indret que ens pròxim a una petita fortificació tipus *hisn*.

No obstant a mesura que analitzem la vinculació de l'assentament amb el medi, ens anem adonant que probablement tinguem que afegir una nova premisa en la nostra recerca, respecte l'ocupació humana del territori. La possibilitat que Vinaixa sigui un *hisn* és gairebé segura gràcies a la documentació llatina⁹⁵⁵ que li otorga un destacat paper en el moment de la colonització del territori recentment conquerit. La nova estructuració territorial després de la conquesta és molt generosa amb el terme de Vinaixa, otorgant-li nombroses possessions territorials i un terme castral que sobresurt als veïns, sent només comparable al de Castellldans que afronta pel nord-oest. La dificultat d'interpretar les fonts llatines fa que el nostre reconeixement del territori andalusí sigui difícil, perillant el rigor de la nostra recerca. Tot i així, creiem que les afrontacions del terme castral de Vinaixa ens indiquen que probablement en l'etapa andalusí aquesta petita fortificació tingués un paper destacat territorialment. De ser així, no estaríem parlant únicament d'un punt militar sinó que seria altre cop la relació entre assentament militar i assentament agropecuari, els quals compartirien un espai comú.

---

⁹⁵⁴ SÉNAC, P., "Châteaux et peuplement en Aragon du VIII au XI siècle", *L'Incastellamento*, (Roma, 1992), p. 123-140.

⁹⁵⁵ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, I, (Barcelona, 1993), doc. 141, (p. 128).

Vinaixa és un antropònim que prové del nom de persona Ibn ‘À’ixa⁹⁵⁶, situat en el context històric de ple segle XII coincidint amb l’etapa almoràvit a Lleida. Tradicionalment s’ha vinculat el topònims amb el prefix Vin-, com per exemple Vinfaró (Alfés), Vinatesa (Lleida), Vinferri (Puigverd de Lleida), Vinquint (Bell-lloc d’Urgell), Vensilló (els Alamús), Vimpèlec (la Portella), Vincamet (Fraga), a assentaments agropecuaris tipus almúnia, ja que la documentació llatina ha fet l’associació almúnia amb *turris* d’aquí que la historiografia hagi considerat que els dos vocables tinguin relació⁹⁵⁷. Realment els topònims que em citat, juntament amb l’elaboració de la prospecció arqueològica, ha constatat que aquests assentaments petits, amb una extensió que molts cops no sebrepassa les 0,3 hectàrees, el qual condiona que només hi hagi un o dos hàbitats i amb poques estructures associades, no fan pensar amb un assentament tipus alqueria el qual demana una infraestructura i presenta un volum poblacional major del que és pot encavir en una almúnia, sinó que ens trobaríem molt probablement amb almúnies. Si traslладem aquesta hipòtesi de treball a Vinaixa, si fem cas del topònim pel vincle i l’associació que efectuem amb els prefixos Vin- que localitzem a gran part del territori lleidatà, hauríem de considerar la possibilitat que esdevingui una almúnia o almenys així ho sigui durant la fase almoràvit que és d’on recollim l’antropònim.

El problema que se’ns planteja és l’habitual en aquests casos que l’arqueologia no pot anar més enllà degut a que el poblament andalusí és troba sota l’actual població, o que la documentació no informa tant com nosaltres voldríem que fés. De totes maneres Vinaixa té una fortificació tipus *hisn* i un assentament agropecuari tipus almúnia (almenys així ho hauríem de reconèixer en el segle XII), quedant amb una incògnita si en els segles precedents seguia sent una almúnia o podria haver estat una alqueria, i que amb la pressió de frontera (recordem que no està a més de tres quilòmetres) i els canvis introduïts per l’administració almoràvit l’assentament de la onzena centúria hagi mutat, per readaptar-se a la nova realitat, i d’aquí el neixement de l’almúnia de Vinaixa⁹⁵⁸. La fortificació però, a falta d’estudis de més informació sabem que en el segle XII existeix, però en anterioritat no en tenim constància, tot i que seria factible el seu funcionament, sense poder acotar cap cronologia fundacional o d’inici.

---

⁹⁵⁶ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 201-202. ID, “Catalunya Medieval”, *Història de Catalunya*, L’Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 153.

⁹⁵⁷ ERITJA, X., *De l’almúnia a la turris organització de l’espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1995.

⁹⁵⁸ L’exemple de Bunyola és força interessant perquè s’observa com és funda una alqueria en ple segle XI amb una finalitat clarament militar, per defensar la ciutat de València i, enfortir la taifa. LÓPEZ ELUM, P., *La alquería islámica en Valencia. Estudio arqueológico de Bofilla. Siglos XI a XIV*, Valencia, 1994.

El medi doncs condiciona en certa mesura l'assentament de Vinaixa per diverses raons, per una banda l'extracció de pedra perquè ens trobem en una àrea on el predomini de pedra calcària de fàcil extracció és abundant. Aquest recurs natural pren força si analitzem les possibilitats que ofereix el relleu a nivell de comunicacions, i ens adonem que la vall de Vinaixa seria el pas natural per on correria l'antiga via Lata que unia Saragossa-Lleida-Tarragona, i també vers occident tenim la vall l'eix viari vers Castellldans tot passant per l'Albi resseguint el riu Set que neix a les proximitats de Vinaixa. Aquesta possibilitat que ofereix el medi condiciona el neixement de Vinaixa, si a més hi sumem la disponibilitat d'aigua, i que els esdeveniments polítics de la onzena i dotzena centúria otorgaren a aquesta zona un paper força destacat per aturar l'embranchida comtal. La imbricació entre medi i assentament és evident a Vinaixa, tot i que no podem acabar de perfilar el tipus d'ocupació humana, ni per consegüent acabar de definir amb rigor i correctament com seria l'explotació del territori circumdant a l'assentament.

5.2 El paisatge modificat del subdistricte de Castellldans.

L'explotació del territori andalusí del subdistricte de Castellldans implica abans d'estudiar els seus efectes sobre el paisatge i la seva tipologia, efectuar el reconeixement del paisatge hereditat del món antic i com aquest es transforma amb l'arribada dels musulmans a partir del segle VII fins arribar a la nostra etapa d'estudi els segles XI i XII. L'exercici d'inici passa per esbrinar quin és el precedent d'ocupació i explotació humana del territori de Castellldans, i ho farem partint de les dades que poguem obtenir d'estudis que s'hagin realitzat en la nostra zona d'estudi combinats amb altres del territori lleidatà perquè probablement no obtinguem suficient referències de l'àrea garriguenca.

Castellldans té una ocupació humana que es remonta a l'antiguitat, ho sabem gràcies al material ceràmic de superfície de l'etapa romana, sense precisar la tipologia i el context històric de cada fragment. També fruit de la nostra recerca veiem com Castellldans té una toponímia que pot venir de l'arrel llatina *castrum* nomenclatura que rebien les fortaleses romanes rurals. Pere Balaña creu que el topònim estaria format per un nom compost una part procedent del llatí vulgar *castellu* i l'altra part de l'àrab *al-ahsàn* que

vindria a significar fortalesa⁹⁵⁹. No oblidem però que a part d'aquesta hipòtesi Felipe Maíllo en la seva història sobre Ibn al-Kardabús planteja la possibilitat que Castellldans vingui de l'àrab *Qal'at al-Hamír* i tindria l'etimologia de "Castell d'Ases"⁹⁶⁰. L'anàlisi que efectuem de les dues possibilitats rau en que el vocable Castell hi és representat a través de dos llengües el llatí i l'àrab, però probablement la representació sobre el territori dels vocables no sigui tant allunyada com ens podem creure a primer cop d'ull. Els *qal'at* és una forma de l'àrab que significa fortificació, molt extesa arreu de la Península Ibèrica com les actuals poblacions d'Alcalá de Henares i Calatayud, o en el territori per mitjà de les partides, tal i com ho constatem a l'alcalà d'Algerri. Segons Helena Catarinho i Manuel Acién aquesta forma pot ser l'arabització del *castrum* llatí un cop conquerit el territori de l'antic Regne Visigot de Toledo, i estaria contextualitzat en la història en el segle VIII⁹⁶¹. Per tant la nostra recerca ens condueix a la consideració que l'assentament de Castellldans recull una seriació cronològica procedent de l'antiguitat, a través de possibles fortificacions, sense precisar quina seria la seva extensió, magnitud i representació sobre el territori. Més enllà de la fortificació de Castellldans se'ns obren els interrogants per saber quina era la densitat d'assentaments ibers, romans i visigots en la nostra àrea d'estudi. Tenim constància de la presència al nord de Castellldans del Tossal de l'Àliga que és un assentament romà i visigot destacable per la seva extensió ubicat molt aprop de la Via Lata, però que malauradament en l'actualitat no en podem gaudir perquè ha estat destruït. Cal apuntar però, que segons Juan Zozaya⁹⁶² el topònim *àliga* pot fer referència a una forma llatina, però que també poden ser una traducció del correponent terme en àrab, i fer referència a una fortificació rural que situa en el context de la conquesta del segle VIII i els primers assentaments a la península Ibèrica. Els aguilar serien la cinquena part o *quintus* de la propietat o *dominus* que han conquerit. Això és reflexa en el territori mitjançant talls

---

⁹⁵⁹ BALAÑÀ, P., *Els noms de lloc de Catalunya aproximació al coneixement geogràfic-històric dels municipis i comarques del Principat*, (Barcelona, 1990), p. 130.

⁹⁶⁰ AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986.

⁹⁶¹ CATARINHO, H., "Castelos e território omíada na kura de Ocsonoba", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500)*. *Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 40. ACIÉN, M., "La islamización del SE. de al-Andalus. Los datos arqueológicos", *Acculturazione e mutamenti. Prospettive nell'archeologia medievale del Mediterraneo*, (Florença, 1995), p. 14-17. ID., "La fortificación en al-Andalus", *Archeologia Medievale*, XXI, (1995), p. 11-14.

⁹⁶² ZOZAYA, J., "En torno al mundo islámico de Melilla", *Melilla y su entorno en la antigüedad*. *Aldaba*, 30, (Melilla, 1998), p. 277-303.

radials dividits amb el *castrum*, el *joms* i *aguilar*, la *vilella* i la *villa*⁹⁶³. No sabem si és molt agosarat agafar aquest referent del Tossal de l'Àliga i el topònim *castellum* que l'extreiem de Castellldans per constatar la hipòtesi de Juan Zozaya, tot i que ser força interessant i engrescadora. De ser així, localitzem una forma d'ocupació de l'espai rural del mateix moment de la conquesta musulmana de la península i, ens traslladaria a considerar la possibilitat que l'espai lleidatà estava ocupat en la tardo-antiguitat.

Els Vilars d'Arbeca és constata presència d'ocupament humà des de l'etapa iber fins als romans, però sembla que més enllà el jaciment s'abandonà per complet. Al Cogul tenim les pintures rupestres de la Cova dels Moros, un jaciment prehistòric de gran valor històric però que pel que ens pertoca a nosaltres no té una especial rellevància. Més pròxim ens queda la necròpoli del Saladar situada molt aprop de les pintures rupestres, a la riba dreta del riu Set, la qual ha estat datada per Joan Ramon González en una cronologia pròxima al segle XI, sense però, descartar una contextualització més primerenca degut a la combinació d'enterraments amb orientació est-oest que correspondrien a sepultures de confessió cristiana i d'orientació nord-sud destinades als musulmans⁹⁶⁴. Semblantment és el cas de la necròpoli de la Vall de l'Oliver a la Granadella, la qual segons Jordi Bolós coincidiria amb Joan Ramon González, sense descartar però una possible fase d'enterraments anteriors a l'arribada dels musulmans⁹⁶⁵, tot i que no precisa quina. La intervenció arqueològica a l'església de Sant Martí contempla les dificultats per poder datar i situar en un context històric les necròpolis de la Vall de l'Oliver, el Saladar, Vall Major (els Torms) i la Pedrera (Arbeca), apuntant que podrien ser anteriors al segle XI⁹⁶⁶. En aquest mateix sentit aniria les necròpolis de Cues Roges I i II (Sunyer) que responen a la perfecció a la tipologia d'enterraments que s'han localitzat en altres indrets del pla de Lleida. A partir d'aquí la consulta de les Cartes Arqueològiques de la Direcció General de Patrimoni Cultural, del Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya sobre els municipis de les Garrigues i el sud-est del Segrià, tampoc han aportat dades molt rellevants ja que els assentaments que anoten són de difícil concreció perquè s'han trobat alguns

---

⁹⁶³ ZOZYA, J., *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500)*. *Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 45-46.

⁹⁶⁴ GONZÁLEZ, J.R., "Necròpoli del Saladar", *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l'Urgell i el Pla d'Urgell*, vol. XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 263-264.

⁹⁶⁵ BOLÓS, J., "Necròpli de la Vall de l'Oliver", *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l'Urgell i el Pla d'Urgell*, vol. XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 266-267.

⁹⁶⁶ GALLART, J., GIRALT, J., MIRÓ, J.M., VIVES, E., *L'excavació de l'església de Sant Martí de Lleida*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1991, p. 109.

fragments dispersos de cultura material. És interessant introduir les aportacions efectuades en el marc de les recerques del poblament alt medieval en el Baix Aragó⁹⁶⁷. Les prospeccions arqueològiques que s'hi han realitzat localitzen nombroses necròpolis rupestres, treballades en la roca arenisca, lleugerament antropomorfes, i és presenten en grups de tres o quatre enterraments, però també en grups de seixanta com és el cas de Las Lastras de San José (Albalate del Arzobispo, Teruel). Donat que la majoria havien estat saquejades, les poques que és van poder excavar amb la metodologia arqueològica no han aportat excessives dades, ja que els aixovars eren més aviat pobres. L'aplicació del carboni catorze a les restes òssees, ha proporcionat una cronologia que oscil·la entre el segle V i el VII, és a dir el moment immediatament anterior a l'arribada dels musulmans.

Concretar quin era l'hàbitat i l'explotació del paisatge abans del segle VII presenta dificultats considerables si anem més enllà de Castellans, o si ens centrem al sud de la fortificació garriguenca. Les dificultats que palesem en part deixen de ser-ho en el precís moment que ens adonem de l'absència d'assentaments d'entitat més enllà del pla de Lleida, i com a mesura que ens endinsem en la geografia de les actuals Garrigues la desaparició de l'ocupació humana del territori és minsa, fet que no deixa d'afectar a l'explotació del territori tot modificant el paisatge. No obstant, tampoc estem dient que no hi hagués població abans de l'arribada dels musulmans en aquesta zona al sud de Lleida, sinó que estem explicant que la capacitat per desenvolupar una força de treball capaç per transformar el paisatge i crear un territori, necessita tenir la base d'una densitat demogràfica i a tothora institucional que et permeti executar-ho, i que fins al moment no em localitzat en l'interior garriguenc perquè no constatem la presència de cap assentament o assentaments que pugui focalitzar aquesta capacitat. Població si que n'hi havia, d'aquí que les Cartes Arqueològiques parlen d'assentaments molt petits, però que no tenen la projecció necessària per transformar el paisatge.

Una altra cosa ben diferent és el pla de Lleida, el tram final del riu Set o els cursos fluvials principals on aquí si que observem que l'ocupació humana del territori és major i té força per antropitzar el paisatge. Al tram final del riu Set destaquem l'assentament del Tossal del Senyor (terme de Sunyer) i Tabac (terme de Montoliu de Lleida), el mateix Tossal de Solibernat el qual consta també de fases anteriors a l'arribada dels

---

⁹⁶⁷ LALIENA, C., ORTEGA, J.M., BENAVENTE, J.A., "Los problemas de la escala y la escala de los problemas: algunas reflexiones sobre el poblamiento altomedieval en el Bajo Aragón", *Villes et Campagnes de Tarraconaise et d'Al-Andalus (VIe-XIe siècle): la transition*, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2007, p. 255.

musulmans⁹⁶⁸, el Vilatge d'Utxesa també té testimonis anteriors al segle VII⁹⁶⁹, o el Vilatge de Rodamilans⁹⁷⁰ tots tres ubicats en espais de secà molt aprop del riu Segre en el terme municipal de Torres de Segre, mostren com en un espai no gaire extens l'ocupació humana del territori augmenta a mesura que l'orografia i el medi és més respectuós per tal d'habitar-hi i explotar els recursos naturals. L'assentament més important que constata l'ocupació humana del territori i sembla tenir una projecció en el territori és Bovalar (terme de Seròs), on la presència d'estructures d'hàbitat, àmbit religiós i fortificació, presenten un assentament de cronologia visigoda amb un pes destacat sobre el territori lleidatà⁹⁷¹. De fet, el model d'ocupació del territori que ens plantejem abans de l'arribada dels musulmans a les terres lleidatanes és d'una major aproximació als cursos fluvials i també no oblidem que constatem presència d'assentaments de l'antiguitat al pla de Lleida, zona fèrtil i apta per al conreu i la pastura. Probablement ens trobem davant una de les principals ruptures que suposà l'arribada d'una nova civilització, el canvi d'orientació i entesa del territori lleidatà vist fins llavors. Experimentar en un canvi de tendència basat, en focalitzar la vida exterior en indrets determinats i locals, de relativa facilitat a l'hora de comunicar-se, a entendre el territori com un tot que està sota el teu domini, implica en aquesta idea la colonització i antropització del mateix, presuposa una ruptura total i absoluta amb el món antic, i dibuixa el model territorial que a partir de la segona meitat del segle XII la conquesta comtal adaptarà a la feudalitat. Creiem doncs, que la transformació del paisatge s'efectua a partir de la consolidació del nou poder musulmà, el qual organitza, estructura i cohesiona el territori, permetent la generalització de l'ocupació humana que propiciarà la explotació del mateix⁹⁷².

Les prospeccions arqueològiques que hem realitzat sobre el sòl de l'actual comarca de les Garrigues, a la recerca i localització d'assentaments andalusins ens deixa amb unes

---

⁹⁶⁸ GONZÁLEZ, J.R., ROVIRA, J., CASANOVAS, A., GALLART, J., RODRÍGUEZ, J. I., "Jaciment del Tossal de Solibernat", *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l'Urgell i el Pla d'Urgell*, vol. XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 241-244.

⁹⁶⁹ BOLÓS, J., GARCÍA, J.E., "Vilatge d'Utxesa", *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l'Urgell i el Pla d'Urgell*, vol. XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 244-245.

⁹⁷⁰ BOLÓS, J., RODRÍGUEZ, J. I., "Vilatge del Tossal de Rodamilans", *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l'Urgell i el Pla d'Urgell*, vol. XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 240.

⁹⁷¹ PALOL, P., de, *El Bovalar Seròs, Segrià, conjunt d'època paleocristiana i visigòtica*, (Lleida, 1989), p. 3-28.

⁹⁷² Cal anotar que el concepte nou poder musulmà és vàlid pels llinatges locals que busquen desenvolupar-se i consolidar-se en el poder sense atendre a l'emir; com també l'entenem des dels esforços endegats des de Còrdova per cohesionar el territori d'Alandalús.

dades rellevants pel que fa al material ceràmic de superfície, el qual és en tots el casos estrictament de l'etapa andalusí, tret de Castellldans, Tossal del Moro (terme de Sunyer), Tabac (Montoliu de Lleida), Tossal de Solibernat, el Vilatge d'Utxesa i el Vilatge de Rodamilans (tots tres dins el terme de Torres de Segre) que hi localitzem material anterior⁹⁷³.

Aquesta dada tant rellevant trenca amb diversos aspectes relacionats amb l'ocupació del territori i que afecta directament a l'explotació. Primerament es trenca l'idea de la continuïtat de l'hàbitat perquè només tenim sis assentaments on hi localitzem ceràmica anterior a l'arribada dels musulmans, i en canvi la resta d'assentaments tenen material únicament andalusí. Destaquem que d'aquests sis assentaments, només Castellldans s'ubica en terres interiors allunyades dels cursos fluvials, i per contra la resta els localitzem en les proximitats. No deixa de ser una dada rellevant que confirma on es desenvolupava el poblament antic, el que pot conduir a que hi hagi major predisposició, a la continuïtat d'hàbitat. Per la seva banda el subdistricte de Castellldans pot rebre un major grau d'islamització perquè anteriorment no hi havia hagut un procés d'estructuració del territori suficientment fort.

En segon lloc, la ceràmica andalusina indica que les almúnies que localitzem a la cara sud del subdistricte de Castellldans tenen una fase d'ocupació que s'origina a partir de l'últim terç del segle X i és consolida en el segle XI. Això suggereix que l'explotació d'aquest espai abans de la conquesta i la pròpia consolidació de l'estat musulmà, era poc organitzada i de baixa intensitat.

I en tercer lloc, els assentaments localitzats a les proximitats del Torrent de la Femosa tenen una línia d'ocupació que ve de la tardo-antiguitat. No sabem si seria agosarat aproximar aquesta possibilitat amb la hipòtesi de Juan Zozaya sobre el repartiment territorial.

Els musulmans entenen el territori des d'una vessant global, més que no pas local, tal i com ho podem deduir de l'ocupació humana de la zona lleidatana en les etapes històriques precedents. L'organització administrativa d'Alandalús és serveix en certa mesura de l'antiga subdivisió districtual romana i visigoda, incorporada i adaptada a la realitat de l'islam, és a dir, a partir de la finalització de la conquesta, Alandalús és subdividirà amb cores, capitalitzades per una ciutat puixant que pot venir d'herència antiga com és Lleida, o que pugui tenir el seu apogeu a partir de l'arribada del món

---

⁹⁷³ Vegeu a l'annex les fitxes de prospecció arqueològica corresponent.

musulmà com és Tortosa⁹⁷⁴. Les cores proporcionen un espai delimitat de govern, el que vol dir que hi ha uns límits que calen organitzar i estructurar per tal que el districte andalusí prosperi i és consolidi en l'organigrama andalusí. L'estat pren part en l'hegemonia de les cores com a sistema administratiu, però en el cas de la Frontera Superior, les famílies *muladis*, adopten un protagonisme destacat que pot inquietar la idea de govern de Còrdova⁹⁷⁵. Sens dubte que la gent de la frontera i en aquest cas, ens referim directament al districte de Lleida, prenen la iniciativa a l'hora d'organitzar el territori, malgrat tenir un emirat i califat omeia amb un ideari de centralitat que lluita per tenir la hegemonia política al territori.

La necessitat de tenir una frontera organitzada i sobretot estabilitzada davant l'enemic comtal, condueix a que els governadors de Lleida impulsin colonitzar el territori lleidatà a través de la generalització d'assentaments urbans, però alhora també assentaments agropecuaris i militars. Això implica que la visió musulmana del territori sigui global sortint dels espais tradicionals d'ocupació humana que eren els cursos fluvials i el pla de Lleida, per remontar vers el pre-Pirineu i forjar importants assentaments com són Àger o Balaguer, o estendre l'ocupació del territori vers els grans espais de secà que trobem al pla del Mascançà, o a tota l'àrea meridional de Lleida. Aquí tenim la gran ruptura amb el món antic, la generació de nous espais aptes per l'ocupació humana del territori, i que al mateix moment implica l'explotació del mateix, tot transformant la percepció del paisatge, la seva modificació i el forjament d'una nova societat que va més enllà dels rius, perquè percep el territori partint de la idea de la cora que forma el districte andalusí unitari.

Tot plegat ens denota el dinamisme que aporta la societat andalusina en la transformació del paisatge lleidatà, generalitzant l'ocupació humana i l'explotació en el si del districte andalusí de Lleida.

La consolidació de la capitalitat de Lleida sobre el districte que ha de governar, permet generar les jerarquies territorials pertinents per organitzar l'ocupació i l'explotació del paisatge, que tal i com hem vist fins al moment només estava estructurat en espais determinats de la geografia lleidatana⁹⁷⁶. De fet, amb la incorporació de les cores és

---

⁹⁷⁴ BALAÑÀ, P., *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1997, p. 17. VALLVÉ, J., *La división territorial de la España musulmana*, (Madrid, 1986).

⁹⁷⁵ Davant aquesta inquietud l'emir cordovès envia governadors leials al seu govern a la Frontera Superior. Vegeu entre d'altres exemples al-'Udrī, *Nusūs*, p. 30 d, BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2002, doc. 253, (p. 207).

⁹⁷⁶ Els treballs de prospecció arqueològica s'han centrat exclusivament en el riu Segre. L'absència de continuïtat d'aquestes recerques ha marginat els espais de secà del districte andalusí de Lleida.

dóna una nova dimensió al concepte territorial que havia tingut fins llavors la ciutat de Lleida, la qual ve d'una tradició on el món urbà no tenia el pes sobre el territori tal i com havia estat durant l'apogeu de l'imperi romà. Tampoc estem dient que Lleida estigués en crisi, perquè era seu episcopal, el qual proporcionava el manteniment del bisbat que és sobreposava a la divisió administrativa, i per altra banda donava vivor al món urbà⁹⁷⁷. No obstant, la vivor de les ciutats antigues havia desaparegut, prenent-los'hi el protagonisme el món rural amb la projecció que havien assolit els latifundis senyorials⁹⁷⁸.

Certament, la delimitació d'un districte com és el lleidatà durant l'etapa andalusina implica d'entrada crear una jerarquia territorial que ajudi a administrar millor el territori circumdant. La posició central de Lleida permet adjudicar els subdistrictes amb clarividència perquè els límits dels mateixos poden tallar amb la capital districtual. Aquesta visió creiem que proporciona una visió radial del territori i al mateix moment centralitzada perquè clarament les ciutats secundàries i les fortificacions hegemòniques miren vers Lleida, trencant en qualsevol cas vers una suposada idea de espais tancats que busquen una certa autonomia de la capital del districte. Pierre Guichard dóna molta importància a les ciutats secundàries o les fortificacions dins d'un districte com elements capaços d'estructurar un territori, tal i com ho constatem nosaltres a Lleida⁹⁷⁹. Més enllà de Lleida, el dibuix que proporciona el territori andalusí és una sèrie de subdistrictes capitalitzats pels següents assentaments, Balaguer, Fraga, Montsó, Barbastre, Mequinença, Castellans, Tamarit de Llitera, Àger, Corbins i Alguaire.

La posició radial que ens pot oferir la posició central de Lleida és possible en els subdistrictes pròxims a la capital com Fraga, Balaguer, Corbins, Castellans, Alguaire, però en canvi Montsó, Tamarit de Llitera, Barbastre, Mequinença i Àger queden tapats per altres subdistrictes també lleidatans, que impedeixen delimitar amb claredat amb la capital. Malgrat l'anterior creiem i afirmem que una visió radial i centralitzada de Lleida és possible considerar-la actualment si tenim en compte la presència dels subdistrictes que hem presentat. La possibilitat d'explotar el territori en aquestes condicions és més apta i més dinàmica que en l'antiguitat, ja que la jerarquització territorial permet

---

RODRÍGUEZ, J.I., J.R. GONZÁLEZ, "El poblamiento medieval en el Segrià (Lérida)", *Actas del I Congreso Nacional de Arqueología Medieval Española (Huesca, 1985)*, (Saragossa, 1986), p. 191-209.

⁹⁷⁷ LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena, 2*, Monografies d'Arqueologia Urbana, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990, p. 15-16.

⁹⁷⁸ PÉREZ, A., *Història de Catalunya. Prehistòria i Antiguitat*, Albert Balcells (dir.), L'Esfera dels Llibres, Barcelona, 2005, p. 88-95.

⁹⁷⁹ GUICHARD, P., *Structures sociales "orientales" et "occidentales" dans l'Espagne musulmane*, Mouton, Paris, 1977.

organitzar els assentaments agropecuaris i militars entorn de nuclis administrativament importants.

Les dificultats per vertebrar un territori i la població autòctona que hi residia un cop es conquereix Lleida, és palesa amb la intensitat amb que s'organitzen les noves possessions. Val a dir que fins al segle VIII no podem parlar d'un impuls notable que afirmi la voluntat explícita de l'emirat cordovès de gestar definitivament un estat musulmà a la península Ibèrica⁹⁸⁰. Tanmateix els problemes inicials al segle XI ens arriben en un altre format ben diferent després de gairebé dos segles i mig d'administració andalusina a Lleida.

El treball organitzatiu del districte andalusí de Lleida no acaben amb la divisió en subdistrictes del territori de la cora, sinó que el mosaic que se'ns dibuixa a partir d'ara cal omplir-lo de població distribuïda en assentaments de les següents tipologies, alqueria, almúnia o torres defensives. És a partir d'aquí on veiem més clarament com a mesura que sortim dels espais tradicionalment antropitzats, neixen nous assentaments andalusins que ocupen i exploten tot el territori, ja sigui de regadiu o de secà. Serà a partir d'ara on es veurà la capacitat d'adaptació i transformació del paisatge per tal d'encabir-hi la cultura i la tradició musulmana. Per tant en la difusió d'assentaments rurals és on acaba la primera visió de la transformació del paisatge, gràcies al factor de la jerarquització que ofereix les bases per assentar la capacitat de treball per tal d'elaborar un nou territori.

La transformació del paisatge creiem que s'efectua per un segon factor, el qual va lligat directament a l'explotació del mateix. Bàsicament considerem que el paisatge rep les primeres transformacions a mesura que es delimita amb petites jurisdiccions perquè seran aquestes les que influencien directament en la instal·lació dels assentaments, els quals en el seu moment eligiran depenent del relleu i el medi natural on ubicar-se definitivament, trobant aquí una interrelació força directa entre les dues qüestions. En aquest sentit quan detectem a Castellans l'alqueria que la ubiquem sota el Turó del Castell que és on s'hi construeix la fortificació, i si sortim fora d'aquí i localitzem les almúnies de la Femosa⁹⁸¹, Mont-Ileó, Vinferri, Menrresana, Timorell I, Vall de Melons, Vall de Matxerri i Matxerri I. La distribució en el territori permeten dibuixar un cercle imaginari al voltant de l'assentament principal del subdistricte. Per tant les divisions

---

⁹⁸⁰ BALAÑÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p. 11-15.

⁹⁸¹ VIRGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 302, (p. 378-400).

administratives són un factor a tenir en compte a l'hora d'entendre l'espai i la transformació del paisatge. Un segon paral·lel ens el trobem a Alguaire, on sota de la fortificació probablement tinguem l'alqueria, i al voltant d'aquesta les almúnies de Açlem, Avinfortunyola, Avinsigrí, Avincalaf, Almenara la Vella, Avimferrer, Avocabiça, Albalatxim i Anyuff⁹⁸², tot explotant clarament a la rodona el petit territori d'Alguaire.

El paisatge de Castellldans en l'alta edat mitjana està format per l'alternança de petits cursos fluvials i la vegetació. Respecte els cursos fluvials tenim al nord el Torrent de la Femosa, i al sud el riu Set, sense oblidar que entremig constatem la presència de valls per les quals hi discorre aigua o és molt fàcil poder-la treure a la superfície. Sens dubte, els recursos hídrics són més aviat escassos si tenim en compte l'extensió de territori que forma el subdistricte de Castellldans, així com el poc pes que tenen els rius ja que són considerats cursos fluvials menors. La capacitat d'influència que poden tenir en l'agricultura és limitaria a conreus de regadiu molt local, sense plantejar una certa impromta en el territori⁹⁸³, com pot succeir per exemple en les proximitats del riu Segre⁹⁸⁴ i el Corb⁹⁸⁵. Altrament, les aportacions de pesca si és donés el cas, es limitaria al riu Set perquè el Torrent de la Femosa dubtem molt que s'hi pugui obtenir recursos més enllà de la pròpia aigua. En canvi el riu Set creiem que podria portar un caudal d'aigua suficient per extreure'n materials utilitzables en la vida quotidiana, com la fusta, els còdols per la construcció o per fabricar els molins fariners domèstics manuals, però també extensible a l'aprofitament de l'aigua per l'agricultura i abeurar el bestiar, i, finalment per un ús domèstic i utilitzar la petja que deixa el curs fluvial per ser aprofitable com a via de comunicació pel transport entre la zona per on discorre. Tot plegat creiem que dependria de les estacions de l'any, perquè cal tenir en compte que el clima era continental amb un règim de pluges majors que l'actual, temperatures més caloroses, i un clar retrocés dels glaciers⁹⁸⁶. No oblidem que clima continental

---

⁹⁸² LLADONOSA, J., *Història de la Vila d'Alguaire i el seu monestir santjoanista*, Ajuntament d'Alguaire, Alguaire, 1981, làmina XII.

⁹⁸³ Els sistemes de regadiu que localitzem a les almúnies de Castellldans, tenen una capacitat força limitada en el territori, perquè són molt localitzats a les valls fèrtils i humides així com, caldria detectar fins a quin punt el parcel·lari i la xarxa d'irrigació permet tenir una extensió completa a tota la vall, o si és limita a la immediatesa de l'almúnia.

⁹⁸⁴ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc., 31, (p. 121,122).

⁹⁸⁵ *Ibidem.*, doc., 14, (p.97-99).

⁹⁸⁶ És localitza el període del segle IX al XIII com una etapa de temperatures altes i de sequeres devastadores. LE ROY LADURIE, E., "Le climat au Moyen Âge", *Natura i desenvolupament. El medi ambient a l'edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 26.

mediterrani significa també que la pluviometria és força irregular al cap de l'any, concentrant les pluges en les estacions de canvi com són la primavera i la tardor⁹⁸⁷. Alhora la irregularitat vol dir que la quantitat de pluja en el territori és del tot desigual degut a que els fenòmens meteorològics acostumen a ser força locals i no pas generals. Els xafecs concentrats en punts molt concrets formen part del clima continental mediterrani, el qual no deixa marge per garantir una quantitat d'aigua en els cursos fluvials regular al cap de l'any.

La vegetació garriguenca és un dels grans dubtes que ens plantegem i ara per ara no podem oferir una resposta amb rigor i seguretat. Hi ha estudis sobre el paleosòl efectuats dins el marc d'estudis sobre les Garrigues, centrats en l'edat del bronze, edat del ferro i l'etapa iber. En aquests treballs s'aporta que la flora garriguenca tinguent en compte el clima, seria més abundant que en l'actualitat gràcies a la presència de bosc d'alzina, combinat amb pollancre i arbres que necessiten un sòl humit per poder sobreviure. L'etapa històrica dels estudis és força lluny de la nostra, però tanmateix és un excel·lent referent a tenir en compte en el nostre treball, perquè significaria que l'alzina, l'olivera, els cereals que avui encara localitzem en el territori són el tipus d'arbres i conreus propis del territori que estudiem⁹⁸⁸. Alhora la perduració d'aquest arbre també vol dir que el clima no ha experimentat canvis substancials com es podria considerar previament. La deforestació realitzada per l'home per guanyar terres de conreu és gairebé el principal factor que ha fet desaparèixer l'alzina del a plana lleidatana⁹⁸⁹. No obstant, la disminució del règim de pluges ha deixat que els boscos no tinguessin la capacitat de regeneració, així com fer disminuir el caudal dels petits cursos fluvials quedant tal i com els veiem en l'actualitat, pràcticament secs. La pèrdua de massa forestal també ha propiciat que l'erosió en el sòl sigui major, d'aquí la sensació de contínua aridesa que es percep en el paisatge garriguenca. Els rius però, també han perdut gran part de la seva vegetació tant característica de les seves riberes com és el pollancre, que avui només el localitzem en punts molt concrets del riu Set.

El paisatge que tingué que adaptar-se la societat andalusina lleidatana era format bàsicament per alzina i matoll baix, formant espessos boscos d'aquest tipus de flora. Les

---

⁹⁸⁷ TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004, p. 36.

⁹⁸⁸ MALPICA, A., "El agua en al-Andalus. Un debate historiográfico y una propuesta de análisis", *V Semana de Estudios Medievales*, Logroño, 1995, p. 65-85.

⁹⁸⁹ No localitzem documentació ni l'arqueologia permet detectar grans roturacions durant l'etapa andalusina a Lleida.

Garrigues alternarien aquesta vegetació amb la pròpia de zones més humides, si és tracta de les valls fèrtils on ubiquem l'agricultura de regadiu.

5.3 El territori lleidatà: sòl públic o privat?

La distribució del territori andalusí del districte de Lleida s'efectua d'acord les necessitats socials que determinen la tipologia dels assentaments. Un context favorable com esdevé en el segle XI és símptoma d'expansió en l'ocupació humana del territori. Certament Lleida capital i, les principals ciutats i fortificacions del seu territori gaudeixen d'un àmbit territorial que podríem qualificar-lo d'espai propi. Aquesta fase té una base legal que recull el *hadīt* del Profeta, que incentiva l'ocupació de les terres no conreades; no obstant, el dret musulmà era força flexible a l'hora d'establir aquestes normes, ja que respectava els costums dels territoris que havia absorbit. Per això mateix a Arabia i Iraq no és regulà fins al segle VIII i IX⁹⁹⁰ i, a Alandalús no és teoritzarà fins ben entrats al segles XI i XII⁹⁹¹. La propietat rural andalusina ve dividida en diverses tipologies; en primer lloc les terres *mamlūka* o apropiades, ubicades en les proximitats dels nuclis urbans i de les alqueries. Aquestes segons Carmen Trillo⁹⁹² podien estar irrigades i, eren terres de propietat ja que el pagès era conegut i treballava la terra constantment. La mateixa autora també aporta la possibilitat que les terres *mamlūka* també podien ser espais de secà.

Per altra banda, el dret maliquí contemplava que dins una alqueria hi hagi terres públiques d'us comunal, les quals quedaven exemptes de venda o compra per part d'una persona. Aquestes terres són les *harīm*, disposades de cara als habitants de l'alqueria per extreure'n llenya, fusta, caçar, aliments, pasturar els ramats, entre altres tipus d'usos que se'n poden treure. Aquest espai pot entendre's com l'àmbit delimitador de l'alqueria respecte els espais veïns, fins a una extensió equiparable a un dia de caminada a peu⁹⁹³. De fet, en el nostre cas, l'escassa incidència de les alqueries en el

---

⁹⁹⁰ DENOIS, S., "Formes juridiques, enjeux sociaux et stratégies foncières", *Biens communs, patrimoines collectifs et gestion communautaire dans les sociétés musulmanes. Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, 79-80, (1997), p. 9-22.

⁹⁹¹ LAGARDÈRE, V., "Terres communes et droits d'usages en al-Andalus (X^e-XVe siècles)", *Biens communs, patrimoines collectifs et gestion communautaire dans les sociétés musulmanes. Revue des Mondes Musulmans et de la Méditerranée*, 79-80, (1997), p. 43-54.

⁹⁹² TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004, p. 76.

⁹⁹³ *Ibidem.*, p. 80.

territori de Castellldans otorga tot el protagonisme a la única que detectem, la de Castellldans.

Constatem que gran part del sòl del districte lleidatà, està articulat per mitjà dels subdistrictes que conformen la unitat districtual de Lleida. Aquest sòl convertit en propietat, el trobem repartit entre els assentaments agropecuaris tipus alqueria i almúnia, que tot i no necessàriament formar part d'una influència directa de la ciutat, sí tenen capacitat per ocupar i explotar el territori. Partint d'aquest plantejament les qüestions sobre la possessió del sòl s'accentuen, i més quan aquest l'ubiquem en el món rural. És necessari en primer lloc, anotar quina és la herència del califat referent a la tipologia d'assentaments i la seva propietat. Acotar al màxim el precedent de la nostra etapa històrica que estudiem permet situar-te en el context andalusí alt medieval, abans d'entrar i prosseguir amb l'anàlisi de la propietat andalusí a la Lleida taifa i almoràvit.

Un dels principals problemes que planteja la Lleida andalusí d'abans del segle XI és la dificultat de localitzar restes materials i documentació per endegar la recerca científica. El nostre treball s'inicia partint del subdistricte de Castellldans, una àmplia regió al sud est de Lleida caracteritzada per una nombrosa extensió territorial apta per al conreu agrari, i la pastura per la ramaderia. Abans que Lleida esdevingui taifa l'ocupació humana ens és difícil d'acotar-la més enllà de la fortificació de Castellldans, perquè les prospeccions arqueològiques que em efectuat en els assentaments andalusís no aporten cap dada anterior a la segona meitat del segle X. La ceràmica de superfície és rica amb fragments propis del segle XI i primera meitat del XII, però a mesura que ens allunyem d'aquest context les dificultats són grans per aconseguir informació amb rigor sobre l'espai rural lleidatà. No obstant, l'assentament de Castellldans ofereix una gran possibilitat d'estudi degut a la ceràmica de superfície i a les escasses, però valuoses restes arquitectòniques que es conserven⁹⁹⁴. Certament s'erigeix com el veritable representant i referent del poder lleidatà en el territori sud oriental.

Els assentaments andalusins del subdistricte de Castellldans són de difícil datació amb el els resultats que obtenim de la prospecció arqueològica. La seguretat que tenim és la cronologia del període taifa i almoràvit, que és d'on extreiem gran part de la informació, però a l'hora d'estudiar el califat i l'emirat el treball de camp no acaba de perfilar els precedents històrics necessaris per la recerca. L'excavació arqueològica

---

⁹⁹⁴ No oblidem que les obres d'adequació de l'accés al Turó del Castell i al mateix recinte fortificat, han malmès substancialment el subsòl de l'assentament i part d'algunes estructures muràries.

sembla que hauria de ser *a priori* el recurs científic a utilitzar perquè la seva metodologia de l'estratigrafia permet obtenir informació més acurada, i contextualitzada. No obstant, el propòsit de la present recerca va enfocat a l'estudi de l'espai rural de la Lleida taifa i almoràvit; considerem que aquesta recerca pot tenir uns bons resultats aplicant la metodologia de la prospecció arqueològica, tot deixant per a pròxims treballs, l'excavació arqueològica.

El treball de classificar i contextualitzar els assentaments el realitzarem partint del principal assentament del sud-est de Lleida, la fortificació de Castellldans. El motiu rau en les possibilitats que té un assentament d'aquestes magnituds i importància. L'objectiu és intentar esbrinar el tipus d'assentaments i la seva imbricació, i l'obtenció dels antecedents de la propietat del sòl abans de l'etapa taifa i la posterior almoràvit. Tot centrant-nos amb Castellldans, les restes molt deteriorades dels murs del Castell de Castellldans proporcionen una cronologia del segle IX, context en que Lleida es revitalitza i es reordena com a ciutat i districte fronterer andalusí. La toponímia *qal'at* herència probablement de la forma llatina *castrum*, *castro* o *castellum* ha estat estudiada a nivell peninsular amb profunditat degut a la seva imprompta i generalització en el territori. Els especialistes han aconseguit contextualitzar el topònim en el marc històric del segle IX⁹⁹⁵, etapa en que les petites fortificacions rurals prenen empenta i força a Alandalús. Certament la toponímia és un element que ens permet acotar la cronologia no sabem si de fundació, però si de projecció de la fortificació de Castellldans. La ceràmica per la seva banda ens planteja més problemes degut a dos factors, el primer les obres d'adequació de l'accés al castell, i el segon la construcció d'un punt de control i radio per la guerra civil han malmés el subsòl del castell. El material doncs, a part de tenir una qualitat força dolenta perquè està molt fragmentat i en un estat de conservació molt dolent, els moviments de terra l'han descontextualitzat fins al punt que localitzem ceràmica de ple segle X al costat de materials del XVIII i XIX, però més enrera ens és difícil per la desconeixença de paral·lels sobre produccions del segle VIII i IX a les terres lleidatanes. Malgrat l'anterior, el context que ofereix la ceràmica és califal, restant a l'espera de la possibilitat d'acotar millor la cronologia de la fortificació en el moment que s'executin intervencions arqueològiques programades, que han de permetre

---

⁹⁹⁵ ZOZAYA, J., "Fortificaciones tempranas en al-Andalus ss.VIII-X", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500)*. *Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 45-58.

recuperar part de l'esplendor perdut per l'acció de l'home en els diversos esdeveniments històrics i actuacions del segle XX.

Creiem que Castellldans en el segle IX esdevé una important fortificació al sud-est de Lleida, a la qual hi cal vincular des d'un principi la presència de l'alqueria. No en tenim cap constància material ni documental, però considerem que més enllà de la presència militar, liderar un subdistricte andalusí significa que la projecció social i territorial d'un assentament, ha de ser reclam suficient per atreure població i instal·lar-s'hi. Paral·lelament a Castellldans, constatem que en el context del segle IX i el X s'impulsa una xarxa de petites fortificacions distribuïdes arreu del territori lleidatà. Estem parlant de les "cireres", un topònim localitzat actualment en nombrosos punts de la geografia catalana, amb una major densitat presencial en els antics districtes de Lleida i Tortosa. Tanmateix no hem d'entendre que el posicionament en el territori, respongui necessàriament a un espai de frontera, sinó que perfectament pot respondre a elements defensius, però entrelligat a una funció més pròpia de cohesió i organització del districte. Pere Balañà, pioner en l'estudi de les, "cireres"⁹⁹⁶ en punts pròxims al Solsonès com ara Lladurs, a Vilacireres prop de Gósol (Berguedà), a Sant Just Desvern (Baix Llobregat)⁹⁹⁷, entre d'altres llocs de la Catalunya central i oriental. La frontera andalusí en els segle IX és consolida precisament en el marc geogràfic on ubiquem les cireres, és a dir, tot resseguint les conques hidrogràfiques del Cardener i el Llobregat. Aquesta delimitació del districte lleidatà es mantindrà durant el califat, però a finals de la desena centúria i inicis de la onzena, la frontera s'anirà colonitzant degut a l'avanç dels comtats que assoleixen l'envigoriment suficient que els permet endegar els importants moviments en la frontera⁹⁹⁸.

Si tenim en compte el referent que ens proporciona el context històric, i si localitzem aquestes petites fortificacions en un espai allunyat de Lleida i Tortosa, creiem que aconseguim ubicar en el context de la novena i desena centúria la proliferació d'aquest tipus d'assentaments. Per això les "cireres" que localitzem al subdistricte de Castellldans

---

⁹⁹⁶ Resposta de Federico Corriente a Pere Balañà sobre l'etimologia de les "cireres", *Respecte a les cireres... se m'acut a cop calent... que es tracti en realitat de l'àr. Sirāj "llumenera, torxa", molt aplicable a les que eren enceses en aquestes talaies: en boques bilingües, la pronúncia andalusina siràc hauria estat metaanalitzada com a portadora del sufix despectiu -ÁC romànic, i permès una substitució per l'instrumental, que semblaria més lògic, *siráyRA, entès com a lloc on s'encenen les torxes.* BALAÑÀ, P., "Les "Cireres" en l'estratègia defensiva andalusina a la Frontera Superior", *Revista d'Igualada*, núm. 12, (Igualada, 2002), p. 8.

⁹⁹⁷ BALAÑÀ, P., "Les "Cireres" en l'estratègia defensiva andalusina a la Frontera Superior", *Revista d'Igualada*, núm. 12, (Igualada, 2002), p. 9.

⁹⁹⁸ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 65-78.

poden incloure's en aquest mateix context. No obstant, cal anotar que aquestes petites torres llumenera deurien d'estar construïdes per materials de poc aguant perquè avui no localitzem cap estructura en superfície de tots els exemples que tenim localitzats⁹⁹⁹. De fet, el segle XI amb el retrocés important de la línia fronterera degut a la pèrdua de territori andalusí, en la zona sud oriental es perdrien tres “cireres”, concretament parlem de la d'Arbeca, l'actual poble de la Cirera, i finalment a Guimerà. No obstant la dada interessant rau en que el subdistricte de Castellldans en aquest context no és un engendre del que esdevindrà posteriorment, sinó que està forjat com a centre organitzador del territori que compta amb assentaments que clarament podem ubicar-los en aquest context. La problemàtica que se'ns planteja és a l'hora de localitzar les almúnies, que recordem són juntament amb les alqueries, els assentaments agropecuaris que permeten diferenciar la propietat del sòl. Les notícies sobre les almúnies de Castellldans és concentren a partir de la segona meitat del segle X, i principalment els segles XI i primera meitat del XII. En aquest sentit el més coherent seria considerar que abans d'aquestes cronologies no existeixen les almúnies a Lleida, perquè la documentació no en parla, i l'arqueologia tampoc. És imaginable un espai rural sense almúnies, únicament conreat per les alqueries? Realment de ser així el predomini de la propietat pública és gairebé total i absolut.

Més enllà del subdistricte de Castellldans, hem analitzat altres assentaments agropecuaris del territori lleidatà com a exercici de comparació entre diferents sectors del territori districtual. L'almúnia de Vimpèlec¹⁰⁰⁰ (la Portella) situada en les proximitats de la fortificació d'Alguaire, el material ceràmic de superfície és del tipus melat i manganès, amb l'agreujant que està molt fragmentat i en molt mal estat de conservació. La forma d'aquests fragments correspon a una safa, la qual proporciona aproximadament una cronologia de finals del X i primera meitat del segle XI. Evidentment que si poguéssim gaudir de la base o la vora de la peça podríem acotar més bé la cronologia i la tipologia, però malauradament només localitzem fragments molt petits. L'almúnia de l'Algorfa¹⁰⁰¹ (Seròs) s'ubica a la primera terrassa fluvial del riu Segre, en el tram baix d'aquest curs fluvial. La conservació de restes muràries, concretament de set metres d'amplada, cinc de llargada i tres i mig d'alçada de la torre

---

⁹⁹⁹ És rellevant aquesta anotació perquè les cireres es construeixen en punts excel·lents pel que fa al control del territori, però per contra material ceràmic escassíssim i sense estructures visibles.

¹⁰⁰⁰ GONZÁLEZ, J.R., “Vilatge de les roques de Vimpèlec”, *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 115.

¹⁰⁰¹ GONZÁLEZ, J.R., BOLÓS, J., “Torre dels Moros (o d'Algorfa)”, *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 230-231.

andalusina construïda amb l'aplicació de la tècnica de llarg i través, utilitzant carreus de tamany considerable. La seva disposició ordenada amb fileres, però amb aparell de diverses mesures, així com l'alternança irregular dels carreus en llarg i través, amb un predomini dels carreus a través, relegant els disposats en llarg a l'inici de les respectives filades, ens pot induïr a considerar que la cronologia d'aquesta almúnia sigui del segle IX. La disposició d'aquests carreus és similar al jaciment arqueològic del Pla d'Almatà de Balaguer, on els que adopten la posició a través formen part d'un tram de muralla¹⁰⁰². La ceràmica que localitzem en superfície ens indica el que tenim en tot el territori, predomini del melat i manganès, i del verd i manganès, produccions molt poc definibles degut a la fragmentació del material i el mal estat de conservació. Malgrat tot, la cronologia que ens proporciona és de la segona meitat del segle X fins el segle XI. Finalment un últim paral·lel interessant que volem introduïr és la Ràpita. En primer lloc és un tipus d'ocupació humana que surt de l'habitual tipologia d'assentaments rurals al districte lleidatà, fent-ho extensible a la resta d'Alandalus. La funcionalitat religiosa i espiritual, alternada en la fase incial del segle IX amb la militar, desenvolupa un paper d'atracció social com a espai de retir i recès espiritual¹⁰⁰³. Les restes de la hipotètica ràpita creiem localitzar-les a través del topònim ràpita, a l'actual Castell de la Ràpita (Vallfogona de Balaguer), a només tres quilòmetres a l'est de Balaguer. La conservació de la part inferior de la torre quadrada massissa que correspon a la ràpita andalusí, formada amb grans carreus de pedra disposats amb la tècnica arquitectònica del llarg i través és l'exemple més clar del passat espiritual andalusí a Lleida. De fet, el que ens interessa és la cronologia de fundació per enllaçar aquest paral·lel amb la ubicació d'assentaments més enllà del món urbà. La morfologia de l'aparell utilitzat en la construcció de la torre és molt gran, però alhora poc treballat i imitant l'encoixinat i la seva disposició és irregular, dades suficients que ens fan pensar en remontar la cronologia fins al segle IX, on la tècnica del llarg i través és comença a generalitzar al districte lleidatà. Actualment el Castell de la Ràpita és residència privada, si han efectuat obres d'adequació per adaptar-lo a una residència. Això conjuntament amb les

---

¹⁰⁰² ALÒS, C., CAMATS, A., MONJO, M., SOLANES, E., "Organización territorial y poblamiento rural entorno a Maína Balagí (siglos VIII-XII)", *Villes et Campagnes de Tarraconaise et d'Al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transitions*, Méridiennes, Toulouse, 2007, p. 163.

¹⁰⁰³ BRUFAL, J., *Les ràpites. Proposta de definició conceptual a partir del cas del nord est peninsular*, Publicacions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2007.

transformacions que ha sofert segons els esdeveniments històrics¹⁰⁰⁴, han borrar per complet la possibilitat de localitzar en superfície restes d'estructures i material ceràmic, que permetés proporcionar dades complementàries a les arquitectòniques. Els assentaments rurals que hem vist, permeten recollir dades rellevants sobre l'ocupació del territori i la seva cronologia d'ús. Clarament el territori, a part de la jerarquia d'assentaments, constatem diverses fases de construcció d'almúnies. Aquestes dades les obtenim després d'analitzar les estructures i la ceràmica de superfície. És doncs una de les metodologies que podem utilitzar per estudiar el territori i els assentaments rurals.

Si ens remetem a l'anàlisi de la ceràmica de superfície que trobem en les almúnies andalusines del subdistricte de Castellldans, la cronologia de fundació d'aquestes seria califal, adoptant un major protagonisme en la onzena i dotzena centúria. El problema que tenim és que no obtenim cap resta d'estructura murària en superfície, fet que ens permetria obtenir dades de major rellevància, com succeeix amb l'almúnia de l'Algorfa, o la Ràpita. La ceràmica de superfície dels dos assentaments proporciona una cronologia més tardana, a la que obtenim de l'anàlisi de l'arquitectura, la qual contextualitzada permet enradir la cronologia de la ceràmica. No obstant sabem que, el món rural està habitat, les "cireres" són un primer exemple que ens remunta al segle IX, després l'almúnia de l'Algorfa i la Ràpita són dos assentaments que demostren que més enllà del món urbà hi ha ocupació humana del territori. El que succeeix a Castellldans, tot esperant una intervenció arqueològica que permeti incorporar informacions més concretes sobre la cronologia dels assentaments sud orientals, és que tinguent en compte la poca presència d'ocupació del territori en l'etapa romana i visigoda, creiem que pot ser un factor rellevant, però no decisiu. L'expansió i consolidació de la presència andalusí cal esperar-la fins a l'etapa califal, on aquí sí que tenim informació històrica amb les ceràmiques. Sens dubte la cronologia que ens proporcionen permeten concretar a tothora que és tracta de l'expansió dels assentaments agropecuaris pel territori de Castellldans.

Considerem que l'absència d'assentaments tardo-antics és un element clau i definitori del territori sud oriental de Lleida. La necessitat d'implantar i consolidar el domini andalusí davant la progressiva organització dels comtats catalans, condueix a colonitzar a fons l'espai rural garriguenc. Si comparem aquesta situació amb l'almúnia de

---

¹⁰⁰⁴ Si analitzem els murs que actualment conformen el Castell de la Ràpita observem diverses fases de construcció, que van des de la ja esmentada andalusí, a la baix medieval i moderna on el castell experimenta la transformació gran deixant de ser una torre i convertint-se amb una residència fortificada.

l'Algorfa i la Ràpita, en aquests dos assentaments hi contatem el precedent d'ocupació humana anterior a l'arribada dels musulmans. De fet, la seva ubicació és a la immediatesa del riu Segre i a les proximitats respectivament, el que propícia la consideració que els musulmans en aquests àmbits van aprofitar la infraestructura que ja existia. No obstant no em de generalitzar sobre aquesta qüestió ja que no sempre és així, com per exemple a la fortalesa d'Alguaire¹⁰⁰⁵, el *hisn* Albesa¹⁰⁰⁶ i el *hisn* d'Algerri¹⁰⁰⁷ no tenim constància de restes anteriors a la conquesta musulmana.

L'hegemonia del Califat omeia de Còrdova fou el puntal necessari que consolidà la política andalusina a la península Ibèrica i en el nord d'Àfrica. A la Frontera Superior el poder del califa és manifestà amb els lligams establerts amb els llinatges familiars *muladis* i àrabs que controlaven el territori de la vall de l'Ebre. Les algarades vers el territori comtal suposaven a part de mantenir a ratlla els comtats pirinencs, la possibilitat d'enfortir els llaços d'unió entre la noblesa andalusina i el califa cordovès. De fet les expedicions de càstig proporcionaven importants riqueses, i ocasionaven dany a l'enemic, però la destrucció efectuada s'ha demostrat que era molt local sense tocar els fonaments de la societat comtal. El context califal del segle X, fou l'ideal per extendre la consolidació dels territoris fronterers, establint una important colonització del territori andalusí. En el cas de Lleida així ho constatem al subdistricte de Castellldans, on enmig de les petites fortificacions tipus torre, neixen un seguit d'almúnies en la part meridional ubicades en espais fèrtils que proporcionen riquesa a l'hora d'exploitar-les. L'extensió de les almúnies de la Vall de Matxerri, Matxerri II, Mas de Melons, Timorell I, i de l'almúnia-fortalesa de Vallseca I són un exemple de la puixança econòmica de la societat lleidatana andalusina¹⁰⁰⁸.

Tanmateix cal fer un incís en l'aspecte, de la divisió que efectuatem del subdistricte de Castellldans. Mentre que al sud constatem el neixement d'aquestes almúnies, a la part septentrional formant part del marc geogràfic del pla de Lleida, els assentaments agropecuaris els trobem vinculats a assentaments tardo antics. Aquesta associació és la mateixa que l'almúnia de l'Algorfa i la Ràpita, on l'ocupació humana després de la conquesta musulmana no s'ha interromput, únicament ha canviat la situació social,

---

¹⁰⁰⁵ GONZÁLEZ, J.R., "Castell d'Alguaire", *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 114-115.

¹⁰⁰⁶ GIRALT, J., "Castell d'Albesa", *Catalunya Romànica*, XVII, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1994, p. 161-162.

¹⁰⁰⁷ BRUFAL, J., GARCÍA, C., *Memòria Intervenció arqueològica al Castell d'Algerri*, Direcció General de Patrimoni Cultural de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 2008.

¹⁰⁰⁸ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 143.

política i econòmica. De totes formes, caldria assegurar si la ruptura amb l'arribada dels musulmans trencà en un determinat espai de temps l'ocupació dels assentaments, i posteriorment foren reconstruits per població andalusina. Per això, el raonament que proposem no acaba de ser ferm perquè no localitzem estructures muràries que permetessin contextualitzar aquestes almúnies, així com material ceràmic de superfície. Malauradament el pèssim estat de conservació dels jaciments del pla de Lleida, a causa de les grans transformacions en el camp de l'agricultura amb l'entrada dels sistemes de regadiu, ha propiciat que molts d'aquests jaciments avui formin part de camps de conreu, o que a sobre s'hi hagi edificat cases o equipaments agrícoles o ramaders. L'absència d'una gestió coherent des de l'administració en el camp del patrimoni històric, permet l'acció indiscriminada de la societat vers el nostre passat, que a vegades inconscientment degut a la desconeixença de la nostra història, les tipologies de ceràmiques o de murs, o talment conscientment per raons de despreci cap al passat i egoïstes pel temor a perdre els camps de conreu. Actualment sense la toponímia i les dades que proporcionen els documents andalusins i llatins, efectuar prospeccions arqueològiques pels camps del pla de Lleida és més una utopia que no pas una realitat, el desgast que han sofert els jaciments, que juntament amb la privatització del sòl impedeixen poder accedir a les finques per tal de corroborar el treball científic. L'absència d'estudis d'ampli abast en les dècades dels setanta i vuitanta podrien haver salvat una part del patrimoni no només andalusí, sinó històric, perquè va ser en aquests vint anys on la generalització de les explotacions ramaderes i agrícoles tingué un major auge al pla de Lleida¹⁰⁰⁹. Certament en aquest context l'arqueologia medieval i la historiografia catalana no tenia la consciència i la tradició suficient per endegar projectes amplis per estudiar el passat andalusí¹⁰¹⁰.

Impediments a part, la propietat andalusí abans del segle XI dins el districte lleidatà no queda del tot definida. Les dificultats plantejades i les oportunitats perdudes, han deixat que en l'actualitat estudiar l'espai rural i la propietat del sòl sigui una tasca difícil de dur a terme. Concretant, creiem que el segle IX Castellans funciona com a fortificació destacada del subdistricte que capitalitza. Vinculada a la fortificació hi localitzem

---

¹⁰⁰⁹ RODRÍGUEZ, J.I., J.R. GONZÁLEZ, "El poblamiento medieval en el Segrià (Lérida)", *Actas del I Congreso Nacional de Arqueología Medieval Española (Huesca, 1985)*, (Saragossa, 1986), p. 191-209. GONZÁLEZ, J.R., *Aproximación a la Carta Arqueológica del Segrià estricto*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1982 (memòria de llicenciatura inèdita).

¹⁰¹⁰ SABATÉ, F., "Introducció. L'arqueologia medieval en entrar al segle XXI", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, volum I, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 7-19.

l'alqueria de Castellldans, la qual concentraria un nombre indeterminat de població¹⁰¹¹, sent l'eix a partir del qual el territori s'articulava. Aquest pes vinculat a l'alqueria, propícia que la propietat hi vasculi al voltant, aportant una major transcendència a la propietat de l'alqueria i la comunitat, que a la privada. El concepte propietat privada dins una alqueria s'ha d'entendre a l'espai de terra reduït que conrea un pagès, i, en cap cas vincular-lo al propietari d'una almúnia que hi ha terres de secà, regadiu i pastura en una mateixa propietat¹⁰¹².

Sens dubte que el desenvolupament econòmic del subdistricte de Castellldans va lligat a aquesta primera repartició del territori. Entrelligant-se amb l'assentament agropecuari, constatem la presència de petites fortificacions tipus torre que es distribueixen per l'espai, responent a funcions militars i cohesionadores del territori andalusí. Vers el sud de Castellldans en aquest context i fins la primera meitat del segle X no tenim la informació suficient que ens faci pensar que hi hauria almúnies, i per tant qui realment posseeix la propietat és clarament l'alqueria, és a dir, la comunitat. Al nord de Castellldans la situació ve protagonitzada per les almúnies que s'ubiquen al pla de Lleida, el qual suposa una garantia de continuïtat d'ocupació humana dels assentaments. Les almúnies són molt aprop del Torrent de la Femosa i en les proximitats de la Via Lata, antiga via romana que comunicava Saragossa, Osca, Lleida i Tarragona¹⁰¹³. En les immediateses d'aquestes almúnies hi localitzem restes de material anterior a l'arribada dels musulmans, el que ens podria induir a considerar fermament que la continuïtat de poblament existeix. Tot llegint el territori la ubicació dels assentaments tenen una evident lògica des de l'òptica d'ocupament del territori, perquè tenen un curs fluvial petit en les proximitats i la via romana com a via de comunicació. Esperant possibles, però improbables excavacions arqueològiques, queda en un enigma que aquestes almúnies les puguem considerar del segle IX, tot i que els indicis ens ho puguin plantejar.

A partir de la segona meitat del segle X, és quan tenim un nombre quantios de material ceràmic de superfície en tots els assentaments. La importància rau en que per primer cop les almúnies meridionals del subdistricte de Castellldans tenen una cronologia

---

¹⁰¹¹ Actualment no podem aportar cap dada que permeti acotar si la població que residia a l'alqueria de Castellldans, estava formada per musulmans, *muladis* o jueus. La convivència és detectada en el marc urbà de Lleida, Balaguer i Fraga, però més enllà no tenim dades que ens permetin demostrar la localització d'aquestes comunitats.

¹⁰¹² TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004.

¹⁰¹³ BALAÑA, P., *Les arrels islàmiques de Mequinença*, Pagès editors, Barcelona, 1994.

d'inici. És aquest context en que els assentaments agropecuaris tipus almúnia agafen protagonisme en el territori lleidatà, perquè es generalitzen en indrets on la tradició d'ocupació humana no hi tenia tanta impromta com en el pla de Lleida o les immediateses dels importants cursos fluvials. Per tant creiem que l'explotació del territori s'accentua amb una modificació substancial del paisatge, degut a que s'obtenen nous camps de conreus o s'amplien, i s'utilitzen espais per a la pastura del bestiar perquè les noves explotacions agropecuàries així ho demanen. L'ampliació dels espais de conreus implica agafar les terres mortes o conegudes també com les *mawāt*. De fet, aquesta terra generalment anava gestionada per l'estat, però en el context del segle XI aquest ja no existia com a tal, i per tant, serà el nou govern regit per les elits urbanes el que otorgarà via lliure a l'apropiació d'aquests ambits fins ara regits i controlats per la comunitat i l'estat¹⁰¹⁴.

La propietat doncs, a partir d'aquest context és dual perquè tenim l'alqueria i l'almúnia. No obstant, les almúnies encara no tenen el pes sobre el territori que arribaran a obtenir en l'apogeu de les taifes peninsulars i l'arribada dels almoràvits. Creiem que la segona meitat del segle X i fins els anys trenta del segle XI just abans de la consolidació de les taifes, l'alqueria tenia l'hegemonia territorial, perquè hereda la propietat de l'etapa visigòtica transformada a la realitat musulmana, i per altra banda en gran part del territori ha estat el principal assentament agropecuari andalusí. Certament les alqueries tenen una tradició rural que els suposa obtenir una impromta en el territori, i definir la propietat.

Amb aquest precedent ens endinsem en el segle XI lleidatà, un nou context social i polític que es veu reflexat amb la puixança dels llinatges familiars com els Banú Hud, i els grups socials si fem cas dels *saqaliba* valencians, vinculats a una ciutat que capitalitza la taifa. El poder és descentralitza, i les taifes pugnen per controlar-lo i vincular-lo al grup social o llinatge familiar¹⁰¹⁵. Les almúnies que neixen a partir de la segona meitat del segle X, experimentaran una reestructuració que canviarà l'inicial concepte d'assentament agropecuari, per convertir-se en un símbol d'hegemonia del poder per les elits socials urbanes. La puixança de les almúnies suposa que al mateix

---

¹⁰¹⁴ TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004, p. 86-87.

¹⁰¹⁵ CLÉMENT, F., *Pouvoir et Légitimité en Espagne Musulmane à l'Époque des Taïfas (Ve / XI e siècle)*. *L'Imam fictif*, L'Harmattan, Paris, 1997, p.

moment el paisatge lleidatà és vegi afectat, a través de la modificació substancial degut a l'expansió dels conreus i els espais destinats al bestiar, ja sigui per pasturar, abeurar o mobilitat. L'ampliació de les almúnies vers espais de secà on fins ara no hi havia hagut precedents d'ocupació humana, és un símptoma més de la transformació del paisatge, ja que fins ara no havia estat transformat per a ser explotat.

Talment, el canvi més important que es reflecteix en el territori és la representació del poder en la possessió territorial. Les almúnies tenen propietari que posseeix uns espais determinats, el que significa que la privatització de la terra s'accentua amb rapidesa. La gran damnificada de la situació és l'alqueria, l'assentament agropecuari tradicional del món rural andalusí que fins ara havia mantingut l'hegemonia i tenia el protagonisme en el territori. Assistim doncs, segons Lucie Bolens a una "revolució agrícola" degut a la "regionalització" que es produeix després de la ruptura del Califat i el neixement de les taifes, ja que aquestes serien el millor tipus de govern per dur a terme un excel·lent desenvolupament econòmic ¹⁰¹⁶. No obstant, faltaria correlacionar si la pressió fiscal a la que estan sotmesos els andalusins, denunciada a partir dels textos d'Ibn Hayyan, Ibn Hazm o Ibn Bassam, podria tenir un efecte retroactiu a l'hora d'impulsar una economia forta i emergent. La fiscalitat segons Ibn Hazm és extra-legal perquè considera que existeixen els següents impostos que així ho propicien, l'impost personal *qati*, que és una extensió als musulmans de l'impost de captació *ğizya* reservat, en principi, als cristians i jueus; l'impost sobre la *darība*; les taxes comercials *qabālat* i *ğizya*; les contribucions agrícoles estan obertes a les taxes expoliatives o conegudes també com *mağsūb* ¹⁰¹⁷. No deixa de ser interessant l'anotació de Miquel Barceló sobre la fiscalitat de les taifes, tot considerant que aquesta pot ser abusiva com ho pot ser qualsevol pressió fiscal, però si ho comparem amb les taifes la pressió és major i abusiva, perquè cal pensar amb l'aparició de l'impost especial de les pàries ¹⁰¹⁸. Per la seva part, François Clément ¹⁰¹⁹ reflexiona sobre les aportacions de la documentació andalusí referent a les taifes peninsulars, considerant-les en primer lloc d'unes fonts imparcials. El sistema fiscal, la irregularitat fiscal, tant pel que fa al tipus d'extracció fiscal, com de

---

¹⁰¹⁶ BOLENS, L., "La regionalisation, essai d'analyse à partir de l'eclatement du Khalifat de Cordoue (XIe-XIIe siècles), *Raumordnung der Wirtschaft / Organisation de l'espace économique*, (Lausanne, 1983), pp. 21-30.

¹⁰¹⁷ CLÉMENT, F., *Pouvoir et Légitimité en Espagne musulmane à l'époque des Taïfas (V^e/XIe siècle)*, L'Harmattan, Paris, 1997, p. 92-95.

¹⁰¹⁸ BARCELÓ, M., *El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidráulica andalusí*, Maracena, 1996, p. 46.

¹⁰¹⁹ CLÉMENT, F., *Pouvoir et Légitimité en Espagne musulmane à l'époque des Taïfas (V^e/XIe siècle)*, L'Harmattan, Paris, 1997, p. 114-118.

les taxes d'imposició, no diuen res de nou que ja és sapigui. El *harāğ* és un impost sobre les terres ja existia abans de les taifes durant el Califat; ibn Hawqal al segle X enumera una sèrie de taxes no canòniques, que a l'inici del califat s'aboliren, però que posteriorment dins el mateix califat es tornaren a instaurar. És cert que el sistema fiscal és abusiu en les taifes, però també cal anotar que en l'etapa històrica precedent el sistema era equivalent. Per tant l'aldarull d'aquests autors és més donar un motiu de rebuig a la nova situació a Alandalús, que demostrar i reconèixer el devenir fiscal andalusí. Cal anotar que els jueus estaven integrats en l'administració que controlava la recaptació d'impostos dels regnes de taifes com per exemple a Granada, Saragossa, Sevilla i Almeria eren prou coneguts. Però si utilitzem aquest referent també podem viatjar a l'etapa del Califat, i en concret en el regnat d'Abd al-Ràhman III disposava del jueu Hasdāy ibn Šaprūt encarregat del servei de duanes, per tant tenia un jueu en un lloc destacat de l'administració. La introducció dels jueus dins l'organigrama administratiu, i en concret en el fisc, fou motiu de controvèrsia que generà un considerable rebuig per part dels andalusís, i un progressiu recel vers aquesta comunitat minoritària ¹⁰²⁰.

L'anàlisi perpetrat per Clément ens proporciona dades interessants que trenquen amb els tòpics referents a la fiscalitat andalusí durant l'etapa taifa. La pressió fiscal existia, però presentada com una herència de l'etapa precedent, la califal. No obstant, el manteniment dels impostos, entrelligat amb la puixança del món rural amb l'assalt que les èlits socials urbanes hi perpetraren, afavorí en conjunt el desenvolupament econòmic del segle XI.

La ubicació de les almúnies tot disposant-se circularment en les immediateses de les propietats de l'alqueria de Castellldans¹⁰²¹, va propiciar que per una banda les propietats de la última no poguéssin créixer, ni experimentar cap expansió per adquirir noves terres, el qual propicia un estancament de la propietat. Altrament, la propietat característica de les alqueries és la pública, conreada per la comunitat que residia en el marc urbà que proporcionava l'assentament. Els canvis que s'introdueixen en el món agrari andalusí fan canviar la tendència del segle IX i X, per una nova on la propietat pública es veurà reduïda i vinculada a la privada que representa l'almúnia.

---

¹⁰²⁰ *Ibidem.*, p. 118.

¹⁰²¹ Les almúnies d'Alguaire respon al mateix model que trobem a Castellldans. A Fraga sent una ciutat, també localitzem almúnies al seu voltant.

5.3.1 *Les almúnies meridionals del subdistricte de Castellldans: un exemple de privatització i explotació del territori.*

Si entrem a analitzar en detall les almúnies del subdistricte de Castellldans ens adonem que tenen en comú una sèrie d'aspectes de rellevant importància. En primer lloc si llegim el territori del subdistricte, ens adonem que la disposició de les almúnies meridionals, les quals tindrien una cronologia de la segona meitat del segle X sense restes d'hàbitat anterior a l'arribada dels musulmans, gira al voltant de l'alqueria de Castellldans. És un cercle imaginari que avui dibuixem sobre un mapa topogràfic, però no oblidem que la ubicació de les almúnies també va en relació del medi i el relleu tot aprofitant les valls fèrtils de la zona. No obstant, la impromta que detectem avui pot ser un indicador de la propietat de l'alqueria, ja que pot tenir una morfologia circular, tot girant al voltant de la fortificació de Castellldans i del nucli urbà que hi relacionem. Per una banda doncs, creiem que els límits septentrionals de les almúnies podrien anar a buscar l'alqueria de Castellldans, o les seves proximitats més immediates.

En un altre sentit les almúnies tenen una extensió força dispar entre elles, Vall de Matxerri 1,15 hectàrees, Matxerri 0,75 hectàrees, Mas de Melons 0,20 hectàrees, Vallseca I 0,78 hectàrees, Timorell I 0,90 hectàrees¹⁰²². Les dades que obtenim de la prospecció arqueològica les trasllem en aquest apartat per associar-les amb l'impacte que podien tenir sobre el territori. Una almúnia gran com la de Vall de Matxerri¹⁰²³ o el Timorell I poden tenir una major capacitat d'absorbir més propietats que no pas una de més petita. Si analitzem les estructures que localitzem a Vall de Matxerri comptem amb una cisterna circular al capdamunt del turó, i en la vessant sud i sud-oest amb quatre sitges de boca triangular. Malauradament aquestes estructures han estat utilitzades com abocador de runes i altres productes, el qual impedeix l'estudi de les seves dimensions. A part d'aquesta notable presència d'elements d'emmagatzematge, constatem restes de murs en la part superior del turó i en les vessants sud i sud-oest, quedant totalment ermes de qualsevol element les altres vessants. No oblidem que en la vessant sud, molt aprop de les quatre sitges localitzem colomars excavats a la roca sucrera, en un bon estat de conservació. Tradicionalment s'han mal associat a forats de pal pels embigats, però

---

¹⁰²² Les mesures per comptabilitzar les almúnies s'han realitzant partint des d'on detectàvem restes d'estructures muràries, així com de la ceràmica de superfície amb unes densitats destacables. La necròpoli del Saladar no comptem la possible almúnia degut a que s'ha perdut per complet degut a unes obres d'ampliació del camí de l'Albagés al Cogul, i els camps de conreu.

¹⁰²³ Recordem que el topònim Matxerri prové de l'àrab majarr i significa fer córrer l'aigua. GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983.

en treballs novedosos¹⁰²⁴ s'ha vinculat els orificis a la roca calcària o sucrera amb colomars per mantenir coloms, dels quals se n'aprofitava el fem per l'agricultura. Per tant estem parlant d'una almúnia amb una infraestructura molt ben organitzada que pot desenvolupar un gran potencial a nivell de d'exploració del territori. L'almúnia de Mas de Melons té una superfície més limitada que la que acabem de veure de Vall de Matxerri. No respon a un problema de poca disponibilitat d'espai perquè trenca amb tipologia d'ubicació que constatem en les altres almúnies meridionals, ja que les estructures les localitzem just abans de començar la vessant de la Vall de Melons, en un pla. Talment creiem que les estructures que localitzem en aquest indret, només respondrien a una part de l'almúnia. Quan prospectem els voltants del Mas de Melons ens adonem que on es construeix el Mas que avui encara està en funcionament, és sobre un petit turó. Restes de ceràmica als voltants de la casa n'hi ha, barrejades amb materials principalment moderns, però tanmateix, també n'hi ha d'andalusins. Aquesta dada ens fa pensar que les estances de l'almúnia actualment estan sota del Mas de Melons, i les estructures que localitzem al sud del turó, correspondrien a cisternes i sitges que tindrien la funció d'emmagatzematge de productes o líquids per la vida quotidiana. No obstant probablement l'extensió de les estructures d'hàbitat de l'almúnia facin créixer una mica més l'extensió que avui considerem, però l'absència de vestigis que ens permetin afirmar la presència de l'hàbitat de l'almúnia a sota del Mas de Melons, ens limita la nostra recerca. Respecte les estructures que localitzem tenim tres sitges, i dos possibles cisternes excavades a la roca calcària, amb una morfologia rectangular, connectades entre sí per conductes circulars també excavats a la roca. Sens dubte que la infraestructura d'emmagatzematge permet guardar una quantitat considerable de líquids o productes agrícoles. Si posem en relació aquests elements amb la capacitat d'explorar el territori, i transformar el paisatge, creiem que l'almúnia de Mas de Melons desenvolupà una capacitat notable d'exploració territorial. Això ho podem lligar amb el poder i la preeminència de les almúnies sobre el territori, en un context que els és clarament favorable.

L'almúnia i torre de Vallseca I¹⁰²⁵ és un assentament agropecuari i alhora militar que el situem a gairebé cinc quilòmetres al sud-est de Castellans. La seva ubicació respon clarament al model habitual d'assentament en altura i mitja vessant, pròxim a la via que

---

¹⁰²⁴ MARTÍN, J. M., *Poblamiento y territorio medieval en el Zenete (Granada)*, tesi doctoral inèdita (en premsa).

¹⁰²⁵ Vegeu a l'annex la fitxa de prospecció de Vallseca I.

unia Castellldans i Vinaixa, el qual al mateix moment desenvolupa tasques defensives. Les prospeccions arqueològiques han permès localitzar nombrós material ceràmic de superfície, molt carreu de pedra en les vessants, i principalment les estructures construïdes en la part més alta del turó. L'extensió de l'almúnia partint de les restes materials, creiem que seria aproximadament de 0,78 hectàrees. No obstant constatem diferències substancials entre l'almúnia de Vallseca I i les dues anteriors perquè no localitzem estructures que les puguem relacionar per emmagatzemar productes. El sòl del turó on s'ubica l'almúnia no hi afloreix la roca com si que succeeix en els dos casos anteriors, i aquests podria ser un dels motius pels quals no constatem la presència ni de sitges, ni cisternes. No obstant, això tampoc vol dir que no n'hi pogués haver però en aquest cas, faria falta la excavació arqueològica per confirmar-ho o desmentir-ho definitivament. Els murs que afloren en el sòl del turó senyalen la presència d'un edifici de grans dimensions¹⁰²⁶, del qual només en constatem, a part dels carreus de pedra, la presència de tapia degut a les nombroses restes que hi trobem. Creiem que hi ha un paral·lel molt evident entre aquest assentament i Santa Quitèria (Fraga), en primer lloc per la grandària de l'edifici i compartir la tipologia constructiva, en segon lloc perquè en cap dels dos assentaments constatem la presència de cap altre edifici que s'hi associï, per tant estem parlant únicament d'una torre de grans dimensions, i en tercer lloc donat que en la superfície localitzem un gran nombre de tapia, és probable que l'altura de la torre fos considerable, equiparable a la de Santa Quitèria. Per tant parlariem de subdivisions dins de l'edifici, que permetrien compaginar les dues funcions principals, agropecuària i militar. Solibernat seria un tipus d'assentament similar al que ara estem analitzant, ja que compagina una part fortificada i una altra destinada als treballs agropecuaris, no obstant, el fet de constatar la presència de dos àmbits diferenciats fa que el paral·lel sigui limitat al concepte només, i en canvi totalment diferent en la tipologia¹⁰²⁷.

Retornant a l'almúnia torre de Vallseca I creiem que la possibilitat que ofereix el territori en aquest àmbit concret, juntament amb la presència d'una via de comunicació, permet explotar el territori abastament. Tanmateix no tenim constància de les propietats,

---

¹⁰²⁶ Concretament les mesures són set metres de llarg, i sis metres i cinquanta centímetres lleugerament esviaixats (vessant oest), per cinc metres i trenta centímetres (vessant sud), vuit metres (vessant nord), i finalment onze metres (vessant est).

¹⁰²⁷ ROVIRA, J., GONZÀLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J.I., "Els materials musulmans de l'establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)", *Empúries*, núm. 45-46, (1983), p. 234-245.

ni de la seva extensió, però tot i així sabem que eren privades i que podien tenir una certa rellevància.

L'almúnia del Timorell I¹⁰²⁸ és l'últim assentament agropecuari situat al sud de Castellldans. La seva extensió és incerta perquè actualment està partida per dos camins rurals i és també part d'un camp de conreu, el qual ha afectat negativament en la conservació de restes materials en la superfície. No obstant el treball de prospecció arqueològica del jaciment ha detectat la presència de densitats altes de ceràmica de superfície en punts molt concrets, el qual creiem que pot ser un bon indicatiu per assegurar una possible delimitació de l'assentament. Per altra banda, petites restes de murs en la vessant sud són elements determinants que permeten dibuixar possibles morfologies de l'assentament andalusí. De fet, a l'espera de l'excavació arqueològica centrada en la vessant sud per determinar si els murs que localitzem en la prospecció són perimetrals, o si per contra són interiors, creiem que és significatiu el fet de localitzar-los en aquest àmbit tant concret perquè un cop més veiem com les almúnies es desenvolupen en altura i mitja vessant. Per tant la superfície que ocupen és gran, el que permet tenir una infraestructura ben organitzada que permeti afavorir l'explotació del territori. A més també hi constatem la construcció de colomars en la mateixa vessant sud de l'assentament, i excavats en la roca sucraera. Aquest fet no deixa de ser interessant perquè, igual que, a Mas de Matxerri també tenim una producció local de coloms dels quals se n'aprofita el seu fem pel conreu. Tenim més paral·lels en el territori i també en relació amb almúnies, com és el cas de Vimpèlec prop d'Alguaire, i després en el subdistricte de Siurana dins del districte de Tortosa, a l'almúnia de l'Albarca també n'hi localitzem. Per tant ens demostra la especialització del món agrari andalusí tot utilitzant els fems d'un animal concret, i no per contra d'altres com el bestiar oví o boví més comú en el context andalusí. A part d'elegir els fems de colom que segurament tenien una incidència major en l'agricultura alt medieval, és rellevant el fet que en les almúnies es destini un espai concret fora dels murs, destinat a criar aquests animals. Sense cap mena de dubte, l'experiència i l'alt grau d'especialització dins el món agrari va més enllà del regadiu i de la xarxa de sèquies, sinó que també ho trobem amb els adobs.

Talment és interessant la dada que l'almúnia del Timorell I és la que s'ubica més pròxima al casc urbà de Castellldans, estem parlant d'aproximadament menys d'un quilòmetre. No sabem exactament a què és deu aquest fet, perquè com acostuma a ser

---

¹⁰²⁸ Vegeu a l'annex la fitxa de prospecció del Timorell I.

habitual la documentació llatina i andalusí no parlen en detall dels assentaments rurals andalusís. Malgrat l'anterior la ubicació al capdamunt d'un petit altiplà defensat en l'extrem est per la torre del Timorell II, és suggerent per entendre la delimitació de l'alqueria de Castellldans i a tothora de l'almúnia del Timorell I, la qual és desenvoluparia a l'est, tot seguint la via que unia Castellldans amb Vinaixa, passant per l'assentament almúnia-torre de Vallseca I.

La cronologia d'aquest assentament és més tardana perquè les produccions de ceràmica de superfície indiquen que són de ple segle XI i primera meitat del XII. Així doncs contextualitzem aquest assentament d'acord amb les transformacions socials i polítiques de les taifes, que és reflecteixen en el territori, amb la proliferació d'assentaments tipus almúnia. La seva presència tant pròxima a l'alqueria de Castellldans, just després dels turons que encerclen aquesta població, és simptomàtic que realment ofega l'alqueria evitant el seu creixement, per contra afavorit per la propietat privada de l'almúnia del Timorell I.

Finalment estudiem l'almúnia de Matxerri I¹⁰²⁹ ubicada a escassos set-cents metres al nord de l'almúnia de Mas de Matxerri. És primer de tot un assentament que destaca per ser petit si ho comparem amb la resta d'almúnies meridionals del subdistricte de Castellldans. Construïda sobre un petit turó, avui no és conserven moltes restes materials de la seva construcció degut a que els matolls baixos l'han cobert. No obstant, la superfície del jaciment arqueològic guarda petits fragments de ceràmica andalusí, així com constatem la presència d'enderrocs de possibles murs. A la vessant meridional observem indicis de restes de colomars construïts sobre la roca calcària, però malauradament el mal estat de conservació posen en dubte primer de tot el nombre exacte perquè és confonen amb el desgast de la roca, i en segon lloc la vegetació impedeix visualitzar-ne més. Malgrat l'anterior la dada interessant és que també en aquest assentament agropecuari localitzem un espai, segurament fora del recinte de l'almúnia, destinat a la cria de coloms per aprofitar-ne els fems per l'agricultura. La rellevància dels assentaments agropecuaris andalusís permet explotar el territori amb un alt grau d'intensitat. De fet, l'almúnia de Matxerri I donat que està molt aprop de la gran almúnia de Mas de Matxerri considerem que poden tenir relació. No tenim constància de cap dada que ens permeti mantenir l'associació entre ambdues almúnies, però tot llegint el territori condueix a tenir en compte les dimensions petites de Matxerri I, la

---

¹⁰²⁹ Vegeu a l'annex la fitxa de prospecció de Matxerri I.

proximitat, la convivència en la mateixa fase històrica pel material ceràmic de superfície, i sobretot perquè al sud de Castellldans les almúnies guarden una certa distància entre elles, fet que en aquest cas no succeeix així, i tenen dimensions considerables segons el context territorial lleidatà, és probable que hi hagi una interrelació entre ambdós assentaments. Sens dubte que la confirmació d'aquesta hipòtesi, fa augmentar encara més la capacitat d'explotar i transformar l'espai rural andalusí, tot desplegant un potencial de treball que realment afecta al paisatge.

El que em exposat sobre cadascuna de les almúnies meridionals del subdistricte de Castellldans va en la línia d'acaparar territori per convertir-lo en propietats de l'almúnia, és a dir privatitzant-lo i passant a dependre d'una persona, d'un propietari que esdevé un terratinent. El poder de les èlits urbanes és representa amb la possessió d'almúnies en el territori, les quals suposen un símbol de poder enmig d'un context de consolidació de grups urbans vinculats a través dels llinatges familiars. Certament és produeix un canvi substancial en la percepció del territori i dels assentaments que el conformen, respecte l'etapa precedent¹⁰³⁰. El neixement de nous assentaments fruit d'un ideal urbà dinàmic que vol adquirir protagonisme no només a nivell local, sinó que també a nivell regional com és el cas de les famílies Banú Tugíb i Banú Hud en els seus respectius contextos, generen la projecció social dels llinatges familiars regionals.

La tendència a privatitzar la terra, condueix a fer mimvar la influència de l'alqueria sobre el territori, que de retruc afecta a la població que hi resideix i l'habita. Pierre Guichard¹⁰³¹ observa en aquest procés, la possibilitat que l'adquisició de terres en el context del segle XI, vingués més per una donació a la nova èlit social, que no pas d'apropiació de l'espai comunal. En tot cas, la qüestió és que la pèrdua del *harīm* afecta de ple a les relacions socials i econòmiques en l'espai rural lleidatà i peninsular. Els exemples levantins estudiats per Guichard ens poden resultar força suggerents, perquè detecta les concessions de propietats en el mateix context que nosaltres, les quals reben el nom de *rahals* o *rafals*. Aquest tipus d'explotació estava regida per l'aristocràcia i posseïa als seus entorns propietats agrícoles. La seva ubicació sempre és entorn de l'alqueria, en espais considerats marginals i allunyats de les terres bones de conreu que aquesta controlava. La tributació segons Guichard era diferent a la l'alqueria i, s'assemblava més a la de propietat de secà. Aquest espai pròxim al terme de l'alqueria

---

¹⁰³⁰ La propietat de domini comunal o de l'estat que observem quant aquest és fort, desapareix en el context de la onzena centúria.

¹⁰³¹ GUICHARD, P., *Al-Andalus frente a la conquista cristiana*, València, 2001, p. 369-402.

musulmana, que predomina l'espai de secà, és possible considerar-lo un espai *mawāt*¹⁰³². En el nostre cas, sembla haver-hi una estreta relació amb el tipus de propietat que tenim al subdistricte de Castellans. Les almúnies que nosaltres reconeixem, poden tenir un paral·lel inequívoc al Llevant amb els rafals que detecta Guichard. De fet, la possibilitat que nosaltres introduïm de disposar de petits espais irrigats enmig d'un espai de secà, també és contempla. En l'àmbit granadí també és detecta el mateix tipus d'assentament i explotació del territori, però amb la denominació de *micar*¹⁰³³.

Els canvis en la concepció de l'espai deriven també en transformacions d'hàbits que fins llavors s'havien mantingut com a tradicionals. El segle XI suposa una ruptura social amb valors que semblaven inamovibles respecte el poder com és la desaparició de la figura del califa. El descontentament popular davant el nou ordre¹⁰³⁴, interpretat per alguns com despòtic¹⁰³⁵, pot tenir un arrelament precisament en trencar la tradició que tant important és pels musulmans. Propietaris nous que posseeixen terres i obliguen a l'espai comunal de l'alqueria a sotmetre's a la seva voluntat és una ruptura del llegat precedent, motiu suficient per la població musulmana per estar en descontent per la nova situació. Clarament els obliga a vendre la seva força a canvi d'una remuneració que no sabem en el cas lleidatà si és en forma d'arrendament de la propietat, el cobrament d'una quantitat de diners, o el pagament per mitjà d'espècies, perquè han perdut espai de producció. El pagès i el ramader andalusí perden la capacitat autònoma

---

¹⁰³² TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004. p. 90-91.

¹⁰³³ MALPICA, A., "El paisaje agrario medieval en el reino de Granada. Fuentes escritas y análisis arqueológico", *Transformaciones agrarias en Andalucía oriental y norte de Marruecos*, Madrid, 1997, p. 15-61.

¹⁰³⁴ Podem copsar aquesta situació consultant a Ibn Bassām, *Dieu sait si ce livre est le fruit d'un coeur blessé et d'une pensée affaible, en un siècle inconstant comme un caméléon. La cause en fut mon exil de Santarem, à l'extrémité de l'Algarve, d'où j'émigrerai, dans la débâcle et la peur, après que les bandes chrétiennes, vague après vague attaquant le coeur de notre détruit, fussent venus à bout de l'homme de haut lignage comme du vagabond, de l'ostensible comme du secret. Là-bas, nous préférions la noblesse de sang au prestige du mal acquis, et nous nous contentions d'énos réserves accumulés plutôt que de battre la campagne, jusqu'au jour où les chrétiens semèrent le désordre contre nous. "Si, la nuit, on laissait tranquille la perdrise, elle dormirait". Devant l'aggravation du danger, je me mis en chemin avec mes compagnons. Puis je suis arrivé à Hims hord d'haleine et à moitié mort (...). Car pendant des années, je vécut à Seville comme un étranger, comme l'ombre d'un nuage, faible colombe incapable de m'envoler ailleurs. Pour toute vie sociale, la solitude! Pour toute satisfactions, le minimum! L'adab à Séville est plus rare que la loyauté, et l'honnête homme plus désemparé que la lune en hiver. Le prix de chaque individu, c'est sa fortune (...).* PELLAT, C., "Ibn Hazm, bibliographie et apologiste de l'Espagne musulmane", *Al-Andalus*, XIX, (Granada, 1954), pp. 756-757.

¹⁰³⁵ Ibn Hayyān, *La période m'accorda un répit. À la suite de quoi, j'en arrivai au début de cette abominable fitna berbère qui disloqua la communauté, jeta par terre le solide État et surpassa toutes les autres fitna islamiques. Son degré de monstruosité provoqua un moi un traumatisme qui me détourna de transcrire, et li me souffla l'idée qu'il n'y avait peut-être pas d'issue. J'ai donc interrompu l'Histoire pendant les premiers temps (...).* CLÉMENT, F., *Pouvoir et Légitimité en Espagne Musulmane à l'époque des Taifas (V^e-XIe siècle)*, L'Harmattan, Paris, 1997, pp. 83-84.

que havien mantingut amb el califat, per entrar a formar part del nou sistema d'exploració del territori i de la propietat. De fet, no oblidem que durant el califat una de les principals polítiques per vincular-se al poder consistia en l'otorgament de grans propietats als principals llinatges familiars o cabdills militars contractats com a mercenaris, i per contra perd força la noblesa tradicional tot desarticulant el *jund*, element bàsic de les relacions entre els musulmans perquè marcava les bases de la solidaritat com a grup religiós.

Certament la situació al món agrari andalusí en el context de la onzena centúria, ens condueix a que tinguem les bases teòriques de la propietat agrària fins l'arribada dels almoràvits a la península Ibèrica. Considerem que les grans transformacions en el sí del subdistricte de Castellans amb la seva expansió vers les terres meridionals, entrelligant-ho amb la situació complexa que és viu dins el món rural, degut a la concentració de propietats en les almúnies que és troben a mans de grans propietaris, marcaran de fons l'evolució històrica de la primera meitat de la dotzena centúria.

La feblesa de l'alqueria davant la proliferació de les almúnies que assoleixen un important protagonisme en el territori lleidatà condueix a que la població que viu en el món rural es vegi abocada a conrear i pasturar aquestes terres, perquè creiem que els terratinents aconseguen el monopoli de la terra. Talment, la historiografia local no ha entrat en el debat sobre els hàbits de la pagesia i la ramaderia andalusina al districte lleidatà, per tant tenim un altre buit important sobre el passat andalusí a casa nostra¹⁰³⁶. Sens dubte és una tasca complexa, ja que demana primerament tenir fonts molt rigoroses que parlin sobre el món rural, així com obtenir material arqueològic de jaciments amb un estat de conservació òptim. Creiem que aquest és el principal problema, no tenir ni documentació andalusí ni llatina respecte el món rural que parli a fons sobre la situació del camp, així com la desaparició o destrucció dels assentaments andalusís, impeding tenir un bon registre arqueològic del material ceràmic i de les estructures que conformarien els assentaments andalusís. És interessant reflexar en aquest punt els treballs de Carmen Trillo San José¹⁰³⁷ sobre el món rural i agrari del regne nazarí de Granada en un context força més contemporani que el nostre, però demostra clarament que és factible estudiar el món rural durant l'etapa andalusí. La

---

¹⁰³⁶ Podem exemptuar els treballs de Xavier Eritja que s'introdueix en la temàtica.

¹⁰³⁷ TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004.

possibilitat de gaudir de quantiosa documentació i la intensitat del treball de camp, han permès reconstruir espais agràrics i treure a la llum els usos de la societat rural nazarí.

5.3.2 Els propietaris urbans

La societat andalusina lleidatana la podem estudiar partint de la èlit urbana ja que és l'únic segment social del qual tenim informació escrita i toponímica. Les almúnies podien rebre el nom de la persona que n'era el propietari, de les quals n'obtenia unes rendes (no sabem com és pagaven, ni cada quan és percebien), d'aquí que en la toponímia actual tenim noms tan significatius com Vensilló que segons Garcia Biosca tindria la seva arrel en l'antropònim ibn Sallum o Zaydun¹⁰³⁸. El raonament es basa tot partint d'un document llatí, el qual recull l'antropònim *Avinazon* relacionat amb la possessió de terres prop de la mateixa ciutat de Lleida en concret a la partida de Fontanet¹⁰³⁹. No obstant si consultem l'etimologia d'*Avinazon* no va en relació amb el topònim Vensilló, sinó que vindria a significar “el pare de l'avantpassat que és va establir”¹⁰⁴⁰, el qual no deixa de ser suggerent, perquè rememoraria a una família que en un moment determinat va emigrar a les terres lleidatanes. Segons Pere Balañà, aquesta referència etimològica pot contextualitzar-se en el moment de l'arribada dels primers musulmans a la península Ibèrica. Diversos documents llatins parlen de les propietats intramurs de Lleida així com de les exteriors *omnem hereditatem quam Iachob sarracenus habuit unquam vel tenuit in civitatem Lerida vel in tota Yspania*¹⁰⁴¹, *omnem hereditatem quam Avialiez sarracenus habuit unquam vel tenuit in civitate Lerida vel in tota Yspania*¹⁰⁴². Referent als documents anteriors, la data dels documents és del 1146 quan Lleida no és encara comtal, fet que ens fa adonar dels repartiments patrimonials o les *hereditas* dels musulmans que encara vivien a Lleida, com és el cas del *Iachob* o d'*Avialiez*. És rellevant aquest document perquè clarament Ramon Berenguer IV comte de Barcelona reparteix els dominis encara andalusís, als grups socials comtals que li han donat suport en l'empresa conqueridora dels districtes andalusís de Lleida i Tortosa¹⁰⁴³.

---

¹⁰³⁸ GARCIA BIOSCA, J.E., *Els orígens del terme de Lleida*, premi Josep Lladonosa, Alguaire, 1995, p. 163-164.

¹⁰³⁹ MIRET I SANS, J., *Les cases dels Templers y Hospitalers en Catalunya*, Barcelona, 1910, p. 76.

¹⁰⁴⁰ DOZY, R., *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1999, p. 669.

¹⁰⁴¹ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Anys 960-1177*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 106, (p. 103-104).

¹⁰⁴² *Ibidem.*, doc. 107, (p. 104).

¹⁰⁴³ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 216.

Però l'anotació interessant respecte els repartiments patrimonials que realitzà Ramon Berenguer IV és la que efectua Flocel Sabaté quan afirma que “tot reflectint així un complet i sospitós coneixement de l'elit social lleidatana, amb noms i cognoms i amb els respectius béns posseïts”¹⁰⁴⁴. Referint-nos en aquest document en concret els beneficiaris són *Berengario Arnalli et filiis*, i *Guillelmus Petri* i *Sicardis* la seva muller, endegant una forta empenta per colonitzar i consolidar els futurs territoris meridionals.

El 1147 Guerau de Jorba i la seva muller Saurina donen a Ferran i la seva muller Ermessèn la *turrem que fuit de Pichato Mauro, cum omnibus suis terminis et pertinentiis quas unquam habuit vel habere debet, usque in flumen Sigor et quomodo vadunt ipsos terminos in circuitu*¹⁰⁴⁵. Aquesta propietat és en les proximitats d'Alcarràs, prop de la sèquia que rep el nom de la població. Un territori ric i fèrtil per la pràctica de l'agricultura i la ramaderia.

L'agost de 1148 Ramon Berenguer IV atorga a Arnau de Montpaó *infra muros Ilerde ipsum capudmanssum de Azmed Alsaraguzi, cum sus domibus integre et cum omnibus suis tenedonibus ac pertinentiis que sibi pertinent vel pertinere debent in omnibus locis infra Ilerdam et de foris, ut abeas eas per me*¹⁰⁴⁶. Val a dir que juntament a aquesta notable donació, també va inclòs el *castrum de Avifarau*, conegut per nosaltres com l'almúnia de Vinfaró, però cal aclarir que *Azmed Alsaraguzi* no posseeix Vinfaró. Igual que l'anterior document, és rellevant que abans de la conquesta tot el territori immediat a la ciutat de Lleida estigui tant ben conegut i donat als grups socials comtals que han participat en la conquesta.

En la documentació llatina del 1149 podem seguir precisant les possessions patrimonials d'un sector social important de la Lleida andalusí ja que posseeixen *illas casas in Lerida de Avincohona Alfachi (...) simul cum omni tenedone, et pertinentiis earum que sibi pertinent vel pertinere debent in omnibus locis tam infra civitatem quam de foris*¹⁰⁴⁷. Un segon document del mateix any va en la mateixa direcció que l'anterior, *illas casas in Lerida de Aben Hahaul, cum omnibus tenedonibus et pertinentiis suis, quas habet infras Ilerdam et de foris in hareditate propria et francha*¹⁰⁴⁸. És interessant el següent document que diu, *dono tibi Pontio de Sancta Fide in termino de Ilerda*

---

¹⁰⁴⁴ *Ibidem.*, p. 216.

¹⁰⁴⁵ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Anys 960-1177*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 115, (p. 109).

¹⁰⁴⁶ *Ibidem.*, doc. 115, (p. 109).

¹⁰⁴⁷ SAROBE, R., *Collecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 23, (p. 113).

¹⁰⁴⁸ *Ibidem.*, doc. 24, (p. 114).

*ipsam turrem de Avincidel ubi stabat Mocudriina, cum decem pariliatas de alaudio in Segrian, quantum decem parilios de bobus possint laborare de uno anno in alio; et dono tibi ipsos molendinos qui sunt in termino predictae turris. Adiungo etiam huic dono duos mansos intus civitatem Ilerde, unum qui fuit de alchadio Avimaat et alium qui fuit de Avipelag*¹⁰⁴⁹. En primer lloc les nombroses possessions que disposa en el món rural *Avincidel*, que ens condueix a la descripció d'un terratinent propi del context en que ens trobem actualment. En segon lloc és destacable que *Avipelag* actualment Vimpèlec (terme municipal de la Portella), tinguent l'almúnia més pròxima a Alguaire que a Lleida, tingui cases dins de la ciutat lleidatana. Certament és un indicatiu que evidencia la prioritat de residir en el món urbà, i que és des d'aquest que es dirigeix el territori.

No obstant, no sempre les possessions dels musulmans vençuts tenien la dualitat de propietats urbanes i rústiques, *Ego Ermengaudus, comes Urgellensis, facio hunc cartam donationis vobis Ramon de Anglerola de unas casas in Lerita cum sua hereditate qui fuerunt de Aicifona*¹⁰⁵⁰.

Els repartiments de la ciutat de Lleida continuen el 1150 tal i com ho constata la documentació llatina. Les donacions que ens han arribat a l'actualitat continuen sent propietats grans, on es combina propietats urbanes amb rústiques que havien estat de musulmans que residien a Lleida. Malauradament la documentació no és del tot transparent a l'hora d'explicar on s'ubica la propietat, fet que dificulta el treball sobre el territori, tot i que, la toponímia pot ajudar a situar possibles almúnies i les seves propietats. El primer document del 1150 és dels pocs que situa la propietat urbana en un àmbit de la ciutat en concret davant de la porta que va de Lleida a Corbins, però en canvi la propietat rural no ens la precisa, *Ramon, compte de Barcelona, príncep d'Aragó, donà a son fidelíssim Donat Mestre y a Maria sa muller y a tota la progenia aquellas casas en Lleyda que foren de un moro anomenat Aisam, que són devant la porta de la ciutat de Lleyda envers Corbins, ab todas sas pertinentias tant dins com fora en heretat pròpria y franca*¹⁰⁵¹. El segon document de 1150 és interessant perquè altre cop surt de les donacions habituals de propietats urbanes i rústiques, i només es centra en la urbana, *In Dei nomine. Ego Raimundus, comes Barchinonensis, princeps Aragonensis atque marchio, dono tibi fideli meo Raimundo de Castelar ipsas domos*

---

¹⁰⁴⁹ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Anys 960-1177*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 119, (p. 112).

¹⁰⁵⁰ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 25, (p. 114).

¹⁰⁵¹ *Ibidem.*, doc. 27, (p. 116-117).

*Ilerda que fuerunt de Avigalifa, cum omnibus tenedonibus et pertinenciis suis quas habent in omnibus locis*¹⁰⁵².

Un any més tard, el 1151 un document ens desvetlla més propietaris de cases dins la ciutat de Lleida *omni tue proieniei ipsam hereditatem de Hualid Alchata. Et dono tibi ipsas casas de Almorre*¹⁰⁵³. Igual que la referència a *Vahbola*, en aquest cas altre cop tenim uns propietaris que tenen més d'una casa dins de Lleida, fet que els converteix en propietaris importants, i per consegüent els situaria en una posició òptima dins la societat andalusí lleidatana.

El document interessant que ens desvetlla qui és Huahbala el trobem el 1154 en unes donacions que realitza Ponç escriba a Bernat capellà, en les quals diu el següent, *post obitum tuum mihi revertatur aut cui post obitum meum illum dimisero fuit autem supradictus honor de illo Alchadi de Lerida nomine Hualballa*¹⁰⁵⁴. Sens dubte ens trobem davant un personatge molt important de la Lleida andalusí de la primera meitat del segle XII, segons el document aquest és el cadí de Lleida, el qual pot significar que ens trobem davant el màxim representant de la ciutat pel que fa a la justícia i la religió. És un nomenament destacat dins l'èlit social lleidatana, tot i que desconeixem el moment en que aconseguix el càrrec, però segurament que és dins el context almoràvit si ens atenem a l'etimologia del nom. No obstant arribats a aquest punt cal anotar la detecció que el nom Huahbala apareix en un altre document de 1152 aporta més dades sobre les propietats dels ciutadans musulmans de Lleida tant fora com dins de la ciutat. En aquest document en concret, Ramon Berenguer IV dóna a l'abat Duran i als frares de l'abadia de Sant Ruf un lloc que pertany a Huahbala perquè hi edifiquin una església, seu de la futura canònica de Sant Ruf de Lleida, *illam videlicet cortatam que fuit de illo mauro Huahbala, sicut habetur et continetur ab oriente usque ad terram comitis Palariensis et sicut inde venit usque ad veterem alveum Sicoris, preter illam insulam quam dedi Bernardo Sabasio, a meridie in ipso torrente qui descendit in Sicorim, ab occidente in terram Berengarii de Turre Rubea*¹⁰⁵⁵. L'extensió d'aquesta propietat del musulmà de Lleida Huahbala és considerable si l'ajuntem amb l'anterior. En aquest cas concret pràcticament té una extensió de tres-centes vuitanta hectàrees, ja que el Torrent i

---

¹⁰⁵² SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 29, (p. 119).

¹⁰⁵³ VIRGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 29, (p. 78).

¹⁰⁵⁴ VIRGILI, A., *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 44, (p. 93-94).

¹⁰⁵⁵ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 40, (p. 130-131).

el riu Segre la delimiten molt bé, i després hi ha les partides de Grealó, Marimon i Granyena que ja tenen propietari, també fruit de l'expoli als musulmans vençuts. Sorprenentment en un altre document que data de 1149, hi constata les donacions d'unes *casas in Lerida de Vahbola mauro cum omnibus suis tenedonibus et pertinenciis que illi pertinent in omnibus locis infra Ylerdam et extra*¹⁰⁵⁶. L'etimologia d'aquest *Vahbola* faria referència al mateix Huahbala, el qual ha sofert un canvi degut a la llatinització del nom. Per tant, ens adonem que Huahbala, personatge importantíssim dins l'administració andalusí perquè és el cadí més important de Lleida, el qual el situa en una posició preferent en el si del districte, viu a Lleida, i la documentació el reconeix per les quantioses propietats que disposa tant a dins de la ciutat com a fora. Certament és un exemple de terratinent resident al món urbà, controlador del món rural. Però no deixa de ser rellevant el fet que aquest, segons l'etimologia, que significa “el do de Déu”¹⁰⁵⁷ ve d'ascendència almoràvit. Per tant el discurs d'austeritat i radicalitat religiosa de la reforma nord-africana a la pràctica i en la dècada dels anys quaranta de la dotzena centúria no és compleix.

Recuperant el fil de l'any 1152, un segon document que fa esment d'una donació que havien rebut de Ramon Berenguer IV anota unes propietats força interessants al terme de Corbins. El document diu, *donamus vobis III parellades de alod in una nostra torre que vocant Algebelli (...) est namque ipsa torre in terminum de Corbins, in locum que vocant a Vall Porcar. Et affrontat de una parte ipso alod quod donamus vobis sive ipsa turre in alod de Arnal Rufaca, de alia in terminum de Lerida, de III^a in flumen Segre, de III^a affrontat in ipsa torre que vocant Gardia qui est contra Corbins*¹⁰⁵⁸. La propietat creiem que és una apropiació d'una anterior andalusí, perquè en primer lloc pel topònim *Algebelli* que actualment el localitzem al sud de Corbins com a Gibillí, no és un antropònim però sí que rep la influència de l'àrab. En segon lloc la confusió de vocables entre torre i almúnia en la documentació, fet que ens permet considerar que la denominació del document faci referència en realitat a una almúnia, i en tercer lloc és una donació efectuada per Ramon Berenguer IV, comte de Barcelona i articulador de la conquesta, el qual endegà una campanya de donacions considerable, de les quals la gran majoria eren apropiacions d'antigues propietats andalusíes. És cert que no disposem del

---

¹⁰⁵⁶ VIRGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 17, (p. 62).

¹⁰⁵⁷ DOZY, R., *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1999, p. 852.

¹⁰⁵⁸ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 41, (p. 132-133).

nom del propietari andalusí, però no obstant les tres raons que proposem tenen el pes sòlid com per considerar-les un exemple més de gran propietat rural.

A mesura que la documentació llatina s'allunya de les dates d'avans i del moment de la conquesta de Lleida, és cada cop més difícil estudiar i resseguir les possessions patrimonials dels antics propietaris musulmans. En un document de 1153 és donen les terres de la partida de Fontanet d'un musulmà de nom Portel, a la Casa del Temple de Gardeny. La dada interessant rau que l'inicial domini que estaria format per propietat urbana i rústica, donada pel comte Ermengol VI d'Urgell, *ad faciendas omnes voluntates vestras, videlicet duas petias de terra que sunt in Fontaneto inter terras Militie, que dedit mihi comes Urgelli et fuerunt hereditatis sarraceni qui vocatur Portel*¹⁰⁵⁹. En un altre document de 1155 també és donà al Temple la terra de *Fontaneto* prop *flumen Sicoris* i una altra peça amb la torre que allí és situada al mateix lloc, que havia estat propietat del sarraí Avincrep i li havia donat el comte Ermengol VI d'Urgell¹⁰⁶⁰. Un tercer document de 1158, gairebé deu anys després de la conquesta comtal de la Lleida andalusí, Berenguer d'Uliola parteix el seu patrimoni i en dona una peça de terra als Templers de Gardeny que havia estat del musulmà Agph, *donamus (...) peciam terre quam habemus in Fontaneto per donum domini nostri Raimundi, comitis Barchinone, que terra fuit cuiusdam sarraceni nomine Agph*¹⁰⁶¹. El 1155 obtenim més dades de unes propietats urbanes que consisteixen en *ipsas meas mansiones in Lerida que fuerunt de illo mauro Avizurata*¹⁰⁶², en aquest cas la dualitat de possessions camp ciutat no és produeix, però no obstant, és remarcable la utilització del plural en referència a les cases que té dins de la ciutat de Lleida, fet que condiciona clarament el seu posicionament social, a no ser un simple propietari, sinó més aviat parlem d'una gran propietat.

Saltem cap al 1159 on encara perdura el record de les propietats dels musulmans que habitaven la Lleida andalusí, ja que *unum campum de terra en la roal quod fuit de Zaida, moro*¹⁰⁶³, però per altra banda també és suggerent com les propietats andalusís s'anaven esmicolant amb petites propietats, símptoma del canvi de civilització i visió del territori. Més lluny encara, el 1168 localitzem un document interessant sobre la

---

¹⁰⁵⁹ *Ibidem.*, doc. 50, (p. 141).

¹⁰⁶⁰ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 63, (p. 157-158).

¹⁰⁶¹ *Ibidem.*, doc. 80, (p. 177-178).

¹⁰⁶² VIRGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 57, (p. 107-108).

¹⁰⁶³ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 89, (p. 186-187).

donació de l'almúnia de la Llitera i la d'Alpiconcel *dono et concedo (...) ipsa mea almunia que est in Litera (...) ipsa mea almunia que vocatur Alpichonzel* ¹⁰⁶⁴. Tot i no tractar-se d'antropònims, sinó que fa referència a topònims d'etimologia àrab, és rellevant que el 1168 encara perdurin els noms donats als llocs pels andalusís. No tenim referències a l'extensió ni el nom de l'antic propietari, però no deixa de ser suggerent la perduració en el temps dels noms de lloc tot i haver estat conquerit per les armes. Seguint amb dates llunyanes de la conquesta de l'any 1149, ens situem en el 1170 a través d'un document que encara conserva el nom del propietari andalusí *cum omnibus suis terminis que fuit de Piquer Mauro, que est in termino de Alcarraz* ¹⁰⁶⁵. Sens dubte que la propietat d'aquest musulmà ubicada al terme d'Alcarràs, està totalment fragmentada de la superfície original que degué tenir. Saltem al 1171¹⁰⁶⁶, i ens traslладem al terme de Gebut, assentament andalusí ubicat sobre la primera terrassa fluvial, a la dreta del riu Segre. D'aquí ens arriba per mitjà de la documentació altre cop una heretat que ha estat partida d'una propietat més gran, tipus almúnia andalusí en el context de la onzena i dotzena centúria. Conservem el nom de l'antic propietari *Avinair*. L'últim exemple que incorporem data de 1178, una data força tardana però que encara conserva el nom del propietari andalusí i les possessions en forma d'almúnia que va posseir. Una propietat en el món rural que rep el nom d' *almuniam de Femosa*, la qual arribaria fins a Fontanet, amb les següents afrontacions, *de una parte in termino illius turris Iherosolimitani Hospitale et de alia in termino turris de Avinatea et de alia vero parte in termino ipsius turris de Monte Leone* ¹⁰⁶⁷. Altre cop ens arriba una propietat de dimensions considerables, pròxima a la ciutat de Lleida, però també a les portes del subdistricte de Castellldans. És rellevant l'ubicació al costat del Torrent de la Femosa, fet que corrobora la idea que aquest torrent desenvolupa una important tasca en el si del món rural andalusí ja que la irrigació que ofereix permet obtenir uns òptims resultats en els conreus.

Si anem més enllà del districte andalusí de Lleida, és interessant el paral·lel que ens ofereix el document de 1153 que fa referència a la ciutat de Tortosa, on Arnau de Torroja dóna al Temple les cases que té a Tortosa i que havien estat del musulmà Alí fill

---

¹⁰⁶⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 338, (p. 260).

¹⁰⁶⁵ *Ibidem.*, doc. 379, (p. 288).

¹⁰⁶⁶ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 396, (p. 298).

¹⁰⁶⁷ VIRGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 302, (p. 378-379).

d'Aben Calbo, i que havia rebut de mans del comte Ramon Berenguer IV en heretat juntament amb les seves cases i pertinences, *campis et vineis, in ortis et ortalibus, in terris cultis et heremis, ut habeatis hec omnia in hereditate propria et integre pro anime mee*¹⁰⁶⁸. És interessant constatar a través d'aquest document que el fenomen de les èlits socials per tal de demostrar la seva hegemonia i preeminència tinguin possessions dins de la ciutat, però també fora d'aquesta a través de possessions patrimonials focalitzades a través de les riques almúnies. Talment un document de 1160 seguiria en la línia dels anteriors, propietats que és van rebre en el repartiment de la conquesta comtal, i que posteriorment és venen o s'entegren a nous propietaris com és en aquest al Temple de Gardeny, *illam nostram honorem quam habemus in Fontaneto, in termino Ylerde, que fuit condam istam hereditatem de unum sarracenum nomine Alfaigz, quam adquisivimus de domino Raimundo, comes Barchinonensis, et de illo Urgellensi*¹⁰⁶⁹. No obstant qui realment trenca la dinàmica de documents que només aporten parcialment una part de l'inicial domini comtal, és un document de 1160 que destaca per les nombroses propietats que posseïa el musulmà Avin Socona, *omnem meum honorem vel hereditatem quod habeo in Ylerda et in terminis eius quod fuit d'Avin Socona, tam de reco quam de seccano, in cuntisque locis (...) scilicet domos, ortos, casals, terras, vineas, cultus et heremos*¹⁰⁷⁰. De fet, és una progressiva desfragmentació de la propietat del musulmà perquè passa d'un primer propietari Albert de Castellet a un segon Guerau de Jorba.

Més enllà de les proximitats de Lleida, i remontant-nos al 1121, tenim un document que fa referència a un lloc anomenat Avingozer. El topònim és clarament d'etimologia àrab, gràcies a la presència del prefix avin- tant comú en els vocables de la documentació llatina. Aquest nom apareix en tres documents el primer com em dit de 1121¹⁰⁷¹, el segon a través de la forma Avingo el 1138¹⁰⁷², i el tercer de 1143 amb el vocable Avigozar¹⁰⁷³. El que els uneix és que es troba dins del castell termenat del Tarròs (Urgell), ja que en els dos documents hi ha una clara interrelació entre Avingozer i el

¹⁰⁶⁸ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 53, (p. 143).

¹⁰⁶⁹ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 95, (p. 195-196).

¹⁰⁷⁰ *Ibidem.*, doc. 96, (p. 196-197).

¹⁰⁷¹ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 64, (p. 70).

¹⁰⁷² *Ibidem.*, doc. 86, (p. 88-89).

¹⁰⁷³ *Ibidem.*, doc. 98, (p. 97).

Tarròs. Tenint en compte el vocable creiem que més que un topònim és tractaria d'un antropònim, ja que el prefix avin-, que em detectat anteriorment així ens ho fa considerar. És un exemple més de les propietats tipus almúnia, que tenim dins el territori lleidatà, malgrat que en aquest cas no disposem de cap més informació respecte l'extensió i conreus.

Creiem que *Iachob, Pichato Mauro, Hualid Alchata, Almorre, Azmed Alsaraguzi, Avizurata, Avinchona Alfadu, Avinazalon, Avialez, Aben Hahaul, Avincidel, Alchadio Avimaat, Avipelag, Aicifona, Aisam, Avigalifa, Avincrep, Agph, Zaida, Alfaigz, Avulit Alchata, alchadio de Lleida Huahbala* (és el mateix que *Vahbala* i *Alchadi Huahbala*), *Avin Socona* i *Aviaquint* serien els principals propietaris andalusís que residirien a Lleida, i que ens han arribat a l'actualitat. Responen a la perfecció a l'ideari de l'èlit urbana lleidatana que posseeix un patrimoni urbà i rural considerable. Serien aquests els qui tindrien la propietat de les almúnies, que alhora significaria pràcticament el control absolut de l'espai rural de la Lleida taifal. Val a dir que la documentació llatina és de mitjans del segle XII, amb el greuge que això suposa, però creiem que les propietats andalusís poden respectar si més no la base teòrica, la seva naturalesa que neix de la onzena centúria. No obstant, és possible que aquestes propietats hagin pogut canviar de propietari, però la essència continuaria sent la mateixa després de l'arribada dels almoràvits, perquè no hi observem cap interrupció en el registre ceràmic de superfície, i aquestes almúnies tenen ceràmica des de la segona meitat del segle X, fins a la conquesta comtal el 1149. Per tant considerem que pot ser vàlid considerar el que la documentació llatina de mitjans del segle XII ens aporta respecte les possessions patrimonials de l'alta societat lleidatana andalusí, ja que ho podem fer extensible a la Lleida del segle XI, tot i tenir diferents actors.

Dins la documentació llatina podem extreure altres dades interessants respecte la propietat de les almúnies, ja que s'eregeix com la font documental que ens parla amb més claredat sobre el passat andalusí. Seria interessant entrar en el debat del tipus de conreus que tenen aquestes almúnies, és a dir si parlem únicament d'almúnies de secà amb propietats només de secà, o de regadiu exclusivament. De fet, cal reflexionar sobre aquestes terminologies, perquè creiem que són massa estrictes i molt poc flexibles si ens referim a la realitat territorial de Lleida. Un territori de secà perfectament pot tenir terres dedicades a l'agricultura de regadiu, és lògic i és evident en les almúnies meridionals de Castellans com ara la de Mas de Matxerri i Mas de Melons, les quals s'ubiquen al costat mateix de valls fèrtils per aprofitar l'aigua que és pot extreure de pous.

Més enllà del subdistricte de Castellans, tenim el pla de Mascançà, un territori extens, que té una ocupació humana elevada i, disposa d'un curs fluvial menor com és el riu Corb, nombrosos torrents i estanys com són *L'stain Moliner*¹⁰⁷⁴ i l'Estany d'Ivars. Així doncs constatem la construcció d'assentaments agropecuaris tipus *balāt*, tal i com ho indica el topònim *palad*¹⁰⁷⁵ i, *diya*¹⁰⁷⁶ que exploten el conjunt que forma el *fahs* Mascançà. Les proximitats al riu Corb, hi constatem la presència de reguers com per exemple el Reguer de Montsuar¹⁰⁷⁷, per tal de poder practicar l'agricultura d'irrigació. No obstant, també és probable obtenir aigua per regar petites parcel·les tot excavant pous. De fet, és rellevant tenir en compte la possibilitat de tenir una infraestructura per obtenir aigua, com seria en aquest cas els pous, perquè si tenim en compte la generalització a nivell d'Alandalús de tècniques d'irrigació com els aljubs o les sèquies, i també de criar coloms per aprofitar els fems per millorar, suposadament, els rendiments de l'agricultura, és factible considerar que en assentaments agropecuaris del pla de Mascançà tinguin la possibilitat de disposar de pous, si sabem que més al sud del districte lleidatà era possible fer-ne, però també podien disposar d'aigua canalitzada procedent del riu Corb o dels estanys naturals que es distribueixen pel territori del Mascançà. La tecnologia dins d'Alandalús circula per les vies que entrelliguen les ciutats i els diversos assentaments que el formen, esdevenint un vehicle de divulgació i d'integració. Les fortificacions de Tamarit de Llitera i Alguaire, així com les almúnies situades a l'oest d'aquesta última, s'ubiquen en espais de secà, sense que en les proximitats hi hagi cap curs fluvial que les alimenti. En el cas concret d'Alguaire, les almúnies estan a gairebé cinc quilòmetres del riu Noguera Ribagorçana.

En els documents llatins de donacions de propietats fruit del repartiment territorial de la Lleida conquerida, les antigues almúnies andalusís disposaven de terres de *regadio et secano* tal i com consta en l'exemple de l'almúnia de Vallcalent (ubicada a un quilòmetre a l'oest de l'antiga medina andalusí), que disposa d'un braçal, terra *ad faciendum ortum*, però dins la mateixa propietat disposa de terra destinada al conreu de

---

¹⁰⁷⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc., 18, (p. 35-36).

¹⁰⁷⁵ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 14.

¹⁰⁷⁶ LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd al-Mi'tar fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd Al-Mun'im al-Himyari*, núm. 157, (Leiden, 1938), p. 202.

¹⁰⁷⁷ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc., 194.

la *vineam*¹⁰⁷⁸. En les propietats d'Avin Socona consta més explícitament la divisió de la propietat entre *tam de reco quam de seccano*¹⁰⁷⁹. Aquesta dada és interessant d'analitzar perquè permet tancar per una banda el debat sobre les almúnies de secà i regadiu, vistes des de l'òptica de dos models diferenciats i completament antagònics. En les almúnies meridionals del subdistricte de Castellans considerem que aquest model és factible, perquè ubiquem els assentaments agropecuaris enmig d'un espai de secà, però al mateix moment focalitzades en valls fèrtils i humides de les quals és possible realitzar una agricultura de regadiu, tot combinant-la amb una de secà. Aquestes almúnies ens permeten completar i concretar el nostre treball, ja que les que localitzem al nord, en les proximitats del Torrent de la Femosa degut al mal estat de conservació i els impediments diversos no podem perfilar tant bé el nostre anàlisi. No obstant tinguent en compte el paral·lel de les propietats d'Avin Socona ubicades prop d'un punt on és possible i factible obtenir aigua per conrear cultius de rec, les almúnies prop del Torrent de la Femosa poden experimentar la mateixa tipologia de propietat. Talment és rellevant que el Pla de Mascançà, àrea reconeguda per la seva aridesa, localitzi un nombre considerable d'almúnies en les proximitats del riu Corb, i més enllà d'aquest curs fluvial menor també, perquè si una característica és veu manifesta en el pla de Mascançà és la presència d'estanys naturals¹⁰⁸⁰ com el de *Moliner*¹⁰⁸¹ pròxim al vil·latge d'Almenara i la Guàrdia de Déu. Segurament que les propietats d'aquests assentaments agropecuaris tindrien el mateix model que l'almunia d'Avin Socona, tot combinant els espais de regadiu amb els de secà. La torre de Bafes¹⁰⁸² ubicada prop del terme de Palau d'Anglesola (Pla d'Urgell), i del riu Corb seria un bon exemple de propietat del Pla de Mascançà on constataríem aquesta dualitat en la propietat. De fet, és rellevant que

---

¹⁰⁷⁸ CASTILLÓN, F., "El maestro de Coro de la Seu Vella de Lleida", *Revista Ilerda*, XLVII, (Lleida, 1986), doc. 26, (p. 326-327).

¹⁰⁷⁹ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 96, (p.196-197).

¹⁰⁸⁰ El Pla de Lleida és una depressió en que s'assoleixen unes cotes d'altura sobre le nivell del mar molt baixes, aproximadament giren al voltant dels dos-cents i tres-cents metres. Aquesta relativa poca altura facilita que la capa freàtica pugui sortir a la superfície en nombrosos llocs del territori del pla, com l'estany d'Ivars d'Urgell (Pla d'Urgell), la bassa del Prat d'Algerri (la Noguera), entre tants d'altres exemples que avui trobaríem en els termes municipals dels pobles de Lleida.

¹⁰⁸¹ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 18, (p. 35-36).

¹⁰⁸² SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 61, (p. 155); doc. 77, (p. 173-174); doc. 85, (p. 183-184); doc. 134, (p. 247); doc. 181, (p. 299-300); doc. 208, (p. 333-335); doc. 295, (p. 440-441); doc. 296, (p. 441-442); doc. 299, (p. 445-446); doc. 339, (p. 496-499); doc. 394, (p. 596-597); doc. 405, (p. 612-613); doc. 411, (p. 619); doc. 418, (p. 628-629); doc. 424, (p. 635); doc. 427, (p. 638-640); doc. 435, (p. 649-651); doc. 441, (p. 658-659); doc. 453, (p. 675-676); doc. 554, (p. 814-815); doc. 600, (p. 880-881); doc. 612, (p. 896-897); doc. 692, (p. 1003-1004); doc. 751, (p. 1085-1086).

després de la conquesta ràpidament aquesta propietat passa a mans de l'orde del Temple, la qual sembla que pel volum de documents que en fan referència assolí una importància destacada d'entre les propietats dels templers.

La propietat de secà i regadiu creiem que en gran part del territori lleidatà conviu perfectament i forma part del tarannà rural andalusí. No volem generalitzar aquest model d'assentament agropecuari i aplicar-lo a totes les almúnies, perquè probablement en determinats espais del Pla de Mascançà, així com de les àrees més septentrionals i occidentals del districte lleidatà, degut a les dificultats que presenta la orografia, podria ser difícil dur a la pràctica les tècniques hidràuliques que haurien de permetre extreure l'aigua per mitjà de pous.

La possibilitat de posseir terres de regadiu i secà dins les propietats de l'almúnia és una dada força significativa que canvia la perspectiva del món rural andalusí. L'hegemonia d'aquests assentaments en el territori lleidatà és evident tal i com es perfilen fins ara, però si a més hi afegim la possibilitat de poder disposar de terres de regadiu i secà sota la mateixa propietat, la capacitat de transformació del paisatge, explotació del territori, representativitat del poder social, i en darrer lloc la projecció econòmica que els atorga, proporciona dades molt més que suficients per situar aquests assentaments agropecuaris en una situació de privilegi. Miquel Barceló afirma que l'espai hidràulic està controlat pel poder que controla les èlits urbanes andalusís ¹⁰⁸³. La diferència del raonament de Barceló amb el nostre, rau en la exclusivitat dels espais de regadiu com a representatius del poder, i en canvi nosaltres proposem que aquest i el secà conjuntament són el poder sota la tipologia d'assentaments almúnia. De fet, qui pot contraposar el poder d'una almúnia dins l'espai rural andalusí, només creiem que pot ser una mateixa almúnia com seria el cas de Mas de Matxerri que és l'almúnia gran i que experimenta la supremacia en l'espai determinat de la Vall de Matxerri, i després en un segon nivell l'almúnia de Matxerri I esdevingui un assentament més petit i limitat, ubicat a l'ombra de la primera. Talment, les fortificacions importants com ara Castellldans, Mequinença, Alguaire, Corbins, Tamarit de Llitera com a caps de subdistricte que són tenen una representativitat sobre el territori que pot copsar la imatge de projecció de l'almúnia. No obstant, la qui perd projecció és l'alqueria que quedarà completament situada fora de lloc del sistema i de l'espai rural andalusí de la Lleida dels segles XI i XII. Les

---

¹⁰⁸³ BARCELÓ, M., *El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidráulica andalusí*, Maracena, 1996, p. 83.

propietats de regadiu creiem que poden estar ben localitzades en un espai de secà, perquè l'aigua que les ha de regar no és abundant, s'ha d'extreure i conduir, això és un condicionant que limita la capacitat d'irrigació en les propietats andalusís.

El salt cap a la dotzena centúria amb els canvis polítics propiciats per l'arribada de la reforma religiosa almoràvit, que farà tremolar els fonaments de les taifes andalusís tot unificant-les sota un únic mandat, el de l'emir almoràvit, veurem si el nou sistema fa trontollar la propietat andalusí i si transforma el territori.

D'entrada, la reforma administrativa endegada pels nous dominadors de la política musulmana a la península Ibèrica canvien les capitalitats del sector oriental d'Alandalús. Saragossa, tot i mantenir inicialment la seva independència com a taifa gràcies a una excel·lent jugada de l'hereu del príncep taifa dels Banu Hud saragossans, que viatjà al Magreb per pactar amb l'emir la continuïtat de la taifa independent a canvi de reconèixer l'hegemonia d'aquest sobre tot Alandalús. Tot i això, els canvis polítics feren girar totes les vistes cap a València, ciutat puixant, marítima que compta amb un important port marítim, i allunyada de la frontera amb els comtats i regnes cristians. Lleida principalment i Tortosa, van anar perdent el pes estratègic que tingueren en la onzena centúria, veient-se assetjades i presionades per l'avanç dels comtats catalans d'Urgell i Barcelona principalment. El nou context polític és reflexa també en la societat, on sectors de la ciutadania donaren suport a l'arribada dels almoràvits a les taifes andalusís, com és el cas dels fets de València on “...cuando Ibn Āiša hubo tomado posesión en Denia, vino a encontrarle en ella Ibn Yahhāf, cadí de Valencia, y le pidió que viniese en su compañía a ella; mas no siéndole posible abandonar su puesto, le dio un ejército bajo el mando de su general Abū Nāsir. Ambos, pues, llegaron a ella (a Valencia), fueron a [donde] al-Qàdir y lo mataron...”¹⁰⁸⁴. Automàticament el Cid reacciona, deixant enrera el setge de Saragossa per traslladar-se ràpidament a València per assetjar la ciutat durant 19 mesos, fins a conquerir-la i fer matar al cadí¹⁰⁸⁵. Els sectors religiosos representats amb les figures dels cadís i els alfaquis, adoptaren des de la mateixa *fitna* de 1010 endegar una oposició frontal a la proliferació d'elements autònoms del poder califal, ja que aquest s'entenia com una institució religiosa i per consegüent sagrada. La desaparició del califat el 1031 i la consolidació de les taifes

---

¹⁰⁸⁴ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal bolsillo, Madrid, 1986, p. 126-127. IBN IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, Valencia, 1963, p. 68-75.

¹⁰⁸⁵ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal bolsillo, Madrid, 1986, p.127.

peninsulars¹⁰⁸⁶ no apagaren les veus contràries a la nova situació política i social d'Alandalús, tot denunciant excessos de poder i fiscals sobre la població andalusí. Com a bons coneixedors de la llei corànica titllaren que gran part dels impostos eren ilegals perquè sortien del que dictava el llibre sagrat dels musulmans, el Corà. Desconeixem en el cas del districte lleidatà si hi va haver proclamacions contra el predomini de la propietat privada manifestada en el territori a través de l'almúnia, ja que representava precisament un símbol d'ascensió social de grups vinculats als llinatges familiars que regien el poder de la taifa. Per altra banda la privatització del sòl suposava que el pagès o el ramader del món rural tingués que donar la força de treball a canvi d'una remuneració ja que les propietats públiques no sabem fins a quin punt podien estar disponibles per a tothom, però altrament, faria falta mà d'obra per fer treballar les noves explotacions agropecuàries que com em vist tenien nombroses possessions patrimonials dins el territori lleidatà. La qüestió que ens plantejem a partir de l'arribada dels almoràvits a Lleida el 1102, és si aquests desamortitzen les possessions urbanes i rurals dels propietaris que ocupen un lloc destacat en la èlit social lleidatana, per repartir-les als grups socials amb pocs recursos. De fet, una de les principals bases teòriques dels almoràvits, era el retorn als idearis estrictes de l'islam clàssic tot seguint el llibre sagrat i les lleis islàmiques, per refundar l'islam que segons ell havia caigut en un relaxament interpretat a causa de les taifes. Els alfaquís principalment, com *Avincohona*¹⁰⁸⁷ de Lleida tenien un destacat suport procedent dels grups socials més populars de la societat andalusí. Per tant seria factible considerar que un cop aquests facilitessin l'arribada i assentament dels almoràvits en les terres lleidatanes, duguessin a terme les reformes polítiques, socials i econòmiques tot retornant a la ortodòxia, que implicaria afavorir a tots els musulmans.

Sens dubte que els canvis socials i polítics tingueren lloc, per començar les taifes desapareixen, i les capitalitats regionals canvien. Les relacions diplomàtiques amb el

---

¹⁰⁸⁶ Recordem que el fenomen de les taifes s'extengué al llarg i través dels territoris de confessió musulmana en un context històric similar al d'Alandalús, a l'extrem occidental de l'Islam. Certament a l'est dels territoris musulmans els Turcs s'imposen als Samanides després d'un llarg període d'esclavatge per a ús militar. Els Ghaznawides conquereixen el nord de l'Índia i l'actual Afganistan. L'Iran occidental i l'Iraq estaven a mans dels Buyides, mestres de Bagdad. Siria repartida entre Bizanci, els Buyides i els Fatimís. El Magreb després de la crisi del califat omeia, passà a dividir-se en una serie de ciutats-estat dominades pels Berebers Zanatas. Més a l'oest Els Sanhajas i la tribu dels Lamtuna, futurs almoràvits, preparaven la conquesta del Magreb. Tot plegat neix de les crisis polítiques que suposaren la desaparició de l'èlit àrab del poder dels territoris de l'Islam. PICARD, C., *Le monde musulman du XIe au XVe siècle*, Armand Colin, Paris, 2001.

¹⁰⁸⁷ Propietari de nombroses possessions urbanes i rurals en la Lleida almoràvit. SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 23, (p. 113).

món comtal probablement es vegin mermades per la radicalització en el discurs oficial dels almoràvits, conduent en un principi, a aturar el pagament de pàries i els auxilis militars dels comtats catalans. De fet aturar l'avanç dels comtats i retardar la conquesta de Balaguer fins el 1105, és un símptoma inicial que pot dur a una situació tensa entre ambdues realitats. No obstant, a nivell social els prínceps de taifes foren desposseïts del seu títol, i desvinculat el llinatge familiar del poder. Per contra els almoràvits imposaren la tribu dels Lamtuna com a element proporcionador de governadors de les principals ciutats andalusís. Talment els alfaquís, principals avaladors de les tesis religioses almoràvits, assoliren el reconeixement social que desitjaven esdevenint òrgans consultius i rectors de la política i societat andalusí.

No obstant, la retòrica ofereix la visió que em explicat fins ara, però en el nostre estudi constatem diverses qüestions rellevants sobre l'aplicació de la teoria a la pràctica. En el món rural andalusí de Lleida constatem tres dades interessants a tenir en compte i que esdevenen contradictòries amb la teoria oficial almoràvit. En primer lloc la toponímia ens aporta dos antropònims que ja em tingut ocasió de copsar al llarg del treball, que és contextualitzen en l'etapa almoràvit. Les actuals Avinganya i Vinaixa, provenen respectivament del governador de València Yayhà ibn Gàniya, i de Ibn 'À'ixa. El fet que siguin antropònims delata clarament que és tracta de possessions que adoptaren els noms dels propietaris. Desposseïr dels bens patrimonials a l'èlit social taifal és evident que succeï, almenys en els dos casos concrets que estem veient, ja que a partir de l'arribada dels almoràvits aquestes dues propietats canvien propietari. L'anàlisi interessant té el punt de partida a partir d'ara, per una banda s'expropien les terres quan arriba l'administració almoràvit, però una de les dues possessions va a mans del tot poderós governador de València i cap dels exercits almoràvits a la península Ibèrica Yayhà ibn Gàniya. Respecte Ibn 'A'ixa probablement ens trobem davant un personatge destacat pròxim als almoràvits, el qual rebé com a compensació la fortificació i àrea de Vinaixa, que recordem és el primer assentament que defensa la frontera sud-oriental del districte lleidatà. En aquest cas, és rellevant associar l'ideari de radicalitat religiosa, en el qual és contempla la defensa de les fronteres musulmanes, amb el cas concret de Vinaixa, ja que és l'àmbit i el context ideal per practicar-lo. Aquí si que constatem una interrelació més clara entre l'ideari almoràvit i la pràctica, malgrat no quedar del tot clar, si Ibn 'A'ixa esdevingué un terratinent a l'estil i la mesura dels seus antecessors, degut a la desconexió de les propietats reals de Vinaixa. No obstant sabem els límits i afrontacions de la fortificació gràcies a la documentació llatina, un cop Ramón

Berenguer IV la dóna als nous pobladors¹⁰⁸⁸, tot i que cal mantenir un cert marge de prudència perquè ens queda el dubte si en el nou terme del castell s'hi han afegit d'entrada nous territoris que en l'etapa andalusí no és contemplaven directament de Vinaixa.

En segon lloc cal destacar la documentació llatina que ofereix nombrosa informació sobre les possessions de tres destacats personatges d'aquest context històric *Avincohona* que segons el text és alfaquí, *Alchadio Avimaat* i *Alchadio de Lleida Huahbala*. Si parlem de les possessions patrimonials no tenim molta informació de l'extensió, ni tampoc detalla on eren, ni el tipus de conreus, però en canvi parla de *illas chasas in Lerida (...) simul com omni tenedone et pertinenciis earum que sibi pertinent vel pertinere debent in omnibus locis, tam infra civitatem quam de foris*¹⁰⁸⁹. En un format breu sabem que té possessions tant a dins com a fora de la capital lleidatana, que interpretat en el context entenem que clarament té un patrimoni igual o similar a un terrament de l'etapa taifa. Això és significatiu si tenim en compte que els alfaquís símbol de l'oposició frontal al sistema de les taifes, amb l'entrada dels almoràvits i l'assoliment del poder és capgira absolutament la tendència d'aquest grup social. Passant al segon protagonista, *Alchadio Avimaat*, iniciem el nostra anàlisi amb la figura que representa aquest personatge. Creiem que és tracta d'un cadí que resideix a la ciutat de Lleida, el qual segons la documentació posseeix, *adiungo etiam huic dono duos mansos intus civitatem Ilerde, unum qui fuit de alchadio Avimaat*¹⁰⁹⁰. Igual que l'alfaquí, en aquest cas ens trobem davant una clara distorsió entre la teoria i la pràctica del discurs oficial almoràvit. Constatem en aquest cas la clara ascensió social d'aquesta important figura en el si de la societat musulmana, i en aquest cas lleidatana, però vinculada a una legitimització i consolidació de la seva preeminència social a través de les possessions de propietats. Finalment, ens centrem amb el tercer personatge que considerem de gran rellevància per títol que té, *Alchadi de Lleida Huahbala*. Aquest personatge ocupa un càrrec importantíssim dins la societat andalusí de Lleida, perquè és el cadí de la ciutat. Una figura que imparteix justícia, sempre sota el paraigua de la religió musulmana, del llibre sagrat, el Corà, i les lleis musulmanes. Reconèixer aquesta

---

¹⁰⁸⁸ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 141, (p. 128).

¹⁰⁸⁹ Propietari de nombroses possessions urbanes i rurals en la Lleida almoràvit. SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 23, (p. 113).

¹⁰⁹⁰ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Anys 960-1177*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 119, (p. 112).

figura és rellevant pel nostre treball i també per aproximar-nos una mica més a la realitat de la Lleida almoràvit de la primera meitat del segle XII. Si entrem a analitzar el que ens diu la documentació obtenim la possessió de nombroses propietats dins el territori i la ciutat, , *illam videlicet cortatam que fuit de illo mauro Huahbala, sicut habetur et continetur ab oriente usque ad terram comitis Palariensis et sicut inde venit usque ad veterem alveum Sicoris, preter illam insulam quam dedi Bernardo Sabasio, a meridie in ipso torrente qui descendit in Sicorim, ab occidente in terram Berengarii de Turre Rubea*¹⁰⁹¹, i no ens oblidem de les nombroses possessions que té a les Pardinyes i Fontanet¹⁰⁹². Huahbala és l'exemple més clarificador dels dos que em vist fins ara respecte les pretensions de la jerarquia social almoràvit lleidatana. Les nombroses propietats que disposa, pròximes a la ciutat, i totes en terra òptima pel conreu com és Fontanet, les Pardinyes, així com la seva pròximitat a les sèquies i el riu Segre, fan d'aquest personatge una gran figura de Lleida i és manifesta l'hegemonia social que té.

Els principals ciutadans de la Lleida almoràvit els trobem recollits en la documentació llatina que ens arriba per mitjà de diplomataris. Els antropònims en la mesura de les seves possibilitats és pot estudiar la seva etimologia, per aquest motiu intentem descobrir-la i anotar les aportacions novedoses sobre els grans terratinents de finals dels anys quaranta del segle XII. Presentem doncs els ilustres lleidatans, *Iachob, Pichato Mauro, Hualid Alchata, Almorre, Azmed Alsaraguzi, Avizurata, Avinchona Alfadu, Avinazalon, Avialez, Aben Hahaul, Avincidel, Alchadio Avimaat, Avipelag, Aicifona, Aisam, Avigalifa, Avincrep, Agph, Zaida, Alfaigz, Avulit Alchata, alchadio de Lleida Huahbala* (és el mateix que *Vahbala* i *Alchadi Huahbala*), *Avin Socona* i *Aviaquint*. L'etimologia dels antropònims prové en la gran majoria per qüestions quotidianes, que han pogut marcar en moments concrets la situació d'una família. Recollim a continuació els que tenen aquesta relació, *Avifarau* el “fill del fanfarró”¹⁰⁹³; *Avincidel* pot tenir dos alternatives “el fill del caçador” si ens atenem a que l'acabament és romànic, o “el fill de l'adoguer”¹⁰⁹⁴; *Aicifona* vocable identificat del nord d'Àfrica en relació amb els

---

¹⁰⁹¹ SAROBE, R., *Collecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 40, (p. 130-131).

¹⁰⁹² VIRGILI, A., *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 44, (p. 93-94).

¹⁰⁹³ DOZY, R., *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes*, I, Librairie du Liban, Beirut, 1999, p. 258.

¹⁰⁹⁴ *Ibidem.*, p. 856.

almoràvits, amb el significat de “la família del riu”¹⁰⁹⁵; *Aisam* vocable que també s’identifica la seva procedència com africana, relacionable amb els almoràvits, el seu significat és “la família de l’emberenador”¹⁰⁹⁶; *Alfaigz* novament identifiquem un vocable de procedència africana que el relacionem amb els almoràvits, amb el significat de “la collita abundant”¹⁰⁹⁷; *Avincrep* té una etimologia de difícil solució degut a les nombroses opcions que proporciona la llengua àrab, en aquest cas ens decantem per dues, “pare de l’infant de guerra” o “pare de l’aiguador”¹⁰⁹⁸. En el context bèl·lic sembla que l’infant pot tenir certa relació, però l’aiguador en una ciutat com Lleida i amb el territori que disposa també hi pot tenir la seva cabuda. *Almorre*, antropònim que fa referència a “el cortès, el civilitzat”¹⁰⁹⁹, denominació pròpia d’un sector culte i refinat de l’èlit social lleidatana, que permet recordar el passat taifa amb l’eclosió cultural i intel·lectual que visqué la capital lleidatana. *Avizurata* etimologia altament relacionable amb el medi lleidatà, “el pare del pagès”¹¹⁰⁰; *Avipelag*, personatge que ha conservat amb força sobre el territori el seu topònim, i que significa “el pare de la pubertat”¹¹⁰¹.

La resta d’antropònims que a continuació presentarem tenen una etimologia interessant de cara a entendre una mica més bé l’alta societat andalusí de Lleida, la qual en aquest punt l’estudiem per les nombroses possessions territorials que disposa dins el districte. El primer és *Avincohona*, nom que rep un personatge lleidatà que disposa de nombroses propietats. L’etimologia d’aquest vocable està formada per la forma àrab *Avin-* que vol dir fill de, i *cohona-* d’arrel llatina. El significat és “el fill de la resadora cristiana”¹¹⁰², nom molt interessant en el context en que ens trobem, ja que estem a cavall d’una reforma espiritual almoràvit, i a les portes de la conquesta definitiva dels districtes andalusís de Lleida i Tortosa. És demostra que a la Lleida musulmana no hi ha pudor a l’hora de relacionar-se persones de religió diferent, tot i ser considerats ciutadans minoritaris els cristians, però alhora seguint els preceptes corànics són “gent del llibre Sagrat”. Aquesta idea aporta una mica més de llum respecte la qüestió de les relacions entre les diverses comunitats religioses que formaven la societat lleidatana, i en aquest

---

¹⁰⁹⁵ *Ibidem.*, p. 45.

¹⁰⁹⁶ *Ibidem.*, p. 680.

¹⁰⁹⁷ *Ibidem.*, p. 302.

¹⁰⁹⁸ *Ibidem.*, p. 331.

¹⁰⁹⁹ DOZY, R., *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes*, I, Librairie du Liban, Beirut, 1999, p. 586.

¹¹⁰⁰ *Ibidem.*, p. 585.

¹¹⁰¹ *Ibidem.*, p. 113.

¹¹⁰² *Ibidem.*, p. 503.

cas concret, l'èlit urbana terratinent. Sovint no s'ha entrat a valorar quines serien les probabilitats d'establir relacions entre el món andalusí i el cristià, fins i tot l'absència d'aportacions vers aquest camp concret de les relacions socials, ha pogut crear una consciència en els investigadors que realment és tractava de dos mons blindats. No obstant a mesura que entenem la frontera com un espai obert, on les interaccions entre ambdues realitats són força comunes en temps de pau com de guerra, podem començar a valorar que les relacions entre territoris fronterers formen part de la pròpia dinàmica quotidiana, per una qüestió veinatge, tot i formar part de dues civilitzacions *a priori* contraposades. En el cas concret que ara veiem, *Avincohona* és el fill d'una cristiana considerada com una resadora, però a partir d'aquí tenim diverses incògnites sobre la situació de la mare. En primer lloc no sabem quina és la seva condició, és a dir si és una esclava o si per altra banda està plenament integrada en la societat andalusí lleidatana. Tampoc sabem la procedència de la mare, dada que seria força interessant perquè ens ajudaria a trobar resposta a la primera incògnita, i també per veure els llaços que hi ha entre el món andalusí i el cristià. No obstant, no deixa de ser suggerent que en una societat, o millor dit en un grup social benestant, on els almoràvits han establert un dogma intransigent i de radicalitat religiosa, i a més, van acaparar tots els càrrecs dirigents principals, una cristiana que en principi és consideren de condició menor, pugui concebre un fill dins un àmbit social de privilegi. Sigui com sigui, fill d'una esclava o d'una esposa legítima, el cas és que *Avincohona* representa el paradigma de les relacions entre ambdues realitats l'andalusí i la cristiana, i no precisament des d'un ambient marginal, sinó tot el contrari, des d'una perspectiva benestant i amb projecció social.

El segon exemple suggerent el trobem amb la persona d'*Agph*, un altre important terratinent de la Lleida musulmana del segle XII. L'etimologia d'aquest nom la trobem de la simplificació llatina d'*aegipsius*, o entès d'altra manera "el nom de l'egipci"¹¹⁰³. Certament el significat del nom *Agph* ens fa reflexionar que aquest personatge de la Lleida del segle XII, o bé la seva família tingui una procedència externa d'Alandalús, i l'haguem d'anar a cercar a Egipte. En tot cas creiem que ens trobem davant un exemple de persona o llinatge familiar, que han emigrat a la península Ibèrica, per instal·lar-se a la ciutat de Lleida i esdevenir un important terratinent. No deixa de ser suggerent la nombrosa població que procedeix de fora d'Alandalús, així com d'altres confessions

---

¹¹⁰³ DOZY, R., *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1999, p. 113.

religioses, i que convergeixen en una mateixa circumscripció administrativa, amb els seus conflictes, però alhora amb la innegable riquesa que això suposa.

El tercer exemple és *Vahbala* o també conegut per les fonts llatines com *Huahbala*, malgrat que entre una i altra manera d'escriure el nom, els escriptors no reconeguessin que es tracta de la mateixa persona. Si comencem analitzant l'etimologia del nom significa “el do de Déu”¹¹⁰⁴, una etimologia força suggerent que ens condueix a considerar que és tractaria d'un personatge amb un estret vincle amb la religió. Retornant a la documentació llatina, quan aquesta es refereix exclusivament a *Huahbala*, al darrera del nom hi du un càrrec, el d'*alchadio*, i també el d'*alchadio de Lerida*¹¹⁰⁵. El significat d'*alchadio* és sense cap mena de dubte la important i destacada figura en l'Islam del cadí, personatge cabdal de la justícia i la religió d'una comunitat de musulmans. Per tant entenem que *Vahbala* o *Huahbala* és el cadí principal de la ciutat de Lleida just abans de la conquesta comtal, però aquest nomenament, no deixa de ser interessant, perquè si és el cadí principal de la ciutat que capitalitza un districte, és probable que aquest tingui una certa preeminència respecte la resta de càrrecs no només locals de Lleida, sinó que també en el si del districte musulmà. Si entrellem el significat de “el do de Déu” amb el que ens diu la documentació llatina respecte l'important càrrec que ocupa, hi veiem una estreta relació. De fet, el nom d'aquest personatge considerem que podria ser una denominació excepcional a l'hora d'adquirir la figura de cadí, per tal de donar solemnitat a la seva figura, així com un to religiós que vagi entrelligat amb el discurs oficial. Respecte l'etimologia, esmentar que la procedència del mot *Vahbala* o *Huahbala* vindria del nord d'Àfrica, i no seria originari d'Alandalús, per tant és un vocable almoràvit, el qual no deixa de ser suggerent perquè en el context de la reforma que aquests impulsen, les figures dels alfaquís i els cadís tenien un pes considerable en el si de la comunitat musulmana peninsular. En aquest sentit no deixa de ser un exemple com l'arribada dels almoràvits a la Lleida del segle XII fou plena i consolidada, quan de fet, a finals dels anys quaranta del mateix segle, l'imperi nord-africà ja havia deixat de ser una referència en el panorama musulmà després de les derrotes militars infligides vers el nou imperi almohade, i els regnes cristians peninsulars. Per concloure aquest destacadíssim personatge lleidatà, afegir que malgrat ocupar un càrrec que hauria de tenir un paper de justícia i pietat segons els

---

¹¹⁰⁴ *Ibidem.*, p. 852.

¹¹⁰⁵ VIRGILI, A., *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 44, (p. 93-94).

preceptes de l'islam, i encara caldria que fos més accentuat dins el marc de la ortodòxia almoràvit, sobre el territori *Vahbala* o *Huahbala* sense cap mena de dubte és el terratinent que té en propietat més possessions urbanes i dins el món rural. Per tant, ens remetem altre cop a la ruptura del discurs oficial que és mantenia per part dels reformadors africans, ja que a la pràctica creiem que no és dugué a terme, o almenys en el cas del districte andalusí de Lleida.

El quart exemple suggerent és *Avulit Alchata* i *Hualid Alchata* dos personatges que comparteixen el segon nom que els acompanya. Sense cap mena de dubte són membres de la mateixa família ja que comparteixen el cognom *Alchata*, però abans d'entrar a analitzar la seva procedència, esbrinem quin és el seu parentiu. L'etimologia d'*Avulit Alchata* és la d'*Abu Walid al Khattab*¹¹⁰⁶, nom clarament àrab amb el significat, “pare de”, i en canvi el segon l'etimologia seria “el fill de”¹¹⁰⁷, per tant ens trobem davant pare i fill que comparteixen protagonisme en la Lleida del segle XII. Però a més l'etimologia d'aquests vacables és de procedència àrab pur, fet que ens fa considerar que aquests dos personatges venen d'un llinatge familiar àrab. Certament aquesta hipòtesi de treball és molt interessant perquè ens aporta un nou segment de la societat lleidatana del segle XII que fins ara la teniem totalment desconeguda. Fins ara em vist un fill d'una cristiana, després un emigrant d'Egipte, un almoràvit i ara tenim un àrab pur, tot un exemple de diversitat ètnica i social que conviu sota el paraigua de l'islam, i en una societat urbana com és la lleidatana, la qual si la podem definir en aquests moments és principalment de dinàmica. No deixa de ser suggerent que una família àrab continuï visquent en un territori fronterer com és el lleidatà. De fet, si repassem breument les diferents etapes històriques d'andalús a la frontera superior, majoritàriament ha predominat la població àrab i els *muwālīd* per sobre de berebers i eslaus o *saqāliba*. Per tant tradicionalment ha estat un territori d'àrabs, no només amb l'emirat i el califat, sinó que amb les taifes els llinatges familiars que les governaven eren també de procedència àrab com foren els Banú Tugíb i els Banú Hud. Talment, en el context en que ens trobem, els Banú Hud procedents de Saragossa, intenten crear una consciència andalusí per tal de lluitar contra els almoràvits, i consolidar un regne plenament andalusí a la península Ibèrica, per poder subsistir davant les ingerències nord-africanes, i la conquesta dels regnes cristians peninsulars. Així doncs, no és

---

¹¹⁰⁶ L'anàlisi d'aquest vocable fou realitzat per Pere Balaña el dia trenta de novembre de dos-mil set.

¹¹⁰⁷ Per tenir més referències dels complexos noms propis de persones àrabs podem consultar, *Estudios Onomástico-Biográficos de al-Andalus*, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Madrid-Granada, 1988-1995, VII volums.

d'extranyar la presència de personatges àrabs, que ocupin un paper destacat en la societat andalusí de Lleida, que siguin terratinents, i compleixin a la perfecció els requisits de poder social i hegemonia territorial.

Certament, assolir el protagonisme social i consolidar-se en el poder és l'objectiu dels alfaquís i els cadís locals, dels almoràvits i de les persones que per afinitat els recolzen en cada territori d'Alandalús. La desaparició de les taifes observant els exemples de personatges que vivien a la Lleida del segle XII, és merament un fet anedòtic, perquè el canvi real és dels actors històrics, ja que els personatges segueixen en escena sense constatar cap ruptura o evolució substancial amb l'etapa històrica precedent. El discurs doctrinal almoràvit creiem que no és reflecteix del tot en la societat lleidatana, ni el seu territori. Per una banda les propietats rurals andalusines, que venen marcades i pautades per l'hegemonia de les almúnies, és a dir la propietat privada per sobre de la comunitària, continua mantenint l'estructura de propietat, similar a la d'un latifundi. L'extensió de les propietats, la combinació del regadiu i el secà, així com la continuïtat de l'edificació agropecuària on hi podien residir els pagesos i ramaders, i on emmagatzemar la producció, són un seguit de trets que perduren de l'etapa precedent de les taifes. Altrament els almoràvits fracassen en el seu intent de recuperar els territoris musulmans recentment conquerits per les tropes comtals, com és el cas de la ciutat de Balaguer a nivell lleidatà, o parlant en clau peninsular la ciutat de Saragossa o la mítica Toledo, totes dues símbols del poder. L'inicial embranzida realment només fou això, una intervenció d'urgència que senzillament consolidà els punts fronterers. En el nostre cas Vinaixa és un bon exemple dins el subdistricte de Castellldans, i Corbins en seria un altre perquè és trobava altament assetjat per les tropes d'Urgell i Barcelona, que avançaven els primers tot seguint el Noguera Ribagorçana i el Segre, i els segons projectant-se via el riu Corb tot seguint el pla de Mascançà. La incapacitat d'anar més enllà d'aquests límits heretats de les polítiques exteriors taifals, demostren clarament que els almoràvits no tenien el potencial militar suficient com per estructurar i consolidar els territoris d'Alandalús, fet que propicià destinar part del contingent militar a punts concrets. La màxima preocupació era Castella i la recuperació de Toledo, per això des de València s'atengué prioritàriament aquestes necessitats que les urgències nord-orientals, les quals eren vistes com uns territoris, llunyans i perduts, fora dels circuits i de la nova mentalitat africana, i no pas andalusí. El 1134 en l'èpica batalla de Fraga on s'aturà l'embranzida del rei Alfons I el Bataller d'Aragó fou una de les grans

victòries dels almoràvits en terres lleidatanes, però no fou degut a un atac, sinó més aviat a una estratègia defensiva, sense opció al contraatac.

Finalment, la derrota definitiva dels almoràvits a la dècada dels quaranta del segle XII, en diversos escenaris, tant nord-africans, com peninsulars, fou el desencadenant definitiu que marcà el compte enrera per conquerir el districte andalusí de Lleida. L'arribada dels almohades presentant-se com una nova reforma espiritual musulmana, però dins el marc d'un nou imperi africà, i el forjament d'un ideari identitari andalusí que neix de la família Banu Hud de Saragossa exiliats a Rueda, on s'exalten els trets comuns dels andalusís diferenciats dels musulmans nord-africans, tot abogant a la convivència amb els comtats i regnes peninsulars a canvi de pàries quantioses, marquen l'escenari polític dels últims temps de la Lleida musulmana. L'apogeu del "rei Llop" que intenta arrelar el fet andalusí en el Llevant, fou l'última esperança per Lleida i Tortosa. No obstant la preocupació per mantenir bones relacions amb els regnes i comtats cristians per fer front comú contra els almohades, feu canviar l'estrategia territorial, propiciant una ruptura ideològica entre musulmans perquè es va desentendre dels dos districtes musulmans més septentrionals de tot l'Islam, quedant a la seva sort. Les sol·licituds d'auxili no tingueren cap resposta, no arribà ningú a socòrrer l'angoixa d'una societat atemorida per l'agressió de les tropes comtals que entrava a poc a poc en els últims dominis andalusís en el territori que posteriorment serà Catalunya i Aragó. L'aïllament polític és sinònim de retirar el suport militar, tot i pertànyer a la mateixa comunitat religiosa i compartir l'esperit i l'ideal andalusí.

Aquest context històric tant complex és reflexa en les propietats andalusís pròximes a Lleida i al sud ja que són les àrees que encara estan sota domini andalusí, en dues interpretacions. Malgrat tenir constància de la pràctica de donacions de patrimoni encara a mans dels musulmans de Lleida per part del comte Ramon Berenguer IV comte de Barcelona, com d'Ermengol VI d'Urgell abans de la conquesta, com per exemple la fortificació de Castellldans¹¹⁰⁸ i el seu territori abans de la conquesta, o espais urbans i rurals de propietaris andalusís tal i com ho veiem en dos exemples, el primer de 1102 on el comte Ermengol V d'Urgell dóna a Pere de Brocard el castell de Castelló de

---

¹¹⁰⁸ Malgrat ser un document que no és una donació directa del comte de Barcelona, el 1133 el *Kastrum Asinos* pertany a Guillem Dalmau el qual el dóna en testament a Guillem de Pujalt, ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 82, (p. 84-86).

Farfanya¹¹⁰⁹; el segon és del 1146 on Ramon Berenguer comte de Barcelona i príncep d'Aragó, dóna en franc alou a Berenguer Arnau l'heretat que Jacob, sarraí de Lleida, posseeixi el dia que morí¹¹¹⁰, les propietats sembla que és mantenen. Les almúnies no és desintegren perquè ja em vist que amb l'arribada dels almoràvits el patrimoni que les formava d'herència taifa perdura i no és fragmenta en línies generals. Això propícia que en les darrerries dels anys quaranta del segle XII la propietat andalusí té propietari, i és manté. No obstant una altra qüestió seria entrar en la productivitat de les almúnies i les alqueries lleidatanes, ja que en un context bèl·lic on tenim que la ciutat de Lleida perd població i s'abandonen barris com el del Portal de Magdalena¹¹¹¹, i el món rural es troba en perill per algarades de les tropes comtals que són molt aprop, deixa en entredit la capacitat de productivitat ja que la destrucció i la possible absència de població per conrear les terres pot ser força limitada.

En segon lloc és interessant recollir en aquest punt una hipòtesi de treball respecte la demografia lleidatana en el context que treballem. Tot i saber que Lleida perd població, també constatem que des del nord del districte hi ha una emigració considerable de musulmans que marxen de les terres recentment conquerides en la zona de Balaguer, Tamarit de Llitera i el pla de Mascançà. Considerem doncs, que part d'aquesta població es refugia en les terres meridionals del districte, més segures i pròximes a Tortosa com a espai de fugida cap al Llevant peninsular. Per tant creiem que aquest notable volum de població permet mantenir les estructures bàsiques del districte lleidatà tot i trobar-se en una situació d'angoixa contínua. La documentació llatina no parla en cap cas d'almúnies, torres o fortificacions destruïdes que puguin fer considerar que s'han abandonat. Això pot ser rellevant de cara a mantenir la nostra postura, ja que és indicatiu que hi va haver una població andalusí fins a l'últim moment, que era quantiosa, i que va mantenir les estructures de producció en funcionament, malgrat tenir en compte les dificultats per poder obtenir uns volums substancials de productivitat degut al context complex en que es trobava Lleida. Creiem que aquesta dada permet explicar en certa mesura el perquè del manteniment del subdistricte de Castellldans, la victòria de la ciutat de Fraga davant les tropes aragoneses el 1134, i la unitat del

---

¹¹⁰⁹ No hi ha una data exacta de la conquesta de Castelló de Farfanya, però és força posterior a 1102, situant-se entre el 1114 i 1115, SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 2, (p. 77-78).

¹¹¹⁰ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 106, (p. 103-104).

¹¹¹¹ LORIENTE, A., GIL, I., PAYA, X., "Un exemple del model urbà andalusí: *medina Larida*. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 7, Lleida, 1997, (p. 77-106).

districte lleidatà durant gairebé cinquanta anys fins la conquesta definitiva el 1149. La població andalusí podia perfectament viure en les almúnies, i les alqueries que encara quedaven sota control de Lleida. La facilitat amb que la documentació llatina i en aquest cas el comte de Barcelona Ramon Berenguer IV controla els propietaris i les seves propietats pot ser degut en una part, a que les possessions patrimonials seguien productives i actives en el context immediat a la conquesta definitiva.

Entrar a analitzar aspectes referents al grau de productivitat de les almúnies andalusís en la primera meitat del segle XII, i sobretot a mesura que en aproximem a la conquesta definitiva, actualment ens és força difícil sense tenir en primer lloc excavacions arqueològiques que permetin copsar aquest moment amb més detall, i en segon lloc obtenir més informació de la superfície dels assentaments agropecuàris.

Malgrat les dificultats per obtenir informació del nostre passat andalusí, considerem que aportem dades interessants respecte l'ús del sòl agrari de la Lleida dels segles XI i XII. La tendència a la privatització de les propietats, en detriment del sòl públic representat per l'alqueria, el vincle nascut de la hegemonia social i poder polític amb la possessió de terres, que en aquest cas seria la proliferació de l'almúnia com estructura representativa, i finalment l'associació de poder i propietat, dominada des del món urbà, tal i com ho demostra la documentació llatina del segle XII, esdevenen les principals aportacions per entendre l'estructura de propietat a la Lleida rural dels segles XI i XII. No obstant, tot i que habitualment parlem de l'espai rural, la imbricació que detectem entre aquest i el món urbà, on clarament des de la ciutat és governa el món rural, caldria doncs, canviar la perspectiva dels estudis destinats a l'espai rural, tot vinculant-lo amb la ciutat, que representa el centre de poder i cohesió del territori, deixant a banda els nuclis dispersos i autogestors. Serà la ciutat la que regeixi el seu propi espai, que domini el territori, l'estructuri a través de subdistrictes, i la que finalment posseirà el monopoli de la propietat, i per tant de l'explotació del territori, vinculada a l'ocupació humana del mateix.

5.4 Els conreus del camp de Lleida.

Iniciem nou apartat relacionat amb l'explotació del territori andalusí lleidatà en el context de la onzena i la dotzena centúria, que consisteix en analitzar els conreus del camp de Lleida. La documentació llatina i andalusí pren protagonisme als resultats que

ha ofert fins ara l'arqueologia de camp¹¹¹², molt poc productiva en relació a l'alimentació, i els conreus agrícoles de regadiu i secà. Talment, tot i que ens centrem amb els conreus, també podem relacionar la mancança de resultats òptims en relació a la ramaderia. La innovació en aquest camp a partir de la introducció dels estudis carpològics, palinològics i zoològics¹¹¹³ podrien obrir un ampli ventall de possibilitats que rescatarien la recerca arqueològica sobre la ramaderia andalusí. De fet, la incapacitat d'obtenir bons resultats en les memòries d'excavacions i el discutible plantejament de l'administració pública davant la situació de l'arqueologia, i en concret la medieval, posen en més d'un cop en entredit els resultats de la recerca dels materials històrics¹¹¹⁴.

Davant les dificultats que perduren per obtenir conclusions i aportacions excel·lents de l'arqueologia al camp de l'agricultura, conreus, ramaderia, la documentació s'erigeix com la principal font d'informació de la qual és possible extreure dades per ser estudiades. Gaudim d'un bon nombre de documents que contextualitzem just abans i després de la conquesta comtal de 1149 de la Lleida andalusí, on un bon nombre de les donacions protagonitzades així com impulsades pel comte de Barcelona Ramon Berenguer IV, són precisament propietats amb el detall del cultiu que s'hi conrea. Aquesta documentació és perfectament utilitzable a l'hora d'analitzar els conreus andalusís, perquè les propietats són de musulmans que viuen sota el domini andalusí a Lleida. Per tant aquesta documentació fa esment a propietats que encara no han estat conquerides, i que en aquest context estaven cultivades encara pels musulmans que residien a Lleida o el seu territori. Els cultius que hi consten són principalment de secà, destacant per damunt de tots la vinya. De fet, aquest conreu és el més citat i el que la documentació llatina hi dona més émfasi en el moment en que toca enumerar el tipus de conreus que hi ha dins una propietat andalusí. A part de la vinya, la documentació andalusina en concret un text d'al-Himyarí en la seva descripció del pla de Mascançà,

---

¹¹¹² Els treballs efectuats sobre arqueologia experimental aplicada al món agrari i quotidià medieval, per Peter Reynolds i Imma Ollich al jaciment medieval de l'Esquerda (Roda de Ter), són una de les poques aportacions que actualment podem disposar sobre aquest camp, i procedent de l'arqueologia. REYNOLDS, P., *Arqueologia Experimental. Una perspectiva de futur*, Eumo Editorial, Vic, 1988. ID, "Mediaeval cereal yields in Catalonia & England: an empirical challenge", *Acta historica et archaeologica Mediaevalia*, 18, (Barcelona, 1997), p. 495-507.

¹¹¹³ VIVES, E., *La població catalana medieval. Origen i evolució*, Eumo Editorial, Vic, 1990. "V Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya", *V Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya. Noves tendències en Arqueologia Medieval*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1990.

¹¹¹⁴ RIU-BARRERA, E., "De la fi de l'imperi al feudalisme. Problemes d'arqueologia i història", *El feudalisme comptat i debatut. Formació i expansió del feudalisme català*, M. Barceló, G. Feliu, A. Furió, M. Miquel, J. Sobrequés, eds., Publicacions de la Universitat de València, València, 2003. RIU-BARRERA, E., "Arqueologia i conflicte urbà", *L'Avenç*, 273, (Barcelona, octubre 2002), p. 62-64.

anota que els camps de conreu de Lleida hi predomina el cultiu del lli¹¹¹⁵. No deixa de ser una dada interessant que en els espais de secà s'hi conreï aquesta planta, que pot ser utilitzada per la indústria tèxtil per confeccionar peces de roba. Pot ser interessant associar una possible producció tèxtil andalusí que permetés crear una infraestructura consolidada a Lleida, ja que després de la conquesta comtal, la capital esdevé un punt destacat en la producció de pells i teixits. No obstant la documentació llatina esmenta altres espais de conreu identificats com de regadiu, el complement necessari per l'agricultura lleidatana, perquè si efectuem una lectura del territori la dualitat planes àrides, creuades per cursos fluvials majors i menors és el dibuix definitori del districte de Lleida. Per aquest motiu afirmem que la combinació o la complementació dels dos tipus de cultius respon a la realitat territorial on s'ubica el món andalusí. Certament un altre cop l'explotació i l'ocupació humana del territori venen predeterminades pel paisatge, la seva orografia i el clima. Reconèixer aquestes tres variants implica obtenir la base a partir de la qual, una civilització com en aquest cas és l'islam s'estableixi en el territori, el treball i s'hi desenvolupi. Talment, el món andalusí transforma i modifica el paisatge a les seves necessitats, però en última instància la realitat que ofereix el territori és el que acabarà predeterminant la interrelació entre paisatge i civilització.

Els documents llatins que són més específics amb el tipus de conreus de regadiu aporten només dues dades, en primer lloc si hi ha arbres plantats, i en segon lloc si és disposa d'un hort, que acostuma a ubicar-se en les proximitats de la sèquia des de la qual és més fàcil captar l'aigua que ha de permetre irrigar-lo.

La documentació per altra banda no permet aprofundir respecte la propietat andalusina propiament. L'absència de dades concretes referents a les afrontacions, desdibuixa la possibilitat d'endegar la recerca respecte l'extensió de la propietat. Sabem que poden ser grans en el cas de les almúnies¹¹¹⁶, gràcies a les aportacions de les prospeccions arqueològiques, ja que la localització i ubicació en el territori permeten establir unes delimitacions aproximades, que condueixen a concloure que aquest tipus d'assentaments disposava d'una extensió notable de propietats. Respecte les alqueries, la incertesa és equitativa a les almúnies, degut a que la documentació no en parla.

---

¹¹¹⁵ LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Péninsule Ibérique au Moyen Age d'après le Kitab Ar-rawd al-Mi'tar Fi Habar Al-Aktar d'Ibn 'Abd al-Mum'im Al-Himyari*, (Leiden, 1938), p. 208.

¹¹¹⁶ És interessant anotar la diferència d'extensió d'una almúnia al districte de Lleida, a una almúnia a Granada, ja que en el segon cas estem parlant d'un latifundi, mentre que pel primer parlem d'una gran propietat però sense mai arribar a ser un territori extens. TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponímia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004.

D'igual forma que l'almúnia, l'alqueria sobre el territori té una extensió que pot oscil·lar entre les vuitanta i les noranta hectàrees d'extensió. Tinguent en compte la particularietat d'aquest tipus d'assentaments de propietat pública, la disposició de camps de conreu i pastura és més aviat limitat, i més en el context de la onzena i dotzena centúria degut a l'ofegament territorial que executen les almúnies. Això ens fa considerar que la propietat de l'alqueria és petita, tot dibuixant un parcel·lari fragmentat i articulat a partir de les vies de comunicació, que en el cas que nosaltres estudiem, a Castellldans hi són ben presents perquè parteixen de la fortificació i de l'assentament rural.

Tampoc no sabem quina proporció de la propietat anava destinada als conreus de secà i quina als de regadiu, ni si determinats espais podien ser pastures pel bestiar. Si fem cas als estudis efectuats dins l'àmbit de l'història econòmica¹¹¹⁷, *a priori* els camps destinats a conreu de secà demanen més territori degut a la indisposició d'una irrigació que permet augmentar els rendiments de la producció. Aleshores fa falta disposar de més espai per aconseguir una productivitat assequible pel productor. Per aquest motiu el parcel·lari de secà, pot ser més gran que el de regadiu per la pròpia naturalesa dels dos sistemes de conreus. No oblidem l'important factor de l'aplicació de la tècnica del guaret en els camps de conreu de secà¹¹¹⁸, el qual permet mantenir una certa frescor a la terra que difícilment disposava d'un òptim abonament¹¹¹⁹, tot i saber que practicaven aquesta tècnica. F. Sigaut considera que la tècnica del guaret forma part del model de conreu típicament mediterrani¹¹²⁰. Les preguntes referents d'on procedia l'abonament que és necessitava pels camps de conreu, pot tenir una primera resposta a través dels colomars que detectem en algunes almúnies del territori lleidatà, tortosí o més al sud, en concret al marquesat del Zenete (Granada)¹¹²¹. S'associa la presència d'aquests colomars en els assentaments agropecuaris tipus almúnia, per l'extracció dels fems que aquests generen i dipositar-los als camps de conreu que localitzem en les immediateses.

---

¹¹¹⁷ És interessant l'aportació del món agrari nazarí de TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004. MALPICA, A., "El paisaje agrario medieval en el reino de Granada. Fuentes escritas y análisis arqueológico", *Transformaciones agrarias en Andalucía oriental y norte de Marruecos*, Madrid, 1997, p. 15-61.

¹¹¹⁸ OCAÑA, M., *El món agrari i els cicles agrícoles a la Catalunya Vella (s. IX-XIII)*, Barcelona, 1998,

¹¹¹⁹ BARCELÓ, M., *El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidráulica andalusí*, Maracena, 1996, p. 77-79.

¹¹²⁰ SIGAUT, F., "L'évolution technique des agricultures européennes avant l'époque industrielle", *Revue Archéologique du Centre de la France*, 27/1, p. 8-41.

¹¹²¹ MARTÍN CIVANTOS, J.M., *Poblamiento y territorio medieval en el Zenete (Granada)*, tesi doctoral inèdita (en premsa).

Els estudis efectuats per José María Martín Civantos dins el marc del seu projecte de tesi doctoral, aporten dades innovadores que donen llum a la qüestió de l'abonament dels camps andalusís i la seva productivitat. Per altra banda aquesta important aportació permet resoldre en certa mesura com es podien abonar les terres de conreu si no és disposava de tants animals per generar els fems suficients¹¹²². Calia doncs, utilitzar l'arqueologia i les possibilitats dinàmiques que aquesta proporciona per estudiar els orificis excavats a les vessant sud d'algunes almúnies lleidatanes i tortosines. Altrament el vocabulari col·loquial havia anomenat els colomars com a simples forats per encaixar-hi una biga de fusta, o en el cas de Seròs se'ls anomena la "farmàcia" tot recordant al símil de les calaixeres de les antigues farmàcies. Doncs bé, sabem que no són res de tot això, sinó que són colomars, on s'hi criaven coloms per obtenir-ne fems per adobar els camps de conreu, coneixement tecnològic innovador més enllà d'Alandalús, ja que en l'espai comtal no és té constància de cap element similar a aquest.

El regadiu està vinculat a una infraestructura que condueix l'aigua, per tant és un condicionant que afecta a la pròpia extensió del camp de conreu, però per altra banda perquè la irrigació sigui efectiva necessita un enginy a l'hora de dissenyar la parcel·la, que consisteix en el cas lleidatà a tendir a la morfologia rectangular, que avui podem apreciar en la majoria d'hortes i espais de rec¹¹²³. Per tant, per la pròpia dinàmica l'espai de regadiu tendeix a ser més petit degut als diversos actors que determinen la propietat. En canvi els espais de secà degut a la innecessària aportació de l'aigua canalitzada per regar els conreus, pot optar a una extensió més gran perquè la seva extensió no és veurà afectada per cap sèquia, pou o canalització. No obstant, això no vol dir que les afrontacions d'un camp de secà sigui una sèquia, o un camí i que aquests condicionin la morfologia i l'extensió, però estem parlant de factors secundaris a l'hora de determinar la pròpia naturalesa de l'espai de secà. Per aquest motiu creiem que tenir una major quantitat de terra no ve condicionada per la dinàmica del secà àrid, en el context alt medieval lleidatà. Aquesta hipòtesi de treball pot ser aplicades a altres zones que el clima compleixi els requisits perquè realment la interacció extensió i productivitat sigui així. Però en el cas nostre considerem que l'extensió dels espais de secà van relacionats a la seva pròpia naturalesa, no estan relacionats a cap infraestructura que demani de la seva participació, com és el cas dels espais de regadiu.

---

¹¹²² BARCELÓ, M., *El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidráulica andalusí*, Maracena, 1996, p. 80-81.

¹¹²³ "La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural", *Arqueología Medieval. En las afueras del medievalismo*, (Barcelona, 1988), p. 195-274.

La productivitat del secà, tot i tinguent en compte la tecnologia de preparació de la terra, la sembra o la qualitat del gra, depenent de l'estació de l'any podria ser alta, però en canvi en una estació seca, la disminució del règim de pluges pot afectar directament a la productivitat¹¹²⁴. De fet, un problema que presenta el secà és la dependència de les pluges i del clima. Això esdevé un factor negatiu en anys de sequera, ja que la producció del conreu pot disminuir substancialment. Aquí realment és on veiem el greuge comparatiu entre el regadiu i el secà, la dependència del clima esdevé un factor advers per a la producció, mentre que en el cas del regadiu en primer lloc la disponibilitat de l'aigua pel conreu, però en segon lloc, tot i tenir un any sec que afecti als cursos fluvials o els pous, la possibilitat de regar el conreu sempre hi és, malgrat que la intensitat o freqüència sigui menor que les d'un any amb el règim de pluges habitual. Entrem doncs a analitzar la documentació llatina en primer lloc i l'andalusí en segon lloc. Iniciarem el buidatge sense tenir una cronologia exacta de partida, perquè abans del setge definitiu a la ciutat de Lleida, els territoris septentrionals i del pla de Mascançà havien estat conquerits. Per tant en la documentació del *Diplomatari de Poblet* podem endarrerir la cronologia del buidatge documental, tot aportant els conreus del camp musulmà des de l'últim terç del segle XI. Aprofitarem també la documentació llatina que en l'apartat anterior em utilitzat per referir-nos a l'èlit social andalusí de Lleida i les seves possessions patrimonials, símbol d'hegemonia i preeminència social dins el districte. El motiu és perquè en aquests documents és l'única ocasió que tenim per vincular les possessions territorials respecte els propietaris andalusís, i per tant és en aquest cas una font directa d'informació. En un segon nivell hi ha documents redactats en el context immediatament posterior a la conquesta de 1149 de donacions de propietats on s'esmenten conreus, però són entre persones que formen part de la societat comtal, i no de l'andalusí, i llavors tot i la proximitat de les dates amb l'encara etapa andalusí, el vincle que tenim amb el primer tipus de documents és perd.

El 1063 el comte d'Urgell fa donació dins el terme del castell d'almenara de dotze parellades de terra en alou, les quals estan compostes per *pratis, pascuis et linis, fontanulis et devesas vel eius omnia qui ad eius termine pertinet*¹¹²⁵. Sens dubte les propietats que dóna el comte d'Urgell van destinades a la ramaderia, perquè el

---

¹¹²⁴ TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponímia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004.

¹¹²⁵ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 18, (p. 35-36).

vocabulari que aporta el document amb els prats, les pastures i els límits d'aquests, van enfocats vers aquesta pràctica econòmica. No passem per alt la terminologia font i la devesa, dos indicacions rellevants que en les proximitats hi ha aigua; però els indicis augmenten quan en les afrontacions del document cita que una d'aquestes és amb *stain Moliner*. La presència de la font, la devesa i ara l'estany, són força suggerents a l'hora d'interpretar el seu ús. Per una banda el territori és el pla de Mascançà, espai considerat àrid, només regat pel riu Corb i pocs torrents, però sabem que estava altament ocupat per assentaments agropecuaris andalusís. La necessitat d'aigua per la vida quotidiana és un dels factors claus a l'hora de determinar on s'ubica un assentament. Per això creiem que en el pla de Mascançà hi havia aigua, però el dubte era d'on s'obtenia, si per mitjà de pous, sèquies que podrien néixer en fonts, tot un seguit d'hipòtesis sense tenir clar quina podria ser la opció més clara. Malgrat l'anterior aquest document ens diu que dins aquest espai àrid hi ha una font i un estany dins el terme del castell d'Almenara, tot limitant també amb la Guàrdia de Déu, que encara avui conserva un magnífic exemple de torre quadrangular amb basament andalusí. Per tant, en aquest pla és probable que hi hagués més estanys naturals, com per exemple el d'Ivars d'Urgell d'unes dimensions considerables. Tenir en compte aquesta postura, fa canviar la visió del pla de Mascançà i permet entendre millor el per què d'aquests assentaments en aquest magnífic escenari apte per l'agricultura i la ramaderia. Per altra banda, disposar d'aigua et proporciona poder practicar una agricultura de regadiu a través dels horts i una altra de secà fora de l'abast de l'aigua, però a més proporciona aigua pel bestiar, que no oblidem, la ramaderia desenvolupa una important tasca en l'economia andalusí lleidatana.

El 1082 el comte d'Urgell fa donació del terme del castell de Gerb *ipsa almunia qui est in ripa Sigoris (...) una petia de alaudio qui est in orta de Gerb (...) una turre qui est in ipsa orta cum duos ortals de vineas qui sunt prope ipsa turre, et alio ort qui est davante villa de Gerb desuper bassa (...) et una condamina qui est ad abeurador de Gerb (...) et una coma ad Almacir cum olivarios qui ibidem sunt*¹¹²⁶. Aquest document no precisa una propietat concreta d'un ciutadà musulmà, sinó que fa un recull de les possessions que es donen i que es localitzen dins el terme del castell de Gerb. És rellevant la dualitat dels conreus de secà i regadiu en un assentament que disposa d'horta *ipsa orta*, i les proximitats del *ripa Sigoris*. Sens dubte confirma la projecció de la societat andalusí més enllà dels rius, extenent-se vers el territori per tal d'explotar-lo i ocupar-lo,

---

¹¹²⁶ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 27, (p. 43-44).

implicant entrar en els espais de secà, que són per definició la naturalesa del territori lleidatà, juntament amb els cursos fluvials. Constatem a part dels conreus, l'existència de ramaderia ja que hi havia un *abeurador de Gerb* destinat a donar aigua al bestiar. Per tant en aquest document trobem els tres principals motors econòmics del món rural andalusí, l'agricultura de secà i regadiu, i la ramaderia. Pel que fa als conreus, tenim els horts destinats a cultius de reg, però també la vinya i per primer cop i creiem que únic en tota la documentació que consultarem la presència de *olivarios* en l'indret anomenat Almacir, que actualment és coneix com el Maci, ubicat al nord-oest de Gerb.

Saltem cap al segle XII i obtenim en primer lloc un document de 1146¹¹²⁷ del lloc anomenat Mormur (terme municipal de Balaguer, la Noguera). Aquest assentament tipus almúnia té una extensió considerable si tenim en compte les afrontacions *de una parte in termino de ipsa turre de Archos, et sic vadit per ipso termino, et ascendit usque in podio grosso et sic descendit per ipso podio et vadit per ipso termino de Balager usque ad terminum de Mesanicos sive in ipso rivo de Farfagna, et sic vadit per ipso rivo usque in ipsa via que vadit de Balager ad Algerre, et sic vadit per ipsa via usque in ipso Pedriz, et sic descendit usque in ipso termino de supradictos Archos*. El que més ens interessa d'aquest document són el tipus de conreus que podem deduir tot partint de les propietats que descriu a continuació, *cultum vel eremum, de pratis et pascuis, de montes et colles, planos et valles, petras mobiles vel immobiles, fontes et fontanulis, aquis, aqualibus molendinis cum capud aquis, linares et cannamares, venaciones sive inventiones, lignis variis generibus, arbores pomiferas aut inpomiferas, podios constructos vel vonstruendos, vieductibus vel reductibus, toloneis, quinstas et placitos, vias et semitarios sive de omnia visibilia aut invisibilia que ad usum hominis pertinet aut inde exiet vel exierit*. El fragment extret del document aporta moltes dades sobre les possessions mobles que disposa la propietat de Mormur. Pel que ens afecta en aquest punt, em d'incidir en la possibilitat d'alternar els conreus de regadiu i secà, tal i com ho deduïm del cultiu de pomeres amb o sense pomes, de la disponibilitat de fonts, i la disposició d'aigua ja que el riu Farfanya s'ubica tot just a l'est de l'assentament. La terra en erm i la conreada són dos exemples del sistema de conreu que s'utilitza en aquest context altmedieval, tot deixant una part de la terra en guaret per a que descansi. Els prats i les pastures són un altre apartat de la propietat, destinats a la ramaderia, el que comporta al complement de les almúnies andalusís de la Lleida rural.

---

¹¹²⁷ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 105, (p. 102-103).

Un any més tard el 1147, tenim un document de la donació de diverses possessions territorials en les proximitats del Palau d'Anglesola, dins el terme d'Anglesola, de les quals destaquem *ad vos omnes donamus una sorte de alod in reg de Corbins per ortos*¹¹²⁸. Ens trobem davant les portes de la conquesta definitiva de la ciutat musulmana de Lleida, el territori on s'ubiquen les terres és al mig de l'antic pla de Mascançà, conquerit pel comtat de Barcelona a finals de la onzena centúria. La colonització d'aquest ampli espai rural és avançada, fet que impedeix retrobar en la documentació possessions que conservin el nom dels antics propietaris andalusís. La projecció del terme d'Anglesola és abrumadora sobre aquest espai del pla de Lleida, però també ho és el terme de Corbins, el qual té un reguer amb el seu nom, i que arriba fins les proximitats de Palau d'Anglesola. Sens dubte demostra que el terme musulmà de Corbins es projectava vers el pla de Mascançà, postrant-se com una fortificació defensora de la capital, Lleida. Retornant al fil de l'argumentació sobre el document, aquest ens deixa clarament constància de terres destinades a horts, per tant cal entendre que hi ha un espai reservat a l'hort. També és rellevant el vincle del reguer de Corbins amb l'hort, indicatiu que va lligat amb el que dèiem unes línies més amunt respecte les terres de regadiu i els sistemes d'irrigació.

El 1148, any de la conquesta de Tortosa i els seus territoris, i inici del cop definitiu a la capital lleidatana, obtenim un document de les donacions del castell de Vinfaró o *Avifarau*. Aquest assentament rural situat al sud de Lleida dins el terme municipal d'Alfés (el Segrià), compta amb *pratis et paschuis et aquis et cum garricis, cum planis atque montis*¹¹²⁹, elements característics dels assentaments agropecuaris andalusís, ja que alternen els cultius i la ramaderia. Anotem la disposició de prats per la pastura del bestiar, però a més no oblidem que a escassos metres de Vinfaró discorre el riu Set, tot propiciant l'aprofitament de l'aigua, i segurament que aquesta almúnia vagi a buscar aquest riu com element delimitador de la superfície patrimonial. Per tant estem parlant que els conreus de secà i els de regadiu és poden alternar perfectament tot formant part de les possessions d'aquesta almúnia. Tanmateix no sabem quina era la superfície, ni tampoc quins són els conreus, no obstant, la vinya i l'olivera s'erigeixen com els principals conreus de secà, deixant l'hort pels de regadiu.

---

¹¹²⁸ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 14, (p. 97-99).

¹¹²⁹ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 115, (p. 109).

Tot avançant a 1149, cerquem un document de Tortosa en concret d'Abinalfassar el qual després d'haver perdut les seves propietats, requisades per Ramon Berenguer IV comte de Barcelona, aquest les donà. Dins les possessions de la propietat andalusí hi ha els següents conreus *terris et ortis et ortalibus (...) seminatura de quator quarteres, cum ipsa vinea que ibi est* ¹¹³⁰. Constatem dins del districte tortosí la dualitat en la propietat dividida en conreus de secà representats per la vinya, i els de regadiu amb els horts. No oblidem la presència de la sembradura que fa referència al cereal, que tant pot ser de secà com de regadiu.

Entrant al 1150 destaquem un document perquè és constata la continuïtat dels usos de l'aigua amb la conquesta comtal del territori d'Albesa fins Corbins, malgrat no especifiqui el tipus de cultius que s'hi conreen. El comte d'Urgell Ermengol VII fa donació al Temple del dret de captar aigua de la sèquia d'Albesa a Corbins *captionem aqua infra terminum de Albesa ad rigandum Corbinis terras sicuti in tempore sarracenorum ad rigandas predictas terras capiebatur cum eodem morum quem oppidum Corbinis in predictae captione aqua habuit* ¹¹³¹. Sens dubte gaudir de documents com aquest és una ajuda excel·lent que ratifica la presència dins el món rural de la societat andalusí, com l'articula i l'explota mitjançant la xarxa de sequiatges tot aprofitant la ribera del riu Noguera Ribagorçana en aquest cas concret. Probablement la presència de poblament en aquest sector del districte lleidatà pot venir induït per la perduració de l'ocupació humana del territori tardà antiga, procés similar que el detectem al baix Segre o a les proximitats del Torrent de la Femosa o del riu Corb.

El document de 1151 ¹¹³² referent a la donació al Temple d'una peça d'alou amb tots els seus arbres dins el terme de Balaguer, que havia estat dels musulmans en el moment de la conquesta del comte Ermengol VI d'Urgell, *vindimus vobis petiam unam alaude cum omnibus arboribus quos ibidem sunt*. També és rellevant d'aquest document les afrontacions que té *affrontat de una parte in alaude de Raimundo genero meo, de alia in zequia de ipsa orta, de terciã in via que exiit de ipsos molendinos, de IIII^a in aila cequia sive in via*, perquè ens ubiquen a la perfecció el tipus la propietat i ens indueixen a considerar que es troba en un espai d'horta amb la presència de la sèquia i el propi topònim *orta*. Però la dada més destacada és que el document diu que els arbres són

---

¹¹³⁰ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 122, (p. 114-115).

¹¹³¹ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 30, (p. 120).

¹¹³² *Ibidem.*, doc. 31, (p. 121-122).

pomeres que poden tenir *pomíferas* o no *inpomíferas*. Sens dubte és un detall força específic i clarificador de la producció del món rural, heretada de la tradició andalusí. No obstant és rellevant que dins aquesta propietat hi hagi cultius de regadiu i secà perquè hi ha presència de *vinea*, sense concretar on es trobaria, però probablement diu que en trobar-se en un espai comú, el regadiu sigui menor, i que adopta una major protagonisme l'espai de secà. Un segon document llatí de 1151 hi constata la donació d'un alou a la partida de *Fontaned*, a l'est de la ciutat de Lleida, espai tradicional de la horta lleidatana, i en la qual els musulmans hi tenien gran part de les seves propietats de regadiu i secà. En aquesta donació en concret en queda lliure de pagament de cens *exceptus I ortum que donamus nos seniores ad vos acaptatores et ad vestras posteritas ad vestram voluntatem facere*¹¹³³. Dissortadament per al nostre estudi el document no aporta cap més notícia que ens pugui servir de referent per aprofundir amb el coneixement dels cultius propis de l'espai rural de Lleida.

Altre cop ens traslладem a Tortosa, a la data de 1152 per aportar un document en el qual es dóna unes propietats del musulmà Fresca que entre d'altres contenen *ipsa terra de la cequia en sus, reganum et secanum de ipsa cequia supradicta en tro a la spona, sicut aqua vergit de plua ad ipsam cequiam supradictam*¹¹³⁴. El paral·lel de les propietats tortosines tenen un gran valor en el nostre treball perquè hi veiem reflectit el mateix procés d'explotació i ocupació humana del territori. Altre cop un gran propietari de Tortosa que té un patrimoni moble considerable apareix en els documents llatins per expropiar-li tot el que posseeix. Semblantment aquest fenomen és igual a Lleida, on els grans propietaris que resideixen a la ciutat, tenen patrimoni a l'exterior en forma d'assentaments agropecuaris tipus almúnia. En aquest cas concret també és repeteix el model de propietat dividida en el secà i el regadiu, ho detectem gràcies a l'anotació diferencial d'ambdós tipus de conreus. No oblidem la presència de la sèquia, ni tampoc la seva vinculació amb els molins que Fresca disposava en el seu patrimoni, però altre cop, el document no és explícit amb els conreus, tot i que els podem intuïr sabent la disposició de propietats entre el secà i el regadiu, ni tampoc amb l'extensió en superfície d'aquests. Un exemple de gran propietari, que sense esbrinar si la propietat la heredava de l'etapa taifa, sens dubte que el forjament d'aquesta prové del moment d'expansió taifal i consolidació de les èlits urbanes, sobre la supremacia territorial.

---

¹¹³³ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 33, (p. 123-124).

¹¹³⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 151, (p. 135-136).

El 1153 hi ha una donació d'un camp ubicat a Fontanet prop de la Coniaquera per a sembradura que havia estat de *Avinançaló*, un musulmà de la ciutat de Lleida¹¹³⁵. El conreu aquest cas sembla que és exclusivament de secà, destinat a la sembra de cereal, si tenim en compte el nom *semenadura*. Una propietat que en el context de 1153 creiem que es troba del tot desfragmentada en petites possessions repartides entre els vencedors. Més enllà del districte andalusí de Lleida, en aquest cas situant-nos a la veïna Tortosa, les possessions patrimonials eren força similars a l'evolució que havia viscut la mateix Lleida. En aquest cas ens interessen els conreus que apareixen en la documentació llatina, tal i com ho veiem en un document de 1153 fruit d'una donació al Temple de les propietats *que fuerunt de Ali, filio de Aben Calbo, cum omnibus tenezonibus et pertinentiis suis que ei pertinent vel pertinere debent in omnibus locis, in campis et vineis, in ortis et ortalibus, in terris cultis et heremis*¹¹³⁶. Sens dubte que ens trobem davant un gran propietari de la ciutat de Tortosa, el qual tenia la dualitat de conreus que constatem a Lleida, els de regadiu i els de secà. La vinya, conreu força generalitzat en els dos districtes clarament de secà, els horts i les hortalisses esment interessant en aquest cas perquè en els documents que fan referència a Lleida les hortalisses no hi apareixen citades, així com les terres que estan conreades i les que estan en erm. Els cicles del guaret, o destinar una part de la propietat per a pasturar els bestiar pot ser el motiu pel qual cita les terres en erm.

Volem afegir un paral·lel altre cop de Tortosa que data del 1155, procedent del món rural, en concret de Bitem i Vilanova, on el musulmà Mahomat Avin Exenc tenia unes propietats que hi conreava *vineam et terram cum olivariis et arboribus diversi generis*¹¹³⁷. La particularietat d'aquestes propietats tortosines és el predomini dels arbres de secà, quedant el dubte dels *arboribus diversi generis*. De fet, a Lleida no tenim cap propietat on només hi hagi conreus d'arbres, sinó que la tradició és la divisió en diversos conreus de secà o regadiu, però que comprenen cereals, arbres, i no oblidem les pastures.

Arribant al 1160 tenim un document força extens en la descripció dels conreus que hi havia en la propietat del musulmà de Lleida Avin Socona, *domos, ortos, casals, terras,*

---

¹¹³⁵ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 52, (p. 142).

¹¹³⁶ *Ibidem.*, doc. 53, (p. 153).

¹¹³⁷ VIRGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 53, (p. 103-104).

*vineas, cultus et heremos*¹¹³⁸. Sens dubte tenim un bon exemple de propietat compartida per conreus de secà i de regadiu, amb la presència d'horts i la vinya, així com les terres de conreu o ermes, que com em esmentat anteriorment, poden fer referència a espais destinats o bé al guaret per a que descansi la terra conreable, o en canvi per a la pastura del bestiar, i per consegüent no poden estar sembrades o plantades amb cap tipus de cultiu. El 1161 en el testament de de Berenguer de Torroja aquest dóna a l'església de Sant Ruf la seva propietat que ell denomina *ipsam suam almuniam de Ilerda et ortum unum et duas vineas que ibidem habebat*¹¹³⁹. Podem encara rescatar documents llatins que mantinguin l'esment de la propietat andalusí i el tipus de conreus que s'hi podia plantar, com és en aquest cas altre cop la dualitat tant comuna en el camp andalusí, el regadiu amb l'hort, i el secà amb la vinya. Malauradament no acabem d'ubicar la propietat, ni tampoc sabem la seva extensió. Seguint en el mateix any, tenim un document en que fra Hug de Barzaló mestre de la Milícia del Temple dóna als pobladors de Vensilló i Aviaquint les terres que contenen les següents característiques, *eremum et condirectum, alodios laboratos et eremos et cum pratis vel pascuis et cum omnia qui ad usum hominis pertinet*¹¹⁴⁰. Per primer cop diferenciem entre camps de conreu erms o plantats, i en segon lloc prats i pastures que anirien destinades molt probablement al bestiar d'aquestes propietats. Per tant, mantenir aquesta diferenciació en la propietat pot ser indicatiu de l'anterior ús d'aquestes dues almúnies durant l'etapa andalusí. Per tant confirmaria el paper de la ramaderia en el món rural, tot convivint amb l'agricultura dins l'àmbit de les almúnies. No obstant, no tenim cap dada concreta del tipus de conreus que s'utilitzarien en aquestes explotacions agropecuàries, però si que esmenta l'extensió total de la propietat gràcies a les seves afrontacions *et habent afrontaciones iamdictas turres cum illorum terminis de una parte in termino de Avipeleg et in ipso termino de Carraomada et sic vadit per ipso termino de Cidamon et de ipsa Figuera, de alias partes in termino de Alamus et in termino de Margaleph*. Els camps de conreus en aquesta propietat probablement no destaquen degut al més que probable predomini de la ramaderia a Vensilló. A part d'esmentar els prats i les pastures en el document, pel sud l'antiga almúnia limita amb Margalef, un topònim àrab que va

---

¹¹³⁸ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 96, (p. 196-197).

¹¹³⁹ *Ibidem.*, doc. 102, (p. 205-209).

¹¹⁴⁰ *Ibidem.*, doc. 104, (p. 210-211).

relacionat precisament amb la ramaderia¹¹⁴¹. Certament la ramaderia forma part de l'economia lleidatana durant l'etapa andalusí, la qual va deixar una forta empremta en el territori.

Fent un salt considerable en la cronologia de la documentació, el 1164 tenim una donació d'una propietat que havia estat de Frafon, musulmà de Lleida. Aquesta propietat comptava amb una *vinea que habebam in illas Pardinis (...) et habet affrontaciones vinea istam via publica que vadit a Corbins, et ex alia parte in terra Arnaud Pellicer de Sanaogia, et ex alia parte illo brazali de aqua, et de alia parte illa terra que fuit de Ramon Guitard de Oliola*¹¹⁴². No reconeixem si la propietat d'aquest musulmà era en origen més gran, ja que ara només és tracta d'una peça de terra destinada al conreu de secà. La vinya tingué un gran protagonisme en el camp musulmà, sent un dels principals cultius. De fet, nombrosos són els documents llatins pròxims a principis de la dècada dels seixanta del segle dotze, en que s'impulsa estendre el conreu de la vinya en les propietats adquirides. El 1162 en un document consta *ad plantandum vineam ad meges*¹¹⁴³ és un exemple de l'impuls que és dona a l'expansió d'aquest tipus de conreu en el pla de Lleida. El mateix 1164 tenim una donació al monestir de Poblet de la torre de Peirela dins el terme de Castelló de Farfanya amb les següents pertinences, *cultis vel incultis, cum exiis et regressiis, cum pascuis et aquis*¹¹⁴⁴. Únicament amb el document entenem que la torre de Peirela és una propietat nova fruit de la conquesta a principis de la dotzena centúria. No obstant, avui aquesta torre la reconeixem com torre de Florejachs, una masia ubicada en la primera terrassa fluvial del riu Farfanya a la ribera dreta. La prospecció arqueològica que realitzem pel projecte de la Noguera Oblidada subvencionat per la Diputació de Lleida a través de la Fundació Pública Institut d'Estudis Ilerdencs, ha proporcionat dades referents a l'antiga almúnia de nom desconegut. Els murs localitzats a la base de la terrassa fluvial, en disposició de llarg i través i amb irregularitat, condicionen clarament que la torre Peirela sigui de fundació comtal, sinó que és una apropiació un cop es conquereix Castelló de Farfanya i el seu terme. Fet aquest aclariment, reprenem altre cop l'anàlisi del document i ens quedem amb la dada sobre les terres de conreu i les de guaret, així com les pastures i la

---

¹¹⁴¹ L'etimologia de margalef prové dels *marj* plural *murúj*, BALAÑÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, núm. 13, (Barcelona, 2002), p. 81.

¹¹⁴² SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 130, (p. 242-244).

¹¹⁴³ *Ibidem.*, doc. 114 (p. 225-226).

¹¹⁴⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 259, (p. 206).

zona d'irrigació, com un exemple més de l'herència andalusí, tot combinant les terres de regadiu i la pastura pel bestiar, quedant exempt en aquest cas de qualsevol esment les terres de secà. Tanmateix, considerem que és força probable que dins les propietats de l'almúnia també hi haguéssin durant l'etapa andalusí, uns espais destinats al secà, tal i com ho constatem en la gran majoria d'almúnies que localitzem en el territori lleidatà després de la conquesta comtal.

Arribant al 1168¹¹⁴⁵, obtenim un document que fa referència a la torre de Tabac (topònim procedent de la llengua àrab) que en l'actualitat ubiquem per la toponímia a la partida del mateix nom dins el terme municipal d'Alguaire (el Segrià)¹¹⁴⁶. És interessant d'aquest document l'esment que realitza de les terres de *seccano* que sembla predominaven en la propietat esmentada. Per altra banda, cal pagar un cens que descrivim *ad censum de XVIII faneques de blat, VI faneques de frumento et VI de ordine et VI de avena*. El pagament en espècies d'aquest cens ens ofereix un seguit de productes del camp que és defineixen com a cereals propis de secà, tot i que el blat i l'avena poden estar regades. Tinguent en compte que Tabac durant l'etapa andalusí era un assentament agropecuari tipus almúnia, és probable que la tradició dels conreus de secà en aquesta propietat es mantingui encara, un cop la conquesta finalitzà. Per altra banda, Tabac s'ubica en un espai alt, on les sèquies no hi arriben, tot passant més al sud, pròximes a l'actual canal de Pinyana. Aquesta dada pot ser significativa a l'hora d'apostar clarament pels conreus de secà.

En un document del 1178¹¹⁴⁷ el musulmà Avulit Alchata posseeix *vineas* en una part de les seves propietats, pròximes al Raval de la ciutat de Lleida. Disortadament, la documentació només ens ofereix notícies d'aquesta propietat, ja que de les altres no tenim cap esment respecte el tipus de conreus.

Més enllà de la documentació que fa referència a documents que encara mantenen la propietat andalusí i n'aporten els conreus, en línies generals els conreus que observem a partir de la dècada dels anys cinquanta del segle dotze són encapçalats pel predomini de la vinya, els arbres i els horts, tal i com ho veiem en l'exemple d'un document de 1158 on hi ha la donació d'un *ortum unum cum vitibus et cum omnibus arboribus que ibi sunt*

---

¹¹⁴⁵ SAROBE, R., *Collecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 190, (p. 308-309).

¹¹⁴⁶ Afegim que el topònim Tabac també el localitzem a l'encreuament dels termes municipals d'Alfès, Montoliu de Lleida i Albatàrrec, degut a la nombrosa superfície que ocupa, en concret de tres-centes cinquanta dos hectàrees. En aquest exemple concret, hi localitzem una almúnia situada dins el terme municipal de Montoliu de Lleida, just a la ribera dreta del riu Set, sobre la primera terrassa fluvial.

¹¹⁴⁷ VIRGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 302, (p. 378-400).

¹¹⁴⁸. No oblidem dels espais destinats a la sembradura, tal i com ho constatem en un document de 1160, entre d'altres, que es situa al costat de la sèquia que va de Fontanet a Albarés¹¹⁴⁹. Recordem que la sembradura en primer lloc és una mesura que va de la mà amb l'arribada de la conquesta comtal als territoris andalusís de Lleida, per tant no és una mesura de terra pròpiament andalusí. I en segon lloc va relacionada amb els conreus dels cereals, sense diferenciar els de regadiu amb els de secà. Per tant a l'hora de definir una sembradura haurem d'atendre a la informació complementària que faciliti el document, com per exemple la delimitació amb una sèqui o un riu.

La conquesta dels districtes de Lleida i Tortosa, presuposa en primer lloc una apropiació de les possessions dels musulmans a mans dels vencedors. El que constatem és que en primera instància s'acopla la realitat comtal a la existent andalusí, a través de donacions íntegres de les propietats dels andalusís a la nova societat vencedora. Posteriorment aquests aniran fragmentat aquestes grans propietats, però prèviament a això, senzillament es copia la superfície dels conreus i és traspassa als nousvinguts. Talment, la divisió de la propietat andalusí entre secà i regadiu, i ramaderia, seguirà en l'ideari dels repartiments, donacions i compra-venda de terres un cop la conquesta hagi finalitzat, tot perdurant el model d'explotació del territori andalusí en la societat comtal de la dotzena centúria. El 1159 a Albesa Arnau d'Artesa cedeix a Ponç d'Artesa i a la seva muller Ermessèn una parellada de terra de la seva dominatura de *sechano infra via qui pergit a Castello e Balager, prope dominico de Berenger Arnall, et duas sortes a regum*¹¹⁵⁰. La combinació del secà i el regadiu com veiem en aquest cas concret d'Albesa segueix sent una de les definicions de les propietats deu anys després de la conquesta comtal del districte andalusí de Lleida.

---

¹¹⁴⁸ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 86, (p. 184).

¹¹⁴⁹ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 97, (p. 197-198).

¹¹⁵⁰ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 208, (p. 174).

5.5 La molinaria durant l'etapa andalusí

Iniciem nou apartat amb la molinaria durant l'etapa andalusí al districte andalusí de Lleida. És interessant recollir de la documentació llatina la importància que es donà per part dels conqueridors a la molinaria i la xarxa d'irrigació pels camps de conreus, heredats del món andalusí. L'estudi dels molins i també de les xarxes d'irrigació l'hem d'iniciar en el cas de Lleida partint de la documentació llatina com a font més precisa i més extensa de la qual podem extreure més dades i amb rigor. Si analitzem la documentació immediatament posterior a la conquesta comtal, fins als anys noranta del segle XII, obtenim nombrosos esments de donacions i vendes de molins, així com la construcció de nous fruit de l'impuls que es donà des dels grups socials dirigents i posseïdors de propietats prop de cursos fluvials o de sèquies. La informació que rebem cal contextualitzar-la just després de la conquesta comtal, moment de reorganització territorial degut als repartiments de les propietats andalusines. En aquest cas, la documentació proporciona en comptades ocasions el nom dels antics propietaris andalusís de molins, i en canvi és més generosa amb els nous propietaris fruit del repartiment de la propietat, així com els molins de nova creació. Podem intuir en algunes donacions, principalment les que són més pròximes a la data de la conquesta del districte andalusí lleidatà, que alguns poden tenir el seu origen en l'etapa precedent. El motiu que ens indueix a considerar aquesta qüestió ve per dues bandes, la primera per la data del document, és a dir, com més pròxim a la data de la conquesta localitzem donacions o vendes de molins, considerem que poden ser andalusís; en segon lloc la proximitat de les dates de donació o venda a la conquesta, impedeix la construcció d'un molí i que entri en ple rendiment. Per tant considerem que una part considerable d'aquests molins que avui apareixen esmentats en els documents llatins de després de la conquesta, venen de l'etapa precedent, l'andalusí. Disortadament els documents no acaben de concretar cap nom d'antic propietari, ni cap referència explícita al món andalusí, fet que ajudaria a obtenir més dades sobre la molinaria en l'etapa precedent.

Recopilem una sèrie de documents llatins que fan esment a molins de propietat plenament andalusí, com el que data de 1149 on Ramon Berenguer IV dona d'entre les propietats d'Avincidel *ipsos molendinos qui sunt in termino predictae turris*¹¹⁵¹. El següent data de 1152 on Ramon Berenguer IV dona *ipsum casal in Sigriano quod fuit*

---

¹¹⁵¹ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 119, (p. 112).

de illo mauro Esderofe. Et dono vobis illud ut faciatis ibi molinos (...) et dono vobis illus cum regos et cabregos et cum resclosis et ingressibus et egressibus suis, sine engan ¹¹⁵². També volem incorporar un document que data de 1167 referent als molins d'Almudàfar, ubicats en la proximitat del riu Segre segons les seves afrontacions, en el seu pas per Balaguer, *molendinos vetulos qui fuerunt d'Almudafar* ¹¹⁵³. Hem volgut afegir aquests molins d'Almudàfar perquè a part de demostrar a través del l'antropònim clarament àrab la possessió de molins i el treball divers que podien realitzar, també volem esmentar que després de seixanta-dos anys d'haver-se conquerit la ciutat de Balaguer, la toponímia encara conservava els noms andalusís per designar els llocs. Un darrer document referent a la molinaria andalusí prové del 1171, en concret de la ciutat de Balaguer i que *fuerunt de Morabeti* ¹¹⁵⁴. La generalització de la infraestructura hidràulica en el territori lleidatà vingué de mans dels musulmans. La possessió de *Esderofe, Almudafar o Morabeti* va relacionada amb l'explotació de la molinaria prop del riu Segre, però alhora sembla que segons els documents dins les propietats d'aquests hi hagi recs, caprecs, nombrosos molins i rescloses, tot un exemple de diferents parts d'un sistema hidràulic.

Sens dubte que la pràctica de la molinaria ha de girar entorn a la disposició d'un cabdal d'aigua suficient per fer moure els enginyers tècnics que el formen, per tal de poder-lo fer treballar. Per tant és lícit considerar que un molí necessita una infraestructura de captació d'aigua, i de conducció que li permeti extreure el màxim rendiment a la força d'aquesta. Actualment disposem de pocs exemples de molins medievals que s'hagin conservat en el territori lleidatà, un dels quals el localitzem al municipi de Castelló de Farfanya fruit de l'estudi que estem realitzant sobre el patrimoni històric medieval i la seva dinamització a la Noguera occidental¹¹⁵⁵. Aquest molí rep el nom de cal Retjo, el trobem ubicat dins del casc urbà de la població, en concret a la primera terrassa del riu Farfanya, a la ribera esquerra. L'aigua que arribava al molí inicia el seu recorregut a la peixera, topònim alt medieval per designar una resclosa on s'aturava l'aigua, on és creava una bassa natural, i fruit d'aquesta acumulació d'aigua era factible el neixement d'una sèquia. El nom d'aquesta és la sèquia de l'Horta, que discorre a la perfecció per la

---

¹¹⁵² SAROBE, R., *Collecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 47, (p. 138).

¹¹⁵³ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 311, (p. 241).

¹¹⁵⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 401, (p. 301).

¹¹⁵⁵ BRUFAL, J., "Línies prioritàries d'investigació historico patrimonial", *La Noguera Oblidada*, Flocel Sabaté, dir., (en prensa).

cota tres-cents vint-i-cinc fins al seu final, per tal d'aprofitar la lleugera pendent que manté la orografia. La situació del molí just per sota d'aquesta cota afavoreix que el salt d'aigua sigui quantios, necessari per moure la maquinària. Evidentment que no tota l'aigua s'aprofitava, i la sobrant sortia per un desguàs que donava altre cop a l'aigua que sortia del molí després d'haver fet el seu ús, per reprendre el camí a través d'un conducte fins desembocar altre cop al riu Farfanya. Aquest exemple de molí seria el paradigma a seguir per tot el territori, obtenir una bona captació d'aigua, la conducció, el salt i el retorn al riu si no s'aprofitava pel regadiu, serien les fases a considerar per una infraestructura hidràulica com aquesta. A tall de reflexió, és interessant anotar l'ús de l'aigua responsable que es realitzava en aquest context medieval. Ens referim del retorn al riu de l'aigua que s'havia captat prèviament, la qual un cop finalitzat el seu ús és desviava altre cop cap al seu medi natural. Sens dubte que en el context medieval els conceptes ecologia o ús responsable de l'aigua no existien, però nosaltres observem que la societat que creava i manipulava aquestes infraestructures tenia una visió de la natura que avui em perdut, i és que l'aprofitament dels recursos que ens ofereix cal retornar-li de la mateixa manera. L'exemple de l'ús de l'aigua per moure la maquinària dels molins n'és un bon exemple¹¹⁵⁶.

Reprenent el fil de l'argumentació sobre la molineria andalusí, la pregunta que ens podem formular arribats a aquest punt és si la tecnologia que s'utilitza després de la conquesta prové dels enginys musulmans, o si anteriorment la tecnologia hidràulica dels romans havia deixat una impromta suficient per crear les bases sobre les quals, posteriorment els musulmans extendran la infraestructura hidràulica. L'aqüeducte romà, el clavegueram de les ciutats romanes, són una de les imatges que ens venen immediatament a la nostra ment quan parlem de l'associació aigua i aprofitament durant el món romà. Sens dubte aquestes obres emblemàtiques de la tecnologia tenien una finalitat molt clara i evident, servir a les ciutats pel seu funcionament quotidià. Més enllà del món urbà, les obres d'hidràulica destinades a oferir aigua al món rural per un ús domèstic, l'agricultura i la ramaderia, potser no tenen la petja tant forta en el territori a diferència de les anteriors. L'horta de València ha viscut un debat intens entorn qui construeix la xarxa d'irrigació pels camps de conreu, els romans o els musulmans.

---

¹¹⁵⁶ No obstant, cal esmentar que durant l'edat mitjana, les roturacions que es dugueren a terme en el camp, propiciaren una destrucció de boscos considerable. És a partir d'aquí quan entenem que els conceptes ecologia o sinònims que avui s'utilitzen no existien en aquell moment. Això tampoc vol dir que la societat medieval volgués destruir els boscos, de fet és el bosc una font de recursos ilimitat, capaç d'aportar nombroses possibilitats als homes i les dones medievals.

Deixant de banda les estèrils manifestacions per part dels polítics, i centrant-nos en el camp estrictament científic sembla que finalment hi ha un acord respecte aquest debat tant intens. El 1928 Rubiera considera que els recs de l'horta de València són romans¹¹⁵⁷, però segons Miquel Barceló el problema en l'anàlisi de l'hidraulisme andalusí és que tradicionalment se'l vincula al Magreb i als romans; per això en el cas concret d'aquest rec el problema rau en la comparació perillosa que es realitza amb la xarxa d'irrigació de Marraqueix¹¹⁵⁸, fet que desvirtua la realitat peninsular.

Referent als usos domèstics de l'aigua dins el món rural, cal dirigir-se vers les vil·les romanes, assentaments agropecuàris per excel·lència d'aquesta fase històrica. La capacitat d'emmagatzematge de l'aigua i els usos quotidians que en deriven, demanen establir i innovar en una xarxa de captació i distribució de l'aigua dins de l'assentament¹¹⁵⁹. Per tant ens trobem davant un exemple d'aprofitament dels recursos naturals dins el medi rural.

Seria per la nostra part adoptar una posició d'ignorància desconsiderar la gran aportació del món romà a l'hidràulica, principalment en les tècniques de captació i distribució de l'aigua. La capacitat de recollir l'aigua de les fonts i conduir-la via un aqüeducte demana uns coneixements tecnològics d'alta complexitat. Probablement la diferència que constatem entre l'aprofitament del món romà i l'andalusí de l'aigua aniria enfocat vers precisament al concepte d'ús en les dues societats. Considerem que la generalització en el territori de les infraestructures per les captacions d'aigua com per exemple els *qanāts*, els sequiatges, la parcel·lació d'irrigació, la molineria és produeix durant l'etapa musulmana en el territori lleidatà. La generalització en l'ús de l'aigua per destinar-la a l'agricultura principalment, és el factor clau que demana l'extensió de l'infraestructura hidràulica. Les ciutats, fortificacions, alqueries i les almúnies o, el que ve a ser el mateix, assentaments urbans i rurals andalusins, demanen l'obtenció d'aigua per tal de satisfer les necessitats socials, de la vida quotidiana. En el cas concret de l'urbanisme de Lleida ciutat, es detectà una xarxa de clavegueram i conducció d'aigua

---

¹¹⁵⁷ RUBIERA, J., "El sistema de riegos en la huerta valenciana no es obra de los árabes", *Disertaciones y ocúspulos*, II, Madrid, (1928), p. 309-313.

¹¹⁵⁸ BARCELÓ, M., *El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidráulica andalusí*, Maracena, 1996, p. 13.

¹¹⁵⁹ La vil·la romana del Romeral (Albesa, la Noguera) disposa en la part central del patí d'una cisterna que recollia l'aigua de la pluja procedent de les teulades. Per altra banda en l'assentament de Bovalà, també hi ha una cisterna per abastir d'aigua la població. PALOL, P., de, *El Bovalar Seròs, Segrià, conjunt d'època paleocristiana i visigòtica*, (Lleida, 1989), p. 3-28.

que data de l'etapa andalusí¹¹⁶⁰ que ofereix aigua en alguns sectors de la ciutat. Més enllà de l'àmbit urbà, els conductes d'aigua són força comuns en els assentaments agropecuàris del subdistricte de Castellans. A l'almúnia de Mas de Matxerri detectem una sortida d'aigües que arranca des del mur limítrof i, discorre per la pendent que ofereix la roca sucrera del turó; semblantment a l'almúnia del Timorell I també localitzem una sortida d'aigües de l'interior vers l'exterior; en el cas de l'almúnia de Vall de Melons, la complexitat de la infraestructura de conductes entre cisternes petites demostra la generalització en el territori andalusí de la tecnologia d'ús i aprofitament de l'aigua.

A més no oblidem que dins la quotidianetat musulmana hi ha el precepte musulmà va associat a l'aigua com element purificador a l'hora de practicar l'oració o entrar a la mesquita. Respecte els conreus, l'aplicació de tècniques d'irrigació incorporades des d'Orient permeten extreure millors resultats, així com, incorporar nous cultius fins ara inèdits a la península Ibèrica. De fet, la societat musulmana desenvolupa una major interrelació amb l'aigua degut al rol que adopta amb la religió. El món romà facilita tècniques d'hidràulica, però el món musulmà a part d'adoptar-les, les generalitza a tot el territori, i també aporta tècniques noves com la noria, o les rescloses als rius.

La molineria és un element que s'introdueix amb força en el territori i pren protagonisme dins la societat musulmana, i en el cas de Lleida ho veiem a través de la documentació llatina. No obstant, tenim seriosos buits sobre els molins andalusís, per exemple no sabem quin és l'efecte que produeixen en el si de l'economia musulmana, quina era la seva tipologia o per a què estaven creats, ni tampoc qui eren els propietaris dels molins, si és tracta de propietaris que explotaven el molí, o si són els grans propietaris qui en tenen la completa potestat¹¹⁶¹. Referint-nos amb el cas concret dels molins d'Almudàfar aquest posseeix *molendinos vetulos*¹¹⁶², per tant és tracta de diversos emplaçaments que té pròxims al riu Segre en el seu pas per Balaguer. Certament la construcció d'un molí medieval en l'etapa andalusí no diferencia gaire d'un de comtal, la necessitat de pedra i fusta com elements bàsics per bastir-lo i fer-lo útil, demanen un esforç econòmic considerable. En aquest exemple concret, Almudàfar

---

¹¹⁶⁰ OLIVER, A., *L'antic Portal de Magdalena*, 4, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1992. ID, "Un exemple de model urbà andalusí: medina Larida. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 7, (Lleida, 1997), p. 77-106.

¹¹⁶¹ Llegint la documentació, ens adonem que els molins que perceben fruit del repartiment de la conquesta, o els de nova fundació, tenen com a propietaris personatges destacats de la societat comtal del segle XII.

¹¹⁶² ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 311, (p. 241).

en té uns quants sense saber-ne el nombre concret, però aquest plural que ens apareix en la documentació, pot ser indicatiu que és un personatge amb una capacitat adquisitiva considerable, ja que els costos d'un molí són alts. Per tant estariem parlant d'un propietari destacat, probablement podria formar part socialment d'un cert pes en els afers locals, i gaudir d'una certa preeminència en la societat lleidatana andalusí. Curiosament, no sabem si és per la desaparició de documentació, aquest gran propietari no té cap més possessió en forma de cases dins l'àmbit urbà, o terres de conreu o pastura. Per tant dista en certa mesura del clàssic propietari lleidatà andalusí, que té propietats urbanes i rurals en forma de les almúnies tal i com em vist en els punts cinc-tres i el cinc-quatre. Potser ens trobem davant un grup social que el podem entendre de l'èlit lleidatana, però amb una ascendència diferent de la resta del grup social, ja que aquest prové del treball industrial que ofereix la molinaria. No obstant els altres dos propietaris andalusís de molins *Esderofe* i *Morabeti* que em localitzat dins la documentació llatina, només tenen un sol molí. Clar, evidentment una sola possessió d'un molí no sabem fins a quin punt pot suposar un motiu de pertinença al grup social preeminent de Lleida. Talment, esdevenir propietari d'un molí amb la dificultat tècnica que té la seva construcció, així com el cost que podia tenir construir-lo, demanaven una important inversió i esforços. Això pot ser un indicador que tot i no ser uns propietaris importants segons la possessió de patrimoni, pel sol fet de posseir un molí, podrien formar part d'un grup social amb un cert pes dins la societat andalusí lleidatana, ja que no serien comparables, creiem, amb petits propietaris agrícoles de la ciutat de Lleida o de les alqueries rurals. Certament, les qüestions que ens estem preguntant són símptoma de la poca informació que tenim sobre la molinaria dins el districte andalusí de Lleida durant el context musulmà. Això a més enllaçaria amb la incapacitat que ha tingut de moment l'arqueologia per resoldre els enigmes que encara tenim, ja que mai s'ha efectuat cap intervenció arqueològica en un molí andalusí, ni tampoc fins ara l'aplicació de la metodologia de prospecció superficial ha aportat dades referents a la localització d'un molí andalusí. Tot i així, és cert que la documentació llatina ens proporciona dades respecte l'ubicació dels molins de propietat d'andalusís, però malauradament en l'actualitat s'ha perdut el seu rastre¹¹⁶³, o han estat engolits per

---

¹¹⁶³ En aquest cas seria representatius els molins d'*Esderofe* i *Morabeti* dels quals no tenim cap notícia on podrien localitzar-se en l'actualitat.

d'altres posteriors¹¹⁶⁴. Per tant la dificultat i la pèrdua d'aquest valuós patrimoni és latent i de difícil solució.

Deixem enrera la qüestió patrimonial i recuperem l'estudi de la molinaria andalusí a Lleida, entrant en un nou aspecte, el qual derivaria de la quotidianetat de l'ús dels molins. L'aigua és dels elements que fan funcionar aquest instrumental, el més important, perquè desenvolupa el paper de carburant que el fa treballar. Un molí hidràulic sense aigua no pot funcionar, d'aquí que la seva dependència va estretament lligada a l'arribada del preuat líquid. Tanmateix, no oblidem les condicions de la seva arribada a la màquinaria que ha de fer moure, perquè també és un factor elemental que pot fer derivar el treball a poc productiu i d'escassa qualitat, a tot el contrari. La ubicació equivocada degut a un càlcul de les cotes de nivell mal realitzat, pot determinar l'òptim funcionament de la màquina. Cercar la pressió de l'aigua passa per obtenir un salt considerable des de la sèquia, d'aquesta manera entra en força i garanteix el bon funcionament dels engranatges i les rodes.

Tot plegat com hem dit, passa per tenir aigua en els moments de funcionament del molí. La sèquia és la infraestructura que la condueix, però molts cops cal compartir-la amb els pagesos que tenen propietats amb conreus que és poden beneficiar d'una bona irrigació. De fet, fins abans de la caiguda del califat de Còrdoba, les obres hidràuliques anaven impulsades des de l'estat i, per tant l'obra pública predominava per sobre de la privada¹¹⁶⁵. La convivència de dos móns tant diferents és motiu de possible controvèrsia, però abans d'entrar a analitzar-la, mirem en primer lloc el per què cal compartir una sèquia entre pagesos i moliners. La tendència conceptual d'entendre l'espai rural en la onzena centúria, a partir de la desaparició de la propietat pública donat que l'estat ha entrat en crisi i, finalment ha desaparegut, a favor de la propietat privada, afavoreix que les sèquies abans fàcilment utilitzables i que es compartien per pagesos, a partir d'aquest nou context sigui tot el contrari¹¹⁶⁶. La privatització del món rural lleidatà en el segle XI, impulsa als grans propietaris, que poden finançar una gran obra com aquesta, poder desenvolupar unes necessitats d'irrigació dels seus camps per obtenir uns majors rendiments en la seva productivitat. Per tant això condiona a que

---

¹¹⁶⁴ Probablement els molins d'Almudàfar podrien localitzar-se en les proximitats del molí que tenim avui en dia a Balaguer, com per exemple el molí de Regany.

¹¹⁶⁵ BARCELÓ, M., "La qüestió de l'hidraulisme andalusí", *Les aigües cercades (Els qanāt(s) de l'illa de Mallorca)*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1986, p. 12-14.

¹¹⁶⁶ Aquesta tendència de privatització del sòl públic en privat també és constata en l'àrea d'Osca, vegeu a SENAC, P., "Evolució del poblamiento musulmán al norte del Ebro (siglos VIII-XI)", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 143-154.

després el molí serà l'element que s'afegirà a la infraestructura montada, adoptant una postura de alhora necessitar aigua perquè funcioni, però al mateix moment sense un clar privilegi, pot desenvolupar un paper secundari, degut a que és un element que s'afegeix. El procés també pot ser interpretat a la viceversa, és a dir, que la construcció de la sèquia pot ser impulsada per un propietari que té un o varis molins i necessita l'aigua, i després serà la pagesia que voldrà irrigar els camps, sent aquests els qui s'acoplaran a la infraestructura que ja funciona, però a canvi d'un més que probable cens o fiscalitat, perquè estem parlant d'una propietat privada. Disortadament aquestes hipòtesis poden ser factibles, ja que les extreiem d'estudis realitzats dins el món andalusí, però lluny del districte de Lleida.

La construcció dels molins andalusins responen per altra banda, a una necessitat d'elaborar farina per a ús quotidià. Demuestra clarament que una part de la producció en el món rural andalusí anava destinat al conreu dels cereals, per tal d'obtenir la farina ja esmentada que permeti fer pa, o altres derivats per a l'alimentació del dia a dia. Per tant és rellevant els conreu del cereal, probablement de secà, i també la interrelació que té amb la molineria que s'ubica en les proximitats de les ciutats i els cursos fluvials, tot aprofitant l'aigua que ve de les sèquies¹¹⁶⁷. Sens dubte assistim a una especialització de la indústria de la molineria, perquè una part d'aquesta té una dedicació a moldre el gra, però a més, ens trobem davant una sectorialització d'aquest sector econòmic lleidatà, perquè és probable que altres molins puguin tenir una funció diferent a la dels fariners. Dinamització d'un sector nou que va més enllà de l'agricultura i la ramaderia, claus de l'economia alt medieval, que estarien estretament vinculades amb els molins, ja que sense materia primera a transformar, no poden funcionar. Disortadament no sabem a quins paral·lels ens podem remetre perquè no en tenim més dins el territori musulmà de Lleida.

Tanmateix i centrant-nos amb els molins fariners andalusís, la seva construcció coincidiria amb una demanda creixent de farina, que s'uneix amb una nombrosa producció de cereal tipus blat. Efectuem aquesta reflexió perquè d'herència antiga l'edifici que es destina a l'obtenció de farina no és molt habitual, ni generalitzat, sinó que més aviat dins l'àmbit domèstic es destina un espai proper a la cuina on hi ha un molí giratori manual, el qual desenvolupava la tasca d'elaborar farina a escala familiar.

---

¹¹⁶⁷ TRILLO, C., *Agua, tierra y hombres en Al-Andalus. La dimensión agrícola del mundo nazarí*, Grupo de Investigación "Toponimia, Historia y Arqueología del Reino de Granada", Granada, 2004.

En aquest cas, parlem d'uns quants molins entesos com un mecanisme complex, amb una maquinària gran, que necessita una font d'energia, i que pot desenvolupar una capacitat de treball quantiosa, destinada a un nombre d'individus major. Ens trobem doncs, davant un canvi de percepció social del treball domèstic, degut a que és necessita una indústria que permeti l'obtenció d'una major quantitat de farina? O és el mercat qui a través de l'oferta i la demanda, ha permès obrir una via de negoci amb la farina, destinat a un consum local, però també exportable? Són reflexions que ens realitzem per tal d'entendre millor el per què de la construcció dels molins fariners en un àmbit en que el treball domèstic fins al moment havia suplert a la perfecció aquesta necessitat industrial. Creiem que el món urbà és el principal actor que ha fet modificar les conductes tradicionals domèstiques¹¹⁶⁸, ja que durant l'etapa andalusí les ciutats han experimentat un canvi substàncial pel que fa a la demografia i la potència sobre el territori. La dinamització de les societats urbanes, entès com la proliferació d'oficis urbans artesanals amb les seves respectives especialitzacions professionals, han privat a aquestes persones de conrear terres per la seva subsistència diària. Per tant hi ha una demanda dins les ciutats d'aliments que és poden adquirir als mercats o als espais habilitats per realitzar les transaccions econòmiques. Aquesta raó de ser de les ciutats, fa que la molineria que s'hi ubica en les proximitats tingui la seva lògica, ja que poden rebre cereals procedents del món rural, els transformen amb gra, i és distribueixen, entre altres llocs, a les ciutats. La interacció ciutat-camp és completa també en aquesta vessant de l'economia, perquè l'agricultura que s'hi practica demostra que té el potencial suficient com per guardar llavors per la sembra de l'any següent, abastir d'aliments la família, el pagament d'impostos si es realitzava amb espècies, i després encara sobrava una part de la producció per destinar-la a elaborar farina. Probablement aquesta part de la collita és podria vendre, sempre i quan no hi hagués qualsevol altre tipus de tracte personal entre els dos productors, i el pagament s'efectués d'altres formes. La ciutat per la seva banda pot absorbir l'exedent del món rural en forma de demanda, en aquest cas de farina, per tant és corrobora un sistema econòmic tributari i mercantil.

Associem la molineria a un fenomen urbà, més que a un posicionament rural. Però dins el món rural, també hi trobem molins? Fins al moment en els assentaments rurals tipus almúnia no em localitzat restes de molineria, amb el benentès d'indústria que

---

¹¹⁶⁸ La reflexió no la volem fer extensa a altres àmbits de la tradició en el treball domèstic, sinó que només és tractaria d'aquest cas concret.

manufactura un producte per generar-ne un altre. Però això no implicaria que en aquests àmbits és continués utilitzant el molí manual tradicional format per dues rodes de pedra partides per la meitat, a les quals s'hi col·loca el gra al centre, i s'acciona la mola a través d'una fusta que facilita la generació d'energia per part de l'home. Tanmateix sembla interessant afegir que posteriorment a la conquesta comtal del territori musulmà de Lleida, en les conques del riu Set i del riu Corb, hi proliferen nombrosos molins¹¹⁶⁹. No sabem si aquests molins poden tenir una reminiscència andalusí, o si són de nova construcció just després de la conquesta. La poca claredat de la documentació llatina, i l'absència d'aportacions de l'arqueologia davant aquesta temàtica, posen en dubte si més enllà dels espais immediatament urbans, hi podem trobar molins hidràulics.

La molinaria doncs, és un exemple més de la capacitat dinàmica de la societat andalusí lleidatana, capaç d'entretreixir lligams amb el territori a través de la seva pròpia essència, per tal de fomentar una economia local i possiblement regional, que generà sense cap mena de dubte riquesa. D'aquí que els propietaris de molins andalusís tinguin nombroses possessions com és el cas d'Almudàfar de Balaguer, ja que la construcció i manteniment d'aquesta infraestructura és realment complexa i costosa¹¹⁷⁰.

5.6 La ceràmica d'emmagatzematge

Els treballs de prospecció arqueològica del sòl dels assentaments andalusís que ubiquem dins el subdistricte de Castellans, ens proporcionen principalment material ceràmic de superfície de cronologia andalusí. La localització d'aquests fragments pot ajudar a l'historiador a estudiar amb més precisió el passat de la societat que va viure i explotar

---

¹¹⁶⁹ Consulteu SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998.

¹¹⁷⁰ MARTÍ, R., "Oriente y Occidente en las tradiciones hidráulicas medievales", *I Coloquio de Historia y Medio Físico*, Instituto de Estudios Almerienses, Departamento de Historia, Almería, 1989, p. 423-440. ID., "Ceràmica medieval i pagesos indocumentats a la vall del riu de Bitlles", *Ceràmica medieval catalana*, Antoni González (dir.), Raquel Lacuesta (coord.), 1997, p. 273-294. KIRCHNER, H., "Tierras de clanes: espacios hidráulicos y clanes andalusís en la isla de Yabisa (Ibiza)", *Arqueología espacial*, 19-20, (1998), p. 351-372. BARCELÓ, M., KIRCHNER, H., MARTÍ, R., TORRES, J.M., "Sistema de regadío y asentamientos andalusís en la estribación sur de la Sierra de Cazorla", *El agua en zonas áridas: Arqueología e Historia*, Instituto de Estudios Almerienses, Departamento de Historia, Almería, 1989, p. 169-182.

no només l'assentament, sinó que també el territori circumdant. Al llarg del treball em utilitzat la ceràmica per anàlisis concrets, com establir la cronologia dels assentaments, els vincles amb la capital lleidatana, els fluxos de relacions segons els tipus de ceràmiques, com també ajudar-nos de la ubicació i densitats d'aquesta a l'hora de determinar la possible extensió d'un assentament tipus almúnia ja que són els més extensos i els de més difícil concreció¹¹⁷¹. En aquest punt, i d'acord amb el seu títol, utilitzarem altre cop la ceràmica que em localitzat en superfície, per estudiar exclusivament la que correspondria a un ús d'emmagatzematge de productes. Ens trobem dins l'apartat d'explotació del territori, i per la pròpia naturalesa del tema que estem tractant cal aprofundir en el seu anàlisi, aportant elements que permetin extreure aspectes encara foscos. Per aquest motiu la ceràmica degut a la seva pròpia dinàmica d'element creat per mans humanes que formaren part de la societat que estudiem, i per consegüent elaborada per una funció premeditada, és una bona font material històrica que ha d'obrir i donar més pés a l'argumentació que estem mantenint sobre l'explotació del territori. La ceràmica és *de todos los elementos fabricados por el ser humano en este intervalo de tiempo, es el más perdurable, y sin embargo sus características son suficientemente flexibles para que cada sociedad deje en ella unas huellas propias. Esto la convierte en el fósil director perfecto, el indicador por excelencia de las distintas épocas y culturas. Pero el valor de la cerámica va mucho más allá de eso. Debido a lo relativamente sencillo y barato de su proceso de fabricación, las piezas de barro cocido se encontraban presentes en todos los aspectos de la vida cotidiana de los diferentes grupos sociales, desde las cocinas de los hogares más humildes hasta las bodegas de los barcos destinados al transporte de los productos de lujo a largas distancias, por lo que resulta muy ilustrativa de gran cantidad de actividades económicas*¹¹⁷². El dinamisme que ofereix la ceràmica no deixa de ser per altra banda una de les claus per accedir a l'estudi de la societat andalusí, plantejant-se no com una alternativa a la documentació, sinó que cal plantejar-ho com una complementació d'ambdues línies de

---

¹¹⁷¹ Les torres per la seva banda són estructures amb una presència humana més limitada, que per la seva morfologia tenen una projecció sobre l'espai força limitada, sense presentar unes transformacions tant substancials com les almúnies, ja que per definició són assentaments agropecuàris. Respecte l'alqueria de Castellldans, la dificultat rau en la construcció de l'actual població de Castellldans, fet que ha impedit la conservació de qualsevol tret andalusí en superfície.

¹¹⁷² JIMÉNEZ, M., CARVAJAL, J.C., "La cerámica de Madinat Ilbira", *La Opinión de Granada*, martes 25 de septiembre de 2007, p. 25.

recerca, per tal d'aconseguir una visió holística¹¹⁷³ en el camp de la recerca en història medieval.

En aquest apartat no només ens limitarem a esbrinar l'ús de la ceràmica, que en aquest cas seleccionarem exclusivament la d'emmagatzematge, sinó que intentarem anar més enllà, i esbrinar a partir dels materials que tenim de les almúnies del subdistricte de Castellldans, quins atuellens tenen una procedència de fora de l'àmbit local lleidatà. De fet té una certa complexitat diferenciar materials produïts de Lleida i els que poden procedir de districtes veïns, si tenim en compte el concepte de regionalització¹¹⁷⁴ d'Alandalús. Parlem dels espais comuns administratius com per exemple el que representa la frontera superior capitalitzada per Saragossa, o sense anar més lluny el Llevant peninsular el qual té unes produccions pròpies com l'olla valenciana¹¹⁷⁵. Sense cap mena de dubte, en una societat dinàmica com l'andalusí, i més en el context de la onzena i dotzena centúria on les relacions entre diferents territoris són força habituals, més enllà dels conflictes bèl·lics, és probable que donat al comerç localitzem fragments de contenedor procedents d'altres llocs de la península. Tanmateix l'actual divisió territorial d'Espanya, ha repartit diferencialment l'anterior unitat administrativa que formava Alandalús. El treball de reconeixement d'ambdues realitats, ha de ser necessari per l'investigador per evitar no caure en el localisme d'una sola delimitació administrativa, i tenir en compte la possibilitat de compaginar-ne amb dues o tres. En el nostre cas, el ja desaparegut districte andalusí de Lleida tenia una extensió que anava per les actuals comunitats autònomes de Catalunya i Aragó, i en concret per quatre províncies, Osca, Saragossa, Tarragona i Lleida. No obstant, no deixa de ser suggerent en la recerca ceramològica la detecció dels elements culturals que han pogut deixar una certa impronta a l'hora de manufacturar la producció tipològica en concret. Estem parlant de debats que és remonten a finals dels anys vuitanta i dels noranta, sobre quins aspectes serien indígenes, quins altres berèbers, o què en queda en tot plegat de l'herència visigoda¹¹⁷⁶. Pel que ens pertoca a nosaltres, aquest debat ens quedaria força

---

¹¹⁷³ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 39-50.

¹¹⁷⁴ GUTIÉRREZ, S., *La Cora de Tudm̄r de la antigüedad tardía al mundo islámico. Poblamiento y cultura material*, École des Hautes Études Hispaniques-Casa de Velázquez, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert"-Diputación Provincial de Alicante, Madrid-Alicante, 1996, p. 22-23.

¹¹⁷⁵ BAZZANA, A., GUICHARD, P., "Archéologie extensive dans la région valencienne (Espagne)", *Castrum 2: Structures de l'habitat et occupation du sol dans les pays méditerranéens: les méthodes et l'apport de l'archéologie extensive*, (Roma-Madrid, 1988), p. 3-28.

¹¹⁷⁶ BARCELÓ, M., KIRCHNER, H., LLURÓ, J.M., MARTÍ, R., TORRES, J.M., *Arqueología medieval en las afueras del "Medievalismo"*, Barcelona, 1988. ACIÉN, M., "La cultura material de época emiral en el sur de al-Andalus. Nuevas perspectivas", *La cerámica altomedieval en el sur de al-Andalus*,

allunyat degut a que ens trobem en una fase històrica força posterior a l'arribada dels musulmans. Talment, ens pot servir de referent a l'hora d'identificar trets culturals que conformava Alandalús en el context de la onzena i dotzena centúria, com per exemple els *saqaliba* o eslaus, els berèbers arribats durant el califat, els almoràvits, i la interacció amb el món comtal perquè en el nostre cas particular, el districte andalusí de Lleida és fronterer fins a l'extrem de ser la última ciutat musulmana de l'Islam occidental. Si, traslladem aquests plantejaments a la qüestió que ara ens pertoca, la ceràmica d'emmagatzematge, ens adonem que podem extreure conclusions força rellevants del seu estudi. Establir xarxes de comerç, és important esbrinar si les produccions que localitzem en el sòl dels assentaments del subdistricte de Castellans són d'elaboració local, o han estat importades i de quin lloc. Obtenir dades referents a la procedència de les peces acotarem millor les línies de comerç, què és comercialitzava, com és duia a terme partint del tipus d'atuell farà falta un element més o menys gran per dur-lo. Relacionar el camp i la ciutat, intensificar la recerca aprofitant els resultats que obtenim de l'anàlisi de la ceràmica, podem averiguar què és porta del camp a la ciutat, i de la ciutat al camp, el qual és força suggerent i engrescador perquè sabem què és produeix en el món agrari lleidatà, però alhora què és fa a les ciutats que interessa al món rural. Estudiar la quotidianetat dels assentaments agropecuàris tipus almúnia, seria una destacada aportació per part nostra obtenir de la ceràmica de superfície els productes que tenen emmagatzemats, amb quin tipus d'atuell ho guarden, de què s'alimenten o què consumeixen. Certament un acurat anàlisi de la ceràmica que serveix per fer de rebost, pot definir a la perfecció una part de la societat i els seus hàbits quotidians. Disortadament només aprofundim en l'estudi de dos segments socials molt concrets, per una banda l'èlit social que resideix a la ciutat i té les possessions patrimonials al camp, i per altra banda les persones que treballen la terra. Ara per ara, sense una excavació arqueològica és difícil precisar amb exactitud què tenim d'uns i què tenim dels altres, perquè la ceràmica de superfície si una deficiència té, és que aquesta informació no te la proporciona.

La recerca documental esdevé un element clau en la nostra investigació¹¹⁷⁷ degut a la seva pròpia naturalesa ja que, pot convalidar a la perfecció les aportacions tant concretes

---

(Salobreña, 1990), Granada, 1993, p. 153-172. GUTIÉRREZ, S., "La cerámica paleoandalusi del sureste peninsular (*Tudmīr*): producción y distribución (siglos VII al X)", *La cerámica altomedieval en el sur de al-Andalus* (Salobreña, 1990), Granada, 1993, p. 37-66.

¹¹⁷⁷ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 23.

sobre els conreus, que ara ho podem combinar amb els resultats que obtenim de l'anàlisi de la ceràmica d'emmagatzematge. La combinació d'ambdues línies esdevé fructífera a l'hora d'obtenir la informació dels documents, respecte els conreus més habituals del districte andalusí de Lleida, pot ser un indicador dels productes que podrien contenir en el seu interior. Com em vist ens ha aportat dades sobre els conreus més habituals de l'espai agrari lleidatà, l'oli, el vi, recordem que tots dos són força habituals i comuns, no oblidem el gra, que pot anar destinat a la molinaria per obtenir farina, o emmagatzemar altres productes quotidians. No oblidem les pomes, fruit d'horta que també s'esmenta en la documentació llatina, la qual és una incògnita ara mateix com és podria transportar si fos necessari, o com s'emmagatzema, si amb atuells ceràmics, o amb d'altres que desconeixem. La incertesa que tenim a l'hora d'intentar especificar quins tipus de ceràmiques aniran destinades a guardar els olis, el gra o el vi, ja que el material de superfície no és del tot precís en aquesta direcció, ens obliga a plantejar possibles hipòtesis i plantejaments que afavoreixin una aproximació a les utilitats quotidianes d'aquests utensilis. De fet, la nostra reflexió és concreta en dues vessants: la primera amb la tecnologia de manufacturació de la peça en la qual s'ha de tenir en compte a quin ús va destinada, que en aquest cas ja el sabem, però també quin tipus de producte agrícola ha de guardar en el seu interior. Certament, no és el mateix un líquid com l'oli que és més dens, que el vi, o els cereals que demanen més espai donat a la major producció. Aplicar tècniques a l'hora d'elaborar els atuells afavoreix guardar i conservar els productes en un estat òptim des del moment en que es dipositen en el seu interior. En el cas del torn¹¹⁷⁸, afavoreix l'elaboració d'atuells més complets i de majors tamanys, sempre i quan és compti de la col·laboració de dos persones per fer girar el torn i l'altre manualment fer créixer la peça¹¹⁷⁹; però no ens oblidem de les pastes que com més depurades les trobem, més qualitat tenen en el moment d'efectuar la funció per a que han estat creades; els vidriats, que en gran part dels grans contenidors que localitzem en la superfície de les almúnies de Castellldans en queden petits vestigis molt desgastats,

---

¹¹⁷⁸ Una excel·lent descripció del torn la realitza Sónia Gutiérrez, *el torno está formado por dos ruedas unidas mediante un eje vertical; la pella de barro se coloca en la más alta, que suele ser de pequeño diámetro, mientras que sobre la inferior se aplica la fuerza de propulsión con el pie. El uso de este mecanismo permite la propulsión continua y la liberalización de ambas manos para tornear, aprovechando la fuerza centrífuga del giro impelido con el pie*, GUTIÉRREZ, S., *La Cora de Tudm̄ir de la antigüedad tardía al mundo islámico. Poblamiento y cultura material*, École des Hautes Études Hispaniques-Casa de Velázquez, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert"-Diputación Provincial de Alicante, Madrid-Alicante, 1996, p. 45.

¹¹⁷⁹ GUTIÉRREZ, S., *La Cora de Tudm̄ir de la antigüedad tardía al mundo islámico. Poblamiento y cultura material*, École des Hautes Études Hispaniques-Casa de Velázquez, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert"-Diputación Provincial de Alicante, Madrid-Alicante, 1996, p. 56.

els quals proporcionen una qualitat i seguretat per conservar i mantenir els líquids en el seu interior; i finalment no oblidem la coccio, la qual depenent del tipus de pasta i els vidriats, se n'obté una major o menor qualitat del contenidor¹¹⁸⁰. De fet aquesta tecnologia indica clarament que ens trobem davant tallers especialitzats, les produccions dels quals van destinades a omplir la demanda local, però també la regional¹¹⁸¹, ja que el comerç de segons quins productes exigeix una qualitat del contenidor major. Em vist fins al moment unes tipologies que van destinades a uns conreus molt concrets, però en canvi no ens em d'oblidar d'altres, com per exemple la fruita. No sabem com és pot guardar la fruita que és produïda en el camp, si seria en caixes de fusta o mimbre, o és dipositarien en recipients de ceràmica¹¹⁸².

La segona reflexió que volem afegir va en direcció a l'hàbitat o l'àmbit domèstic de les almúnies lleidatanes. Creiem que hi ha d'haver una interacció necessària entre la morfologia dels atuellers que contenen els productes en el seu interior, i l'espai que aquests ocupen en l'interior de les estances. Les dimensions de les produccions d'emmagatzematge acostumen a ser de dimensions considerables, si ho comparem amb la ceràmica de taula o cuina. La finalitat per a que han estat creades, marca sense cap mena de dubte el seu tamany. Per aquest motiu, necessiten uns espais capaços de salvaguardar de l'exterior les peces i el que contenen, els quals creiem que poden ser independents, o associats a l'espai domèstic. Un magatzem entès en el context de la onzena i dotzena centúria seria l'indret idoni, però no obstant, els tupins i gerres degut a tenir un cos gruixut però de tamany petit, poden ocupar un espai dins de la cuina, i no necessitarien (exceptuant una ordenació preestablerta) que anessin junt amb els grans contenidors tipus tenalla.

Deixant enrera els aspectes tècnics, documentals i domèstics, seria convenient obrir una línia de recerca innovadora en el camp de l'arqueologia i omplint amb els requisits de pluridisciplinarietat. Creiem que és de gran valor per l'estudi de l'economia i la quotidianetat, dos ítems que formarien part de l'explotació del territori, efectuar els

---

¹¹⁸⁰ Referent a la qüestió de la coccio de la ceràmica podeu consultar, ALIPRANDI, G., MILANESE, M., *La ceramica europea. Introduzione alla tecnologia, alla storia e all'arte*, Ed. Ecig, Genova, 1986.

¹¹⁸¹ GUTIÉRREZ, S., *La Cora de Tudmir de la antigüedad tardía al mundo islámico. Poblamiento y cultura material*, École des Hautes Études Hispaniques-Casa de Velázquez, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert"-Diputación Provincial de Alicante, Madrid-Alicante, 1996, p. 49.

¹¹⁸² Probablement la recol·lecció de la producció de pomes, en primera instància és dipositaria en caixes de fusta o mimbre, les quals són més àgils de dur degut al poc pes que tenen, i en absència d'una tipologia ceràmica que ho confirmi, aquestes un cop arribades a l'almúnia probablement és guardessin en el mateix recipient, o en un altre de més gran fet del mateix material resistent vegetal.

corresponents anàlisis químics¹¹⁸³ dels fragments de ceràmica per obtenir unes dades concloents i clares que aclareixin la funció de cada peça. De fet, aquest és un dels problemes que ens trobem, saber quin és l'ús exacte del material d'emmagatzematge de les almúnies de Castellldans, ja que avui en el nostre cas concret, els productes que hi havia en el seu interior s'han perdut.

Les prospeccions arqueològiques que em efectuat en les almúnies del subdistricte de Castellldans ens confirmen en primer lloc que en tots els casos, és detecta en superfície la presència de ceràmica d'emmagatzematge, en major o menor mesura. D'entrada no deixa de ser rellevant la detecció d'aquest material en la superfície, el qual significa que ens trobem en un àmbit rural, que emmagatzema la producció dins de l'assentament agropecuari tipus almúnia, i la productivitat no deixa de ser important per la notòria presència de fragments en superfície. A continuació presentarem aquest tipus concret de ceràmica en els assentaments agropecuaris i militars on la localitzem, partint de les següents premises que senyalem, el tipus d'atuell què és, i la possible funció que desenvolupa en la vida quotidiana¹¹⁸⁴. En primer lloc estudiarem els materials de l'almúnia de Mas de Matxerri (terme de Castellldans), una de les més grans i de major presència sobre el territori. Aquesta conté un total de dos fragments que correspondrien a ceràmica d'emmagatzematge. El tipus u (peça número u) és una possible gerra ja que només tenim un fragment informe que correspon a la part del cos. El fragment presenta un gruix de cinc mil·límetres, format per una pasta oxidada molt porosa, que conté desgredants, adopta un color lleugerament rosat, i presenta un acabat força bo. La morfologia globular que té, juntament amb les restes de decoració geomètrica en forma de línies en manganès horitzontals molt juntes i una de transversal, i la presència d'engalba en la superfície, ens du a considerar la possibilitat de trobar-nos davant una gerra. Les tenalles per la seva banda no acostumen a tenir decoració en la seva part exterior. No detectem presència de vidrats. El fet de ser una fragment informe impedeix

---

¹¹⁸³ Les innovacions que s'estan aplicant a l'arqueologia medieval arrenquen des de la dècada dels noranta amb l'aplicació d'altres disciplines científiques, com en aquest cas concret la química. *V Jornades d'Arqueologia Medieval a Catalunya. Noves tendències en Arqueologia Medieval*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1990.

¹¹⁸⁴ Recordem que un dels objectius que ens vam proposar a l'hora d'efectuar les prospeccions arqueològiques, consistia en vigilar la metodologia de recollida del material. El mal estat de conservació dels jaciments, entrelligat amb l'expoli continu al que estan sotmesos per part de furtius locals, estan deixant els vestigis materials de la cultura musulmana alt medieval pràcticament en l'oblit. Per aquest motiu només em seleccionat de cada jaciment les peces més significatives de cada tipologia que podem detectar *in situ*.

a priori establir tipologies de ceràmica. No obstant li em donat el número u, perquè presenta unes particularitats que la següent no té, i per aquest motiu creiem que la fa diferent.

El tipus dos (peça número dos), és un fragment informe que podria ser una gerra. La morfologia globular que presenta ens fa pensar que ens trobem al cos de l'atuell. La pasta oxidada té un gruix de quatre mil·límetres i és porosa, incorpora desgreixants, el color és rosat, i presenta un acabat força bo. Per la cara externa la superfície està engalbada, té decoració en manganès en forma de concavitats i convexitats, sense detectar cap presència de vidriat, incluint la cara interna.

Aquestes dues peces serien les úniques que són d'etapa andalusí amb una cronologia força complexa d'establir donat que els paral·lels que tenim de la ciutat de Lleida, contempen una continuïtat tipològica des de la segona meitat del segle X fins a la conquesta, perquè és un tipus molt usat¹¹⁸⁵. Disortadament no podem establir comparacions amb els tipus formals de les excavacions lleidatanes perquè nosaltres no acabem de tenir suficients dades per sotmetre-les a comparació. No obstant, la presència d'engalba i el tipus decoratiu, aproxima les dues peces a la tipologia *gerra tipus dos* que té una cronologia del segle X i XI¹¹⁸⁶.

El següent assentament que estudiem és el Tossal del Senyor (terme de Sunyer). Ubicat a l'esquerra del riu Set, molt aprop de Vinfaró i Tabac, dues almúnies importants, aquest nou jaciment és troba del tot destruït degut a les obres de concentració parcel·lària que s'hi han efectuat en els darrers anys. No obstant, en la superfície localitzem nombrós material ceràmic de diverses fases històriques, però pel que ens pertoca a nosaltres estudiarem un fragment que correspon molt probablement a la funció que ara estem estudiant. El tipus u (peça número u), és un fragment informe de petites dimensions, però per la morfologia lleugerament globular que presenta creiem que és part del cos de la peça. El gruix és de tres mil·límetres i mig, la pasta oxidada és rosada, porosa i és detecta la presència de desgreixants. L'acabat és força acurat, i no hi ha engalba. Per contra la superfície exterior està decorada amb línies de manganès horitzonals paral·leles, on s'hi intercala formes en ziga-zaga, i en la part inferior dues circumferències ovalades. Per la seva banda, la cara interna està coberta per vidriat melat fosc. Sens dubte aquest fragment és diferent als anteriors que em vist de Mas de

---

¹¹⁸⁵ LORIENTE, A., OLIVER, A., *L'antic Portal de Magdalena*, Monografies d'Arqueologia Urbana, núm. 4, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1992, p. 94-95.

¹¹⁸⁶ LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10, (Lleida, 2000), p. 297.

Matxerri, tot i tractar-se del mateix utensili, una gerra. Si la comparem amb els materials de Lleida, no podem establir la comparació a cap tipus formal dels proposats¹¹⁸⁷.

El jaciment Vallseca I (terme municipal de Cervià de les Garrigues)¹¹⁸⁸, aquest presenta en superfície una major abundància de material ceràmic i divers. Pel que ens ocupa en aquest apartat, detectem dos tipus d'atuell d'emmagatzematge, la tenalla i la gerra. La peça tenalla presenta dos fragments informes força reduïts que dificulten notòriament la possibilitat d'establir una tipologia. El primer fragment és la part superior d'una nansa de tenalla, de la qual perdem el seu traç a partir que adopta l'angle de gir per tornar a encaixar amb el cos. A aquest fragment el considerarem de tipus u (fragment número u) i presenta les següents característiques. El gruix del cos és de cinc mil·límetres, la pasta oxidada és de color rosat intens, conté desgreixants minerals, i el poc que podem veure de l'acabat sembla que no estigui gaire acurat. Respecte el fragment de la nansa, és de grans dimensions, i presenta les mateixes característiques que el cos de la peça. Aquest tipus de nanses de tenalla acostumen a néixer just després de la voca, perquè no acostumen a tenir coll, i si el tenen és poc pronunciat, per acabar a la part superior del cos globular o lleugerament allargat, depenent de la morfologia de la peça. El tipus dos (fragment número dos), degut a les seves petites dimensions ens és difícil considerar a quina part de la tenalla podria correspondre. El gruix de la peça és de sis mil·límetres, de cocció oxidant, conté nombrosos desgreixants en la pasta porosa rosada intens, i l'acabat és poc acurat.

Pel que pertoca a les gerres tenim el tipus u (fragment número tres) és un fragment informe, amb un gruix de tres mil·límetres, pasta oxidada rosada, amb presència de desgreixants minerals i amb un acabat força acurat. La superfície exterior ve decorada per tres línies paral·lels en manganès. Atenent la morfologia de la peça probablement aquest fragment correspongui a la part inferior de la peça, just quan la convexitat ja ha canviat de direcció. No s'observen restes de vidriat. El tipus dos (fragment número quatre), és un fragment informe, amb un gruix de cinc mil·límetres. La pasta oxidada presenta un color lleugerament ataronjat, amb la presència de desgreixants minerals. La superfície exterior té un acabat de difícil precisar degut al mal estat de conservació de la peça. No obstant s'ha conservat decoració en manganès, que és representa com dues línies paral·leles, on al mig s'hi dibuixa objectes geomètrics sense poder precisar amb

---

¹¹⁸⁷ *Ibidem.*, p. 297.

¹¹⁸⁸ Consultar a la p. 304 de l'annex l'estudi de les ceràmiques.

més detall de què és tracten. No s'observen restes de vidrat. El tipus tres (fragment número cinc), és un fragment informe que és conserva en molt mal estat. El gruix és de quatre centímetres, la pasta de cocció oxidant és de color ataronjat, amb una forta presència de desgreixants. La composició és compacta, i la superfície exterior creiem que podria presentar un acabat bo, malgrat evidenciar el mal estat de conservació de la peça. També hi detectem la presència d'acanalats horitzontals. Aquest fragment podria correspondre a una part del cos donada la ondulació que adopta. No s'observen restes de vidriat.

Menció a part del material ceràmic que em recollit a partir de la prospecció arqueològica que em efectuat en el marc del projecte de tesi doctoral, cal afegir la ceràmica de superfície que és recollí durant els treballs de prospecció degut a les obres del Canal Segarra-Garrigues, efectuades pel Grup d'Investigació Prehistòrica de la Universitat de Lleida. Degut a que desconeixem la procedència exacta del material, i aquest pertany en l'àmbit d'una altra recerca aliena a la nostra, ens és impossible de catalogar d'igual forma les ceràmiques, que curiosament procedeixen del mateix jaciment, Vallseca I. La solució que plantejem és sense arribar al siglat d'aquest material, el cataloguem de diferent forma¹¹⁸⁹. Així doncs, d'aquest material aprofitem quatre peces que correspondrien a gerres, que distribuïm en tres tipologies diferents. El tipus quatre (fragments números sis i dotze), són dues vores amb llavi arrodonit en posició vertical. La pasta és oxidada, de color ataronjat, amb desgreixants, i la superfície ben acabada. La vora presenta una continuïtat de tres centímetres vers el coll de la gerra en els dos casos. El tipus cinc (fragment número quatre) correspon a un fragment informe que es conserva amb molt mal estat. La pasta és de cocció oxidada, de color rosat, amb desgreixants i la superfície exterior presenta línies horitzontals juntes en manganès. El tipus sis (fragment número set) correspon a una base. La pasta és de cocció oxidant, de color taronja fort, amb presència de desgreixants, i l'acabat exterior és acurat. La morfologia de la base és plana.

Disortadament les nou peces de ceràmica d'emmagatzematge del jaciment de Vallseca I no els podem comparar amb tota fiabilitat i rigor que és demana, amb els conjunts ceràmics inventariats de la ciutat de Lleida. El fet primer en tractar-se majoritàriament de material informe, ja que en tenim també amb formes, de dimensions petites, en mal estat de conservació, impedeixen acurar la recerca sobre el possible paral·lel.

---

¹¹⁸⁹ El catàleg consisteix en aplicar el nom del jaciment, més un número.

L'almúnia del Timorell I (terme municipal de Castellldans) presenta un total d'onze fragments de ceràmica d'emmagatzematge, distribuïts entre les formes tenalla i gerra. Començant per la forma tenalla tenim un únic exemple, el tipus u (fragment u)¹¹⁹⁰, que correspon a la vora amb llavi triangular, d'un gruix considerable (tres centímetres i dues dècimes), que disminuirà un cop ha passat del gairebé inexistent coll, al cos (un centímetre i quatre dècimes). Aquest tipus d'atuell no acostumen a tenir un coll pronunciat, sinó que de la vora passa al cos globular. La pasta és de cocció oxidant, de color rogenc intens, amb força desgreixants, i l'acabat de superfície és groller. Pel que fa a les gerres, iniciem l'anàlisi amb la forma u (fragments dos i tres), és tracta de dos bases. Les característiques d'aquesta tipologia són, la pasta és de cocció oxidant, el color és ataronjat, la superfície de les bases és plana i l'angle de curvatura és el mateix en ambdós casos. L'acabat és acurat. La forma dos (fragment quatre), és tracta d'un fragment informe. La pasta és de cocció oxidant, de color rosat, amb un gruix de nou mil·límetres, i la superfície exterior presenta acanalats en disposició horitzontal. Aquest tipus formal gerra té un paral·lel en el tipus tres (fragment número cinc) del jaciment de Vallseca I. El tipus tres (fragments cinc i sis) està compost per dos peces informes. Aquesta tipologia ve definida per tenir una pasta de cocció oxidada rosada, un gruix de vuit mil·límetres, i un acabat de superfície banyat amb engalba blanca. En el fragment sis hi constatem la presència de tres línies horitzontals en manganès. No sabem si és tractaria de dos fragments de la mateixa peça, els que tenim no casen entre ells. El tipus quatre (fragment set) és un fragment que considerem la possibilitat que tingui dues fases d'utilització. La primera en la qual hi observem una pasta vermella, amb cuita oxidant, i un gruix de cinc mil·límetres, amb un acabat de superfície força acurat el qual està decorat amb dues línies paral·leles i enmig una ziga-zaga de manganès. La segona la detectem a partir que és col·loca a sobre de la decoració l'arrencament d'una nansa, la pasta de la qual és de cocció oxidant, però el color és un rosat clar.

Els quatre fragments informes que queden de la forma gerra, no sabem ben bé a quin tipus formal podrien correspondre, (fragments nou, deu, onze i dotze), si bé, els colors de les pastes i els gruixos entre ells són diferents. Cal afegir que és tracta de fragments petits, els quals *a priori* són de difícil qualificació, així com determinar a quina part de la peça pertany el fragment. Malgrat l'anterior hi ha una remota possibilitat que

---

¹¹⁹⁰ Consultar a la p. 242 de l'annex l'estudi de les ceràmiques.

pertanyin al cos de la gerra perquè a part de tenir unes parets gruixudes, tenen una convexitat pronunciada, propi del cos globular.

El jaciment del Timorell II¹¹⁹¹ (terme municipal de Castellldans) és un assentament tipus torre ubicat a l'extrem oriental de la Serra del Timorell. Tot i no complir amb els requisits d'una almúnia, aquest conté en superfície nombrós material ceràmic força diversificat pel que fa als usos i les tipologies. Així doncs, pel que ens pertoca localitzem dos fragments de ceràmica que correspondrien a la forma tenalla i gerra. El tipus u (fragment u) és una nansa que formaria part d'una tenalla andalusí. El seu gruix i l'escàs recorregut que presenta ens confirmen que formi part d'aquest tipus formal. La pasta és de coccio occidental, de color rosat i presenta abundants desgreixants. La superfície exterior, malgrat tractar-se d'una nansa de tenalla té un acabat força bo. L'altre fragment el tipus dos (fragment dos), correspon a una base de gerra. La coccio és reduïda, conté nombrosos desgreixants i el gruix és de vuit mil·límetres, dades que ens confirmen la possibilitat de trobar-nos davant un gran contenedor. La base és plana. El tipus dos del Timorell II té un paral·lel amb el tipus u del Timorell I, ja que l'angle que adopta la paret de la peça, un cop ha sortit de la base és el mateix, així com la mateixa base és plana. La diferència entre elles és la coccio ja que la primera és reduïda i la segona és oxidant. No obstant, em d'afirmar que el fragment és petit, el qual igual que les peces anteriors és un problema a l'hora de relacionar amb una gerra. Talment, a part de la tenalla, les gerres són els segons atuells que tenen la funció d'emmagatzemar.

El jaciment de les Cues Roges III (terme municipal de Sunyer) actualment està completament destruït degut a les escomeses bèl·liques de la Guerra Civil Espanyola. No queda cap estructura en peu, ni tampoc una clara delimitació de l'assentament, car les trinxeres que s'hi construïren se n'han endut el protagonisme històric. No obstant en la superfície i principalment en les vessants del turó on s'ubica, hi localitzem nombrós material ceràmic. La cronologia d'aquest és divers, des de l'etapa andalusí, a produccions baix medievals i en menor mesura modernes. Del material que ens pertoca estudiar n'hem escollit quatre fragments informes que correspondrien al tipus gerra. El tipus u (fragments u i dos) venen caracteritzades per tenir una pasta amb coccio oxidada, un gruix que oscil·la entre els sis i nou mil·límetres respectivament, i tenen desgreixants. La superfície exterior té un bon acabat i en ambdós casos hi ha decoració en manganès, a través de línies horitzontals paral·leles. Pel que fa als dos fragments

---

¹¹⁹¹ Consultar a la p. 119 de l'annex l'estudi de les ceràmiques.

restants (número tres i quatre), considerem que formen part del tipus formal gerra, però sense establir una tipologia clara. La cocció és oxidant, i els gruixos oscil·len entre els cinc i els set mil·límetres. La morfologia de les peces és ovalada, fet que ens fa considerar que podrien formar part del cos de la gerra.

El jaciment de Collet de la Sabina (terme municipal de Castellldans), el caracteritzem com una torre. D'aquest fragment en destaquem el tipus u (fragment u)¹¹⁹² que creiem que pot correspondre a una tenalla. Aquest tipus formal té una pasta de cocció oxidant de color vermell intens, amb un gruix de set mil·límetres. La superfície exterior presenta un acabat força barruer.

Em presentat els assentaments on localitzem ceràmica d'emmagatzematge i n'hem realitzat el corresponent estudi individualitzat de cada peça. Les conclusions que n'hem d'extreure han de proporcionar-nos la possible funció que aquesta desenvolupa, així com la incidència que pot tenir en la vida quotidiana domèstica dels assentaments rurals. En primer lloc parlem dels jaciments, ja que per contra del que podria ser més habitual, no tenim de tots els assentaments agropecuàris aquest tipus de ceràmica. Això no vol pas dir que no n'hi hagués, o que no n'hi hagi en el subsòl, ja que nosaltres únicament recollim la de superfície, la qual sempre és més susceptible a canvis i alteracions, però també ha de rebre un tractament per part de l'investigador basat amb la cura i la prudència, perquè habitualment la localitzem en uns àmbits de difícil contextualització. Si entrelleguem el que dèiem, unes línies més amunt, certament avaluar els processos deposicionals i post-deposicionals, principalment, tenen una complexitat considerable. Cal doncs, demanar a l'investigador rigor i tenir molta cura a l'hora d'estudiar aquests materials ceràmics per no conduir a l'equivocació en l'anàlisi històric. Per una banda tenim això, però per una altra, i seguint amb els assentaments rurals, considerem interessant que assentaments tipus torre, que en principi tenen una funció defensiva, s'hi localitzi ceràmica d'emmagatzematge tipus gerra. Els jaciments de Collet de la Sabina, Vallseca II, Timorell II, Cues Roges III¹¹⁹³ i Tossal del Senyor que independentment de

---

¹¹⁹² Vegeu a l'annex la fitxa d'inventari de la ceràmica.

¹¹⁹³ Respecte aquest assentament no sabem amb total exactitud a quina tipologia respon perquè la destrucció i saqueig que ha sofert, l'han deixat pràcticament sense més vestigis que la ceràmica de superfície. No obstant tenim una dada interessant que pot donar joc a hipòtesis de treball i així aproximar-nos a una possible caracterització d'aquest assentament. En les proximitats localitzem dues necròpolis, Cues Roges I i II, separades per poc més de tres-cents metres. Són tombes antropomorfes amb el cap lleugerament aixecat, que adopten una orientació est-oest. Tenim força paral·lels de necròpolis com aquesta com per exemple a Sant Martí de Lleida (GALLART, J., GIRALT, J., MIRÓ, J.M., VIVES, E., *L'excavació de l'església de Sant Martí de Lleida*, Monografies d'Arqueologia Urbana, Lleida, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1991), el Saladar al Cogul (GONZÁLEZ, J.R., "Necròpoli del Saladar", *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l'Urgell i el Pla d'Urgell*, XXIV, Enciclopèdia Catalana,

la seva ubicació en el territori¹¹⁹⁴, és interessant que en el sòl s'hi localitzi aquesta tipologia perquè pot proporcionar dades sobre la quotidianetat en aquests assentaments que desenvolupen unes tasques militars. Si entrem a analitzar en primer lloc el material de les torres defensives, i deixem per un segon apartat la resta d'assentaments agropecuaris, ens adonem en primer lloc que les unitats de tenalla i gerra que localitzem en la superfície, són més aviat escasses. Si ho comparem amb la resta de fragments d'atuells que correspondrien a altres funcions com taula o cuina, ens adonem que la d'emmagatzematge ocupa un percentatge molt baix en relació amb les altres, en concret no més del cinc per cent del total. Certament, la presència d'aquesta tipologia dins l'àmbit d'una torre defensiva ens proporciona els següents indicis: la pròpia presència és indicativa del manteniment habitual d'un grup de persones, que no en sabem la quantitat exacta, en aquests punts estratègics. De fet, aquesta idea cal entrelligar-la amb el context històric dels segles XI i primera meitat del XII, on les escomeses bèl·liques degut a la proximitat de la frontera, i el progressiu afebliment militar del districte lleidatà, deixen les portes obertes, a una certa inseguretat dins el món rural. Localitzar ceràmica d'emmagatzematge és sinònim de guardar aliments o líquids per afrontar una estada en un indret determinat. Per tant, petites guarnicions residirien en les torres andalusines per tal de proporcionar seguretat i consolidar el districte lleidatà. La possibilitat de disfrutar d'aquesta tipologia d'atuell dins l'àmbit rural, pot ser suggerent a obrir una línia de recerca que consistiria en plantejar la possibilitat de que aquestes petites guarnicions, poguéssin gaudir de terres de conreu en les proximitats de les torres per tal d'obtenir aliments. Aquest fet, tindria interacció amb les tenalles i les gerres, les quals podrien guardar certs productes del camp. No obstant, les prospeccions arqueològiques de superfície que hi hem efectuat, no han permès detectar altres elements que anirien de

---

Barcelona, 1997, p. 263-264), Vall de l'Oliver (BOLÓS, J., "Necròpli de la Vall de l'Oliver", *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l'Urgell i el Pla d'Urgell*, XXIV, Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, pp. 266-267. Més enllà de l'àmbit lleidatà és interessant el paral·lel que recollim del Baix Aragó, en concret Las Lastras de San José (Albalate del Arzobispo, Teruel), on s'hi ha localitzat una necròpoli amb una seixantena d'enterraments, que responen, semblantment, a la metodologia emprada a Cues Roges, o en les altres necròpolis anteriorment citades LALIENA, C., ORTEGA, J.M., BENAVENTE, J. A., "Los problemas de escala y la escala de los problemas: algunas reflexiones del poblamiento altomedieval en el bajo Aragón", *Villes et campagnes de Tarraconaise et d'al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transition*, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2007, p. 255. Creiem que aquest tipus de necròpolis segons el context històric on s'ubiquen poden tenir una cronologia de convivència amb l'etapa andalusí o anterior a l'arribada dels musulmans. El motiu rau en que a partir del segle XI, l'església mana enterrar els cristians al costat de les esglésies, i en aquest cas no hi són. És per aquest motiu que aquest assentament pot ser un nucli de població on hi hauria una comunitat cristiana considerable. El problema és que no sabem si seria agropecuari o militar, tot i que és molt probable que respongui al primer tipus.

¹¹⁹⁴ Ens referim que la ubicació dels assentaments tipus torre no és un condicionant que afecti a la presència d'atuells ceràmics d'emmagatzematge.

conjunt amb els precedents, com per exemple, sitges pel gra, o localitzar un parcel·lari en les proximitats que pogués ser suggerent a mantenir aquesta possibilitat¹¹⁹⁵. Aquesta idea proporcionaria una visió innovadora en l'ocupació humana del territori andalusí, donat que les torres amb funció defensiva estarien habitades. Això proporciona una interessant aportació a l'hora de visualitzar el món rural de secà andalusí com un espai erm de població, o entés únicament des de l'òptica dels assentaments agropecuàris. A través de l'anàlisi dels atuells d'emmagatzematge podem aproximar-nos una idea de territori, ja que, la seva incidència en l'àmbit domèstic així ens ho confirma.

Deixem enrera els assentaments tipus torre, i entrem a analitzar el material dels assentaments agropecuàris tipus almúnia del Timorell I, Vallseca I, Tossal del Senyor, Mas de Matxerri. Recordar tal i com ho hem fet en línies precedents que, en els assentaments agropecuàris que no hem localitzat en la superfície atuells d'emmagatzematge, no significa en cap cas que aquests no hi poguéssin ser, degut a la complexitat que comporta estudiar el material de superfície. Acabat el recordatori, hem de dir que la presència d'aquest tipus de ceràmica, tot i ser comparativament superior a la localitzada en els assentaments torres, en el si del còmput total del material és el que està menys representat. Pot suggerir a primer cop d'ull una deducció simple, senzillament que el fet de no tenir una abundància considerable d'aquests atuells, la catalogació com assentaments agropecuàris pot resultar en entredit. No obstant, considerem que la presència en superfície de fragments de tenalla i gerra, ja és un element suggerent per entendre la seva interacció en la vida domèstica andalusina. En primer lloc la possibilitat d'emmagatzemar, en quantitat, dins els espais destinats a aquest ús de l'almúnia. La producció dels camps de conreu andalusins pot estar a la perfecció guardada dins l'àmbit domèstic. La capacitat de gerres i tenalles és considerable, si a més considerem que, hi podem sumar altres utensilis de difícil detecció que hagin estat creats en primera instància per una funció, i posteriorment degut a qualsevol altra qüestió la naturalesa inicial ha pogut ser modificada. Estem parlant d'olletes gastades, o algun altre petit contenedor. No obstant podem interrelacionar la creació artificial en superfície d'estris per guardar aliments, però també no ens oblidem de les sitges excavades en vertical en el subsòl de l'almúnia. En el cas de Mas de Matxerri, aquestes hi són ben presents i amb un nombre considerable,

---

¹¹⁹⁵ Referent al parcel·lari volem afegir que, aquestes torres s'integren en la seva totalitat dins l'àmbit rural de secà, el qual planteja d'entrada un problema per identificar-ne els límits de les parcel·les degut a la particularietat que aquest representa.

les quals tenen una gran capacitat. Les sitges tindrien aproximadament una capacitat d'emmagatzemar entre mil cinc-cents i dos-mil kilograms de cereal. Sens dubte que el potencial absorbidor de les almúnies és considerable, ja que poden guardar la producció en l'assentament mateix. Això no deixa de ser suggerent de cara als hàbits quotidians, perquè ens marca que no seria necessari gaudir d'unes infraestructures complementàries més enllà de l'almunia. Un assentament més reduït que servís de magatzem i que el podem ubicar a una distància del nucli central, probablement no caldria, si contemplem les enormes capacitats que tenen les sitges. Per altra banda, també ens indica que el transport d'aquests conreus pot ser relativament curt, ja que recórrer una distància considerable pot ser complicat per la qüestió del temps i el mitjà de transport no sabem fins a quin punt podria tenir la capacitat per engolir la quantitat de cereal. Per tant, estariem parlant d'unes propietats pròximes al centre explotador, l'almúnia, les quals hi girarien al voltant, distribuïnt-se segons les seves característiques, secà o regadiu. De fet, entrevèiem aquesta possibilitat quan analitzàvem les almúnies del sud del subdistricte de Castellans. Mas de Matxerri o Mas de Melons podrien respondre a la perfecció a aquest model d'explotació territorial. Si ens referim a les almúnies que localitzem gràcies a la toponímia actual, salvant les distàncies i el perill que comporta l'anàlisi dels vocables a l'actualitat, observem com en el cas concret de Vencilló¹¹⁹⁶, aquest nom de partida de terra ocupa un espai molt gran, aproximadament de vuit-centes¹¹⁹⁷ hectàrees a l'est de Lleida. Sens dubte que la gran extensió de terra que avui s'engloba dins aquesta partida de terra al terme dels Alamús, durant el període andalusí no tindria el mateix ressò sobre el territori com té ara. Però si recuperem el fil de la qüestió ens adonem com Vencilló representa un espai propi que gira al voltant d'un assentament, que correspondria a l'almúnia. Els camps de conreu, doncs, els localitzem en les proximitats immediates, sense considerar la probabilitat de propietats molt allunyades. En el cas de Vinfaró¹¹⁹⁸, ubicada al sud de Lleida, en aquest cas parlem de propietats que poden tenir una extensió de terra més reduïda que l'anterior, en concret podria ser de dues-centes quaranta hectàrees i de cent-vuitanta hectàrees respectivament. A part de l'extensió aproximada partint de les dades cadastrals que avui obtenim, ens fixem com la partida de terra gira al voltant de l'assentament tipus

---

¹¹⁹⁶ Vegeu mapa, p 343 de l'annex.

¹¹⁹⁷ Extensió de terra calculada a través del Visor d'Ortoimatges de l'àmbit comarcal del Segrià, creat des de l'Institut Cartogràfic de Catalunya.

¹¹⁹⁸ Vegeu mapa, p 348 de l'annex.

almúnia. Queda doncs, altre cop confirmat com les terres de conreus és troben pròximes a la residència. Hem vist com les dades que obtenim de l'anàlisi de les ceràmiques d'emmagatzematge que obtenim gràcies a la realització de les prospeccions arqueològiques, si ho compaginem amb la toponímia, podem arribar a obtenir unes conclusions amb fermesa.

Les ceràmiques d'emmagatzematge degut al seu volum, requisit indispensable per complir amb la funció per la que han estat creades, necessiten un espai determinat de l'habitatge per romandre sense ocasionar problemes. Disortadament no hem realitzat cap excavació en el marc de la nostra recerca, la qual probablement hauria donat llum als espais domèstics on ubicariem aquestes peces. De fet, l'excavació de Tossal de Solibernat ens aporta la següent informació: “... la presència d'espais molt allargats però no massa amplis, situats als costats septentrional i meridional de la granja, que han estat interpretats com a corrals o magatzem”¹¹⁹⁹. Tot i no relacionar-hi els fragments de gerra ilustrats en l'article, val a dir que, clarament els arqueòlegs diferencien un espai determinat que aniria destinat a les funcions de guardar material i la producció que s'obté del camp, per dipositar-ho dins dels grans contenidors ceràmics. Per tant podem afirmar que dins l'espai rural andalusí, les almúnies poden tenir en un espai determinat, un àmbit de magatzem, tancat dins el recinte de l'habitatge, però tal i com veiem en el cas del Tossal de Solibernat, separant aquests àmbits destinats al treball, de la resta de la construcció¹²⁰⁰. Dins l'àmbit domèstic és necessari doncs, mantenir el material ceràmic d'emmagatzematge ens espais concrets per no generar problemes d'habitabilitat en uns assentaments, ja de per si molt petits¹²⁰¹. No obstant, tampoc en tenim una certesa al cent per cent que aquest model és pogués repetir arreu del territori, però sí indicis suficients com per considerar-ho i mantenir una postura ferma vers aquesta línia.

Per finalitzar la qüestió de les ceràmiques d'emmagatzematge, afegir que tal i com s'observa en el recull i corresponent anàlisi individualitzat de les peces, tenim fragments que clarament tindrien un paral·lel amb el material localitzat dins les excavacions

---

¹¹⁹⁹ ROVIRA, J., GONZÁLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J. I., “Els materials musulmans de l'establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)”, *Empúries*, 45-46, (1983), p.235 i 240.

¹²⁰⁰ ROVIRA, J., GONZÁLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J. I., “Els materials musulmans de l'establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)”, *Empúries*, 45-46, (1983), p. 240.

¹²⁰¹ Estem parlant d'assentaments que no arriben a l'hectàrea de superfície, i la majoria cal medir-los de llarg i ample amb cinta mètrica.

urbanes de la ciutat de Lleida¹²⁰². El contacte camp i ciutat és també en aquesta vessant un fet i evidència claríssim. La interrelació entre ambdues realitats, en el cas del districte de Lleida, posa en relleu la capacitat de la ciutat d'engolir el món rural i sucumbir-lo sota la seva influència. L'intercanvi, probablement comercial, de gerres i tenalles entre els assentaments rurals i la ciutat de Lleida demostra la capacitat generadora d'atuellis d'aquest tipus per part d'un grup social de la ciutat, però alhora, ens adonem que hi ha una demanda que pot engolir la producció proto-industrial de l'artesanat andalusí lleidatà. Les èlits urbanes a través de les almúnies que tenen en propietat, aporten un valor afegit per dinamitzar l'intercanvi camp i ciutat de productes, això sí, sempre des de la vessant comercial del mateix.

---

¹²⁰² LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, 2, Monografies d'Arqueologia Urbana, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990.

6.- EVOLUCIÓ DEL TERRITORI LLEIDATÀ DINS DE L'ESPAI ANDALUSÍ.

La recerca que hem endegat sobre l'estudi de l'espai rural del districte musulmà de Lleida en els segles XI i XII, condueix per la seva pròpia dinàmica, a finalitzar-la mitjançant l'anàlisi de l'evolució del territori que hem sotmès a estudi durant el projecte de recerca.

Un cop superats els punts que feien referència a l'ocupació humana del territori, i l'explotació del mateix, sempre partint dels criteris exposats en els objectius i la metodologia, cal acabar l'estudi del territori musulmà de Lleida amb l'evolució que aquest experimenta, ara que ja hem vist com s'estructura, com funciona, com és treballa i, com s'imbrinca amb la societat que el transforma, però, també que s'hi adapta. De fet, és la mateixa naturalesa del treball, la que ens condueix a entrar en les valoracions de l'evolució que experimenta aquest àmbit territorial, concret, del nord-est peninsular. La pertinença a un àmbit fronterer com és el cas de la Frontera Superior, és un factor de per si definitori d'un tipus de societat anomenada de frontera, que presenta les següents particularitats: la seva formació és per àrabs, *muladís*, cristians¹²⁰³ i jueus¹²⁰⁴, una miscel·lània de cultures i religions ben diferents que, marca de fons l'evolució que experimenten dins l'àmbit de la Frontera Superior, i les relacions que aquesta manté amb el poder cordovès. A Lleida és constata la presència de la Cuirassa dins de la ciutat, i el marcat caire urbà que aquesta adopta; sens dubte, l'existència d'una comunitat jueva a la Lleida andalusina, ben organitzada i concentrada a la ciutat, és indicatiu del paper que aquests desenvolupaven dins de la societat, aportant dinamisme.

Sens dubte que hi ha notables diferències amb la zona llevantina o la més occidental, integrada dins el *Gharb* Alandalús. La presència majoritària de berebers, com a grup social, així com d'àrabs, i en menor mesura de cristians i jueus, és bàsic per impedir, degut a la pròpia dinàmica social, l'auge de llinatges familiars *muladís*¹²⁰⁵. El

---

¹²⁰³ Recordem que partint de l'anàlisi de l'antropònim *Avincohona*, que és alfaquí, hem esbrinat que la seva mare era cristiana. El significat del vocable és *la resadora cristiana*. DOZY, R., *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes*, Librairie du Liban, Beirut, 1999, p. 503.

¹²⁰⁴ La documentació llatina d'immediatament després de la conquesta recull les expropiacions a jueus de la Lleida andalusí. SAROBE, R., *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 212, (p. 338-340).

¹²⁰⁵ És interessant consultar la perspectiva de Gabriel Martínez-Gros respecte la procedència d'aquestes noves famílies *muladís* que cerquen una legitimització social en avantpassats àrabs dubtosos. MARTÍNEZ-GROS, G., *Identité andalouse*, Sindbad, Paris, 1997.

protagonisme social en el Llevant és encapçalat pels berebers¹²⁰⁶, de la mateixa manera que al *Gharb* Alandalús, tot i que en aquesta última zona les famílies àrabs representen un pes substancial. No oblidem però, que en el segle XI al Llevant cal destacar-hi la concentració dels *saqaliba*, els vestigis del poder i de la societat amirí i dels últims temps del Califat¹²⁰⁷.

Per una altra banda, la societat de frontera¹²⁰⁸ ve marcada pel veïnatge que hi ha a l'altre costat. Aquest factor seria el segon en importància que ha de definir no només la societat en si mateixa, sinó que també els agents que interactúen en el territori i el paisatge. L'element militar és viu en el dia a dia dels districtes que formen el mosaic de la Frontera Superior. Les algarades vers l'espai comtal, marquen en certa mesura, la militarització d'aquesta societat. Des de Lleida i Tortosa partiren nombroses expedicions de càstig¹²⁰⁹ vers ciutats o regions concretes dels Pirineus o del costat de la Occitània i Septimània¹²¹⁰. I viceversa, des dels comtats s'enviaren petites guarnicions per saquejar assentaments fortificats o rurals¹²¹¹. En ambdós casos els botins eren quantiosos, i la captura d'esclaus un botí ben preuat, ja sigui per la força de treball, com

---

¹²⁰⁶ De fet el debat s'inicia a través del fragment extret d'Al-Ya'QUBĪ *Kitāb al-buldān*, p. 355, BRAMON, D., *De quan érem o o musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, doc. 67, (p. 94), el qual serveix a Pierre Guichard com a base de la seva tesi sobre els berebers a València, GUICHARD, P., "Le peuplement de la région de Valence aux deux premiers siècles de la domination musulmane", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 5, (Madrid, 1969), p. 103-157. Destacar la rèplica de Carme Barceló dins de BARCELÓ, C., "¿Galgos o podencos? Sobre la supuesta berberización del País Valenciano en los siglos VIII y IX", *Al-Qantara*, 11, (Madrid, 1990), p. 429-460. El debat obert sobre aquesta qüestió rep la rèplica de Pierre Guichard a través de, GUICHARD, P., "Quelques notes méthodologiques sur l'histoire du haut Moyen Age andalou: à propos d'un article de Carmen Barceló sur le problème des berbères de Valence", *Mélanges offerts à Mohamed Talbi à l'occasion de son 70e anniversaire*, Manouba, 1993, p. 115-124. El debat ha continuat per via de FELIPE, H. de, *Identidad i onomástica de los beréberes de al-Andalus*, CSIC, Madrid, 1997, p. 290. La resposta la trobem dins de, GUICHARD, P., "Villes et campagnes aux premiers siècles de l'Islam dans le Sharq al-Andalus", *Villes et campagnes de Tarraconaise et d'al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transition*, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2007, p. 263-273. FELIPE, H. de, *Identidad i onomástica de los beréberes de al-Andalus*, CSIC, Madrid, 1997, p. 290.

¹²⁰⁷ MEOUAK, M., *Saqaliba, eunuques et esclaves à la conquête du pouvoir. Géographie et histoire des élites politiques "marginales" dans l'Espagne umayyade*, Academia Scientiarum Fennica, Hèlsinki, 2004.

¹²⁰⁸ BALAÑA, P., *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002.

¹²⁰⁹ El 1033 la documentació llatina recull atacs des de la vessant andalusina cap a l'espai comtal. BENET, A., *El procés d'independència de Catalunya (897-989)*, Institut d'Arqueologia, Història i Ciències Naturals, Sallent, 1988, p. 81-83.

¹²¹⁰ Les algarades i escomeses eren força habituals i les trobem documentades des de l'etapa emiral, passant per la califal i la taifa, fins arribar a l'almoràvit. Podeu consultar la documentació a, BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000.

¹²¹¹ Volem destacar el document que ens parla de Mubàxxir Nàssir ad-Dawla, capturat per l'enemic a Castell dans fruit d'una algarada, i venut posteriorment com esclau a Barcelona a un ambaixador de Mallorca. Aquest fou adoptat pel governador mallorquí al-Àglab al-Murtadà. Ibn al-Kardabús, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, (Madrid, 1986), doc. 83, (p. 148-150).

per demanar-ne un rescat quantiós¹²¹². Aquesta situació de conflicte, de certa o creixent inestabilitat, tot dependrà de l'etapa històrica d'Alandalús a la que fem referència, marca de molt aprop el devenir de la societat de frontera. Si comparem aquesta situació amb el *Gharb* Alandalús, veiem com l'acció del califat per desarticular el *jund*, deixà a la societat andalusí sense l'estructura bàsica militar. Això és un símptoma de pacificació del territori i una acció d'estat per evitar alçaments contra el poder del califa. Per compensar el buit militar, s'incorporaren a l'exèrcit califal mercenaris de tota mena, dels quals sobresortiren els berebers i els eslaus. La por, la temença i l'odi en certa mesura devenen uns sentiments dins el subconscient d'ambdues societats. L'odi a l'infidel esdevé el protagonista principal a finals de la onzena i fins a mitjans de la dotzena centúria, alimentat per la ideologia cristiana de creuada, la qual parteix de la base que cal recuperar uns territoris que els van ser presos pels musulmans i que ara, calen reconquerir¹²¹³. Aquesta és per exemple una de les idees del rei aragonès el 1040, lluitar per aconseguir uns dominis que els havien estat sostrets en una etapa anterior¹²¹⁴. Per altra banda, des del costat musulmà existeix la mateixa consciència de lluitar contra l'enemic infidel cristià, el qual des del segle XI aconsegueix victòries exitoses davant el lent i progressiu retrocés de la frontera lleidatana i tortosina. La pràctica del *jihad* no deixà de produir-se tal i com ho veiem el 1003 en la batalla d'Albesa¹²¹⁵ “... s'instal·là a Tudela i no deixà de viure en terra de ràpites fins que morí. Establí la residència entre Tudela i Balaguer i fou mort a la batalla d'Albesa, prop de la ciutat de Balaguer, el dijous en què quedaven 10 dies del mes de rabi II de l'any 393 [25 de febrer de 1003]...”¹²¹⁶. La temença anà *in crescendo* a mesura que el segle XI avança, fins al punt que la societat lleidatana i, fent-ho extensible a l'andalusí, té por perquè els regnes i comtats cristians avancen amb vigor, tot conquerint els territoris de l'antic califat. El malestar de la societat, és un valor afegit a l'hora de facilitar l'arribada de la reforma

---

¹²¹² El 1010 el cavaller Galceran d'Àger tingué que pagar per la seva llibertat, una quantitat considerable de diners, ja que fou pres en una de les tantes algarades entre almoràvits i urgellencs. BARAUT, C., Els documents dels anys 1101-1150 de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, IX, (La Seu d'Urgell, 1988-1989), doc. 1263.

¹²¹³ SABATÉ, F., “Frontera peninsular e identidad (siglos IX-XII)”, *Las cinco villas aragonesas en la Europa de los siglos XII y XIII*, Esteban Sarasa Sánchez (Coord.), Institución Fernando el Católico, CSIC, Excma. Diputación de Zaragoza, Zaragoza, 2007, p. 47-93. FLORI, J., *La guerra santa. La formación de la idea de cruzada en el Occidente cristiano*, Editorial Trotta-Universidad de Granada, Madrid-Granada, p. 293-335.

¹²¹⁴ BARAUT, C., “Els documents dels anys 1036-1050, de l'Arxiu Capítular de la Seu d'Urgell”, *Urgellia*, V, (La Seu d'Urgell, 1982), doc. 504, (p. 62).

¹²¹⁵ BRAMON, D., “La batalla de Albesa (25 de febrero de 1003) y la primera aceifa de ‘Abd al-Malik al-Muzaffar (verano del mismo año)”, *Anaquel de Estudios Arabes*, VI, (Madrid, 1995), p. 21-27.

¹²¹⁶ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, doc. 467, (p. 344-345).

almoràvit. Aquests arribaren a Lleida el 1102 i sota el discurs de radicalització religiosa, practicar el *jihad*, i, protegir les fronteres musulmans aconseguiren aturar en certa mesura l'imparable creuada cristiana. L'odi als cristians que residien dins dels dominis andalusins és feu extensible als jueus, ja que eren vistos amb recel per la població musulmana.

Tot plegat forjà una situació de por i venjança entre ambdues societats, que acabar per generar una situació d'incertesa en la societat musulmana de Lleida. No obstant, paral·lelament a la visió bèl·lica de les relacions entre musulmans i cristians, tenim una altra mena de contactes, moguts pel dinamisme que ofereixen els comerciants i artesans. Dins la foscor de la guerra i els saquejos, hi ha una altra visió de les relacions entre ambdues realitats socials, basades amb el comerç de productes. És ben sabut per la població cristiana que els mercaders musulmans poden oferir una gran varietat de productes, de gran qualitat i exòtics per les latituds en que ens trobem. Les espècies d'Orient foren molt preuades, no només en aquest context altmedieval, sinó també en el baixmedieval; la vaixel·la, de constitució fina i molt polida, que conté en la superfície vidrats els quals permeten dibuixar-hi una decoració que als ulls pot semblar altament luxosa. De fet, al llarg del segle XII les tipologies ceràmiques andalusines s'intenten reproduir pels artesans cristians conqueridors, enlluernats per les formes i la morfologia oriental¹²¹⁷, tot i que també no ens hem d'oblidar dels musulmans terrissaires que quedaren recluits en les aljames i que podien ser un excel·lent referent tant per la tècnica, com per la morfologia de les peces¹²¹⁸. També és ben sabut pel món comtal que les terres del pla de Lleida són bones i fèrtils, garantint unes excel·lents collites de cereals i fruits, i, sense oblidar-nos de les pastures planes per la ramaderia. De fet, la producció podria ser considerable si tenim en compte la presència de molins en les proximitats de les ciutats andalusines, com és el cas de Lleida. A través de la documentació llatina Pere Benito detecta que en períodes de fams, és va al districte musulmà de Lleida a comprar cereal per importar-lo al món comtal, i poder així sofragar-les¹²¹⁹. Sense cap mena de dubte les interaccions comercials en aquest aspecte

---

¹²¹⁷ Al respecte podeu consultar, LORIENTE, A., "L'arqueologia urbana a Lleida: dinàmica i resultats històrics. La ciutat andalusina com a exemple", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 177-222.

¹²¹⁸ MUTGÉ I VIVES, J., *L'aljama sarraïna de Lleida a l'Edat Mitjana. Aproximació a la seva història*, Consejo de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1992, p. 46.

¹²¹⁹ BENITO, P., "Possibilitats de les fonts documentals catalanes per a l'estudi de les crisis alimentàries dels segles X-XIII", *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia*, 25, (Barcelona, 2003-2004), p. 39-62. ID., "Frecuencia, longevidad y gravedad de las carestías en Cataluña durante la "fase de crecimiento" de la economía medieval (siglos XI-XIII)", Hipólito Rafael Oliva Herrero, Pere Benito Monclús (eds.), *Crisis*

són ben fluïdes i fins i tot permeten garantir la subsistència de grups socials desfavorits. La moneda d'or que emeteien les taifes, era un element molt preuat pels comtats¹²²⁰, els quals gràcies a les paries¹²²¹ van poder obtenir-ne una quantitat considerable, i que ajudà a finançar la seva pròpia dinàmica econòmica. De fet, tant el comte de Barcelona com el d'Urgell desenvolupen un important esforç diplomàtic vers el districte de Lleida, del qual en tenim un exemple, el 1050, quan el comte de Barcelona renuncia a ocupar el pla de Mascançà, a canvi que des de Lleida és reví els diners pertinents¹²²². La prioritat a mitjans de la onzena centúria és l'obtenció d'or musulmà per damunt de noves terres¹²²³, d'aquesta manera, l'esforç diplomàtic garanteix un equilibri exterior, que a tothora ha d'ajudar a cohesionar l'interior dels comtats¹²²⁴.

Les relacions i el contacte entre la societat andalusina i la comtal sempre han existit, i més si tenim en compte en el cas lleidatà, del veïnatge fronterer que mantenen. El devenir d'un territori i l'evolució que aquest experimentarà, dependrà en gran part d'aquestes relacions i del factor frontera. L'arribada dels almoràvits, fruit de la conquesta que aquest efectuen de la part musulmana de la península, amagada sota una demanda dels grups socials més desamparats d'Alandalús, és un actor que incideix en el plató forjat d'un districte fronterer que ha mantingut secularment relacions tenses i de bon veïnatge amb el món cristià.

6.1 Evolució del territori en el segle XI: les taifes.

Hem tingut ocasió d'entreveure en els punts precedents del present treball, com l'evolució política d'Alandalús comportava canvis dràstics en el si de la societat andalusí. La caiguda del califat de Còrdova suposà una gravíssima ruptura, a més de social, principalment ideològica, ja que, sobre el trasfons de les emigracions de berebers

---

de subsistencia y crisis agrarias en la Edad Media, Secretariado de Publicaciones de la Universidad de Sevilla, Sevilla, 2007, p. 97.

¹²²⁰ Les pàries compleixen a la perfecció l'herència militar del califat, és a dir, la tendència de professionalitzar l'aparell militar ha obligat a les taifes a seguir en aquesta dels mercenaris. Aquestes pagues són justificades per tal d'obtenir ajut militar, EPALZA, M. de, "Descabdellament polític i militar dels musulmans a terres catalanes (segles VIII-XI)", *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Real Academia de las Buenas Letras de Barcelona, Barcelona, 1991, p. 76-77.

¹²²¹ LACARRA, J. M., *Colonización, parias, repoblación y otros estudios*, Anúbar Ediciones, Zaragoza, 1981, p. 48-76.

¹²²² BENET, A., *L'expansió del comtat de Manresa*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 1982, p. 57-58.

¹²²³ BONNASSIE, P., *Catalunya mil anys enrera*, I, Edicions 62, Barcelona, 1979, p. 313.

¹²²⁴ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 86.

i eslaus (*saqàliba*) fruit de la política amirí, la pèrdua d'hegemonia per part d'un emblema simbòlic com és el califa¹²²⁵ creà un desencís dins el grup social tradicional i intel·lectual. Els autors ibn Hayyān (987-1076)¹²²⁶, al-Bakrī (1014-1094)¹²²⁷, ibn Bassām (mort el 1148)¹²²⁸, ibn Hazm (994-1064)¹²²⁹ són l'exemple evident de l'enfrontament entre un destacat sector social intel·lectual, i el nou sistema polític i administrador d'Alandalús, les taifes.

La visió que s'obté del territori arran de la perllongació d'una societat tribal que imposa el seu model a través de l'alqueria i el *hisn*, tal i com queda perfectament demostrat dins l'àmbit llevantí¹²³⁰, creiem que en el districte andalusí de Lleida, ja entrats en el segle XI, no seria així. Per una banda, en la societat lleidatana no hi tindria un impacte tant considerable la població bereber, que per contra així esdevé en el Llevant, on la seva instal·lació és notable. L'èlit de la societat lleidatana en el primer terç del segle XI, està formada per uns llinatges àrabs que, tot i buscar la seva legitimització en una branca pura¹²³¹, últimes aportacions en el camp de la recerca sobre la societat andalusí, han demostrat que, precisament aquests llinatges venen fruit del clientelisme i no descendents de llinatges d'àrabs purs¹²³². Certament, aquesta interessant aportació canvia notòriament la percepció d'una societat de frontera formada per àrabs purs, a esdevenir, una societat on el clientelisme i els *muladís* en tenien el ple control. Si ens referim al cas concret de Lleida, ens adonem com la legitimització que cerquen famílies com la dels Banu Hud, interpretada d'entrada com una família que és pot rastrejar el seu passat fins al Iemen, seria més aviat per causes de buscar una legitimització dins el panorama social i polític d'Alandalús.

A més, el fenomen tribal és vist per Gabriel Martínez-Gros¹²³³ com un tipus d'organització social que no té cabuda en el nou context històric de la onzena centúria,

---

¹²²⁵ Recordem que el califa és un representant de d'Al·lah a la terra.

¹²²⁶ IBN HAYYĀN, *al-Muqtabis*, eds., P., Chalmeta, F., Correinte, M., Subh, *al-Muqtabas*, Instituto Hispano-Árabe de Cultura-Facultad de Letras de Rabat, Madrid, 1979.

¹²²⁷ AL-BAKRĪ, *Kitāb al-masālik wa l-mamālik*, ed., Al-Haġġī, *Kitāb al-masālik wa l-mamālik*, Beirut, 1968.

¹²²⁸ IBN BASSĀM, *al-Dahira fi mahāsin ahl al-ġazīra*, ed., I. 'Abbās, *al-Dahira fi mahāsin ahl al-ġazīra*, Dār al-Taqāfa, Beirut, 1979.

¹²²⁹ TURKI, A. M., "L'engagement politique et la théorie du califat d'ibn Hazm", *Théologiens et juristes de l'Espagne musulmane*, Paris, 1982, p. 69-99.

¹²³⁰ GUICHARD, P., *Structures sociales "orientales" et "occidentales" dans l'Espagne musulmane*, Mouton, Paris, 1977. En el cas concret del nord-est peninsular citem a, KIRCHNER, H., "Tierras de clanes: espacios hidráulicos y clanes andalusíes en la isla de Yabisa (Ibiza)", *Arqueología espacial*, 19-20, (1998), p. 351-372.

¹²³¹ Ens referim a l'emigració d'àrabs purs procedents de la regió del Iemen.

¹²³² MARTÍNEZ-GROS, G., *Identité andalouse*, Sindbad, Paris, 1997, p. 83.

¹²³³ *Ibidem.*, p. 123.

després d'haver passat gairebé tres segles de l'arribada dels musulmans a la península ibèrica, i després de l'hegemonia d'un poder fort i centralitzat encapçalat pel califat, el qual hauria trencat els lligams tradicionals de gestió que oferia la tribu, per la d'un poder i una administració centralitzada.

La greu situació de trencament que es viu a principis del segle XI, és reflecteix en el territori, per mitjà de la progressiva creació d'entitats locals que busquen assolir una autonomia del poder central califal. Tot aprofitant la infraestructura de subdivisió administrativa de les cores, aquestes entitats locals apareixen en el panorama andalusí en forma de llinatges familiars a Saragossa i Lleida, grups socials com els eslaus a València, Dènia i Tortosa, o, membres d'un consell municipal com és l'exemple de Sevilla i Còrdova¹²³⁴. L'objectiu primer és la pròpia subsistència i, mantenir els límits territorial tradicionals de la cora. Per tal d'aconseguir-ho és de vital importància que es consolidi un poder fort, el qual faci rodar els engranatges de l'administració de la principal ciutat del territori. En el nostre cas, Lleida s'erigeix com la controladora de la cora, i vetlla perquè així sigui, tot evitant possibles segregacions. D'aquí neix una innovadora visió d'entendre el territori, més enllà de les reminiscències del món tribal, de la recerca d'àrabs purs en l'espai fronterer o, fins i tot, d'entendre la formació i la consegüent organització del territori a partir dels cursos fluvials¹²³⁵, més enllà del destacat protagonisme que desenvolupen en la incidència d'influenciar en el territori, però en cap cas únic i determinant. De fet, si una característica tenen els futurs territoris que engendraran les taifes de la Frontera Superior, rau en la homogeneïtzació del poder sota una mateixa família. Primer serà el llinatge familiar dels Banu Hud els qui iniciaran el procés de forjament de una unitat territorial sota el domini de Saragossa, i després els lleidatans Banu Tujib, pujaran al poder tot expulsant els primers i mantenint el territori de l'antiga Frontera, que és la Vall de l'Ebre, en una certa homogeneïtzació territorial. D'entrada el canvi més important que sofreix el territori lleidatà és merament nominal, més que una suposada pèrdua o incorporació. La desintegració del califat omeia de Còrdova, representa en l'esquema d'Alandalús, la pèrdua de la sobirania única que el mantenia unit. El fet de desmembrar-se suposa al mateix moment que baix la denominació califat, cap entitat administrativa d'Alandalús s'hi senti identificat. Això

---

¹²³⁴ CLÉMENT, F., *Pouvoir et légitimité en Espagne musulmane à l'époque des Taïfas (V^e/XIe siècle)*. *L'imam fictif*, L'Harmattan, Paris, 1997.

¹²³⁵ BARCELÓ, M., "La arqueología extensiva y el estudio de la creación del espacio rural", *Arqueología Medieval. En las afueras del medievalismo*, (Barcelona, 1988), pp. 195 – 274. ID., *El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidráulica andalusí*, Sierra Nevada 95, Maracena, 1996.

d'entrada provoca que els governs locals pugnin per consolidar-se com a tals, com una primera resposta al caos provocat pel desencís i descabdellament del califat. Tot i haver-hi intents per buscar un consens i, reinstaurar un califa que pogués satisfer a les cada cop més dividides i enfrontades faccions de musulmans, tots els intents acabaren per fracassar. Un exemple l'exposem a continuació, mentre que, al-Mahdí es reemplaçat per Hixàm II¹²³⁶, el califa destronat un any i mig enrera, ell mateix serà assassinat pels cordovesos uns mesos més tard, i ells lliuren definitivament la capital a Sulaymàn¹²³⁷.

Tal i com dèiem, Lleida un cop entra en crisi el califat (1010), el seu àmbit territorial no va sofrir cap sotrac important. Probablement degut a la presència dels Banu Tugib a la capital lleidatana i a Saragossa, fós motiu suficient per entendre que la unitat de llinatge, també garantia un equilibri territorial. No obstant, acte seguit de la proclamació d'al-Múndir de Saragossa com a sobirà, atenent al llinatge àrab que el legitimitzava, els moviments geo-estratègics van anar en dues línies: la primera consolidar la unitat que oferia la Vall de l'Ebre i que havia servit de base per forjar la Frontera Superior. En segon lloc, l'absència del califa com a sobirà únic d'Alandalús, provocà que els prínceps de les inicials cores, tinguessin les seves pròpies aspiracions territorials i econòmiques dins i fora de la península¹²³⁸. Així doncs, des de Saragossa és veu en bons ulls integrar Tortosa com a prolongació natural de la Vall de l'Ebre per tal de tenir sortida marítima. Ens avancem als esdeveniments tot anotant que la projecció vers Tortosa s'hi afegirà el deliri per aconseguir tot el Llevant, fins arribar a Dènia, tot passant per la puixant València.

Els canvis territorials que no detectem d'entrada el 1010, poden tenir els seus primers efectes a partir de l'arribada al poder, a la ciutat de Lleida, de Sulayman ibn Hud. L'aparició en l'escena política de l'antiga Frontera Superior d'un nou llinatge familiar, que busca obrir-se pas enmig de l'ebullició institucional que han ofert els governs autònoms musulmans de la península. Tal i com dèiem, els iemenites Banú Hud fomenten tant a Lleida com a Montsó, el 1017, la protesta contra el governador lleidatà Abú-l-Mutàrrif at-Tujibí. El seu derrocament i el nomenament de Sulaymàn ibn Hud

---

¹²³⁶ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 93.

¹²³⁷ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Akal bolsillo, Madrid, 1986, doc. 31, (p. 90-91).

¹²³⁸ La necessitat de govern que té el príncep, ve de la influència que reben del neo-platonisme els juristes musulmans. La fundació d'un ordre just, esdevenir l'últim esglaó del poder, és interpretat pels musulmans com un disseny diví i que regit per la llei corànica, interpretació que xoca amb la inicial de Plató, en la que l'home era l'home per naturalesa qui tenia la capacitat per fer-ho. BADIE, B., *Les deux États, pouvoir et société en Occident et en terre de l'Islam*, Fayard, París, 1986, p. 46.

enceta un nou període a Lleida. La *nisba*, que deriva de la tribu dels Judàm, ha aconseguit que siguin vistos com una de les famílies més àrabs i pures de la zona. Tot i així, la dificultat per contrastar la veracitat de la proposta ha permès més recentment posar-la en dubte, tot fent referència a les manipulacions realitzades per tal de tenir una major incidència en el si de la població i obtenir més propaganda política¹²³⁹.

La imaginable disputa territorial entre dues famílies que assalten el poder de dues ciutats i el territori que els pertany, no tingué lloc. De fet, si tenim en compte el context de tensió que és viu dins d'Alandalús, i si a més, agafem l'exemple de la veïna Tortosa on l'enfrontament entre el grup *saqàliba* i les èlits socials urbanes pel govern de la taifa és latent¹²⁴⁰, és lògic d'entrada la consideració que l'auge a Lleida dels Banú Hud pugui provocar una reacció adversa des de Saragossa. La taifa de Lleida en el context del 1010 fins el 1017, considerem que heredera la infraestructura organitzativa del califat. L'ocupació humana del territori en el segle X, planteja un model d'entendre el territori al voltant de la ciutat o, del món urbà. Quan afirmem que el subdistricte de Castellldans funciona com a eix vertebrador del districte lleidatà, igual o en conjunt, amb els subdistrictes de Balaguer, Àger, Barbastre, Montsó, Tamarit de Llitera, Alguaire, Corbins, Fraga i Mequinensa, demostra clarament que l'esforç endegat al segle IX per l'emirat cordovès, tingué els seus fruits tot consolidant les posicions musulmanes al nord-est de la península. Aquestes subdivisions territorials no havien assolit tot el rèdit que tindran a partir del moment en que Lleida esdevé una taifa, és a dir, amb l'ascens al poder de Sulaymàn ibn Hud. La relativa pacificació del territori fronterer amb el califat, ja sigui per via diplomàtica¹²⁴¹, com militar¹²⁴², va permetre sembrar les llavors de l'ocupació humana de l'espai rural. Els subdistrictes serviren de base, per a que, la població civil anés colonitzant el bast territori que de moment no estava excessivament antropitzat, exceptuant els tradicionals *husun*¹²⁴³. La imbricació entre la ciutat i el camp té els seus fonaments a partir de les petites fortificacions i les torres, juntament, amb les

---

¹²³⁹ SABATÉ CURULL, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 55.

¹²⁴⁰ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 138.

¹²⁴¹ IBN HAYYĀN, *al-Muqtabis*, V, pp. 308-309, BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, doc. 399, (p. 293-295).

¹²⁴² IBN HALDŪN, *Kitāb al-'ibar*, BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, doc. 439, p. 328-329.

¹²⁴³ SÉNAC, P., "Note sur les husūn de Lérida", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, 24, (París, 1988), pp. 53-69. ID., "Les husūn du Ṭagr al-Aqsā: à la recherche d'une frontière septentrionale d'Al-Andalus à l'époque omeyyade", *Castrum IV: Frontière et peuplement dans le monde méditerranéen au Moyen Âge*, (Roma-Madrid, 1992), p. 75-84.

alqueries i les incipients almúnies, en relació amb la ciutat. Aquesta tipologia d'assentaments són els que trobaríem al món rural lleidatà just després de la *fitna* de 1010. La relació de l'alqueria i el *hisn* rural vers possibles grups tribals vinguts després de la conquesta de la península, no la considerem adequada en aquestes latituds. Tal i com hem explicat, la formació de la societat de la onzena centúria ve de després d'haver passat per la neteja d'elements de solidaritats tradicionals, com per exemple el *jund*, que va efectuar el califat, tot impulsant la idea de centralisme polític. Els elements d'unitat territorial vers la Vall de l'Ebre, han marcat el devenir de les polítiques dutes a terme pels respectius governadors que ocuparen el càrrec en el marc dels principals centres urbans d'aquest àmbit. Destacadament Saragossa, ha estat la principal referència a seguir, enfortida pel califat tot esdevenint capital de la Frontera Superior. Les petites fortificacions i les alqueries, entrant al segle XI, són la reminiscència d'una visió arcaica de percebre el territori, on les terres públiques de l'estat dominaven a les privades, i on els *husun* realitzaven un destacat paper en el si del territori.

L'etapa califal sens dubte, va proporcionar a Lleida una nova entitat que trenca amb els segles VIII i IX, però alhora, les taifes, transformaran en certa mesura la concepció del territori que s'hereda del califat, amb una rapidesa sorprenent. Tot i venir d'una etapa esplendorosa, el districte musulmà de Lleida és relativament jove, d'aquí una primera explicació de la poca capacitat d'ocupar i explotar el territori, més enllà de les alqueries. La qüestió de les alqueries ha estat poc estudiada en el marc geogràfic de l'antic districte musulmà de Lleida. La tradicional confusió entre alqueria i almúnia¹²⁴⁴, ha marcat de fons la recerca sobre els propis assentaments, però també, la visió del món rural i de l'urbà, ja que s'han considerat com una mena de fortins autònoms d'un poder superior representat per la ciutat. L'absència d'estudis vers l'espai rural, exemint-ne els interessants treballs sobre hidràulica¹²⁴⁵, ens deixa una herència que avui dificulta la identificació d'alqueries dins el districte lleidatà. Fruit de la nostra recerca, establim una

---

¹²⁴⁴ En el cas concret del jaciment de Tossal de Solibernat, el tipus d'assentament és defineix com “una granja o alqueria que, alhora, acomplí funcions de caràcter militar”. ROVIRA, J., GONZÀLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J.I., “Els materials musulmans de l'establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)”, *Empúries*, núm. 45-46, (1983), p. 235. Cal anotar que el context en que és redacta l'article està fortament influenciat per les teories basades en una formació social tribal. L'anotació que cal fer és que han passat vint-i-cinc anys i la qüestió no ha estat revisada.

¹²⁴⁵ Ens referim als treballs de recerca endegats per Miquel Barceló i el seu equip, ja sigui a la península Ibèrica, BARCELÓ, M., *El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidráulica andalusí*, Sierra Nevada, 95, Maracena, 1996; com en les Illes Balears, KIRCHNER, H., “La reconstrucció de paisatges irrigats medievals. Mètode i casos”, *III Curs Internacional d'Arqueologia Medieval. La Prospecció i el Territori*, Lleida-Algerri, 2008. (en premsa). ID., *La Construcció de l'espai pagès de Mayurqa: les Valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*, Universitat de les Illes Balears, Palma, 1997.

relació entre els assentaments que són caps de subdistricte i la possibilitat que, a part de l'assentament militar, alberguin les alqueries. Donada la també relació entre aquests assentaments i, la tradició en l'ocupació humana del territori procedent de la tardo-antiguitat, creiem doncs, que aquests assentaments aprofitant la infraestructura que aportaven als nous conqueridors, l'aprofitaren per organitzar el nou territori vist en clau musulmana¹²⁴⁶. L'alqueria doncs, sent un model d'assentament rural que arranca des d'una cronologia força primerenca, considerem que en el cas de Lleida, l'hem de trobar ubicada, precisament, en les proximitats d'una fortificació encarregada de liderar un subdistricte. Per aquest raonament Castellans és a part d'una fortificació important, una alqueria; Alguairó és un segon cas, igual que Mequinensa. Aquests tres exemples creiem tenir-los identificats, però en tenim d'altres com ara Àger, Tamarit, Barbastre o Corbins, que no acabem de tenir la certesa suficient que confirmi la relació entre una fortificació i l'alqueria. Paral·lelament a la identificació d'alqueries en assentaments importants, tenim un nombre considerable d'assentaments que, són petites fortificacions, que tenen camps de conreu en les proximitats¹²⁴⁷, i ens preguntem si seria possible localitzar-hi la tipologia d'assentaments alqueria. De fet, el model d'ocupació humana i d'explotació del territori que ofereix una alqueria en el context del VIII al X, encaixaria a la perfecció amb assentaments com Albesa, Vinaixa (ens hi referim a la nota 930), Algerri, Almenar, Os de Balaguer, ubicats en espais gairebé limítrofs amb l'espai comtal. Aquest model d'assentaments és contrastaria al pla de Lleida o, en el pla del Mascançà, on aquí la recerca d'alqueries ha quedat pràcticament exhaurit degut a l'absència de fonts arqueològiques i documentals que confirmessin l'existència de petites fortificacions a les quals s'hi vinculen espai destinats al conreu. Per contra, augmenta un altre tipus d'assentaments, no vinculats a cap fortificació, de dimensions petites, i com a principal funció l'explotació agropecuària del territori, que són les almúnies. La dualitat d'assentaments rurals, és doncs, una realitat dins el districte andalusí de Lleida, on la ubicació d'aquests és un factor determinant a l'hora d'entendre la seva tipologia i funció. La frontera en aquest cas, és també un element que incereix de

---

¹²⁴⁶ BRUFAL, J., "Rellegir el territori en clau musulmana", *Revista d'Igualada*, (Igualada, 2007), p. 61-62.

¹²⁴⁷ L'exemple d'Albesa és el més rellevant, ja que és una petita fortalesa en la que, precisament el 1003, hi hagué una batalla destacable. A part de l'aspecte militar que ens queda suficientment provat, tenim també el de l'agricultura. La documentació llatina esmenta donacions i compres de camps de conreu dins del terme d'Albesa un cop fou conquerida. Un paral·lel similar és Vinaixa, el qual és una fortificació destacada del sud-est del districte lleidatà, i que també, posseeix terres de conreu. La cronologia d'aquestes fortificacions és probablement anterior al segle X, coincidint amb el procés de consolidació del districte per fer front a les embranzides dels comtats.

ple a l'hora d'organitzar i estructurar el territori andalusí. Més enllà dels *husun*, les torres, les alqueries i les almúnies, no tenim notícies sobre l'existència d'altres tipus d'assentaments com per exemple els molins. Serà precisament a través de les fonts documentals llatines dels anys cinquanta del segle XII¹²⁴⁸ que descobrirem la molinaria en l'àmbit andalusí lleidatà¹²⁴⁹. Disortadament no aconseguim esbrinar quina seria la cronologia d'inici d'aquesta indústria associada al món rural, només la podem associar al segle XII.

A principis del segle XI defensem la capitalitat de Lleida sobre el seu districte. Al voltant d'ella entreteixeix els subdistrictes de Balaguer, Fraga, Montsó, Barbastre, Mequinensa, Castellans, Tamarit de Llitera, Alguaire, Àger i Corbins, encapçalats per una medina o, destacades fortificacions les quals compten en les immediateses amb una alqueria, la qual alberga la població. Sense la capacitat d'un poder fort, endegat des d'un centre de poder que conté els organismes necessaris que permetin executar-lo, és impossible dibuixar dins un districte andalusí, la subdivisió que estem aportant. Qui representa el poder i la cohesió és la ciutat, la qual té els principals organismes de decisió i econòmics, herència de l'antic califat. Per tant, tornem a remarcar un cop més, que la visió tribal del territori en el segle XI, no té cabuda en el context lleidatà, com també és difícilment aplicable la visió d'organització territorial partint dels principals cursos fluvials. El motiu rau en la pròpia naturalesa dels subdistrictes perquè, primerament la ubicació dels assentaments que els lideren és allunyada d'un curs fluvial, tal i com ho veiem a Castellans o Tamarit de Llitera. En segon lloc l'espai que aquests administren no s'articula partint del riu, sinó que hi intervenen altres factors com la proximitat de la frontera, la orografia, la centralitat i influència d'un assentament important. Això ho podem veure amb la ciutat de Fraga, on a part del pas del riu Cinca a través de la seva àrea d'influència, aquesta s'extén vers l'oest, àmbit conegut per la seva aridesa. El cas de la ciutat de Lleida, la seva àrea d'influència no depèn exclusivament entorn del riu Segre, sinó que els espais de secà hi adopten una posició destacada, tal i com ho constatem amb els límits vers el nord amb Alguaire, l'oest amb Fraga o el sud

---

¹²⁴⁸ Podeu consultar a ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 119, (p. 112); i doc. 311, (p. 241). SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 47, (p. 138).

¹²⁴⁹ Interessants aportacions en aquest camp, vegeu: BARCELÓ, M., *El agua que no duerme. Fundamentos de la arqueología hidráulica andalusí*, Sierra Nevada 95, Maracena, 1996.

amb Castellldans. El mateix subdistricte de Castellldans és un altre exemple, el qual veiem com és l'assentament qui organitza i articula aquest espai sud-oriental lleidatà, i on el riu Set, no hi desenvolupa una funció centralitzadora de l'espai, sinó que les vies de comunicació, els assentaments rurals i, com hem dit, el mateix Castellldans desenvolupen aquesta funció.

Corbins, per exemple, compliria en certa mesura la característica de subdistricte que s'articula entorn de cursos fluvials. La unió dels rius Noguera Ribagorçana, Segre i Corb en un espai molt concret i pròxim a l'assentament fortificat li donen aquest important valor. Però, l'àmbit d'influència de Corbins té altres factors que reafirmen el seu lideratge en aquest espai concret, com és l'extensió de la seva influència vers el pla de Mascançà que, no s'articula a través d'un riu, sinó depenent de la orografia i l'accés a l'aigua, i també, de la pròpia dinàmica que desenvolupa Corbins com a fortificació que té capacitat d'incidir en el territori, d'aquí la presència d'almúnies en les proximitats més immediates. Un document de l'any 1152, fa esment d'una donació que realitza Ramon Berenguer IV, la qual incorpora unes propietats força interessants al terme de Corbins. El document diu, *donamus vobis III parellades de alod in una nostra torre que vocant Algebelli (...) est namque ipsa torre in terminum de Corbins, in locum que vocant a Vall Porcar. Et affrontat de una parte ipso alod quod donamus vobis sive ipsa turre in alod de Arnal Rufaca, de alia in terminum de Lerida, de III^a in flumen Segre, de III^a affrontat in ipsa torre que vocant Gardia qui est contra Corbins* ¹²⁵⁰. Actualment localitzem *Algebelli* al sud-est de Corbins, pròxim al riu Segre, ja que, la toponímia ha conservat aquest nom com una partida del terme municipal. Sobre el territori no observem cap vestigi material de l'assentament. No obstant, tractant-se de la denominació *turre* podríem considerar-ho com una antiga almúnia andalusí¹²⁵¹, pròxima al riu.

Respecte les almúnies del subdistricte de Castellldans, les prospeccions arqueològiques que hem efectuat a les ubicades en l'àmbit meridional¹²⁵², ens proporcionen un material ceràmic de superfície que proporciona una cronologia relativa no més tardana dels anys cinquanta del segle X. Ens remetem altre cop a la importància d'efectuar treballs

---

¹²⁵⁰ SAROBE, R., *Collecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 41, (p. 132-133).

¹²⁵¹ ERITJA, X., *De l'almúnia a la turrís organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1995.

¹²⁵² Anotar que aquestes almúnies són les úniques que s'han pogut treballar arqueològicament degut a que, les de Menresana, Vinferri, Montlleó i la Femosa, només les hem localitzat ja que, l'estat de conservació és de destrucció.

d'excavació arqueològica dins aquests àmbits concrets, com per exemple a la no finalitzada excavació del Tossal de Solibernat, la qual ha estat un dels principals referents degut a ser la pionera en treballar un assentament rural andalusí. Obtenir una estratigrafia d'excavació i, el material ceràmic que en surt obtenir-lo ben contextualitzat per facilitar el treball de l'investigador, ha de permetre assegurar amb gran fiabilitat els buits que deixa, el treball de prospecció en jaciments que tenen un elevat grau de destrucció i expoliació, pel que fa l'obtenció de cronologies i estructures.

Els treballs arqueològics que s'han dut a terme des del marc de la recerca endegada pel projecte de tesi, han utilitzat la metodologia de la prospecció arqueològica com a eina capaç de garantir l'anàlisi i el rigor que, demana un treball de recerca¹²⁵³. La dinàmica dels treballs de camp i, el posterior anàlisi de la ceràmica en el laboratori, ens proporciona una cronologia innovadora dels assentaments tipus almúnia de l'espai rural lleidatà. El segle X califal sembla indicar que seria l'etapa històrica en què aquest tipus d'assentaments anirien agafant protagonisme dins l'espai rural, contrapuntant l'hegemonia de l'alqueria. Aquesta dada és complementa amb els resultats negatius que ens han donat els anàlisis de les ceràmiques, alhora de localitzar material que tingués una cronologia anterior al segle X. El tòpic que acostuma a vincular un assentament musulmà amb un iber o romà, és trenca en el cas concret de les almúnies meridionals del subdistricte de Castellans. En aquest sentit, l'almúnia de Vimpèlec (terme de la Portella) tindria el mateix procedint que les anteriors, ja que el material de superfície que hi localitzem, només data fins al segle X.

Per tant, ens trobem davant un model d'ocupació humana i explotació del territori que s'està forjant dins els àmbits de secà, que s'ubiquen en espais més allunyats de les zones tradicionals d'ocupació i explotació humana com són el pla de Lleida i, l'anomenat Pla de Mascançà. De fet, en aquests dos àmbits que presenten una orografia força més apta pels conreus agrícoles i les pastures per la ramaderia, és més fàcil detectar-hi una continuïtat en l'ocupació dels assentaments. Vinferri (terme de Puigverd de Lleida) n'és un excel·lent exemple ja que, els treballs arqueològics que si han dut a terme, han demostrat que el fil conductor tindria inici en l'edat del ferro i, posteriorment els musulmans s'hi instal·larien en les proximitats perquè no s'ha constatat cap indicati de

---

¹²⁵³ DABAS, M., DELÉTANG, H., FERDIÈRE, A., JUNG, C., ZIMMERMANN, W., *La Prospection*, Editions Errance, Paris, 1998. GÓMEZ, I., "Prospección arqueológica, jerarquía de poblamiento y sistema de registro", *Studia Historica, Historia Medieval*, 26, (Salamanca, 2006), p. 243-274.

sobreposament d'una fase històrica a l'altra¹²⁵⁴. Un segon exemple el trobem a Tabac (terme de Montoliu de Lleida) on disortadament l'acte incívic d'expoliador ha extret del subsòl material ceràmic de cronologia pròpia de l'antiguitat, juntament amb l'andalusí. Tot plegat demostra que com més al pla ens aproximem, major és l'ocupació i explotació humana del territori.

El predomini de les tipologies ceràmiques que s'han localitzat dins l'àmbit urbà de l'arqueologia a Lleida, que de retruc són importacions estilístiques del sud de la península com per exemple Madinat az-Zahra, demostren com les relacions camp-ciutat són fluïdes ja que, els productes que arriben al món urbà tenen la capacitat, posteriorment, de distribuir-se a la resta del territori¹²⁵⁵. Les còpies efectuades de l'estil pels tallers d'artesans és un altre exemple de la dinàmica econòmica i social de la ciutat de Lleida durant l'etapa andalusí. La ceràmica de taula i de cuina és la que predomina en la cronologia del segle X.

El context històric favorable, ajuda a comprendre la capacitat de Lleida i els seus subdistrictes, d'estendre la xarxa d'assentaments agropecuàris més enllà dels àmbits tradicionals. Una frontera relativament tranquil·la, el poder fort del califat cordovès, l'estabilitat dels llinatges muladís i àrabs per la disputa del poder¹²⁵⁶, afavoreixen el creixement d'expectatives. Aquestes es poden traduir amb un increment demogràfic, la proliferació de nous espais de conreu que transformen el paisatge tradicional hereditat de la tardo-antiguitat, increment de productivitat i, fortalesa de la societat. Sens dubte que les almúnies suposen una evolució de la concepció d'explotació del territori ja que, la tradició de la propietat pública té una inicial competidora per hegemonia i influència com és la privada. El dinamisme que ofereix una propietat agrícola i ramadera, gestionada des de les mans d'un sol propietari, és força major que l'anterior perquè garanteix esforç i treball per extreure'n el benefici que ha de repercutir en el benestar familiar però, que també ha de servir per catapultar-lo a la èlit social urbana. L'impuls que genera la iniciativa dels futurs grans terratinents andalusins de Lleida, realcen el món rural en el primer pla de la política així com, esdevenen un factor determinant a l'hora de diferenciar grups socials dins l'àmbit urbà. Veiem com, el món rural a través

---

¹²⁵⁴ Treballs efectuats pel Grup d'Investigació Prehistòrica de la Universitat de Lleida.

¹²⁵⁵ LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic Portal de Magdalena*, 2, Monografies d'Arqueologia Urbana, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990.

¹²⁵⁶ Les algarades d'Almançor, els contactes diplomàtics entre món comtal i el califat, el poder centralitzat i l'hegemonia militar, són les claus per entendre que durant la desena centúria pocs, van ser els contextos bèl·lics. BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000.

de l'almúnia i l'urbà perquè és l'espai on aquests emergents grups socials mantenen les seves relacions, estan interrelacionats. Els espais de secà en el context del X fins a la fitna de 1010 no són terres marginals o desocupades¹²⁵⁷. El subdistricte de Castellldans n'és un excel·lent exemple amb la distribució pel seu territori d'assentaments agropecuàris allunyats de cursos fluvials, com són el Torrent de la Femosa i el riu Set. No obstant, i ens referim altre cop a la idea que ja hem incorporat en la present tesi doctoral, que siguin almúnies ubicades enmig d'espais de secà, no veiem que tingui cap relació amb que no aprofitin els recursos hídrics que presenta el territori. Ans al contrari, aquestes almúnies és construeixen en petites valls humides on l'extracció d'aigua per mitjà de pous pot ser factible per mantenir una petita agricultura de regadiu¹²⁵⁸, abeurar la ramaderia i, satisfer les necessitats domèstiques. Mas de Matxerri, Matxerri II, Vall de Melons, Timorell I i Vallseca I serien els exemples d'almúnies del subdistricte de Castellldans.

Paral·lelament a Castellldans, el pla de Mascançà recull el testimoni de l'ocupació i explotació humana d'un espai de secà. L'extensió pel que fa a la superfície i, el predomini del pla combinat amb estanys naturals que hi neixen, desemboca a que els petits assentaments agropecuàris s'hi desenvolupin. De fet, parlariem altre cop d'una organització dins el territori que no gira entorn un curs fluvial, però que la facilitat d'obtenció de l'aigua hi té un paper destacat a l'hora d'ubicar l'assentament. Disortadament els treballs de recerca han passat gairebé sempre de llarg del pla de Mascançà, quedant relegat a meres descripcions de les possibles almúnies que hi existiren¹²⁵⁹. De fet, avui desconeixem si realment aquest ric espai agrícola i ramader estava format exclusivament per assentaments agropecuàris, o, fins i tot no sabem si íntegrament l'almúnia era el model d'explotació que és podia repetir arreu del pla, o, si l'alqueria també hi tingué protagonisme, tal i com ho constatem en altres ambits del

---

¹²⁵⁷ Els treballs de recerca efectuats per la historiografia lleidatana donen un valor excessiu als cursos fluvials en detriment dels espais de secà, que han rebut un tractament marginal. De fet, el curs final del riu Segre ha destinat gran part dels esforços en aquesta línia d'investigació. Vegeu, GONZÁLEZ, J. R., *Aproximación a la Carta Arqueológica del Segrià estricto*, Universitat Autònoma de Barcelona, 1982 (memòria de llicenciatura inèdita). GARCIA BIOSCA, J.E., RODRÍGUEZ, J.I., "Aproximación al poblamiento árabe del Bajo Segre: hábitat y fortificaciones", *III Congreso de Arqueología Medieval Española*, Oviedo, 1989, p. 36-68. GARCIA BIOSCA, J.E., *Formes i d'ús i ocupació de l'espai al Segrià en època andalusina: l'òptica de les fonts llatines*, Universitat de Barcelona, 1993 (memòria de llicenciatura inèdita). ERITJA, X., *De l'almúnia a la turrís organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1995.

¹²⁵⁸ KIRCHNER, H., *La Construcció de l'espai pagès de Mayurqa: les Valls de Bunyola, Orient, Coanegra i Alaró*, Universitat de les Illes Balears, Palma, 1997.

¹²⁵⁹ ERITJA, X., *De l'almúnia a la turrís organització de l'espai a la regió de Lleida (segles XI i XII)*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1995, p. 22-24.

territori lleidatà com Castellldans, Mequinensa i Alguaire. Tampoc no sabem de l'existència de torres defensives o *husun* que donarien cohesió al territori ja que, la seva ubicació per la part oriental és clarament fronterera amb el comtat de Barcelona i Manresa. Corbins en principi, sembla estendre el seu braç i la seva influència tot resseguint el curs fluvial del riu Corb, el qual, s'endinsa per les terres meridionals del Mascançà per endinsar-se cap a la . Per la seva banda Balaguer, donaria cohesió a la meitat nord del Mascançà tot seguint la línia que marcava la Ràpita, el Pedrís, Bellcaire, Tornabous, Almassor, Torella i, Falcons (Penelles), Vallverd (Ivars d'Urgell), Montsuar, la Guàrdia de Déu, Almenara i Boldú¹²⁶⁰. No obstant, defensivament tot i la proximitat d'aquestes dues fortificacions, considerem que faria falta una xarxa de *husun* que donés més cohesió i blindés la possible entrada de l'enemic cristià. Avantçant-nos als esdeveniments, precisament el comtat de Barcelona entrarà al districte de Lleida a través del pla de Mascançà a mitjans de la onzena centúria, fins gairebé plantar-se a les portes de la ciutat de Lleida¹²⁶¹. La documentació andalusí a través d'al-Himyarī parla que “... tots els masos sense excepció compten amb una torre o amb un soterrani on els que hi viuen s'amaguen de l'enemic ...”¹²⁶². Certament potser hauríem de parlar que els assentaments agropecuàris del Mascançà haurien d'estar fortificats, com per exemple el Tossal de Solibernat (terme de Torres de Segre), però el problema que ens plantejem és si durant l'etapa del califat, era necessària aquesta fortificació per individual i, totalment insuficient per garantir la seguretat dels habitants, com també, de l'àrea oriental del districte lleidatà. De fet, el Tossal de Solibernat és contextualitza la torre a partir de mitjans del segle XI¹²⁶³ i, en cap cas és parla que pogués ser anterior, fet que demostraria que la fortificació dels elements rurals és produeix a partir de l'entrada amb força dels comtats cristians vers el territori andalusí i, on la inestabilitat és latent. Tanmateix, en el context que Solibernat és fortifica, el pla de Mascançà gairebé és troba tot conquerit per les tropes comtals i, llavors complica la possibilitat de mantenir que els assentaments rurals no estiguessin fortificats. El debat queda obert a l'espera d'obtenir nous resultats per part de la recerca.

---

¹²⁶⁰ Aquest àmbit territorial ha estat estudiat amb molta cura i rigor per, BERTRAN, P., “Notes sobre els orígens d'unes poblacions urgellenques: La Fuliola, Boldú i Bellcaire als segles XI i XII”, *Ilerda*, XI.II (Lleida, 1981) p. 256-257.

¹²⁶¹ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 68-76.

¹²⁶² Consultar text 110 extret de al-Himyarī, *Kitāb al-rawd*, 157b. BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, (Barcelona, 2002), p. 113.

¹²⁶³ ROVIRA, J., GONZÀLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J.I., “Els materials musulmans de l'establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)”, *Empúries*, 45-46, (1983), p. 240.

Disortadament, com dèiem, la recerca respecte el pla de Mascançà no ha estat ni tant intensa, ni s'han obtingut resultats innovadors si ho comparem amb els esforços destinats al riu Segre. També, cal afegir-hi que les transformacions efectuades a finals del segle XIX i principalment el XX en l'àmbit comarcal de l'Urgell i el Pla de l'Urgell, impulsades per la construcció del Canal d'Urgell i, la posterior parcel·lació i distribució de sèquies, han modificat i en molts casos borrar el pas del temps, en benefici d'una agricultura intensiva, moderna i productiva.

6.1.1 Evolució del territori des del 1017 fins el 1102

La onzena centúria planteja una dualitat política i social força complexa, amb l'ascens del llinatge familiar dels Banu Hud identificats amb la taifa de Lleida independent temporalment, amb l'ebullició de la ciutat i de l'èlit urbana que la governa; però alhora, ens trobem en la segona meitat del mateix segle amb una caiguda en picat degut a diversos factors polítics i, la conquesta efectiva de la frontera per part dels comtats. Certament, el territori lleidatà en aquest context experimenta una sèrie de transformacions i experimenta una evolució que cal anotar-la pautadament.

6.1.1.1 Des de l'ascens dels Banu Hud fins al 1020

L'ascens al poder del llinatge àrab¹²⁶⁴ dels Banu Hud, a través de, Sulaymàn, planteja i descobreix una nova dinàmica pel que fa a les aspiracions lleidatanes dins la regió que comprén la vall de l'Ebre i el Llevant peninsular. Cal dir que, altre cop és un llinatge familiar d'origen àrab la que ascendeix en el poder dins la Frontera Superior, contrastant aquesta idea amb els exemples de les veïnes Tortosa o València on els *saqàliba* hi han pres protagonisme¹²⁶⁵. No obstant, cal refermar que la presència dels Banú Tugíb amb al-Múndir de Saragossa al seu capdavant, continuen imposant la seva línia política pel que fa a les aspiracions territorials pròpies vers el Mediterrani, com també, posant molta atenció als esdeveniments per recuperar el poder legítim del califat. La prudència i el bon veïnatge de Sulaymàn amb al-Múndir, és la principal base per la qual els

---

¹²⁶⁴ Ja hem introduït en línies anteriors les reserves que tenim davant la possibilitat que aquests vinguin de línia pura.

¹²⁶⁵ Al respecte podeu consultar, MEOUAK, M., *Saqaliba, eunuques et esclaves à la conquête du pouvoir. Géographie et histoire des élites politiques "marginales" dans l'Espagne umayyade*, Academia Scientiarum Fennica, Hèlsinki, 2004.

enfrentaments o desavinences entre ambdós siguin inexistents i, és vagi forjant interiorment una taifa de Lleida cada cop més forta i hegemònica. De fet, la primera aparició en el context regional de Sulaymàn ve arran de la successió i la tensió originada entorn el govern de València. De fet, ens trobem davant la controvèrsia entre aquest, el governador de Tortosa i Mujàhid de Dénia, per evitar la incorporació a Tortosa de la taifa de València. El procés segueix amb l'arribada a una mena d'entesa de cogovern que tindrà una cronologia del 1019 fins al 1022¹²⁶⁶. Com és obvi, l'entesa entre ambdós corregents de València es fa difícil, fins a tal punt que Mujàhid acusa Labíb d'afavorir el comte de Barcelona¹²⁶⁷, fet que serà l'excusa per destituir al segon del seu càrrec a València, i deixar lliures les portes del poder de la taifa valenciana per al de Dénia¹²⁶⁸. El nostre interès vers aquesta controvèrsia recau en que, amb l'intent de destituir Labíb, es proposa el càrrec de l'anterior a Sulaymàn ibn Hud de Lleida, el qual sense dubtar-ho accepta i incorpora València a la taifa lleidatana.

Certament, les aspiracions territorials lleidatanes trenquen l'equilibri de forces que s'intentava monopolitzar des de Saragossa vers la vall de l'Ebre i el Llevant. La força amb que Sulaymàn entra en l'escena regional i, surt per primer cop dels limits de la taifa, denota la puixança que assoleix Lleida durant el context que envolta els anys vint del segle XI. Una força que és sinònim de maduresa social perquè s'ha forjat un llinatge familiar amb un marcat caràcter expansionista i amb visió estratègica per la supervivència de la taifa. Però també la consolidació de l'èlit urbana terratinent que viu de les almúnies rurals, dels molins fariners i de les propietats diverses que, tenen dins els murs de la ciutat i, finalment, no oblidar-se dels grups socials tradicionals consolidats dins els ambits influents i de decisió com són els alfaquís o els cadís, els quals, mantenen i evolucionen les seves propietats a la nova realitat que ofereix la taifa lleidatana; política perquè enmig del monopoli tujívida, apareix en escena un nou llinatge familiar, que tot i ser àrab, pot ser interpretat per la sobirania saragossana, com un contrapunt a la seva àrea d'influència. No ens oblidem que la capacitat de mantenir bones relacions de veïnatge per via de la diplomàcia estalvien a Lleida enfrontaments costosos i la bel·ligerància d'una Saragossa més forta en aquest sentit. I pel que fa a l'economia, el sistema d'explotació agrària i ramader que s'estén en l'àmbit rural lleidatà ocupant noves terres dels subdistrictes que el formen, en concret les de secà,

---

¹²⁶⁶ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 135.

¹²⁶⁷ *Ibidem.*, p. 142.

¹²⁶⁸ *Ibidem.*, p. 142.

aporta una major producció que és tradueix amb un progressiu enriquiment de la societat, principalment l'èlit urbana terratinent que, serà aquesta la que tindrà un paper destacat en el si dels moviments estratègics de la taifa.

Així doncs, l'ebullició i la vitalitat que és després de l'arribada dels Banu Hud al poder lleidatà, denota que, darrera seu hi ha tota una sèrie d'engranatges que fan rutllar cadascun dels aspectes de la quotidianetat dins la taifa de Lleida. Creiem doncs, que la transformació del territori té, precisament, en aquest context el punt més àlgid. Això és manifesta per via de les almúnies que és funden a les acaballes de la desena centúria en espais que fins llavors no havien estat del tot integrats dins l'esquema d'explotació del territori, tot demostrant, la voluntat expansiva d'una societat emergent que, necessita cohesionar el seu propi espai, però alhora té una marcada demostra tenir una vocació comercial, com ho demostra el fet de sotmetre a conreu tantes hectàrees de conreu i pastura.

L'espai agrari tradicional, és a dir el pla de Lleida, continua tinguent el protagonisme que li ha pertocat històricament. Els sequiatges que neixen prop dels rius Noguera Ribagorçana¹²⁶⁹, el Segre¹²⁷⁰, el riu Corb¹²⁷¹, el Cinca, el Torrent de la Femosa¹²⁷², el riu Set i el Farfanya¹²⁷³, desenvolupen una destacada tasca en la irrigació dels camps de conreu i duu aigua als assentaments agropecuàris per usos ramaders, com també, domèstics. Això propícia que al seu voltant els assentaments s'hi hagin instal·lat, tot proliferant una notòria capacitat d'explotació del territori, tal i com ho deduïm de la quantitat que hi trobem. En el cas del subdistricte de Castellans, veiem com en el reguer de la Femosa, entorn el Torrent de la Femosa, hi localitzem les següents almúnies (d'est a oest), la Menrresana (terme de Juneda), Vinfaró (terme de Puigverd de Lleida), Montlleó (terme de Puigverd de Lleida), Coniaquera (terme d'Artesa de Lleida), la Femosa (terme d'Artesa de Lleida) i, Torre Guardiola (terme de Lleida), tot enllançant a través d'aquesta última dins el propi espai de la ciutat de Lleida. Si afegim

---

¹²⁶⁹ La sèquia d'Albesa, vegeu SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, docs. 121, 366, 380, 381.

¹²⁷⁰ La sèquia dels molins d'Almudàfar a Balaguer, vegeu SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc., 15.

¹²⁷¹ El reguer que proporciona aigua a les Torres de Novella, Mollerussa, Palau d'Anglesola, Bafes, Torre de Roga i, Aigua Viva, vegeu SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 14.

¹²⁷² El reguer de la Femosa que condueix fins Coniaquera, vegeu SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 245.

¹²⁷³ El reguer del Farfanya al lloc anomenat del Torredà, antiga almúnia andalusí, vegeu ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc., 257.

un segon exemple, ens podem centrar amb el reguer del riu Corb. Aquí hi localitzem les següents almúnies (d'est a oest), torre de Novella, torre de Mollerussa, Palau d'Anglesola, torre de Bafes, torre de Roga i, Aigua Viva. L'àmbit geogràfic d'aquestes almúnies l'ubiquem al vell mig del pla de Mascançà, àmbit que també considerem tradicional pel que fa a l'explotació del territori andalusí¹²⁷⁴.

Per contraposar aquest model d'assentaments agropecuàris tenim els que es funden a les acaballes del la desena centúria i, en espais on abans no hi constatem la presència d'ocupació humana¹²⁷⁵. Per tant parlem de modificació del paisatge, apropiació de terres per destinar-les a un ús privat i, estendre l'expansió vers els sectors més profunds dels subdistrictes lleidatans. En el cas de Castellldans, aquest model d'assentaments el localitzem dins l'àmbit meridional del subdistricte. El patró que segueixen és el que hem descrit en les anteriors línies, però, cal afegir un nou aspecte, la ubicació dins de valls humides que els permet extreure aigua per mitjà de pous¹²⁷⁶. La interrelació medi i assentaments rurals és clara i evident en aquest model d'assentaments, sense oblidar-nos dels anteriors perquè la seva localització és en les proximitats dels cursos fluvials. Cercar terres aptes pels conreus i la pastura dins un espai de secà, és un condicionant que influeix a l'hora d'ubicar les almúnies. Aquestes es construeixen dins o, en els límits de les valls que són favorables a l'extracció d'aigua, les quals, en el cas concret de Mas de Matxerri i Vall de Melons, totes dins el subdistricte de Castellldans, desemboquen al riu Set.

Més enllà dels propis assentaments, el model d'ocupació humana del territori dels subdistrictes s'exemplifica tot girant a l'entorn del principal assentament. En el cas concret de Castellldans, hem vist com les almúnies de segona generació busquen assentar-se en espais òptims per l'explotació del territori però, també sense perdre en cap moment el referent del món urbà. Ens referim al *hisn* i la població que formava l'alqueria que hi estava vinculada, els quals podrien acollir, en un context on els espais urbans viuen un moment àlgid pel que fa al seu desenvolupament i potencial, una incipient èlit social urbana terratinent. Al cap i a la fi, seria un símil a petita escala de la gran societat terratinent que resideix darrera els murs de la ciutat de Lleida. La

---

¹²⁷⁴ Respecte la conquesta del pla de Mascançà podeu consultar una síntesi de ERITJA, X., "Qüestions entorn de la frontera meridional del fahs Maškīgān (s. XI-XII)", *Territori i Societat a l'Edat Mitjana*, III, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 2000, p. 295-304.

¹²⁷⁵ Les prospeccions arqueològiques no aporten cap dada referent a una fase anterior d'ocupació humana que no sigui a partir de la segona meitat del segle X. Per tant parlem d'assentaments *ex novo*.

¹²⁷⁶ Actualment la partida de Vall de Matxerri (terme de Castellldans) hi localitzem pous en desús i a la part fonda de la vall basses per emmagatzemar aigua abandonades.

preocupació a ubicar-se entorn l'alqueria tot dibuixant una mena de cercle imaginari, no neix de l'atzar, sinó que, aniria en la línia de l'hegemonia del món urbà i els lligams entre aquest i el món rural. Tenir el món urbà on, hi ha la fortificació principal del subdistricte, en les proximitats representa estar sota l'esguard d'aquest en moments de tensió i conflicte bèl·lic, però també esdevé el centre econòmic i de poder, ja que, el propietari hi podria residir. De fet, en el cas de Lleida veiem com a través de la documentació llatina referent al repartiment del patrimoni dels musulmans vençuts, tots els propietaris tenen cases dins la ciutat i, complementant el seu patrimoni amb nombroses possessions dins el món rural que, són almúnies¹²⁷⁷ o, molins¹²⁷⁸. Aquesta dada és rellevant de cara a incrementar les dades per refermar la hipòtesi que el poder i les decisions venen de la ciutat ja que, és en aquesta on resideix l'èlit social lleidatana. Aquesta ocupació del territori és contraposa amb la tradicional, representada per les almúnies que s'ubiquen en les proximitats dels cursos fluvials. Aquestes focalitzen els seus esforços d'explotació del territori en les immediacions dels rius. Les sèquies que hi neixen fruit d'un treball de tecnologia hidràulica, proporcionen uns espais d'irrigació que permeten practicar agricultura de regadiu en òptimes condicions. Aquí sí que podem afirmar que els espais de secà no desenvolupaven la importància tant destacada com així serà en el context històric del nostre estudi. No obstant, la importància de la ramaderia dins el districte lleidatà, la qual necessita pastures i espais amplis per desenvolupar la seva activitat¹²⁷⁹, demostra que els espais de secà realitzen un paper destacat en l'economia local. Aquesta idea posa en entredit que l'agricultura intensiva de regadiu que és practicaria en les almúnies pròximes als rius, tingués l'exclusiva de producció i fós la punta de llança de l'economia local.

De fet, el pla de Lleida és l'àmbit on detectem una continuïtat en la línia d'ocupació humana, ja que, en els jaciments hi localitzem restes de ceràmica d'etapes històriques anteriors. En el cas de Tabac (terme de Montoliu de Lleida), almúnia que s'ubica a la ribera dreta del riu Set hi localitzem en la superfície ceràmica andalusí barrejada amb romana i iber. En l'assentament de Tossal del Senyor (terme de Sunyer), hipotèticament

---

¹²⁷⁷ Les propietats d'aquest musulmà són les següents, *casas in Lerida de Vahbola mauro cum omnibus suis tenedonibus et pertinentiis que illi pertinent in omnibus locis infra Ylerdam et extra* VIRGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 17, (p. 62).

¹²⁷⁸ Els molins del musulmà Esderofé són un bon exemple, SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 47, (p. 138).

¹²⁷⁹ ERITJA, X., "Hàbitat i espai ramader a la regió de Lleida (s.XII)", *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, núm. 1, (Lleida, 1996), p. 75-90.

una almúnia tot i que, el mal estat de conservació ens ho fa dubtar, també hi localitzem en la superfície ceràmica andalusí i iber.

Així doncs, creiem que sens dubte en el territori andalusí de la Lleida de la primera meitat del segle XI hi conjuminen dos models d'ocupar i explotar el territori, el tradicional que heredem de les etapes històriques anteriors i la renovació que tindria com a data d'inici a finals de la desena centúria i que en la onzena desplega tot el seu potencial. El vigor de la societat urbana, la capacitat de decisió pel propi territori, la independència de cap altre poder superior, permet desenvolupar una dinàmica social, en les elits, que desemmoca en la gran puixança de la Lleida taifal.

L'evolució del territori en aquest fructífer context del govern de Sulaymàn ibn Hud, presenta un altre factor d'interès que demostra l'evolució que experimenta no només el territori sinó també la societat i els ideals polítics. Les vies de comunicació són un exemple de la transformació del territori i de l'evolució que aquest experimenta¹²⁸⁰. El context d'expansió dels assentaments agropecuàris en el territori de la taifa de Lleida, incideix directament en l'augment de la xarxa viària que ha de permetre interrelacionar-los. Això com s'ha vist en el seu moment diferenciem per la seva banda, les vies principals que uneixen Lleida amb les ciutats o assentaments que lideren els subdistrictes, de les vies secundàries que són de més difícil detecció ja que creiem que són les que unirien els assentaments entre ells, per tant serien unes vies veïnals. Però per una altra banda, l'augment de noves vies esdevé un element important que ha de permetre organitzar la parcel·lació del territori. La pròpia naturalesa de la via fa que, sigui en la majoria dels cops, un element creat per l'home i, que, forma part del territori. Per tant aquest valor important que se li dóna, esdevé una fita que permet regular els límits de propietats. Finalment, les vies són elements dinàmics degut al seu propi caràcter d'unió entre dos punts, el d'inici i el d'arribada. Això suposa aspectes positius com l'intercanvi d'idees, tècniques, noves tendències artístiques, comprar i vendre productes, però també representen aspectes negatius perquè, són utilitzades pels exercits enemics per conquerir o efectuar algarades de càstig, és a dir, ser una porta d'entrada i de difícil tancar per un possible enemic.

---

¹²⁸⁰ L'estudi sobre la ramaderia andalusina a la Lleida dels segles XI i XII n'és un bon exemple, ERITJA, X., *Hàbitat i espai ramader a la regió de Lleida (s.XII)*, *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, núm. 1, (Lleida, 1996), p. 84.

El context polític i geo-estratègic immediatament posterior a l'ascensió al poder dels Banu Hud a Lleida (1017), demana a nivell local mantenir el territori ben cohesionat. La taifa de Lleida hereda de l'antiguitat tot un seguit de rutes regionals que, sap aprofitar i mantenir a la perfecció degut a la importància que aquestes desenvolupen encara en el territori. La primera és la ruta terrestre tot seguint el traçat de la via Lata, herència de l'Imperi Romà, és un eix de comunicació força usat i que desenvolupa una funció extraordinària per connectar en òptimes condicions les principals ciutats andalusines de la Frontera Superior. De fet, és una garantia en la comunicació i la integració d'aquest espai regional, el poder gaudir d'una infraestructura com aquesta ja que, t'uneix Saragossa, Osca i Tarragona, tot aprofitant les oportunitats que et proporciona una generosa orografia. La segona és la ruta fluvial tradicionalment utilitzada des de l'antiguitat, que segueix el Segre i l'Ebre passant per Mequinensa, tot unint, Lleida i Tortosa. És una de les més importants per les garanties que ofereix la ribera d'ambdós rius ja que, és troben en el curs baix on els rius s'eixamplen força deixant uns marges considerables en les riberes el qual, facilita el trànsit i el transport. La tercera és la ruta terrestre que també uneix Lleida i Tortosa però, passant per Maials. És una ruta mixta ja que, el primer tram és terrestre i a continuació és fluvial tot seguint el riu Segre i l'Ebre. La quarta és la ruta Lleida, Castellans, Siurana i Tortosa, íntegrament terrestre tot seguint les valls dels sistemes muntanyosos interiors. És una ruta que les fonts històriques no han aportat molta informació malgrat, detectar-hi en el seu pas nombrosos assentaments rurals andalusins. Per la seva banda, la historiografia tampoc ha estudiat aquest itinerari interior el qual, sembla força suggerent, no només pel traçat que segueix sinó, pels territoris que acaba unint¹²⁸¹. Pròpiament la via és presenta amb un traçat altament segur ja que, no s'hi detecten interrupcions en el seu traçat a causa de possibles escomeses entre les tropes dels comtats i les andalusines. Probablement sigui aquesta dada més suggerent del que creiem, perquè d'haver estat una via alternativa, amb un volum de trànsit considerable, o, equiparable a la importància que assoleix la ruta fluvial, probablement els intents de tallar la comunicació hagueren estat més constants del que van arribar a ser. Si ens referim a la militarització dels dos traçats, ens

---

¹²⁸¹ En primer lloc les vies de comunicació andalusines gairebé no han estat estudiades per la historiografia. Malgrat l'anterior, els estudis centrats en el curs fluvial del Segre han otorgat d'una manera indirecta el protagonisme a l'eix de comunicació Segre-Ebre. Per la seva banda, una intervenció d'urgència en motiu de les obres de l'Alta Velocitat, donaren llum a un traçat de via andalusina que uniria Lleida i Alcarraés el qual, donaria més èmfasi a l'ús de la ruta fluvial. Consulteu LAFUENTE, A., informe dipositat al Servei d'Arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

adonem que més o menys les fortificacions s'hi repeteixen per igual, el qual, aquest possible factor no és del tot determinant¹²⁸².

La cinquena ruta és terrestre i comunica Lleida amb el Palau d'Anglesola tot travessant el pla de Mascançà¹²⁸³. Sens dubte és una via interior del districte que afavoreix la cohesió del territori i d'aquest espai tant incert. La presència del topònim palau, procedent dels *palatium* ens fa considerar la probabilitat que ens trobem davant una altra via que s'hereda de la tradició antiga.

Més enllà d'aquestes vies que tenim ben identificades i contextualitzades, dins l'àmbit lleidatà caldria aportar-ne d'altres. Per exemple l'eix que unia Lleida i Balaguer passant per Corbins, tot resseguint una antiga via romana, que arribava fins a Àger. També resseguint el riu Segre vers les terres septentrionals pot ser un altre eix viari que, a més era utilitzat per les tropes andalusines en les seves algarades de càstig cap al territori comtal¹²⁸⁴. Pel que fa al riu Cinca, aquest degut a la gran vall al·luvial permet el trànsit per les seves riberes. Més enllà dels rius, tenim altres vies interiors del districte com la que anava de *Castelo a Ilerda*¹²⁸⁵.

Les rutes terrestres i fluvials esdevenen eixos de comunicació que permeten mantenir relacionada la taifa lleidatana amb la resta del món andalusí meridional. Per aquest motiu tenim ben documentats els diversos intents d'interrompre la comunicació via fluvial entre Lleida i Tortosa, en el context proper de la dotzena centúria, quant els comtats i el regne d'Aragó és llencen a la conquesta dels territoris andalusins. Un exemple és la campanya endegada pel rei Alfons el Bataller d'Aragó en el context de principis de la dotzena centúria¹²⁸⁶ en les terres meridionals. No deixa de ser suggerent l'estratègia aragonesa de tallar la comunicació per mitjà d'un eix tant important com són els cursos fluvials del Segre i l'Ebre ja que, a part del propi fet, posa en estat crític un nombre considerable d'importants assentaments rurals així com, caps de subdistricte com per exemple la ciutat de Fraga i Mequinensa. Per tant, les intencions del Bataller tenen sens

---

¹²⁸² La ruta fluvial està flanquejada per les fortificacions majors com ara Lleida i Mequinensa dins la taifa de Lleida i, després de menors com la Granja d'Escarp, Seròs, Aitona, Gebut, Alcarràs, Carrassumada. Pel que fa a la terrestre, tenim Lleida, Castellans i Siurana, i entremig una sèrie de petites torres que la vigilien.

¹²⁸³ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 14.

¹²⁸⁴ IBN ĪDARĪ, *al-Bayān al-mugrib*, vol. 2, p. 146, BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, doc. 338, (p. 250-251).

¹²⁸⁵ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 274, (p. 216).

¹²⁸⁶ El 1112 el Bataller assoleix un preocupant control de la vall de l'Ebre que, li permet infligir atacs vers el territori andalusí i, en concret al lleidatà per tal d'aïllar-lo de Saragossa, IBN ĪDARĪ, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 131.

dubte la finalitat de ferir i aïllar Lleida, per deixar-la enmig dels comtats i del regne d'Aragó.

Per la seva banda els subdistrictes de Siurana i la part meridional del de Castellans són dos àmbits on la conquesta és completà fins més tardanament, el 1150, ja que la conquesta va venir per una banda del nord amb l'avanç del comte d'Urgell i pel sud tot seguint la ruta fluvial i terrestre Ebre i Segre, fins plantar-se a la ciutat de Lleida¹²⁸⁷. Amb aquest exemple ens volem significar de la importància que tenia l'eix fluvial per les ciutats andalusines, el qual, era per si sol un objectiu clar per les tropes comtals. Per contra l'eix terrestre via Castellans i Siurana, deuria ser més poc transitat per les dificultats que presentaria pel seu pas per la Serra de Llena, el Montsant i els diversos sistemes montanyosos que hi ha entre el Priorat i el Baix Ebre.

Les vies de comunicació són per si soles un element que figuren com un dels definidors en l'evolució del territori. El seu pas esdevé pel paisatge un motiu de transformació ja que, a part de la seva morfologia, la seva imprevista gairebé intocable crea un vincle amb l'ocupació i l'explotació del territori que n'esdevenen unes còmplices. Les vies de comunicació són un exemple de la capacitat que té l'home d'intervenir en la transformació del paisatge i antropitzar-lo segons els cançons de la societat que ho duu a terme. La seva pròpia naturalesa permet tenir comunicació amb altres espais ja siguin locals, regionals o, interregionals, garanteix efectes sobre els territoris per on passen. L'intercanvi d'idees, corrents artístiques, innovacions tècniques, transaccions econòmiques, transport de mercaderies i ramats i, sense oblidar la circulació de les persones i els exercits, en són uns bons exemples.

Bàsicament el canvi que detectem des de finals de la desena centúria i principis de la onzena, és l'augment de vials secundaris que, també els podem denominar veïnals, fruit de l'expansió en el territori de la taifa de Lleida de les noves almúnies. Certament, això és una clara evolució en el territori perquè implica incorporar-hi una nova organització de l'espai d'acord amb la ubicació dels assentaments. Hem vist com el medi intercedeix directament en la construcció de les almúnies, perquè aquestes cerquen àmbits aptes pel conreu i la pastura. D'acord amb l'anterior, arribem a la deducció que les vies de comunicació no són un factor que puguin influir a l'hora d'instal·lar assentaments, sinó que la seva creació ve després de la relació medi i assentament.

---

¹²⁸⁷ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 87-88.

La problemàtica que ens hem trobat en la nostra recerca dins el subdistricte de Castellldans és en la identificació dels vials secundaris. Estem parlant d'un tipus d'infraestructura d'ús veïnal i, clarament destinada al moviment d'animals si és donés el cas, així com del transport de productes del camp a l'almúnia, a la ciutat o, als molins fariners pròxims al món urbà i al costat dels rius per aprofitar-ne l'aigua. El trànsit habitual no passaria per aquesta xarxa viària secundària perquè va a buscar directament els assentaments agropecuàris sinó, que passaria per les vies principals perquè garantexen una mobilitat més bona¹²⁸⁸ i, la comunicació esdevé més directa entre els centres receptors i alhora distribuïdors. Les ciutats són les que realitzen aquesta funció. De fet, si estem mantenint la hipòtesi de treball que el món urbà és el centre de poder, econòmic i social, és obvi considerar que la Lleida del segle XI amb la puixança urbana que desenvolupa sigui un centre receptor i distribuïdor de productes. Doncs bé, la xarxa secundària andalusina actualment és de difícil detecció degut a les transformacions que ha sofert el món agrari al llarg del segle XX. Però a part de la possible detecció, la documentació andalusina o llatina no ens parla en cap cas de vies que poguéssin interconnectar dues almúnies o, una almúnia amb Castellldans. De fet, considerem que la major part dels vials secundaris del subdistricte de Castellldans, anirien a buscar la via principal que anava fins a Siurana o, també, la via que unia Vinaixa i Castellldans a través de la Vallseca i l'Albi.

La recerca dels traçats de les carrerades o els límits de termes per identificar possibles vies de comunicació han donat un resultat més aviat poc esperançador. Tal i com dèiem, les vies dins l'àmbit rural poden ser utilitzades com a límits de propietats, ja que, són un element de titularitat pública que no són alterades excessivament per l'acció indiscriminada de l'home. Segons la recerca endegada per Flocel Sabaté¹²⁸⁹ sobre la conquesta del districte andalusí de Lleida en el segle XII, en el cas concret que és refereix a l'espai meridional, és a dir el subdistricte de Castellldans, constata que l'antic terme andalusí s'anirà trossejant amb la feudalització del territori. Arran d'aquest punt neixen els actuals termes de l'Albagés i Juncosa. Aprofitant l'interessant aportació en el camp de la castralització del territori andalusí, ens adonem com la morfologia dels actuals termes de Castellldans, Albagés i Juncosa s'englobava sota una mateixa entitat

---

¹²⁸⁸ La caravana andalusina procedent de Fraga i que anava fins a Osca, ja conquerida, en el context de la primera meitat del segle XI i, que fou atacada per un petit grup de cristians, és un exemple de la mobilitat entre ciutats. IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 210.

¹²⁸⁹ SABATÉ, F., "La castralització de l'espai en l'estructuració d'un territori conquerit (Urgell, Pla d'Urgell, Garrigues i Segrià)", *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell*, 11, (Tarrega, 1998), p. 7-40.

capitalitzada des del principal assentament de la zona sud-oriental de Lleida. No obstant, els límits que ara explicàvem no tindrien relació amb possibles carrerades perquè no n'hi detectem després d'haver consultat la toponímia i la cartografia històrica. No localitzar carrerades que ens fessin pensar en la hipotètica possibilitat que en el cas que n'hi haguéssim localitzat, tindrien relació amb una via de comunicació, en els possibles límits del subdisdricte, dificulta encara més la seva recerca. En el cas concret de Margalef ¹²⁹⁰ (terme de Torregrossa) sembla indicar que una carrerada delimitaria aquest espai ramader pel sud, tot proporcionant una probable delimitació per aquest sector. Un paral·lel similar el trobaríem en el cas de Vensilló ¹²⁹¹ on, el seu particular terme que avui s'inclou dins dels Alamús, està delimitat per les quatre cares per carrerades. Certament aquest tipus de vies destinades al pas de la ramaderia, semblen ser els majors indicadors d'una forma d'organitzar el territori que avui ja l'hem perduda. Disortadament, tret d'aquests exemples que hem anunciat, la nostra recerca en el territori meridional ens proporciona petits trams de carrerada, els quals és perden en l'actual territori degut al seu desús.

Respecte la qüestió dels *palatium* com a possibles indicadors que en les proximitats hi transcorri una via de comunicació, donada la seva associació dins el món tardo-romà de punt d'aturada en un trajecte i, per consegüent aquest tipus d'assentaments anaven lligats als eixos de comunicació, podem dir que en localitzem dins la taifa de Lleida. Per tal d'iniciar la recerca ens hem de valdre de la toponímia com a font que ens permeti aproximar al coneixement dels *palatium*. Per aquesta raó i, servint-nos dels treballs de recerca de toponímia relacionada amb aquest mot, i que, s'estan efecutant en el nord-est de Catalunya ¹²⁹², ens fixem en els vocables que contenen el sufix *pal-* com a indicadors d'aquests assentaments rurals. De fet, s'han conservat un nombre considerable de vocables en el territori peninsular que s'han contextualitzat en els moments inicials de la

---

¹²⁹⁰ ERITJA, X., "Hàbitat i espai ramader a la regió de Lleida (s.XII)", *Béns comunals als Països Catalans i a l'Europa contemporània. Sistemes agraris, organització social i poder local als Països Catalans*, núm. 1, (Lleida, 1996), p. 75-90.

¹²⁹¹ ERITJA, X., "Entre la Lleida andalusí i la feudal (segles XI-XII). Un model d'explotació rural", *Paisatge i societat a la Plana de Lleida a l'Edat Mitjana*, Publicacions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1993, p. 21-43.

¹²⁹² CAMPRUBÍ, J., "Campanya 2001 de prospeccions arqueològiques medievals al Pla de l'Estany. Inici d'un projecte d'investigació", *Sisenes Jornades d'Arqueologia de les Comarques Gironines*, Sant Joan de les Abadesses, 2002, p. 347-349. MARTÍ, R., SELMA, S., "Fortificaciones y toponímia omeya en el Este de al-Andalus", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 93-104.

història d'Alandalús, com per exemple la *villa*, el *quintus*, i els *àguila* ¹²⁹³. En el cas concret del Mascançà, detectem per mitjà de la documentació llatina l'exemple Puig de *Aquila* ¹²⁹⁴. Juan Zozaya ¹²⁹⁵ entén aquest topònim com la demostració de la proliferació en espais fronterers com el nostre de fortificacions andalusines dins un espai rural que, contraposen el paper fins ara hegemònic dels *castrum* baix-imperials. La cronologia és una altra dada rellevant en la seva aportació ja que, la situa en el context de la vuitena centúria. La introducció en el territori recentment conquerit del terme “aguila” com també el “joms” neix fruit del procés de repartiment del territori entre els vencedors que, consisteix en la cinquena part del *dominus* ¹²⁹⁶, recollint així la tradició de repartiment antiga.

La conquesta andalusina refundà els antics assentaments que tenien la finalitat de lloc de parada, per esdevenir propietats rurals amb el nom de *balāt* ¹²⁹⁷. La semblança d'aquests assentaments a altres nuclis rurals de caràcter inferior a una ciutat, com poden ser les alqueries, les almúnies, els *mànzil* ¹²⁹⁸, denota que el significat de *palatium* ha evolucionat a un assentament de tipus agropecuari amb la islamització.

En primer lloc aportem el topònim de l'actual població de Palau d'Anglesola, el qual en la documentació llatina és coneix com *palad* ¹²⁹⁹. Aquest vocable el localitzem al vell mig del pla de Mascançà, tot just al sud del riu Corb. La documentació llatina és força generosa en aquest àmbit concret de la geografia lleidatana, perquè ens enumera un bon nombre d'assentaments agropecuaris, probablement tipus almúnia, que destaquen per la seva proximitat entre si. A més, si col·loquem sobre un mapa els noms dels assentaments ens adonem que el Palau ocupava una posició central. Això pot ser força suggerent de cara a entendre millor l'estructuració i planificació del Mascançà, perquè detectar la continuïtat en l'ocupació humana del Palau, tot i tenir en compte la

---

¹²⁹³ ZOZAYA, J., “Fortificaciones tempranas en al-Andalus ss.VIII-X”, *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 45-58.

¹²⁹⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc., 18, (p. 35-36).

¹²⁹⁵ ZOZAYA, J., “Fortificaciones tempranas en al-Andalus ss. VIII-X”, *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 45-46.

¹²⁹⁶ GARCIA DE VALDEABELLANO, L., *Curso de historia de las instituciones españolas de los orígenes a la Edad Media*, Madrid, 1968.

¹²⁹⁷ El significat de la paraula *Balāt* és d'àmbit domèstic com ara un enlluït, un paviment o, palau, GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 56.

¹²⁹⁸ BALANÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002, p. 59.

¹²⁹⁹ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 14.

refundació de l'assentament, pot ser simptomàtic de cara al territori. El pes que pot tenir la tradició en l'ocupació humana del territori, pot esdevenir en aquest cas concret com un element generador de nous assentaments en la proximitat. Per tant l'espai central que ocupa el Palau pot ser un indicador que assentaments tipus *balāt* siguin els que cohesionin l'espai rural en l'àmbit del Mascançà. Resta però, encaixar aquesta idea amb les fortificacions que, de moment, no en tenim cap localitzada amb suficient entitat tret de Balaguer i Corbins.

Pel que ens afecta a les vies de comunicació, el fet de detectar-hi la forma *palatium* és significatiu perquè ens indica la proximitat d'un eix viari que arranca de la tradició antiga. Un document de l'any 1147¹³⁰⁰ aporta l'existència de la (...) *carrera qui erint de Lerida et vadir per Aigua Viva; et de Aigua Viva venit in sol de tozal de ipsa sorte de Iosa, et de ipso tozal venit usque in ipsa torre qui iam fuit qui aspicit contra ipsa Torre Roga; itaque de ipsa torre vadit usque in ipsa fita vella qui est inter Palad et Torre de Baffes (...)* i la segona menció en el mateix document d'una via és la següent (...) *in carrera qui exiit de Anglerola in directo de ipsa torre de Molleruza(...)*. Segurament que les dues mencions explícites de vies poden correspondre a la mateixa. Per tant, ens trobem davant un eix viari que, segons la localització del topònim Palau ve de tradició antiga i que, amb la conquesta ha continuat aprofitant-se per comunicar l'àrea central i meridional del Mascançà. El relleu favorable dóna la oportunitat de construir la via, evitant resseguir cap vall fluvial que ofereixen que per naturalesa són espais òptims per la comunicació. En aquest cas el riu Corb no és l'únic eix viari, tot i que pot desenvolupar aquesta tasca perfectament, principalment, si tenim una fortificació tant important com és Corbins en la seva desembocadura. Ens refermem doncs en la continuïtat de l'ocupació humana del territori en l'àrea del pla de Lleida.

Detectem en l'extrem oriental del districte musulmà de Lleida¹³⁰¹, en concret prop de Guissona, els topònims Palou, Palous, Palouet (terme de Torrefeta i Florejachs), Costes de Palou (terme de Massoteres); més aprop de Cervera localitzem el topònim de Pallerols (terme de Talavera), Montpalau (terme de Ribera d'Ondara). No deixa de ser suggerent que en les proximitats d'un assentament tant important com és Guissona, que arrossega darrera seu una tradició des de l'antiguitat, localitzem en les seves proximitats

---

¹³⁰⁰ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 14.

¹³⁰¹ Degut a l'absència de documentació, hem d'utilitzar com a referent territorial el límit del districte, ja que més a l'est del Talladell no podem assegurar, si encara era o no Mascançà, tot i que sembla que no ho era.

un assentament tipus *palatium*. Amb la conquesta musulmana els procés fou semblantment al de Palau d'Anglesola, reformulant-se com un *balāt*. Per tant, estariem parlant altre cop d'un assentament agropecuari que té un pes en el territori immediat. La construcció inicial d'aquest possible assentament vinculat a una via de comunicació, creiem que aquesta podria tenir connexió amb la que abans anunciàvem i que anava des de Lleida fins Anglesola. L'itinerari seria que des d'Anglesola remontés fins arribar a l'àrea de Guissona¹³⁰². Probablement podria ser un factor més que influenciés el procés de conquesta que, s'endega des d'aquestes dues fortificacions¹³⁰³, juntament amb Agramunt conquerida el 1051¹³⁰⁴. Poder disposar d'una via de comunicació que les unís i que permetés una fàcil entrada vers el Mascançà. De fet el terme d'Anglesola té la seva projecció fins a Sidamunt, el 1079¹³⁰⁵, tot seguint la via que unia aquesta població amb Lleida.

No volem finalitzar l'evolució del territori de la taifa de Lleida des de l'inici del govern de Sulymàn ibn Hud sense incorporar quin és l'estat de la frontera andalusina amb el món comtal. El context històric del primer terç del segle ve marcat per un procés iniciat des de la segona i tercera dècada del segle X, d'incorporar espai fronterer als dominis comtals. Flocel Sabaté¹³⁰⁶ col·loca els límits de la frontera després que el Penedès, l'Anoia, part de la Conca de Barberà, la Segarra i, la vall del Llobregós han estat ocupats i incorporats als comtats. La major capacitat i les apetències baronials permeten aprisar espais cada cop més grans i, organitzar-los per mitjà d'una fortificació. Aquesta serà l'exponent del control aristocràtic de l'expansió i de l'espai de frontera. Aquest model d'ocupació humana s'identifica com el castell termenat.

La considerable retallada de territori andalusí en una etapa on encara es conserva el poder fort del califat, comporta a reflexionar en diverssos aspectes: la desorganització de l'espai més allunyat dels centres de poder nord-orientals; quin tipus d'assentaments predominaven a la frontera; hi havia espais urbans; com estava formada la societat

---

¹³⁰² Guissona va ser conquerida en l'espai de temps que comprén des del 1010 i 1024, ja que el bisbe d'Urgell durant aquest espai de temps manà poblar-la. VERDÉS, P., "Estudi d'una zona de frontera al segle XI: la Plana de Guissona", *VII Jornades d'Arqueologia Medieval de Catalunya*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1993, p. 24-33.

¹³⁰³ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 142-143.

¹³⁰⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc. 7, (p. 27).

¹³⁰⁵ MIQUEL, F., *Liber Feudorum Maior: cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón r*, II, Barcelona, 1945, doc. 165, (p. 74-75).

¹³⁰⁶ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 68. SABATÉ, F., "Estructura socio-econòmica de l'Anoia", *Acta historica et Archaeologica Mediaevalia*, 13, (Barcelona, 1992), p. 321.

andalusina de la frontera més extrema; i finalment plantejar si l'estratègia militar mantinguda tradicionalment basada amb l'algarada ha estat eficient davant el continu avanç comtal.

A mesura que retrocedim en el temps i anem més enllà de la desena centúria fins arribar a la vuitena, ens adonem que el buit d'informació és molt gran¹³⁰⁷. L'arqueologia, fins als nostres dies, no ha sabut donar una resposta de conjunt davant el silenci de prop de dos segles d'història d'Alandalús, així com la esporàdica i molts cops indirecta documentació andalusina. Quan avancem en el temps i ens presentem a la desena centúria i, ens endinssem en la onzena i dotzena, la presència de cada cop més referències sobre l'espai andalusí gràcies a la documentació llatina, fruit del procés de conquesta endegat pels comtats, podem acurar millor el nostre anàlisi històric. Aquesta petita reflexió l'entrelliguem amb el fet que cal plantejar-se quin és el tipus d'ocupació humana de la frontera més extrema, precisament a la que ens referim dins els ambits del Penedès, Anoia, Segarra, Conca de Barberà i Pallars Jussà, cal remuntar-la al segle VIII i IX. Aproximar-nos a la societat de frontera ens ajuda a compendre un factor que explica la ràpida conquesta dels sectors septentrionals, del Mascançà i occidentals del districte andalusí de Lleida.

La conquesta musulmana, el nou ordre estatal i, la instal·lació de nova població, gairebé no els podem seguir en un espai tant extrem. La primerenca cronologia, avui, és un obstacle per observar-ne el procés d'adaptació i instal·lació, però, principalment no podem detectar la islamització que és produeix a finals del segle IX i principalment en el X, per l'absència de resultats concloents en les investigacions¹³⁰⁸. La recerca en la ceràmica endegada per Sonia Gutiérrez a la Cora de Tudmir¹³⁰⁹ o les recents aportacions de José Cristobal Carvajal sobre la islamització visualitzada a partir de la cultura material, són les escasses aportacions vers aquest camp que aporta l'arqueologia.

---

¹³⁰⁷ SENAC, P., "Evolución del poblamiento musulmán al norte del Ebro (siglos VIII-XI)", *Arqueología Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 144-146.

¹³⁰⁸ Podem seguir les aportacions sobre l'estructuració territorial d'Alandalús en els segles VIII i IX efectuada per Ramon Martí al nord i nord-est de Catalunya. MARTÍ, R., "La defensa del territori durant la transició medieval", *I Congrès: els castells a la Mediterrània Nord-Occidental*, 2003, p. 89-114.

¹³⁰⁹ GUITÉRREZ, S., *La Cora de Tudmir de la antigüedad tardía al mundo islámico. Poblamiento y cultura material*, École des Hautes Études Hispaniques-Casa de Velázquez, Instituto de Cultura "Juan Gil-Albert"-Diputación Provincial de Alicante, Madrid-Alicante, 1996. ID., "La islamización de Tudmir: balance y perspectivas", *Villes et campagnes de Tarraconais et d'Al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transition*, CNRS, Université Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2007, p. 275-319. CARVAJAL, J.C., "Islamization in al-Andalus through Archaeology. The case of the "vega" of Granada", www.arqueologiamedieval.com

L'espai nord-oriental integrat dins la Frontera Superior té una societat altament mesclada entre els cristians autòctons que decideixen conviure amb el nou estat i, els emigrants musulmans que arriben com a conqueridors i busquen instal·lar-se en el nou territori. Dins el districte andalusí de Lleida tenim constància que el 975 uns cristians de Castillonroy (*Hisna al-Rošo*) és neguen a pagar la *djizya*, aixecant-se en armes i ajudats pel comte de Pallars en contra el governador lleidatà¹³¹⁰. També el 987 és recull una controvèrsia entre els habitants d'Aguilaniu i Juseu dins del terme de Benavarre sobre la possessió d'un pou saliner; davant això el prevere Fortuny jutge dels cristians de Lleida hi intervé¹³¹¹. Pel que fa a l'arqueologia tenim aportacions novedoses respecte a la detecció d'assentaments cristians dins el món rural, durant l'etapa andalusina. És el cas de Cues Roges (terme de Sunyer), on localitzem un conjunt funerari format per tretze enterraments excavats en la roca sucra, lleugerament antropomorfes i que tenen una orientació est-oest. Aquesta necròpoli va en relació a l'assentament que hi ha uns metres a l'est el qual està altament destruït per la guerra civil, però que malgrat això, podem extreure material ceràmic d'etapa andalusina. Per tant parlem d'un assentament rural, format per cristians, d'aquí els enterraments, que convivia envoltat d'almúnies andalusines com Tabac, Vinfaró, Torre del Senyor o Tossal de Solibernat. Aquest model és força generalitzat en el territori lleidatà¹³¹² i també en el conjunt que forma la vall de l'Ebre¹³¹³.

Per mitjà d'aquests exemples volem demostrar que l'espai que aprisionen els barons i que ràpidament structuren partint de la unitat mínima que és el castell termenat, està format per una societat mixta, que recull reminiscències del passat tardo-antic, i que conviu amb la nova realitat andalusina. Aquesta dualitat dins l'espai rural, cal vincular-la al fet que Lleida i Tortosa, les dues ciutats importants d'aquest àmbit de la geografia peninsular no desenvoluparan el seu potencial com a veritables capitalitzadores del seu territori fins ben entrat el segle X.

---

¹³¹⁰ IBN HAYYĀN, *Annals palatins*, 227, BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713-1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, doc. 436, (p. 327-329).

¹³¹¹ BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713-1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, doc. 456, p. (338-339).

¹³¹² GALLART, J., GIRALT, J., MIRÓ, J. M., VIVES, E., *L'excavació de l'església de Sant Martí de Lleida*, 3, (Lleida, 1991). GONZÁLEZ, J.R., "Necròpoli del Saladar", *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l'Urgell i el Pla d'Urgell*, vol. XXIV, (Barcelona, 1997), pp. 263-264. BOLÓS, J., "Necròpli de la Vall de l'Oliver", *Catalunya Romànica. El Segrià, Les Garrigues, l'Urgell i el Pla d'Urgell*, vol. XXIV, (Barcelona, 1997), p. 266-267.

¹³¹³ LALIENA, C., ORTEGA, J.M., BENAVENTE, J.A., "Los problemas de la escala y la escala de los problemas: algunas reflexiones sobre el poblamiento altomedieval en el Bajo Aragón", *Villes et Campagnes de Tarraconaise et d'Al-Andalus (VIe-XIe siècle): la transition*, CNRS, Université de Toulouse-Le Mirail, Toulouse, 2007, p. 255.

Certament la conquesta no suposà d'entrada un control efectiu de tot el territori peninsular i menys, quan el perill cristià estava desorganitzat i encetant una nova fase social, política i econòmica. El *hisn* plantejat com una unitat administrativa que proporciona cohesió al territori fronterer, té força a partir de finals del segle IX, quan la frontera s'organitza i les capitalitats urbanes prenen cada cop més força gràcies al paper de l'Estat com element cohesionador¹³¹⁴. Per tant el procés d'islamització no és dugué a terme amb tanta força si ho comparem amb els territoris pròxims a Lleida. Precisament el moment d'apogeu de les ciutats andalusines s'escau quan els comtats tendeixen a avançar vers la frontera andalusina, tota una paradoxa, si tenim en compte que el món urbà experimenta un salt considerable sobre el seu territori. Probablement caldria buscar un raonament en la pròpia composició de la societat andalusina, ja que aquesta un cop entrats al segle XI té una tendència a assolir un *status* social de privilegi o, tal i com ho anomena Philippe Senac¹³¹⁵ la creació d'una aristocràcia musulmana que neix després de la *fitna*, un cop el *jund* i la *umma* s'han desintegrat amb la patrimonialització del territori. La recerca per sostenir les aspiracions de control territorial per mitjà de mercenaris és contraposa amb els comtats, on aquí els barons s'expandeixen i assoleixen importants quotes de poder per mitjà de les armes. Talment, l'estratègia militar duta a terme pels musulmans, basada en l'algarada, no ha estat capaç de contenir l'enemic cristià. S'ha demostrat clarament que en el context del segle X, que és l'etapa de màxim esplendor d'Alandalús dins la península, les contínues campanyes de càstig vers els espais cristians no van causar el dany suficient com per aturar l'enfortiment dels petits regnes i comtats del nord-oest, nord i nord-est. La participació en el context de la *fitna* de 1010 de tropes comtals és certament destacable, el qual demostra que l'afebliment d'aquests era menys del suposat, així com, des de la visió musulmana és menystingué el veí cristià del nord.

El districte andalusí de Lleida s'organitza entorn dels grans centres urbans que alhora creen subdistrictes. Més enllà del Montsec, del Cinca, de les Muntanyes de Prades i el Montsant i del pla de Lleida, s'estén un espai poblat per societat musulmana però que en el context de la onzena centúria escapa del control de la taifa. La ràpida conquesta d'aquests ambits n'és una excel·lent mostra. Per altra banda, aquí és on hauríem de

---

¹³¹⁴ SENAC, P., "Les huşūn du Ṭagr al-Aqşā: à la recherche d'une frontière septentrionale d'Al-Andalus à l'époque omeyyade", *Castrum IV: Frontière et peuplement dans le monde méditerranéen au Moyen Âge*, (Roma-Madrid, 1992), p. 75-84.

¹³¹⁵ SENAC, P., "Evolución del poblamiento musulmán al norte del Ebro (siglos VIII-XI)", *Arqueologia Medieval. Reflexions des de la pràctica*, I, Pagès Editors, Lleida, 2007, p. 152.

buscar la tipologia d'organització que s'executa en el context del VIII al X, i cercar-hi el model d'assentaments i explotació del territori, així com, les relacions amb la resta d'Alandalús i el món comtal.

Davant l'oportunitat que se'ns presenta, la toponímia esdevé l'instrument més fiable a l'hora de localitzar aquests assentaments. De fet, els estudis en l'àmbit penedesenc així ho han demostrat¹³¹⁶, com també en l'Anoia en el cas concret de Calaf¹³¹⁷. A l'espera de futures intervencions arqueològiques dins el marc de projectes de recerca que, centrin els seus esforços en localitzar el poblament del VIII al X, ara per ara la toponímia és l'esperançador ajut, però alhora perillós, de que disposa l'investigador.

6.1.1.2 L'ascens al poder dels Banu Hud a Saragossa. Des de l'hegemonia de Sulaymàn fins l'arribada dels almoràvits.

Sulaymàn ibn Hud pren protagonisme dins l'àmbit de la vall de l'Ebre en el context del primer i el segon terç del segle XI. La necessitat de consolidar un espai propi i donar-li sortida a l'exterior són els dos eixos claus que permeten entendre l'acció de govern del lleidatà. El context geo-polític és presentat tens però alhora esperançador. Per una banda en clau peninsular ens trobem en els anys vint del segle XI on el califat de Còrdova encara no ha desaparegut, les cores cada cop són més independents el qual condueix a iniciar el procés de consolidació en el territori i, de les pròpies elits dirigents; però en el mateix context constatem els primers avanços seriosos dels regnes i comtats cristians vers la frontera i, territori andalusí. Per una altra banda, en clau lleidatana aquest context que hem vist juga a favor seu i, el podem entendre com esperançador. Els motius són, perquè existeix el califat de Còrdova tot i saber que és troba en una situació feble. Sulaymàn, aquí, té un marge de maniobra a través del joc de candidats per ocupar l'importantíssim càrrec que hauria de tornar la coherència a Alandalús, ja que, és aprofitat estratègicament pels nous líders locals per satisfer les seves necessitats de poder tant internes com externes. La indefinició exacta dels límits de les futures taifes peninsulars, exceptuant per exemple Saragossa que en tractar-se d'una ciutat i una regió

---

¹³¹⁶ BARCELÓ, M., "Assentaments berebers i àrabs a les regions del Nord-Est d'al-Andalus: el cas de l'Alt Penedès (Barcelona)", *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident Chrétien. Actes recuillis et présentés par Philippe Sénac*, Casa de Velázquez, Universidad de Zaragoza, Madrid, 1991, p. 89-98.

¹³¹⁷ El significat de Calaf és de fortalesa, igual que Calafell al Baix Penedès, CORRIENTE, F., *Diccionario de arabismos y voces afines en iberorromance*, Gredos, Zaragoza, 2003, p. 270

forta té ben lligat tot el territori, és un factor necessari per la Lleida dels anys vint per tal de cercar noves perspectives de futur més enllà del propi territori. D'aquí la visió estratègica de mirar cap a Tortosa i les aspiracions hegemòniques al Llevant peninsular. El complicat veïnatge amb Saragossa i la inestabilitat de la frontera amb els comtats que, el 1018, conquereixen Montmagastre¹³¹⁸, i Guissona, el 1024¹³¹⁹, que serà una de les fortificacions de referència per la conquesta del pla del Mascançà i de la ciutat de Lleida¹³²⁰. Amb aquest avanç, la taifa lleidatana veu reduït el seu territori heretat del califat, i això provoca que dur a terme una activa política d'entesa amb els comtats pirenaics pugui marcar un lleuger respir per la seva supervivència.

La necessitat imperiosa d'anar a la recerca de nous espais que garanteixin la supervivència de la Lleida del segle XI i, que endega Sulaymàn, serà una de les pautes de la política lleidatana al llarg de tota la centúria pels seus successors, i que tindrà una forta incidència en la societat, l'economia i la política.

La consolidació del llinatge familiar dels Banu Hud dins la cora de Lleida serà el desencadenant de l'etapa d'independència del seu territori respecte Alandalús i els comtats. L'espai cronològic que compren des de l'arribada al poder el 1017 fins que unifica Saragossa i Lleida el 1039, és sens dubte la màxima hegemonia territorial i, esplendor local que va tenir la ciutat de Lleida durant l'etapa andalusina. És certament en aquest espai cronològic que nosaltres localitzem el major nombre de material ceràmic en la superfície dels assentaments rurals del subdistricte de Castellldans. Més enllà d'aquest àmbit territorial, també és localitza un bon nombre de material a la ciutat de Lleida¹³²¹, al Tossal de Solibernat¹³²², i en assentaments del baix Segre¹³²³. Això significa la puixança de les elits urbanes sobre el territori, l'extensió del nou model d'ocupació i explotació del territori i en definitiva l'auge que experimenta interiorment la futura taifa.

---

¹³¹⁸ SANGRÉS,

¹³¹⁹ Guissona s'està poblant gràcies a l'impuls del bisbe d'Urgell en el context del 1024, VERDÉS, P., "Estudi d'una zona de frontera al segle XI: la Plana de Guissona", *VII Jornades d'Arqueologia Medieval de Catalunya*, Universitat de Barcelona, Barcelona, 1993, p. 24-33.

¹³²⁰ SABATÉ CURULL, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 76.

¹³²¹ LORIENTE, A., "La vaixella andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10, (Lleida, 2000), p. 293-318.

¹³²² ROVIRA, J., GONZÀLEZ, J.R., RODRÍGUEZ, J.I., "Els materials musulmans de l'establiment islàmic del Tossal de Solibernat (Torres de Segre, Segrià)", *Empúries*, núm. 45-46, (1983), p. 234-245.

¹³²³ GARCÍA BIOSCA, J. E., RODRÍGUEZ, J. I., "Aproximación al poblamiento árabe del Bajo Segre: hábitat i fortificaciones", *III Congreso de Arqueologia Medieval Española*, Oviedo, 1989, p. 360-368.

El vigor que assolí Sulaymàn ibn Hud com a governador i dirigent andalusí, serviren per fer-se respectar en el context combuls dels anys vint i trenta del segle XI. El suport donat per aquest en el nomenament per a califa de Hixàm III és significatiu del poder que aconseguí en el si d'Alandalús. El revocament d'aquest aspirant a califa i, l'escassetat de recolzaments vers Hixàm III i el desencant vers el califat, faran que, el 1031, les mateixes elits cordoveses decideixin abolir el califat i designin un notable de la ciutat per regir el territori que li quedava a l'antiga ciutat califal de Còrdova¹³²⁴. A partir de la destitució de Hixàm III, hi ha certa incertesa sobre quin fou el seu refugi fins la seva mort. Hom considera que retornà a la taifa d'on provenia, Alpont. Però cada cop més es dona crèdit a la hipòtesi que Lleida, mercès a Sulaymàn ibn Hud, acollí Hixàm III a la seva Suda fins la data de la seva mort el 1036¹³²⁵. L'oferiment de salvaguardar l'aspirant a califa un cop el propi califat quedà en res, demostra la capacitat i el poder que desenvolupava Sulaymàn i la ara ja, taifa de Lleida.

Més enllà de la política andalusina, els perills per la taifa de Lleida venen per l'escomesa comtal, que aquest cop, no es tractaria ja d'una apropiació per part dels senyors d'un espai de frontera erm i sense el control efectiu del comte o d'Alandalús, sinó que estem parlant de la conquesta de territori funcional i fortificacions andalusines. Per tant entrariem en el tercer període de l'expansió dels comtats vers Alandalús¹³²⁶. Des del vessant comtal, assistim a una etapa on l'evolució de la feudalitat, de la seva riquesa¹³²⁷ i la feblesa militar andalusí afavoreixen que s'iniciï la conquesta militar del territori andalusí. Davant aquest avanç pel nord i nord-est, els comtats es trobaran amb una organització del districte lleidatà a través de diverses línies d'assentaments tipus *husun*¹³²⁸, alqueria i almúnia els quals estructuraven i organitzen tot el territori defensiu. Una primera línia de fortificacions faria referència a Calasanç, Monmegastre, Àger, la zona de Ponts fins a la vall del Llobregós; la segona línia actuaria d'acord amb

---

¹³²⁴ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 131.

¹³²⁵ BALANYÀ, P., *Crónica política de la pre-Catalunya islàmica*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1992, p. 63.

¹³²⁶ *Ibidem.*, p. 76-80.

¹³²⁷ Cal tenir en compte que en aquest context de formació de les primeres taifes, els comtats han ofert els seus serveis militars com a mercenaris, a canvi d'unes quantitats econòmiques força substancials, i també cal tenir en compte que en aquest context entre el 1010 i el 1031 hi han hagut diverses expedicions a Còrdova, amb un substancial botí pels comtes que hi participaren.

¹³²⁸ SCALES, P., "La red militar en el Tagr-Al-'Ala en los siglos X y XI: Cataluña", *Actas del I Congreso de Arqueología Medieval Española*, III, Diputación General de Aragón, Huesca, 1985, p. 225-226. SÉNAC, P., "Notes sur les husun de Lérida", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXIV, (Paris, 1988), p. 61. GIRALT, J., "Fortificaciones andalusines a la Marca Superior: El cas de Balaguer", *Setmana d'Arqueologia Medieval*, (Lleida, 1986), p. 178.

l'articulació que ofereix l'emplaçament de Balaguer, a partir de la qual s'estructura la tercera línia que seria la defensa efectiva de Lleida, mitjançant els importants enclavaments militars de Tamarit de Llitera, Alguaire i Corbins. Altrament no ens hem d'oblidar de les zones més meridionals, les quals estan també molt ben organitzades a través de Castellans amb el seu districte ben cohesionat, la ciutat de Fraga i la fortificació de Mequinensa.

El context descrit anteriorment és certament desolador i preocupant. Les tropes cristianes és mostren desafiant davant el descuit de la frontera per part dels prínceps de les taifes. En aquest cas, Sulaymàn tot i tenir el poder i el reconeixement d'Alandalús, els comtes de Barcelona i Urgell no li tenen cap mena de temor. De fet, l'autoconvenciment per part de les tropes comtals que poden dur a terme una conquesta efectiva perquè, des del costat musulmà no hi ha una resposta contundent i una estratègia repobladora¹³²⁹ a efectuar. Les algarades han estat senzillament accions de càstig en moments puntuals de la història que, els danys ocasionats són locals i no en cap cas d'àmbit general que trenquin un esquema de cohesió política, social i econòmica del territori afectat.

La situació geo-estratègica en l'àmbit geogràfic de la vall de l'Ebre tingué un important cop timó l'any 1039. La mort de Múndir II de Saragossa, canvia inesperadament les visions territorials i les hegemonies socials per part de les principals famílies que s'hi disputen el poder¹³³⁰. Els tujíbides són expulsats del poder saragossà degut a la seva inestabilitat interna i les pugnes familiars. Aquesta situació, la va aprofitar ràpidament Sulaymàn ibn Hud per entrar a Saragossa i expulsar-ne del poder els tujíbides, per imposar-se ell i el seu llinatge familiar¹³³¹. D'aquesta forma veiem com és des de Lleida que s'assalta el poder de la capital de l'antiga Frontera Superior, i s'unifica a partir d'ara el conjunt de la vall de l'Ebre, contemplant, això sí, l'impuls lleidatà. Tanmateix, Sulaymàn continuarà mantenint la capital a Saragossa com fins ara, provocant un trasllat del poder vers l'anterior, deixant enrere Lleida però sense abandonar-la¹³³².

---

¹³²⁹ Tenim notícies de l'impuls de colonitzar l'any 1003 la zona de Montmagastre (la Noguera), segons un document andalusí d'IBN IDARĪ, *Al-Bayān al-Mugrib*, vol. 3, p. 4, BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, doc. 469, p. 345-346.

¹³³⁰ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca, Salamanca, 1993, p. 153.

¹³³¹ *Ibidem.*, p. 155.

¹³³² *Ibidem.*, p. 183.

Mapa expansió dels comtats durant els anys vint i trenta del segle XI. SABATÉ, F., *Atlas de la "Reconquesta". La frontera peninsular entre els segles VIII i XV*, Edicions 62, Barcelona, 1998.

D'altra banda la nova situació territorial no deixa de ser perillosa per Lleida. Degut a l'anexió amb Saragossa i el trasllat del poder de la primera cap a la segona, la taifa de Lleida deixa d'existir com a tal, erigint-se com un districte autònom que formà part de la tota poderosa taifa de Saragossa. Per tant, perd en certa mesura la capacitat de decidir per si mateixa, la projecció territorial individual, veient-se engolida per l'organigrama estructural de Saragossa. Territorialment suposa integrar les fronteres lleidatanes dins la taifa hegemònica de la vall de l'Ebre, però a més, el fre que suposa passar a formar d'una entitat superior de la qual no en tens l'hegemonia del poder, condiciona de fons, la tant desitjada expansió vers Tortosa i el Llevant.

No oblidem però, la creixent problemàtica que ha d'afrontar la Lleida de la segona meitat del segle XI, amb l'avanç de la conquesta comtal. El fet de formar part d'una entitat administrativa superior i, que la capital s'ubiqui lluny del focus de tensió, pot provocar un cert desencís a l'hora de valorar els problemes reals que calen afrontar els

districtes andalusins com el lleidatà. Veure llunyans els problemes que són proxims, condueix a que la capacitat de resposta que hi cal donar no és del tot contundent per a salvaguardar els interessos propis. Lleida sabia perfectament de què és tractava l'avanç de la frontera i més, quan és trobava a les portes del vulnerable pla de Mascançà i ja havia saltat el Montsec, tot resseguint les importants valls fluvials del Segre, i del Noguera Pallaresa i el Noguera Ribagorçana.

L'evolució que experimenta el territori de Lleida ja entrats als anys quaranta del segle XI és de consolidació absoluta del procés de retrocés territorial que s'havia anunciat en la dècada anterior. No haver cuidat la diplomàcia vers els comtats i, a més el despreocupament de la frontera¹³³³, fereixen un territori que viu tot el seu esplendor pel que fa a l'ocupació humana i l'explotació. La situació paradoxal amb la presència d'uns grups socials emergents, que desenvolupen en el sí de l'economia lleidatana una puixança notable, que hi ha un projecte viu que poden seguir, xoca de ple amb la incapacitat d'oferir respostes clares al retrocés territorial i, al temor d'un conflicte bèl·lic cada cop més aprop dels principals centres de poder del districte lleidatà. Les preocupacions però, no acaben aquí, i és que la emergent Saragossa i la veïna Tortosa plantegen greus problemes a Lleida.

Les almúnies tenen l'hegemonia del món rural, tot erigint-se com el símbol de la nova societat terratinent que resideix a la ciutat i hi té nombroses possessions patrimonials. La productivitat que ofereixen és alta com per destinar una part de la collita a ser manufacturada als molins fariners que, s'ubiquen en les proximitats dels cursos fluvials¹³³⁴. El neixement de la indústria de la molinaria és un factor que incideix de ple en l'evolució del territori. La seva construcció implica canvis substancials en la percepció de la propietat i del mateix territori. El fet de ser elements d'un sol propietari constata la privatització d'aquest ginys mecànics que elaboren farina per a un consum quotidià. L'obtenció de l'aigua tradicionalment ve impulsada per l'estat, el que significa

---

¹³³³ La frontera septentrional de Lleida defensada per Balaguer i la densa xarxa de *husun*, ha estat un dels pals de paller de la historiografia catalana a l'hora de justificar la defensa del districte musulmà de Lleida. Ens adonem però, que el ràpid avanç de la conquesta encapçalada en aquest flanc pel comtat d'Urgell, posa en seriós dubte la capacitat real d'aquestes fortificacions rurals per aturar un procés apropiació dels espais fronterers i de conquesta militar. Cal doncs, aportar noves idees al respecte ja que la tendència defensada per Josep Giralt, actualment no és del tot sòlida.

¹³³⁴ La molinaria andalusí la constatem per mitjà de la documentació llatina, vegeu SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 47, p. 138. ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya Barcelona, 1993, doc. 311, (p. 241) i, doc. 401, (p. 301).

a priori que ens trobem davant un ús dels canals de distribució de l'aigua públics¹³³⁵. El xoc en l'ús d'un bé públic per un de privat és un discurs que condiciona clarament el propi territori i les institucions que l'han regit. El segle XI sense cap mena de dubte, és la centúria de la privatització del sol rural, de la pèrdua d'influència de la pagesia tradicional que resideix en les comunitats tipus alqueria o balat, a favor d'una èlit urbana que s'apropia dels usos públics per a un ús privat i, tergiversant l'ordre d'explotació del món rural, per crear uns vincles socials de treball fins ara inèdits. El pagès tradicional perd la seva capacitat autònoma de treball donat que la fiscalitat que perdura del califat no ha canviat, veient-se obligat a vendre la seva força de treball a canvi d'una remuneració. L'absència de documentació andalusina que permetés oferir més detalls de les fiscalitats, les compres i vendes de terres, els contractes, impedeix aprofundir el nostre anàlisi de la situació de la pagesia en aquest context.

Satisfereix les necessitats d'una demanda de la societat urbana com poden ser els artesans que resideixen dins l'àmbit urbà i, que dediquen la seva força de producció a crear elements manufacturats com poden ser els atuells de ceràmica, denota l'elevat grau d'especialització i de maduresa de la societat lleidatana en aquest context de la onzena centúria. També la podem fer extensible a la xarxa de comerç intern que entreteixeix el territori, tot utilitzant les vies de comunicació que discorren per espais segurs. La oferta i la demanda permeten intuir que l'existència d'un artesanat que pot fabricar ceràmica o, altres productes manufacturats, és símptoma que hi ha un mercat que ho demana. De fet, de la quantitat de material ceràmic que hem recollit en la superfície, destaca per damunt de totes les altres produccions, les referents al segle XI¹³³⁶. Sembla doncs, que l'artesanat era viu i gaudia de cert dinamisme amb l'arribada d'estils decoratius procedents d'altres àrees d'Alandalús. En el cas concret de Castellldans hem localitzat en la superfície restes de material ceràmic mal cuit, el qual semblaria indicar que podem tenir localitzat un centre productor, ja que la coccio al forn no ha estat del tot correcta. Dissortadament no podem contextualitzar aquests fragments perquè els hem localitzat en la superfície i, no els hem pogut posar en relació amb cap altre element més propi de l'etapa musulmana.

Un altre indicador de la bonança econòmica que és viu en el context d'ascens al poder dels Banu Hud, ho reflexa la consolidació en el món rural de les almúnies privades. El

---

¹³³⁵ BARCELÓ, M., "La qüestió de l'hidraulisme andalusí", *Les aigües cercades (Els qanāt(s) de l'illa de Mallorca)*, Institut d'Estudis Baleàrics, Palma de Mallorca, 1986, p. 12-14.

¹³³⁶ Consulteu el quadre de síntesi de tot el material ceràmic que hem localitzat en les prospeccions del subdistricte de Castellldans.

major predomini de produccions ceràmiques del segle XI, com ja hem explicat, és un símptoma clar que aquestes és troben en plena ebullició i desenvolupant el seu potencial explotador del territori lleidatà. De fet, la generalització d'aquest tipus d'assentaments, abans anunciada, és consolidada durant la primera meitat del segle XI, donat que la societat lleidatana pot aportar tota la seva capacitat humana per tal de mantenir viu el districte musulmà altre cop integrat sota l'òrbita saragossana.

Per tant, fins la primera meitat del segle XI l'economia lleidatana presenta uns bons auguris que han permès estructurar un territori amb un excel·lent ventall d'oportunitats i, que serà l'objectiu dels comtats cristians que van vers la recerca de l'or musulmà, més que de la incorporació de noves terres¹³³⁷. No oblidem d'enllaçar les bones perspectives econòmiques amb la consolidació social de les elits urbanes de la ciutat. Els dos fenòmens conjuminen en la lluita per assentar els poders locals, en un marc cronològic força combuls, degut al nou panorama territorial que ofereixen les taifes. L'ocupació humana del món rural i, en concret, dels espais de secà que s'extenen per les actuals comarques de les Garrigues, el sud-est del Segrià, Pla d'Urgell i Urgell, és en el context dels anys quaranta del segle XI alta i densa. Notarem la davallada un cop el comtat de Barcelona per mitjà del de Manresa executi les primeres incurssions i temptatives de conquesta del pla de Mascançà. L'objectiu estratègic de conquesta cal unir-lo a la visió de futur que suposa tenir un comtat d'Urgell fort. Per aquest motiu Cubells i Camarasa foren annexats el 1050 als dominis dels barcelonesos¹³³⁸.

La necessitat dels comtats de cohesionar-se i enfortir-se interiorment, passa per l'obtenció del tant preuat botí musulmà. Les col·laboracions militars dels comtats no són gratuïtes, però alhora, no és neguen a proporcionar efectius per satisfer les necessitats de les taifes, ja que saben que a canvi rebran una quantitat important de diners que satisfan les aspiracions comtals i baronials. *A priori* pot semblar una situació paradoxal, si a més hi afegim que cada cop les apetències de conquesta venen recolzades per un ideari d'exaltació espiritual i, alhora sustentada per una teoria ben fonamentada per l'església, que defensa com a fi la lluita i l'expulsió dels musulmans de la península Ibèrica. El vell discurs de la historiografia catalana que intentava mitificar

---

¹³³⁷ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 75.

¹³³⁸ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 79.

la figura dels comtes i de la societat pre-feudal, és posa en dubte davant les aportacions de la renovada historiografia catalana¹³³⁹.

Cal tenir en compte que malgrat assistir a una etapa de consolidació de canvis socials, polítics i econòmics, els quals intervenen directament en la transformació del territori musulmà, en la zona septentrional del districte lleidatà la conjuntura tendeix a ser premonitòria del procés de retrocès territorial. La xarxa de *husun* que *a priori* desenvolupen tasques de defensa¹³⁴⁰, però que seria oportú realitzar una altra lectura de de l'espai rural del subdistricte de Balaguer¹³⁴¹, donat que encara avui no hi han hagut resultats fermes respecte a l'organització de l'espai rural septentrional, més enllà del tradicional discurs de la xarxa de *husun* que, majoritàriament, s'articulen entorn dels cursos fluvials del Segre, Noguera Pallaresa, Noguera Ribagorçana i Farfanya. Les transformacions que experimenta aquest subdistricte venen donades a partir del salt per part de les tropes comtals i dels barons de la serralada del Montsec, tot seguint els passos naturals entre aquest i les serres marginals del pre-Pirineu.

Tanmateix com a historiadors hem d'interrogar l'evolució històrica que experimentarà el territori del districte musulmà de Lleida, a partir principalment, de les darreries de la dècada dels anys quaranta. Una conjuntura econòmica favorable pot ser un factor que interpeli a una bonança social i forjar un clima polític estable. En el cas concret de Lleida aquesta situació no és ben bé així. Políticament deixà de ser una taifa independent a partir del moment en què Sulayman ibn Hud trasllada el centre de poder de Lleida a Saragossa. Certament, tot i tenir uns vincles molt estrets amb la ciutat que el va veure néixer com a sobirà i, bressol del seu llinatge familiar, el fet de perdre la capacitat de decisió, lluitar per un territori propi i pugnar per una expansió que li assegurés un futur viable, trenquen de socarrel les aspiracions polítiques d'una societat fins llavors vinculada molt directament al poder. Tornar a formar part de la unitat que

---

¹³³⁹ Segons Abadal la societat comtal encapçalà una conquesta del territori basada en el concepte de repoblació i, alhora dirigit pel comte; Guifré el Pilós es considerat com l'ànima d'aquest procés de configuració de la nació catalana. ABADAL, R., *Els primers comtes catalans*, Editorial Jaume Vicens Vives, Barcelona, 1983. ID., *Els temps i el regiment del comte Guifred el Pilós*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 1989.

¹³⁴⁰ GIRALT, J., "Fortificacions andalusines a la Marca Superior d'Al-Andalus: aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida", *La Marche Supérieure d'Al-Andalus et l'Occident Chrétien*, Casa de Velázquez-Universidad de Zaragoza, Madrid, 1991, p. 75. SENAC, P., "Note sur les husun de Lérida", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, XXIV, (Paris, 1988), p. 60-68. PITA, R., "El distrito de Lérida en la Frontera Superior musulmana", *Ilerda*, XXXIV, (Lleida, 1972), p. 222-234.

¹³⁴¹ ALÒS, C., CAMATS, A., MONJO, M., SOLANES, E., "Organización territorial y poblamiento rural entorno a Maína Balagi (siglos VIII-XII)", *Villes et Campagnes de Tarraconaise et d'Al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transitions*, Méridiennes, Toulouse, 2007, p. 160-187.

cohesionava l'antiga Frontera Superior capitalitzada per Saragossa, és per una ciutat i un territori com el lleidatà, tenir que claudicar i no poder decidir directament sobre el territori propi. Socialment és innegable que un cop la cort és trasllada a Saragossa, els grups socials propis als Banu Hud és muden i canvien d'aires a favor d'allí on el vent bufa més fort i, en aquest cas, calia seguir Sulayman fins al tro saragossà. Això escapça una èlit social ja consolidada, amb molta capacitat de decisió i projecció sobre el territori. Els intents de projectar la Lleida dels Banu Hud vers el mar Mediterrani, rebia el suport social, polític i sobretot econòmic d'aquests grups socials, ja que, sense aquest recolzament difícilment un territori petit com el lleidatà, hauria tingut les aspiracions i la puixança suficients¹³⁴².

De fet, aquest procés d'unificació i estructuració territorial, tot seguint la tradició musulmana a favor de les ciutats clàssiques dins Alandalús com són Saragossa, Toledo i Sevilla, o les noves ciutats puixants que veuen en les taifes una possibilitat d'ascendir al primer ordre de la política regional andalusina, com per exemple Granada i València, és generalitza arreu del territori. Podem observar en les fonts documentals andalusines, com just després de la dissolució del califat pels ciutadans de Còrdova¹³⁴³, neixen regnes de taifes tot aprofitant l'espai territorial proper a les ciutats andalusines o, tot aprofitant les antigues circumscripcions califals amb les cores. La poca projecció territorial d'aquestes impedia el seu propi desenvolupament en el context difícil i complex com era el dels anys trenta i quaranta, quan les grans taifes buscaven nous territoris i estendre la seva àrea d'influència més enllà dels propis dominis territorials.

Lleida és veuria involucrada en aquest procés, la qual després de consolidar-se en el panorama andalusí de les taifes i aconseguir uns objectius clars de futur, és veié traïda per la seva pròpia projecció territorial. Els Banu Hud oficialment no abandonaren Lleida, però si trencaren la possibilitat de lluitar pel seu propi destí. Creiem que és en els anys quaranta del segle XI, quan és produeix el punt d'inflexió en el futur de la ciutat de Lleida i el seu territori. Els engranatges socials i econòmics clarament funcionaven, ho hem vist perfectament per mitjà del treball de camp realitzat als assentaments meridionals del districte, però els problemes en la frontera lleidatana, eren

---

¹³⁴² Ens podem fixar amb el mosaic de petites taifes que sorgeixen un cop el califat l'any 1031 es dissol, i com progressivament en els anys quaranta van desaparèixer, per ser integrades sota el paraigua de les grans ciutats andalusines.

¹³⁴³ CLÉMENT, F., *Pouvoir et Légitimité en Espagne Musulmane à l'Époque des Taïfas (Ve / XI e siècle)*. L'Imam fictif, L'Harmattan, Paris, 1997.

vistos per Saragossa com un mal menor, menystinguent els comtats deleitosos dels territoris rics i fèrtils del pla.

El procés d'apropiació dels espais fronterers entre el món comtal i l'andalusí, no fou vist com un motiu de preocupació per la societat musulmana. Tot i així, uns anys més enrera, en concret el 1003, 'Abd al-Màlik endegà un procés de colonització al castell de Montmagastre (la Noguera) per consolidar aquesta posició tant extrema¹³⁴⁴. Aquest document és l'únic en tot el segle XI que demostra un interès pels moviments de població que es produïen a uns pocs quilòmetres al nord de les posicions musulmanes¹³⁴⁵. De fet, el context històric en què es redactà aquest document forma part de l'antic califat, el qual partint d'un ideari intervencionista dins el territori andalusí, fruit del sistema centralista omeia. Només gairebé mig segle més tard, la preocupació per mantenir la frontera estable desaparegué. Certament, les taifes no presten tota l'atenció necessària a guarnir els límits geogràfics tradicionalment ben defensats.

La disposició en el territori septentrional dels *husun* i els assentaments agropecuàris queda clarament demostrat que en un sistema polític com les taifes no pot desenvolupar totes les capacitats i complir els objectius pels quals van ser creats, explotar i defensar el territori. El fracàs de la política generada arran l'aparició dels regnes de taifes arribà al seu punt d'inflexió, quan Sulaymàn ibn Hud abandonà els projectes de la Lleida taifal, per consolidar el seu llinatge a nivell regional, més enllà dels localismes que oferia Lleida. Balaguer com a segona ciutat del districte lleidatà, visqué a nivell local un esplendor comparable a les grans ciutats andalusines, on la cort enquistada en l'ideari platonianà, disfrutava dels luxes que oferia l'art del moment. Les intervencions arqueològiques que s'hi han efectuat des de finals dels anys seixanta¹³⁴⁶, durant els vuitanta¹³⁴⁷ i les actuals¹³⁴⁸, han proporcionat nombroses restes materials d'escultura en guixos, així com materials nobles, que confirmen l'esplendor de la cort del delegat del

---

¹³⁴⁴ IBN 'IDĀRĪ, *al-Bayān al-mugrib*, vol. 3, p.4., BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000, , doc. 469, (p. 345-346).

¹³⁴⁵ És interessant aquest document perquè forma part dels canvis que introdueixen en les polítiques cap a la frontera, i és que els amiris amb Almansor al capdavant, s'adonen que cal impulsar una colonització dels espais fronterers. MAÍLLO, *Cronica anonima de los reyes de taifas*, ed. Akal Universitária, Madrid, 1991.

¹³⁴⁶ DÍEZ-CORONEL, L., *La Alcazaba de Balaguer y su palacio árabe del siglo XI*, Instituto de Estudios Ilerdenses de la Excelentísima Diputación Provincial de Lérida, Lérida, 1969.

¹³⁴⁷ GIRALT, J., "Alicatados del "Castell Formós" de Balaguer", *Coloquio Internacional de Cerámica Medieval en el Mediterráneo Occidental*, 4, (Madrid, 1987), p. 429-432.

¹³⁴⁸ Actualment s'estan efectuant treballs arqueològics en el jaciment del Pla d'Almatà que aporten dades innovadores respecte la ciutat andalusina de Balaguer.

govern lleidatà a Balaguer. Però no observem el reflex de la fortalesa i puixança urbana en el territori que hi tenia de donar cohesió. El sistema d'explotació agropecuari tipus almúnia s'alternava en el territori amb els *husun*, construïts entre el context del segle IX i el X¹³⁴⁹. Per tant, en el cas septentrional observem com la dualitat propietat privada i pública és més accentuada que per exemple en el pla de Lleida i el sud-est. Aquest factor pot centrar un altre eix explicatiu de la poca consistència dels assentaments musulmans del subdistricte de Balaguer. L'impuls constructiu de les petites fortificacions rurals cal entendre-les dins el marc de consolidació de la frontera musulmana davant l'avanç carolingi en el segle IX¹³⁵⁰. L'estat per mitjà de l'emirat i el califat, destinaren nombrosos esforços per forjar i fer arrelar aquest model d'ocupació humana del territori per tal de cohesionar-lo. Un cop aquest ha entrat en un col·lapse sense retorn, l'evolució política amb les taifes, ha generat que les fortificacions rurals d'origen estatal no tinguessin el recolzament ni el lloc en un el nou context que s'ha plantejat. La privatització del sòl per mitjà del nou model d'assentament rural, l'almúnia, i per consegüent d'explotació del territori, crea un canvi substancial en les relacions socials i el vincles d'aquestes amb la propietat pública. Considerem doncs, que els *husun* com a model d'assentament rural deixen de tenir el pes específic que havien assolit en les dues etapes anteriors, perquè simbolitzaven el poder de l'estat sobre el territori andalusí.

Per altra banda, ens trobem amb l'absència d'un cos militar vinculat a l'estat, a favor de mercenaris contractats. Aquest altre factor impedeix ocupar amb guarnicions estables la densa xarxa de petites fortificacions rurals. Sens dubte, que aquesta debilitat estratègica facilita la projecció comtal vers el territori andalusí.

D'altra banda, no estem afirmant que els *husun* ni les alqueries que probablement entorn seu s'originaren estiguessin deshabitats¹³⁵¹. El pes de l'almúnia com a model d'ocupació humana i explotació del territori, que aconsegueix desvancar la propietat

---

¹³⁴⁹ Probablement en casos concrets podem anar més enrera en la cronologia fins arribar al VIII com pot ser el cas de la Ràpita, ja que el sistema constructiu a llarg i través utilitzant grans blocs de pedra, són més propis d'aquest context de la vuitena centúria.

¹³⁵⁰ SENAC, P., "Châteaux et peuplement en Aragon du VIII au XI siècle", *L'Incastellamento*, (Roma, 1992), p. 123-140.

¹³⁵¹ En el cas concret de l'excavació arqueològica del Castell d'Algerri hem localitzat fragments de ceràmica en verd, blanc i manganès que datem del segle XI. Pel que fa al Castell de Tartareu, fase andalusina que correspon al segle XI demostra per mitjà dels fragments de ceràmica que hi ha ocupació humana. ALÒS, C., CAMATS, A., MONJO, M., SOLANES, E., "Organización territorial y poblamiento rural entorno a Maína Balagí (siglos VIII-XII)", *Villes et Campagnes de Tarraconaise et d'Al-Andalus (VIe-XIe siècle): la Transitions*, Méridiennes, Toulouse, 2007, p. 160-187.

pública, actúa com element absorbidor de mà d'obra, en un context on la fiscalitat era alta, i on la pagesia perdia capacitat de maniobra en el món rural degut a la projecció de l'almúnia, era més fàcil vendre la força de treball a un gran propietari. Això és un factor que ajuda a desmobilitzar en certa mesura la població rural que fins llavors s'havia mantingut fidel al model estatal de poder i, on la propietat pública en tenia l'hegemonia. Tot plegat presenta un subdistricte septentrional encapçalat per Balaguer, que s'aboca a un caos organitzatiu i a una dualitat pel que fa a la propietat. El canvi que detectem respecte l'explotació del territori, des de finals del segle X i s'accentúa fins a consolidar-se en el segle XI, no és veu del tot completat en aquest àmbit de la geografia lleidatana. La desaparició de l'estat implica pels subdistrictes fronterers un perill imminent perquè els governs locals no tenen la mateixa visió política d'Alandalús.

El territori lleidatà doncs, en els anys quaranta i cinquanta planteja una dualitat molt clara, el nord inmers entre la tradició i la renovació en quant a l'explotació del territori i l'ocupació humana, i el pla de Lleida i en concret l'àmbit meridional, on la renovació de la visió territorial és completà. De fet, el subdistricte de Castellldans exemplifica el canvi que anunciàvem. Detectem l'adaptació dels assentaments rurals tipus almúnia que tenen una tradició en l'ocupació humana que, en determinats casos, pot arribar a la tardoantiguitat a la nova concepció de l'almúnia privada, símbol del nou poder urbà d'àmbit local. Respecte a l'alqueria i les torres militars que s'extenen pel territori, afirmem que la primera ha vist reduït la seva àrea d'influència a no més de vuitanta hectàrees. L'alqueria de Castellldans doncs, és limita exclusivament a les immediacions de l'assentament rural. La proliferació en aquest subdistricte del nou model d'assentaments rurals tipus almúnia senyorial, molts dels quals, són de construcció *ex novo*, demostra clarament l'evolució que ha experimentat el territori. Més enllà del subdistricte de Castellldans, detectem la mateixa evolució en el cas d'Alguaire o al pla de Mascançà.

La conquesta que endega el comtat d'Urgell, baixant des del nord, efectúa la seva entrada en territori pròpiament musulmà a partir de Comiols¹³⁵². La conquesta de Monmegastre i Vilves, assentaments rurals septentrionals del districte de Lleida, caldria contextualitzar-les precisament en el context dels anys 30 del segle XI. Poc després Ponts i la vall de Meià apareixen ben organitzats¹³⁵³ per la societat urgellenca. Aquestes

---

¹³⁵² VALLVÉ, J., *La división territorial de la España musulmana*, CSIC, Madrid, 1986, p. 295-296.

¹³⁵³ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 80.

incorporacions als dominis urgellencs, són molt significatives perquè permet traçar una línia d'avançada fins gairebé a les portes de la vall del Sió, després d'haver superat la vall del riu Llobregós. Estratègicament, des de Guissona és un cap de pont per assaltar el pla de Mascançà i resseguir la vall del Sió per plantar-se a les portes de la segona ciutat del districte lleidatà, Balaguer. Observem com la rapidesa en l'acció de conquesta per part dels urgellesos és considerable, signe inequívoc de la poca capacitat de resposta que ofereix el costat musulmà. No estem parlant d'un espai poc ocupat per assentaments rurals en les proximitats de la mateixa Guissona. La toponímia aporta noms de lloc que poden ser considerats una reminiscència clàssica, adoptada després pels musulmans, com és el cas de Palou *balād*¹³⁵⁴, i Guardiola, però que caldria comprovar si pot fer referència a un assentament andalusí. i malgrat ubicar-se una mica lluny Calaf. Pel que fa a vestigis arqueològics, localitzem restes d'una torre a Castellnou d'Ossó, pròxima a Agramunt.

Certament el territori musulmà experimenta un retrocés força accelerat per la zona septentrional i oriental. L'escassa cohesió que ofereix el districte de Lleida en aquestes latituds, disposa al comtat d'Urgell de passar a l'acció i completar el projecte de conquesta que ja fa unes dècades que ha iniciat. La qüestió sobre l'evolució del territori musulmà no ve tant per una possible desorganització o absència d'assentaments, com per una manca de cohesió interna degut a una inacabada renovació de la percepció del territori en aquests àmbits septentrionals i orientals.

La important fortificació d'Àger que articulava un seguit de petits *hussun* ubicats a la cara sud del Montsec d'Ares¹³⁵⁵, i a la cara nord de la Serra de Montclús¹³⁵⁶, foren incorporats als dominis del comtat d'Urgell a mitjans del segle XI per l'acció d'Arnau Mir de Tost¹³⁵⁷. En una cronologia similar el comtat de Barcelona incorporava Cubells i

---

¹³⁵⁴ MARTÍ, R., SELMA, S., "Fortificaciones y toponímia omeya en el Este de al-Andalus", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 93-104. MARTÍ, R., "Palacios y guardias emirales en Cataluña", *III Congreso de Castellología*, Alcalá de la Selva, 2001. "Palasus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus", *Les societats meridionales à l'age fèodal. Hommage à Pierre Bonnassie*, CNRS, Tolosa de Llenguadoc, 1999, p. 63-70.

¹³⁵⁵ Castell de Sant Llorenç, Castell de Claramunt, Castell de Montsor, Sant Miquel de Montaspre, Castell d'Escumó, Castell de Sant Miquel, la Baronia de Sant Oïsmo.

¹³⁵⁶ Castell de Montclús, Castell de Cas, Montlleó.

¹³⁵⁷ SANAHÜJA, P., *Historia de la villa de Ager*, Editorial Seráfica, Barcelona, 1961, p. 337-339.

Camarasa als seus dominis, trencant en gran mesura les aspiracions territorials del comtat d'Urgell vers el pla de Lleida i la mateixa ciutat de Lleida.

Observem com les línies axials d'avançada de la conquesta vers el territori musulmà, deixant a part l'estat de la qüestió sobre si el territori és trobava ben o mal cohesionat, s'efectuen per mitjà dels recorreguts fluvials que ofereixen el Segre, el Noguera Pallaresa, el Noguera Ribagorçana i el Llobregós. Proximament incorporarem el Sió i el Farfanya que en el seu moment desenvoluparan el seu paper com a eixos comunicatius en la conquesta dels territoris per on flueixen els dos rius. De fet, és interessant anotar com les línies d'avançada s'uneixen per mitjà de les valls fluvials, com per exemple, així ho constata Flocel Sabaté en el cas concret del Llobregós amb la zona de l'Anoia, que representa un altre punt d'avançada de la conquesta comtal¹³⁵⁸. Per la historiografia medieval catalana, l'estudi de la frontera és entesa més aviat com el d'una línia contínua que anava avançant progressivament cap al sud¹³⁵⁹.

Hem vist com l'evolució del territori meridional del districte musulmà de Lleida, havia assolit un grau de compliment molt més alt que els sectors septentrionals. Cal relacionar aquest fet amb l'avanç de la conquesta del comtat de Barcelona que s'ha vist com s'obria espai enmig d'un territori desorganitzat i amb un tipus de resistència que és pot caracteritzar de mins¹³⁶⁰, però, un cop topa amb l'estructura d'assentaments rurals ben organitzats del subdistricte de Castellans, aquesta s'atura i no avança. Des del 1033 el comtat de Barcelona té afrontacions dels termes de Montclar i Barberà amb Castellans, *idem meridie in supradicto Barberano et prevadit usque ad termine de Castrum Assinos*¹³⁶¹. Observem com la penetració vers el territori musulmà s'efectua a partir de dos eixos, des de Montmaneu¹³⁶² passant per Cervera i Tarrega per entrar al pla de Mascançà, i tot resseguint la vall del riu Corb a cavall de l'Anoia, la Segarra i la Conca de Barberà. L'ocupació humana musulmana al Corb hi era ben present en el seu curs inicial, ja que podem resseguir un seguit de toponims cirera, la Cirera (Conca de Barberà), Font de la Cirera (Guimerà) i finalment la Comacirera (Arbeca). Més enllà de

---

¹³⁵⁸ SABATÉ, F., "Anoia. Marc històric", *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992, p. 307.

¹³⁵⁹ BENET, A., "Castells i línies de reconquesta", *Symposium Internacional sobre el orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Generalitat de Catalunya, (Barcelona, 1991), p. 369-372.

¹³⁶⁰ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 78.

¹³⁶¹ Liber Feudorum Maior: cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón, ed. Francisco Miquel Rosell, Barcelona, 1945-1947, p. 273-277.

¹³⁶² SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): Conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 78.

la toponímia caldria analitzar amb cura aquest espai concret; l'ús de la metodologia arqueològica per mitjà de la prospecció ens podria aportar novetats interessants. De fet, aquest espai el podem definir com una franja que arranca des de l'Anoia i acaba a la Serra del Tallat, a les portes del subdistricte de Castellldans. Els estudis més rigorosos que han tractat aquests àmbits concrets, cal veure'ls des de la vessant de la conquesta cristiana¹³⁶³. La documentació andalusina no aporta dades significatives respecte a possibles assentaments que poguessin articular aquest espai, i semblantment, la documentació llatino no és gens generosa respecte el món andalusí. Per tant la toponímia és l'únic referent clar que podem usar en l'àmbit de la vall del riu Corb.

Certament, el retrocés territorial és produeix en la vessant oriental i sud-oriental, però si ens fixem en els àmbits on és produeix, ens adonem que la conquesta és més ràpida i fàcil on no hi ha forteses destacades que encapçalen un subdistricte. Podem afirmar doncs, que en la primera meitat del segle XI, el districte musulmà de Lleida no tenia la capacitat suficient de donar i proporcionar cohesió territorial als límits més extrems. Per tant s'afirma fermament, que els Banu Hud lleidatans no tenien com a política prioritària la defensa de la frontera, i menys, quan no podien demanar ajut a un poder central que ja havia desaparegut.

L'avançada del comtat de Barcelona s'atura a la Serra del Tallat, ja que topà amb la forta resistència que ofería el subdistricte de Castellldans per mitjà d'importants assentaments com Vinaixa, Comaencireres, Borges Blanques, Vallseca I i II, la Talaia, i les almúnies que s'ubiquen al Torrent de la Femosa, com la Manresana (Juneda). Des del moment que té resistència ben organitzada la conquesta barcelonesa, desvia el seu interès vers espais menys defensats i pensant en clau estratègica; el Mascançà i aturar l'avanç del comtat d'Urgell són les dues prioritats de la segona meitat del segle XI. Les ja anomenades conquestes de Cubells i Camarasa el 1050 són l'exemplificació del canvi de prioritats.

Sense cap mena de dubte a partir de la dècada dels anys cinquanta del segle XI, l'evolució del territori de la Lleida musulmana experimenta una evolució marcada pel seu retrocés. La mort de Sulaymàn ibn Hud el 1046 desemboca en la crisi definitiva que posarà la ciutat de Lleida a mercès dels comtats pirinencs. Aquest va deixar com herència les ciutats de Saragossa, Lleida, Balaguer, Calataiud, Tudela, Daroca, Osca,

---

¹³⁶³ SABATÉ, F., "Anoia. Marc històric", *Catalunya Romànica*, XIX, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1992. BENET, A., "La repoblació de la Segarra a l'alta edat mitjana (segles IX-XI)", *Palestra Universitària*, 3, (Cervera, 1988), p. 279-295.

Barbastre, Medinaceli i Guadalajara¹³⁶⁴. La seva successió es previa força complexa per la dualitat que es presentava, ja que tenim per una banda els seus quatre fills, amb intencions de fragmentar el que el seu pare havia unificat, i, de l'altra, el gendre, a Dénia, que reclamava el tro al·legant la qüestió de les monedes encunyades, i també invocant la fortalesa que tindria la taifa en erigir-se com la més important en la zona oriental d'Alandalús. El 1049 però, els quatre fills acceleren la fragmentació del territori amb les següents parts: Àhmad a Saragossa, Muhàmmad a Calataiud, Lubb a Osca i Yús·suf al-Muzàffar, el primogènit, a Lleida¹³⁶⁵. L'estratègia dels Hud va clarament enfocada en controlar les principals capitals de la vall de l'Ebre, establir bones relacions amb les respectives elits urbanes i també consolidar el seu llinatge familiar en el poder i evitar que els seus contrincants, els tujíbides, puguin tenir oportunitats per usurpar el poder taifal.

La repartició del territori aconseguit per Sulaymàn serà motiu de dures pugnes entre Lleida i Saragossa. Recordem que a Lleida resideix el primogènit de Sulaymàn, el qual té una alta acceptació en el marc de la capital política, Saragossa¹³⁶⁶. L'evolució política va altament relacionada amb l'evolució del territori, i precisament en el cas lleidatà molt estretament. Les pugnes que anunciàvem seran les que desencadenaran el major cost econòmic i dependència de l'ajut militar dels comtats cristians, afeblint el govern lleidatà davant els deliris de conquesta d'espais meridians, i a l'expectativa de l'avanç lent però continuat de la pèrdua de territori a favor dels comtats. Yús·suf al-Muzàffar esdevé el paradigma de príncep de taifa, ja que intenta consolidar el seu poder en una ciutat i en un districte, té aspiracions territorials que li garanteixin la supervivència davant la ferotge competència d'una gran capital com és Saragossa, és veu necessitat de l'ajut d'exèrcits mercenaris perquè l'ajudin en les seves disputes bèl·liques amb Saragossa, però alhora ha de fer funcionar els engranatges de la societat urbana i rural lleidatana perquè li garanteixin productes per la supervivència en aquest dur context.

La integració de Lleida dins la taifa de Saragossa obliga a al-Muzàffa a signar una treva el 1058 amb el seu germà Àhmad. Mentrestant l'evolució del territori lleidatà és clarament negativa malgrat apropar-se la línia de conquesta en l'àmbit on *a priori* el

---

¹³⁶⁴ IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 130. IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 185.

¹³⁶⁵ IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 186.

¹³⁶⁶ *Ibidem.*, p. 186.

territori està més ben estructurat, organitzat i defensat. La vall del riu Sió serà a principis dels anys seixanta del segle XI totalment integrada al comtat d'Urgell fins arribar a la serra d'Almenara, al límit septentrional del pla de Mascançà. Des d'aquí pots controlar tres rutes terrestres, la primera la que segueix la vall del Sió que et condueix fins les portes de Balaguer, la segona la ruta terrestre que neix d'Agramunt, passa per Almenara per discorre prop de Belcaire i la Ràpita fins arribar a Balaguer¹³⁶⁷ i, finalment la tercera ruta terrestre que passa per Anglesola fins arribar a Lleida tot travessant pel mig el Mascançà¹³⁶⁸.

Certament aquestes importants rutes articulaven el territori del pla de Lleida, on els assentaments rurals hi tenien un vincle força estret, ja que és construeixen en les seves proximitats. La intensificació de l'ocupació humana del territori central del districte de Lleida era alta, però caldria comprovar si degut al dur context bèl·lic és trobaria amb una densitat demogràfica el suficientment alta com per assegurar i dificultar l'avenç de les tropes comtals. La inestabilitat que ofereix el govern de Lleida, accentuat amb l'empresonament el 1079 d'al-Muzàffar i la seva mort el 1082 a Rueda de Jalón, impedeixen forjar una idea clara d'organització i cercar sortides viables a la dura situació a la que s'enfronta el districte lleidatà. Abans però, les fonts no parlen explícitament de cap campanya endegada des de Lleida i, el suficientment capaç de causar danys a les tropes comtals. Per la seva banda, Àhmad el 1063 i 1064 derrota amb duresa les tropes aragoneses a Barbastre¹³⁶⁹ i Graus¹³⁷⁰ després de l'intent de croada impulsat pel Papa Alexandre I. El mateix any morí el seu germà Àhmad per causes naturals, deixant el tro de Saragossa a mans del seu fill Àhmad Yús.suf Abú 'Àmir, i Lleida, Tortosa i Dénia, a l'altre fill, al-Múndir¹³⁷¹.

El territori lleidatà experimentava en el context dels anys vuitanta una situació gairebé límit. El 1080 la Fuliola fou conquerida, la ciutat de Balaguer i el seu sector nord i oriental estan pràcticament assetjats, mentre que pel sud i sud-est són els dos únics ambits que resisteixen amb celeritat els atacs infligits des del costat cristià. De fet, és

---

¹³⁶⁷ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc., 18, (p. 35-36).

¹³⁶⁸ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 14.

¹³⁶⁹ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986, doc. 33, p. 94. IBN 'IDARI, *La caída del Califato de Córdoba y los Reyes de Taifas (al-Bayan al-Mugrib)*, ed. Felipe Maíllo Salgado, Universidad de Salamanca. Estudios Árabes e Islámicos, Salamanca, 1993, p. 188.

¹³⁷⁰ IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Madrid, Akal, 1986, doc. 34, (p. 95).

¹³⁷¹ IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 130.

l'àmbit meridional el més segur perquè l'ocupació humana hi és amb més presència. Si examinem el nombre d'assentaments del pla de Mascançà, àrea d'Alguaire, Corbins, Castellldans fins Lleida¹³⁷², obviant el baix Segre, observem com els assentaments rurals s'hi distribueixen ordenadament i aprofitant les oportunitats que ofereix el relleu del pla de Lleida. A més, cal considerar una segona idea i és que Lleida té la necessitat de mantenir-se en contacte amb el sud tortosí perquè des d'aquest és pot comunicar i vincular amb la resta del territori andalusí. Les relacions per aquesta banda són menys tenses que amb Saragossa per l'oest i els comtats pel nord i l'est ofeguen les aspiracions d'expansió i bon veïnatge. No oblidem, que Lleida en el context dels anys vint i trenta del segle XI manté excel·lents relacions amb Tortosa i el Llevant peninsular, gràcies a l'hàbil política exterior duta a terme per Sulaymàn ibn Hud.

S'estableixen rutes terrestres i fluvials molt ben defensades per assentaments rurals prou importants com Mequinensa i Castellldans. Ens avancem als esdeveniments històrics amb la finalitat de demostrar la importància que tenia per Lleida el fet de mantenir-se comunicada amb la resta d'Aandalús per mitjà de Tortosa i, consisteix quan Ramon Berenguer IV el 1148 conquereix la ciutat de Tortosa i acte seguit ascendeix pel riu Ebre i Segre fins posar setge a Lleida, és llavors el moment que és posa la sentència definitiva del districte més extrem d'Aandalús.

El context polític que s'enceta amb els fills d'Àhmad i al-Muzàffar, Àhmad Yús.suf Abú 'Àmir i al-Múndir, respectivament¹³⁷³, és la continuïtat de les escomeses i lluites per l'hegemonia i les aspiracions territorials dels dos. Per l'evolució del territori del districte de Lleida, la política d'al-Múndir suposa la constatació de l'afebliment de l'estructura organitzativa que té arribats als anys vuitanta i noranta del segle XI. L'aliança militar d'al-Múndir amb els comtats d'Urgell i Barcelona, hipoteca el futur territorial de Lleida. Les pàries i els territoris que ha de cedir redueixen a gairebé res el fèrtil Mascançà, ja que el comtat de Barcelona és planta a Sidamón a tant sols disset quilòmetres de la capital. Però per altra banda, el 1082 Ermengol IV obté Gerb i el 1091 la Ràpita, dos assentaments que li permeten posar setge a la segona ciutat del districte de Lleida. Per Balaguer és dramàtic perdre el control de les dues riberes del riu Segre, les quals disposaven d'assentaments agropecuàris de primer ordre i de gran importància, així com els molins fariners. L'almúnia del Mací o coneguda per la documentació

---

¹³⁷² El treball de camp realitzat en el subdistricte de Castellldans ens proporciona dades rellevants sobre l'ocupació humana dels assentaments rurals fins arribar a la conquesta definitiva el 1149.

¹³⁷³ IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 130.

llatina com *Almací*, ubicada al nord-oest de Gerb era de gran importància per l'extensió i la fertilitat de la terra¹³⁷⁴, però la conquesta d'aquest *hisn*, la disposà dins el seu terme un cop ambdós foren conquerits. Aquest exemple és fa extensible a la resta d'assentaments d'aquesta índole que localitzem en les proximitats de la important ciutat lleidatana. Les almúnies de la Çaida, Faneca, el castell de Llorenç, entre d'altres tenen la mateixa sort que l'anterior.

Cal considerar que en el context immediatament anterior a l'entrada a la dotzena centúria, l'ocupació humana d'aquests espais podria quedar gairebé reduïda a no res. La poca capacitat de resposta que presenta Lleida, la qual mira més cap als problemes que té amb Saragossa i el Cid que han arruïnat totes les campanyes endegades per al-Múndir, no li permeten proporcionar l'ajut necessari per conservar Balaguer i fer retrocedir l'avanç del comtat d'Urgell i Barcelona. Únicament resisteix la vessant occidental del subdistricte de Balaguer, encapçalats per Os de Balaguer i el segueixen Castelló de Farfanya, Avellanes, Algerri. Probablement el fet de restar fora de l'abast dels rius, perquè recordem que la conquesta avança seguint els importants eixos fluvials que discorren pel territori lleidatà, va ser una garantia de supervivència, juntament amb el fet que la importància de conquerir Balaguer era més trascendental que no pas destinar esforços a sotmetre uns *husun* isolats que havien perdut el seu caràcter defensiu, un cop el califat és va esfondrar.

La facilitat amb la que el Cid és mogué pel districte de Lleida demostra la poca consistència del territori lleidatà. No hi ha un exèrcit al servei del poder el suficientment fort com per aturar les escomeses externes. Per la seva banda, la població creiem que fugí d'un ambient hostil i bèl·lic, on els perills són constants per instal·lar-se en zones més segures i arrecerades dels perills de les escomeses. Els mercenaris contractats procedents de les tropes cristianes no desenvolupen totes les tasques necessàries per lluitar en el camp de batalla, i per altra banda, les pàries s'han de pagar¹³⁷⁵. Aquest panorama de finals de la onzena centúria és certament desalentador i, és reflecteix en el territori per mitjà de les facilitats d'efectuar-hi algarades constants, sense per altra banda, una resposta ferma per tropes musulmanes.

---

¹³⁷⁴ ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993, doc., 28, (p. 43-44).

¹³⁷⁵ LACARRA, J.M., *Colonización, parias, repoblación y otros estudios*, Anubar Ediciones, Zaragoza, 1981, p. 48-76. EPALZA, M., de, "Descabdellament polític i militar dels musulmans a terres catalanes (segles VIII-XI)", *Symposium Internacional sobre els orígens de Catalunya (segles VIII-XI)*, Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1991, p. 76-77.

No podem precisar amb exactitud quina podria ser la productivitat dels assentaments agropecuaris del pla de Lleida, els que encara no és troben sota l'òrbita de l'espai comtal. En el cas del subdistricte de Castellldans sabem que estan ocupats, però no podem precisar si el grau d'explotació del territori podia ser el mateix que en els anys trenta i quaranta, on l'ebullició de les almúnies senyorials vivia el seu major moment. Tampoc podem aportar dades si les infraestructures hidràuliques estaven en ús, igual que els molins. De fet, podem considerar que una part de la població que ha emigrat del nord i l'est, és pogués instal·lar al propi subdistricte de Castellldans, al baix Segre o al subdistricte de Siurana dins de la taifa de Tortosa. Les excavacions arqueològiques han de confirmar els dubtes que ara se'ns presenten en el nostre raonament¹³⁷⁶.

A mesura que l'evolució del territori lleidatà és de retrocés observem com també és produeixen moviments de població. Aquesta és la que residia al nord i l'est del districte, un espai que en pocs anys s'ha convertit o bé en frontera inestable o, en territori comtal. Un cop la conquesta avança i és completa, observem per mitjà de la documentació llatina com s'endeguen processos d'expulsió, com així succeeix a Guissona en la tercera dècada del segle XI, *ipse de manibus paganorum multo labore abstraxerat*¹³⁷⁷. Això confirma per una banda que realment hi havia població andalusina en el districte lleidatà i en concret dins el món rural, però a més, ens adonem que les expulsions d'indrets fins llavors musulmans, com és el cas de Guissona, indiquen que aquesta població s'ha d'instal·lar a dins dels dominis encara musulmans.

6.2 Evolució del territori lleidatà des de l'arribada dels almoràvits fins la conquesta del 1149.

El govern dels Banu Hud durant els darrers seixanta anys del segle XI el podem considerar per l'evolució del territori lleidatà com nefast. El retrocés dels dominis lleidatans, uns cops més ràpids que altres depenent de la conjuntura política, han marcat de fons l'evolució del territori, perquè han afectat a la societat per mitjà dels moviments

---

¹³⁷⁶ A data d'avui l'arqueologia medieval no ha pogut aportar dades concloents respecte l'etapa andalusina als territoris lleidatans. Tossal de Solibernat ha esdevingut la principal excavació d'una almúnia dins el món rural; a partir d'aquí l'arqueologia urbana desenvolupada a Lleida ha estat l'únic referent clar i amb contínues aportacions; fins a l'inici de les intervencions programades a Pla d'Almatà, l'arqueologia medieval s'ha mogut en el camp de les intervencions d'urgència, els resultats de les quals han estat més aviat força limitats.

¹³⁷⁷ SANGES, D., "Recull de documents del segle XI referents a Guissona i la seva Plana", *Urgellia*, III, (La Seu d'Urgell, 1980), p. 228.

de població, l'economia amb la pèrdua de mà d'obra, els probables baixos rendiments dels assentaments agropecuàris i la baixada demogràfica a barris d'artesans com és el cas de l'Antic Portal de Magdalena de Lleida¹³⁷⁸.

El canvi polític que és formalitza amb l'arribada dels almoràvits el 1102, a Lleida representa l'última evolució del territori lleidatà. En primer lloc la ciutat deixa de formar part de la unitat saragossana, per passar a formar part de l'extrem oriental de l'imperi almoràvit. Això a nivell regional suposa uns canvis substancials en les relacions entre districtes, ja que sorgeix una nova jerarquització territorial. La creixent influència de València en el Llevant i la vall de l'Ebre, és motiu suficient per a que els almoràvits la designin com a principal ciutat de l'est d'Alandalús. Davant el nou panorama regional i el fet de desvincular-se de la pressió de Saragossa, Lleida té més que mai la necessitat de mirar vers el sud ja que el poder allí és troba. Per això, mantenir les vies de comunicació obertes amb el districte de Tortosa és vital. Altre cop les expectatives de supervivència de la Lleida musulmana passen per aferrar-se als territoris limítrofs amb la mar Mediterrània, obviant per complet els llaços amb la ja conquerida Osca i la tradicional enemiga Saragossa durant el segle XI.

Quan els almoràvits arriben al districte de Lleida, la seva acció és centra en contenir l'avanç dels dos principals perills, el comtat de Barcelona i el d'Urgell. Per una banda recuperen Balaguer, que ja era d'Ermengol V d'Urgell, i també frenen l'avanç pel pla de Mascançà. L'embranchida que suposa l'arribada de la reforma musulmana és tan forta que, en aquest context, i a través de nova documentació, tenim la constància que el mateix Ermengol V d'Urgell va morir en la zona actual de Mollerussa en el devenir d'una escomesa entre les seves tropes i les almoràvits¹³⁷⁹.

El brillant militar i estrateg Abú Muhàmmad 'Abd Al.làh ibn Fàtima és qui aconsegueix conquerir Lleida i eliminar la taifa, així com consolidar una hipotètica Frontera entorn de Lleida, però no considera que la ciutat septentrional sigui un objectiu primordial en el si del nou concepte d'imperi musulmà. Tal i com anunciàvem anteriorment els almoràvits no tenen la percepció de perill a través de l'antiga Frontera Superior, sinó que el temor és Castella i mantenir sota el paraigua musulmà la ciutat de Toledo.

---

¹³⁷⁸ Vegeu LORIENTE, A., "Un exemple del model urbà andalusí: *medina Larida*. L'aportació de l'arqueologia urbana al món àrab", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, núm. 7, Lleida, 1997, p. 77-106.

¹³⁷⁹ SABATÉ, F., *Història de Lleida .Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 170.

La recuperació de Balaguer oxigena durant tres anys la frontera andalusina. No obstant l'absència d'una política agressiva, a favor d'una de contenció del comtat d'Urgell, propicià que el 1105 es produeixi l'assalt definitiu de la segona ciutat del districte i, la corresponent pèrdua. El cop dur que això suposà per Lleida és reflecteix en la incapacitat per part de la reforma espiritual i militar tant esperada de no donar-hi resposta. Llavors s'observa clarament que el districte està gairebé a mercè de la voluntat dels cristians. L'evolució del territori inicia per mitjà d'una reestructuració dels assentaments fortificats, otorgant un caràcter defensiu de primer ordre com fins llavors no havien tingut. Alguaire i Corbins són els dos *husun* forts de l'àrea septentrional de Lleida, els quals prenen el riu Noguera Ribagorçana com la fita fronterera entre ambdues realitats.

Tanmateix el 1115 els almoràvits perden la franja occidental del subdistricte de Balaguer que havia resistit a les escomeses dels urgellencs. Òs de Balaguer, Castelló de Farfanya, Algerri¹³⁸⁰, s'incorporen a Urgell per mitjà de l'acció del vescomtat d'Àger. La important fortificació de Tamarit de Llitera (1107) seguirà la mateixa sort que els anteriors assentaments; Alfons el Bataller la conquereix i posa setge al districte de Lleida i pressió als comtats perquè s'aproxima a la seva expansió natural. La població d'Almenar fou conquerida el 1092¹³⁸¹, però no deixa de ser sospitós que en gairebé vint anys estigués aïllada de l'espai comtal perquè per totes les bandes estava rodejada per assentaments musulmans, a part que no és té en compte l'embranchida almoràvit del 1102.

La frontera musulmana estableix el límit entre Alguaire que aguanta una franja territorial molt àmplia fins Corbins¹³⁸². De fet, serà en aquest últim on s'assistirà el 1126 a la important batalla¹³⁸³ que rep el mateix nom de l'assentament, Corbins. El comte d'Urgell llença un atac per conquerir la fortificació i assetjar Lleida pel nord i l'est, però la resistència almoràvit trenca els plans inicials, tot infligint una contundent derrota als d'Urgell. El fracàs comporta una immediata reacció i consisteix en

---

¹³⁸⁰ CATALÀ, P., "El Castell d'Algerri", *Els Castells Catalans*, VI, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1979, p. 244-247.

¹³⁸¹ ERITJA, X., "La carta de població d'Almenar (1147), el naixement del "municipi", *Territori i Societat a l'Edat Mitjana. Història, Arqueologia, Documentació*, II, Jordi Bolòs, Joan J. Busqueta, eds., Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1998, p. 301-302.

¹³⁸² CATALÀ, P., "Castell de Corbins", *Els Castells Catalans*, VI, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 1979, p. 828-829.

¹³⁸³ SANAHÜJA, P., *La batalla de Corbins (hacia la conquista de Lérida)*, Instituto de Estudios Ilerdenses, Lleida, 1949, p. 12-15.

retrocedir¹³⁸⁴ i col·locar la línia fronterera entre Albesa i Tèrmens¹³⁸⁵, la ja existent abans de la batalla, i no és mourà fins el 1147 quan s'endega el procés de conquesta definitiu. L'exemple d'aquesta batalla és il·lustrador de la reestructuració que duu a terme Lleida davant la pèrdua de Balaguer i tot el sector septentrional, fins arribar i sobrepassar en el cas d'Albesa el riu Noguera Ribagorçana.

Pel que fa a la vessant meridional de Lleida, Castellldans, Fraga i Mequinença encapçalen el nucli dur de la resistència aferrada dels atacs cristians. Castellldans ja ha quedat suficientment confirmat que manté els límits del subdistricte intactes fins la conquesta definitiva de Lleida el 1149, malgrat que la historiografia ha vingut acceptant un pacte entre Ramon Berenguer III i l'alcaïd de Lleida Avifilel l'any 1120¹³⁸⁶, però tal i com cita Flocel Sabaté “en realitat aquest acord sols es basa en un document d'autenticitat ben dubtosa¹³⁸⁷. No oblidem que les estratègies polítiques dels comtats juguen a favor de Castellldans, ja que Barcelona no impulsa un avanç vigorós per l'est vers aquesta fortificació o la mateixa Tortosa¹³⁸⁸, fins que assegurí que talla de socaarel les aspiracions territorials d'Urgell¹³⁸⁹. En una fase anterior a l'actual, en concret al segle X, Urgell i Barcelona, destinaren esforços per aturar l'avanç territorial vers el sud del comtat del Pallars Jussà i el regne d'Aragó¹³⁹⁰.

Per la seva banda, el flanc occidental sofreix més angústies a causa que Alfons el Bataller d'Aragó assetja constantment les fortificacions de Mequinensa i Fraga, juntament amb el seu territori, en l'intent de tallar les comunicacions amb Tortosa i de retruc amb la resta dels territoris musulmans de la península. De fet, en un dels intents endegat pel Bataller d'aïllar Lleida pel sud, té èxit i aconsegueix assetjar la ciutat de Fraga. Sens dubte que la lectura que podem extreure d'aquest fet, dibuixa un territori totalment bloquejat pels quatre punts cardinals i, col·loca Lleida al límit del col·lapse

---

¹³⁸⁴ TORTOSA, J., “La conquista de la ciudad de Lérida por Ramon Berenguer IV, Conde de Barcelona”, *Ilerda*, XI (Lleida, 1953), p. 55-56.

¹³⁸⁵ LLADONOSA, J., TAMARIT, F., *Recull de la història de Tèrmens*, Ajuntament de Tèrmens, Diputació de Lleida, Lleida, 1988, p. 42.

¹³⁸⁶ MADOZ, P., *Diccionario Geográfico-Estadístico-Histórico de España*, XVI, Imprenta de la Real Academia de la Historia, Madrid, 1851, p. 159; SANAHÜJA, P., *Historia de la villa de Ager*, Editorial Seráfica, Barcelona, 1961, p. 30; LLADONOSA, J., *Història de Lleida*, I, ed. Camps, Tàrraga, 1972, p. 229-231; PITA MERCÈ, R., *Lérida árabe*, Dilagro, Lérida, 1974, p. 86-87; LLADONOSA, J., *Història de la ciutat de Lleida*, ed. Curial, Barcelona, 1980, p. 30; BALANÀ, P., *Els musulmans a Catalunya (713-1153). Assaig de síntesi orientativa*, ed. AUSA, Sabadell, 1993, p. 118.

¹³⁸⁷ SABATÉ, F., *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): conquesta o repoblació?*, Edicions de la Universitat de Lleida, Lleida, 1996, p. 87.

¹³⁸⁸ MIQUEL ROSSELL, F., *Liber Feudorum Maior*, I, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, Barcelona, 1945, p. 525.

¹³⁸⁹ SABATÉ, F., *El territori de la Catalunya Medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Fundació Salvador Vives i Casajuana, Barcelona, 1997, p. 30.

¹³⁹⁰ SOBREQÜÉS, S., *Els barons a Catalunya*, ed. Vicens Vives, Barcelona, 1970, p. 57, 67-68.

absolut. D'altra banda, cal ressaltar altre cop el paper del subdistricte de Castellldans com element clau que proporciona suport a la ciutat de Lleida per mitjà, de la comunicació amb el subdistricte de Siurana. Certament, el paper de Castellldans té un paper destacat en l'evolució territorial del districte de Lleida, com element cohesionador i de suport a la crisi estructural evident.

Desencallar Fraga és un objectiu altament desitjat no només pels propis ciutadans de la ciutat, sinó per la mateixa Lleida, ja que d'aquesta manera reobriria amb garanties de seguretat el pas cap a Tortosa, però a més recuperaria la segona ciutat del mermat disctricte. Els fets de Fraga són força significatius de cara a entendre l'evolució del territori i la imbricació de la societat en aquest. L'ajut almoràvit arribat des de València¹³⁹¹ i, la resistència dels fragatins, col·loquen a Lleida en una situació d'inferioritat perquè constatem que sense la fermesa local i l'ajut valencià, la capital no tenia la capacitat suficient per ajudar i recuperar el control sobre el territori. Per tant, podem entendre que el 1134, Lleida no té el pes suficientment fort per mantenir cohesionat el districte, i observa impotent com els mateixos ciutadans de Fraga han de recórrer a València per rebre ajut. Això desemboca en que la segona ciutat, perd interès per Lleida i, en canvi, busca els seus propis objectius més enllà de la mentalitat districtual que havia estat fins llavors la tònica habitual. L'acord de pau entre Ramir¹³⁹² i el governador de València, Ibn Gàniya, l'any 1135, es convertí, en la pràctica, en pactes comercials entre Osca i Fraga i en la recuperació de Mequinensa per part dels almoràvits, segons se'n desprén d'Ibn Idāri¹³⁹³. El gest de l'aragonès permet que altre cop Lleida pugui articular l'eix fluvial del Segre amb l'Ebre per seguir ben comunicada amb Tortosa, la qual és la única taifa amb la que té ara mateix comunicació. El mateix Ibn Idāri explica l'interessant succès que reflexa l'efectivitat dels acords establerts els anys 1135-36¹³⁹⁴ on “...Después de esto asaltó la gente de Aragón un convoy, que salió de Fraga en dirección a Huesca...”. Es constata clarament que les relacions entre el món andalusí i el comtal existeixen tot i haver-hi una situació bel·licosa. La diplomàcia segueix tenint protagonisme, com ho veiem en la notificació de “...Mardanís señor de Fraga a Ramiro...” per tal de castigar els assaltants de la caravana i retornar el que s'havia robat. Però a més, observem com qui firma el document en representació de la

---

¹³⁹¹ ZURITA, J., *Anales de la Corona de Aragón*, I, ed. Ángel Canellas López, Institución “Fernando el Católico”, Zaragoza, 1967, p. 203.

¹³⁹² Després de la mort de Alfons I el Bataller d'Aragó el buit de poder quedà solventat amb el nomenament del seu germà Ramir al capdamunt de l'èlit aragonesa.

¹³⁹³ IBN 'IDARI, *al-Bayan al-Mugrib*, ed. Ambrosio Huici Miranda, València, 1963, p. 210.

¹³⁹⁴ *Ibidem.*, p. 210.

seva pròpia gent i del seu territori no és el governador de Lleida, sinó el mateix Mardanix, reconegut com a senyor de Fraga. Per mitjà d'aquest exemple és fa latent les dificultats de mantenir el districte cohesionat, i s'evidencia l'afebliment institucional de l'espai lleidatà. El desmembrament del territori evidència els auxilis que demana la població musulmana i que la capital no pot aportar, i en conseqüència els líders locals com Mardanix, adopten una posició per representar-se a ells mateixos més enllà d'una ja difosa disciplina de districte.

Certament, l'evolució del territori lleidatà en els anys trenta i quaranta ha tocat fons. El sector tradicionalment més antropitzat per l'ocupació humana i l'explotació del territori que és el curs baix del Segre, Cinca i l'Ebre busca les seves pròpies sortides a la crisi i el perill que suposa tenir Aragó, Urgell i Barcelona en ple apogeu i encerclant Lleida. Tant sols Castellldans sembla que resisteix i salvaguarda el flanc sud-oriental amb fermesa. És difícil establir límits clars i menys quan les referències territorials de la documentació són tant poc precises i difícils de verificar. Probablement el Torrent de la Femosa i el tram final del riu Corb, tot enllaçant amb el Segre i el Noguera Ribagorçana siguin els límits del districte lleidatà. De fet, aquest últim bastió territorial és el que tradicionalment ha esdevingut més vinculat estretament al centre de poder, ocupació, i explotació del territori i, on l'evolució del context històric hi ha incidit particularment més directament.

En aquest complex context, el subdistricte de Castellldans pot jugar per la ciutat de Lleida la possibilitat de garantir la comunicació per Tortosa, gràcies a la via interior que passa per Castellldans i Siurana. Mantenir oberta una via de comunicació terrestre tot i la proximitat de la frontera que representen els castells termenats de Tarrés, Espluga Calba, Arbeca i tot i quedar més lluny Anglesola¹³⁹⁵, aporta mèrits a la organització defensiva d'aquest subdistricte. Per altra banda, aquestes dades les podem posar en relació amb la demografia, ja que, ens garanteix que no deuria de ser baixa, perquè sense població no pots mantenir un espai on gairebé no pots dibuixar on comença i acaba el territori d'uns i altres degut que la proximitat i la inseguretat ho impedeixen.

Fins ara hem vist l'evolució del territori per mitjà del procés de conquesta de la frontera amb l'espai andalusí, i com aquest s'ha anat estructurant i evolucionant a mesura que aquesta avançava. Cal introduir un novedós aspecte per aprofundir el nostre anàlisi del

---

¹³⁹⁵ SABATÉ, F., "La castralització de l'espai en l'estructuració d'un territori conquerit (Urgell, Pla d'Urgell, Garrigues i Segrià)", *Urtx: Revista Cultural de l'Urgell*, 11, (Tarrega, 1998), p. 12.

territori i com aquest ha experimentat canvis substancials a mesura que la societat que el transforma canvia.

L'arribada dels almoravits suposava d'entrada formar part de l'imperi que han forjat des del Magreb fins a englobar l'última taifa d'Alandalús. Els canvis que aquests introdueixen en la zona oriental de la península Ibèrica són en primer lloc de la capitalitat territorial, en favor de València i en detriment de Saragossa¹³⁹⁶. La organització almoràvit procura assegurar una ciutat que és troba allunyada del perill que suposen l'avanç dels cristians des del nord, però alhora ubicada en un espai que li permet reaccionar en cas de dur a terme expedicions de suport. El cas del 1133 i 1134 a Fraga protagonitzat pel governador almoràvit de València ibn Ganiya n'és un excel·lent exemple i ens queda pròxim per dur-se a terme al districte lleidatà. També observem com amb aquesta nova organització del territori, la tendència és a recuperar el centralisme administratiu, sense comparar-lo amb l'anterior experiència durant l'etapa califal. Una ciutat forta i hegemònica que vol controlar una regió extensa com és l'oriental ens dibuixa un panorama radial força complex. Lleida en aquest context és converteix en una ciutat i un districte totalment desmuntat i desintegrat pel que fa a les aspiracions territorials. La conquesta almoràvit ha equilibrat el territori en aquest sentit, però ens adonem com alhora, Lleida és consolidada com una ciutat de segona i un districte llunyà del centre de poder. Clarament el dibuix del teixit territorial oriental i nord-oriental reflexa uns espais propers a València o al Llevant on la incidència almoràvit hi és ben present i, en canvi a mesura que ens n'allunyem el pes de l'administració i de cercar uns lligams territorials estrets, és van esbaint.

L'arribada dels almoravits suposà socialment escapar l'èlit del llinatge familiar que monopolitzava la taifa o la ciutat que encapçalava la taifa, a favor de la seva pròpia èlit, procedents de la família dels Lamtúna. Per tant el poder almoràvit estava vinculat amb la família dels Lamtúna. Això no significa que segments concrets de l'antiga èlit sobrevisquessin i s'adaptessin a la nova realitat social dominant a Alandalús. Ens referim a l'èlit local perquè és aquesta la que podem estudiar amb més informació i posar-la en relació amb l'evolució del territori lleidatà. La documentació llatina és la principal font d'informació que podem utilitzar per estudiar l'etapa almoràvit a Lleida, ja que és força generosa pel que fa a antropònims i les possessions patrimonials que disposen. Per altra banda, l'arqueologia no és tant precisa en aquest cas, perquè els

---

¹³⁹⁶ Recordem que Saragossa continua sent taifa independent amb l'arribada dels almoravits a Alandalús.

materials de superfície no han aportat tota la informació necessària per completar l'estudi amb les fonts escrites. Podem posar el cas de les poques estructures muràries que se'ns conserven, en cap cas detectem amb exactitud una fase almoràvit; pel que fa a la ceràmica, és difícil determinar produccions almoravits perquè s'utilitzen durant el segle XI i el XII.

En tot cas, la documentació llatina ens deixa en primer lloc una enumeració força generosa d'antroponims que tenen una etimologia almoràvit. En primer lloc tenim a *Avincohona Alfachi*¹³⁹⁷, resideix a la ciutat de Lleida i té el càrrec d'alfaqú. L'etimologia del nom vol significar “el fill de la resadora cristiana”. És molt interessant aquest antroponim perquè representa un seguit de característiques de la societat musulmana de Lleida. En primer lloc la mare, és de religió cristiana, malgrat no saber el seu origen si és esclava o realment procedeix d'un grup cristià de la mateixa Lleida. La intransigència almoràvit pot posar-se en dubte en aquest exemple ja que, un musulmà té un fill amb una dona que pertany a una minoria religiosa i ètnica dins l'estat musulmà almoràvit, però a més, això no és cap tipus d'impediment perquè aquest ocupi un càrrec tant destacat en el si de la societat musulmana com és el d'alfaqú. El que ens interessa a nosaltres de cara al territori és que aquest senyor forma part de l'èlit urbana lleidatana, i disposa d'un valuós patrimoni. El segon a tenir en compte és l'*Alchadi de Lerida nomine Hualballa*¹³⁹⁸, aquest el trobem en la documentació per mitjà d'altres noms, com *Vahbala* i *Alchadi Huahbala*. L'etimologia d'aquest vocable és del “do de Déu”¹³⁹⁹, per tant fa referència a una invocació divina, que va en relació amb el càrrec religiós que ocupa. Respecte la procedència del mot *Vahbala*¹⁴⁰⁰ o *Huahbala*¹⁴⁰¹ vindria del nord d'Àfrica, i no seria originari d'Alandalús, per tant és un vocable almoràvit, el qual no deixa de ser suggerent perquè en el context de la reforma que aquests impulsen, les figures dels alfaquís i els cadís tenien un pes considerable en el si de la comunitat musulmana peninsular. En aquest sentit no deixa de ser un exemple com l'arribada dels almoravits a la Lleida del segle XII fou plena i consolidada, quan de fet, a finals dels

---

¹³⁹⁷ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 23, (p. 113).

¹³⁹⁸ VIRGILI, A., *Diplomatari de la catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 44, (p. 93-94).

¹³⁹⁹ DOZY, R., *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1999, p. 852.

¹⁴⁰⁰ VIRGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1997, doc. 17, (p. 62).

¹⁴⁰¹ SAROBE, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, doc. 40, (p. 130-131).

anys quaranta del mateix segle, l'imperi nord-africà ja havia deixat de ser una referència en el panorama musulmà després de les derrotes militars infligides vers el nou imperi almohade, i els regnes cristians peninsulars. Per concloure aquest destacadíssim personatge lleidatà, afegir que malgrat ocupar un càrrec que hauria de tenir un paper de justícia i pietat segons els preceptes de l'Islam, i encara caldria que fos més accentuat dins el marc de la ortodòxia almoràvit, sobre el territori *Vahbala* o *Huahbala* sense cap mena de dubte és el terratinent que té en propietat més possessions urbanes i dins el món rural. Per tant, ens remetem altre cop a la ruptura del discurs oficial que és mantenia per part dels reformadors africans, ja que a la pràctica creiem que no és dugué a terme, o almenys en el cas del districte andalusí de Lleida.

Un tercer antroponim és *Aben Hahaul*¹⁴⁰², també és ciutadà de Lleida i posseeix nombroses propietats urbanes i rurals. L'etimologia d'aquest és el “fill de la tempesta”¹⁴⁰³, i probablement faci referència a un antroponim almoràvit, ja sigui pel caràcter bèl·lic del nom com perquè està recollit en els vocabularis mauro-aràbic segons Pere Balañà.

Els tres exemples que aportem els recollim de la documentació llatina dels anys quaranta del segle XII, abans de la conquesta, i de després de la conquesta. Podem reflexionar sobre la composició social de la Lleida musulmana d'aquest context i fer-la extensible fins a l'arribada el 1102 dels almoravits. La heterogeneïtat social és la nota dominant d'un districte fronterer com és el lleidatà; aquesta composició ha estat una tònica força habitual des de l'arribada dels musulmans, fins la seva derrota a Lleida. Reflexionar sobre la societat musulmana de la dotzena centúria és intentar veure-hi la seva imbricació en el territori que posseeix i que encara controla. Per aquest motiu ens fixem en diverses qüestions: en primer lloc la toponímia aporta dues referències força significatives, l'assentament d'Avinganya i el de Vinaixa. L'etimologia Avinganya la relacionem amb el governador almoràvit de València ibn Gàniya¹⁴⁰⁴, el qual posseïa aquesta propietat i una altra entre Alcarràs i Soses, al sud del districte lleidatà. Per altra banda, Vinaixa s'ha detectat que tindria relació amb l'antroponim ibn 'Aixa, també relacionat amb l'èlit social almoràvit. Tots dos demostren clarament com l'arribada dels almoravits i les transformacions que duen a terme respecte l'etapa anterior, és compleixen. Ibn Gàniya és la personificació del nou tipus de governador que imposen

---

¹⁴⁰² *Ibidem.*, doc. 24, (p. 114).

¹⁴⁰³ DOZY, R., *Dictionnaire détaillé des noms des vêtements chez les arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1999, p. 778.

¹⁴⁰⁴ SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 201-202.

els Lamtúna, ubicat a València però amb la possessió de propietats més enllà del Llevant. Però a més, demostra clarament que aquest és un terratinent, és a dir, que la semblança amb l'anterior règim polític de les taifes és més del que podem creure en un principi. L'anàlisi dels murs andalusins de la torre d'Avinganya situa la fase de construcció a finals del segle IX i X¹⁴⁰⁵, ja que la regularitat de les fileres, però alhora la irregularitat dels carreus i la disposició dels llarg i través, demostren que l'execució de l'obra vol imitar els tallers califals. Si parlem d'imitar volem dir que, qui realment construeix la torre és obrers que han vist el sistema constructiu de l'estat que representa el poder, però que són totalment inexperts i per tant parlem d'una producció local o regional. Això ho entreliguem amb l'etapa almoràvit per demostrar que l'almúnia no fou construïda per aquest, ni tampoc la heredà, sinó que segurament fou expropiada a l'èlit social de l'antic règim per satisfer la nova èlit almoràvit. Per tant, les formes no difereixen gaire dels llinatges familiars taifals.

Respecte a Vinaixa, és l'exemple de la reformulació conceptual d'aquest assentament. La proximitat de la frontera demana fortificar la musulmana per mitjà de Castellldans i Lleida, per aquest motiu el vincle de l'antroponim amb el context pot tenir aquesta connotació militar i bèl·lica.

En segon lloc, ens fixem que els antroponims almoravits ocupen tots carrecs de primer ordre dins de la jerarquia local i religiosa. Fins aquí res d'extrany si tenim en compte la ortodòxia manifesta de la reforma. No obstant, és interessant observar com aquests posseeixen grans propietats tant dins com fora de la ciutat. Aquest cas ens recorda l'èlit dels Banu Hud durant el segle XI, posseïdors de les almúnies senyoriales exteses pel pla de Lleida, el subdistricte de Castellldans, l'àrea meridional de Balaguer i el baix Segre. Per tant, el discurs almoràvit queda en entredit un cop ens adonem que, un cop han assolit el poder, l'han consolidat per mitjà del sistema que abans ho havien fet els Banu Hud, les grans propietats urbanes i rurals.

L'evolució del territori doncs, queda marcada per l'avanç de la frontera, que demana reestructuracions com les de Vinaixa, Corbins i Alguaire que assoleixen una quota de protagonisme major que fins llavors. En clau interna, els canvis en el territori és centren en la imposició d'un nou model territorial d'abast regional, però a nivell local, els canvis són més aviat escassos. L'hegemonia del grup religiós d'alfaquís i cadís sembla tenir el poder, però les formes respecte el territori són les mateixes. Podem afirmar

---

¹⁴⁰⁵ Els resultats no són definitius, cal esperar una intervenció arqueològica que permeti confirmar la cronologia d'aquest important assentament.

doncs, que hi ha una clara continuïtat entre l'abans i el després respecte els assentaments agropecuaris, donant la sensació que hi busquen la legitimització local, en uns assentaments fins llavors símbol del poder i de la preeminència social.

7.- CONCLUSIONS.

L'espai rural del districte musulmà de Lleida en els segles XI i XII presenta unes transformacions substancials que van d'acord amb l'evolució política, social i econòmica d'Alandalús. D'acord amb aquest plantejament, hem cregut necessari endegar la tesi doctoral per tal d'estudiar el passat musulmà de Lleida i aportar innovadores línies d'interpretació d'aquesta etapa tant desconeguda per la societat actual.

Per arribar a assolir els coneixements que plantejem calen presentar uns objectius i una metodologia de treball que són les bases garantitzadores del rigor analític en la nostra recerca. Per aquest motiu, ens hem proposat en primer lloc rellegir la bibliografia local que ha tractat l'etapa musulmana per tal de situar-nos en un espai concret que signifiqui el nostre punt de partida, així com les memòries d'intervencions arqueològiques, d'urgència i, de prospeccions arqueològiques. Per altra banda ens hem inserit en els debats historiogràfics respecte el segle XI i XII, així com aportem el debat historiogràfic sobre les tendències analítiques del territori. Pierre Guichard, Miquel Barceló i el seu equip, Philippe Sénac, Gabriel Martínez-Gros, representen els quatre grans noms referents a estudis punters sobre el territori musulmà i les seves mutacions.

Un cop situats en l'espai historiogràfic, el nostre treball ha pres rumb a assolir el principal objectiu; donar a conèixer un innovador coneixement del territori rural del districte musulmà de Lleida en els segles XI i XII. El punt de partida el prenem en l'àrea sud-oriental del districte, encapçalada per la imponent fortificació de Castellldans. Degut a l'escàs interès que han despertat els espais de secà en la historiografia, creiem oportú dedicar tots els esforços de la tesi doctoral a estudiar-los i donar a conèixer una nova visió del territori i de la societat andalusina dels segles XI i XII. Per altra banda, la documentació llatina és força generosa en l'àrea de Castellldans; esmenta nombroses almúnies, la mateixa fortificació, així com els límits de la seva àrea d'influència, el qual per l'historiador és suggerent per considerar que l'àmbit sud-oriental no estigués estudiat i, del qual se'n pogués extreure conclusions força interessants. Respecte l'arqueologia no hi ha aportacions destacables, més enllà d'accions d'erudits locals que amb la permivisitat de l'administració competent, fan i desfan els jaciments i, per consegüent, la història d'Alandalús, sense que ningú hi aportï un mínim de coherència. La toponímia i antroponímia són dues disciplines que, degut a la mancança de rigor en determinats casos, és deixen sentir abundantment, en tota l'àrea de Castellldans. Tot

plegat ve a indicar l'existència de traçats i petjades d'una civilització que ocupà i explotà un determinat espai, actualment garriguenc, el qual desenvolupà un rol destacat en el conjunt del districte musulmà de Lleida en els segles XI i XII.

Certament, el context històric en què centrem el nostre estudi, coincideix amb l'auge de les ciutats musulmanes ja que assoleixen una plenitud amb els governs locals de les taifes andalusines. Lleida no n'és una excepció, tal i com s'ha vingut demostrant en les dues dècades precedents per mitjà de l'arqueologia urbana, aconseguix la plenitud necessària per consolidar-se en el panorama polític andalusí. Per tant, cal plantejar-se com a objectiu detectar la relació entre la medina i els principals assentaments del seu districte, en el nostre cas Casteldans. De fet, a mesura que s'analitzen els vincles entre ciutat i assentaments rurals, ens adonem que aquests vincles defineixen una jerarquia territorial molt ben definida entre assentaments, per establir la divisió del districte en subdistrictes.

La recerca endegada per aproximar-nos al passat musulmà de l'espai rural de Lleida en els segles XI i XII, i estudiar-ne els elements que el formen, conclouen amb els següents punts:

En començar el projecte de tesi doctoral ens proposàvem dur a terme una revisió de la historiografia que ha treballat Alandalús a Catalunya i les terres lleidatanes. La necessitat de renovar els estudis sobre l'etapa musulmana al districte de Lleida i actualitzar-los a les noves tendències historiogràfiques, ens condueixen a afirmar que l'objectiu pretés s'ha assolit. Utilitzar els recursos científics que avui destaquen per la seva innovació així com pel rigor i seguretat que proporcionen en l'activitat investigadora, ha estat el desencadenant per aplicar la metodologia i tècniques de la prospecció arqueològica intensiva, per tal de convertir el material arqueològic històric en un generador, per sí mateix, d'història; atendre i analitzar la documentació andalusina i llatina que hem sotmés a examen i, reinterpretada en el cas que ha estat necessari, com a segon element generador d'informació per l'historiador; localitzar, estudiar i contextualitzar a la mesura de les possibilitats els nombrosos topònims que han perdurat fins a l'actualitat en el territori lleidatà; buidar la cartografia històrica que fins al moment no havia estat utilitzada com a element generador d'informació pel treball de recerca sobre l'etapa musulmana per part l'investigador. La unió holística que ens ofereix la metodologia utilitzada per tal de donar resposta a la necessitat imperiosa de renovar la historiografia que ha treballat la Lleida musulmana, ens permet afirmar i per tant arribar a la conclusió que ha permès arribar i assolir els resultats plantejats.

L'absència de la pràctica de l'excavació arqueològica, ha situat la prospecció arqueològica com l'element primordial per estudiar els assentaments musulmans. Certament, la contextualització que proporciona l'anàlisi estratigràfic conjuntament amb la corresponent cultura material, otorga una major precisió a l'investigador a l'hora d'analitzar el passat, que si per contra, ens aproximem a la cultura material dels assentaments musulmans només amb els elements de la superfície. Per aquest motiu, ha estat tant important en aquest treball acurar al màxim els detalls relacionats amb la prospecció arqueològica, els objectius, la metodologia i l'execució del mateix treball de camp.

Una de les innovacions en la nostra investigació rau precisament en aquesta especial atenció que otorguem a la prospecció arqueològica, entesa com una generadora de coneixement històric, i desvinculant-la de la visió tradicional d'un element auxiliar dels inventaris de les cartes arqueològiques o d'una fase prèvia a una excavació arqueològica. Per considerar-la com una innovació ha estat necessari acurar al màxim els objectius i les preguntes que generem per tal d'aproximar-nos a la realitat territorial de la Lleida musulmana dels segles XI i XII. De fet, el nostre estudi no és d'àmbit local, sinó que, abarquem una àmplia zona al sud de Lleida que és clau en el context històric que estudiem, i per tant, la prospecció arqueològica és l'element analític de la cultura material que ens en facilita l'estudi.

Considerem que dur a terme el treball de camp d'uns assentaments rurals que contextualitzem en els segles XI i XII, demana complementar la prospecció arqueològica amb tres elements més: la documentació, la toponímia i la cartografia històrica. Sense la seva aportació difícilment podem dur a terme un bon treball de camp i extreure la informació i les primeres hipòtesis del treball de l'investigació en l'espai rural lleidatà. Per tant, la nostra recerca necessitava complementar l'arqueologia, el document, el topònim i els mapes per poder garantir el rigor i l'anàlisi del procés històric. En aquest sentit, som uns pioners en la historiografia que ha treballat la Lleida musulmana dels segles XI i XII, perquè fins al moment les prospeccions arqueològiques no eren considerades com un element generador d'història, la documentació no estava interconnectada amb l'arqueologia, la toponímia era una dada irrellevant i poc treballada amb rigor i finalment, la cartografia històrica no s'havia utilitzat. Podem concloure doncs, que la innovació en objectius i mètode s'acompleix i col·loca les bases estructurals de cara a futurs estudis seguint aquesta metodologia de treball.

La renovació de la historiografia es completa per una part amb les innovacions en la metodologia. Per acabar d'assolir l'objectiu pretès, malgrat la redundància, calen assolir els objectius d'estudi i anàlisi de l'espai rural del districte musulmà de Lleida en els segles XI i XII.

Per primer cop aconseguim detectar com s'estructura administrativament el districte musulmà de Lleida, ja que fins ara, no sabíem com funcionava. La regionalització dels estudis sobre Alandalús, ha conduït en el cas de Lleida a una confusió del concepte, perquè observem com sota el paraigua de les aportacions mal interpretades de Pierre Guichard, s'ha fet una història local totalment desconectada de la realitat territorial. D'altra banda, el plantejament regionalista afavoreix la proliferació d'estudis d'àmbit local o regional que s'engloben dins el context andalusí. Per mitjà de la lectura del territori, el treball de camp, les fonts documentals i, l'evolució històrica, ens indiquen que el districte de Lleida s'organitza amb una sèrie de subdistrictes radials a la capital. Les medines de Balaguer i Fraga, les grans fortificacions de Castellldans, Mequinensa, Alguaire, Corbins, Tamarit, Montsó, Barbastre i Àger, donen cohesió al territori musulmà i l'organitzen.

El salt que donem amb aquesta divisió administrativa suposa una innovació en la percepció del territori, atès que, per primer cop és posa atenció a un conjunt de factors que incideixen en l'organització del territori. Atendre a l'evolució històrica peninsular, ens aporta una visió de conjunt que permet seguir les pautes en la política, economia i societat andalusina en els segles XI i XII. Sens dubte que si atensem als estudis sobre el territori lleiventí, el meridional o l'occidental, observem diferències substancials a l'hora de percebre'l, però, hi ha unes característiques que es repeteixen com per exemple l'hegemonia de l'espai urbà i la consolidació en aquest, de l'èlit social musulmana. Si ens traslладem a Lleida, observem que tenim un món urbà força desenvolupat en el segle XI. L'encapçala la mateixa ciutat de Lleida i la segueixen Balaguer, Fraga, Montsó, Castellldans, Mequinensa, Alguaire, Corbins, Tamarit de Llitera i Àger. Cal fer un incís en l'anterior enumeració per diferenciar entre petites ciutats, Balaguer, Fraga, Montsó, i fortificacions amb alqueria Castellldans, Mequinensa, Alguaire, Corbins, Tamarit de Llitera i Àger. Els subdistrictes doncs, neixen d'aquesta jerarquització del territori, atenent a l'esperit urbà que ve impregnada la societat andalusina en el context de la onzena centúria. La divisió administrativa creiem que podria tenir el seu inici amb el califat, ja que, en aquesta etapa de l'història d'Alandalús, el districte lleidatà és quan es consolida i cohesiona l'espai nord-oriental peninsular.

Un segon factor que tenim en compte a l'hora d'entendre l'estructuració del territori musulmà, és la lectura que fem del mateix. La informació que ens arriba de la documentació, arqueologia i toponímia, respecte cadascún dels assentaments principals, que ja em anomenat, dibuixa una interrelació entre aquests i els assentaments rurals tipus almúnia o *bury*. L'esquema territorial situa a la ciutat o, la fortificació amb alqueria, en el centre del subdistricte, i després, observem com al seu voltant s'ubiquen les almúnies, les *bury* i les torres talaia. El dibuix que proporciona aquesta organització territorial és semblant a la d'un cercle imaginari. No obstant, hi ha excepcions com és el cas del nord de Castellldans on les almúnies s'ubiquen al llarg del Torrent de la Femosa, o, un altre exemple el veiem a l'inici del Mascançà on les almúnies de Vencilló i Vinquin s'ubiquen al costat de la via de comunicació que uneix Lleida amb Palau d'Anglesola. La interpretació i la conclusió a la que arribem respecte la seva organització en el territori dels assentaments rurals del Torrent de la Femosa i el Mascançà és, la perduració de l'ocupació humana des de les etapes històriques anteriors i, la facilitat per instal·lar-se i explotar el territori del pla de Lleida.

D'altra banda considerem que l'articulació del territori rural musulmà de Lleida no es produeix exclusivament pels cursos fluvials, sinó que cal atendre a factors que extreiem de l'anàlisi amb rigor de la documentació, l'arqueologia i la toponímia, que ens permeten aproximar al territori històric. Amb la informació que extreiem d'aquests factors, podem arribar a la conclusió que és la capital la que articula el districte per mitjà dels subdistrictes que s'organitzen al voltant seu.

La nostra recerca es centra en l'espai rural meridional del districte musulmà de Lleida. No busquem realitzar una investigació local i concreta, sinó tot el contrari, estudiem l'àmbit meridional per establir un model d'organització de l'espai rural, per després extrapolat a la resta del territori lleidatà. La voluntat de centrar-nos al sud i el sud-est rau en l'evolució històrica que experimenta el districte en el segle XII. Castellldans i l'espai immediat a la capital foren l'últim reducte a ser conquerits per la Corona d'Aragó. Per tant, considerem que fins el 1149 aquest espai aglotinà i mantingué el domini musulmà amb la societat, economia i política que representava les acabades dels almoràvits i l'inici de l'ideologia andalusí en el Llevant peninsular. Per altra banda la historiografia que ha treballat la Lleida musulmana havia marginat dels seus estudis Castellldans i l'espai sud-oriental. Davant aquest buit historiogràfic, el nostre treball s'ha centrat en l'àrea de Castellldans en l'etapa musulmana. De fet, la documentació llatina

evidenciava que la fortificació musulmana de Castellldans representava en el territori un poder i una importància més alta de la que s'ha vingut donant per la historiografia. El treball del territori de Castellldans proporciona tot un seguit d'assentaments rurals que dividim entre agropecuàris i militars que fins al moment eren inèdits i, per consegüent, no s'havien estudiat. La suposada marginalitat d'un ampli espai meridional del districte lleidatà, creiem que queda en entredit després del nostre estudi. Després de la localització d'una trentena d'assentaments que contenen en la seva superfície material ceràmic andalusí, justifiquen i per tant podem arribar a la conclusió que el fet de trobar-nos davant un espai altament antropitzat i explotat per la societat andalusina dels segles XI i XII, demostra sense cap mena de dubte el grau d'ocupació i explotació del territori meridional musulmà.

El subdistricte de Castellldans és un espai de secà. Aquests han estat marginats per la historiografia que ha treballat la Lleida musulmana i, en concret la onzena i dotzena centúries. Després d'haver arribat a la conclusió que el districte musulmà de Lleida s'organitza per subdistrictes, que l'espai meridional desenvolupa un paper clau en els esdeveniments dels segles XI i XII, i de constatar l'alta antropització d'aquest espai, arribem altre cop a la conclusió que els espais de secà no són marginals perquè podem afirmar que estan ocupats i assegurem que desenvolupen una explotació del territori basada en l'agricultura i la ramaderia.

L'anàlisi individualitzada dels nous assentaments rurals andalusins detectats en el subdistricte de Castellldans ens permeten diferenciar dos tipus d'assentaments, els agropecuàris, que la documentació llatina anomenen almúnia i les *bury* i, en segon lloc, els militars que detectem per la toponímia (talaia, cirera) i també per l'anàlisi arqueològic. Paral·lelament al treball de camp dels assentaments rurals, cal afegir Castellldans i Vinaixa, dos enclavaments musulmans que en l'actualitat corresponen a poblacions. L'estudi d'aquests demana una atenta reflexió perquè ens trobem davant dos assentaments que desenvolupen una acció en el territori força destacable. La documentació llatina ens ho adverteix en ambdós casos, però la lectura que efectuem del territori ens ho confirma. Castellldans com hem dit, és la fortificació amb alqueria que encapçala el subdistricte, però Vinaixa, és un assentament que es fortifica just davant de la frontera amb el castell termenat de Tarrés i Esplugu Calba. Aquest espai tant concret i que avui identifiquem per la vall de Vinaixa i la Serra del Tallat, demostra la proximitat geogràfica de les dues civilitzacions.

Castelldans i Vinaixa són les dues fortificacions que aporten cohesió i organització al territori sud-oriental de Lleida. Castelldans és la principal fortificació, i té alqueria que ubiquem al peu del turó, malgrat no evidenciar-ne en l'actualitat restes visibles d'arquitectura musulmana. El treball arqueològic de l'arquitectura del casc urbà més pròxim al peu del turó, ens permet arribar a dues conclusions, per una banda el predomini de l'arquitectura en pedra reaprofitada d'edificis que avui no s'han conservat, ja que l'alternança irregular de carreus de pedra que tenen tamanys força dispars així ho indica; per altra banda l'estudi històric i artístic que extreiem de la Catalunya Romànica sobre l'església del segle XII que s'ubica en el casc antic de Castelldans, confirmaria que els nous pobladors cristians s'instal·len en un espai pròxim a la fortificació i alhora probablement reaprofitant la morfologia urbanística del Castelldans alt medieval. El treball de camp que em intensificat en les vessants del turó on s'ubica la fortificació, ha permès concloure que en la superfície no es constata la presència de cap estructura murària que ens permeti remetre a l'etapa baix medieval i andalusina. Únicament localitzem material ceràmic de cronologia ben diversa amb una diversitat tipològica. D'altra banda, el fet de localitzar el nucli urbà del Castelldans comtal a la cara sud del turó del Castell, ens permet considerar la possibilitat que en el mateix espai hi havia l'alqueria musulmana. I més, si tenim en compte que en les altres vessants i immediacions del turó no localitzem restes materials que ens permetéssin evidenciar que allí s'hi ubica l'alqueria. Per tant, creiem que l'alqueria es construí mirant cap al sud, aprofitant l'espai entre els tres turons que rodegen Castelldans.

En el cas de Vinaixa ens trobem en una situació similar, l'actual població ha crescut a sobre de l'antic assentament musulmà. Creiem que Vinaixa podria correspondre a un assentament tipus *hisn* i podria disposar d'una petita alqueria, tot i que aquesta última possibilitat no la podem afirmar completament. No obstant, el caràcter militar que desenvolupa en el segle XII, perquè recordem que l'antropònim ibn 'Aixa és almoràvit, juntament amb les fortificacions que rodegen Vinaixa, la proximitat de la frontera amb l'espai comtal i, la importància territorial i estratègica que li otorga la documentació llatina, són dades que ens permeten concloure que aquest bastió musulmà estava fortament militaritzat i ocupat, el qual ens aproxima a la seguretat que Vinaixa era a més de fortificació una alqueria.

La composició d'assentaments del subdistricte de Castelldans en el segle XI, està encapçalat per la fortificació i l'alqueria de Castelldans, la fortificació de Vinaixa, les almúnies senyorials que es construeixen a partir de l'últim terç del segle X i es

consoliden en el segle XI, les almúnies que ubiquem al Torrent de la Femosa i les torres talaia que es distribueixen arreu del territori. La tipologia dels assentaments l'obtenim per mitjà de l'arqueologia, la documentació i la toponímia. La localització d'estructures muràries, l'anàlisi de la ceràmica de superfície, i efectuar un correcte anàlisi del territori circumdant, ens permet concloure amb el tipus d'assentaments, si són agropecuàris o miliars. Per tant, altre cop la metodologia d'aproximació al territori ha permès extreure el corresponent anàlisi i la conclusió.

Aquest conjunt d'assentaments rurals és repeteix molt semblantment en el cas d'Alguaire, Mequinensa, Corbins, Tamarit de Llitera i Àger, perquè creiem que tenen el mateix model d'ocupació humana. La fortificació vinculada a una alqueria i, a l'entorn la localització d'almúnies o *bury*, i també de torres de vigilància, són els elements que defineixen els subdistrictes encapçalats per fortificació i no per ciutat. En el cas de Balaguer, Montsó i Fraga, la organització pot resultar força similar; en aquest cas però els elements que articulen el subdistricte són diferents, perquè ens trobem en un ambient urbà. Per tant, la ciutat està composta d'elements defensius com muralles, espais de govern centrats en l'alcaçaba, així com equipaments força més elaborats que en les fortificacions tipus Castellans, Alguaire o Mequinensa. No obstant més enllà de l'espai urbà, localitzem els elements que defineixen l'espai rural i que s'articulen a l'entorn de la ciutat; les almúnies, les *bury*, la ràpita, els *husun*, i les torres de vigilància conformen l'espai ocupacional de la societat musulmana en els subdistrictes encapçalats per ciutats. Per tant, podem concloure que malgrat trobar-nos amb les diferències pròpies entre una ciutat i una fortificació, la pauta organitzativa de l'espai districtual de la Lleida musulmana es repeteix arreu. De totes maneres, cal anunciar un incís al respecte, i consisteix en l'evolució històrica. Depenent de l'àrea, l'evolució de la societat, la política i l'economia hi pot interactuar amb més força que en d'altres; ens referim en el cas del nord del districte lleidatà, on l'acció de pressió per part dels comtats probablement no va permetre desenvolupar plenament la nova organització territorial basada amb les almúnies senyorials i la seva proliferació per les terres mortes. Al sud, el fet de trobar-se més lluny de la frontera on els moviments militars eren més habituals i, la presència de Lleida, va permetre consolidar el model propi de les taifes i que després els almoràvits s'incautaran. El segon espai que és força complex d'analitzar és el pla de Mascançà. La pròpia definició de *fajs maskijan* com un espai administrativament comú que s'estenia pel pla de Lleida fins arribar al Talladell. La documentació llatina ens el delimita fins arribar al riu Segre, però en aquest cas, els problemes són majors perquè

els espais propis de Corbins i Lleida queden del tot anulats. Segurament que ens trobem en un espai administrativament comú, i el podríem caracteritzar de subdistricte malgrat no tenir la certesa absoluta. El fet de localitzar un *bālad* que estructura un conjunt d'assentaments agropecuàris i militars al seu entorn, la seva ubicació gairebé central, pròxima a una via de comunicació i al riu Corb, permet establir la conclusió que el Mascançà estava organitzat i antropitzat, malgrat no poder afirmar rotundament la seva pròpia definició perquè l'arqueologia encara no ha aconseguit aportar les dades suficients, ja que l'antropització i l'explotació d'aquest espai del territori ha estat molt forta.

Fruit de l'anàlisi del territori considerem que el medi és un factor que interactua en la ubicació dels assentaments, perquè observem que els turons i tossals, propis a espais on l'obtenció d'aigua és fàcil, la terra per conrear i pasturar és òptima pel conreu i, la fàcil mobilitat en el territori, són els principals factors que busquen els assentaments rurals andalusins. Per contrarestar aquest model idoni traslladem la prospecció del territori al sud del subdistricte de Castellldans on el relleu és més abrupte i les dificultats per conrear la terra augementen. En aquest espai no localitzem ni topònims ni assentaments musulmans. La conclusió que extreiem de la relació a l'hora de construir i ubicar els assentaments, és que el medi és un element que influeix directament a l'hora d'elegir un espai o un altre.

La confirmació de l'anterior premisa, permet afirmar altre cop que els espais de secà no ocupen un espai marginal en el districte musulmà de Lleida sinó tot el contrari, els trobem fortament ocupats i desenvolupen tota la seva capacitat per explotar el territori immediat. El fet d'aconseguir els requisits que demana la construcció d'un assentament agropecuàri, són els factors necessaris que en determinen la seva ubicació. Per tant seguim afirmant la importància dels espais de secà i la renovació de la visió del territori musulmà lleidatà que fins ara no tenia aquesta perspectiva del territori.

Les vies de comunicació són un altre element que estudiem en la nostra recerca dels espais rurals de secà al sud de Lleida. Detectem la presència d'una via terrestre que discorre des de Lleida fins a Castellldans, d'aquest a Siurana i des d'aquí a Tortosa. Aquesta via de comunicació pot ser important per dues qüestions: la primera la introducció de material extret de les conques mineres de l'actual comarca del Priorat que tenen una cronologia d'explotació des de la protohistòria. En segon lloc és una ruta alternativa per comunicar-se amb Tortosa i probablement força més segura que les rutes

habituals que segueixen els cursos fluvials. La Via Lata, herència de l'etapa romana discorre prop de Castellldans, però la seva utilització des de mitjans del segle XI més enllà de Vinaixa és bastant perillosa pel fet que la conquesta militar dels comtats ha arribat fins a les portes del subdistricte de Castellldans. La via terrestre i fluvial passant per Maials i després seguint el riu Segre fins arribar a l'Ebre o, directament el riu Segre des de Lleida. Aquestes vies són claus per entendre la supervivència de Lleida en els contextos de la onzena i dotzena centúries. La comunicació amb Tortosa és de vital importància per les aspiracions territorials dels segle XI i, en el context difícil del segle XII mantenir oberta la via vers el sud és un símptoma de seguretat perquè des d'allí arriben les expedicions de socors procedents de València.

Detectem dues vies internes que articulen el pla de Mascançà, la primera que neix a Lleida, va fins a Palau d'Anglesola i arriba a Anglesola, i la segona neix a Balaguer, discorre per Bellcaire d'Urgell fins remontar per la Serra d'Almenara fins arribar a Agramunt. L'aportació de les dues vies és un fet novedós en els treballs sobre Alandalús a Lleida, ja que fins ara no s'havia otorgat la suficient importància a aquests eixos viàris. Tanmateix també volem deixar constància que hi ha vies força més conegudes com la de Lleida, Corbins i Balaguer, i la mateixa a l'alçada de Menarguens remonta el riu Farfanya fins arribar a Àger. A part, detectem vials secundaris que uneixen els assentaments rurals i tindrien un ressò més petit en el territori, probablement a escala local.

Les almúnies senyoriales que localitzem al subdistricte de Castellldans, ubicades en un espai de secà, tenen una cronologia d'inici a les darreries del segle X. Socialment la seva construcció permet confirmar en primer lloc la consolidació del districte de Lleida en el territori perquè permet aportar el context idoni per estendre l'espai antropitzat en el món rural. En segon lloc, indica la maduresa social de l'èlit lleidatana, la qual té la capacitat de posseir en el seu patrimoni, assentaments agropecuàris rurals. De fet, l'almúnia és un tipus de propietat que pertany a un propietari, el qual es diferencia de l'alqueria, assentament rural format per una comunitat que controla l'espai de l'alqueria. En tercer lloc, l'extensió d'aquest tipus d'assentament confirma la necessitat de colonitzar els espais de secà que queden més enllà de l'alqueria, per tal d'explotar-los i integrar-los al districte. En quart lloc, l'almúnia representa el poder de l'èlit social urbana sobre la resta del territori, el qual permet afirmar que la ciutat i el món urbà han assolit l'hegemonia respecte el districte que controlen.

Paral·lelament a les noves almúnies que localitzem entorn les alqueries (exemple de Castellldans i Alguaire), perviuen les almúnies o *bury* que arrosseguen una tradició en l'ocupació humana del territori anterior a l'arribada dels musulmans. Aquests tipus d'assentaments els trobem localitzats a l'àmbit geogràfic que coneixem amb el nom de pla de Lleida, l'àrea que tradicionalment ha estat més antropitzada i on la seqüència històrica pot remontar-se fins la pre-història. El procés de senyorialització és ben present en aquestes almúnies, de fet, l'exemple de Vinferri o Vencilló són força significatius. Disortadament el treball de camp no ha aportat totes les dades que voldríem, perquè l'explotació intensiva del pla de Lleida ha destruït o ha modificat substancialment el territori i els assentaments musulmans. En aquest sentit només coneixem algunes d'aquestes almúnies per mitjà de la documentació llatina, i també per la toponímia que localitzem en la cartografia històrica.

L'almúnia s'erigeix com el sistema de propietat que s'adapta al nou model social i polític vingut amb les taifes. L'empenta que assoleix en el territori lleidatà en els segles XI i XII, desencadena en que la possessió d'una propietat com aquesta simbolitzi la procedència social i la defensa del seu *status*. En el segle XI l'èlit social urbana vinculada al poder de la taifa ostenta la riquesa que proporciona aquest model d'explotació del territori; en el segle XII els almoràvits un cop arriben i es consoliden a Lleida incauten les almúnies, és a dir, s'apropien del símbol del poder sobre la societat i el territori que sustenta. L'exemple del topònim Avinganya, el podem sumar a les almúnies que posseeix el cadí de Lleida Bahbala, l'etimologia del qual és almoràvit. Un governador i un líder local tenen en les seves possessions les propietats dels musulmans del segle XI.

Per primer cop introduïm un estudi de la propietat rural andalusina a Lleida. Centrant-nos en el subdistricte de Castellldans, detectem a l'alqueria de Castellldans les terres amb propietari, que les ubiquem en les proximitats immediates del nucli; l'espai comunal el localitzem entorn de les anteriors propietats i destaca per ser de secà i quantitativament més gran, i es destina principalment a un ús comunal pels ramats així com per les persones per extreure'n fruits, materials; finalment l'espai més allunyat del comunal i propietat de l'alqueria, el qual està destinat a ser aprofitat en casos excepcionals pels habitants de les alqueries pròximes, o també, per augmentar els límits d'espai comunal, així com, per la instal·lació d'assentaments agropecuàris. A part d'aquestes tres subdivisions, observem que el territori lleidatà, i principalment les almúnies, tenen petits espais d'irrigació. En el cas de les que s'ubiquen en les proximitats del curs

fluvial del Torrent de la Femosa, és evident que intenten aprofitar l'aigua; però les almúnies meridionals de Castellldans, les que tenen una cronologia de finals del segle X, s'ubiquen en valls humides i fèrtils que desemboquen al riu Set. Actualment detectem pous d'aigua i basses, així com parcel·lari d'irrigació en la vall de Matxerri i la vall de Melons, sense oblidar-nos de la Vallseca. Per tant, en aquests casos es necessària l'elaboració d'una infraestructura d'irrigació a escala local per extreure, conduir i distribuir l'aigua. El treball de camp no ens ha permès anar més enllà de constatar les estructures actuals, però és probable que la seva ubicació respongui precisament al fet d'aprofitar la fàcil extracció d'aigua del subsòl.

La propietat de les almúnies la trobem dividida en dos tipus, els monocultius i la divisió de la propietat en conreus de regadiu i de secà. L'almúnia d'Avimacip (municipi de Gerb) només produïa oli segons la documentació llatina; per la seva banda, les almúnies del pla de Lleida com Vencilló tenien un espai destinat als conreus d'irrigació, un altre als de secà i finalment un tercer per la ramaderia. De fet aquesta última activitat econòmica considerem que podria tenir una incidència més important de la que se li ha donat fins al moment. La toponímia ens senyala espais de pastura comunals, la documentació llatina senyala també espais comunals dins de les almúnies, per tant, el pes de la ramaderia creiem que era considerable. L'arqueologia ens aporta petites dades sobre la incidència de la ramaderia en els assentaments; en el cas de l'excavació del Tossal de Solibernat, sembla que la planta que dibuixen les estructures, sigui similar a la d'un tancat per bestiar. No obstant, cal analitzar i dipositar més atenció a aquest aspecte perquè actualment seguim sense comptar amb suficients dades al respecte.

La molineria és un tipus de propietat que considerem privada. La documentació llatina vincula els molins a un propietari musulmà que resideix també a la ciutat. La indústria és ben present a l'espai rural, la qual s'ubica en les proximitats de cursos d'aigua i sèquies per aprofitar-se de la seva força.

La propietat doncs, tendeix a privatitzar-se i a vincular-se a un sector social que és força ampli dins el món urbà lleidatà.

La molineria és un tipus d'indústria que localitzem en les proximitats de les ciutats de Lleida i Balaguer. Fins al moment, no s'havia contemplat la possibilitat de vincular aquest tipus de propietats a l'espai rural musulmà lleidatà. Creiem que el propi fet de comptar amb molins significa que hi ha una capacitat tècnica per transformar un espai molt concret per adaptar-lo a les necessitats tècniques de la maquinària. Però a més,

comptar amb molins fariners vol dir que hi ha la capacitat de manufacturar el gra amb farina en quantitats més grans de les que pot transformar un molí giratori manual domèstic. Per tant creim que en primer lloc hi ha la possibilitat de gaudir d'un excedent de cereal en el món rural, el qual pot anar destinat a la producció de farina. En segon lloc, si tenim la possibilitat que un molí fariner s'especialitzi en la producció de farina, vol dir que hi ha una demanda en l'espai urbà per elaborar aliments bàsics com el pa. Així doncs, la molinaria és un element interessant que demostra la dinamització de la societat rural lleidatana, que ens permet intuir els vincles socials i econòmics entre món urbà i rural, i finalment la capacitat tècnica de manufactura i transformar el gra en farina per vendre-ho si és dóna al cas, al món urbà per mitjà dels mercats.

El treball arqueològic ens introdueix en la nostra recerca els atuells ceràmics que localitzem i estudiem en la superfície dels assentaments musulmans de Castellldans. Aquests ens indiquen el predomini de les produccions destinades a la taula, la cuina i l'emmagatzematge. Detectem majoritàriament ceràmica oxidada amb decoració en manganès i en comptades ocasions amb una aplicació d'engalba blanca o vermellosa. També localitzem atuells decorats en corda seca parcial, melats i manganès i, verds i manganès. Val a dir, que depenent dels assentaments les produccions varien a favor d'unes o altres funcions de les peces, sense trobar-hi un sentit molt lògic. De fet, recordem que és material de superfície susceptible a canvis. Respecte al material insistim en les expoliacions indiscriminades que s'estan efectuant i deixen els assentaments buits de material estudiable.

D'altra banda afirmem que gran part de la ceràmica estudiable que hem pogut inventariar, té paral·lels amb la ceràmica extreta de les intervencions d'urgència dins el marc de l'arqueologia urbana de la ciutat de Lleida. Això ens permet confirmar el vincle en les produccions lleidatanes respecte la resta d'Alandalús, malgrat poder detectar certes variants estilístiques. Pel que ens pertoca a nosaltres, vincular la ceràmica dels assentaments de Castellldans amb les de la ciutat, permet constatar que hi ha una relació entre aquests i la ciutat de Lleida; però a més, probablement en peces que demanen una certa dedicació tècnica podrien produir-se a la ciutat i després repartir-se per mitjà del comerç arreu del territori. Aquesta dada confirmaria per una altra banda la hegemonia de la ciutat sobre el seu territori, així com la interacció entre ambdues realitats territorials, la urbana i la rural. A més, també confirmem que no és possible en la cronologia dels segles XI i XII que àrees del districte de Lleida estiguin desvinculades

de la capital, quan aquesta i el món urbà andalusí desenvolupen tot el seu potencial sobre el territori. Altrament la Fraga dels anys trenta del segle XII, context difícil pel districte lleidatà, decideix emprendre les seves actuacions a l'exterior sense comptar amb les decisions de la capital.

Una dada interessant que extreiem del treball de camp que realitzem al Castell de Castellldans, ens ha permès detectar restes de ceràmica mal cuita. Disortadament no podem contextualitzar-les, però no deixa de ser suggerent considerar la possibilitat que en la fortificació hi hagués un taller de producció i un forn de cocció de ceràmica.

Respecte les estructures muràries que localitzem a la fortificació de Castellldans corresponen a la tècnica constructiva a llarg i través. De fet, l'anàlisi de les estructures ens permet afirmar de l'existència d'un element fortificat al capdamunt del turó així com d'una muralla a mitja vessant que l'envoltava. Els paral·lels tècnics i constructius els podem anar a buscar al Castell d'Alguaire i Pla d'Almatà, on aquest tipus de construcció que imita el llarg i través emiral i califal, elaborat per tallers especialitzats, no deixa de ser això una imitació per tallers locals. Això ho constatem per la irregularitat de la disposició dels carreus a llarg i través i també pels tamanyes de les peces. No obstant és interessant poder constatar la presència de tallers locals que tenen la capacitat de construir en un espai de temps força similar, nombroses fortificacions dins l'àmbit rural lleidatà. Sense dubte creiem que això podria demostrar que la presència de població musulmana en el districte lleidatà podria ser alt.

La demografia no podem introduir aspectes destacats. Només centrar-nos en dos qüestions: per una banda arribem a la conclusió que l'espai rural de la Lleida del segle XI estava fortament antropitzat, d'aquí l'increment d'assentaments rurals; d'altra banda el subdistricte de Castellldans i l'àrea meridional en el context de la dotzena centúria disfrutava d'una densitat de població que va permetre resistir l'assetjament de les tropes comtals fins la caiguda de la ciutat de Lleida el 1149. Creiem que si la densitat de població hagués estat baixa, la resistència de l'espai rural hauria estat menor. A més, cal considerar la possibilitat que l'àrea meridional pogués recollir la població que emigrava de l'àrea septentrional recentment conquerida pels comtats de Barcelona i Urgell, i pogués quedar-se en el mateix territori. No obstant, la documentació andalusina constata que al llarg del segle XII població musulmana perteneixent a l'èlit religiosa i cultural de la ciutat de Lleida, emigra vers el Llevant i el sud de la península Ibèrica. També l'arqueologia urbana constata que el barri de l'Antic Portal de Magdalena en el segle XII presenta uns índex d'abandó considerables si ho comparem

amb el segle XI. Malgrat aquestes referències adverses, el territori lleidatà estava antropitzat i creiem que aquest fet dificulta la conquesta militar per part dels comtats, i enquistava la frontera al límit de l'espai pròpiament de la ciutat de Lleida pel nord, i queda íntegra tot l'àmbit meridional.

La frontera andalusina creiem que estava ben defensada. La xarxa de *husun* que articulaven el nord i l'est era abundant i densa. Per explicar la conquesta relativament ràpida d'aquest espai cal buscar-la a les taifes creiem que debiliten el sistema defensiu, perquè deixa de formar part de l'estat, per dependre d'una entitat d'àmbit local o regional. Per tant podem concloure que en el cas de Lleida, el fet de no acabar de completar la evolució de la transformació del territori amb el predomini de les almúnies en l'àrea septentrional, la condemnà a caure a mans dels comtats cristians. La incapacitat de formar un exèrcit estable, desvinculat dels mercenaris i de la compra de tropes cristianes, fou un segon factor que afavorí la fortalesa militar dels comtats davant els musulmans. A més, l'absència d'una estratègia eficaç només basada en l'algarada, ha demostrat que no té uns efectes negatius a llarg termini, únicament a curt.

Els assentaments agropecuàris tipus almúnia i *bury* ubicats al sud de Castellsans, creiem que tenen una capacitat substancial de transformació del territori. La localització de les nombroses sitges, la ceràmica d'emmagatzematge que localitzem en la superfície i els colomars en la cara sud d'alguns assentaments, creiem que són motius suficients que permeten afirmar i arribar a la conclusió que l'explotació del territori era intensiva i alhora, aquest proporcionava podria proporcionar uns rendiments òptims. Les mesures de les sitges i la seva presència en els assentaments, són dos ítems que cal tenir presents per considerar la producció de l'espai agrari. Les sitges podrien emmagatzemar entre mil i mil cinc-cents quilograms de gra, dada interessant que ens ajuda a concloure que la capacitat d'explotació i l'obtenció d'uns rendiments pot ser habitual.

Aportem novedoses dades respecte la societat de frontera andalusina. Els estudis sobre el territori ens permeten afirmar que el territori lleidatà andalusí estava antropitzat des de l'inici de la conquesta efectiva per part dels comtats, fins a la conquesta definitiva el 1149. La documentació llatina aporta dades sobre els vincles entre el món musulmà i el cristià pel que fa als intercanvis comercials o transaccions econòmiques. De fet, des de Fraga surten caravanes comercials per dirigir-se fins a la ciutat d'Osca a mans del Regne d'Aragó. El difícil context bèl·lic que presenta la dotzena centúria, deixa pas a les relacions econòmiques entre les dues civilitzacions.

Per tant, aquestes premises que aportem en l'explicació, ens permeten concloure que el territori musulmà de Lleida no estava desèrtic ni buit, que la societat musulmana malgrat les adversitats tenia capacitat d'explotar i viure en el món rural. El dinamisme que ha vingut caracteritzant la societat andalusina i l'espai rural creiem que perduren, i més quan sabem que el cadí principal de Lleida i altres personatges importants, en els anys quaranta del segle XII encara residien a la ciutat. De totes maneres no volem fer demagògia, perquè la documentació andalusina relata com alfaquís i gent de cultura de la ciutat de Lleida es trasllada cap a les terres llevantines tot fugint de la situació inestable que es viu a la frontera.

La vida a la frontera és complexa i més en un context bèl·lic, però el fet de constatar l'ocupació humana de l'espai rural i la vivor comercial amb el món comtal, són dos indicadors que la Lleida rural no està desarticulada, i menys el sud-est i l'àrea meridional.

A través del nostre estudi hem pretès renovar la historiografia lleidatana que ha treballat els espais rurals musulmans. La innovadora organització de l'espai i la visió dels espais de secà com elements del territori que no són marginals, sinó tot el contrari, que disposen d'una gran vivor interna amb capacitat d'explotació del territori, s'actualitzen les aportacions sobre el territori musulmà a Lleida en els segles XI i XII. La metodologia emprada amb l'arqueologia, la documentació, la toponímia i la cartografia històrica, representen la possibilitat de combinar la informació que aporten cadascuna, aportant rigor científic a l'anàlisi del procés històric i de les societats que estudiem en l'alta edat mitjana.

ANNEX

VOLUM II

Mapa assentaments sud-orientals del districte musulmà de Lleida a partir de la segona meitat del segle XI. Institut Cartogràfic de Catalunya

TAULA ASSENTAMENTS

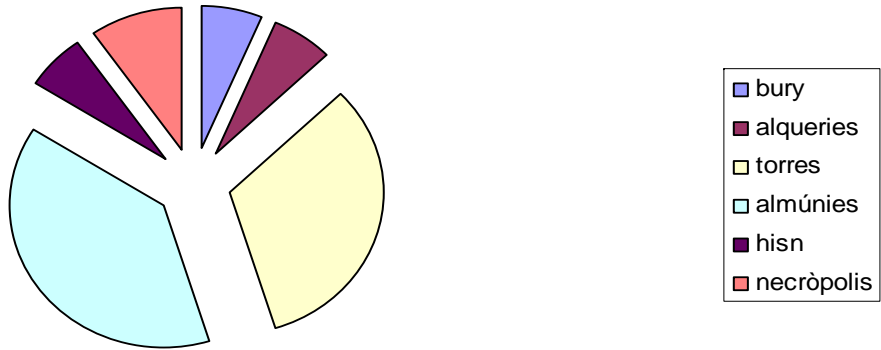
	Visó amb Lleida	Visió amb Castellldans	Presència de ceràmica	Constatació d'estructures	Base pedra i tovot	Pedra sola	Tipus d'assentament	Extensió ha.	Tipus mateial ceràmic	Ubicació	Presència de via, riu.	Efectes de la erosió?	Altres efectes	Distància amb un altre jaciment	Ex nuovo?
Vinaixa	N	N	N	N	N	N	Hisn	>0,1	N	A	VIA	S	H	0,7 km	N
Castellldans	S	S	S	S	N	S	Hisn	>0,1	T.T	A	VIA	S	GC	0,2 km	N
Vallseca I	N	N	S	S	N	S	Bury	<0,1	T.T	A	VIA	S	GC	0,3 km	S
Vallseca II	S	S	S	S	N	S	Torre	<0,1	T.T	A		N	N	0,4 km	S
Timorell II	S	S	S	S	N	S	Torre	<0,1	T.T	P		S	H	0,3 km	S
Timorell I	S	S	S	S	N	S	Almúnia	>0,1	T.T	A / MV		S	H	1,7 km	S
Collet de la Cirera	S	N	S	S	N	S	Torre	<0,1	GR	A		S	H	0,8 km	S
Collet de la Savina	S	S	S	N	N	N	Torre?	>0,1	T.T	A	VIA	S	GC	2,4 km	S
Mas de Matxerri	S	S	S	S	N	S	Almúnia	>0,1	T.T	A / MV	VIA	S	H	3 km	S
Mas de Melons	S	S	S	S	N	S	Almúnia	>0,1	T.T	A		N	H	3 km	S
Roca Cavallera	S	S	S	N	N	N	Torre?	>0,1	T.T	A		S	GC	2,5 km	S
Tossal del Senyor	S	S	S	S	N	S	Torre	>0,1	T.T	A	RIU	S	H	2,5 km	N
Tossal Gros	S	S	S	N	N	N	Torre	<0,1	GR	A		S	H	0,7 km	S
Vinfaro	S	S	S	S	N	S	Almúnia	>0,1	T.T	A		S	H	6 km	N

N, No; S, Si; T.T, Tot Tipus; G.R, Grisa; A, Altura; MV, Mitja Vessant; GC, Guerra Civil; H, Home

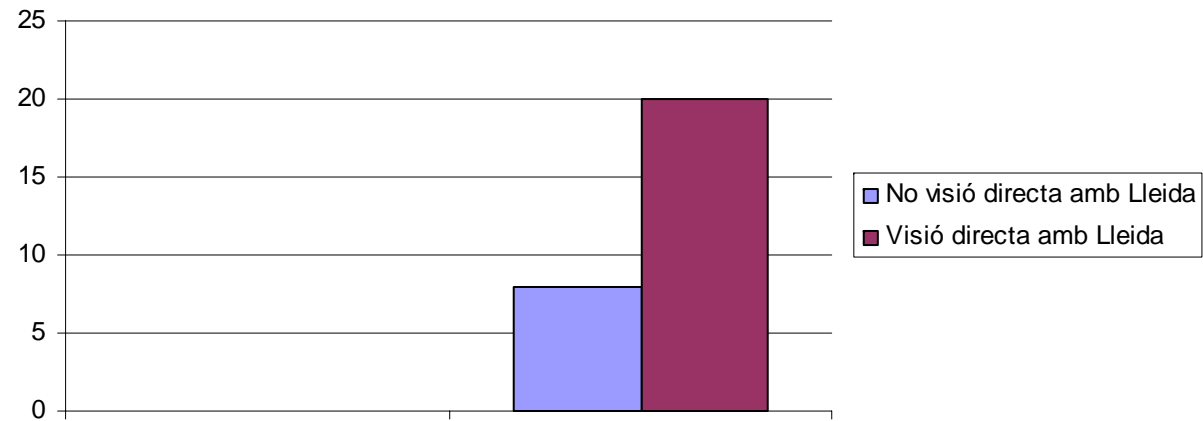
	Visó amb Lleida	Visió amb Castellans	Presència de ceràmica	Constatació d'estructures	Base pedra i tovot	Pedra sola	Tipus d'assentament	Extensió ha.	Tipus mateial ceràmic	Ubicació	Presència de via, riu.	Efectes de la erosió?	Altres efectes	Distància amb un altre jaciment	Ex nuovo?
Tabac	S	N	S	S	N	S	Almúnia	<0,1	T.T	A		S	H	0,3 km	S
Cues Roges I	N	N	N	S	N	N	Necròpoli	<0,1	N	Pla		S	H	0,4 km	N
Cues Roges II	N	N	N	S	N	N	Necròpoli	<0,1	N	Pla		S	H	0,3 km	N
Cues Roges III	S	N	S	N	N	N	Alqueria?	>0,1	T.T	A / MV		S	GC	1,7 km	N
Vinferri	S	S	S	S	S		Almúnia	<0,1	T.T	A	RIU	S	H	0,8 km	N
Manresana	S	S	N	N	N	N	Almúnia?	>0,1	N	A	RIU	S	H	2,4 km	N
Mont-lleó	S	S	N	N	N	N	Almúnia	>0,1	N	A	RIU	S	H	3 km	N
Coniaquera			N	N			Almúnia				RIU	S	H	3 km	N
Femosa			N	N			Almúnia				RIU	S	H	2,5 km	N
Vensilló	S	S	N	N	N	N	Almúnia	>0,1		A	VIA	S	H	2,5 km	N
Vinquín	S	S	N	N	N	N	Almúnia	>0,1		A	VIA	S	H	0,7 km	N
Comaencireres	N	N	N	N	N	N	Torre	<0,1		A	VIA	S	H	6 km	S
Talaia	N	N	N	N	N	N	Torre	<0,1		A	VIA	S	H	3 km	S
Borges Blanques	S	S	N	N	N	N	Bury	>0,1			VIA			4 km	S
Pla de les Burgues	N	N	N	N	N	N	Torre			A	RIU			3 km	
Necròpli del Saladar	N	N	S	S			Necròpoli	>0,1	T.T	A	RIU	S	H	4 km	N

N, No; S, Si; T.T, Tot Tipus; G.R, Grisa; A, Altura; MV, Mitja Vessant; GC, Guerra Civil; H, Home

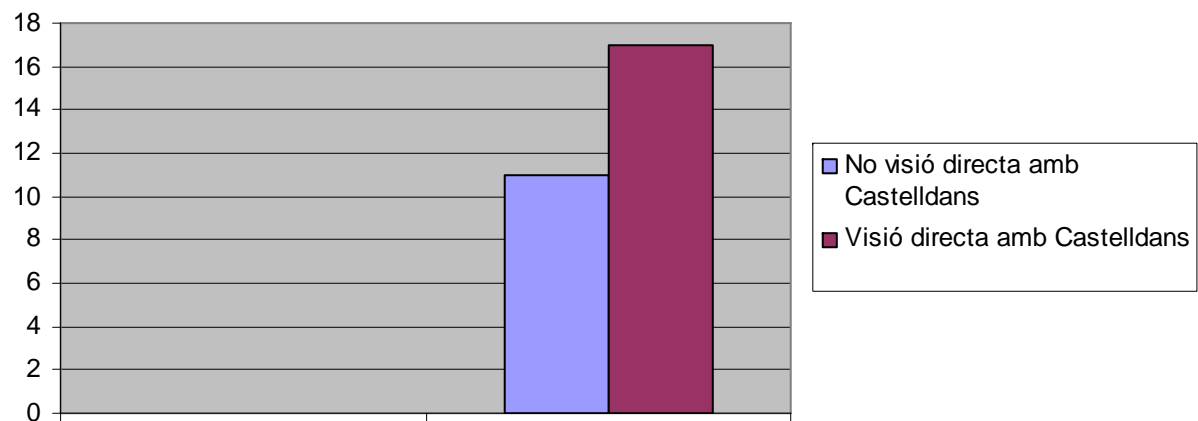
Gràfic percentual de les tipologies dels assentaments musulmans del subdistricte de Castellans

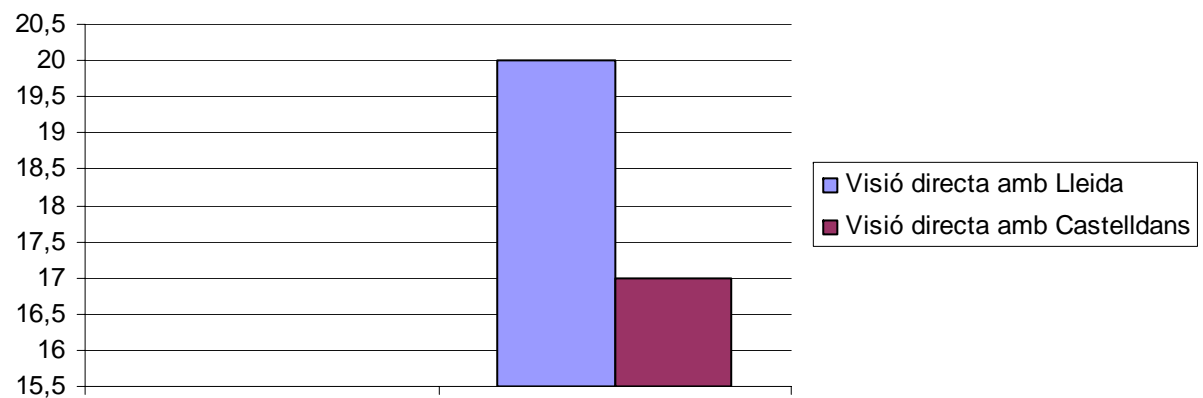
Gràfic percentual dels assentaments que tenen visió directa amb Lleida i quins no

Gràfic percentual dels assentaments que tenen visió directa amb Lleida i quins no

Gràfic percentual de les prioritats visuals dels assentaments rurals del subdistricte de Castellldans

FITXES DELS TOPÒNIMS ANDALUSINS LOCALITZATS AL DISTRICTE MUSULMÀ DE LLEIDA

Topònim: Collet de la Cirera

Número Registre: 1

Localitat i Comarca: Granyena de les Garrigues, les Garrigues

Origen del topònim: Àrab

Topònim original: Syraj

Tipus de topònim: Militar

Altres variants del mateix topònim: Comaencireres, Costa de les Cireres, Sererols, Ciresa, Cirès, Cirosa, Sirès, Sirerola, Siresa, Font de la Cirera, la Cirera

Etimologia: Torre llumenera

Datació: Probablement segle IX

Bibliografia: BALAÑÀ, P., “Les “Cireres” en l’estratègia defensiva andalusina a la frontera superior”, *Revista d’Igualada*, 12 (Igualada, 2002), p. 7-11

Topònim: **Comaencirera**

Número Registre: **2**

Localitat i Comarca: **Vinaixa, les Garrigues**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Syraj**

Tipus de topònim: **Militar**

Altres variants del mateix topònim: **Comaencireres, Costa de les Cireres, Sererols, Ciresa, Cirès, Cirosa, Sirès, Sirerola, Siresa, Font de la Cirera, la Cirera**

Etimologia: **Torre Ilumenera**

Datació: **Probablement segle IX**

Bibliografia: **BALANÀ, P., “Les “Cireres” en l’estratègia defensiva andalusina a la frontera superior”, *Revista d’Igualada*, 12 (Igualada, 2002), p. 7-11**

Topònim: **Tossal Gros (Cirera)**

Número Registre: **3**

Localitat i Comarca: **Alcanó, les Garrigues**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Syraj**

Tipus de topònim: **Militar**

Altres variants del mateix topònim: **Comaencireres, Costa de les Cireres, Sererols, Ciresa, Cirès, Cirosa, Sirès, Sirerola, Siresa, Font de la Cirera, la Cirera**

Etimologia: **Torre Ilumenera**

Datació: **Probablement segle IX**

Bibliografia: **BALANÀ, P., “Les “Cireres” en l’estratègia defensiva andalusina a la frontera superior”, *Revista d’Igualada*, 12 (Igualada, 2002), p. 7-11**

Topònim: **Pla de les Burgues**

Número Registre: **4**

Localitat i Comarca: **Cervià de les Garrigues, les Garrigues**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Bury**

Tipus de topònim: **Militar/Assentament rural**

Altres variants del mateix topònim: **Borges Blanques, Borgetes, Burgebut, Burxesa, Utxesa**

Etimologia:

Datació: **segle IX-X**

Bibliografia: **BALANÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 2002, p. 69-77. COROMINES, J., *Onomasticon Cataloniae*, VIII, Curial-La Caixa, Barcelona, 1987-1997, p. 626. GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 260. BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Vic, 2000, p. 93, 113.**

Topònim: **Castelldans**

Número Registre: **5**

Localitat i Comarca: **Castelldans, les Garrigues**

Origen del topònim: **Llatí**

Topònim original: **Castellum o Castrum**

Tipus de topònim: **Militar**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Petit espai fortificat**

Datació: **Baix Imperi o etapa visigoda**

Bibliografia: CATARINHO, H., “Castelos e território omíada na *kura* de Ocsonoba”, *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibri, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 40. ACIÉN, M., “La islamización del SE. de al-Andalus. Los datos arqueológicos”, *Acculturazione e mutamenti. Prospettive nell’archeologia medievale del Mediterraneo*, (Florenca, 1995), p. 14-17. ID., “La fortificación en al-Andalus”, *Archeologia Medievale*, XXI, (1995), p. 11-14.

Topònim: **Vinaixa**

Número Registre: **6**

Localitat i Comarca: **Vinaixa, les Garrigues**

Origen del topònim: **Almoràvit**

Topònim original: **Ibn 'Aixa**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Fill de Aixa**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **BALANÀ, P., *L'Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 2002, p. 51. SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003. ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Anys 960-1177*, Abadia de Poblet, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1993.**

Topònim: **Avinganya**

Número Registre: **7**

Localitat i Comarca: **Seròs, el Segrià**

Origen del topònim: **Almoràvit**

Topònim original: **Ibn ‘Ganyia**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Fill de Ganiya**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **BALANÀ, P., *L’Islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau editor, Barcelona, 2002, p. 51. SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003.**

Topònim: **Matxerri**

Número Registre: **8**

Localitat i Comarca: **Castelldans, les Garrigues**

Origen del topònim: **Almoràvit**

Topònim original: **Majarr**

Tipus de topònim: **Hidraulisme**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Fer córrer l'aigua**

Datació:

Bibliografia: **GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 166**

Topònim: **Margalef**

Número Registre: **9**

Localitat i Comarca: **Torregrossa, Pla d'Urgell**

Origen del topònim:

Topònim original: **Marj**

Tipus de topònim: **Ramaderia**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Fer córrer l'aigua**

Datació:

Bibliografia: **GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 179**

Topònim: **Tabac**

Número Registre: **10**

Localitat i Comarca: **Montoliu de Lleida, el Segrià; Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original: **Tābaq**

Tipus de topònim: **Ramaderia**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Tancat per la ramaderia**

Datació:

Bibliografia: **GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 282**

Topònim: **Reig**

Número Registre: **11**

Localitat i Comarca: **Albagés, les Garrigues**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Hidraulisme**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Canal d'irrigació**

Datació:

Bibliografia: **WHER, H., *A Dictionary of Modern Griten Arabic*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966, p. 365**

Topònim: **Avifarau**

Número Registre: **12**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Fill del Fanfarró**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 258**

Topònim: **Avincohona**

Número Registre: **13**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Fill de la resadora cristiana**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 503**

Topònim: **Aben Hahaul**

Número Registre: **14**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim: **Almoràvit**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Fill de la Tempesta**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 778**

Topònim: **Avincidel**

Número Registre: **15**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Fill del Caçador**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 856**

Topònim: **Alchadio Avimaat**

Número Registre: **16**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim: **Almoràvit**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Pare del Cabrer**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 610**

Topònim: **Acifona**

Número Registre: **17**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim: **Almoràvit**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Família del Riu**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, I, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 45**

Topònim: **Aisam**

Número Registre: **18**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim: **Almoràvit**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Família de l'Emberinador**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 680**

Topònim: **Avigalifa**

Número Registre: **19**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Pare de Galifa**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia:

Topònim: **Agph**

Número Registre: **20**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Nom de l'Egipci**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia:

Topònim: **Alfaigz**

Número Registre: **21**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim: **Almoràvit**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 302**

Topònim: **Vahbala**

Número Registre: **22**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim: **Almoràvit**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim: **Huahbala**

Etimologia: **El Do de Déu**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 852**

Topònim: **Avulit Alchata**

Número Registre: **23**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Abu Walíd al Khattàb**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **El que negocia els matrimonis**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, I, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 216**

Topònim: **Avincrep**

Número Registre: **24**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, I, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 331**

Topònim: **Almorre**

Número Registre: **25**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **El cortés, el civilitzat**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 585**

Topònim: **Avizurata**

Número Registre: **26**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Pare del pagès**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, I, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 586**

Topònim: **Avinazon**

Número Registre: **27**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **El Pare de l'Avantpassat**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 669**

Topònim: **Avipelag**

Número Registre: **28**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **El Pare de la Pubertat**

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **DOZY, R., *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, II, Librairie du Liban, Beirut, 1991, p. 113**

Topònim: **Alguaire**

Número Registre: **29**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original: **Al-Guwayra**

Tipus de topònim: **Orografia**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **La Petita Depressió**

Datació:

Bibliografia: **WHER, H., *A Dictionary of Modern Griten Arabic*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966, p. 687**

Topònim: **La Sària**

Número Registre: **30**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Agricultura**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Els Temporers**

Datació:

Bibliografia: **WHER, H., *A Dictionary of Modern Griten Arabic*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966, p. 447**

Topònim: **Salmadina**

Número Registre: **31**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original: **Sàhib al-madina**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **El Senyor de la vil·la**

Datació:

Bibliografia: **WHER, H., *A Dictionary of Modern Griten Arabic*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966, p. 456**

Topònim: **El Sas**

Número Registre: **32**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original: **Xasi**

Tipus de topònim: **Orografia**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Les rodalies llunyanes**

Datació:

Bibliografia: **WHER, H., *A Dictionary of Modern Griten Arabic*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966, p. 470**

Topònim: **Avincalaf**

Número Registre: **33**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original: **Ibn khalàf**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **El fill de Calaf**

Datació:

Bibliografia:

Topònim: **Avinsigri**

Número Registre: **34**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim: **Bereber**

Topònim original: **Ibn Zikrí**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **El fill de Calaf**

Datació:

Bibliografia: **Corriente, F., *Diccionario Español-Árabe*, Instituto Hispan-Árabe de Cultura, Madrid, 1970, p. 480**

Topònim: **Avin Fortunyols**

Número Registre: **35**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim: **Àrab i Llatí**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia:

Topònim: **Ratera**

Número Registre: **36**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original: **Rutàyla**

Tipus de topònim:

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **El Recollidor**

Datació:

Bibliografia: **WHER, H., *A Dictionary of Modern Griten Arabic*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966, p. 325**

Topònim: **Canicelles**

Número Registre: **37**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Religiós**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Les Esglesioles**

Datació:

Bibliografia: **WHER, H., *A Dictionary of Modern Griten Arabic*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966, p. 325**

Topònim: **Malpartit**

Número Registre: **38**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original: **Ma 'al-Burtàt**

Tipus de topònim: **Ramaderia**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Terra oberta relacionada amb la pastura**

Datació:

Bibliografia: **BRAMON, D., *De quan érem o no musulmans. Textos del 713 al 1010*, Eumo Editorial, Barcelona, 2000**

Topònim: **Torre d'Abucariça**

Número Registre: **39**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim: **Almoràvit**

Topònim original: **Abu Harsísa**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Pare del Centinella**

Datació:

Bibliografia: **WHER, H., *A Dictionary of Modern Griten Arabic*, Otto Harrassowitz, Wiesbaden, 1966, p. 168**

Topònim: **Abdalisís**

Número Registre: **40**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original: **'Abd al-'Azíz**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia:

Topònim: **Segriano**

Número Registre: **41**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim: **Bereber**

Topònim original: **Zakariyyā**

Tipus de topònim: **Nom de Tribu**

Altres variants del mateix topònim: **Segria**

Etimologia: **Territori dels Zaka**

Datació:

Bibliografia: **BALANÀ, P., *L'islam a Catalunya (segles VIII-XII)*, Rafael Dalmau Editor, Barcelona, 2002**

Topònim: **Gatmullat**

Número Registre: **42**

Localitat i Comarca: **Alguaire, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original: **Qat'**

Tipus de topònim: **Agricultura**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **El Tros Irrigat**

Datació:

Bibliografia:

Topònim: **Almenara**

Número Registre: **43**

Localitat i Comarca: **Almenar, el Segrià; Agramunt, Urgell**

Origen del topònim:

Topònim original: **Manārah**

Tipus de topònim: **Militar**

Altres variants del mateix topònim: **Almenarilla**

Etimologia: **Punt de Guàrdia**

Datació:

Bibliografia: **GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 172**

Topònim: **Palad**

Número Registre: **44**

Localitat i Comarca: **Palau d'Anglesola, El Pla d'Urgell**

Origen del topònim: **Llatí**

Topònim original: **Palatium**

Tipus de topònim: **Via de comunicació**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Punt de Parada**

Datació:

Bibliografia: MARTÍ, R., SELMA, S., “Fortificaciones y toponímia omeya en el Este de al-Andalus”, *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibrí, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 93-104. MARTÍ, R., “Palaus o almúnies fiscals a Catalunya i al-Andalus”, *Les societés meridionales à l'age féodal. Hommage à Pierre Bonnassie*, CNRS, Tolosa de Llenguadoc, 1999, p. 63-70. ID., “Palacios y guardias emirales en Cataluña”, *II Congreso de Castellología*, Alcalá de la Selva, 2001, p. 293-309.

Topònim: **Manresana**

Número Registre: **45**

Localitat i Comarca: **Juneda, les Garrigues; Cervià de les Garrigues, les Garrigues**

Origen del topònim: **Llatí**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim: **Menrresana**

Etimologia: **Referent al Comtat de Manresa**

Datació:

Bibliografia: **BENET, A., *L'expansió del comtat de Manresa*, Rafael Dalmau Editors, Barcelona, 1982**

Topònim: **Filella**

Número Registre: **46**

Localitat i Comarca: **Bellcaire d'Urgell, la Noguera**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007, p. 90**

Topònim: **Gebellí**

Número Registre: **47**

Localitat i Comarca: **Corbins, el Segrià**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007, p. 92**

Topònim: **Mascaçà**

Número Registre: **48**

Localitat i Comarca: **Espai que compren les actuals comarques del Segrià, la Noguera, Urgell i Pla d'Urgell**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Fahs Maskiján**

Tipus de topònim: **Administratiu**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Plana delimitada**

Datació:

Bibliografia: **LÉVI-PROVENÇAL, E., *La Península Iberique au Moyen Âge d'après le Kitāb al-Rawd al-Mi 'tar fī Habar al-Aktūr d'Ibn al-Mun 'im al-Himyarí*, E.J. Brill, Leiden, 1979, p. 157.**

Topònim: **Riu Set**

Número Registre: **49**

Localitat i Comarca: **Espai que compren les actuals comarques de les Garrigues i el Segrià**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Hidrografia**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007, p. 114**

Topònim: **Albatàrrec**

Número Registre: **50**

Localitat i Comarca: **Albatàrrec, el Segrià**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Abú-Tàriq**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 150**

Topònim: **Benavent**

Número Registre: **51**

Localitat i Comarca: **Benavent, el Segrià**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Ibn Aban**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 150**

Topònim: **Vinfaro**

Número Registre: **52**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Ibn Hârún**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 150**

Topònim: **Vinferri**

Número Registre: **53**

Localitat i Comarca: **Juneda, les Garrigues**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Ibn Firruh**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **SABATÉ, F., *Història de Lleida. Alta edat mitjana*, Pagès Editors, Lleida, 2003, p. 150**

Topònim: **Vencilló**

Número Registre: **54**

Localitat i Comarca: **Els Alamús, el Segrià**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Ibn Sallum**

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **GARCIA BIOSCA, J. E., *Formes d'ús i ocupació de l'espai al Segrià en època andalusina: l'òptica de les fonts llatines*, Universitat de Barcelona, 1993, (memòria de llicenciatura inèdita), p. 163-164**

Topònim: **Escarabat**

Número Registre: **55**

Localitat i Comarca: **Palau d'Anglesola, Pla d'Urgell**

Origen del topònim: **Germànic**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació: **Segle XII**

Bibliografia: **TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007, p. 89**

Topònim: **Moradilla**

Número Registre: **56**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007, p. 101**

Topònim: **Ràfols**

Número Registre: **57**

Localitat i Comarca: **Vinaixa, les Garrigues**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original:

Tipus de topònim:

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007, p. 108**

Topònim: **Vinquin**

Número Registre: **58**

Localitat i Comarca: **Bell-lloc d'Urgell, Pla d'Urgell**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Antropònim**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007, p. 108**

Topònim: **Alcalà**

Número Registre: **61**

Localitat i Comarca: **Algerri, la Noguera**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Qal 'at**

Tipus de topònim: **Militar**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Fortificació**

Datació:

Bibliografia: **GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 225**

Topònim: **Les Pineles**

Número Registre: **62**

Localitat i Comarca: **Vinaixa, les Garrigues**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Militar**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Fortificació**

Datació:

Bibliografia: **TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007, p. 106**

Topònim: **Tossal de l'Àguila**

Número Registre: **63**

Localitat i Comarca: **Juneda, les Garrigues**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original:

Tipus de topònim: **Militar**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Fortificació**

Datació:

Bibliografia: **ZOZAYA, J., "Fortificaciones tempranas en al-Andalus ss.VIII-X", *Mil anos de Fortificações na Península Ibérica e no Magreb (500-1500). Actas do Simposio Intrnacional sobre Castelos*, Edições Colibrí, Camara Municipal de Palmela, 2001, Palmela, p. 45-58**

Topònim: **Alfandarella**

Número Registre: **64**

Localitat i Comarca: **Fondarella, Pla d'Urgell**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Agricultura**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia:

Topònim: **La Novella**

Número Registre: **65**

Localitat i Comarca: **Palau d'Anglesola, Pla d'Urgell**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Agricultura**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia:

Topònim: **Montlleó**

Número Registre: **66**

Localitat i Comarca: **Puigverd de Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Agricultura**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia:

Topònim: **Coniaquera**

Número Registre: **67**

Localitat i Comarca: **Artesa de Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Agricultura**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia:

Topònim: **La Femosa**

Número Registre: **68**

Localitat i Comarca: **Artesa de Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Agricultura**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia:

Topònim: **Grealó**

Número Registre: **69**

Localitat i Comarca: **Lleida, el Segrià**

Origen del topònim:

Topònim original:

Tipus de topònim: **Agricultura**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **TURULL, A., *La toponímia de les comarques de ponent. Un assaig d'interpretació tipològica*, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, 2007, p. 93**

Topònim: **La Guàrdia d'Urgell**

Número Registre: **70**

Localitat i Comarca: **Tornabous, Urgell**

Origen del topònim: **Llatí**

Topònim original: **La Guàrdia de Déu**

Tipus de topònim: **Agricultura**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

Bibliografia: **BERTRAN, P.**, “Notes sobre els orígens d’unes poblacions urgellenques: La Fuliola, Boldú i Bellacaire als segles XI i XII”, *Ilerda*, XLIII (Lleida, 1981) p. 256-257

Topònim: **La Ràpita**

Número Registre: **71**

Localitat i Comarca: **Vallfogona de Balaguer, la Noguera**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Ribāt, Rabata**

Tipus de topònim: **Religió**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **Espai espiritual i militar**

Datació:

Bibliografia: **GROOM, N., *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 243**

Topònim: **Juneda**

Número Registre: **72**

Localitat i Comarca: **Juneda, les Garrigues**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Júnna**

Tipus de topònim: **Militar**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **El Refugi**

Datació:

Bibliografia: **BALANÀ, P., *Els noms de lloc de Catalunya*, Generalitat de Catalunya-Departament de Governació-Departament de la Presidència, Barcelona, 1990, p. 131**

Topònim: **Arbeca**

Número Registre: **73**

Localitat i Comarca: **Arbeca, les Garrigues**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Al-bàq'a**

Tipus de topònim: **Agricultura**

Altres variants del mateix topònim:

Etimologia: **El Terreny, el Camp**

Datació:

Bibliografia: **BALANÀ, P., *Els noms de lloc de Catalunya*, Generalitat de Catalunya-Departament de Governació-Departament de la Presidència, Barcelona, 1990, p. 129**

Topònim: **Alcanó**

Número Registre: **74**

Localitat i Comarca: **Alcanó, el Segrià**

Origen del topònim: **Àrab**

Topònim original: **Al-Qannún**

Tipus de topònim: **Antropònim**

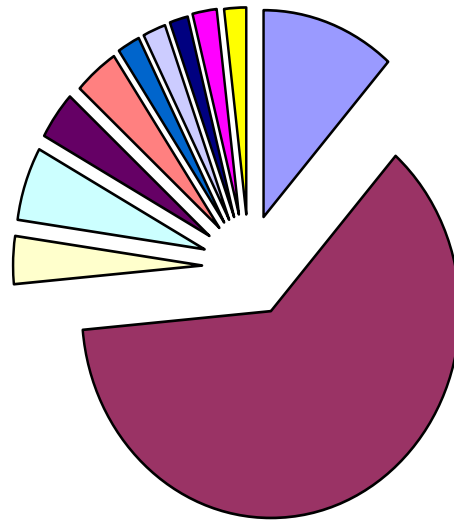
Altres variants del mateix topònim:

Etimologia:

Datació:

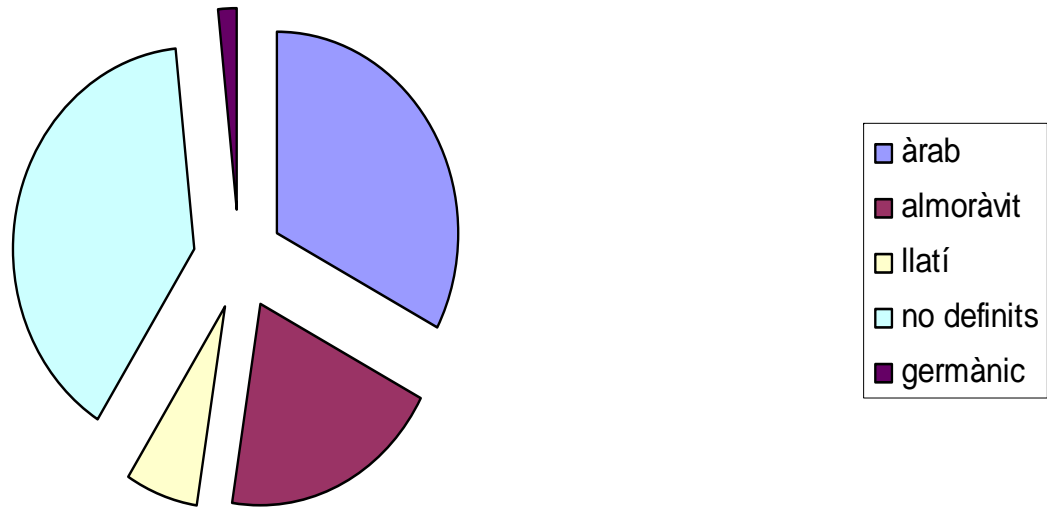
Bibliografia: **BALANÀ, P., *Els noms de lloc de Catalunya*, Generalitat de Catalunya-Departament de Governació-Departament de la Presidència, Barcelona, 1990, p. 213**

Gràfic de tipologia de topònims identificats com a musulmans al districte musulmà de Lleida

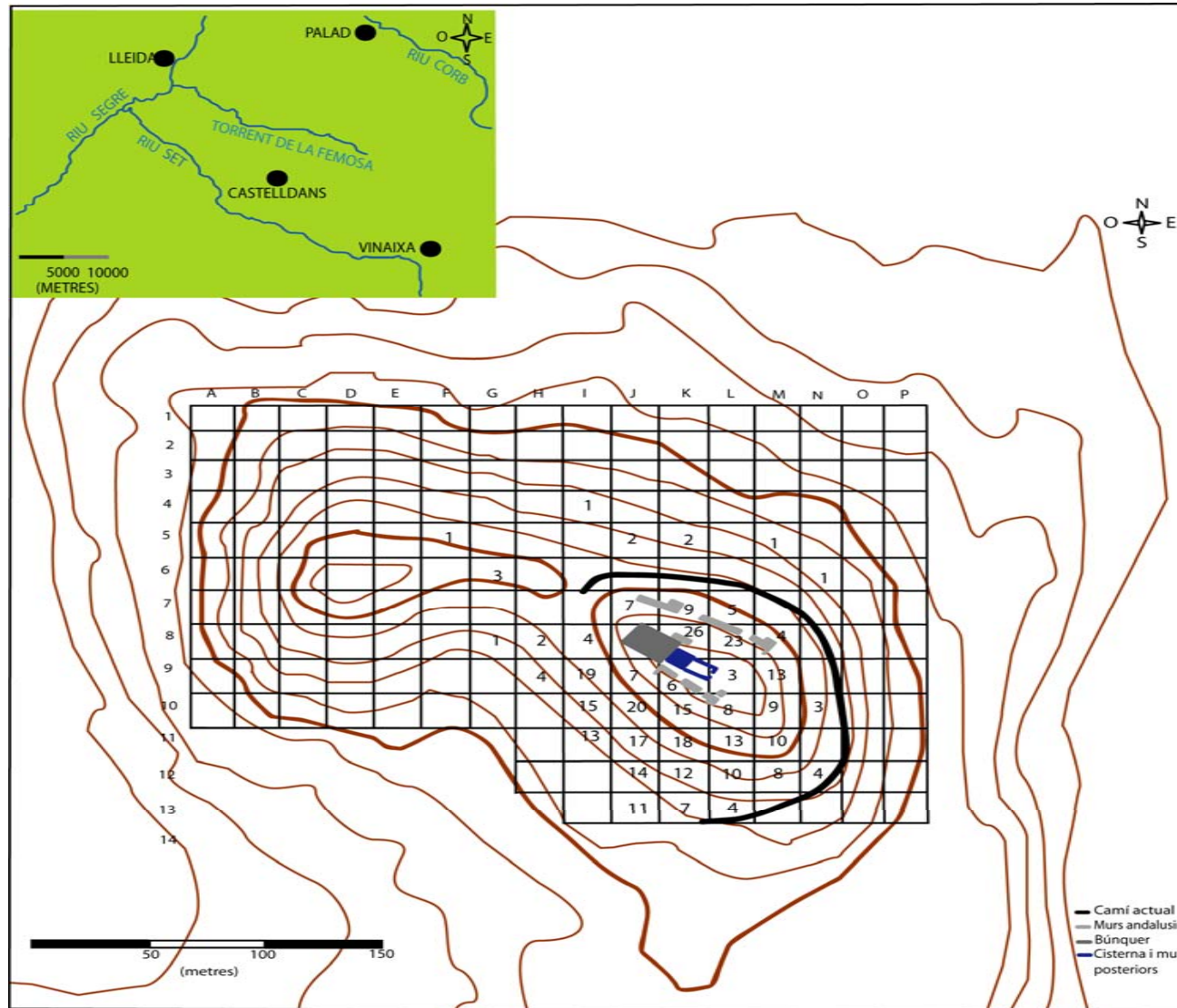

- militar
- antropònim
- hídric
- ramaderia
- orografia
- agricultura
- religiós
- nom de tribu
- comunicació
- administratiu
- hidrografia

Gràfic sobre l'origen lingüístic dels topònims identificats al districte musulmà de Lleida

CASTELLDANS

Mapa prospecció Castell de Castellans. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 8	DATA: 12 – 05 – 2006
POBLACIÓ: Castelldans	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 313662 Y: 4596983	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona Comunal (Castell de Castelldans)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura i mitja vessant	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona amb Lleida i tot el pla de Lleida fins arribar al pre-Pirineu; bona amb la cirera d'Alcanó, Vinfaró, Vinatesa, Tabac, Timorell I i II, Vallseca II, Collet de la Savina, la Manresana, Vinferri, Montlleó, Coniaquera, la Femosa, Vensilló, Vinquin L'assentament presenta dificultats de visió vers els assentaments del pla de Lleida quan les condicions meteorològiques són adverses a través de les boires a l'hivern i calitges a l'estiu. Cap al sud aquests fenòmens no s'observen	

ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 349m - 373m

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 0,48 ha

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: Actualment el Castell de Castellans està dotat de tres elements defensius: el primer petits trams de muralla ubicada a la cara nord a, 4,35 metres de la cota més alta del turó; hi constatem dos estils arquitectònics diferenciats, el primer dues fileres de carreus disposats a llarg i través amb una cronologia plenament del IX, i el segon que és la part superior format per carreus més petits disposats regularment i entrelligats amb morter propis de l'arquitectura comtal. El segon detectem dues torres quadrangulars que enllacen amb la muralla andalusina de la cara nord. El tercer localitzem una estructura amb planta rectangular a la part superior del turó. Els murs d'aquesta última estructura son construïts a llarg i través, tenen una cronologia del IX i del X, i compta amb dues torres quadrangulars a la cara sud.

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: Les estructures que associem a l'etapa andalusí són per una banda murs altament erosionats i desgastats, construïts amb la tècnica de llarg i través. Cal sementar que hi detectem dues fases de construcció, la primera que tindria una cronologia força primerenca, en concret del segle IX i, una segona del X. Per altra banda les dues torres quadrangulars associades a les muralles ubicades, la primera a l'extrem est i l'altra al centre de l'alcaçaba, completen el conjunt d'estructures andalusines. Més enllà d'aquí tenim petits trams de murs que no acabem d'interpretar correctament, així com la cisterna associada a tècniques constructives més pròpies del segle XIII. Finalment anotar el mal estat de conservació del patrimoni, i més, després de la construcció del búnquer en el context de la Guerra Civil espanyola

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Limita amb el poble per la cara sud. No s'observen aterrossaments en les vessants del castell	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Poble de Castellldans a 50 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	---	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	355	33
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	1	1

TOPONÍMIA DEL JACIMENT:

Castell de Castellldans. Podem considerar que Castellldans ve de l'arrel llatina *castrum* o el diminutiu *castellum* propi del baix imperi o de l'etapa visigoda. Amb la conquesta musulmana aquests toponims s'arabitzen sota la forma *Qal* 'a l'etimologia dels quals és "fortificació". Per tant ens movem en una fortificació que té una continuïtat en l'ocupació humana sense interrompre des de l'antiguitat fins l'alta edat mitjana. L'etimologia de Castellldans és *Qal 'at al-Hamír* o *Castello de Asinis* "Castell dels Ases"

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

Liber Feudorum Maior: cartulario real que se conserva en el Archivo de la Corona de Aragón, ed. Francisco Miquel Rosell, Barcelona, 1945-1947

FONT I RIUS, J. M., *Cartas de población y franquicia*, I, Consejo de Investigaciones Científicas, Madrid, 1969

IBN AL-KARDABÚS, *Historia de al-Andalus*, ed. Felipe Maíllo, Akal, Madrid, 1986, doc. 83, p. 148-150

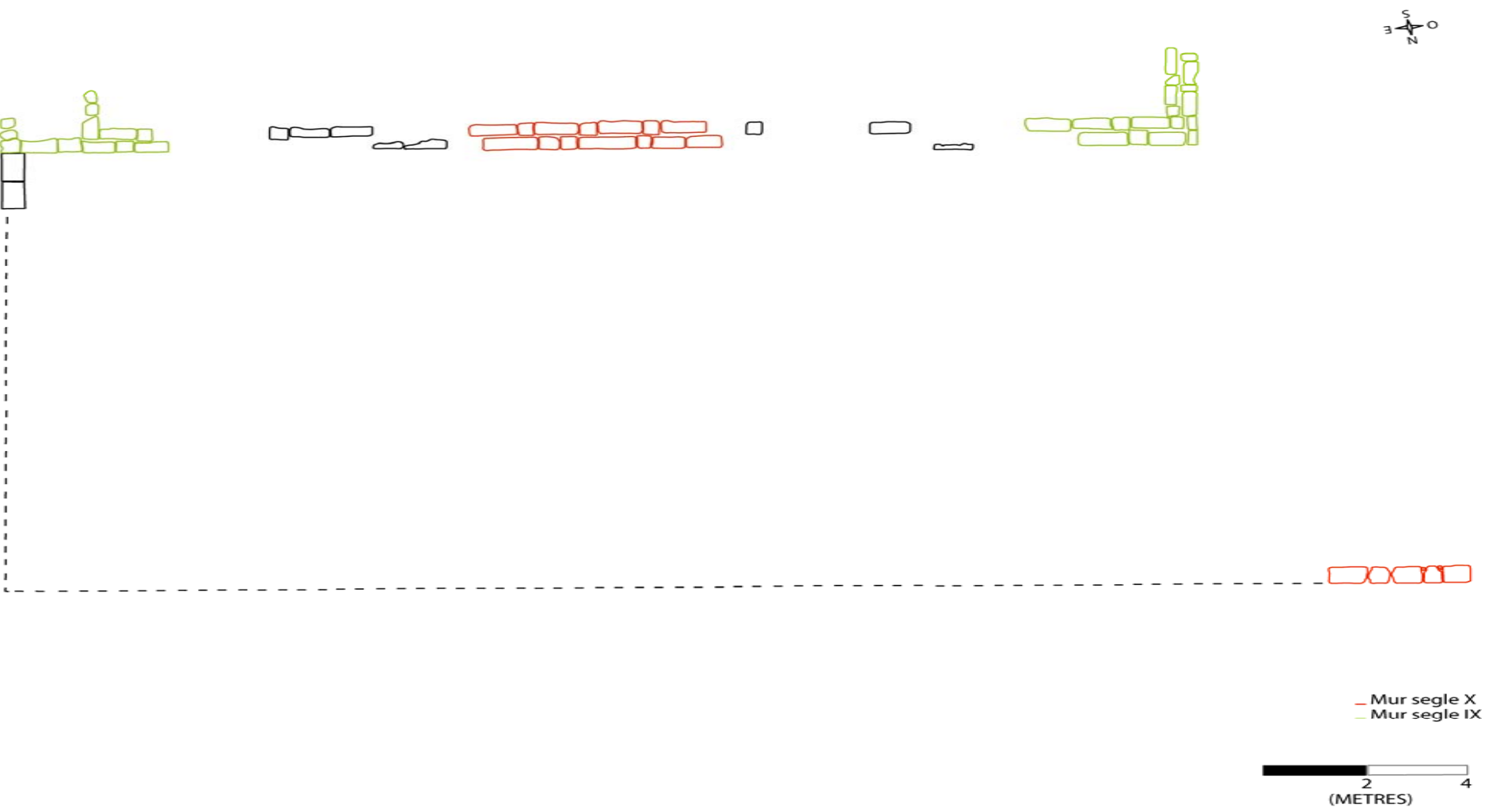
VIRIGILI, A., *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062 – 1193)*, Fundació Noguera, Barcelona-Lleida, 1997

SAROBÉ, R., *Col·lecció Diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998

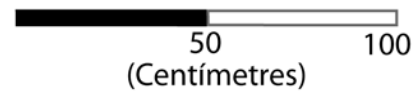
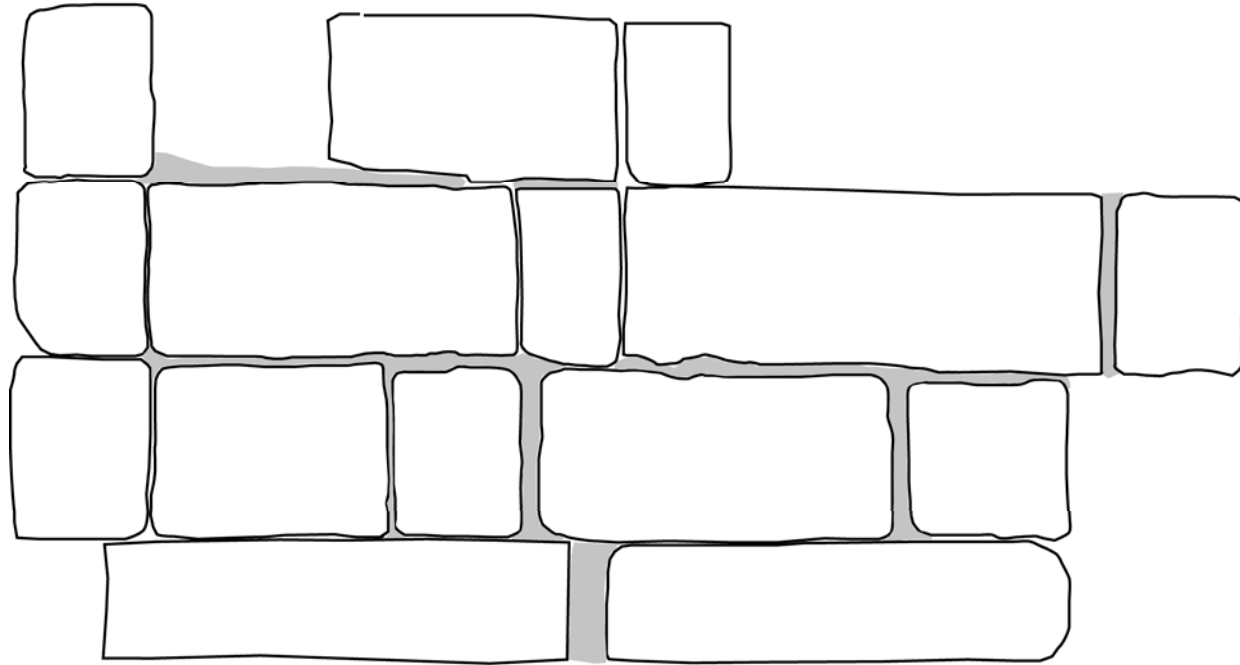
ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet (960 – 1177)*, Abadia de Poblet, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya, Barcelona, 1993

OBSERVACIONS: Incidim en el greu estat d'abandó en que es troba el Castell de Castellans. La construcció del búnquer en el context bèl·lic de la Guerra Civil destruï per complet la vessant occidental i central que, ja són més de la meitat de la superfície de la fortificació. Per la seva banda cal afegir que treballs recents dins el marc d'adequar els accessos al Castell no han estat coordinats per cap professional de la història, el qual significa que cal sumar a l'estat ruïnós les accions indiscriminades al patrimoni; finalment afegir que en el monòlit que reivindica la catalanitat de Castellans, s'ha optat per col·locar-hi una rèplica d'un document falç que data de 1120

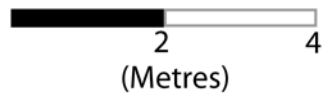
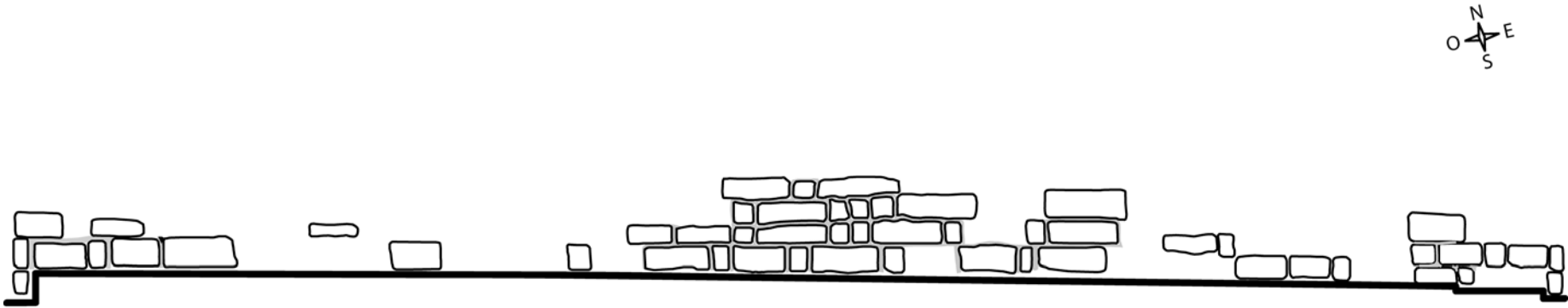

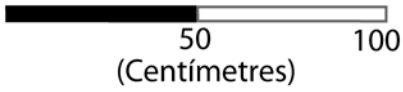
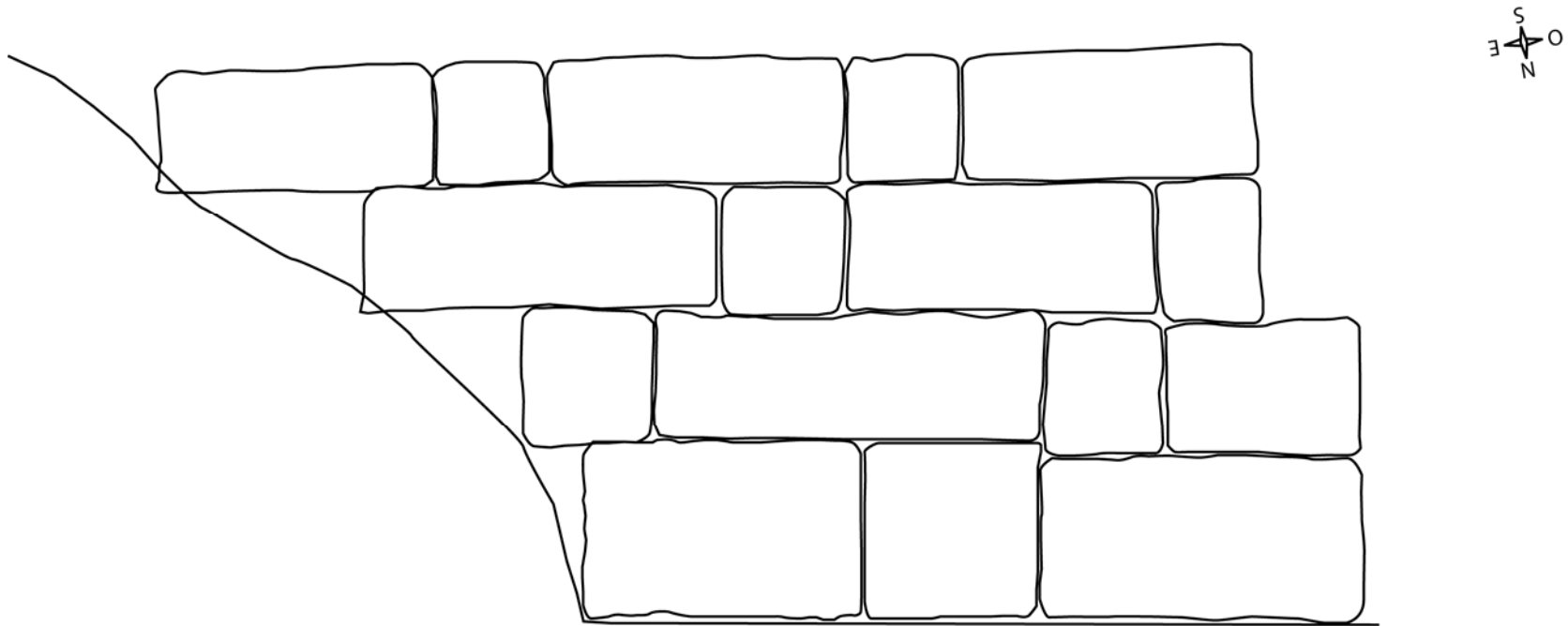
Planta estructura superior del Castell de Castellans

Torre oest del mur sud del Castell de Castellans

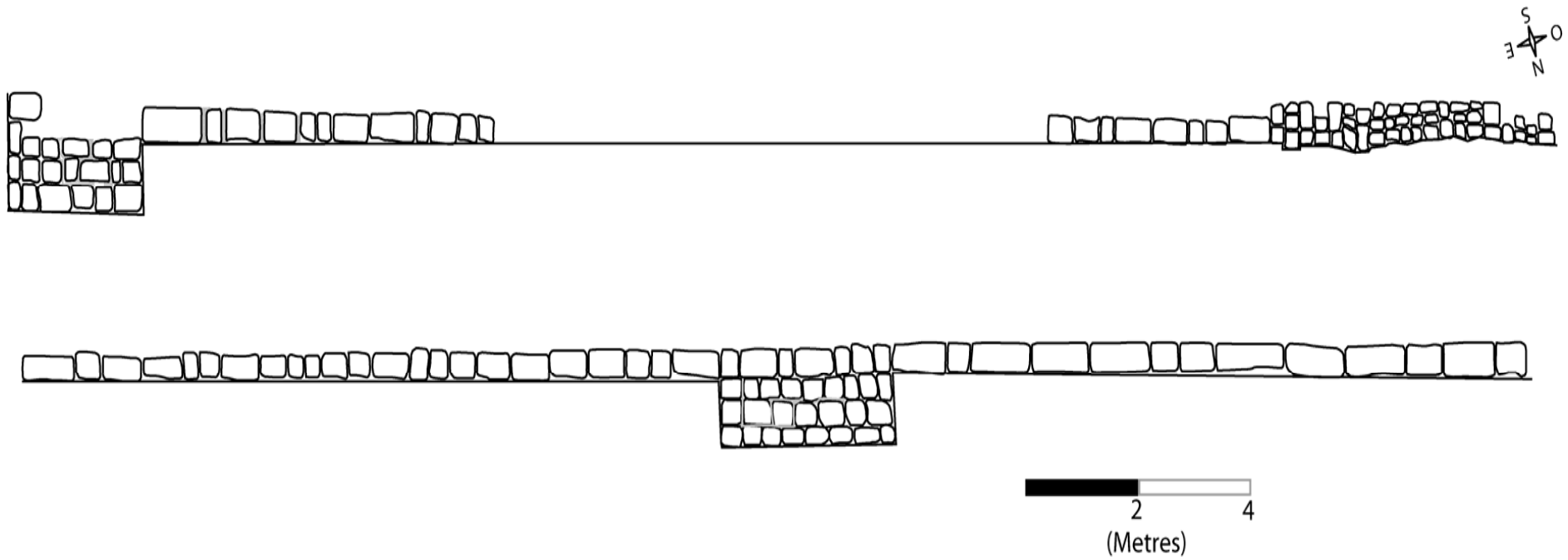

Alçat del mur sud de l'estructura superior del Castell de Castellldans

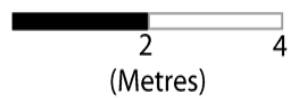
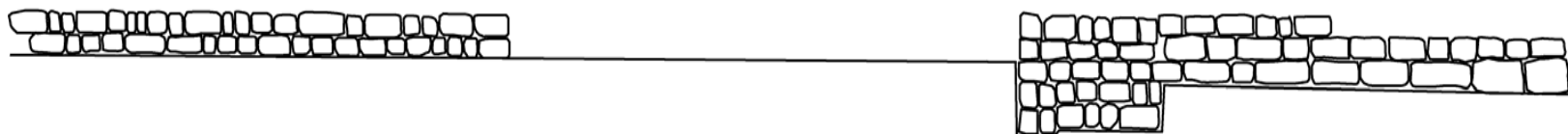
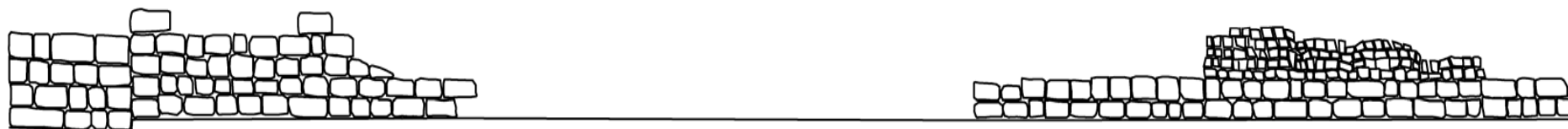

Alçat mur nord de l'estructura superior del Castell de Castellans

Planta de la muralla nord del Castell de Castelldans. D'est a oest successivament

Alçat muralla nord del Castell de Castellans. D'est a oest successivament

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB EL CASTELL DE CASTELLDANS

1

¹ Vista general del turó on s'ubica el Castell de Castelldans en relació amb el poble que té el mateix nom

2

² Vista general del turó on s'ubica el Castell de Castelldans

3

4

³ Torre central de la cara sud de l'alcaçaba de Castellans. A sota s'observa un túnel excavat a la roca que condueix a l'interior de la cisterna

⁴ Imatge frontal de la torre central de l'alcaçaba, podem observar la disposició a llarg i través dels carreus

5

6

⁵ Visió des del Castell de Castellans vers l'est. Al fons hi hauria el pla de Mascaçà. Més aprop, d'on surt el fum hi ha l'almúnia de la Manresana i, al sud-est les Borges Blanques

⁶ Visió del pla de Lleida. Al fons visualitzem Lleida, així com tots els assentaments tipus almúnia que ressegueixen el Torrent de La Femosa

7

8

⁷ Visió del Tossal de la Forca, on s'ubica l'almúnia del Timorell I i, seria el límit natural de l'alqueria de Castellans. Al fons observem l'inici de la vall de Vallseca per la qual hi circulava la via que unia Castellans amb Vinaixa

⁸ Visió vers el sud. Al final del municipi la serra de l'ermita de Montserrat, límit natural de l'alqueria de Castellans. La vall que és dibuixa a continuació condueix cap al riu Set i les almúnies de Vall de Matxerri, Matxerri I, Vall de Melons

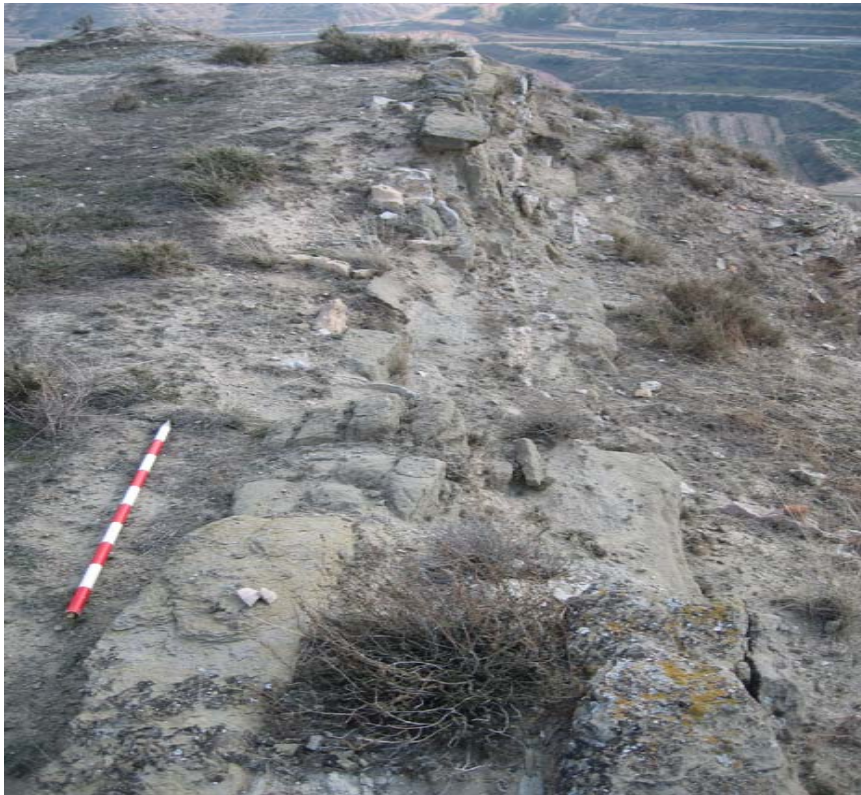
9

10

⁹ Visió del mur sud de l'estructura superior del Castell de Castellldans, des de la torre est

¹⁰ Imatge del mur sud de l'estructura superior del Castell de Castellldans on constatem la presència de carreus en disposició a llarg i través

11

12

¹¹ Imatge de la planta del mur de la cara sud de l'estructura superior del Castell de Castellans

¹² Detall de l'aprofitament de la roca natural per adaptar-la a carreus de pedra. Únic vestigi del mur est de l'estructura superior del Castell de Castellans

13

14

¹³ Mur nord de l'estructura superior del Castell de Castellldans; podem observar la tècnica constructiva a llarg i través; també és interessant anotar la presència de les terres dipositades arran de les recents obres d'accés al Castell

¹⁴ Detall del mur nord de l'estructura superior del Castell de Castellldans on constatem com una estructura posterior se li adoça

14

15

¹⁴ Pany de la muralla nord del Castell de Castellans i torre quadrangular. Podem observar l'angle de 90° que permet reprendre la muralla vers el sud. Observem la dualitat d'estils arquitectònics emprats; a la part inferior localitzem la disposició a llarg i través, en concret en dues filades uniformes; i en canvi la resta del mur és propi de l'arquitectura comtal del XII i XIII

¹⁵ Detall de la torre est de la muralla nord del Castell de Castellans

17

18

¹⁷ Tram de la muralla nord construïda utilitzant la tècnica a llarg i través

¹⁸ Detall de la torre oest de la muralla nord

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 011

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-1

Tipus atuell: gerra   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta: no

Matèria

Pasta: lleugerament porosa, color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i ferroginós.

Dimensions en cm.

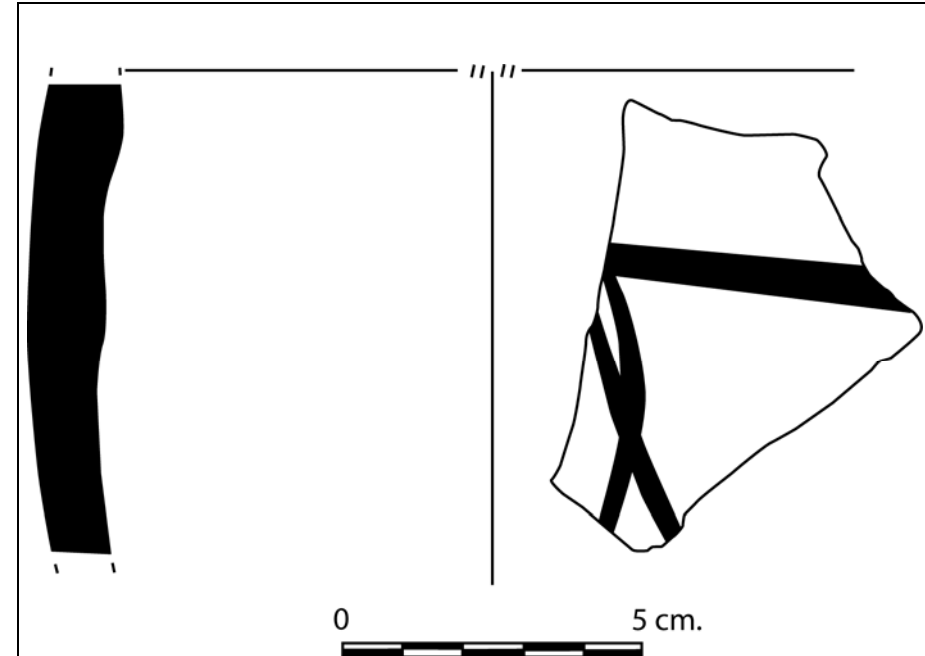
øBoca:

øCos:

øBase:

Gruix: 0,4 / 0,5cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixel·la andalusina del segle XI i XII a Lleida i Alandalús. Paral·lels a la ciutat de Lleida els trobem en les excavacions on apareix ceràmica andalusina.

Datació: segle XI-XII

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., “La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 012

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-2

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta: no

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color ataronjat, acabat ben acurat

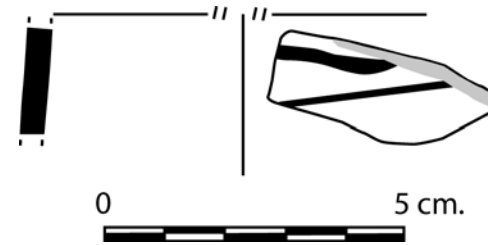
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginos.

ØBase:

Gruix: 0,4 cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixel·la andalusina del segle XI i XII a Lleida i Alandalús. Paral·lels a la ciutat de Lleida els trobem en les excavacions on apareix ceràmica andalusina.

Datació: segle XI-XII

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 013

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-3

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: vora   **Decoració:** no

Aplicació a la pasta: vidriat melat amb tons marrons a la cara interna

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: porosa, color ataronjat, acabat ben acurat

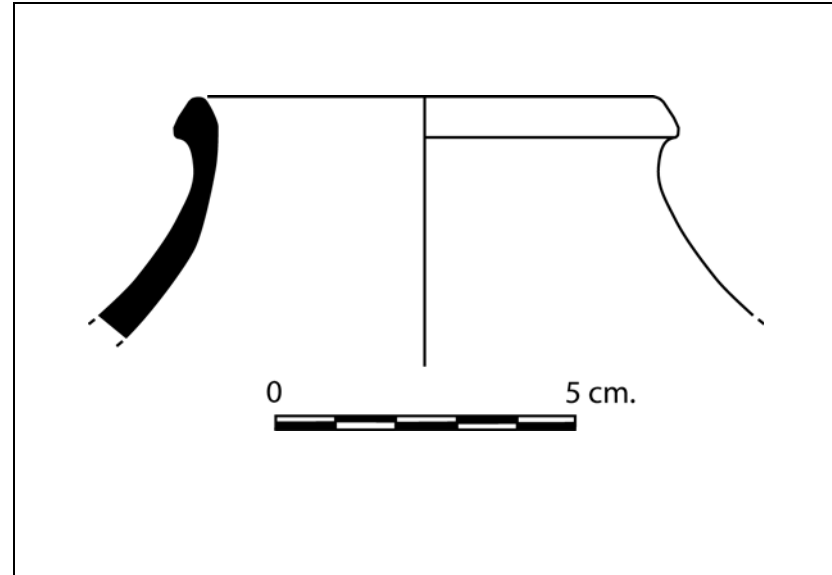
ØBoca: 3 cm

Desgreixants: mica blanca i ferrogínos.

ØCos:

ØBase:

Gruix: 0,5 cm

Observacions

Datació: segle XVII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Castell de Castelldans   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 014

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-4

Tipus atuell: tenalla   **Funció:** magatzem **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** no

Aplicació a la pasta: engalba blanca

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

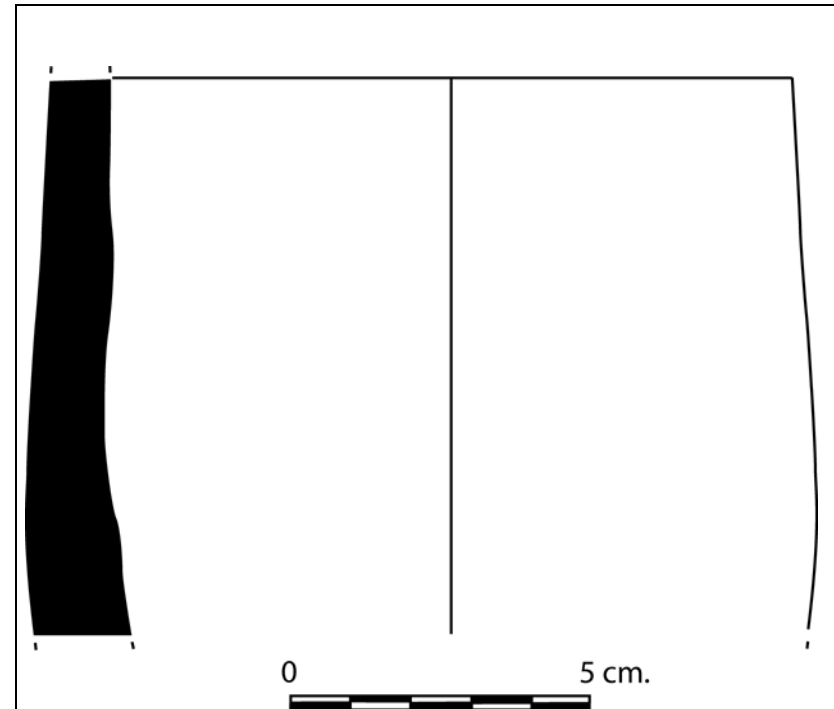
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 / 1,1 cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixel·la andalusina del segle XI i XII a Lleida i Alandalús. Paral·lels a la ciutat de Lleida els trobem en les excavacions on apareix ceràmica andalusina.

Datació: segle XI-XII

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 015

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-5

Tipus atuell: safà   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta: vidriat melat per la cara externa

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

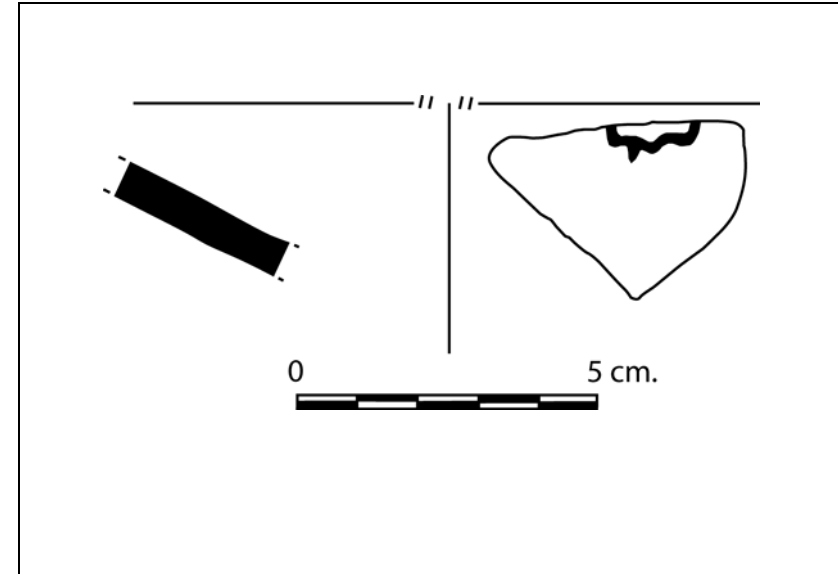
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,2 cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixel·la andalusina de la segona meitat del segle X i primer terç del segle XI a Lleida. Paral·lels a la ciutat de Lleida els trobem en les excavacions on apareix ceràmica andalusina.

Datació: segona meitat del X i
primer terç del segle XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 016

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-6

Tipus atuell: safà   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: base   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat verd per la cara externa

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

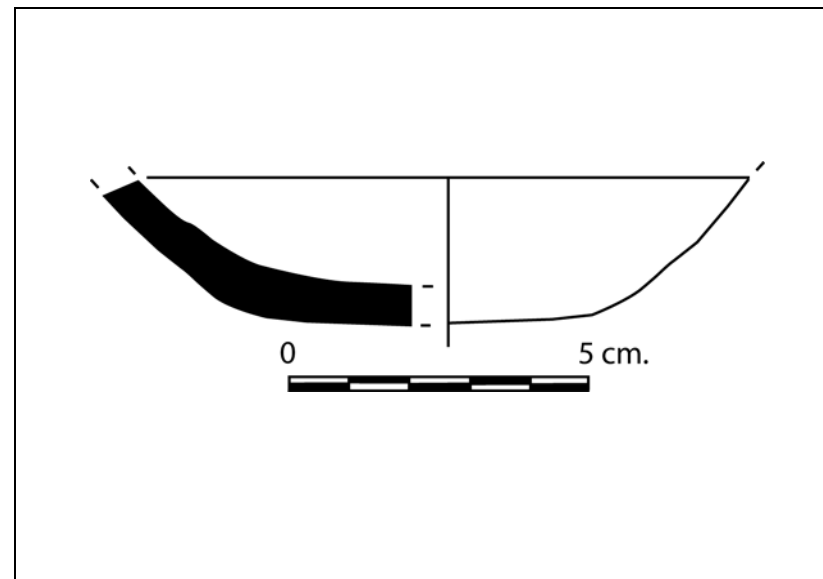
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase: 8 cm

Gruix: 0,4 cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixel·la andalusina de la segona meitat del segle X i primer terç del segle XI a Lleida. Paral·lels a la ciutat de Lleida els trobem en les excavacions on apareix ceràmica andalusina.

Datació: segona meitat del X i
primer terç del segle XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 017

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-7

Tipus atuell: gerra   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

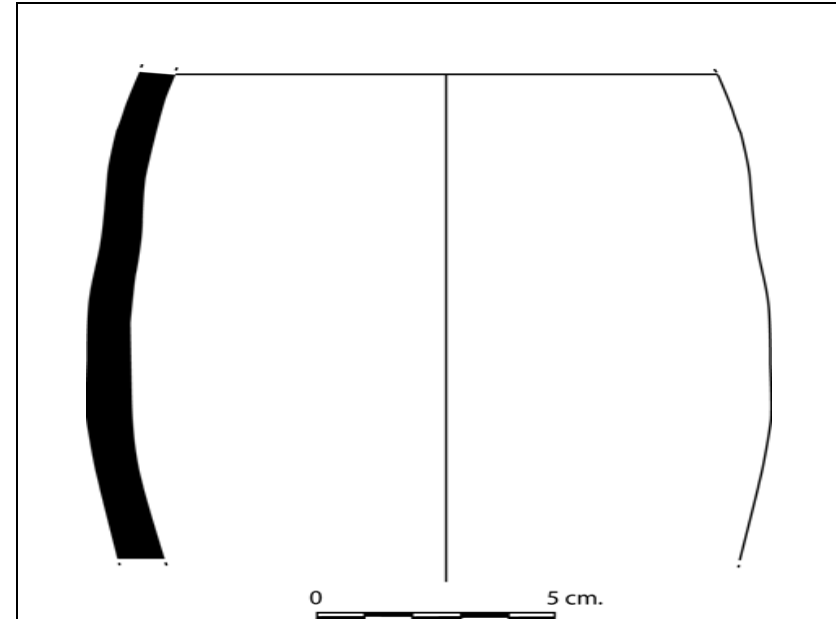
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,5 / 0,6 cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixel·la del segle XII. Olleta que conté vidriat per la cara interna i, llavi pronunciat lleugerament circular.

Datació: segle XVII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 018

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-8

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: vora   **Decoració:** dues línies paral·leles en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat intens, acabat ben acurat

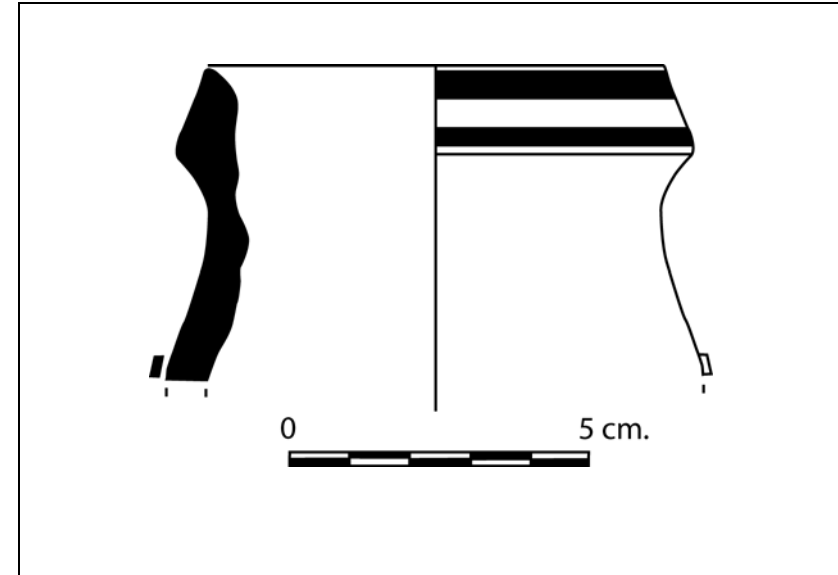
ØBoca: 6 cm

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 / 0,4 cm

Observacions

Paral·lel amb el tipus T2AI de l'Antic Portal de Magdalena.

Datació: segona meitat segle X

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., *L'horitzó andalusi de l'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990.

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 019

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-9

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: vora   **Decoració:** geomètrica i curvilínia

Aplicació a la pasta: engalba en la cara exterior

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
Color rosa, acabat ben acurat

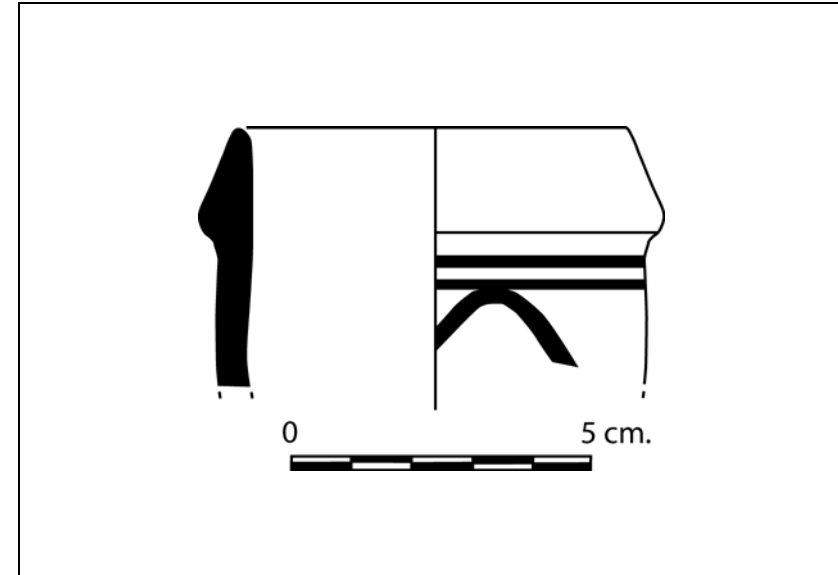
ØBoca: 5 cm

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØCos:

ØBase:

Gruix: 0,7 / 0,3 cm

Observacions

Paral·lel amb el tipus T2AI de l'Antic Portal de Magdalena.

Datació: segona meitat segle X

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., *L'horitzó andalusi de l'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990.

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 020

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-10

Tipus atuell: safà   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** melat

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

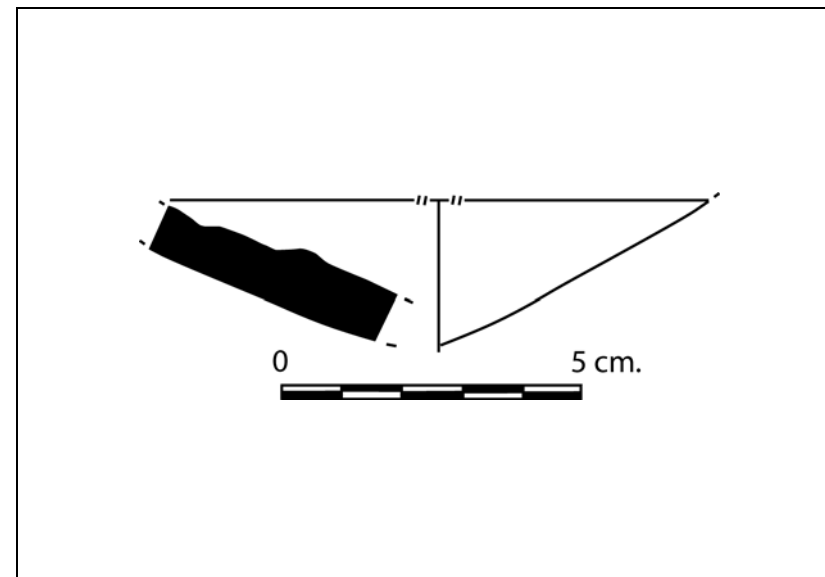
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,4 cm

Observacions

El fragment és molt petit i no ens permet confirmar si el melat és monocrom o, va acompanyat d'altres elements decoratius.

Datació: probablement primera
meitat del segle X

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1990.

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 021

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-11

Tipus atuell: safra   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat i manganès

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

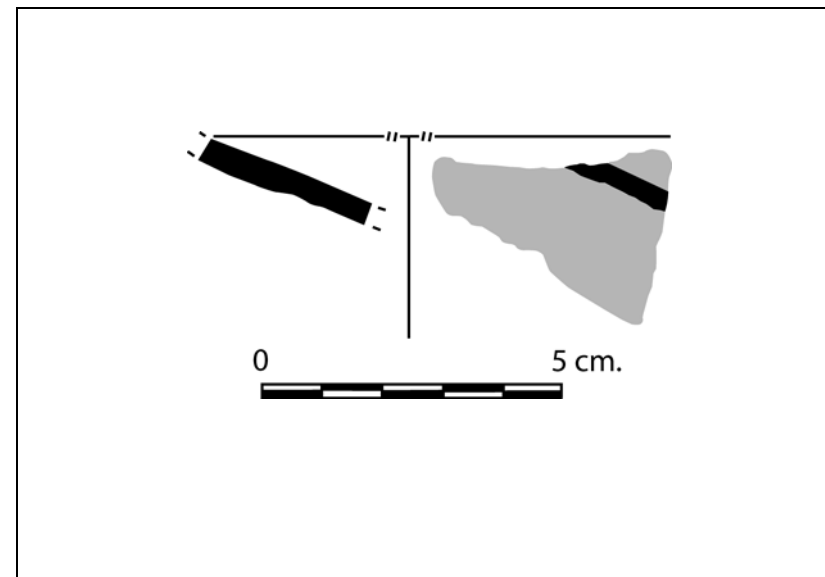
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,2 cm

Observacions

El tamany reduït del fragment ens facilita tot just constatar la presència del manganès. Amb això volem dir que no sabem si el melat i manganès que ara afirmem poden anar complementats amb el verd, producció factible i àmpliament divulgada.

Datació: primer terç del segle XI

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 022

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-12

Tipus atuell: safra   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat i manganès

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color ataronjat, acabat ben acurat

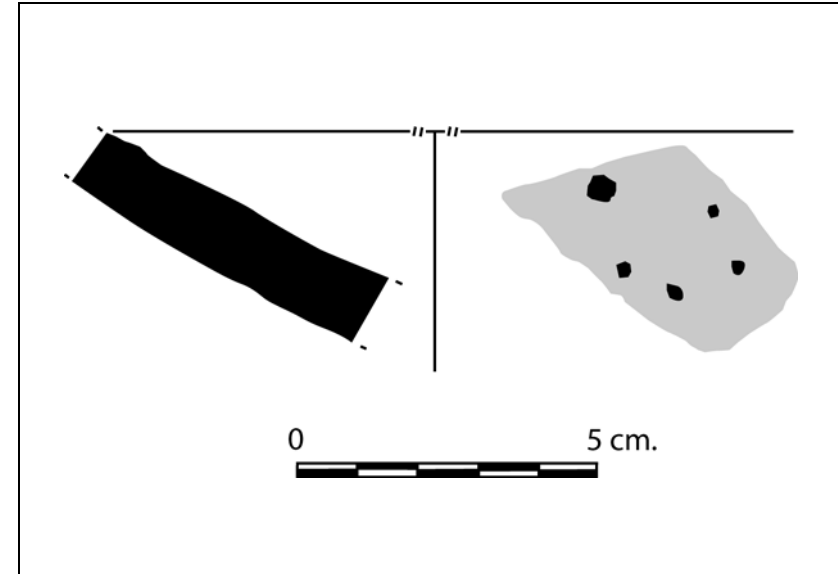
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,8 cm

Observacions

El tamany reduït del fragment ens facilita tot just constatar la presència del manganès. Amb això volem dir que no sabem si el melat i manganès que ara afirmem poden anar complementats amb el verd, producció factible i àmpliament divulgada.

Datació: primer terç del segle XI

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 023

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-13

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: cos amb nansa   **Decoració:** motius líniais

Aplicació a la pasta: a la nansa restes d'engalba rogenca

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color ataronjat, acabat ben acurat

ØBoca:

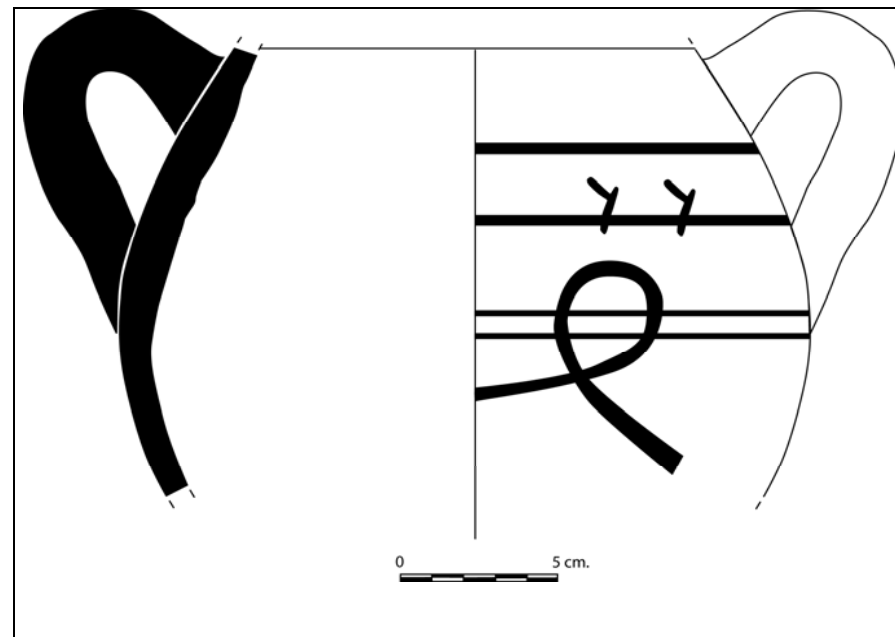
ØCos: 11 cm

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,5 / 0,6 cm

Observacions

Els catàlegs publicats de la ciutat de Lleida no consta aquesta forma de gerra, sinó que la nansa arranca des del coll que s'estreiteix.

Datació: Incerta

Paral·lels bibliogràfics: KIRCHNER, H., *La ceràmica de Yābisa. Catàleg i estudi dels fons del Museu d'Arqueologia d'Eivissa i Formentera*, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura, Eivissa, 2002, p. 338.

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   Localitat: Castellldans   Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 024

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-14

Tipus atuell: gerra   Funció: magatzem   Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: informe   Decoració:

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

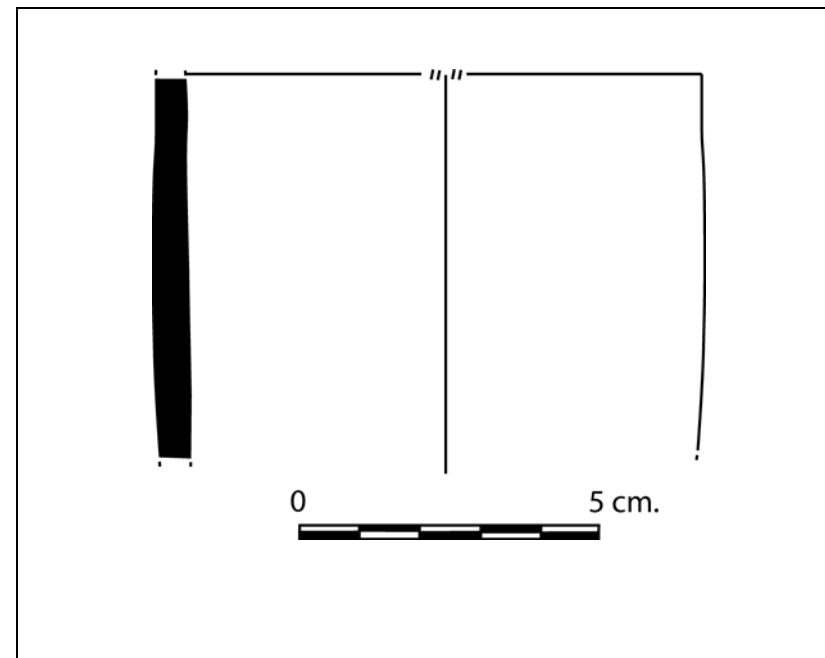
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle X i XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   Localitat: Castellldans   Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 025

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-15

Tipus atuell: gerra   Funció: magatzem   Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: informe   Decoració: manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

Dimensions en cm.

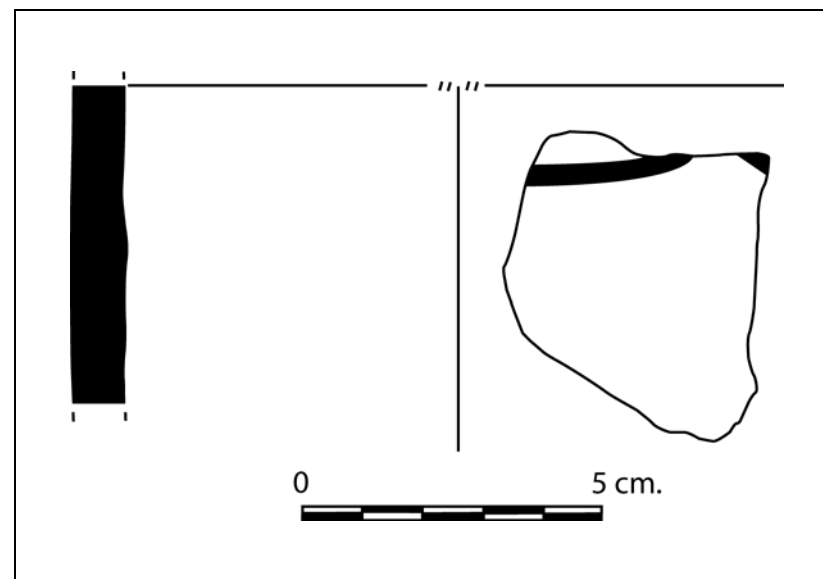
ØBoca:

ØCos:

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle X i XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 026

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-16

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** Línies geomètriques en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

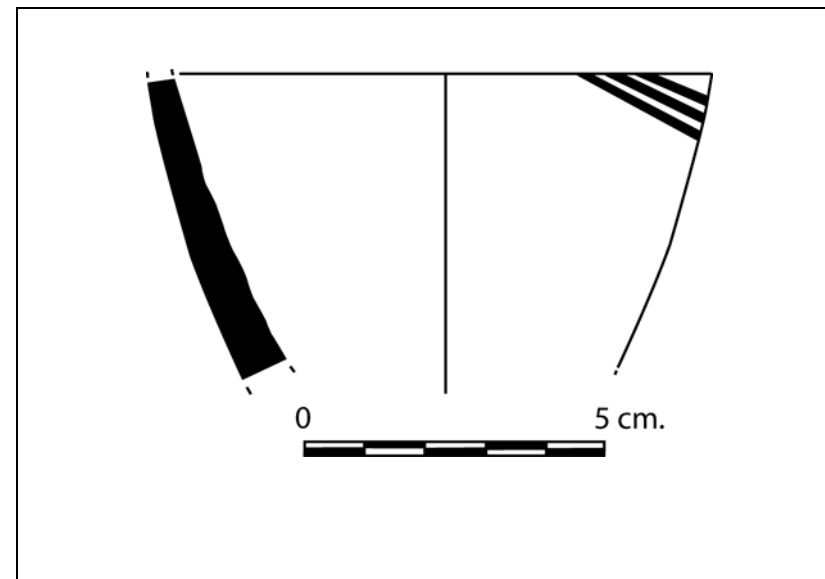
Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color vermell, acabat ben acurat

ØBoca:
ØCos: 3,5 cm
ØBase:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

Gruix: 0,7 cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixella del segle XII

Datació: segle XII

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 027

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-17

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: base   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: engalba rogenca

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: porosa, color vermell, acabat ben acurat

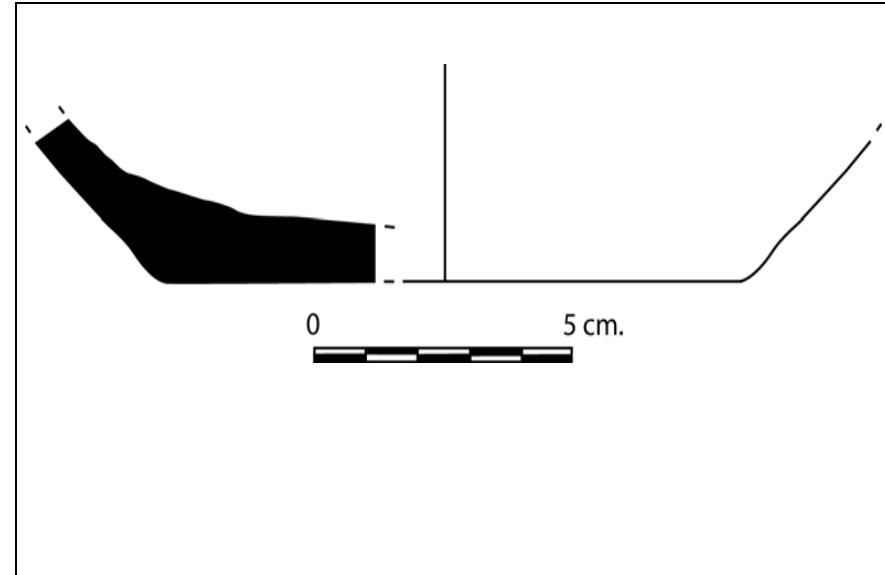
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i ferroginós.

ØBase: 5 cm

Gruix: 0,5 / 1,1 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 028

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-18

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** decoració geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: porosa, color ataronjat, acabat ben acurat

ØBoca:

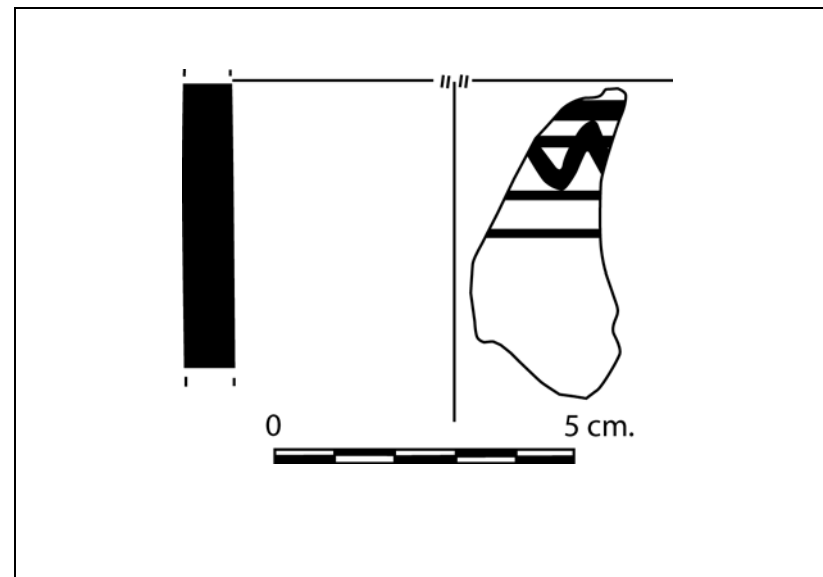
ØCos:

Desgreixants: mica blanca

ØBase:

Gruix: 0,7 cm

Observacions

Datació: segle X i XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 029

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-19

Tipus atuell: safà   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: engalba beix

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
Beix

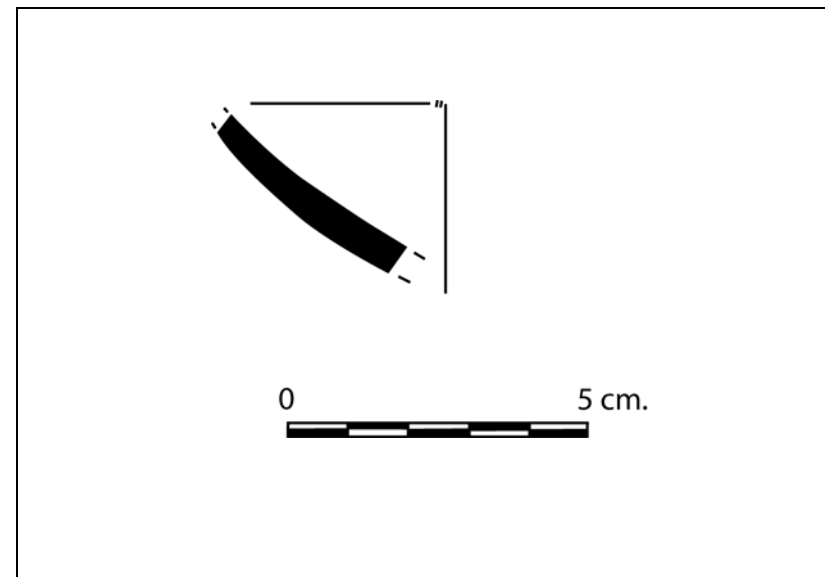
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,4 cm

Observacions

La cara exterior està força malmeta i ens dificulta poder acotar com és l'acabat

Datació: segle X i XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 030

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-20

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** decoració geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta: engalba beix

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat ben acurat

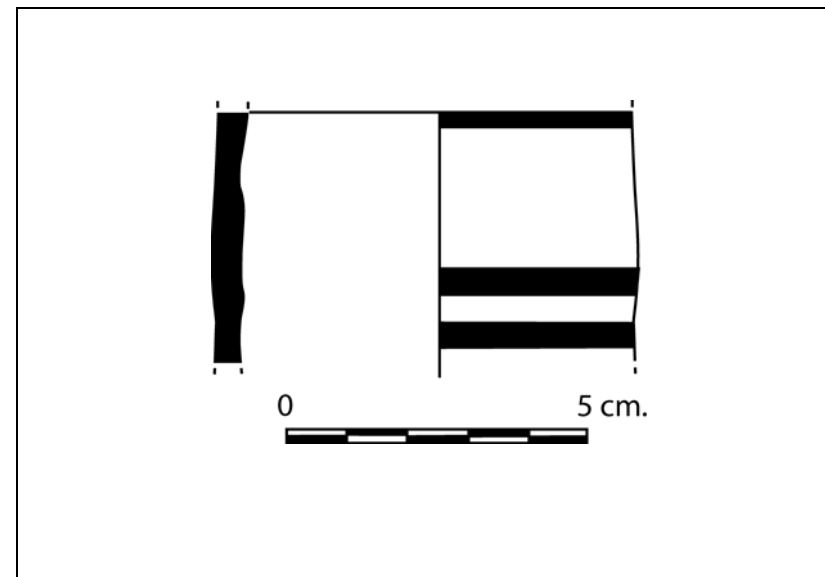
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 031

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-21

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** Línies geomètriques en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta, color rosat clar,
acabat poc acurat

øBoca:

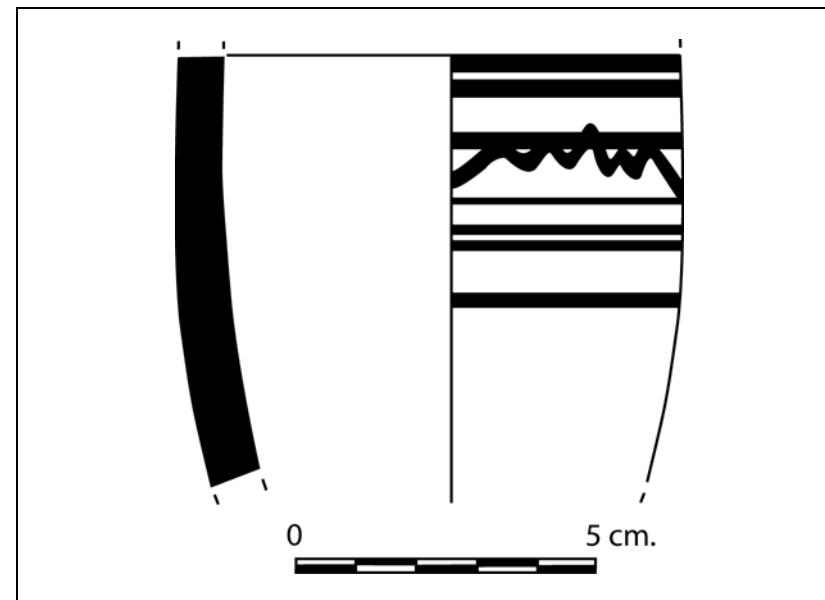
øCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

øBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segona meitat del segle XII   **Paral·lels bibliogràfics:**

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 032

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-22

Tipus atuell: tenalla   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat verd per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta, color rogenc, acabat ben acurat

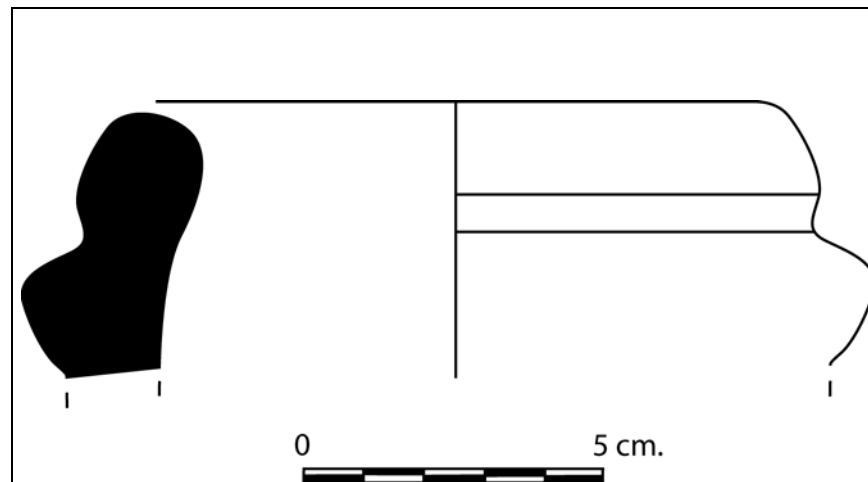
ØBoca: 4 cm

Desgreixants: mica blanca i ferroginós.

ØCos:

ØBase:

Gruix: 1,4 cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixella del segle XVIII i XIX

Datació: segle XVIII i XIX

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   Localitat: Castellldans   Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 033

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-23

Tipus atuell: ?   Funció: Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: informe   Decoració:

Aplicació a la pasta: engalba rogenca

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat ben acurat

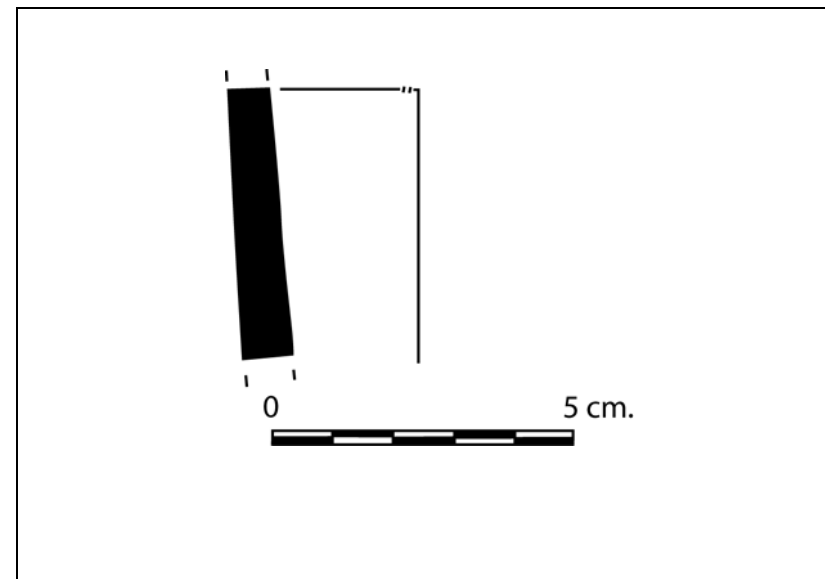
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Les reduïdes dimensions de la peça ens impedeix esbrinar quin tipus d'atuell tenim

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 034

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-24

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: engalba vermella

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat ben acurat

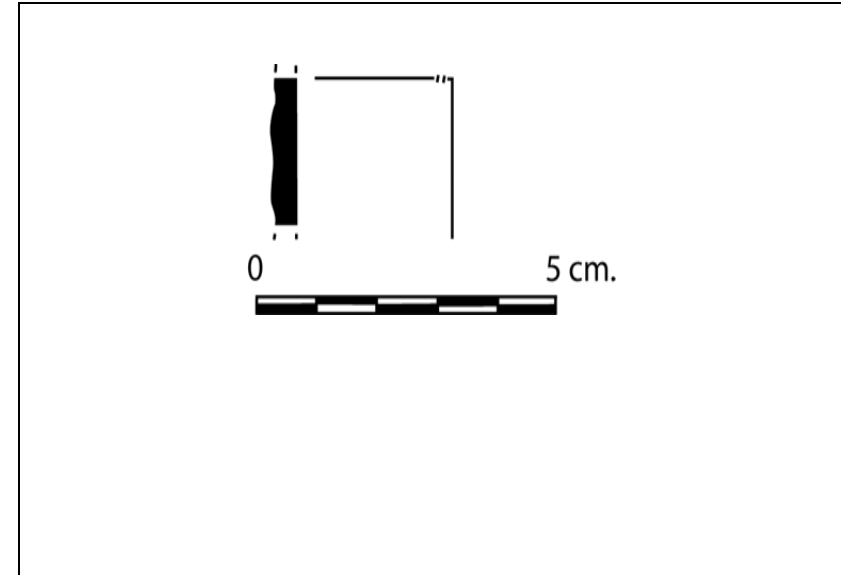
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Empty rectangular box for observations.

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 035

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-25

Tipus atuell: cassola   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat a la cara interior

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

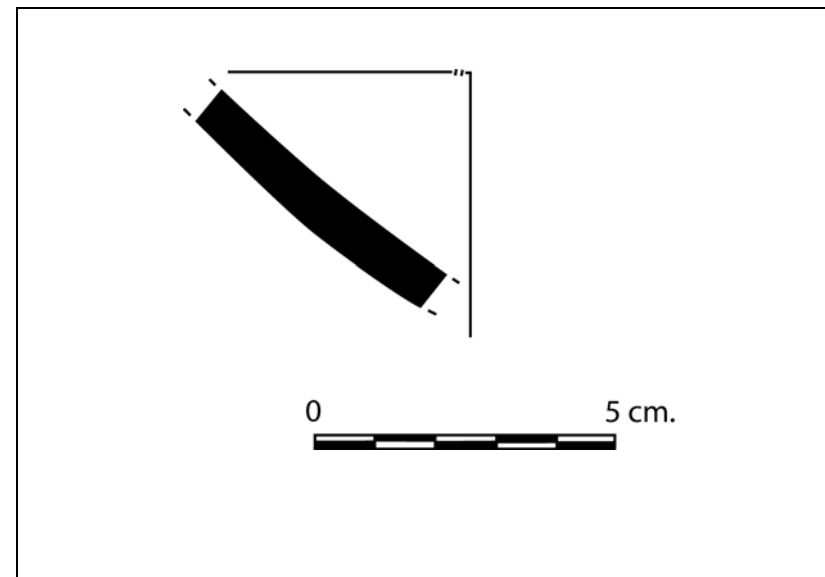
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,2 cm

Observacions

Atuell força comú en la modernitat

Datació: segle XVII - XVIII

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   Localitat: Castellldans   Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 036

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-26

Tipus atuell: ?   Funció: taula   Classe ceràmica: reduïda

Tipus fragment: informe   Decoració:

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: porosa, acabat poc acurat

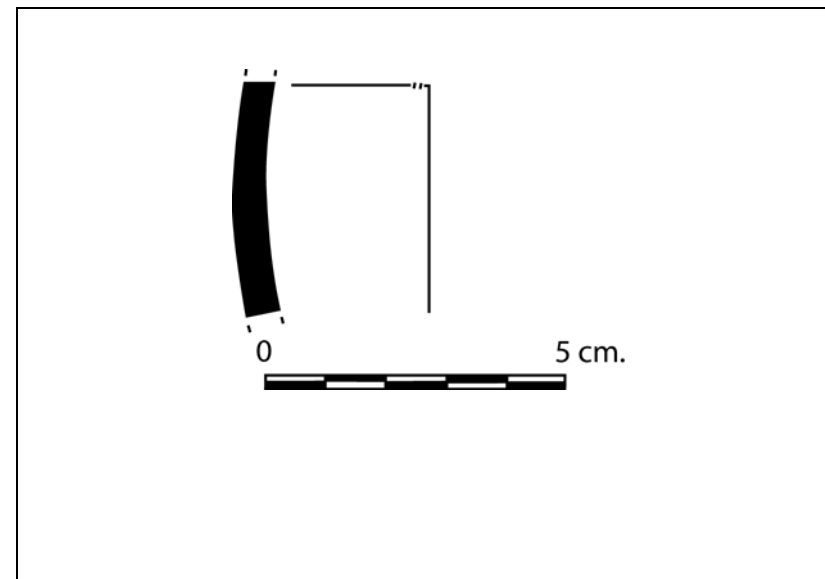
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,2 cm

Observacions

Atuell que presenta una cocció deficient

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 037

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-27

Tipus atuell: cassola   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat verd per la cara interior

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat ben acurat

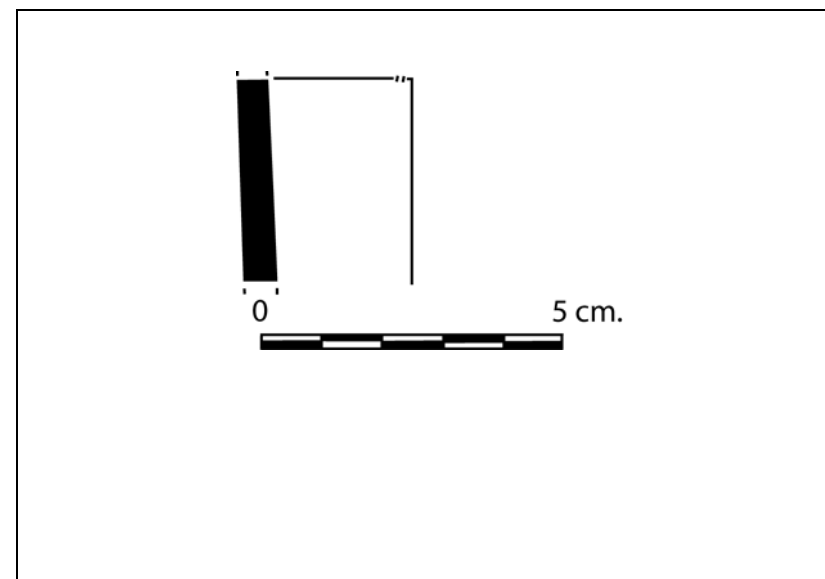
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,2 cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixella de la modernitat

Datació: segle XVIII

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans Localitat: Castellldans Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 038

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-28

Tipus atuell: ? Funció: Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: informe Decoració:

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color vermell, acabat ben acurat

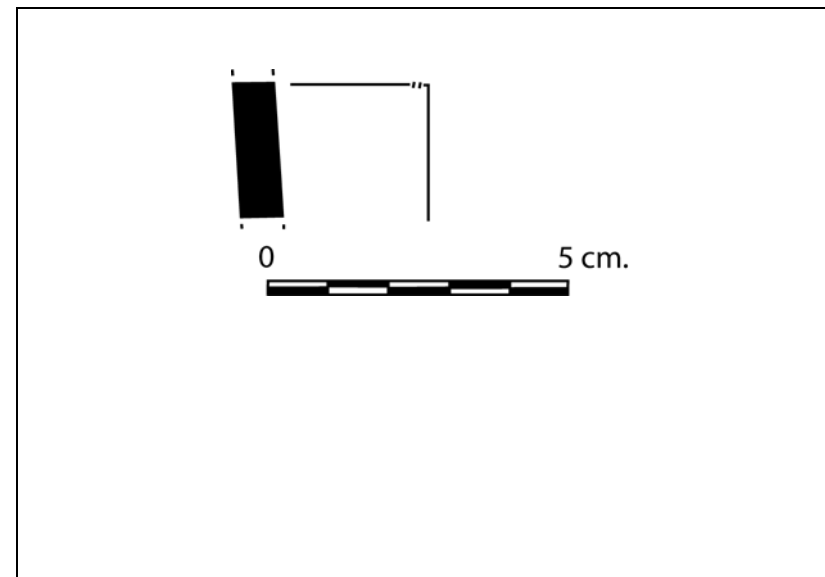
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,4 cm

Observacions

Empty rectangular box for observations.

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 039

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-29

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: porosa, color rosat, acabat poc acurat

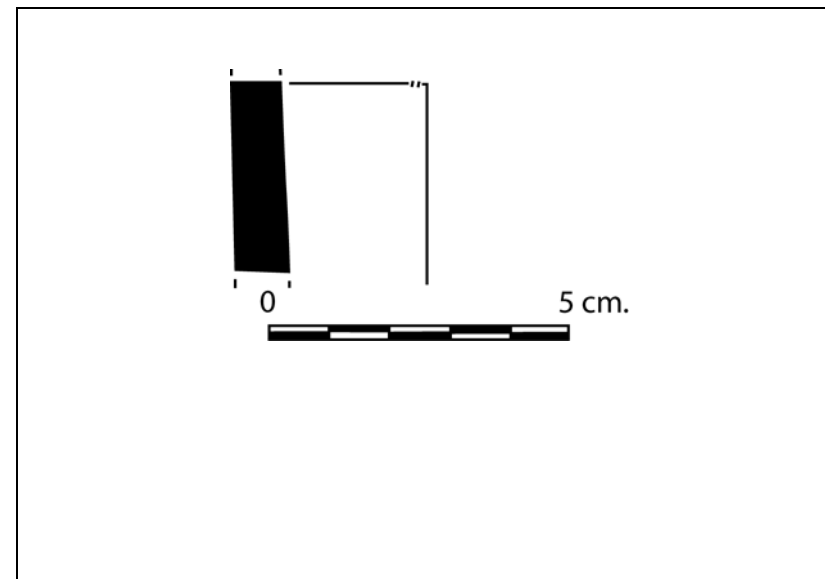
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i ferrogínols.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Fragment de ceràmica massa petit per determinar-ne la cronologia, ja que les produccions grises són força comunes en tota l'edat mitjana

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 040

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-30

Tipus atuell: cassola   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat verd per la cara interior

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta, acabat poc acurat

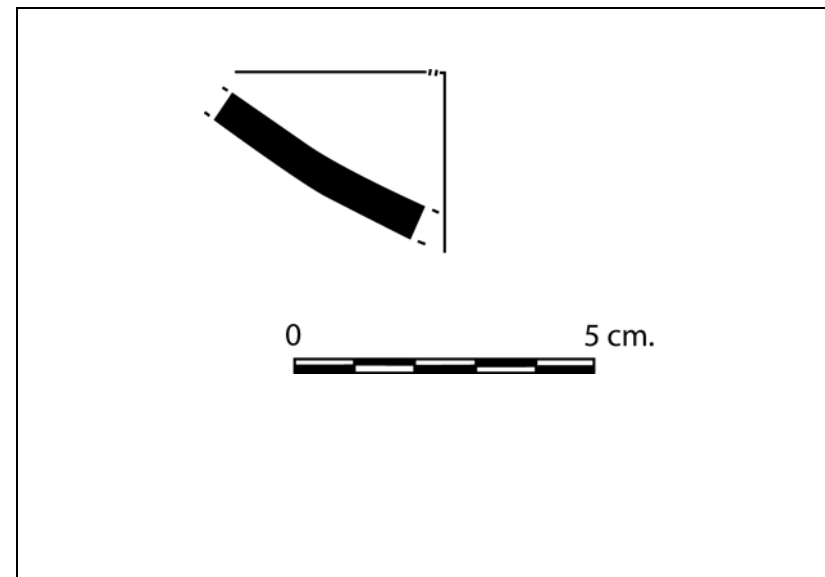
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Tipologia força comuna durant la modernitat

Datació: segle XVII - XVIII

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 041

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-31

Tipus atuell: vol   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat ben acurat

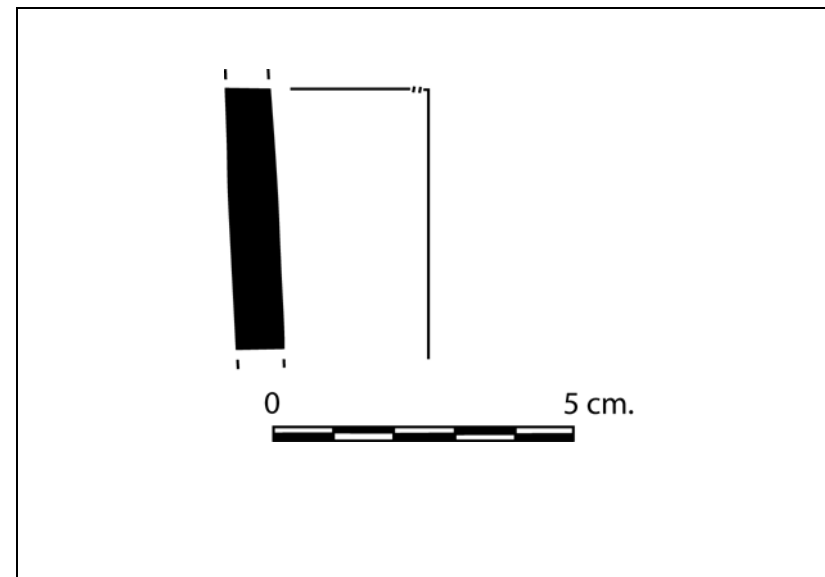
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,4 cm

Observacions

Les reduïdes dimensions del fragment ens dificulten establir la cronologia

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 042

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-32

Tipus atuell: cassola   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat marró a la cara interior

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
acabat ben acurat

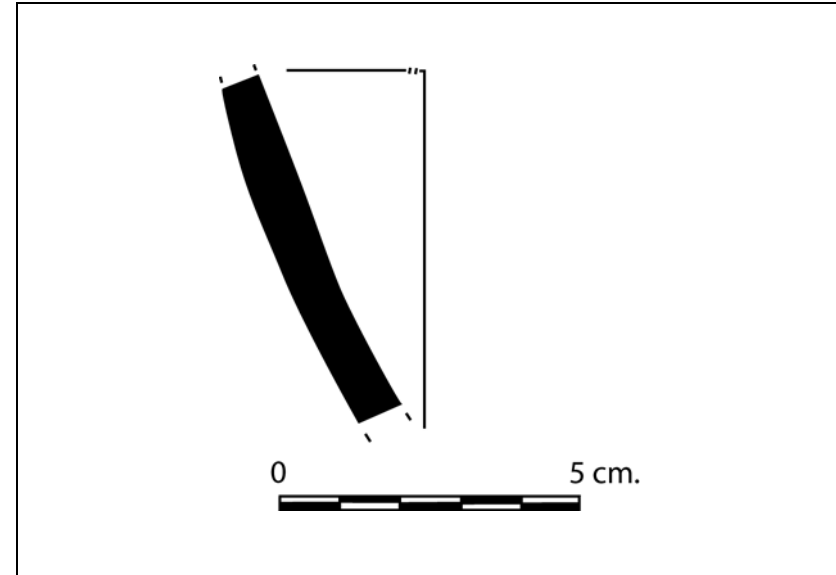
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 1,1 cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixella del segle XIX

Datació: segle XIX

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 043

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-33

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: engalba blanca

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color ataronjat, acabat ben acurat

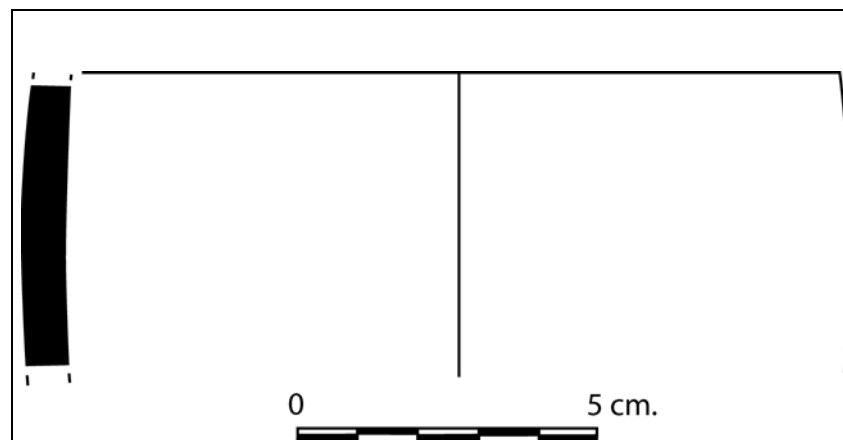
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 044

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-34

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

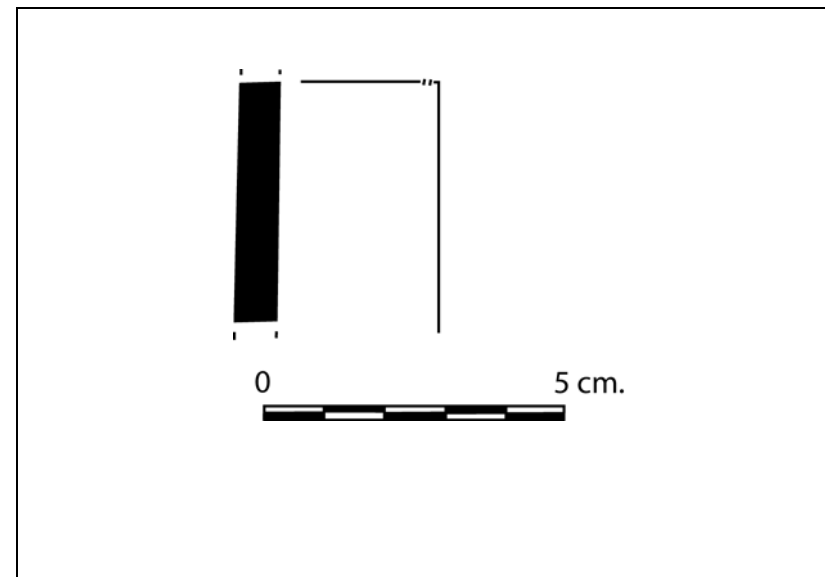
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

ØBase:

Gruix: 0,5 cm

Observacions

Atuell força comú en les produccions medievals; és massa petit per determinar-ne la cronologia

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Castell de Castellldans   **Localitat:** Castellldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 045

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-35

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

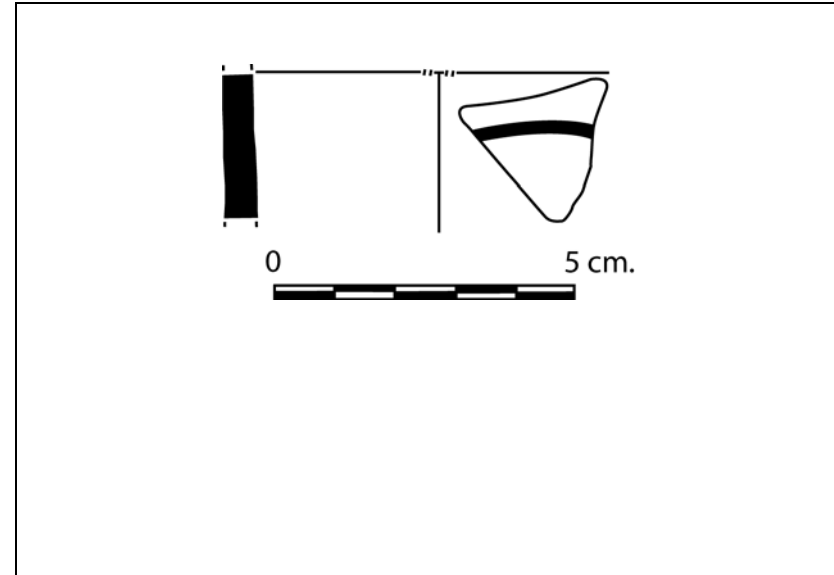
∅Boca:

∅Cos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

∅Base:

Gruix: 0,2 cm

Observacions

No podem precisar amb total seguretat si per la cara exterior s'observen petites restes de vidrat, degut al mal estat del fragment

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Castell de Castelldans   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 046

Coordenades del jaciment: X: 313662 Y: 4596983

Núm. Ceràmica: CS'07-36

Tipus atuell: safra   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat clar per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

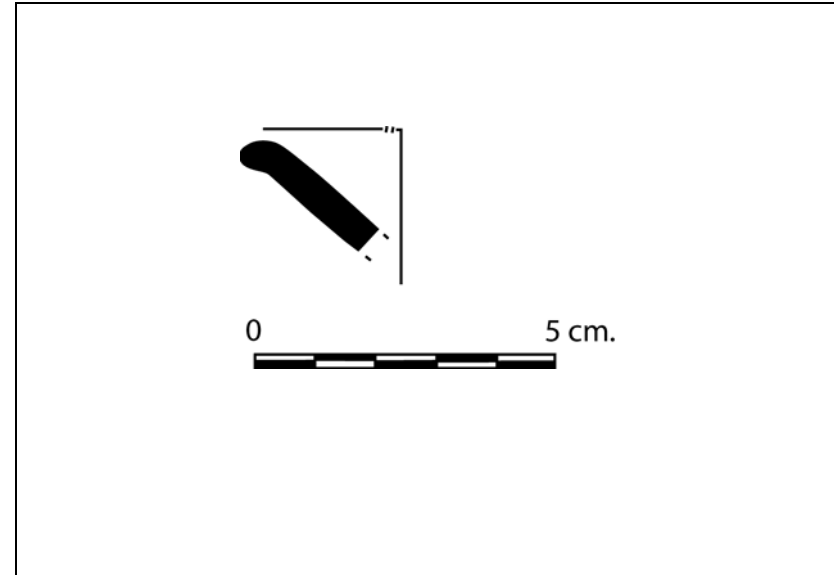
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginos.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

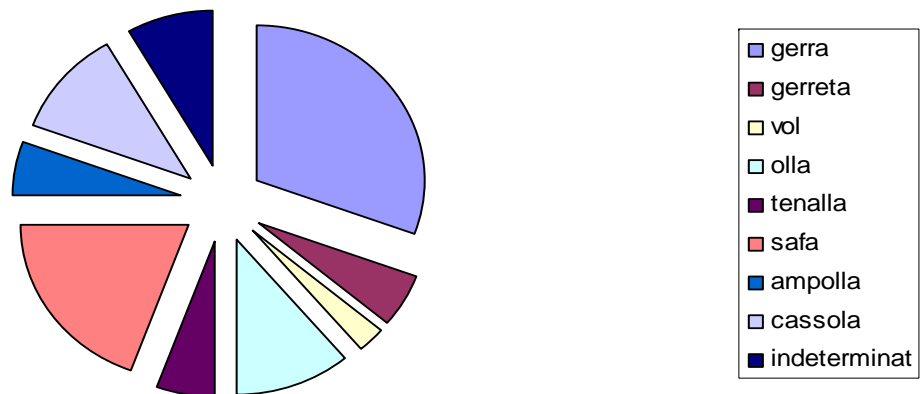

Observacions

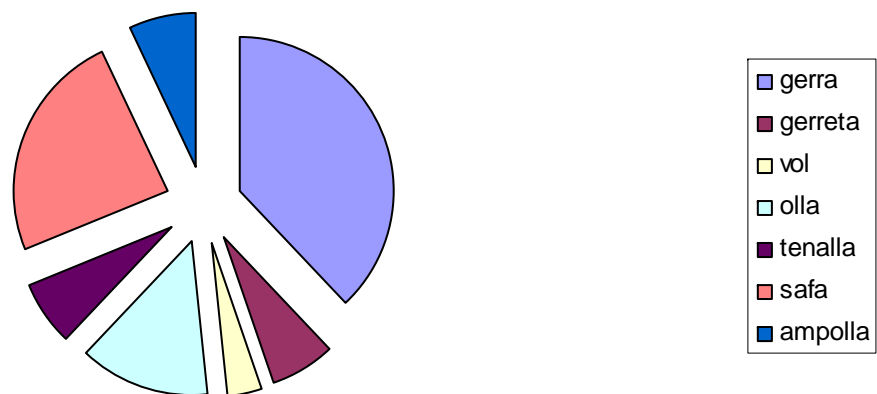
Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Ceràmica de superfície inventariada del Castell Castellldans

Ceràmica musulmana de superfície inventariada del Castell de Castellldans

CASTELL DE SUNYER

Mapa prospecció Castell de Sunyer. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 4	DATA: 5 – 06 - 2006
POBLACIÓ: Sunyer	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 299049 Y: 4599937	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal (Castell de Sunyer)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vesant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació est formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm - dipòsit de l'aigua municipal	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona amb Lleida, i bona amb Castellans, Cirera Alcanó, Cirera Granyena, les Cues Roges I, II, III, Roca Cavallera i Tossal de les Forques	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 190m - 203 m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **0,69 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **Si, constatem restes de muralla**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Degut al mal estat de conservació de les restes del castell, només podem constatar l'existència de fragments de muralla en molt mal estat de conservació. La seva cronologia creiem que pot ser del XIII o el XIV. També podem afegir la troballa d'una cisterna**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Limita amb el poble el qual gira al voltant seu	PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Si, a 71,73 m. en direcció sud. Tossal del Senyor a: 1537,72 m. Les Cues Rogues a: 1234,56 m. Vinfaró a: 3339,50 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: L'estructura ubicada sobre un túnel a la cara sud del castell, fou construïda per la guerra civil per protegir l'entrada del refugi
--	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	94	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Castell de Sunyer, del germànic Suniarius (antropònim). Pere Balañà *Els noms de lloc de Catalunya*, 5, Barcelona, 1990, p. 217**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: Alta destrucció degut a la construcció moderna del dipòsit de l'aigua municipal i la construcció de refugis anti aeris. El material ceràmic és molt fragmentat, l'estat de conservació és pèssim, a més detectem abocaments de materials del segle XX que encara dificulta més la localització i estudi de material. No hi ha ceràmica andalusina

1

2

¹ Entrada al refugi de la guerra civil

² Cara sud de la muralla del Castell de Sunyer

3

³ Muralla sud del Castell de Sunyer, al darrera el dipòsit municipal

4

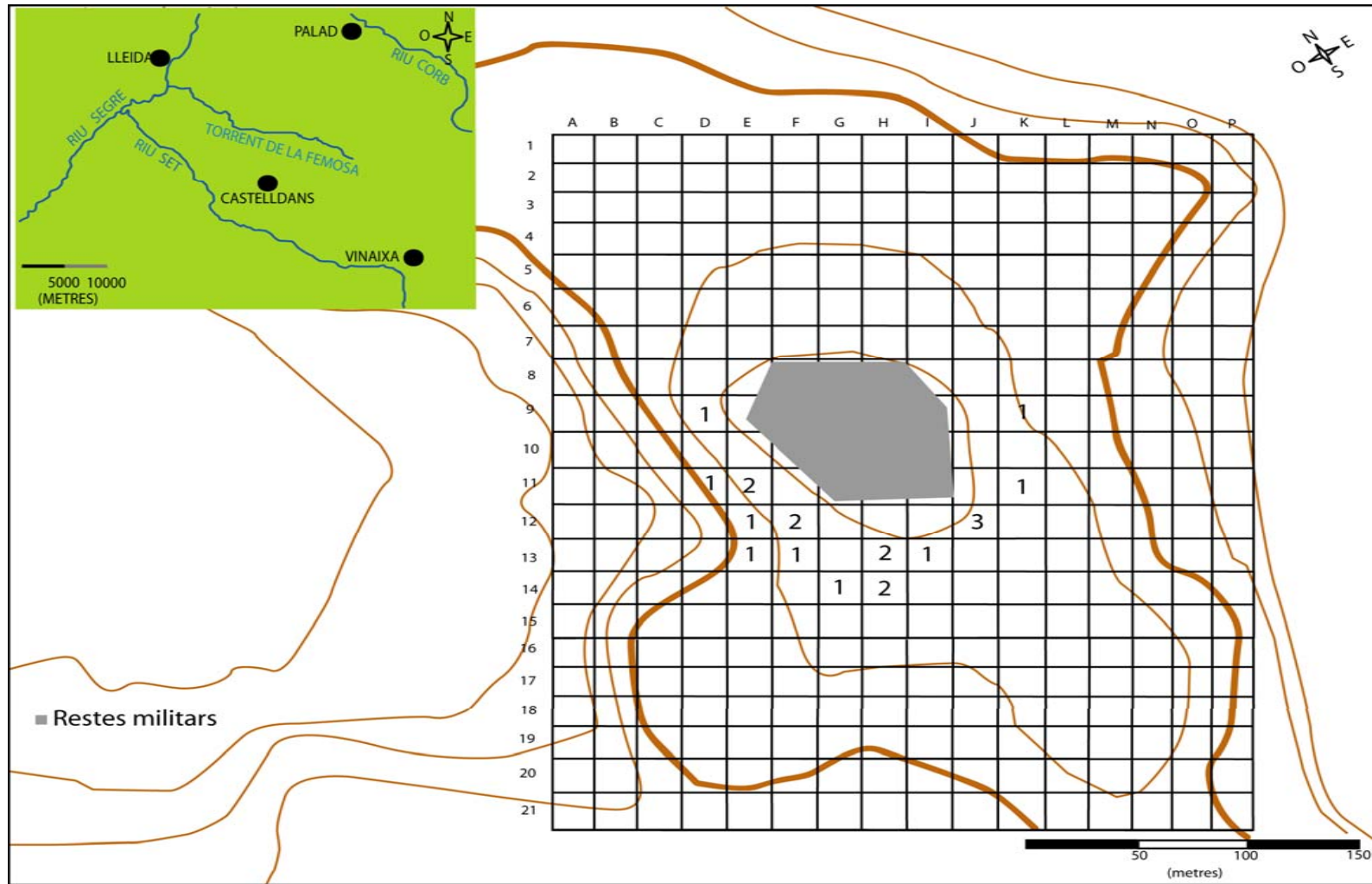
⁴ Conjunt que forma la muralla sud del Castell de Sunyer, l'entrada al refugi de la guerra civil i el dipòsit municipal

5

⁵ Visió directa amb la vall del riu Set i al fons la ciutat de Lleida

COLLET DE LA SAVINA

Mapa prospecció Collet de la Savina. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 13	DATA: 24 – 10 – 2006
POBLACIÓ: Castelldans	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 315706 Y: 4593972	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal (Collet de la Savina, Castelldans)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació est formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica. El tossal actualment està força erosionat degut al desgast que ha provocat la construcció d'elements defensius per la guerra civil
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visió amb Lleida, Castelldans, el Timorell I i II, Matxerri I, Vallseca I, Vall de Melons	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 430m - 467 m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **0,48 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **Degut a la construcció d'elements defensius per la guerra civil (1936-1939), no queden restes visibles de cap estructura a més que s'ha format un estrat superficial del desús del búnquer que no deixa veure amb claredat la superfície**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **No podem constatar cap estructura referent a l'etapa andalusí del jaciment degut a la construcció d'un búnquer, en l'etapa de la guerra civil**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: El parcel·lari va d'acord amb els accidents geogràfics. Per aquest motiu, degut a que ens trobem al cap de la Vall de Melons, observem com en la vall les parcel·les tendeixen a ser regulars amb un padró rectangular. A les vessants s'allargassen tot creant aterrossaments. Respecte al capdamunt de la vall, el parcel·lari és força irregular, la seva morfologia juga d'acord amb la orografia	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Castelldans a 3260,83 m. El Timorell I a 2420,02 m. El Timorell II a 2234,66 m. Vallseca I a 3624,47 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	--	---

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	37	3
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Collet de la Savina**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: **No**

OBSERVACIONS: **Alta destrucció degut a la construcció d'un búnquer de la guerra civil i altres elements defensius. No s'observen estructures.**

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB COLLET DE LA SAVINA

1

2

¹ Turó on s'ubica l'assentament de Collet de la Savina

² Visió des de l'assentament de la ciutat de Lleida

3

4

³ Visió des de l'assentament vers Castelldans i el Timorell I

⁴ El cap de la vall de Melons. Parcel·lari lleugerament regular al fons de la vall i aterrassament a les dues vessants

Nom del jaciment: Collet de la Savina   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 096

Coordenades del jaciment: X: 315706 Y: 4593972

Núm. Ceràmica: COS'07-1

Tipus atuell: safà   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per la cara interna

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

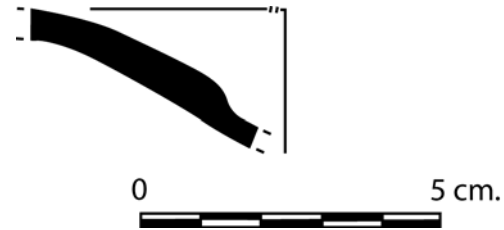
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixel·la del segle XII. Olleta que conté vidriat per la cara interna i, llavi pronunciat lleugerament circular.

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 097

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: COS'07-2

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

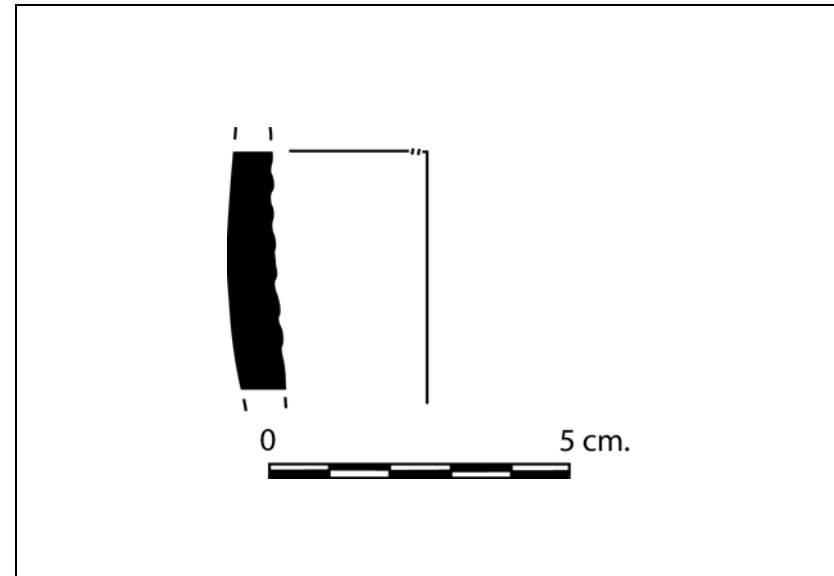
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,5 cm

Observacions

Datació: segle XI ?

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 098

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: COS'07-3

Tipus atuell: ?   **Funció:**   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: engalba blanca

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color ataronjat, acabat ben acurat

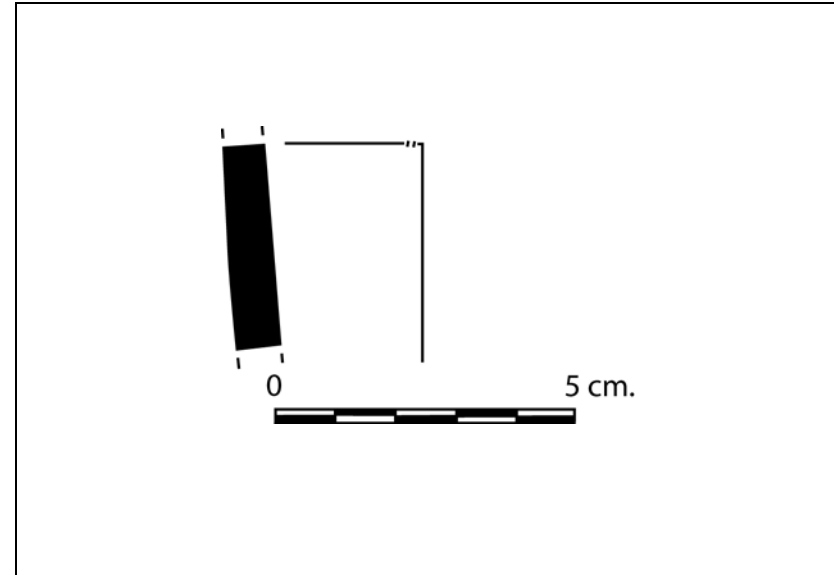
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,5 cm

Observacions

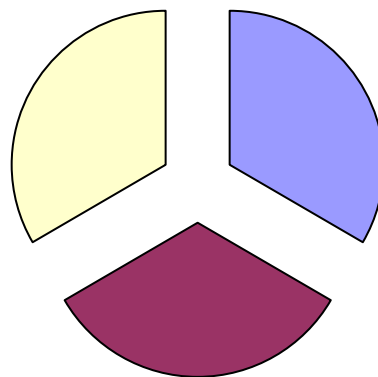
El fragment és massa petit per poder-ne precisar el tipus d'atuell, la funció i la cronologia

Datació:

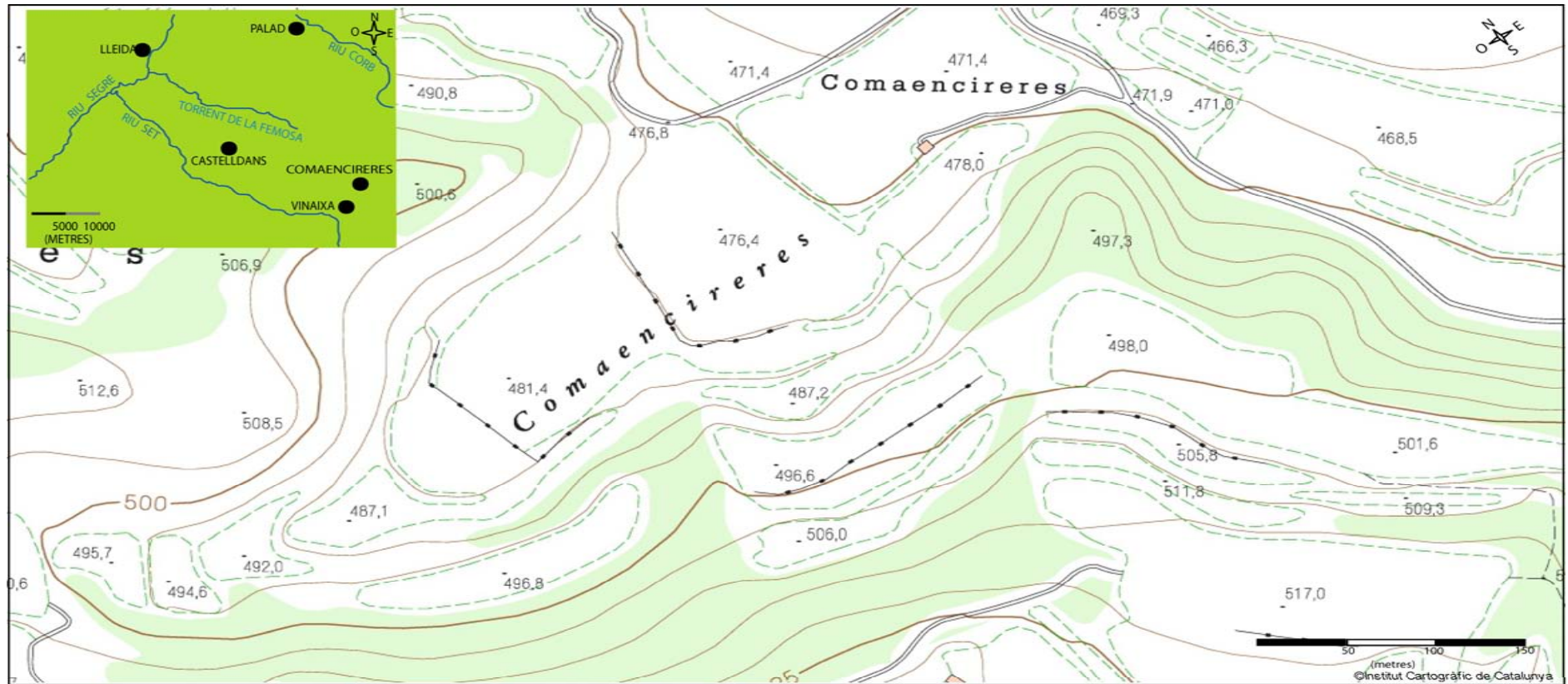
Paral·lels bibliogràfics:

Ceràmica de superfície musulmana inventariada a Collet de la Savina

COMAENCIRERES

Mapa prospecció Comaencireres. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 31	DATA: 3-10-2006
POBLACIÓ: Vinaixa	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 330619 Y: 4589480	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona amb Vinaixa, el tram final del riu Set i la vall de Vinaixa	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 476m – 500m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 2,3 ha	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **No**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Actualment és massa forestal	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Vinaixa a 853 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

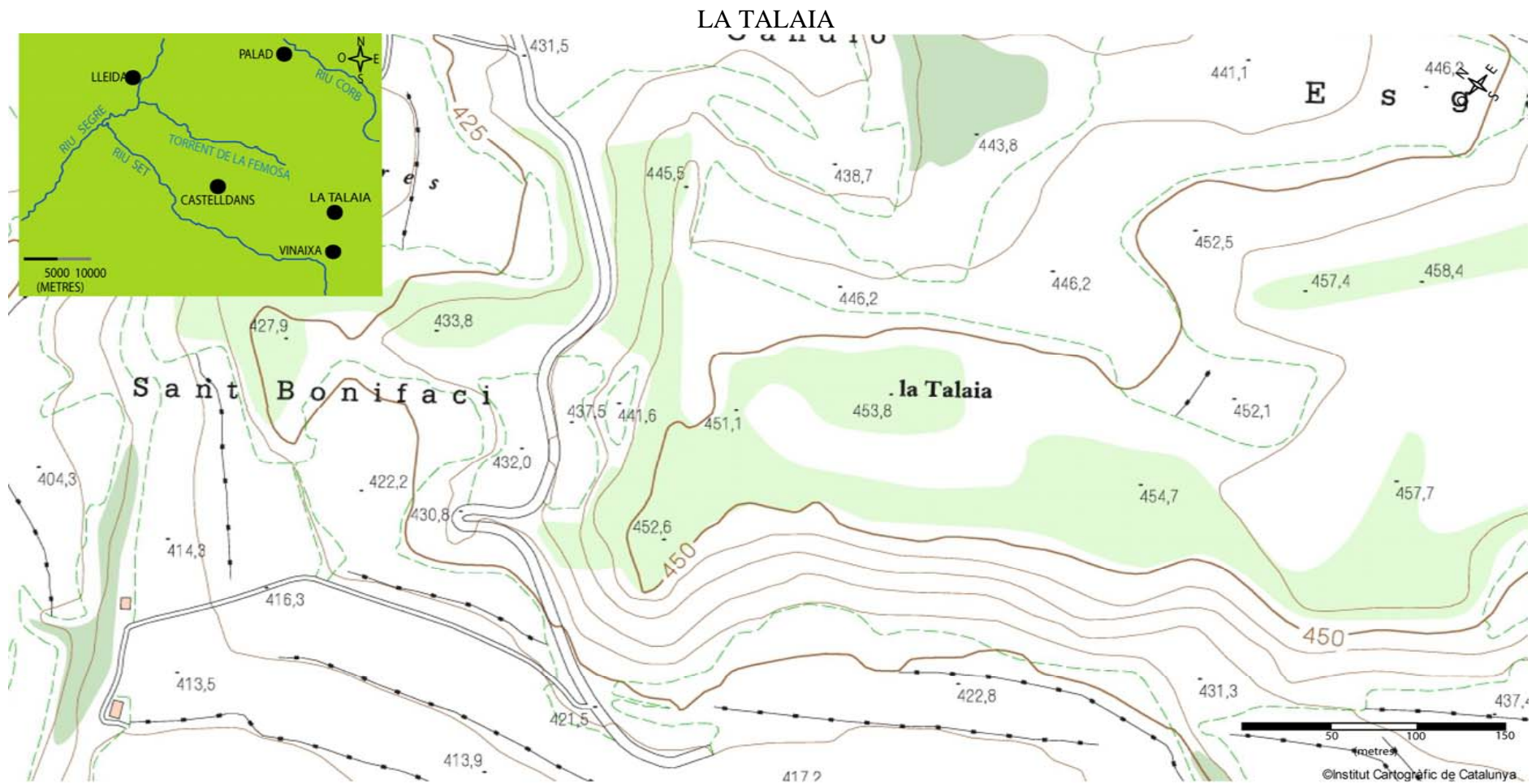
TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Comaencireres**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: No constatem la presència de cap estructura ni vestigis materials d'època andalusina, malgrat tenir l'evidència del topònim cirera

Mapa prospecció La Talaia. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 32	DATA: 5-10-2006
POBLACIÓ: Vinaixa	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 329666 Y: 4594180	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona amb la vall de Vinaixa, Vinaixa	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 430m - 450m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 0,1 ha	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **No**

TIPUS DE LIMITS DE PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Zona boscosa	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Espluga Calva a 4171 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	--	---

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **La Talaia**

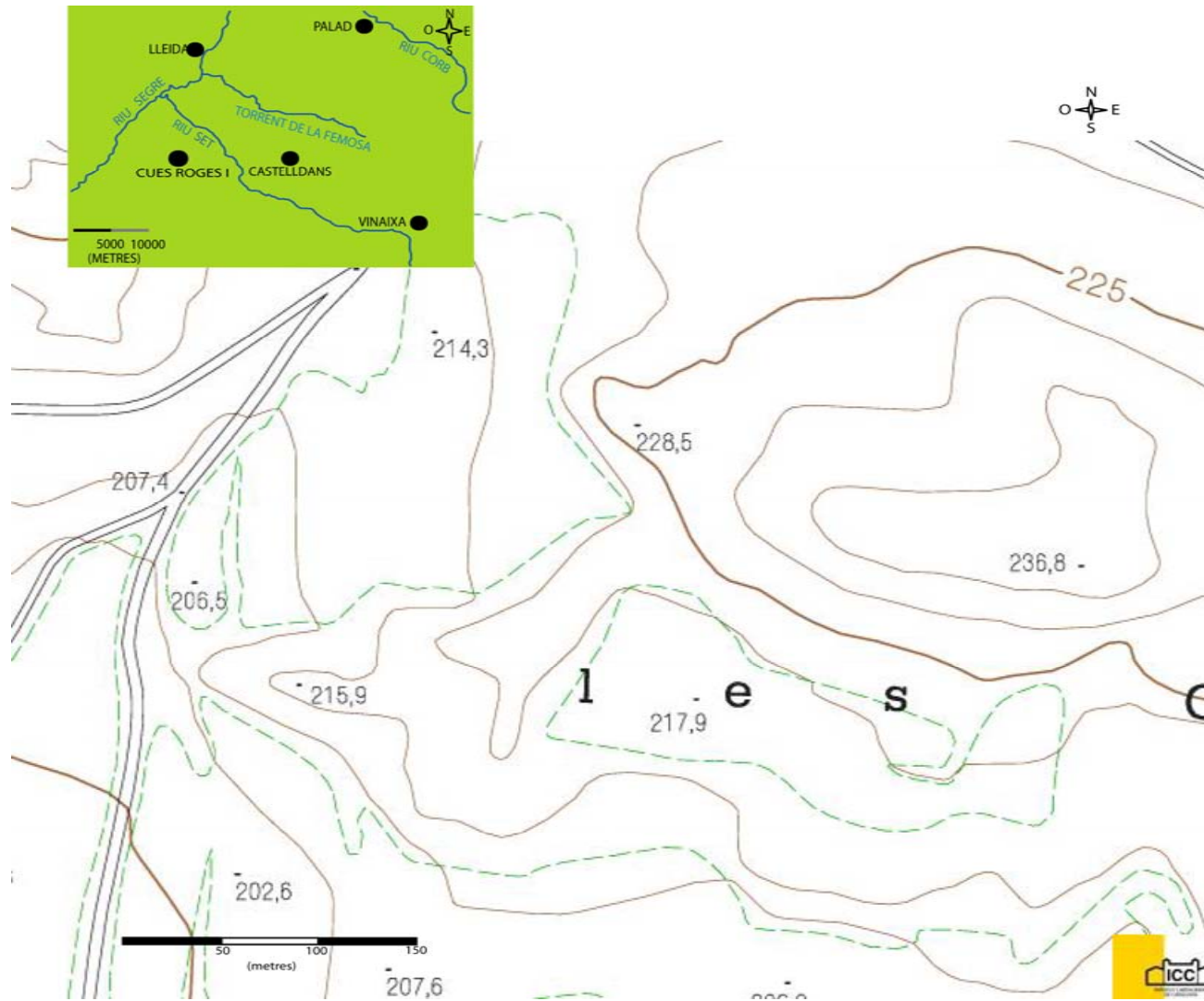

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: La vegetació ha cobert l'assentament, que segons el topònim, podria correspondre a una torre de vigilància

LES CUES ROGES I

Mapa prospecció les Cues Roges I. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 17	DATA: 7 – 11 – 2006
POBLACIÓ: Sunyer	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 299395 Y: 4598740	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal (les Cues Roges I, Sunyer)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) a mitja vessant	GEOLOGIA DEL JACIMENT: El jaciment és troba completament sobre roca calcària
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat):	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 194m - 205 m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 0,1 ha.	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Trobem una necròpolis de 4 tombes les quals tenen una direcció del cap a l'est i els peus a l'oest:**

- **Tomba 1. 1,3 m. llarg x 0,30 m. ample x 0,12 m. profunditat
0,26 m. cap
0,26 m. peus**
- **Tomba 2. 1,7 m. llarg x 0,52 m. ample x 0,42 m. profunditat
0,37 m. cap
0,47 m. peus**
- **Tomba 3. 1,8 m. llarg x 0,42 m. ample x 0,40 m. profunditat
0,50 m. peus
0,33 m. cap**
- **Tomba 4. 1,5 m. llarg x 0,37 m. ample x 0,30 m. profunditat
0,32 m. cap**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: El parcel·lari que observem és petit, al costat mateix, tot i que ha sofert una notable transformació degut a la concentració parcel·lària	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL I ALTRES JACIMENTS (m): Sunyer a 1256,54 m. Cues Roges II i III a 539,30m i 702,84 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Les Cues Roges I**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: Les tombes són considerades de banyera. Estan saquejades i en un estat de conservació no gaire bo. S'observa que el retall de la roca en la zona del cap és entre 3 i 4cm. menys profund que la resta del cos, amb el qual concluïm que el cap està lleugerament més alt que la resta del cos

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB CUES ROGES I

1

¹ Vista general de la necròpolis

2

² Tomba 1

3

4

³ Tomba I i II
⁴ Tomba II

5

⁵ Tomba III

6

⁶ Tomba IV

LES CUES ROGES II

Mapa prospecció les Cues Roges II. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 18	DATA: 7 – 11 – 2006
POBLACIÓ: Sunyer	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 299139 Y: 4598800	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona Comunal (les Cues Roges II, Sunyer)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) a mitja vessant	GEOLOGIA DEL JACIMENT: La necròpoli es troba excavada sobre roca calcària. El nucli poblacional es troba sobre argiles
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat):	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 197m - 205 m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 0,1 ha	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: En la necròpolis no constatem cap element defensiu, i en el possible poblat tampoc constatem cap element defensiu degut a l'efecte causat per la guerra civil

CONSTATAció D'ESTRUCTURES I QUINES: Tenim 8 tombes les quals tenen els caps a l'est i els peus a l'oest:

- Tomba 6. 2 m. llarg x 0,50 m. ample x 0,40 m. profunditat
0,35 m. cap
0,45 m. peus
- Tomba 7. 1,8 m. llarg x 0,40 m. ample x 0,31 m. profunditat
- Tomba 8. 1,8 m. llarg x 0,50 m. ample x 0,29 m. profunditat
0,42 m. cap
0,47 m. peus
- Tomba 9. 1,73 m. llarg x 0,30 m. ample x 0,10 m. profunditat
0,45m. cap
0,41 m. peus
- Tomba 10. 1,8 m. llarg x 0,50 m. ample x 0,15 m. profunditat
0,30 m. cap
0,39 m. peus

- Tombes 11, 12, 13, 14. degut al seu mal estat de conservació no s'aprecien correctament les mesures

Constatem que el cap també està aixecat, però en aquest conjunt només entre 2 i 4 cm. més alt que la resta del cos. No tenim restes òssies, ni materials i la morfologia de les tombes és de banyera

<p>TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Degut a la concentració parcel·lària no podem constatar quin era l'antic parcel·lari. El jaciment està afectat per un abocador de runes</p>	<p>PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL I ALTRES JACIMENTS (m): Sunyer a 1256,54 m. Amb cues roges I a 539,30m; i amb cues roges III a 165,32 m</p>	<p>INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No</p>
---	--	---

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Les Cues Roges II**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: **Anotar que actualment la necròpoli és un abocador de runes descontrolat**

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB CUES ROGES II

1

2

- ¹ Tomba V
- ² Tomba VI

3

4

³ Tomba VII
⁴ Tomba VIII

5

6

⁵ Tomba IX
⁶ Tomba X

7

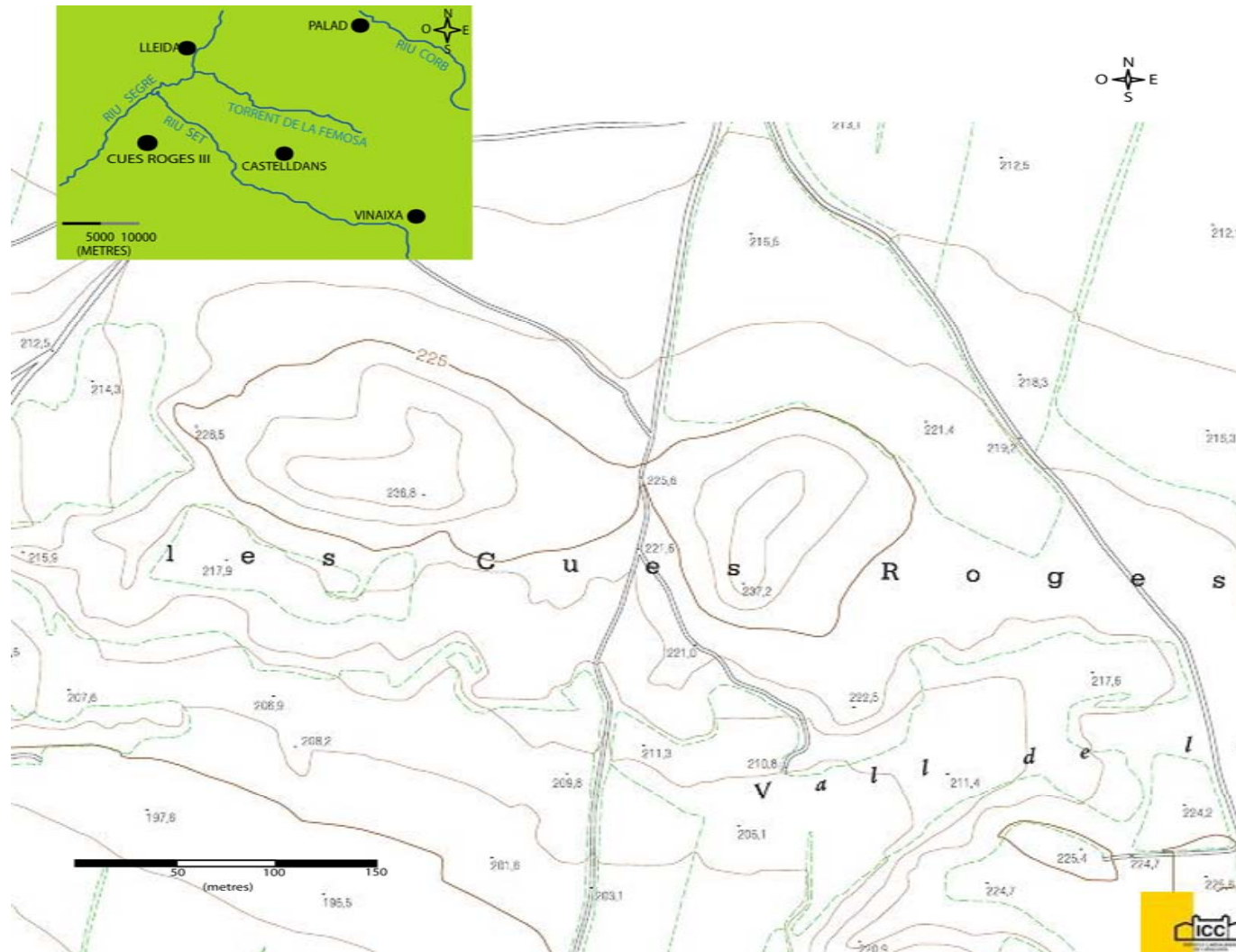
8

⁷ Tombes XI, XII, XIII

⁸ Conjunt de la necròpli de Cues Roges II

CUES ROGES III

Mapa prospecció les Cues Roges III. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 19	DATA: 7 – 11 – 2006
POBLACIÓ: Sunyer	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 298974 Y: 4598815	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal (les Cues Roges III, Sunyer)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visibilitat amb Lleida i Castellans, Tossal Gros (cirera d'Alcanó), Collet de la Cirera, Roca Cavallera, Vinfaro i Tossal del Senyor	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 195m - 205 m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **0,21 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No en constatem cap**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Degut als efectes devastadors de la guerra civil, no constatem tampoc cap mena d'estructura**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Degut a la concentració parcel·lària no podem constatar quin era l'antic parcel·lari. El jaciment està afectat per un abocador de runes	PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Sunyer a 1256,54 m. Cues Roges II i I a: 165,32 m. i 702,84 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	97	6
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Les Cues Roges III**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: Jaciment totalment destruït per elements defensius de la guerra civil. La ceràmica està molt fragmentada i conservada en molt mal estat

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB CUES ROGES III

1

2

¹ Vista general del turó on s'ubica l'assentament de Cues Roges III

² Vessant sud de l'assentament, on localitzem el material ceràmic

Nom del jaciment: Cues Roges III   Localitat: Sunyer   Comarca: Segrià

Número estudi: 127

Coordenades del jaciment: X: 298974 Y: 4598815

Núm. Ceràmica: CR III'07-1

Tipus atuell: gerra   Funció: magatzem   Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: informe   Decoració: línies horitzontals en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat ben acurat

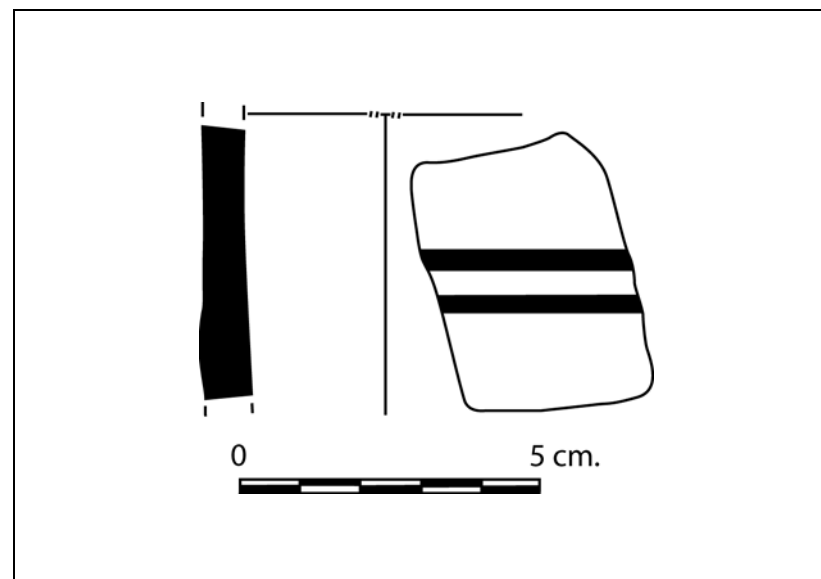
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,7 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Cues Roges III   **Localitat:** Sunyer   **Comarca:** Segrià

Número estudi: 128

Coordenades del jaciment: X: 298974 Y: 4598815

Núm. Ceràmica: CR III'07-2

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: porosa, color ataronjat, acabat ben acurat

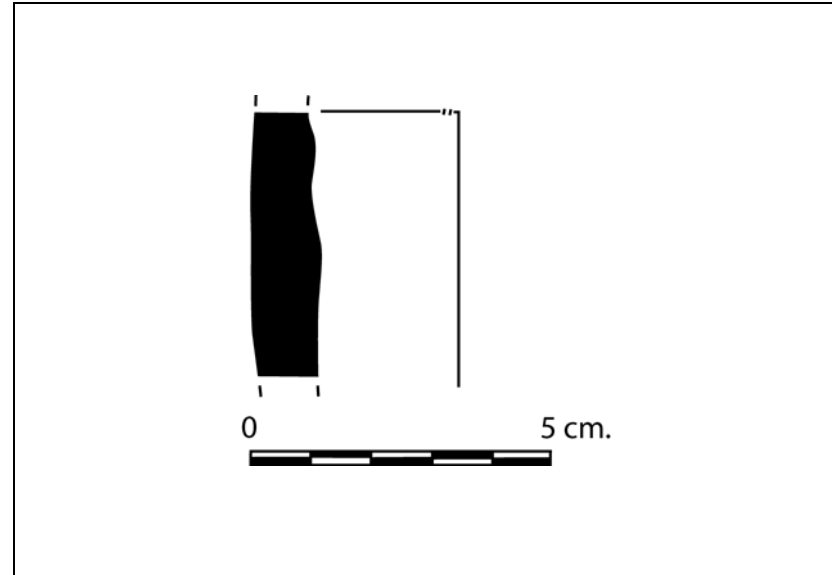
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i ferroginos.

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Cues Roges III   **Localitat:** Sunyer   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 129

Coordenades del jaciment: X: 298974 Y: 4598815

Núm. Ceràmica: CR III'07-3

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** línies geomètriques

Aplicació a la pasta: corda seca parcial

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

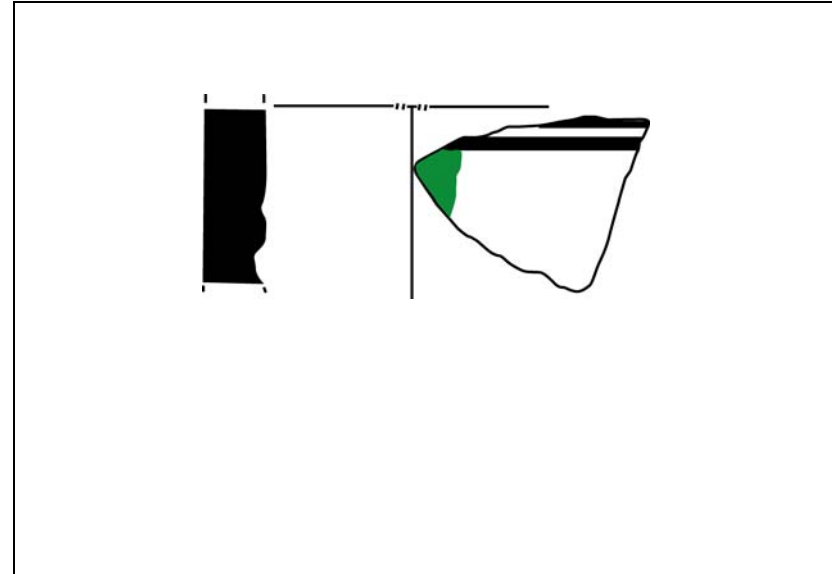
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginos.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Cues Roges III   **Localitat:** Sunyer   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 130

Coordenades del jaciment: X: 298974 Y: 4598815

Núm. Ceràmica: CR III'07-4

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica i en ziga-zaga amb manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat ben acurat

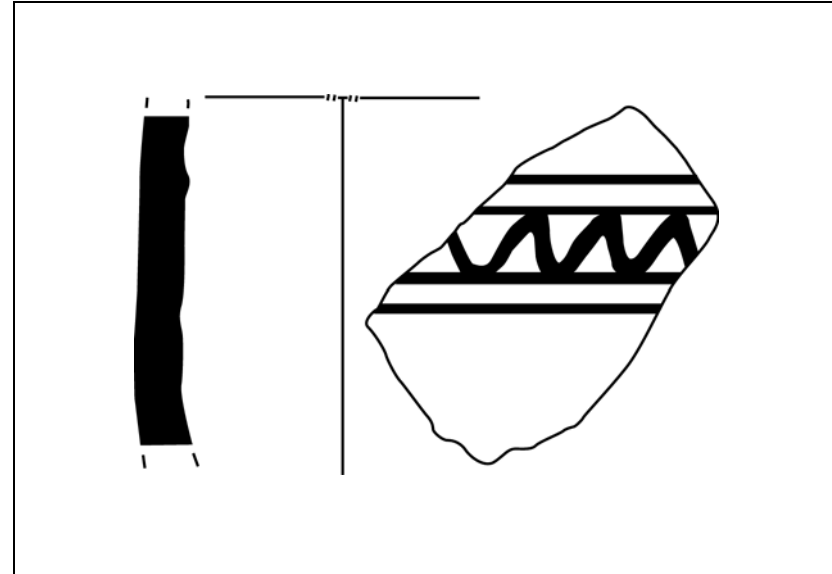
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., "La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida", *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Cues Roges III   **Localitat:** Sunyer   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 131

Coordenades del jaciment: X: 298974 Y: 4598815

Núm. Ceràmica: CR III'07-5

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

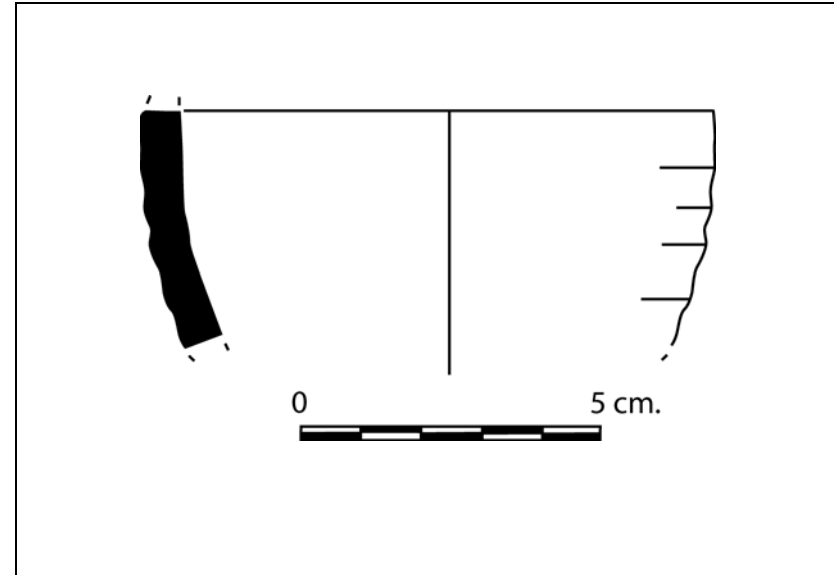
Pasta: lleugerament porosa,
color blanquinó, acabat ben acurat

ØBoca:
ØCos: 4 cm

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,8 cm

Observacions

Presenta la superfície uniforme, fruit de les ondulacions a tornejat ràpid a l'exterior

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: KIRCHNER, H., *La ceràmica de Yābisa. Catàleg i estudi dels fons del Museu d'Arqueologia d'Eivissa i Formentera*, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura, Eivissa, 2002, p. 127.

Nom del jaciment: Cues Roges III   **Localitat:** Sunyer   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 132

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: CR III'07-6

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** línia horitzontal en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

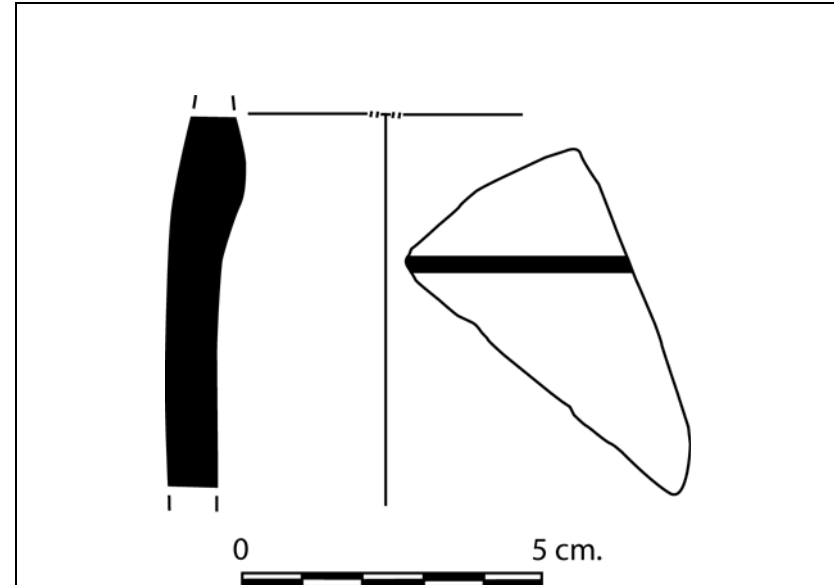
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

ØBase:

Gruix: 1 cm

Observacions

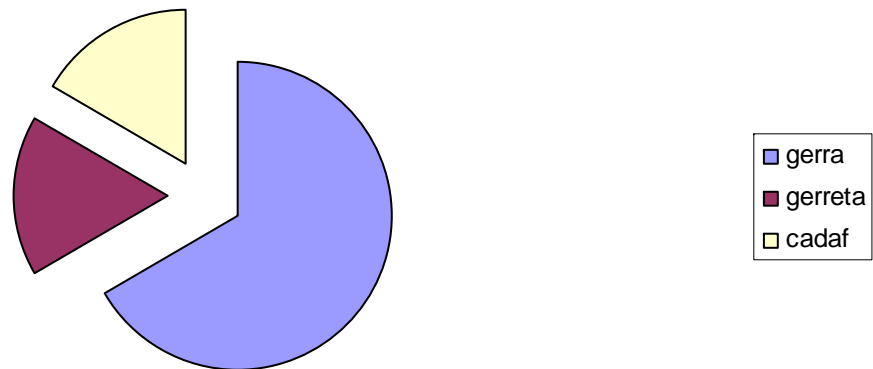

Datació: segle X - XI

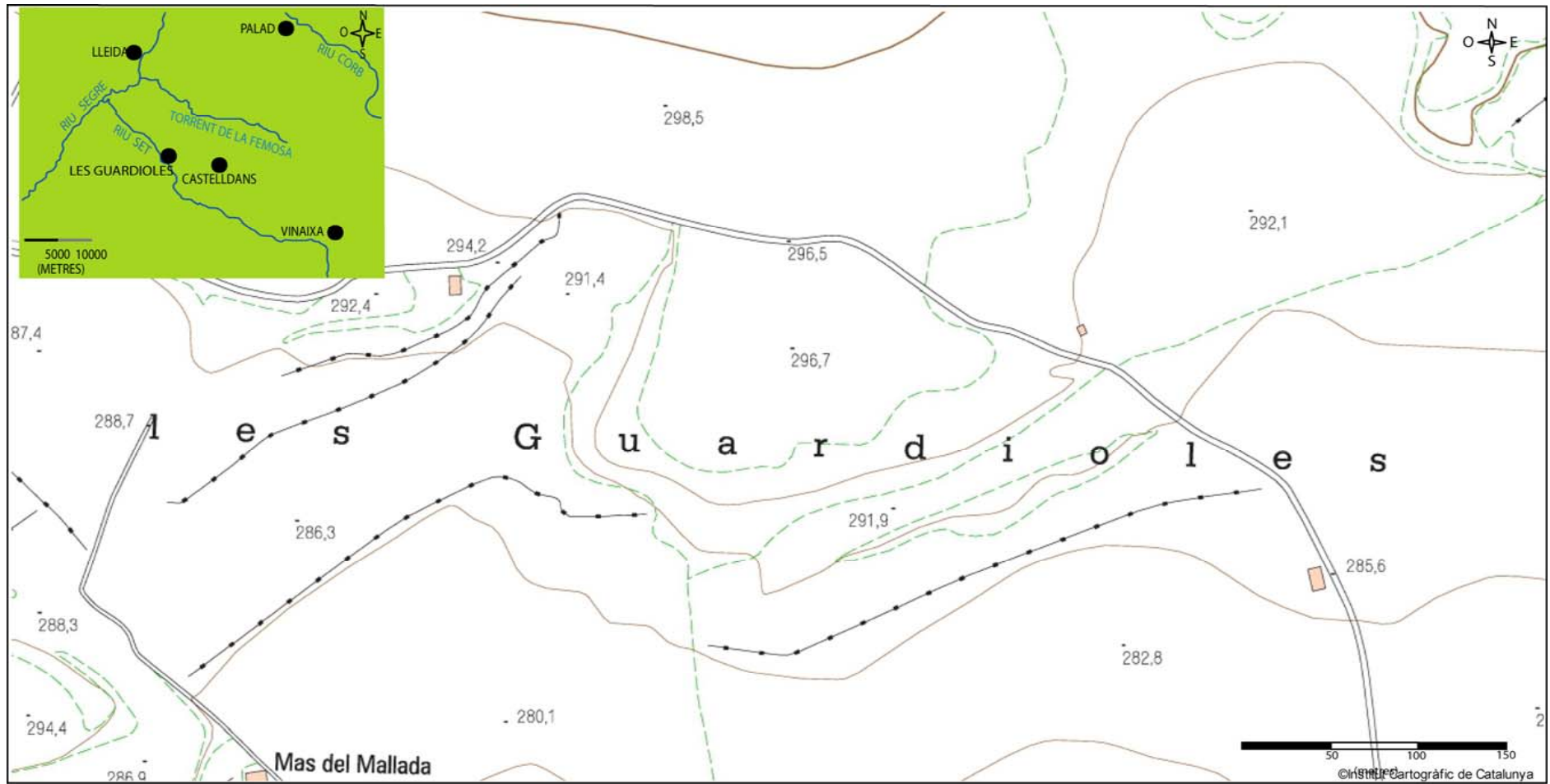
Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Ceràmica de superfície musulmana inventariada a Cues Roges

III

LES GUARDIOLES

Mapa prospecció les Guardioles. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 29	DATA: 30-11-2006
POBLACIÓ: Alcanó	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 304600 Y: 4593937	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona amb Lleida, Tossal Gros, Collet de la Cirera, Roca Cavallera, Vinfaro	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 300 m - 307m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 0,3	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **No**

TIPUS DE LIMITS DE PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Aterrassament	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Alcanó a 3500 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	--	---

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Les Guardioles**

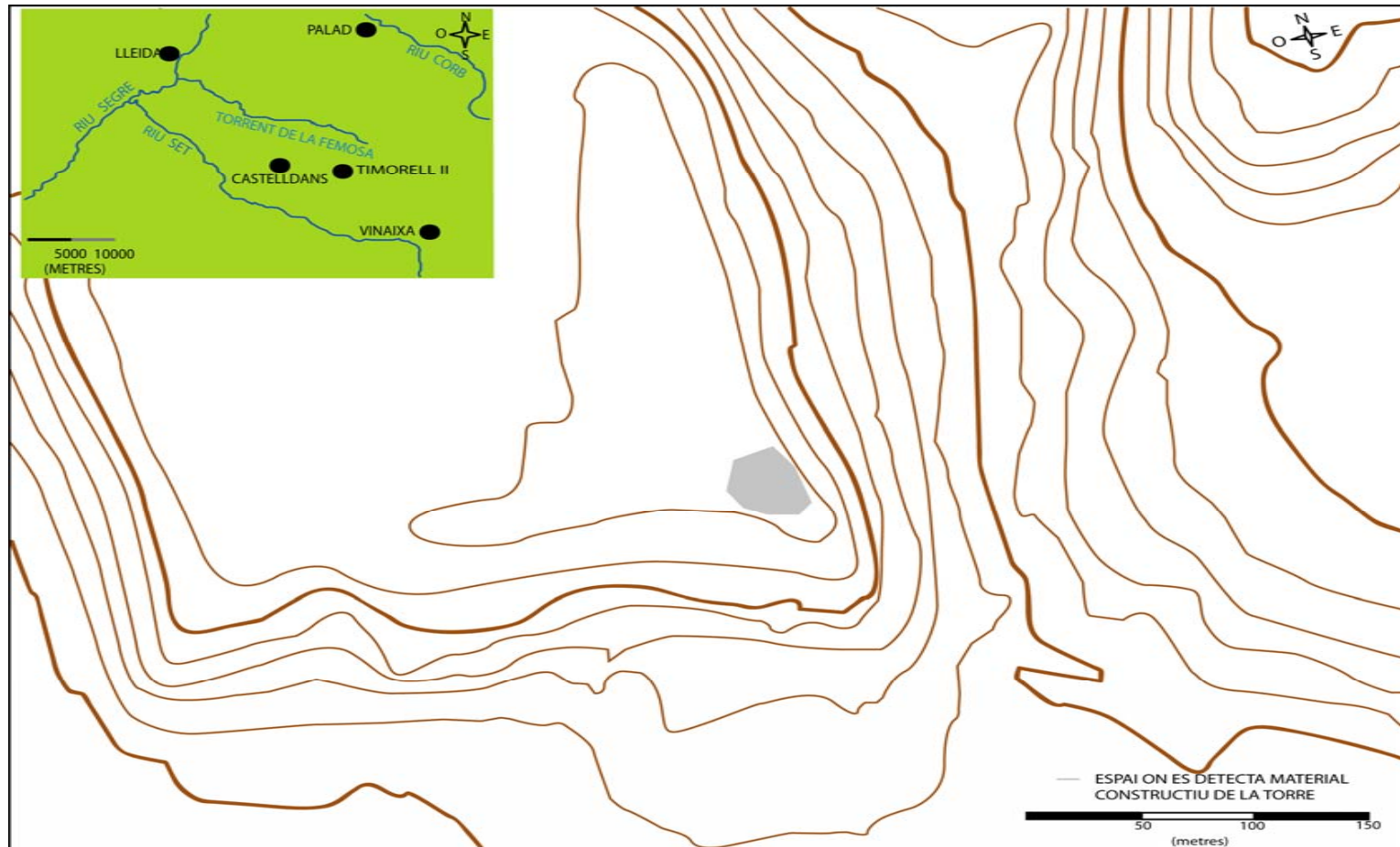
DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: El topònim Guardioles podia ser interpretat com un indicador de la presència d'un element defensiu tipus torre en el territori. La prospecció efectuada en l'àmbit on constatem la seva presència ha donat negativa pel que fa a la recerca d'elements materials

TIMORELL II

Mapa prospecció del jaciment del Timorell II. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 12	DATA: 19 – 10 – 2006
POBLACIÓ: Castelldans	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 315570 Y: 4596070	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal. (Lo Timorell II)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vesant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visibilitat amb Lleida, Timorell I, Borges Blanques, Manresana, Vinferri, Mont-lleó, Collet de la Savina i Vallseca II	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 400m - 437 m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 0,01 ha	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **L'únic element que podem constatar és la torre**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Torre probablement en origen quadrangular però que actualment s'observa circular en algun tram. Presència de morter blanc. Altament expoliada**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Terrasses d'ús agrícola, olivera	PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): A 1683,51m. del poble de Castellldans	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	56	10
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Lo Timorell II**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: Expoliació destacable del jaciment. Abundància de carbons i en un tall fet degut a l'expoli s'observa un estrat de cremació de 4 cm. de gruix. Respecte la ceràmica destaquem la presència de corda seca parcial, oxidada reduïda i comuna oxidada.

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB EL CASTELL DE CASTELLDANS

1

2

¹ Vista general del tossal on s'ubica el Timorell II

² Úniques restes visibles de la torre

3

³ Cara est de la torre on s'observa l'estat de destrucció de la torre

4

⁴ Estrat de cremació a l'interior de la torre

5

6

⁵ Imatge vers el sud on s'observa l'actual paisatge

⁶ Imatge vers l'est, al fons veiem Borges Blanques i Manresana

7

⁷ Al fons imatge de la ciutat de Lleida

Nom del jaciment: Timorell II   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 101

Coordenades del jaciment: X: 315570 Y: 4596070

Núm. Ceràmica: TIM II'07-1

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** línia en manganès

Aplicació a la pasta: corda seca parcial

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color ataronjat, acabat ben acurat

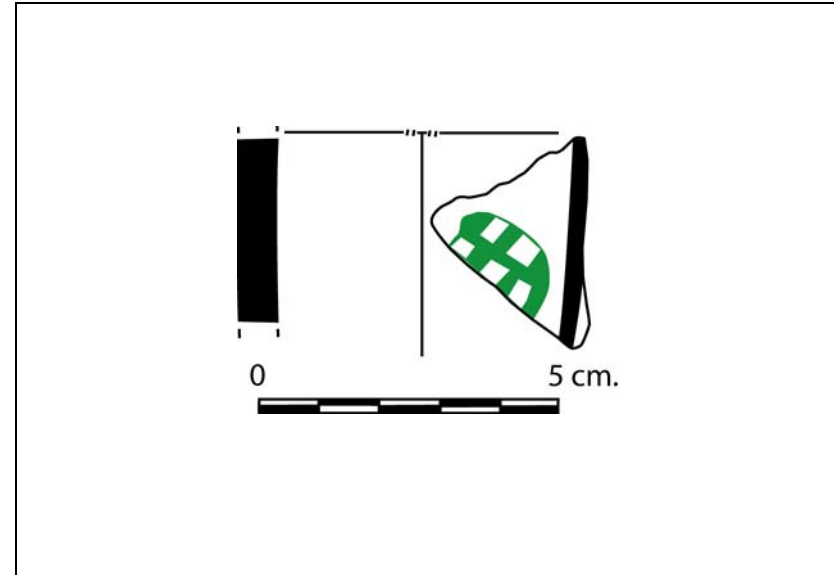
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,5 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell II   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 102

Coordenades del jaciment: X: 315570 Y: 4596070

Núm. Ceràmica: TIM II'07-2

Tipus atuell: cassola   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat verd per la cara interior

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

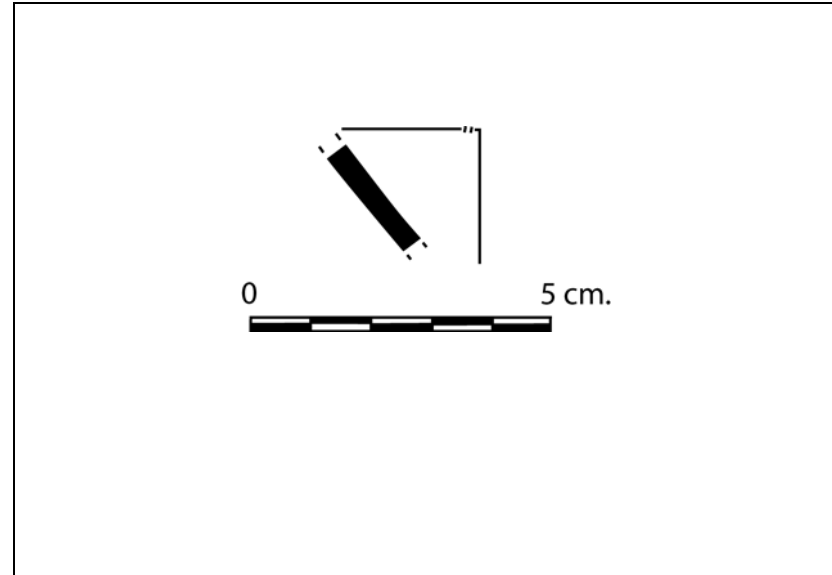
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Les reduïdes dimensions de la peça no permeten assegurar la seva cronologia

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Timorell II   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 103

Coordenades del jaciment: X: 315570 Y: 4596070

Núm. Ceràmica: TIM II'07-3

Tipus atuell: cassola   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: base   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat poc acurat

ØBoca:

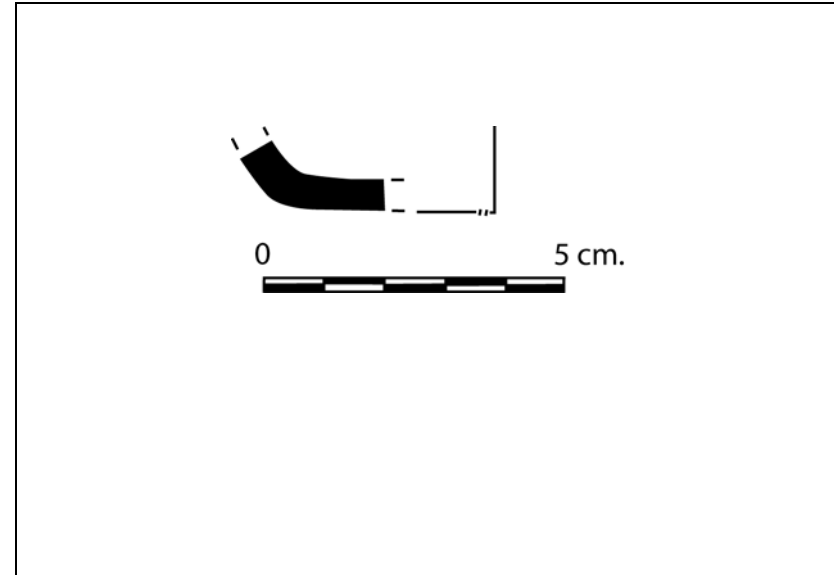
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XVII - XVIII

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Timorell II   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 104

Coordenades del jaciment: X: 315570 Y: 4596070

Núm. Ceràmica: TIM II'07-4

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

øBoca:

øCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

øBase:

Gruix: 0,4 cm

Observacions

Les reduïdes dimensions de la peça no permeten extreure una cronologia

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Timorell II   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 105

Coordenades del jaciment: X: 315570 Y: 4596070

Núm. Ceràmica: TIM II'07-5

Tipus atuell: safra   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per la cara interna

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: porosa,
color rosat, acabat ben acurat

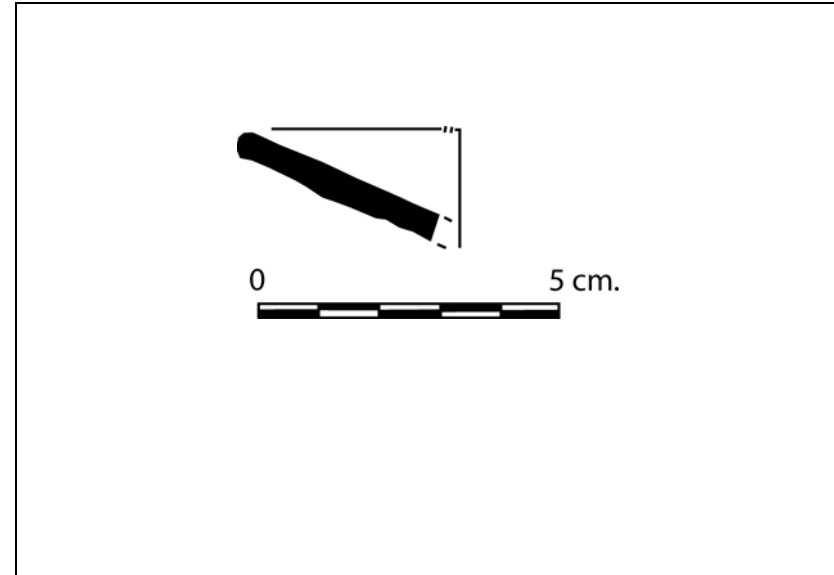
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,7 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell II   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 106

Coordenades del jaciment: X: 315570 Y: 4596070

Núm. Ceràmica: TIM II'07-6

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

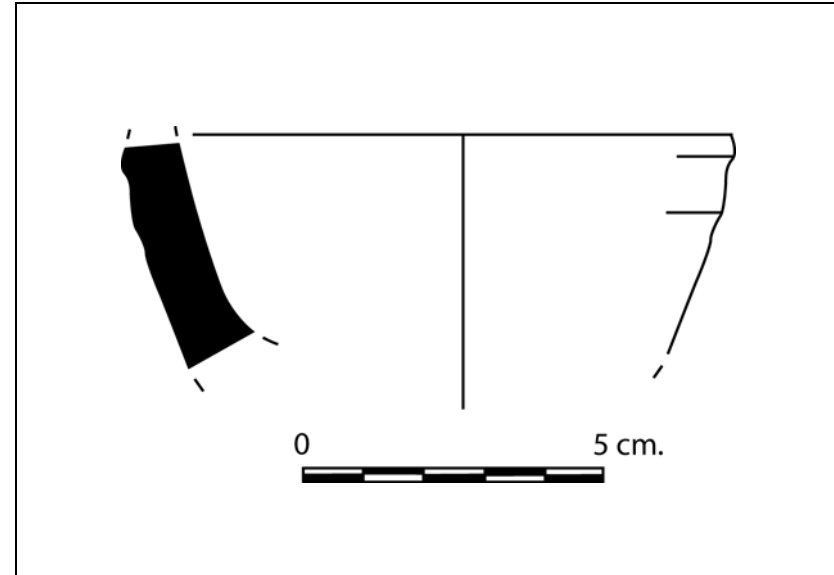
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,9 / 1,3 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: KIRCHNER, H., *La ceràmica de Yābisa. Catàleg i estudi dels fons del Museu d'Arqueologia d'Eivissa i Formentera*, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura, Eivissa, 2002, p. 127

Nom del jaciment: Timorell II   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 107

Coordenades del jaciment: X: 315570 Y: 4596070

Núm. Ceràmica: TIM II'07-7

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** línia

Aplicació a la pasta: corda seca parcial

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color blanc, acabat ben acurat

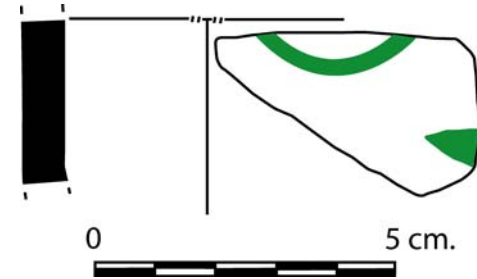
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,8 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell II   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 108

Coordenades del jaciment: X: 315570 Y: 4596070

Núm. Ceràmica: TIM II'07-8

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat ben acurat

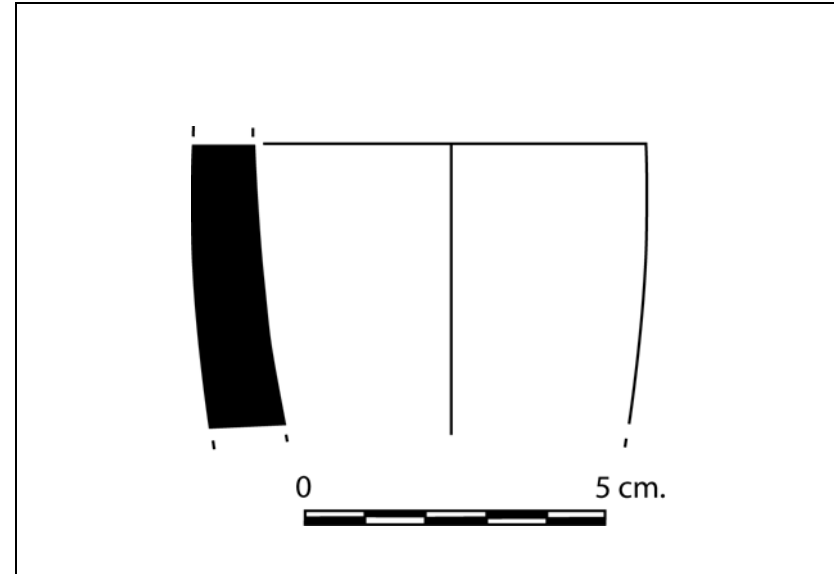
ØBoca:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØCos:

ØBase:

Gruix: 1,2 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell II   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 109

Coordenades del jaciment: X: 315570 Y: 4596070

Núm. Ceràmica: TIM II'07-9

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta: corda seca parcial

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

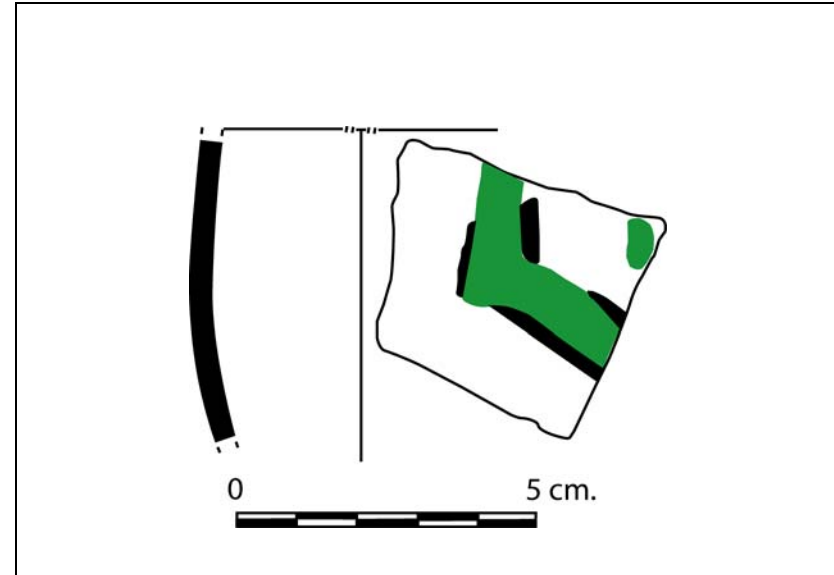
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,8 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell II   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 110

Coordenades del jaciment: X: 315570 Y: 4596070

Núm. Ceràmica: TIM II'07-10

Tipus atuell: tenalla   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: nansa   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

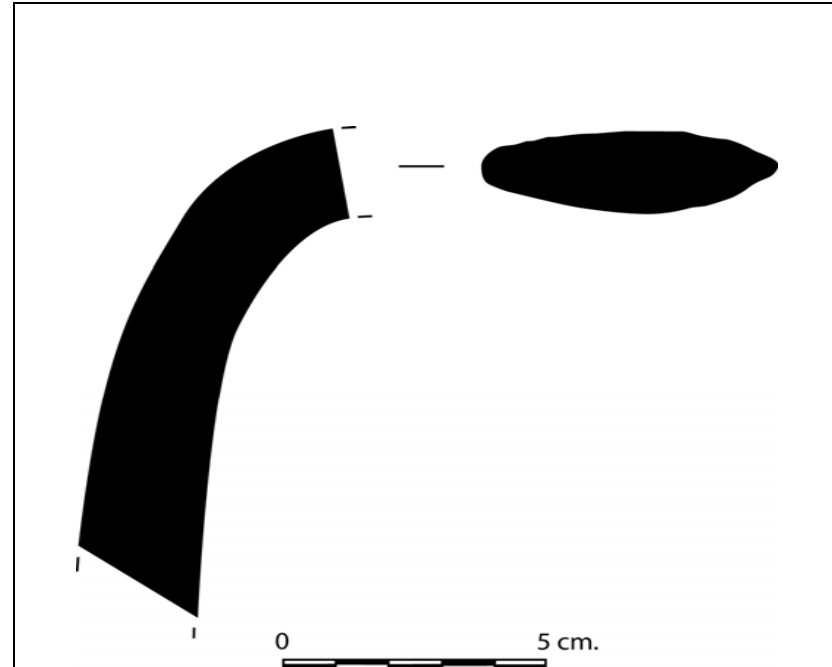
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

ØBase:

Gruix: 2,4 cm

Observacions

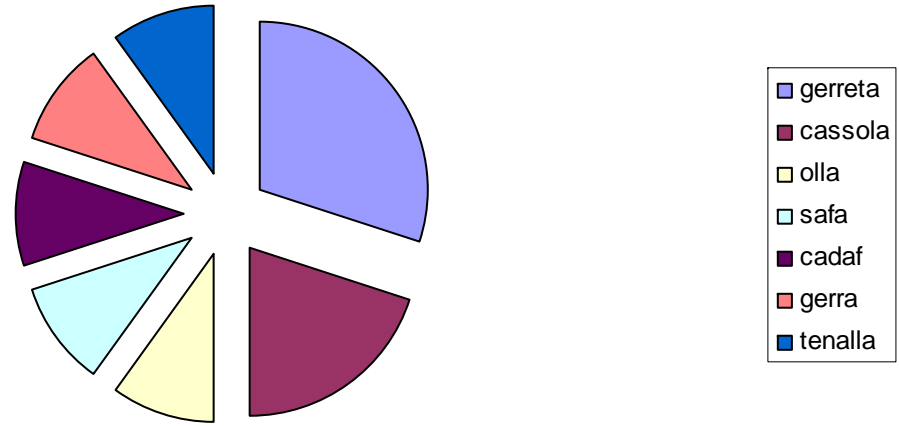

No sabem la cronologia de la peça degut a que ens falta més informació

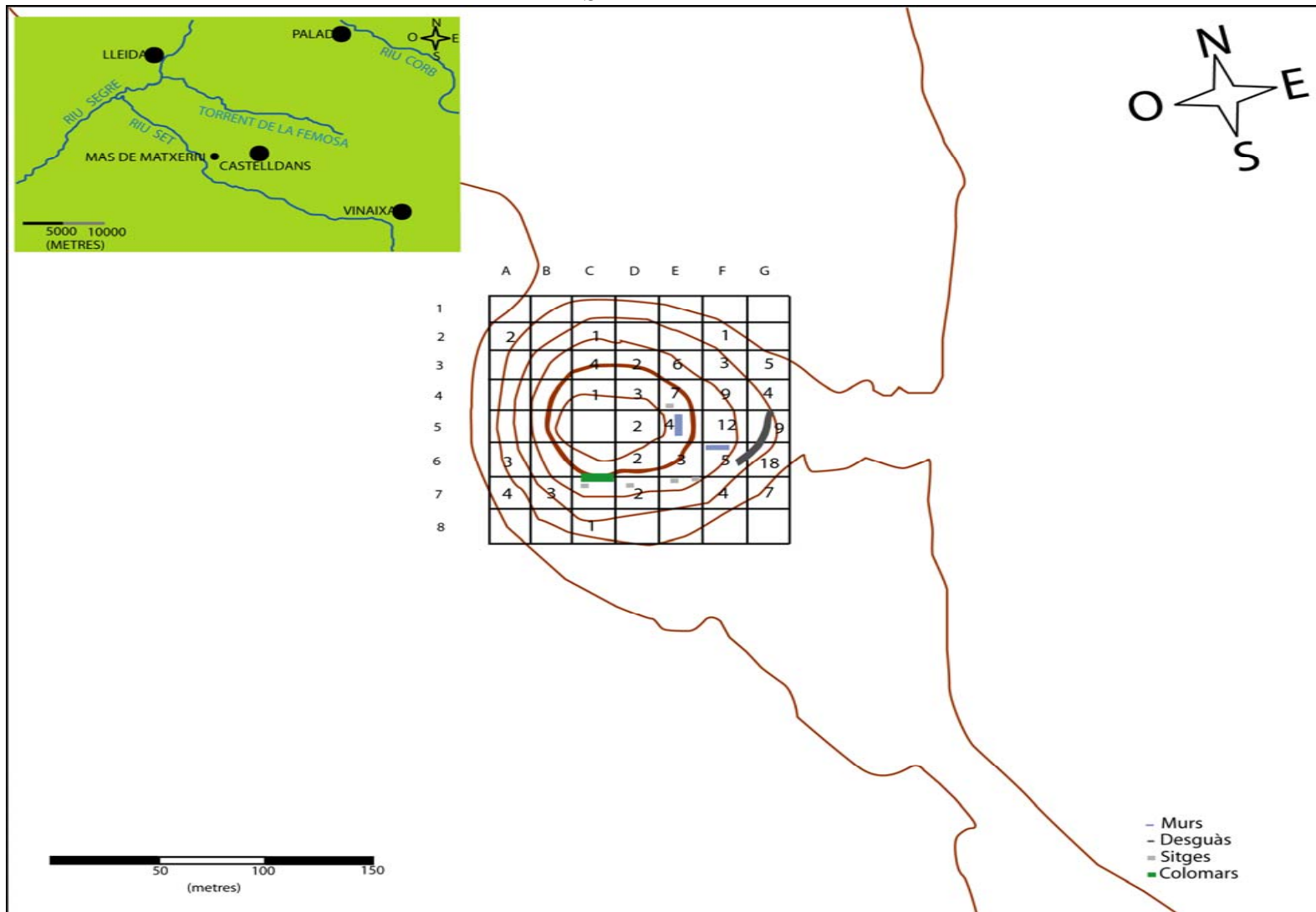
Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Ceràmica de superfície musulmana inventariada a Timorell II

MAS DE MATXERRI

Mapa prospecció Mas de Matxerri. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 1	DATA: 10-10-2006
POBLACIÓ: Castelldans	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 309806 Y: 4509140	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona Comunal-Partida de Matxerri
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) Jaciment en altura i mitja vessant	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació est formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica. Poca erosió del sòl
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm o també zona de pastura	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona amb Lleida i tot el pla de Lleida fins arribar al pre-Pirineu; bona amb Matxerri II, Mas de Melons, la cirera d'Alcanó, Vinfaró, Vinatesa, Tabac, Vinferri, Montlleó, Coniaquera, la Femosa, Vensilló, Vinquin	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 280m - 320 m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **1,15 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: La superfície de l'assentament de Mas de Matxerri és molt pobra pel que fa a la detecció d'estructures muràries. És localitzen carreus rectangulars, ben tallats en les vessants, i només en un únic cas s'intueix a mitja vessant un petit fragment de mur, sense precisar la seva funció

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: A la part superior del turó no és localitzen restes de murs ni ceràmica. És a mitja vessant on constatem petites restes de murs. A part dels murs, l'assentament estava provist a la part inferior del turó d'una sitja a la cara est, i quatre sitges disperses en la cara sud est, sud i oest. A la cara sud i aprofitant la roca sucrera que hi floreix, hi localitzem sis colomars. Finalment, a la cara est trobem un tram de desguàs que surt de l'interior de l'almúnia per dipositar les aigües residuals a l'exterior

<p>TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: El jaciment es troba en un turó. Les parcel·les que s'extenen al llarg de la Vall de Matxerri tenen una morfologia rectangular. Al llarg del recorregut de la vall localitzem basses d'emmagatzemar aigua i pous. Avui estan secs</p>	<p>PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL I D'ELS JACIMENTS (m): El jaciment està situat a 4115,83 m. de Castelldans i 4166,00 m d'Aspa. Mas de Melons a: 2822,58 m. Tossal de les Forques a: 4917,98 m. Matxerri II: 726,97m</p>	<p>INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: Cap</p>
---	--	---

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	127	22
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Mas de Matxerri**. El topònim ve de l'àrab *majarr* que significa fer córrer l'aigua. GROOM, N., *A Dictionary on Arabia topography an placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 166

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: **No hi ha documentació**

OBSERVACIONS: En l'assentament de Mas de Matxerri també s'hi deixen entreveure les restes de la Guerra Civil per mitjà de trinxeres a la part superior

---

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB EL MAS DE MATXERRI

1 Visió del turó on s'ubica l'assentament de Mas de Matxerri

2 Imatge de la ciutat de Lleida, al nord de l'assentament

3

³ Imatge de la part superior de l'assentament de Mas de Matxerri, orientada vers l'est

4

⁴ Imatge del desguàs excavat a la roca sucrera i, ubicat a la cara est del turó

5

6

⁵ Sitja 1 ubicada al capdamunt del turó

⁶ Sitja 2 ubicada a la vessant sud-est

7

8

⁷ Sitja 3 ubicada a la vessant sud del turó

⁸ Sitja 4 ubicada a la vessant sud del turó

9

⁹ Sitja 5 ubicada a la vessant sud-oest del turó

10

¹⁰ Colomars picats a la roca sorrenca. Vessant sud del turó

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 047

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-1

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: carena   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

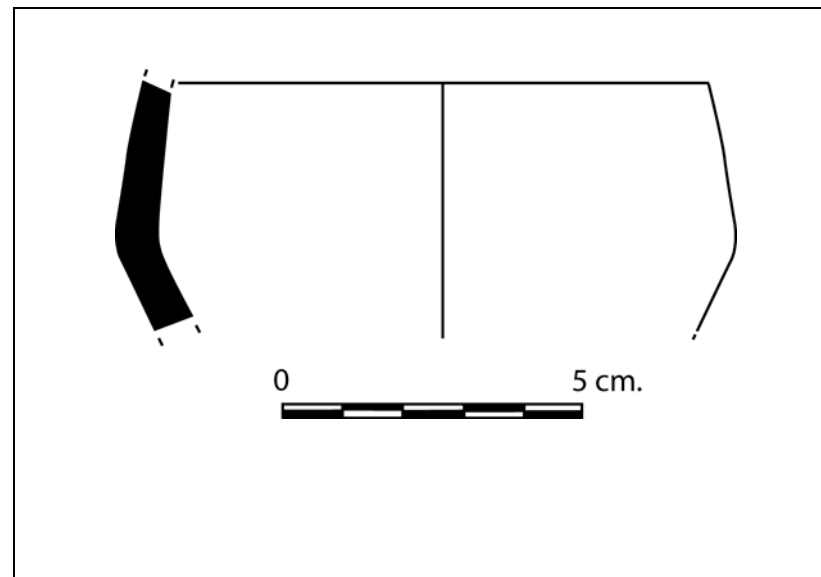
Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

ØBoca:
ØCos: 3,5 cm
ØBase:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Degut a l'absència d'un context estratigràfic, ens és impossible establir la cronologia de la peça

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 048

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-2

Tipus atuell: tenalla   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica amb manganès

Aplicació a la pasta: regalim de vidriat verd a la cara externa

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
color rosat, acabat ben acurat

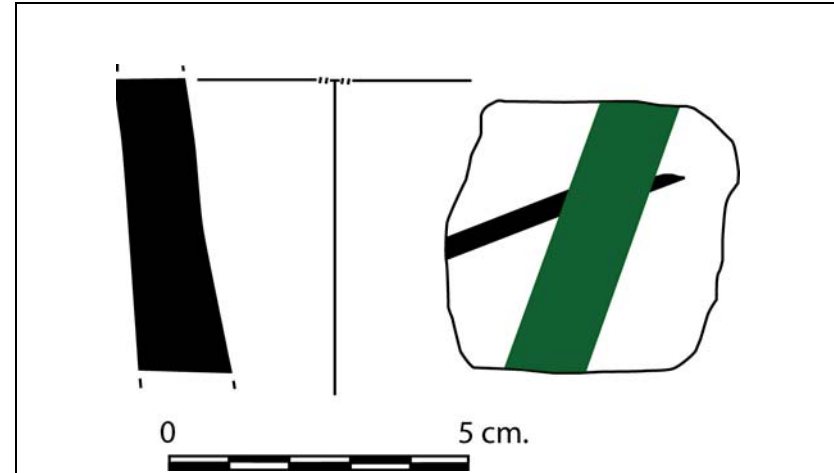
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 2 cm

Observacions

Datació: segle XVII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 049

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-3

Tipus atuell: tenalla   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: base   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
color taronja, acabat poc acurat

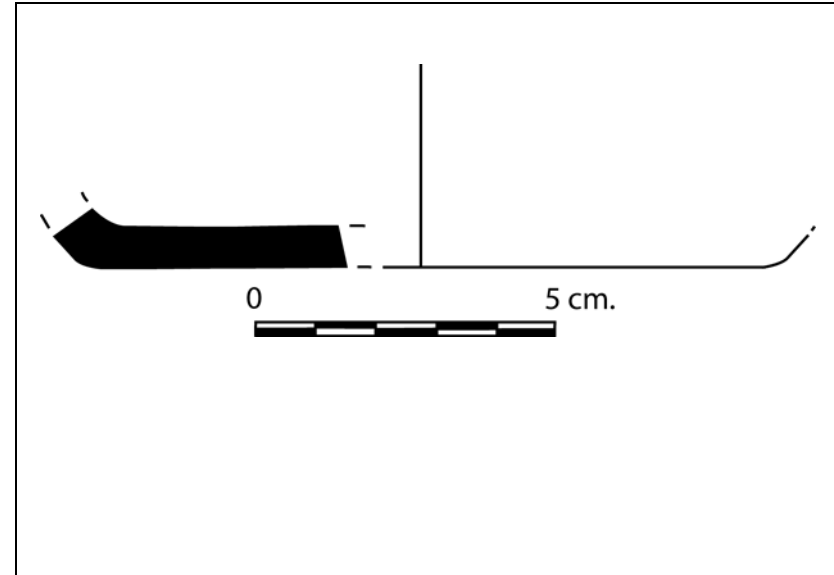
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase: 4,5 cm

Gruix: 0,8 cm

Observacions

Datació: segle XVII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 050

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-4

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

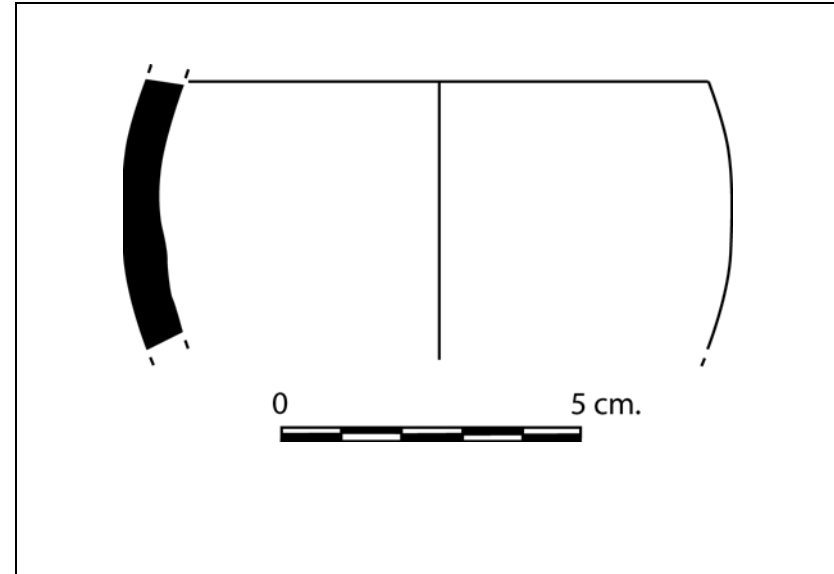
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

La producció de ceràmica grisa és detecta en tota l'edat mitjana; sense un context estratigràfic és difícil per nosaltres contextualitzar la peça

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 051

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-5

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

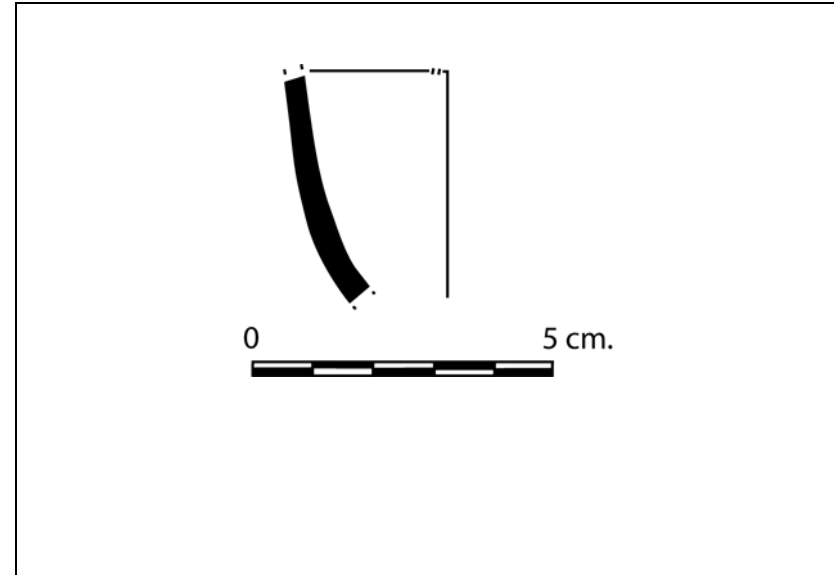
∅Boca:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

∅Cos:

∅Base:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

La producció de ceràmica grisa és detecta en tota l'edat mitjana; sense un context estratigràfic és difícil per nosaltres contextualitzar la peça

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 052

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-6

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:** incisions

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

ØBoca:

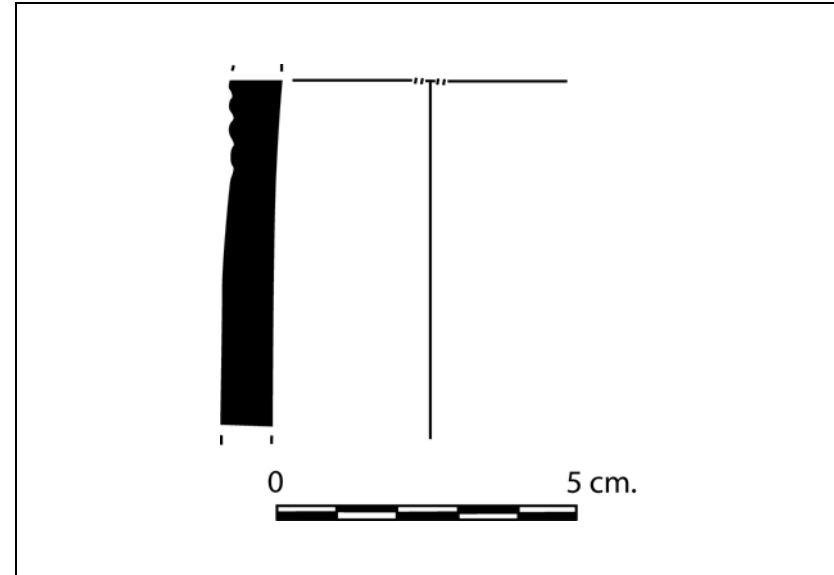
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,7 cm

Observacions

Datació: segle XV

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 053

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-7

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

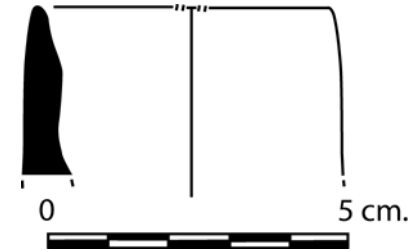
∅Boca:

∅Cos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

∅Base:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 054

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-8

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** línia amb manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

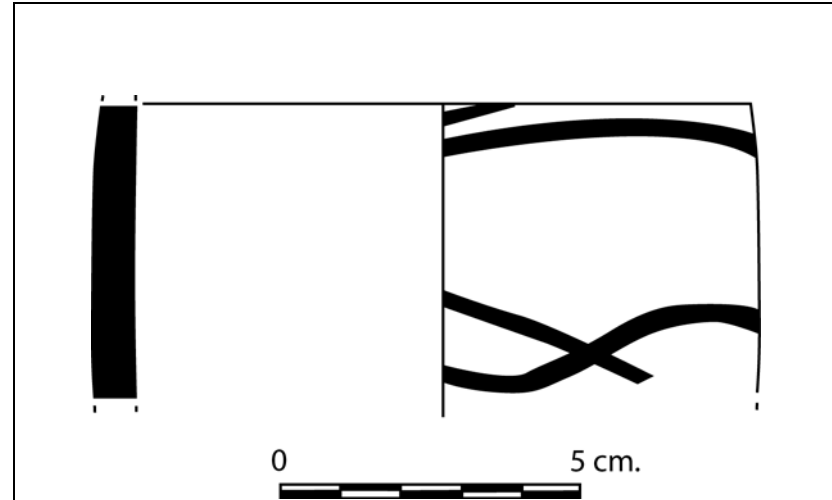
Dimensions en cm.

ØBoca:

ØCos: 4 cm

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., “La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10, (Lleida, 2000), p. 293-318

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 055

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-9

Tipus atuell: ?   **Funció:**   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

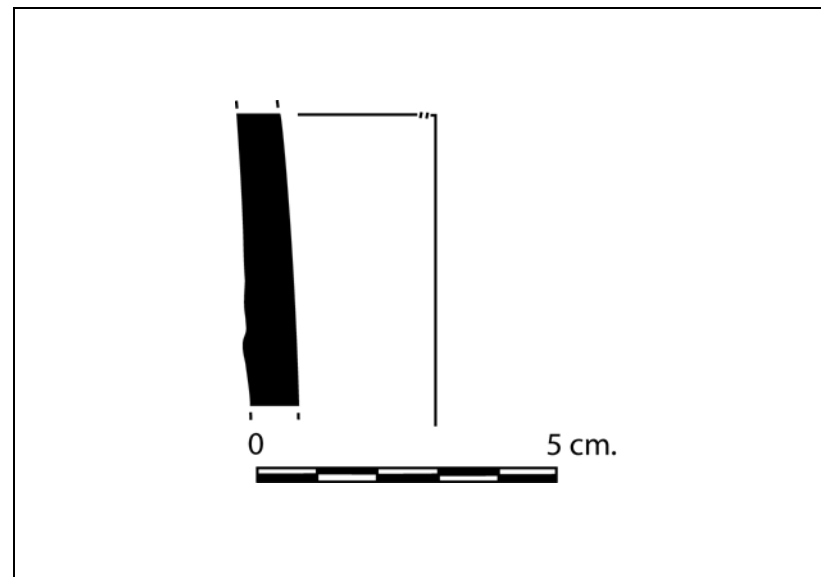
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Empty rectangular box for observations.

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 056

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-10

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

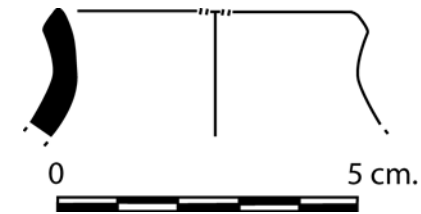
∅Boca:

∅Cos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

∅Base:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 057

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-11

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

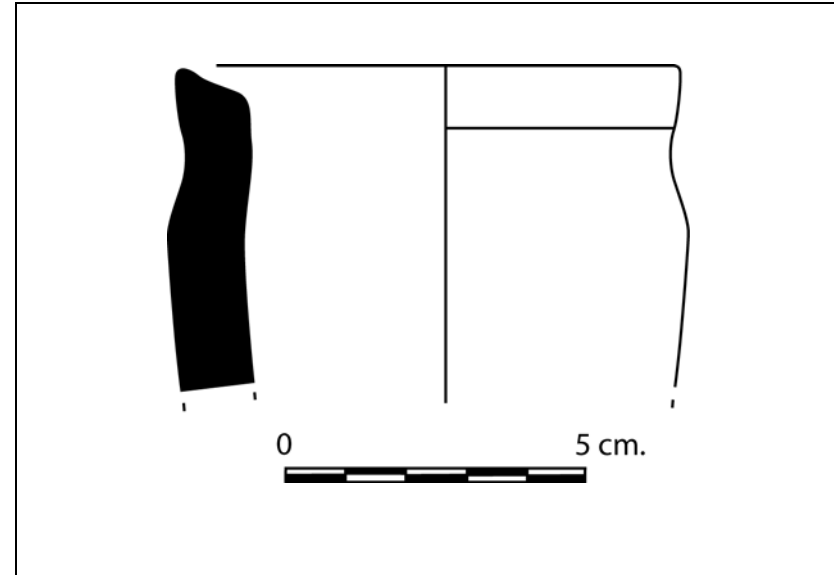
ØBoca: 3 cm

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 1,3 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 058

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-12

Tipus atuell: tapadora   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

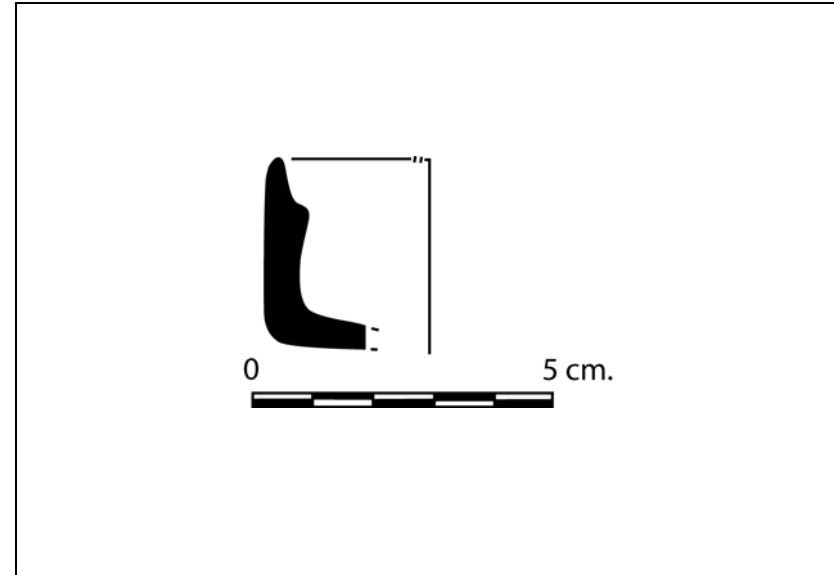
∅Boca:

∅Cos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

∅Base:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 059

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: MT'07-13

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** línies geomètriques en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat ben acurat

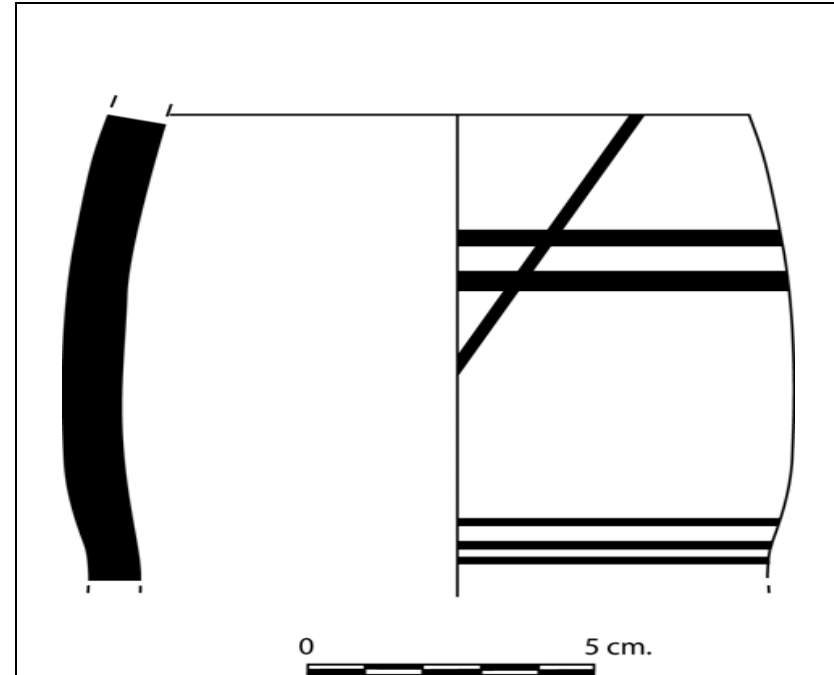
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 1,2 cm

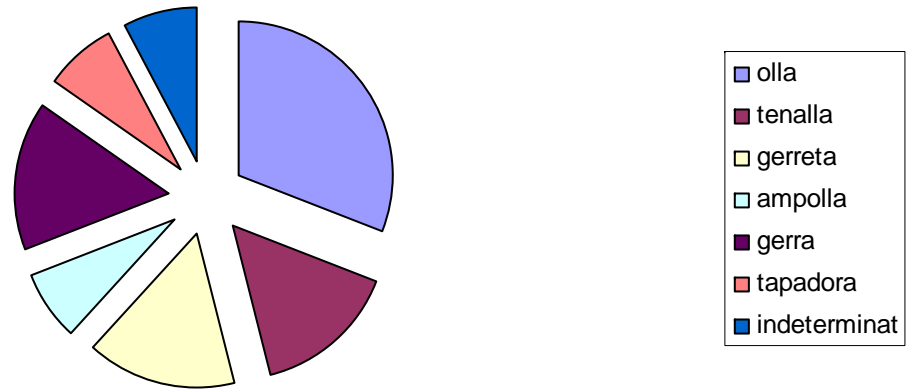

Observacions

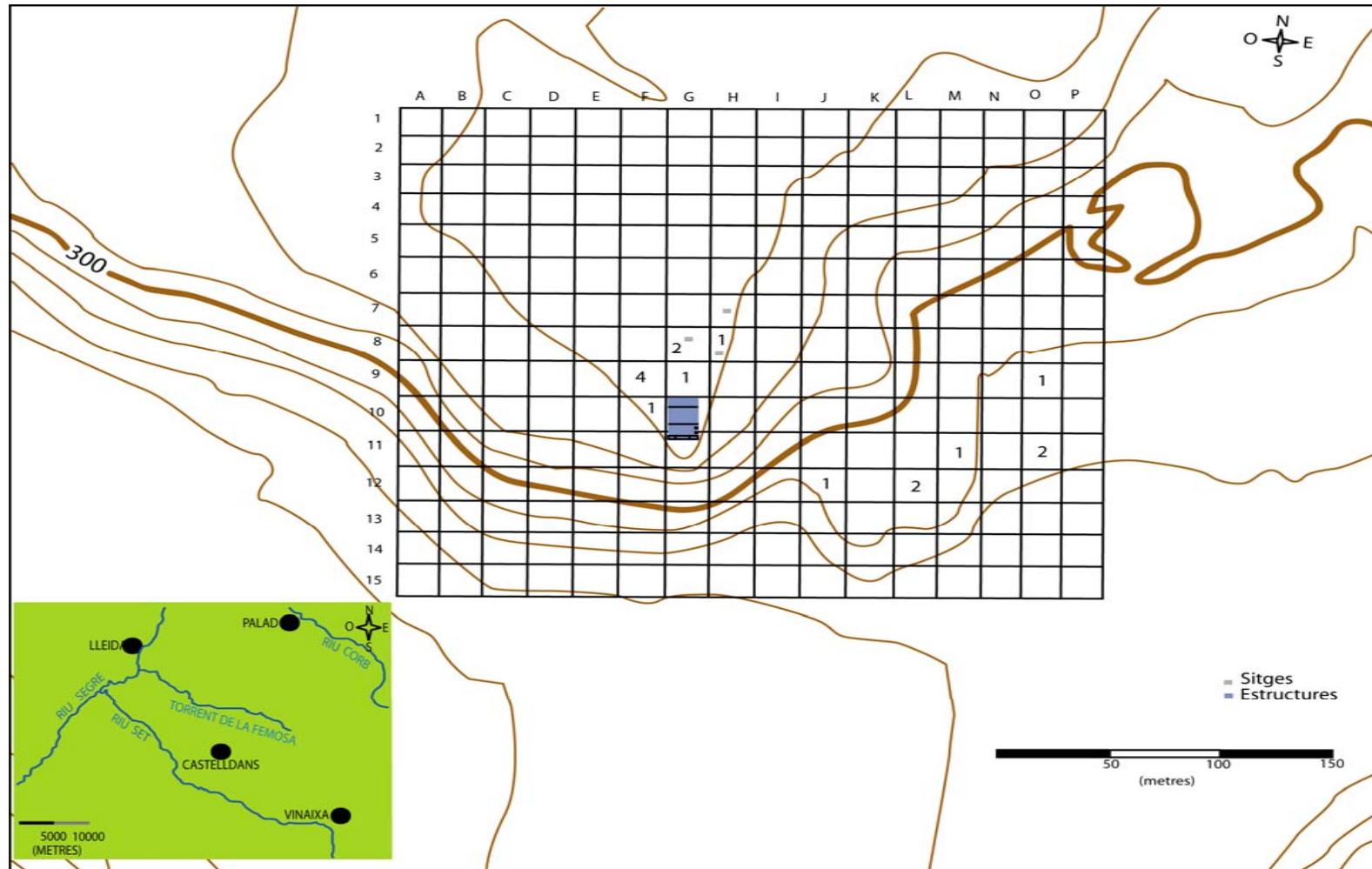
Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., “La vaixel·la andalusina de la primera meitat del segle X apareguda a la ciutat de Lleida”, *Revista d'Arqueologia de Ponent*, 10 (Lleida, 2000), p. 293-318

Ceràmica de superfície musulmana inventariada a Mas de Matxerri

MAS DE MELONS

Mapa prospecció Mas de Melons. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 28	DATA: 22-05-2005
POBLACIÓ: Castelldans	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 308665 Y: 4595498	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR: Zona particular, (Mas de Melons)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) Jaciment en altura sobre la Vall de Melons	GEOLOGIA DEL JACIMENT: El jaciment, a diferència dels vistos fins ara, s'ubica a l'extrem del costat dret de la vall de Melons, que forma un petit altiplà. La seva ubicació és exclusivament a sobre de la roca calcària
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): La visibilitat permet comunicar-se amb la Roca Cavallera, la Cirera d'Alcanó, Mas de Matxerri i s'insinúa Lleida	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 282m - 317 m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 0,20 ha	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **A uns metres de les principals estructures constatem la presència de tres sitges, dos amb boca rectangular i una amb boca triangular. Dins l'assentament el que crida l'atenció és que està construït sobre la roca calcària, en el qual hi observem dues estances rectangulars. Vinculades a les estances hi ha una serie de cubetes i conductes per a líquids que es distribueixen arreu de l'assentament**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: El parcel·lari de la Vall de Melons té una morfologia rectangular, típica de regadiu. S'hi observen restes d'una bassa just sota de l'assentament	PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Aspa a 2875,16 m. El Cogul a 2561,68 m. Casteldans a 5128,87 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	---	--

MATERIAL DEL JACIMENT

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	27	16
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Mas de Melons**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: L'actual utilització de l'espai immediat del mas de Melons ha estat un motiu de pes que ha deteriorat la conservació de l'assentament, així com la dificultat d'estudiar-lo degut a l'escassetat d'elements materials que ens poden servir de guies

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB MAS DE MELONS

¹ Vista general des del fons de la vall de Melons cap a l'assentament de mas de Melons

² Espadat on s'ubica l'assentament de mas de Melons

3

4

³ Sitja 1 rectangular, excavada a la roca calcària, està sent utilitzant com un abocador

⁴ Sitja 2 rectangular, excavada a la roca calcària

⁶ Sitja 3, lleugerament rectangular, excavada a la roca calcària

⁷ Sitja 4, lleugerament rectangular, excavada a la roca calcària

7

8

7 Imatge de les estructures rectangulars excavades a la roca calcària

8 Imatge de les estructures rectangulars i les interconnexions ubicades a les bases del retall de la roca calcària

9

10

⁹ Cubeta 1 quadrada amb orifici de sortida al fons; comunica amb una de les dues estances rectangulars

¹⁰ Orifici de sortida de la cubeta 1 al fons de la imatge, i com comunica amb l'estança rectangular

11

12

¹¹ Retalls rectangulars a la roca en posició esglaonada

¹² Cubeta 2 quadrada

Nom del jaciment: Mas de Melons   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 087

Coordenades del jaciment: X: 308665 Y: 4595498

Núm. Ceràmica: MM'07-1

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:** incisions

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

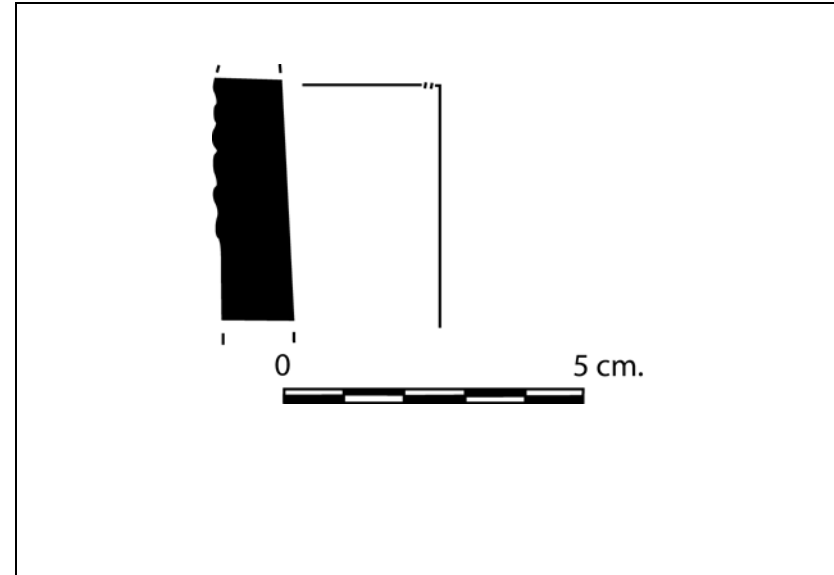
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 1,1 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Mas de Melons   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 088

Coordenades del jaciment: X: 308665 Y: 4595498

Núm. Ceràmica: MM'07-2

Tipus atuell: cassola   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

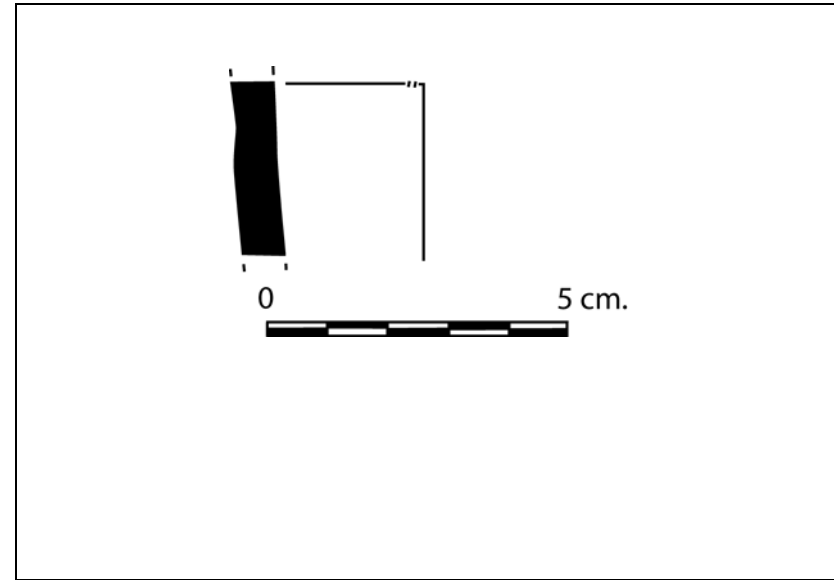
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,7 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Mas de Melons   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 089

Coordenades del jaciment: X: 308665 Y: 4595498

Núm. Ceràmica: MM'07-3

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

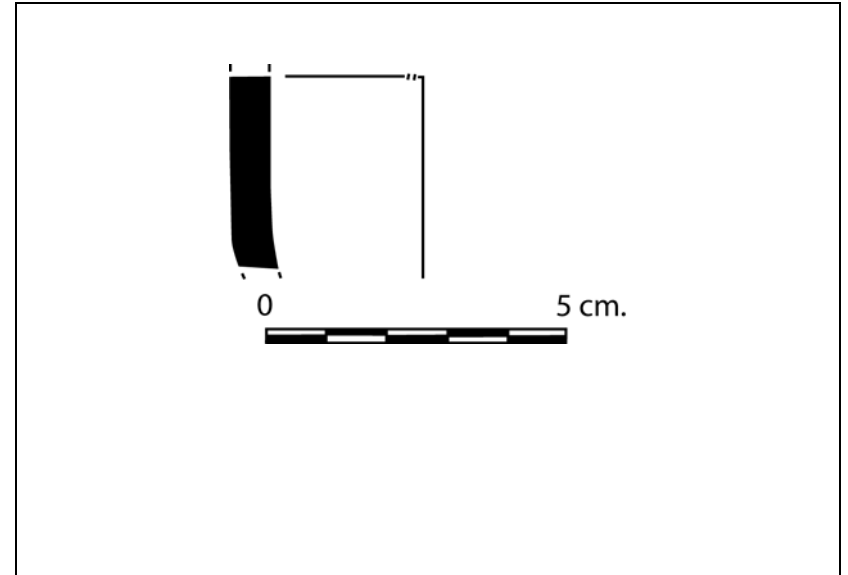
∅Boca:

∅Cos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

∅Base:

Gruix: 0,7 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Mas de Melons   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 090

Coordenades del jaciment: X: 308665 Y: 4595498

Núm. Ceràmica: MM'07-4

Tipus atuell: ?   **Funció:** Classe ceràmica: reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

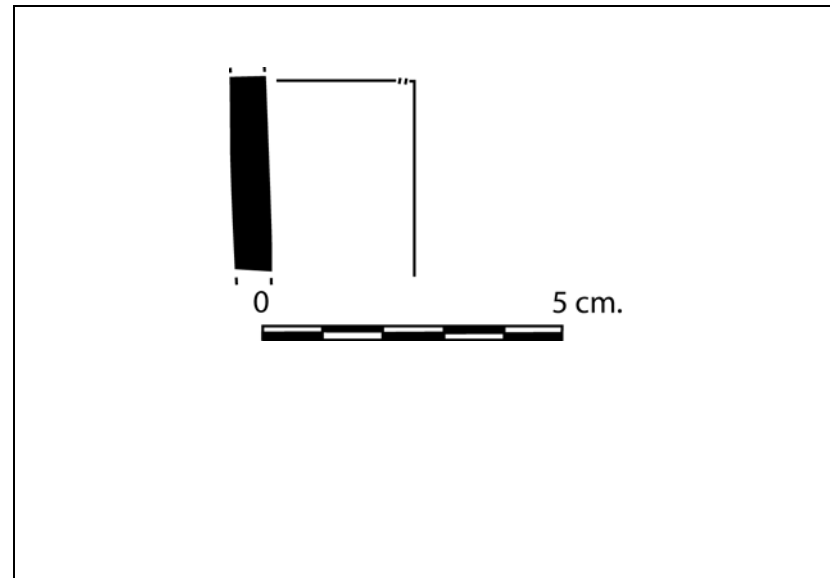
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,5 cm

Observacions

El fragment és massa petit i no ens proporciona suficient informació per saber el tipus d'atuell i la datació

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Mas de Melons   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 091

Coordenades del jaciment: X: 308665 Y: 4595498

Núm. Ceràmica: MM'07-5

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

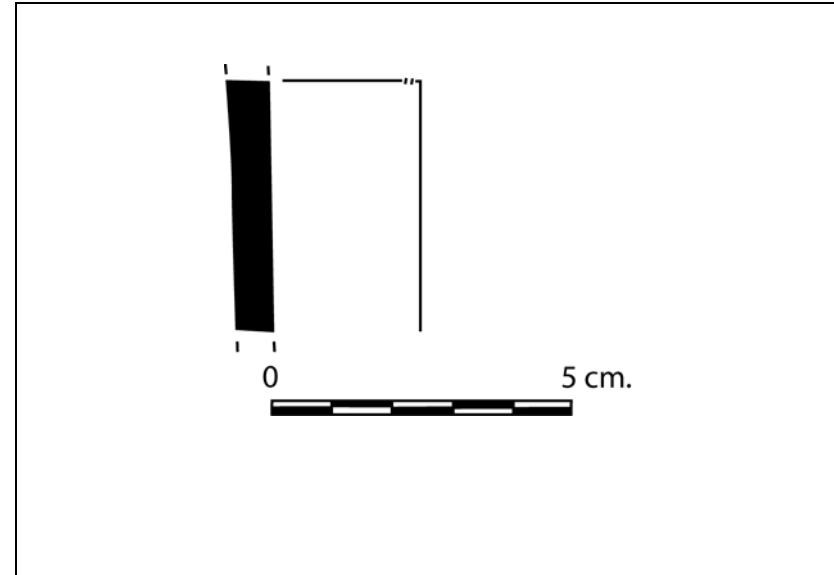
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XV

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Mas de Melons   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 092

Coordenades del jaciment: X: 308665 Y: 4595498

Núm. Ceràmica: MM'07-6

Tipus atuell: ?   **Funció:**   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

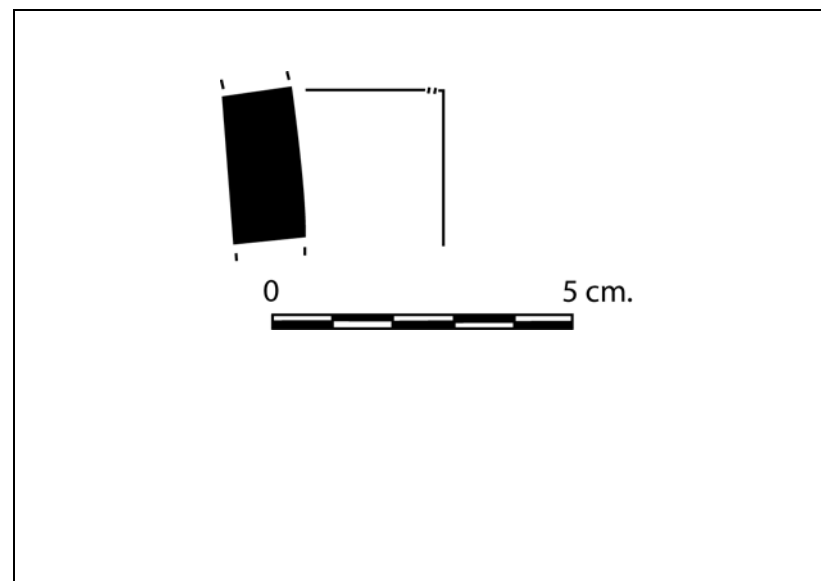
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 1,4 cm

Observacions

El fragment és massa petit i no podem esbrinar el tipus d'atuell i la datació

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Mas de Melons   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 093

Coordenades del jaciment: X: 308665 Y: 4595498

Núm. Ceràmica: MM'07-7

Tipus atuell: ?   **Funció:**   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

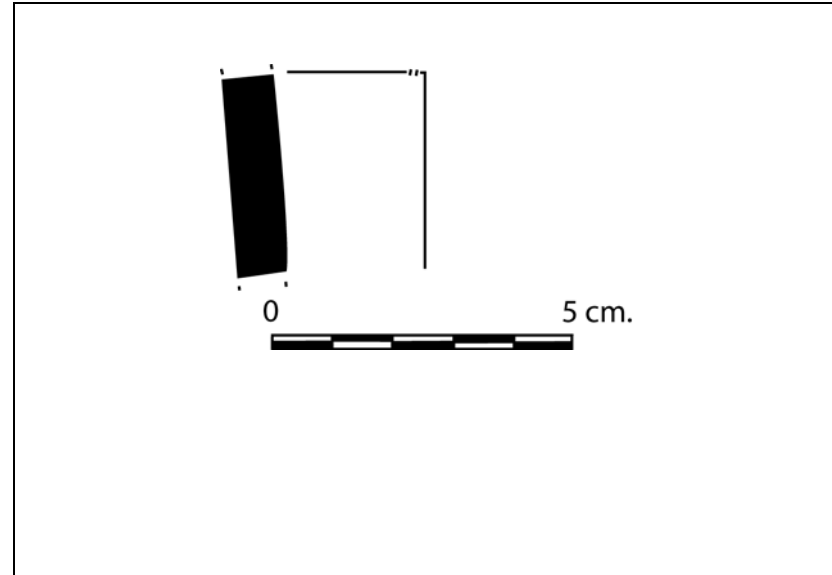
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 1 cm

Observacions

El fragment és massa petit i no podem esbrinar el tipus d'atuell i la datació

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Mas de Melons   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 094

Coordenades del jaciment: X: 308665 Y: 4595498

Núm. Ceràmica: MM'07-8

Tipus atuell: ?   **Funció:**   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

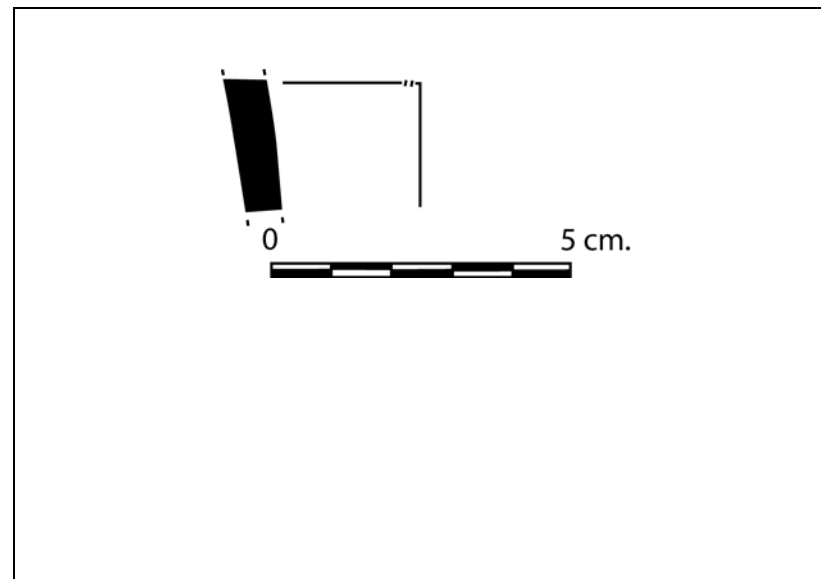
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

El fragment és massa petit i no podem esbrinar el tipus d'atuell i la datació

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Mas de Melons   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 095

Coordenades del jaciment: X: 308665 Y: 4595498

Núm. Ceràmica: MM'07-9

Tipus atuell: ?

Funció:

Classe ceràmica: reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

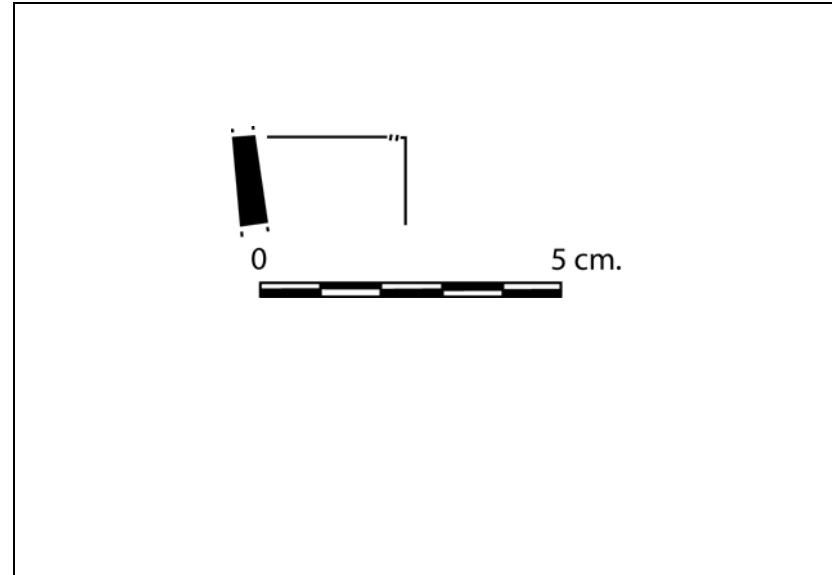
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

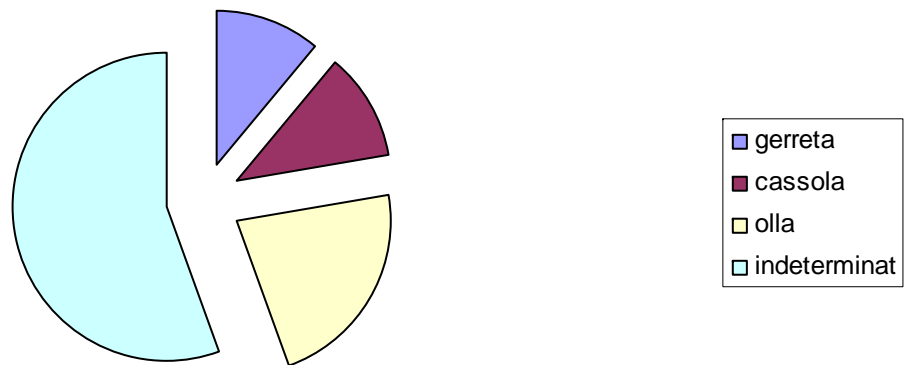
Observacions

El fragment és massa petit i no podem esbrinar el tipus d'atuell i la datació

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Ceràmica de superfície musulmana inventariada a Mas de Melons

MATXERRI I

Mapa prospecció Matxerri I. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 28	DATA: 13-10-2007
POBLACIÓ: Castelldans	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 310096 Y: 4598422	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona amb Lleida, Castelldans, Mas de Matxerri, Mas de Melons, Vinfaro, Tossal Gros, Roca Cavallera	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 300m -312m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 0,2	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **No**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Parcel·lari gran de secà	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Castelldans a 3820,67 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Matxerri I**. El topònim ve de l'àrab *majarr* que significa fer córrer l'aigua. GROOM, N., *A Dictionary on Arabia topography an placenames*, Librairie du Liban, Beirut, 1983, p. 166

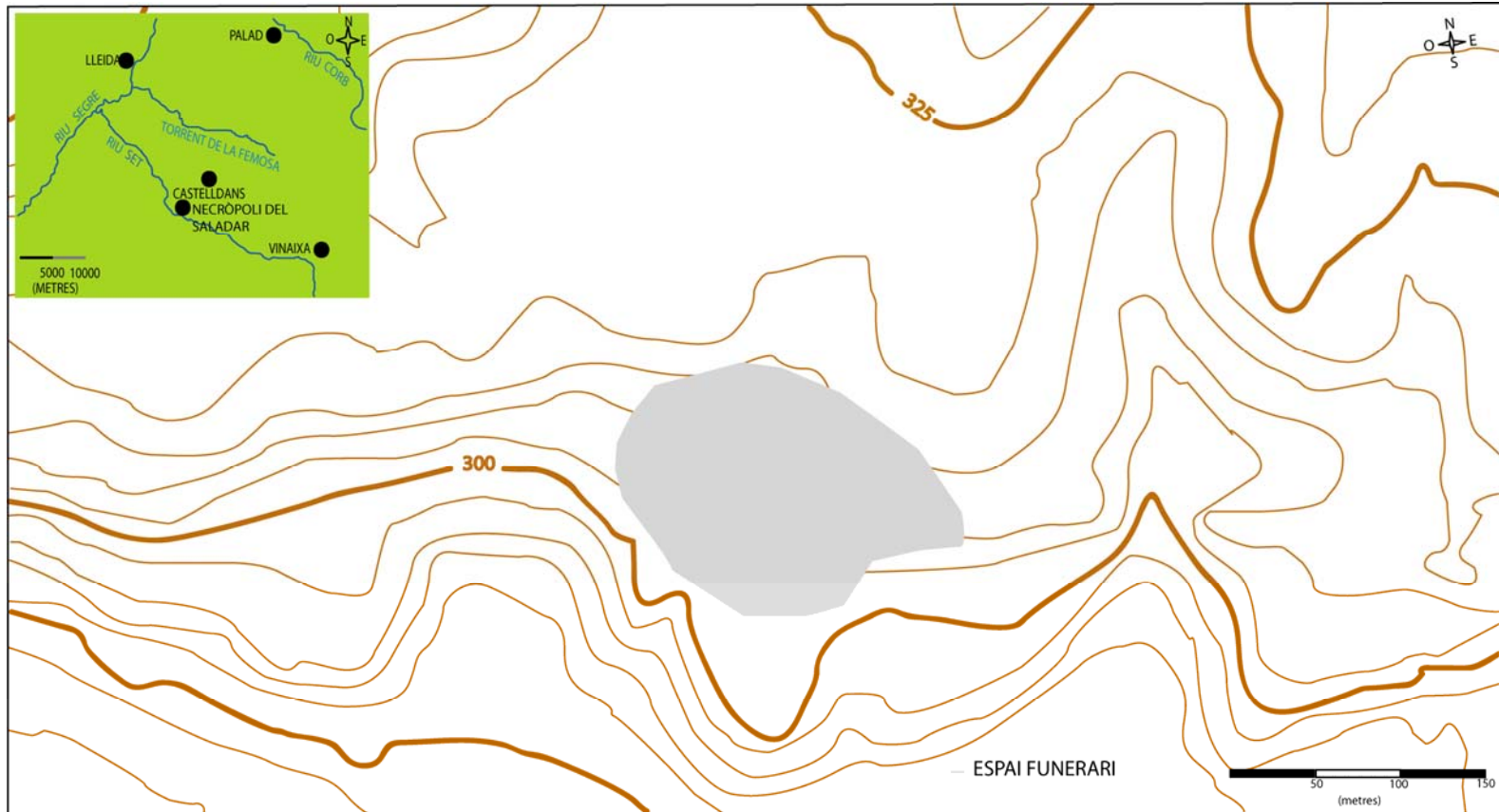

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: **No**

OBSERVACIONS: La carta arqueològica de la Direcció General de Patrimoni Cultural constata la presència d'un assentament andalusí; nosaltres en la nostra prospecció no em localitzat cap vestigi material d'aquesta etapa històrica ni, de cap altra

NECRÒPOLI DEL SALADAR

Mapa prospecció Necròpoli del Saladar. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 9	DATA: 12 - 05 - 2006
POBLACIÓ: El Cogul	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 308693 Y: 4592729	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona Comunal (Necròpoli del Saladar)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) A mitja vessant	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Roca calcària. Primera terrassa fluvial del riu Set
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): No hi ha visibilitat perquè és troba dins la vall fluvial del riu Set	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 255m - 263 m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **0,4 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Tombes d'espadanya**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Petit parcel·lari tipus horts, vora el curs fluvial del riu Set. Camí que discorre paral·lel al riu	PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): El Cogul a 2,7 km	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Necròpoli del Saladar**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: Podeu consultar la següent bibliografia. GALLART, J., GIRALT, J., MIRÓ, J. M., VIVES, E., *L'excavació de l'església de Sant Martí de Lleida*, Ajuntament de Lleida, Lleida, 1991. GONZÁLEZ, J. R., "Necròpoli del Saladar", *Catalunya Romànica*, XXIV, Fundació Enciclopèdia Catalana, Barcelona, 1997, p. 263-264

OBSERVACIONS:

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB NECRÒPOLI DEL SALADAR

1

2

¹ Detall de dues tombes

² Espai funerari amb conjunt de tres tombes

3

³ Conjunt de tres tombes

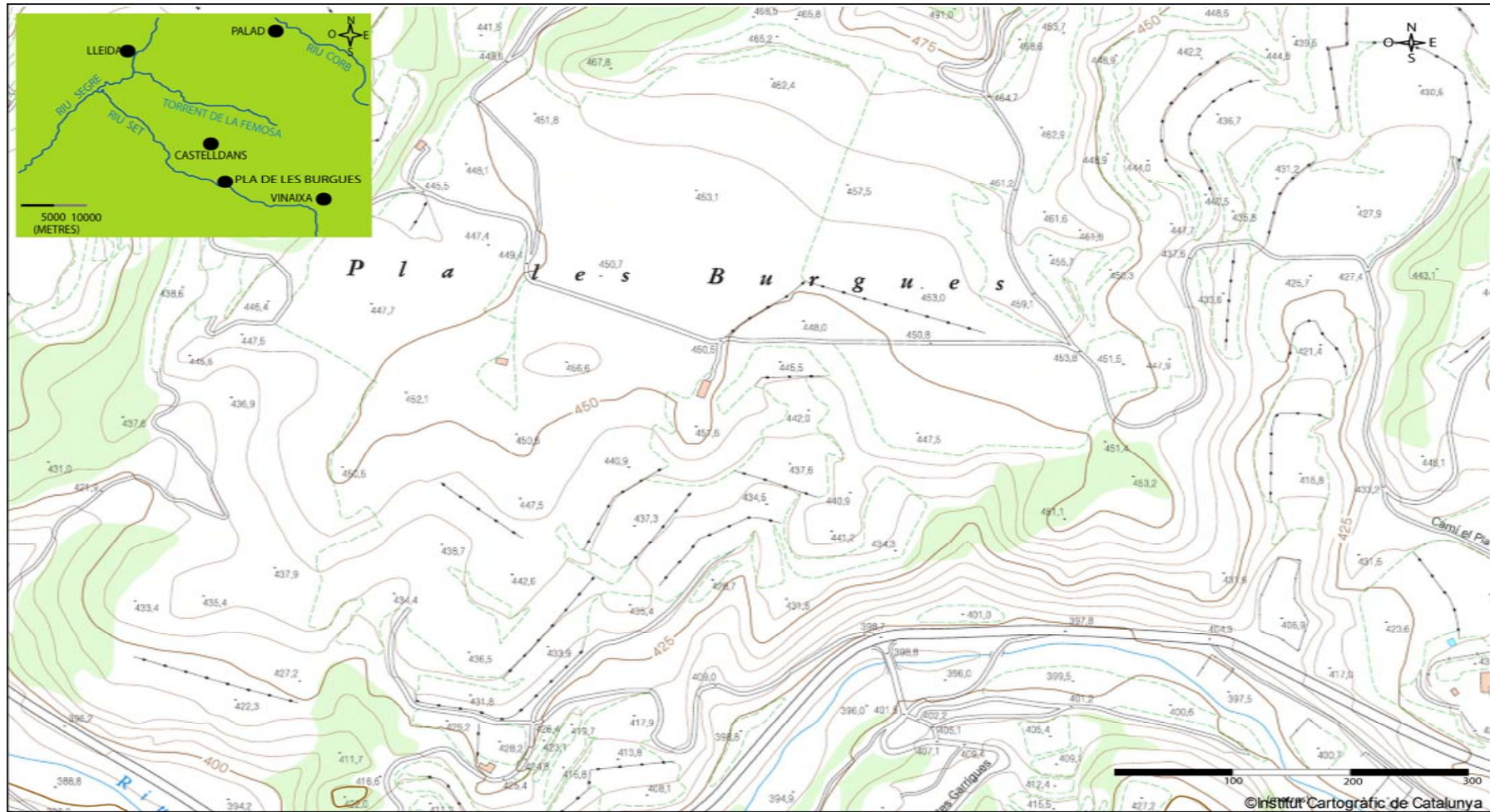

4

⁴ Tomba isolada

PLA DE LES BURGUES

Mapa prospecció Pla de les Burgues. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 30	DATA: 12-09-2006
POBLACIÓ: Cervià de les Garrigues	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 319451 Y: 4588665	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En pla	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): No s'observa cap assentament, només la vall immediata del riu Set	
ALTITUD DE L'ASSENTAMENT: 430m -450m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 4,02 ha	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **No**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: No hi ha parcel·lari en les immediacions	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Cervià de les Garrigues a 2345 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	---	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Pla de les Burgues**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: El topònim Pla de les Burgues el posàvem en relació amb les *bury* tant pròpies de l'espai rural musulmà de Lleida, però la prospecció arqueològica ha sortit negativa

ROCA CAVALLERA

Mapa prospecció Roca Cavallera. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 22	DATA: 15 – 11 – 2006
POBLACIÓ: Granyena de les Garrigues	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 304367 Y: 4591713	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona Comunal (Roca Cavallera, Granyena)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) en altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visibilitat amb la Cirera Alcanó, Cirera Granyena, Alfés, Sunyer, Castelldans, Tossal de Sant Blai, Vallseca I, Mas de Melons i Matxerri	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 325m - 363m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **0,39 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Gran erosió i restes de trinxeres de la guerra civil que han destruït el jaciment.**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Aterrassament del parcel·lari	PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Granyena a 2094,40 m. i el Cogul a 3225,45 m. Cirera Granyena a 1648,99 m. Cirera Alcanó a 3403,45. Tossal de les Forques a 3906,20 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	35	7
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Roca Cavallera**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS:

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB ROCA CAVALLERA

¹ Visió general del turó on s'ubica l'assentament de Roca Cavallera

² Capdamunt del turó on localitzem el material ceràmic de superfície

3

³ Detall de la forta erosió que sofreix el cim del turó on hi podria localitzar-se restes d'estructures

Nom del jaciment: Roca Cavallera   **Localitat:** Granyena de les Garrigues

Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 140

Coordenades del jaciment: X: 304367 Y: 4591713

Núm. Ceràmica: RC'07-1

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

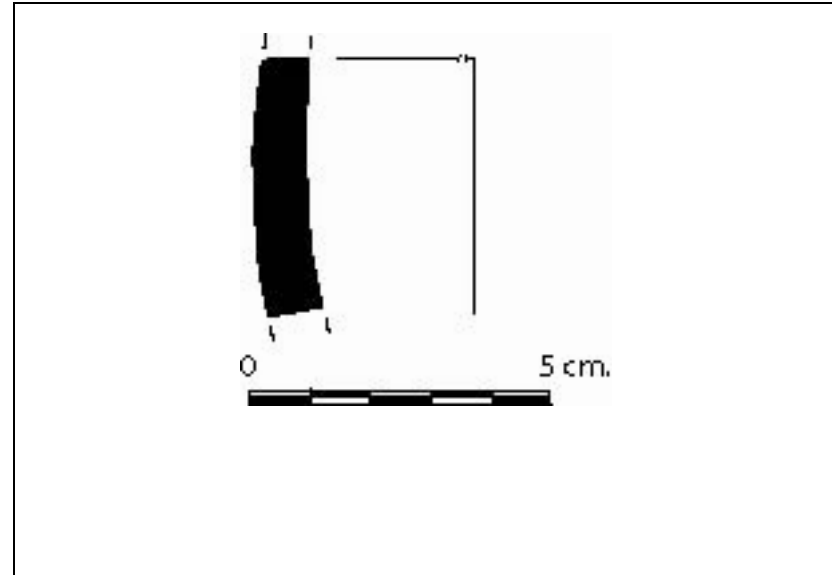
ØBoca:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØCos:

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: KIRCHNER, H., *La ceràmica de Yābisa. Catàleg i estudi dels fons del Museu d'Arqueologia d'Eivissa i Formentera*, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura, Eivissa, 2002, p. 127

Nom del jaciment: Roca Cavallera   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 141

Coordenades del jaciment: X: 304367 Y: 4591713

Núm. Ceràmica: RC'07-2

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat ben acurat

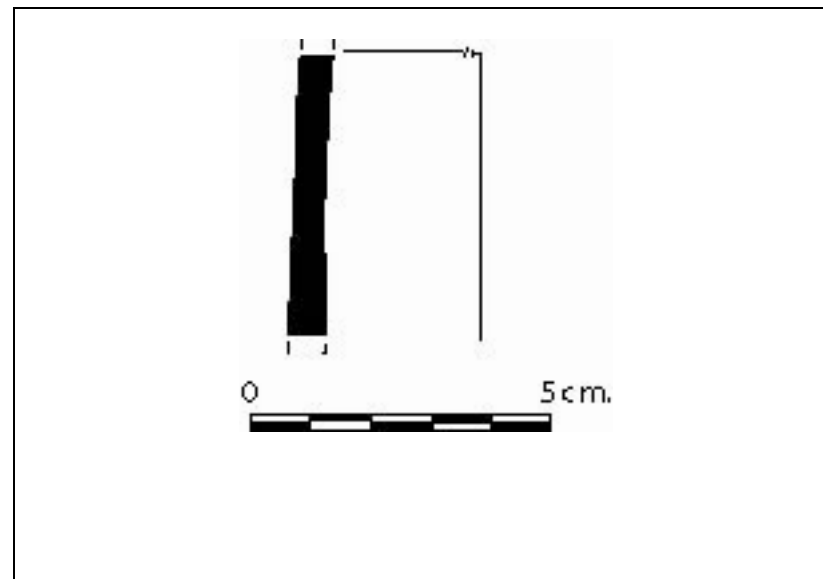
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: KIRCHNER, H., *La ceràmica de Yābisa. Catàleg i estudi dels fons del Museu d'Arqueologia d'Eivissa i Formentera*, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura, Eivissa, 2002, p. 127.

Nom del jaciment: Roca Cavallera   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 142

Coordenades del jaciment: X: 304367 Y: 4591713

Núm. Ceràmica: RC'07-3

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color blanquinós, acabat ben acurat

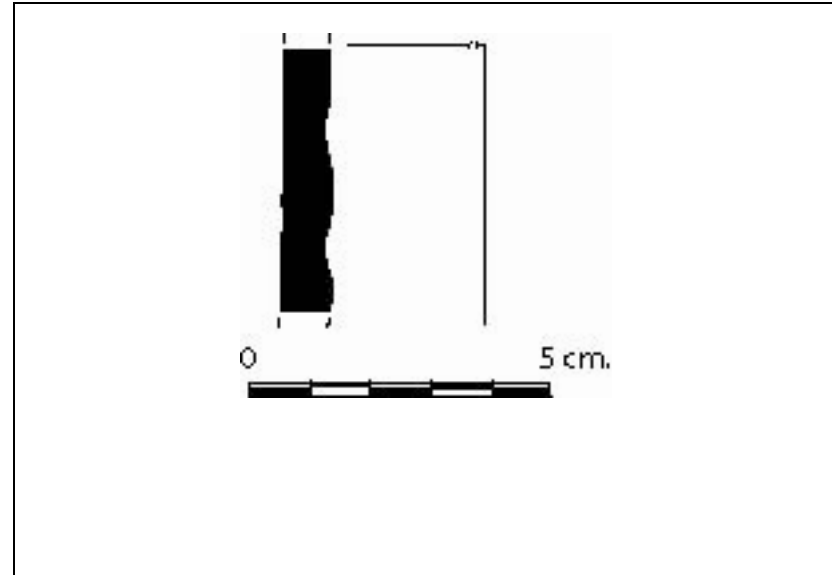
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,5 / 0,8 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Roca Cavallera   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 143

Coordenades del jaciment: X: 304367 Y: 4591713

Núm. Ceràmica: RC'07-4

Tipus atuell: ?   **Funció:**   **Classe ceràmica:**

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat ben acurat

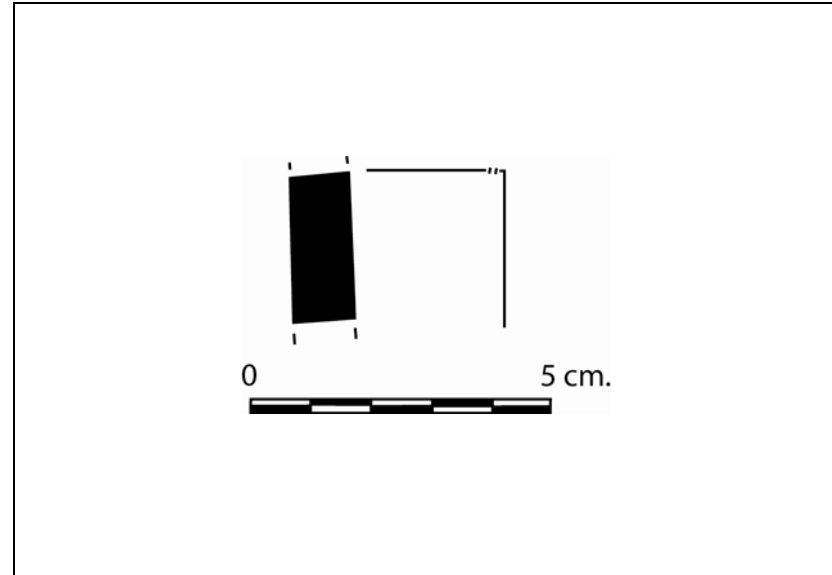
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

El tamany reduït del fragment i el mal estat de conservació dificulten saber el tipus d'atuell i la datació

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Roca Cavallera   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 144

Coordenades del jaciment: X: 304367 Y: 4591713

Núm. Ceràmica: RC'07-5

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

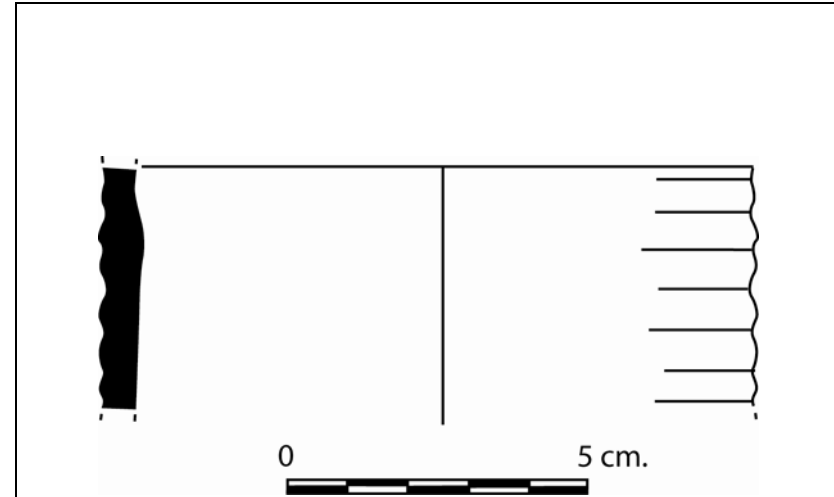
Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:
ØCos: 4 cm

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

ØBase:

Gruix: 0,5 / 0,9 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: KIRCHNER, H., *La ceràmica de Yābisa. Catàleg i estudi dels fons del Museu d'Arqueologia d'Eivissa i Formentera*, Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura, Eivissa, 2002, p. 127.

Nom del jaciment: Roca Cavallera   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 145

Coordenades del jaciment: X: 304367 Y: 4591713

Núm. Ceràmica: RC'07-6

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** línia amb manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color blanc, acabat ben acurat

ØBoca:

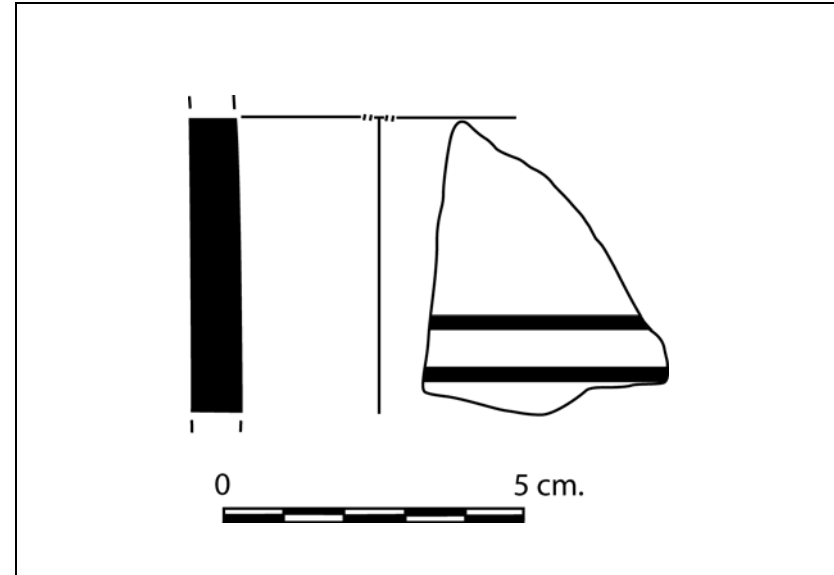
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 1,7 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Roca Cavallera   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 146

Coordenades del jaciment: X: 304367 Y: 4591713

Núm. Ceràmica: RC'07-7

Tipus atuell: tassa   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** línia amb mangangès

Aplicació a la pasta: corda seca parcial

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

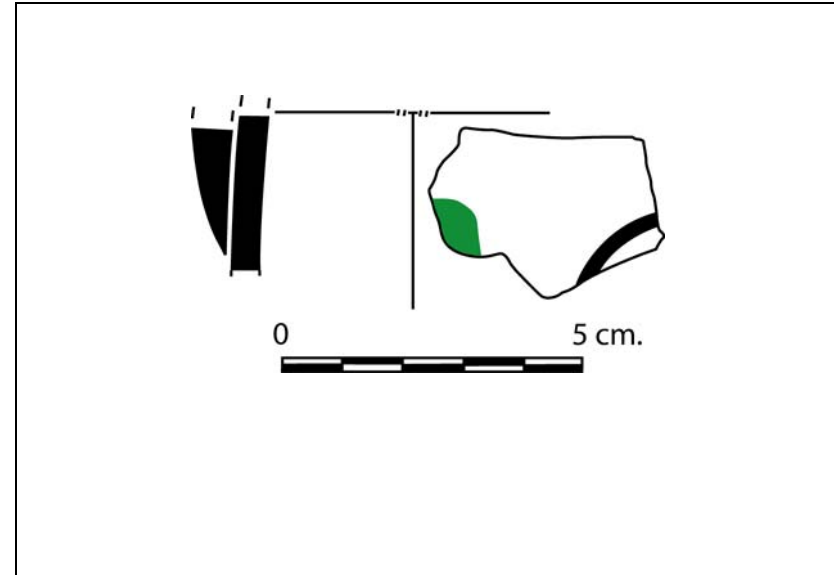
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

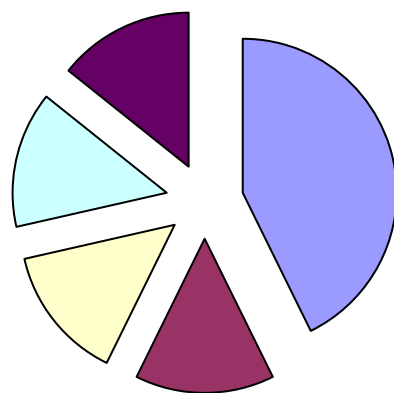

Observacions

Datació: segle XI - XII

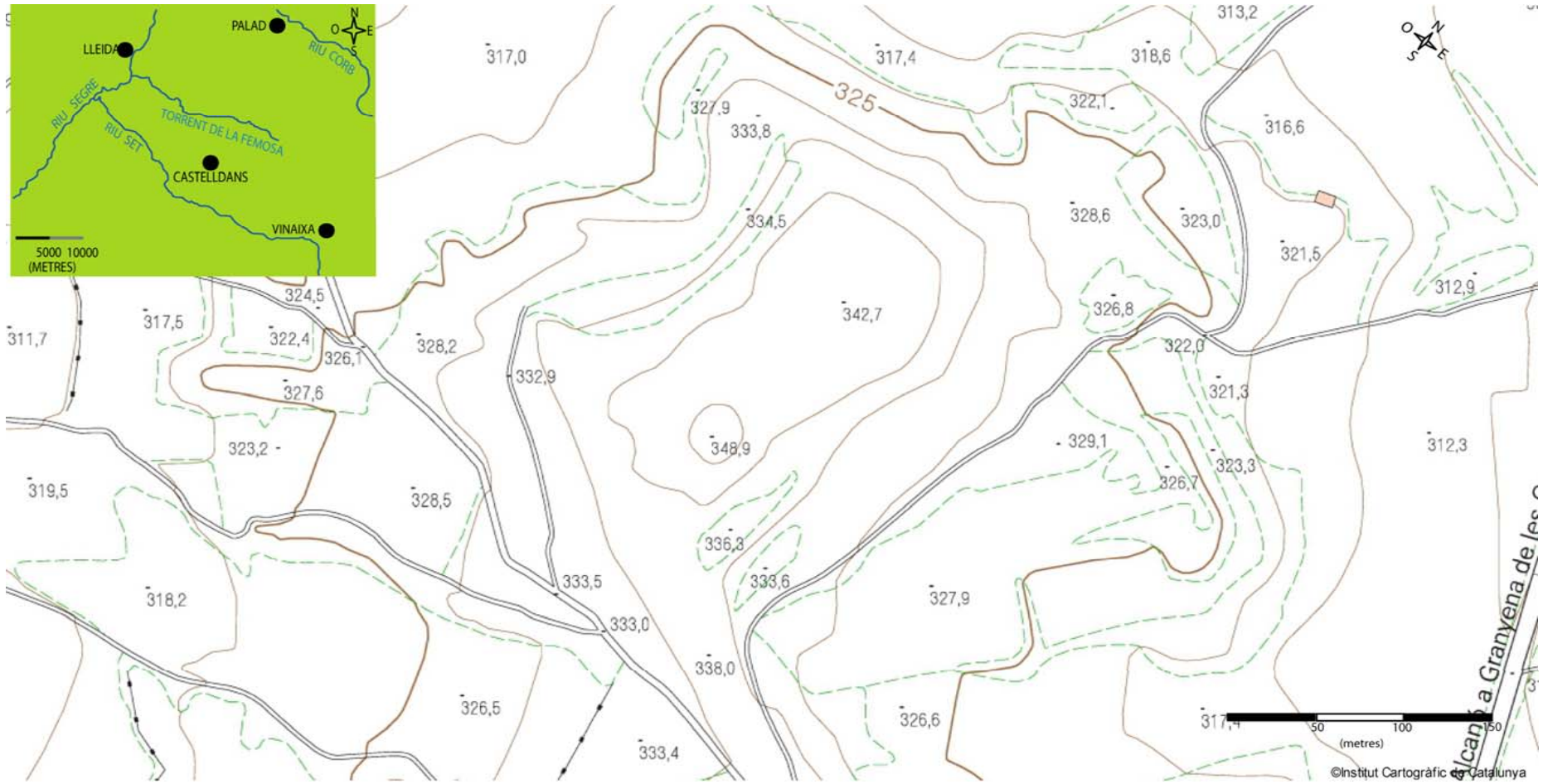
Paral·lels bibliogràfics: LORIENTE, A., *L'horitzó andalusí de l'antic portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1990

**Ceràmica de superfície musulmana inventariada a Roca
Cavallera**

- cadaf
- ampolla
- gerra
- tassa
- indeterminat

SERRA DE CAMPESTÉS

Mapa prospecció Serra de Campestés. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 21	DATA: 13 – 11 – 2006
POBLACIÓ: Granyena de les Garrigues	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT:	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal (Serra de Campestés, Granyena)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Alta erosió del jaciment. La torre es recolza sobre sòl guixós i per sota argilós
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visió amb Lleida, Tossal Gros, Roca Cavallera, Cirera de Granyena, Cues Roges III	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 325m - 345m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 0,05 ha	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Degut al mal estat de conservació de la possible torre de morfologia quadrangular, no podem dir gran cosa més sobre aquest jaciment. Creiem que podria estar format en part per tovot, perquè a l'interior de la torre trobem gran presència d'argila molt compacta. No constatem cap presència de morter. La torre és molt petita, potser la seva funció sigui merament de vigilància**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: El parcel·lari és allargat	PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL I UN ALTR4E JACIMENT(m): Granyena a 837,31 m. Roca Cavallera a:1762,92 m. Cirera Granyena a: 1280.02 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Serra de Campestés**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: **No s'observa cap resta material**

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB SERRA DE CAMPESTÉS

1

2

¹ Turó de la Serra de Campestés

² Visió panoràmica del turó

3

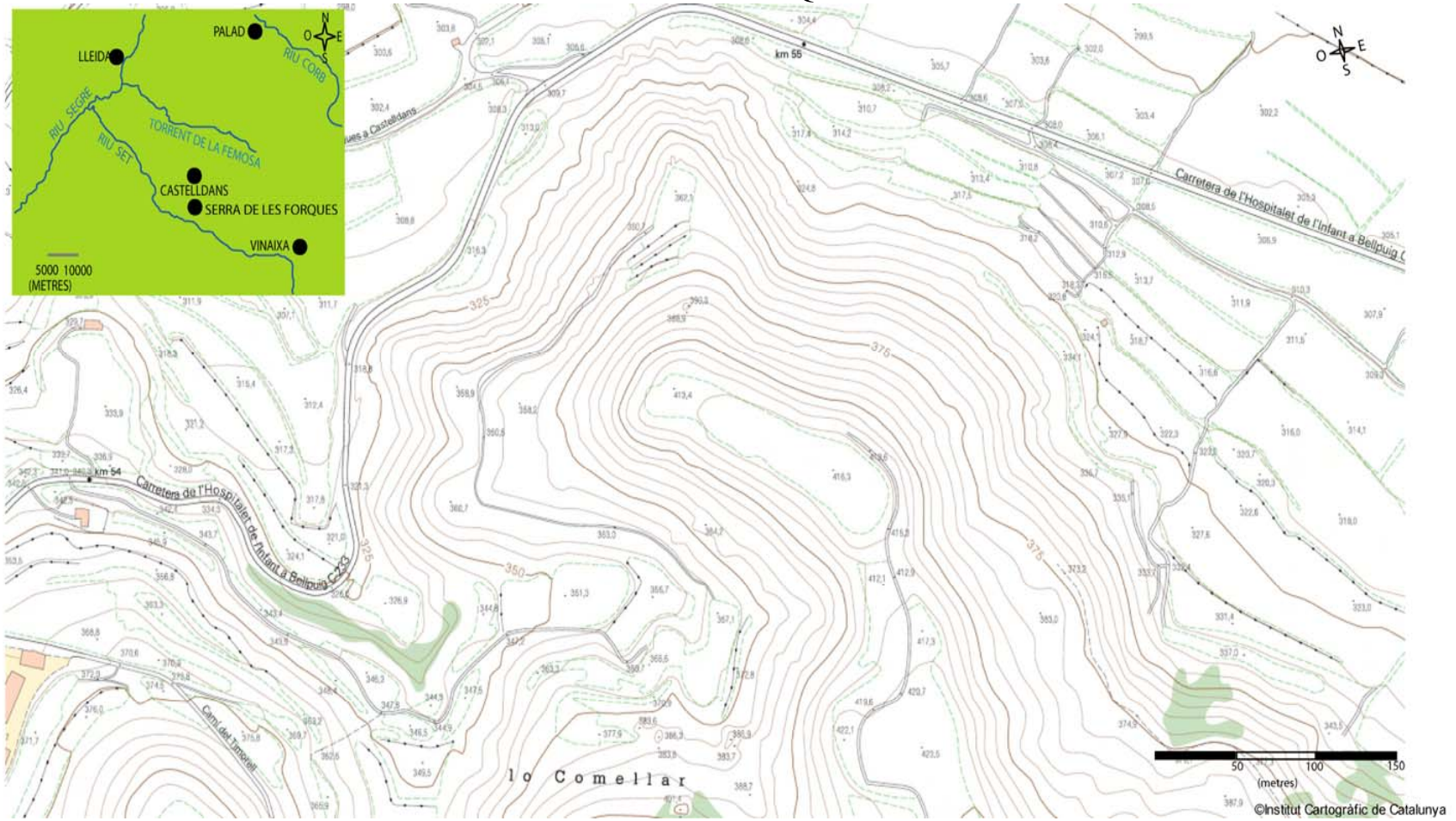
4

³ Superficie del turó de la Serra de Campestés

⁴ Possible estructura

SERRA DE LES FORQUES

Mapa topogràfic de la Serra de les Forques. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 2	DATA: 4 - 10 - 2006
POBLACIÓ: Castelldans	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 314553 Y: 4596696	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal (Serra de les Forques)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vesant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació est formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visibilitat amb Lleida, Castelldans, Timorell I i Timorell II, Collet de la Savina, Borges Blanques, Manresana, Vinferri, Mont-Ileó, Coniaquera, Femosa	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 325m - 415m	

EXTENSIÓ DE LA PROSPECCIÓ EN Ha: **30,74 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **No**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: No s'observa cap parcel·lari en tota la serra, així com tampoc veiem la utilització del sòl	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL I D'ALTRES JACIMENTS (m): El nucli de Castelldans és a 897,94 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	---	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Serra de les Forques**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: **No hem trobat cap estructura, força densitat de vegetació**

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB SERRA DE LES FORQUES

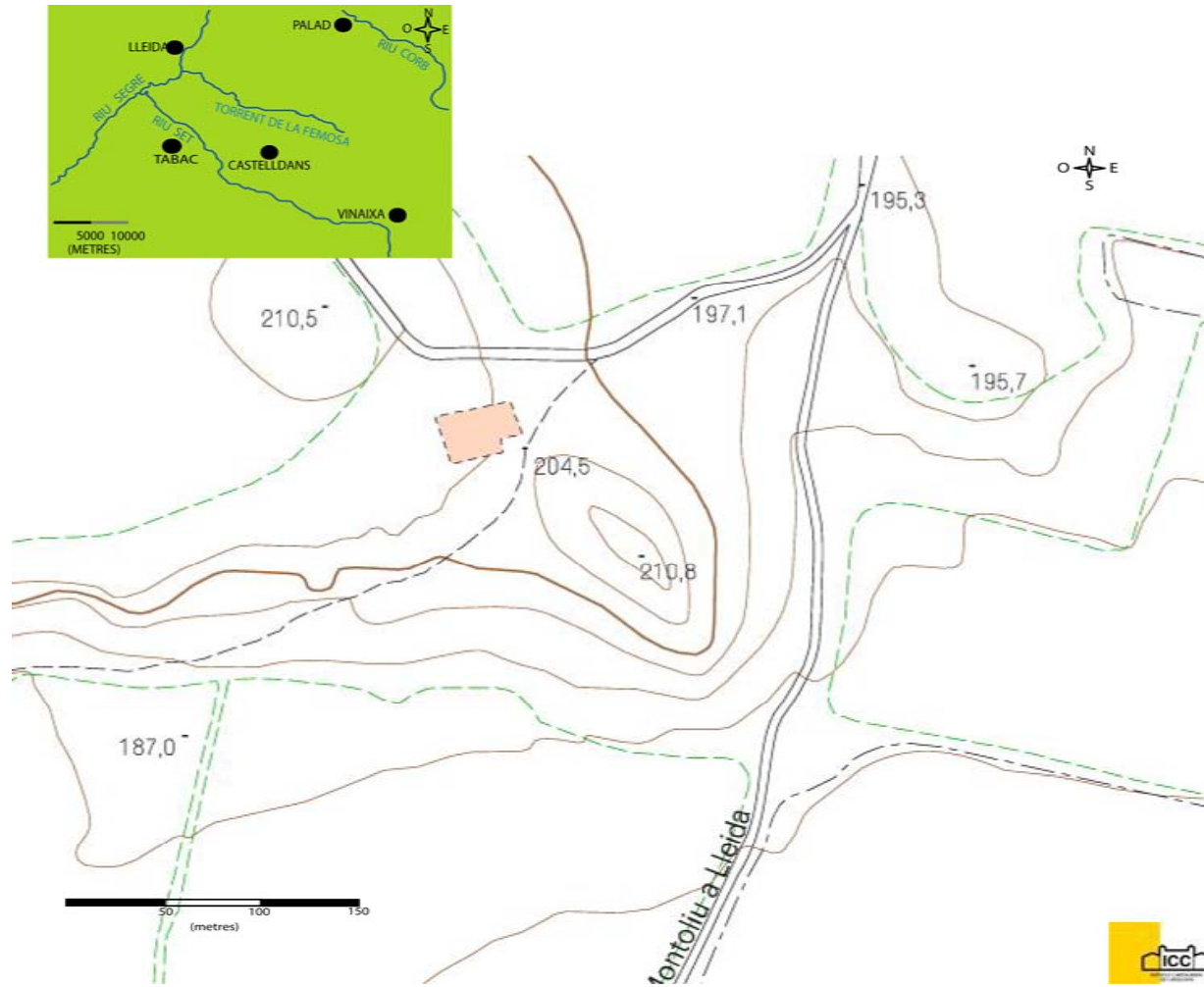
¹ Imatge de la part superior de la Serra de les Forques

² Detall de la visió vers Castellldans des de la Serra de les Forques

³ Visió des de la Serra de les Forques cap al pla de Lleida. Al fons la ciutat de Lleida.

TABAC

Mapa prospecció de Tabac. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 24	DATA: 28 – 06 – 2007
POBLACIÓ: Montoliu de Lleida	COMARCA: Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 300803 Y: 4601641	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) El jaciment és troba sobre un petit turó, allargant-se vers la vessant sud-est	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm, però cal assenyalar que recentment fruit d'unes obres per la incorporació del regadiu, la vessant oest s'ha vist lleugerament afectada	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visió amb Lleida, Tossal del Senyor, Solibernat, Carrassumada, Sunyer, Cirera d'Alcanó i Vinfaro	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 200m - 209 m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **0,4 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **El fort saqueig que ha sofer el jaciment no permet de moment afirmar l'existència d'elements defensius**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **L'acció dels furtius ha deixat a la llum una sèrie d'estructures en tres punts de la superfície del jaciment. 1. el centre apareixen dos murs en estat deplorable que formen un angle de 90°. 2. a la vessant nord tenim una estructura circular amb molts carbons per sota de la mateixa. 3. a la vessant sud-est l'acció indiscriminada ha deixat a la llum un desguàs que aniria vers una altra estructura que podria ser una cisterna**

<p>TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Actualment fruit de la concentració parcel·lària per introduir el sistema d'irrigació modern ha desaparegut el parcel·lari antic. Degut a la proximitat del riu Set, en fotos antigues el parcel·lari és rectangular, predominant el cultiu de secà</p>	<p>PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Tenim Alfés a 2083,20m; Sunyer a 2273,77 m; Albatàrrec a 3591,85 m; Montoliu de Lleida a 2786,48 m</p>	<p>INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: El senyor ens informà que en aquesta zona hi havia algún tipus de jaciment perquè recordava que trobaven ceràmica i restes de murs, sense precisar en més profunditat</p>
---	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	56	12
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **El topònim és Tabac**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: El jaciment ha estat fortament expoliat en diverses fases. El material ceràmic que em trobat és en superfície, però cal recalcar que és el material extret a causa de l'expoli. El seu estat de conservació és molt pobre, constatant dos fases històriques, una primera iber, i la segona andalusí, amb una abundància considerable de ceràmica

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB TABAC

1

2

¹ Visió general del turó de Tabac i a l'esquerra podem observar el retall en el sòl degut a les obres de canalització del regadiu

² Primer sector. Detall de l'expoliació. Ha aparegut aquesta cubeta i el desguàs

3

³ Visió superior de l'expoli de la cubeta i el desguàs

4

⁴ Segon sector. Estructura expoliada que no aconseguim interpretar

5

6

⁵ Tercer sector. Expoli de la part central de l'assentament. S'observen restes de murs i carreus dispersos. També refraccions en el sòl

⁶ Detall de les prospeccions irregulars i el dany a l'assentament

⁷ Sector tres. Restes d'un mur expoliat

⁸ Sector tres. Refraccions en el sòl

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 147

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-1

Tipus atuell: ?   **Funció:**   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

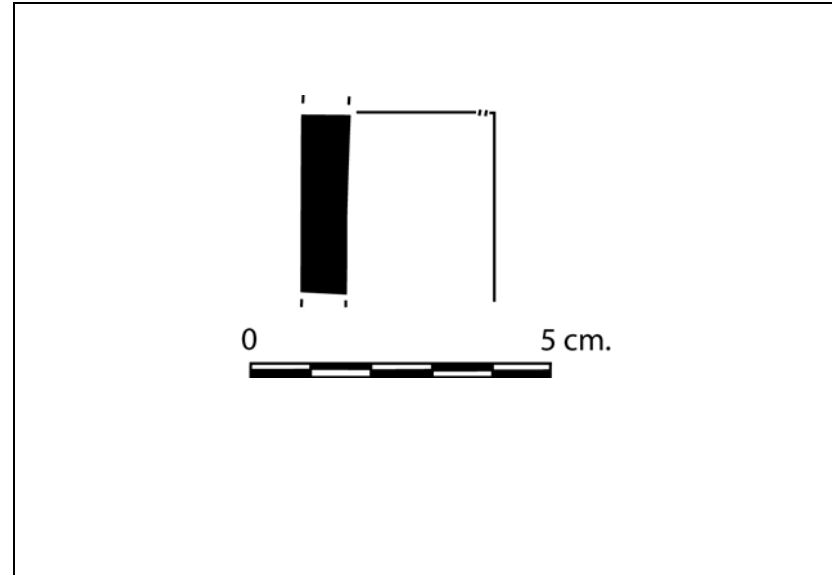
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Fragment informe massa petit per determinar el tipus d'atuell i la datació

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 148

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-2

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

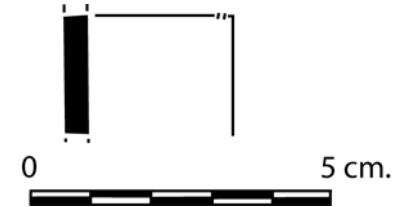
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 149

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-3

Tipus atuell: ?   **Funció:**   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

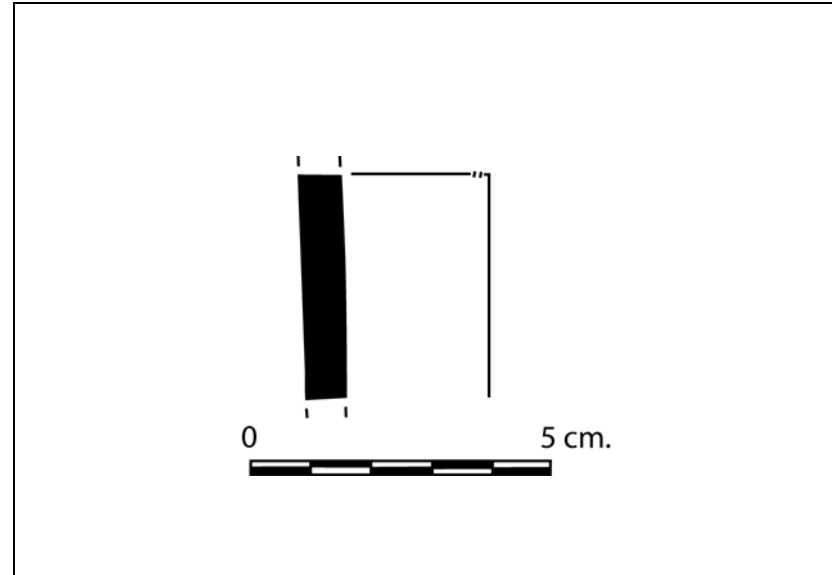
∅Boca:

∅Cos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

∅Base:

Gruix: 0,5 cm

Observacions

Fragment informe massa petit per determinar el tipus d'atuell i la datació

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 150

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-4

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

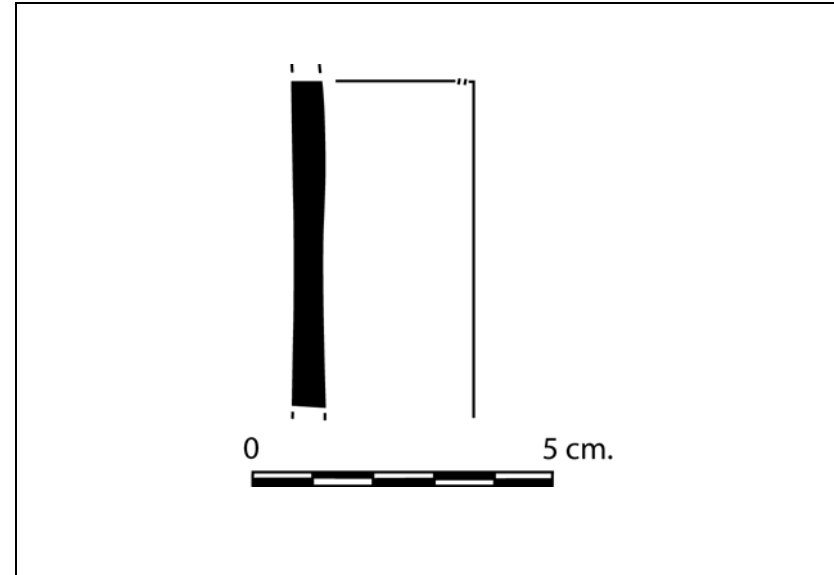
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 151

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-5

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

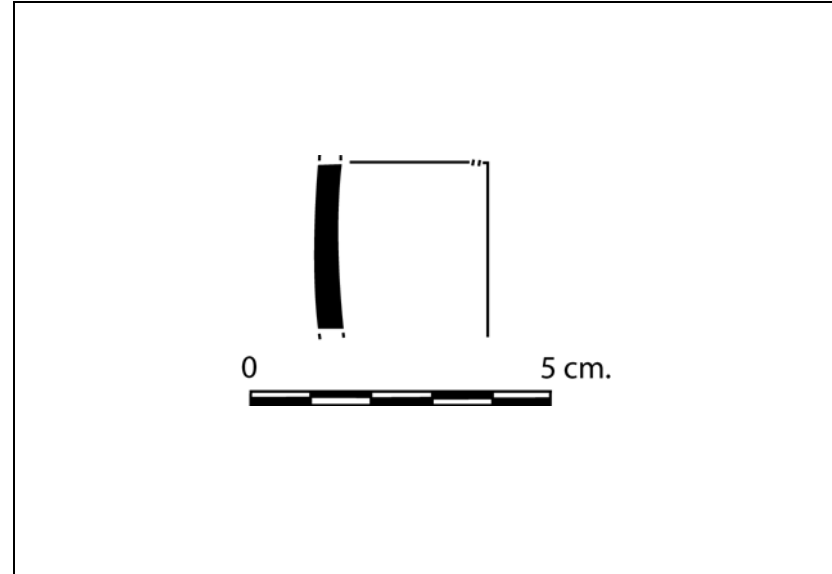
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Empty rectangular box for observations.

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 152

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-6

Tipus atuell: gerro   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

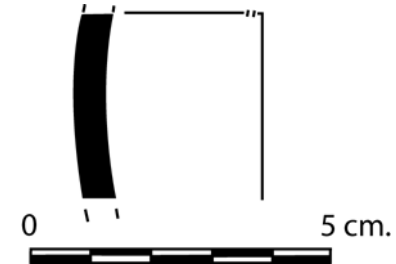
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,8 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 153

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-7

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

ØBoca:

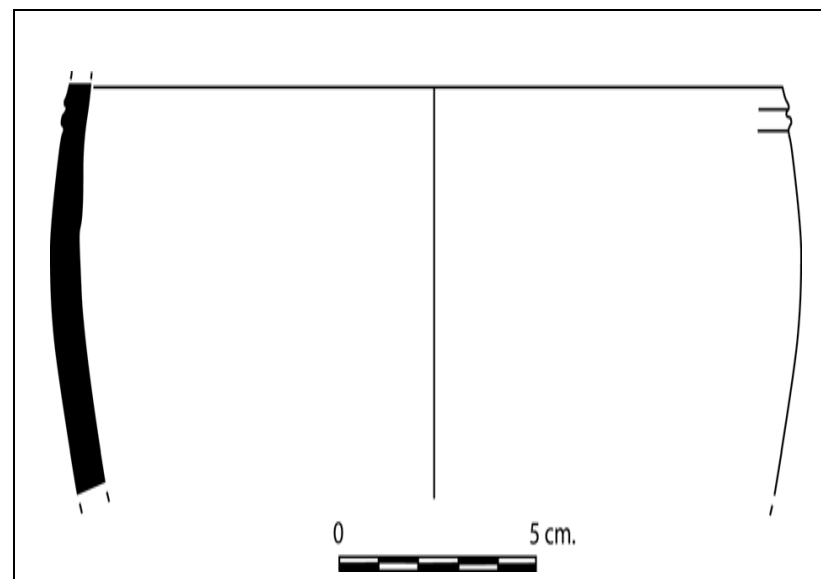
ØCos: 7 cm

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,8 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 154

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-8

Tipus atuell: safà   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

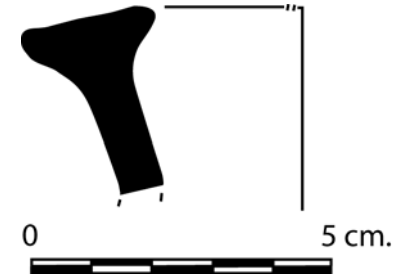
ØBoca:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØCos:

ØBase:

Gruix: 1,4 / 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 155

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-9

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

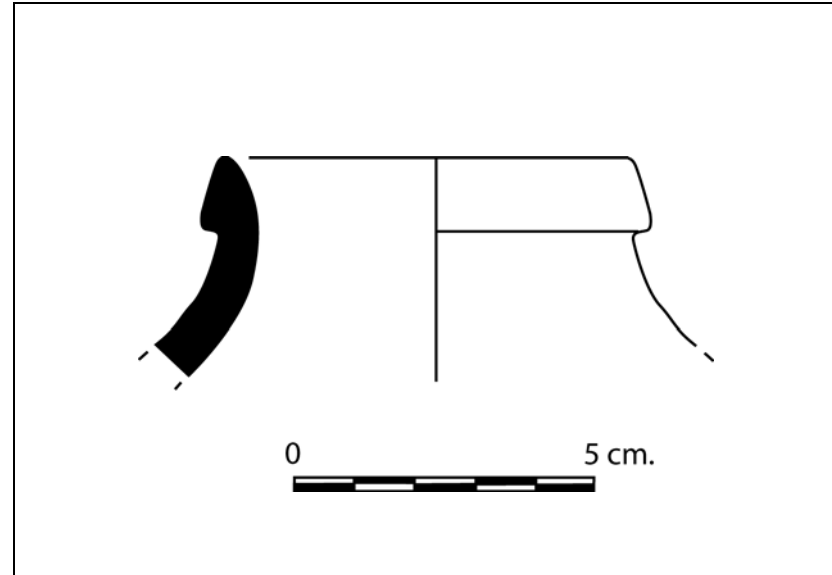
Dimensions en cm.

ØBoca: 3,5 cm

ØCos:

ØBase:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 156

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-10

Tipus atuell: ?   **Funció:**   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
color rosat, acabat ben acurat

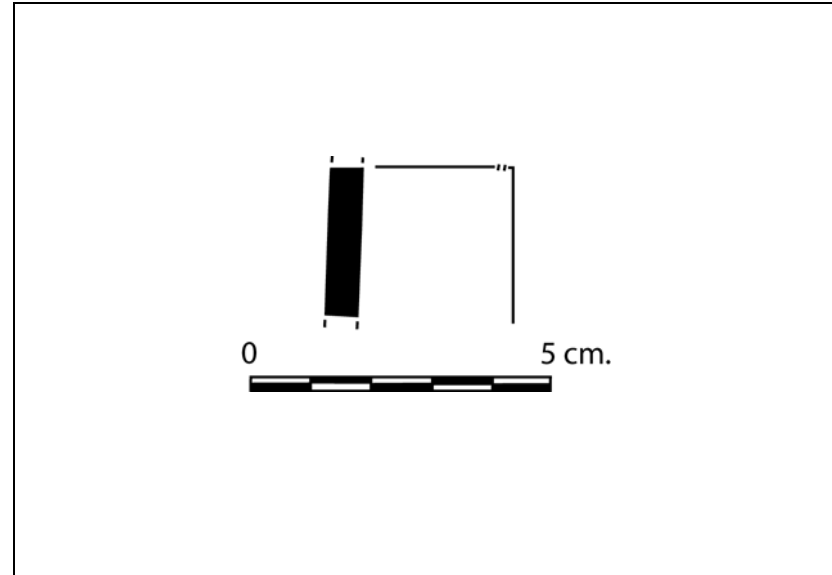
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginos.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

El reduït tamany de la peça impedeix saber el tipus d'atuell i la datació

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 157

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-11

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** línia geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

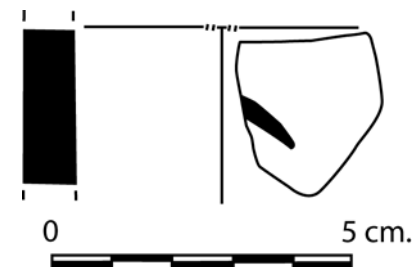
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,7 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Tabac   **Localitat:** Montoliu de Lleida   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 158

Coordenades del jaciment: X: 300803 Y: 4601641

Núm. Ceràmica: TB'07-12

Tipus atuell: ?   **Funció:**   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color taronja, acabat poc acurat

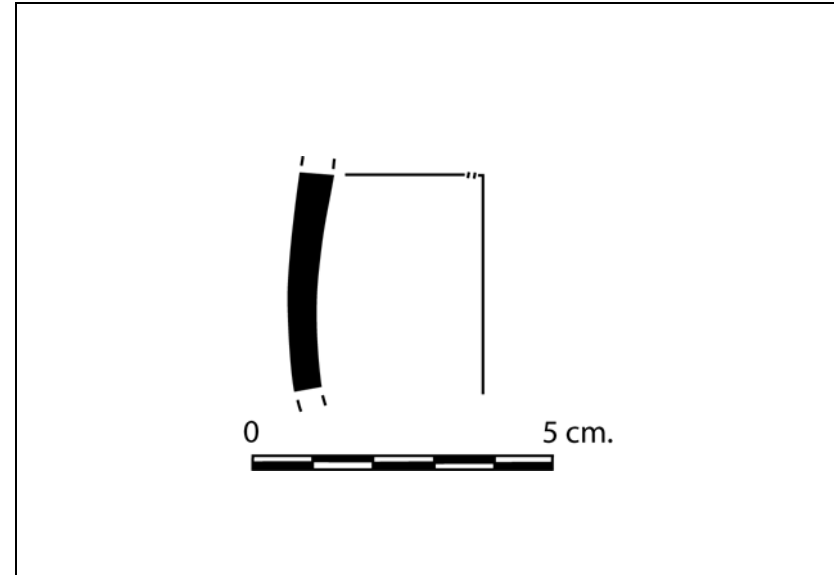
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

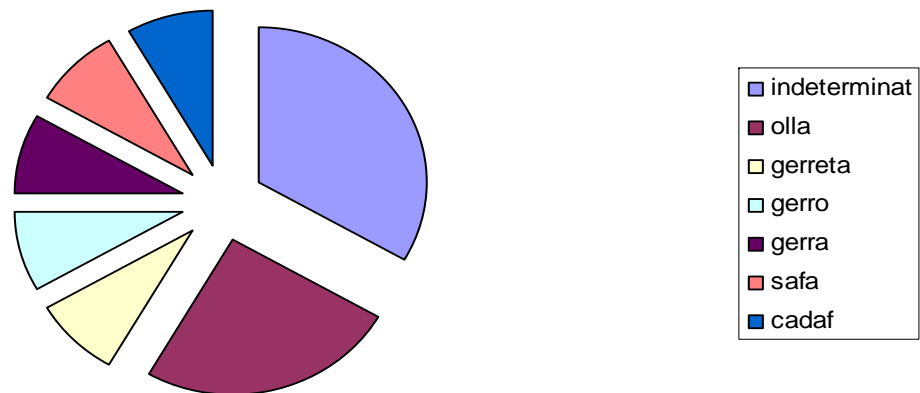
Observacions

Empty rectangular box for observations.

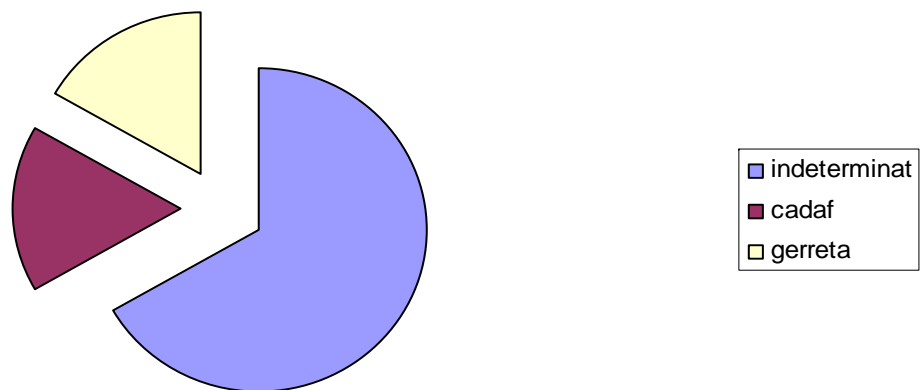
Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

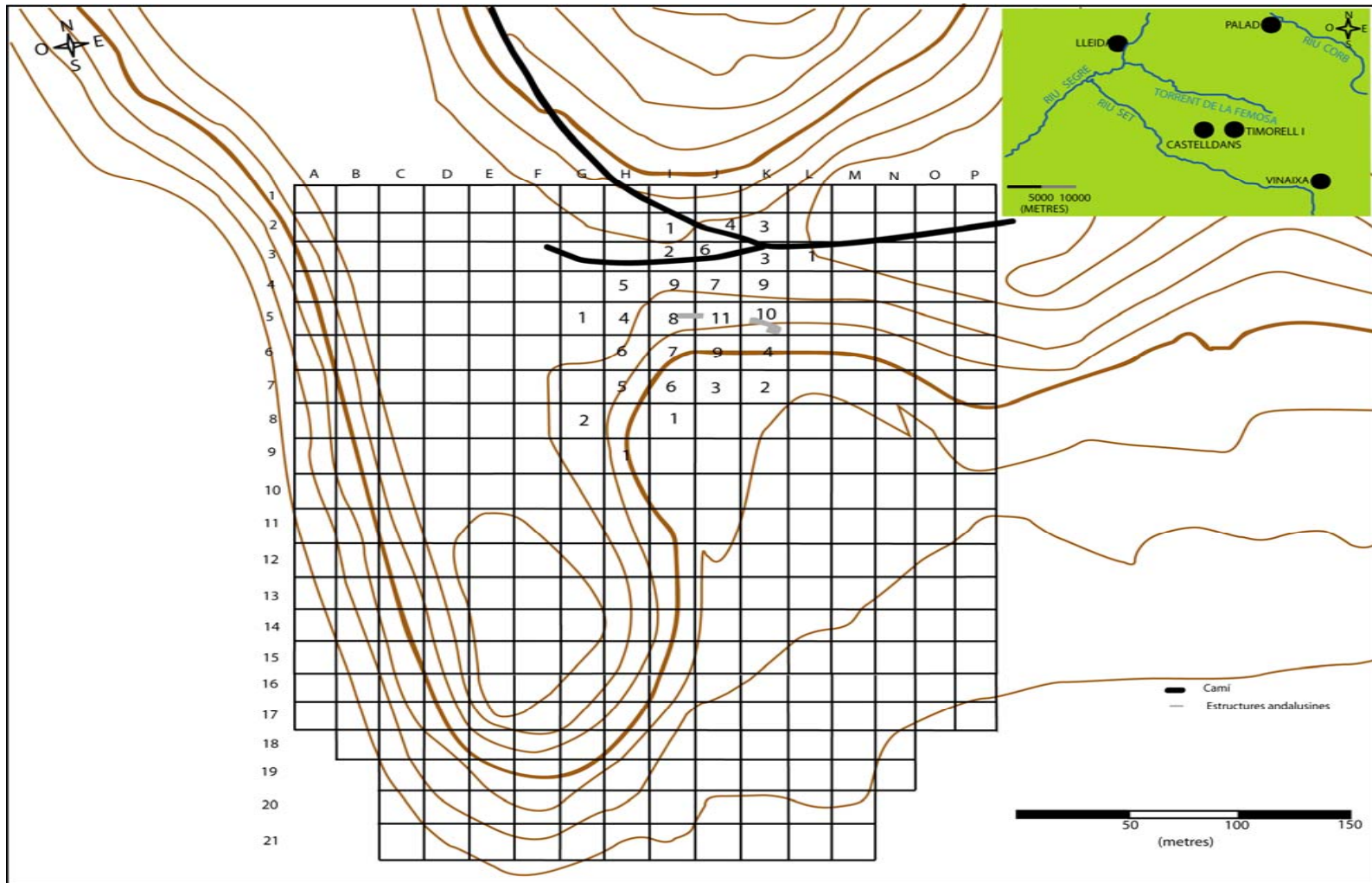
Ceràmica de superfície inventariada a Tabac

Ceràmica de superfície musulmana inventariada a Tabac

TIMORELL I

Mapa prospecció el Timorell I. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 11	DATA: 19 – 10 – 2006
POBLACIÓ: Castelldans	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 314385 Y: 4596318	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal. (Lo Timorell I)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura i mitja vessant, enmig de dos turons	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació est formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica. Cal anotar l'erosió tant destacada a què està sotmès
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm en les vessants nord i sud, i, està travessat per dos camins fets posteriorment a l'assentament andalusí	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): No hi ha visió directa amb Castelldans; La visibilitat cap a Lleida és perfecta. També és bona amb Collet de la Sabina, Vallseques II, Tossal de Sant Blai, Roca Cavallera, Tossal de les Forques, Cirera (Alcanó), i tot els assentaments del pla de Lleida	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 397m - 406 m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **0,90 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **S'observen restes de murs molt fragments i inconexos entre ells a mitja vessant, i dalt del turó, però no està clar si la seva funció és defensiva**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Tenint en compte el pèssim estat de conservació, s'observen diversos murs, d'un gruix de carreu de 50x30 cm. i el mur més clar medeix 3.9x0,4m. Una estructura diferent és un desguàs que apareix esculpit per sobre de la roca sorrenca en la vessant sud del turó**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Just sota des d'on delimitem el jaciment trobem un parcel·lari aterrat, amb el conreu de l'olivera i l'ametller. Al costat oest del jaciment pot ser interessant perquè és un petit altiplà apte pel conreu o pastura. Actualment és un camp de cereals i ametllers	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): A 546,67m. tenim l'actual poble de Castellldans. El Timorell II està a 951,46m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	--	---

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	132	33
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Lo Timorell I**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: **No hi ha documentació que faci referència directa a l'assentament**

OBSERVACIONS: **Gran destrucció del jaciment. Probablement no sigui una torre tal i com s'indica en la carta arqueològica, sinó que la morfologia intuitiva d'una torre només sigui una part del conjunt arquitectònic que poden formar amb la resta d'estances. Creiem que el model d'assentament correspon a una almunia**

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB TIMORELL I

1

2

¹ Visió de l'assentament del Timorell I

² El pla de Lleida i la ciutat de Lleida, vistes des del Timorell I

3

4

³ Restes de murs a la vessant sud del Timorell I
⁴ Possible mur ubicat al capdamunt del tossal

5

⁵ Vista superior del desguàs del Timorell I

6

⁶ Vista frontal de la finalització del desguàs del Timorell I

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 060

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-1

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: base   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

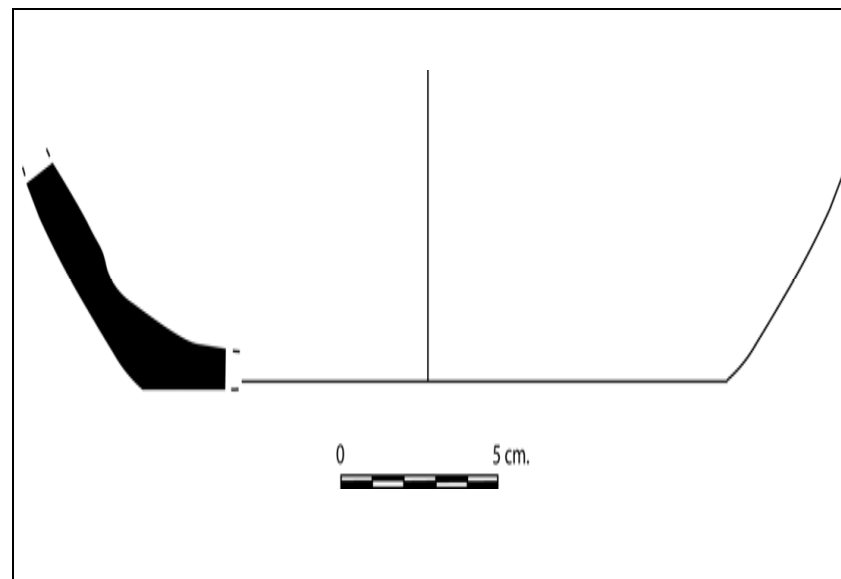
øBoca:

øCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

øBase:

Gruix: 0,8 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 061

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-2

Tipus atuell: safra   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: base   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

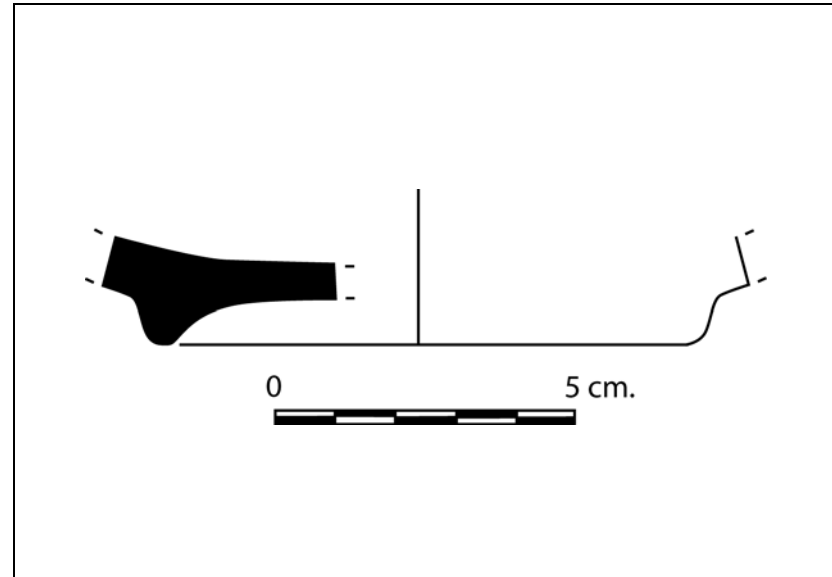
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell II   Localitat: Castelldans   Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 062

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-3

Tipus atuell: cadaf   Funció: taula   Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: base   Decoració:

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

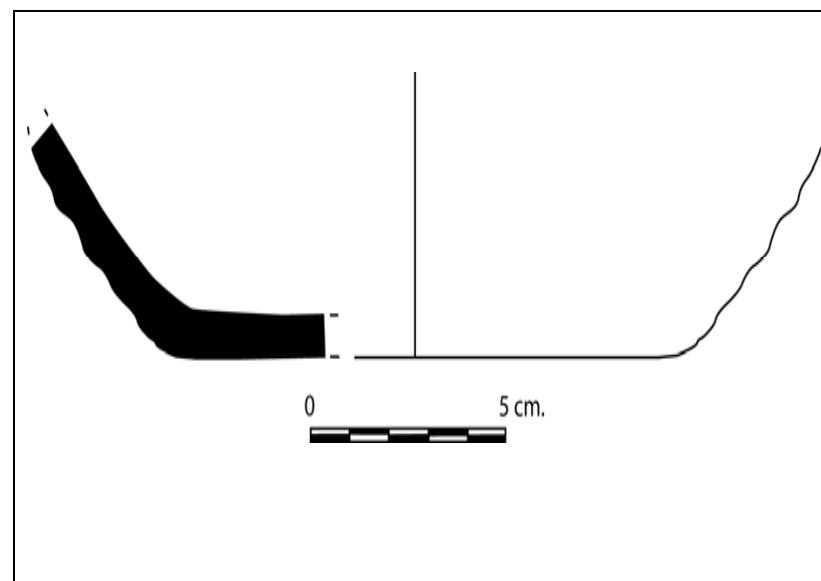
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 063

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-4

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

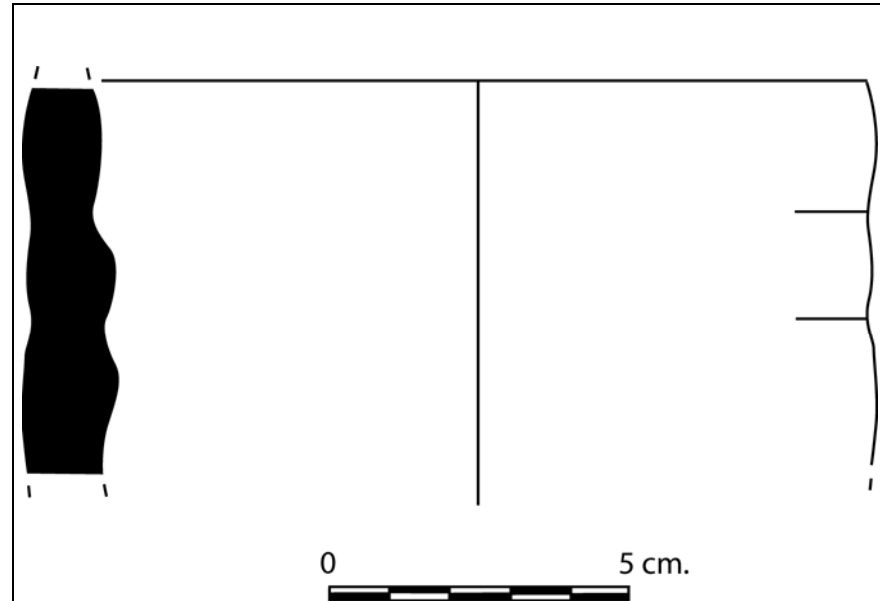
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

ØBase:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I Localitat: Castelldans Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 064

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-5

Tipus atuell: gerra Funció: magatzem Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: informe Decoració:

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

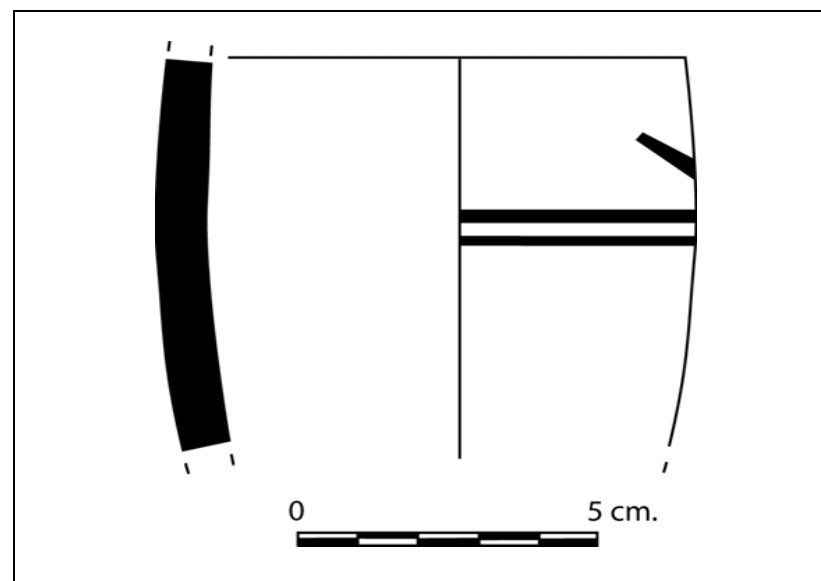
ØCos:

ØBase:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 065

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-6

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

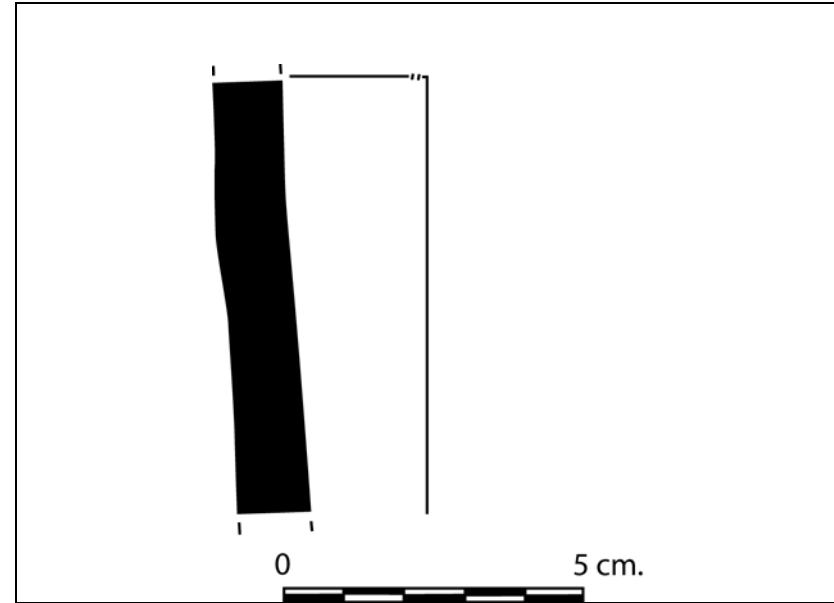
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 066

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-7

Tipus atuell: tenalla   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

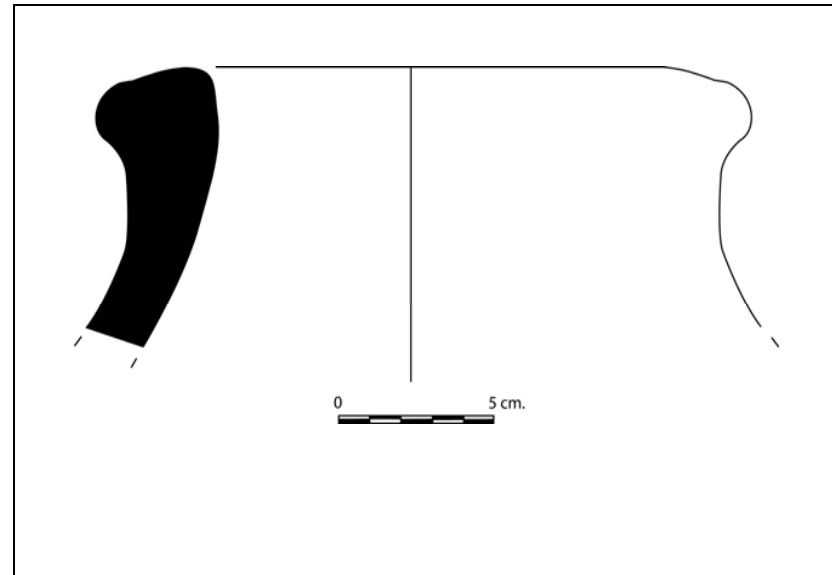
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 1,9 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 067

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-8

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: cos i nansa   **Decoració:** geomètrica amb manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

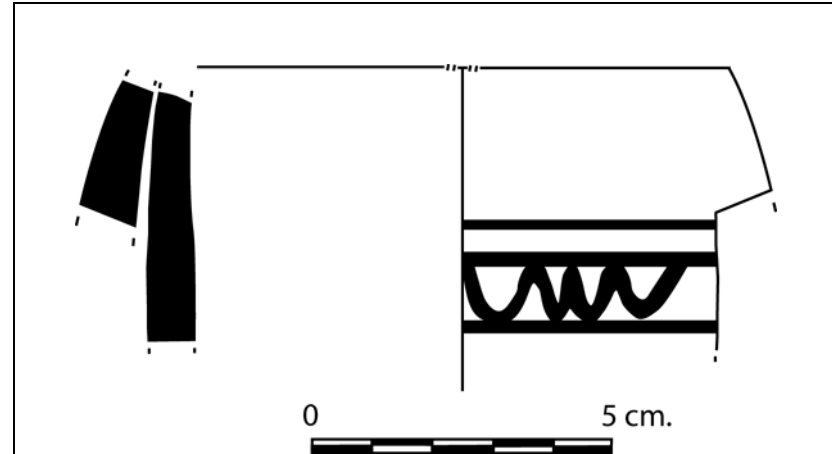
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 068

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-9

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

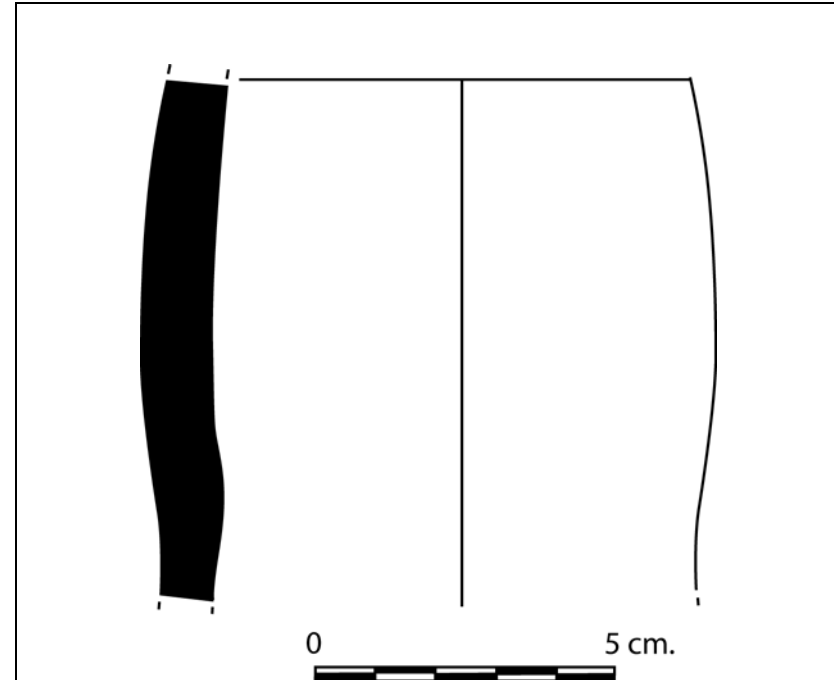
ØBoca:
ØCos: 5 cm

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

ØBase:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XVII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 069

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-10

Tipus atuell: safra   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

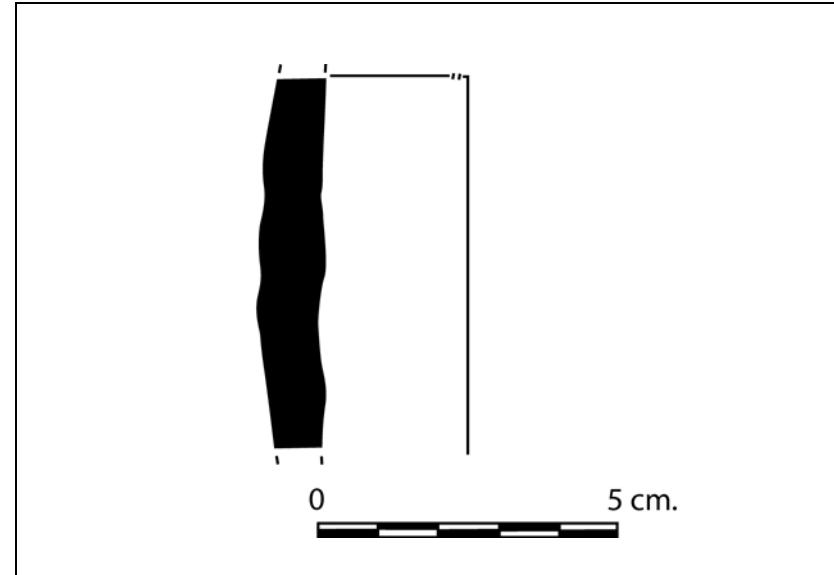
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 070

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-11

Tipus atuell: tenalla   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

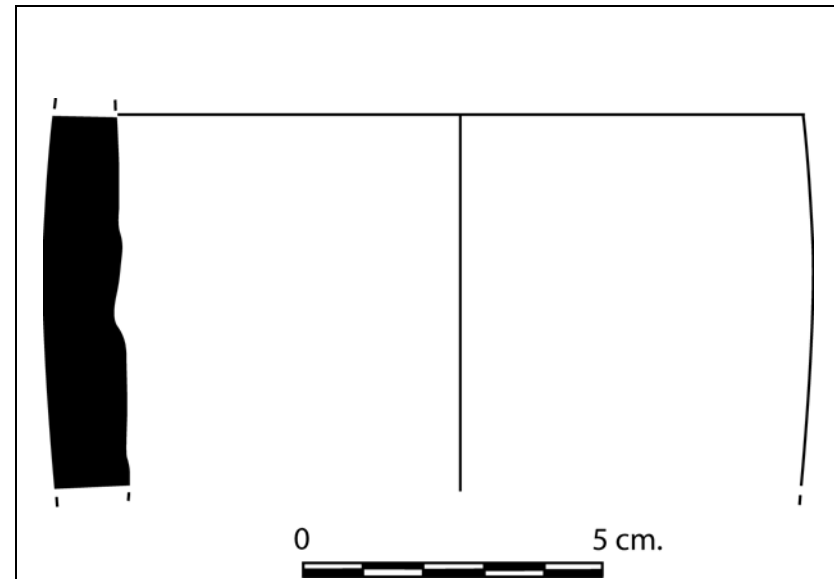
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

ØBase:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 071

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-12

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

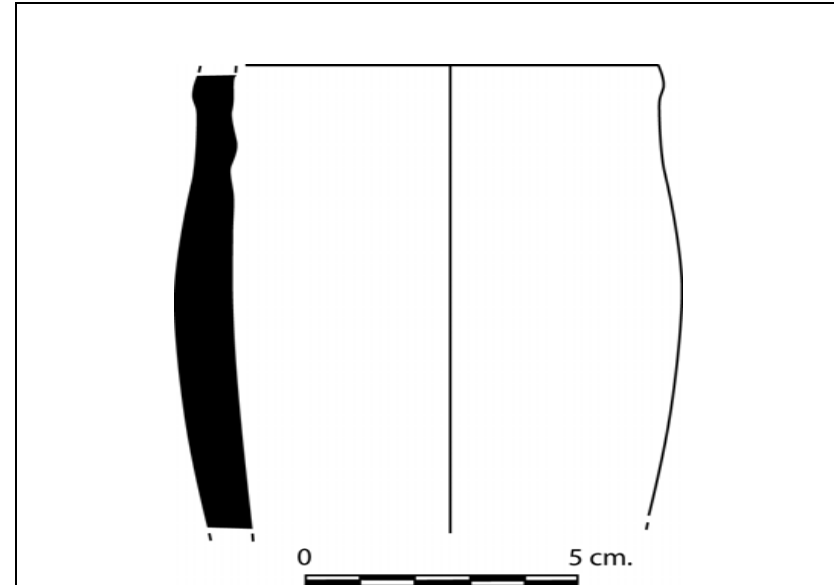
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 072

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-13

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

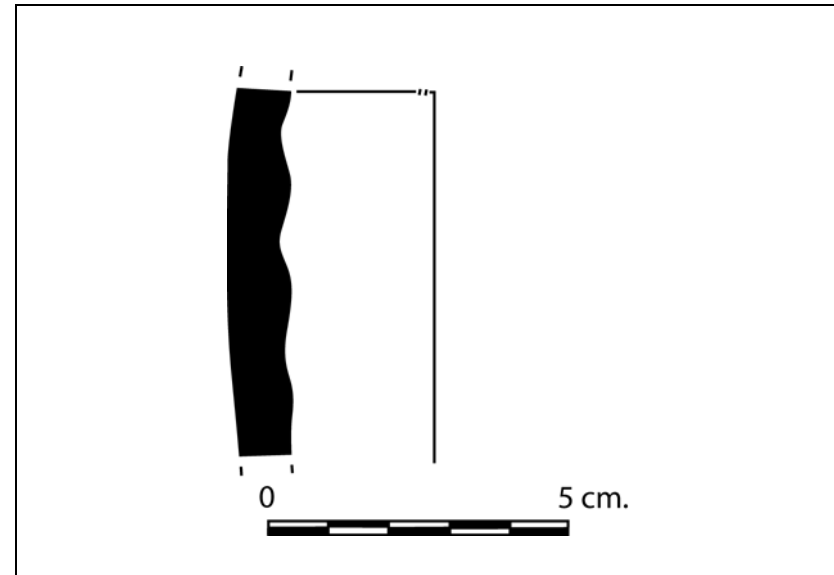
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 073

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-14

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat ben acurat

ØBoca:

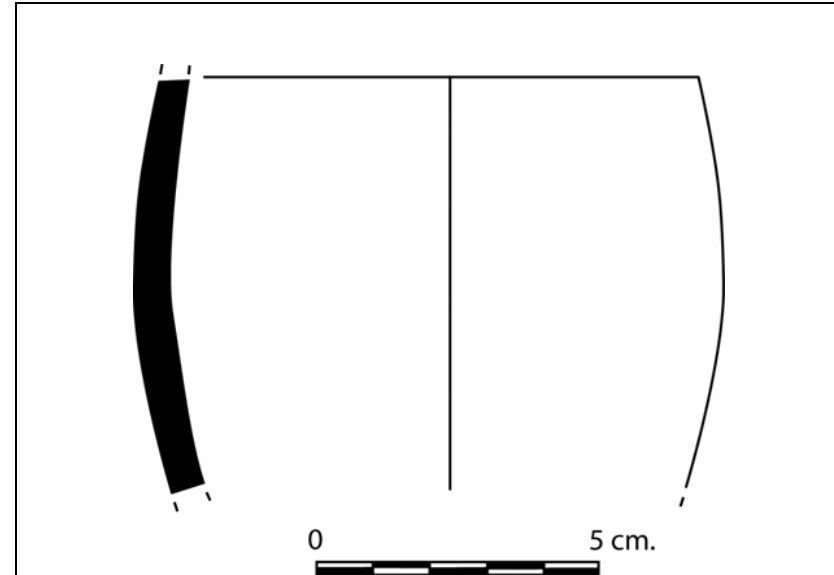
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 074

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-15

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

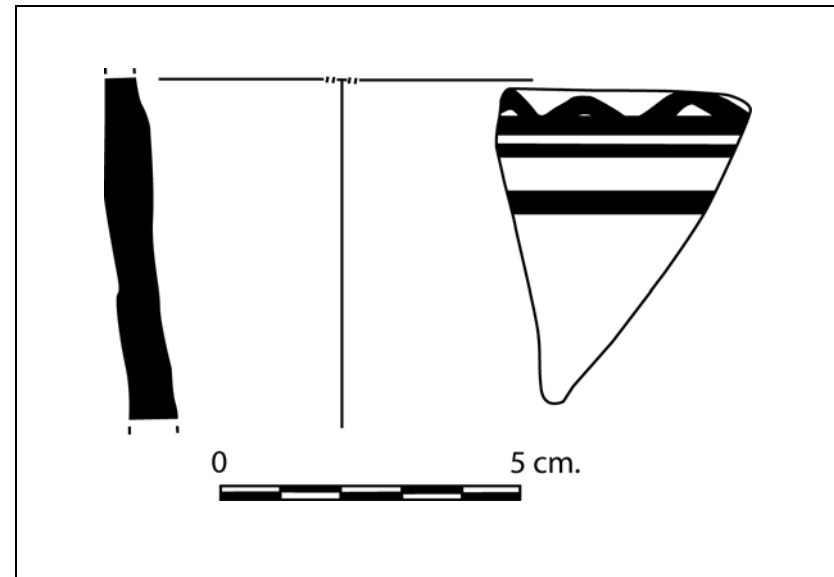
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínols.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 075

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-16

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

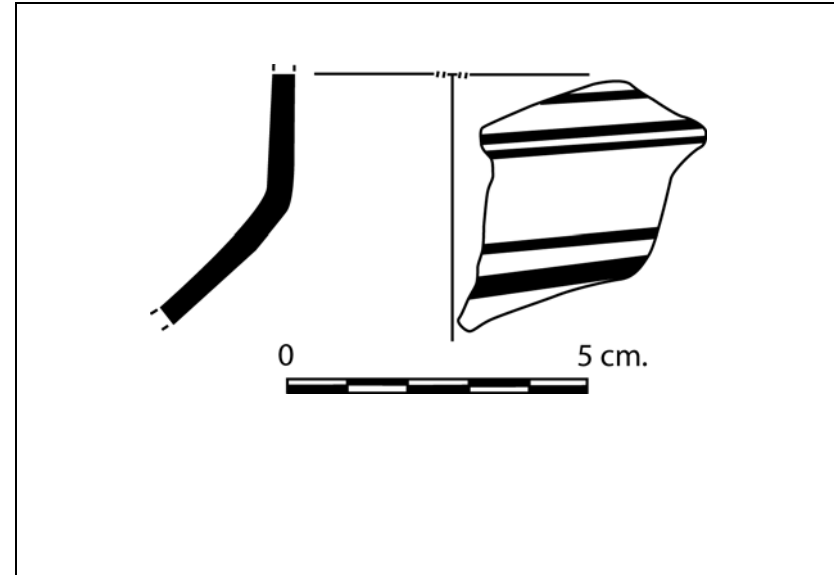
Dimensions en cm.

øBoca:

øCos:

øBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 076

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-17

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

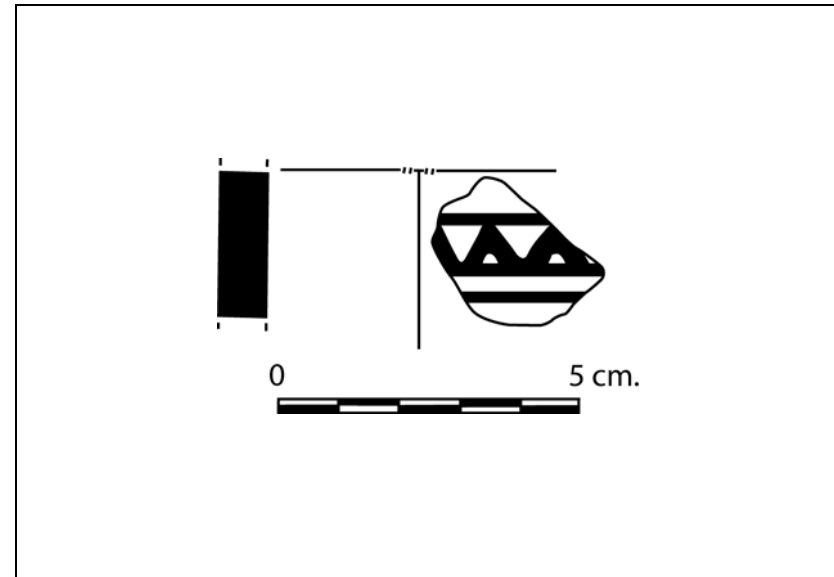
Dimensions en cm.

∅Boca:

∅Cos:

∅Base:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 077

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-18

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: vora   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

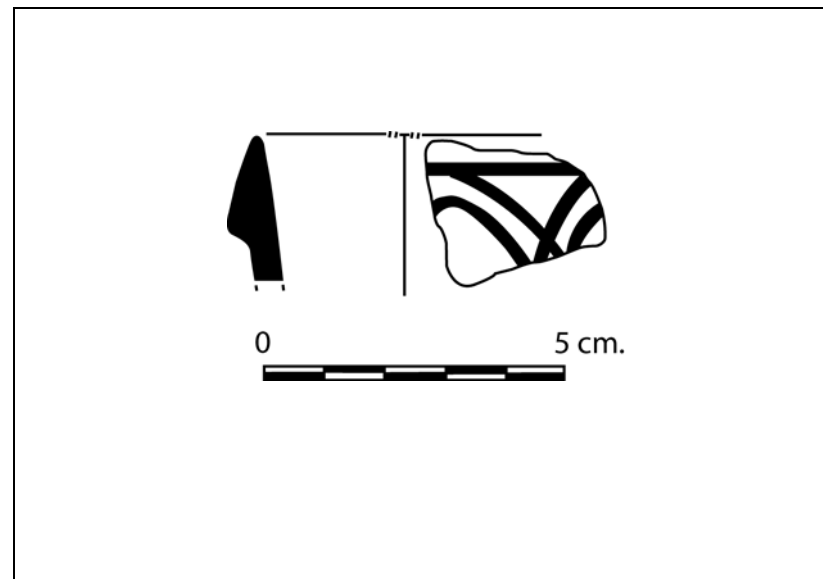
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   Localitat: Castelldans   Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 078

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-19

Tipus atuell: gerra   Funció: magatzem   Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: informe   Decoració:

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

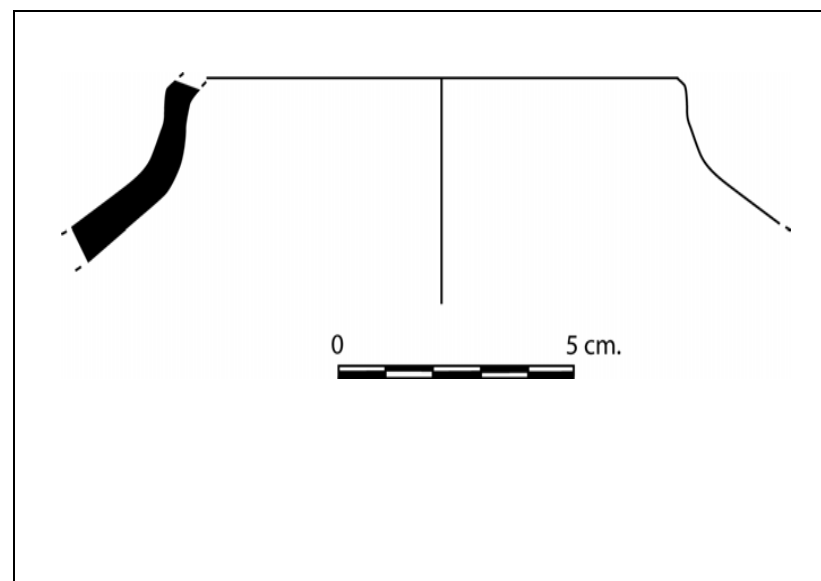
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 079

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-20

Tipus atuell: safà   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

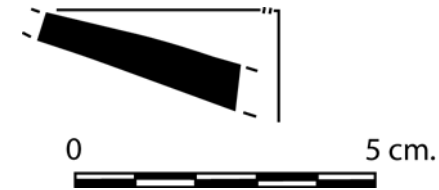
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 080

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-21

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

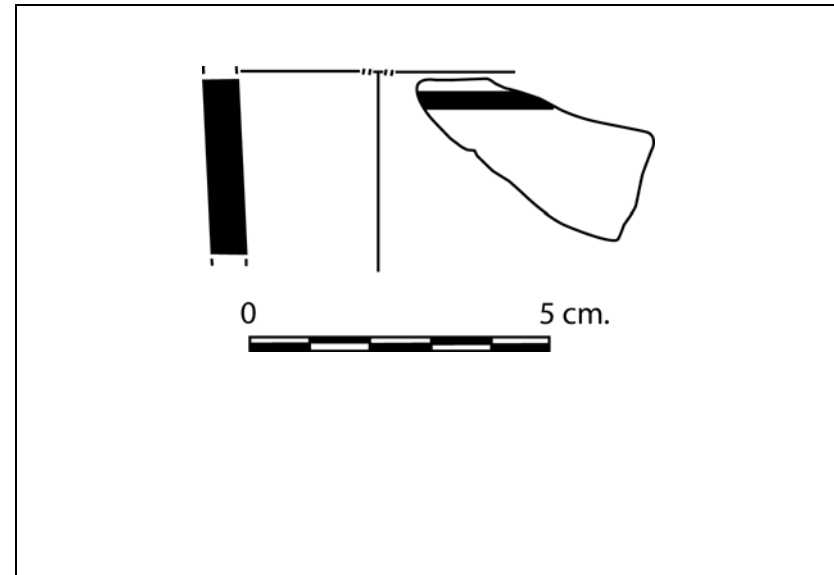
∅Boca:

∅Cos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

∅Base:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 081

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-22

Tipus atuell: safà   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

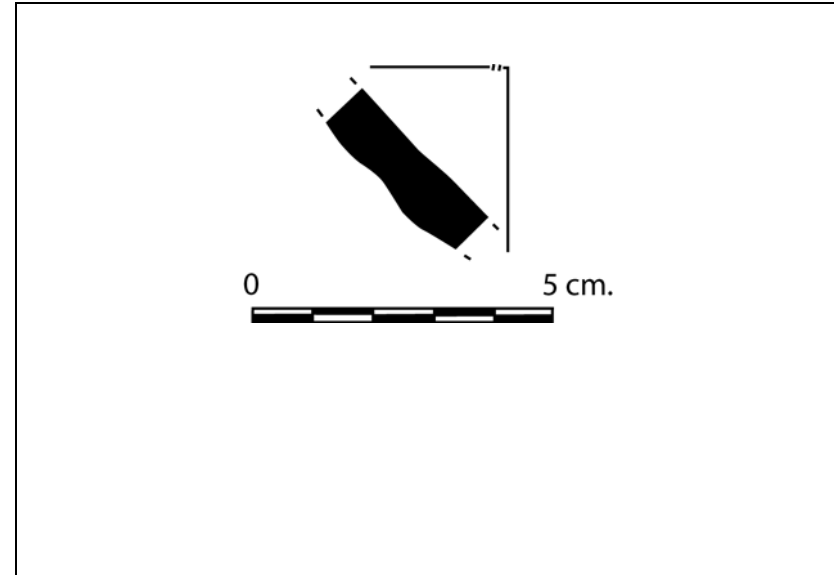
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginos.

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 082

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-23

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

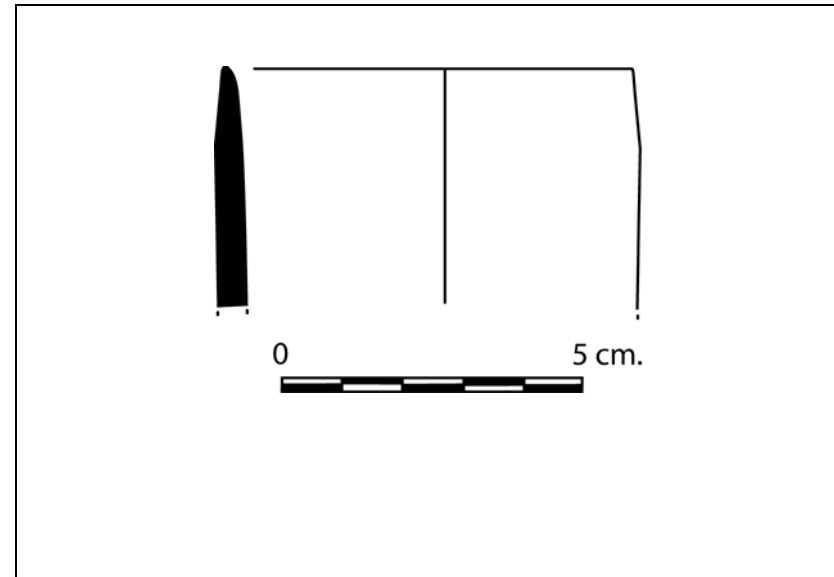
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Datació: segle X

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Timorell I Localitat: Castelldans Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 083

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-24

Tipus atuell: Funció: Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: informe Decoració:

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

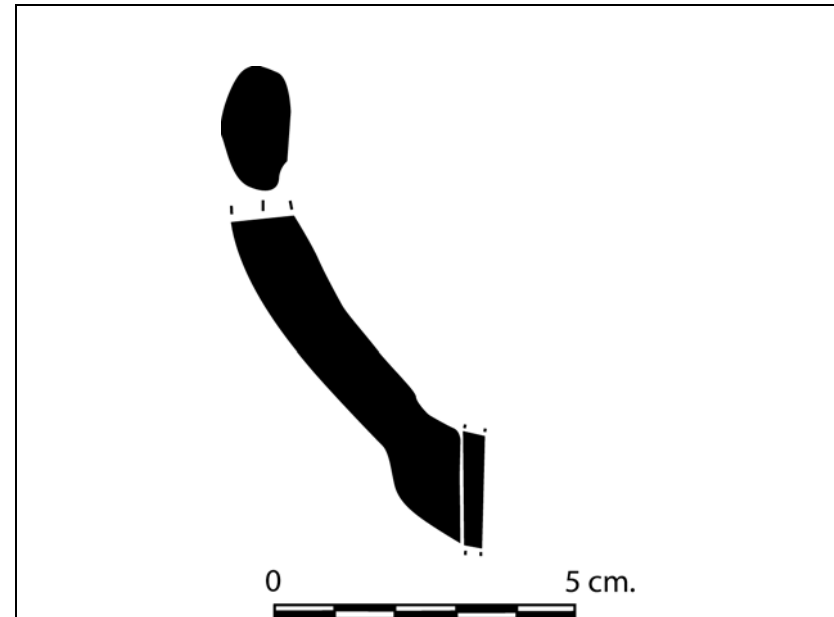
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Timorell I Localitat: Castelldans Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 084

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-25

Tipus atuell: Funció: Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: informe Decoració:

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

∅Boca:

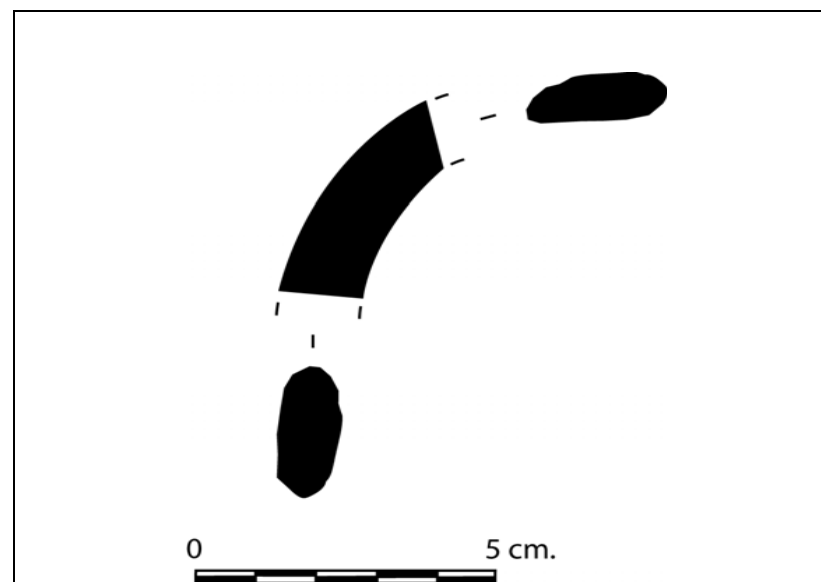
∅Cos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

∅Base:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Timorell I Localitat: Castelldans Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 085

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-26

Tipus atuell: Funció: Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: informe   Decoració:

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

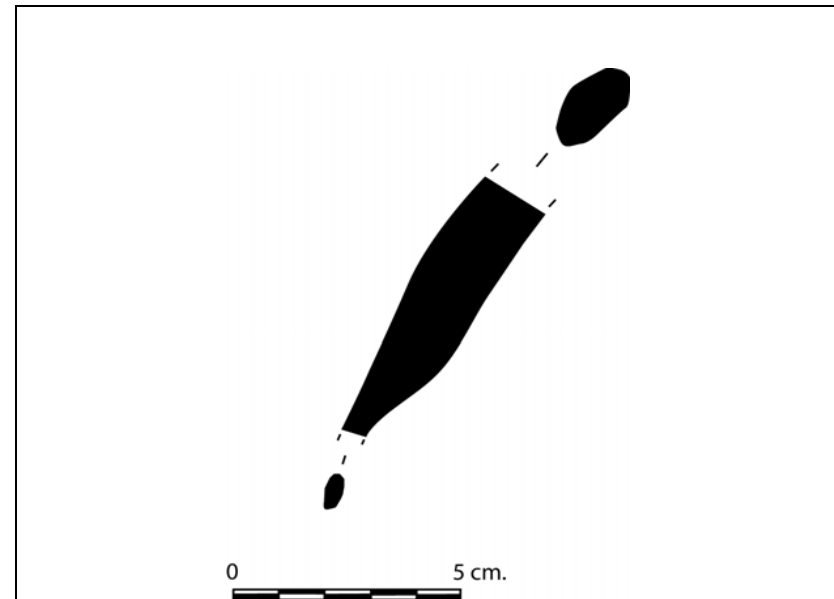
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginos.

ØBase:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació:

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Timorell I   Localitat: Castelldans   Comarca: Les Garrigues

Número estudi: 086

Coordenades del jaciment: X: 314385 Y: 4596318

Núm. Ceràmica: TIM I'07-27

Tipus atuell: gerreta   Funció: taula   Classe ceràmica: oxidada

Tipus fragment: informe   Decoració: geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

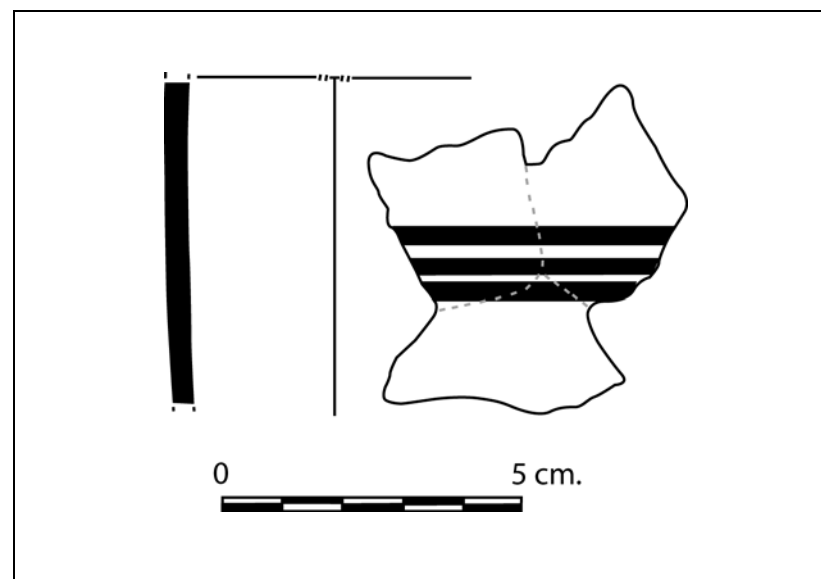
ØBoca:

ØCos:

ØBase:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

Gruix: 0,3 cm

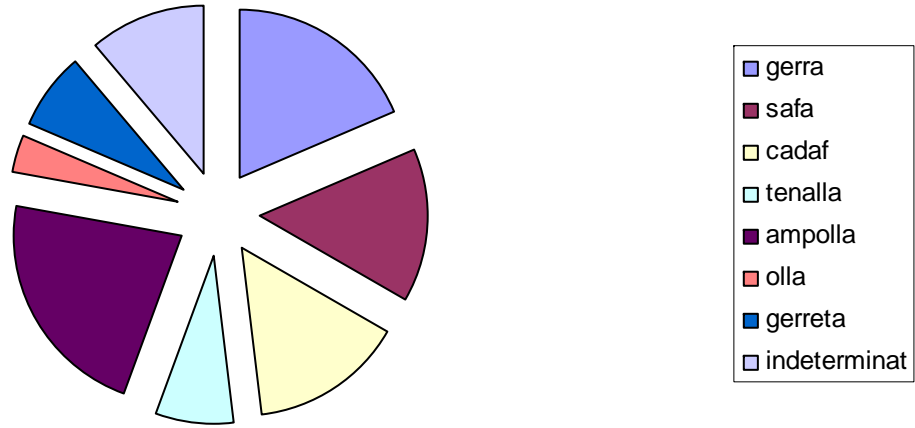

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics:

Ceràmica de superfície musulmana inventariada de Timorell I

MONT-LLEÓ

Mapa prospecció Mont-lleó

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 27	DATA: 19-08-2007
POBLACIÓ: Puigverd de Lleida	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 311118 Y: 4602815	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona particular
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) A mitja vessant	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Presència d'argiles i guixos
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Terres de conreu	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona amb Lleida, Vinaró, Castellans.	
ALTITUD DE L'ASSENTAMENT: 200 metres	
EXTENSIÓ DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 30 ha aproximadament	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **No**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Parcel·lari actual de reg	PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Puigverd de Lleida a 800 metres	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	---	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

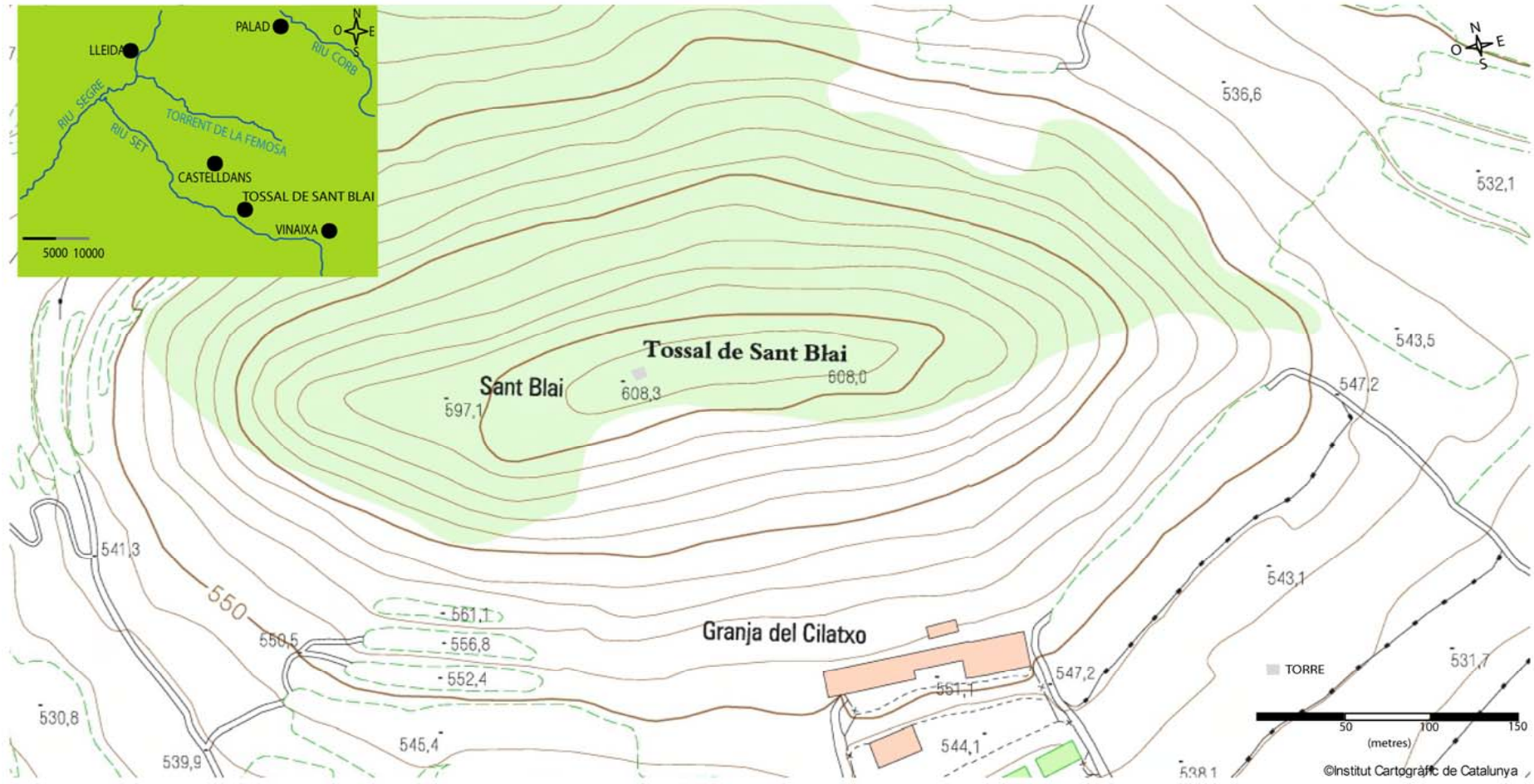
TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Actualment no hi ha un nom exacte. El nom històric és Torre de Montlleó**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: SAROBE, R., *Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny*, Fundació Noguera, Barcelona, 1998, docs., 142, 71, 245, 385, 447, 464, 466, 479, 487, 510, 533, 544, 545, 559, 580, 591, 638, 653, 707, 725

OBSERVACIONS:

TOSSAL DE SANT BLAI

Mapa prospecció Tossal de Sant Blai. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 16	DATA: 26 – 10 – 2006
POBLACIÓ: Cervià de les Garrigues	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 320718 Y: 4590072	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal (Tossal de Sant Blai, Cervià de les Garrigues)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Turó format per roca sorrenca que aflora en tots els nivells, la qual està coberta per argiles en les zones més erosionades i per terra vegetal en la resta
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visió amb Vallseca I i II, Castelldans, Lleida, Collet de la Savina, Timorell I i II, Mas de Melons, Mas de Matxerri, Matxerri I, Vinfaró, Tossal Gros, Collet de la Cirera, Vinaixa	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 550m - 625 m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: L'assentament és regular 12 x 6 x 0,7 m. = 50,4 m²; el replà té una extensió d'1 ha aproximadament

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: Constatem la presència d'una torre

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: En la zona més occidental del turó de Sant Blai, observem una gran torre rectangular, formada per grans carreus de pedra de 55 x 40 x 30 cm. o 85 x 30 x 20, els quals segons quina part estan units per pedra seca i sobre la roca, i en el cas del mur nord s'observa pel mig reomplert i amb presència de morter. Tenim un desguàs i pedra treballada per un encaix de biga

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: El parcel·lari degut a l'orografia és petit i aterrassat	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): A 2 km. Cervià de les Garrigues. A 4 km. Vallseca II i a 1 km. Mas del Manresa	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	--	---

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Tossal de Sant Blai**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: **No**

OBSERVACIONS: Creiem que és una construcció associada a l'activitat agrària o ramadera, construïda al llarg del segle XX per la nombrosa presència d'elements superficials que així ens ho senyalen

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB TOSSAL DE SANT BLAI

1

2

¹ Visió general del Tossal de Sant Blai

² Restes de la torre

3

³ Mur nord de la torre

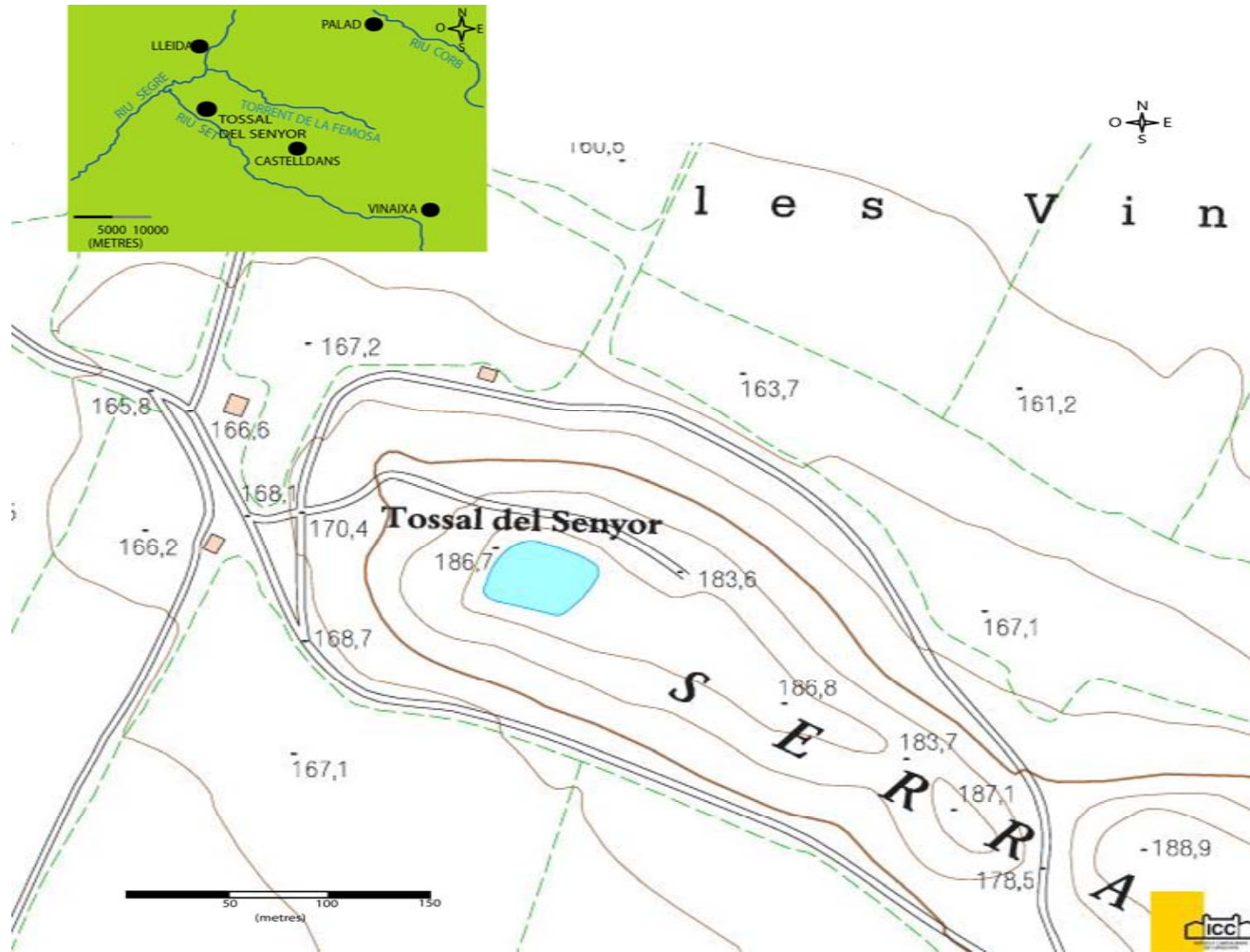

4

⁴ Entorn de la torre amb forta presència de carreus de pedra

TOSSAL DEL SENYOR

Mapa prospecció del Tossal del Senyor. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 5	DATA: 5 – 06 - 2006
POBLACIÓ: Sunyer	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 299326 Y: 4601488	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona Comunal (Tossal del Senyor)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vesant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica. Sòl altament erosionat
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona amb Sunyer, Lleida. No tant amb Castellans i els assentaments de l'est i sud	
ALTITUD DE L'ASSENTAMENT: 190 m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **0,1 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Restes irreconeixibles de murs i, existència de tapial. El model d'assentament podria correspondre al tipus *bury* degut a la concentració de les restes materials i, el reduït tamany de l'assentament**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Degut a la concentració parcel·laria no es conserven els límits històrics	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Sunyer a 1575,59m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	78	2
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Tossal del Senyor**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: L'assentament té una ocupació humana en l'etapa iber, en la romana sembla que s'interromp, i continua posteriorment amb la musulmana

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB TOSSAL DEL SENYOR

1

2

¹ Visió del Tossal del Senyor

² Superfície plana del capdamunt del Tossal del Senyor, on podem intuïr restes de tapial caigut a la superfície

3

4

³ Imatge de la vall del riu Set i al fons la ciutat de Lleida

⁴ Actual població de Sunyer

Nom del jaciment: Tossal del Senyor   **Localitat:** Sunyer   **Comarca:** El Segrià

Número estudi: 099

Coordenades del jaciment: X: 299326 Y: 4601488

Núm. Ceràmica: TS'07-1

Tipus atuell: safra   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per ambdues cares

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: porosa,
color rosat, acabat ben acurat

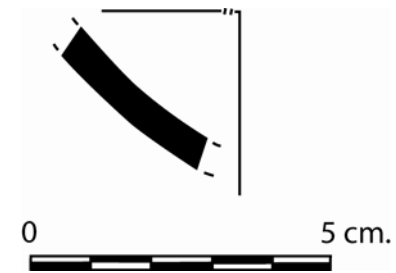
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Mas de Matxerri   **Localitat:** Castelldans   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 100

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: TS'07-2

Tipus atuell: gerra   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta: engalba blanca

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

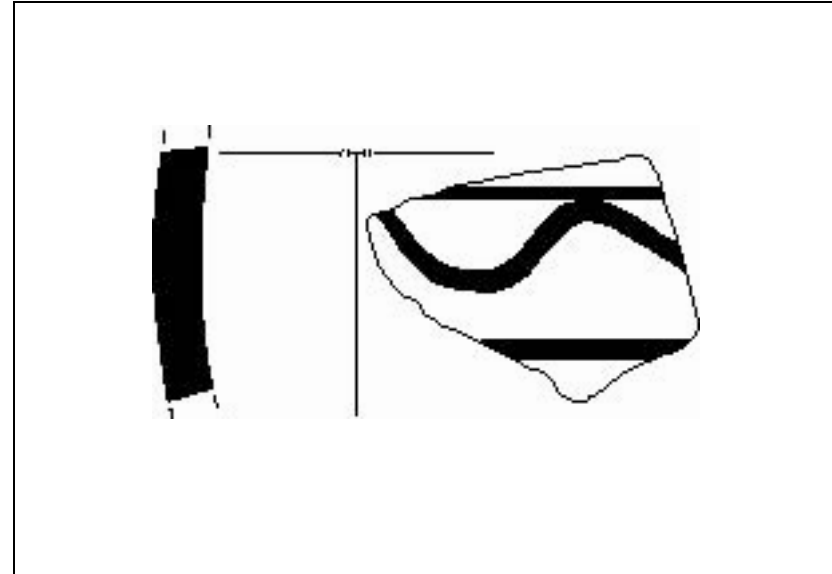
Dimensions en cm.

øBoca:

øCos:

øBase:

Gruix: 0,9 cm

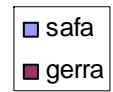
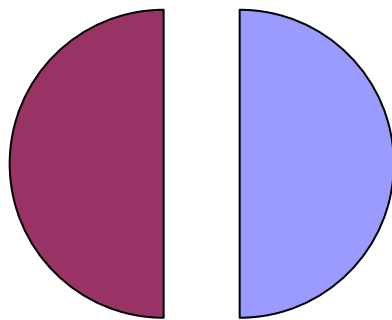
Observacions

Datació: segle X - XI

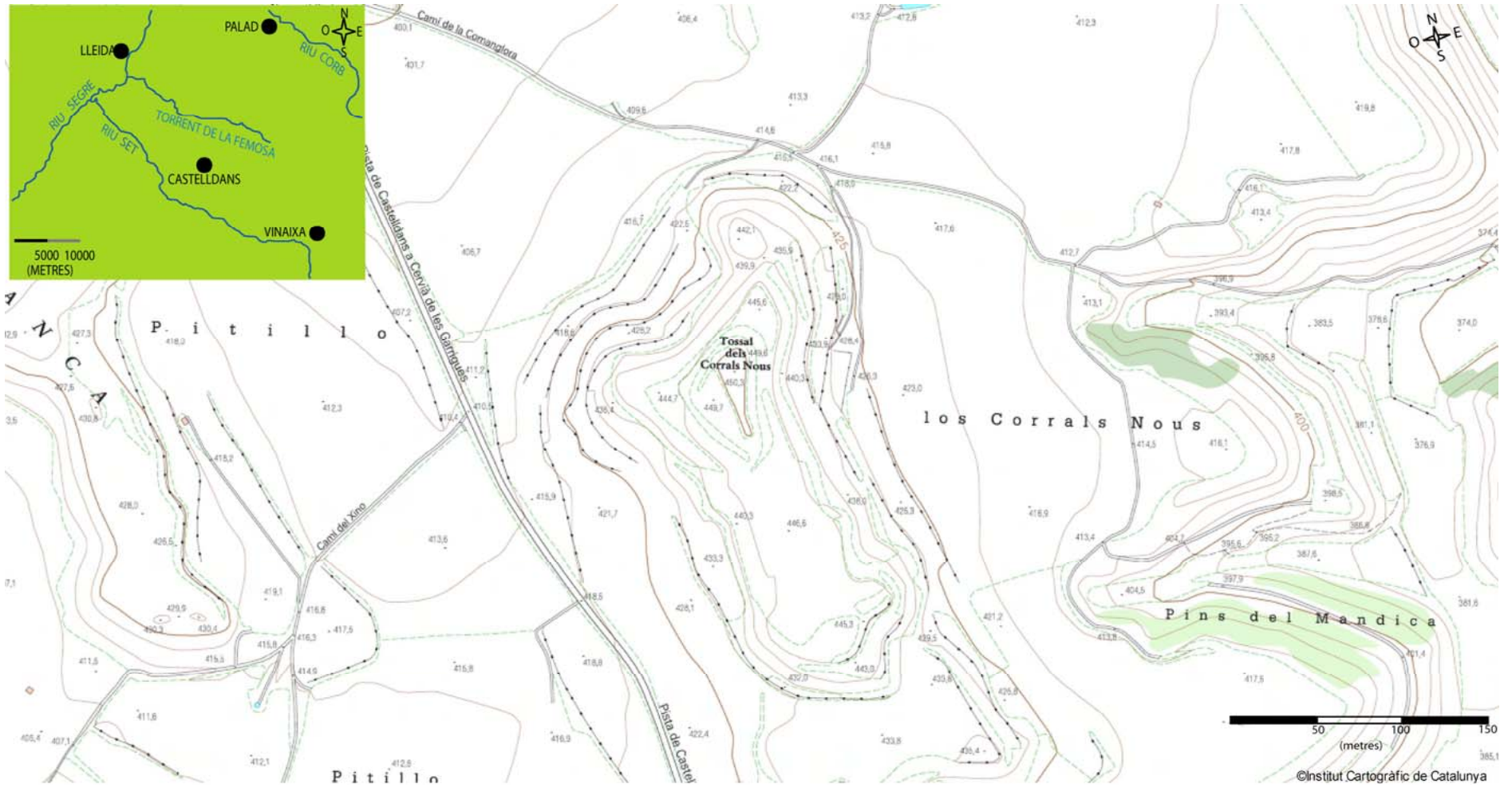
Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Ceràmica de superfície musulmana inventariada de Tossal del Senyor

TOSSAL DELS CORRALS NOUS

Mapa cartogràfic del Tossal dels Corral·s Nous. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 3	DATA: 9 – 10 - 2006
POBLACIÓ: Castelldans	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 315177 Y: 4594791	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona Comunal (Tossal dels Corralers Nous)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vesant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació est formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visibilitat amb Castelldans, Lleida, Timorell I i Timorell II, Collet de la Savina, Vallseca II	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 418m - 450 m	

EXTENSIÓ DE LA PROSPECCIÓ EN Ha: **8,30 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Dues estructures rectangulars en direcció N-S i E-O semblants a motlles**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Parcel·lari petit amb morfologia rectangular	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Castelldans a 2,438,23m. El Timorell I a: 1620,00 m. El Timorell II a: 1326,66 m. Collet de la Savina 979,47 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	---	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Tossal dels Corral·ls Nous**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: **No**

OBSERVACIONS:

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB TOSSAL DELS CORRALS NOUS

¹ Visió horitzontal de les incisions a la roca

² Visió vertical de les incisions a la roca.

3

4

³ Llargada incisió 1
⁴ Amplada incisió 1

5

6

- ⁵ Profunditat incisió 1
- ⁶ Amplada incisió 2

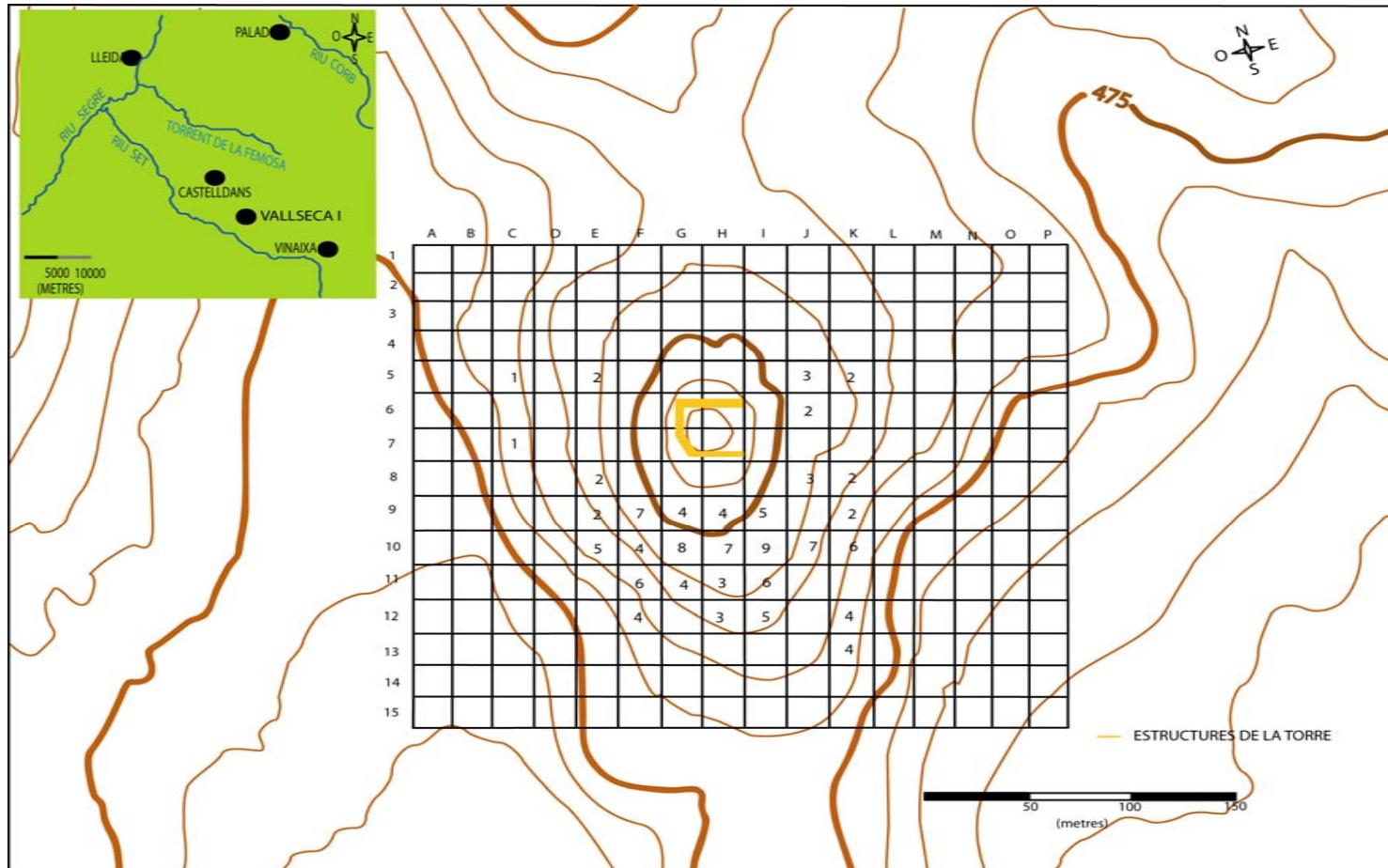
7

8

⁷ Llargada incisió 2
⁸ Profunditat incisió 2

VALLSECA I

Mapa prospecció de l'assentament de Vallseca I. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 14	DATA: 24 – 10 – 2006
POBLACIÓ: Cervià de les Garrigues	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 318974 Y: 4591932	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal (Vallseca II, Cervià de les Garrigues)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vesant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visibilitat amb Vallseca I i la vall del riu Set	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 477m - 512 m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 0,78 ha	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: El jaciment seria una torre tipus *bury*

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: S'observen les estructures d'una possible torre lleugerament quadrangular. Carreus de pedra regulars 70 x 30 x 25 cm. la pedra està disposada regularment i també en pedra seca, sense poder precisar la tècnica arquitectònica emprada

TIPUS DE LIMITS: PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Aterrassament petites parcel·les. Oreografia abrupta	PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Castelldans a 6119,39 m., i Cervià de les Garrigues a 4201,82 m. Vallseca I a 925,85 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	127	7
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

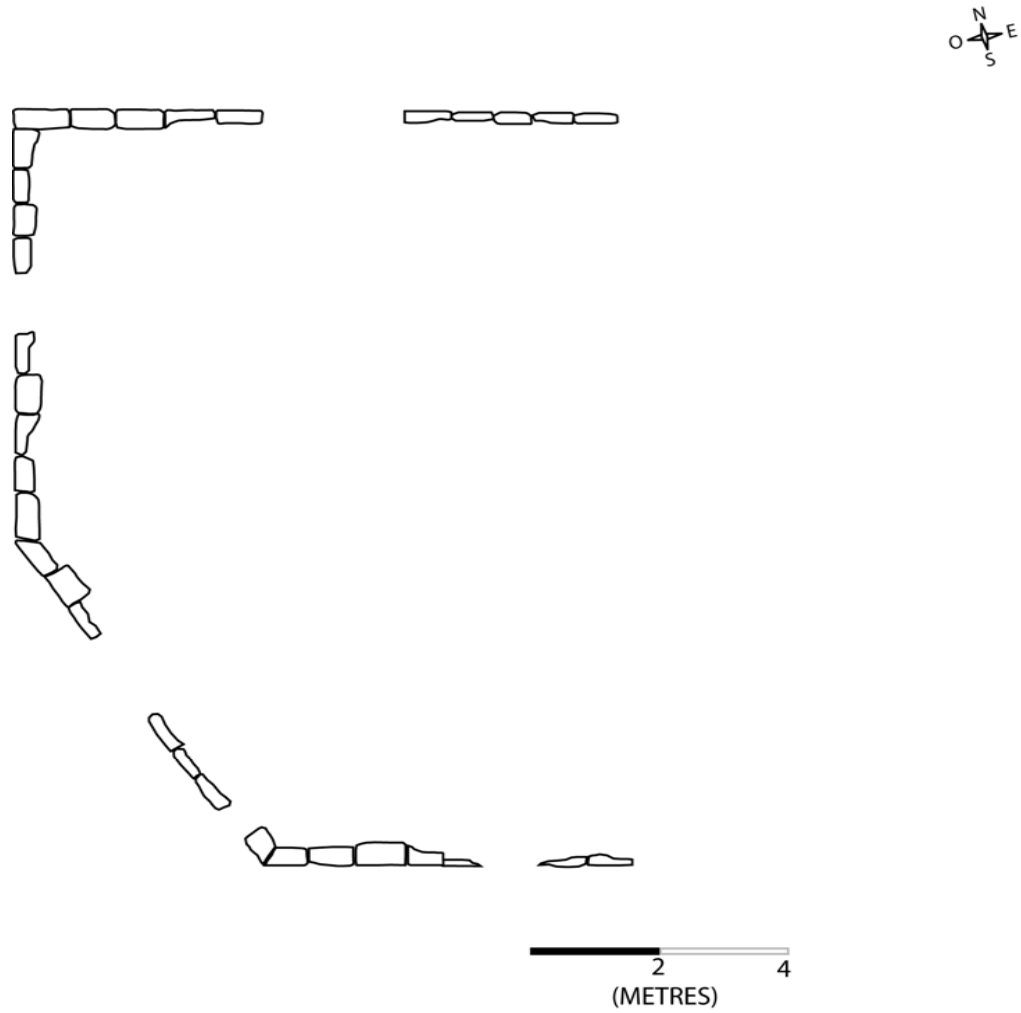
TOPONÍMIA DEL JACIMENT: Vallseca I

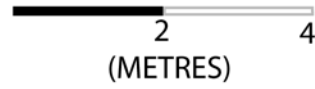
DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: **No**

OBSERVACIONS:

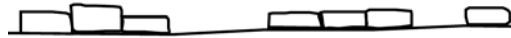
Planta de Vallseca I

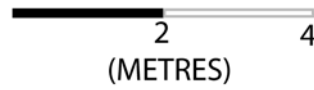
Alçat vessant nord

Alçat vessant oest de Vallseca I

Alçat vessant oest I Vallseca I

Alçat vessant sud Vallseca I

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB VALLSECA I

¹ Detall de l'angle que formen el mur est i el mur nord

² Prolongació del mur est en direcció sud

3

4

³ Espai interior de la torre

⁴ Carreus que es localitzen a les vessants

5

⁵ Detall carreu de pedra amb ranura al mig

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 111

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932   **Núm. Ceràmica:** VLL I'07-1

Tipus atuell: tenalla   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: nansa   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

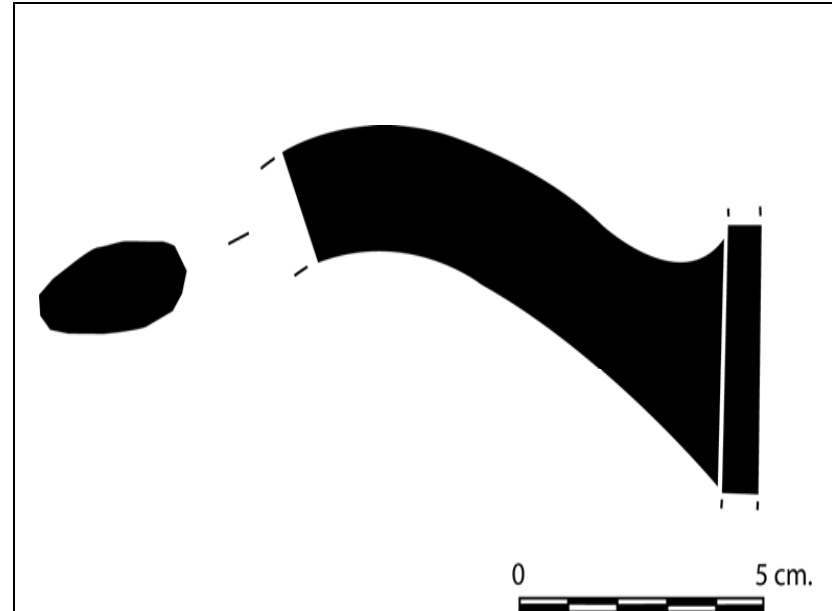
Desgreixants: mica blanca i
ferrogínols.

ØCos:

ØBase:

Gruix: 2,3 cm

Observacions

Datació: segle XI - XII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 112

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-2

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

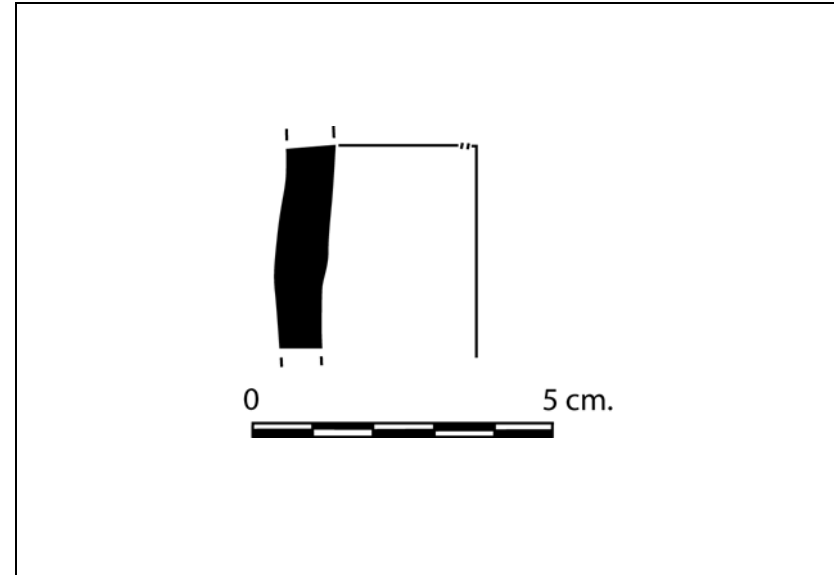
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 1 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics:

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 113

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-3

Tipus atuell: tassa   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: nansa   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta: corda seca parcial

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
color rogenç, acabat ben acurat

ØBoca:

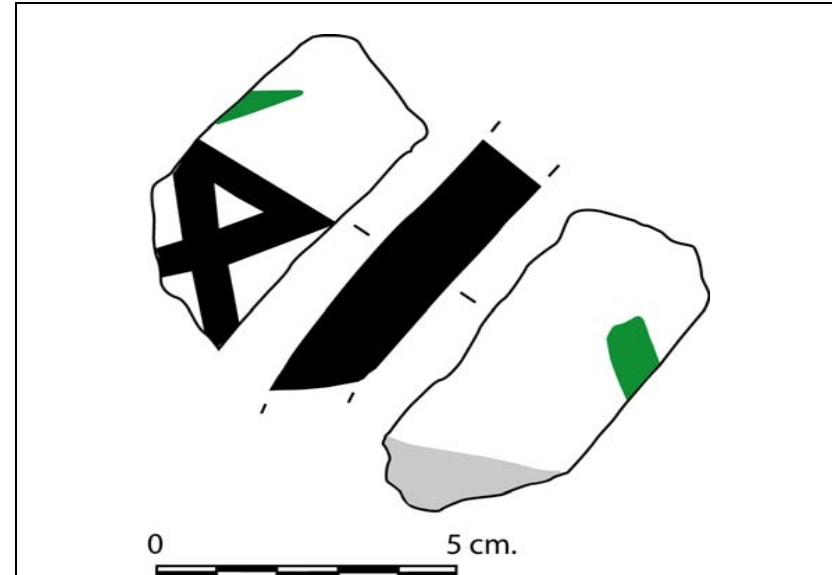
Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØCos:

ØBase:

Gruix: 1,9 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 114

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-4

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta: vidriat melat per la cara exterior

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

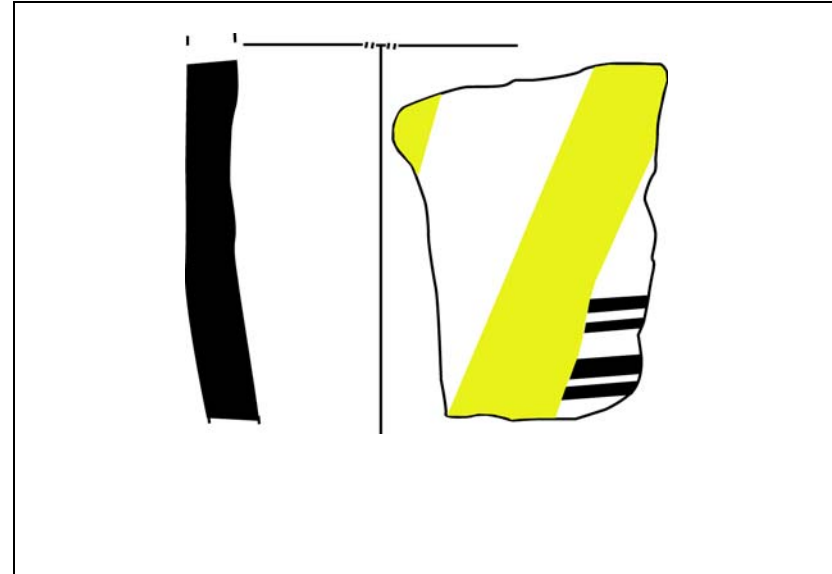
Dimensions en cm.

ØBoca:

ØCos:

ØBase:

Gruix: 0,8 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 115

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-5

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rogençat, acabat ben acurat

øBoca:

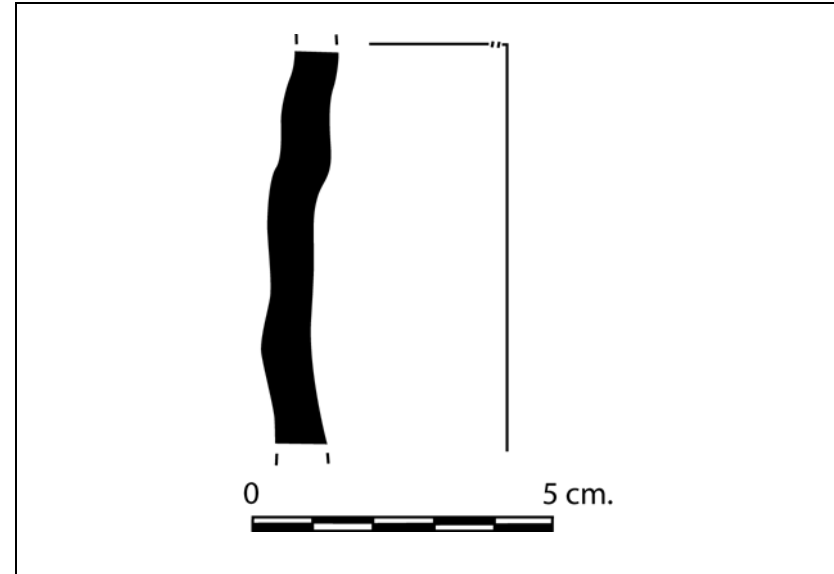
øCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginos.

øBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 116

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-6

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta: engalba blanca

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

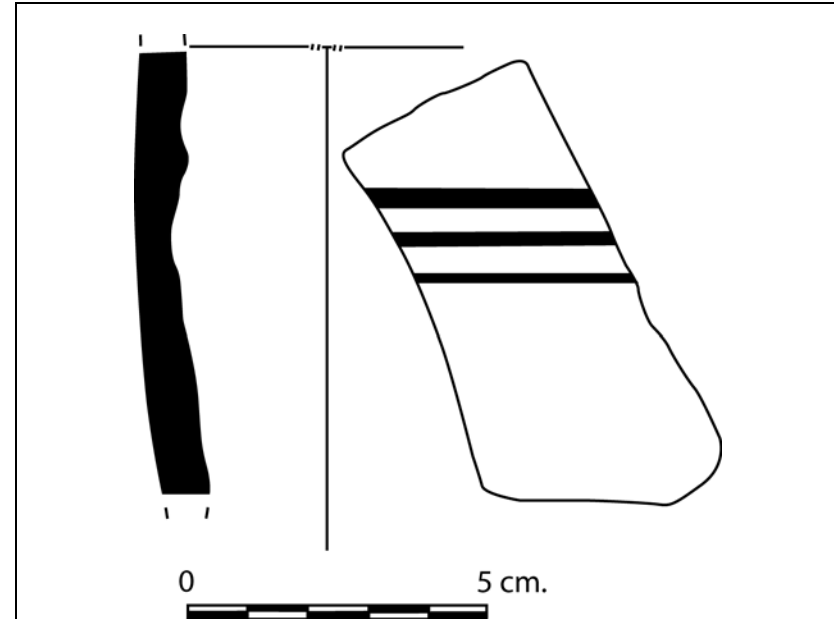
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 117

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-7

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta: engalba blanca

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca:

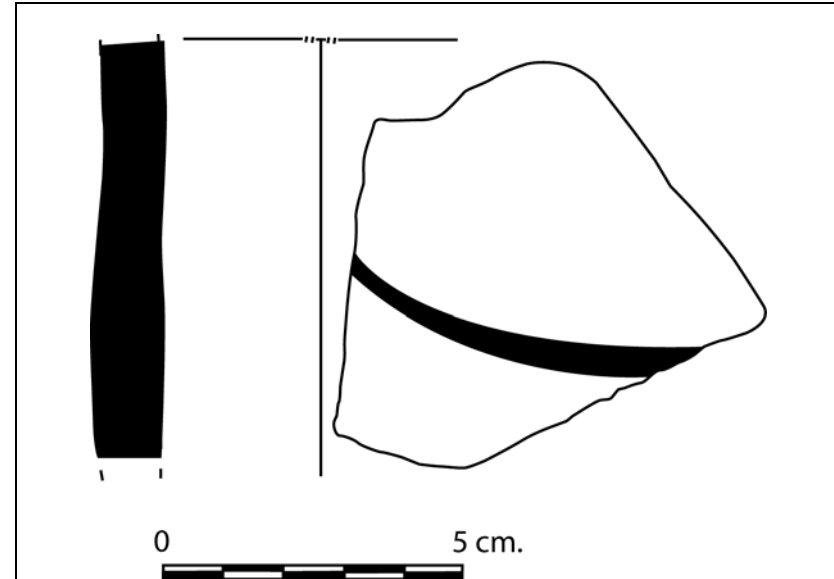
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

ØBase:

Gruix: 0,9 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 118

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-8

Tipus atuell: cadaf   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

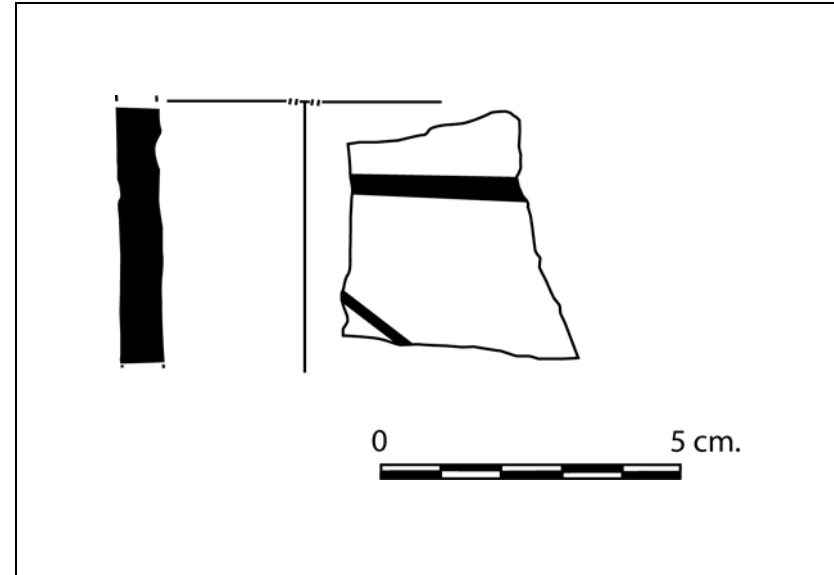
Dimensions en cm.

ØBoca:

ØCos:

ØBase:

Gruix: 0,7 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 119

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-9

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** manganès

Aplicació a la pasta: engalba vermella

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
color rosat, acabat poc acurat

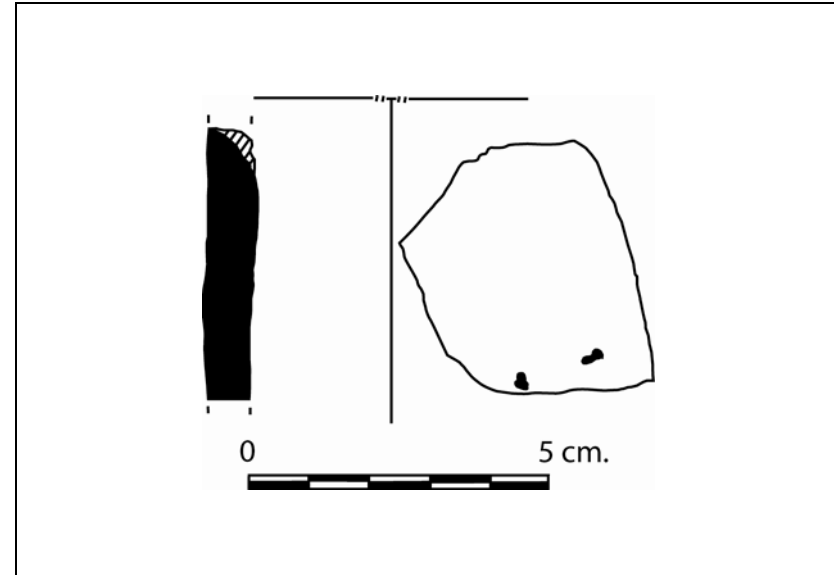
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XI - XII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 121

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-10

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

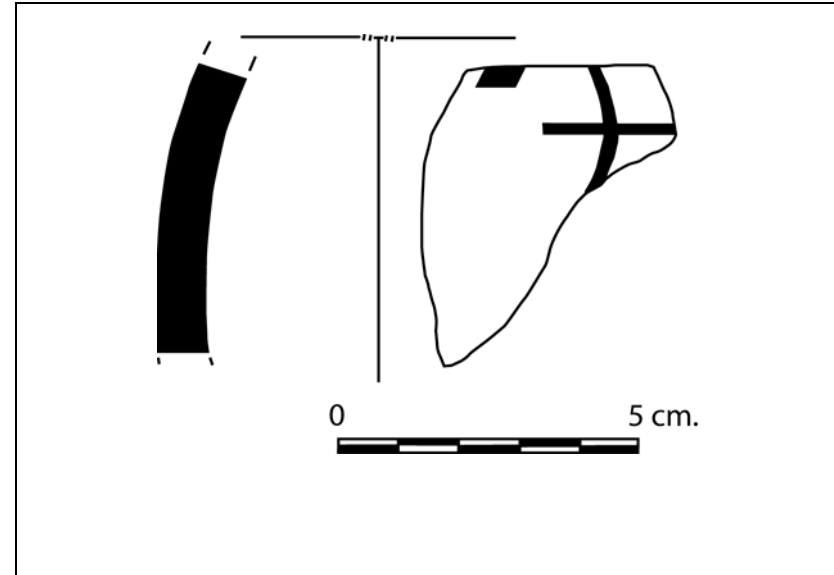
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,8 cm

Observacions

Atuell força comú en la vaixella del segle XII. Olleta que conté vidriat per la cara interna i, llavi pronunciat lleugerament circular.

Datació: últim terç segle X i segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 122

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-11

Tipus atuell: tenalla   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: compacta,
color rosat, acabat poc acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

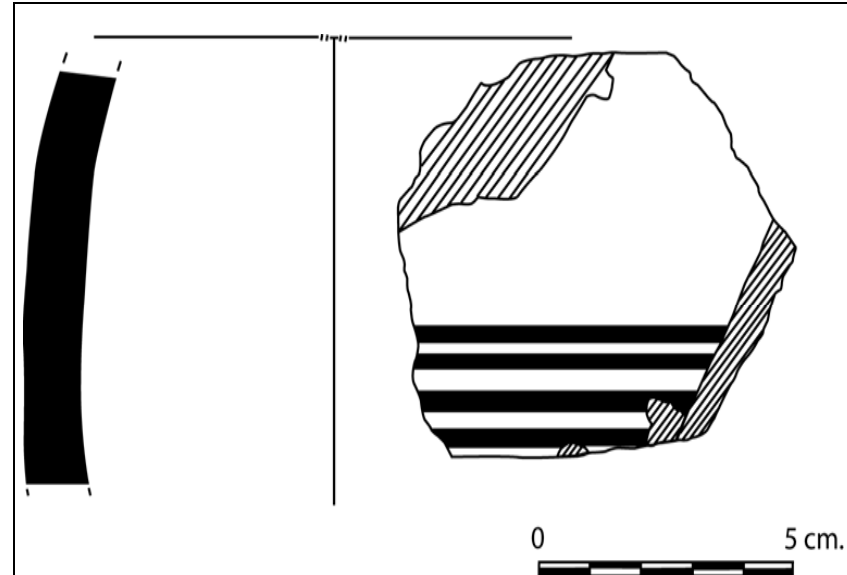
Dimensions en cm.

ØBoca:

ØCos:

ØBase:

Gruix: 1,2 cm

Observacions

Datació: segle XI - XII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 123

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-12

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

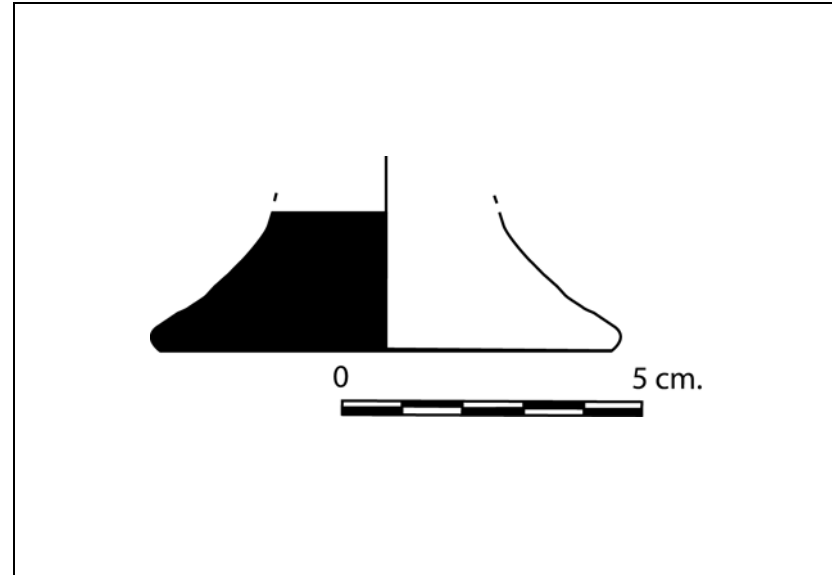
Dimensions en cm.

∅Boca:

∅Cos:

∅Base: 3 cm

Gruix: 2,4 cm

Observacions

Datació: segle XVII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 124

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-13

Tipus atuell: olla   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** reduïda

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
acabat poc acurat

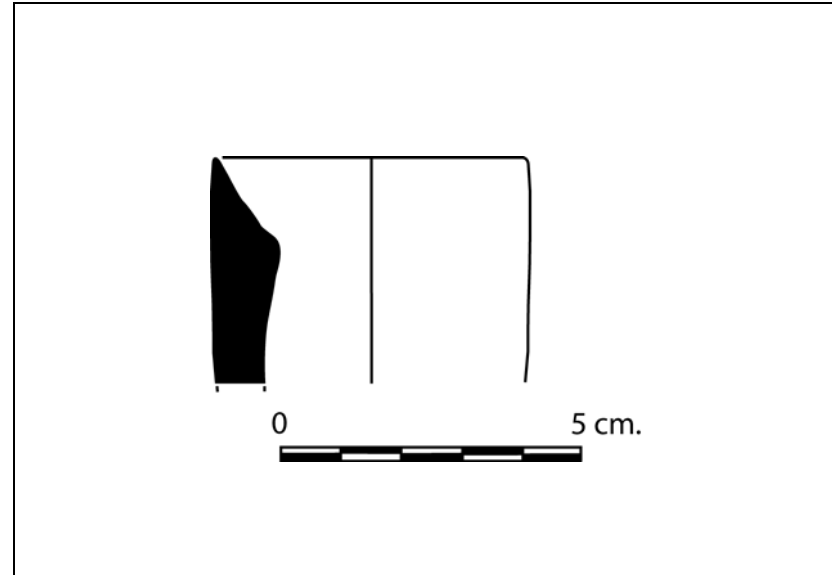
ØBoca: 4 cm

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 1,2 cm

Observacions

Datació: segle XIII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 125

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-14

Tipus atuell: tenalla   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: base   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: compacta,
color rosat, acabat poc acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferrogínos.

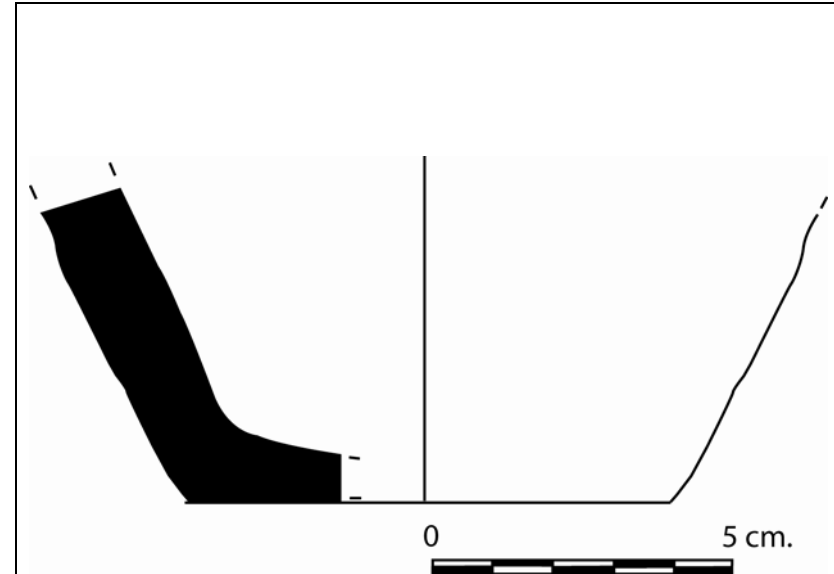
Dimensions en cm.

∅Boca:

∅Cos:

∅Base: 4 cm

Gruix: 2,3 cm

Observacions

Datació: segle XI - XII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca I   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 126

Coordenades del jaciment: X: 318974 Y: 4591932

Núm. Ceràmica: VLL I'07-15

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: vora   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

ØBoca: 3 cm

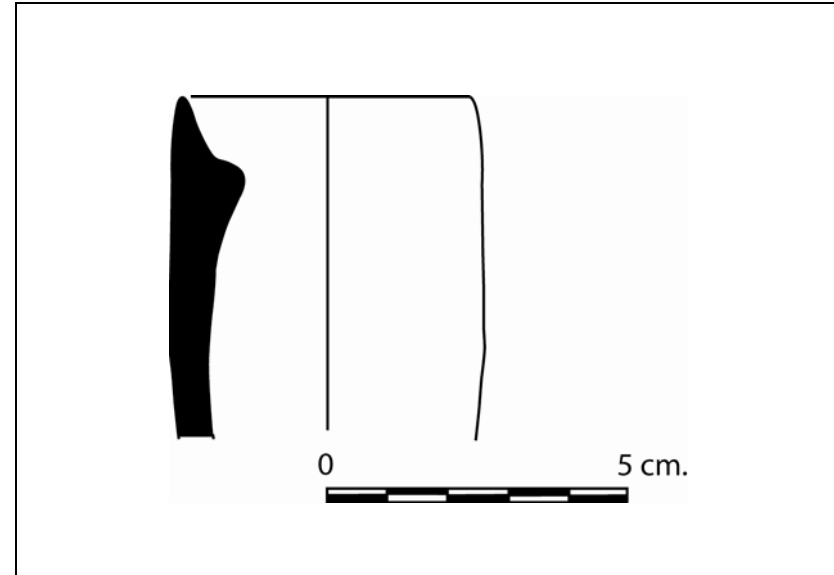
ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 / 0,6 cm

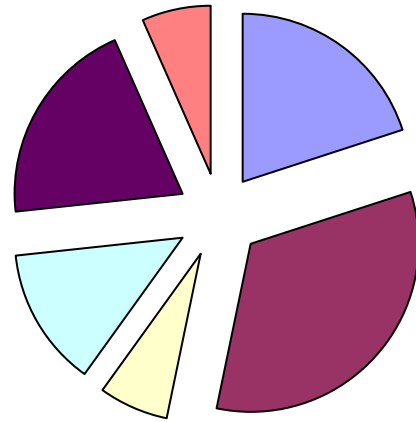
Observacions

Datació: segle XI

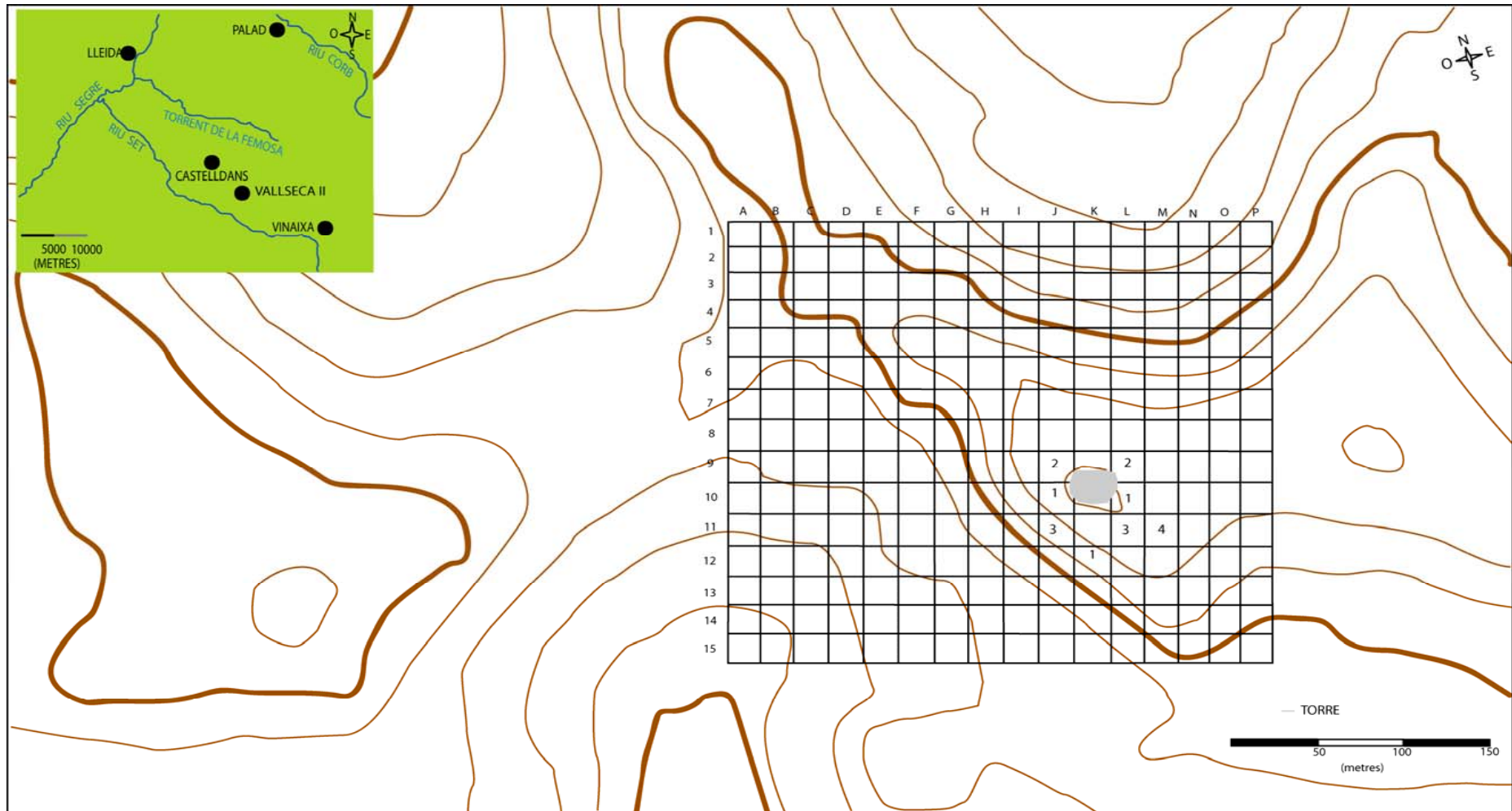
Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Ceràmica de superfície musulmana inventariada a Vallseca I

- tenalla
- cadaf
- tassa
- gerra
- ampolla
- olla

VALLSECA II

Mapa prospecció Vallseca II. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 15	DATA: 24 – 10 – 2006
POBLACIÓ: Cervià de les Garrigues	COMARCA: Les Garrigues
COORDENADES JACIMENT: X: 318847 Y: 4593046	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal (Vallseca II, Cervià de les Garrigues)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visibilitat amb Lleida, Castellans, Collet de la Savina, Vallseca I, Lo Timorell I i II, Matxerri I	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 496m - 539 m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 0,01 ha	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **Només constatem la presència d'una torre circular**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Estructura circular amb un gruix de mur de 1,2 m. i un diàmetre interior de 2,6 m. L'alçat que és conserva és posterior al basament que s'observa. El carreu de pedra oscil·la entre els 45 i 50 cm. i està en pedra seca**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Parcel·lari petit i aterressat	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Cervià de les Garrigues a 5420,90m. i Castelldans a 5896,92m. Collet de la Sabina a 3624,47 m. Vallseca II a 925,85m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	---	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	17	8
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Vallseca II**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: **No**

OBSERVACIONS:

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB VALLSECA II

1

2

¹ Visió general del tossal on s'ubica la torre de Vallseca II

² Restes de la torre de Vallseca II

Nom del jaciment: Vallseca II   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 133

Coordenades del jaciment: X: 318847 Y: 459304

Núm. Ceràmica: VLL II'07-1

Tipus atuell: cassola   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat verd per la cara interna

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: compacta,
color marró, acabat poc acurat

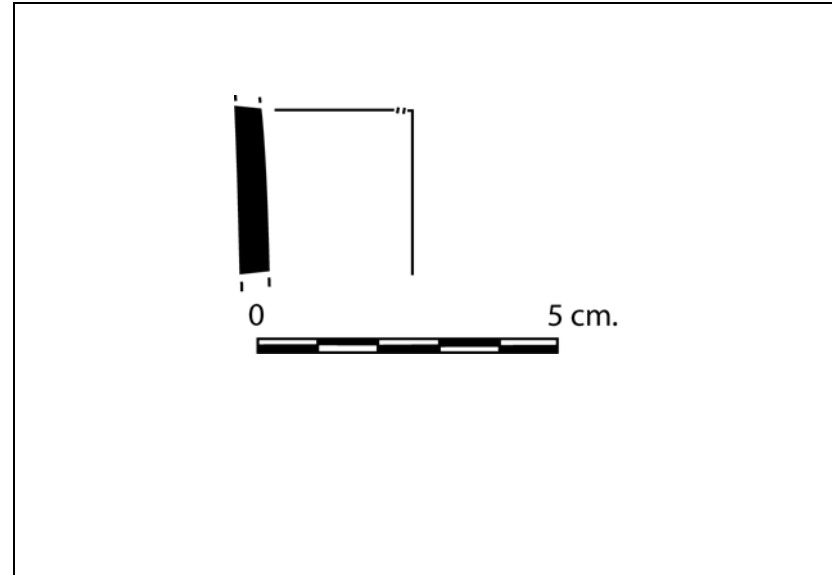
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Empty rectangular box for observations.

Datació: segle XVII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca II   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 134

Coordenades del jaciment: X: 318847 Y: 459304

Núm. Ceràmica: VLL II'07-2

Tipus atuell: gerra   **Funció:** cuina   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

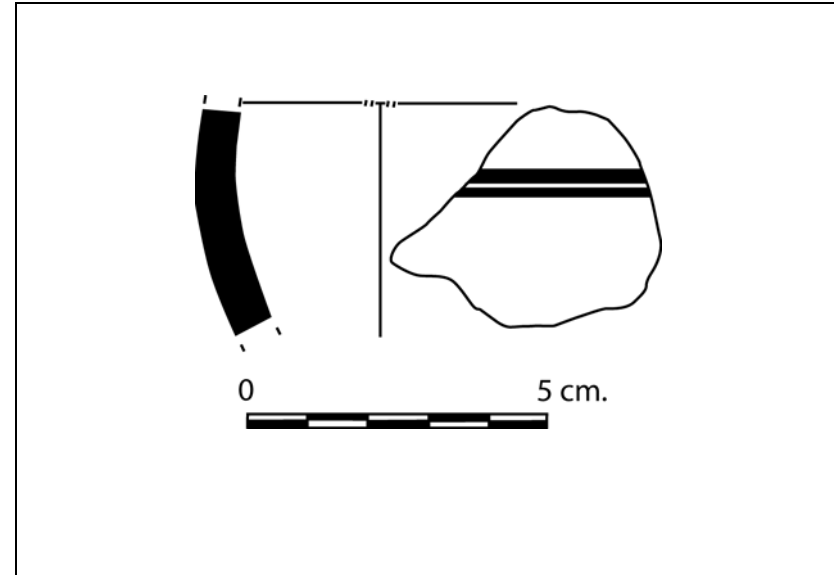
Dimensions en cm.

ØBoca:

ØCos:

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Datació: segle XI - XII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca II   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 135

Coordenades del jaciment: X: 318847 Y: 459304

Núm. Ceràmica: VLL II'07-3

Tipus atuell: servidora   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:** geomètrica en manganès

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

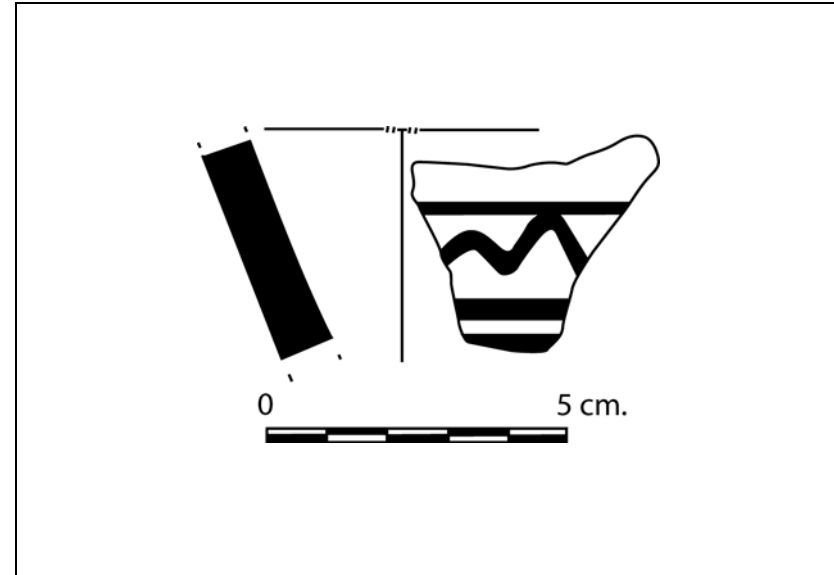
Dimensions en cm.

ØBoca:

ØCos:

ØBase:

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca II   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 136

Coordenades del jaciment: X: 309806 Y: 4598140

Núm. Ceràmica: VLL II'07-4

Tipus atuell: safà   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: base   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat melat per la cara interna

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

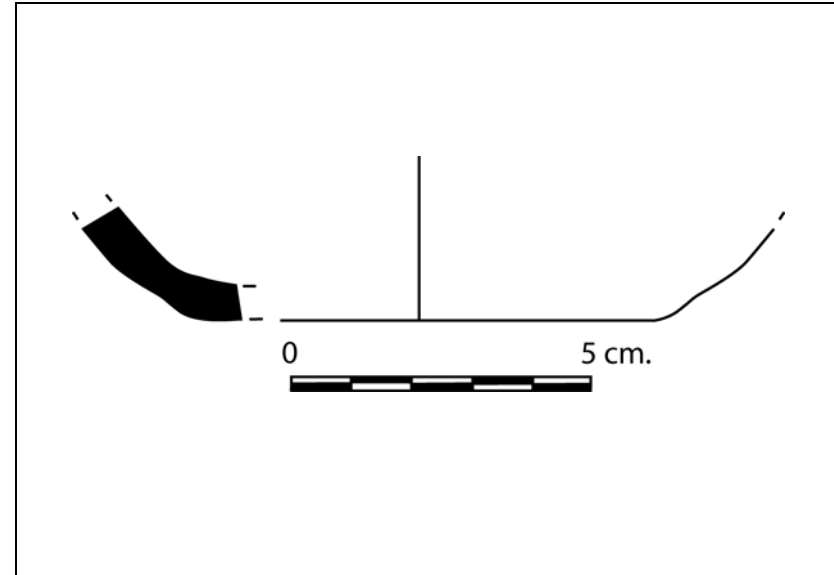
Dimensions en cm.

∅Boca:

∅Cos:

∅Base: 5 cm

Gruix: 0,6 cm

Observacions

Datació: segle X - XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca II   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 137

Coordenades del jaciment: X: 318847 Y: 459304

Núm. Ceràmica: VLL II'07-5

Tipus atuell: gerreta   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: base   **Decoració:**

Aplicació a la pasta: vidriat verd per ambdues cares

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

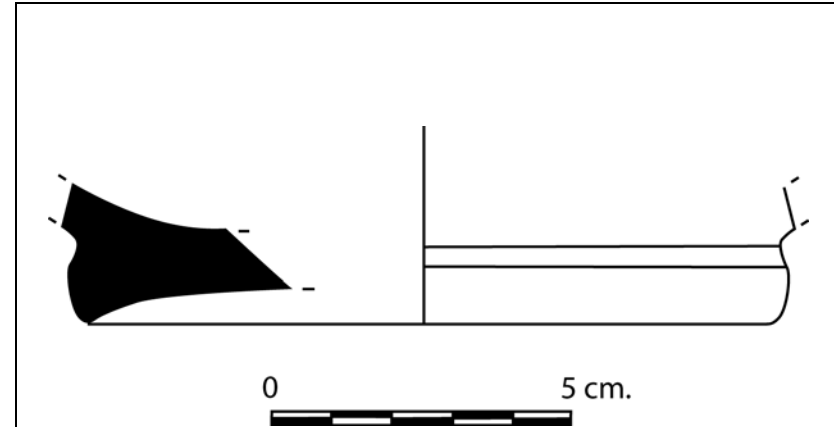
Dimensions en cm.

∅Boca:

∅Cos:

∅Base:

Gruix: 1,2 cm

Observacions

Datació: segle XVII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca II   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Número estudi: 138

Coordenades del jaciment: X: 318847 Y: 459304

Núm. Ceràmica: VLL II'07-6

Tipus atuell: ampolla   **Funció:** taula   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Dimensions en cm.

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

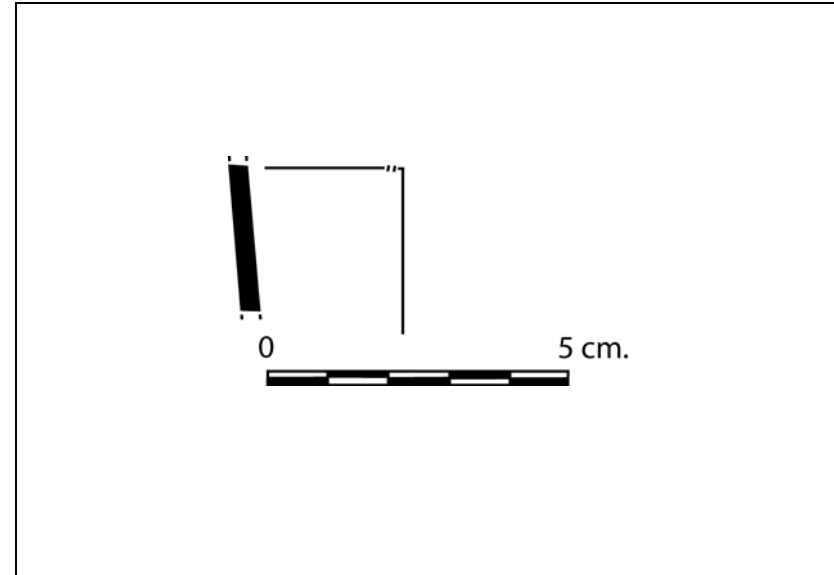
ØBoca:

ØCos:

Desgreixants: mica blanca i
ferroginós.

ØBase:

Gruix: 0,3 cm

Observacions

Datació: segle XI

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Nom del jaciment: Vallseca II   **Localitat:** Cervià de les Garrigues   **Comarca:** Les Garrigues

Coordenades del jaciment: X: 318847 Y: 459304

Núm. Ceràmica: VLL II'07-7

Número estudi: 139

Tipus atuell: gerra   **Funció:** magatzem   **Classe ceràmica:** oxidada

Tipus fragment: informe   **Decoració:**

Aplicació a la pasta:

Matèria

Pasta: lleugerament porosa,
color rosat, acabat ben acurat

Desgreixants: mica blanca i
ferroginos.

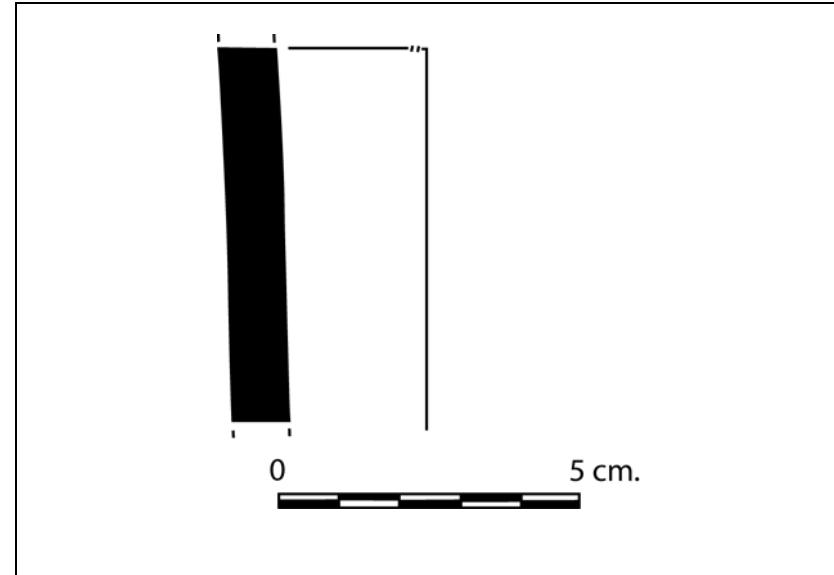
Dimensions en cm.

øBoca:

øCos:

øBase:

Gruix: 0,9 cm

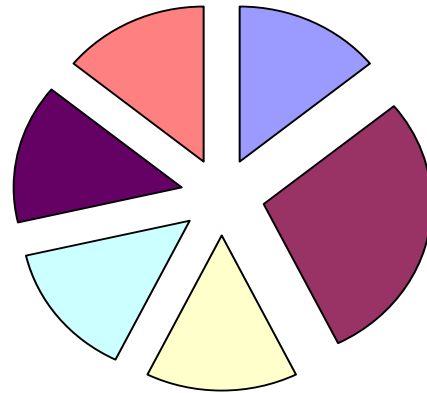

Observacions

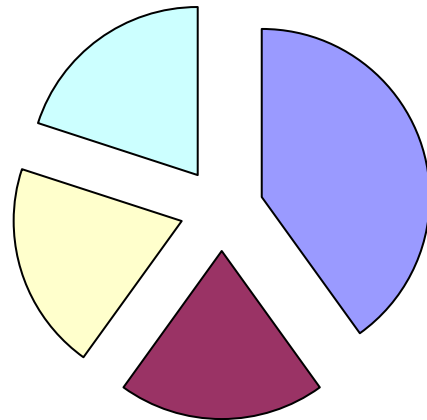
Datació: segle XVII

Paral·lels bibliogràfics: OLIVER, A., *L'Antic Portal de Magdalena*, Ajuntament de Lleida, 1992

Ceràmica de superfície inventariada a Vallseca II

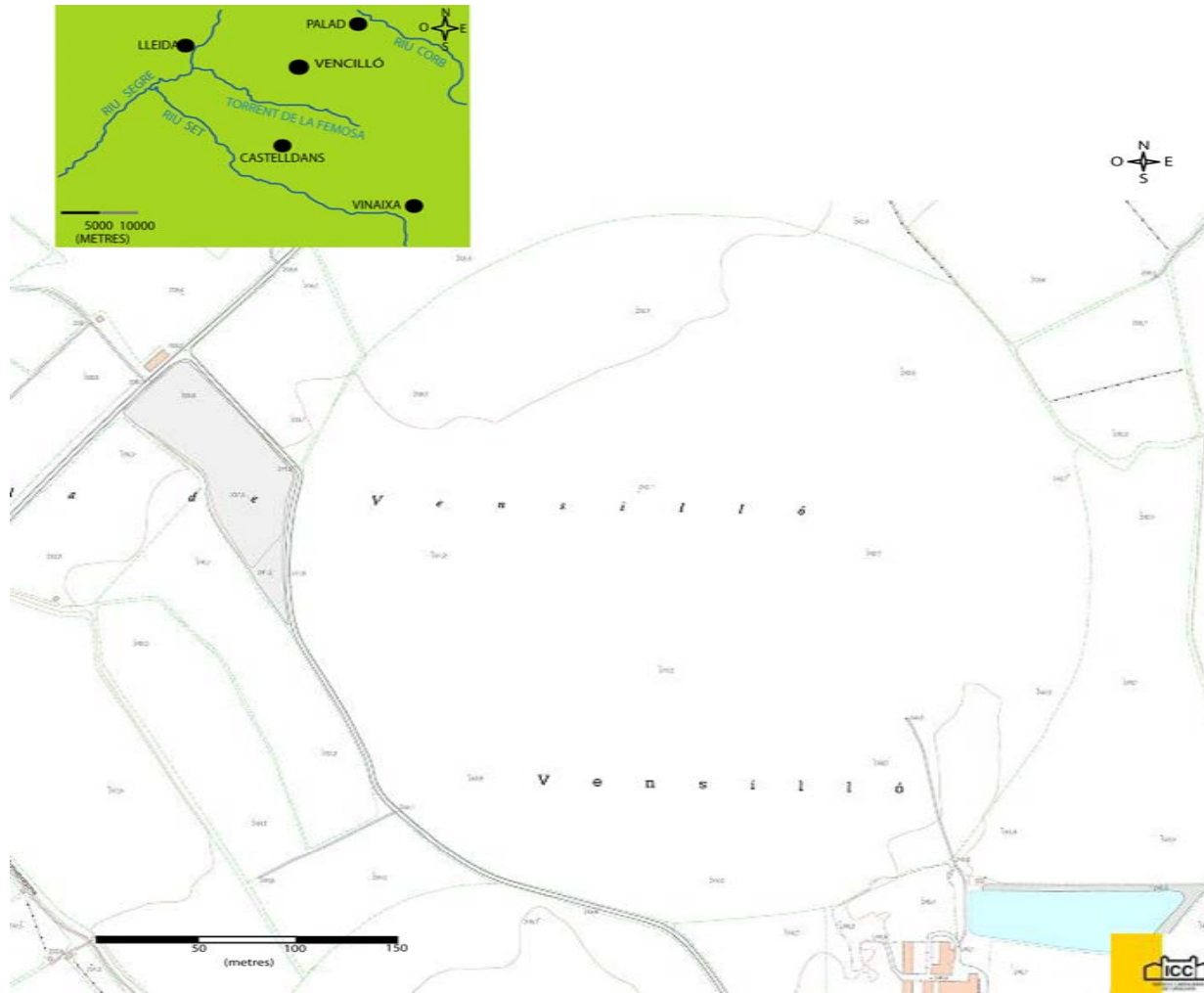

Ceràmica de superfície musulmana inventariada a Vallseca II

VENCILLÓ

Mapa prospecció Vencilló. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 25	DATA: 19-08-2007
POBLACIÓ: Els Alamús	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 316306 Y: 4608134	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona particular (desconeixem els propietaris)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) Jaciment ubicat en un altiplà, sense la presència de cap turó	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Abundància de graves
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Camps de conreu i habitatge actual	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visibilitat amb els jaciments del sud-est, Castellans, i Lleida. Vers l'est Sidamon molt aprop i vers el nord perfecta visió fins el Montsec	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 220m - 246 m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **841 ha fan referència al topònim**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **No hi ha restes visibles**

<p>TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: La modificació degut al reg dificulta veure el parcel·lari. Tot i així, en un mapa topogràfic s'aprecia perfectament quins serien els límits de l'almúnia ja que es conserven a la perfecció i ben delimitats per carrerades i altres elements territorials andalusins.</p>	<p>PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Bell-lloc d'Urgell a 3281,37 metres, els Alamús a 4820,59 metres, i Torregrossa a 3374,09 metres.</p>	<p>INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No.</p>
---	--	---

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Antropònim Vencilló**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: **Abundant documentació templerà que fa referència a l'almúnia i les seves terres**

OBSERVACIONS:

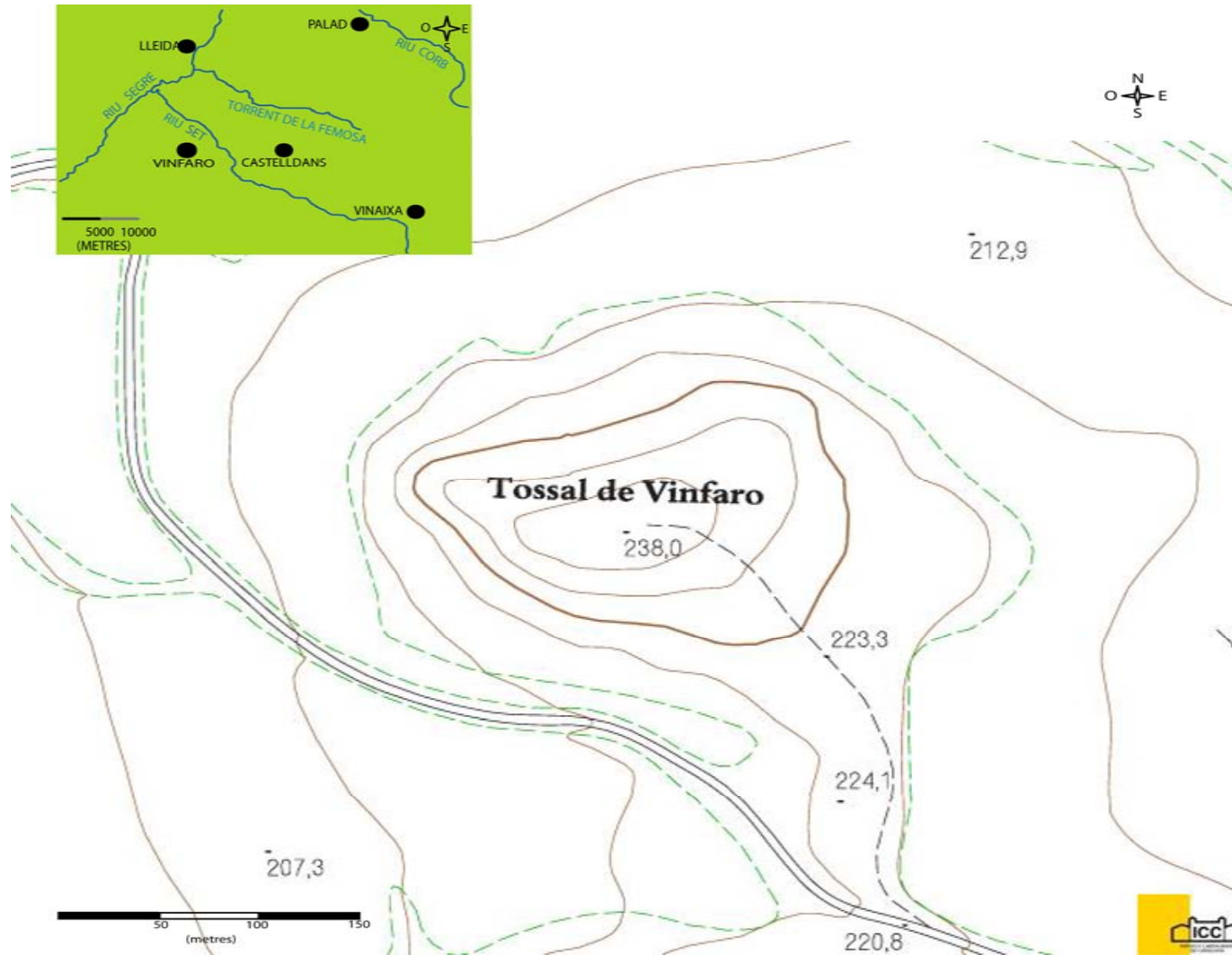
FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB VENCILLÓ

¹ Espai que ocupa l'antropònim Vencilló

² Actual Mas de Vencilló

VINFARO

Mapa prospecció Vinfaro. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 6	DATA: 27 - 05 - 2006
POBLACIÓ: Alfés	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 302216 Y: 4601349	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal (Vinfaro)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura i mitja vessant	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm - zona de pastura	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visibilitat amb Lleida, Sunyer, Tossal del Senyor, Tabac, Castelldans, Cirera Alcanó, Cirera Granyena, Roca Cavallera, Serra de les Forques	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 200 m - 219 m.	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **2,62 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No conservats**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Possibles murs molt fragmentats en la vessant del turó**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Predomina la gran propietat que s'articula entorn del riu Set	PRESENCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL I ALTRES JACIMENTS (m): 1693,87m. Alfés en direcció sud. Tossal del Senyor a: 3089,87 m. Cirera Alcanó a: 6249,10 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	---	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	123	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Vinfaro, antropònim**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: **ALTISENT, A., *Diplomatari de Santa Maria de Poblet. Anys 960-1177*, Abadia de Poblet, Generalitat de Catalunya, Departament de Cultura, Barcelona, 1993, docs., 115, 373, 427**

OBSERVACIONS:

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB VINFARO

1

2

¹ Tossal de Vinfaro

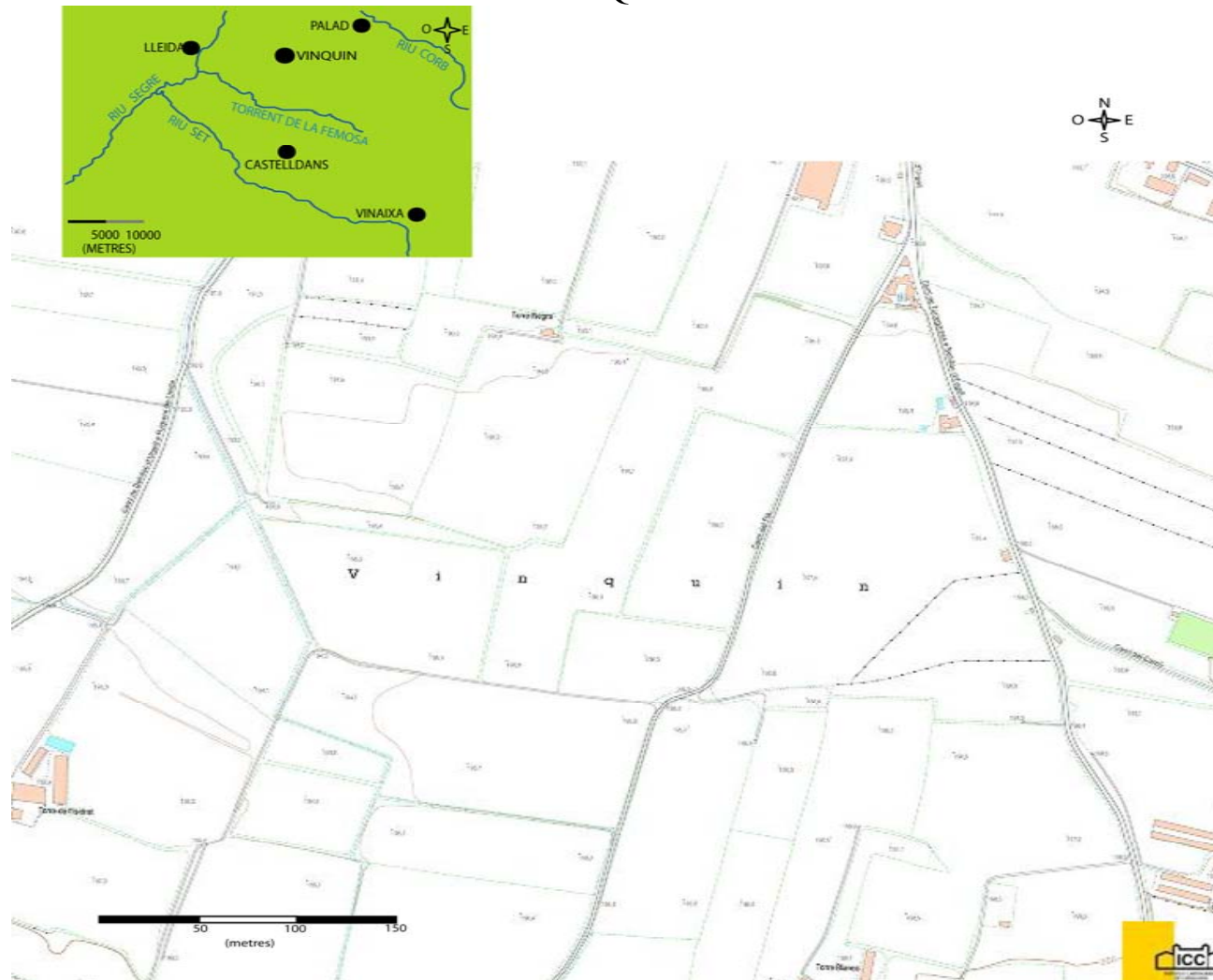
² Restes molt fragmentades d'estructures en superfície, ubicades a la vessant est

3

³ Fragment de mur ubicat al capdamunt del tossal

VINQUIN

Mapa prospecció Vinquin. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 26	DATA: 19-08-2007
POBLACIÓ: Bell-lloc d'Urgell	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 315134 Y: 4610277	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona particular
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En pla.	GEOLOGIA DEL JACIMENT: És tracta d'un jaciment en pla on es percep argiles i terra vegetal
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Camps de conreu	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Visió diluïda de Lleida, i poca amb Vensilló, ja que és troba en una vall	
ALTITUD DE L'ASSENTAMENT: 160 m	
EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: 92,05 ha marquen el topònim ja que no em trobat el jaciment	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **No**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: Només trobem el topònim i la seva àrea on s'aplica. Parcel·lari actual és petit	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Bell-lloc d'Urgell a 300 metres	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
--	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Antropònim Vinquin**

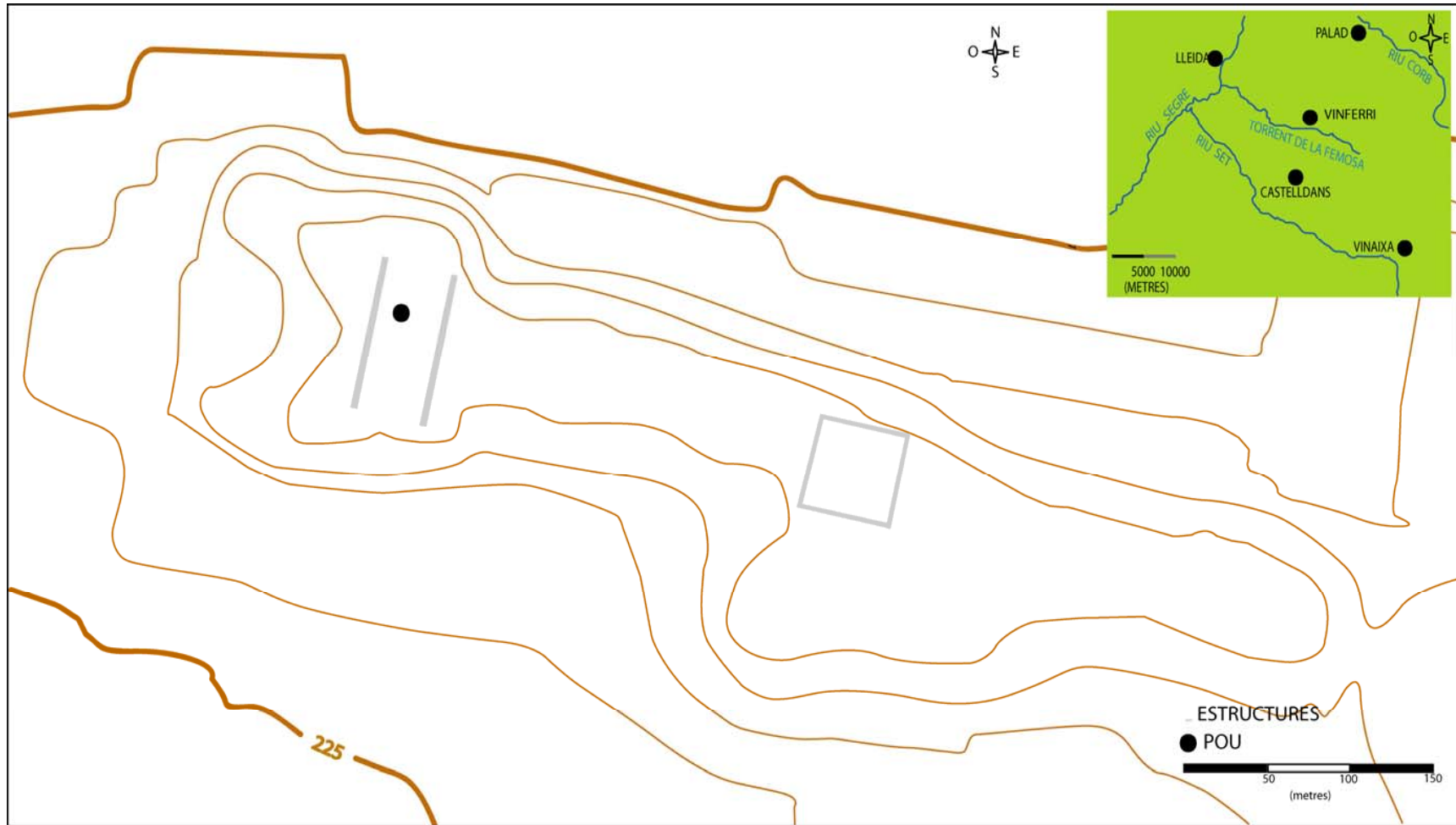

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: **Documentació dels Templers**

OBSERVACIONS:

VINFERRI

Mapa prospecció Vinferri. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 29	DATA: 7 – 10 – 2006
POBLACIÓ: Juneda	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 312959 Y: 4601776	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm en les proximitats de les estructures i una gravera a l'entorn del turó	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visibilitat amb Lleida i Castellans, Vencilló, Timorell I i II, Borges Blanques, Manresana, Mont-llió	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 245 m – 251m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **0,8 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **On avui s'identifica l'ermita de Sant Jordi, observem com la part inferior dels murs rectangulars que la formen, una tipologia arquitectònica semblant a la de llarg i través. Altrament, a uns metres a l'oest constatem la presència d'estructures inconexas, construïdes amb la mateixa tècnica constructiva; relacionat amb l'anterior estructura, localitzem un pou**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: La transformació del territori degut a la implantació del regadiu i el nou sequiatge ha desdibuixat la parcel·lació antiga	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m): Puigverd de Lleida a 4000 m, i Juneda a 4500 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	---	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

TIPUS DE MATERIAL	QUANTITAT TOTAL	QUANTITAT ESTUDIABLE
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Vinferri podria fer referència a un antropònim**

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: **No incorporem ceràmica perquè la destrucció de l'assentament és molt alta**

FOTOGRAFIES RELACIONADES AMB VINFERRI

1

2

¹ Imatge general del turó

² Detall de l'espai on s'ubica Vinferri

3

4

³ Visió general de l'ermita de Sant Jordi de Vinferri

⁴ Detall del basament dels murs de l'ermita

5

6

⁵ Detall del mur nord amb base de pedra i tapial en alçat

⁶ Detall del mur est amb base de pedra i tapial en alçat

7

8

⁷ Detall estructura 2

⁸ Pou

CONIAQUERA

Mapa prospecció Coniaquera. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 31	DATA: 23 – 10 – 2006
POBLACIÓ: Artesa de Lleida	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT:	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça):
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vessant)	GEOLOGIA DEL JACIMENT:
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ:	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat):	
ALTITUD DE L' ASSENTAMENT:	
EXTENSIO DE L' ASSENTAMENT EN Ha:	

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS:

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES:

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT:	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL (m):	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT:
---	--	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	0	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: **Coniaquera**

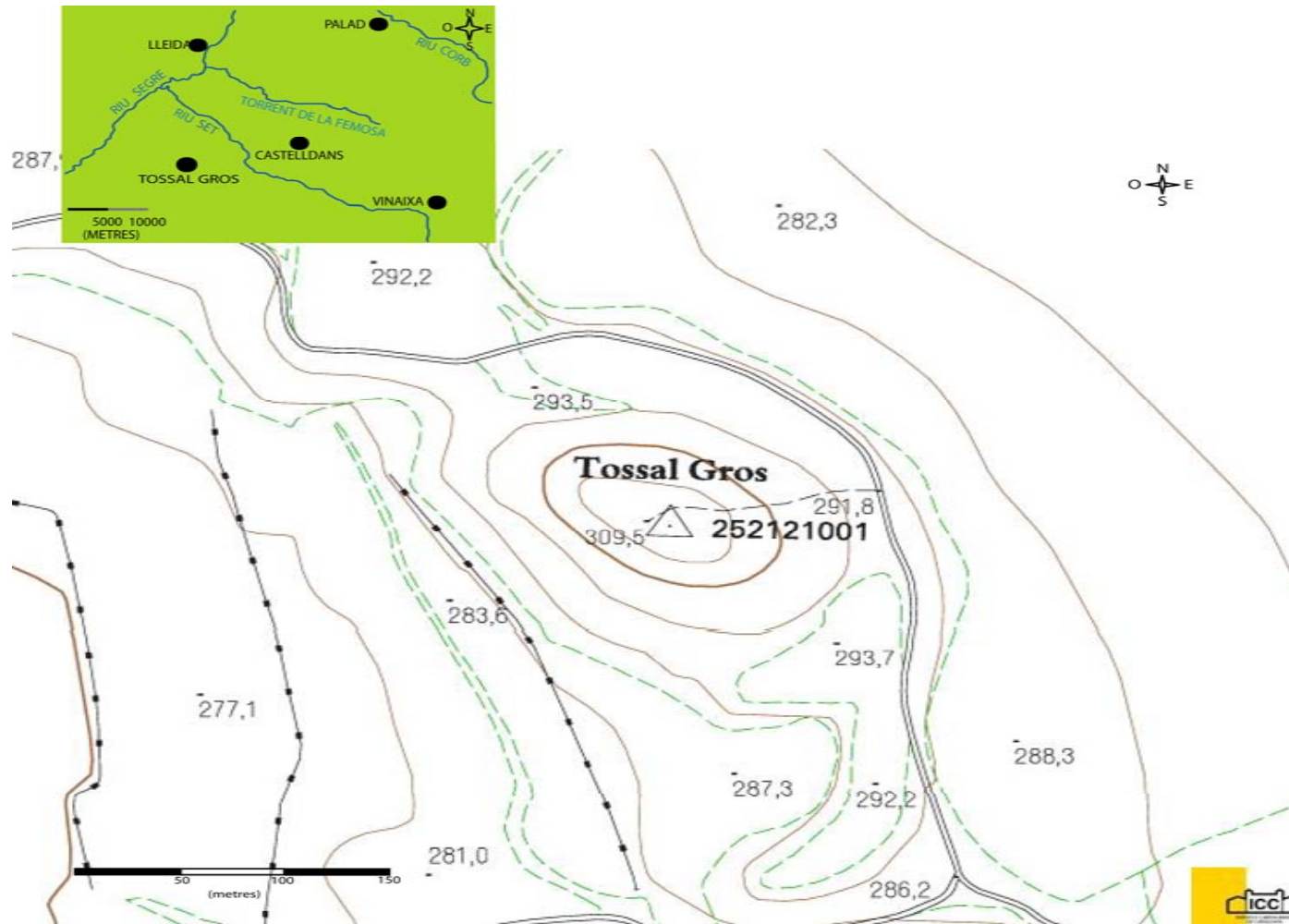

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT:

OBSERVACIONS: Aquest assentament no l'hem localitzat; actualment l'espai immediat a Artesa de Lleida ha sofert canvis força profunds

TOSSAL GROS

Mapa prospecció Tossal Gros. Institut Cartogràfic de Catalunya

FITXA DE PROSPECCIÓ NÚM.: 7	DATA: 31 – 05 – 2006
POBLACIÓ: Alcanó	COMARCA: El Segrià
COORDENADES JACIMENT: X: 303340 Y: 4594984	ZONA COMUNAL O ZONA PARTICULAR (nom i adreça): Zona comunal (Tossal Gros)
TOPOGRAFIA DEL JACIMENT: (en altura, pla, a mitja vesant) En altura	GEOLOGIA DEL JACIMENT: Tossal que forma part de la vella planúria terciària formada per al·luvions del massís pirinenc. L'elevació està formada per conglomerats, margues i sorrenques d'època oligocènica
UTILITZACIÓ DEL SÒL EN EL MOMENT DE LA PROSPECCIÓ: Erm	
DESCRIPCIÓ DE LA VISIBILITAT DES DEL JACIMENT (entre assentaments, vers la capital i efectes del clima en la visibilitat): Bona visibilitat amb Lleida, Castellans, Mas de Matxerri, Mas de Melons, Collet de la Cirera (Granyena de les Garrigues), Vinfaró, Tabac, Serra de Comertés, I, II, III i Roca Cavallera	
ALTITUD MÍNIMA I MÀXIMA DE L'ASSENTAMENT: 293 m - 310 m	

EXTENSIO DE L'ASSENTAMENT EN Ha: **0,72 ha**

EXISTÈNCIA D'ELEMENTS DEFENSIUS: **No**

CONSTATACIÓ D'ESTRUCTURES I QUINES: **Restes d'un mur (mur 1) que podria correspondre a el basament d'una torre, tractant-se del topònim cirera**

TIPUS DE LIMITS PARCEL·LÀRIS: UTILITZACIÓ ANTIGA DEL SÒL DEL JACIMENT: El parcel·lari que va a buscar el turó és petit en forma rectangular	PRESÈNCIA PROPERA D'UN HÀBITAT ACTUAL I ALRES JACIMENTS (m): Alcanó a 2152,58 m. Tossal de les Forques a: 4601,04 m. Roca Cavallera a: 3409,52 m. Cirera Granyena a: 4961,73 m. Serra de Campestés a: 4455,79 m	INFORMACIONS ORALS SOBRE EL JACIMENT: No
---	---	--

MATERIAL DEL JACIMENT:

<u>TIPUS DE MATERIAL</u>	<u>QUANTITAT TOTAL</u>	<u>QUANTITAT ESTUDIABLE</u>
Ceràmica	3	0
Material lític	0	0
Fauna	0	0
Metal·lúrgia	0	0

TOPONÍMIA DEL JACIMENT: Tossal Gros – Cirera, segons minuts municipals de l’Institut Cartogràfic de Catalunya. Segons Pere Balañà i Fernando Corriente, el topònim cirera prové de l’àrab, i té el significat de torre llumenera. BALANÀ, P., “Les “Cireres” en l’estratègia defensiva andalusina a la frontera superior”, *Revista d’Igualada*, 12, (Igualada, 2002), p. 7-11

DOCUMENTACIÓ REFERENT AL JACIMENT: Minuts municipals de l’Institut Cartogràfic de Catalunya

---

OBSERVACIONS: La ceràmica que recollim en superfície és fruit de l’abocament dels propietaris dels terrenys de secà veïns al Tossal Gros

1

2

¹ Vista general del Tossal Gros

² Petit fragment del mur 1

3

³ Imatge horitzontal del mur 1